BCU
Cota 1201
Inventar 4 6

LIMBILE ROMANICE PE GLOB

Limbă oficială şi maternă

Limbă oficială şi de învăţământ

Limbă uzitată

QUEBEC
I. Anticosti
TERRA NOVA
Gaspe
Port-au-Port
Quebec
I-le Madeleine
NEW BRUNSWICK
Chéticamp
S. U. A.
I-le St. Pierre şi Miquelon (Fr.)
NOUA SCOŢIE
I. Madame

CANADA
Rivière Rouge
St. Pierre-Jolys
Kapuskasing
LABRADOR
Hearst
Sudbury
Québec
Montreal
STATELE UNITE ALE AMERICII
New York
Chéticamp
St. Pierre şi Miquelon

AZORE
PORTUGALIA
BELGIA
LUXEMBURG
FRANŢA
ELVEŢIA
ITALIA
REP. SOV. SOC. MOLDOVENEASCĂ
ROMÂNIA
Corsica
SPANIA
Sardinia
Sicilia
TUNISIA
LIBAN
Madeira
MAROC
CANARE
ALGERIA

St. Martin
St. Barthélémy
Guadeloupa
Dominica
Martinica
St. Lucia
Grenada
REPUBLICA DOMINICANĂ
CUBA
HAITI
PUERTO RICO
ANTILELE MICI
MEXIC
I-le Clipperton
BELIZE
HONDURAS
GUATEMALA
EL SALVADOR
NICARAGUA
COSTA RICA
PANAMA
VENEZUELA
GUYANA
COLUMBIA
GUYANA FRANCEZĂ
ARHIPELEAGUL GALÁPAGOS
ECUADOR
PERU
BRAZILIA
BOLIVIA
PARAGUAY
CHILE
URUGUAY
ARGENTINA
MALVINE
I. Fernando de Noronha

MAURITANIA
MALI
NIGER
BURKINA FASSO
CIAD
CAPULUI VERDE
SENEGAL
GUINEEA-BISSAU
GUINEEA
BENIN
TOGO
Bioko
COASTA DE FILDEŞ
SÃO TOMÉ ŞI PRINCIPE
GUINEEA ECUATORIALĂ
GABON
CABINDA
R. CENTRAFRICANĂ
ZAIR
CONGO
RWANDA
BURUNDI
ANGOLA
MOZAMBIC
MADAGASCAR
Asmara
DJIBOUTI
Mogadiscio
REPUBLICA COMORE
REPUBLICA SEYCHELLES
CHAGOS
I. Rodrigues
MAURITIUS
I. Réunion
Noul Amsterdam
I-le St. Paul
I-le KERGUELEN

Macao
Gôa
Pondichérry
Karikal
Malacca
TIMORUL DE EST
VANUATU
I-le WALL şi FUTUN.
NOUA CALEDONIE
Sydney
Melbourne

I-LE MARCHIZE
ARH. SOCIETĂŢII
ARH. TUAMOTU
Tahiti
I-LE GAMBIER
I-LE TUBUAI
POLINEZIA FRANCEZĂ
I. PAŞTELUI

OCEANUL PACIFIC
OCEANUL ATLANTIC
OCEANUL INDIAN
OCEANUL PACIFIC

ENCICLOPEDIA LIMBILOR ROMANICE

de

Mioara Avram
Jana Balacciu-Matei
Alexandra Cuniță
J. Fischer
Christian Ionescu
Coman Lupu
Sebastiana Popescu-Fischer
Sanda Reinheimer Rîpeanu
Marius Sala
Oana Sălișteanu-Cristea
Ion Toma
Mariana Tuțescu
Laura Vasiliu
Ioana Vintilă-Rădulescu

Coordonator: MARIUS SALA

Biblioteca Fac. de Ib. și Lit. Română
București

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 1989

Coperta și supracoperta: TUDOR JEBELEANU

ISBN 973-29-0043-1

INTRODUCERE

1. Utilitatea sau, mai degrabă, necesitatea așa-numitelor lucrări de referință, în primul rînd a enciclopediilor și dicționarelor enciclopedice, constituie astăzi un adevăr ce nu mai are nevoie de demonstrație. Se afirmă tot mai frecvent că explozia informațională căreia îi sîntem contemporani face de neînlocuit asemenea instrumente de lucru, permițînd accesul rapid la cunoștințele de bază dintr-un domeniu. Din această perspectivă se poate spune, fără teama de a greși sau exagera, că pentru lingvistica romanică o asemenea lucrare constituie de mult un imperativ.

Diversele aspecte ale genezei, evoluției și structurii limbilor romanice, au preocupat și preocupă nu doar pe romaniști, ci și cercuri mult mai largi. Este vorba atît de specialiști în alte ramuri ale lingvisticii, cît și de persoane ale căror îndeletniciri se situează în afara acestui domeniu. Pe de o parte, prin rolul de disciplină-pilot pe care l-a avut vreme îndelungată pe tărîmul lingvisticii, romanistica a furnizat celorlalte discipline importante repere teoretice și metodologice, iar astăzi, în condițiile succesiunii rapide a modelelor lingvistice, le oferă un material faptic inestimabil pentru testarea validității acestora. Pe de altă parte, prin indispensabilele raportări la istoria și cultura popoarelor romanice, lingvistica romanică se bucură de interesul constant al nefilologilor. Căror cauze li se datorează evoluția divergentă a latinei, limbă a celui mai vast stat antic, Imperiul Roman? Care sînt factorii „responsabili" de nașterea limbilor romanice și cînd au apărut acestea? Cîte limbi romanice există și care sînt granițele dintre ele? În ce constau unitatea și diversitatea limbilor romanice? Acestea sînt, în esență, întrebări care, de peste un secol și jumătate, au generat o imensă bibliografie și asupra cărora s-au formulat ipotezele cele mai diferite și s-au purtat, frecvent, vii dispute. Credem însă că sîntem îndreptățiți să afirmăm că asemenea probleme constituie, deopotrivă, obiectul unei firești curiozități intelectuale, indiferent de profesiune și sferă de activitate. Iată de ce am considerat necesară o lucrare care, sub forma unui dicționar alfabetic ușor de consultat, să ofere celor mai largi categorii de cititori informațiile de bază referitoare la formarea, evoluția și structura limbilor romanice.

Interesul cu care au fost primite o serie de volume referitoare la diverse aspecte ale istoriei și structurii limbii române ne-a dat convingerea că o lucrare ca aceasta se va bucura de o largă audiență, răspunzînd unei cerințe științifice și culturale reale. Parte integrantă și factor decisiv al identității și unității naționale, limba română constituie în același timp și o importantă arie a romanității, a acestui ansamblu lingvistic și cultural numit de specialiști, cu un termen de tradiție latină, Romania. Prezentat în acest context, general romanic, procesul formării și evoluției limbii și poporului nostru beneficiază de perspective mai largi, în lumina cărora caracterizarea lui drept „o enigmă și un miracol istoric" își dezvăluie o dată în plus valoarea de simplă metaforă.

Iată de ce, conștienți de necesitatea unei asemenea lucrări, dar și de dificultățile majore implicate, autorii acestei enciclopedii și-au asumat sarcina elaborării ei. Au făcut-o cu speranța că va constitui un instrument de lucru pentru profesorii de limba română și de alte limbi romanice, ca și pentru studenții în filologie, pentru toți cei care, în măsuri diferite și din perspective diferite, prin însăși activitatea lor, vin în contact cu problemele acestui domeniu. Autorii s-au gîndit, de asemenea, că lucrarea ar putea fi utilă și specialiștilor în alte domenii ale filologiei care nu se pot dispensa de raportarea la aria romanică, precum și persoanelor fără pregătire filologică specială care manifestă interes pentru limba maternă și pentru familia limbilor-surori. Au făcut-o cu conștiința faptului că lucrarea pe care le-o oferă, chiar imperfectă, reprezintă un demers necesar.

2. Enciclopedia de față (pentru care, în continuare, folosim sigla ELIR) își propune deci să ofere datele esențiale privitoare la idiomurile romanice prin intermediul a 947 de articole ordonate alfabetic. La acest nivel, al cunoștințelor de bază, caracterul cît mai complet, vechi deziderat al enciclopediilor, a fost și obiectivul autorilor. Destinată însă unui public larg și dispunînd de un spațiu relativ restrîns, ELIR nu a putut, evident, menționa toate faptele folosite pînă în prezent pentru caracterizarea idiomurilor romanice. Autorii au optat pentru acele informații de natură să furnizeze cititorului o imagine coerentă și globală pe de o parte asupra fiecăruia dintre aceste idiomuri și, pe de altă parte, asupra ansamblului romanic. În vederea realizării primului obiectiv, au fost consacrate articole de sine stătătoare fiecărei limbi romanice, ca și varietăților geografice (grupuri dialectale, dialecte, subdialecte), diacronice (faze ale evoluției unor limbi) și diastratice (de exemplu argouri). Articolele referitoare la limbi includ fapte de ordin extralingvistic (unde se vorbesc limbile în cauză, numărul de vorbitori, probleme de clasificare, epoca și locul de formare ș.a.) strict necesare pentru caracterizarea idiomului respectiv, urmate de date privitoare la evoluția și structura lui lingvistică (fonologie, gramatică, lexic). În această a doua parte obiectul descrierii l-au constituit variantele standard, iar în cazul limbilor lipsite de normă literară (sarda, occitana, retoromana, dalmata) s-a optat pentru formula considerată cea mai adecvată (diasistem, comparație între dialecte etc.).

Informaţiile selectate în articolul consacrat unei limbi pot fi completate prin lectura articolelor referitoare la diversele lor straturi componente, primele texte (doar menţionate în articolul-pivot). Au fost, de asemenea, consacrate articole independente influenţei exercitate de fiecare limbă romanică asupra altor idiomuri (romanice şi din alte familii). Caracterizarea limbilor se face prin raportare la limba-sursă — latina ; a celorlalte entităţi lingvistice, de obicei, prin raportarea la unitatea imediat superioară (a grupurilor dialectale la limba comună, a dialectelor la grupuri, a subdialectelor la dialecte). Astfel organizate, informaţiile referitoare la idiomurile romanice sînt dispuse în ELIR într-o structură piramidală, care permite cititorului informarea de la nivelul cel mai general pînă la probleme de detaliu, care întregesc imaginea dobîndită la nivelul anterior. Primei categorii de articole îi aparţin şi cele referitoare la latină. Elaborate din perspectiva limbilor şi a lingvisticii romanice, acestea sînt consacrate acelor aspecte sau varietăţi considerate definitorii pentru înţelegerea mecanismului de transformare a latinei în noi idiomuri ; pe lîngă articolul de sinteză **latină,** există astfel articole separate pentru latina clasică şi vulgară, latina tîrzie, latina creştină, ca şi pentru principalele tipuri de surse, pentru cele mai cunoscute izvoare prin care este cunoscută latina vulgară, varietatea latinei care a constituit protolimba idiomurilor romanice.

Perspectiva comparativă, care, în viziunea şcolii româneşti de romanistică, a reprezentat întotdeauna principala raţiune de a fi a acestei discipline, a constituit pentru ELIR o coordonată majoră. Pentru realizarea ei, o mare parte a articolelor au fost consacrate principalelor elemente care alcătuiesc un sistem lingvistic, tratate din punctul de vedere al specificităţii evoluţiei lor latino-romanice. Cititorul poate găsi astfel în ELIR articole privitoare la structura fonetică (trăsături ale vocalismului şi consonantismului) şi gramaticală (părţi de vorbire şi de propoziţie, tipuri de propoziţii, categorii gramaticale, membri ai acestora etc.), la principalele procese care au avut loc în trecerea de la latină la limbile romanice şi în acestea din urmă.

Aceeaşi perspectivă este realizată prin includerea în ELIR a unor articole considerate necesare pentru a evidenţia problemele referitoare la clasificarea limbilor romanice, ca şi prin selecţia faptelor folosite (în general aceleaşi elemente din latină care au suferit fenomene diferite) în caracterizarea idiomurilor şi prin modul de redactare, pe cît posibil unitar, al tuturor articolelor. Acestora li se adaugă articole despre diversele influenţe exercitate asupra limbilor şi dialectelor romanice, în cursul evoluţiei lor, de alte idiomuri cu care au venit în contact, începînd de la cele de substrat, aparţinînd momentului formării limbilor romanice, superstrat, pînă la cele moderne (dintre care cea mai importantă este influenţa engleză), de la cele care au lăsat urme asupra unor zone întinse ale romanităţii (greacă, germanică, slavă, arabă, latină savantă) pînă la cele mai izolate sau „exotice" (asiatică, africană, amerindiană). Precizăm că prin aceste articole, ca şi prin cele referitoare la limbile romanice şi subdiviziunile acestora, au fost atinse şi o serie de aspecte referitoare la lexicul

romanic, care, adăugate celor cuprinse în articolul de sinteză ce-i este consacrat și în cel despre lexicul latin, sînt menite să acopere și acest important domeniu al studiilor de romanistică.

Pentru caracterizarea individualității ariei romanice, a varietăților neolatine și a contactelor dintre ele și alte idiomuri, un spațiu relativ bogat a fost acordat problemelor de toponimie și antroponimie romanică, furnizîndu-se o serie de informații relevante pentru diverse aspecte ale istoriei lumii romanice.

Concepută ca o enciclopedie și nu ca un dicționar terminologic, ELIR nu dă de obicei definiția cuvîntului-titlu, care de cele mai multe ori poate fi găsită într-un dicționar obișnuit (*Dicționarul explicativ al limbii române* — DEX). Sînt definite doar acele concepte pentru care DEX nu furnizează informațiile suficiente pentru înțelegerea articolului.

Terminologia lingvistică folosită atît în stabilirea titlului articolelor, cît și în cuprinsul acestora este aceea curentă în lingvistica românească, chiar dacă valorile conceptelor utilizate nu sînt identice în lingvistica de pretutindeni (de exemplu rom. *perfect simplu*/it. *passato remoto*, *africatizare*/*asibilare* etc.). Aceasta nu exclude însă existența articolelor consacrate unor fenomene specifice unui singur idiom romanic, desemnate uneori prin termenul uzual în limba respectivă (de exemplu *e* mut din franceză, infinitivul personal din portugheză, dar *rehilamiento* din spaniolă).

Astfel concepută și realizată, ELIR va constitui, sperăm, un instrument practic de lucru și o sursă de informare rapidă asupra diverselor probleme ale domeniului abordat. Prima lucrare de acest gen din literatura de specialitate, ea se deosebește radical de enciclopedia *Lexikon der Romanistischen Linguistik* în curs de realizare care, după informațiile de care dispunem, va fi organizată pe limbi și va ocupa un spațiu mult mai mare.

Opțiunea pentru o lucrare enciclopedică în care prezentarea limbilor individuale, ea însăși realizată dintr-o perspectivă general romanică, este îmbinată cu prezentarea faptelor lingvistice reliefate de comparația romanică, reprezintă, credem, principala componentă a originalității ELIR. I se adaugă modul propriu de selectare a informațiilor considerate cele mai relevante, selecție realizată după o îndelungată deliberare și uneori fără garanția certitudinii. În acest context, ținem să subliniem că lucrarea noastră nu își propune să ofere soluții originale problemelor, numeroase, aflate încă în dispută. Ea vizează prezentarea stadiului actual al cercetărilor, iar opiniile autorilor în legătură cu faptele controversate nu sînt exprimate decît prin opțiunea pentru anumite informații sau definiții ori prin modul de redactare adoptat.

Izvoarele pe care ne-am bazat sînt în primul rînd manualele de lingvistică romanică și lucrările de sinteză consacrate unei singure limbi sau unui grup de limbi; am folosit de asemenea numeroase volume sau articole ce tratează probleme speciale care au în vedere ansamblul Romaniei sau numai zone ale acesteia. Prezentarea tuturor surselor utilizate ar fi însemnat de fapt întocmirea unei bibliografii de lingvistică romanică; de aceea, am reținut pentru secțiunea de bibliografie numai volumele

cele mai reprezentative, mulțumindu-ne ca, pentru articole, să menționăm titlurile revistelor mai bogate în astfel de contribuții.

3. Articolele sînt dispuse în ordinea alfabetică a cuvintelor-titlu. Cînd acestea reprezintă o sintagmă, au fost ordonate, de obicei, la locul alfabetic al primului termen (**franceză medie, Romania orientală, creolă franceză** etc.). Fac excepție sintagmele în care cel de-al doilea termen, exprimînd opoziția față de alți membri ai aceleiași categorii, reprezintă termenul, după toate probabilitățile, căutat de cititor (de exemplu complementul circumstanțial de timp este inserat sub **timp, complement circumstanțial de** ~ ; se fac însă trimiterile necesare).

Cuvîntul-titlu reprezintă fie numele unic sub care este cunoscut idiomul sau fenomenul tratat, fie una dintre denumirile folosite în diverse surse și pentru care autorul articolului a optat ; între paranteze sînt indicate însă și sinonimele acesteia. În cazul în care același termen are accepții diferite, acestea sînt tratate în articole separate, numărul accepțiilor fiind indicat prin cifra figurînd ca exponent după cuvîntul-titlu.

În prezentarea faptelor de fonetică s-a folosit o transcriere unitară, pe care o indicăm mai jos, menită să reflecte mai sugestiv asemănările și/sau deosebirile dintre idiomuri. Exemplele ilustrative sînt însă reproduse fie în grafia limbii respective, fie în aceea folosită de sursele din care au fost extrase exemplele, fie în cea adoptată în ELIR.

Pentru a da cititorului posibilitatea reunirii cît mai multor informații referitoare la cuvîntul-titlu sau la alte elemente menționate în cuprinsul unui articol s-a adoptat un sistem de trimiteri reprezentat prin asterisc (trimiteri în cadrul unui articol la cuvinte care alcătuiesc ele însele articole-titlu, de exemplu clasificarea* limbilor romanice) sau prin „vezi" urmat de cuvîntul la care se trimite, tipărit cu caractere aldine. Pentru a nu transforma consultarea ELIR într-o perpetuă și obositoare mișcare de la un articol la altul, asemenea trimiteri s-au făcut numai în cazurile în care articolul la care se trimite cuprinde informații absolut necesare, care din motive de economie nu au mai fost cuprinse în articolul de la care se trimite, sau pentru a semnala cititorului prezența în ELIR a unor termeni mai puțin cunoscuți, a căror consultare prezintă însă interes.

Din motive de economie de spațiu, specifică lucrărilor de tip enciclopedic, autorii au folosit abrevieri (vezi lista de la p. 13—14), căreia li se adaugă abrevierea, în cuprinsul unui articol, a cuvîntului titlu prin inițiala lui (literă mică aldină urmată de punct).

Autorii care semnează diversele articole și-au împărțit materia tratată în felul următor : Micara Avram *(M.A.)* — română, Jana Balacciu-Matei *(J.B.M.)* — dalmată, lexic, lingvistică externă (parțial), Alexandra Cuniță *(A.C.)* — morfologie (parțial), I. Fischer *(I.F.)* — latină, Christian Ionescu *(C.I.)* — antroponimie, Coman Lupu *(C.L.)* — portugheză, morfologie (parțial), sintaxă (parțial), Sebastiana Popescu-Fischer *(S.P.F.)* — influență greacă, Sanda Reinheimer Rîpeanu *(S.R.R.)* — franceză, francoprovensală, fonetică, morfologie (parțial), lingvistică externă

(parțial), Marius Sala *(M.S.)* — spaniolă, catalană, retoromană, sardă, dialecte istriote, lingvistică externă (parțial), Oana Sălișteanu-Cristea *(O.S.C.)* — italiană, Ion Toma *(I.T.)* — toponimie, Mariana Tuțescu *(M.T.)* — sintaxă (parțial), Laura Vasiliu *(L.V.)* — formarea cuvintelor, Ioana Vintilă-Rădulescu *(I.V.R.)* — occitană, creole și pidginuri romanice, creolă franceză, sintaxă (parțial). Coordonatorul lucrării, care a conceput planul general și a stabilit principiile de lucru, a citit în întregime volumul împreună cu Sanda Reinheimer Rîpeanu, pentru a-i asigura unitatea. În același scop, diverse articole au fost citite de Jana Balacciu-Matei și de Ioana Vintilă-Rădulescu.

Autorii își fac o plăcută datorie mulțumind colegilor, români sau străini, dintre care amintim pe Andrei Avram, Magdalena Popescu Marin, Ioana Nichita, Maria Iliescu, Rene Lepelley, Zygmunt Marzys, G.B. Pellegrini, M. Perl, Marie-Rose Simoni-Aurembou, care i-au ajutat prin informații și discuții colegiale. Întreaga răspundere în legătură cu eventualele erori care s-au putut strecura în lucrare revine autorilor, care vor fi bucuroși să primească orice sugestie ce le-ar permite s-o îmbunătățească.

Încheind această lucrare, gîndurile lor se îndreaptă încă o dată cu recunoștință spre cel care le-a fost profesor și prețios îndrumător, pînă în ultimii săi ani de viață, Iorgu Iordan, a cărui memorie o cinstesc și în acest fel.

MARIUS SALA

TRANSCRIERE FONETICĂ

VOCALE

		rom	it.	fr.	sp.	pg.
a	centrală deschisă	*casă.*	*casa*		*para*	*gato*
	centrală deschisă cu nuanță anterioară			*patte*		
æ	cea mai deschisă din seria anterioară					
ɑ	centrală deschisă cu nuanță posterioară			*pâte*		
å	cea mai deschisă din seria posterioară					
ə	centrală semideschisă	*văr*		v.fr.*cheval*		*cama*
â	centrală intermediară între ə și ɨ					
i	centrală închisă	*vîr*				*dever*
ɛ	anterioară semideschisă		*certo*	*mère*		*ceba*
e	anterioară semiînchisă		*fermo*	*été*		*cebo*
	anterioară medie	*merge*			*cerner*	
i	anterioară închisă	*pin*	*vino*	*si*	*vino*	*ir*
ɔ	posterioară semideschisă		*ginocchio*	*botte*		*poça*
o	posterioară semiînchisă		*feroce*	*pot*		*poço*
	posterioară medie	*loc*			*color*	
u	posterioară închisă	*fug*	*luce*	*cou*	*cruz*	*lume*
œ	anterioară labială semideschisă			*meuble*		
ø	anterioară labială semiînchisă			*feu*		
y	anterioară labială închisă			*mur*		

semnul ∪ deasupra vocalei notează o vocală scurtă: lat. *scrĭbĕre*
semnul — deasupra vocalei notează o vocală lungă: lat. *habēre*
semnul ~ deasupra vocalei notează o vocală nazală: fr. *champ*, pg. *campo*
semnul ̧ dedesubtul vocalei notează o vocală semideschisă
semnul . dedesubtul vocalei notează o vocală semiînchisă
semnul ∩ dedesubtul vocalei notează pronunțarea ei semivocalică: rom. *mai*, it. *mai*, fr. *maille*, sp. *hoy*, pg. *pai*; **rom.** *nou*, it. *causa*, sp. *causa*, pg. *pau*

CONSOANE

p	oclusivă labială surdă	*pune*	*piede*	*par*	*para*	*pau*
b	oclusivă labială sonoră	*bate*	*battere*	*battre*	*boda*	*boda*
β	fricativă labială sonoră				*lobo*	*cabo*
t	oclusivă dentală surdă	*tare*	*tale*	*tel*	*tal*	*tal*
d	oclusivă dentală sonoră	*dinte*	*denie*	*dent*	*diente*	*dente*
ð	fricativă interdentală sonoră				*nada*	*nada*
k	oclusivă velară surdă	*casă*	*casa*	*car*	*casa*	*casa*
g	oclusivă velară sonoră	*gură*	*gola*	*gueule*	*grande*	*gato*
ɣ	fricativă velară sonoră				*rogar*	*rogar*
f	fricativă labiodentală surdă	*fum*	*fumo*	*fumer*	*frente*	*fumo*
v	fricativă labiodentală sonoră	*vin*	*vino*	*vin*		*vinho*
s	fricativă dentală surdă	*sac*	*sacco*	*sac*	*saco*	*saco*
z	fricativă dentală sonoră	*zi*	*casa*	*rose*		*casa*

θ	fricativă interdentală surdă				*cielo*	
ʃ	fricativă prepalatală surdă	*șarpe*	*pesce*	*chose*		*chave*
ʒ	fricativă prepalatală sonoră	*joc*		*jeu*		*gelo*
h	fricativă laringală surdă	*haine*				
x	fricativă velară surdă				*gente*	
ts	africată dentală surdă	*țară*	*zio*			
dz	africată dentală sonoră		*mezzo*			
tʃ	africată prepalatală surdă	*cer*	*cielo*		*mucho*	
dʒ	africată prepalatală sonoră	*ger*	*gelo*			
m	sonantă labială nazală	*mâr*	*malo*	*mal*	*mal*	*mal*
n	sonantă dentală nazală	*nas*	*naso*	*nez*	*naso*	*nariz*
ɲ	sonantă palatală nazală		*vigna*	*vigne*	*viña*	*vinha*
l	sonantă dentală laterală	*lac*	*cielo*	*lac*	*largo*	*lume*
ɫ	sonantă laterală velară					
ʎ	sonantă palatală laterală		*figlio*		*llamar*	*filho*
r	sonantă dentală vibrantă	*rar*	*re*		*caro*	
r̄	sonantă dentală vibrantă forte				*carro*	*carro*
R	sonantă uvulară vibrantă			*roi*		
w	semiconsoană labială	*cuarț, oaie*	*fuoco*	*bois* [bwa]	*fuego*	*cuarto*
j	semiconsoană palatală nelabială	*piere*	*piede*	*pied*	*piedra*	
ɥ	semiconsoană palatală labială			*fuīr*		

semnul . dedesubtul consoanei notează o consoană retroflexă : sd. *beḍḍu*
semnul ' deasupra consoanei notează localizarea ei palatală
semnul ' intre două consoane notează o sincopă
semnul – deasupra unei consoane notează o consoană lungă
semnul ' sub o literă (la umărul literei precedente) arată sunete slab perceptibile
parantezele drepte [ ] marchează o transcriere fonetică
barele / / marchează o transcriere fonologică
literele majuscule notează arhifoneme

ABREVIERI

abl. = ablativ
abr. = abruzzez
ac. = acuzativ
adj. = adjectiv
adv. = adverb
alb. = albanez
amp. = ampezzan
and. = andaluzian
antr. = antroponim
aprox. = aproximativ
aq. = aquitan
aq.-pir. = aquitano-pirineic
ar. = arab
arag. = aragonez
arh. = arhipelag
arom. = aromân
art. = articol
arv.-lim. = arverno-limousin
arv.-medit. = arverno-mediteranean
arv.-pir. = arverno-pireneic
atr. = atribut
auv. = auvergnat
aux. = auxiliar
bearn. = bearnez
bg. = bulgar
biz. = bizantin
bol. = bolognez
cal. = calabrez
camp. = campidanez
can. = canario
cant. = cauton
card. = cardinal
cast. = castilian
cat. = catalan
cca = circa
cil. = cilentan
circ. = circumstanțial
compl. = complement
cond. = condițional
conj. = conjugare; conjunctiv; conjuncție
d. = dialect
dalm. = dalmat
dat. = dativ
dauph. = dauphinois
decl. = declinare
dem. = demonstrativ
dep. = departament
dial. = dialectal
drom. = dacoromân
E = est
emil. = emilian
eng. j. = engadin de jos
eng. s. = engadin de sus
engl. = englez
ex. = exemplu
extr. = extremeño
fam. = familie
fass. = fassan
fem. = feminin
flam. = flamand
fr. = francez
frpr. = francoprovensal
friul. = friulan
gad. = gaderez
galic. = galician
gall. = gallurez
galorom. = galoromanic
gard. = gardenez
gasc. = gascon
gen. = genitiv
genov. = genovez
germ. = german
gr. = grup
grec. = grecesc
hot. = hotărît
iberorom. = iberoromanic
i.-e. = indo-european
imp. = imperativ
impf. = imperfect
ind. = indicativ
inf. = infinitiv
ins. = insulă
interr. = interogativ
interj. = interjecție
irl. = irlandez
irp. = irpin
isp. = iudeospaniolă
istrom. = istroromân
it. = italian
italorom. = italoromanic
l. = limbă
lad. dol. = ladină dolomitică
lang. = languedocian
lat. = latin
lat. clas. = latină clasică
lat. vulg. = latină vulgară
laz. = lazial
lig. = ligur
lim. = limousin
liv. = livinallonghez
loc. = locuțiune
log. = logudorez
lomb. = lombard
luc. = lucan
mac. = macedonean
magh. = maghiar
march. = marchigian
masc. = masculin
medit. = mediteranean
megl. = meglenoromân
merid. = meridional
mil. = milion; milanez
m.m.c.pf. = mai mult ca perfect
mod. = modern
mol. = molisan
mozar. = mozarab
ms. = manuscris
murc. = murcian
N = nord
nap. = napolitan
narb. = narbonnais
ngr. = neogrec
nehot. = nehotărît
nom. = nominativ
norm. = normand
num. = numeral
oc. = occitan
oc.-rom. = occitano-romanic
ol. = olandez
ord. = ordinal
part. = participiu

pen. = peninsulă
pers. = persoană; personal
pf. = perfect
pf. c. = perfect compus
pf. s. = perfect simplu
pg. = portughez
pic. = picard
piem. = piemontez
pir. = pirineic
pl. = plural
pol. = polon(ez)
pos. = posesiv
pred. = predicat
prelat. = prelatin
prep. = prepoziţie
prez. = prezent
pron. = pronume
prop. = propoziţie
prov. = provincie; provensal
pugl. = pugliez
rag. = ragusan
ram. = ramură
reg. = regiune
refl. = reflexiv
rel. = relativ
ret. = retoroman
rhod. = rhodanian
rom. = român(esc)
roman. = romanesc
rus. = rus(esc)
S = sud
sal. = salentin
sass. = sassarez
săs. = săsesc
scr. = sîrbocroat
sd. = sard
sec. = secol
sept. = septentrional
sg. = singular
sic. = sicilian
sl. = slav
slov. = sloven
sp.(am). = spaniol (american)
sub. = subiect
subd. = subdialect
subst. = substantiv
surm. = sumiran
surs. = sursilvan
suts. = sutsilvan
tc. = turc(esc)
terit. = teritoriu
top. = toponim
tosc. = toscan
ucr. = ucrainean
umbr. = umbrian
v. = vechi
V = vest
val. = valencian
vegl. = vegliot
ven. = venet
viit. = viitor
voc. = vocativ
vorb. = vorbitori

A

ablativ. Unul dintre cele 6 cazuri ale flexiunii nominale şi pronominale lat. Desinenţe diferite după **decl.**: decl. 1 *-a* la sg., *-is* la pl.; decl. 2 *-o* la sg., *-is* la pl.; decl. 3 *-e*, rar *-i* la sg., *-bus* la pl.; decl. 4 *-u* la sg., *-bus* la pl.; decl. 5 *-e* la sg., *-bus* la pl. Funcţii sintactice: compl. circ., de agent, compl. al adj.; construcţie specifică: **a.** absolut. S-a confundat în lat. vulg. cu ac. şi a pierdut desinenţele de pl. Reducerea flexiunii cazuale a condus la exprimarea valorilor **a.** prin construcţii prepoziţionale, iar **a.** s-a restrîns la valoarea lui adverbială, supravieţuind la gerunziu. Urme în toponimia romanică, rare în lexic: *Pictauo* > fr. *Poitou*; *Remis* > fr. *Reims*; *Aquis* > fr. *Aix*, it. *Acqui*; *Augustis* > sd. *Austis*; *coena pura* > sd. *kenapura*; *nocte ista* > sd. *nottesta*. *S.R.R.*

ablativ absolut, vezi **absolute, construcţii ~.**

abruzzez, d. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. de mijloc). S Italiei centrale (S reg. Marche, reg. Abruzzo — prov. Teramo, Pescara, Chieti). Subd.: **a.** occidental (Apenini), **a.** oriental adriatic (coasta adriatică, prov. Pescara, Chieti), teraman, march. merid. (S reg. Marche, prov. Ascoli). D. eterogen, cu trăsături conservatoare (consonantism, morfologie) în **a.** occidental şi predominant inovatoare în **a.** adriatic. Unul dintre d. merid. cu cel mai inovator vocalism: vocale anterioare *y, œ, æ (lynə, ppæ, spæ̈ńńə* = it. *luna, pepe, spugna)*; diftongi ascendenţi şi descendenţi de tip spontan *(spaikə, voitə, halluinə* = it. *spiga, vita, gallina)* sau metafonic (numai în **a.** occidental: *djendə, fæjlə, kreutə* = it. *denti, filo, crudo)* cu diverse variante libere *(rosə, reusə, rousə; mjərakə, mjərakə; pallonə, pallaunə, palleunə* = it. *rosa, medico, pallone)*; metafonia (în **a.** adriatic numai sub acţiunea lui *-i*) marchează opoziţia de număr, mai rar de gen *(kanə* ~ pl. *kenə, kinə; petə* ~ pl. *pietə*; fem. sg. pl. *vek'k'e* ~ masc. sg. pl. *vjək'k'ə* = it. *cane, -i, piede, -i, vecchia, -e, vecchio, -i)*, uneori şi opoziţii semantice *(sek'k'ə* „găleată de fîntînă" ~ *sok'k'ə* „găleată pentru lapte"; *porə* „păr" ~ *parə* „pară"); *i* şi *u* cu efect metafonic şi asupra lui *-a (frittatə* ~ pl. *frittitə, -jatə, -jetə, -etə, kanə* dar *lu kwenə, lu kwonə* = it. *frittata* ~ *frittate; cane, il cane)*; în prezent, tendinţă accentuată spre monoftongare (mai ales în **a.** adriatic); consoane retroflexe în teraman şi **a.** occidental *(mədinə, fillə, solə* ~ *sodə* = it. *mulino, figlio, solo* ~ *soli)*; fricativizarea lui *g* + vocală sau vibrantă *(guvernə, grottə, gattə* = it. *governo, grotta, gatta)*; *s* + *i* > ʃ *(kuʃi, kwaʃə* = it. *così, quasi)*; frecvente asimilări, proteze, epenteze, metateze, anaptixe, sincope *(karrə, arəpetərə, sperkjə, frafallə, holəpə, sperdə* = it. *carne, ripetere, specchio, farfalla, volpe, spirito)*. Trăsături conservatoare ale **a.** occidental: menţinerea nepalatalizată a lichidei sau transformarea ei în *r* în lat. *fl-, kl-, pl-, bl- (flammə, plumə, blangə, frankə* = it. *fiamma, piuma, bianco, fianco)*, conservarea lat. *-ns- (sponsus* > *sponzə* = it. *sposo)*. Particularităţi morfosintactice **a.**: aglutinarea art. la subst. cu vocală iniţială *(lu lamə, la lapə, la lawra* = it. *l'amo, l'ape, l'aura)*; absenţa formelor contrase de prep. + art.; aux. *essere* sau *avere* în funcţie de pers. şi nu de natura verbului (în **a.** adriatic *essere* pentru pers. 1—2 sg. pl. şi *avere* pentru pers. 3 sg. pl., în **a.** occidental *avere*, toate pers. cu excepţia pers. 3 sg.); compl. direct cu prep. *a* (< lat. *ad*); art. nehot. neutru *nə* (**a.** occidental), exprimînd calitate şi colectivitate *(nu kavallə* „un cal oarecare, fără valoare" ~ *nə kevallə* „mai mulţi cai, de rasă"), unic în aria romanică (E. Giammarco); neutrul moştenit din lat. numai în **a.** occidental. Cele mai vechi atestări: 3 texte *(Lamentatio beate Marie de Filio, Proverbia, Orationes)* din Codicele celestinian (sfîrşitul sec. 13), *Cronaca rimata, Poemetto S. Caterina* de Buccio di Ranallo (ambele din prima jumătate a sec. 14), *Fiorita* de Armannino (1418). Contribuţie redusă la lexicul it. comune: *centerba, parrozzo, scamorza. O.S.C.*

absolute, construcţii ~. Construcţii nelegate din punct de vedere gramatical de restul frazei, exprimate în lat. printr-un subst. sau substitut (pron.) cu valoare de sub. (la origine distinct de sub. verbului regent) şi, acordat cu acesta, un alt subst., un adj. sau, tot mai frecvent, un part., cu valoare de pred.; cel mai frecv. era abl. absolut *(omnibus rebus ad prefectionem comparatas, diem dicunt)*, în lat. tirzie dezvoltîndu-se şi ac. absolut *(regina... neminem scientem subterfugit)* şi nom.

absolut *(benedicens nos episcopus, projecti sumus)*; gen. absolut — grecism. **C.a.** exprimau la origine o acțiune accesorie față de aceea a verbului regent, dar au dobîndit valoare de compl. circ. (mai ales de mod, apoi de timp, cauză, mai rar condițional, concesiv), explicitate ulterior prin adv. sau conj. specifice (fapt care le apropie și formal de prop. subordonate cărora le corespund prin valoare). În unele l. romanice se continuă ac. absolut + part. trecut (fr. *(Une fois) les parts faites, le lion parla*; sp. *Pasado el primer instante, la curiosidad vence al terror)* și nom. absolut + part. prez. — reflectat în unele l. (și) prin construcții gerunziale sau gerundivale (rom. *Așa stînd lucrurile, m-am hotărît să plec imediat*; it. *Stando così le cose, ho deciso di partire subito*; fr. *Des voisins le gênant, il a déménagé)*; sînt vechi și populare construcțiile cu sub. identic cu acela al verbului regent (rom. *Zicînd acestea, ieși*; sp. *(En) diciendo este salió*; fr. *En disant cela, il sortit)*; part. trecut apare ca atr. circ. izolat (fr. *Arrêté, le voleur s'échappa)*. În multe situații folosirea **c.a.** are caracter livresc. *I.V.R.*

abstracte nominale, sufixe pentru ~. Valoare specifică: „numele calității" sau „al stării". Bazele de derivare cele mai frecvente: adj.; subst. sînt mai rare. Lat. dispunea de un număr relativ mare de **s. pentru a.n.**: *-ĭa* (cel mai vechi), devenit *-ĭa* în perioada tîrzie, sub influența grec. *-ĭz (audacia, superbia)*; *-itia* (formă dezvoltată a lui *-ia*) și *-ities*, apărînd adesea în dublete de la aceleași baze *(amicitia, blanditia, nigritia; blandities, durities, vastities)*; *-tas*, foarte productiv mai ales în perioada tîrzie *(auctoritas, hereditas, nobilitas)*; *-tudo (altitudo, magnitudo)*. Alături de acestea, cîteva sufixe inițial specializate pentru abstractele verbale care și-au lărgit aria bazelor de derivare intrînd în sfera **s. pentru a.n.**: *-or* (după modelul seriei *calor-calere-calidus* s-a creat tipul *lentor-lentus*); *-ura* (prin falsă segmentare din *-tura*: *stringere>strictura*, analizat prin *strictus*); *-(ā|ī|ū)men* (presupus a fi derivat abstract nominal datorită valorii corespunzătoare din l. romanice, probabil ca o fază anterioară valorii — concrete — colective; vezi totuși formațiile tîrzii ca: *coruscamen—coruscus, corusco*). L. romanice au păstrat, în proporții diferite, majoritatea **s. pentru a.n.** Datorită, în special, caracterului lor literar, sînt dese cazurile în care sufixele, menținute numai în derivate moștenite, nu sînt productive în l. mod. sau sînt productive doar cu valori concrete. De asemenea sînt numeroase cazurile de împrumuturi lat.-romanice. Sufixe panromanice: *-ĭa*: rom. *-ie*, întărit prin împrumuturi sl. și grec. *(frăție, gingășie, hărnicie, omenie)*, it. *-ia (allegria, cortesia, maestria)*, fr. *-ie (courtoisie*, v. fr. *renardie)*, oc. *-ià (ausardià)*, sp. *-ia (alevosía, falsía, maestría)*, pg. *-ia (sequia)*; *-itia*: rom. *-ață*, împrumutat *-ețe (dulcață, negreață; mîndrețe, suplețe)*; it. *-ezza*, împrumutate *-izia, -igia (bellezza, grandezza; giustizia, letizia; grandigia, cupidigia)*, fr. *-esse*, *-ice*, *-ise (jeunesse, sécheresse; avarice; franchise, gourmandise)*; oc. *-esa (belesa)*; sp. *-eza (tibieza, aspereza)*; pg. *-eza*, împrumutat *-ice (magreza; abelhudice, guapice)*; *-tas*: rom. *-ăț|ețate*, împrumutate *-(i)tate (bunătate, seninătate; pustietate; răutate; libertate, paupertate; claritate, legalitate)*; it. *-(i)tà (bontà, nobiltà; brevità, purità)*; fr. *-(e)té*, împrumutat *-ité (beauté, bonté; lacheté, naïveté; égalité, musicalité)*; oc. *-tat (aspretat)*; sp. *-(e)dad*, împrumutat *-idad (crueldad, lealdad; bajedad, cortedad; barbaridad, civilidad)*; pg. *-dade (liberdade)*; *-or*: rom. *-oare*, foarte slab productiv, întărit prin împrumuturi din fr. *(răcoare; amploare, paloare)*; it. învechit *-ore (bellore, grandore)*; fr. *-our -eur*, singurul productiv în l. mod. *(foloir, tristour; largeur, profondeur)*; oc. *-or (belor, freidor)*; sp. *-or (blancor, dulzor)*; pg. *-or*, numai în derivate moștenite *(estupor, pavor)*; *-ura*: rom. *-ura*, eventual moștenit în *căldură* (<**caldura*), neproductiv; v. it. *-ura (altura, bruttura, frescura)*; v. fr. *-ure (froidure, laidure)*; oc. *-üra (funsüra, planüra)*; sp. *-ura (agrura, bravura, finura)*; pg. *-ura (altura, locura)*. Sufixe moștenite în unele l. romanice: *-men*: rom. *-ime (cruzime, îngustime)*; it. *-ume*, adesea cu valoare concretă sau/și peiorativă *(mobilume, nerume, sudiciume)*; oc. *-ün (amarün)*; sp. *-umbre (pesadumbre, quejumbre)*; pg. *-ume (pesadume, queixume)*; *-ities*: sp. *-ez (dejadez, doncellez)*; pg. *-ez (desmudez, doblez)*. Lat. *-tudo* nu a fost moștenit (cu excepția, poate, a lui *-itūdo*, care pare să continue un lat. *-edine*: *amarellidão, mansidão)*; apare în l. romanice ca împrumut savant, foarte slab productiv sau neproductiv: rom. *-tudine (certitudine, promptitudine)*; it. *-tudine (gioventudine, quietudine)*; fr. *-tude (certitude, négritude)*; sp. *-itud (certitud, gratitud)*; pg. *-tude (beatitude)*. Compusul de dată romanică format din urmașii lat. *-arius* și *-ia*: rom. *-ărie (dulcegărie, pelticărie)*; fr. *-erie (bavarderie, lâcherie)*; sp. *-ería (alcahuetería, bellaquería)*; împrumuturi din fr.: rom. *-erie (camaraderie, pedanterie)*; it. *-eria (braveria, furberia)*. Împrumuturi neromanice: rom. *-eală (acreală, fierbințeală, sprinteneală)* și *-enie (dîrzenie, drăgălășenie, lăudăroșenie)*, de origine sl. **S. pentru a.n.** li se poate alătura lat. *-ismus* (<grec. *-ισμος*: *christianismus, paganismus)*, împrumut savant în l. romanice, pentru că sensurile speciale pe care le redă, anume „doctrină, curent filozofic, atitudine, orînduire socială, etapă istorică etc." (se atașează mai ales la subst., adesea proprii), sînt, de fapt, abstracte nominale: rom. *-ism (eroism, evoluționism, junimism)*; it. *-ismo*, popular *-esimo (imperialismo, protestantismo; protestantesimo)*; fr. *-isme (encyclopédisme, modernisme)*; sp. *-ismo (albedrío, animismo)*; pg. *-ismo (classicismo)*. *L.V.*

abstracte verbale, sufixe pentru ~. Valoare specifică: „numele acțiunii" sau „al stării" (în cazul verbelor de stare); adesea „numele acțiunii" se distinge cu greu de „rezultatul acțiunii". Uneori „numele acțiunii" se interferează cu valoarea de „nume al calității"; derivatele exprimă capacitatea cuiva de a îndeplini în mod caracteristic pentru el o anumită acțiune sau chiar pot fi raportate atît la un verb (deci nominale, cît și la un predicat (rom. *încăpățînare, lingoare*, fr. *noirceur*). Lat. dispunea de un număr de **s. pentru a.v.** productive: *-(t|s)io (rogatio, missio, radio)*, *-tus (sensus, risus)*, *-tura (cultura, mensura)*, *-or (amor,*

dolor) şi de cîteva cu productivitate redusă ca: *-ium (desiderium)*. În epoca tîrzie se dezvoltă funcţia de abstract verbal şi la sufixele: *-a|entia* (derivatele nominale în *-ia* de la part. în *-a|ens* sînt analizate prin raportare la tema verbală: *scientia* „calitatea de a şti", nu „calitatea de a fi ştiutor *(sciens)*") şi *-mentum* (la sensurile „mijlocul de realizare a acţiunii" şi „obiectul realizat" se adaugă sensul „îndeplinirea acţiunii": *iuramentum, ligamentum*). Sufixul participial fem. *-i|sa* se substituie vechiului *-tus* exprimînd „acţiunea" în general: *collecta, defensa*. În general, abstractele (verbale sau nominale) sînt foarte folosite în l. literară şi puţin folosite în l. populară, care preferă concretizarea sensurilor abstracte. L. romanice păstrează toate sufixele lat. pentru abstractele verbale sus-menţionate: multe în toate l., altele numai în cîteva dintre ele. **S. pentru a.v.** panromanice: *-ti|sion:* rom. *-ă|iciune*, împrumutat *-iune (plecăciune, rugăciune, limpeziciune; acţiune, derizi̯une)*, it. *-one, -a|igione*, împrumutate *-ione, azione (canzone, accagione, perdigione; transmissione, liberazione)*, fr. *-aison*, împrumutate *-(a|i)-ion, -sion (livraison; décontraction, indexation, finition; corrosion)*, oc. *-a|e|ison (fenason)*, v. sp. *-a|e|ión*, împrumutate *-a|ición, -(s)ión (trabezón, comezón; abdicación, abolición, admisión)*, pg. *-a|e|izão*, împrumutat *-ção (tentação)*; *-tura:* rom. *-(ă|e|it)ură (arsură, alergătură, sperietură, plesnitură)*, it. *-(a|it)ura (arsura, tintura, abbreviatura, tessitura)*, fr. *-ure*, împrumutat *-ture (blessure; garniture)*, sp. *-(a|e|id)ura (montura, tamoladura, cocedura)*, pg. *-a|edura (afumadura, trompedura)*; *-mentum:* rom. *-mînt*, împrumutat *-ment (învăţămînt, jurămînt; antrenament, bombardament)*, it. *-mento (movimento, ricevimento)*, fr. *-ment* întărit prin împrumut *(aboiement, abolissement, grelottement)*, sp. *-miento*, împrumutat *-mento (adumbramiento, fingimiento; salvamento)*, pg. *-mento (conhecimento)*; *-a|entia:* rom. *-inţă*, împrumut *-a|enţă (credinţă, putinţă, silinţă; cutezanţă, insistenţă)*, it. *-a|enza (ignoranza, credenza)*, fr. *-ance*, împrumutat *-ence (souffrance; abstinence)*, oc. *-ança (comparança)*, sp. *-anza*, împrumutate *-a|encia (alabanza, enseñanza; andancia, querencia)*, pg. *-a|ença*, împrumutate *-a|encia (folgança, crença)*; *-or* în general neproductiv, moştenit în cîteva formaţii: rom. *-oare (lăudoare)*, it. *-ore (bollore, bruciore)*, fr. *-eur (clameur, erreur)*, sp. *-or (loor)*, pg. *-or (louvor)*; *-ta:* rom. *-a|ită (judecată, mulţămită)*, it. *-a|i|uta (fermata, uscita, venuta)*, fr. *-ée (entrée)*, oc. *-a|i|uda (consentida)*, sp. *-a|ida (entrada, venida)*, pg. *-a|ida (entrada, saida)*. Sufixe moştenite în unele l.: *-tus* rar folosit în l. romanice datorită confuziei cu part. (foarte folosit). În forma *-itus*, provenită din supinul în *-itum* şi ataşat la tema prez., e moştenit în multe l. cu funcţia de a deriva, după modelul lat. *sonitus*, nume de la verbe care redau un sunet, indiferent de conj.: rom. *-e|ăt*, mai răspîndit pentru că nu s-a moştenit part. cu finala omonimă *(răsuflet, umblet, zîmbet; plînset, trosnet, strigăt, ţipăt)*, it. *-i|to, -i|ta (battito, venuta, saluto, mito)*, sp. *-ido (aullido, berrido)*, pg. *-ido (calido, soido)*; *-toria:* rom. *-toare (descălecătoare, vînătoare)*; *-ium:* it. *-io (battio, bronchio)*, fr. *-ier (desirier, pensier)*, oc. *-ier (espaventier, plaidier)*; *-aticus* ataşat la teme verbale în: fr. *-age (arrivage, assemblage, doublage)*, oc. *-atge (maridatge)*. Împrumuturi: rom. *-eală (amăgeală, chelfăneală, toceală)*, *-a|enie (împărtăşanie, prăpădenie)*, de origine sl.; *-uş (frecuş, urcuş)*, de origine sl. şi magh.; *-(a|i)i̯uţ)ie (halucinaţie, nutriţie, substituţie, excursie)*, de origine rusă; rom. *-aj (abordaj, masaj)*, it. *-aggio (atterraggio, linciaggio)*, sp. *-aje (abordaje, embalaje)*, pg. *-agem (abordagem, anbalagem)* de origine fr. Pentru numele de acţiune redate prin inf. şi supin substantivizat vezi **conversiune.** *L.V.*

accent. În lat. clas. **a.** era muzical; înălţimea, primordială în marcarea contrastului de **a.**, era însoţită probabil de o sporire nerelevantă a intensităţii pronunţării silabei accentuate. Locul **a.** era fix, determinat de cantitatea penultimei silabe a cuvîntului; cuvintele bisilabice erau paroxitone; cele cu peste 2 silabe erau paroxitone cînd penultima silabă era lungă şi proparoxitone cînd aceasta era scurtă: *habĕre*, dar *dicĕre*. În afara cîtorva cuvinte bisilabice: *(illic, adduc)* în lat. nu existau oxitone. Fiind fix, locul **a.** era nerelevant din punct de vedere fonologic. În formele flexionare şi în derivate **a.** se muta de pe radical pe morfemele accentuabile postpuse acestuia. În sec. 3 e.n. s-a desăvîrşit probabil trecerea pe prim plan a intensităţii în reliefarea silabei accentuate, fenomen care s-a produs paralel cu dispariţia opoziţiei de cantitate vocalică: ritmul vorbirii nu s-a mai realizat pe baza succesiunii silabelor lungi şi scurte, ci a celor accentuate şi neaccentuate; aceasta explică evoluţia distinctă a vocalelor accentuate de cele neaccentuate: conservarea şi diftongarea vocalelor accentuate, dar reducerea unor vocale neaccentuate; ultimul fenomen duce la apariţia oxitonelor, dar şi la o pondere crescută a cuvintelor paroxitone. Cuvintele lat. moştenite de l. romanice au păstrat neschimbat locul **a.**; fac excepţie cîteva care l-au modificat în lat. vulg. şi au fost moştenite de l. romanice sub această formă; modificările s-au datorat fie unor factori fonematici, cum ar fi schimbarea tăieturii silabice: lat. *intĕ-grum>integ-rum* > rom. *întreg*, it. *intero*, fr. *entier*, sp. *entero*, pg. *inteiro* sau sinereza: *muli-ere>muliere>* rom. *muiere*, v. fr. *moillier*, sp. *mujer*, pg. *mulher*, fie unor factori morfematici, precum analogia: *battŭere>batt(u)ere>*rom. *bate*, it. *battere*, fr. *battre*. **A.** romanic este dinamic; rolul preponderent în stabilirea contrastului accentual îl deţine intensitatea cu care este pronunţată silaba accentuată, înălţimea şi durata fiind trăsături secundare. **A.** este liber (cu excepţia fr.), putînd să cadă pe oricare dintre silabe; în l. romanice există cuvinte oxitone: rom. *pur|a*, it. *citt|à*, sp., pg. *portar*; paroxitone: rom. *furnică*, it. *formica*, sp. *hormiga*, pg. *formiga*; proparoxitone (mai puţine la număr): rom. *negură*, it. *nuvola*, sp. *artículo*, pg. *árvore*; puţine cuvinte poartă accentul pe o silabă mai depărtată de finală: rom. *primăvară, primăverile, nouăsprezecelea*; it. *dimenticano*; sp. *fácilmente, sôfregamente*; pg. *fàcilmente, sôfregamente*; în fr. locul **a.** este fix pe ultima silabă a cuvîntului: *simplement, indélébile*. **A.** este mobil în flexiune şi derivare: rom. *joacă, jucăm, jucător*; it. *trova, troviamo, troveremo*; *fuso, fusello, fusellato, fusel-*

Bucureşti

latura ; sp. *lavo, lavamos, lavaría, lavamiento, lavotear ;* pg. *canto, cantava, cantaremos, cantador ;* fr. *nation, national, nationaliser, nationalisation.* Cu excepţia fr., locul **a.** romanic are rol fonologic, exploatat atît pe plan semantic-lexical, cît şi gramatical: rom. *acele* ~ *acele, cîntă* ~ *cîntă ;* it. *apri* „deschizi" ~ *aprí* „el deschise" ; sp. *termino* „capăt" ~ *termino* „termin" ~ *terminó* „terminâ" (pers. 3 sg. ind. pf.s.) ; pg. *dúvida* „îndoială" ~ *duvida* „se îndoieşte" ; *cantara* „cîntase" ~ *cantará* „va cînta". Cuvintele moştenite din lat. sînt, în majoritate, oxitone şi paroxitone, mai rar proparoxitone. Împrumuturile făcute de l. romanice păstrează locul **a.**, dacă el convine schemei accentuale romanice, sau îl modifică adaptîndu-l: în fr. toate cuvintele împrumutate îşi mută **a.** pe ultima silabă, în rom. împrumuturile din magh., accentuate pe prima silabă, schimbă uneori locul **a.** *(oraş, făgădău) ;* cuvintele lat. împrumutate, preluate prin fr., sînt accentuate oxiton, diferit de alte l. romanice: rom. *solid*, dar it. *solido*, sp., pg. *sólido ;* rom. *celebru*, dar it. *celebre*, sp., pg. *célebre.*

În afară de **a.** cuvîntului, în l. romanice există şi un **a.** de grup, care cade, în cadrul unui grup de cuvinte constituit ca o unitate morfologică sau sintactică, pe silaba care poartă de obicei **a.** cuvîntului cu informaţia cea mai importantă: rom. *am auzit, între mese ;* it. *hai creduto, lungo la riva ;* fr. *il a chanté, derrière la maison ;* sp. *hemos comido, hasta mañana ;* pg. *tenho cantado, para passear.* În fr., datorită corpului fonetic redus al cuvintelor, **a.** de grup a înlocuit **a.** succesive ale acestora, iar locul lui este întotdeauna pe ultima silabă a grupului: *tout le monde descend, le coin de la rue, vous avez du temps.* În l. romanice există şi un **a.** de insistenţă, cu efect stilistic, cu o realizare facultativă, complexă pe plan acustic şi auditiv, care afectează mai ales pronunţarea iniţialelor este frecvent mai ales în fr. *S.R.R.*

acord (congruenţă, concordanţă). Se realizează în gen, număr,caz şi pers. şi se manifestă între pred. şi sub., nume predicativ şi sub., element predicativ suplimentar şi numele la care se raportează, adj. şi subst. determinat, apoziţie şi numele regent, part. şi sub. sau compl. direct, pron. dem. sau rel. şi antecedentul său. Uneori se acordă chiar unele compl. circ. cu sub. sau compl. direct (rom. *De mică, ea a fost obişnuită cu greutăţile ; O ştiu de mică*). În lat., adj. se acorda în gen, număr şi caz cu subst. regent; adj. romanic se acordă cu subst. în gen şi număr (fr. *une blouse verte*, sp. *chicas guapas*) ; în rom., adj. se acordă cu subst. determinat şi în caz *(cartea fetei brunete)*. Oscilaţii în **a.** unui adj. subordonat la mai multe subst. de acelaşi gen, la sg. :**a.** se face la sg. *(sp. lengua y literatura española)* sau la pl. *lengua y literatura españolas) ;* cînd genul diferă, **a.** se face la pl. masc. (sp. *Son necesarios mucho valor y mucha audacia ;* fr. *Une tête et un buste humains ; Des femmes et des hommes furieux s'agitent ...*). În rom., adj. atribut se acordă cu ultimul subst. *(limba şi literatura română) ;* pentru adj. nume predicativ, **a.** se face la pl. *(Tata şi mama sînt bătrîni)*. Pron. rel. lat. se acorda cu antecedentul său în gen şi număr; **a.** în caz era rar *(Notante iudice, quo nosti, populo)*. Pentru pron. cu mai multe antecedente, **a.** se realiza cu unul dintre ele sau, mai frecvent, cu ansamblul lor *(Cottae et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello)*. Aceeaşi regulă de **a.** al pron. rel. cu antecedentul său funcţionează şi în l. romanice (fr. *Cette femme était avec son fils lequel avait pour elle tous les égards ;* rom. *Ion şi Ioana, cărora le-am transmis mesajul, s-au bucurat de invitaţia voastră*). Pentru alte cazuri de **a.**, vezi **predicat, nume predicativ, perfect compus, participiu trecut.** *C.L.*

activă. diateză ~. Unul din termenii opoziţiei binare, în lat., ternare, în l. romanice, specifice categoriei diatezei. Comportînd numai forme temporale sintetice atît la *Infectum* cît şi la *Perfectum*, **d. a.** includea în lat. verbe care exprimau cel mai ades procese realizate de un „agent" — sub. gramatical al prop. — şi aplicate unui „pacient" — compl. direct *(miles ferit hostem) ;* uneori, astfel de verbe active guvernînd un compl. direct aveau însă un sub. care era mai degrabă „pacientul" decît „agentul" procesului *(miles accipit uulnus)*. Pe lîngă aceste verbe tranzitive, **d. a.** cuprindea şi verbe intranzitive, al căror sub. gramatical apărea ca un „sediu" al procesului *(miles uiuit! pallescit)*. Cu toate că în trecerea de la lat. la l. romanice s-au produs modificări importante atît la nivelul inventarului de verbe active — pe de o parte, acesta a primit un număr de unităţi aparţinînd iniţial clasei verbelor deponente şi semideponente, pe de altă parte a pierdut o serie de unităţi care, din cauza sensului lor intensiv (dinamic), au devenit reflexive —, cît şi la nivelul formelor temporale specifice — unele timpuri de la ind. şi conj. au dispărut, altele şi-au schimbat valoarea, au apărut timpuri noi —, **d. a.** s-a menţinut ca tip de diateză în toate l. romanice, unde se opune ca termen nemarcat diatezelor reflexivă şi pasivă. Alcătuită atît din verbe tranzitive, cît şi din verbe intranzitive, exprimă relaţii variate între proces şi participantul care îndeplineşte în prop. funcţia gramaticală de sub. Valorilor sale fundamentale — asemănătoare celor cu care funcţiona în lat. — i se adaugă, în unele l. romanice, valoarea impersonală. Astfel, pentru exprimarea proceselor realizate de un „agent" nedeterminat, în it., sp. şi pg. pot fi utilizate verbe active la pers. 3 pl., fără sub. explicit (it. *Dicono che tutto sia inutile ;* oc. *dison ;* sp. *Dicen que un caballo corrió cien kilometros ;* pg. *Dizem que é verdade*), rom. utilizează pers. 2 sg. *(Faci bine şi eşti răsplătit cu rău* — ca şi oc. *dises* —, dar în v. rom. se putea folosi şi pers. 3 pl. fără sub. explicit: *Zic să fi fost om rău*), iar fr. construieşte — ca şi cat. — verbele active la pers. 3 sg. cu un sub. exprimat prin pron. pers. nehot. fr. *on*, cat. *hom* (< lat. *homo*) *(On dit qu'il sera nommé directeur)*, structură existentă şi în unele d. it. (march. *Omo dice*, abruzz. *N'ome dice ;* cf. şi construcţia realizată în rom. cu un sub. exprimat prin subst. *omul : Multe vede omul cît trăieşte*) ; aceeaşi valoare poate fi redată în sp. printr-un verb avînd drept sub. pron. nehot. *uno (Uno dice)*, iar în pg., printr-o construcţie al cărei sub. este subst. *gente* articulat cu art. hot. *(A gente diz que é verdade)*. *A.C.*

acuzativ. Unul dintre cele 6 cazuri ale flexiunii nominale şi pronominale lat. Desinenţă pentru subst. masc. şi fem. la sg. *-m*; la pl.: decl. 1 *-as*, decl. 2 *-os*; la celelalte decl. şi la subst. neutre la sg. şi la pl. sincretism nom. = **a.** Funcţii sintactice: compl. direct şi circ.; construcţie specifică: **a.** cu inf. Pierderea timpurie a lat. *-m* a dus la confundarea în lat. vulg. la sg. a **a.** cu abl.; mărturie stau numeroasele construcţii care nu respectă folosirea corectă a celor 2 cazuri cu prep. *(Appendix Probi: nobiscum non noscum)*; *-s* se extinde de la **a.** ca desinenţă a pl. în Romania occidentală şi la decl. 1 (v. fr. *filles*) (vezi **declinare bicauzală**), cu atestări izolate şi în inscripţiile din Romania orientală: *filias* pentru *filiae*. Reducerea flexiunii cazuale a dus la o formă unică a subst. şi adj. în majoritatea l. romanice (face excepţie forma de nom.-**a.** diferită de cea de gen.-dat. la sg. subst. şi adj. fem. rom.). Dispariţia flexiunii cazuale în l. romanice face superfluă întrebuinţarea termenului (mai este folosit doar în ceea ce priveşte pron. pers., fiind frecvent înlocuit cu formularea cazul compl. direct). Termenul acoperă numai în rom. o realitate concretă: nom.-**a.** este una dintre formele subst., adj., art. şi pron. (cea mai mare parte), opusă formei de gen.-dat. sau sincretică cu aceasta; la pron. pers. **a.** este una dintre formele cazuale care se opune celorlalte cazuri, inclusiv nom., la majoritatea pers. Se construieşte fără prep. sau cu prep. (în unele l. inclusiv în funcţia de compl. direct). *S.R.R.*

acuzativ absolut, vezi **absolute, construcţii ~.**

acuzativ cu infinitiv, vezi **infinitivale, construcţii ~.**

adjectiv. În lat. flexiune în gen, număr şi caz, cu ajutorul desinenţelor, prin intermediul cărora se realiza acordul cu subst. determinat şi conform cărora **a.** se împărţeau în 3 clase: **a.** cu 3 terminaţii la nom. sg., care se declinau după decl. 2 pentru masc. şi neutru şi după decl. 1 la fem. *(bonus, -a, -um, niger, -a, -um)*; puţine **a.** care se declinau după decl. 3 parisilabică *(acer, acris, acre)*; **a.** cu 2 terminaţii, masc. = fem. ~ neutru *(tristis ~ triste)*, care se declinau conform decl. 3 parisilabice; **a.** cu o singură terminaţie pentru cele 3 genuri la majoritatea cazurilor, care se declinau conform decl. 3 imparisilabice *(pauper)*. În lat. vulg. tendinţa de trecere a **a.** spre categoria cu 3 terminaţii declinate după decl. 1 şi 2 *(Appendix Probi: acre non acrum*, de unde se deduce *acrus, -a* > rom. *acru,-ă*; *tristis non tristus*, de unde *tristus,-a* > rom. *trist,-ă*, it. *tristo,-a*; *pauper mulier non paupera mulier*, de unde *pauperus, -a* > it. *povero,-a)*. Această tendinţă s-a realizat diferit în Romania; l. iberorom. au păstrat mai bine categoria **a.** care prezentau sincretismul masc. = fem. Dispariţia genului neutru şi importanţa pe care o capătă distincţia masc. ~ fem., reducerea flexiunii cazuale, evoluţia fonetismului la finala cuvintelor duc în Romania la o reorganizare a **a.**, care pot fi împărţite în următoarele clase: **a.** variabile după număr şi gen (rom. *bun ~ bună ~ buni ~ bune*; it. *buono ~ buona ~ buoni ~ buone*; cat. *fred ~ freda ~ freds ~ fredes*; sp. *bueno ~ buena ~ buenos ~ buenas*; pg. *magro ~ magra ~ magros ~ magras*; **în fr. numai în codul scris:** ***bon, bonne, bons, bonnes)***; **a.** variabile după număr cu o singură desinenţă de gen (rom. *mare ~ mari*, it. *verde ~ verdi*, cat. *jove ~ joves*; sp. *dulce ~ dulces*, pg. *verde ~ verdes*; în fr. numai în codul scris: *pauvre ~ pauvres*); **a.** invariabile după număr cu 2 desinenţe de gen (fr. în codul oral: *bon, bons ~ bonne, bonnes*); **a.** invariabile (rom. *gri*, it. *perbene*, pg. *simples*, rare; numeroase în fr. în codul oral: *pauvre, simple)*. În rom. flexiune în caz: la sg. fem. formă de gen.-dat., diferită de cea de nom.-ac., dar identică cu forma de pl. *(unei cărţi bune ~ o carte bună ~ nişte, unor cărţi bune)*. În v. fr. declinare bicazuală. În afara **a.** propriu-zise, există **a.** pronominale: pos., dem., de identitate, de întărire, rel.-inter., nehot., negative. Vezi şi **feminin, număr, comparaţie.** *S.R.R.*

adjectival, articol ~, vezi **demonstrativ, articol ~.**

adstrat. Totalitatea elementelor pătrunse în l. romanice din l. populaţiilor cu care acestea au intrat în contact, ca urmare a unor invazii sau a vecinătăţii teritoriale; procesul de bilingvism care s-a realizat nu a dus (ca în cazul substratului şi superstratului) la dispariţia uneia dintre l. Termen introdus de M. Valkhoff (1932). Folosit pentru influenţa ar. asupra l. din Pen. Iberică şi, sporadic, pentru influenţele exercitate de l. vecine cu l. romanice asupra acestora. Nu a întrunit adeziunea tuturor lingviştilor, de aceea în lucrarea de faţă rezultatele unor asemenea contacte au fost tratate sub termenul generic de influenţă. *S.R.R.*

adverb. Considerate din punct de vedere formal, **a.** din lat. clas. erau cuvinte simple *(nunc, tum, intus, bene, ita, non)* ori derivate de la adj. cu sufixe ca *-iter (pariter, breviter)*, uneori forme cazuale aparţinînd decl. adj. de la care provin prin conversiune (nom. neutru *uerum, mullum, facile*; abl. sg. *forte, cito*). Cu funcţie identică apăreau şi unele gr. sintactice având drept centru un subst., care, întrebuinţate frecvent, au sfîrşit prin a-şi pierde carcaterul de asociaţii accidentale şi au devenit loc. adverbiale *(illa hora, de mane)*. Acestea din urmă sporesc cantitativ şi se diversifică în lat. vulg., loc. de tipul construcţiilor prepoziţionale bucurîndu-se de o răspîndire tot mai largă — cel puţin în cadrul unor microsisteme adverbiale. Prep. *de, ab, ad, in* precedă **a.** dintre care unele nu mai au acum valoarea pe care o aveau în lat. clas.: *unde*, însemnînd la început „de unde", are în lat. vulg. numai valoare locală neorientată şi se combină în mod obligatoriu cu prep. *de* pentru a exprima originea, limita iniţială. L. romanice păstrează o parte din **a.** lat., precum şi o serie de foste loc. redevenite cuvinte simple prin sudarea elementelor constitutive, dar îşi şi creează — pe căi proprii, deseori deosebite de la un idiom la altul — unităţi noi, datorită cărora sistemul adverbial romanic apare cu o configuraţie substanţial schimbată faţă de cel originar. **A.** simple, moştenite din lat., apărînd — în funcţie de semantismul lor — în diferite microsisteme (dem., rel.-inter., negative, nehot.), sînt destul de puţine la număr (lat. *bene* > rom. *bine*, it. *bene*, **fr.** *bien*, sp. *bien*, pg. *bem*; lat. *male* > it. *male*, **fr.** *mal*, sp., pg. *mal*; lat. *tarde* > it. *tardi*, **fr.** *tard*, sp. *tarde*). Mult mai numeroase **sînt formaţiile** ce continuă construcţiile prepoziţi-

ţionale, folosite în special pentru exprimarea raporturilor spaţiale şi temporale (lat. *ad prope* > rom. *aproape*, v. fr. *aprief*, oc., cat. *aprop*, log. *approbe ;* lat. *(de) postea* > fr. *depuis*, sp. *(des) pués*, pg. *(des)pois ;* lat. *de mane* > it. *domani*, v. fr. *main*, eng. *damaun*, friul. *doman*, oc., cat. *demá ;* lat. *abante* > v. rom. *ainte* (rom. mod. *înainte*), it. *avanti*, fr. *avant*, eng. *avaunt*, oc. *avan, aban*, cat. *abant(es)*, sp., pg. *avante*). Alături de aceste a., l. romanice folosesc, în special pentru caracterizarea proceselor şi pentru modalizarea enunţurilor, derivate sufixale. Obţinute mai cu seamă de la baze adjectivale, ele sînt expresia unei duble inovaţii romanice : utilizarea unor forme diferenţiate pentru determinarea verbului, a adj. sau a unui alt a., respectiv pentru determinarea subst. (fr. *marche lente/marcher lentement*) şi construirea derivatelor cu ajutorul unor sufixe adverbiale noi, necunoscute ca atare în lat. Printre acestea din urmă, un loc aparte este ocupat de *-mente* (abl. subst. fem. *mens, mentis* „fel de a gîndi, de a simţi; pricepere, înţelegere, minte", asociat în lat. unor adj., în cadrul compl. circ. de mod : *severa mente* „în mod sever"), prezent în toate l. romanice, cu excepţia rom. : it., sd. *certamente*, eng. *tschertamaing*, fr. *certainement*, oc. *certament*, sp. *ciertamente*, pg. *certamente*. În rom., rarele a. în *-mente* existente sînt împrumuturi literare din it. sau fr. Pentru diferenţierea a. de adj., aici s-a recurs la un alt sufix adverbial : sufixul *-eşte*, foarte productiv între sec. 16 şi 19 ; acest element, asupra originii căruia s-au emis mai multe ipoteze, pare a fi funcţionat de la început ca sufix adverbial, întrucît în v. rom. se adăuga chiar unor teme substantivale fără adj. corespunzător : *vitează* < *viţă*. Cel mai ades însă, în rom., a. de mod au o formă identică cu forma de masc.-neutru sg. a adj. corespunzător : *frumos, urît, greu*, dovedind persistenţa unui model lat. care ar fi trebuit să dispară după ce a. (> adj.) în *-o* şi *-um* au ajuns să se confunde între ele, precum şi cu forma de masc.-neutru sg. a unor adj. Asemenea situaţii apar sporadic şi în alte l. romanice (it. *alto, basso, caldo, chiaro ;* fr. *haut, bas, chaud, clair ;* sp. *alto, bajo, claro ;* dalm. *bûn*), delimitînd astfel pe teritoriul Romaniei o restrînsă zonă conservatoare. Printre inovaţiile romanice se numără şi formele adverbiale bazate pe teme substantivale sau verbale combinate cu sufixul *-one*, avînd de obicei desinenţa pl., şi precedate ades de prep. *a* (< lat. *ad*) : it. *(a) cavalcioni, (a) penzoloni, a rotoloni, tastoni/tastone ;* fr. *à reculons, à tâtons ;* friul. *a pinduloñ, a škrufuyoñ, a škuindoñ*, cat. *a rodolons*. O serie de a. romanice cu conţinut semantic variat prezintă terminaţii care nu sînt totdeauna de natură etimologică şi a căror origine este încă, în multe situaţii, neclară : *-i* (it. *lungi, tardi, domani, quindi, volentieri, anzi*), *-s* (fr. *volontiers ;* sp. *mientras, quizás, lejos*), *-a* (rom. *aicea, atuncea*), *-re* (rom. *aşijdere(a), pururea ;* v. sp. *al guandre ;* pg. *alhures*). Tot ca inovaţie romanică apare şi reorganizarea unor microsisteme de a. în jurul altor unităţi decît cele folosite în lat. clas. Astfel, printre a. romanice de afirmaţie nu se află nici un continuator al lui *ita*, utilizat în lat. clas. pentru exprimarea **afirmaţiei** simple, neemfatice ; există, în schimb, continuatori ai lui *sic*, a. modal întrebuinţat în lat. vulg. pentru acelaşi tip de afirmaţie, formă păstrată parţial pe teritoriul romanic : rom. *aşa* (< *eccum sic*), it. *si*, fr. *si* („ba da"), sp. *sí*, pg. *sim*. De altfel, forme şi mai deosebite încă au fost atrase în această zonă : pe terit. galorom. pentru afirmaţia simplă („da") s-a recurs, în partea de S, la lat. *hoc* > oc. *o(c)*, iar în partea de N, la lat. *hoc + ille* > v. fr. *oil*, fr. mod. *oui ;* a. de afirmaţie *da* din rom. este de origine sl. (vezi **afirmaţie**). În toate l. romanice a. care admit cuantificarea prin natura lor semantică se combină cu categoria comparaţiei ; cele mai multe dintre ele au forme analitice de comparativ şi superlativ (rom. *tîrziu/mai tîrziu/cel mai tîrziu ;* it. *tardi/più tardi/al più tardi ;* fr. *tard/plus tard/au plus tard*) ; cîteva, foarte puţine la număr, prezintă — în unele l. romanice — forme sintetice de comparativ moştenite din lat. (it. *bene/meglio ;* fr. *bien/mieux ;* dar rom. *bine/mai bine*) (vezi **comparaţie** ; **predicativ, adverb ~**). *A.C.*

adverbial, numeral ~. Formaţii sintetice în lat. cu sufixul *-ies ;* motivare redusă la cele de rang inferior : *semel, bis, ter, quater, quinquies*. În lat. vulg. construcţii analitice : *una uice, septem uicibus*. În toate l. romanice formaţii analitice cu subst. precedate de num. card. : rom. *dată* < lat. *data ; oară, ori* < lat. *hora ;* it. *volta*, part. substantivat al verbului *volgere* < lat. *uoluere ;* fr. *fois*, sp., pg. *vez* < lat. *uice*. *S.R.R.*

adverbial, pronume ~. Pron. care, în funcţie de context, îndeplinesc fie rolul unui pron. pers., fie pe cel al unui adv. de loc. Nu existau în lat. Au apărut în l. romanice occidentale din lat. *inde* > it. *ne*, fr. *en*, oc., cat. *en, ne*, v. sp., v. pg. *ende ; ibi* > it. *vi*, fr., v. sp., v. pg. *y*, oc. *i*, cat. *hi ; ecce hic* > it. *ci*. Cele care provin din *inde* înlocuiesc construcţii ale subst. precedat de urmaşii prep. lat. *de ;* celelalte — de continuatorii prep. lat. *ad*. Ca pron. pers. substituie nume de inanimate, rar nume de animate personale (fr. *Cet appartement est excellent, j'en suis très content*, it. *Ti darò il testo, ma ne manca una parte*, cat. *Parlaven de nosaltres, però ara no en parlen ;* fr. *Cet élève est excellent, j'en suis très content*, dar mai frecvent *Je suis très content de lui*) şi este considerat de unele gramatici ca făcînd parte din paradigma pron. neutru (fr. *Je pense à cela = J'y pense*, it. *Non so ancora cosa fare stassera, ci penseranno i miei compagni) ;* ca substitut adverbial, indică proveniența (urmaşii lui *inde*), locul de desfăşurare sau direcţia unei acţiuni (urmaşii lui *ibi, ecce hic*) : fr. *Il n'est pas dans son bureau, il vient juste d'en sortir ; Il sortait du magasin quand j'y entrais ;* cat. *Venia de Madrid ? No en venim ;* it. *Prendi la busta e scrivici l'indirizzo*. *S.R.R.*

adverbiale, sufixe ~. În lat., cîteva s.a. : *-ter (audacter), -tus (radicitus), -tim (viritim)*. De asemenea, se foloseau ca adv., adj. în forme cazuale pietrificate, cu desinenţele : *-um* de ac. *(multum), -ō* de abl. *(raro), -ē* de instr., devenit sufix prin dispariţia cazului *(longe, recte)*. În lat. tîrzie se manifestă tendinţa de constituire a unor locuţiuni adverbiale, dintre care una singură s-a menţinut şi s-a dezvoltat în spaţiul romanic : abl. adj. acordat cu abl. subst. *mens (rapida mente, sana mente*,

severa mente). În l. romanice nu s-a păstrat nici unul din **s.a.** propriu-zise. Lat. *-e* s-a păstrat în citeva formaţii, în general neanalizabile, ca: *bene:* rom. *bine*, it. *bene*, fr. *bien*, sp. *bien*, pg. *bem; male:* it. *male*, fr. *mal*, sp. *mal*, pg. *mao; tarde:* it. *tardi*, fr. *tard*, sp. *tarde*. Se pare că lat. *-e* a fost moştenit în rom. ca sufix productiv cu care s-a format, din adj. în *-esc*, sufixul **a.** *-eşte (bărbătesc* + + *-e* > *bărbăteşte)* (Al. Graur consideră că rom. *-eşte* s-a datorat menţinerii în rom. a unui procedeu trac); *-eşte* formează adv. de la adj. şi de la subst. *(muieşte, minzeşte)*. Mai frecvent în formaţii cu corespondent adjectival în *-esc (băneşte, chinezeşte, româneşte, sufleteşte)*. Vezi şi sufixul rom. *-iceşte (literariceşte, materialiceşte)* <*-icesc* + *-e*. Din locuţiunile lat. cu subst. *mente*, datorită slăbirii conţinutului semantic al acestuia, s-a dezvoltat în l. romanice, cu excepţia rom., un **s.a.**: it. *-mente (allamente, chiaramente, dolcemente, insiememente);* fr. *-ment (conformément*, v. fr. *ensemblement, hardiment, présentement, prudemment, véhémentement);* sp. *-mente (habilmente, primeramente, seguramente);* pg. *-mente (continuadamente, realmente, ultimamente)*. Totuşi conştiinţa structurii originare a formaţiilor se păstrează pînă tîrziu, cum o arată construcţiile cu adv. coordonate în care *-mente* apare numai la ultimul termen: v. it. *alta e riccamente*, v. fr. *humle et dolcement*, în sp. şi pg. şi în l. mod.: sp. *sabia y elocuentemente*, pg. *severa e cruelmente*. În rom. apar formaţia moştenită neanalizabilă *al(t)minteri* < *alia mente* sau *altera mente* şi împrumutul *-mente (absolutamente, directamente, parţialmente)*, din fr. şi it. În it. şi fr. se creează, în mod paralel, formaţii adverbiale denominale sau deverbale cu sufixele *-oni* (pl.), *-one* şi, respectiv *-ons* (pl.). Formaţiile aparţin unei sfere semantice restrînse: „o poziţie specială a corpului"; apar în it. precedate sau nu de prep. *a* sau *in*, iar în fr. totdeauna precedate de prep. *à* (it. *a cavalcioni, in ginocchioni, bocconi, -e, tastoni, -e:* fr. *à reculons, à tâtons*). Explicaţia prin sufixul augmentativ *-one* care s-a dat sufixului **a.** it. *-oni* în legătură cu poziţia „anormală, caracteristică" pe care o exprimă nu pare a fi convenabilă pentru sufixul corespunzător fr. *-ons*, întrucît în fr. sufixul *-on* nu e augmentativ, ci diminutival; aceste formaţii au fost puse în legătură şi cu **a.** germ. în *-lings* (W. Meyer-Lübke), dar ipoteza influenţei germanice este respinsă de alţi cercetători. Sufix împrumutat în rom.: *-iş (cruciş, făţiş, tîrîş)* de origine sl. *L.V.*

adversativă, coordonare ~. Spre deosebire de celelalte tipuri de coordonare, în raport de **c.a.** nu pot sta decît 2 termeni. Acest raport sintactic leagă 2 prop. principale sau subordonate, o parte de prop. cu o prop. cu aceeaşi funcţie sintactică sau cu funcţii diferite. Exprimînd un raport de opoziţie, care nu conţine ideea de alegere sau excludere, **c.a.** pune în relaţie o prop. afirmativă cu una negativă sau invers; uneori prop. pot fi ambele afirmative sau ambele negative. Între conj. care marcau în lat. **c.a.** se disting, din punct de vedere semantic, 3 clase: *sed, uerum, at* (dispărut de timpuriu din l. vorbită), *atqui, immo, quin*, care exprimau o opoziţie puternică; *autem, uero*, care marcau o opoziţie mai slabă, şi *tamen, nihilominus, nihilosetius, quidem*, care marcau opoziţia în raport cu o concesie. Evoluţia raportului de **c.a.** de la lat. la l. romanice se caracterizează prin simplificarea şi reorganizarea procedeelor de exprimare. Cu rare excepţii, conj. adversative lat. nu s-au transmis l. romanice, fiind înlocuite cu alte elemente de relaţie. S-au păstrat: lat. *tamen* > log. *tame(s);* tipul lat. *nihilominus* s-a menţinut cu componente romanice de negaţie (it. *nondimeno, nientemeno*, fr. *néanmoins)*. În toate l. romanice cu excepţia rom., adv. lat. *magis* a evoluat de la sensul „mai degrabă" la acela de „dar" (it. *ma*, ret. *mo*, fr. *mais*, oc. *ma(i)s*, cat. *mes*, sp., pg. *mas*), indicînd atît opoziţia, cît şi restricţia. În unele l. romanice occidentale, descendenţii lat. *magis* s-au unit cu aceia ai lat. *per hoc, *por hoc* (it. *ma però*, v. pg. *mas pero*). **C.a.** este marcată şi de conj. simple: it. *però*, v. fr. *poruec*, cat. *però*, sp. *(em)pero*, pg. *porém*, cf. şi it. *(ma)pure* (<lat. *pure;* în d. it. merid. *pure* are rolul lui *anche*), oc. *pero si, pur*, ret. *pir*. Rom. a urmat o cale proprie: **e.a.** este marcată de conj. *iar, însă* (<lat. *ipsa;* după W. Meyer-Lübke, n-ar trebui să pornim de la semnificaţia adversativă lat. „dar", ci de la aceea romanică de „aceasta", sensul adversativ al lui *însă* dezvoltîndu-se din ideea de intensitate), *dar* (v. rom. *dară* din exclamative, interogative + + *iară*), *ci*, loc. conjuncţională *numai că*. O a doua serie romanică de conj. adversative introduc, ca lat. *tamen*, o enunţare aflată în opoziţie cu ceea ce se aşteaptă după prima enunţare. Aceste morfeme au fie sens restrictiv, arătînd, ca lat. *nihilominus*, că cea de a doua enunţare se va săvîrşi în mod sigur (it. *tuttavia*, v. fr. *toutes voies*, alterat în fr. mod. *toutefois*, sp., pg. *todavia*, rom. *totuşi*, it. *tuttavolta*, sp. *sin embargo*, pg. *sem embargo*), fie sens opozitiv, indicînd — cu ajutorul unei loc. adverbiale — că primei enunţări i se adaugă o a doua, prin care se exprimă o opoziţie mai puternică: it. *con tutto ciò*, fr. *cependant*, sp. *con todo esto*, pg. *contudo, con tudo isso*. O bogată serie de conj. şi loc. conjuncţionale marchează o opoziţie puternică: it. *però*, oc. *pero*, cat. *(em)però*, sp. *(em)pero*, v. pg. *pero*, pg. mod. *porem*. O a treia clasă romanică de particule adversative este reprezentată de echivalenţii semantici ai lat. *potius*. Ele introduc adesea, după o enunţare negativă, un fapt pozitiv, pe care îl prezintă ca producîndu-se la un nivel superior sau, mai precis, ca apărînd mai repede în timp. Este sistemul: it. *anzi;* sd. *antis;* v. fr. *ainz, ançois* (folosit pînă la sfîrşitul sec. 10, cînd va fi înlocuit de termenul mai general *mais*); oc. *anz, anceis;* sp. *antes (bien);* pg. *ante*. Aceeaşi filieră semantică se regăseşte şi în it. *piuttosto*, fr. *plutôt*, rom. *mai mult*. Conj. şi loc. conjuncţionale de tipul fr. *sinon*, oc. *si non*, cat. *sinó(que)*, sp. *sino* exprimă o contrarietate totală şi desemnează (întocmai ca lat. *nisi*) o condiţională fără verb. În **e.a.** introduse prin aceste elemente, prima prop. este negativă, iar cea de a doua afirmativă. Frecvent, în construcţiile cu sp. *sino* se elidează elementele analoage. În toate l. romanice, **e.a.** poate fi redată şi prin conj. copulative. În rom., *iar* are o valoare adversativă foarte slabă, aflîndu-se la limita cu raportul copulativ; *dar* şi *însă* sînt sinonime şi exprimă un grad mediu de opoziţie;

ci, folosit azi puțin în l. vorbită, exprimă opoziția cea mai puternică și apare după o prop. negativă, în l. literară fiind înlocuit adesea cu *dar*, în ciuda deosebirii de nuanțe. Conj. provenită din lat. *magis* este adversativa cea mai atenuată, cu folosire literară. La începutul frazei, ea trimite anaforic la contextul anterior, exprimînd tranziția. Frecvența folosirii conj. romanice provenind din lat. *pro hoc*, **poroc* (it. *però*, cat. *però*, sp. *pero*, pg. *porém*) a crescut cu timpul, în defavoarea descendenților lui *magis*. Cat. *però* și sp. *pero* reprezintă conj. adversativă cea mai frecventă, sensul său fiind restrictiv. Contrarietatea sau opoziția definită de **c.a.** poate fi de 2 tipuri: parțială, cînd se exprimă o restricție sau o corecție față de prima aserțiune (coordonare „restrictivă": sp. *Eres pobre, pero decente*) și totală, atunci cînd cei 2 termeni se exclud (coordonare „exclusivă": sp. *No es esa mi opinión, sino la tuya*). Rom., cat., sp. și-au format un mare număr de loc. adverbiale/conjuncționale, care întăresc **c.a.**: rom. *nu numai că, ci dimpotrivă, dar/însă în schimb, în schimb însă, dar/însă/și totuși, dar/și cu toate acestea*; cat. *encara que, nogensmenys, amb tot, aixi i tot, per això, més que, fora (de), excepte, menys, sino que, més aviat, que no* etc.; sp. *sin embargo, no obstante, con todo, más bien, fuera de, más que, antes bien, que no*, dar și adj., part., adv.: *excepto, salvo, menos*. **C.a.** este caracterizată printr-o strînsă interdependență între cele 2 unități sintactice corelate și chiar printr-o oarecare subordonare a celei de a doua unități față de prima. De aici înrudirea semantico-sintactică dintre **c.a.** și raportul concesiv. Pledează pentru aceasta faptul că prop. adversative nu-și pot schimba locul între ele fără a se modifica sensul frazei, precum și corespondența semantică dintre prop. adversative (în rom. cele introduse prin *ci* după o prop. negativă fac excepție) și subordonatele concesive. Înrudirea dintre **c.a.** și raportul concesiv se manifestă și în posibilitatea înlănțuirii sintagmatice a adversativelor de concesive (rom. *Deși ești diavol, dar ți-e tigva goală*). Multe din conj. și loc. adversative romanice au valoare concesivă: rom. *dar, totuși, și cu toate acestea*; it. *però*; fr. *cependant, néanmoins, nonobstant*; cat. *però* (postpus), *tanmateix, encara que, nogensmenys, amb tot, aix i tot, no obstant*; sp. *pero* (totdeauna la începutul prop.), *aunque, sin embargo, no obstante*; pg. *porém, não obstante*. Predicatele celor 2 prop. în raport de **c.a.** se află, de regulă, la același mod (în general ind., dar și imp.), dar pot fi și la moduri diferite (în rom. imp. + *(dar)* ind., cond. + *dar* ind.: *Te-aș vîrî în sîn, dar nu încapi de urechi*). *M.T.*

aferează. Fenomen rar în fonetica romanică cu excepția it. și în parte a rom. **A.** vocalică a caracterizat evoluția unor forme lat. cu inițială vocalică în Romania occidentală (formele art. hot. provenind din *ille, ipse* sau ale pron. dem. provenind din *ecce, eccum* + dem.: rom. *cel*, it. *quello*, fr. *celui*, oc. sept., ret.) sau a modificat întîmplător forma unor cuvinte *(autumnus*>rom. *toamnă, agnellus*>rom. *miel*); frecventă în it., prezentă în rom., în cazul cuvintelor cu inițiala vocală + *sp, st, sk*: *historia*>it. *storia, instrumentum*>it. *strumento*, **excadere*>it. *scadere*, rom. *scădea* (vezi și **proteză**). **A.** consonantică rară, în cazul gr. consonantice inițiale puțin frecvente: lat. *fossatum*>**f'satu*>rom. *sat*, sl. *dvorĭnikŭ*>rom. *vornic*; franc **hrampon*>fr. *ramper*. Uneori **a.** individualizează o vorbire regională (în megl.: *lună* = drom. *alună, veari* = drom. *avea*; în d. it. din Corsica cuvintele cu *in-* suferă **a.** lui *i-* în momentul antepunerii art. hot. fem. *a*). Frecventă în argouri. *S.R.R.*

afirmație. Se realiza în lat. prin diferite mijloace: reluarea termenului asupra căruia se concentrează întrebarea *(Tuus hic seruus est? — Meus est)*; întărirea termenului reluat printr-un adv. *(certe, etiam, immo, ita, plane, sic, uerum)*; adv. de **a.**, dar care aveau și valori modale: lat. clas. *ita*, lat. familiară *sic*. L. romanice au particule specializate pentru a marca **a.**, diferite însă de la un gr. de l. la altul: lat. *sic* s-a păstrat în it. și sd. *(sì)*, în l. iberorom. (cat., sp. *sí*, pg. *sim*), în friul. *sì*, eng. *schi*, fr., oc. *si* (pentru răspunsuri afirmative la întrebări negative). În l. galoroman., adv. de **a.** provin din lat. *hoc*>oc. *ò(c), hoc* + + *ille*>v. fr. *oïl*>fr. mod. *oui* (de unde și denumirea *langue d'oc, langue d'oïl* pentru oc., respectiv fr.). În rom., adv. *da*, atestat la începutul sec. 19 și răspîndit mai ales prin intermediul l. literare, este de origine sl. Înainte de a împrumuta adv. *da*, rom. folosea diferite particule de **a.**: *așa (<eccum-sic), ia, dar(ă)*, care au și alte valori. Adv. de **a.** romanic poate fi întărit prin descendenții lat. *magis, bene*: it. *mai* (>*ma*) *sì*, fr. *mais oui*, oc. *o-bèn*. În diferite d. romanice se folosesc și alte particule de **a.**: ast.-leon. *tamién*, arag. *tamién* (<lat. *tam bene*), *profés*. Pe lîngă elementele specializate, ca adv. de **a.** se folosesc în fiecare l. romanică și alte adv. și loc. adverbiale de mod: rom. *sigur, desigur, fără îndoială, bineînțeles*, it. *già, certo, sicuro, beninteso, senza dubbio*, fr. *bien, certes, certainement, assurément*, sp. *cierto, ciertamente*, cat. *cert, certament*, pg. *certamente*, care se întrebuințează de obicei pentru a întări **a.** (fr. *Ne viendrez-vous pas? — Si, certes*). **A.** mai poate fi întărită de o interj. (fr. *Oh! si*) sau prin reluarea termenului asupra căruia se concentrează întrebarea sau prin pronominalizare (fr. *Et tu te vengeras? — Oui, je me vengerai|je le ferai*). *C.L.*

africană, influență ~. Totalitatea influențelor exercitate de l. autohtone vorbite în Africa (l. negroafricane, khoisan, malgașă, etiopiană, berberă). S-a manifestat direct numai asupra unor l. romanice (pg., fr., sp.); în celelalte l. romanice cuvintele **a.** au pătruns prin intermediul pg. și fr. Contactul cu realitățile africane datează din perioada descoperirii acestui continent de către navigatorii pg. (sec. 15) și mai ales din perioada colonială. **I.a.**, mai puternică asupra sp. și pg. din America, se datorează numeroșilor sclavi aduși din Africa; în pg. și fr. vorbite în Africa ea este rezultatul contactului direct dintre l. africane și pg., respectiv fr., iar în d. can. **i. a.** își are originea în apropierea geografică a ins. Canare față de continentul african. În l. creole romanice, **i.a.** se explică prin adoptarea l. romanice (pg., fr., sp.) de către vorb. unor l. negroafricane. Dificultăți în stabilirea inventarului de cuvinte africane (multe cuvinte din sp. americană considerate

africane au fost explicate prin criterii interne sau ca termeni amerindieni). Domenii onomasiologice reduse: faună, floră, obiecte şi obiceiuri (fr., pg.), nume de mîncăruri, calităţi şi defecte umane, obiceiuri (dansuri, muzică, magie) şi mai puţin faună şi floră (sp. americană şi fr. din Africa Neagră). Cele mai multe cuvinte africane provin din l. din fam. bantu, l. negroafricane (mai ales din kongo; uneori greu de precizat l. de origine), malgaşă (fr.). Sînt izolate împrumuturile din alte l. africane.: berberă, fula, maninka, fante, etiopiană, hotentotă. Din l. bantu: fr. *bombalon, calumbé, goumband, guimpezé, okapi, pongo ;* sp. *bangaño, biche, cabungo, capongo, guandú, mafafo, quimbombó, ñangu, ñoco, pondo ;* pg. *banana, macaco, quilombo ;* din berberă: fr. *couscous, guiron, merinos ;* din malgaşă: fr. *ambrevade, raphia, soui-manga, vanrire ;* din fula: sp. *candia, timbo ;* din maninka: fr. *boubou, kino ;* din fante: fr. *harmatan ;* din etiopiană: fr. *négus*, sp., pg. *negus ;* din hotentotă: fr. *gnou*. Pentru multe cuvinte nu se precizează l. africană din care provin: fr., pg. *chimpanzé*, sp. *chimpancé*, sp. *bembi, bongó, burundanga, funche, malanga, mambo, matungo, ñangotarse*, pg. *(a)zagaia, banza, berimban, cachimbo, carimbo, libongo, muromba* etc. Unele cuvinte **a.** au dobîndit o răspîndire larg romanică prin intermediul unei singure l. (fr. *couscous, gnou, raphia*, sp. *rumba*, pg. *banana*). Termenii africani au poziţie periferică: cu unele excepţii nu aparţin l. comune. În sp. americană unele cuvinte africane au dezvoltat sensuri noi *(cambamba, candungo, changa, chévere, fufú, malanga, sambumbia)* sau au multe derivate *(cumbancha, funche, malanga, ñango, sambumbia)*. Presupusă **i.a.** asupra foneticii sp. din Antile (Cuba, Puerto Rico) contestată de cercetările recente. Posibilă **i.a.** asupra structurii sp. vorbite de negrii din NV Columbiei şi asupra toponimiei din reg. *(Angola, Malemba, Masinga, Matamba) ;* urme ale sistemului antroponimic twi (akan). Influenţă mai puternică asupra unor creole romanice despre care s-a afirmat că sînt l. cu vocabular romanic şi structură africană: prezenţa tonurilor în palenquero, ca în multe l. negroafricane; unele prefixe de clasă pentru formarea pl. în palenquero şi creola pg. guineeză, ca în multe l. negroafricane; dubla negaţie (iniţială şi finală) în palenquero; cuvinte **a.** (mai ales din l. kongo) legate de reminiscenţele cultelor africane şi alte realităţi specifice. *M.S.*

africano-costeiro, creolă pg. vorbită de-a lungul coastei africane (Gambia, Senegal), la N de Guineea-Bissau. *-ão>á (limão>rimá) ; -s* precedat de vocală nazală> 3 *(pães>päij) ; b-, d-, g-* şi 3 se nazalizează frecvent; sub influenţa l. indigene, *l>r (rimá)*. Mai multe varietăţi (majoritatea dispărute), printre care kriyôl. Face parte din ansamblul negro-portughez de N, cu substrat senegambic. *C.L.*

africatizare (asibilare), vezi **palatalizare, consonantizare.**

agent, vezi **nume de ~.**

agent, complement de ~. Indică autorul acţiunii exprimate prin verbe sau adj. cu sens pasiv: verbe la diateza pasivă (cat. *Aquests plànols han estat dibuixats per l'arquitecte*) sau la part. (trecut) cu valoare pasivă (rom. *indiciile furnizate de martori*), în rom. şi la supin cu valoare pasivă *(greşeli greu de observat de către un nespecialist) ;* în lat. determina şi verbe la conj. perifrastică pasivă *(faciendum est mihi illud quod illaec postulat)* şi (din epoca imperială) verbe intranzitive cu sens pasiv *(nihil enim ualentius esse a quo (mundus) intereat) ;* în unele l. romanice determină şi tipul reflexiv pasiv (rom. *Tratatele internaţionale se semnează de către şefii de stat*, sp. — în care diateza pasivă este mai puţin folosită — *Se firmó la paz por los embajadores*), lucru posibil şi în fr. clasică *(L'élection [des rois] s'en faisait par tout le peuple)* şi pg. *(e as que se acharam per Christovão Colombo)*, în timp ce în faza mod. a acestor l. exprimarea **c. de a. nu** este admisă în acest caz. **C. de a.** poate determina şi adj. derivate cu sufixul lat. *-bilis* (mai frecvent în poezia epocii imperiale: *alicui tolerabilis*) şi prin continuatorii săi în unele l. romanice (fr. *honnêteté inattaquable d'un critique*), în lat. şi alte adj. *(celebres Homero uituli)*. Este exprimat prin subst. sau substitute (pron., num.: rom. *Este ascultat de cei trei*). Este uneori greu de distins de un compl. indirect (rom. *Este nemulţumit de elevii săi*), circ. instrumental (rom. *Bandajul era pătat de sînge*) sau de cauză (rom. *exponate degradate de umezeală*). În lat. **c. de a.** se exprima la origine prin cazul dat., însoţind formele compuse ale diatezei pasive şi part. pf., respectiv verbe la conj. perifrastică pasivă. Pe lîngă diateza pasivă/part. pf. era vorba de dat. autorului *(datiuus auctoris)* — cu sens apropiat de al dat. punctului de vedere (vezi şi **relaţie. complementul circumstanţial de ~** — care exprima iniţial pers. pentru care există o anumită stare sau situaţie *(tanti sunt mi emptae)*. Pe lîngă conj. perifrastică pasivă, construcţia deriva din dat. interesului, indicînd cine are obligaţia îndeplinirii acţiunii *(Iuueni parandum, seni utendum est)*. Extinderea dat. la formele simple ale diatezei pasive în l. literară din perioada Republicii s-ar fi făcut prin intermediul construcţiei în care **c. de a.** exprima şi valoarea dat. pers. interesate *(neque cernitur ulli)*. **C. de a.** la dat. a devenit mai rar în lat. imperială, avînd caracter livresc (apariţiile sînt probabil influenţate de modelul grec.). Încă din lat. arhaică, **c. de a.** putea fi exprimat şi prin cazul abl. fără prep. — abl. cauzei în acţiune, exprimat prin subst. cu trăsătura [-Animat], fiind considerat un instrumental care arată cauza *(maerore confici or)* sau mijlocul; el apare şi cu subst. colective *(tanto sublatae sunt agmine tunc lapides)*, regăsindu-se în special în l. poeziei din epoca lui August *(forti milite uictus)*. Încă din lat. arhaică, dar mai frecvent din lat. republicană, **c. de a.** se exprima şi prin abl. cu prep. *ab*, mai ales în cazul subst. cu trăsătura [+ Animat] *(ego quoque a meis me amari et magni pendi)*, fiind vorba la început de abl. propriu-zis al pers. de la care provine acţiunea (valoare derivată din sensul iniţial local de abl. al originii/provenienţei/punctului de plecare). Această construcţie se extinde cu timpul mai ales în proză, la toate categoriile de subst. — colective *(haec una nauis a classe nostra non capta est)*, abstracte *(uinci a uoluptate)* ş.a., respectiv de verbe: intranzitive cu sens pasiv *(a tyranno*

uapulari), conj. periifrastică pasivă *(cum nunquam a me esse accusandum putaui)* — pe măsura slăbirii sensului de obligativitate al gerundivului, care dobîndeşte valoarea de part. viitor pasiv *(si nauem a se fabricandam quis promiserit)*. În lat. imperială apar, izolat, şi **c. de a.** la abl. cu prep. *de (de Babilloniis templum fuerat incensum)* sau *ex (hanc occasionem uelut ex deo ablatam)*, uneori cu *ad* — mai ales în Gallia începînd din sec. 6 *(ad ipso leone capitur)*. Din epoca republicană, **c. de a.** se putea exprima şi prin ac. instrumental cu prep. *per* (probabil iniţial pe lîngă verbe a căror acţiune se îndeplinea printr-un intermediar), care se extinde ulterior *(per Moysen populus admonetur)*.

C. de a. stă în rom. în cazul ac. cu prep. specifică *de către* (incompatibilă însă cu subst. cu trăsătura [-Animat] sau *de*, care are rolul de termen nemarcat în această opoziţie *(a fi precedat de (către) un funcţionar)*. În fr., **c. de a.** este introdus prin prep. *par (Elle fut effrayée par une auto)* sau *de (Le champ est entouré d'une haie)*, a căror alegere este determinată semantic şi sintactic; *par* este mai răspîndită în l. actuală şi reprezintă termenul nemarcat al opoziţiei *(être précédé par/d'un huissier)*; în fr. actuală, **c. de a.** cu prep. *à* — atestat în v.fr. — nu s-a păstrat decît în expresiile *être rongé/mangé aux mites* etc. şi *pour raison à/de moi connue ;* după unele păreri, *entre* introduce „agentul reciproc" *(Des propos sans intérêt furent échangés entre ces personnes)*. Autorul acţiunii exprimate printr-un verb la inf. depinzînd de verbe de tipul *faire, laisser, voir* ş.a. *(Je ferai bâtir ma maison par/à cet architecte, Il se fait estimer de tous)* este interpretat de unii autori drept **c. de a.**, de alţii drept compl. indirect (cf. şi *Je lui ferai bâtir ma maison*) sau sub. Cf. şi it. *Gli alunni furono interrogati dal professore*, sp. *La noticia era ya conocida por/a todos*, pg. *O Brasil foi descoberto por Pedro Alvarez Cabral*. *I.V.R.*

aglutinare. Opusă deglutinării, afectează evoluţia unor cuvinte romanice cărora li se alipeşte prin falsă analiză un cuvînt antepus, de obicei art.; fenomen frecvent în fr. (lat. *hedera*>v.fr. *ierre*>fr.mod. *lierre ; *uuitta*>v.fr. *uette*>fr.mod. *iuette, *catafalcum*>*(le) chafaud*>*l'échafaud, d'Inde*>*dinde, m'amour*>*mamour, lesyeux*>*zieuter)*, dar şi în alte l. (grec. *o midas*>rom. *omidă*), în varietăţi dialectale (abr.) şi creole (creola fr.). **A.** art. ar. a caracterizat împrumuturile ar. din sp. *(aldea, azúcar, alcalde)*. **A.** a putut duce la formarea de cuvinte noi (fr. *au jour d'hui*>*aujourd'hui*, it. *all'erta*>v. fr. *a l'herte*>fr. mod. *alerte*). *S.R.R.*

aimara, influenţă ~. S-a exercitat asupra lexicului sp., cu precădere în sp. americană din Bolivia şi Perú. Aimara este o l. amerindiană cu strînse legături lingvistice şi culturale cu quechua (cu care formează fam. quechumaran). Fapte fonetice, morfologice şi lexicale comune cu quechua care fac adesea dificilă distingerea elementelor **a.** de cele quechua. Sînt comune celor 2 l. cuvinte transmise sp.: nume de animale *(guanaco, llama, puma, quirquincho, taruga)*, plante *(achira, achupalla, arracacha, coca, chocło, icho, paico, polla, pallar, poroto, totora)*, alţi termeni *(china, chipa, chuspa, pongo, porongo, pucho, vincha)*. În cele mai multe cazuri se consideră că astfel de termeni au intrat în sp. din quechua. Sînt considerate de origine aimară cuvinte ca *alpaca, chinchilla, guano, quena, quijo, tola*, unele (ca *alpaca, chinchilla, guano*) fiind răspîndite din sp. şi în alte l. europene. *M.S.*

alamană, influenţă ~. S-a manifestat asupra l. vorbite în terit. romanizate în urma ocupării acestora de neamul germanic al alamanilor. Aceştia au pătruns pe terit. actualei Elveţii în sec. 6; au întrerupt legăturile dintre Galoromania (domeniul frpr.) şi ret. şi au dus la pierderea pentru romanitate a unor terit. (vezi **Romania pierdută**). L. alamană face parte din gr. germanic de V, subgr. germ. de sus şi stă la baza d. alemanice vorbite azi în Elveţia şi SV Germaniei. Vezi şi **alemanică, influenţă.** *S.R.R.*

alamedithés, grai pg. (d. beirão, subd. balrão de jos), Spania (Alamedilla, prov. Salamanca). Conservă africatele *ts* şi *dz*. Puternică influenţă astur.-leon. *C.L.*

alană, influenţă ~. S-a manifestat asupra sp. Alanii, trib de origine iraniană, după ce au fost înfrînţi de huni (370—375), s-au refugiat spre V şi, împreună cu vandalii şi suebii, au traversat Gallia şi au ajuns în Pen. Iberică, de unde au trecut în Africa. Cei rămaşi au dispărut repede, fiind exterminaţi de vizigoţi. Urme rare în toponimie: *Puerto del Alano*, Spania (prov. Huesca). *M.S.*

alavez, grai sp. (d. cast.). N Spaniei (prov. Álava). Pronunţarea asibilată a lui *rr* şi a lui *r* din *tr, pr, kr*, la fel ca în d. riojan şi arag. Influenţă arag.: apocopa lui *-e (muert, suficient)*. *M.S.*

Alba bilingvă (*Alba* de la Fleury) poezie celebră notată într-un codex găsit la mănăstirea Fleury-sur-Loire de lîngă Orléans, alcătuită din 3 strofe lat. cu acelaşi scurt refren, datată de la sfîrşitul sec. 10 (după unii chiar din sec. 9 sau, dimpotrivă, de la începutul sec. 11). Textul refrenului, foarte alterat, este considerat de majoritatea cercetătorilor romanic (unii i-au dat însă şi o interpretare lat. sau semi-lat. — lat. semivulgară „macaronică", poate parodiată), cel mai probabil oc. (s-a susţinut însă şi că ar fi în ret.), şi ar reprezenta în acest caz cea mai veche atestare literară a l.oc. (vezi şi **Boecis**). S-au propus peste o duzină de interpretări ale **A.b.**, care depind de modul stabilirii limitelor dintre cuvinte şi al reconstituirii textului. Una din cele mai recente, datorate lui G. Hilty, îl reconstituie sub forma *L'alba part, ume(t) mar,/ atra sol. Poy pas, a bigil, mira clar tenebras*, traducîndu-l literal „Zorii apar. O mamă! Prietenul vine singur./ Pentru că vreau să mă duc la el, o paznicule, priveşte lumina drept întunericl", şi-l consideră cea mai veche poezie de dragoste romanică, anterioară cu cca o jumătate de secol cunoscutelor jarchas mozarabe, cu care s-ar înrudi tematic. *I.V.R.*

albaneză, influenţă ~. S-a exercitat asupra lexicului rom. şi al d. it. merid. Contactul dintre albanezi şi români a avut loc în evul mediu în Pen. Balcanică (sînt discuţii în legătură cu localizarea lui exactă), fiind foarte intens mai ales în cazul arom. care au continuat să trăiască în apropierea albanezilor (împreună cu care au luptat

împotriva turcilor care ocupaseră Pen. Balcanică). Colonii puternice în Italia de S (Calabria și Sicilia) încă din sec. 15.

Între diversele cuvinte atribuite **i.a.** din română unele sînt sigure, altele mai puțin sigure. Aparțin primei categorii cuvintele arom. din terminologia păstoritului răspîndite la toți arom. *(bal'u, bucuvală, daș, k'ipru, l'ar, mușcă, poțu, tălăgan)* și altele uzuale numai în subd. fărșerot *(brecuș, bărduș, măiauă, tepăr, vălment)*. Aceste cuvinte sînt ușor de recunoscut pentru că nu au suferit modificări fonetice față de etimonul alb. În subd. fărșerot există și expresii paralele cu alb. *(mucais di pâșă* „mă prind de bani" = „cîștig bani"; *leg zbor* „leg cuvînt" = „mă oblig") și calcuri semantice *(loc* „loc" și „țară", *luat* „luat" și „nebun"). Nu există un criteriu sigur pe baza căruia să se poată stabili totdeauna dacă termenii rom. atribuiți de unii **i.a.** *(călbează, cioc, coucăză, gresie, pupăză)* sînt cuvinte împrumutate sau sînt moștenite în rom. din l. traco-dacă. În unele cazuri particulare, s-au adus ca argument pentru statutul de împrumut al unui cuvînt fapte fonetice: *ghionoaie* și *ghiuj* ar fi împrumuturi pentru că au consoana *ģ* și nu *ʒ*, ca în celelalte elemente de substrat *(jumătate*: alb. *gjymës)*, la fel *gogă* pentru că nu are *o* accentuat diftongat. *M.S.*

alemanică, influență ~. S-a manifestat asupra ret. (romanșă), fr. regionale și frpr. din Elveția. D. alemanice sînt d. germ. care aparțin germ. de sus *(Hochdeutsch)* vorbite în Elveția, fiind cunoscute și sub numele de *Schwyzertüsch*. Influență lexicală: romanșă (surs., eng. *glieud*; surs. *zaunga*, eng. *za(u)ngia*; surs. *cani*), fr. elvețiană *(poutser, chtèmpf, fatre*, calcuri frazeologice: *attendre sur quelqu'un, il va déjà venir*), frpr. (*riti, chrég*; uneori cuvintele alemanice din frpr. depășesc zona de contact propriu-zis: *bouébo*, împrumutat din sec. 16, a format un fem. *bouéba*, sec. 18, și a stat la baza unui mare număr de derivate). Vezi și **alamană, influență ~.** *M.S.*

alentejano, subd. pg. (d. pg. merid.), Portugalia (Alentejo). Spre deosebire de subd. estremenho, conservă vocalele nazale *-ẽ-* și *-õ-* în poziție internă; în graiurile din Alto Alentejo, *u* accentuat>*y*, ca în beirão de jos; *u-* neaccentuat>*o* închis, ca în subd. algarvio. La subst. forme de pl. analogic *(escrivões* pentru *escrivães)*. Preferință pentru sufixul diminutival *-ito (tostanito)*. *C.L.*

algarvio, subd. pg. (d. pg. merid.), Portugalia (Algarve). În poziție internă, se conservă vocalele nazale *-ẽ-* și *-õ-*, ca în subd. alentejano; *a* accentuat se labializează; *ã-* neaccentuat>*ẽ* închis *(antigo)*; *ũ-* neaccentuat>*õ* închis *(untar)*, ca în subd. alentejano; *-ãi*>*ẽi* în silabă deschisă, *ẽ* închis în silabă închisă *(bem, bem bom)*. În vocabular, cuvinte arhaice și arabisme. *C.L.*

alghérez, d. cat. (gr. oriental). Italia (Sardinia, reg. Alghero); cca. 12.200 vorb. Toți vorb. d. **a.** sînt bilingvi (vorbesc și it.) sau chiar trilingvi (în plus vorbesc sau înțeleg d. sd. învecinate). Sardinia a fost colonizată în sec. 14 (1354, sub regele Pedro IV de Aragon) cu cat. din Barcelona, de unde numele de Barceloneta, sinonim al lui Alghero. Stăpînirea cat. a durat 124 ani (1355—1479), dar cat. a fost folosită ca l. oficială pînă în sec. 18. Relațiile **a.** cu Catalonia au fost întîmplătoare. Se reiau în a doua jumătate a sec. 19, în timpul Renașterii *(Renaixenca)* cat., cînd intelectualii cat. și alghérezi iau contact. Interesul acestei mișcări de renaștere a cat. ca l. de cultură a făcut să apară la intelectualii alghérezi conștiința apartenenței etnolingvistice la cultura cat. (unii dintre ei au participat la primul congres internațional de l. cat. — Barcelona 1906 — și, începînd din 1927, poeții alghérezi au participat la *Jocs Florals*, a căror ediție din 1961 a avut loc la Alghero. D. arhaic și inovator totodată: *e*>*a* în poziție pretonică sau la finală; *-d-*>*r*; *l* din gr. *pl-, bl-, fl-, kl-* devine *r* (lat. *plumbum*>*prom*, germanic *blao*>*brau*, lat. *flos*>*fror, clauus*>*krau*); desinența zero la pers. 1 sg. ind. prez. *(jo cant)*, la fel ca în d. balearic și în v. cat. Puternică influență sd. *(astaia, barella, fiaru, pusti, seru)*, it. și sp. în lexic. Literatură tradițională și cultă, ultima din sec. 18. Nu există un cod scris general acceptat. În prezent se folosește atît grafia it., cît și cea cat., în funcție de gradul de instrucție, de poziția socială, de cunoașterea l. cat., de publicul căreia i se adresează. Există și forme hibride. *M.S.*

algonkină, influență ~. S-a exercitat asupra lexicului fr. Algonkina este o fam. de l. amerindiene care se vorbeau pe un terit. continuu de la E la V continentului nord-american; astăzi aria lor este mai redusă. Cuvintele algonkine sînt nume de animale *(carcajou, opassum, quincajon, terrapène)*, plante *(assimine, macoquer, persimon, piahimina)* sau referitoare la obiceiuri *(sachem, tomahawk, totem, wigwam)*. Unele cuvinte algonkine cu circulație redusă în fr. canadiană sau în fr. acadiană. Din contactul dintre coloniștii europeni și algonkini au rezultat pidginuri romanice (francez algonkin, cree-francez, souriquoien) astăzi dispărute. *M.S.*

alicantin, subd. cat. (d. valencian). Spania (prov. Alicante, S prov. Valencia). *M.S.*

aljamía *(lengua aljamiada)*, nume dat sp. de ar. din Andaluzia. Termen de origine ar. *('aǰamiya)* care însemna „l. barbarilor sau străinilor", folosit azi cu sensul de „scrieri sp. cu caractere ar.". *M.S.*

alpin, substrat ~. S-a manifestat în unele l. romanice (ret., it., după unii și rom., l. galorom. și chiar iberorom.), dar rolul său este dificil de precizat din cauza faptului că l. vorbite de populațiile alpine preromane sînt complet dispărute și nu sînt bine atestate. Sînt puse în legătură cu **s.a.** cuvinte ca rom. *cioară*, friul. *ciore*; rom. *ciung*, friul. *cionc*, eng. *tschung*, surs. *tschuncar*, tosc. *cionco*; rom. *zimbru*, surs. *schienber*. *M.S.*

alpin(-dauphinois), vezi **dauphinois.**

alveolare, consoane ~, vezi **dentale, consoane ~.**

alverno-limousin, vezi **arverno-limousin.**

alverno-mediteranean, vezi **arverno-mediteranean.**

amazonic, subd. pg. brazilian (Pará, Amazonas, Acre, Goiás NV), d. sept. *C.L.*

amerindiană, influență ~. S-a exercitat asupra l. romanice din continentul american (sp., pg., fr.). Unii consideră, prin extinderea înțelesului termenului de substrat, că **i.a.** reprezintă substratul sp. am. Expansiunea celor 3 l. în America

se datorează descoperirii şi cuceririi continentului latino-american de către Spania şi Portugalia (sec. 15—16) şi a unei părţi a terit. canadian de către Franţa (sec. 16). L. romanice au ajuns în contact cu numeroase l. a. din diverse fam. şi cu statut social-cultural variat: náhuatl era l. imp. aztec, quechua era l. imp. incas, l. algonkine, arawak, caraibe şi tupi-guarani erau răspîndite pe spaţii întinse în opoziţie cu celelalte l. amerindiene folosite pe terit. mai reduse. Statutul social-cultural din trecut a fost încurajat în unele cazuri de europeni (náhuatl, quechua şi tupi-guarani au fost utilizate ca „l. generală" pentru facilitarea comunicării între populaţiile indigene vorbind l. diferite şi între sp., respectiv pg., şi aceste populaţii). Astăzi, 2 dintre aceste l. sînt sau au fost l. oficiale: quechua (Perú 1975—1979) şi tupi-guarani (Paraguay), iar unele l. din fam. arawak (taíno) au dispărut. Cea mai evidentă **i.a.** în lexic. Au fost împrumutate din aimara, algonkină, araucană, arawak, caraibă, chibcha, maya, náhuatl, quechua, tupi-guarani nume de plante, animale, obiecte casnice, alimente, boli şi defecte, forme de relief, pentru realităţi sociale. Unele dintre aceste cuvinte au pătruns în sp., pg. şi fr. generală (de aici şi în alte l. europene); cele mai numeroase sînt însă limitate la continentul american (vezi **franceza acadiană, franceza canadiană, portugheza braziliană, spaniola americeană**). Dintre cele 3 l. romanice, sp. a împrumutat cele mai numeroase cuvinte amerindiene. Toponimie numeroasă de origine amerindiană: *Teotihuacán, Tepoiotlán*. În reg. cu populaţie bilingvă, în care l. amerindiene (quechua, náhuatl, maya, tupi-guarani) continuă să fie l. materne, există o serie de fapte fonetice şi morfologice care au fost explicate prin **i.a.** *M.S.*

amiatin (grossetano-~), d. it. (gr. tosc.). Italia (S reg. Toscana — zona Amiata, prov. Grosseto). Absenţa lui *z* şi *dz* din inventarul consonantic al varietăţilor rurale; influenţe ale d. it. centro-merid. (în special umbr. şi laz.: *-o>-u (kapu rossu, abbimu* = it. *capo rosso, abbiamo)*, dublarea consoanelor intervocalice în poziţie posttonică *(debbutu, addʒile* = it. *debito, agile)* sau în fonetică sintactică *(la bbokka, la* ddʒ*ente* = it. *la bocca, la gente)*, *-l* preconsonantic>*-r* sau *-i (kardu, aiłtu* = it. *caldo, alto)*. Din această reg. provine a treia atestare în ordinea vechimii a l. it., *Postilla amiatina*, un tristih adnotat pe marginea unui act din 1087. *O.S.C.*

ampezzan, grai ret. (gr. ret. central, subgr. ladino-cadorin). N Italiei (centru: Cortina d'Ampezzo). Palatalizarea lat. *u>y*, ca în gad.; lat., *bl-fl-, pl->bi, fi, pi;* lat. *kl, gl>ki, gi* (ca în fass.); lat. *-l-, -ll->r* ca în gad.; art. fem. sg. şi pl. *ra. M.S.*

anacolut. În lat., **a.** apare deseori în discursurile oratorilor sau în scrierile în proză. De obicei prop. întreruptă este reluată prin conj. *uerum, sed, uerum tamen, sed tamen, igitur, ergo*, prin verbul *inquam* ori printr-un pron. dem.: *Atque ego hoc plus honoris habeo, quam qui ceteros accusarunt (si onus est id appellandum, quod cum laetitia feras ac uoluptate); uerum tamen ego hoc amplius suscepi, quam ceteri, quod ita postulatur ab hominibus, ut his abstineant maxime uitiis, in quibus alterum reprehenderent.* Frazele cu **a.** încep în general cu un termen — important pentru enunţul respectiv — la nom., mai rar la ac., deşi după funcţia sintactică pe care o are ar trebui să stea în alt caz; de obicei termenul este reluat în interiorul frazei printr-un pron. în cazul cerut de funcţia pe care o îndeplineşte *(Nunc nostri amores, mores, consuetudines, iocus, ludus, sermo..., harum uoluptatum distractio discidium, uastities uenit).* **A.** stă la baza nom. absolut din lat.: *Tu, si te di amant, agere tuam rem occasiost.* În lat. vulg., pron. relativ poate apărea în relaţie cu un pron. dem. *(Quem maxime ipsi eum assidue uti solent).* În l. romanice, **a.** este proscris de gramaticile normative, dar apare în l. colocvială (fr. populară *L'homme que je lui ai causé*). Ca figură de construcţie, este folosit pentru valoarea sa expresivă în operele literare (rom. *Cine-a binevoi să vie aici ca să vadă ori să privegheze pe mort, să-l cinstesc c-un pahar şi să-i dau o bucată de pită cu ceva*, unde *cine* cumulează funcţia de sub. în subordonata de la începutul frazei, de compl. direct în prop. *să-l cinstesc c-un pahar* şi de compl. indirect în ultima prop.). **A.** este mai frecvent atestat în perioada veche a l. romanice decît în cea mod. (pg. *E depois seu padre dela filharem-lhe seus genros; ajudade-nos e rogade a Deus e os teus conselhos quedem em nós*). *C.L.*

anamito-franceză, vezi **tày-bòi.**

anaptixă. Tendinţa de a introduce o vocală în gr. consonantice greu de pronunţat este atestată frecvent în lat. imperială, dar n-a lăsat urme în l. romanice. Sporadică în l. romanice, **a.** apare rar la cuvinte de origine lat. (în it. pentru *-sm-*: lat. *chrisma >cresima*, sufixul *-ismo>-esimo*), mai frecvent la împrumuturi din l. neromanice (sl. *kvasiti*>rom. *covăsi, gnoĭ>gunoi*, tc. *filĝan*>rom. *filigean*, germanic **hring*>fr. *harangue*, engl. *slam*> fr. *chelem*). Caracterizează în faza contemporană varietăţile regionale şi populare: rom. *op(i)spreze, h(i)rean*, sp. *c(o)rónica, c(a)labicha*, pg. *ab(i)solutamente. S.R.R.*

anconitan, subd. it. (gr. centro-merid., subgr. central, d. march.). Italia centrală (centrul reg. Marche, prov. Ancona). Trăsături centro-merid. atenuate faţă de restul graiurilor march. Sensibilă influenţă sept. (de tip romagnol), gratie vecinătăţii cu d. galo-picene (astfel, la N de riul Esino: degeminare consonantică: *leto, martelo, madona* = it. *letto, martello, madonna*), sonorizarea oclusivelor surde intervocalice *(salvadigo, stado, fogo* = it. *selvatico, stato, fuoco);* diftongarea lat. *e* în silabă deschisă *(kateina, reite, neive*, alături de *naira* = it. *catena, rete, neve, nera)*. Zonă dial. căreia nu îi sînt proprii nici asimilarea progresivă a gr. consonantice *nd, mb*, nici distincţia dintre lat. *-u* şi *-o*, nici pos. enclitic (toate aceste izoglose tipic merid. trec pe la S de Ancona). *O.S.C.*

andaluzian, d. sp. merid. S Spaniei (prov. Huelva, Cádiz, Sevilla, Málaga, Córdoba, Jaén, Granada, Almería). Singurul d. sp. care nu reprezintă evoluţia lat., ci a d. cast. adus pe acest terit. de colonizatori (sec. 13—16); unii (J. Mondéjar) îl consideră, de aceea, un subd. cast. Împre-

jurările istorice explică prezența în **d.a.** a numeroase arhaisme și fenomene din d. ast. leon.: primele sînt datorite d. mozar., absorbit de colonizatori, celelalte faptului că teritoriul andaluzian a fost colonizat (cu excepția prov. Jaén) de Castilia și León. Realitate fonetică complexă: nici una dintre particularitățile **d.a.** nu este răspîndită pe întreg terit. **a.** Cea mai caracteristică particularitate a vocalismului **a.**: distincția fonologică de deschidere la finala cuvîntului (prov. Granada, Málaga, Jaén, S prov. Córdoba), consecință a aspirării lui *-s, -z*: vocala închisă corespunde vocalei neurmate de *s* (*hue* = sp. *fue*~*hue* = sp. *juez*); uneori distincția este dublată de lungirea vocalei. Distincția fonologică are implicații morfologice: opoziția sg.~pl. (*peso*~*peso*), pers. 2 sg.~pers. 3 sg. (*tjɛnɛ*~*tjene*). În unele reg. (Granada, Almería), deschiderea vocalică afectează toate vocalele din cuvînt (*tjɛnɛ, lɔbɔ*). Fenomen caracteristic: aspirarea lui *-s, -z*, mai puțin răspîndit în d. can., murc., extr.; înainte de pauză sau de vocală aspirația dispare (*la ola*<*lah olah* = sp. *las olas*), iar înainte de consoană *h* se asimilează la consoana respectivă: dacă consoana este surdă se ajunge la o geminată (*obippo*<*obihpo*<*obispo*; *ṗato* = sp. *pato*~*patto* = sp. *pasto*), dacă este sonoră aceasta devine surdă (*lax xayinah* = sp. *las gallinas*, *la θos* = sp. *las dos*); *seseo* și *ceceo*, primul (*pasiensia, siego* = sp. *paciencia, ciego*) considerat superior din punct de vedere social celuilalt (*iglecia, coza* = sp. *iglesia, cosa*); există și arii în care se păstrează distincția dintre *s* și *θ* (*seseo* **a.** caracteristic prin natura lui *s*, predorsal și „coronal", ultimul numai în unele reg.); *yeismo*, aproape general, se propagă la generațiile tinere; pierderea distincției dintre *-r* și *-l* la fel ca în d. extr., murc. și can. (*barcón, yelba* = sp. *balcón, hierba*); pronunțarea africatei *tʃ* ca o fricativă (*noʃe, muʃaʃo* = sp. *noche, muchacho*). Datorită acestui fenomen și altor 2 (*yeismo* și *rehilamiento*), în **a.** s-a simplificat sistemul cast. de foneme palatale: în loc de /tʃ/, /ʎ/, /j/ se ajunge la perechea /ʃ/ (</tʃ/)~/ʒ/(</ʎ/, /y/). În multe reg. pron. pers. 2 pl. este *ustedes* = sp. *vosotros*, fără unificarea pers. 2 și 3 (*ustedes hacen* și *ustedes hacéis*) sau cu confundarea celor 2 pers. (*ustedes vinieron* = sp. *vosotros vinisteis* și *ellos vinieron*); forme de pf. s. arhaice (*vide, truje* = sp. *vi, traje*); *ser* și verbele de mișcare folosesc aux. *ser* și nu *haber*; topică inversă în sintagmele *nunca más, nada más* (*maʰ nunca, maʰ ná*). În lexic arhaisme (*afuciar, añadidura, atacarse, cabere*), aragonisme (*babero, baladre, bardomera*), leonisme (*esmorecer*), catalanisme (*acorar, llampo, jaguir*) și multe creații locale. Cele mai multe dintre transformările tipice **d.a.** apar în scrieri din sec. 16—17 (în sec. 16 era în plin proces de constituire *seseo*, principala trăsătură merid.), iar în sec. 18 erau deja consolidate. Elementele **a.** din sp. comună — mai greu de detectat din cauza asemănării dintre **a.** și d. cast. Prin fonetismul lor pot fi considerate **a.**: *jamelgo, jaca, juerga, lebrel, guadamecil* etc. **D.a.** a fost intermediarul prin care au pătruns în sp. cuvinte țigănești (*camelo, canguelo, chunga, chaval, menda, postín, sandunga*). Elemente **a.** în d. can., extr., murc. și în sp. am. *M.S.*

andorran, subd. cat. (d. leridan). Andorra. *M.S.*

angevin, d. fr. de NV. Franța (prov. Anjou — dep. Maine-et-Loire, Indre-et-Loire, S dep. Mayenne și Sarthe). Împreună cu d. învecinate (manceau și gallo) constituie gr. d. fr. de NV, zonă dial. slab individualizată încă din perioada veche. D. fr. de NV formează, din mai multe puncte de vedere, o unitate cu d. de SV (mai ales cu zona lor sept., pe care a influențat-o în timpul evului mediu). Influența fr. a determinat regresul continuu al graniței lingvistice dintre d. de NV și cele de centru spre V și degradarea și pierderea trăsăturilor caracteristice. Trăsături comune cu zona sept. a d. fr. de SV (vezi **poitevin**) și cu zona occidentală a d. norm.: reducerea diftongului rezultat din evoluția lat. *ē, ī* în silabă deschisă la vocală simplă, mai ales *e* (*credere*>*krer* = fr. *croire*) și a celui rezultat din evoluția lat. *ō, ū* la *u*; trăsături comune cu d.fr. de SV: conservarea lat. *a* accentuat în silabă deschisă urmat de *l* (*pala*>*pal* = fr. *pelle*); monoftongarea mai tîrzie a lat. *au* >*o*, determinînd evoluția diferită de fr. a contextului în care se afla diftongul; lat. *a* + *l* în silabă închisă duce la un diftong care se menține sub forma [aʊ, aǫ] (*talpa*>*taup, taop* = fr. *taupe*). Cuvinte **a.** în fr.: *maous* (prin intermediul argoului). *S.R.R.*

anglo-franceză, denumire atribuită formei sub care apare fr. în textele scrise în Anglia în sec. 15. Vezi **anglo-normand.** *S.R.R.*

anglo-normand, d.fr. care a fost vorbit în Anglia ca urmare a cuceririi ei de către William Cuceritorul (bătălia de la Hastings, 1066). A fost în Anglia l. oficială a dinastiilor norm. și angevină (1066—1216), l. a nobilimii, continuînd să fie folosită pînă în sec. 14, cînd engl. începe să fie l. Parlamentului și a justiției. L. de cultură în Anglia pînă în sec. 14. În evoluția **a.-n.** se disting 2 perioade: prima, pînă la mijlocul sec. 13, în timpul căreia a fost folosită ca un mijloc viu de comunicare și s-a aflat în continuă evoluție, și a doua, cînd **a.-n.**, a cărei legătură cu fr. de pe continent s-a întrerupt (ca urmare a pierderii prov. continentale de către engl.), a fost folosită pe scară restrînsă, nemaifiind l. maternă a nimănui, dar continuînd să fie predată în școli. S-a stins treptat. **A.-n.** s-a format pe baza d. norm., asupra căruia s-au exercitat influența d. fr. din V și influențe anglo-saxone. Ca l. literară—continuu influențată de d.fr. continentale. Din cauza acestor multiple influențe — instabilitate a formelor reflectată în grafie. Particularități deduse mai ales cu ajutorul aliterațiilor din textele în versuri și al fonetismului cuvintelor împrumutate de engl. din **a.-n.**: reducerea diftongilor proveniți din lat. *ĕ*; *ē, ĭ*; *ŏ, ō*; *ŭ* în silabă deschisă în rezultate asemănătoare cu d. din V și uneori și cu d. norm. — *ĕ*>*je*>*e*; *ē, ĭ*>*ei*>*e* (*crēdere*>*crere* = fr. *creire*> *croire*); *ō, ŭ*>*ou*>*u* (*flore*>*flur* = fr. *fleur*); polimorfismul unor evoluții: *ŏ* are drept rezultat fie *we*, fie *u*(<*we*), fie *oe* (în fr. *œ*); labializarea lat. *a* + nazală implozivă (*branca*>*braunche* = fr. *branche*; *luisaunte* = fr. *luisante*); menținerea cu apertură medie a lat. *e* urmat de nazală implozivă (= fr. [ã]) — cf. împrumuturile **a.-n.** în

engl. *gentle, defend ;* menţinerea nepalatalizată a lat. *k, g + a* — cf. împrumuturile **a.-n.** în engl. *cat, catch ;* palatalizarea lat. *t, k* + iot, *k + e,i>tʃ*, care se menţine ca africată mai multă vreme decît în fr. continentală; pierderea palatalităţii v.fr. *ʎ, ń* finali (*>l, n*); instabilitatea protezei lui *e* înainte de lat. *sp-, st-, sk-*; menţinerea lui *w*-germanic — cf. împrumuturile **a.-n.** în engl. *war, wager ;* pierderea mai timpurie a decl. bicazuale decît în d. fr. continentale. Folosită în texte literare medievale : *Voyage de St. Brendan ;* Philippe de Thaün ; Thomas, *Tristan ;* traducerea psalmilor (sec. 12), Nicole Bozon (sec. 13—14). Numeroase ms. ale literaturii fr. vechi au fost copiate de scribi pe terit. Angliei, printre care cel mai vechi ms. în care s-a păstrat *La Chanson de Roland*, actualmente la Biblioteca Bodleiană din Oxford. În sec. 15 scrieri literare mai curînd în fr. (denumită şi anglo-fr.) decît în **a.-n.** Prin **a.-n.** au pătruns în fr. cuvinte de origine engl.: *acre, bateau, bouline, étai, mouette, toupie. S.R.R.*

angolar, creolă pg. São Tomé; 1 000—7 200 vorb. (surse diferite). Elemente lexicale negro-africane, mai ales din uMbundu (l. nigero-congoleză). Sursele existente nu oferă date despre relaţia dintre **a.** şi santomense. *C.L.*

angoumois, d. fr. de SV. Franţa (prov. Angoumois — V dep. Charente). Împreună cu d. poitevin* şi saintongeois, cu care prezintă multe trăsături comune, constituie gr. de d. fr. de SV, care fac trecerea între fr. şi oc. Particularităţi **a.** în texte medievale neliterare. *S.R.R.*

annobonez *(fá d'Ambú)*, creolă pg. Guineea Ecuatorială, ins. Ano Bom (Annobón ; azi Pagalu) : 1 800—2 000 vorb. (surse diferite). Face parte din ansamblul negro-pg. de S. Vocalele nazale finale se denazalizează: *atenção>tensá ; ei>e* închis *(terceiro>tercelu) ; s* urmat de *e, i>tʃ (servir> ŝervir) ;* în poziţie intervocalică, palatala *ń* cade, ca în santomense ; *r-* şi *-r-, -rr->l (rir>li, terra> tela) ; -r* dispare sau trece la *l (matar>mata, senhor>šiol)*. Absenţa opoziţiei de gen ; pl. format prin repetarea uneia dintre silabele formei de sg. : *mina gabi*, pl. *namina gagabi ;* pos. folosite în enclizǎ : *pe mu* (pg. *meu pai*) ; flexiune verbală de tip analitic, cu particule. Influenţă sp. în lexic (în Guineea Ecuatorială, fostă colonie sp., sp. este l. oficială). Trăsături comune cu creola pg. din golful Guineea (kriyól, forro). *C.L.*

anticipare, vezi dublare.

antileză (caraibă), creolă fr. din Antilele Mici (M. Caraibilor): Guadelupa (inclusiv dependenţele) — 350 000 vorb. şi Martinica (dep. de peste mări ale Franţei ; l. oficială — fr.) — 350 000 vorb., Dominica — 55 000 vorb., Grenada, Saint Lucia (75 000 vorb.), Saint Vincent şi Grenadine, Trinidad—Tobago (terit. care şi-au dobîndit recent independenţa ; **a.** numită aici *patois** ; 10 000 vorb. ; l. oficială — engl., alături de care în Trinidad se vorbeşte şi o creolă engl.) ; Saint Thomas (Ins. Virgine americane) — 840 000 vorb. Limbaj al conversaţiei curente, **a.** are utilizări mai largi în unele terit. în care nu e concurată de fr. (în Saint Lucia folosită şi în justiţie, în campaniile electorale etc.). Arie insulară eterogenă sub aspectul istoriei acestor terit., zonelor de influenţă, structurii populaţiei, statutului actual, l. oficiale, poziţiei şi evoluţiei creolei etc. ; totuşi realităţi comune cel puţin unora dintre ins. şi legături reciproce (inclusiv mişcări de populaţie). 2 situaţii extreme : pe de o parte Guadelupa şi Martinica — neîncetat posesiuni fr. începînd din 1635 ; pe de alta Trinidad (sp. pînă la 1797, cînd a devenit engl.) şi Saint Thomas, care nu au aparţinut niciodată Franţei şi unde se vorbesc varietăţi **a.** de import (în Trinidad imigranţi în special din Haiti, în Saint Thomas din ins. Saint Barthélemy, dependentă de Guadelupa). Într-o poziţie intermediară se află celelalte terit., care au format aproape permanent obiect de dispută între Franţa (căreia i-au aparţinut doar temporar) şi Marea Britanie (eventual şi alte puteri coloniale) şi care au fost în general definitiv pierdute de fr. în favoarea engl. spre sfîrşitul sec. 18 — începutul sec. 19. Majoritatea acestor ins. au fost descoperite (şi denumite) de Columb la sfîrşitul sec. 15. Populaţia indigenă amerindiană a fost aproape total exterminată în cursul sec. 17 ; din această cauză pidginul fr. despre care se menţionează că era utilizat în relaţiile dintre fr. (şi alţi europeni) şi indigenii caraibi a dispărut fără a fi putut contribui la formarea **a.** Coloniştii au adus ca mînă de lucru pe plantaţii, începînd din sec. 17, sclavi negro-africani recrutaţi (cel puţin la început) în special din Africa de V, unde se pare că luase naştere un pidgin fr. utilizat în relaţiile dintre fr. şi sclavii vorbind numeroase l. negroafricane diferite (vezi **petit nègre**) ; acest pidgin ar fi fost adus şi dezvoltat în coloniile fr. din Lumea Nouă, stînd probabil şi la baza **a.** Încă de la sfîrşitul sec. 17, numărul sclavilor negroafricani ajunsese să depăşească pe acela al coloniştilor fr. în Martinica (în acelaşi timp prima piaţă de sclavi fr. din Antile). Acest aflux a continuat pînă la abolirea sclaviei (1834), cînd în Antile şi în Guyana franceză au început să fie aduşi ca mînă de lucru indieni şi chinezi. **A.** a devenit astfel l. maternă în special pentru urmaşii populaţiei de culoare şi metisate. În Saint Barthélemy şi Saint Thomas, ea este însă vorbită de mici fermieri albi (ca şi, în parte, réunioneza). Asemănările dintre varietăţile **a.** vorbite în diferitele ins. se explică prin existenţa unor condiţii similare de formare şi dezvoltare şi prin legături reciproce. Trăsături comune şi cu alte creole fr. din zona americană (louisianeză, guyaneză, haitiană) — ca şi cu creolele fr. din Oc. Indian —, dar şi unele deosebiri. Astfel, în **a.** pl. este exprimat prin *se* (< fr. *ces*) antepus numelui (conform topicii fr.), faţă de [joj] ([jej]) (< fr. *eux*) postpus numelui/gr. nominal în celelalte creole fr. S-au distins 2 ram. principale, relativ apropiate între ele : **a.** din Guadelupa (şi dependenţe) şi **a.** din Martinica (de care s-ar apropia şi varietăţile din celelalte ins.) ; unele deosebiri, în special în realizarea sistemului aspectual şi temporal. Varietăţile din terit. ieşite din sfera de influenţă a fr. (mai ales din Trinidad şi din Dominica) — mai conservatoare. *I.V.R.*

antroponime. Depinzînd mai mult decît oricare aspect al l. de comportamentul cultural al individului şi al generaţiilor, **a.** sînt mult mai instabile decît top. : dacă antroponimia romanică actuală păstrează doar cîteva urme din perioada

prelat. şi puţine elemente din lat. precreştină, în numele de locuri a. vechi sînt numeroase. În schimb, foarte multe nume, tipuri şi categorii au răspîndire generală, conferind antroponimiei romanice mod. o relativă omogenitate.

A. componente ale formulelor oficiale de denominaţie, lat. şi romanice, sînt, din punct de vedere funcţional, nume individuale (prenume), care desemnează prin autoreferire, şi nume colective (nume gentilic, nume de familie), care desemnează prin referire la gr. căruia îi aparţine individul; specific formulelor neoficiale este supranumele, individual (inclusiv specia pseudonim) sau colectiv, care substituie sau completează numele oficiale. Schimbarea funcţiei şi multifuncţionalitatea **a.** sînt generale, iar importanţa claselor funcţionale variază în timp (principalul element denominativ este numele gentilic — în lat. clas., numele de fam. — în lat. din perioada imperială tîrzie şi în l. romanice mod., numele individual — în evul mediu). Prin raportare la numele comune, **a.** pot fi nemotivate sau pot avea semnificaţie lexicală clară (diferite tipuri de supranume apelativ, între care porecla); a. romanice mod. sînt în cea mai mare parte nemotivate. Ca semnificaţie socioculturală **a.** pot fi laice sau religioase (nume de botez), raportul dintre ele modificîndu-se în timp; în general, de la sfîrşitul evului mediu, inventarul **a.** romanice este predominant creştin. **A.** pot fi forme bază sau forme secundare (hipocoristice).

Sistemul denominaţiei personale, expresie directă a vieţii sociale, are o dinamică deosebită, schimbări radicale petrecîndu-se uneori în perioade scurte de timp. În lat., străvechiului nume unic (*Romulus, Faustulus*) i se adaugă numele gentilic, apoi, din perioada republicană, numele de fam.; fixată din perioada lui Sulla, formula trinominală prenume + nume gentilic + nume de fam. (*Caius Iulius Caesar*) a romanului de condiţie liberă se completa adesea prin indicaţii de filiaţie, patrie, domiciliu ori prin adăugarea unui agnomen cu valoare de supranume individual (*P. Cornelius P. fil. L. nep. Scipio Africanus* „...fiul lui P., nepotul lui L...Africanul"); la tinerii adoptaţi, agnomenul derivat cu *-anus* de la numele gînţii paterne se adăuga celor 3 nume ale tatălui adoptiv. Plebeii erau numiţi cu o formulă asemănătoare celei actuale: prenume + nume de fam. Sclavul avea un singur nume (*Tiro*), pe care îl păstra la eliberare ca nume de fam. pe lîngă prenumele şi numele gentilic ale fostului stăpîn (*M. Tullius Tiro*, fost în serviciul lui Cicero). Femeile nu aveau prenume; minorele erau desemnate în intimitate cu nume comune, eventual num. indicînd ordinea naşterii (*Secunda, Tertia*), iar tinerele majore, obligatoriu, cu forma de fem. a numelui gentilic patern (*Iulia*, fiica lui C. Iulius Caesar), asociată uneori cu o expresie patronimică (*Cumia L. f.* „C. fiica lui L.") sau cu un nume de fam. derivat cu *-illa* sau *-ina* (*Livia Drusilla*, fiica lui M. Livius Drusus Claudianus); la căsătorie soţia adăuga numele soţului (*Publilia Turpilia Cn. uxor* „P.T. soţia lui Gnaeus"). Formaţii simple, spre deosebire de cele grec., germanice, sl., în bună parte compuse, **a.** din lat. clas., erau creaţii proprii şi împrumuturi, considerabil fiind aportul etrusc (afinitatea celor 2 sisteme, inclusiv sub aspectul formulei denominative, este rezultatul unor schimburi profunde). În perioada imperială, mai ales în sec. 3—5, sistemul lat. clas. suferă modificări radicale: numele de fam. (uneori dublu sau chiar multiplu) devine principalul element denominativ; se dezvoltă supranumele (*supernomen* sau *signum*); formula se amplifică (polionomie), dar mai frecvent se simplifică la 2 sau la un singur nume (adesea individual şi neereditar), considerat, în sec. 5, suficient în uzul popular, al inscripţiilor creştine sau al unor documente oficiale; se constituie şi se extinde categoria numelor de botez creştine; creşte considerabil ponderea împrumuturilor (mai ales grec.) şi se dezvoltă cu vitalitate creaţia proprie (noile formaţii lat. motivate, cu valoare creştină sau laică). În izvoarele evului mediu timpuriu predomină uzul numelui unic, formulă de inspiraţie ecleziastică şi aristocratică; supranumele, sporadic în această perioadă, începe să se impună din sec. 9 şi, devenit ereditar, se fixează ca nume de fam., constituindu-se astfel, în ultimele sec. ale evului mediu, formula binominală prenume + nume de fam., instituţionalizată în perioada modernă. Fondul **a.** lat. de la sfîrşitul imperiului, transmis l. romanice, se amplifică şi se reorganizează în perioada medievală timpurie ca urmare a masivului aport de nume germanice în Occident (Gallia, Italia, Hispania) şi sl. în Orient (Dacia). În aria ast.-leon. a Pen. Iberice pînă în sec. 11 **a.** germanice au caracter omogen vizigot, lipsind formele sigur suebe; în v. cat. se pot detaşa **a.** de origine francă, mai puţin importante decît cele vizigote în sec. 10, dar preponderente în sec. 12. În v. fr. şi oc. **a.** germanice sînt de origine francă; puţine urme vizigote şi burgunde în oc., mai numeroase cele norm. în fr., adesea refăcute după forma francă. În it., **a.** ostrogote s-au adaptat fonetic, întîi după numele longobarde, apoi după cele france; din bogatul tezaur longobard, a cărui contribuţie la antroponimia it. se atenuează treptat prin fuziunea cu **a.** france, tosc. păstrează în sec. 13 o parte relativ redusă (*Alipertus, Paldoin*). Considerabil este aportul franc, atît prin noi **a.** (*Bernardus, Guarnerius, Guido*), cît şi prin modificarea **a.** longobarde (*Paldoin>Baldovinus*). În principiu, marea majoritate a **a.** germanice erau bitematice, compuse din 2 elemente ale lexicului comun; cele monotematice rezultă din reducerea unuia dintre termenii **a.** compus. Elementul secund putea fi înlocuit cu un sufix aton, cel mai frecvent masc. *-ila* (*Atila, Ulfila*), fem. *-ilo*. Unii termeni secundari frecvenţi au căpătat valoare (semi)-sufixală: sp. fem. *-illi* <*-hildi* (în cat. se conservă şi forma *-ildi*); it. *-iere*, fr. *-ier* <*hardi* (confundat cu lat. *-arius*); fr. *-ard* <*hard* şi *-aud* <*wald*. În general, **a.** germanice au fost adaptate la morfologia lat. sau romanică ori au fost influenţate de acestea (v. sp. masc. *Guma, Gumanis, Gumanem*, fem. *Godo, Godonis, Godonem*). Dintre formaţiile hibride lat.-germanice (*Johannispertus, Celsemirus*), destul de numeroase în evul mediu, s-au păstrat puţine (fr. *Bonard, Bonaud*). Influenţei germanice din V îi corespunde în antroponimia rom. influenţa sl. **A.** sl. atestate în cele mai vechi

documente slavo-rom. de la sfîrșitul evului mediu sînt compuse bitematice *(Branislav, Dragomir, Dobrovoie, Radomir, Voislav)*, mai numeroase în Țara Românească, și **a.** monotematice, obținute prin eliminarea unui termen din numele compuse *(Bran, Drag, Dobru, Miru, Radu)*, adesea prevăzute cu sufixe, în majoritate sl., dovadă că au fost preluate ca atare *(Branco, Dragșa, Mircea, Neacșu, Slavna)*; compusele sînt în minoritate netă față de hipocoristice. În Moldova **a.** au adesea aspect fonetic de tip sl. de E, iar în Țara Românească și S Transilvaniei, de tip sl. de S. Nici un termen de compunere din **a.** sl. n-a căpătat valoare (pseudo)sufixală și nu au fost puse în evidență formații hibride. Stratul v. sl. nu poate fi sesizat. Influența slavonei bisericești și de administrație se resimte în forma cultă a numelor rom. în aceeași măsură ca influența lat. medievală în antroponimia romanică occidentală. Aportul ar., mai puternic în v. pg. și sp. (nume de mauri liberi și mozar., mai numeroase în sec. 10—11: *Afomade, Albacar, Abbuzac, Ffatema, Zoleiman*; compuse patronimice cu urme pînă astăzi: *Benavides, Benigomez)* și mai slab în d. sic. (formații cu *-emi*: *Buscemi, Niscemi)*, precum și cel cuman în rom. *(Basarabia), Talabă, Udobă)* sînt de importanță redusă. Trăsătură morfologică generală pentru **a.** romanice medievale, variabilitatea de gen se păstrează astăzi numai în uzul curent, la nivel popular ori dialectal. Marea majoritate a formelor fem. sînt acomodări de gen ale masc. prin mijloace morfologice (desinențe, art.) sau prin derivare cu sufixe. Primul procedeu este comun tuturor l. romanice și avea o mare extindere în evul mediu, afectînd orice a., indiferent de origine ori funcție (tipul it. *la Filippa* < *il Filippo, la Rangona* < *il Rangone*, curent în trecut, este astăzi dial.; fr. *la Raimbaude* < *Rimbaud, la Chailli* < *de Chailli*, frecvent în sec. 13, se mai păstrează în uzul curent; sp. *Redonda, la Gata* și pg. *Falcoa, Machada*, în trecut obișnuite și în uzul nobililor, sînt considerate astăzi vulgare, la fel ca rom. *Ioneasca* < *Ionescu, Podeana* < *Podeanu)*. Procedeul sufixării (v. fr. *Fabressa* < *Fabre*, v. sp. *Marquesa* < *Marcos*, pg. *Nicolaça* < *Nicolau*), curent în evul mediu, dar cu pondere mult mai redusă decît adaptarea morfologică, își menține cel mai bine vitalitatea în rom. (cu sufixele *-easa, -oaia, -oasa*: *Vlădeasa, Vlădoaia, Achimoasa*), dar aceste forme fem. sînt considerate vulgare. *C.I.*

apenino-balcanic, grup ~, unul din cele 2 gr. în care sînt împărțite, în clasificarea* genetică propusă de M. Bartoli, idiomurile romanice; considerat mai inovator decît gr. pirineico-alpin. În interiorul **g.a.-b.** Bartoli distinge subgr. italorom. (it. cu excepția d. sept., sd., ret.), iliroromanic (dalm. și elementele lat. din alb. și scr.), balcanoromanic (rom. și elementele lat. din celelalte l. sl. merid. și din ngr.). Caracterul unitar al **g.a.-b.** este considerat ca determinat nu numai de vecinătatea geografică, ci și de înrudirea substraturilor. Dintre trăsăturile folosite pentru caracterizarea **g.a.-b.**, pierderea lat. *-s* și conservarea consoanelor surde intervocalice lat., selectate ulterior de W. von Wartburg ca definitorii pentru Romania orientală. *J.B.M.*

apertură (deschidere vocalică). Sistemul vocalic al lat. clas. se caracteriza prin 3 grade de **a.**: deschis, mediu, închis. Pe lîngă aceste distincții, vocalele lungi se pronunțau mai închis decît cele scurte (*ē* mai închis decît *ĕ*). Dispariția cantității vocalice (vezi și **vocalism**) a făcut ca distincțiile de **a.** dintre *ĕ* și *ē*, *ŏ* și *ō* să devină relevante, nu însă înainte de a se produce unele confuzii între timbrele articulatorii: *ĭ* > *e* în aproape toată Romania, confundîndu-se cu rezultatul evoluției lat. *ē* (lat. *crēdet, vīdet* > rom., it. *crede, vede*, fr. *croit, voit*, sp. *cree, ve*, pg. *crê, vê*); *ū* > *o* în Romania centrală și occidentală, în timp ce în Romania orientală *ū* și *ō*, *ŏ* și *o* > *u*, respectiv *o* (lat. *pilōsus* > rom. *păros*, it., sp., pg. *peloso, ŭlmus* > rom. *ulm*, dar it. *olmo*, fr. *orme*, sp., pg. *olmo*). Sistemul care a stat la baza sistemelor vocalice romanice se caracterizeza prin 4 grade de **a.**, care s-au redus la 3 în rom. și sp.: /a—e, o—i, u/; s-au menținut 4 în it., cat. și pg. /a—ɛ, ɔ—e, o—i, u/ (totuși doar 3 în unele d. ale acestor l.) (it. *pesca* [pɛska] „piersică" ~ ~ *pesca* [peska] „pescuit"; pg. *olho* [ɔλu] „privesc" ~ *olho* [oλu] „ochi"). Opoziția între vocale semideschise și semiînchise s-a recreat în fr. (unde funcționează tot un sistem cu 4 grade de **a.**) pe baze contextuale, în funcție de caracterul silabei în care se afla vocala accentuată: pronunțare semideschisă în silabă închisă, dar semiînchisă în silabă deschisă; evoluția fonetică ulterioară a cuvîntului (printre altele dispariția consoanelor finale de silabă) a făcut ca această distincție să capete rol fonologic: *fait* [fɛ] „făpt" ~ *fée* [fe] „zînă", *serais* ~ *serai, pomme* ~ *paume, veulent* ~ *veule*. 4 grade de **a.** și în alte idiomuri romanice contemporane (oc. numai în seria anterioară, frpr., ret.); opoziția între vocale semideschise și semiînchise este exploatată în unele varietăți regionale cu rol morfologic (and.). *S.R.R.*

apitxat, subd. cat. (d. valencian). Spania (Valencia, capitala și aproape toată prov.). Confuzie între *b* și *v* într-un *v* bilabial; asurzirea unor consoane (*z, dz, dʒ*), ca în subd. ribagorzan. Caracteristici recente, din epoca marilor transformări fonetice și fonologice din sp., ceea ce a făcut pe unii (Dámaso Alonso și, parțial, M. Sanchis Guarner) să le explice prin influență sp., negată de alții (E. Alarcos Llorach). *M.S.*

apocopă. A afectat în trecerea de la lat. la l. romanice vocalele neaccentuate* finale și consoanele finale*. A caracterizat de asemenea evoluția unor forme paradigmatice a căror silabă sau vocală finală a dispărut în unele contexte, dar s-a menținut în altele (i se datorează apariția inf. scurt, în rom., d. sd., friul.: lat. *dare* > rom. *da*, forma sufixului lat. *-itate* în it.: *-ità*). Prin fonetică sintactică, **a.** unei vocale se produce la finala unor cuvinte întrebuințate proclitic în it. (facultativ, determinată de anumite inițiale ale cuvintelor care urmează: *bello — bel libro, essere — esser giovane*) și în sp. *(primero — primer dia, bueno — buen chico)*. Se poate produce **a.** unei silabe întregi (numită în it. *troncamento*): it. *santo — san Pietro, grande — gran poeta*; sp. *santo — san Miguel*, **a.** din v. pg. a lăsat doar cîteva urme: *grande — Grã-Bretanha, cento — cem alunos*. În faza veche **a**

l. romanice se realiza frecvent **a.** vocalei unui pron. pers. monosilabic după pron., negaţie, conj., verb (v. fr. *ne le > nel, si le ~ sil*, v. oc. *no me > > nom*, v. sp. *que se > ques, venido me > venidom*). **A.** poate să fie independentă de context şi să apară ca o caracteristică a unei pronunţări regionale (în rom. specifică graiului maramureşean). Este considerată **a.** şi scurtarea unor cuvinte, frecventă în vorbirea familiară sau în argouri (fr. *prof(esseur), bac(calauréat)*), care a dus la crearea unor cuvinte ce se răspîndesc în l. comună (fr. *pneu(matique), stylo(graphe)*). Vezi şi **elizіune.** *S.R.R.*

apodoză, vezi **condiţională, propoziţie circumstanţială ~.**

apozitivă (apoziţională), **propoziţie ~.** Determină un subst. sau un substitut, un adv., un verb ori o prop. Introdusă în l. romanice prin conj. sau pron. rel. ori poate fi juxtapusă (rom. *Eu ştiu un lucru*: *că nu ai dreptate*; fr. *Il ne m'a pas écrit, ce qui m'étonne*; rom. *Am mai uitat ceva*: *n-am luat harta*). Plasată în general după regentă. Vezi şi **apoziţie.** *C.L.*

apoziţie. Se exprima în lat. mai ales prin subst. acordat în caz cu subst. regent (*Nero matrem Agrippinam occidit*); uneori acordul se realiza şi în gen şi număr, în cazul **a.** exprimate prin subst. mobil; în lat. vulg., numeroase atestări cu **a.** în nom., indiferent de cazul subst. la care se raporta (*... Anima et cor uratur Sextili, Dionysiae filius ...*), tip de structură continuat în l. romanice (sp. *A Don Emilio Monzó, capitán general de la provincia de Valencia, le ofrecieron el otro libro*). **A.** urma după regent (vezi **topica**); **a.** plasată în faţa regentului avea valoare expresivă. În l. romanice, **a.** depinde de subst. sau de substitute ale acestuia; se exprimă prin subst. (rom. *Al doilea, un fugar, se retrăsese lîngă sobă*; *Tocmai el, amărîtul amărîţilor, ne dădea nouă sfaturi*; fr. *Le lion, terreur des forêts*; *Un enfant prodige*), mai rar prin pron. (rom. *Şi astăzi, ... o mierlă, alta, îşi fluieră neastîmpărul*) sau prin verb la inf. (fr. *L'homme de bien n'a qu'un but*: *être utile à tous*). În unele gramatici, adj. izolat prin pauză (sau, în scris, prin virgulă) de regent este considerat **a.** (fr. *Indignée, la foule protesta*; *La foule, indignée, protesta* — vezi **atribut** circ.). Raportarea la regent se face prin juxtapunere sau, în unele l. romanice, prin prep. expletivă *de* (fr. *Le mois de mai*; *La ville de Paris*); în aceste secvenţe, după unii *le mois*, respectiv *la ville*, ar fi **a.** Controverse şi în interpretarea subst. din secvenţe de tipul *le philosophe Platon*: după unii **a.** ar fi *le philosophe*, după alţii *Platon*. **A.** romanică stă în nom.; excepţie fac v. rom. şi rom. populară, în care **a.** se acordă în caz cu subst. determinat (*Mătuşii Anichii i-au venit musafiri*). Determinarea apoziţională, calchiată probabil după germ., este obişnuită în ret. (romanşă *carn piertg* „carne de porc"; eng. *mia part roba* „partea mea de bunuri"). **A.** romanică este plasată după regent, dar uneori îl precedă (fr. *C'est l'heure où, gai danseur, minuit rit et folâtre*). Vezi şi **apozitivă.** *C.L.*

apoziţională, propoziţie ~ vezi **apozitivă, propoziţie ~.**

Appendix Probi, listă de 227 cuvinte şi expresii lat. în care forma considerată de autor corectă este urmată de condamnarea unei forme greşite, răspîndite în uzaţul popular (tipul: *uiridis non uirdis*). Autorul e necunoscut, iar denumirea listei provine din faptul că unicul ei ms. conservat (Bobiensis Vindobonensis 17, un palimpsest din sec. 7—8) aparţine unui grup de texte gramaticale minore situat după *Instituta artium*, lucrare din sec. 4 atribuită eronat gramaticului Valerius Probus (sec. 1—2 e.n.). Data e controversată: elaborarea este atribuită în general secolului 3—4 e.n.; bazîndu-se pe raporturile dintre **A.P.** şi unele glose* lat.-grec. şi pe caracterul tardiv, neclasic, al unor forme recomandate drept corecte, C. A. Robson ajunge la concluzia că autorul, cunoscător al tradiţiei lat. creştine şi al literaturii glosografice, şi-a redactat compilaţia în ultimele decenii ale sec. 6; informaţiile reflectă însă, tocmai datorită caracterului lor livresc, o realitate lingvistică mai veche. „Greşelile" condamnate confirmă şi completează datele obţinute din alte surse şi din comparaţia romanică, deşi uneori au o valoare mai limitată (indicaţii ortografice, de ex.). Sînt consemnate fenomene de natură fonetică (sincopa: *masculus non masclus*; transformarea în semivocală a vocalelor scurte în hiat: *uinea non uinia, februarius non febrarius, uacua non uaqua*; confuzia *b/u*: *baculus non uaclus*; soarta labiovelarei: *coquens non cocens*, a lui *u* intervocalic: *riuus non rius*; tratamentul gr. vocală + *ns*: *occasio non occansio*, pronuntare sau grafie hipercorectă; al gr. *tl*: *uetulus non ueclus*; fonetismul cuvintelor de origine grec.: *cithara non citera, myrta non murta, amphora non ampora*), morfologică (*pecten non pectinis, tristis non tristus, barbarus non barbar, uico capitis Africae non uico caput Africae*), derivaţională (*pusillus non pisinnus, rabidus non rabiosus, terrae motus non terrimotium*), **sintactică** (*uico capitis Africae non uico caput Africae*). *I.F.*

apuan, d. it. (gr. tosc.). Italia centrală (NV reg. Toscana, zona Lunigiana, prov. Carrara, Massa, la S de linia Carrara—Sillano). Zonă de puternice interferenţe cu d. lig. şi emil. Sunete retroflexe puse de unii (C. Bottiglioni) pe seama substratului lig. (*gadina, masseda, adora* = it. *gallina, mascella, allora*). Influenţe sept. în special în consonantism (sonorizarea lat. *-k-* > *-g-*, *-t-* > *-d-*, *-p-* > *-v-*; degeminare consonantică). *O.S.C.*

apulo-barez, subd. it. (gr. it. centro-merid, subgr. merid. de mijloc, d. pugl.). S Italiei (centrul reg. Puglia, prov. Bari, între rîul Ofanto şi linia Taranto-Ostuni). Subd. cel mai reprezentativ al d. pugl. Tendinţă de simplificare a sistemului vocalic: lat. *ŏ, ō, ŭ, ū* > *u* (*bbunə, sulə, krulə* = it. *buono, solo, crudo*); neutralizarea diferenţei de apertură vocalică *e* ~ *ɛ*, *o* ~ *ɔ*; lat. *j-* > *ʃ-* (*ʃəkwà, ʃəmmeddə* = it. *giocare, giumella*); prezenţa neutrului sg. marcat prin dublarea iniţialei cuvîntului (*u ssalə, u rrussə, u mmi* = it. *il sale, il rosso, il mio*); forme prononale arhaice (*mekə, tekə* < < lat. *mecum, tecum*); desinenţă non-etimologică *-kə (-gə)* la pers. 1 a ind. prez. (*leʃəkə, dormèkə, morəkə* = it. *leggo, dormo, muoio*; imp. negativ construit pe baza unei construcţii gerunziale (*nəm faʃənnə* = it. *non fare*). *O.S.C.*

aquitan. presupus (sub)substrat al idiomurilor romanice de pe ambii versanţi ai Pirineilor (numit

de aceea şi **a.**-pirineic) şi în special al gasc. Aquitanii (de la care provine numele vechii prov. *Aquitania* > *Guyenne*, delimitată la NE de Garona), care se întinseseră probabil anterior de-a lungul întregului lanţ al Pirineilor, erau, în sec. I î.e.n.—I e.n., distincţi de celţi şi de populaţiile mai mult sau mai puţin celtizate din SV Galiei. Se crede că **a.** ar fi fost o l. neindo-europeană înrudită cu basca — de aceea se vorbeşte despre un substrat **a.**-basc (**a.**-euskarian). Influenţelor **a.** şi basce li se atribuie unele particularităţi fonetice ale gasc. şi cast. (evoluţia lat. *f-* > *h-*) — care au primit însă şi alte explicaţii —, precum şi un vechi fond lexical prelat. ale cărui vestigii probabile ar fi reprezentate de cuvinte comune gasc. şi idiomurilor romanice de pe versantul de S al Pirineilor (vezi şi **pirineic, -occitano-romanic**). Se vorbeşte uneori despre un substrat comun **a.**-iberic, căruia i se atribuie unele evoluţii fonetice din idiomurile romanice de pe cei 2 versanţi ai Pirineilor (gasc. şi respectiv cat., d. cast. şi arag.), cum ar fi *mb* > *m*, parţial şi *nd* > *n* (vezi şi **iberic**), atribuite de alţii substratului osco-umbric. *I.V.R.*

aquitano-pirineic (aquitan), unul din cele 2 complexe supradialectale în care se grupează majoritatea d. oc. (P. Bec). SV Franţei (la S de linia Bordeaux—Narbonne), Spania (Val d'Arán). Se opune în principal celuilalt complex supradialectal oc. — arv.-medit. —, corespunzînd bipartiţiei *grosso modo* E—V a oc.; între cele 2 complexe se situează (geografic şi lingvistic) cea mai mare parte a d. lang., care prezintă trăsături comune cu fiecare din ele. Mai redus ca arie şi ca varietăţi dial. decît complexul arv.-medit., **a.-p.** reflectă unitatea relativă a zonei care înglobează gasc. (considerată d. oc. sau l. distinctă) — din vechea (prov. *Aquitania* — şi subd. lang. pir. (merid.) (de unde şi numele **a.-p.**) al d. lang. (zona Toulouse, pays de Foix, Carcassonne, Donésan, Narbonne), suprapunîndu-se astfel părţii de V. a gr. oc. merid. derivat din bipartiţia N—S a oc. (şi al cărui al treilea membru, d. prov., aparţine, împreună cu gr. oc. sept., celuilalt complex, arv.-medit.). Graiul narb. al subd. lang. pir. face trecerea spre subd. lang. oriental prin absenţa unor trăsături **a.-p.**, iar subd. lang. pir. face trecerea între oc. (gasc.) şi cat. Considerat ansamblul dial. oc. cel mai „iberic" (cu cele mai multe trăsături comune cu idiomurile iberorom., explicabile poate prin comunitatea de substrat). Caracter deosebit de conservator în ceea ce priveşte principalele elemente ale căror evoluţii diferite deosebesc diversele varietăţi dial. oc.; în plus însă, în gasc. o serie de alte elemente — mai ales în consonantism şi morfosintaxă — prezintă aspecte ce nu se regăsesc în alte zone oc. (conferindu-i o individualitate foarte marcată), comune uneori cu unele idiomuri iberorom.

Trăsătura principală comună celei mai mari părţi a **a.-p.**, care îl opune în acelaşi timp celei mai mari părţi a complexului arv.-medit. şi a d. lang.: conservarea fazei *it* din evoluţia lat. *-kt-* (**a.-p.** asemănîndu-se astfel atît cu idiomurile iberorom. — cu excepţia d. cast. al. l. sp. — cît şi cu subgr. galorom. sept. — fr., frpr. — şi cu N complexului arv.-medit.), paralel cu palatalizarea diftongului romanic *aĭ* > *eĭ* (absentă din graiul narb. al subd. lang. pir.): *factum* > lang. pir. *fèit*/ gasc. *hèt*. Alte trăsături: spre deosebire de complexul arv.-medit., conservarea opoziţiei de apertură la vocalele medii din seria anterioară *ɛ* ~ *e*; lat. *u* [w] iniţial > *b*, intervocalic > *b* (într-o parte din gasc.: bearneză, părţi din Bigorre şi Landes, subd. lang. pir.) sau *w* (restul gasc.), confundîndu-se cu rezultatul lat. *b* (ca în cat. şi d. cast.) şi al lat. *-p-* (> *b*; rămase distincte în zona în care *-u-* > *w*, unde opoziţia *w* ~ *b* este pertinentă): *uinum, lauare* > *bin, laba*/*lawa*; ca urmare, din inventarul **a.-p.** (ca şi în cea mai mare parte a d. lang.) lipseşte fricativa labiodentală *v* şi deci opoziţia fonologică *v* ~ *b*, suspendată în favoarea oclusivei labiale *b*; **a.-p.** se opune atît complexului arv.-medit., cît şi d. lang. prin evoluţia lat. *j-* ~ *g-* + *e, i, d-* + iot cu rezultat fricativ ʒ sau iot: **iectare, iocare, diurnum* > *ʒela, ʒuga, ʒurijeta, juga, jur* (în graiul narb. al subd. lang. pir. rezultatul africat *dʒ*, ca în restul d. lang. şi într-o parte a complexului arv.-medit.); conservarea lui *r* (*r roulé* merid.) şi rezistenţă la răspîndirea lui *r̃* dorsal de tip fr.; palatalizarea sibilantei *s* din gr. romanic *is* (iot + *s*) > *ʃ*, ca în majoritatea idiomurilor iberorom. şi spre deosebire de cea mai mare parte a oc.: lat. *piscis* > **peis* > *peʃ* (graiul narb. face excepţie: *peis*); lat. *-d-* > *-ð̃* în cea mai mare parte a gasc. (ca în subd. nisard. al d. prov.): *sudare* > > *suða*; conservarea celorlalte consoane intervocalice; conservarea lui *-ʎ-* (< lat. *l* + iot), spre deosebire de d. prov., paralel cu vocalizarea la *-u* şi uneori căderea lui *-l* primar (< lat. *-l-*: *gelum* > >ʒ *eu*/*jeu*), spre deosebire de d. lang. propriu-zis şi ca în cea mai mare parte a complexului arv.-medit.; spre deosebire de acesta, în gasc. *-l* secundar (< lat. *-ll-*) are un tratament specific; căderea lui *-r* după vocală accentuată (ca şi într-o mare parte a d. lang.) atestată din sec. 14: *lauare* > *laba*/ *lawa*, conservarea lui *n* final „instabil" (< lat. *-n-*) în cea mai mare parte a gasc. (lat. *uinum* > *bin*), ca şi într-o parte a complexului arv.-medit. (d. prov., dauph.) şi spre deosebire de d. lang. şi de cealaltă parte a complexului arv.-medit.; conservarea consoanelor finale (în opoziţie cu cea mai mare parte a complexului arv.-medit. — cu excepţia d. dauph. şi a subd. nisard al d. prov. — şi la fel ca în d. lang.): lat. *lupus* > *lop*, de care se leagă unele trăsături conservatoare în morfosintaxă privind formarea pl. la nume, art. hot., flexiunea verbală ş.a.; astfel, **a.-p.** este, împreună cu d. lang., singura zonă din gr. galorom. în care se conservă efectiv *-s* ca marcă a pl. (conservarea redundanţei mărcilor de număr în lanţul vorbirii asigurînd o mare coeziune sintagmatică a gr. nominal); la pers. 1 sg. a verbelor desinenţa *-i* (ca şi în cat. din Franţa), comună cu cea mai mare parte a d. lang. şi cu subd. prov. central şi prin care se opune celei mai mari părţi a complexului arv.-medit. şi unei părţi a d. lang.: prez. *canti*, impf. *parlavi*, pf. s. *batèri*; la ind. pf. s. pers. 3 sg. desinenţa *-c*: *dromic, fugic;* ca în l. iberorom., conservarea partitivului cu marca zero, prin simplă juxtapunere (*béver vin*), introducerea compl. direct personal prin prep. *a*. *I.V.R.*

arabă, influenţă. S-a manifestat cu precădere

asupra lexicului unor l. romanice (sp., pg., it., cat., oc., fr., sd.). Prin importanța cantitativă și calitativă, **l.a.** urmează după influența germanică (pg., it., oc.; în sp. ocupă primul loc după elementul moștenit din lat.). Nu s-a manifestat direct asupra tuturor l. romanice (rom. și ret. nu au elemente **a.**). **L.a.** mai puternică în l. iberorom. (sp., în primul rînd; cat., mai puțin), în d. it. merid. (sic.), în oc.; fr. are puține elemente **a.** împrumutate direct — numai 15 pînă în sec. 13, iar sd. numai cîteva în d. din S. Mai recentă, **l.a.** în hakitía, d. isp. din Maroc. Deosebirile dintre diverse l. se explică prin condițiile istorico-sociale. Arabii au pătruns în 711 în Pen. Iberică și au ocupat-o (cu excepția părții de NV — prov. Galicia, Asturia, Cantabria), stăpînind-o timp de mai multe sec. (la 1492 prin cucerirea Granadei se încheie eliberarea terit. ocupate de ar.). Au trecut și în S Franței, dar au fost respinși definitiv dincolo de Pirinei la 759. Au stăpînit Sicilia pînă la cucerirea norm. (827—sec. 11) și ins. Baleare și Malta. Au venit cu o civilizație superioară. Populația romanizată rămasă în terit. ocupate din Pen. Iberică și-a păstrat, de cele mai multe ori, bunurile, religia și l. (mozar.), dar a adoptat felul de trai ar. Mozar. lipsiți de o viață culturală intensă în l. romanică, au împrumutat nu numai termeni pentru denumirea instituțiilor ar. și a obiectelor importante, ci și termeni care denumeau obiecte de valoare secundară. În Sicilia, dominația ar. de peste 2 sec. a dus la modificarea parțială a toponimiei și la împrumutarea a numeroase cuvinte. Contactul S Franței cu **l.a.** a avut loc în timpul cruciadelor și mai tîrziu cu statele din N Africii. **l.a.** mai intensă în lexic, cele mai multe cuvinte ar. fiind subst. care denumesc realități concrete (lipsesc termenii pentru sentimente, emoții, vicii și virtuți, probabil datorită creștinismului, verbele și sînt foarte puține adj.). Sînt bine reprezentate domenii ca: armata (cat., sp., pg. *alarde;* v. it. *(c)angiarro*, nap. *kangarro*, sp., pg. *alfange;* v. fr. *aucaise*, oc. *aucais*, cat. *alacai*, sp. *alcalde*, pg. *alcaide*; v. fr. *catran, muserat*), administrația (sp. *aldea*, pg. *aldeia;* it. *alguazzino*, sp. *alguacil*, pg. *alguazil;* cat., sp., pg. *arrabal;* it. *gabella*, oc., sp., pg. *gabela*), agricultura (sic. *saya*, cat. *sequia*, sp. *acequia*, pg. *acéquia;* sic., sp. *noria*, pg. *nora*), industria (it. *lambicco*, oc., cat. *alambic*, sp. *alambique*, pg. *lambique;* it., cat. *canfora*, sp., pg. *alcanfor;* sp., pg. *calibre;* it. *sciroppo*, oc. *isarop*, cat. *aixarop*, sp. *jarabe, jarope*, pg. *xarope;* it. *zucchero*, sp. *azúcar*, pg. *açucar;* sp. *aceite*, pg. *azeite;* sp. *zumo*, pg. *sumo;* v. fr. *baldaquin, camelot*), comerțul (it., oc., pg. *avaria*, sp. *avería;* it. *fondaco*, sp. *alhóndiga*, pg. *alfándega;* v. it. *cantaro*, sd. *kantare*, sp., pg. *quilate;* it. *dogana* cat. *duana*, sp., pg. *aduana;* it. *tariffa*, sp., pg. *tarifa*), flora, mai ales exotică (it. *cottone*, sp. *algodón*, pg. *algodão;* cat. *arros*, sp., pg. *arroz;* it. *zafferano*, sd. *tofforanu*, sp. *azafrán*, pg. *açafrão*, v. fr. *caroble, citoal, jelban*), fauna (sp., pg. *alacrán*, sp. *jabalí*, pg. *javali;* it. *giraffa*, v. fr. *giras*, sp. *jirafa*, pg. *girafa*, v. fr. *gazel, picachar*), știința (it., sp., pg. *algebra;* it. *almanacco*, cat. *almanac*, sp., pg. *almanaque;* sp. *cero;* it. *alcool*, sp., pg. *alcohol;* v. it. *azimutto*, fr. *azimuth*, sp. *azimut;* it., fr., sp. *nadir*). Dintre **adj.** mai importante: it. *azzuro*, sp., pg. *azul;* cat. *alforro*, sp. *horro*, pg. *forro;* it. *chermisin(o)*, fr. *cramoisi*, sp. *carmesí*, pg. *carmesim;* it. *meschino*, oc., cat. *mesqui*, sp. *mezquino*, pg. *mezquinho;* sp. *baladí;* pron. (sp. *fulano*, pg. *fulo*); adv. (sp. *hasta*, v. pg. *(f)ata*). Deosebire între l. romanice în forma cuvintelor arabe: sp. și pg. (uneori și cat. și oc.) au forma cu art. arab aglutinat, celelalte l. nu (sp. *azúcar*, pg. *açucar*, dar it. *zucchero*, sp., pg. *aduana*, dar it. *dogana*, cat. *duana*). În sp. și calcuri semantice (*infante* „fiu de nobil, de rege", *casa* „oraș"). Toponime arabe în sp., pg., cat., sic., uneori chiar în terit. pe care arabii nu le-au stăpînit multă vreme *(Alcalá, Calatayud, Guadalquivir, Gibraltar, Medina, Medinaceli;* sic. *Mongibello)*. Unele top. sau apelative lat. transmise sp. prin formă arabă *(Caesaraugusta > Zaragoza, pastinaca > biznaga)*. Antrop. ar. în v. pg. *(Vinegas)*, sp. *(Benavides, Benigomez)*, sic. *(Buscemi, Niscemi)*. În sp. sufixul *-í (baladí, jabalí, israelí)*. **L.a.** în sintaxa prozei medievale sp. Cuvintele arabe din isp. marocană *(hakitía)* sînt mai recente *(alcarja, aljadra, arasbas)*. *M.S.*

aragonez *(navarro- ~)*, d. sp. NE Spaniei (prov. Aragon, S prov. Navarra). Frontiera orientală, cu cat., mai bine studiată decît cea occidentală, dintre **a.** și d. cast.: foarte imprecisă din Pirinei pînă la Binéfar și Tamarite, la S de această linie dispare evantaiul de izoglose care constituie frontiera. Graiuri: **a.** de sus, mai arhaic, în N domeniului **a.** și **a.** de jos, cele mai importante; ribagorzan[3], belsetan. Diftongarea lat. *é, ó* în stadiul de *ja, wo* (rar), ***wa*** *(pĕde > pia* = sp. *pié, fŏcus > fuogo* = sp. *fuego, porta > puarta* = sp. *puerta)*, dar și diftongi de tip cast. *je, we;* diftongarea lat. *ĕ, ŏ* înainte de iot (*teneo > tiengo* = sp. *tengo, folia > fuella* = sp. *hoja, oculus > güello* = sp. *ojo; hodie > güey* = sp. *hoy);* apocopa frecventă a lui *-e, -o* (*fuen, blan* = sp. *fuente, blando*); epenteza unui iot la finala cuvîntului, cu mai mică intensitate decît în d. ast.-leon. *(fundia, mostacia* = sp. *funda, mostaza);* conservarea lat. *f-* *(faba > faba, farina > farina)*, mai ales în graiul **a.** de sus, și a fricativei provenite din lat. *g-* + *e, i, j-* evoluată la *ʃ, tʃ (gente > ʃen* = sp. *gente; ieniperus > ʃinebro, chinebro* = sp. *enebro);* păstrarea lat. *pl-, kl- fl-* (*plorare > plorar* = sp. *llorar, clamare > clama* = sp. *llamar, flamma > flama* = sp. *llama*), devenite *pʎ, kʎ, fʎ* în graiul ribagorzan; păstrarea stadiului *-it-* (< lat. *-kt- (factum > feito* = sp. *hecho)*, a stadiului *ʎ* (< lat. *l* + iot, *-k'l-) (filius > fillo* = sp. *hijo, oviculla > güella* = sp. *oveja*), a lui *ʃ* (< lat. *sk, st* + *e, i* sau iot) *(crescere > creʃé* = sp. *crecer);* lat. *-ll- > tʃ* (în N) și *t* (în S) *(uallis > vale, vache* = sp. *valle);* lat. *-mb- > m, -nd- > n (camilera < camba, cuano < quando)* explicată prin substrat osco-umbric; frecventă metateza lui *r (pedrecer, craba);* proteza lui *a* înaintea lui *r-(arrempujar)*. Desinența *-a* pentru adj. fem. la care în d. cast. nu se distinge genul *(libra: libre, pobra: pobre);* *-i* la pers. 1 sg. a diverselor timpuri și moduri pentru a o deosebi de pers. 3 sg. *(comíai, comeríai, cómai, comierai);* impf. în *-eba, -iba (podeba, deciba);* pf. analogice în *-é (maté, matés, maté)* și în *-ô*

(cantó, cantós, cantó) ; ser folosit cu valori pentru care d. cast. foloseşte *estar (son lueñes de lucar)* şi *haber* cu sensul lui *tener (he hambre)* în unele graiuri. Sufixul *-ico* foarte frecvent. Mai puţin răspîndită (Navarra) este pronunţarea asibilată a lui *r̄* şi a lui *r* din grupurile *tr, pr, kr,* la fel ca în d. riojan şi în graiul alavez al d. cast. Fenomenele **a.** care reprezintă stadii mai vechi în comparaţie cu d. cast. se regăsesc de cele mai multe ori în alte idiomuri iberorom. (d. ast.-leon., mozar., cat., galic.). Sînt comune tuturor acestor idiomuri: păstrarea lat. *f-*, a stadiilor *-it-* şi λ, a fricativei provenite din lat. *g-, j-*; sînt comune cu d. ast.-leon.: diftongarea în stadiul *ja, wo, wa,* diftongarea lat. *ĕ, ŏ* înainte de iot şi păstrarea diftongului în sufixul *-iello ;* sînt comune cu cat.: apocopa lui *-e, -o,* păstrarea lat. *pl- kl- fl-*. Primele texte cu particularităţi **a.** sînt documente lat. (cel mai vechi din 1042). Cele mai vechi texte literare în care apar trăsături **a.** din sec. 13: *Roncesvalles* — poem epic, *Razon de amor* — poezie lirică, *Libre dels Reyes d'Orient* şi *Vida de Santa María Egipciaca* — literatură hagiografică. Din acelaşi secol, texte juridice: *Los Fueros de Aragón, El Fuero de Teruel, Los Fueros de la Novenera.* În sec. 14 multe scrieri istorice şi traduceri al căror propulsor a fost Juan Fernández, traducător al *Vieţilor paralele* ale lui Plutarh şi al unei părţi din *Istoria* lui Tucidide (primele traduceri ale clasicilor greci într-o l. modernă europeană). Sec. 15 marchează declinul literaturii **a.**, iar din sec. 16 **a.** nu mai este folosit ca idiom literar. În sec. 20, literatură regională: Veremundo Méndez Coarasa — cel mai reprezentativ scriitor ale cărui poeme au fost comentate de lingvişti (A. Kuhn, G. Rohlfs). Influenţa **a.** asupra normei sp. încă din vechime. Proveniența **a.** a multor texte este cauza pentru care particularităţi fonetice sau lexicale **a.** s-au amestecat cu cele cast. în anumite opere literare vechi. Cuvinte **a.** (lexic meşteşugăresc şi agricol: *antosta, artiga)* sau fonetisme **a.** *(prenda, fuellar, bodolla)* admise de sp. literară. Elemente **a.** în d. and. (lexic), murc. (fonetică, lexic), graiul sorian al d. cast. (mai ales în sec. 12), isp. (fonetică, morfologie, lexic), bască (lexic). *M.S.*

aragonez de jos *(bajo aragonés, baturro)*, grai sp. (d. arag.) NE Spaniei (S domeniului arag., S de Huesca, Zaragoza, Teruel, Segorbe). Multe influenţe cast. în S domeniului. *M.S.*

aragonez de sus *(alto aragonés)*, grai sp. (d. arag.). NE Spaniei (zona pirineică a d. arag.). Aparţine, împreună cu d. bearn. al gasc., la gr. pir. Caracter arhaic: conservarea lat. *f- (faba > faba) ;* păstrarea oclusivelor surde intervocalice lat. *(lepore > liapre* = sp. *liebre, *asciata > iʃata* = sp. *azada, exsucare > iʃucar* = sp. *enjugar),* ca în d. bearn., a lat. *pl-, kl-, fl- (plorare > plorar* = sp. *llorar, clamare > clamé* = sp. *llamar, flamma > flama* = sp. *llama),* a diftongului în sufixul *-iello (castellum > castiello* = sp. *castillo)* ca în d. ast.-leon.; lat. *s- > tʃ (sargantana > chargantana, suctus > choto) ;* sonorizarea oclusivelor surde după nazală sau lichidă (lat. *planta > planda* = sp. *llanta,* lat. *ampulla > emboĭla* = sp. *ampolla*). *M.S.*

araucano, influenţă ~, vezi **arawak, influenţă ~.**

araucană (mapuche), **influenţă ~.** S-a manifestat asupra sp., cu precădere asupra sp. am. (Chile, Argentina, Bolivia). Este l. amerindiană din partea centrală a statului Chile (zona Arauco) care a opus multă vreme rezistenţă cuceritorilor sp. Această rezistenţă a fost glorificată de poetul Alonso de Ercilla în poemul epic *La Araucana,* titlu care a contribuit mult la răspîndirea termenului de araucan în detrimentul celui de *mapuche,* folosit de araucani pentru a se denumi pe ei înşişi şi l. lor. Influenţa cea mai evidentă în lexic. Nume de animale *(coipo, diuca, laucha, rara),* plante *(chaura, cóguil, litre),* obiecte *(calamaco, chamal, chope, echona, laque),* alimente *(curanto, pirco).* Sînt relativ puţine cuvinte araucane pătrunse în sp. generală *(calamaco, malón),* cele mai multe circulînd numai în Chile *(lonco, lloica).* Mult discutată posibila **i.a.** asupra foneticii sp. din Chile. Teza lui R. Lenz conform căreia sp. din Chile ar fi „sp. cu sunete araucane" a fost combătută de A. Alonso, fiind astăzi abandonată. Se acceptă **i.a.** asupra intonaţiei şi apariţia unor gr. consonantice în cuvinte din sp. din Chile. *M.S.*

arawak (sp. ara(h)uaco), **influenţă ~.** S-a manifestat asupra lexicului sp., cu precădere asupra sp. am. Din arawak, fam. de l. amerindiene vorbite în trecut pe un vast terit. din Antile pînă în centrul Americii de S, provin cele mai vechi cuvinte amerindiene din sp. *(canoa,* auzit de Columb la indienii din Bahamas şi notat în jurnalul său din 1492, este unicul cuvînt amerindian înregistrat de A. Nebrija în primul dicţionar al sp., 1493). Datorită invadării Antilelor de către caraibi, cu puţin timp înainte de sosirea sp., adesea este greu de distins cuvintele arawak de cele caraibe,cu atît mai mult cu cît primii istorici vorbesc în general de „l. insulei". Unii lingvişti folosesc chiar denumirea de cuvinte arawak-caraibe. Influenţa cea mai evidentă în lexic. Nume de animale *(comején, guacamayo, hutía, iguana, nigua),* plante *(guamo, güira, macagua)* şi altele, necunoscute în Europa. Unele dintre acestea au pătruns şi în sp. generală *(canoa, iguana* etc.*)* şi de aici în alte l. europene, în timp ce altele *(guanajo, jaiba)* există numai în sp. din Antile. *M.S.*

aretino-chianaiol, d. it. (gr. tosc.). Italia (E reg. Toscana — zona oraşului Arezzo). D. cel mai depărtat de it. comună dintre d. tosc. Trăsături centro-merid. (afinităţi cu graiul perugin

aranez, grai gasc. (d. bearn.). NE Spaniei (Val d'Arán) — enclavă în domeniul lingvistic cat. (comunitate ecleziastică şi culturală cu ţinuturile oc. pînă în sec. 13, cînd a devenit subordonat sub raport politic Cataloniei, apoi regatului Aragon, iar din 1659 Spaniei). În Val d'Arán acelaşi grai gasc. ca în Comminges (Franţa). Conservarea lat. *fl- (flagrare > flaire) ; fr- > hr-* numai în cuvinte în care s-a produs anaptixa *(frigidus > heirct) ;* uneori aspiraţia (<*f-*) s-a pierdut complet *(falce > aus, fraga > iraga).* Lat. *-d-* devenit final *>-u*: *pede > peu* (în restul gasc. *pè*). Art. hot. masc. sg. *er* (<lat. *ille*), cu asimilare la consoana următoare *(en can, en nap),* în unele cazuri *et* înainte de surdă *(et caudé), ed* înainte de sonoră *(ed guset)* sau *etʃ*, ca în alte graiuri gasc. *I.V.R.*

al d. umbr.) : trecerea lui *a* accentuat la *e* în silabă deschisă *(mɛno, nɛso, kɛne* = it. *mano, naso, cane)* ; diftongarea lat. *ē* în silabă deschisă *(teila* = it. *tela)* ; distincția sg.-pl. la subst. masc. și prin procedee metafonice *(dʒjavelo — dʒjavili* = it. *diavolo — diavoli)* ; *i* nu apare ca penultima vocală în proparoxitone *(ordɛne, meddeko* = it. *ordine, medico)* ; consoanele duble nu apar înainte de vocală accentuată *(galina, matina* = it. *gallina, mattina)*, ci întotdeauna după *(annema, manneko* = it. *anima, manico)*; k^w frecvent *(pirikwelo, pekwera* = it. *pericolo, pecora)* ; palatalizarea it. *t* + iot + vocală *(kjene* = it. *tiene)* și africatizarea it. *d* + iot + vocală *(dʒjetʃi* = it. *dieci)*. Desinență unică *-a* la toate subst. fem. sg. *(faliʃa, tʃimbitʃa* = it. *falce, cimice)* ; trecerea unor verbe de conj. 1 la conj. 3 și invers *(antsɛñɛre, vendare* = it. *insegnare, vendere)*. *O.S.C.*

arii. Evidențiind relevanța istorică a distribuției spațiale a faptelor de l. echivalente, M. Bartoli, întemeietorul lingvisticii spațiale (neolingvisticii), a identificat, pe baza normelor areale stabilite, următoarele tipuri de **a.**, semnificative pentru opoziția conservare/inovație: **a.** *laterale* (periferice), cu un caracter de regulă mai conservator în comparație cu cele centrale. Într-o schemă a Romaniei formată din 4 membri, care alătură Italiei principalele prov. romanizate ale Imp. Roman — Gallia, Iberia, Dacia, ultimele 2 reprezintă a. laterale, în timp ce Italia (în timpul latinității imperiale centrul nu numai geografic, dar și economic și spiritual al lumii romane, principalul punct de apariție și iradiere a inovațiilor) și Gallia (ale cărei legături cu Italia nu au fost niciodată întrerupte) constituie **a.** centrale. De ex., în Iberia și Dacia sînt păstrate *formosus, mensa, ferrere, equa, magis*, Italia și Gallia prezintă inovațiile *bellus, tabula, bullire, caballa, plus* ; **a.** *izolate* sau mai puțin expuse comunicațiilor, de obicei conservatoare. Ex. tipic este Sardinia, unde s-au păstrat cuvinte lat. clas. *(cras, domus, magnus)*, înlocuite în alte zone ale Romaniei prin forme lat. vulg. *(de mane, casa, grandis)* ; **a.** *majore*, în general conservatoare, în opoziție cu cele minore (de mai mică întindere), ale căror forme constituie inovații ce nu s-au putut impune (*recens, luna, discludere* în Dacia, *frigidus, mensis, aperire* în cea mai mare parte a Romaniei) ; **a.** *posterioare* (cucerite mai tîrziu), de regulă conservatoare, de ex. prov. față de Italia (*lingula* — Dacia, *cochlearium* — Italia). Cercetările ulterioare au confirmat valoarea incontestabilă a normelor areale, care și-au găsit o largă aplicare în studiile de lingvistică și dialectologie romanică. Cel mai frecvent invocată a fost norma **a.** laterale (pentru diferențierea regională a lexicului lat., explicarea unor fapte de conservare în ret., dalm. sau d. it. merid., studiul ariilor dial. ale l. romanice). S-a evidențiat însă necesitatea aplicării lor cu mai multă prudență decît a făcut-o M. Bartoli, în ciuda faptului că, prin însăși denumirea de norme și nu de legi, le-a recunoscut caracterul relativ, că a subliniat necesitatea aplicării mai multor norme în caracterizarea unei zone și a corelării lor cu datele oferite de documente și a furnizat pentru fiecare normă excepții (ex. cuplul *passer*, fază mai nouă, dar specifică Iberiei și Daciei, *avis* în Italia și Gallia), considerate însă puține și neesențiale. Criticile aduse doctrinei neolingvistice au avut în vedere atît aspecte teoretice (nu există idiomuri prin excelență conservatoare sau inovatoare), cît și metodologice ; principala imputație a fost limitarea analizei la fapte de lexic (justificată în măsura în care în acest domeniu inovațiile sînt mai evidente, dar insuficientă pentru caracterizarea și distincția dintre idiomurile aparținînd aceluiași tip genetic). Atragerea în discuție și a altor fapte de l. (fonetice, morfologice) a evidențiat și tendința opusă aceleia formulate de M. Bartoli ; prin depărtarea de centru și slaba presiune a normei, **a.** laterale constituie și un teren propice pentru inovații. Dintr-o asemenea perspectivă au fost relevate (Iorgu Iordan, M. Sala) fapte care intervertesc validitatea normei **a.** laterale : fapte comune rom. și sp., care reprezintă inovații în comparație cu cele din it. și fr., de ex. diftongarea lat. *ĕ* în rom. și sp. indiferent de natura silabei dar numai în silaba deschisă în fr. și it. (rom. și sp. li se alătură d. friul și valon, de asemenea vorbite la periferia Romaniei), evoluții diferite (diftongarea lat. *ŏ* în sp., conservarea lui în rom., pierderea lat. *-s* în rom., dar conservarea lui pînă astăzi în sp.). Ca și în alte domenii ale romanisticii, asemenea situații sînt controversate, interpretarea faptelor de l. diferită. De ex., după unele opinii (F. Schürr), diferențierea după natura silabei reprezintă o fază ulterioară a evoluției vocalelor accentuate și nu poate infirma caracterul mai conservator al **a.** laterale. Același autor atrage atenția asupra faptului că eficiența normelor areale derivă din aplicarea lor la un terit. (relativ) omogen lingvistic, ca acela al Imp. Romau înainte de destrămare. Astfel, după pierderea continuității cu restul Romaniei, rom. nu mai reprezintă o a. laterală, ci un terit. autonom, capabil de inovații proprii, fapt subliniat de asemenea încă de M. Bartoli, care arăta că inovațiile de perioadă postlat. sînt mai numeroase în Dacia, Iberia, Gallia decît în Italia (ex. utilizarea în rom. a lat. *dominus* cu sensul lui *deus*, după modelul gr. *kirios* „stăpîn, zeu"), că gr. apenino-balcanic este mai inovator decît cel pirineico-alpin. Cea mai mare dificultate în aplicarea normelor areale o constituie însă aceea ridicată de legitimitatea distincției cronologice dintre „faze". S-a arătat (R. A. Hall Jr.) că de foarte multe ori acestea sînt, în realitate, contemporane, că, frecvent, acestea reprezintă variante facultative sau stilistice (E. Coseriu : *equus* — termen literar, *caballus* — lat. vulg., ambele însă vechi în l.), că în evoluția unui idiom sînt posibile regresiuni (astfel în Spania, Burgos, zonă mai inovatoare, a acceptat în multe cazuri forme cantabrice mai vechi, renunțînd la propriile inovații). În ciuda rezervelor formulate (normele areale sînt prea rigide și insuficiente pentru explicarea faptelor lingvistice, în a căror evoluție intervin factori diverși — sociali, biologici, stilistici — B.E. Vidos), se consideră că, în măsura în care sînt completate cu alte metode și nu absolutizate, pot fi aplicate cu rezultate semnificative în lingvistica comparată romanică. *J.B.M.*

armonie vocalică, vezi **metafonie.**

aromân (macedoromân, macedonean), d. rom. (gr. sud-dunărean; cel mai important d. din acest gr., singurul în care s-a dezvoltat o literatură cultă); al doilea d. rom. ca număr de vorb. (cca 500.000). Grecia, R.P.S. Albania, R.S.F. Iugoslavia, R.P. Bulgaria, R.S. România; comunităţi izolate în alte ţări europene, în Canada, S.U.A., America Latină, Australia. Statutul de d. rom. controversat: unii cercetători (G. Giuglea, Al. Graur, I. Coteanu; ultimii doi şi-au retractat opinia) se referă numai la statutul actual, invocînd evoluţia separată din ultimul mil., în timp ce alţii (A. Lazarou) neagă — împotriva evidenţei — şi legăturile originare, considerînd **a.** şi (d)rom. l. formate independent, în împrejurări, la date şi pe baze diferite (în speţă, **a.** ar fi o l. romanică, dar l. unor greci romanizaţi, deci cu substrat grec.). Cel dintîi d. rom. care s-a desprins de restul l. protoromâne, cel mai tîrziu în sec. 10. Controverse referitoare la terit. de formare („patria originară" sau „primitivă"); dacă S Dunării este general admis astăzi (în trecut s-a susţinut de unii cercetători N Dunării), se discută locul anumit din Pen. Balcanică: NE ei, între Dunăre şi Munţii Balcani (deci Moesia, de la care şi denumirea de moesodaci dată vorbitorilor **a.**), de unde s-a produs ulterior migraţia la S de linia Jireček, sau şi măcar o parte din reg. sudice (Pind, Tesalia, S Albaniei). Majoritatea cercetătorilor (G. Weigand, O. Densusianu, S. Puşcariu, Al. Rosetti) susţin prima ipoteză, nuanţată de alţii cu susţinerea autohtoniei parţiale în Pind (Th. Capidan, pe baza top. *Băiasa*<*Vavissa*, *Lăsun*<*Elasona*, *Sărună*<*Salona*) sau în S Albaniei (T. Papahagi, mai ales cu argumente etnografice); autohtonia totală este susţinută numai în legătură cu teza originii etnice grec. a vorb. **a.** (de cercetători greci: M. Hrisohoou, A. Keramopoullos, A.M. Koltsidas, S. Liakos, A. Lazarou). Ştiri sigure despre existenţa unor vorb. ai d. **a.** în S Pen. Balcanice (Macedonia) începînd de la 976 — cronicarul bizantin Kedrenos. În sec. 11 istoricul bizantin Kekaumenos afirmă că locuitorii **a.** din Pind provin din vecinătatea Dunării. Formaţii statale pe terit. Greciei actuale în sec. 12—13. În sec. 15 cronicarul Laonic Chalcocondilas le atestă prezenţa în prov. Acarnania, Etolia, Tesalia, Epir, Macedonia, Tracia, munţii Rodopi şi Balcani şi remarcă înrudirea etnică şi lingvistică a **a.** cu drom. În evul mediu semnalări pentru 2 zone principale: V Tesaliei cu Munţii Pindului şi S Albaniei cu muntele Gramos; la sfîrşitul sec. 18 migraţii din S Albaniei spre NE, în vecinătatea altor vorbitori **a.** sau în alte zone lingvistice. Practica transhumanţei a menţinut legătura între gr. de vorb. **a.** şi a permis unele contacte chiar între d. **a.** şi cel drom. Grecizarea unor gr. de **a.**: cupăceari (în Pind), sărăcăceani. L. de cult religios (ortodox) greaca, în general, cu perioade în care s-a folosit parţial şi **a.** În perioada 1864—1945 existenţa unor forme de învăţămînt rom. — preponderent în l. rom. literară — pentru vorb. **a.** din ţările balcanice (în special din Grecia). Modificări profunde în repartiţia teritorială şi modul de viaţă după cele două războaie mondiale din sec. 20.

Sistem de 7 vocale în poziţie accentuată negeneralizat (graiuri cu o singură vocală corespunzătoare lui *ə* şi *i* sau şi cu *ɛ*, *ɔ*); vocale mai puţine în poziţie neaccentuată (neutralizarea unor opoziţii referitoare la gradul de deschidere); proteza vocalei *a-*: *ar(ă)mîn*<lat. *Romanus*, *aspargu*<lat. *spargo*, *aungu*<lat. *ungo*); conservarea diftongului *ea* în poziţia *e*: *feate*. Închiderea lui *e* şi *i* după *ʃ*, *dz*, *ts*; absenţa preiotării lui *e-*: *el*^{u}, *eşti*/*ieşti*; conservarea lui *-u*, ca atare (după gr. consonantice; cf. şi *-i*) sau>*u̯*; sincopa foarte extinsă, mai ales în S; aproape generală la formele articulate: *omlu*, *capitli*; consonantizarea lui *u̯*(w)>*v* sau *f̄* înainte de consoane: *alavdu*, *caftu*, *preftu*; sistem consonantic bogat, mergînd pînă la 30 de unităţi: conservarea lui *dz*, *ʎ*, *λ*, adăugarea — negeneralizată — a lui *ð*, *θ*, *γ* (<ngr. sau/şi alb.). şi a lui *x'*,*γ'* (<evoluţie internă); lat. *k* + *e*, *i*>*ts*: *caelum*>*ţer*^{u} (dar *t* + *io*, *iu*>*tʃ*: *fetiolus*>*fiĉor*^{u}); lat. *g* + + *e*, *i*>*dz*: *gelum*>*ʒer*^{u} (dar *d* + *io*>*ǵ*: *deorsum*>*ǵos*, iar *i* + *a*, *o*, *u*>*dʒ*: *jocus*>*ǧoc*^{u}); palatalizarea labialelor ca fenomen general şi colectiv; desinenţe de pl.<ngr. specifice pentru împrumuturi relativ recente: *-aḑ* la subst. şi adj. masc. cu finală vocalică accentuată (*cafigi* — *cafiǧaḑ*^{i}; *aplo* „simplu, naiv"*a*—*ploḑ*) şi *-ate*/*-ati* la unele subst. fem. (*γramă* — *γramate*); reducerea flexiunii cazuale la subst. fem.: chiar la cele care au o formă nearticulată de gen.-dat. sg. deosebită de nom.-ac., art. de gen.-dat. sg. (*-l'ei*) se ataşează la forma nearticulată de nom.-ac.: *vacî* — gen.-dat.-sg. (= pl.) nearticulat *văţ* — articulat *vacîl'ei*; gen.-dat. cu art. proclitic la numele de pers.: *alu amiră* „(al) împăratului", *ali nveasti*; folosirea prep. *a* la cazurile gen. şi dat.: *fiĉorlu a viţinluį*, *l'u dau a viţinluį*; ac. compl. de loc (direcţie şi stare) fără prep.: *mi duc*^{u} *Sărunî* „mă duc la Salonic"; comparativul de superioritate cu *ma* sau *cama*: *(ca)ma mari di noi*; superlativul rel. cu aceleaşi adv. + adj. articulat: *(ca)ma marli di noi*, în unele graiuri (de N) cu *nai* (<sl.) + adj. articulat la comparativ sau pozitiv: *nai ma marli*/*nai marli*; conservarea num. lat. *viginti*>*γiγinţ*/*γingiţ*; extinderea formaţiilor cu unitate + *spre* + zece de la 21 la 29 *(doispriγinγiţ)*; construcţia cu *di* începînd de la 11: *unspriḑaţi di ḑili*; articulare enclitică a num. card. şi declinarea lor: *doil'i*, *a doilor*; extinderea num. colective cu *amîn-*: *amîntreil'i*. Absenţa deosebirii formale între nom. şi ac. la pron. pers. 1 şi 2 sg.: *eu*/*mine kl'em*^{u}; *îine ku eu*/*mine*; număr redus de forme neaccentuate ale pron. pers.: o singură serie de forme la dat. pl. şi neutralizarea opoziţiei dat.~ac.; vitalitatea pron. pers. 3 *nîs*^{u}< lat. *ipse*; vitalitatea pf.s.; conservarea desinenţelor *-m* 1 pl. şi *-ţ* 2 pl. (fără *-ră*) şi a tipului tare la conj. 3: 1 sg. *arş*^{u}, *feĉ*^{u}; part. cu *-ă*/*-î* la timpurile trecute compuse: ind. pf.c. *(am*^{u} *aflatî)*, m.m.c. pf. *(aveam aflatî)*, conj. pf. şi m.m.c. pf.; viit. cu *va* invariabil + conj. prez. (cu sau fără *să*); existenţa unui viit. anterior incertă; mod conj. — marcat de *să* — cu 4 timpuri: prez., egal, în general, cu ind. prez.; pf., egal cu ind.pf.c. *(s-am aflatî)*; impf., egal cu ind. impf. *(s-aflam*^{u}*)*; m.m.c.pf. *(s-aveam aflatî)*; mod cond. — marcat tot prin *să* — cu 3 timpuri: prez., pf. şi m.m.c.pf.;

conservarea cond. prez. sintetic: *s-cîntarim)*; cond. pf. de 3 tipuri, formate cu *vrea* invariabil + cond. prez. *(vrea s-cîntarim)*, conj. prez. *(vrea s-cîntu)* sau conj. impf. *(vrea s-cîntam^u)*; prezumtiv (dubitativ) de asemenea cu 3 timpuri: prez. format cu *să* + ind. pf.s. *(s-feć^u mini?)*; pf. cu *va* invariabil + conj. prez. *(va s-feć^u)*; m.m.c.pf. cu *va* + conj. pf. *(va s-am^u făcuti)*; imp. negativ = pozitiv; absența inf. scurt; inf. lung folosit mai ales cu valoare subst.; absența supinului; gerunziu cu *-înd* + *-alui (aflîndalui)*; prep. specifice: *stră/stri/sti* „peste" < lat. *extra* și *tră/tri/ti* „pentru" < lat. *intra* sau *trans*; *cîti tu* „înspre", *pîn tu* „pînă în"; conj. specifice: *cara* „dacă" (< *că* + *era*), *di care* „de vreme ce", *i(r)a să* „ca să"; cîteva conj., în special coordonatoare, împrumutate. Sufixele colective *-ame*, *-iu*; abstracte *-atic*, *-izmă*. Cuvinte și sensuri specifice moștenite din lat.: *băș^u* „sărut", *cusurin* „văr", *dimîndari* „poruncă", *țeațiri* „năut", *uin* „de oaie"; *ag̑un* „flămînd", *fumeal'e* „familie, copii", *largu* „departe", *vatăm* „ucid"; împrumuturi sl. specifice: *celnic* „stăpîn, proprietar", *dobru* „bun", *mutrescu* „privesc"; împrumuturi mac. recente: *apugudescu* „nimeresc". Influență alb. specifică: a) împrumuturi vechi (cîteodată corespunzînd unor elemente de substrat din drom.: *ðallă*, *ḳeafă*): *bănedz^u* „trăiesc", *etă* „timp, veac", *minduiesc^u* „gîndesc, cred", *zvercă* „ceafă", semicalcuri ca formațiile nehot. (pron. și adv.) cu *-do*; b) împrumuturi mai recente: *mușcă* „catîr", *parmendă* „plug"; împrumuturi (n)gr.: a) vechi și generale: *arisescu* „îmi place", *asimi* „argint", *caði* „fiecare, oricare", *călivă* „colibă", *hoară* „sat", *xen* „străin"; *lipseaște* „trebuie", *nostim* „gustos"; b) recente și locale: *afțokinito* „automobil", *tiliórasi* „televizor"; împrumuturi tc. specifice: *adeti* „obicei", *bitisescu* „sfîrșesc", *cîsîbă* „oraș", *filean^u* „cutare", *miraki* „dorință", *turlie* „fel, mod"; neologisme romanice prin l. balcanice. Considerat d. rom. cel mai arhaic, apropiat de structura protoromânei. După unii cercetători (M. Caragiu Marioțeanu), punte de trecere între romanitatea occidentală și cea orientală: cf. flexiunea cazuală (nominală și pronominală), m.m.c.pf. sintetic; unele fenomene invocate — impers. *are* „există", articularea prenumelor — interpretate și altfel (drept grecisme: J. Kramer).

Configurație dialectală complexă și controversată, în mare parte datorită întrepătrunderii diverselor graiuri. Unitar în esență, d. a. are subdiviziuni reciproc inteligibile. Acestea sînt, în primul rînd, graiuri corespunzătoare unor unități etnogeografice de diverse mărimi: fărșerot, grămostean, moscopolean, pindean, eventual și muzăchear, gopeșean-muloviștean, olimpiot și graiul localităților Beala de Sus și de Jos din Iugoslavia. După anumite particularități graiurile a. sînt clasificate în cîte 2 gr. (sau subd.), numai în parte aceleași în cele 2 clasificări propuse, în litigiu fiind repartizarea graiului grămostean. O clasificare (G. Weigand, M. Caragiu Marioțeanu, N. Saramandu, J. Kramer) distinge un grup de N V sau de tip fărșerot, care cuprinde graiurile fărșerot, moscopolean, muzăchear, gopeșean-muloviștean și graiul din Beala, și un grup de SE sau de tip nefărșerot, care cuprinde graiurile pindean, olimpiot și grămostean; ea se bazează exclusiv pe particularități fonetice: în primul loc pe absența/prezența opoziției *ə* ~ *i*, eventual și pe menținerea ca atare sau monoftongarea diftongilor *e̯a*, *o̯a*, menținerea vocalelor șoptite finale și numărul vocalelor în poziție neaccentuată. Altă clasificare (Th. Capidan, T. Papahagi) identifică un gr. de N, în care, pe lîngă toate graiurile de NE din clasificarea anterioară, este cuprins și graiul grămostean, și un gr. de S, limitat la graiul pindean și olimpiot; ea se bazează pe un număr mai mare de particularități fonetice (ponderea cazurilor de sincopă, menținerea sau închiderea lui *e* posttonic, variantele pron. *tsei̯tsi*, *aestu/aistu*, menținerea sau sonorizarea consoanelor surde din gr. *mp*, *nk*, *nt*), gramaticale (viit. cu sau fără *să*, ind. prez. 1 și 2 sg. de la „a fi" *escu*, *ești* sau *h'iu*, *h'ii*, pron. pers. de 1 sg. nom. *mine* sau *eu*, frecvența dat. pos. adnominal, prezența sau absența reluării subiectului prin pron. pers. neaccentuate în ac.) și lexicale (ponderea mai mare a influenței alb. și mac. sau a celei ngr.). În afara gr. menționate, se constată existența unor deosebiri recente, în special din punct de vedere lexical, între varietățile a. după statele în care sînt vorbite, datorită influenței l. oficiale: ngr., alb., bg., mac., drom. etc. Istoria d. a. după perioada protoromână cuprinde: 1) o perioadă preliterară, sec. 10/12 — începutul sec. 18, practic necunoscută, cu numeroase aspecte controversate; singurele atestări sînt cuvinte (nume proprii, unele provenite din apelative) inserate în texte grec., sl. sau tc., cea mai veche atestare considerîndu-se a fi numele propriu de pers. *Tzintziluhis*, citat de Niketas Acominatos Horiatul la 1156 și interpretat drept *tsintsi luk* „5 lupi" (Al. Philippide, Th. Capidan); 2) o perioadă veche, sec. 18, din care datează primele texte a. păstrate, toate cu scriere grec.: inscripția lui Nectarie Tărpu din 1731 (pe o icoană, cu text paralel în ngr., alb. și lat.) și inscripția nedatată de pe vasul Simota, *Liturghierul* ms. nedatat și nelocalizat (probabil sfîrșitul sec. 18), vocabularul grec. -a.-alb. din *Protopiria* lui Th. A. Cavallioti (Veneția, 1770), lexiconul de conversație tetraglot — ngr., alb., a. și bg. — al lui Daniil Moscopoleanul (Veneția, 1794/1802), abecedarul *Nea paidagogia* al lui Constantin Ucuta (Viena 1797) și *Codex Dimonie*, culegere ms. de traduceri religioase nedatate (cca 1800); 3) perioada modernă, de la 1800 pînă astăzi, al cărei început este marcat de primele scrieri a. cu alfabet lat., lucrările filologice ale lui Gh. C. Roja (Buda, 1809) și M. G. Boiagi (Viena, 1813), ambele influențate de d. drom. și latinizante; literatură cultă — didactică, artistică, publicistică; originală și tradusă, inclusiv din d. drom. — începînd din 1864 (scriitori mai însemnați: Mihail Nicolescu, Tașcu Iliescu, Constantin Belimace, Nuși Tulliu, Zicu Araia, Nicolae Batzaria, George Murnu, toți mai mult sau mai puțin influențați de drom.); de la aceeași dată culegeri de folclor (în ms. înainte de 1850), cele mai importante de după 1890 (G. Weigand, P. Papahagi). Scriere actuală cu alfabet lat., de obicei cu particularitățile celui folosit pentru rom. literară (*ă*, *â*, *î*, *ș*, *ț*, valoarea literelor

c, g + e, i). Particularităţi: *ĭ* [j] şi *ŭ* [w̯], *l'* [λ] şi *n'*[ɲ]; imixtiunea literelor grec. θ, δ, γ. Ortografie esenţial fonetică, dar nereglementată, cu variante personale sau de grup (de ex.: *ç* sau *ts* pentru *ţ*; *dh* pentru δ; *ļ* pentru *l'*). *M.A.*

arpinat, vezi **ciociaresc.**

articol. În lat. nu exista o clasă de cuvinte specializată pentru funcţiile **a.**; contextul indica dacă sensul subst. corespundea unui subst. articulat sau nearticulat în l. romanice. **A.** romanic provine din adj. dem. lat. *ille, ipse* sau din num. folosit şi ca adj. nehot. *unus* care, folosite frecvent pe lîngă subst. — cu funcţie expresivă sau de concretizare — îşi pierd treptat valoarea deictică, respectiv cantitativă. Slăbirea semantismului adj. dem. şi al num. s-a petrecut în lat. vulg., cu reflexe în scrierile cu caracter popular încă din perioada preclasică. Apariţia **a.** nu poate fi însă considerată doar consecinţa unor evoluţii semantice, ea trebuie pusă în legătură şi cu simplificarea flexiunii cazuale lat., cu dezvoltarea procedeelor sintactice analitice în lat. vulg. Pentru apariţia **a.** se propune sec. 6 (cînd *ille* se foloseşte cu o valoare apropiată de cea a **a.** romanic, E. Löfstedt), după 600 pentru lat. dunăreană (H. Mihăescu), sec. 8 (H. F. Müller, E. Lerch). Numai începînd cu sec. 8 pot fi găsite în textele lat. forme reduse ale adj. dem., inapte să apară în alt context decît în cel al subst., constituind adevărata atestare a viitorului **a.** romanic (parodie la *Lex Salica*: *lis, lo, la* alături de *illa, illo*). Totuşi, primele texte romanice *(Jurămintele de la Strasburg, Placito di Capua)* nu conţin **a.**, poate din cauza influenţei lat. mai puternice care s-a exercitat asupra acestor texte cu caracter juridic. Cu o frecvenţă mai redusă în faza veche a l. romanice, **a.** capătă o distribuţie din ce în ce mai extinsă, purtînd — într-o măsură diferită în spaţiul romanic — mărcile flexionare ale subst.: în rom. flexiunea cazuală a **a.** permite exprimarea sintetică a valorilor cazuale ale subst., prin forme de gen.-dat. diferite de nom.-ac.; în fr. sincretismul formelor de număr şi de gen ale subst. — mai ales în codul oral — face ca **a.** (sau adj. pronominale antepuse subst.) să devină purtătorul semnificaţiei gramaticale a acestuia. Acest statut al **a.**, ca şi tipul de relaţii obligatorii pe care le stabileşte cu subst. pe lîngă care se află, fac posibilă ipoteza conform căreia în l. romanice există o categorie gramaticală a determinării, în care s-ar încadra unele **a.** şi unele adj. pronominale. Distribuţia **a.** nu este identică în toate l. romanice; subst. cu funcţie de sub. sau de compl. direct sînt articulate în funcţie de notorietatea în context a obiectului denumit: rom. *a venit un om; omul era obosit.* Subst. determinate nu se construiesc la fel în toate l. (vezi şi **posesiv, pronume şi adjectiv ~** : rom. *cartea mea,* it. *il mio libro,* pg. *o meu jardim,* faţă de fr. *mon livre,* sp. *mi casa*); după prep., subst. apăreau în epoca veche fără **a.**; acesta s-a extins treptat, diferit de la o l. romanică la alta şi de la un context la altul: rom. *casă de lemn,* it. *casa di legno,* fr. *maison de bois,* sp. *casa de madera,* pg. *casa de madeira;* rom. *în dulap, la şcoală,* dar *cu creionul,* it. *tra gli alberi, sotto il letto,* fr. *dans le tiroir, au théâtre,* sp. *sobre la mesa, al ciné,* pg. *sem a filha, na aula.*

În l. romanice există **a.** hot. şi nehot.; în rom. mai multe **a.** hot.: **a.** hot. propriu-zis, dem. (adjectival) şi pos. (genitival); în fr. şi it. **a.** partitiv *S.R.R.*

artiguense, varietate de dialecto fronterizo*. Uruguay (dep. Artigas, Salto). Fonetism pg.; în morfologie lipsesc multe dintre particularităţile sp. din Uruguay; *voseo;* multe cuvinte sp. în comparaţie cu celelalte varietăţi de dialecto fronterizo (cu excepţia lui melense). *M.S.*

arverno-limousin (alverno-limousin, auvergnat-limousin), ansamblu de d. oc. (complexul arv.-medit., gr. oc. sept.). S Franţei (aprox. prov. Limousin, Auvergne). Aria de N a **a.-l.** — zonă de tranziţie între oc. şi fr. (vezi **croissant**). 2 d.: limousin (V), auvergnat (S). Trăsături comune unor subd. sau graiuri ale celor 2 d. În d. auv. şi cea mai mare parte a d. lim. — desinenţa *-e* la pers. 1 sg. a verbelor (ca şi în cea mai mare parte a d. prov. şi într-o parte a d. lang. din gr. oc. merid.). *I.V.R.*

arverno-mediteranean (alverno-mediteranean), unul din cele 2 complexe supradialectale în care se grupează majoritatea d. oc. (P. Bec). S Franţei (aprox. prov. Limousin, Auvergne, Dauphiné S, Provence), Monaco, N Italiei (Piemonte).

Se opune în principal celuilalt complex supradialectal oc. — aq.-pir. —, corespunzînd bipartiţiei *grosso modo* E—V a oc. Mai extins ca arie şi ca varietate dial. decît complexul aq.-pir., **a.-m.** reflectă unitatea relativă a vastei zone oc. de E şi de N — aprox. din Auvergne pînă la M. Mediterană (de unde şi numele). Interferîndu-se cu bipartiţia N—S a oc., **a.-m.** reuneşte întregul gr. oc. sept. (d. lim., auv. şi dauph.) şi E gr. oc. merid. (d. prov.); d. lang. din acelaşi gr. se situează (geografic şi lingvistic) între cele 2 complexe, prezentînd trăsături comune cu fiecare din ele, cu excepţia subd. lang. pirineic, subsumat complexului aq.-pir. O parte din aria de N a **a.-m.** (a d. lim. şi auv.) face trecerea între oc. şi fr. (vezi şi **croissant**).

Caracter în general inovator (însă d. dauph. şi subd. nisard al d. prov. — insule arhaizante). Trăsătura principală comună celei mai mari părţi a **a.-m.** şi a d. lang.: palatalizarea gr. lat. *-kt-* > africata /ʃ, ca în d. cast. al sp., însă cu conservarea lui *a* accentuat în contact cu un element palatal: *factum>fatʃ* (cast. *hecho*). Acest rezultat opune **a.-m.** şi d. lang. pe de o parte complexului aq.-pir. şi majorităţii idiomurilor iberorom. şi pe de altă parte subgr. galorom. sept. (fr. şi frpr.), făcînd din ele un element de discontinuitate în aria tratamentului lat. *-kt-* în Romania occidentală; ca şi acestea din urmă, d. auv. şi graiul marchois al d. lim. conservă faza nepalatalizată *it (fait).* Alte trăsături: tendinţa dispariţiei defonologizării opoziţiei de apertură la vocalele medii din seria anterioară ɛ ~ *e*; cea mai mare parte a **a.-m.** se opune complexului aq.-pir. şi celei mai mari părţi a d. lang. prin evoluţia lat. *u* [w̯] atît iniţial cît şi intervocalic >*v* (ca şi în fr.) distinct de rezultatul lat. *b*: *uinum, lauare>vi(n), lava(r),* astfel încît majoritatea **a.-m.** posedă fricativa labiodentală *v* în opoziţie pertinentă cu oclusiva bilabială *b*; în subd. auv. de sus însă (învecinat cu d. lang.)

lat. *u*>*b*; rezultate diferite după grai ale lat. *d-* + iot, *j-*, *g-* + *e*, *i*>africata palatală *dʒ* (ca și în d. lang.) sau dentală *dz*, în unele graiuri lim. evoluată la fricativa *z*: *diurnum*, **iectare*, *iocare*>*dʒur*, *dʒeta*, *dʒuga*/*dzur*, *dzeta*, *dzuga*/*zur* etc.; tendința dispariției lui *r* apical (*r roulé* meríd.) și a răspîndirii lui *r* dorsal de tip fr.; rezultate diferite, după grai, în evoluția lat. *-d-*: căzut în d. lim. și subd. prov. central al d. prov. (*sudare*>*suar*), în d. dauph. și în cazul lui *-d-* secundar<lat. *-t-* în part. trecute, ca în fr. și frpr.; rezultatul specfic oc. *z* în cea mai mare parte a d. auv. și într-o parte a d. prov. (ca și în d. lang.); >*-đ-* fricativ în subd. nisard al d. prov., ca în cea mai mare parte a complexului aq.-pir. (gasc.); căderea parțială a consoanelor intervocalice; cea mai mare parte a **a.-m.** se opune d. lang. prin vocalizarea la *-u̯* și uneori căderea lui *-l* (care în v.fr. s-a produs înaintea lui *-s* morfem al flexiunii) nu numai primar (<lat. *-l-*), ca în complexul aq.-pir. (gasc.), ci și secundar (<lat. *-ll-*): *filum*, *bellus*>*fi(u)*, *beu*; într-o mică zonă din gr. oc. sept. învecinată cu d. lang. și în unele graiuri ale subd. nisard al d. prov. *-l* se conservă, ca în d. lang.; căderea lui *n* final „instabil" (<lat. *-n-*) într-o parte a **a.-m.** (ca și în d. lang.), cu excepția d. dauph. și a celei mai mari părți a d. prov., unde se conservă, ca și în cea mai mare parte din complexul aq.-pir. (gasc.); se opune complexului aq.-pir. și d. lang. prin căderea aproape generală (cu excepția d. dauph. și a subd. nisard al d. prov.) a consoanelor finale, care reapar în fonetică sintactică (prin *liaison*) și în derivare, ca în fr.: lat. *lupus*>*lo(p)*; de căderea în cea mai mare parte a **a.-m.** a lui *-s* marcă a flexiunii se leagă o serie de inovații morfosintactice (diferite în funcție de grai) privind formarea pl. la nume, art. hot., flexiunea verbală etc.; astfel, aceasta a dus printre altele adesea la reducerea mărcii redundante de număr în lanțul vorbirii (pl. marcat mai ales prin art., numai în anumite condiții și la subst.) și ca urmare la diminuarea coeziunii sintagmatice a gr. nominal, ca și în fr. în codul oral; se opune complexului aq.-pir. și majorității d. lang. prin prezența desinenței *-e* la pers. 1 sg. a verbelor (ind. prez. *parle*, impf. *parlave*, pf. s. *parlère*), care se regăsește numai într-o mică parte a d. lang.; în subd. prov. central însă desinența *-i* (ca în complexul aq.-pir. și în cea mai mare parte a lang.), iar în d. dauph. *-o* [u] (ca în frpr.). *I.V.R.*

asiatică, influență ~. Totalitatea influențelor exercitate de l. autohtone vorbite în Asia. S-a manifestat direct numai asupra lexicului unor l. romanice (pg., fr., sp. și mai rar, it.) ca urmare a contactului europenilor cu realități din țări ca India, Sri Lanka, China, Japonia, Indonezia. Sînt bine reprezentate domenii ca fauna, flora, îmbrăcămintea, obiecte și obiceiuri. Cele mai multe cuvinte de **i. a.** provin din malaieză, l. indiene (hindi, merathi, tamil), sanscrită și din japoneză. Mai puțin numeroase sînt cuvintele din tibetană, chineză, mongolă, tătară, tagalog (ultima numai în sp. din Filipine). Nume proprii din Asia (orașe, prov.) devenite nume comune în l. romanice (fr. *cachemire*<*Caşmir*, *macao*<*Macao*, *madras*<*Madras*, *manille*<*Manila*. Din malaieză: fr. *babirusse*, sp. *babiruso*; fr. *ourangoutan*, sp. *orangután*, pg. *orangotango*; fr., pg. *sagu*, sp. *sagú*; fr. *jonque*, pg. *jonco*; fr. *criss*, *pagaie*, *rotin*, sp. *lancha*, *manucodiata*, *tumbaga*, sp. *cacatúa*, pg. *cacatua*; pg. *bambu*, *mandarin*; l. indiene (de multe ori greu de precizat l. de origine): fr. *bégum*, *bengali*, *beriberi*, *catamaran*, *couris*, *mahatma*, *nabab*, *tourmaline*, *vétiver*, pg. *cacho*, *copra*, *manga*, *paria*; japoneză: fr. *geisha*, it. *geisha*, pg. *gueisha*; fr. *hara-kiri*, pg. *haraquiri*; fr., pg. *jiu-jitsu*; it., fr. *kimono*, *mikado*; pg. *micado*, fr. *judo*; it. *musmé*, pg. *mussumé*; pg. *bonzo*; tibetană: fr. *lama*, *yak*; tătară: fr. *horde*; mongolă: fr. *argali*; indoneziană: fr. *batik*; chineză: fr. *kaolin*; tagalog în sp. din Filipine: *acle*, *agojo*, *alamán*, *alimango*, *baroto*, *bichara*, *maguindo*, *pono*. Cuvinte din l. asiatice au pătruns în creola pg., creola sp. și în pidginurile romanice din zonă. Numeroase cuvinte asiatice din pg., sp., fr. au fost împrumutate de alte l. romanice; un rol important l-a avut pg. (pg. *bambu*>fr. *bambou*, pg. *pagoda*>fr. *pagode*>rom. *pagodă*, pg. *copra*>fr. *coprah*>rom. *copra*, pg. *cacho*>fr. *cachou*, pg. *mandarin*>fr. *mandarin*>rom. *mandarin*, pg. *paria*>fr. *paria*>rom. *paria*; sp. *carambola*>fr. *carambole*. *M.S.*

asibilare, vezi **africatizare.**

asimilare. Frecventă în lat. vulg. A determinat, în trecerea de la lat. la l. romanice, modificări în pronunțarea sunetelor cu consecințe pe planul inventarului de invariante vocalice și consonantice (apariția articulațiilor noi prin palatalizarea consoanelor sau prin nazalizarea vocalelor) sau al distribuției acestora (reducerea unor combinații sintagmatice prin **a.** gr. consonantice). Uneori are caracter regulat numai în anumite zone ale Romaniei, fiind explicată fie ca o inovație specifică idiomurilor respective, fie ca o influență de substrat (de ex. sonorizarea oclusivelor surde după *l*, *r*, *n* în idiomurile pirineice — graiul béarn. al gasc., d. arag. al sp., fenomen paralel în bască: lat. *branca*>bearn. *brengo*, arag. *branga*, basc. *baranga* — și în d. it. centro-merid. este considerată fenomen lat. dial., probabil osco-umbric — R. Menéndez Pidal). Alteori **a.** are consecințe doar la nivelul structurii fonice a cuvîntului, ca fenomen izolat în lat. vulg. (*siluaticus*>*saluaticus*>fr. *sauvage*, oc., cat. *salvatge*, dar it. *selvatico*) sau pe teren romanic (lat. *circare*>v.fr. *cerchier*>fr. mod. *chercher*, *serenus*>rom. *senin*). *S.R.R.*

aspect. În lat., **a.** era exprimat în primul rînd prin temele verbale, dar anumite valori aspectuale puteau fi redate și prin afixe. Prezentarea proceselor ca fiind în curs de desfășurare, fără insistență deosebită asupra vreunuia dintre momentele acesteia, ori ca fiind gata încheiate — cei 2 termeni ai opoziției aspectuale fundamentale — se realiza cu ajutorul temelor de *Infectum* (aspect imperfectiv), respectiv de *Perfectum* (aspect perfectiv): *cano* ~ *cecini*, *do* ~ *dedi*, *audio* ~ *audiui*, *mitto* ~ *misi*. Aceste teme, care erau (cel puțin în lat. arhaică) independente una de cealaltă — independente în sensul imposibilității de a le deduce una dintr-alta — se aflau la baza tuturor timpurilor flexiunii verbale. Fiecare temă dădea naștere unor forme temporale corespunzînd celor 3 mari diviziuni — prezent, trecut, viitor: în cadrul diatezei active, de ex., tema *Infectum*-ului își

subordona prez. ind./imp./conj./inf./part., impf. ind./conj. şi viit. ind./imp.; tema *Perfectum*-ului îşi subordona pf. ind./conj./inf., m.m.c.pf. ind./conj. şi viit. anterior ind. Tema vechiului adj. verbal în *-to-*, adică a part. trecut pasiv, care avea legături mai puţin evidente în planul expresiei cu tema *Perfectum*-ului, dar care era apropiată semantic de aceasta, stătea şi ea la baza a 2 forme verbale — una dintre ele analitică: part. viit. şi inf. viit., forme subordonate totuşi, prin valorile lor de conţinut globale, a. imperfectiv. Deşi structurate aparent ca forme simetrice în cadrul celor 2 termeni fundamentali ai opoziţiei aspectuale, timpurile ind. şi ale conj. nu se opuneau totdeauna clar unele altora ca expresii ale imperfectivităţii/perfectivităţii. Dacă impf. ind., utilizat pentru a evoca evenimente trecute în raport cu momentul vorbirii, era totdeauna durativ, prez. ind., care i se opunea pe plan temporal, putea avea valoare imperfectiv durativă, evocînd procese în curs de desfăşurare în momentul enunţării: *dormio* „dorm", sau valoare momentană, în combinaţie cu anumite verbe afixate: *obdormisco* „adorm". Pf. — funcţionînd rareori cu valoare de prez. perfectiv (terminativ): *uixerunt*, „au (sfîrşit de) trăit (în clipa de faţă)" — indica mai ales procese desfăşurate într-o perioadă anterioară momentului vorbirii, ale căror rezultate deveneau/erau perceptibile în momentul specificat de prez.: *decreui* „am luat o hotărire şi (acum) sînt hotărît", altfel spus constituia mai ales expresia trecutului în raport cu prez. enunţării. De asemenea m.m.c.pf. ind. funcţiona mai rar ca impf. terminativ şi mai des ca expresie a unor acţiuni încheiate înaintea altora situate în trecut. Unele dintre timpurile menţionate puteau fi întrebuinţate şi cu alte valori aspectuale sau aspectual-temporale: pf., de ex., exprima uneori iterativitatea, caracterul repetitiv al proceselor. Deşi a. gramatical — redat prin timpurile verbale derivate de la tema *Infectum*-ului (sau tema prez.) ~ *Perfectum*-ului (sau tema pf.) — era precumpănitor, a. lexical, decurgînd din conţinutul semantic al verbelor, putea interveni întărind sau, dimpotrivă, modificînd valoarea aspectuală de bază: *sedeo* „şed", „sînt aşezat" (durativ) ~ *sido* „mă aşez", „mă las jos" (momentan). Anumite prefixe şi sufixe, dintre care numai unele s-au păstrat în l. romanice, funcţionau ca mijloace lexicale de exprimare a categoriei a. Alături de unităţile prefixate, care indicau, de ex., repetarea acţiunii *(re-: reficere)* sau desăvîrşirea ei *(per-: perficere, percidere)*, unităţile sufixate erau curent întrebuinţate pentru a reda valori aspectuale precise: printre verbele derivate din alte verbe, de la subst. sau adj. cu sufixul *-e/isc-*, multe erau incoative, exprimînd momentul iniţial al acţiunii, intrarea într-o nouă stare (*amasco* „încep să iubesc" ~ *amo* „iubesc"; *irascor* „mă mînii, mă înfurii" ~ *ira* „mînie, furie"; *inueterasco* „îmbătrînesc" ~ *uetus* „bătrîn"), iar unităţile formate de la part. trecut al unor verbe primare, cu ajutorul desinenţelor caracteristice conj. I, erau frecventative (*clamito* „strig într-una", apoi „strig tare" ~ *clamo* „strig"; *rogito* „întreb într-una, în mod repetat, stăruitor" ~ *rogo* „întreb"). În lat. vulg., concomitent cu alterarea unor timpuri sintetice şi cu modificarea valorilor temporale exprimate de o serie dintre ele, se produce şi o degradare a opoziţiilor aspectuale. Timpurile sintetice formate de la tema *Perfectum*-ului funcţionează tot mai sporadic cu valorile lor perfectiv-rezultative, transformîndu-se în simple expresii ale anteriorităţii. În aceste condiţii, pf. şi m.m.c.pf. ind. se apropie tot mai mult de impf. aceluiaşi mod ca mijloace de redare a trecutului în raport cu prez. enunţării; m.m.c.pf. este deseori întrebuinţat cu valoare intensivă în locul pf. şi chiar al impf., fapt atestat şi de sensul pe care-l au în primele texte romanice cele cîteva forme ce continuă m.m.c.pf. lat. (v.fr. *bel auret corps* „avea/a avut corp frumos"; în nici un caz „avusese"). Singura opoziţie aspectuală mai clară ce se menţine pare a fi cea dintre impf. şi pf. ind., opoziţie care se regăseşte şi azi în majoritatea l. romanice între impf. şi pf.s. Valorile perfectiv-rezultative sînt redate mai cu seamă prin formele perifrastice, care înlocuiesc în lat. tîrzie — dată fiind regularitatea conjugării lor şi expresivitatea sporită — timpurile sintetice provenite din tema *Perfectum*-ului. Pe de altă parte, derivatele verbale frecventative — cu o flexiune mult mai regulată decît aceea a verbelor primare —, utilizate intens în l. vorbită încă din lat. preclas., revin în vorbire atît de des încît expresivitatea lor se uzează şi chiar valoarea aspectuală iniţială începe să se degradeze. Urmaşii romanici ai acestor verbe au de altfel valoarea unităţilor primare. Acelaşi proces de degradare treptată afectează şi derivatele cu sufixul *-e/isc-* care, deşi se transmit în l. romanice, nu mai intră în opoziţie cu verbe simple fără valoare incoativă (rom. *a înflori*/**a flori*) sau nu mai au ele însele această valoare (it. *finire*, fr. *bâtir*, sp. *ofrecer*).

În faza lor de început, l. romanice au dezvoltat un întreg sistem de timpuri analitice, ajungînd să reconstituie prin forme noi opoziţia aspectuală fundamentală din lat.: perfectiv ~ imperfectiv. Treptat însă, printr-un proces asemănător celui petrecut în această l., timpurile analitice devin mai cu seamă expresia raportului de anterioritate faţă de un punct de reper dat, consolidîndu-şi valoarea temporală în detrimentul celei aspectuale, tot mai slabe. În idiomurile romanice — sau cel puţin în varietatea lor literară — pf.c. nu mai are valoare perfectiv-rezultativă, ci evocă un trecut mai apropiat sau mai îndepărtat de momentul vorbirii; excepţie fac pg., unde el poate reda acţiuni care se repetă sau chiar care durează dintr-un trecut apropiat pînă în prez. comunicării, sp. şi unele d. it., unde poate avea o nuanţă perfectiv-rezultativă. M.m.c.pf., pf. anterior şi viit. anterior sînt folosite aproape exclusiv ca timpuri de relaţie. În felul acesta, l. romanice reeditează în mare măsură situaţia din lat. vulg. în ceea ce priveşte incapacitatea formelor temporale — acum simple/compuse — de a reda valorile aspectuale fundamentale. În absenţa unor mijloace de natură morfologică specializate, categoria a. se exprimă în toate idiomurile prin construcţii perifrastice variate. Aceste structuri analitice — încă negramaticalizate sau incomplet gramaticalizate — sînt de regulă alcătuite dintr-un semiaux. aspectual,

care se conjugă adesea numai la anumite timpuri, și dintr-o formă nepredicativă, mai rar predicativă, a verbului de conjugat; formele nepredicative — inf., gerunziul, supinul — pot fi sau nu introduse printr-o prep. Cum verbul utilizat ca semiaux., aspectual își păstrează în mare măsură sensul lexical, valoarea globală a construcțiilor perifrastice este dictată sau orientată de acesta. Există forme verbale perifrastice cu valoare incoativă, durativă continuă, durativă progresivă, perfectivă. Unele l. romanice folosesc diverse afixe pentru redarea anumitor valori aspectuale: prefixul *re-* apare încă, în numeroase derivate, ca marcă a iterativității (rom. *a realege, a reciti*, fr. *recuire, repeindre*); o serie de sufixe funcționează cu valoare frecventativă (fr. *-ailler, -onner, -oter*: *criailler, chantonner, toussoter*; istrom. *-aveț, -iveț/ -ivuț*). Absența unor mijloace morfematice specializate care să redea nuanțele aspectuale și faptul că, indiferent de valoarea terminativă/non terminativă pe care le-o conferă conținutul lor semantic, marea majoritate a verbelor se combină cu toate timpurile gramaticale — excepție făcînd doar unitățile defective rămase în fiecare idiom ca mărturie a situațiilor existente în stadii mult mai vechi de dezvoltare — constituie o dovadă a deplasării ce s-a operat în l. romanice de la **a.** gramatical la **a.** precumpănitor lexical. *A.C.*

aspirate, consoane ~. Lat. a împrumutat din greacă **c.a.**, pe care le-a transcris *ch, th, ph*. În l. vorbită, **c.a.** s-au realizat ca oclusive surde neaspirate, încă din sec. 4 î.e.n.: *chorda* [korda], *colaphus* [kolapus], *cithera* [kitera] (vezi *Appendix Probi*: *cithera non citara*). Din sec. 3 î.e.n. *ph* a fost adoptat și sub varianta grec. *f* (*Appendix Probi*: *amfora non ampora*). **C.a.** nu s-au transmis l. romanice. Vezi și **gorgia toscana, laringale, consoane ~**. *S.R.R.*

asturian *(bable)*, subd. sp. (d. ast.-leon.). N Spaniei (prov. Asturia). Cea mai tipică dintre varietățile d. ast-leon. Inflexiunea vocalică (sub influența lat. *-ī, -ū, a>e, o>u, e>i*: *ṗalus>ṗelu, ṗĭlus>ṗilu*); *-a* din formele de pl. *>e* (*les cases* = = *las casas, cantaben* = sp. *cantaban*); evoluție spre africată și fricativă a lat. *g-* + *e, i* și păstrarea fricativei provenite din vechile ʃ și ʒ (*gelare> ʒelar* = sp. *gelar*; *baʃu, regidor* = sp. *bajo, regidor*). Literatură **a.** încă din sec. 17 (Antonio González Reguera) și pînă astăzi (Xuan Xosé Sánchez Vicente, cel mai reprezentativ scriitor contemporan). În ultimul timp încercări de revitalizare a **a.** conduse de *Academia de la Llingua Asturiana* după care **a.** ar fi o l. aparte și care luptă pentru obținerea statutului de l. oficială. Aceasta a stabilit norme ortografice folosite în scrieri literare și într-un număr de școli (53), unde învățarea **a.** este opțională. *M.S.*

asturo-leonez (leonez), d. sp. N Spaniei (prov. Asturia, NV prov. Santander, NV prov. Leon, V prov. Zamora, V prov. Salamanca, N prov. Cáceres). Frontiera orientală, cu d. cast., nu este precisă; cea occidentală, cu galic. al pg. — mai precisă, dar nu coincide cu granițele administrative decît la S de Duero. Ultimele cercetări (A. Llorente Maldonado de Guevara) arată un puternic regres al **a.-l.** în prov. Zamora și Salamanca în fața d. cast. Domeniul **a.-l.** — neunitar încă din evul mediu. 3 mari gr. de graiuri: occidental, cu multe varietăți regionale și cu fenomene comune cu d. galic., central (asturian) și oriental cu elemente cast. Diverse graiuri: montañes, charro, sayagués. D. conservator. Particularități cu răspîndire mai mare sau mai mică în tot terit. **a.-l.**: închiderea lui *-e, -o* la *-i, -u* (*mediu, esti* = sp. *medio, este*); epenteza lui iot în finala cuvîntului (*blandiu, matancia* = sp. *blando, matanza*); păstrarea lat. *-mb-* (**ṗalumbus>ṗalombu*); *b* și *d>l* la finală de silabă în interiorul cuvîntului (*mayoralgu* = sp. *mayoradgo, recaldar* = sp. *recabdar*); căderea lui *-r* la inf. urmat de pron. (*matalu, matame* = sp. *matarlo, matarme*); folosirea art. cu pron. pos. accentuat (*la mi casa*); apocopa lui *-e* după *l, n, r, s, z* la ind. prez. pers. 3 sg. (*tien, pon, quier*); forme analogice la toate verbele incoative (*conozo, mereza* = sp. *conozco, merezca*); diminutive cu suf. *-in, -ino* (*hombrin, piquino*). Alte fenomene sînt caracteristice mai ales N domeniului **a.-l.**: lat. *f-* păstrat în restul domeniului **a.-l.**, devine aspirat; diftongarea lat. *ĕ, ŏ* înainte de iot (*tĕneo> tiengo* = sp. *tengo*; *hodie>güe*=sp. *hoy*), în unele forme ale verbului *ser* (lat. *es, eram>yes, yera*) și în lat. *ĕt>ya, ye*; păstrarea diftongului în sufixul *-iello* (*amariello* = sp. *amarillo*); palatalizarea lat. *l-* (*luna>ʎuna*), devenit în diverse reg. tʃ (*lupus>ʃobu* =sp. *lobo*) sau ʦ(ʦobu); palatalizarea lat. *n-* (**natrica>ɲalga* = sp. *nalga, naricae>ɲariz* = sp. *nariz*); *nos, vos* pentru sp. *nosotros, vosotros*. Numai în partea de V a reg. centrale: lat. *l* + iot, *-k'l-, -g'l-*>tʃ (*filius>fichu* = sp. *hijo, auricula>urecha* = sp. *oreja*), în celelalte reg. se păstrează stadiul ʎ (*fiʎu*) sau *y* (*fiyu*). O zonă mai conservatoare este reg. de V a prov. Asturia și Leon: păstrarea diftongilor *eį, oų* (*cordeiro, outro* = sp. *cordero, otro*) și a lui *-e* în cuvinte ca *necesidade, sede, tenere*; diftongarea lat *ĕ, ŏ* în stadiul *ja, wo, wa* (*ṗede>ṗia, *fortia>fuorza, ṗorta>ṗuarta*), dar și în stadiul următor *je, we*, de tip cast.; lat. *pl-, kl-*>tʃ (*plorare>chorar* = sp. *llorar, claue>chave* = sp. *llave, flamma>chamallama*), iar în SV domeniului ʦ (*ʦorar, ʦabi*), iar în reg. unde nu se produce palatalizarea *l>r* (*ṗraza, craro, frol* = sp. *plaza, claro, flor*); lat. *-kt->it* (*factus>feito*); num. *dos* are 2 forme în funcție de gen: *dous* (masc.), *duas* (fem.); păstrarea desinenței *-des* la ind. prez. pers. 2 pl. (*tomades, facedes*). Într-o reg. limitată din V domeniului d. **a.-l.** (Cáceres) se păstrează distincția dintre articulația surdă (notată în grafia medievală prin *ç*) și cea sonoră (notată prin *z*), confundată cu θ în sp. Fenomenele d. **a.-l.** care reprezintă stadii mai vechi în comparație cu d. cast., se regăsesc de cele mai multe ori în alte idiomuri iberorom. (d. arag., mozar., cat., d. galic.). Sînt comune tuturor acestor idiomuri: păstrarea lat. *f-*, a stadiilor *-lt-* și ʎ, a fricativei provenite din lat. *g-, j-*; sînt comune cu d. arag. diftongarea lat. *ĕ, ŏ* în stadiul *ja, wo, wa*, diftongarea lat. *ĕ, ŏ* înainte de iot și păstrarea diftongului în sufixul *-iello*; sînt comune cu cat. palatalizarea lat. *n-* și pl. fem. *-es*; sînt comune cu d. galic. păstrarea diftongilor *eį, oų*, evoluția lat. *ṗl-, kl-, fl-* la ʃ. Primele texte cu caracteristici **a.-l.**: *Fuero de*

Avilés (1155), *Fuero Juzgo*, tradus în **a.-l.** (cca 1260). Formele **a.-l.** abundă în *Libro de Alexandre* (1250) şi în alte texte medievale, documente, producţii literare, mai ales teatrul din sec. 15-16 (Juan del Encina) care ajung pînă în Secolul de Aur (vezi **sayagués**). Particularităţi **a.-l.** în opera lui Clarín, Miguel de Unamuno. Elemente **a.-l.** în d. and., extr., isp., sp. am. şi în norma sp., ultimele explicabile prin proveniența **a.-l.** a multor texte vechi. În sp. literară cuvinte *(sobrero, teso, columpiar)* sau fonetisme **a.-l.** *(nalga, feo, cobra)*. *M.S.*

asurzire (devocalizare). Apare în evoluţia unor vocale neaccentuate finale din rom., fr., cat., pg., care îşi pierd treptat caracterul silabic, dispărînd uneori (lat. *lupi*>rom. *lupi*, *lupus*>rom. *lup*). **A.** (desonorizare) este caracteristică evoluţiei consoanelor finale secundare sonore (în l. galorom., d. galo-italice, cat., ret.: lat. *nouus*>*neuf*, *orbus*> lomb. *orp*, *frigidus*>cat. *fred* [îret]) şi, în faza romanică, pronunţării gr. consonantice formate dintr-o consoană sonoră şi una surdă, care, prin asimilare, o face pe prima să-şi piardă sonoritatea (articularea rom. *obţine*, fr. *obtenir*). În consonantismul sp., în seria fricativelor dentale şi prepalatale, consoanele sonore au devenit surde şi s-au confundat cu perechile lor sonore: [s, z>s; θ, ð>θ; ʃ, ʒ>ʃ]. *S.R.R.*

atribut. În lat. se putea exprima prin subst. şi pron. (mai ales la gen. şi abl., inclusiv cu prep.), adj. sau verbe la gerunziu ori part. pf. *(uirgines Vestae, liber Petri, iuuenis magno nomine, traditio alteri, aliqui ex nostris, usus eius prouinciae, uinum dominicum, uas aureum, uas ex auro, templum de marmore, marmoreum templum, ars uiuendi)*. În l. romanice, **a.** exprimat prin subst., pron. sau num. se raportează la regent prin intermediul unei prep. (rom. *drumul spre cabană*; it. *il coltello del ragazzo*; fr. *le livre de Pierre, le bonheur des siens, l'appel à la fraternité, le bras du second*; sp. *armario con libros, la voz del tercero, la disposición contra ciertas propagandas políticas*; pg. *algumas amostras das mercadorias*); excepţie face rom., în care **a.** se poate exprima şi prin subst. sau pron. în gen. cu sau fără prep. *(năvala asupra duşmanului, grădina din jurul casei, campania împotriva acestui flagel; faţada şcolii, visul fiecăruia, calea lor)* sau dat. fără prep. *(Sînt nevastă popii din sat; Îl preocupă acordarea de ajutor bătrînilor)*. **A.** se mai exprimă prin adj. (rom. *un cîntec trist*, it. *una strada deserta*, pg. *uma ilha longínqua*), adv. (rom. *mersul alene, plecarea de aici*, sp. *el alcalde de ahora, la casa de allí*), verbe la moduri nepers. (inf., gerunziu, supin: it. *l'intenzione di parlare*, fr. *le regret de partir, une histoire pour rire*, sp. *tienes ancho campo para conspirar...*, rom. *am primit fişe cuprinzînd date despre..., carte de citit, mersul la scăldat*) şi interj. (rom. *Avea o fată pfii!*). După relaţia pe care o are cu regentul, subliniată în pronunţare prin pauză şi intonaţie, iar în scris prin punctuaţie, **a.** poate fi izolat (cînd legătura cu termenul determinat e slabă, iar **a.** aduce o informaţie suplimentară, dar nu indispensabilă pentru comunicare) şi neizolat (cînd legătura cu regentul este strînsă, iar informaţia adusă de **a.** e indispensabilă pentru comunicare). **A.** izolat poate fi descriptiv (cînd se raportează numai la numele determinat, descriindu-l şi explicîndu-l: rom. *Ea citise romanul, lung şi neinteresant*) şi circ. (cînd caracterizarea regentului e însoţită de o nuanţă circ. — cauzală, temporală, condiţională sau concesivă — referitoare la pred.: rom. *Speriooasă, fata n-a mai intrat în odaie; Mut, copilul ne vorbea totuşi cu privirea*). **A.** neizolat califică *(rochie nouă)*, arătînd cum este obiectul la care se referă, fără a-l individualiza, sau identifică obiectul, individualizîndu-l şi distingîndu-l de alte obiecte din aceeaşi clasă: rom. *rochia (cea) nouă*. **A.** stă după termenul determinat; este antepus cînd se exprimă prin anumite adj. pronominale sau num. (rom. *fiecare concurent, cei trei băieţi*; fr. *cette maison*; it. *questo camino*; sp. *nuestra abuela*); locul adj. propriu-zis e în strînsă relaţie cu sensul sau depinde de caracterul marcat/nemarcat care i se conferă în enunţ; unele dintre ele se folosesc numai postpuse (rom. *industrial, muncitoresc, naţional, sportiv*), altele nu acceptă decît antepunerea sau o preferă (rom. *biet, tot*). *C.L.*

atributivă (relativă), **propoziţie ~**. Introdusă în lat. prin pron. rel. *qui, quae, quod, quisquis, quotquot, quidquid, quicumque, quilibet, utcumque, ubicumque*, prin pron./adj. rel.-inter. *qualis, quale*, prin adj. rel. *quantus*, prin adv. rel. *ubi, unde*. Antecedentul **p.a.** era un subst., pron. anaforic *is*, pron. dem., nehot. sau num. Cînd antecedentul nu era cunoscut, **p.a.** se substantiva *(Laudo eum qui uirtutem colit.)*. Situat între antecedent şi **p.a.** pe care o introducea, pron. rel. se acorda cu antecedentul său în gen şi număr şi avea cazul cerut de funcţia sa în **p.a.** El era atras de genul subst. nume predicativ în **p.a.** *(Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, ita facere coepit)*. Cînd antecedentul era reluat în regentă prin pron. *is* sau un dem., el era atras la cazul pron. rel. *(quam quisque norit artem, in hac se exerceat)*. În lat. vorbită însă antecedentul era lăsat adesea în suspensie în faţa pron. rel., al cărui caz îl adopta, acesta fiind adesea nom. *(Patronus qui uobis fuit futurus, perdidistis)* sau ac. *(Naucratem quem conuenire uolui, in naui non erat)*. Prin anacolut şi îndeosebi, ca urmare a creării unei forme oblice a pron. rel., acesta era adesea însoţit de un dem. *(Hominem quem ego beneficium ei feci)*. Adesea antecedentul **p.a.** se omitea; mai rar se producea elipsa subst. antecedent, frecventă fiind omiterea pron. *is*, mai ales atunci cînd antecedentul şi pron. rel. erau în acelaşi caz. De asemenea, în lat. vulg. omiterea antecedentului pronominal avea loc atunci cînd **p.a.** echivala cu o circumstanţială *(ista uirtus est ... qui malum fert fortiter)*. Folosirea modului în **p.a.** era destul de liberă. Ind. era modul general al **p.a.** introduse printr-un pron. rel. nedeterminat. Conj. apărea atît în stilul indirect cît şi în situaţiile cînd se exprima eventualitatea, condiţia, scopul, cauza, concesia, consecinţa, un sens nedeterminat, o posibilitate, o obligaţie.

În l. romanice structura şi tipologia **p.a.** cunosc un proces de simplificare şi sistematizare. Introduşi prin pron. şi adv. rel. (în rom. şi prin anumite conj.), **p.a.** determină un subst. sau un pron. explicite sau implicite. În sp. **p.a.** este frecvent

introdusă prin *el que, la que, lo que, los que, las que*, iar folosirea formelor *aquel, aquella ...* este emfatică. Cat. *lo que* este un hispanism. În toate l. romanice occidentale **p.a.** care determină un subst. de tipul „faptul", „ideea", „gîndul" poate fi introdusă prin conj. *que/che* (it. *il fatto che*, fr. *le fait que*), iar în rom. prin conj. *că, să, ca (...) să*, mai rar *de să* și prin loc. conjuncțională *pînă să* (rom. *își vîrîse în cap ideea că e bolnav ;* vezi și **subiectivă, propoziție ~**). Cînd **p.a.** este interogativă indirectă, ea este introdusă în rom. prin conj. *dacă* (rom. *Problema dacă să răspund la scrisoare sau nu m-a frămîntat mult timp*). **P.a.** pot fi substantivate, adică cu antecedent implicit în care pron. rel. (precedat de dem. sau art. hot.) înlocuiește un subst. și are o semnificație generală (introduse prin it. *quello che, quel che, ciò che*, fr. *ce qui, ce que, celui/celle/ceux/celles + qui/que*, sp. *lo que, el que, aquello que*, pg. *aquele, aquilo que, o que*) sau **p.a.** cu antecedent explicit, care determină un subst. sau un pron. Din punctul de vedere al structurii, formei și sensului, **p.a.** sînt de 2 tipuri: determinative (restrictive, specificative) și explicative (apozitive, incidente). Aflată într-o strînsă interdependență cu antecedentul, **p.a.** determinativă îl determină întocmai ca un atribut, restringîndu-i sensul; **p.a.** determinativă nu poate fi omisă fără a schimba sensul frazei; ea apare, în general, fără virgulă (rom. *S-a dus în odaia de unde venise ;* it. *Ecco la città dove sono nato ;* fr. *J'ai lu le livre dont vous m'avez parlé ;* sp. *Todas las casas que hemos visto son pequeñas ;* pg. *Os amigos de quem falávamos ...*). **P.a.** explicativă se află într-o mai slabă dependență față de antecedentul său nominal; în general, separată de acesta prin virgulă sau punct și virgulă în scris și printr-o scurtă pauză în l. vorbită, ea poate fi înlocuită printr-o prop. coordonată; adăugînd o explicație, o caracterizare suplimentară a obiectului, ea exprimă diferite valori circumstanțiale și poate fi omisă fără a altera sensul antecedentului (rom. *Frusina, care nu prea știa să scrie, îi răspunse scurt ;* it. *Gli alunni, quelli che avevano studiato, ...* ; fr. *Un carnet relié en cuir de Russie, que Jules prit et qu'il ouvrit ;* cat. *Varen trobar una cartera pel carrer, la qual cartera contenia diners ;* sp. *Ella, que apenas sabe escribir, está llenado ahora una página ;* pg. *Escrevi aos pais de Maria, os quais chegarem ontem a Lisboa*). **P.a.** care determină un nume propriu sau un pron. pers. este, de obicei, explicativă. În toate l. romanice, **p.a.** explicativă se caracterizează prin aceea că pron. rel. simple pot fi substituite prin pron. rel. compuse: în it. *che, chi* alternează cu *il quale, la quale...* sau cu *il che, quello che ;* în fr. *qui, que* alternează cu *lequel*, în cat. *qui, que, què* alternează cu *el qual (la qual, els quals, les quals)* dar și cu *el qui (la qui, els qui, les qui)*, în sp. *quien, que* sînt substituibile prin *el cual (la cual, lo cual, los/las cuales)* dar și prin *el que (la que, lo que, los/las que) ;* în pg. *quem, que* prin *o qual (a qual, os/as quais)*. Sp. *quien* și pg. *quem* nu pot fi subiect într-o **a.** determinativă (sp. nu **el niño quien viene*, ci *el niño que viene)*. În rom. **p.a.** este obligatoriu determinativă atunci cînd: antecedentul articulat este precedat de prep., cu excepția subst. care pot fi articulate cînd sînt precedate de prep. *(mama, tata)* și a prep. *cu* și cînd **p.a.** este introdusă printr-o conj. sau prin pron. *cine* la gen. (rom. *Haide fiecare pe la casa cui ne are*). Elementul de relație care introduce o **p.a.** se află imediat după antecedent. Adesea, același element de relație poate introduce mai multe **p.a.** În raport de coordonare, pron. rel. se poate omite în cea de a doua **p.a.** numai dacă are în toate prop. aceeași funcție gramaticală (it. *I ragazzi, che hanno studiato e hanno saputo rispondere, saranno promossi*); altfel, el trebuie repetat (it. *I ragazzi, che hanno studiato e che noi abbiamo già interrogati, possono sperare nella promozione*, unde primul *che* are rol de sub., iar cel de al doilea de compl. direct). **P.a.** se poate construi cu toate modurile personale cu excepția imp. În rom. atît **p.a.** explicative cît și cele determinative se construiesc cu ind., conj., cond.-opt., prezumtivul. Ind. este modul cel mai folosit în toate l. romanice. Conj. se întrebuințează atunci cînd **p.a.** exprimă o proprietate/activitate dorită, cerută, posibilă, subordonată anumitor condiții/supoziții, a cărei existență este îndoielnică, incluzînd în sine ideea de concesie. Adesea ideea de incertitudine este subliniată de prezența în regentă a verbului „a putea", a negației, a unui adj., pron., sau a art. nehot. (fr. ***Elle n'avait** vu personne qui ressemblât au grand Meaulnes ; Il fallait quelqu'un de sérieux qui ne nous versât pas dans le fossé*); în aceste situații, conj. este obligatoriu. În l. romanice occidentale după un antecedent cu sens superlativ, ca și după adj. de tipul „primul", „ultimul", „singurul", „unicul", în **a.** determinativă se folosește, în general, conj. (it. *La signorina Angelica è la più bella cosa che abbia visto ;* fr. *C'était le meilleur argument qu'on pût employer ;* sp. *Tendrás el mejor abogado que podamos pagar ;* cat. *Mon gaug ai perdut el mejor rei que anc nasques de maire*). Prezența unui adv. de generalizare cu sensul „vreodată" subliniază, alături de conj., faptul că în toate aceste fraze verbul din **p.a.** are o valoare abstractă, nu se referă la un eveniment determinat din trecut, calitatea superlativă fiind astfel valabilă într-un cîmp de comparație vast. Ind. poate apărea în acest tip de **a.** determinative (în special în it.) dacă ele denotă un fapt concret, restrîngînd validitatea superlativului la un cîmp de comparație foarte redus. **P.a.** poate exprima variate valori semantice, specifice diferitelor subordonate circumstanțiale: timpul (it. *Erano tre mesi che aspettavo*), cauza (rom. *Gazda era încîntată de chiriașul ei, care se purta atît de cuviincios*), scopul (it. *Voglio scrivere un libro, che rievochi questi tempi*), consecința (rom. *Pe Mureș și pe cîmpie/Nu-i mîndră să-mi placă mie*), condiția (it. *Quel bravo figliolo, che aveva studiato sempre, è stato tuttavia bocciato*), modul etc. *M.T.*

augmentative, sufixe ~. Sensul augmentativ se asociază, adesea, în conținutul unor sufixe (uneori la aceleași derivate), cu nuanța peiorativă (**vezi peiorative, sufixe ~**). Lat. nu avea sufixe specializate pentru sensul augmentativ. Pornind de la situația din l. romanice se poate presupune că, cel puțin în epoca tîrzie, lat. *-ō, -ōnis* (specializat pentru „numele de agent" și „purtătorul

unei calităţi într-un grad superior, adesea cu nuanţă peiorativă": *capitō, -ōnis, frontō, -ōnis, nasō, -ōnis*) şi *-aceus* (exprimînd „asemănarea", „calitatea", „apartenenţa") au avut şi valoare augmentativă în lat. Nu există nici un sufix augmentativ panromanic. Sînt răspîndiţi în mai multe l. romanice urmaşii lat. *-ō, -ōnis, -aceus* şi *-utus*: *-ō, -ōnis*: it. *-one* foarte productiv *(forcone, gattone, grandone, librone, piazzone, tardone)* şi în l. iberorom.: sp. *-ón (garrafón, horcón, paredón)*, pg. *-ão (casão, enxadão)*; mai rare: sd. *-one (palattone)*; ret. *-un (crappun, homun)*; pentru reflexele fr. *-on*, oc. *-ó, -oun* vezi **diminutivale, sufixe ~**. Rom. *-oi, -oaie (linguroi, pietroi, căsoaie)*, cu origine controversată, pare să nu-l continue direct pe *-ō, -ōnis*, ci o formă adjectivală (compusă) a acestuia, anume *-oneus*; *-aceus*: it. *-accio, -azzo* frecvent (preponderent **a.** în N şi S Italiei: *Castellaccio, Canalazzo*, mil. *boccascia*, nap. *festazza*, cal. *canazzu*; preponderent peiorativ în altele; oscilant în Corsica: *tavulacciu* „masă mare"); fr. *-asse (milliasse, rosace)*; oc. *-ás (gatás)*; sp. *-azo (bigotazo(s), copazo)*; pg. *-a|uço (animalaço, mulheraça, dentuça)*. În rom., *-aţ* apare numai în cuvinte transmise direct din lat. *(cîrnaţ<carnaceus, găinaţ<gallinaceus, vinaţ<vinaceus)* şi nu are valoare augmentativă. Vezi şi it. *-eccio, -ezzo<-ĭcius*, care, dial., are valoare augmentativă (sic. *varcarizzu*, cal. *casciarizzu*). *-utus* (vechi sufix participial, formînd, rar, derivate denominale cu sensul „care are o anumită calitate, mai ales fizică, într-un grad exagerat": *cornutus, nasutus*): it. *-uto (bozzoluto, corputo)*; fr. *-u (charnu, chevelu)*; sp. *-udo (bocudo, ventrudo)*; pg. *-udo (braçudo)*. Sufixe moştenite în zone mai restrînse ale Romaniei: *-alis*: it. *-ale* (tosc. *piazzale, viale*, sic. *roccàu*); sp. *-al (dineral)*; *-ottus*: sp. *-ote (librote, grandote, noblote)*. **S.a.** împrumutate: it. *-essa* (tosc. *coltellessa*, cal. *pettinissa*) din lat. (aici din grec.); pg. *-arro (bocarra, cavalarro)* de origine iberică; rom. *-an (băietan, căţelan)*, *-ilă* masc. *(Buzilă, Ochilă)*, *-oc, -og (pietroc, vîrşog)*, toate de origine sl.; *-ău (băltău)* de origine magh. *L.V.*

auvergnat, d. oc. (complexul arv.-medit., gr. oc. sept., ansamblul arv.-lim.). S Franţei (aproape toată prov. Auvergne cu excepţia reg. Aurillac, care aparţine d. lang. — subd. sept. — din gr. oc. merid.); unii autori includ în **a.** (conceput într-un sens mai larg) şi graiurile oc. din E Masivului Central (SV reg. Forez, NE reg. Velay, cea mai mare parte a reg. Cévennes — N reg. Vivarais = dep. Ardèche), pe care alţii le includ în d. dauph. şi cu care **d.a.** se învecinează la E. Aria de N a **d.a.** (împreună cu aceea a d. lim.) face trecerea între oc. şi fr. (vezi **croissant**). 2 subd.: de jos — în N (zona de mai mică altitudine: dep. Puy-de-Dôme, o mică parte din dep. Loire), de sus — în S (zona mai înaltă: dep. Haute-Loire, N şi E dep. Cantal, o parte din dep. Lozère, eventual şi E Masivului Central). Mare fărîmiţare dial., mai ales în **d.a.** de jos. În cadrul gr. oc. sept., **d.a.** prezintă trăsături comune mai ales cu diverse graiuri ale d. lim. cu care se învecinează la V şi împreună cu care a fost grupat în ansamblul arv.-lim. Caracter în general inovator: evoluţii fonetice şi morfologice specifice, alese diferite în funcţie de grai (mai ales în **d.a.** de jos). Spre deosebire de cea mai mare parte a complexului arv.-medit., conservă, ca şi graiul marchois al subd. lim. de sus, faza *it* din evoluţia lat. *-kt-*: *factum>fait* (ca în gr. galorom. sept. — fr. şi frpr.), *tʃ, dʒ<*lat. *k, g + a* — conservate ca atare, spre deosebire de evoluţiile ulterioare din d. lim. Conservă rezultatul tipic oc. *z<*lat. *-d-* (ca în gr. oc. merid.): *sudare>suzar*. În V **d.a.** — art. hot. sg. masc. *lu-* fem. *lo*, ca în d. lim. D.a. de jos — în general mai inovator decît **d.a.** de sus: trăsătura cea mai reprezentativă (care se regăseşte, parţial, în d. lim.) — palatalizarea relativ recentă a majorităţii consoanelor *(t, d, k, g, f, v, s, z, l, n)* sub acţiunea lui iot, *i, y, e, oe* şi a lui *p, ò* numai sub acţiunea lui iot, uneori cu mai multe rezultate diferite (fără valoare fonologică) chiar în cazul aceluiaşi cuvînt *(tjita, tʃita, tsita* = lang. *quitar)*. Reducerea mai generală a diftongilor; uneori *au>oe*. Spre deosebire de d. lim., conservarea nazalizării complete a vocalei precedente după căderea lui *n* final „instabil" (<lat. *-n-*), ca în fr. În zona învecinată cu frpr. — trăsătură deosebit de arhaică: conservarea timbrului velar al lat. *ŭ* nepalatalizat la *y*, care nu se mai regăseşte în gr. galorom. decît în 3 puncte din frpr. (în rest palatalizarea fiind tîrzie) şi în E d. valon al fr. Mai multe evoluţii proprii şi în morfologie (forme verbale analogice etc.) decît în **a.** de sus. D.a. de sus — mai puţin inovator: conservă mai bine diftongii, iar conservarea lui *s* din gr. *sp, st, sk (espiar, tèsta, escotar)* îl deosebeşte de restul gr. oc. sept. cu excepţia d. dauph., alăturîndu-l gr. oc. merid. Alterarea lui *-l-* caracteristică gr. oc. sept. are în **a.** de sus rezultatele *w, v* sau *g (ɣ)*: *pala>pawa|pava|paga* (diferit de rezultatul din dauph.). În graiurile din Lozère şi dintr-o parte din Cantal lipseşte fricativa labiodentală *v* şi deci opoziţia /v/ ~ /b/ (confundată într-un singur fonem, ca oclusivă bilabială *b*), ca în cea mai mare parte a d. lang. (cu care se învecinează la S) şi în complexul aq.-pir. Ilustrat de relativ puţini scriitori (mai ales d. **a.** de jos), printre altele şi din cauza evoluţiilor sale specifice, care-l fac greu accesibil vorbitorilor altor d. oc. În ultimele 2 decenii s-a încercat crearea unei norme unitare prin aplicarea principiilor „reformei lingvistice occitane"*. *I.V.R.*

auvergnat-limousin, vezi **arverno-limousin.**

auxiliară, verbe ~. În lat. clas. un singur **v.a.** — *esse* „a fi" —, cu ajutorul căruia se construiau timpurile *Perfectum*-ului la diateza pasivă: ind. pf. *amatus sum*, m.m.c.pf. *amatus eram*, viit. anterior *amatus ero*; în cadrul acestor forme analitice, **a.** este purtătorul mărcilor de mod, timp, pers. şi număr, conjugîndu-se ca orice alt verb, iar part. trecut (pasiv), care se acordă în gen şi număr cu sub. — comportîndu-se ca un veritabil adj. —, este purtătorul sensului lexical. În lat. vulg., perifraze verbale ce apăreau sporadic în texte din lat. clas. sînt tot mai frecvent introduse în vorbire în locul timpurilor sintetice — greu de întrebuinţat, uneori din cauza prea numeroaselor neregularităţi prezentate, alteori din cauza confuziilor create în plurul valorilor de conţinut. Printre aceste perifraze, de o largă răspîndire s-au bucurat cele construite cu *habere*, al cărui sens

lexical „a poseda" s-a atenuat treptat — în construcțiile respective — pînă la dispariția completă. Însoțit de part. trecut (pasiv) a constituit o formă temporală compusă care, după schimbarea repetată a conținutului său semantic, a ajuns să funcționeze ca expresie a valorii de trecut (vezi **perfect compus**), substituindu-i-se pf. sintetic activ din lat. În combinație cu inf., a redat o serie de valori modale, apoi ideea de viit., valoare cu care construcția perifrastică a fost utilizată în perioada preromanică în locul viit. (activ) sintetic lat.; în cadrul acestei forme analitice, procesul de gramaticalizare a lui *habere* a continuat în unele idiomuri romanice pînă la transformarea sa într-o simplă desinență personală. Lat. *esse* își menține și chiar își consolidează statutul de instrument gramatical prin extinderea prezenței sale la toate timpurile diatezei pasive.

L. romanice moștenesc aceste 2 **v.a.**, fie sub forma urmașilor lor direcți (lat. *esse*, lat. vulg. **essere*)>it. *essere*, cat. *ésser*, fr. *être* (<lat. *esse* + *stare*), cat., sp., pg. *ser*; lat. *habere*>rom. (*a*) *avea*, it. *avere*, fr. *avoir*, sp. *haber*, cat., pg. *haver*), fie sub forma unor echivalenți care continuă alte verbe lat. cu sens analog (rom. (*a*) *fi*<lat. **fire*<*fieri*). Alături de ele apar și alte **v.a.**, acestea diferind de la o l. romanică la alta. În general, în fiecare l. romanică există un număr redus de verbe cu statut de v.a. *A fi* și corespondenții săi romanici sînt întrebuințați peste tot ca indice al diatezei pasive, alcătuită exclusiv din timpuri analitice. Spre deosebire de alte l. romanice, rom. recurge la *a fi* și în cadrul conj. active, pentru formarea unor timpuri de relație exprimînd, cu o singură excepție, anterioritatea combinată cu valoarea aspectuală perfectivă: viit. anterior *(voi fi citit)*, conj. pf. *(să fi citit)*, cond. pf. *(aș fi citit)*, prezumtiv prez. *(voi fi|să fi|aș fi citind)* și pf. *(voi fi citit)*, inf. pf. *(a fi citit)*. Această particularitate a fost pusă de unii cercetători în legătură cu faptul că timpurile de relație menționate — proprii l. literare — s-au constituit mai tîrziu, într-o perioadă în care se simțea puternic influența climatului cultural sl.; același v.a. este însă folosit dialectal și pentru construirea unei forme populare de ind. pf.: *am fost citit*. În it. și fr., *essere*, respectiv *être*, intră în componența timpurilor compuse ale acelor verbe care, întocmai ca odinioară în lat., implică participarea intensă a sub. la acțiune: foste verbe deponente devenite active (intranzitive) sau refl., foste verbe active (intranzitive) devenite refl., ori chiar verbe care au fost și au rămas active intranzitive (it. *mio padre è uscito; il malato si era addormentato*; fr. *mon père est sorti; le malade s'était endormi*); în celelalte l. romanice, în aceste cazuri se folosește **v.a.** „a avea". În ceea ce privește ordinea de succesiune a **v.a.** și a part. trecut, este de presupus că trecerea de la *amatus sum, intratus sum* la *sum amatus, sum intratus* s-a făcut prin analogie cu construcția paralelă, realizată cu *habere*: *habeo comparatum* (rom. *am cumpărat un dicționar*, it. *ho comprato un dizionario*, fr. *j'ai acheté un dictionnaire*). În sp. și pg., timpurile compuse ale diatezelor activă și refl. se construiesc numai cu **v.a.** „a avea". Aici există însă cîte 2 verbe însemnînd „a avea": continuatorii lat. *habere* și cei ai lat. *tenere*>sp. *tener*, pg. *ter*. În sp. funcționează ca **v.a.** temporal numai *haber (hemos vendido un sombrero)*, prezența lui *tener* într-o structură asemănătoare justificîndu-se doar prin intenția locutorului de a emfatiza enunțul. În pg., atît *haver* cît și *ter* pot fi întrebuințate pentru formarea timpurilor compuse *(haver|ter cantado, bebido, unido)*; *haver* apare însă mai rar, de obicei în textele literare, prezența sa conferind exprimării o anumită solemnitate, iar în caz de utilizare abuzivă, o notă de pedantism. În rom., **v.a.** *a avea* are unele forme personale diferite de cele pe care le prezintă conj. aceluiași verb cu sens lexical plin: (el) *a* (citit)*/are*; (noi) *am* (citit)*/avem*; (voi) *ați* (citit)*/aveți* formele *aș, ..., ar, ...* care apar la cond., sînt atribuite de unii specialiști tot lui *a avea*, în timp ce alți cercetători le pun în legătură cu *a vrea*. Alături de **v.a.** „a fi" și „a avea" — comune tuturor l. romanice —, mai există cîteva verbe care funcționează cu același statut doar în unele idiomuri sau chiar numai într-unul singur. În rom., ca și în anumite d.it. merid. și în v. ret., „a vrea" este **v.a.** cu care se construiește ind. viit. *(voi citi)*. Tot pentru formarea viit., sd. folosește **a.** *abere, andare, debere*, iar în d. ret. se recurge la „a veni" (+ prep. *ad*). În it., *venire* funcționează ca **v.a.** al diatezei pasive, ca și *andare* care, la timpurile compuse, este un sinonim perfect al lui *essere (la lettera è andata perduta = la lettera è stata perduta)*. În cat., *anar* „a merge" servește la construirea unor timpuri perifrastice (pf. *vaig cantar*, pf. anterior *vaig haver cantat*). Vezi și **semiauxiliare**. *A.C.*

avară, influență ~. Presupusă numai pentru drom. Avarii au fost o populație turcică, așezată în Cîmpia Panonică, unde au creat un stat (568—796) distrus de franci și de bg. Se știe prea puțin despre l. avară. Încercări de explicare prin **i.a.** a unor cuvinte drom. *(căpcin)*, toate primind însă și alte explicații. *M.S.*

azorian, d. pg. insular vorbit în Azore, arhipelag situat în Oc. Atlantic, format din 3 gr. de ins. (oriental: ins. Santa Maria, São Miguel și Formigas; central: Terceira, São Jorge, Graciosa, Pico, Faial; occidental: Flores și Corvo); descoperit și colonizat de pg. în prima jumătate a sec. 15; cca 340 000 vorb. Dintre graiurile **a.** se distinge cel vorbit în ins. São Miguel: ca în d. madeirez, *a* accentuat pronunțat mai deschis și labializat; *u* accentuat pronunțat anterior, ca fr. *y*; *o* închis accentuat>*u (povo, avô)*; diftongi pg. *oi* și *ou*>[œ]; tendință de reducere a diftongilor descendenți *(pai>pa, riu>ri)*; *yeismo*, foarte răspîndit *(palha>paya)*; *l-* se palatalizează, ca în d. madeirez. Graiul din ins. Santa Maria, mai pur decît cel din São Miguel: după diftongul *-ou* apare un *v* paragogic *(casouv)*; *i* epentetic între vocalele unui hiat format la joncțiunea cuvintelor: *há ános* [a-j-ánuʃ]. În gr. central este caracteristică dezvoltarea unor diftongi *jó, wá, wí, wé*, în cuvinte ca *escola, bocado, vinho, mês*; *a* pronunțat ca în d. madeirez și graiul din São Miguel. Gr. occidental: trăsături comune cu d. madeirez, mai ales în pronunțarea vocalelor accentuate *a* și *u*. *C.L.*

aztecă, influență ~, vezi **náhuatl, influență ~**.

B

bable, vezi **asturian.**

baccagghiu, argou it. folosit în mediile interlope din Palermo (Sicilia). *O.S.C.*

badiot, vezi **gaderez.**

bahasa ğeragau, vezi **papia kristang.**

baiano, subd. pg. brazilian (Sergipe, Bahia, N, NV, NE reg. Minas şi Goiás, zona centrală) al d. merid. *C.L.*

baiuvară (veche bavareză), **influenţă ~.** S-a manifestat asupra lad. dol. Baiuvarii, trib germanic, au pornit din Boemia şi au coborît pe valea Adigelui (sec. 9, 10), au provocat germanizarea lentă a reg. Alto Adige şi au eliminat lad. dol., rămasă numai în văile inaccesibile. Se consideră că glosele de la Kassel au fost scrise de un vorbitor **b.** *M.S.*

balcanoromanic, grup ~, subdiviziune a Romaniei orientale, căreia îi sînt atribuite tradiţional idiomurile romanice formate prin evoluţia lat. în prov. balcanice latinofone ale Imp. Roman (Dacia, Moesia, Pannonia, Dalmatia): rom., astăzi unica reprezentantă a gr., şi dalm., dispărută în sec. 19. Latinităţii balcanice îi aparţin şi elementele lat. pătrunse prin împrumut în alb. (l. formată într-o zonă care a rezistat romanizării, continuînd idiomul prelatin) şi în scr. şi slov. (vorbite în terit. care şi-au pierdut, în perioada migraţiilor, caracterul romanic; vezi şi **Romania pierdută**). Acestei varietăţi regionale a lat. îi sînt atribuite următoarele trăsături: lat. *ĭ, ē>e,* ca în cea mai mare parte a Romaniei, dar *ŭ, ō* nu fuzionează în *o*, *ŭ* devenind *u* (lat. *fŭrca*>rom. *furcă,* alb. *furkë*), labializarea lui *k* în lat. *-kt-*>rom. *-pt-,* alb. *-ft-* şi lat. *-ks-*>rom. *-ps-,* alb. *-fsh-.* (lat. *lucta*>rom. *luptă,* alb. *luftë*; lat. *coxa*>rom. *coapsă,* alb. *kofshë* în dalm. aceste gr. consonantice se conservă: lat. *dictu*>dalm. *dat,* cu simplificarea ulterioară la *t* atribuită infl. veneţiene); viit. cu *volo* în rom. *(voi cînta)* şi poate parţial în dalm. *(bule vendur* „va vinde", dacă nu cumva este vorba de o construcţie cu sens volitiv „vrea să vîndă"; în dalm. este uzual viit. derivat din viit. anterior lat.: lat. *cantavero*>dalm. *kantuora);* cuvinte lat. dispărute din celelalte l. romanice (lat. *densus*>rom. *des,* dalm. *dais;* lat. *imperator*>rom. *împărat,* alb. *mbret*), inovaţii semantice comune rom. şi alb. (lat. *mergere* „a se cufunda"›rom. *merge,* alb. *mërgonj;* lat. *palus, -udis,* lat. vulg. **padule* „mlaştină"›rom. *pădure,* alb. *pülli*).

Apartenenţa dalm. la **g.b.** este contestată de unii romanişti (C. Tagliavini, A. Monteverdi), care o includ în gr. italorom. subliniindu-i poziţia de limbă-punte între **g.b.** şi gr. italorom. (de care o apropie trăsături ca: art. hot. antepus, formă cazuală unică, comparativul cu *plus* — în rom. cu *magis*). Controversat este tratamentul lat. *ŭ, ō;* opinia lui M. Bartoli asupra evoluţiei lor distincte în silabă închisă (dalm. *u, a*) este respinsă de R. L. Hadlich, care susţine, cu argumente convingătoare, că, indiferent de natura silabei, pentru dalm. trebuie postulată schimbarea lat. *ō, ŭ>o* (*u* din dalm. *pulp* nu reprezintă lat. *ŭ* conservat, ci este, ca şi *u* din dalm. *furma*< lat. *formam,* rezultatul evoluţiei lat. *u, ō>/o/>aw,* atît în silabă deschisă cît şi în silabă închisă). O asemenea interpretare (acceptată de R. A. Hall Jr., Ž. Muljačić, P. Bec) face dificilă încadrarea dalm. nu numai în **g.b.,** ci şi în Romania orientală. *J.B.M.*

balearic, d. cat. (gr. oriental). Spania (ins. Baleare). Subd.: ibizan, mallorquín, menorquín. D. arhaic care păstrează trăsăturile cat. din sec. 16 (ins. Baleare au fost populate în sec. 13). Păstrează vocala neutră accentuată corespunzătoare lat. *ĕ* accentuat, pronunţare intermediară înainte de evoluţia la ɛ din d. centrale. Păstrează urme ale art. hot. provenit din lat. *ipse,* la fel ca subd. salat şi sd. (fenomen general în cat. preliterară). Desinenţa zero la pers. 1 ind. prez. *(jo cant),* la fel ca d. algherez şi v. cat. *M.S.*

Bamboo Spanish, pidgin sp. utilizat în diverse reg. din Filipine de negustorii chinezi din generaţiile mai în vîrstă. *M.S.*

baragouin, denumire fr. pentru argoul răufăcătorilor de la începutul sec. 17; s-a dezvoltat din sensul „vorbire de neînţeles" al termenului, aplicat mai întîi l. bretonilor şi format din 2 cuvinte bretone: *bara* „pîine" şi *gwin* „vin". *S.R.R.*

barallete, argou galic. profesional. Spania (prov. Orense). Unul dintre cele mai bogate argouri profesionale (580 cuvinte). Cele mai multe subst. (nume de instrumente, mîncăruri, băuturi, îmbrăcăminte; nici un termen pentru „ceartă", „război"); 20 adj.; 96 vb.; pron. se formează cu *-eces* adăugat la formele galic. *(tieces, noseces),* iar num. cu *-pes*

adăugat la num. galic. *(doupes, trepes)*. Cuvinte din bască, engl., germ. şi din caló. Cuvinte comune cu argourile pantoja, xíriga, bron şi coincidenţe fonetice cu bron. *M.S.*

barbaricin, grai sd. (d. camp.). Sardinia (S reg. Barbagia). Împreună cu graiul ogliastrin formează o zonă de tranziţie între d. log. şi camp. Trăsătura cea mai caracteristică: *s* + *f*->ʃ *(is fémminaza >iʃémminaza)*; păstrarea vocalei finale etimologice *e* (în restul domeniului camp. cu excepţia graiului din Arborea se închide): lat. *monte>monte*; palatalizarea secundară a lat. *kwe*; lat. *k*, *t* + iot >θ ca în nuorez-bittez; lat. *l* + + iot>*dʒ*, ʒ; lat. *n* + iot>*ń* (lat. *agnione>aññóne)*; lat. *nd>nn (quando>kannu)* ca în graiul ogliastrin; pron. pers. accentuate la ac. *mene, tene*; păstrarea desinenţei de conj. impf. ca în v. sd. *M.S.*

barcelonez, subd. cat. (d. cat. central). Spania (reg. Barcelona). Puternică influenţă asupra celorlalte subd. ale d. central şi chiar asupra celorlalte d. cat., fiind vorbit în capitala reg. cat. *M.S.*

barlavento, vezi **capverdian.**

barranquenho *(fala arraina)*, grai pg. (d. pg. merid.). Portugalia, Barrancos — localitate situată spre frontiera cu Spania, prov. Alentejo. Trăsături specifice subd. alentejano al pg. şi cu multe elemente fonetice, morfologice şi lexicale caracteristice d. and. al sp.: *-r* şi *-l* cad: *bê* (= pg. *ver*), *mulhé* (= pg. *mulher*), *Manué* (= pg. *Manuel*), *azú* (= pg. *azul*); la sfîrşit de silabă internă, *l>r*: *argum* (= pg. *algum*); *v* bilabial în toate cuvintele: *bê*; ʒ pronunţat [x], ca în sp.; *-s* şi *-z* cunosc mai multe realizări: dispar *(uma bê* = pg. *uma vez)*, sînt înlocuite printr-o aspirată *(buhcá* = pg. *buscar)* sau, în fonetică sintactică, se sonorizează, ca în pg., sub influenţa sunetelor care urmează: *doizamigoh* (= pg. *dois amigos*). În morfologie, multe elemente sp. Unele subst., masc. în pg. *(o mel, o leite)*, sînt fem. în **b.**, ca în sp.: *a mé, a leti* (sp. *la miel, la leche)*. Importantă influenţă sp. în conj. verbului: *andubi* (sp. *anduve*, pg. *andei*), formă de pf. (cu *-s>i*, ca în unele graiuri pg. merid.); part. lui *ier* este *tenido* (ca în sp.), nu *tido* (ca în pg.); m.m.c.pf. este perifrastic, ca în sp.: *tinha morto* (pg. *morrera*, sp. *había muerto*). Pron. pers. şi dem. folosite conform topicii sp.: *me bô* (pg. *vou-me*, sp. *me voy*). În lexic, alături de termenul din pg. se foloseşte uneori şi cel sp.: *codu* (< sp. *codo*), pg. *cotovelo*; *culébra* (< sp. *culebra*), pg. *cobra*. *C.L.*

bască, influenţă ~. S-a manifestat asupra l. iberorom. şi a oc. **B.,** l. a cărei origine neindo-europeană a fost mult discutată (caucaziană, africană etc.), s-a întins în evul mediu pe un terit. mai mare decît cel actual (N Spaniei pînă în centrul actualei prov. Huesca sau chiar pînă în prov. Lérida, SV Franţei). Nu există scrieri vechi în bască (cuvinte izolate în inscripţii lat., nume **b.** în documente medievale). Primele texte în sec. 16. De multe ori este greu de separat stratul vechi basc de cel iberic. Există cuvinte de origine iberică care au pătruns în bască şi au fost luate apoi din **b.** de l. romanice (oc. *esquèr*, cat. *esquerre*, sp. *izquierda*; sp. *vega*, gasc., pg. *veiga*, cf. şi sd. *bega*, din rădăcină preindo-europeană cu sufix **b.**). Sînt sigur **b.** cuvinte împrumutate mai recent de sp. Din bască termeni din domenii onomasiologice variate: casa (sp. *ascua, socarrar*); minerale, plante şi animale (sp. *pizarra, zumaya*); îmbrăcăminte (sp. *boina, zamarra*); agricultură şi creşterea vitelor (sp. *laya, narria, cencerro*); navigaţie (sp. *gabarra*); superstiţii (sp. *aquelarre*); top. în Pirinei (mai ales în prov. Navarra) compuse cu *berri* „nou", *gorri* „roşu" *(Javier, Esteri, Iruecha, Zayas)*; antrop. (sp. *García, Íñigo, Jimeno*). Presupusă **i.b.** în fonetică (lat. *f*->sp., gasc. *h-*; absenţa lui *v* labiodental). Şi mai puţin sigură **i.b. pentru** *r* forte la iniţială (sp. [ř]*io*, gasc. *arriu*), trecerea lat. *pl-, kl-, fl-*>sp. *ll*, păstrarea oclusivelor surde intervocalice în d. arag. de sus şi în graiurile gasc. pir., sonorizarea oclusivelor după nazale şi lichide în aceleaşi graiuri (arag. *cambo* = sp. *campo, puande* = sp. *puente*). *M.S.*

bas latin, vezi **latină tîrzie.**

baturro, vezi **aragonez de jos.**

bănăţean, subd. rom. (d. drom.). SV R. S. România (prov. Banat — jud. Caraş-Severin şi Timiş — şi SV Transilvaniei — S jud. Arad şi Hunedoara —) şi NE R.S.F. Iugoslavia. 3 arii cu unele trăsături specifice: o arie de S (inclusiv Ţara Almăjului şi Banatul iugoslav), una de N NV şi alta de NE (inclusiv Ţara Haţegului). Africatele [tʃ] şi [dʒ] trecute în seria fricativelor pronunţate anterior: *ś (śer), ź (źer)*; palatalizarea dentalelor în stadiile specifice *ć (fraćă)* şi *đ (đes)*; conservarea lui [ń] (< lat. *n* + *e, i*): *cuń, rîńe, spuń* 2 sg., sufixul *-oń*; consonantizarea lui *u>v (luva), b (labd)* sau *p (capt)*; *a fi* + dat. pron. pers. la ind. prez. 1 sg. *(mi-s)*, 1 pl. *(ni-s)* şi 2 pl. *(vi-s)*; cond. prez. cu aux. *(v)reaş, (v)reai...* În aria de S prefixele aspectuale *do-, pro-, zăˊ-*. În lexic arhaisme moştenite din lat.: *căsător* „persoană care ţine casa", *cet* „linişte", *(h)oară* „păsări de curte", *meaţă* „tifos", *nat* „individ", *nămaie* „oaie". Influenţă scr. (prin care s-au transmis şi multe elemente tc.): *cozeci* „rujeolă", *goşt* „musafir", *lopătiţă* „omoplat", *uică* şi *cică* „unchi"; influenţă germ.: *farbă* „vopsea", *şloasăr* „lăcătuş", *şnaidăr* „croitor". În general arhaic în toate compartimentele (fonetică, morfologie, lexic): relativ puţine inovaţii specifice. Multe asemănări fonetice şi morfologice cu toate subd. din gr. nordic sau numai cu cele vestice; puţine trăsături comune cu subd. muntean. Unele asemănări cu d. rom. sud-dunărene. Cele mai vechi texte cu particularităţi **b.** datează din sec. 16: în mod sigur *Palia de la Orăştie* din 1582, probabil şi *Evangheliarul slavo-român* tipărit la Sibiu în 1551—1553 şi *Cartea de cîntece* tipărită la Cluj în 1569—1570 *(Fragmentul Todorescu)*. Documente păstrate numai începînd din sec. 18. Singurul subd. drom. în care au existat încercări de literatură dialectală cultă modernă: poetul Victor Vlad Delamarina (1870—1897). Contribuţii la l. rom. literară: desinenţa *-u* la impf. 3 pl. *M.A.*

bearnez, d. gasc. SV Franţei (prov. Béarn — E dep. Pyrénées—Atlantiques, în V vorbindu-se basca), NE Spaniei (Val d'Arán — vezi **aranez**). Aria actuală ar coincide cu aceea presupusă pentru substratul iberic din Gallia de SV. D. destul de slab individualizat, în ciuda condiţiilor geografice şi istorice (unele trăsături comune în special cu

graiurile din Landes). Lat. *-u-*, *-b-* >*v̆*, ca în toată zona de contact cu d. lang. (Landes, cursul Garonnei, Gers, o parte din Bigorre): *habere*>*av̆ɛ*, căderea lui *n* final „instabil" (< lat. *-n-*): *panis*>*pa ;* într-o parte a **b.** la ind. pf. pers. 3 sg. desinența *-e*: *amè*, *cantè* (*-c* nu s-a generalizat); conj. **trecut** specific exprimînd viit. în trecut; particule enunțiative specifice: *e* (gramaticalizată, folosită mai ales în subordonate, dar și în prop. independente), *bé* (cu rol stilistic), diminutive cu sufixele *-in*, *-ina*, ca în d. ast.-leon. al sp. Graiurile **b.** pir. prezintă anumite trăsături specifice (vezi **pirineic**). Primele atestări: acte — *fors* (vezi **fueros**) din Oloron, Morlaas, Bigorre din sec. 12—13 (l. mai individualizată decît a celorlalte documente gasc.); **b.** a fost înlocuită definitiv cu fr. ca l. a actelor oficiale abia în perioada Revoluției Franceze din 1789. *I.V.R.*

beirão, d. pg. Centrul — N Portugaliei (prov. Beiras). 3 subd.: beirão de jos, beirão de sus și beirão occidental. D. de tranziție între d. conservatoare din N și d. pg. merid. Tendință de reducere a diftongilor *(eu̯>e)* și de sonorizare a lui *k-*: *cacho* [gatʃu]; *v* se confundă cu *b*; unele graiuri prezintă opoziția *s*∼*z*, altele *s*∼*ʃ*. *C.L.*

beirão de jos *(baixo beirão)*, subd. pg. (d. beirão). Centrul-SE Portugaliei (Beira Baixa). *u* accentuat>*y*, ca în subd. alentejano; *a* accentuat> *ɛ (meada) ; -ẽ-* neaccentuat intern >*-ĩ-*, ca în subd. estremenho; *ou̯*>*œu̯*, *œ*. Un grai **b. de j.** se vorbește în localitatea sp. Alamedilla; vezi **alamedilhés.** *C.L.*

beirão de sus *(alto beirão)*, subd. pg. (d. beirão), centrul NE Portugaliei (Beira Alta). În unele graiuri, *-õ-* neaccentuat intern>*-ũ-*; la Resende și Sinfães, graiuri de tranziție spre d. interamnense. *C.L.*

beirão occidental, subd. pg. (d. beirão). Centrul-V Portugaliei (Beira Litoral). În poziție internă, *-õ-* neaccentuat>*-ũ-*; *g* + *e*, *i*>*z (Virgem)*; *j* epentetic între 2 vocale în hiat: *há anos* [aj-anuʃ]; în graiurile din N se conservă *uj (chuiva)*, în S *uj*>*u (chuva)*. *C.L.*

bellaud, argou fr. profesional al dărăcitorilor de cînepă, Jura. *S.R.R.*

belsetan, grai sp. (d. arag.). NE Spaniei (reg. Bielsa). Păstrarea lat. *-ll-*, *-nn-* nemodificate *(bella*>*bella*, *pĭnna*>*penna* = sp. *piña)*, explicată ca o dovadă a originii suditalice a coloniștilor romani de aici (R. Menéndez Pidal) sau ca un simplu arhaism (B. Malmberg); pron. nehot.: *guaire*, *garra*, *bel* (și fem. *bel-la*): *bel dia* „vreo zi". *M.S.*

berrichon, d. fr. de Centru. Franța (reg. Berry— dep. Cher și Indre). Împreună cu d. francian*, orléanais și tourangeau formează gr. d. fr. de Centru, foarte slab individualizate și care și-au pierdut de timpuriu particularitățile. *S.R.R.*

betacism. Confuzie între lat. *b* și *u* [w]. Atestat din sec. 2, frecvent din sec. 3. S-a datorat, în lat. vulg., rezultatelor identice la care s-a ajuns prin consonantizarea lui *w* inițial și intervocalic și prin fricativizarea lui *-b-* [>b̥], ceea ce a dus la frecvente grafii oscilante *(Appendix Probi: lacunus non uaclus*, sau în inscripții: *aueo* pentru *habeo*, *cabum* pentru *cauum)*. **B.** a determinat uneori generalizarea unei pronunțări care nu se motivează etimologic, dar care se datorează tendinței de întărire a inițialei silabice: *ueruece*>*berbece* >rom. *berbec(e)*, fr. *brebis ; ueteranus*>rom. *bătrîn* (dar forme cu *v-* în celelalte l. sau d. romanice în care s-a păstrat cuvîntul), *coruus*>rom. *corb* (în rom. *b* pentru *b* și *w* după *l*, *r*, dar și fr. *corbeau*, dar it. *corvo*, pg. *corvo*. În toate l. romanice s-au confundat rezultatele lat. *-b-*, *-w-* (distincția menținîndu-se uneori în grafie)>în cele mai multe l. [v], sp., oc. [b̥], gasc. [w], rom. zero: *caballus*> rom. *cal*, it. *cavallo*, fr. *cheval*, oc., cat. *cavall*, sp. *caballo*, pg. *cavalo ; lauare*>rom. *la*, it. *lavare*, fr. *laver*, cat. *llavar*, oc., sp., pg. *lavar*. Lat. *b-* și *w-* s-au confundat pe o arie care cuprinde vegl., sd., cat., cea mai mare parte a sp., galic., cîteva d. pg., oc. (lang. și gasc.) și it. centro-merid.; în ciuda grafiei uneori etimologizante, pronunțarea lat. *b-*, *w-* este [b] la inițială în urmașii lat. *bouem*> vegl. *bu*, log. *boe*, cat. *bou*, sp. *buey* și *uacca*>vegl. *baka*, log. *bakka*, cat., sp. *vaca ;* în unele d.it. centro-merid.>[v]. Acolo unde confuzia *b*, *w*, s-a petrecut în ambele poziții, ea a dus în general la realizarea unui singur fonem /b/ cu 2 variante: sd., sp. [b] la inițială și [b̥] în context intervocalic. În restul Romaniei, unde *b-* se conservă distinct de *w-* (>*v-*, rezultat și din evoluția celor 2 sunete în poziție intervocalică), există 2 foneme /b/ și /v/: *bouem*>rom. *bou*, it. *bove*, fr. *boeuf*, pg. *boi ; uacca*> rom. *vacă*, it. *vacca*, fr. *vache*, pg. *vaca*. *S.R.R.*

bichelamar, pidgin fr. polinezian dispărut, folosit din a doua jumătate a sec. 19 în Noua Caledonie (posesiune fr. din 1853, actualmente terit. de peste mări al Franței); utilizarea sa a cunoscut o extindere în perioada imigrărilor din Asia (Vietnam, Indonezia) și Polinezia. Ar fi prezentat unele similitudini cu creola fr. (réunionează), explicate între altele prin imigrări din ins. Réunion (dep. de peste mări al Franței din Oc. Indian). După unele păreri (K. J. Hollyman, S. A. Wurm) ar fi luat naștere prin relexificarea pidginului engl. *Beach-la-mar* utilizat în zonă (de unde și numele), din care ar proveni cuvintele engl. din **b.** Unele împrumuturi din l. austroneziană indigenă a kanacilor. Pidginul fr. pe cale de dispariție din Vanuatu (anterior Noile Hebride) — vorbit în acest fost condominium franco-engl. alături de același Beach-la-mar (care a devenit l. națională oficială sub numele *bislama*) — ar fi fost importat din Noua Caledonie învecinată sau s-ar fi format în același fel ca **b.** *I.V.R.*

bigorne *(langage∼)*, denumire fr. pentru argou folosită de la începutul sec. 17 pînă în sec. 19. *S.R.R.*

bizantină, influență∼, vezi **greacă medie, influență∼.**

Black French, vezi **louisianeză.**

blesquin, argou fr. profesional al negustorilor ambulanți de la sfîrșitul sec. 16 — începutul sec. 17. *S.R.R.*

Boecis, fragment de poem epic rimat neterminat (257 versuri), considerat cel mai vechi monument literar cert al l. oc. (vezi și **Alba bilingvă**). Conservat într-un singur ms. găsit într-un codice la aceeași mănăstire de lîngă Orléans. Ms. ar data din prima jumătate a sec. 11 — după unii abia de la începutul

sec. 12; textul poemului compus probabil în jurul anului 1 000 (s-au propus datări care merg de la mijlocul sec. 10 pînă la data atribuită ms.), anterior cu puțin celuilalt vechi monument literar oc., *Cançon de Santa Fe d'Agen* (găsit la aceeași mănăstire). Titlul a fost dat de editori, poemul narînd viața lui Severin Boethius (480—524), filozof lat. (a cărui operă, *De Consolatione Philosophiae*, ocupa un loc de frunte în studiile scolastice medievale) și ministru al regelui ostrogot Theodoric cel Mare, persecutat apoi de acesta, torturat și executat și de aceea considerat martir al creștinismului (sanctificat! la sfîrșitul sec. 19). Existența sa a făcut obiectul mai multor „vieți" lat. cu mare circulație în epocă. L. poemului se caracterizează prin arhaismul său și prin prezența unor latinisme și a unor trăsături dial. sugerînd originea probabilă a autorului din Limousin sau Périgord N. *I.V.R.*

bolognez, grai it. (gr. it. sept., subgr. galo-italic, d. emil. oriental). N Italiei (centrul reg. Emilia, prov. Bologna). Extindere relativ mică în prezent, în ciuda prestigiului cultural de care Bologna s-a bucurat încă din epoca medievală (cea mai veche universitate din Europa, cca 1088). Pronunțat caracter inovator; frecvență mare a diftongilor descendenți (*loųva, dulǫųr* = it. *lupa, dolore*), uneori condiționați de prezența unei nazale (*dvaįnta, talaįnt* = it. *diventa, talento*); tipică este tendința de deschidere la *a* a vocalelor accentuate (*stamg, vaskuv, agast, pa* = it. *stomaco, vescovo, agosto, piede*); lat. *-kt-* >*t* (*lɛt, not, frɛt* = = it. *letto, notte, fritto*); desinență unică de fem. pl. în *-i* (*bɛli, ɛlti* = it. *belle, alte*). Cele mai vechi texte cu trăsături **b.**: poezia anonimă *Canto dell'usignolo* (sec. 13), epistolele lui Guido Fava (sec. 13), poeziile lui Antonio Beccari (sec. 14). Într-o „bologneză ilustră" a scris Sabadino degli Arienti (1450—1510). *O.S.C.*

bon usage, termen fr. folosit pentru a denumi norma lingvistică a l. fr. Definit pentru prima dată de Claude Favre de Vaugelas în *Remarques sur la langue française* (1647), **b.u.** era redus în acea epocă la felul de a vorbi al aristocraților de la curtea regală și la felul de a scrie al literaților timpului care prețuiau puritatea l. Această concepție despre **b.u.** a condus la purism, avînd consecințe favorabile în sensul preciziei semantice a termenilor și al clarității construcțiilor sintactice, dar a prilejuit și dezvoltarea — în sec. 17 — a unei tendințe spre prețiozitate (față de care ia atitudine Molière în *Les précieuses ridicules*). În sec. 19, **b.u.** a fost considerat ca fiind ilustrat de l. marilor scriitori, de conversația oamenilor cultivați, de tradiția gramaticală. Repus în circulație de gramatica l. fr. a lui Maurice Grevisse (*Le Bon Usage*, 1936, ed. I, cu numeroase ediții ulterioare) este privit ca o modalitate constantă de folosire a l. de către cei a căror preocupare este să scrie și să vorbească corect. Absența unor modele contemporane lingvistice de referință, recunoscute unanim, duce la discreditarea conceptului de **b.u.,** care nu mai poate fi definit cu precizie. *S.R.R.*

bourboneză, prima fază a creolei fr. réunioneze, denumită astfel după vechiul nume (Ile Bourbon) al ins. Réunion (Oc. Indian). Nelocuită la origine, ins. a început să fie colonizată din 1665 de către fr., care au adus aici malgași (provenind din ins. Madagascar învecinată, în care prezența fr. era mai veche, și vorbind o l. austroneziană înrudită cu l. indoneziene) și indieni (în special din zonele de influență pg. din India). **B.** considerată constituită la începutul sec. 18, cînd populația de origine europeană (în special fr.) predomina încă și numeric, nu numai sub aspect social. Ar reprezenta baza celorlalte creole fr. din Oc. Indian (mauriciană, rodrigueză și seychelleză), colonizarea ins. respective avînd ca punct de plecare în special ins. Réunion. *I.V.R.*

bourguignon, d. fr. E Franței (cea mai mare parte a prov. Bourgogne — dep. Yonne, Nièvre, Côte-d'Or, N dep. Saône-et-Loire). Frontierele care separă **b.** de d. învecinate sînt mai precise spre S, cu frpr., și spre N, cu d. champenois, dar sînt doar artificial trasate spre E, cu d. franc-comtois, și spre V, cu d. fr. de Centru. Lipsa de unitate geografică, istorică și politică a terit. dial. **b.** se manifestă și pe plan lingvistic; există mai curînd dialecte **b.** decît un dialect **b.** Nu prezintă trăsături proprii nici comune cu alte d. care să fie general **b.**; nu există nici un criteriu sigur care să poată ajuta la caracterizarea **b.**; faptele, comune cu celelalte d. fr. din E, loren și champenois, și cu frpr., se prelungesc dincolo de granițele dial. Se presupune că **b.** a fost mai strîns legat la început de frpr., pentru ca apoi să se manifeste un regres constant al trăsăturilor comune cu frpr. în fața influenței fr. Printre faptele care acoperă o arie mai largă: evoluția, probabil prin diftongare, ca în d. loren. și franc-comtois, a lat. *ĕ, ĭ* în silabă închisă la *o* (*siccus>so(c)* = fr. *sec*); v. fr. *ei* + nazală>*oi*, cu pierderea ulterioară a elementului semivocalic (lat. *poena>pon* = fr. *peine*), ca în d. loren și champenois. Fonetisme **b.** în texte neliterare medievale. Literatură în **b.** începînd cu sec. 16: discursuri, dialoguri, pastorale; scriitori regionali în sec. 19 (Aimé Pirou, La Monnoye); traduceri din lat. (*Eneida*). *S.R.R.*

bozal, habla ~, vezi **habla bozal.**

Bravuogn, graiul din ~, grai ret. (gr. romanș). SE Elveției. Vorbit în cîteva comune din apropierea stațiunii Davos. Se caracterizează prin bază suts. acoperită de un strat eng. s., fapt explicabil prin influența puternică exercitată de Reformă (toți preoții Reformei erau din Engadina de Sus). Influență germ. *M.S.*

bretonă, influență ~. S-a exercitat asupra l. fr., mai ales asupra d. gallo vorbit în Bretagne „romane" din partea l. bretone, vorbite în Franța (Basse Bretagne: dep. Finistère, V dep. Côtes-de-Nord și Morbihan; cca 800 000 vorb.). Frontiera care o separă de fr. lega în sec. 12 localitățile St. Malo — Guérande; actualmente leagă localitățile Vannes — Plouha și tinde să se retragă spre V, mai ales în partea merid. Orașe ca Brest, Concarneau, Lorient sînt centre francofone pe terit. breton. Singura l. celtică vorbită în zona continentală europeană, în urma unei imigrații celtice dinspre Ins. Britanice în sec. 5—7, în reg. numită în trecut Armorica (de unde numele *breton armoricain*). În contradicție cu această teză a discon-

tinuității celtice în Bretagne, unele ipoteze mod. nu exclud posibilitatea supraviețuirii l. celtice a galilor și a fuziunii l. acestora cu l. imigranților. Cuvinte bretone în fr.: *balai, baragouin, bijou, biniou, cohue, goéland, mine* („față"); în d. gallo: *gâpas, gavelot, loyè, wipes*, printre care și împrumuturi vechi lat. în bretonă: *liame* (lat. *ligamen*), *mol* (lat. *modiolus*). *S.R.R.*

brindisin, grai it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. extrem, d. sal., subd. sal. sept.). S Italiei (S reg. Puglia, N pen. Salento, prov. Brindisi, la S de linia Taranto—Ostuni). Metafonie de tip nap.; neutralizarea opoziției dintre ɛ și *e*, ɔ și *o*; *-e* și *-i*>*i (li femmini* = it. *le femmine)*; preiotare *(juno, jommu* = it. *uno, uomo)*; evitarea oxitonelor prin silabă paragogică *(pirʧeni, newitati, treti* = it. *perché, novità, tre)*; lat. *-ll-*>*dd*, ca în pugl., *(ɟeddi, stedda* = it. *pelle, stella)*; forme de part. trecut în *-utu* extinse la verbele neregulate *(hjanʤutu, romputu, liddʒutu* = it. *pianto rotto, letto)*; extinderea formei tari de pf. s. și la verbele neregulate *(naʃʃii, kriʃʃii, tulii* = it. *nacqui, crebbi, dolsi)*; pf.c., inexistent în restul d. sal., construit exclusiv cu aux. *avere (addʒu mwertu, addʒu partutu, m-addʒu lavatu* = it. *sono morto, sono partito, mi sono lavato). O.S.C.*

bron, argou sp. profesional. Spania (prov. Asturia). Cuvinte comune cu argoul galic. barallete *(garliar, guilfo, maquin(o))* și coincidențe fonetice *(acanear-canear, feno-tafeno*, primele în **b.**). *M.S.*

bucureica, argou profesional secret al croitorilor greci din Shoretsana Giumercilor (Epir), bazat pe elemente arom., care reprezentau în 1928 cca 90% din vocabular: *albu, anauntro, auš, capu, ketra, meses, vinu/ɣinu*; conservă și cuvinte arom. dispărute: *frigu* subst. Mostră de frază: *trétsa anaúntro sti cása ki mpáɣa púniu, káso ki ápa ɣia na m'ɣɣíssumi* „treci înăuntru în casă și bagă [= pune, dă] pîine, caș și apă ca să mîncăm". *M.A.*

bulgară, influență ~. S-a manifestat asupra drom., arom. și isp. (dʒudezmo). Contactul rom. cu poporul bg., apărut în urma asimilării de către sl. a protobulgarilor, a fost permanent. Pentru prima fază a acestui contact, vezi **slavă veche, influență ~.** Relațiile directe ale Țării Românești cu Bulgaria au continuat cu intensitate după sec. 11—12 (limita superioară a pătrunderii cuvintelor v. sl.) pînă la ocuparea Bulgariei de către tc. (sec. 14); după acest sec. au existat migrații continue de bg. în N Dunării. În S Dunării arom. și evreii sp. au fost în contact permanent cu bg. chiar înainte de apariția statului național bg. (sec. 19). Cronologia elementelor bg. din drom. se bazează pe criteriul fonetic (în sec. 12 o serie de transformări fonetice marchează trecerea la epoca mediobulgară) și pe cel geografic (cuvintele **b.** sînt răspîndite numai în subd. muntean și în zonele de graniță ale acestuia cu subd. moldovean și bănățean). Influență în lexicul drom.: agricultură și cultură materială *(clacă, cobiliță, izlaz, plută* „plop", *postavă, rapiță, răsadniță)*, relații sociale *(rudă)* sau verbe *(a prăși, a se primeni, a risipi, a scopi* (vierul), *a scrobi* (urzeala)); calcuri semantice: *iapă* „dispozitiv pentru a trage plugul"; voc. în *-o* la subst. fem. *(fato)* din subd. muntean este un fenomen recent. Influența lexicală din arom. *(gălinisescu, cepcuescu, cumălindru)* se limitează la anumite graiuri, la fel ca **i.b.** din lexicul isp. *(baraban, divio, vladika). M.S.*

bulgară veche, influență ~, vezi **slavă veche, influență ~**

burgalez, grai sp. (d. cast.). N-Centrul Spaniei (reg. Burgos). Elemente **b.** alternează cu cele riojane la Gonzalo de Berceo (sec. 13), primul poet sp. **B.** a stat la baza d. cast. devenit l. literară. *M.S.*

burgundă, influență ~. S-a manifestat asupra lat. vorbite în terit. romanizate în urma ocupării acestora de neamul germanic al burgunzilor. Considerată superstrat pentru frpr. Burgunzii s-au stabilit în 443 în împrejurimile Genevei și au întemeiat (457) un regat care a ajuns să se întindă din S actualei prov. Champagne pînă în dep. Alpes-Maritimes, cu capitala la Lyon (una dintre prov. fr. poartă numele lor: *Bourgogne*). Convertiți la catolicism, devin — pentru terit. pe care-l ocupă — un sprijin al latinității. Învinși de franci în 534, sînt înglobați în statul franc și dispar ca etnie. Mărturii puține în legătură cu l. burgunzilor: inscripții incerte și cîteva atestări, în special antrop. și top., în texte lat. Se presupune că l. burgunzilor a făcut parte din ramura orientală a l. germanice, din același gr. cu gotica, gepida și vandala, de asemenea dispărute. Prin **i.b.,** diferită de cea francă pentru fr. (și de cea gotică — minoră — pentru oc.), s-a încercat explicarea tripartiției lingvistice a Galoromaniei, și anume formarea grupului de d.frpr. (W. von Wartburg). S-a atribuit origine burgundă unor fapte de ordin fonetic (tratamentul vocalelor lat. *ĕ, ŏ* similar cu cel al vocalelor provenind din lat. *ĭ, ŭ*, cu excepția cazurilor în care erau urmate de *r*, într-o porțiune din Elveția romandă și din Savoia, fapt explicat de E. Schüle prin evoluție internă) și unui număr mare de cuvinte (76 — E. Gamillscheg, W. von Wartburg), dintre care multe au primit ulterior alte soluții etimologice (E. Schüle, G. Hilty), ceea ce face ca **i.b.** să nu poată fi considerată factor decisiv în formarea domeniului lingvistic frpr. Printre cuvintele frpr. atribuite **i.b.** (cca 12): *fata, budda* (în Elveția Romandă), *landa* (Savoia). top. formate cu sufixul *-ens* (< *-ingos*): *Gumefens, Vuissens, Illens. S.R.R.*

bush negro, ansamblu de varietăți creole (saramaccan, kwinti, matwari) avînd la bază un pidgin pg. Surinam. Relexificate de engl.; astăzi doar cca 1/3 din lexic mai este pg. Multe cuvinte negroafricane (kongo). *C.L.*

C

cacuminale, consoane ~, vezi **retroflexe, consoane ~**.

cadien, vezi **franceză acadiană.**

cadogan, argou fr. de la sfîrşitul sec. 19 (introduce *-dg-* după fiecare vocală, dublată la rîndul ei: *cadgadodgogandgan = cadogan*). *S.R.R.*

cagayoussian, dialect ~, limbaj inspirat din (pre-)pidginul fr. nord-african (mai ales algerian) *petit mauresque*, folosit în povestirile umoristice ale lui Musette (alias A. Robinet) apărute în anii '30; denumit astfel după personajul lor principal, Cagayous. *I.V.R.*

caipiranho, creolă pg. vorbită în Brazilia; vezi şi **tabarenho.**

cajun, vezi **franceză acadiană.**

calabrez, d. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. extrem). S Italiei (centrul şi S reg. Calabria). D. neunitar, cu zone conservatoare şi inovatoare neomogene. Subd.: **c.** central (centrul reg. Calabria, prov. Cosenza, la S de linia Acri—Cirò şi la N de linia Amantea—Crotone) şi **c.** merid. (S reg. Calabria, prov. Catanzaro, Reggio Calabria, la S de linia Amantea—Crotone), împărţire corespunzînd în linii mari (C. Tagliavini) repartiţiei substraturilor (italic în N, grec în S) şi diverselor dominaţii (longobardă în N, bizantină în S). Diftongi metafonici de tip nap. *(wossu, djenti* = it. *osso, denti)* numai în **c.** central; fenomene metafonice particulare în **c.** merid. *(curteụdu, tiala, mariana, fiulu* = it. *coltello, tela, marina, filo)*; consonantism mai conservator în **c.** merid.: menţinerea lat. *-mb-, -nd- (kjumbu, kwàndu* = it. *piombo, quando)*; conservarea surdei postnazale *(djenti, kjanta* = it. *denti, pianta)*; lat. *pl->pr- (pramoni, prantana* = it. *polmoni, piantaggine)*; păstrarea fricativei velare iniţiale în cuvinte de origine grec. *(xirovulu, xersu, ximmaru)*; lat. *-ll-*conservat în **c.** central *(kavallu, stella* = it. *cavallo, stella)*; sunete retroflexe în **c.** merid. *(stiạda, gudeḍḍu, jineṣṭra* = it. *stella, budello, finestra)*; lat. *b->v->g-* în unele zone din S *(gurtsa, gurru, gutti* = it. *borsa, burro, botte)*; forme invariabile de adj. pos. *tue, sue* în **c.** central *(lu core tue, li parenti sue* = it. *tuo cuore, i suoi parenti)*; africatizarea lui *s* precedat de *n, r, l* ca în d. sic. şi nap. *(ntsjeme, urtsu, sartsa* = it. *insieme, orso, salsa)*; ind. prez. pers. 3 pl. în **c.** central cu forme de tip *trovu, daw, jettu, staw* = it. *trovano, danno, gettano, stanno*; inf. substituit prin moduri personale introduse prin conj. în **c.** merid. *(vinnì pi mmu fatigu* = it. *sono venuto per lavorare)*; encliza pron. pers. sub. pers. 2 pl. la formele de ind. pf.s. şi impf., conj. impf. şi cond. ca în d. campan şi sic. *(amastivu, erevu, sentisevu, averevu* = = it. *voi amaste, voi eravate, voi sentiste, voi avreste)*; numeroase elemente lexicale arhaice în **c.** central *(savucu<sabucus*, formă mai veche decît *sambucus)*, puternică influenţă grec. în vocabularul **c.** merid. Primele atestări **c.**: *Carta rossanese* (1121—1122) şi *Confessione ritmica calabrese*, ambele în alfabet grec., *Formula di scomunica calabrese* (prima umătate a sec. 16). *O.S.C.*

calão *(geringonça, giria, lingua verde, patuá, vasconço)*, termen pg. pentru „argou", împrumutat din sp. *caló*. La început folosit doar pentru a denumi pg. vorbită de ţigani. Semnalat pentru prima oară în sec. 16. Încercări de a distinge **c.** de *giria*, considerate însă sinonime de majoritatea specialiştilor (M.L. Wagner, Albino Lapa). În sec. 16 denumit şi prin sp. *germanía*. **C.** constituit iniţial mai ales din cuvinte ţigăneşti, înlocuite cu timpul de elemente pg. cu sens schimbat (*abadessa* „femeie grasă", *amoim* „gură", *cantar* „a seduce, a cuceri", *castigo* „muncă, sarcină", *cocada* „lovitură cu capul"); mulţi termeni polisemantici (*tentear* „a şovăi, a-şi schimba îmbrăcămintea", *topar* „a vedea, a găsi, a şti, a afla, a adera"). Relaţie strînsă cu pg. dialectală şi populară, ca surse permanente de înnoire a **c.** Termeni din **c.** asimilaţi în pg. comună *(antigualha, apaniguado)*. Mai multe variante locale şi socio-profesionale în Portugalia şi Brazilia (lumea interlopă, medii universitare, militari, marinari etc.). Variantele de **c.** vorbite la Rio de Janeiro şi São Paulo influenţate de lunfardo din Buenos Aires. În **c.** din Brazilia, lexic de origine africană. *C.L.*

calmone *(gergo calmonesco)*, argou it. sept. de origine ven., atestat înainte de 1460 (2 sonete în **c.** scrise de G. F. Soardi şi F. Feliciano). *O.S.C.*

caló, termen sp. mod. pentru „argou"; este preferat lui *germanía*. Provine (sec. 18) din cuvîntul de origine ţigănească „ţigan", după o perioadă de confuzie între sensul actual şi cel de „limbă ţigănească" din Spania. Constituit din cuvinte

sp. cu sensuri schimbate *(cantar* „a destăinui") sau cu forma inversată, așa-numita *habla revesada (bronɛ<hombre, chipo<pecho, grilo<trigo)* și din împrumuturi din fr., cat., it., ar. și din l. țigănească. În comparație cu argoul vechi înregistrat de J. Hidalgo (vezi **germanía**), **c.** actual a pierdut unele elemente (*enano* „pumnal", *madrasta* „carceră"). **C.** nu este bogat ca argoul fr. și, după unele păreri, este în ultimul timp în decadență. *M.S.*

campan, d. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. de mijloc). S Italiei centrale (reg. Campania, S reg. Lazio, ins. Ischia, ins. Capri). D. foarte neomogen. Subd.: nap., laz. merid. (S reg. Lazio, zona Ciociaria, prov. Frosinone), irp., cil. 2 tipuri de metafonie, extinse din această reg. la celelalte d. ale subgr.: nap. (vezi **napolitan, italian centro-meridional**) și ciociarescă; pluralitate de tratamente ale acelorași sunete lat. răspîndite neunitar, chiar la nivelul aceluiași subd. sau grai: prezența sau absența vocalei neutre *ə* (nap. *tʃefaro*, dar și *fenistəvə* = it. *cefalo, voi finiste*); conservarea sau dispariția vocalei finale (nap. *rosamarina*, dar și *a att* = it. *rosmarino, la gatta*); tratamentul lat. *-ll-* (laz. merid. *kapiλλə* dar și *gallinə*, nap. *kavallə* dar și *dʒəddə*, irp. *kanneǧǧə* = it. *capello, gallina, cavallo, giallo, cannella*), al lat. *fl-* (laz. merid. *ʃatə*, nap. *ʃur* dar și *xaurə*, cil. *jumi* = it. *fiato, fiore, fiume*). Dublarea consoanei inițiale a subst. fem. pl. precedate de art. (nap. *e ffiglиə, e ggammə*, cil. *li ppecuri* = it. *le figlie, le gambe, le pecore*); forme pronominale neutre, distincte de cele masc. *(kesto, kesso, kello* față de masc. *kisto, kisso, killo* = it. *questo, quello)*; desinența non-etimologică *-go* la ind. prez. pers. 1 sg. *(dongo, vango, sengə, ntengə* = it. *do, vado, sento, intendo)*; encliza pron. pers. sub. pers. 2 pl. la unele forme verbale de ind. pf.s. și impf. și conj. impf. ca în d. cal. și sic. *(fenistəvə, kantavəvə, vendessivo* = it. *voi finiste, voi cantavate, voi vendeste)*. Primele scrieri cu trăsături **c.** coincid cu cele mai vechi atestări ale it.: 4 documente judecătorești din 960—963 *(Placito di Capua*, Placito di Sessa Aurunca* și 2 *Placiti di Teano)*, compoziția anonimă *Ritmo cassinese* (sec. 12), versurile finale ale dramei liturgice lat. *Pianto di Maria Campano* (sec. 12). Bogată literatură în subd. nap. Elemente **c.** în it.: *mozzarella, pizza, provolone, cafone, malocchio. O.S.C.*

campidanez, d. sd. S ins. Sardinia (reg. Campidano, Sulcis, Sàrrabus, Ogliastra, Barbagia). D. inovator, cu multe particularități care merg cu d. it. centro-merid. Sistem vocalic accentuat cu 7 foneme, cu opoziție între vocale semideschise și semiînchise (lat. *exceptis* >*ʃeti* „numai" — — *excepte*>*ʃɛti* „floare de făină"; lat. *oleum*>*óllu* „ulei" — *voleo*>**(b)ollo*>*cllu* „vreau") datorită influenței metafonice a vocalelor finale etimologice *i, u;* sistem vocalic neaccentuat cu 3 foneme *(i, a, u)* în care *-e, -o* devin *i, u (panis*>*pani);* vocale nazale cu valoare fonologică în unele graiuri *(lũa* „euforbia" — *lũa* „lună", *mau* „pri onier" — — *mãu* „mină", *bĩu* „văzut" — *bĩũ* „vin") determinate de dispariția lui *-n-* cu nazalizarea vocalei precedente (lat. *luna*>*lũa)* sau cu nazalizarea ambelor vocale (lat. *lana*>*lãã*>*lã*); fonem /w/ rezultat din modificarea lat. k^w și gr. it. *kw, gw;* palatalizarea lat. *k, g* + *e, i* (lat. *nuce*>*nuʒi*) poate fi influență tosc.: lat. *l* + iot>*ll (filius*>*fillu);* *k, t* + + iot>*ts (facio*>*fatso);* *d* + iot>*dʒ (ianua*>*dʒenua);* *n* + iot>*dʒ (vinea*>*bindʒa);* lat. *s* postconsonantic>*ts (forsit*>*fortsizi);* lat. *-n-* și *-l-* au diverse tratamente în graiurile **c.**: se păstrează, dispar sau se transformă în geminată, într-o fricativă sau, în cazul lui *l*, devine *ð, w, ɬ* sau o vibrantă uvulară sonoră; tendință spre metateză a lui *r* (lat. *cerebellum*>*tʃroðeḍḍu*); protezã vocalică înainte de *r-* (natura ei este în funcție de vocala accentuată: lat. *rana*>*aṙana, rubus*>*oruo vicco*>*erikku*); tendință de evitare a vocalei inițiale înaintea unui *s* + consoană *(skola, skina);* neutralizarea opoziției de gen la pl. art. hot. (*is* la ambele genuri); pron. neacc. pers. 3, la ac. și dat., au continuatori ai formei lat. cu geminată (lat. *illi*>*(i)ḍḍi);* conj. m.m.c.pf. din it. și cat. de tipul lat. *canta(ui)sset (kantessidi);* cond. analitic cu lat. *habebam* + + *ad* + inf.; preferință pentru part. trecut în *-itu*. Influența cat. mai puternică decît cea sp.; multe cuvinte cat. există numai în **c.** *(karnittséri, fustéri, pikkapeḍréri, saðattéri, diða, verdavólu, sangunera, bráu, grogu).* Adesea unor catalanisme din **c.** le corespund în log. cuvinte moștenite din lat. *(aitʃi*<cat. *aixi-gá(s)i*<lat. *accu sic, baska*<cat. *basca — kàldu*<lat. *cal(i)dus, donai*<cat. *donar — — dare*<lat. *dare, ténni(ri)*<cat. *tenir — aere*<lat. *habere.)* Configurație dial. complexă și controversată. Ultima clasificare a graiurilor **c.** (E. Blasco Ferrer) distinge 7 graiuri: **c.** occidental, barbaricin, ogliastrin, **c.** central, Sàrrabus, sulcitan, **c.** merid. *M.S.*

canario, d. sp. merid. Spania (ins. Canare). Istoria ins. Canare (incorporarea la Castilia începută în timpul lui Henric III și terminată în timpul regilor catolici Ferdinand și Isabela; expedițiile de repopulare a ins. au pornit din porturile merid. ale Spaniei) explică rolul preponderent al elementului and., iar poziția geografică, în drumul spre și dinspre America, amestecul de forme specifice sp. americane, ast.-leon. și pg. Particularități fonetice merid.: păstrarea aspirației pentru lat. *f- (jablar, juir* = sp. *hablar, huir),* ca în d. and., extr. și ast.-leon.; aspirarea lui *-s, -z (aʰko, muʰlo* = = sp. *asco, muslo),* ca în d. and., extr. și murc., dar care nu influențează consoana sonoră care urmează la fel de puternic ca în d. and. sau murc.; *seseo,* cu *s* predorsal ca în d. and. și în sp. americană; *yeismo,* mai ales la orașe, de unde se propagă rapid; pierderea distincției dintre *-r* și *-l,* la fel ca în d. and., extr., murc. *(barcón, jalto* = sp. *balcón, harto);* *tʃ* se pronunță mai mulat decît în sp. literară; *-n* tinde să se velarizeze, nazalizarea vocalelor fiind o trăsătură **c.** Dispariția pron. *vosotros* (înlocuit cu *usiedes),* la fel ca în d. and.; sînt frecvente *los, losotros* pentru *nos, nosotros;* în flexiunea verbală schimbări de accent *(váyamos)* și arhaisme *(truxe, vide* = sp. *traje, vi);* *ser* ca aux. al verbului intranzitiv *(soy nacido en ...)* și în construcții ca *somos viernes.* Lexicul **c.** prezintă un mozaic de elemente prehispanice din guanche *(beletén, bequeque),* and. *(abulaga, afrecho),* pg. și ast.-leon. *(bucio, chamizo, fechar, ferruje, magua),* specifice sp. americane *(guagua, atorrarse, buchin-*

che), din l. africane datorită apropierii de coasta Africii *(taifa, guayete, insalla)* ; arhaisme *(aguisiar, antier, gago, mercado)*. *M.S.*

Cantar de mio Cid. Primul monument cunoscut al literaturii sp. Discuții în legătură cu data și locul în care a fost scris. Ideea general acceptată astăzi (fundamentată de R. Menéndez Pidal) este că textul a fost scris între 1140 și 1147 în prov. Soria, la extremitatea de SE a prov. Castilia Veche, probabil de un poet din Medinaceli. Transmis printr-un ms. tirziu (1307) care nu este copia directă a textului din 1140. Nu este un text integral ; are 3720 de versuri grupate în 3 părți. Spre deosebire de epopeile franceze *(Chanson de Roland)* **C.** redă fapte contemporane sau aproape contemporane cu Cidul Campeador, eroul principal fiind un personaj real Rodrigo Díaz de Vivar, ale cărui fapte au fost celebre. Scris în d. cast., dar are particularități din alte d. (fapte arag. : *empleye, firgades, vreyal ;* păstrează diftongul *wo* pentru sp. *we* ca în graiul sorian) și arhaice (apocopa pron. pers. ; *haber* și *ser* nu apar niciodată la începutul frazei). Publicat și comentat de R. Menéndez Pidal într-o amplă ediție în 3 vol. *M.S.*

cantitate consonantică. În lat. clas. existau consoane simple și consoane duble (geminate) : *catus* „ascuțit" ~ *cattus* „motan", *anus* „bătrînă" ~ ~ *annus* „an", *sera* „zăvor" ~ *serra* „fierăstrău" ; consoanele geminate *(pp, bb, tt, dd, kk, gg, mm, nn, ll, rr, ff, ss)* au fost considerate fie invariante monofonematice, fonologizate pe baza unei opoziții de **c.c.**, fie secvențe de 2 consoane despărțite de tăietura silabică. Grafiile lat. vulg. arată că între consoanele simple și duble s-au produs frecvente confuzii și că geminarea era folosită cu valoare expresivă. Consoanele geminate se păstrează în it. (d. tosc. și majoritatea d. centro-merid.), unde există o opoziție de **c.c.** (lat. *capillus* >it. *capello* „păr" ; *cappellus*>*cappello* „pălărie" ; *caminus* „cămin" ~ *camminus* „drum"), și sd. (lat. *bucca*> *bukka, battuere*>*batti(ri)*), izolat în d. romanice (graiul beișetan al sp.) pentru *-ll-* și *-nn-*. Dispariția geminatelor din pronunțarea celorlalte l. romanice, inclusiv d. galo-italice, nu a însemnat însă eliminarea fără urmă a opoziției simplu~geminat. Ea s-a continuat pe alt plan, determinînd uneori, din cauza pronunțării distincte a celor 2 sunete rezultate din simplă și din geminată, o evoluție diferită a contextului vocalic. Faptele romanice permit să se presupună că opoziția simplu ~ geminat s-a continuat în 2 feluri : fie prin transformarea ei într-o opoziție de forță, ceea ce a însemnat menținerea articulației consoanei simple și întărirea articulației consoanei geminate în momentul reducerii ei (*rr*>sp., cat., pg., gasc., sd. [r̄] : *carrum*>log. *karru*, cat., sp., pg. *carro ;* lat. *carus*>log. *karu*, cat. *car*, sp., pg. *caro ;* în cazul lui *l, n* geminați intervocalici, consoana forte s-a palatalizat în cat. și sp. : lat. *annus*>cat. *any*, sp. *año ; sella*>cat. *sella*, sp. *silla*), fie prin slăbirea articulației consoanei simple și preluarea de către geminată a articulației simple primare (în rom. rotacismul lui *-l-* este însoțit de simplificarea articulației lui *-ll-* : lat. *mola*>*moară*, dar *mollis*>*moale ;* în pg., galic., gasc., consoanele simple *-l-*, *-n-*>zero cu sau fără nazalizarea vocalei precedente în cazul lui *n*, iar *-ll-*, *-nn-*>*l*, *n* : *filum*>pg. *fio*, dar *caballus*>*cavalo ; luna*>*lua*, dar *annus*>*ano*). Cu evoluția opoziției simplu~geminat trebuie probabil pusă în legătură leniținea* consoanelor : în l. romanice occidentale oclusivele geminate se transformă în consoane simple, în timp ce consoanele simple primare, în aceeași poziție intervocalică, se sonorizează și pe alocuri se fricativizează (lat. *cappellus*>fr. *chapeau*, sp. *capillo*, pg. *capelo ; capillus*>fr. *cheveu*, sp. *cabello*, pg. *cabelo ; saccus*>fr. *sac*, sp., pg. *saco ; securus*>fr. *sûr*, sp., pg. *seguro*). În rom. influența diferită exercitată asupra contextului vocalic de geminatele devenite forte, pe de o parte, și de consoanele simple, pe de altă parte, dovedește că opoziția simplu~geminat nu s-a redus dintr-o dată nici în această parte a Romaniei, chiar dacă nu s-au conservat decît urme indirecte. Mărturia este mai limpede în cazul vocalelor urmate sau precedate de sonante *(annus*>*an*, dar *canis*>*cine ; *horrire*>*uri*, dar *perire*>*pieri)*. În fr., o opoziție de **c.c.** pare să se constituie, ca urmare a evoluției consonantismului, pe terenul l. contemporane (*mourait* „murea" ~ *mourrait* „ar muri") ; uneori geminata se realizează ca urmare a dispariției unui *e* mut *(éclairera~éclaira)* sau la joncțiunea morfemelor *(il l'a dit~il a dit, là dedans~la dent)*. *S.R.R.*

cantitate vocalică. Avea în lat. clas. rol fonologic. Vocalele erau lungi sau scurte : *lātus* „coastă" ~ *lătus* „lat", *silua* (nom.) ~ *siluă* (abl.). Pierderea **c.v.** în lat. vulg. a fost pusă în legătură cu contactul vocalismului lat. cu sisteme vocalice diferit organizate ca urmare a extinderii lat. sau cu trecerea pe prim plan în marcarea contrastului de accent a intensității care-și subordonează durata vocalelor ; se pare că în lat. vulg. a existat o tendință de reorganizare a **c.v.** în funcție de cantitatea consonantică, vocalele scurte fiind preferate în silabă închisă, cele lungi în silabă deschisă : *cŭpa~cŭppa, sūcus~sŭccus*. **C.v.** a dispărut de timpuriu fără urme în sd. ; în restul Romaniei a fost suplinită de distincțiile de apertură vocalică nerelevante din lat. clas. Pierderea **c.v.** în momente diferite ale evoluției vocalismului lat. explică poate diferențele dintre sistemele vocalice care stau la baza celor romanice. În trecerea de la lat. la v.fr. s-a refăcut o opoziție de **c.v.** pe baza distribuției vocalelor în silabă deschisă și închisă, ceea ce explică diftongarea vocalelor în fr. numai în silabă deschisă ; fenomenul a fost pus pe seama influenței france. În l. romanice **c.v.** este în general o trăsătură nerelevantă : subordonată accentului (vocalele accentuate se pronunță mai lung decît cele neaccentuate), unui anumit timbru vocalic (fr. *a* posterior se pronunță mai lung decît *a* anterior : *tâche* „însărcinare" ~*tache* „pată" ; vocalele semiînchise se pronunță mai lung decît cele semideschise în același context : *paume* „palmă" ~*pomme* „măr"), determinată contextual (în it. este subordonată naturii silabei : vocala în silabă deschisă se pronunță mai lung decît în silabă închisă, în timp ce în fr. vocalele nazale se pronunță în silabă închisă mai lung decît în silabă deschisă ; tot în fr. pronunțarea mai lungă a vocalei este determinată de unele consoane : /R, z, 3, v/ : *muse, tige*), expresivă (rom. *ce faceee !?*,

încetişooor!). În l. romanice literare, **c.v.** are în puţine cazuri caracter relevant, datorat unor evoluţii pe teren romanic: în fr. este relevantă pentru *e* semideschis în perechi minimale ca: *maître* „stăpîn" ~ *mettre* „a pune", în care pronunţarea mai lungă a vocalei este instabilă, nu se realizează decît în vorbirea îngrijită sau în cea emfatică şi poate fi considerată factor distinctiv virtual; sp. *paseé* „plimbai" ~ *pasé* „trecui" (pronunţate identic în vorbirea obişnuită). **C.v.** a recăpătat caracter relevant în unele d. romanice (friul., eng.s.). *S.R.R.*

canîuja, vezi **replana.**

capeirez, subd. cat. (d. rossellonez). Franţa (dep. Pyrénées-Orientales, reg. Capcir). *M.S.*

capverdian *(fundo)*, creolă pg. Capul Verde; l. maternă pentru cca 330 000 vorb. Vorbită şi de o comunitate afro-americană de lingă New Bedford (Mass.), formată din urmaşi ai emigranţilor din sec. 19; vorb. numiţi *bravas*. Arhipelagul Capul Verde a fost posesiune pg. din 1640 pînă în 1975, cînd a devenit republică independentă. Arhipelagul fiind pustiu, portughezii l-au colonizat cu negri de pe coasta africană occidentală (mai ales din Guineea—Bissau). L. naţională din 1979. L. oficială este pg. Alături de creola propriu-zisă mai există o variantă cultivată a acesteia, vorbită de intelectuali şi folosită ca expresie a unei literaturi deosebit de interesante. Bogată literatură orală în **c.**; este l. de cult.

Împreună cu d. guineez şi africano-costeiro, **c.** formează ansamblul negro-pg. de N, cu substrat senegambic. 2 varietăţi: barlavento (vorbit în ins. Santo Antão, S. Vicente, Sta. Luzia, S. Nicolau, Sal, Boa Vista) şi sotavento (Brava, Fogo, S. Tiago, Maio).

Se păstrează vocalele nazale *ẽ* şi *õ*, pronunţate închis: *alguém>alguẽ, coração>c(o)raçom;* *a* tonic*>e*: *parte>pérte;* uneori *-o>e*: *muito>mute, juro>jure;* pg. *v* este bilabial *(navio);* palatala *λ>dʒ* sau *j* ori, mai ales în ins. S. Antão, cade *(melhor>medjor, velho>vei, mulher>muér);* *-r* de la finala inf. dispare, mai puţin la verbul *ser (chegar>chegá);* pg. *-r-* se poate realiza ca *ɾ̃ (ouro> orr)*, iar *ʒ>j (José, juntá)*. Nu are art. hot.; art. nehot. fem. rar folosit, forma uzuală este cea de masc.; subst. nu variază după număr, pl. fiind indicat de determinanţi *(uns home);* verbul nu are flexiune (excepţie *ter, vir* şi *ir*, de la care s-a păstrat pers. 3 sg. ind. prez. *tê, bê* şi, respectiv, *bái*, celelalte au numai o singură formă comună); ca morfem de pers. funcţionează pron. sub.; modul şi timpul exprimate cu ajutorul aux.: *stâ, tâ, tá, sá* (<*estar*) devenite particule pentru prez., *tá, taba* (<*estava*) pentru impf., *á, al* pentru viit.; prep. *a* a dispărut, iar rolul pg. *por* este preluat de *para*. *C.L.*

caraibă, vezi **antileză.**

caraibă, influenţă ~. S-a manifestat asupra lexicului sp., cu precădere asupra sp. am. Caraiba este o fam. de l. amerindiene vorbite de o populaţie care la venirea sp. în Antile cucerise terit. ocupate anterior de vorb. l. din fam. arawak. Termenii din caraibă sînt adesea greu de distins de termenii arawak (primii istorici sp. vorbesc în general de „l. insulei"); unii lingvişti folosesc chiar denumirea de cuvinte arawak-caraibe. Nume de animale *(báquira, caimán, curare, loro, manatí, mico)*, plante *(auyama, patiya)*, mîncăruri *(arepa, masato)*, obiecte casnice *(butaca, catauro, manare, múcura, piragua, toluma)*. Unele cuvinte din caraibă au pătruns şi în sp. generală *(butaca, caimán, loro, piragua)*, altele sînt răspîndite numai în continentul american *(catauro, toluma)*. De la numele sp. *caribe* s-a format *caribano* „indian nesupus", „om groaznic", „antropofag", de la care provine termenul *canibal*. Din contactul între coloniştii europeni şi **c.** au rezultat, mai ales în Antile, pidginuri romanice dispărute o dată cu exterminarea sau alungarea **c.** *M.S.*

cardinal, numeral ~. Teme nominale în general neflexibile în lat. şi în l. romanice. În lat. **n.c.** simple pentru 1 — 10, 100, 1 000 şi compuse (11—19, numele zecilor etc.). **N.c.** simple 1—10 se conservă în l. romanice: lat. *unus, una*, care a stat şi la baza articolului nehot. >rom. *un, o* (cu forme diferite pentru valoarea substantivală: *unu, una* şi cu forme cazuale: *unui/unuia, unei/uneia*), fr. *un, une*, it., cat., sp. *un, una*, pg. *um, uma;* lat. *duo* (cu forme distincte după gen la unele cazuri)>rom. *doi, două*, it. *due*, fr. *deux*, sp. *dos*, pg. *dois, duas* (opoziţia de gen este marcată şi în sd., oc., cat., exista în faza veche a tuturor l. romanice şi s-a conservat izolat în unele d.); *tres*>rom. *trei* (cu crearea unui fem. folosit în anumite contexte: *(tus)trele)*, it. *tre*, fr. *trois*, cat., sp. *tres*, pg. *três;* conservări izolate ale unui pl neutru **dua, tria* în d. ret.; *decem*>rom. *zece* (*pizeci*), it. *dieci*, fr. *dix*, cat. *deu*, sp. *diez*, pg. *dez*. **N.c.** compuse de la 11 la 15 (16) se moştenesc sau se recompun pe baza unor modele noi, unele lat. tîrzii, altele romanice; după exemplul lor se refac şi **n.c.** formate prin extragere (18, 19: lat. *duodeviginti*). Se menţin în l. romanice occidentale lat. *undecim*>it. *undici*, sp. *once*, fr., cat., pg. *onze* şi **n.c.** pînă la 15 în sp. şi pg. sau la 16 în fr., cat. şi it.; altele se formează cu ajutorul urmaşilor lui *decem*, cărora li se adaugă un alt **n.c.** fără element de relaţie (fr. *dix-sept;* acelaşi model în sd. şi cat.) sau cu element de relaţie: urmaşii lui *et* (sp. *dieciséis;* d. ret., oc., v.fr.) sau *ac* (it. *diciassette*, pg. *dezasseis*). În rom. toate **n.c.** de la 11 la 19 cunosc un model original de recompunere cu ajutorul prep. *spre* (considerat calc după v.sl. sau construcţie analogică după un model oferit de substrat, model extins în arom. şi pentru 21—23): *unsprezece*. Numele zecilor, formate în lat. cu *-ginta*, se conservă în majoritatea l. romanice: *uiginti>* arom. *γiγ ínţ*, it. *venti*, fr. *vingt*, cat. *vint*, sp. *veinte*, pg. *vinte*, însoţite uneori de modificări analogice: *nonaginta>*novaginta*. În fr. un sistem de numeraţie vigesimal (poate o reminiscenţă din substratul celtic) explică **n.c.** 80, 90: *quatre-vingt, quatre-vingt-dix*, care coexistă alături de variantele cu răspîndire regională: *huitante, nonante*. În rom. multiplicare pe baza zecilor: *douăzeci, treizeci*, formaţie atribuită substratului, influenţei v.sl. sau analogică după *două sute*. Unităţile se postpun zecilor fie fără element de relaţie (it., sd., d. ret., parţial fr., oc., cat.), fie cu ajutorul unei conj. copulative: rom. *şi*, fr. *et*, cat. *i*, sp. *y*, oc., pg. *e*. Pentru 100, l. romanice continuă lat. *centum*>it.

cento, fr. *cent(s)*, sp. *cien*, *ciento(s)*, pg. *cem*, *cento(s)*; rom. împrumutată *sută* (fem., flexibil în număr şi caz) din substrat sau din v. sl. În l. iberorom. **n.e.** multipli de sută se acordă în gen, ca şi în lat., cu subst. pe care-l determină (sp. *doscientos árboles*, *doscientas páginas*). Pentru 1 000, lat. *mille*>it. *mille (due mila)*, oc. *mil(a)*, fr., **cat.**, sp., pg. *mil* (invariabil). Forma *milia* se conservă ca un pl. în sd. sau devine sg. în rom. *mie*, cu formarea unui pl. analogic: *mii*; v.fr. *milie*>mod. *mille*. Pentru „milion", „miliard", derivate pe teren romanic: it. *milione*, fr. *millard*, care au fost ulterior împrumutate de la o l. romanică la alta. **N.e.** se antepun subst. fără element de relaţie cu excepţia rom. unde majoritatea cer folosirea prep. *de* (fr. *vingt-deux livres*, dar rom. *douăzecişidouă de cărţi*; pentru anumite **n.e.**, puţine la număr, şi în alte l. romanice: *un million d'étudiants*). *S.R.R.*

carta capuana, vezi **Placito di capua.**

castellonez, subd. cat. (d. val.). Spania (prov. Castellón de la Plana, N prov. Valencia). *M.S.*

castilian, d. sp. N-Centrul Spaniei (prov. Castilia Veche, Castilia Nouă şi părţi din prov. Extremadura, León, Navarra, Aragon, Murcia). Stă la baza l. literare sp., fapt ce explică numărul mic de particularităţi care îl deosebesc de l. literară (nesemnificative şi nu acoperă întregul domeniu castilian). Graiuri: burgalez, sorian, alavez, precum şi cele din Cantabria (cele mai arhaice) şi din terit. devenite ulterior castiliene (Rioja, Extremadura). **C.** medieval se deosebeşte de toate idiomurile iberorom. medievale prin evoluţia fonetică a unor sunete sau gr. consonantice lat.: *f-* devine *h* aspirat şi apoi dispare (*formosus>hermoso>*[ermoso]), *g-*, *j-* + *e*, *i*, devenite africate şi apoi fricative, dispar *(germanus>hermano>* [ermano], *ienuarius>enero)*, *sk*, *st* + *e*, *i* sau iot>*ts*>θ (lat. *fascis*>v.**c.** *haça* = sp. *haz*, **asciata*>v.**c.** *açada* = sp. *azada*) şi nu ʃ, ca în celelalte idiomuri iberorom.; diftongii *je*, *we*<lat. *ĕ ŏ (petra> piedra*, *terra>tierra*, *solum>suelo*, *porta>puerta)* separă **c.** de d. galic. al pg., d. mozar. şi cat., unde vocalele respective nu se diftonghează, de d. arag. şi ast.-leon. care prezintă stadiile vechi *ja*, *wo*, *wa*; nediftongarea lat. *ĕ* din *teneo* (>*tengo*) şi a lat. *ŏ* din *nocte>noche*, *podium>poyo* deosebesc **c.** de d. ast.-leon., arag. şi mozar. central (în **c.** iotul a împiedicat diftongarea); lat. *kl-*, *pl-*, *fl-*>λ *(clamare>llamar*, *plovere>llover*, *flamma>llama)* dar se menţin intacte în d. arag., mozar. şi în cat. sau devin *tʃ*, ʃ în d. galic. şi în d. ast.-leon. În alte cazuri **c.** a inovat, celelalte d. păstrînd stadiile mai vechi: a redus pe *je* (<lat. *ĕ*) la *i* înaintea unei palatale sau a unei alveolare *(vĕspa>avispa*, *castellum>castillo)*, la fel ca d. mozar., λ (<lat. *k'l*, *g'l*, *l* + iot) a trecut la *dʒ*<ʒ<*x (auricula>oreja*, *muliere>mujer)*, *-it-* (<lat. *-kt-*) a trecut la *tʃ (factum>hecho)*. **C.** a optat foarte devreme pentru una dintre diversele forme în concurenţă: diftongii *je*, *we*, art. *el* (concurat de *le* în alte d.), în timp ce în celelalte d. există şi astăzi oscilaţii. Particularităţi care nu sînt general răspîndite în **c.**: *-d*>θ *(saluz*, *Valladoliz)*; pronunţarea θ a lui *-k* în gr. *kt (aspezto*, *carázter)* şi χ pentru *-g (dijno*, *majno)*; păstrarea lui *-l* (lat. *salice>salce* = sp. *sauce*, *calce>calce* = sp. *coz)*; sinereza în *nausia*, *pial*, *cuete*, *máiz*, *cáido*; formarea superlativului cu *mucho (mucho bueno* = sp. *muy bueno)*; forme de prez. *(parteimos*, *partéis* = sp. *partimos*, *partís)* şi de pf.s. *(estuvemos*, *subemos* = sp. *estuvimos*, *subimos)*; accentuarea etimologică la ind. impf. pers. 1 şi 2 pl. *(ibámos*, *veniámos*, *conociáis)* şi la cond. *(ganariámos*, *ganariáis)*; extinderea folosirii cond. în *-ría* cu valoare de conj. impf. în *-ra* în fraza ipotetică *(si tendría*, *daría)*, în circ. temporale şi finale şi în condiţionale. **C.** s-a dezvoltat în Castilia, vechea reg. a Cantabriei. La început un grup de comitate, Castilia s-a extins la sfîrşitul sec. 9, luptînd pentru eliberarea de sub tutela regatului León. Reg. cu o vitalitate deosebită: a condus Reconquista, a folosit legi proprii (nu pe cele din codul vizigot de la curtea leoneză) şi inovatoare în privinţa l. Aceste împrejurări au favorizat apariţia unui d. original şi independent. Datorită cuceririi terit. ocupate de ar. (Reconquista), în care se vorbea d. mozar., **c.** s-a întins peste o mare parte a terit. sp. (Toledo, Andaluzia, Murcia), rupînd legătura ce unea idiomurile romanice din V cu cele din E domeniului hispanic. Ulterior, **c.** a redus simţitor aria d. leon. şi arag. şi a atras, datorită prestigiului său de l. oficială, şi pe vorb. cat. şi d. galic. transformîndu-se în instrument de comunicare pentru toţi cetăţenii sp. *Cantar de mio Cid* (1140), primul monument de literatură sp., este scris în **c.** cu particularităţi soriane. Influenţa d. **c.** asupra d. sp. (arag. de jos). *M.S.*

castiliană, vezi **spaniolă.**

castrapo, vezi **chapurrao.**

catalan central, d. cat. (gr. oriental). Spania (prov. Gerona, excepţînd o fîşie amplă care aparţine d. rosellonez; Barcelona, cu excepţia unei mici reg. la V de Calaf; Lérida, valea Cardoner; NE prov. Tarragona pînă la S de Montroig). Subd.: barcelonez, salat, tarragonez, xipella. D. ce coincide în linii generale cu cat. literară. Lat. *ē*, *ĭ*>ɛ *(plĭcat>plega)*, alături de evoluţia normală din cat. a lat. *ĕ*>*e (prĕcat>prega)*, situaţie unică în domeniul romanic unde de obicei lat. *ē*>*e* şi lat. *ĕ*>ɛ; desinenţa *-u* la pers. 1 sg. ind. prez. *(jo canto)*, în N domeniului (Bajo Ampurdán, Llano de Gerona) cu variantele *-ut* sau *-uk* (ultima apare şi în partea de S). *M.S.*

catalană¹, l. romanică, gr. iberorom., E Spaniei, ins. Baleare, Franţa (Rousillon, Cerdagne), Andorra, Italia (ins. Sardinia, reg. Alghero). 8 mil. vorb. L. de stat în Andorra şi l. oficială în Catalonia, alături de sp. (26,4% din populaţia Spaniei). Controverse în legătură cu originea şi apartenenţa **c.**: unii (R. Menéndez Pidal, H. Meier, A. Alonso, M. Sanchis Guarner) o consideră ca aparţinînd gr. iberorom., alţii că aparţine gr. galorom. (d. oc. la origine transplantat în Spania — sec. 8—9 — după întemeierea Mărcii Hispanice de către Carol cel Mare — W. Meyer-Lübke, E. Bourciez; idiom galorom. azi independent — A. Griera, W. J. Entwistle). S-a susţinut că **c.** ar constitui un gr. pir. împreună cu graiul arag. de sus şi cu d. bearn. al gasc.; azi (A. Badía Margarit, K. Baldinger) **c.** este considerată „limbă punte" între gr. iberorom. şi galorom. D. **c.**: leridan, valencian,

catalan central, rosellonez, balearic, algherez. C. s-a format în NE Pen. Iberice, care înainte de romanizare a fost locuit de diverse populaţii, unele lăsînd urme în c.: iberii, bascii, populaţie a cărei origine a fost mult discutată, celţii veniţi în mai multe valuri, ligurii, neindo-europeni stabiliţi pe litoralul medit. Reg. a fost cucerită de romani începînd din 218 î.e.n. Dintre popoarele germanice ajunse în această reg. mai importanţi au fost vizigoţii (sec. 5) şi francii. În sec. 8 ar. ocupă pentru un secol întreg terit. (o parte din locuitori trec Pirineii); în 759—801 francii cuceresc S Franţei şi intră în Catalonia, Carol cel Mare întemeind Marca Hispanica. Conţii de Barcelona continuă din sec. 12 lupta contra ar., în 1238 fiind eliberată Valencia şi astfel c. se extinde prin *Reconquista* pînă în S peninsulei. În sec. 8—13 legături strînse între reg. Rousillon şi Catalonia care au avut urmări asupra evoluţiei c. (asemănări cu oc.). Începînd din 1326 c. se vorbeşte şi în Sardinia; o dată cu anexarea acesteia la domeniile arag., a devenit l. oficială pînă în 1749. Unirea Aragonului cu Castilia a dus în peninsulă la decăderea c. în favoarea sp. Istoria c. are 2 etape: veche (sec. 11—15) şi modernă (din sec. 16). Absenţa diftongării spontane a lat. *ĕ, ŏ (mele>mel, domina>domna)*; diftongarea condiţionată doar de iot următor (lat. *e>jeį, o>woį*, reduse în c. mod. la *i, u: lectus>*leįtu>*ljeįtu>llit, oculus>*ok'lu>*oįlu>woįlu>ull*); lat. *au>o (causa>cosa)*; dispariţia vocalelor neaccentuate finale lat. cu excepţia lui *a*>[ə] şi menţinerea lor (*e*>[ə]) după gr. consonantice (*murus>muru>mur, mula>mula* [mulə], *latro>lladre* [ʎaôrə]): leniţiunea oclusivelor surde şi sonore intervocalice lat. la fricative sau zero *(amica>amiga, laudare>lloar)*; lat. *-s->-z- (asinus>>ase* = [*aze*]); lat. *-ll-, -nn->*λ, *ń (bella>bella, grunnire>grunyir)*, dar lat. *rr* se păstrează ca un *r* forte *(corrigia>corretja)*; lat *b-, u-* se confundă *(bibere>beure* = [bewe], *vivere>viure* = [bjure]); lat. *f-* păstrat *(falce>falç)*; lat. *l->*λ *(luna>lluna)*, fenomen tîrziu (începe abia în sec. 16); lat. *kl-, pl-, fl-* păstrate *(plorare>plorar, flamma>flama, claius>clau)*; lat. *-kl-, -gl-->*λ *(oculus>ull)*; lat. *mb, nd>m, n (cumba>coma, *bĭnda>bena)*; lat. *-kt->-it- (fructus>fruit, octo>vuyt)*; palatalizarea oclusivelor dentale şi velare lat. urmată de reducerea africatelor (*ts, dʒ*) la fricative (*z, ʒ*) *(cinque>>cinc, fortia>forsa, gener>gendre, diurnum>jorn)*; lat. *l* + iot>λ *(allium>all)*; metateza lui iot în gr. lat. *r* + iot *(corium>cuir)*; consoanele finale lat. se fricativizează, se vocalizează sau dispar, cu excepţia lui *s-* păstrat; consoanele finale secundare dispar (lat. *plenum>ple*, dar *plena>plena*) sau se vocalizează (lat. *dicit>diu*); proteza lui *e* în cazul lat. *sp-, st-, sk- (sperare>esperar, stat>està, scena>>escena)*. Sistem vocalic cu 4 grade de apertură; 7 (8) vocale cu opoziţie între vocale semiînchise şi semideschise, în general nemarcate în scris (*net* „nepot" cu *e* închis şi „curat" cu ɛ, dar *Déu* „dumnezeu" cu *e* închis şi *deu* „zece" cu ɛ; *os* „urs" cu *o* închis şi „os" cu ɔ); după unii autori există o vocală centrală cu valoare fonologică; sistem cu 18 consoane, printre care *v, z*, ʃ, ʒ, *ń*, λ, *r̄*, dʒ; 2 semiconsoane; structură silabică cu multe consoane finale, inclusiv palatala λ *(lloţ, dolç, tots, cavall, aquell)*; accent liber cu rol fonologic; pl. în *-s (amic — amics)*; art. hot. cu forme provenind atît din lat. *ille*, cît şi din lat. *ipse (el<illus, -e(s)<ipsus)*; comparativul cu lat. *magis>>més* (în v. c. şi *plus)*; pron. de adresare cu 3 grade; adj. şi pron. pos. — aceeaşi formă *(el meu)*, cu urme de pron. pos. accentuat *(mon)*; pron. dem. ternar *(aquest — aqueix — aquell)*; pron. adverbiale *en, hi*<lat. *inde, ibi* în v. c.; 3 conj. *(-ar, -er, -ir)*; multe verbe de conj. *-ir* primesc infixul *-isc-*; preferinţă pentru formele de pf. s. slab; pf. perifrastic cu *anar* + inf. *(vaig cantar)*; păstrarea în v. c. a m.m.c.pf. ind. lat. cu valoare de cond.; 2 aux. *(haver, ésser)*; imp. negativ pers. 2 sg. a conj. prez. *(ne cantes pas)*; preferinţă pentru part. trecut în *-utus (crescut, nascut)*; compl. direct nume de pers. cu prep. *a (j'aimi al miéu paire)*. Cuvinte lat. păstrate numai în c. *(adiare, cataracta, ignorare, repudiare)* sau în c. şi gr. galorom. *(caput, fenestra, manducare, *tropare, volere)* în opoziţie cu restul gr. iberorom.; termeni din substratul iberic *(estalviar, paparra)*, punic (rar *Mahon*), ligur *(Badalona)* şi celtic (top. în *-dum*: *Besalú, Salardú*); cuvinte germanice (vizigote şi mai ales franc: *blau, botar, bosc, esquena*; top. în N Cataloniei: *Galí, Tibau*); arabe (200, mai puţin numeroase decît în sp.: *albercoc, catifa, gessami, sucre, taronja)*; împrumuturi din fr., pătrunse în 2 etape — medie *(cotardia, jardí, patge)* şi mod., din sec. 17 *(corsé, fitxa, hotel, pardessú)*, oc., mai multe decît din fr. *(aimia, balma, banya, coratge, daurar, ermitatge, espasa* în trecut, pînă în sec. 15, numărul lor şi mai mare), it. *(tramuntana, gregal; escopeta, sentinel·la; fregata, pilot*; mai numeroase în d. algherez), engl. (*club, esport, vagó, rosbif*; mai ales în subd. menorquin), sp. *(lladrar, lleny, ort)*. Unitate dial. pronunţată în comparaţie cu sp., consecinţă a tecit. redus şi a *Reconquistei*. Cele 6 d. c. diferă din punct de vedere fonetic şi morfologic, dar nu aşa de mult ca d. sp. (ast.-leon., arag.) faţă de d. cast. C. medievală a prezentat o unitate aproape absolută, cel puţin în aspectul scris. 2. mari gr. de d. separate de rîul Llobregat: occidental (d. leridan, val.), mai conservator, şi oriental (d. cat. central, roselonez, ballearic, algherez). Cele 2 gr. se deosebesc prin tratamentul lui *a, e* şi *u, o* neaccentuate: în gr. occidental distincţia se păstrează (*sogre* „socru" ~ *sogra* „soacră", *coqueta* „turtiţă" ~ ~ *coquete* „gînganie"), iar în cel oriental ele se confundă într-o vocală neutră, respectiv în *ə (sogrə, cuqueta)*; tratamentul lat. *ę*<*ē*, *ĭ* păstrate ca *ę* în gr. occidental, dar modificate în gr. oriental: tipuri lexicale lat. diferite (primele aparţin gr. occidental): *speculum — miraculum* „oglindă", *umbilicus — *lumbriculus* „buric", *ciccus — *ninnus* „copil", *muscio,-one — aucellus* „pasăre", *murecaecus — ratta pennata* „liliac". Deosebirile dial. au fost observate pentru prima dată de Pujades (1609), iar distincţia dintre cele 2 gr. a fost făcută de M. Milà i Fontanals. Existenţa acestei diviziuni dial. a fost explicată diferit: unii (M. Sanchis Guarner, G. Colón) consideră că este datorită substratului prelat. diferit (iberic în gr. occidental şi neiberic în gr. oriental), alţii (R. Menéndez Pidal, A. Griera, W. J. Entwistle) cred că

este mai recentă, datorită *Reconquistei*. Primele atestări ale c. sînt cuvinte și fraze în documente juridice lat. (sec. 9—11). Primul text **c.** — *Homilies d'Organya*, fragment dintr-o culegere de rugăciuni (sfîrșitul sec. 12—începutul sec. 13). În sec. 13. **c.** l. oficială a regatului Aragon, folosită în corespondența diplomatică. Texte poetice de la sfîrșitul sec. 13 (înainte trubadurii **c.** scriau în oc.) cu Ramon Llull (1235—1315), poet și filozof, care contribuie decisiv la desprinderea **c.** de influența oc. Bogată literatură **c.** în sec. 14—15, cu cultivarea tuturor speciilor literare (Auzias March, Jordi de Sant Jordi — poeți, Frances Eximenis, Bernat Metge — prozatori). După sec. 15, în urma unirii Aragonului cu Castilia (1479), **c.** decade în favoarea d. cast. al sp. După 1716, o dată cu întărirea puterii centrale, situația **c.** se deteriorează (folosită numai în documente juridice, religioase și comerciale; exclusă din învățămînt în 1838). În sec. 19 renașterea *(Renaixança)* **c.** (scrierile lui Carles Arabau și Jacinto Verdaguer și organizarea concursurilor literare *Jocs florals*, 1859). Stadii filologice (A. Alcover) și înființarea *Institut d'Estudis Catalans* (1907) contribuie la sistematizarea ortografiei și la apariția unei gramatici normative (P. Fabra). **L.** oficială a guvernului autonom **c.** *(Generalitat de Catalunya)* în 2 perioade (1931—1938 și în prezent). Astăzi l. obligatorie în școlile din Catalonia. **C.** nu are o variantă standard care să fie utilizată fără conotații geografice precise; cea mai răspîndită este varianta barceloneză (subd. al d. **c.** central). Alfabet lat.; ortografie fonetică stabilită în 1921, cu unele caracteristici: *ll* = λ, *l·l* = *l* dublu nepalatalizat, *ny* = *ń*, *x*, *ix* = *dz*, *tx*, *ig* = *tʃ*; *tg*, *tj* = *dʒ*; *s* = *z*, *ç*, *ss* = *s*. 2 accente grafice ('grav: *fàcil, telèfon, memòria* și 'ascuțit: *bé, móm, ús*); tremă pentru marcarea valorii fonetice a lui *u* în gr. *gue, gui, que, qui (ambigüitat, qüestió)* sau a lui *i (veïna)*. *M.S.*

catalană², nume dat în sec. 18 l. oc. de către unii învățați cat. *I.V.R.*

catalană, influență ~. S-a exercitat asupra unor l. romanice (sp., oc., sd.) sau d. ale unor l. romanice (it. merid., isp.). Factorii care au favorizat **i.c.** au fost diferiți de la o țară la alta, de la o epocă la alta. Factori politici (unirea Castiliei cu Aragonul unde se vorbea cat., stăpînirea Sardiniei și a S Italiei timp de cîteva sec.), economici (numeroase produse ajunse în Spania prin Catalonia), geografici (vecinătatea cu terit. de l. sp. sau oc.) au contribuit la difuzarea cat. În Sardinia a ajuns să fie folosită nu numai ca l. administrativă cîteva sec., ci și ca l. intermediară între vorb. unor d. sd. diferite (la 1738 chiar după ce Sardinia a trecut la Casa de Austria actele erau redactate încă în cat.) și la stabilirea unor contacte între cat. și sp. La baza **i.c.** — procese de bilingvism: de masă (în Sardinia sec. 14—17 și în zonele de contact dintre sp. și cat.) sau individual, de durată sau temporar, sau la nivelul comunicării cotidiene. **I.c.** cea mai puternică în sd. și sp. În sd. **i.c.** s-a manifestat încă din sec. 13, mai ales în lexic, în toate domeniile onomasiologice: meserii *(biga, burumbálla)*, hrană *(ampudda, kallente, findéus)*, termeni de înrudire și raporturi sociale *(brassolu, kriu, (i)stimare, viúda)*, corpul omenesc, particularități fizice și psihice *(bára, kaʃale, kara, debile, formózu, tristu)*, faună *(ainu, sangunéra)*, floră *(aff(r)áb(b)ika, fazolu, gravéllu, dʒentilka, sindria)* etc. Unele cuvinte există în sd. și în d. it. merid. (sd. *argudzinu*, sic. *aguzzinu*; sd. *akka(b)are*, sic. *acabari*; sd. *ispantare*, cal.-sic. *spantari*). Cele mai multe cuvinte cat. se găsesc în camp. de unde uneori au eliminat vechiul termen lat. (camp. *kalentura*, dar log. *freba*<lat. *febre(m)*; alteori termenul cat. există în camp. iar în log. îi corespunde un cuvînt sp. *(ledʒdʒu*: log. *jeu*<sp. *jeo)*. Se consideră **i.c.** pronunțarea velară a camp. *l (poštа*<*porta)* și întărirea poziției lui ʃ cu randament scăzut înainte de **i.c.** *(ʃimpra, ʃiringa)*; sistemul pron. de politețe *(bozu — bostéi — mrattséi)*; sufixe împrumutate de camp. *(-eza*: *destreza, pureza)* sau întărirea poziției unor sufixe sd. *(-on*: *laðróni, mandróni)*. În sp., **i.c.** numai în lexic, unele cuvinte pătrunse și în vorbirea cotidiană *(balance, clavel, faena, papel, pólvora, quijote, rape, remolcar, tarifa)*, altele în d. murc. și arag. *(empaguntar, emparar, empeltar, encanar)*; în oc. **i.c.** în lexic *(antorcha, bonete, bosque, cordel, esmalte, palenque)* la fel ca în pg. *(nau, esquife)*; izolat și în isp. (*kale* „trebuie"). Prin cat. în sp. numeroase cuvinte fr., oc., it. *(forajido, artesano, lustre)* și în oc. cuvinte ar. *(alambic, albricot, alcòva, almanac, aubergina, estragon)*. *M.S.*

cauzală, propoziție circumstanțială ~. În lat. existau 2 clase de **p.c.c.,** în funcție de modul folosit: unele introduse prin *cum* (de regulă cu conj.), altele introduse prin *quod, quia, quando, quoniam, quandoquidem* (cu ind. pentru o cauză efectivă și cu conj. pentru o cauză sau un motiv care reprezentau părerea unei persoane absente sau atunci cînd se exprima un motiv pe care vorbitorul îl respingea ca nefundamentat; *quia* apărea frecvent cu ind.). Unele conj., cu alte valori fundamentale, aveau și sens cauzal: *dum, postquam, quantenus, ut* (acesta din urmă cu ind. exprima nuanțe cauzale asociate valorii comparative), *ubi, cur*. În l. romanice, structura **p.c.c.** cunoaște o sistematizare și o simplificare. S-au păstrat conj. *quia, quod*. Continuînd o tendință evolutivă reflectată direct sau indirect de lat., unele adv. sau conj. cu alte funcții în lat. *(quomodo, quando, post(ea))* au căpătat valoare cauzală în l. romanice. L. romanice au dezvoltat diverse tipuri de loc. conjuncționale cauzale, formate cu prep. care continuă lat. *pro, por* sau *per*, generale în l. romanice cu excepția rom. O situație specială au rom. *pentru că*, v. rom. *derept că* (unde *derept* „pentru"). În alte loc., primul element corespunde etimologic lat. *post* (it. *poichè*, fr. *puisque*, sp. *pues que*, pg. *pois que*; cf. v. rom. *după ce*, în care al doilea element este un pron.). Loc. conjuncționale formate dintr-un part. prez./trecut sau gerunziu + conj. par mai recente: rom. *fiindcă*, it. *dato che, considerato que*, fr. *vu que, attendu que, étant donné que*, cat. *vist que*, sp., pg. *visto que*. Există și loc. conjuncționale formate dintr-o prep. + subst. + conj. sau pron. rel. (rom. *din cauză că, din pricină că*; it. *per il fatto che, per il motivo que, dal momento che*; fr. *à cause que, du moment que, en considération de ce que*; sp. *a causa (de) que, por razón de que, en vista de que*; pg. *a cousa que*. În loc. rom. *de-*

oarece, de vreme ce, din moment ce, ultimul element este pron. rel. Tipul prep. + pron. este mai rar (v. rom. *derept ce*, rom. mod. *de ce, după ce, prin ce*). Inventarul loc. conjuncționale care introduc **p.e.c.** este deosebit de bogat în fr. mod.: *parce que, puisque, du moment que, à preuve que, dès lors que, surtout que, d'autant (plus, moins) que, selon que, suivant que, de ce que, sous prétexte que, c'est parce que, c'est que* etc. și în rom. unde, pe lîngă conj. și adv. rel. *(că, căci, cînd, unde, cum)*, se folosesc ca elemente de relație: *deoarece, fiindcă, întrucît, din cauză că, pentru că, din pricină că, de vreme ce, din moment ce, cîtă vreme, o dată ce, de unde* etc. Modul folosit în **p.e.c.** este ind. sau, uneori, cond. În subordonata care respinge cauza, modul utilizat este, în general, conj., cerut de anumite loc. conjuncționale: it. *non perchè, non che, non già che*; fr. *non (pas, point) que, ce n'est pas que, faute que*. Rom. face excepție, negarea cauzei fiind exprimată prin ind., dar și prin optativ-cond. *(Nu că mi-ar fi frică, dar vreau să ajung mai repede acasă.)*. **P.e.c.** poate exprima diferite valori semantice. În rom., distincția „cauzale propriu-zise" și „cauzale condiționale" este marcată și de caracteristici formale; cauzalele condiționale apar pe lîngă unele elemente inter. (de cele mai multe ori cu rol retoric) sau exclamative *(Dacă ești bolnav, cum o să mergi în excursie?)* și sînt introduse prin *cînd, dacă, de, de vreme ce, din moment ce, cîtă vreme*. Majoritatea l. romanice disting cauzalele propriu-zise de cauzalele argumentative. Astfel, în fr. *parce que* marchează cauzala propriu-zisă, pe cînd *car* și *puisque* introduc cauzala argumentativă. Aceasta din urmă, bazată pe un raport de justificare, conduce silogistic de la o premisă la o concluzie, înlocuind distincția cauză ~ efect prin distincția concluzie (sau aserțiune de bază) ~ premisă (sau argument). Astfel, *Jean est venu parce qu'il voulait demander de l'argent à sa mère* reprezintă o cauzală propriu-zisă, pe cînd *Jean est venu puisque sa voiture est devant la maison* conține o cauzală argumentativă. Aceeași situație se regăsește și în alte l. romanice (oc., sp., rom.). În rom., **p.e.c.** argumentativă este introdusă prin *că, fiindcă, de vreme ce, din moment ce deoarece (Arde fiindcă iese fum. — Cît e ceasul? C-al meu a stat.)*. În sp., *porque* exprimă cauza, iar *porque ya* motivul. În privința topicii, rom. prezintă o mai mare libertate în comparație cu celelalte l. romanice. În fr., sp., pg., conj. *comme* și *como* se află la începutul frazei. Cauzala introdusă prin rom. *că* apare obligatoriu după principală. *M.T.*

cauză, complement circumstanțial de ~. Exprimat în lat. prin subst. sau substitute, mai ales cu prep. *ob, propter, per* ÷ ac. *(per invidiam), ex, prae, de, ab, pro, in* ÷ abl. *(fatigati de vigiliis; a frigore; pro eius suauitate; in aliqua re inuidere alicui)*, mai rar la abl. cauzei fără prep. *(fame interire)*, cu prep. „improprii" ÷ gen. *(uitio alicuius)* și prin construcții absolute: abl. absolut, raportul cauzal fiind una din valorile cel mai frecvent exprimate de acesta *(C. Flaminium Coelius, religione neglecta, cecidisse apud Trasumenum scribit)*, mai rar nom. absolut *(hi contemnentes eum, assurgere ei nemo uoluit)*; raportul cauzal explicitat încă din lat. clas. și mai ales imperială cu ajutorul conj. caracteristice prop. circ. corespunzătoare. *quippe (quippe tot infectus), ut (me tueor, ut oppressis omnibus, non demisse), ut, utpote, tamquam, uelut* mai ales pentru exprimarea cauzei subiective *(ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt)*. În l. romanice, **c.e. de c.** determină verbe sau adj. (rom. *palid de emoție*, fr. *rouge de honte*, it. *stanco per la fatica)*. Se exprimă prin subst. (mai ales abstracte) numai cu prep. — unele comune și compl. circ. de scop (rom. *Pentru vorba asta s-a supărat*, fr. *mourir de faim; agir par jalousie|en haine de son voisin; Il sursauta au vacarme*; it. *soffrire per l'invidia|dal dolore; crepare d'invidia; Si sgomentó all'urlo della belva*, sp. *Se cerró el aeródromo por la nevada, Por motivos de salud no puedo asistir a la junta*, pg. *morrer à fome*, cat. *Això ha passat per culpa teua*, oc. *Por la fam e los cans, lo lop sòrt del bosc)* sau cu loc. prepoziționale (rom. *Greșește din cauza|pricina neatenției; Lipsește din cauză|motive de sănătate*, fr. *à cause de la chaleur; du fait de sa maladie; vu l'état de la mer*, it. *a causa dell'epidemia; per motivi|ragioni di servizio*, sp. *Por motivos de salud no puedo asistir a la junta)* sau prin substitute: pron. (rom. *Nu se moare din asta*, fr. *à cause de moi*, sp. *Lo hago por él*), adj. pronominal (rom. *Suferă din cauza mea)*, num. (rom. *Era supărat nu atît pentru primul insucces, cît pentru al doilea*). **C.c. de c.** poate fi exprimat și printr-un adj. calificativ sau participial cu prep. acordat sau printr-un adv., urmate adesea de o prop. modală (rom. *Nu putea adormi de obosită (ce era), De multe ce-a vorbit a răgușit*, sp. *Si entonces no dormia por pobre, ahora no podía sosegar de rico, El sobre no entró en el buzón de grande que era|de tan grande como|que era|por lo grande que era*); nuanță cauzală poate avea și atr. circ. exprimat printr-un adj. izolat, acordat (fr. *Honteux de son échec, il ne se montrait plus; Il ne nous a pas regardés, distrait qu'il était; Malade comme il (l')est, il ne reviendra pas.*, oc. *Fatigat qu'èra, me som endormit*). **C.c. de c.** se poate exprima și prin unele loc. adverbiale de asemenea comune și circ. de scop (rom. *De asta nu se înțeleg*). **C.c. de c.** se poate exprima și prin verbe la moduri nepersonale. Astfel, el poate fi redat prin gerunziu: rom., unde are numai prez. *(Vorbind atîta, a răgușit)*, it. prez. *(Essendo tardi, non volle uscire)* și trecut *(Avendo perso tutto non potevo soccorrerlo)*, sp. prez. *(Estando enfermo, no pudo venir)* și trecut *(Habiendo estado enfermo, no pudo venir)*, pg. prez. *(Chovendo assim, não saio)*, fr. part. prez. *(Voyant le danger, le chauffeur ralentit)*, eventual gerundiv prez. *(se blesser en tombant)* și part. „prez." compus *(Ayant trop mangé, l'enfant tomba malade)*. Raportul cauzal se poate exprima și prin part. trecut (acordat) izolat (fr. *Offensé, il protesta*, it. *Preoccupato per il suo silenzio, gli scrissi subito*). **C.c. de c.** se poate exprima și prin inf. cu prep. — prez. (fr. *Il m'excède à me demander dix fois la même chose*, it. *nel fare così; Col troppo parlare sei diventato rauco*; sp. *Del poco dormir y del mucho leer se les secó el celebro; Se resfrió por salir sin bufanda*, pg. (inf. pers.) *Não saíram por terem jantado tarde*) sau trecut (fr. *être puni pour avoir volé*, it. *Gli alunni sono stati puniti per aver fatto chiasso*, sp. *Se resfrió*

por haber salido sin bufanda); în rom. construcția este livrească, nerecomandată de norma literară (*Era supărat de/pentru a fi pierdut trenul*), folosindu-se în schimb supinul (*De atîta vorbit a răgușit*). În unele l. romanice inf. poate avea sub. diferit de al verbului regent: sp. (*Por no saber yo nada me sorprendieron*; *Por haber venido nosotros tarde, se nos ha malagrado la ocasión*), pg. (*Por falares baixo não te ouvem*). **C.c. de c.** se poate exprima și prin construcții absolute: cu gerunziul în rom. (unde are numai prez.: *Autobuzul întîrziind, n-am mai prins trenul*), fr. cu part. prez. (*Son état s'aggravant, on dut l'opérer*), part. „prez." compus (*Un orage ayant éclaté, nous fûmes forcés de retarder notre départ*), part. trecut (*Gardez-vous, votre tête entraînée par ce poids, de tomber en avant sur le sol*). Vezi și **cauzală, propoziție circumstanțială ~**. *I.V.R.*

caviteño, creolă sp. Filipine (SV de Manila); 18 000 vorb. În regres deosebit de rapid. S-a dezvoltat din pidginul sp. ternateño. *M.S.*

caz. Flexiunea nominală și pronominală prezenta în lat. 6 **c.**: nom., gen., dat., ac., abl., voc.; un al șaptelea **c.**, locativul, era doar o reminiscență a flexiunii cazuale i.-e. Formele **c.** se distingeau prin desinențe (serii diferite pentru sg. și pl.), care cumulau și valorile de gen și număr; cîteva sincretisme **c.** comune tuturor decl.: dat. pl. = = abl. pl.; altele specifice cîte unei decl.: gen. sg. = dat. sg. la decl. 1, dat. sg. = abl. sg. la decl. 2 sau unui singur gen: nom. sg. = ac. sg. la subst. neutre. Fiecare **c.** putea reuni mai multe valori (abl. locativ, instrumental, al cauzei, al timpului, de agent, de mod etc.) și acoperi mai multe funcții sintactice. Formele **c.** oblice puteau fi precedate de prep. care, cu marea lor varietate de nuanțe, suplineau numărul mic de forme concrete. Flexiunea **c.** a adj. se realiza cu ajutorul acelorași desinențe ca și cea a subst. Flexiunea pronominală, mai complicată decît cea a subst., prezenta desinențe specifice (gen. *-ius*, dat. *-i*) și sincretisme proprii. În lat. vulg. flexiunea **c.** slăbește din cauza evoluției fonetismului cuvintelor la finală (reducerea opoziției de cantitate vocalică, confuzii între vocalele neaccentuate cu timbru asemănător, căderea consoanelor finale) și a tendinței de concretizare în exprimarea raporturilor cazuale, realizată prin extinderea folosirii prep. Inscripțiile atestă confuzia între formele **c.**: *mater cabo fecit filiu minserino* pentru *mater cauum fecit filio miserino*; nu se mai respectă folosirea corectă a **c.** cu prep.: *Appendix Probi — nobiscum non noscum*. Toate acestea au condus la ipoteza unui **c.** general, același pentru toate valorile **c.** Avînd în vedere evoluția flexiunii romanice, se poate totuși presupune că lat. tîrzie a păstrat un număr de forme **c.** distincte: nom. ~ gen.-dat. ~ ac.-abl. ~ ~ voc. Flexiunea **c.** a adj. se comporta similar cu cea a subst. Pron. păstra cel mai bine opozițiile **c.**, iar din punctul de vedere al realizării acestora tindea să-și apropie flexiunea de cea a subst. și a adj. În l. galorom. și în d. ret., în faza lor veche, flexiunea nominală **c.** s-a redus la o declinare bicazuală: **c.** sub. ~ **c.** regim. Dispariția lui *-s* și folosirea tot mai extinsă a prep. au dus la o formă **c.** unică a subst., adj. și art., bazată de obicei pe **c.** regim, precedată — cu excepția exprimării valorilor nom. și (în general dar nu exclusiv) ale ac. compl. direct — de prep., ceea ce antrenează topica fixă a structurii prop. Flexiunea pronominală prezenta 3 forme **c.**: **c.** sub. ~ **c.** regim direct ~ **c.** regim indirect, pentru care continuă să existe în fr. și oc. mod. 3 forme distincte (la pron. pers. 3 sg. și pl.: *il* ~ *le* ~ *lui*); la celelalte pron. însă opozițiile **c.** se realizează cu prep. În lat. dunăreană, flexiunea **c.** s-a redus la 3 forme în urma confuziei dintre ac. și nom.; cele 3 forme se conservă în rom. realizîndu-se cu desinențe moștenite din lat. (cu excepția lui *-o* de la voc. subst. fem., de origine sl.); totuși, flexiunea subst. și adj. se caracterizează prin numeroase sincretisme, în timp ce art. și pron. sînt mai conservatoare. Flexiunea **c.** a subst. și adj. se materializează la sg. în 3 forme distincte numai la cîteva subst. fem. denumind animate personale (*fată*, nom.-ac. ~ *fete*, gen.-dat. ~ *fato*, voc.), în 2 forme la cîteva subst. masc. denumind animate pers. (*băiat*, nom.-ac.-gen.-dat. ~ *băiete*, voc.) și la majoritatea subst. fem. (*casă*, nom.-ac. ~ *case*, gen.-dat.) sau o singură formă care sincretizează valorile tuturor **c.** la subst. masc. și neutre, puține fem. (*pom, cîmp*); la pl. o formă **c.** unică (la masc. și neutru în general diferită de sg., la fem. — identică cu forma de gen.-dat. sg.). Cele 3 forme **c.** persistă în flexiunea art. hot. masc. sg. (*omul* ~ *omului* ~ *omule*); opoziția dintre nom.-ac. și gen.-dat. la art. la sg. și la pl. (*pomul* ~ *pomului* ~ *pomii* ~ ~ *pomilor, casa* ~ *casei* ~ *casele* ~ *caselor, un* ~ ~ *unui* ~ *niște* ~ *unor, cel* ~ *celui* ~ *cei* ~ ~ *celor*) permite folosirea mai restrînsă a prep. (cf. rom. *fiul regelui*, dar it. *il figlio del re*, fr. *le fils du roi*, sp. *el hijo del rey* sau rom. *(ii) scriu mamei mele*, dar it. *scrivo a mia madre*, fr. *(j')écris à ma mère*, sp. *escribo a mi madre)* și topica mai liberă. Flexiunea **c.** a pron. poate avea în rom. forme distincte de nom. ~ gen. = dat. ~ ac. (pron. pers. 3 sg. și pl.), de nom. ~ dat. ~ ac. (restul pron. pers.) sau de nom.-ac. ~ gen. - dat. (celelalte pron.). În trecerea spre celelalte l. romanice (iberorom., it., sd., dalm.), reducerea formelor flexionare ale subst., adj. și art. s-a petrecut de timpuriu, ceea ce face ca încă de la prinele texte să fie atestate forme **c.** unice, care capătă valori și funcții sintactice diferite determinate de context și/sau topică. Flexiunea pron. pers. conservă în general distincția dintre urmașii nom. și cei ai cazurilor oblice (urme ale opoziției dat. ~ ~ ac. la pron. pers. 3 sg. și pl.). Forma **c.** unică a subst. romanic la sg. (în cazul subst. fem. rom. care cunosc flexiunea — cea de nom. - ac.) are la bază confuziile petrecute în lat. vulg. între formele **c.** oblice (la subst. fem. care provin din decl. 1 acestea se confundă și cu nom.). În mod convențional, dicționarele etimologice prezintă drept formă de origine a subst. romanic fie pe cea de ac., de abl. sau de nom., însoțită de desinența de gen., fie, pentru a ilustra reducerea flexiunii lat., o formă **c.** ambiguă: *lupu(m), mente(m)* sau una (prezentată drept) reconstruită: **lupu*, **mente*. Cîteva subst. lat. care denumesc inanimate de genul neutru cu flexiune imparisilabică au conservat la sg. forma de nom.-ac.: *tempus*>rom. *timp*, it.,

pg. *tempo*, fr. *temps*, sp. *tiempo*, cu *-s* păstrat în sd. *tempus*, în v. fr., v. oc., v. sp.; la fel *corpus*, *pectus*; *nomen*>rom. *nume*, it. *nome*, fr. *nom*, dar, din forma cu un număr mai mare de silabe: sp. *nombre*, pg. *nôme*; la pl. aceste subst. au continuat forma de pl. lat.: *tempora*>rom. *timpuri* (conservată şi în d. it. centro-merid.) sau şi-au construit o formă de pl. pornind de la sg.: it. *tempi*, sd. *tempos*, sp. *tiempos*, pg. *tempos*. Forme de nom., gen., abl., voc, conservate izolat. *S.R.R.*

caz regim, vezi subiect, declinare bicazuală.

ceceo, pronunţarea sunetului sp. *s* cu o articulaţie interdentală asemănătoare lui θ; din punct de vedere fonologic **c.** reprezintă dispariţia opoziţiei dintre /θ/ şi /s/. Fenomen dialectal caracteristic pentru d. and. (la S de frontiera cu Portugalia pînă în prov. Almería — S prov. Huelva, Cádiz, Sevilla cu excepţia N, Málaga cu excepţia N, V prov. Granada, V prov. Almería; puncte izolate în prov. Jaén) unde coexistă cu *seseo*, şi izolat în d. can. şi sp. americană (puncte în Puerto Rico, Columbia, Bolivia, El Salvador, Guatemala, Mexic, Nicaragua, Paraguay, Republica Dominicană, Venezuela şi Argentina). Spre deosebire de *seseo*, **c.** este considerat o pronunţare inferioară din punct de vedere social (*iglecia, pazar, coza* sînt considerate mai vulgare decît *sielo, siega*). **C.** este, din punct de vedere istoric, în strînsă legătură cu *seseo*, ambele fenomene reprezentînd un stadiu mai avansat în reducerea fonemelor consonantice sp. petrecută în sec. 16—17. Pentru detalii, vezi şi **seseo.** În sec. 16—17, **c.** se folosea, la fel ca şi *zezeo*, pentru a denumi timbrul particular al sunetului rezultat din dispariţia opoziţiei dintre africatele *ts, dz* şi fricativele *s, z*, deci şi pentru *seseo*. Un fenomen asemănător *(ceceio)* există în pg. dial. (prov. La Coruña şi Pontevedra). *M.S.*

celtic, substrat ~. Totalitatea elementelor din l. romanice datorate influenţei exercitate de l. celtice asupra lat. vorbite în terit. ocupate de celţi şi ulterior romanizate. Populaţie de origine i.-e., celţii ocupau în a doua jumătate a mileniului I î.e.n. un ţinut vast din Britannia pînă la Dunăre, de la Marea Nordului pînă în zona Padului în Pen. Italică şi pînă în S. Pen. Iberice (în partea centrală şi de NE a acesteia amestecul dintre celţi şi localnicii iberi a dus la formarea populaţiei cunoscute în izvoarele istorice sub numele de celtiberi). L. celtice vorbite în antichitate pe acest întins terit. făceau parte din ram. celtică continentală; cele despre care se presupune că au avut o influenţă mai importantă în evoluţia lat. spre l. romanice au fost galica (vorbită în Gallia: Franţa, S Belgiei, V Elveţiei şi în Gallia Cisalpina), celtibera (centrul Pen. Iberice) şi celtica din Rhaetia. Informaţiile despre aceste l., mai numeroase pentru galică, constau din puţine atestări— inscripţii (în alfabet lat., grec. sau mixt, rar etrusc în N Pen. Italice) votive, funerare, pe monezi şi vase, tăbliţe magice, din cîteva referinţe la autorii antici care au consemnat termeni celtici mai ales de civilizaţie şi de cultură (numeroase subst., cîteva adj., puţine verbe), top. şi antrop. şi din mărturii indirecte oferite de cercetarea l. celtice insulare încă vii, vorbite în Ins. Britanice (irlandeza, scoţiana, manx, galeza) şi în E prov. Bretagne din Franţa (bretona). Pe baza unor documente din sec. 5—6 şi a interpretării faptelor de l. (în special top.), se presupune că l. celtice au continuat să fie întrebuinţate şi după romanizarea prov. respective în zonele rurale din Franţa, Spania. N Italiei pînă în sec. 4, supravieţuind în puncte izolate pînă în sec. 6 sau chiar mai tîrziu. **S.c.** i-a fost atribuită formarea în terit. galorom. a 2 l. diferite: fr. şi oc., printr-o densitate diferită a celţilor, mai mare în jumătatea de N (numărul de cuvinte de origine celtică — cca 100 — este însă aprox. acelaşi în ambele l. galorom.). Contactul lat. cu l. celţilor (celţii din N Italiei au fost înfrînţi de romani în 175 î.e.n.) a făcut ca o serie de cuvinte celtice să pătrundă în vocabularul lat. şi să se răspîndească pe toată aria Romaniei: *braca, caballus, carrus*. O altă serie de termeni s-au răspîndit în cea mai mare parte a Romaniei occidentale, în urma romanizării prov. respective: *betulla, cattus, cerevisia, tinca*; în timp ce o a treia serie sînt limitaţi la aria galorom. (fr. *bruse*, oc. *brizar*, fr. *charrue*, oc. *caruga*, sau doar la Franţa sept.: fr. *boue, brais*) sau iberorom. (mai ales top.). Contaminări între cuvinte **c.** şi lat. duc la fr. *braire, craindre, orteil*. Top.: hidronime (fr. *Bièvre, Douvre*, sp. *Dobro*), oiconime (fr. *Amiens, Lyon, Paris, Verdun*, oc. *Blanzac*, cat. *Besalú*, sp. *Munebrega, Cornago*, pg. *Coimbra*, top. hibride, formate din rădăcini lat. şi elemente **c.**: *Châteaudun, Cornouillac, Juillac*. Faptele de ordin fonetic atribuite **s.c.** acoperă Romania occidentală ca o arie aproape continuă: leniţiunea oclusivelor intervocalice şi a lui *-s-*, evoluţia gr. consonantic lat. *-kt-* printr-o fază *-xt-*, atestată în inscripţii, la *-jt-*; celelalte sînt specifice mai ales idiomurilor galorom.: palatalizarea lat. *ū* în fr., oc., d. galo-italice, cu o difuzare probabil mai tîrzie a fenomenului în frpr., d. fr. de N şi ret.; printre transformările discutate mai ales în legătură cu evoluţia fr.: relaxarea articulatorie avînd drept rezultat reducerea corpului fonetic al cuvintelor, palatalizarea lat. *a* în silabă deschisă accentuată, diftongarea vocalelor lat. vulg. *ę, ǫ* în silabă deschisă, nazalizarea vocalelor, pronunţarea germanicului *w-* ca *g-* cu excepţia d. fr. din N şi din E care au conservat articulaţia germanică, aspecte ale palatalizării consonantice, fenomene de sandhi ca *liaison*. Fapte de ordin morfosintactic: urme ale sistemului vigesimal la num. card. (fr. *quatre-vingts*), decl. bicazuală, folosirea lat. *apud* + *hoc* (>fr. *avec*) cu sensul lat. *cum*, punerea în relief a sub. sau a unui compl. cu ajutorul galicismului *c'est ... qui (que)*. Multe dintre aceste transformări au fost explicate şi prin influenţă germanică sau prin evoluţie internă. *S.R.R.*

Cena Trimalchionis, cel mai întins fragment păstrat din romanul *Satyricon* al scriitorului roman Petronius (sec. I e.n.); este prezentată o masă copioasă oferită de un libert bogat, de origine orientală, Trimalchio, unor semeni ai săi, la care asistă şi naratorul; dialogurile între comeseni reprezintă transpunerea artistică, bazată pe o aprofundată cunoaştere a l. vorbite, a modului de exprimare al unor categorii sociale cu o cultură rudimentară. Sînt înregistrate astfel fenomene fonetice (monoftongarea diftongului *au: lautus* în l. naratorului,

lotus în cea a personajelor; varianta *plouebat* = = *pluebat*, confirmată de descendenţii romanici ai lat. **plouia*; sincope: *bublum, calda*), morfologice (ezitări în privinţa genului subst.: masc. pentru neutru: *amphitheater, balneus, fatus, uinus*; neutru pentru masc.: *libra, thesaurum*; schimbări ale tipului flexionar: *pauperorum, scemas, stigmam;* eliminarea verbelor deponente: *loquere*; refl. pentru mediu: *uersas te*), sintactice (gen. înlocuit cu prep. *de*; *quomodo*, conj. comparativă în loc de *ut*; completive introduse prin *quia* în locul infinitivalelor), lexicale (cuvinte rare, de origine populară: *matus* „cherchelit"; elemente grec.), stilistice (anacolute, abundenţa proverbelor, formule colorate). **C.T.** este cel mai amplu şi mai coerent text utilizabil pentru cunoaşterea lat. vulg. de la începutul epocii imperiale. *I.F.*

cévenol-alpin, vezi **dauphinois.**

chabacano *(chavacano)*, termen generic pentru creolele sp. din Filipine. *M.S.*

champenois, d. fr. NE Franţei (prov. Champagne — aprox. dep. Ardennes, Marne, Haute Marne, Aube) şi S Belgiei (cîteva puncte din S Valoniei). Individualitatea **c.** s-a şters o dată cu decăderea comitatului Champagne, sfîrşitul sec. 13, ceea ce a făcut ca vorbirea regională să fie influenţată de cea din zonele dialectale învecinate, cu precădere de d. francian şi loren. Puternica influenţă a l. comune a determinat slăbirea trăsăturilor caracteristice ale **c.**, pe al cărui terit. mai există doar cîteva puncte disparate care au opus rezistenţă expansiunii fr., fără însă să se poată afirma despre ele că sînt moştenitoare directe ale d. din evul mediu. Diftongul v. fr. *ei* + nazală>*oi*, ca în d. loren şi bourguignon. Trăsături **c.** în opere literare medievale: Chrétien de Troyes (sec. 12), Villehardouin, Joinville, Guiot de Provins (sec. 13). *S.R.R.*

chapurrao *(castrapo)*, d.galic. puternic influenţat de sp. vorbit în oraşe şi sate în medii sociale inferioare. Spania (Galicia). Numeroase fenomene datorită influenţei sp. în toate compartimentele l.: fonetică (pierderea frecventă a distincţiei fonologice între *e*/ɛ, *o*/ɔ; *br-, kr-, pr->bl-, kl-, pl-*; deplasarea accentului la pers. 1 şi 2 pl. a impf. — *cantábamos*), morfologie (schimbări de **gen**: *a leite, a sal*; numerale — *cuarenta, ochenta*; antepunerea pron. pers. neaccentuat — *o veu*; forme verbale sp. — *valgo, salgo*), lexic — foarte multe cuvinte sp. sînt preferate celor galic. *(garganta, codornices*; zilele săptămînii şi lunilor sînt cast.). *M.S.*

charro *(charruno)*, grai sp. (d. ast.—leon.). NV Spaniei (prov. Salamanca). Stă la baza limbajului convenţional sayagués. *M.S.*

chavacano, vezi **chabacano.**

„chestiunea limbii", vezi **questione della lingua.**

chibcha, influenţă ~. S-a exercitat asupra lexicului sp. americane. **C.** este o l. amerindiană din fam. cu acelaşi nume. Cuvinte **c.** — mai ales în Panamá, Columbia, Ecuador *(chajuá, mojá)*; sînt rare cele răspîndite în tot continentul american *(chicha)*. *M.S.*

chinato, grai sp. (d. extr.). V Spaniei (prov. Cáceres — reg. Malpartida de Plasencia), caracterizat prin transformarea în ð a lui *-z-*, notat *-s-* în textele vechi sp. şi păstrat în d. extr. *(roða* = = sp. *rosa, beðo* = sp. *beso*). Astfel *-s-* ajunge să se confunde cu *-dz-*, transformat şi el în ð în diverse reg. ale terit. d. extr. *Ceceo*, într-o zonă compactă în care se face distincţie între *s* şi **θ**. *M.S.*

ciambrico, argou it. profesional al ţăranilor din Meta (Italia, reg. Abruzzo, prov. Aquila) care, în timpul lunilor de iarnă, plecau să se angajeze ca lucrători pe latifundiile din jurul Romei. Varietate stinsă sau pe cale de dispariţie la mijlocul sec. 20. *O.S.C.*

cicolano-reatino-aquilan (sabin modern), d. it. (gr. it. centro-merid., subgr. central). Italia centrală (N reg. Abruzzo şi S reg. Umbria — prov. Aquila, Rieti, Terni). D. inovator în fonetică şi conservator în morfologie. Fenomene metafonice mai frecvente decît în celelalte d. centrale, probabil sub influenţa d. abr. *(serena ~ sirinu, longa ~ lungu* = = it. *serena ~ sereno, lunga ~ lungo)*; conservarea nediftongată a lat. *ĕ* şi *ŏ* în silabă închisă; spirantizarea lui *-b-* în cuvinte ca it. *subito, abito*; asurzirea sonorelor iniţiale sau intervocalice *(palkonu, kola, veta* = it. *balcone, gola, vede)*; sub influenţa unor graiuri umbr. *-d-* poate dispărea *(niu, kruu, pee* = it. *nido, crudo, piede)*; *l* + *i* se palatalizează ca în unele graiuri umbr. *(salita* = = it. *salita)*, iar *l-* + *u>j* *(jupi, ju* = it. *lupi, lo)*; *l* dispare înainte de *t* (*vota* = it. *volta*) şi se vocalizează înainte de africată *(kaytʃi* = it. *calce)*; pronunţie consonantică palatală a lui iot secundar *(fig'g'o* = d. centrale *fijo* = it. [fiλλo]); frecvente asimilări ale unor gr. consonantice (*kalla, mekkuddì, roppe* = it. *calda, mercoledì, rompere)*; desinenţă unică *-u* a masc. sg. *(omu ʃkaysu* = it. *uomo scalzo)*; tendinţă de regularizare a desinenţelor nominale şi verbale: subst. fem. şi masc. în *-e* refăcute după cele în *-a (pella, seta, torra* = = it. fem. *pelle, sete, torre*) şi respectiv în *-u (abbrilu, termunu* = it. masc. *aprile, termine)*; ind. prez. pers. 3 a conj. 2—3—4 refăcut după conj. 1 *(bbeva, me tola, veta* = it. *beve, mi duole, vede)*; conservarea genului neutru (ca şi în subd. abr. occidental, asociat în special numelor de substanţe *(lo ţane, lo kaʃu* = it. *il ţane, il cacio)* şi marcat morfologic prin art. hot. neutru *lo* sau adj. dem. *ʃto*, distincte de formele de masc.: *lo vitru* = „sticla (material)" ~ *lu vitru* = „sticla (obiect)"; *ʃto ferru* = „acest fier (material)" ~ *ʃtu ferru* = „acest fier (obiect)". Cele mai vechi mărturii ale **c.-r.-a.** sînt documentele juridice şi literare din *Codice celestiniano* (sec. 13). Sonete în graiul reatin: Loreto Mattei (1622—1705). *O.S.C.*

cilentan, subd. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. de mijloc, d. campan) S Italiei centrale (S reg. Campania, prov. Salerno). Subd. neomogen. Ca în toată Campania, tratamente diferite ale aceloraşi gr. lat., cu o distribuţie neuniformă: lat. *-ll->-dd-*, dar şi *-ll- (kavaddu, kollu* = it. *cavallo, collo)*, lat. *fl->j-*, dar şi *x-(jatu, xume* = it. *fiato, fiume)*. În comun cu unele graiuri nap.: *-d->-r- (li rjendi, na ronola, ki bbiri* = it. *i denti, una donnola, che vedi)*. Influenţe ale d. merid. extreme: absenţa vocalei neutre *ə (jumi, sira, vinu* = it. *fiume, sera, vino)*; lat. *ē, ĭ, ī>i (katina,*

sikka, nivi, pitʃe = it. *catena, secca, neve, pece)*; asurzirea lui *-d-* *(tripitu, ngutina* = it. *trepido, incudine)*, fricativizarea lui *g-* *(gaddina, gatta* = = it. *gallina, gatta)*. *O.S.C.*

ciociaresc (arpinat), metafonie de tip ~, specifică subd. it. laz. merid. (S Italiei centrale, S reg. Lazio, zona Ciociaria) și extinsă la unele d. it. centro-merid., subgr. merid. de mijloc. Unul dintre cele 2 tipuri metafonice principale existente în d. it. merid., alături de metafonia de tip nap. cu care se aseamănă prin închiderea lat. *ę* (< *ē, ĭ*) și lat. *ǫ* (< *ō, ŭ*) la *i* și respectiv *u* sub acțiunea lui *-i* și *-u* *(sēbum>sivə* = *it. sego; spō(n)sus> >spusə* = it. *sposo)* și de care se deosebește prin închiderea lat. *ę*< *ē* și *ǫ*< *ŏ* la *e* și respectiv *o* probabil în urma monoftongării ulterioare a diftongilor metafonici de tip nap. *je* și *wo* *(mĕlius>mejə* = = it. *meglio; fŏcus>fokə* = it. *fuoco)*. *O.S.C.*

circumstanțial, complement ~, vezi **cauză, concesiv, consecutiv, instrumental, loc, mod, relație, scop, sociativ, timp, complement** (**circumstanțial (de)**) ~.

circumstanțială, propoziție ~, vezi **cauzală, concesivă, condițională, consecutivă, finală, loc (de)** ~, **modală, temporală, propoziție circumstanțială** ~.

ciriitorilor, limba ~, vezi **limba** ~.

clasificarea limbilor romanice. A constituit și constituie una dintre preocupările centrale ale romaniștilor încă de la începuturile disciplinei, una dintre problemele la care fiecare reprezentant de seamă al ei a trebuit să se raporteze, oferindu-i, direct sau indirect, un răspuns propriu. Nu există pînă astăzi nici o clasificare unanim acceptată, diversele clasificări propuse, ca și modul în care au fost receptate, reflectînd, într-o modalitate specifică (determinată de opțiunile teoretice și metodologice personale), spiritul epocii, stadiul și tendințele cercetărilor din momentul respectiv. Semnificativ în acest sens este faptul că în primul sec. de existență a romanisticii, orientată cu predilecție spre diacronie, preponderente sînt clasificările de tip genetic. Axa V/E care s-a impus în gruparea l. romanice încă de la întemeietorul disciplinei, F. Diez, urmează direcția de extindere a lat. prin intrarea succesivă a diverselor terit. în sfera stăpînirii romane (viziune reflectată în tradiționala diviziune a ariei romanice în gr. iberorom., galorom., ret., italorom., balcanoromanic). Clasificările genetice (pentru care valoare diagnostică au mai ales inovațiile comune unui gr. de l.) ilustrează răspunsul, explicit sau implicit, dat întrebărilor referitoare la fragmentarea, dialectalizarea lat.: cînd s-a produs și căror factori i se datorează. Astfel, deși prima clasificare, aparținînd lui F. Diez (1836), se circumscrie mai degrabă unui model metacronic (cele 6 l. a căror structură gramaticală este supusă comparației sînt selectate, dintr-o perspectivă pur filologică, în primul rînd ca reprezentante ale unei tradiții literare proprii), în tripartiția fam. romanice (un gr. sud-occidental: sp. și pg., unul nord-occidental: fr. și oc., unul oriental: rom. și it.) poate fi recunoscut rolul atribuit nu numai factorului geografic, ci și direcției și cronologiei romanizării (Hispania, Gallia, Dacia). Ideea opoziției V/E în interiorul Romaniei (care, sporadic, apare încă de la H. Schuchardt, 1866—1868) se accentuează la G. Gröber (1903—1906), care (luînd în considerație și sd., cat., ret.) asociază aria occidentală cu latinitatea republicană și aria orientală (în care sînt incluse ret. și rom.) cu latinitatea imperială; it., continuatoarea lat. ambelor perioade, apare astfel opusă genetic sd. O asemenea viziune este strîns legată de concepția autorului privind diferențierea străveche a lat., explicată în primul rînd prin data romanizării. Cu M. Bartoli (1903) se face un pas înainte spre consolidarea fundamentului lingvistic al **c.l.r.** Faptele de l. (fonetică, morfologie, lexic) pe care autorul își bazează împărțirea dicotomică a l. romanice într-un gr. răsăritean numit apenino-balcanic (rom., dalm., elementele lat. din alb., greacă și l. sl. merid., considerate reprezentînd o latinitate iliro-balcanică, și d. it. de pe coasta Adriaticii, de la Abruzzi pînă în Puglia, cu care au evoluat în directă legătură) și unul occidental, numit pirineico-alpin, reprezentat de toate celelalte idiomuri, sînt explicate nu numai prin factori geografici și istorici, ci și lingvistici (așa-numitul element etnic — substratul). O altă încercare de clasificare, bazată pe lexic, a aceluiași lingvist (1925), din perspectiva ideilor școlii neolingvistice al cărei fondator este, și care distinge o arie inovatoare, centrală (Italia, Gallia) și una conservatoare, periferică (Dacia, Iberia), găsește puțini adepți în epocă. O opoziție puternică, justificată de lipsa de fundament științific a argumentelor autorului, întîmpină și **c.l.r.** propusă (1922) de A. Griera și bazată de asemenea pe analiza distribuției lexicului lat. El grupează l. romanice într-un gr. sept. (cat., oc., fr. și idiomurile alpine, reprezentate de ret. și d. galo-italice) și unul merid. (pg., sp., d. it. centro-merid. și rom.), a căror geneză este atribuită curentelor istorico-culturale diferite prin care s-ar fi realizat romanizarea (și cărora li s-ar datora, după opinia autorului, caracterul galorom. al cat.). Cel care va impune clasificarea idiomurilor în 2 mari arii situate pe axa V/E este W. von Wartburg (1936). El grupează rom., dalm., d. it. centro-merid. în Romania orientală, căreia îi aparțin și elementele lat. din alb., greacă și l. sl. merid., iar d. it. sept., fr., frpr., oc., sp., pg., cat. și d. ret. în Romania occidentală, granița dintre ele fiind reprezentată de o imaginară linie La Spezia—Rimini ce străbate Italia de la V la E (separînd din punct de vedere lingvistic partea continentală de cea peninsulară), prelungindu-se peste Adriatică astfel încît Illiria este încadrată în Romania orientală. Elementele distinctive ale celor 2 Romanii sînt considerate tratamentul lat. *-s* (conservat în Romania occidentală, pierdut în cea orientală) și al consoanelor oclusive lat. *-p-*, *-t-*, *-k-* și al lui *-s-* (conservate în Romania orientală, sonorizate în cea occidentală). Această clasificare este considerată rezultatul celei mai importante diferențieri suferite de lat. la începutul sec. 3 î.e.n.; prin atitudinea lor conservatoare în ambele cazuri (păstrarea lui *-s* și a consoanelor intervocalice surde) Sardinia și Corsica rămîn separate în această diviziune lingvistică a Imperiului. Formarea celor 2 blocuri în cadrul Romaniei este atribuită de autor aspectelor sociologice diferite ale romanizării. Acestei clasificări

i s-a reproşat fundamentul exclusiv fonetic (şi limitat la doar 2 fenomene), ignorarea unor zone din S liniei La Spezia—Rimini (d. it. din zona de graniţă dintre Lucania şi Calabria) care conservă *-s* şi a altora din N liniei (d. bearn. şi arag. de sus) în care surdele intervocalice nu se sonorizează; frontiera dintre cele 2 Romanii a fost contestată atît din punctul de vedere al cronologiei (a fost considerată de unii o frontieră tîrzie şi secundară), cît şi al traseului (E. Kranzmayer, care o situează între M. Adriatică şi Dunăre). În ciuda criticilor şi a precizărilor aduse de cercetările ulterioare asupra cauzelor, vechimii şi distribuţiei fenomenelor fonetice utilizate drept criterii de W. von Wartburg (U. Figge, R. Politzer, H. Lausberg, V. Väänänen), **e.l.r.** propusă de el a devenit curentă în romanistică, mutaţiile radicale determinate de pierderea lat. *-s* în flexiunea nominală şi verbală fiind considerate esenţiale pentru definirea celor 2 arii romanice. Cercetările realizate în a doua jumătate a sec. 20 referitoarel a această problemă, >cu mijloace furnizate de tehnicile lingvisticii descriptive, au generat noi discuţii. Astfel R. A. Hall Jr. a propus (1950) o clasificare tricotomică bazată pe tratamentul lat. *ĭ* şi *ŭ*, ale căror evoluţii sînt considerate anterioare evoluţiilor consoanelor surde intervocalice şi a lui *-s*. Arborele genealogic întocmit de el prezintă 3 mari zone ale latinităţii: una merid. (reprezentată de sd., d. lucan şi sic.), în care *ĭ* şi *ŭ* fuzionează cu *ī* şi *ū*, una italo-occidentală (l. iberorom., l. galorom., d. ret., d. it., dalm.), în care *ĭ* fuzionează cu *ē*, iar *ŭ* cu *ō*, şi una balcanoromanică (rom. şi elementele lat. din alb.). Clasificarea lui R. A. Hall Jr., din cauza caracterului rigid al arborelui genealogic şi a multiplicării protolimbilor în cadrul fiecăreia din cele 3 zone, a avut puţini adepţi (C. S. Leonard Jr., cu soluţii însă diferite date fragmentării ulterioare a aşa-numitei italo-occidentale). Reconstruind sistemul fonologic al lat. din care a evoluat dalm. (vegl.), evidenţiind caracterul occidental al vocalismului acesteia şi caracterul oriental al consonantismului, R. Hadlich (1965) contestă validitatea diviziunii l. romanice în cele 2 arii pe axa V/E. Ipoteza vechii frontiere de pe terit. Italiei între cele 2 Romanii este respinsă şi de G. Francescato (1973), în lumina datelor furnizate de analiza tratamentului sistemului vocalic lat. în rom., dalm., ret., it. sept. şi merid., pe baza cărora formulează ipoteza unei arii romanice unitare alcătuite din Italia sept., cu Istria şi Dalmaţia, şi Italia centro-merid. Noi date au furnizat şi reexaminarea, cu metode noi, a surselor lat. Prin analiza cantitativă a greşelilor dintr-un corpus reprezentativ de inscripţii lat. tîrzii, şi constatînd existenţa unor procese evolutive identice, dar realizate în ritmuri diferite, J. Herman (1985) conturează o imagine a diferenţierii lat. la sfîrşitul perioadei imperiale care coincide în linii mari cu aceea prezentată de W. von Wartburg, deşi cu argumente diferite sau chiar (în ceea ce priveşte *-s*) divergente, subliniind că nu există un terit. novator sau conservator în toate domeniile. El identifică o regiune novatoare în transformarea vocalismului, dar cu un consonantism încă stabil la iniţială şi finală de cuvînt şi care pare a conserva o morfologie nominală aproape intactă (Gallia, Italia de N, Hispania) şi alta în care transformarea vocalismului este la început mai lentă, dar cu tendinţe de reorganizare a consonantismului şi a sistemului flexionar nominal (Italia de S, Africa, Balcanii şi extremul Orient); o regiune-punte între cele 2, activă în toate sensurile, pare a fi reprezentată de litoralul nordic al Adriaticii, Pannonia şi Dalmatia. Fără a nega validitatea distincţiei între Romania orientală şi occidentală pentru epoca antică, A. Alonso (1943) atrăgea atenţia asupra necesităţii de a lua în considerare întreaga istorie a l. romanice, gradul de romanizare iniţială şi fidelitatea ulterioară faţă de lat. Din acest punct de vedere rom. şi fr. sînt considerate idiomuri negrupabile şi opuse restului l. romanice, mai fidele lat., încadrate în aşa-numita Romania continuă. Această opinie este împărtăşită ulterior şi de W. von Wartburg, care îşi exprimă (1955) opţiunea pentru abordarea **e.l.r.** dintr-o perspectivă sincronică, subliniind că Romania orientală şi Romania occidentală sînt noţiuni conforme cu istoria şi nu cu structura actuală a l. romanice şi preconizînd şi el că, din punctul de vedere al acesteia, Romania va fi împărţită în 3 gr. mari, 2 cu cîte un singur membru (rom., fr.), 1 format din restul l. romanice şi numit gr. medit. (merid.), dacă nu cumva pg. ar putea fi considerată un al patrulea gr. — atlantic. Intervenţiile lui A. Alonso şi W. von Wartburg sînt semnificative pentru orientarea romanisticii, şi în probleme de clasificare, spre gîndirea lingvistică mod. Specifice încercărilor de clasificare din a doua jumătate a sec. 20 sînt eforturile de eliminare a caracterului arbitrar al criteriilor prin apelul la tipologia cantitativă. Spre deosebire de clasificările genetice, în care faptele lingvistice sînt examinate separat în succesiunea lor de la lat. la l. romanice, în clasificările tipologice acestea sînt privite din perspectiva sistemului, a structurilor din care fac parte. Gradul de asemănare tipologică dintre l. este stabilit, în cele mai multe cazuri, pe baza cuantificării rezultatelor obţinute prin raportarea sistemelor romanice avute în vedere la modelul ales. Majoritatea modelelor sînt sincronice; clasificările diacronice (M. Pei, 1950; H. Guiter, 1966; S. Mańczak, 1959) urmează aceeaşi metodologie, lat. constituind modelul la care se raportează sistemele romanice. Diversitatea modelelor utilizate (B. Müller — fonologie, J. Grimes — F. Agard — fonetică, H. Guiter — vocalism, lexic) şi lista diferită a idiomurilor atrase în comparaţie fac dificilă o reală confruntare a rezultatelor. Este însă de remarcat că, dincolo de aceşti factori, majoritatea acestor clasificări confirmă ipoteza lui A. Alonso şi W. von Wartburg privind existenţa unei Romania continua şi poziţia divergentă a rom. şi fr. (imagine contrazisă însă de comparaţia tipologică a sistemelor fonologice romanice realizată de B. Müller, după care fr. şi pg. sînt l. cele mai diferenţiate în cadrul tipului romanic, rom. alăturîndu-se restului într-un mare gr. balcano-medit.; rezultat incompatibil şi cu diviziunea Romaniei propusă, pe baza unor trăsături fonetice, gramaticale, lexicale, semnificative mai ales pentru sincronie, de J. Cremona, într-o arie nordică — rom.

fr., ret. — şi una sudică — restul l. romanice). Convingătoare în acest sens sînt clasificările realizate de M. Iliescu (1967), pe baza unui mare set de trăsături morfologice (flexiunea verbală), avînd în vedere că morfologia este considerată domeniul cel mai reprezentativ din punct de vedere tipologic, şi Ž. Muljačić (1969), pe baza unui set de 40 de trăsături cu caracter pancronic (din toate domeniile l., cu excepţia vocabularului, raportabile atît la sincronie, cît şi la diacronie). Ei alătură fr. şi rom., sd. ca idiom puternic diferenţiat. În ceea ce priveşte relaţiile reciproce între l. romanice, rezultatele sînt în cea mai mare parte discordante. Cel mai aproape de rom. de ex. apar fie sp., fie sd., dalm., ret., it., fapt care sprijină ipoteza că relaţiile reciproce dintre l. romanice sînt diferite de la un compartiment la altul. O clasificare tipologică ideală ar trebui să aibă în vedere toate (sub)sistemele l. şi d. romanice, stabilite unitar, ideal care însă în faza actuală a cercetărilor aparţine mai degrabă utopiei. Aşa se explică atitudinea rezervată a unor lingvişti faţă de posibilitatea unei clasificări strict lingvistice şi opţiunea pentru îmbinarea faptelor de l. cu criterii istorice, politice şi culturale (A. Monteverdi, B. E. Vidos, C. Tagliavini, G. B. Pellegrini). Pe de altă parte, trebuie însă subliniat că dacă, dintr-o asemenea perspectivă, sînt aproape unanim recunoscute grupurile iberorom., galorom., italorom., balcanoromanic, divergenţe importante apar în ceea ce priveşte încadrarea într-un anumit gr. a unor idiomuri (cat., dalm., d. ret. şi galo-it.). O soluţie larg admisă astăzi pentru asemenea situaţii este aceea a recunoaşterii unor idiomuri de tranziţie, a existenţei aşa-numitelor limbi-punte între 2 gr. (soluţie respinsă însă de unii lingvişti ca Ž. Muljačić şi considerată un simplu compromis grafic). Este de presupus că nici un model (rezultat, prin definiţie, al unui proces de abstractizare şi generalizare) nu va putea reflecta realitatea complexă a limbilor, unitatea contradictorie dintre fenomen şi esenţă, dintre vorbire şi limbă, nu va reuşi să evite un anumit schematism. Fiecare are însă o valoare gnoseologică incontestabilă şi, din această perspectivă, clasificarea idiomurilor romanice reprezintă una din căile prin care fiecare generaţie de romanişti îşi aduce contribuţia specifică, determinată de stadiul cercetărilor epocii, la cunoaşterea mai profundă, mai nuanţată a fenomenelor lingvistice romanice. *J.B.M.*

coa, argou sp. Chile. Numele provine din sp. *coba* „lucru plăcut, conversaţie agreabilă". *M.S.*

cocoliche, pidgin it. folosit unilateral de emigranţi, în special it., puternic influenţat de sp. Argentina şi Uruguay (reg. Río de la Plata). Varietăţi care merg în funcţie de vorb. de la o it. hispanizată la o sp. italienizată. *M.S.*

codialect, termen introdus de J. Leite de Vasconcellos în lingvistica pg. şi preluat apoi de alţi romanişti, pentru idiomurile înrudite cu pg. (galic., riodonorez, guadramilez, mirandez), care fac tranziţia între ansamblul galic.-pg. şi diferitele varietăţi sp. occidentale. *C.L.*

colectiv, numeral ~. În lat. cu sens colectiv: *ambo, ambae* > lat. vulg. *ambi, ambae* > v. rom. *îmbi, îmbe* (rom. mod. *ambi(i), ambe(le),* împrumutat), v. it. *ambi, ambe,* v. fr. *ams, ambes,* sp., pg. *ambos, ambas ;* în l. romanice se conservă şi un compus al lui *ambo* cu *duo*: rom. *amîndoi, amîndouă* (gen.-dat. *amînduror(a)*), model extins în arom.: *amîntreil'i,* v. it. *amendue,* it. mod. *ambidue,* v. fr. *andui, ambesdous,* oc. *ambedós, ambedoas,* cat. *ambdós, ambdues,* sp. *ambos a dos.* În rom. **n.c.** create de la num. card. precedate de *toţi* (cu varianta redusă *tuş-*) sau de *citeşi-*: *toţi patru, tuspatru, citeşipatru.* Unele gramatici romanice consideră **n.c.** subst. formate de la num. card. cu sufixe, care exprimă o aproximaţie numerică (numite şi num. aproximative): it. *quindicina,* fr. *quinzaine,* sp. *quincena,* pg. *quinzena ;* it. *centinaio, migliaio,* fr. *millier,* sp. *millar,* pg. *milhar, milheiro. S.R.R.*

colective, sufixe ~. Exprimă atît pluralitatea obiectelor de acelaşi fel, cît şi o cantitate mare dintr-o materie. Sensul colectiv se interferează uneori cu unul local, încît, în unele derivate, cele 2 sensuri sînt greu de delimitat (vezi **locale, sufixe ~**), sau cu unul peiorativ (vezi **peiorative, sufixe ~**). În lat., numeroase sufixe sînt folosite cu sens colectiv: *-(e)tum,* formînd derivate mai ales de la nume de plante *(salictum, olivetum, saxetum) ;* sufixe pentru abstracte verbale care dezvoltă din lat. sensul colectiv, extinzîndu-şi baza de derivare la teme nominale: *-men (laetāmen, linteāmen, vitreāmen) ; -mentum (capillamentum, ferramentum) ; -tura (armatura) ;* sufixe pentru abstracte nominale care dezvoltă sensul colectiv: *-tas*: *christianitas, posteritas ;* sufixe pentru nume de locuri care dezvoltă sensul colectiv: *-aria, -arium,* inițial sufixe adjectivale *(arenaria, ficaria ; argentarium, cucumerarium) ;* sufixul adjectival *-alis* (mai rar, *-ilis, -ulis*) este folosit, cu forma de neutru pl., *-alia,* pentru a deriva substantive colective *(carnalia, genitalia, Lupercalia).* **S.c.** moştenite panromanice: *-etum,* cu pl. *-eta,* la originea reflexelor fem.: rom. *-et (afinet; albinet, bănet) ;* it. *-eto, -eta (donneto, pineto; acereta) ;* fr. numai fem. *-aie (prunaie, roseraie) ;* oc. *-et (arbocet) ;* sp. *-edo, -eda (avellanedo, olmeda) ;* pg. *-edo (arvoredo, figueiredo) ; -men*: rom. *-ime,* v. rom., arom. *-ame (arăpime, broştime ; copilame ; arminame) ;* it. *-a|i|ume (vestiame, fruttame, mescolame ; mangime, piantime ; pastume) ;* fr. *-ain, -in (couvain ; fretin, funin) ;* oc. *-ün (eigrün, gastadün) ;* sp. *-a|i|umbre,* împrumutat *-amen (raigambre ; urdimbre ; undumbre ; pelamen) ;* pg. *-a|ume (balame, correame ; carregume) ; -(t)ura*: rom. *-tură (adunătură, albitură, crăngătură) ;* it. *-ura (capellatura, ossatura) ;* fr. *-ure (brisure, chevelure) ;* sp. *-dura (botonadura, cabelladura) ;* pg. *-dura (albardadura, dentadura) ; -tas*: rom. *-ătate,* foarte slab productiv, împrumutat *-itate (păgînătate, străinătate; latinitate, romanitate) ;* în celelalte l. apare în formaţii împrumutate sau adaptate după modele lat.: it. *-(i)tà (nobiltà, latinità) ;* fr. *-(i)té (chrétienté, humanité, postérité) ;* sp. *-(i)dad (cristiandad, humanidad, latinidad) ;* pg. *-(i)dade (cristandade, humanidade, latinidade).* Sufixe moştenite în unele l. romanice: *-aria, -arium*: (adesea sensul colectiv e greu de delimitat de cel local şi de „recipient") rom. *-ar (ferigar, frunzar, viespar) ;* it. *-aia, -aio (fra-*

golaia, petraia, cocomerai), gallinaio) ; fr. *-ière (fraisière, fourmillière, sablonnière)* ; sp. *-era, -ero (gamonera, noguera, poilero)* ; *-mentum* rar și, în majoritatea l., în forma de pl., *-menta* : it. dialectal *-menta (boscamenta, drapamenta)* ; fr. *-ment (esclaffement)* ; oc. *-menta (ferramenta)* ; sd. *-menta (armamenta)* ; sp. *-menta (cornamenta)* ; pg. *(ossamenta)* ; *-alitulia*, în general cu mică frecvență și cu nuanță peiorativă : rom. *-aie (puvălaie, mărunțaie)* ; it. *-aliglia, -uglio (canaglia, ragazzaglia, modiglia; avanzuglio, miscuglio)* ; fr. *-aille (muletaille, pierraille, prêtraille)* ; oc. *-alh(a) (polalha)* ; sp. *-aja, -ajo, -ija (barbaja, cascajo, hornija)*. Sufixe moștenite care au dezvoltat sensul colectiv pe teren romanic : *-ia*, din sensul de abstract adjectival, atașat, prin extensiune, la baze substantivale : it. *-ia (compagnia, signoria)* ; sp. *-ia (gañanía, moreria)* ; pg. *-io (mulherio)*. Rom. *-ie* are etimologie multiplă : moștenit și împrumutat din sl. *(lipscănie, stejărie)*. Din urmașii lat. *-ia* și *-arius* se constituie compuși romanici care dezvoltă sensul colectiv (uneori cu nuanță peiorativă) din sensul „locul unde se produce sau se găsește în cantitate mare un obiect" : rom. *-ărie (plopărie, rufărie)* ; fr. *-erie (jujerie, lingerie)* ; sp. *-ería (arquería, blanquería)*. *-ata*, din sensul de abstract verbal, atașat, prin extensiune, la teme nominale, dezvoltă sensul „conținutul obiectului..." și apoi pe cel colectiv : it. dial. *-ata, -ada (migliata, moronada*, toponim *L'Olmata)* ; fr. *-ée (cochonnée, tablée)* ; oc. *-ada (porcada)* ; sp. *-ado, -ada (almenado, estacada, torada)*. Sufixele lat. adjectivale *-aticus* și *-ĭcius* (atașat la teme participiale) moștenite în puține l. romanice, dezvoltă aici sensul **c.** : fr. *-age (feuillage, parentage, porcage)*, oc. *-atge (erbatge)* din sensul „apartenență" ; it. *-eccio (bovereccio)*, fr. *-is (cliquetis, pilotis)*, oc. *-ís (rayadís, teulís)* din sensul de abstract verbal. **S.c.** împrumutate : rom. *-aj (aparataj, dalaj)*, it. *-aggio (erbaggio, fruttaggio)*, sp. *-aje (bestiaje, ramaje)*, pg. *-agem (ramagem, roupagem)*, din fr. ; fr. *-ade (balustrade)*, din it., oc., sp. ; rom. *-adă (colonadă)*, din fr. ; rom. *-ier (mobilier)*, din fr. ; it. *-ería (bianchería, nipotería)*, din fr. ; rom. *-iș (bolovăniș, păpuriș)* și *-iște (cinepiște, grohiște)*, din sl. Vezi și it. dial. merid. *-ámata (figghiolámata)*, provenit din desinența grec. de pl. *-άματα*, folosit cu funcție **c.**, dar păstrînd valoarea de pl. (vezi varianta *-ámati* : *niputamati*). Forme compuse ale acestor sufixe : rom. *-ăret (băbăret)*, *-ărime (copilărime)*, *-ăriș (plopăriș)*. *L.V.*

comparativă, propoziție circumstanțială ~, vezi modală, propoziție circumstanțială ~.

comparativului, complementul ~, vezi **mod, complement circumstanțial de ~.**

comparație. Categorie gramaticală ternară în lat. (pozitiv, comparativ, superlativ), caracterizînd numai adj. și adv. Comparativul și superlativul relativ aveau, în ambele clase, atît forme sintetice — exclusiv pentru exprimarea superiorității — cît și forme analitice. Formele sintetice de comparativ și de superlativ de superioritate se obțineau cu ajutorul sufixelor. Comparativul adj. se construia cu sufixul *-ior*, la nom. masc. și fem. sg. *(altus ~ altior, pulcher ~ pulchrior)*, respectiv *-ius*, la nom.-ac. neutru sg. *(altius, pulchrius)*, flexiunea cazală urmînd modelul decl. 3. Comparativul adv. se exprima prin forma neutră de nom.-ac. sg. a adj. corespunzătoare : *altius, fortius*. Pentru unele adj. existau forme supletive de comparativ : *bonus/melior, malus/peior, parvus/minor* ; fiind foarte frecvent utilizate în vorbire, acestea s-au transmis în toate l. romanice — mai puțin rom. — în ciuda neregularității lor. Un fenomen asemănător s-a petrecut cu adv. corespunzătoare : *bene/melius, male/peius, multum/magis* sau *plus, parum/minus*. Superlativul relativ de superioritate al adj. — interpretat uneori, în funcție de context, și ca superlativ absolut — se obținea prin adăugarea sufixului *-issimus* (cu unele variante morfofonetice) la rădăcina pozitivului : *validus ~ validissimus, pulcher ~ pulcherrimus, facilis ~ facillimus*. O formă cazuală a acestor superlative — cea de instrumental terminată în *-e* — servea drept superlativ de superioritate adverbial : *altissime, miserrime*. Adj. și adv. cu forme supletive de comparativ aveau forme supletive și la superlativ : *bonus/optimus, malus/pessimus, parvus/minimus ; bene/optime, male/pessime, multum/maxime, parum/minime*. Alături de aceste forme sintetice existau și forme analitice, construite cu ajutorul unor adv. urmate de adj./adv. la gradul pozitiv. În lat. clas., comparativul și superlativul relativ de superioritate al adj. se exprimau analitic numai atunci cînd forma pozitivului se termina într-unul din grupurile *-ius, -eus, -uus* care n-ar fi admis decît cu mari dificultăți de ordin fonetic adăugarea sufixelor *-ior, -ius*. Adv. folosite erau *magis (magis idoneus, dubius, arduus)*, pentru comparativ, respectiv *maxime (maxime idoneus, dubius, arduus)*, pentru superlativ. În schimb, comparativul și superlativul relativ de inferioritate, ca și comparativul de egalitate, se exprimau totdeauna analitic, cu ajutorul adv. *minus/minime*, respectiv *tam*, urmate de forma pozitivului. Superlativul absolut era adesea o construcție analitică : *maxime* + adj./adv. Comparativul și superlativul adj./adv. puteau fi folosite în lat. fără „complement de comparație", în construcții în care era explicitat numai primul termen al raportului comparativ, iar al doilea — termenul de **c.** — lipsea : *iuventas natura audacior est* „tinerețea este din fire mai îndrăzneață" ; *sapientissimus quisque sententiam quoque aliorum rogat* „cei foarte înțelepți cer și părerea altora". În astfel de cazuri se indica doar gradul intensității calității, fără să se facă o **c.** propriu-zisă, iar forma de superlativ admitea 2 interpretări care se diferențiau în context : *doctissimus* „cel mai învățat" sau „foarte învățat", aceasta din urmă transformînd-o într-un echivalent al superlativului absolut. În general însă, formele celor 2 grade de **c.** erau urmate de un complement circumstanțial de mod explicitînd termenul de **c.** În lat. vulg. se extinde exprimarea periftrastică a gradelor de **c.**, mai concretă, mai regulată și mai expresivă decît cea sintetică. O dată cu generalizarea procedeului (apar forme analitice și în cazul adj./adv. care aveau comparativ și superlativ sintetic), se realizează și o îmbogățire a mijloacelor de expresie prin utilizarea unor noi adv. în construirea gradelor de **c.** ; astfel,

pentru formarea comparativului de superioritate, alături de *magis (magis longa, magis utile)* apare și *plus (plus miser sim*, în loc de *miserior sim)*, iar la superlativul absolut, *maxime* este adesea înlocuit de adv. *bene, valde*. Acțiunea de înnoire și de diversificare a inventarului de formanți — vizibilă mai ales în cazul superlativului absolut: lat. târzie *bene gloriosus ; valde inutile*, dar și *super infelix pater ; satis admirabile* — trebuie pusă în legătură cu faptul că expresivitatea lor se uzează rapid din cauza frecvenței cu care sînt folosiți în vorbirea afectivă familiară și populară; de altfel, aceeași cauză se află și la baza unor construcții specifice vorbirii populare în cădrul cărora adv. de cantitate amintite precedă forme sintetice de comparativ sau de superlativ. În absența compl. de mod comparativ, comparativul și superlativul relativ de superioritate se confundă, în condițiile în care formele analitice — realizate cu același adv. de cantitate — se substituie formelor sintetice clasice, construite cu sufixe distincte. L. romanice păstrează în linii generale structura semantică pe care o avea categoria **c.** în lat. clas., dar se dovedesc a fi continuatoarele sistemului lat. vulg. de exprimare a gradelor de **c.** prin procedeul analitic pe care îl folosesc cu precădere sau în mod exclusiv. Conform unei opțiuni ale cărei prime manifestări datează din sec. 3 e.n., l. romanice construiesc comparativul de superioritate fie cu descendenții adv. *magis* (>rom. *mai*, cat. *mes*, sp. *más*, port. *mais*), fie cu cei ai formantului mai recent utilizat — *plus* (>it. *più*, fr. *plus*, dar și v. sp. *plus*); numai în oc. pot fi întrebuințate ambele unități. Celelalte 2 subdiviziuni ale comparativului comportă alte adv. sau loc. adv. cu valoare cantitativă, printre care: rom. *mai puțin*, (lat. *minus*>) it. *meno*, fr. *moins*, sp., pg. *menos*, pentru comparativul de inferioritate; rom. *tot atît, tot așa, la fel* (+ *de* + adj./adv.), (lat. *tantum*>) it. *tanto*, fr. *tant* (alături de *autant, aussi, si*, cu distribuții specifice), sp. *tanto* (cu varianta pozițională *tan*), pg. *tão*, pentru comparativul de egalitate. Întocmai ca în lat. vulg., și în l. romanice există identitate de formă între comparativul de superioritate și superlativul relativ de superioritate, dar ele inovează în ceea ce privește marca diferențiatoare. Pentru superlativul de superioritate se folosesc formele romanice corespunzînd fonetic pron. dem. lat. *ille*, forme asimilabile cel mai ades art. hot. (it. *il più alto ragazzo ;* fr. *la plus jolie robe/la robe la plus jolie) ;* în rom., această funcție este îndeplinită de art. dem. *cel (cel mai curajos băiat/băiatul cel mai curajos)*. Există însă cazuri în care superlativul relativ de superioritate este redat prin forma de comparativ: it. *il ragazzo più alto*, sp. *el punto más claro* (dar și rom. *fata mai mare* = „fata cea mai mare", dacă sînt numai 2 fete). Alături de aceste forme analitice, în l. romanice, mai puțin rom., există un mic grup de urme de comparativ/superlativ sintetic: (lat. *meliore(m)*>) it. *migliore*, fr. *meilleur*, sp. *mejor*, pg. *melhor ;* (lat. *peior*>) fr. *pire ;* (lat. *peiore(m)*>) it. *peggiore*, sp. *peor*, pg. *pior ;* (lat. *maiore(m)*>) it. *maggiore*, sp. *mayor*, pg. *maior ;* (lat. *minor*>) fr. *moindre ;* (lat. *minore(m)*>) it. *minore*, sp. *menor*, pg. *menor* — aparținînd clasei adj.; (lat. *melius*>) it. *meglio*, fr. *mieux ;* (lat. *peius*>) it. *peggio*, fr. *pis ;* (lat. *minus*>) it. *meno*, fr. *moins*, sp., pg. *menos* — aparținînd clasei adv. Uneori formele sintetice sînt dublate de forme analitice (cu sau fără întrebuințări specifice): it. *migliore — più buono, peggiore — più cattivo, minore — più piccolo ;* fr. *pire — plus mauvais, moindre — plus petit*. Superlativul absolut, considerat de unii cercetători — dat fiind conținutul său semantic — mai curînd ca un fenomen stilistic decît ca un grad de **c.** propriu-zis, și apreciat uneori — în mod nejustificat — ca o inovație romanică, se construiește cu adv. ca: (lat. *multum*>) v. rom. *mult (frumos)*, it. *molto (bello)*, v. fr. *molt (beau)*, sp. *muy (hermoso)*, pg. *muito (belo) ;* (lat. *forte*>) rom. *foarte (greu) ;* (lat. *trans*>) fr. *très (lourd) ;* (lat. *bene*>) fr. *bien (lourd)*. În plus, fiecare l. romanică poate recurge la alte unități pentru a exprima gradul înalt al intensității, unități ce devin sinonime contextuale ale adv. enumerate (rom. *uimitor de frumoasă ;* fr. *terriblement, bigrement chaud) ;* poate fi de asemenea folosită cu aceeași funcție și valoare repetarea adj./adv. (it. *se ne stava lì solo solo ;* pg. *o rapaz era lindo lindo)*. În it., sp., pg. și cu totul sporadic — doar ca urmare a unor împrumuturi — în fr., a-numite adj./adv. prezintă forme sintetice de superlativ absolut; sufixul cu care sînt construite aceste forme este împrumutat (lat. *-issimus*: it. *altissimo, benevolentissimo, celeberrimo ;* fr. *richissime ;* sp. *altísimo* (sau adv. *lentísimamente) ;* pg. *altíssimo, baixíssimo*). Există și forme supletive de superlativ absolut sintetic intrate în l. romanice ca împrumuturi din lat., care se adaugă — cu sau fără întrebuințări specifice — formelor analitice și sintetice existente în fiecare idiom: rom. *foarte mic/minim*, pg. *muito pequeno/pequenissimo/minimo* „foarte mic". *A.C.*

complement, vezi **agent, cauză, concesiv, condițional, consecutiv, direct, indirect, intern, instrumental, loc, mod, relație, scop, sociativ, timp, complement (circumstanțial (de)) ~.**

completivă, propoziție ~, vezi **directă, indirectă, completivă ~.**

compunere. În lat. nu e un procedeu foarte dezvoltat. Compusele, în general constituite din 2 termeni, sînt de 2 tipuri: tematic (cu vocala de legătură specifică *-i-: opiparus*, mai rar *-o-*, sub influență grec.: *sacrosanctus)* și prin juxtapunere *(ros marinus)*. Al doilea termen e adesea un cuvînt fără existență independentă, mai ales din paradigma unor verbe uzuale: *agricola, beneficus, iudex*. Compusele lat. sînt rar verbe *(nolo, tepefacio)* și relativ numeroase nume (ambii termeni nume: *agricultura, dulcamarus, Gallograecus, res publica*, un termen — de obicei, al doilea, verb: *arcitenens, artifex, lucifer)* și cuvinte neflexibile *(abante, deinde, extemplo, sicut)*. **C.** lat. e productivă pînă aproximativ în sec. 1 i.e.n. în limbajele tehnice (de unde formațiile trec în l. comună) și în limbajul poetic (cu caracter artificial). Ulterior procedeul nu mai creează tipuri noi. **C.** tematică slăbește în favoarea **c.** prin juxtapunere, numeroase compuse devin neanalizabile și, prin aceasta, baze de derivare. Se dezvoltă compusele din 2 subst., între care unul la gen. *(aurifaber)*, verbele

în *-fico (beatifico)* și prep. compuse *(depost, desupra)*. L. romanice nu au moștenit tipul de **c.** tematică decît prin unele formații izolate neanalizabile. Au moștenit și dezvoltat **c.** din cuvinte întregi. Tipuri de compuse moștenite panromanice: subst. + adj. *(avistarda)* >subst., (rar) adj.: rom. *bolgros, burtă-verde*, adj. *codalb*, it. *acquaforte, lattocaldo*, adj. *cornomozzo*, fr. *bas-bleu, vinaigre*, adj. v. fr. *poilchenu*, oc. *aigafòrt*, adj. *cambacort*, sp. *aguardiente, hilván*, adj. *barbirrubio*, pg. *água-forte, mão-cheia*, adj. *cabisbaixo;* adj. + subst. *(primavera)* >subst.: rom. *bunăvoință, dreptunghi*, it. *belladona, biancospino*, fr. *beau-frère*, oc. *malafacha*, sp. *buenandanza, altavoz*, pg. *meio-dia, baixa-mar;* subst. + subst., ambele în același caz *(arcaballista)* >subst.: în rom. slab moștenit și popular, întărit prin împrumuturi și calcuri *(Dumnezeu, mamă-soacră; cîine-lup, tren-fulger)*, it. *acquivento, capocuoco;* fr. *chien-loup, choufleur*, oc. *cordolor, galcant*, sp. *cañamiel, ferrocarril*, pg. *couve-flor, pampolho;* adj. + adj. *(dulcamarus)* > >adj.: rom. *alb-roșietic, nou-nouț*, it. *agrodolce, verdazzuro*, fr. *aigre-doux, ivre-mort*, sp. *tiesierguido, verdinegro*, pg. *altibaixo, surdo-mudo*. Tipul subst. + + subst. în gen. și în ordine inversă *(ramus palmi, aquaeductus)* > subst., tip moștenit în toate l. (în l. occidentale prin formații, adesea neanalizabile, în rom., ca procedeu), dar productiv numai în v. fr. și rom., unde se păstrează flexiunea; este suplinit prin structuri prepoziționale echivalente: rom. *barba-caprei, moalele-capului, roza-vînturilor*, it. *acquidotto, capelvenere, lunedì*, fr. *hôtel-dieu, lundi*, oc. *rampam*, sp. *aguamanos, pesuña*. Tipul de verbe compuse cu structura subst. + verb *(manumittere)* e moștenit numai în unele l. și slab productiv: it. *barcamenare*, fr. *arc-bouter, champlever*, sp. *perniquebrar*. Tipurile de cuvinte invariabile compuse, adv., prep. și conj., sînt moștenite și productive în toate l. romanice: rom. *aproape, niciodată; despre, pe lîngă; fiindcă, întrucît*, it. *beninteso, oggigiorno; insino, nonostante; essendoché, tuttavia*, fr. *bientôt; envers, malgré; quoique, toutefois*, sp. *anoche, también; debajo; porque*, pg. *atéamanhã; da; por que*. L. romanice dezvoltă **c.** din cuvinte întregi și prin crearea de noi tipuri: subst. + prep. + subst.>subst., foarte productiv în toate l. romanice: rom. *buhai-de-baltă, poale-n-brîu*, it. *baco da seta, barbadibecco* (cf. rom. *barba-caprei*), fr. *arc-en-ciel, eau-de-vie*, oc. *sauta d'aiga*, sp. *leche de pájaro, trampantojo*, pg. *água-de-colónia, capa-d'água*. Compuse nominale cu structură de prop. sau frază (un termen verbal și unul substantival, adverbial sau verbal, organizate în mai multe subtipuri); verb + subst., inovație romanică timpurie: în rom. și cu ordinea inversă a termenilor *gură-cască, meșter-strică, Doamne-ajută, tîrîie-brîu*, probabile formații moștenite din expresii lat.: *cîrneleagă, cîșlegi<carne(m)|| |casea(m) liga(t);* it. *accatabrighe, batticuore*, fr. *abat-jour, trompe-l'oeil*, oc. *baticòr, virasolh*, sp. *besamanos, matapolvo*, pg. *guarda-chuva, ganhapão;* verb + prep. + subst.: *calcă-n-strîchini, fluieră-n biserică*, it. *cantalluscio, girasole*, fr. *croquembouche, vol-au-vent*, sp. *saltaembanco;* verb + adv.: rom. *vino-ncoace*, it. *baciabasso, buttafuori*, fr. *frappe-devant, vaurien*, sp. *bogavante;* compuse cu structură de frază mai mult sau mai puțin dezvoltată: rom. *tace-face, lasă-mă-să-te-las*, it. *saliscendi;* fr. *va-et-vient*, sp. *duermevela*, pg. *alçapão*. Verbele compuse, puține și puțin variate ca structură, se formează în toate l. romanice: verb + verb: rom. *furgăsi*, it. *passavogare*, fr. *virevoler*, sp. *salvaguardar;* adv. + verb: rom. *binecuvînta*, it. *benevolere*, fr. *malmener*, sp. *bienquistar*. Formațiile savante din elemente de **c.** (numite și prefixoide sau sufixoide, după cum ocupă poziția inițială ori finală în cuvînt) sînt în l. romanice mod. (în cele occidentale începînd din sec. 12 și 13) categoria cea mai productivă și mai bogată de compuse. Ele sînt formate după modelul **c.** tematice lat. Pot fi constituite exclusiv din elemente de **c.** (rom. *stereotomie*, fr. *stéréotomie*) ori dintr-un element de **c.** și un cuvînt cu existență independentă în l. (rom. *biocurent*, it. *stereografia*, rom. *ciobotecă*, fr. *oscillographe*, cu vocala de legătură *-o-*). Constituite după modelul compuselor din elemente de **c.** sînt adj., de obicei cu caracter ocazional, compuse din 2 adj. cu existență independentă în l., unite printr-o vocală de legătură: rom. *greco-turc*, it. *comico-poliziesca*, fr. *gréco-latin*, sp. *hispanoamericano*. Compusele din elemente de **c.** sînt subst.: rom. *cosmogonie*, it. *cosmodromo*, fr. *cosmographe*, sp. *cosmología*, pg. *cosmografia;* rom. *biogeologie*, it. *microfilm*, fr. *biogéographie*, sp. *bioquímica;* adj.: rom. *aurifer*, it. *argentifero*, fr. *carbonifère*, sp. *carbonífero;* rom. *electrometalurgic*, it. *elettromagnetico*, fr. *électrochimique*, sp. *electrodinámico;* mai rar, verbe: rom. *prolifera*, it. *legiferare*, fr. *vociférer*, sp. *multiplicar;* rom. *teleghida*, it. *teletrasmettere*, fr. *téléphotographier*, sp. *telegrafiar*. Elementele de **c.** sînt preluate din greacă și lat. Apar în toate l. romanice și constituie un sistem deschis de formare a termenilor tehnici prin care terminologiile tehnico-științifice ale l. romanice se integrează în terminologia tehnico-științifică internațională. Rom. a împrumutat elemente de **c.** și din v. sl. (unele, la rîndul lor, de origine grec.): *proto-* (*protopop, protovistiar*), *vel- (vel-armaș)*; din tc.: *baș(a)* (*başceauș, tutungi-başa*), *cara- (Caramihai)*, *-oglu (Bacaloglu)*; din ngr.: *papa- (Papacostea)*, *-(o)pol (Vlahopol)*. Compusele cu aceste elemente, exclusiv subst., sînt în cea mai mare parte nume de funcții și nume proprii. **C.** din abrevieri, procedeu nou, internațional, apare pe la mijlocul sec. 19 în toate l. de civilizație, deci și în l. romanice. Compusele din abrevieri sînt constituite exclusiv din abrevieri — inițiale sau fragmente de cuvinte — ori din abrevieri și cuvinte întregi: *C.F.R.* (=Căile Ferate Române), *ARO* (=Asigurarea Românească), *Aviasan* (=Aviația Sanitară), *Prodexport* (=Întreprindere de) Produse pentru Export). Sînt subst. comune (rom. *cavit* (=calciu și vitamine), *G.A.S.* (=Gospodărie agricolă de stat), fr. *copar* (=coopératives parisienne)) și, mai ales, proprii (rom. *ACIN* (=Asociația Cineaștilor din R.S.R.), *Eurafrica* (=Europa și Africa), it. *Fiat* (=Fabrica Italiana Automobili Torino), fr. *CNRS* (=Centre National de Recherche Scientifique), sp. *ALALC* (=Asociación Latinoamericana de Libre Comercio)). Pe lîngă marele număr de formații care se creează în permanență în fiecare l. în parte, se practică împrumutul: între l. romanice și în

acestea din l. neromanice (mai ales engl.). De cele mai multe ori împrumutul presupune transformări impuse de traducerea gr. sintactic: *T.S.F.* (=Télégraphie sans fil)>rom. *T.F.F.* (=Telegrafie fără fir). Există și cazuri în care atît inițialele termenilor, cît și ordinea lor din model sînt aceleași în împrumut: rom. *O.N.U.* (=Organizația Națiunilor Unite)<fr. *O.N.U.* (=Organisation des Nations Unies). Procedeul **e.** din abrevieri e foarte productiv în toate l. romanice, dar, se pare, nu în același grad ca în engl. și rusă. Aceste compuse se comportă uneori din punct de vedere morfologic la fel cu subst. obișnuite: au pl. format cu desinență substantivală (rom. *aragazuri, H.C.M.*-uri), se articulează și, prin intermediul art., se declină (rom. *nepul, C.F.R.-ul, nepului, C.F.R.-ului*), sînt folosite ca bază de derivare (rom. *ceferist*<*C.F.R.*, fr. *cégétiste*<*CGT*, *onusien*<*O.N.U.*). *L.V.*

concesiv, complement circumstanțial ~. Indică circumstanța (obiectul sau situația) care ar fi fost de așteptat să împiedice desfășurarea unei acțiuni sau existența unei însușiri, dar care nu și-a produs efectul. În lat., raportul concesiv se putea exprima, la nivelul prop., prin construcții participiale (exprimate prin part. prez. acordat, referitor la același sub. ca și verbul regent: *ut risum cupientes, tenere nequeamus*) sau prin construcții absolute *(id (oppidum) paucis defendentibus expugnare non potuit)*; abl. absolut era însoțit uneori de corelative *(quo defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile)* sau introdus prin conj. specifice prop. concesive *(etsi aliquo accepto detrimento, tamen ...)*, explicitînd natura raportului exprimat. În l. romanice, **c.c.c.** determină nu numai verbe, ci și alte cuvinte cu valoare verbală, interpretate în tradiția diverselor l. romanice fie ca interj. (rom. *În ciuda întunericului, hai să mai căutăm*), fie ca alte părți de vorbire (fr. *Malgré l'heure avancée, le voici qui arrive*), precum și adj. (rom. *copil premiant contrar așteptărilor*). Este exprimat prin subst. sau, mai rar, prin substitute (pron., num.) cu prep. (rom. *învingător împotriva oricăror așteptări*, fr. *Je sors malgré la pluie*, it. *Nonostante la bella giornata ci toccò stare in casa*, oc. *malgrat sos parents ...*) sau cu loc. prepoziționale (rom. *Indiferent de rezultat, tot va pleca; În ciuda/în contra/în pofida previziunilor, a ieșit cîștigător*, fr. *En dépit des maladresses de sa construction, ce roman se lit agréablement*, sp. *A pesar de /pese a la lluvia, hace calor*, oc. *en despièch de ...*), unele provenite din adv. de tipul rom. *contrar așteptărilor ...*, inclusiv loc. de tipul rom. *cu tot ...* (fr. *Avec tous ses millions, il n'est pas heureux*, it. *Con tutta la sua preparazione fu bocciato, Con quella bella giornata ci toccò stare in casa; Con tante ricchezze si ritiene povero*, sp. *Salió, con la lluvia y todo*). Poate fi exprimat de asemenea prin adv. de tipul rom. *tot, totuși* sau loc. adverbiale de tipul rom. *cu toate astea/acestea*, fr. *cependant, néanmoins, pourtant, seulement, toutefois, avec tout cela* etc. (fr. *C'est très joli, mais avec tout cela nous ne sommes guère plus avancés*). Poate fi exprimat și prin verbe la unele moduri nepersonale: inf. cu prep. — prez. (rom. *Fără a ști despre ce e vorba, s-a amestecat în discuție*, fr. *Sans être savant, il est très cultivé; Pour être pauvre, on n'est pas bête*, sp. *A pesar de/pese a lo (todo y) ser tan pequeña, es muy enérgica*, pg. — cu inf. personal: *A pesar de ierem muito não aprendem*) sau trecut (fr. *Pour avoir modelé quelques méchantes figures, je ne suis pas un sculpteur*) sau prin gerunziu (rom.), în fr. prin part. prez. *(Il veut, ignorant tout, parler de tout)* sau gerundiv *(éclater de rire tout en pleurant; Ces guerriers, en étant moins polis, n'en étaient pas moins grands)*. Se poate exprima și prin construcții absolute (fr. *La capitale prise, le peuple ne désespère pas*, sp. *Lloviendo a cántaras, iría a tu casa*). Natura concesivă a construcției verbale (care poate fi interpretată uneori drept compl. circ. de mod, timp, instrument ș.a.) poate fi explicitată prin prezența unor corelative specifice pe lîngă elementul regent (rom. *tot, totuși*: *Știind că e zadarnic, el tot a încercat*) sau/și (mai ales) a unor adv. pe lîngă construcțiile verbale respective (rom. *Chiar știind că e zadarnic, el tot a încercat*, fr. *Vous l'avez fait, sachant bien que la chose était défendue; être en retard, même en courant; Même tous feux éteints, l'auto fut repérée*, it. *Pur lavorando tanto, non mi sento stanco*, sp. *Aún lloviendo a cántaras iría a tu casa; Aún pasado el verano, sigue haciendo mucho calor*) sau chiar a unor conj. concesive *(Bien qu'étant aveugle, il sort seul)*. Nuanță concesivă pot avea și unele atribute izolate circ. exprimate prin adj. calificative (fr. *Malade, il gardait sa bonne humeur*) sau participiale (fr. *Blessé mortellement, il espérait encore*), nuanța concesivă putînd fi explicitată prin prezența acelorași tipuri de elemente menționate (fr. *Injurié, il sut pourtant se contraindre*, sp. *Rico y todo, Juan es avaro*), conj. concesivă putînd introduce prop. eliptice (de tipul fr. *Il était, quoique pauvre, très généreux*, it. *Benche malato, mi presentai all'esame*, sp. *Aunque/si bien rico, Juan es avaro*). *I.V.R.*

concesivă, propoziție circumstanțială ~. În lat. era introdusă prin 3 serii de elemente: conj. *etsi, etiamsi, tametsi, tamenetsi* „chiar dacă, deși", cu valoare de real, potențial sau ireal; *si, ut* „presupunînd că" și *uel si* (ca substitut al lui *et si*); *quamquam, quamuis, licet* „deși, cu toate că", *quamlibet*, în lat. tîrzie și *quamtumuis, quantumlibet; cum* (+ conj.). Moduri folosite: ind. și conj. (care cîștigă teren în epoca imperială). În lat. tîrzie, conj. concesive clas. nu se mai foloseau, în locul lor apărînd loc. formate cu *quod* sau *si*. Continuînd această tendință, l. romanice au conferit sau extins rolul de element de relație concesiv al altor conj. sau adv.: lat. *quod* (>rom. *că*), *quomodo* (>sp. *como*), *si* (>rom. *să*, fr. *si*, pg. *se*). Întărită cu alte elemente, în special cu descendenții lui *bene*, *si* a format loc. conjuncționale: it. *sebbene, anche se;* sd. *fintsas si;* fr. *même si;* oc. *si bien;* pg. *se bem que*. În unele l. romanice, lat. *quando*, singur sau întărit de o conj., o prep., un adv. sau un grup adverbial augmentativ, a dobîndit valoare concesivă: rom. *(pe) cînd;* it. *quando che, anche quando, quand'anche;* fr. *quand, quand (bien) même;* sp. *aún cuando;* pg. *conquanto*. L. romanice dezvoltă și alte elemente de relație (conj., adv.): în sd., concesiva este introdusă prin 3 conj. principale: *makár* — de origine grec. —, *bene* și sd. mod. *belle chi;* în rom. **c.c.c.** este introdusă și prin conj. *de, deși* (conj.

cea mai frecventă), *dacă*. Conj. *că* şi *de* (+ ind.) introduc o **p.c.c.** intercalată în structura regentei şi de care continuarea acesteia se leagă prin corelativele *şi tot, şi încă, dar (şi)* (mai ales în proverbe: *Fierul, că-i fier, şi încă rugineşte...*). **P.c.c.** introduse prin *de* au acelaşi sub. cu regenta. L. romanice occidentale şi-au format loc. conjuncţionale concesive structurate pe conj. *que/che*: it. *benchè, quantunque, ancorchè, nonostante che, malgrado che, con tutto che, ammesso che, posto che, concesso che*; fr. *quoique, bien que, malgré que, encore que, en dépit que* (+ conj.); cat. *encara que, per més que, malgrat que, (per) bé que* (ultimele 2 literare), *jatsia (que), anc que* (arhaice); sp. *aúnque, ya que, a pesar de que, bien que, mal que*; pg. *ainda que, (se) bem que, posto que, mais que, muito que, maior que, melhor que, menor que, mesmo que, apesar de que, nem que, prior que* şi formele întărite cu *por*: *por mais/maior/melhor/menos/menor/prior que*. În rom. **p.c.c.** este introdusă şi printr-un mare număr de loc. conjuncţionale, combinaţii mai mult sau mai puţin libere, cu elemente separabile sau intervertibile ca ordine: *cu toate că, măcar că, fără (ca) să, chit că, de unde, în timp ce, în vreme ce, pe cînd, de bine ce, chiar dacă, chiar de, chiar să, măcar de, măcar să, şi dacă, şi de, să şi, nici dacă, nici de, nici să*. În unele l. romanice, conj. şi loc. conjuncţionale concesive se pot folosi şi urmate de un adj., un part. sau o construcţie circumstanţială, atunci cînd **p.c.c.** are acelaşi sub. cu regenta, verbul „a fi" fiind subînţeles: fr. *Pour la pièce, elle était fort bonne, quoique ancienne*; it. *Benchè malato, mi presentai all'esame*; în rom., această construcţie este posibilă numai după conj. *deşi (Deşi bolnavă, continuă să lucreze)*. Există o concesie „complexă" introdusă în l. romanice occidentale printr-un pron. sau adv. rel.-inter. urmat de *que*: fr. *qui que (Qui que tu sois, réponds !), quoi que, où que, quel que*; it. pron. nehot.: *chiunque, qualunque, checchè* + + conj. *(Checchè tu dica, non mi convincerai)*. În rom. **p.c.c.** „complexă" poate fi introdusă prin pron. sau adj. nehot. *(orice, oricare, oricîte)*, prin adv. rel. sau nehot. *(ori)cît, (ori)cum* — singure sau în construcţii cu adj. sau adv. introduse prin prep. *de (Oricît de bun ar fi, tot are cîte un păcat)*. L. romanice fac distincţia între **p.c.c.** reală (propriu-zisă) şi **p.c.c.** condiţională (ipotetică), marcată de conj. sau loc. introductive. În cadrul **p.c.c.** condiţionale se face distincţia între **p.c.c.** realizabile şi **p.c.c.** ireale, marcată de timpul pred. În rom. **p.c.c.** reală este introdusă prin *deşi* (cel mai frecvent), *cu toate că* (specifică l. scrise), *chit că* (fam., calchiat după fr. *quitte à*), *măcar că* (popular), *după ce, în timp ce, în vreme ce, pe cît vreme, (şi) fără (ca) să*. În fr. **p.c.c.** reală este marcată de loc. conjuncţionale *quoique* (mai frecvent în l. vorbită), *bien que, encore que, malgré que* (popular) — urmate de conj., *tout...que* + + ind. În sp. *aunque* + ind. **P.c.c.** condiţională exprimă o piedică ipotetică realizabilă atunci cînd are pred. la prez. şi o piedică ireală atunci cînd este construită cu un timp trecut sau în unele l. romanice cu conj. În rom. ea este introdusă prin *să* şi diferitele sale combinaţii: *măcar să, chiar să, să şi, nici să* (+ conj.), *(măcar) de* (+ cond.); *chiar dacă, chiar de, şi dacă, de...şi, nici dacă, nici de, dacă* (+ cond., ind. sau prezumtivul) sau prin pron., adj. sau adv. nehot. + *să (Oricîte bunătăţi să am, nu-mi tihneşte)*. În fr. este introdusă prin *même si* (+ ind.), *quand (bien) même, quand, alors même que* (+ cond.). Structura bazată pe inversiune, construită cu cond., exprimă totdeauna valoarea de concesie virtuală *(Pauvre tante Rosie, lui aurait-on raconté cette histoire qu'elle n'y aurait rien compris)*. În sp. *aunque* + + conj. **P.c.c.** cu valoare opoziţională opune regentei fie acţiunea unui sub. diferit, fie acţiunea aceluiaşi sub. în împrejurări diferite sau exercitată asupra unor obiecte diferite. În rom. introdusă prin *(pe) cînd, de unde, în timp ce*, proprii mai ales l. scrise. În fr., pentru **p.c.c.** opoziţională ireală se folosesc: pentru exprimarea cantităţii/intensităţii *tout, quelque, aussi/si, pour* + adj./adv. + *que* + conj. *(Enseigner le sicilien, aussi étrange que cela puisse paraître, n'est pas une tâche simple)* sau structura bazată pe inversiunea sub., legată uneori de adv. *si (Tous ces événements, si minimes soient-ils, font partie de notre vie)* şi pentru exprimarea identităţii *quelque(s)* + subst., *quel* (variabil) + *que* + *être, qui que, quoi que, où que* + + conj. în toate aceste cazuri *(Où que vous alliez, quoi que vous fassiez, votre enfance vous rattrapera toujours par la manche)*. În unele l. romanice (rom., sd., fr., cat.) există un tip de **p.c.c.** numită „restrictivă", introdusă de rom. *măcar că, măcar de*, sd. *makár*, fr. *encore que*, cat. *encara que* (cu ind. pentru acţiuni reale şi conj. pentru acţiuni posibile). În sp. şi rom. există o structură concesivă formată dintr-un verb repetat + pron. rel. + pron. pers. compl. interpuse, pron. putînd înlănţui formele aceluiaşi verb sau două verbe diferite (sp. *diga lo que diga*; rom. *zică ce-o zice*). Există o evidentă legătură între concesivă şi coordonarea adversativă şi disjunctivă. *M.T.*

conclusivă, coordonare ~. În lat. existau 3 serii de conj. pentru **c.c.**: *ergo, igitur* „deci" marcau îndeosebi consecinţa logică; *itaque, quamobrem, quapropter, quocirca* „de aceea" indicau rezultatul unui fapt şi erau aşezate la începutul frazei; din această serie făceau parte şi *eo, ideo* „pentru aceasta", *inde* „de unde, prin urmare"; *proinde* „deci", „în consecinţă" introducea un ordin, un îndemn (cerînd modul conj. sau imp.). În l. romanice toate aceste conj. s-au pierdut cu excepţia lat. *inde*, indicînd motivul logic, care a fost moştenit în it. *quindi*. L. romanice şi-au constituit un sistem de conj. de **c.c.** esenţialmente diferit de cel lat.; majoritatea provin din prep. romanice combinate cu adv.; altele, mai puţin numeroase, provin din alte părţi de vorbire de origine lat.; frecvente sînt conj. provenite prin schimbarea funcţiei sau elementele care desemnau raporturi temporale sau raporturi de succesiune logică derivate din acestea. Astfel, lat. *post, postja* şi *postea* se regăsesc în: rom. *poi, apoi*; it. *poi, poscia* (< lat. *postea*) (introduce — conform originii sale — o acţiune a cărei îndeplinire este posterioară altei acţiuni); sd. *pustis* (după W. Meyer-Lübke, nu se poate spune cu precizie din care din formele lat. provine); fr. *puis*; oc. *pues, pus*; sp. *pues*; pg. *pois*. Lat. *dunc* şi-a pierdut semnificaţia temporală

la origine (indicînd un moment determinat în trecut sau în viit.) și a devenit conj. de **c.c.** care indică deducția logică: it. *dunque*, fr. *donc*, oc. *dunc, doncx*, cat. *doncs*. *Deci*, conj. de **c.c.** cea mai folosită în rom. literară, este o formație rom.,< *de* + + *aici* (se regăsește sub formele *dece, deace, deacĭ, de acia* încă din cele mai vechi texte). Și aici, ca în alte situații din l. romanice, valoarea temporală a avut ca sursă sensul locativ, așa cum este și cazul elementelor it. *appresso, indi, quindi (da quindi innanzi)*, fr. *ensuite*. V.it. *loco*, v.fr. *lues*, sp. *luego*, pg. *logo* provin dintr-un abl. lat. pietrificat (*nullo*) *loco*, cu sens inițial spațial. L. romanice și-au construit astfel conj. și loc. conjuncționale, adv. și loc. adverbiale care marchează raportul de **c.c.**: rom. *dar (dară), așadar* (adv. *așa*, din compunerea lui *așadar*, poate avea și singur sens conclusiv), *și* (singur sau în combinație cu *deci, de aceea, prin urmare*) și loc. *de aceea, prin urmare, în concluzie, în consecință, (care) va să zică* (specifică l. vorbite); it. *infine ;* fr. *par conséquent, à la fin|en fin (de compte) ;* cat. *així, en conseqüència* (ambele la începutul frazei) sau loc. formate cu *i* copulativ care precedă conclusiva: *i per tant, i en conseqüència ;* pg. *portanto, por conseguinte, por consequência, por isso*. Adv. fr. *aussi*, sp. *así*, pg. *assim* (cerînd inversiunea sub.) marchează motivul într-o **c.c.**, ca și structurile complexe fr. *pour cela, c'est pourquoi ;* oc. *per so ;* cat. *per tant ;* v. sp. *poro* și sp. mod. *por eso, por tanto ;* pg. *porem, por isto, por tanto*. În toate l. romanice, conj. provenind din lat. *et* pot, ca și rom. *și*, exprima **c.c.** În prop. în raport de **c.c.** se pot folosi toate modurile predicative. În rom. nu este obligatorie folosirea aceluiași mod în ambele prop. aflate în raport de **c.c.**, în cea de a doua prop. apărînd frecvent imp. sau conj. hortativ, deoarece concluzia echivalează adesea cu un îndemn. Din punctul de vedere al dependenței dintre unitățile pe care le leagă, **c.c.** se află la limita dintre coordonare și subordonare. Dovada o constituie imposibilitatea schimbării locului pe care îl ocupă conclusiva față de coordonata sa și corespondența de sens dintre **c.c.** și subordonata consecutivă. Înrudirea semantică dintre **c.c.** și subordonata consecutivă apare și în elementele de relație (cat. *Té molts diners ; això no li costarà, doncs, cap esforç* — conclusivă și *Té tants diners que això no li costarà cap esforç* — — consecutivă). *M.T.*

concordanța timpurilor (corespondența timpurilor, lat. *consecutio temporum*). Complex de reguli stabilind o anumită conformitate temporală (și modală) între pred. prop. subordonate și pred. prop. regente, care a constituit o trăsătură caracteristică a sintaxei lat. și continuă să se manifeste, deși nu totdeauna cu aceeași vigoare, în majoritatea l. romanice. Respectată mai riguros în varietatea literară a lat. și aplicată cu mai puțină strictețe în l. vorbită, **c.t.** se realiza prin forme în parte diferite în discursul direct și în cel indirect, corespondențele verbale depinzînd în general de valorile timpurilor utilizate și de natura prop. subordonate. Deși reglementa și combinarea formelor temporale ale ind., **c.t.** privea îndeosebi întrebuințarea timpurilor conj., al căror remarcabil paralelism cu formele proprii ind. permitea un foarte nuanțat joc al dependențelor temporal-modale. Redusă de obicei la regula potrivit căreia, dacă verbul regent este la ind. prez. sau viit., verbul subordonat se folosește la conj. prez. pentru exprimarea raportului de simultaneitate *(Dico|dicam quid faciat)* și la conj. pf. pentru redarea anteriorității *(Dico|dicam quid fecerit)*, iar dacă verbul regent este la un timp trecut al ind., formele utilizate pentru desemnarea raporturilor menționate sînt cele relative: conj. impf. *(Dicebam|dixi|dixeram quid faceret)*, respectiv conj. m.m.c.pf. *(Dicebam|dixi|dixeram quid fecisset)* — posterioritatea fiind indicată cu ajutorul perifrazei modale (expresie a intenției) part. viit. activ + conj. prez./conj. impf. al aux. *esse (Dico|dicam quid facturus sit ; Dicebam|dixi|dixeram quid facturus esset)* —, **c.t.** era în realitate un mecanism mult mai puțin rigid, care permitea adesea combinarea timpurilor după sens și nu numai după formă. Astfel, alegerea timpului verbal subordonat nu mai era supusă în aceeași măsură constrîngerilor formale cînd în prop. regentă figurau ind. prez. cu valoare de prez. istoric, ind. pf. ori conj. pf., timpuri al căror conținut căpăta nuanțe diferite în funcție de context. Pe de altă parte, forma temporală a verbului dependent mai putea fi impusă de sens, indiferent de timpul verbului regent, în anumite categorii de subordonate care întrețineau relații sintactice mai puțin strînse cu acesta: atributivele — în afară de cele cu valoare finală, completivele introduse prin *quod (quia)*, cauzalele, concesivele, temporalele, comparativele, condiționalele construite cu ind. Existau chiar unele prop. asupra cărora **c.t.** nu acționa deloc: cele funcționînd ca un fel de adaosuri a căror prezență nu era indispensabilă frazei (*quod sciam* „după cîte știu", *quod quidem audierim* „după cîte am auzit spunîndu-se"), condiționalele construite cu conj. impf., în care nuanța modală de ireal era mai importantă decît ideea de raport temporal etc. **C.t.** se aplica cu mai multă rigoare în prop. inter. indirecte, în completivele introduse prin *ut|ne* cerute de verbe de voință, de teamă etc., în finale — subordonate aflate în relație de dependență mai strictă față de regentă; chiar și în aceste cazuri însă regula de bază putea fi tratată cu o oarecare libertate, cînd se urmărea sublinierea unor valori modale, eventual aspectuale, sau obținerea unor efecte stilistice. Folosirea timpurilor în inter. indirecte ori în completive era uneori perturbată de așa-numita „concordanță prin atracție", alegerea formei verbale în subordonatele respective fiind influențată de timpurile verbelor aflate în imediata vecinătate. Într-un fel oarecum diferit funcționa complexul de reguli ale **c.t.** în subordonatele consecutive: loc de manifestare a unei libertăți de combinare mult mai redusă decît în cazul temporalelor sau al cauzalelor — cu care totuși se asemănau prin natura conținutului exprimat —, acestea se construiau de obicei cu conj. impf., ajungînd să fie destul de greu de deosebit de finale, în special cînd timpul de relație amintit reda intensitatea unui proces sau a unei calități. Aplicarea **c.t.** în cadrul discursului indirect implica realizarea prealabilă a unor corespondențe modale

depinzînd de statutul sintactic al prop. — independente/dependente în discursul direct — precum și de felul și de valoarea semantică a acestora: prop. enunțiative (cu sau fără nuanță volitivă), prop. inter. etc. Modurile utilizate de obicei în discursul indirect erau inf. și conj.; ind. se întrebuința numai cînd subordonatele erau prop. incidente sau puteau fi asimilate unor astfel de prop., care scăpau, datorită conținutului lor, relației de strictă dependență față de verbul regent implicat de discursul indirect. La conj., mod specific în acest tip de discurs majorității prop. subordonate care aveau și în discursul direct statut de subordonate, fiecare timp reprezenta forma temporală corespunzătoare de la ind. dublată de valoarea de viit. (de ex., conj. prez. *amem* reprezenta simultan ind. prez. *amo* și viit. *amabo*); de aceea timpurile conj., utilizate potrivit regulei generale enunțate mai sus, erau suficiente pentru redarea viit. — expresie a raportului de posterioritate —, perifraza modală formată cu ajutorul part. viit. în *-turus* nefiind decît rareori întrebuințată în discursul indirect. Frazele condiționale care exprimau posibilitatea (implicînd o combinație de forme de viit. în discursul direct) erau construite cu conj. prez./*pf.*, respectiv impf./m.m.c.pf., după cum evenimentele evocate erau privite din perspectiva prez. sau din cea a trecutului; folosite în cadrul discursului indirect ca expresie a eventualității (= ireal în prez.) ori a ficțiunii (= ireal în trecut), menținеau aceleași forme temporale în subordonata introdusă prin *dacă*, în vreme ce regenta acesteia se transforma într-o construcție infinitivală alcătuită din aux. *esse*/*fuisse* și inf. viit. activ în *-turum*. Celelalte tipuri de subordonate, mai ales dacă erau plasate mai departe de verbul regent — marcă a discursului, indirect —, implicau adesea prezența timpurilor absolute ale conj., folosite în locul celor relative, desigur dacă și sensul ansamblului permitea astfel de combinații. Corespondențe temporale analoge apăreau și în discursul indirect liber, construcție bazată pe un mecanism deosebit de complicat asigurînd reluarea spuselor cuiva și plasarea acestora în diverse perspective temporale fără a se recurge la reproducerea lor literală; numeroasele dificultăți ridicate de sintaxa acestui tip de construcții, dificultăți atestate și de desele ezitări în alegerea formelor modale și temporale utilizate în falsele prop. independente — în realitate, prop. subordonate unui verb regent neexprimat explicit — caracteristice discursului indirect liber, au făcut ca procedeul să fie folosit doar în aspectul scris al lat. (în anumite tipuri de texte literare, în textele administrative, juridice, istorice). În lat. vulg., complexele reguli ale **c.t.** — care nuanțau și dădeau suplețe sintaxei l. literare, dar care erau greu de aplicat și nu rareori impuneau forme ce dădeau naștere la ambiguități sau chiar la unele confuzii — sînt simplificate, de obicei, prin folosirea timpurilor absolute — în special la conj. — în locul celor de relație. Anumite modificări trebuie puse în legătură și cu alți factori ca dispariția unor timpuri, schimbarea valorilor altora sau reducerea numărului de contexte admițînd unele construcții de tipul celor infinitivale.

L. romanice, care au moștenit în marea lor majoritate principiile de bază ale **c.t.** din lat. continuînd chiar să întrebuințeze ca atare anumite corespondențe temporale, atit în discursul direct cît și în cel indirect ori indirect liber, au introdus și elemente noi, datorate în primul rînd apariției unor forme necunoscute înainte, ca, de ex., cond. (prez. și pf.), timpurile compuse — în fr., și timpurile supracompuse — dezvoltate într-un raport de simetrie totală sau parțială cu cele simple, unele perifraze verbale etc. Singura l. romanică în care **c.t.** este relativ liberă, hotărîtor fiind în general sensul, tipul de raport temporal ce urmează a fi exprimat, și nu un factor formal, este rom. De obicei, aplicarea mai riguroasă sau mai puțin riguroasă a complexului de reguli ce dictează corespondențele temporale este în funcție de natura subordonatelor, de gradul lor de dependență față de verbul regent, de prezența anumitor elemente de relație introducînd subordonatele. În gramaticile l. romanice se disting în mod obișnuit 2 ansambluri de reguli, care descriu **c.t.** ind. respectiv **c.t.** conj. Aceste reguli privesc în primul rînd subordonatele completive directe și indirecte, dar corespondențele pe care le stabilesc se aplică adesea și în cazul prop. subiective ori predicative, precum și în cazul unor atributive; în subordonatele circ. alegerea modului este impusă uneori de conj. sau de loc. conjuncțională prin care sînt introduse, iar combinațiile de forme verbale sînt mai puțin numeroase întrucît prin natura conținutului lor semantic aceste prop. nu admit toate tipurile de raporturi temporale; există și subordonate circ. care au un sistem propriu de corespondențe temporale: este cazul, în toate l. romanice — în ansamblul cărora rom. prezintă totuși o serie de deosebiri importante —, al subordonatelor cond. introduse prin *dacă* și echivalenții săi, și, în majoritatea acestor l., al subordonatelor temporale, unde se aplică un alt tip de concordanță. **C.t.** ind. reunește următoarele 2 reguli principale: dacă pred. prop. regente este utilizat la ind. prez. sau viit., eventual la imp., pred. subordonat va fi întrebuințat la timpul cerut de sens, adică: la prez. pentru exprimarea simultaneității (rom. *Văd că ești obosit*/*Mi se pare că ești obosit*/*Voi spune că ești obosit*; it. *Sono certa che lo conosci*; fr. *Je crois qu'il est malade*; sp. *Dice que necesita hilo y aguja*), la impf., respectiv la pf.c. sau, mai rar, la pf.s. ori m.m.c.pf. pentru exprimarea anteriorității, cu nuanță imperfectiv durativă, respectiv perfectivă (rom. *Știu că era bolnav*/*Văd că a terminat exercițiul*; it. *Vedrai che lui ti conosceva da quasi un anno*/*Sono certo che ha sbagliato, Ricorda che tutti questi morirono per la patria!*; fr. *Je pense qu'il n'était pas à la maison*/*Je suis sûr qu'il a acheté des fleurs, Je suis sûr qu'il en avait été prévenu*), la viit. pentru exprimarea posteriorității (rom. *Cred că va telefona astă-seară*; it. *So che tu mi capirai*; fr. *Je sais qu'il partira bientôt*; pg. *Assegura-me que escreverá a carta amanhã*); dacă verbul regent este utilizat la un timp trecut, în special la impf. sau pf.s., verbul subordonat va fi construit la impf. pentru redarea raportului de simultaneitate (it. *Gli dissi che sapevo la verità*; fr. *Il affirma qu'elle n'était pas coupable*; sp. *La joven decía que necesi-*

taba hilo y aguja), la m.m.c.pf. pentru redarea raportului de anterioritate (it. *Sapevo che non ti eri presentato all'esame ;* fr. *Je croyais qu'il était parti :* sp. *Preguntó a la portera si habian venido las señoras*), la cond. prez. (= „viit. al trecutului") pentru redarea raportului de posterioritate (fr. *Il déclara qu'il s'opposerait à leur projet ;* sp. *Me diciste que volverías ;* pg. *Disse/dizia que viria ;* dar în it. apare cond. trecut: *Mi disse che non sarebbe più ritornato*). Conform sistemului de corespondențe temporale pus în evidență prin exemplele de mai sus, în unele l. romanice viit. anterior folosit într-o prop. subordonată depinzînd de un verb regent la prez. va fi înlocuit prin cond. pf., dacă verbul de care depinde este construit la un timp trecut (fr. *Il dit qu'il aura bientôt fini* → *Il disait qu'il aurait bientôt fini ;* pg. *Diz que terá acabado dentro em breve* → *Dizia que teria acabado dentro em breve*). În limbi ca it., fr., prezența unui pf.c. în prop. regentă permite exprimarea celor 3 tipuri de raporturi temporale atît prin formele menționate în cadrul primei reguli, cît și prin cele stabilite de regula a doua. Pe de altă parte, în it., fr., sp., gramaticile recomandă ca, dacă verbul regent este utilizat la cond. prez., **c.t.** să se realizeze sub forma regulei a doua, dar vorb. o realizează de obicei sub forma primei reguli. Aplicarea regulilor **c.t.** ind. în fiecare l. prilejuiește apariția unor diferențe mai mult sau mai puțin însemnate între idiomuri: posibilitatea de a folosi uneori perifraze verbale pentru a indica anumite raporturi, preferința pentru unul sau altul dintre timpurile ce se pot întrebuința în regentă ori în subordonată, în cadrul aceluiași raport etc. Rom. ocupă o poziție aparte, extinzînd corespondențele stabilite de prima regulă la construcțiile ce comportă un timp trecut în prop. regentă; de altfel, în acest ultim caz, chiar dacă se utilizează unele forme potrivit celeilalte reguli, pentru redarea raportului de posterioritate aici nu se poate recurge decît la ind. viit., întrucît cond. nu are niciodată valoarea de „viit. al trecutului". **C.t.** conj. constă dintr-un ansamblu de reguli care variază de la un idiom romanic la altul, numărul și diversitatea corelațiilor depinzînd în mare măsură de numărul de timpuri reunite, în fiecare l., în paradigma acestui mod. În rom., unde conj. are doar 2 forme temporale, corespondențele verbale sînt simple: verbul regent — al cărui semantism, asociat sau nu altor factori, impune folosirea conj. în subordonate — este urmat de prez. acestui mod, pentru redarea raportului de simultaneitate-posterioritate, și de pf., pentru redarea anteriorității, oricare ar fi timpul la care este utilizat el însuși *(Vreau/vroiam/vrusesem/aș fi vrut să citesc această carte ; Nu știu/știam să fi făcut astfel de greșeli)* ; în anumite cazuri chiar, în contextul unui verb regent construit la un timp trecut, opoziția simultaneitate-posterioritate/anterioritate se poate anula, verbul subordonat căpătînd forma nediferențiată a conj. prez. În celelalte l. romanice, unde conj. are 4 sau 6 timpuri, mecanismul concordanței are unele aspecte comune, dar are și aspecte specifice fiecărui idiom în parte. Comune sînt regulile conform cărora: dacă verbul regent este folosit la ind. prez. sau viit., verbul subordonat se pune la conj. prez. pentru exprimarea raportului de simultaneitate-posterioritate (it. *Sono/sarò contento che loro vengano ;* fr. *Il est/sera nécessaire qu'il revienne vite ;* sp. *Le digo/diré que se marche ;* pg. *Peço-lhe/pedir-lhe-ei que venha*) și la conj. pf. pentru exprimarea anteriorității (it. *Sono/sarò contento che siate arrivati ;* fr. *Il est regrettable qu'elle soit partie ;* sp. *Es posible que se haya marchado ;* pg. *Lamento que não tenha vindo*); dacă verbul regent este utilizat la un timp trecut al ind. — impf., pf.s., m.m.c.pf. — sau la cond. (prez., pf.), verbul subordonat se pune la conj. impf. pentru exprimarea raportului de simultaneitate (it. *Ero contento che lui mi accompagnasse, Vorrei/avrei voluto che tu mi accompagnassi ;* fr. *Il était possible qu'elle fût malade ;* sp. *Le decia/dije/habia dicho/habria dicho que se marchara (marchase);* pg. *Pedia-lhe/pedi-lhe/pedir-lhe-ia que viesse*) și la conj. m.m.c.pf. pentru exprimarea raportului de anterioritate (it. *Ero contento che lui mi avesse accompagnato*) ; fr. *Nous regrettions qu'il fût parti ;* sp. *Era posible que se hubiera marchado ;* pg. *Lamentava/lamentei que não tivesse vindo*). În cadrul acestei a doua reguli, raportul de posterioritate este redat în fr., sp., pg. prin aceeași formă temporală ca raportul de simultaneitate; în it. însă se utilizează mijloace lingvistice diferite: cond. pf. sau o perifrază verbală *(Ero contento che lui sarebbe venuto/che lui dovesse venire)*. În unele l. romanice, pf.c. utilizat în prop. regentă impune unele nuanțări corespondențelor temporale: în sp., de ex., el este urmat de conj. impf. al verbului subordonat dacă procesul desemnat de acesta este situat — și realizat — în trecut *(Me rogaron que hablara)*, și de conj. prez. dacă procesul nu s-a realizat încă *(Me han rogado que hable)*. Pe de altă parte, în pg., unde paradigma conj. conține și forme de viit./viit. anterior, **c.t.** include și reguli privind utilizarea acestora, dar aplicarea lor afectează în special frazele comportînd subordonate temporale: un verb regent utilizat la ind. prez. sau viit. poate fi corelat cu conj. viit. ori cu conj. viit. anterior, valoarea aspectuală a procesului desemnat fiind diferită în fiecare caz *(Sairei quando a chuva acabar/Sairei quando a chuva tiver acabado)* ; în schimb, dacă verbul regent este întrebuințat la un timp trecut al ind. sau la cond., verbul subordonat se construiește la conj. m.m.c.pf. *(Sairia quando a chuva tivesse acabado)*. În sp., formele corespunzătoare de conj. viit./viit. anterior nu mai sînt aproape deloc folosite, apărînd astăzi mai curînd ca niște forme temporale arhaice. Timpurile conj. sînt de asemenea implicate, într-un grad uneori foarte înalt, alteori foarte limitat, într-un tip de concordanță specific prop. circ. condiționale. Corelațiile impuse atît de **c.t.** ind. cît și de **c.t.** conj. — analoge în discursul direct/indirect și indirect liber — pot să nu fie respectate în cazul în care sensul sau anumite intenții — comunicative, stilistice — ale locutorului o cer (de ex., exprimarea unor adevăruri general valabile ori a unor procese care durează încă în momentul enunțării justifică folosirea ind. prez. în subordonată chiar în contextul unui verb regent utilizat la un timp trecut). Întregul complex de reguli

se aplică în mod (mai) riguros în varietatea literară a l. romanice și cu (mult) mai puțină strictețe — sau sub o formă simplificată — în varietatea vorbită (familiară, populară etc.) a acestora. *A.C.*

concordanță, vezi acord.

condaghi, documente sd. care atestă o negociere juridică, o dispoziție testamentară (de obicei în favoarea unei biserici sau a unei mănăstiri). Întrucît erau transcrise într-un registru special *(codike)*, aceste acte au căpătat numele generic de **c.** Sînt cele mai vechi texte sd. *Privilegiu logudorez** în d. log. și *Carta volgare* (1070—1080) în d. camp. *M.S.*

condițional (~-optativ). Creație panromanică, fără corespondent formal în lat. (care reda valoriile de ireal ipotetic și deziderativ prin conj.). Comportă 2 forme temporale: un prez. și un trecut (sau pf.). Apariția **c.** prez. este legată de constituirea, în perioada preromanică, a unui nou tip de viit. — analitic — care-l înlocuiește pe cel sintetic din lat. clas., dispărut în lat. tîrzie. Luînd drept punct de pornire o perifrază alcătuită dintr-un aux. și din inf. verbului cu sens lexical plin, l. romanice nu s-au orientat toate nici către același aux., nici către același timp al aux. ales. Perifraza verbală cu cea mai largă arie de utilizare este cea cu *habere*. Majoritatea l. romanice occidentale care au adoptat-o au optat pentru forma de impf. a aux.; numai it. a ales pf.s. Reducerile succesive și alterările suferite de aux. postpus inf. l-au transformat în simplă desinență, cu care primul constituent al perifrazei s-a sudat dînd naștere unei noi forme sintetice: sp. *cantar + habia>cantar hía>cantaria*; it. *credere + ebbi>crederei* (în pg. totuși, ca dovadă a independenței pe care o aveau inițial elementele constitutive ale **c.** prez., este încă permisă intercalarea unor pronume: *dir-se-ia, vendê-los-iamos*). Sd. a folosit o perifrază verbală implicînd nu numai un aux. diferit — urmașul lat. *debere* — ci și o ordine diferită — aux. + inf.: *dia kantare*, iar dalm. a avut un **c.** prez. sintetic pornind de la ind. m.m.c.pf. lat.: *kant(u)ora* (<lat. *cantaveram*). În rom., **c.** (-optativ) prez. este analitic, atestînd existența unei perifraze de bază cu aux. antepus inf.: *aș cînta* (dar în v. rom. această ordine nu era obligatorie). Originea formelor *aș, ai, ar, am, ați, ar* nu este încă pe deplin elucidată: unii cercetători le-au pus în legătură cu diverse timpuri ale lui *habere* — *a avea*, pe cînd cei mai mulți specialiști sînt de părere că ele ar fi rezultatul reducerii lui *volere* > *a vrea* (utilizat și ca aux. al viit.; W. Meyer-Lübke a formulat ipoteza unei influențe grec., dar ideea nu este în genere acceptată). **C.** (-optativ) prez. are în rom. și forme inversate, constituite din inf. lung al verbului cu sens lexical plin și din suportul gramatical menționat (*cîntare-aș,...*), dar ele nu mai sînt decît foarte rar întrebuințate în l. actuală. **C.** trecut (sau pf.) este în toate l. romanice un timp compus, aux. (rom. *a fi*, it. *avere* sau *essere*, fr. *avoir* sau *être*, cat. *haver*, sp. *haber*, pg. *ter*) — totdeauna la **c.** prez. — fiind urmat de part. trecut al verbului. Rom. posedă o formă regională de **c.** (-optativ) trecut construită cu ind. pf. al aux. *a vrea*: *am vrut aduce/am vrut aduce, ai vrut fi zis/ai vrut hi zis*, a cărei existență poate sprijini ipoteza derivării formanților *aș,...ar* din *volere*. În fr. există și o a doua formă de **c.** trecut *(conditionnel passé IIe forme)*, în fapt un conj. m.m.c.pf. care nu mai este precedat de elementul *que* și care se utilizează de obicei în structurile condiționale. **C.** are atît valori modale cît și valori temporale. Preluînd o parte din valorile modale exprimate de conj. lat., este modul irealului de tip ipotetic, potențial sau deziderativ; faptul acesta explică atît numele pe care îl poartă în unele l. romanice și absența unei recunoașteri unanime ca mod de sine stătător — în sp. și pg. cele 2 timpuri sînt considerate timpuri ale ind. (sp. *futuro hipotético*) —, cît și posibilitatea înlocuirii sale, cînd exprimă, prin forma de trecut, eventualitatea anulată, cu ind. impf.: rom. *Ar fi trebuit/trebuia să mă anunți mai din timp!*, fr. *Il aurait fallu/fallait me prévenir plus tôt!* Valorile modale, inclusiv nuanțele de politețe ori de ironie, apar în special cînd **c.** este întrebuințat în prop. independente sau în regente. Fiind, prin însăși originea sa, un fel de impf. în raport cu prez. inclus în structura viit., este utilizat în unele l. romanice — it., fr., cat., sp., pg. — în cadrul concordanței timpurilor, pentru a indica evenimente viitoare față de un reper situat în trecut (= viit. în trecut sau viit. al trecutului). Rom. se deosebește de celelalte l. romanice atît prin faptul că nu cunoaște această întrebuințare a **c.** cu valoare temporală, cît și prin faptul că admite prezența formelor acestui mod în subordonatele circ. condiționale introduse prin *dacă*, context în care în it., de ex., se folosesc conj. impf., respectiv m.m.c.pf. sau ind. impf., în fr. se utilizează ind. impf., respectiv m.m.c.pf. (sau **c.** pf. forma a doua), în sp. și pg. — conj. impf., respectiv m.m.c.pf. *A.C.*

condițional, complement circumstanțial ~. Determină în special verbe la forme cu valoare ipotetică, exprimînd condiția de a cărei realizare depind o acțiune sau o însușire. În lat. raportul condițional se exprima la nivelul prop. prin part. izolate acordate *(Qui est qui, toium diem iaculans, non aliquandc collinie?)* sau prin abl. absolut referitor la un sub. diferit de al verbului regent *(Maximas vero virtutes iacere omnis necesse est, voluptate dominante)*, inclusiv pe lîngă verbe la forma negativă *(neque appulerit quisquam nisi gnaro custode)*. În l. romanice, raportul condițional poate fi exprimat uneori prin subst. fără prep. în construcții eliptice (fr. *Un pas de plus, il tombait dans le précipice; Un geste, et je te casse la tête*, rom. *Încă un pas și cădea în prăpastie*), dar mai ales prin subst. abstracte cu prep. (fr. *Avec un peu de chance, il aurait pu réussir*) sau cu loc. prepoziționale (fr. *En cas d'incendie, garde ton sang-froid*) sau prin subst. nume de ființe sau substitute (pron., adj., num.) cu loc. prepoziționale cu sensul rom. *în locul* (rom. *În locul profesorului/lui/său/celor trei/celui mustrat, ca ar fi plecat*, sp. *Yo en su lugar/yo que tú lo haría*) sau prin adv. de mod de tipul rom. *altfel, altminteri*, rezumînd, după exprimarea singurei posibilități admisibile, ipoteza opusă (rom. *Prea bîrl că așa stau lucrurile, altfel nu s-ar explica o mulțime de*

amănunte, fr. *Si vous me le promettez, j'accepte, autrement je refuse ; Faites attention, sans cela gare à vous! ; Elle n'avait pas encore quitté Paris, sinon elle fût repassée au Foyer ; Faute de grives, on mange des merles*). **C.e.e.** se poate exprima și prin verbe la unele moduri nerpersonale: inf. — prez. (fr. *À les entendre, ils ne sont pas coupables ; Tu serais sot de ne pas accepter ; Il réussira à condition de travailler*, sp. *Con sólo alargar la mano, lo alcanzarás ; Te doy el libro, a condición/con tal caso de devolvermélo pronto ; De pasar un año en Madrid, aprenderíamos a hablar español*, pg. cu inf. personal *A continuares assim, que farás? Não veio mais ninguém a não sermos nós*) sau trecut (sp. *De haber pasado un año en Madrid, habríamos aprendido a hablar español*, pg. *A ter sabido isso não teria aceitado*) sau prin gerunziu prez. (sp. *Estando él aquí, todo sería distinto*, pg. *Ajutando todos, terminaremos mais cedo*), fr. part. prez. *(Gagnant le gros lot, je ferais bien des heureux)* sau gerundiv *(En travaillant, il réussira)* sau prin gerunziu trecut (sp. *Habiendo estado él aquí, todo habría sido distinto*). **C.e.e.** se poate exprima și prin construcții absolute cu sub. distinct de al verbului regent, cu part. prez. (rom. *Căci voi murind în taină, ei pot să fie mari*, fr. *Dieu aidant, nous vaincrons*) sau trecut (*L'amitié supprimée, la vie serait sans agrément*, sp. *Quitados estos árboles, el paisaje se queda desnudo*). Nuanță condițională pot avea și unele atribute izolate (exprimate prin adj. calificative sau participiale sau subst.) (fr. *Plus aimable, il aurait plus de clients ; Bien dirigé, il irait très loin ; Ennemis, nous nous nuirons ; amis, la réussite est sûre*). Condiția absentă, nerealizată, se exprimă prin subst. cu prep. cu sensul „fără" (fr. *Sans l'amitié, que serait la vie?*) ; pe lîngă verbe regente cu valoare negativă, condiția care ar permite realizarea acțiunii se exprimă prin verbe la inf. (fr. *Il ne réussira pas sans travailler; Il échouera à moins de travailler*, sp. *No lo vas a aprender a menos/a no ser de estudiar más*) sau prin gerunziu (rom. *Nu va reuși decît muncind*) ; adv. restrictive de tipul rom. *decît*, fr. *que* pot preceda diverse părți de prop. *I.V.R.*

condițională, propoziție circumstanțială ~. Încă din lat. exista o strînsă interdependență între **p.e.e.** (protază) și regentă (apodză), care formau fraza/perioada condițională *(uictus sum, si dixeris)*. **P.e.e.** lat. exprima 3 valori: real, posibil (potențial, eventual) și ireal. Realul se exprima prin ind. *(si uales, bene est)* ; timpurile din **p.e.e.** și din regentă nu concordă în mod necesar, alegerea lor fiind determinată de sens. Posibilul se exprima de regulă prin conj. prez. sau pf. *(si habeam, dem)*, iar irealul prin conj. impf. pentru irealul față de prez. *(si haberem, darem)* și conj. m.m.c.pf. pentru irealul față de trecut *(si habuissem, dedissem)*. Încă din lat. clas., iar mai cu seamă postclasică, aveau loc frecvente înlocuiri ale acestor reguli, lat. tîrzie caracterizîndu-se prin anumite tendințe care anunță sintaxa romanică. Astfel, în exprimarea potențialului apărea frecvent *si* + viit. 2 + viit. în l. sau prez. ind. *(si fuerit, erit/est)*. Conj. condițională tipică este *si ; ni, nisi, si non* introduceau **p.e.e.** negative. *Sin* se folosea în lat. tîrzie pentru *si non*. Alte conj. compuse erau: *si...sin, si...si, si...si autem, si...si uero, si minus*. *Siue* nerepetat însemna „sau dacă". Lat. exprima ipoteza condițională și printr-o prop. independentă cu verbul la imp. ; l. vorbită recurgea frecvent la parataxa cu ind. sau conj. potențial *(negat quis, nego ; ait, aio)*, structură mai vie și mai expresivă decît perioada clasică a condiționalei cu *si*.

Conj. *si* s-a moștenit în toate l. romanice: v. rom. *se*, rom. mod. *să*, it., sd., pg. *se*, fr., cat., sp. *si*, oc. *se, si*. *Quando* a căpătat în aproape toată Romania și sens **c.**: rom. *cînd*, it. *quando*, v.fr. *quant*, fr. mod. *quand* (+ cond.), oc. *cant*, cat. *quan*, sp. *cuando*, pg. *quando*. Lat. *quomodo* a fost transmis sp. *como* cu valoare de conj. condițională (sp. *Como usted me trueque las papeletas, trituro*). Sporadic, sensul condițional derivă din cel locativ: it. *dove*, sp. *donde (no)*. În rom. **p.e.e.** este introdusă prin conj. *dacă, de*. Reorganizarea romanică a perioadei ipotetice constă, în primul rînd, în folosirea modurilor și timpurilor. Corelarea dintre modul și timpul **p.e.e.** și al regentei este mult mai strînsă în l. romanice, cele 2 prop. formînd o unitate sintactică și logică. Lat. tîrzie extinsese folosirea ind. impf. și în regentă, creînd perifraza *habebam* + inf. din care s-a format cond. romanic. Tipul *si timuissem, occideras*, curent în lat. tîrzie, se regăsește în evul mediu în oc., it. și sp. L. iberorom. și rom. menține structura ipotetică lat. care se referă la viit., folosind atît în **p.e.e.** cît și în regentă viit. (sp. *Si el tiempo fuere bueno, iremos a pasear ;* rom. *Dacă voi învăța, voi ști*). It. și l. iberorom. mențin conj. în **p.e.e.** Posibilul este redat în it., cat., sp. și pg. prin conj. impf. în **p.e.e.**, regenta avînd verbul la cond. prez. în it. *(Sarebbe una fortuna se fossimo promossi)*, la conj. impf. sau cond. în sp. *(Si yo me convirtiera en pez luna, tu te convirtirías en ola de mar o en alga)*. Conj. impf. în **p.e.e.** și cond. prez. în regentă relau în unele l. romanice, precum it., irealul în prezent (it. *Se fossi medico, starei sempre in pena per la salute degli altri)*. Ipoteza ireală în trecut se construiește în aceste l. romanice cu conj. m.m.c.pf. în **p.e.e.** și cond. trecut sau prez. în regentă (it. *Se tu avessi avuto pazienza, saresti riuscito*), în sp. cu conj. m.m.c.pf. sau cond. prez. în regentă. Viit. conj. care exprima în sp. clasică un fapt posibil ca și viit. anterior al conj., exprimînd o acțiune săvîrșită sau posibilă, au dispărut din sp. mod. Fr. prezintă o situație particulară între l. romanice, fiind caracterizată prin concurența dintre conj. și ind. în **p.e.e.** *Si* se construia în v.fr. cu conj., care a fost treptat exclus în cristalizarea sistemului ipotetic mod. Încă din lat. merovingiană apărea *si* + impf. ind., cu valoare de posibil și ireal, fapt ce se generalizează în fr. mod. Conj. ipotetic din **p.e.e.** introdusă prin *si* a fost înlocuit în fr. mod. prin impf. și m.m.c.pf. ind., verbul din regentă adoptînd cond. Apare astfel structura specifică fr., numită „*si* conditionnel", care devine frecventă încă din sec. 12. Aceasta este formată din 3 tipuri de relații sintactice: *si* + ind. prez. în **p.e.e.** + ind. viit. sau prez. în regentă *(Elle m'écrasera si je ne la soutiens. Si j'apprends, je saurai)* ; *si* + ind. impf. în **p.e.e.** + cond. prez. în regentă *(S'il*

venait, je lui dirai la vérité); *si* + ind. m.m.c.pf. în **p.c.c.** + cond. trecut în regentă *(S'il avait appris, il aurait su)*. M.m.c.pf. conj. din lat. cu valoare de ireal al trecutului a fost menținut în cond. trecut forma a doua din fr., care apare fie în **p.c.c.**, verbul regentei fiind la cond. trecut *(S'il eût été plus jeune, il aurait joué un rôle important)*, fie în regentă, atunci cînd în **p.c.c.** se află ind. m.m.c.pf. *(Si Julien était demeuré beau, élégant, séduisant, peut-être eût-elle beaucoup souffert)*. O strînsă legătură între **p.c.c.** și regentă există și în rom., în regentă apărînd, de obicei, același mod ca în **p.c.c.** sau un mod echivalent. Astfel în **p.c.c.** se folosește ind. (prez. și viit. pentru acțiuni realizabile, impf. pentru acțiuni ireale: *Dacă eram jurat, și eu îl achitam*), conj. introdus prin *să* (prez. pentru acțiuni realizabile și pf. pentru acțiuni ireale: *Să știe el că sînt aici, m-ar omorî*), cond. (prez. pentru acțiuni realizabile și pf. pentru acțiuni ireale: *Dacă aș fi știut, aș fi venit și eu*), prezumtivul (atît prez. cît și pf., exprimînd acțiuni realizabile: *Poate că și acum o mai fi trăind, dacă n-o fi murit*). Pentru redarea perioadei condiționale, l. romanice occidentale și-au creat loc. conjuncționale în care ultimul element este *que|che*: fr. *à (la) condition que, à moins que, en admettant que, en supposant que, pourvu que, pour peu que, sauf que* (+ conj.), *selon que, suivant que* (+ ind.); it. *a condizione che, posto che, nell'ipotesi che, nell'eventualità che, a meno che, soltanto che, salvo che* (+ conj.); sp. *siempre che, ya che* și loc. formate din prep. *con* + pron. rel. *que*, singure sau cu adv. *tal* și *solo*, care dobîndesc sens condițional: sp. *con tal que, con solo que, con que*; pg. *a não ser que, a menos que, sem que, no caso que, dado que, desde que*; cat. *mentre que, posat que, sols que, amb que, només que*. Rom. și-a creat loc. conjuncționale formate în jurul lui *dacă, de, unde*: *dacă nu, de nu, de unde* (popular, în **p.c.c.** negative eliptice, reduse la elementul introductiv + *nu*) sau loc. de tipul *în caz că* (recentă, folosită în l. vorbită și în presă), *în caz(ul) cînd, la caz cînd, în caz dacă*. În unele l. romanice, continuatorii lui *si* apar sub forme întărite în loc. care marchează excepția, rezerva: v. rom. *de să*, it. *che se (poi)*; fr. *sauf si, excepté si*; cat. *si doncs no*; pg. *salvo se*. În rom., pentru a exprima caracterul exclusiv al condiției în care se îndeplinește acțiunea regentei, **p.c.c.** poate fi precedată de un adv. restrictiv ca *numai, doar, decît*. Pentru exprimarea valorii restrictive a **p.c.c.**, l. romanice occidentale cunosc fie structuri formate cu lat. *solus*>it. *solo che*, oc. *ab sol*, cat. *sols que*, sp. *solo, con solo que*, fie pe acelea formate cu lat. *magis*> v.fr. *mais que*, oc. *mas que*. Ipoteza **p.c.c.** se poate reda și prin sisteme sintactice fără subordonare formală, modul verbului din cele 2 prop. fiind elementul esențial: 2 prop. coordonate sau independente la cond. (fr. *Deviendrais-je fou, elle seule resterait avec moi*; it. *Tu potresti possedere tutto l'oro del mundo, ti sentiresti ugualmente infelice*), 2 prop. juxtapuse la ind. (rom. *Ai carte, ai parte*; fr. *Ai-je la puissance de me venger, j'en prends l'envie*). **P.c.c.** exprimă uneori nuanțe temporale sau cauzale; în rom. nuanța temporală apare aproape totdeauna la **p.c.c.** introduse prin *cînd* și, în special, atunci cînd pred. nu este la cond. *(Cînd va mai pune mîna pe tine, să știi că va avea de-a face cu mine)*. Uneori nuanțele de cauză, condiție și timp se interferează (rom. *Să nu vă temeți, dacă sînteți cu mine*). *M.T.*

congruență, vezi **acord.**

conjugare. Schițînd, într-un prim moment, o clasificare a verbelor în 3 tipuri flexionare, după vocala tematică ce apărea la pers. 3 sg. a ind. prez., gramaticile lat. au propus — apoi au adoptat definitiv — repartizarea acestora în 4 **c.**, ușor de identificat după natura fonematică a finalei tematice; **c.** 1 în *-a (amare, cantare, laudare)*, **c.** 2, în *-ē (habēre, monēre)*, **c.** 3 — cea mai eterogenă — în consoană *(legĕre*, ind. prez.: *leg-o, leg-i-s)* sau în *-i (capĕre*, ind. prez.: *capi-o, capī-s)*, **c.** 4, în *-ī (audīre*, ind. prez.: *audi-o, audī-s)*. Dintre cele 4 **c.** lat. recunoscute în genere în gramatici, 2 erau cu adevărat vii, productive: **c.** 1 și **c.** 4, alcătuite din verbe cu flexiune regulată — fapt pentru care erau socotite **c.** „slabe" —; ele s-au îmbogățit cu formații noi, au înregistrat cele mai puține pierderi în perioada de trecere de la lat. la l. romanice, iar cea dintîi a continuat și continuă să fie **c.** cea mai stabilă, cea mai productivă, în idiomurile neolatine. **C.** 2 și 3 includeau un număr mai redus de verbe, adesea foarte neregulate (= verbe „tari"); tipuri flexionare instabile, ele n-au primit decît prea puține formații noi și, dimpotrivă, au pierdut numeroase unități, trecute de obicei la **c.** 4. Aceste trăsături le caracterizează, în genere, și în l. romanice în care s-au păstrat. În lat. vulg., granițele dintre **c.** nu erau respectate în mod riguros: trecerile de la un tip flexionar la altul erau favorizate atît de asemănările fonetice existente uneori între teme, alteori între desinențe, cît și de fenomenul de atracție dintre unele verbe înrudite semantic. Frecventele confuzii, alterările fonetice, modificările survenite în flexiunea verbală au dat naștere unui proces de regrupare a verbelor, care se desfășura cu o deosebită intensitate în perioada preromanică. Poate sub influența coincidenței fonetice inregistrate la pers. 1 sg. a ind. prez. între segmentele finale *-io* și *-eo* (*e* în hiat s-a închis la *i*: *floreo*>*floriọ*), o serie de verbe aparținînd **c.** 2 și 3 trec în lat. vulg. la **c.** 4: *florēre*>**florīre*>rom. *(în)flori*, it. *fiorire*, v.fr. *flourir*; oc. *florir*; *lucēre*> **lucire*>rom. *luci*, v.fr. *luisir*, sp. *lucir*, pg. *luzir*; prin schimbarea finalei tematice, verbele incoative terminate în *-ēscere* trec la *-īscere*: **florīsco*, **putrīsco*, **lucīsco* (azi cal. *addormiscere*); la fel, *fugĕre*>*fugīre*>rom. *fugi*, it. *fuggire*, fr. *fuir*, sp. *huir*; *sĕquĕre*>**sequīre*>it. *seguire*, sp., pg. *seguir*; *capĕre*>*capīre*>it. *capire*, v.fr. *chevir*. În dezvoltarea acestor forme s-au creat numeroase diferențe între zonele Romaniei: rom. a adoptat *florīre*, dar a păstrat și pe *implēre* sub forma verbului de **c.** 2 *împlea*; în timp ce în Pen. Iberică se utiliza forma *ridīre* (sp. *reír*, pg. *rir*), în Italia și în Gallia se folosea *ridĕre*; lat. clas. *tenēre, gaudēre* au trecut în Galoromania la *tenīre, gaudīre* (fr., oc., cat. *tenir*; fr. *jouir*, oc. *jauzir*), dar s-au menținut ca atare în Italia și Pen. Iberică (it. *tenere, godere*; sp. *tener*, pg. *ter*). Procesul de regrupare a verbelor a inclus și schimburi între **c.** 2 și 3, favorizate

de asemănarea dintre vocalele predesinențiale ale unităților respective. Au trecut la **e.** 3: *ardĕre, respondĕre, tondĕre, torquĕre*: *ardĕre* (>rom. *arde*, *respondĕre* (>rom. *răspunde*, it. *rispondere*, fr. *répondre*), *tondĕre* (>rom. *tunde*, it. *tondere*, fr., oc. *tondre*), *torcĕre* (>rom. *toarce*, it. *torcere*, fr. *tordre*); același tip de trecere s-a produs în cazul lui *movĕre* în Italia (*muovere*), dar nu și în Gallia (*mouvoir*). Unele verbe de **e.** 3, care și-au refăcut pf. în *-ui*, trec la **e.** 2, poate tocmai pentru că pf. tare al acestei **e.** se termina de obicei în *-ui*: *cadĕre*>**cadĕre*>rom. *a cădea*, fr. *choir*; *sapĕre*>**sapĕre*>it. *sapere*, fr. *savoir*. Verbele neregulate au tins să se încadreze în **e.** 2: lat. clas. *posse* (*possum, potĕrat*), dar lat. vulg. *potĕre* (*poteo, potebat*)>rom. *putea*, v.fr. *podeir*>fr. mod. *pouvoir*, sp. *poder*; lat. clas. *velle* (*vis, volumus*), dar lat. vulg. **volere* (*voles, volemus*)>rom. *vrea*, it. *volere*, fr. *vouloir*. În general însă, verbele neregulate foarte frecvente, în special cele care funcționau și ca aux., s-au transmis cu flexiunea neregulată. **E.** 1, model de regularitate în flexiune, și **e.** 4 s-au îmbogățit cu numeroase derivate cu sufixele verbale respective și cu numeroase împrumuturi.

Ca urmare a procesului de regrupare a verbelor, tabloul tipurilor flexionare romanice prezintă o serie de diferențe față de sistemul **e.** din lat. În majoritatea idiomurilor s-au păstrat cele 4 finale tematice lat., devenite acum ades desinențe infinitivale: rom. *a cînta, a vedea, a merge, a dormi* (formele lungi de tip *cîntare* fiind utilizate ca subst.), it. *cantare, dovere, perdere, partire*; fr. *chanter, devoir, rendre, partir*; oc. *cantar, dever, rendre, partir*. Idiomurile din zonele laterale ale Romaniei — sp. și pg., în V., arom., în E. — prezintă doar 3 tipuri de desinențe; tipul care a dispărut corespunde **e.** 3, absorbită de **e.** 2. În cat. au existat la început 3 tipuri flexionare, verbele de tipul 1, 2 și 4 evoluînd normal (lat. *plorare*>cat. *plorar*; lat. *habēre*>cat. *haver*; lat. *venire*>cat. *venir*), în timp ce verbele de **e.** 3 în *-ĕre*, cu accentul pe temă, au dat naștere la 2 subcategorii, după cum reducerea finalei s-a făcut prin apocopă (*-ĕre*>*-er*: lat. *currĕre*>cat. *correr*; lat. *plangĕre*>cat. *planyer*; lat. *crescĕre*>cat. *creixer*) sau prin sincopă (*-ĕre*>*-re*: lat. *bibĕre*>cat. *beure*; lat. *perdĕre*>cat. *perdre*); astăzi însă diferența între aceste 2 subcategorii este aproape nulă, întrucît *-r* final nu se mai pronunță. Ținînd seama și de alte modificări fonematice care apar pe parcursul flexiunii verbelor, gramaticile l. romanice mod. propun un tablou al **e.** care se deosebește uneori de clasificarea unităților după desinențele inf. Astfel: rom. are 4 **e.** (1 în *-a*; 2 *-ea*; 3 *-e*; 4 *-i* și *-î*), dintre care prima și ultima sînt foarte bogate și foarte productive, a doua este neproductivă și foarte săracă (numărul fiind reprezentat de cca 20 de verbe moștenite din lat.), iar a treia este neproductivă, dar mai bogată decît precedenta; it. are 3 **e.** (1 *-are*; 2 *-ere*; 3 *-ire*), în cea din urmă intrînd multe verbe foarte neregulate și o serie de unități care inserează lat. *-e/isc-* la unele forme pers.; fr. are 3 **e.** (1 *-er*; 2 *-ir*; 3 *-ir, -oir, -re*); în conj. 2 intră doar verbele la care *-iss-*(<lat. *-e/isc-*) a intrat în componența desinențelor pers.; sp. și pg. au 3 **e.** (1 *-ar*; 2 *-er*; 3 *-ir*). În toate l. romanice **e.** 1 se îmbogățește permanent cu unități noi. În prezent în rom. se observă tendința netă de trecere a unor verbe — cu toată paradigma lor — de la **e.** 2 la **e.** 3, dar uneori și o influență sporadică a verbelor de **e.** 2 asupra unor forme ale verbelor de **e.** 3. *A.C.*

conjunctiv (subjonctiv). Ansamblu de forme personale verbale, organizat în mai multe timpuri, care s-a transmis — cu modificări importante atît în planul expresiei cît și în cel al valorilor de conținut și al funcțiilor — din lat. în toate idiomurile romanice (vezi **mod**). În opoziție cu ind. și în absența cond. — creație romanică —, **c.** lat. traducea diversele nuanțe ale subiectivității enunțătorului: dorința, voința, incertitudinea datorată necunoașterii faptelor, dar și supoziția, eventualitatea, posibilitatea, ficțiunea în trecut, apărînd de obicei în prop. subordonate guvernate de anumite clase de verbe sau introduse prin anumite elemente de relație; în lat. clas. și postclas., prin gramaticalizarea acestei valori de întrebuințare, s-a transformat într-un semn, printre multe altele, al subordonării. Opozițiile temporale exprimate se subsumau opoziției aspectuale fundamentale, prez. și impf. **e.** fiind circumscrise *Infectum*-ului, iar pf. și m.m.c.pf. — *Perfectum*-ului. Realizate cu ajutorul terminațiilor obișnuite: *-o* sau *-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt*, pentru diateza activă, respectiv *-r, -ris, -tur, -mur, -mini, -ntur*, pentru diateza pasivă, primele 2 timpuri se formau de la tema *Infectum*-ului cu sufixele specifice *-a-*, la conj. 1, *-a-*, la celelalte, și respectiv *-re-*; ultimele 2 timpuri, avînd forme sintetice numai la diateza activă, derivau de la tema *Perfectum*-ului, la care se adăugau sufixele *-eri-*, respectiv *-isse-*. Perturbări importante, care au început să se manifeste încă din sec. I î.e.n., au dus la alterarea sistemului de forme temporale, astfel încît, în lat. tîrzie, numai prez. **e.** își mai menținea structura și valorile inițiale; impf., înlocuit în majoritatea contextelor de m.m.c.pf., nu mai era folosit decît în puncte izolate ale Romaniei, iar pf., identic la toate pers. (— mai puțin pers. 1 sg. —) cu viit. anterior al ind., a dispărut aproape complet. În l. romanice, unde numai prez. **e.** continuă direct timpul corespunzător din lat., locul formelor sintetice dispărute a fost luat de o serie de timpuri analitice, inovație deosebit de productivă care a permis refacerea și chiar îmbogățirea sistemului inițial de opoziții temporale din cadrul **e.** Comportînd un număr de 2—6 timpuri, în ansamblul cărora cele simple sînt regulat dublate de forme compuse și, în fr., chiar de o formă supracompusă, paradigma **e.** variază de la o l. romanică la alta: rom. *conjunctiv prezent* ~ *perfect* ((să) *chemi* ~ (să) *fi chemat*); it. *congiuntivo presente* ~ *passato* ((che io) *creda, parta* ~ (che io) *abbia creduto, sia partito*), *imperfetto* ~ *trapassato* ((se io) *credessi, partissi* ~ (se io) *avessi creduto, fossi partito*); fr. *subjonctif présent* ~ *passé* ~ *passé surcomposé* ((que je) *chante, sorte* ~ (que j') *aie chanté*, (que je) *sois sorti* ~ (que j') *aie eu chanté*, (que j') *aie été sorti*), *imparfait* ~ *plus-que-parfait* ((que je) *chantasse, sortisse* ~ (que j') *eusse chanté*, (que je) *fusse sorti*); sp. *subjuntivo presente* ~ *perfecto* (*cante* ~ *haya cantado*), *imperfecto* ~ *pluscuamperfecto* (*cantara, cantase* ~ *hubiera cantado, hubiese*

cantado), *futuro~antefuturo* (*cantare~hubiere cantado*); pg. *conjuntivo presente~pretérito perfeito* (*parta~tenha partido*), *pretérito imperfeito~pretérito mais-que-perfeito* (*partisse~tivesse partido*), *futuro imperfeito~futuro perfeito* (*partir~tiver partido*). Frecvența cu care sînt întrebuințate timpurile **c.** variază atît în cadrul uneia și aceleiași l., cît și de la un idiom romanic la altul: utilizate azi numai în fr. literară — și atunci, mai ales la pers. 3 sg. și pl. — impf. și m.m.c.pf. **c.** apar cu o frecvență foarte redusă, în comparație cu prez. și pf.; constituind un pur arhaism, în sp. actuală, viit. **c.** este folosit sporadic, doar în l. literară, ca și viit. anterior al aceluiași mod; în raport cu ele, timpurile corespunzătoare din pg. sînt mult mai frecvent utilizate. Restringîndu-și sfera de folosire în comparație cu **c.** lat., **c.** romanic rămîne modul dependenței sintactice, fapt pus în evidență și de cele 2 nume prin care este desemnat (lat. *coniunctivus*: mod al formelor legate, dependente de altele; lat. *subiunctivus*: mod al subordonării). El continuă să apară, în rom., it., fr., cat., sp., pg., în subordonatele ce depind de verbe exprimînd voința, dorința, teama (fr. *Je crains que mon oncle ne vienne pas*, sp. *Temo que no venga mi tio* ~ rom. *Mă tem că unchiul meu nu vine/nu va veni*, alături de: fr. *Je crains que mon oncle ne vienne* și rom. *Mă tem să nu vină/că vine unchiul meu*), sau în cele introduse prin anumite conj. sau loc. conjuncționale: rom. *înainte (ca...) să*, fr. *avant que*, sp. *antes que*; it. *ben ché*, fr. *bien que* (fr. *Je suis venu, bien qu'il pleuve*, dar în sp. se folosește ind., dacă acțiunea exprimată de verbul subordonat este certă: *He venido, aunque llueve*, iar în rom. prezența **c.** este exclusă). De altfel, tocmai pentru că de obicei este plasat în subordonată după conj. ca rom. *să* (<lat. *si*), it. *che*, fr., sp., pg. *que* (<lat. *quia*), flexiunea **c.** este în genere însoțită de acest element; numai rom. *să* ar putea fi însă asimilat unui component al mărcii **c.**, întrucît această conj. este totdeauna urmată de modul respectiv, pe cînd it. *che*, fr. *que*, sp., pg. *que* pot fi urmate atît de **c.** cît și de ind. Desemnînd, eventual, cînd prezența sa într-o frază este un simplu reflex sintactic, și evenimente reale (realizate), **c.** funcționează totuși pe plan general romanic ca expresie a valorii „ireal". Nu rămîn în afara acestei valori nici utilizările relativ specializate pe care le cunosc în anumite l. romanice unele timpuri ale **c.**: viit. și viit. anterior din sp., care funcționează cu valoare de cond., prez. precedat de negație care funcționează, în rom., sp., pg., în special la anumite pers., ca expresie a prohibitivului. Pe de altă parte, dacă l. romanice redau de obicei prin cond. unele dintre valorile **c.** lat., rom. și it. au pe lîngă acest mod și prezumtivul, care preia și el nuanțe ale modului lat. *A.C.*

conjuncție. Lat. clas. prezenta un bogat și nuanțat inventar de **c.** care exprimau numeroasele raporturi sintactice și semantice de coordonare și subordonare. Raportul de coordonare era marcat de numeroase **c.** de coordonare copulativă, disjunctivă, adversativă, explicativă, concluzivă. Dintre **c.** de coordonare copulativă, se menține în toate l. romanice, cu excepția rom., lat. *et* > it., ret., oc., pg. *e*, sd. *e(t)*, fr. *et*, cat. *i*, sp. *y* (*e* înaintea cuvintelor care încep cu *(h)i*); rom. *și* < adv. lat. *sic*, cu valoare comparativ-demonstrativă. Cu valoare negativă, lat. *nec* > it. *nè*, sd. *nen*, ret., fr., oc., cat., sp. *ni*, pg. *nem*; lat. *neque* > rom. *nici*; particula enclitică *-que* dispare în lat. vorbită încă de la începutul epocii imperiale; *ac* tinde să se specializeze în lat. vulg. în combinații fixe precum *ac si*, *ac sic*. Dintre **c.** care marcau în lat. coordonarea disjunctivă, l. romanice au păstrat *aut*, panromanic > rom. *au* (vechi și regional), it., oc., cat. *o*, sd. *a*, ret. *u*, fr., pg. *ou*, sp. *o* (devine *u* cînd este urmat de un cuvînt care începe cu *(h)o*); rom. *sau* provine din urmașul lat. *sic* + + *aut*; rom. *ori* nu are o etimologie cunoscută; pentru marcarea raportului de coordonare disjunctivă, l. romanice și-au creat și elemente conjuncționale proprii: rom. *fie...fie*, it., cat. *sia...sia*, fr. *soit...soit*, sp. *sea...sea*, *siquier(a)...siquier(a)*, pg. *quer...quer*, forme care derivă din conj. unor verbe. **C.** de coordonare adversativă lat. *sed*, *uerum*, *at*, *atqui*, *immo*, *quin*, *autem*, *uero* nu s-au păstrat în l. romanice; singur lat. *tamen* > sd. log. *tame(s)*, iar lat. *nihilominus* s-a menținut, prin calc, în combinație cu negația, în it. *nondimeno*, *nientemeno*, fr. *néanmoins*; în toate l. romanice cu excepția rom., adv. *magis* evoluează de la sensul „mai degrabă" spre cel opozițional „dar", devenind **c.** tipică de coordonare adversativă: it. *ma*, ret. *mo*, fr. *mais*, cat. *mais*, *mas*, cat. *mes*, sp., pg. *mas*; l. romanice prezintă **c.** adversative derivînd și din lat. *per hoc*, **por hoc* > it. *però*, v. fr. *poruec*, oc. *pero*, cat. *(em) però*, sp. *(em)pero*, pg. *pero*, *porém*; le corespund în rom. *dar*, *iar* (cu etimologie necunoscută), *însă* (<lat. *ipsa*), *ci* (<lat. *quīn*, dar mai curînd din pron. rel. *ce*). **C.** de coordonare concluzivă din lat. clas.: *ergo*, *igitur*, *itaque*, *proinde*, *quamobrem*, *quapropter* au dispărut în l. romanice; lat. tîrziu *dunc* a devenit **c.** concluzivă în unele l. romanice occidentale: it. *dunque*, fr. *donc*, oc. *dunc*, *doncx*, cat. *doncs*; v. it. *loco*, v. fr. *lues*, sp. *luego*, pg. *logo* provin din abl. lat. *loco*, cu sens inițial spațial; rom. *deci* este o formație pe teren propriu, din *de* + *aci*. Cele două **c.** principale de coordonare explicativă/cauzală din lat. *enim* și *nam* s-au pierdut în l. romanice; particula adverbială explicativă *quare* s-a menținut ca marcă a coordonării de tip explicativ/cauzal în fr., oc., cat. *car*; foarte frecvent încă din perioada veche a acestor l. romanice, *car* marchează un raport explicativ, de motivație argumentativă, aflat la limita dintre coordonare și subordonare; oc. *car* apare frecvent ca indice al completivelor. Raportul de subordonare era marcat în lat. printr-o mare diversitate de **c.**: unele dintre acestea aveau mai multe valori: *cum*, *quod*, *ut*, altele erau puțin variate ca întrebuințare: *dum*, *etiam si*, *etsi*, *postquam*, *quam*, *quamquam*, *quamsi*, *quamuis*, *quando*, *quantus*, *quasi*, *quia*, *quin*, *quomodo*, *quoniam*, *si*, *sicut*, *tametsi*, *tamquam*, *uelut*, *uelut si*, *uisi* etc. Cele mai multe dintre ele pierd treptat teren și dispar în trecerea de la lat. la l. romanice. Lat. tîrzie manifestă o evidentă preferință pentru anumite **c.**, dintre care unele de proveniență adverbială, care apar cu întrebuințări tot mai variate. Atît în locul lat. clas. *ut* completiv, cît și introducînd prop. completive care substituie

construcția lat. ac. + inf., se extind *quod* și *quia*, apar frecvent *quam*, *quando*, *quomodo*, *si*. Lat. *quia* s-a generalizat în aproape toată Romania pentru a introduce completive directe; s-a redus probabil la **qua* (înainte de consoană)>rom., v. it., sd., v. sp., v. pg. *ca* (rom. *ca* explicat și prin lat. *quă*, contaminare între *quia* și *quă*, extinderea lui *ca*<*quam* cu valoare comparativă, disimilare vocalică: *ca să*<*că să*) și la **qui*>**que* (înainte de vocală)>it. *che*, fr., oc., cat., sp., pg. *que* (O. Bloch — W. von Wartburg, E. Bourciez; **que*, semn abstract al raportului de subordonare în Romania occidentală, a fost explicat și ca provenind din pron. rel. nedeclinabil *que* — J. Herman). Urmașilor lui **que* în aceste l. le corespund în restul Romaniei urmașii lui *quod*>rom. *că*, dalm. *ko*, *ku*, d. it. merid. *ko*, *(c)co*, *cu*, v. friul. *chu*; folosiți pentru exprimarea aproape a tuturor raporturilor de subordonare, continuatorii lat. *quod*/*quia* au statutul unor **c.** „universale"; servesc și la alcătuirea **c.** compuse și a loc. conjuncționale. Dintre **c.** subordonatoare panromanice: *quando* (>rom. *cînd*, it., pg. *quando*, sd. *kando*, eng. *caund*, friul. *kand*, fr. *quand*, oc. *can*, *quand*, cat. *quan*, sp. *cuando*) și *quomodo* (>rom. *cum*, v. it. *como*>it. mod. *come*, sd. *co*, ret. *co*, *quo*, fr. *com(e)*>*comme*, oc. *com(a)*, cat. *com*, sp., pg. *como*) se mențin cu valoarea lor din lat. tîrzie (introducînd cu precădere prop. circ. temporale, respectiv modale); lat. *si* (>rom. *să*, it., ret., pg. *se*, sd., fr., cat., sp. *si*, oc. *se*, *si*) dezvoltă în rom. întrebuințări diferite de restul l. romanice, unde continuă să introducă circ. condiționale. Alte **c.** s-au păstrat în terit. restrînse: *quam* (>rom., d. it. sept., v. sp., v. pg. *ca*), *quanius* (>rom. *cît*, prezent și în *încît*, *decît*, *întrucît*), *quasi* (>it. *quasi (che)*, oc. *quais*, *cais (que)*). Rom. este l. romanică cu cel mai bogat și original inventar de **c.** subordonatoare simple și compuse; pe lîngă **c.** moștenite din lat. *(că, să, ca (să), cum, cînd, cît, unde)*, rom. și-a creat un mare număr de **c.**, în cea mai mare parte cu funcții subordonatoare multiple: *de* (a cărei origine a suscitat numeroase discuții; probabil din prep. *de*, care în compunere cu adv. formează loc. conjuncționale), *căci* (<*că* + *ce*), *dacă* (<*de* + *că*), *deși* (<*de* + *și*), *pînă* (<lat. *paene* + *ad*). În l. literare romanice, **c.** de coordonare sînt în general bine delimitate de cele de subordonare. Există totuși situații cînd **c.** de coordonare exprimă raporturi de subordonare și, invers, cazuri în care **c.** de subordonare exprimă raporturi de coordonare. Pe de altă parte există o sinonimie a elementelor conjuncționale, același raport semantic putînd fi redat prin mai multe **c.** Dacă majoritatea **c.** romanice sînt polisemantice (descendenții lat. *et* pot marca coordonarea copulativă, adversativă, conclusivă, explicativă; aceleași valori sînt exprimate și de rom. *și*), există și **c.** specializate pentru exprimarea unui singur raport sintactic: rom. *ci* — adversativ, *încît* — consecutiv, *deși* — concesiv, *fiindcă* — cauzal. Unele **c.** subordonatoare pot apărea în prop. independente: *que*/*che* din l. romanice occidentale, rom. *să*, cînd se exprimă o urare, o exclamație; *si*/*se* din l. romanice occidentale, rom. *dacă*, *de* în cazul prop. exclamative sau al unor sensuri optative, opoziționale, dezideratîve etc. În aceste situații **c.** — ilustrînd un raport semantic implicit — devine conector discursiv. *M.T.*

conjuncționale, locuțiuni ~. Lat. cunoștea o bogată și variată serie de **l.c.** formate dintr-o conj. de subordonare (în special *ut*, *quod*, dar și *quia*, *quomodo*) precedată de pron., adv., prep. sau din 2 — foarte rar 3 — conj. de subordonare juxtapuse. Prep. + (pron.) + *ut*: *ideo*/*idcirco*/*propterea ut*, *ad hoc ut*, *pro eo ut*, *per hoc ... ut*, *in hoc ... ... ut*, *iuxta ut*, *secundum ut*. Mai frecvente în l. vorbită **l.c.** formate cu *quod*: *pro eo quod* (cea mai frecventă și mai stabilă), *ab eo quod*, *ex eo quod*, *in eo quod* (înlocuite în lat. tîrzie prin *pre eo quod*), *pro quod*, *propter quod*, *post quod*, (cu variantele *posteas quod*, *postea que*), *ante quod* (cu variantele *antea quod*, *ante que*), *de quod*, *per quod*, *talis*/*taliter quod*. **L.c.** formate cu *quia* erau mult mai puțin frecvente, mai puțin variate și mai puțin stabile. Alte **l.c.** erau formate din conj. *cum*, *donec*, *dum*, *qualiter*, *quando*, *quo*, *quoniam*, *si* precedate de corelative: *quando* după *tum*, *tunc*; sporadic: *eo tempore quando*, *simul quando*, *in hoc ... quando*. Conj. *quo* formează **l.c.** ca *ex quo*, *a quo* (mai ales în texte vulgare și tîrzii), *in quo*. *Si*, apărînd uneori ca dublet atenuat al lui *quod* cauzal sau explicativ, se construia cu corelativele obișnuite ale lui *quod*: *si*, *ita*, *tum*/*tunc*, uneori *idcirco*, *ideo*, *propterea*, *ob eam causam*; în lat. tîrzie apărea frecvent *quomodo si*. În lat. sec. 7—8, cea mai mare parte din **l.c.** specifice lat. clas. dispar. Dispar o dată cu conj. respective și **l.c.** formate din prep. cu *ut*, *cum*, *donec*, *quoniam* etc. Din marea varietate a **l.c.** formate din prep. + (pron.) + *quod* nu se mai regăsesc sistematic în lat. vulg. tîrzie decît *pro (eo) quod*, *post quod*, *ante quod*. **L.c.** din l. romanice s-ar putea clasifica în cîteva mari tipuri. În toate l. romanice occidentale care au conj. *que*/*che* există — încă din perioada celor mai vechi texte — **l.c.** moștenite, formate din continuatorii prep. *pro*>*por* sau ai prep. *per* + conj. *que*/*che*. Sensul general al acestor **l.c.** este cauzal, uneori final. Tipul fără element pronominal este predominant în sp. și pg. (*per que*, căruia i se adaugă sp. *pero que*, *para que*, și, cu rol secundar, **l.c.** puțin stabile ca sp. *por tal que*, *por eso que*, *por esto que*, *por aquello que*, *por tanto que*, *por lo que*); cel pronominal predomină în fr. (v. fr. *por ce que*, *por ço que*, *por o que*, *por ice que*, *por tant que*, cărora li se adaugă *par ce que*>*parce que*, dar și *pour que*); în oc. *(per so*/*aisso que*, *per (tal) que)*, it. *(per ciò che*, *però che*, *per quello che*, *perchè)*, cat. *(per ço que*, *per (tal) que* și *per que)* și ret. sînt curent folosite atît **l.c.** fără pron. cît și cele cu element pronominal. L. romanice occidentale continuă *post quod*, *postea quod*, *postea que*: it. *poichè*, *dopo che*, *poscia che*, fr. *puisque*, v. oc. *(de) pois que*, cat. *(de) pus que*, v. sp. *posque*, sp. mod. *pues que*, *después que*, v. pg. *(des)pois que*, pg. mod. *depois que*: la început cu sens temporal, toate aceste loc. evoluează spre sens cauzal aprox. în sec. 12. Lat. *ante quod*, *antea quod*, *ante que*, cu sens de posterioritate temporală, se află la originea v. rom. *ainte ca să*, *ainte de ce*, rom. mod. *înainte (ca) să*, it. *anzi che*, *innanzi che*, sd. *innantis chi*, v. fr. *ainz que*, *ainçois que*, v. oc. *ans*/*anz*/*anceis que*, cat. *abans que*,

sp., pg. *antes que*. Lat. *priusquam* și variantele sale se regăsesc în **l.e.** care exprimă anterioritatea: it. *prima che*, v. fr. *primes que, premiers que*, sp. *primero que*. Lat. *dum interim (quod)* a fost continuat într-o varietate de forme romanice care exprimă simultaneitatea durabilă: it. *mentre che*, v. fr. *dementres/dementiers/dementieres que, endementier(e)s que, endementres que entrementiers que*, v. oc. *dementre/domentre que, mentre que, domens que*, cat. *mentre(s)/dementre(s) que*; v. sp. *mientre/mientra que, demientre/domientre que*, sp. mod. *mientras que*, pg. *mientre(s) que*. L. romanice prezintă **l.e.** formate din continuatorii lat. *tantum* + + conj.: it. *tanto/intanto/cotanto ... che*, fr. *tant que*, oc. *tan (...) que*, cat. *tan...que*, sp. *tanto/ /tan...que, tanto que*, pg. *tanto/tan...que* și ai lat. *talem* + conj.: it. *tale ... che*, fr. *tel ... que*, sp., pg. *tal ... que*. Lat. *sic* este continuat în **l.e.** din rom. *așa* + conj. *(așa că, așa ca să, așa încît)*, it. *si/così/siffatio ... che*, fr. *si ... que*, oc. *si ... ... que*, sp. *así ... que*, pg. *assim ... que*. Marea majoritate a celorlalte **l.e.** formate cu *que/che* sînt specifice evoluției autonome a diferitelor l. romanice. Dintre acestea, o categorie de **l.e.** foarte vechi, sudate, cu structura prep./adv. + (pron.) + *que/ /che* se regăsesc numai în cîteva l. romanice: it. *accio che*, fr. *à ce que*, v. oc. *ab (so) que*; it. *dacchè*, fr. *dès que*, v. oc., sp., pg. *desque*, cat. *des que*; it. *benchè*, fr., sp. *bien que*, oc. *ben que*, pg. *bem que*; adv. de timp + conj.: it. *allorchè, appena che, tosto che*, v. fr. *lues que*, fr. mod. *après que, lorsque, maintenant que*, cat. *després que*, sp. *luego que*, pg. *logo que*. În l. romanice occidentale, unele **l.e.** sînt formate dintr-un subst. continuator al lat. *finem* + *que/che*: v. it. *finchè, defino che, in fin che, tant fin che, infine a tanto che*, it. mod. *affinchè*, ret. *infina che, infin à taunt che*, cat. *fins que, fins a tant que*, fr. *afin que*, oc. *fins que*, sp. *a fin de que*, pg. *a fim de que*; **l.e.** formate cu subst. cu sensul „mod, fel": it. *nel modo che, nella maniera che, di modo che, di guisa che, nel senso che*, fr. *de (telle) manière que, de/en sorte que*, cat. *de (tal) manera que, de forma que*, sp. *de modo que, de manera que*, pg. *de maniera que, de (tal) modo que, de (tal) forma que de mesmo de (tal) modo que, de (tal) forma que, de mesmo modo que*; **l.e.** formate din subst. cu sensul „moment", „timp", „unitate de diviziune a timpului" + *que/che* sau adv. rel: it. *nell'attimo che, nell' istante che, nel momento che, nel tempo che*, fr. *au moment où*; în rom. aceste **l.e.** sînt formate cu pron. rel. *ce*: *în timp ce, în vreme ce, o dată ce, de vreme ce*; în l. romanice literare au luat naștere **l.e.** de un tip productiv, formate dintr-un part. trecut + + *que/che*: it. *posto che, visto che, atteso che, considerato che, supposto che*, fr. *supposé que, vu que*, cat. *posat que*, sp. *puesto que, supuesto que*, pg. *dado que, posto que, visto que*. Cîteva **l.e.** atestate încă din primele texte conțin un element de origine străină: v. sp., v. pg. *ata que*, sp. mod. *hasta que*, pg. mod. *fasta que* (cu un împrumut ar.), rom. *măcar că/să*, it. *macari che*, sp., pg. *maguer que* (cu un element de origine grec.). **L.e.** formate cu conj. continuatoare ale lat. *quomodo* se regăsesc în toate l. romanice; tipul adv./pron. + *quomodo*, în care adv. provine din lat. *sic* sau *tantum*, pron. din *talem*: rom. *așa cum, ca și cum*, it. *siccome, tale come, tanto come*, ret. *sco*, v. fr. *si comme, tel comme, tant ... comme*, oc. *si com, aissi com, tan/aitan ... con, tal/aital con*, cat. *axi com, tant/ aytant com, tantost/aytantost com*, sp. *así como, tal como, tanto ... como*, pg. *assim como, tam... ... como, tal ... como, tanto como*. În unele l. romanice, în special în fr., în cea mai mare parte a acestor **l.e.**, urmașul lui *quomodo* a fost înlocuit cu *que*: fr. mod. *ainsi que, aussitôt que, tant que*. Tipul prep. + *quomodo* apare în l. iberorom.: sp., pg. *en como, de como, a como*, pg. *conforme como, segundo como*; tot în aceste l. se întîlnesc și tipurile part. + *como (visto como)* sau adv. + + *como (bem como)*; cat. *per ço com, per tal com* și în sd. *pus co, de co*. **L.e.** formate cu continuatorii lat. *quando* sînt sporadice în l. romanice occidentale (it. *da quando*, pg. *ata quando, des quando*), dar relativ mai frecvente în rom., unde exprimă diferite raporturi temporale: *de cînd, pe cînd, pînă cînd*, dar și alte valori de subordonare: *ca și cînd*. **L.e.** formate cu lat. *quare* apar în oc. *per o car, per so car*, v. cat. *per so car, per que car, per tal car, en ço car*. Comparativ cu celelalte l. romanice, **l.e.** din rom. sînt mult mai numeroase și mai variate ca formă, astfel încît nu se poate vorbi de un tip dominant. **L.e.** formate cu ajutorul unei conj. se structurează în următoarele tipuri: adv. + conj. *(măcar că/de/să, chiar dacă)*, prep. + conj. *(pentru că/ca să, pînă să, fără (ca) să)*, prep. + subst. + conj. *(din cauză că, în loc să, în caz că)*, prep. + adj. + conj. *(cu toate că)*. **L.e.** formate cu pron. rel. se structurează în următoarele categorii: prep. + subst. + pron. *(din moment ce, pe măsură ce)*, prep. + pron. rel. *(după ce, pînă ce)*, adv. + pron. rel. *(îndată ce, imediat ce, numai ce)*. **L.e.** formate cu un adv. rel. pot avea următoarea structură: adv. + adv. rel. *(atunci cînd, așa cum, atîta cît, cît și, numai cît)*, prep./ loc. prepozițională + adv. rel. *(cu cît, de unde, după cît, după cum)*. În rom. și sd., terit. romanice izolate devreme de restul Romaniei, conj. **que* nefiind moștenită, **l.e.** sînt, în general, de alt tip decît în celelalte l. romanice, fapt ce dovedește că aceste 2 l. și-au constituit un sistem propriu de **l.e.** în decursul evoluției lor autonome. *M.T.*

consecutiv, complement circumstanțial ~. Considerat de unii specie a compl. circ. de mod, **c.c.c.** se realiza în lat. ca nuanță a abl. comitativ (al circumstanței concomitente) fără prep. *(malo/ bono suo/publico)* sau cu prep. *cum (cum malo suo)* și prin prop. consecutivă. În l. romanice, valoarea **c.c.c.** este clară cînd este introdus prin loc. prepoziționale specifice (fr. *de façon/manière à, en sorte/au point de)* sau în cazul prezenței unor corelative cantitative de tipul rom. *atît, destul de, prea*, fr. *si, assez, (in)suffisant, (in)suffisamment*, it. *così*, sp. *demasiado, tanto* sau cînd elementul determinat este un adj. sau un adv. cu astfel de sensuri. În l. romanice occidentale, construcțiile cele mai clare sînt exprimate prin verbe la inf. echivalente cu o prop. consecutivă, introduse în fr. prin elementele prepoziționale amintite sau prin unele care introduc și compl. circ. de scop: fr. *pour, à, jusqu'à, de*, it. *da*, sp. *(como) para*: fr.

Il faisait chaud à mourir ; courir jusqu'à en perdre haleine ; assez fort pour se défendre ; Je ne suis pas si naïf (que) de confondre ..., it. *Mi sentivo così sfinito da non poter camminare*, sp. *El sobre era demasiado grande para entrar en el buzón*, în l. vorbită *Es tan amable como para invitarnos a cenar*. În rom. inf. este folosit numai în l. literară cu prep. (*Nu e destul de pregătit pentru/spre a reuși ;* construcțiile — rare și livrești — cu *pînă la*: *Se speriase pînă la a începe să tremure* nu sînt recomandate de norma literară); se folosește — mai rar — și gerunziul *(S-au contrazis vehement, ajungînd aproape la insulte)*, dar mai ales supinul cu prep. *de (Mănîncă de speriat)*. **C.c.c.** poate fi exprimat și prin subst. (în general abstracte) cu prep. (rom *S-a plictisit de moarte, O iubea la nebunie, A reușit spre satisfacția tuturor*, fr. *Cela m'ennuie à la mort, Les choses se sont passées à la satisfaction générale*, it. *amare alla follia*). *I.V.R.*

consecutivă, propoziția circumstanțială ~. În lat. clas. **p.c.c.** se construia cu conj. *ut*. Cînd **p.c.c.** exprima efectul unei situații/calități care atingea un anumit grad, corelativele lui *ut* erau *adeo, tam, talis, tantus, tantum, is* „astfel de". Cu corelative de tipul *ita* și *sic*, **p.c.c.** indica modul în care se efectuează acțiunea verbului regent. După un comparativ, *quam ut* exprima consecința unei calități de grad superior. Negarea **p.c.c.** se realiza prin *non* sau *ne*. Modul folosit era conj. (prez. și impf.). În lat. tîrzie, slăbirea regulilor a dus la apariția sporadică a ind. în **p.c.c.** Încă din sec. 4 *ut* a dispărut, fiind înlocuit de *quod*, folosit fie singur, fie anunțat de un adv. sau un adj. corelativ; astfel, tipul *talis quod* (clas. *talis ut*) apare în texte din sec. 5. *Quod* consecutiv apărea în lat. vulg. după corelativele obișnuite ale lui *ut (tam quod)*, o dată cu funcțiile lui *quod* lărgindu-se și sfera antecedenților săi cu valoare consecutivă. **P.c.c.** este introdusă în l. romanice occidentale încă din faza veche prin conj. *que/che*, cu anumite corelative în regentă: adv. de cantitate, ca it. *(in)tanto, talmente, così, sì ;* fr. *tellement, tant si, assez, trop ;* oc. *tan, tal, si ;* cat. *tan ;* sp. *tan(to), tal, así ;* pg. *tanto, tão, tamanho, assim* sau adj. provenind din lat. *talem*: it. *tale ;* fr. *tel ;* oc., sp., pg. *tal*. **C.** poate fi introdusă și prin loc. centrate pe un subst. cu sensul „fel", „mod": it. *di modo/maniera/guisa che, a tal punto/segno che ;* fr. *de/en sorte que, de (telle) manière/sorte/façon que, à ce point que, à tel point que, au point que ;* oc. *de/en tal guisa que ;* cat. *de forma que, de (tal) manera que, en tal manera/guisa que ;* sp. *de modo/manera que, en grado que ;* pg. *de forma/modo/maneira/sorte que, de tal forma/modo que*. În it. există și loc. consecutive formate dintr-un adv./adj. + conj. *che*: *sicchè, cosicchè, talchè*. În rom., **p.c.c.** este introdusă prin conj. *încît* (apărută spre sfîrșitul sec. 18 și caracteristică l. culte), *că, de* (populare și învechite), *cît* și *decît* (regionale și învechite), cu care pot apărea în regentă (la distanță sau imediat înaintea conj. *c.*), adv. corelative *așa, atît, astfel, în așa fel*. **P.c.c.** poate fi introdusă în rom. și prin conj. compuse sau loc. conjuncționale *încît să, (pentru) ca să, (de) să* în l. populară, *decît să* și *cît să* (regionale). În l. romanice se distinge o **p.c.c.** reală și o **p.c.c.** realizabilă, virtuală. Astfel, în fr. *que, de/en sorte que, de (telle) façon/manière/sorte que, au point que, à tel point que, si bien que* indică o consecință reală, modul folosit în **p.c.c.** fiind ind. Consecința ireală, marcată în **p.c.c.** de conj., este introdusă prin loc. cu corelativ cantitativ de tipul *assez/suffisamment ... pour que. Trop ... pour que* (+ conj.) desemnează consecința irealizabilă. În fr., conj. (la orice timp) apare în **p.c.c.** ori de cîte ori regenta este negativă sau inter. În it., **p.c.c.** se construiește frecvent cu ind. atunci cînd consecința este reală și sigură; se recurge la cond. pentru a indica o consecință potențială, care implică o condiție (it. *Siamo in tanti che potremmo vincere*) și la conj. pentru o consecință posibilă, ipotetică *(Gli parlerò in maniera che mi capisca)*. Rom. face deosebirea între elemente consecutive reale *(încît, că, de)*, **p.c.c.** avînd verbul la ind., cond.-optativ, prezumtiv și elemente consecutive finale *(ca să, de să, încît să, (pentru ca) să, așa că)*, **p.c.c.** construindu-se cu modul conj. Rom. prezintă un interesant joc între aspectul pozitiv și cel negativ al **p.c.c.** finale în corelație cu *prea*, față de **p.c.c.** reală în corelație cu *așa/atît de*. Construcția *prea ... ca să* este echivalentă cu **p.c.c.** negativă. **P.c.c.** finală cu formă negativă, introdusă prin *prea ... ca să nu* are drept echivalent **p.c.c.** reală pozitivă introdusă prin *atît/așa de ... încît* + ind. Există evidente raporturi semantice între **p.c.c.** și prop. temporală, circumstanțială de mod, comparativă, finală. Astfel, în rom. prop. introduse prin *pînă* exprimă limita extensiunii în timp a unei acțiuni și măsura dezvoltării acestei acțiuni văzută în consecință; ele se află la limita dintre **p.c.c.** și temporale. În l. romanice există o strînsă legătură semantico-sintactică între regentă și **p.c.c.**, ambele formînd perioada consecutivă, a cărei topică este regentă + + subordonată. *M.T.*

consonantism. Sistemul consonantic lat. era format din invariante între care se realizau opoziții bazate pe localizare (labiale, labiodentale, dentale, velare, labiovelare), ploziune (ocluzive, fricative) și sonoritate (surde, sonore): /p, b, t, d, k, g, k^w, g^w, f, s, h, m, n, l, r/, cărora li se adaugă semiconsoanele *j* și *w*. Cele mai multe dintre consoanele simple aveau perechi geminate, care au fost considerate fie secvențe de 2 consoane, fie invariante pe baza unei opoziții de cantitate consonantică /pp, bb, tt, dd, kk, gg, ff, ss, mm, nn, ll, rr/. Periferic în structura sistemului, *h* dispare de timpuriu. Vezi și **aspirate, consoane ~**. Modificările fonetice suferite (palatalizarea, consonantizarea, evoluția cantității consonantice, lenițiunea) duc la îmbogățirea inventarului de consoane în trecerea de la lat. la l. romanice cu sunete noi din punctul de vedere al ploziunii (africate), localizării (interdentale, prepalatale, palatale, laringale, retroflexe), sonorității (perechi sonore pentru consoanele fricative). Împrumuturile făcute de l. romanice introduc și ele articulații noi (rom. /h/, uneori fonologizează sau doar întăresc articulațiile nou apărute (rom. /ʃ, ʒ, ʦ/; it. /ʧ, ʤ/). Evoluții diferite pentru consoanele inițiale, intervocalice, finale. În ciuda asemănărilor care existau între ele în faza veche, sistemele consonantice romanice evoluează diferit, păstrînd articulațiile cunoscute, modificîndu-le sau reducîndu-le: rom. /p, b, t, d, k, g, k̑, g̑, ʦ, ʤ,

dʒ, f, v, s, z, ʃ, ʒ, h, m, n, l, r/; it. /p, b, t, d, k, g, ts, dz, tʃ, dʒ, f, v, s, z, ʃ, m, n, ṅ, l, λ, r/, dintre care multe se realizează şi ca geminate; fr. /p, b, t, d, k, g, f, v, s, z, ʃ, ʒ, m, n, ṅ, l, R/; cat. /p, b, t, d, k, g, f, s, z, ʃ, ʒ, m, n, ṅ, l, λ, r, r̄/; sp. /p, b, t, d, k, g, t, ʃf, θ, s, x, m, n, ṅ, l, λ, r, r̄/; pg. /p, b, t, d, k, g, f, v, s, z, ʃ, ʒ, m, n, ṅ, l, λ, r, r̄/; li se adaugă semiconsoanele *j* şi *w* cărora nu li se recunoaşte întotdeauna statutul fonologic; în fr. şi o semiconsoană palatală labială /ɥ/. Mai conservator este **c.** it., care menţine atît consoanele geminate din lat., cît şi articulaţiile dezvoltate în faza romanică primitivă: africatele şi sonantele palatale. **C.** fr. şi pg. au simplificat cel mai mult sistemul romanic primitiv, pierzînd articulaţiile africate. **C.** sp. se manifestă original prin comportamentul particular al consoanelor oclusive sonore care se realizează oclusiv în poziţie forte (iniţială de silabă), dar fricativ în poziţie intervocalică, prin absenţa invariantelor sonore ale fricativelor, prin articulaţii specifice [θ, r̄]. **C.** românesc se caracterizează prin conservarea multora dintre articulaţiile romanice primitive, prin dezvoltarea unor invariante specifice (*ĸ, ǵ*), prin pierderea sonantelor palatale — menţinute doar în unele d. Din punctul de vedere al distribuţiei, invariantele consonantice pot să apară toate în poziţie intervocalică; majoritatea — şi în poziţie iniţială (cu excepţia fr. [ṅ], sp., pg. *r*). Apariţia consoanelor finale este subordonată schemei de alcătuire a cuvîntului în fiecare l. romanică: it. preferă finala vocalică (consoana finală apare doar în împrumuturi recente), în timp ce, în rom. (prin dispariţia lui *u*) şi în fr. (prin reducerea lui *e* mut), toate consoanele se pot realiza la finală; în sp. sînt finale *r, l, n, s, θ, d*; în pg. *r, l, n, s*. Realizările articulatorii ale invariantelor consonantice sînt în general asemănătoare; se remarcă pronunţarea sp. *s* mai apropiat de pronunţarea lui [ʃ], fr. [R] uvular. În ceea ce priveşte variantele poziţionale, există deosebiri în realizarea consoanelor finale: rom. preferă variante implozive, în timp ce în fr. consoanele finale se pronunţă cu aceeaşi claritate pe care o au în poziţie medială. *S.R.R.*

consonantizare. Statutul consonantic al pronunţării semiconsoanelor lat. [j] şi [w] se reflectă şi în transformarea articulaţiei lor în consoană propriu-zisă. **C.** este reflectată de grafii lat. vulg. (*zanuarius* pentru *ianuarius*, *botum* pentru *uotum*). Procesul **c.** lui iot se întîlneşte cu rezultatele palatalizării oclusivelor dentală şi velară sonoră; consoanele africate care iau naştere (*dz* şi *dʒ*) în poziţie iniţială de cuvînt (mai rar în poziţie intervocalică unde este preferată menţinerea lui iot: *maius*> rom., fr., oc., cat. *mai*, sp. *mayo*, pg. *maio*, d. it. merid., dar it. *maggio*) se păstrează ca atare în it. (*iocus*>*gioco*, *iacere*>*giacere*), dar se reduc la fricative în celelalte l. romanice (rom. *joc*, *zăcea*; fr. *jeu*, *gésir*; oc. *joc*, *jazer*; cat. *joch*, *jaure*, pg. *jogo*, *jazer*; sp. *juego*, cu [dʒ>x], dar şi *yacer*); în unele graiuri gasc., sd. şi it. merid. se menţine iot, uneori cu o evoluţie ulterioară spre consoană. **C.** unui iot provenit din *e, i* în hiat cu o altă vocală se produce atunci cînd e precedat de o labială (vezi **palatalizare**) sau de un *r* (lat. *molinarius*> log. *molinardzu*). Rezultatele **c.** lat. *w* — iniţial sau intervocalic — se întîlnesc cu cele ale fricativizării lat. *b* în poziţie intervocalică. **C.** constă din pronunţarea mai întîi fricativă bilabială [β], apoi labiodentală [v], distinctă în rom., it., fr., pg. de cea a lat. *b-*, care se menţine oclusiv; în aceste l. *v* se fonologizează; în vegl., sd., cat., cea mai mare parte a domeniului sp., d. oc. lang. şi gasc. rezultatul **c.** este *b*. *W-* din împrumuturile germanice rămîne *w-* în d. fr. puternic influenţate de superstratul germanic, dar este consonantizat în [g(w)] în cea mai mare parte a Romaniei occidentale sau în *v* în citeva d. it. (venet, nap., sic.): **warnjan*>it. *guarnire*, fr., oc. *garnir*, cat. *gornir*, sp., pg. *guarnir*; această **c.** atrage în fr. acelaşi tratament la citeva cuvinte lat. din cauza unui fonetism similar cu cel al unor termeni germanici cu acelaşi înţeles sau sub influenţa pronunţării cuvintelor lat. respective de către germanici (*uespa*>fr. *guêpe*, dar rom. *viespe*, it. *vespa*, sp. *avispa*, pg. *bespa*). Mai rară consonantizarea lui [u]: arom., istrom. şi d. rag. al dalm., sub influenţă grec., lat. *au*>*av*, *af* (*laudo*>arom. *alavdu*). Semiconsoanele iniţiale *j* (vezi **rehilamiento**) şi *w* suferă în diferite varietăţi teritoriale ale sp. un proces similar de **c.** *S.R.R.*

conversiune (schimbarea categoriei (valorii, clasei) gramaticale (morfologice), derivare improprie). Limitată în lat. la folosirea adj. ca subst. şi a adj. ca adv. Întrebuinţarea nominală a unor forme verbale (part. prez., part. viit. activ, gerundiv) este o caracteristică morfosintactică a lat. şi nu poate fi interpretată ca o **c.** Accidental, orice cuvînt putea fi folosit cu valoarea unui subst. prin antepunerea unui adj. pronominal cu forma de neutru sg. (*meum intelligere, illud stertit uoiui dicere*). În trecerea de la lat. la l. romanice, unii termeni lat. îşi schimbă categoria gramaticală ca urmare a întrebuinţării lor în contexte ce favorizează **c.**, creîndu-se condiţiile pentru specializarea sau modificarea sensului lor. Nu totdeauna se poate stabili cu certitudine momentul în care s-a petrecut **c.** (în lat. vulg., în perioada formării l. romanice sau pe teren romanic). Elipsa unui cuvînt determinat din cadrul sintagmei nominale şi preluarea sensului sintagmei de către adj. determinat au dus la substantivarea unor adj., cu modificarea sensului: (*caseum*) *formaticum* „(brînză) pusă în formă”>fr. *fromage*, oc. *fromatge*; *ficatum* (*iecur*) ”(ficat) pregătit cu smochine”>rom. *ficat*, it. *fegato*, fr. *foie*, oc., cat. *fetge*, sp. *hígado*, pg. *figado*; *singularis* (*porcus*) „(porc) singuratic”>fr. *sanglier*; (*uites*) *nouellae*>rom. *nuiele*; (*consobrinus*) *uerus*> rom. *văr*. Folosirea cu valoare nominală a unor forme verbale (care nu mai fac parte din paradigma verbului în (unele) l. romanice) duce la trecerea lor la clasa subst. prin intermediul neutrului pl.: part. viit. activ (*(ad)uentura*>fr. *aventure*, cat. *aventura*, it., sp., pg. *ventura*), gerundiv (*uiuenda*> it. *vivenda*, fr. *viande*, oc., cat., sp., pg. *vianda*; *fac(i)enda*>it. *faccenda*, oc. *fazenda*, sp. *hacienda*, pg. *fazenda*; part. prez., în l. care nu l-au păstrat cu valoare verbală, devine adj. sau subst. (sp. *ardiente*, *estudiante*, pg. *ardente*, *estudante*); unele forme verbale se izolează de paradigma verbului care le-a dat naştere şi care, atunci cînd a fost

păstrat, şi-a creat prin analogie forme noi: part. pf. *intellectus*>rom. *înţelept* (~*înţeles*), *accensus*>pg. *aceso* (~*acendido*), *tortum*>fr. *tors* (~*tordu*), *junctus*>sp., pg. *junto*. Subst. şi adj. au devenit accidental pron. sau adv. (*homo*>fr. *on*, *rem*>fr. *rien*, *passus*>fr. *pas*, multe cu sens negativ). Numeroase întrebuinţări ale cuvintelor din diverse clase gramaticale cu funcţie relaţională au dus la îmbogăţirea inventarului de prep. şi de conj. Procedeul **c.** se continuă şi se dezvoltă în l. romanice. Extrem de numeroasele tipuri de **c.** se pot grupa în funcţie de clasa gramaticală care se modifică (adv. pot fi folosite ca subst., adj., prep.), de clasa gramaticală la care se ajunge (adj. pot proveni din subst., diverse forme verbale, adv.), de frecvenţa cu care se produce un anume tip de **c.** (frecventă: substantivarea inf. sau accidentală: substantivarea unor forme verbale personale: sp. *el recibo*), de gradul de lexicalizare a termenului folosit cu valoare gramaticală nouă (**c.** ocazională sau consacrată), de gradul de răspîndire a unei anumite **c.** (limitată contextual: rom. *cu binişorul*, sp. *en aquel entonces* sau nu). General romanică este substantivarea adj., fie cu sens concret pentru a desemna pe purtătorul unei însuşiri (rom. *Leneşul mai mult aleargă, scumpul mai mult păgubeşte*), fie pentru a da naştere unui abstract nominal (rom. *concretul*, it. *l'utile*, fr. *le nouveau*, sp. *lo hermoso* — cu folosirea unei forme speciale a art. nehot., de „neutru"*, pg. *o belo*); sporadic prin elipsă: rom. *(pătlăgele) vinete*, fr. *(ville) capitale*, sp. *(agua) tinta*. Part. trecut este folosit ca adj., uneori şi ca subst. (rom. *rănit*, it. *ferito*, fr. *blessé*, sp. *herido*, pg. *ferido*). Substantivarea inf. a fost un fenomen specific tuturor l. romanice în faza veche, ducînd la lexicalizări ca rom. *încăpere*, it. *piacere*, fr. *devoir*, sp. *pesar*, pg. *poder*; unele inf. din v. fr. se folosesc numai ca subst.: *loisir*, *plaisir*; procedeul continuă să fie răspîndit în l. romanice cu excepţia fr. (it. *il andare*, sp. *el vivir*, pg. *o cantar*; în rom., prin pierderea valorii verbale a inf. lung s-a ajuns la crearea sistematică a unui abstract verbal cu mijloace care, din punctul de vedere al l. contemporane, ţin mai curînd de derivare decît de **c.** *(tăcere, cercetare, hotărîre)*; nume de acţiuni se creează în rom. şi prin substantivarea supinului *(cositul, fumatul)*. Alte forme verbale folosite cu valoare adj. şi uneori subst.: în rom. gerunziu (probabil sub influenţa întrebuinţării similare a part. prez. în fr.: *suferind*, *fumegînd*), part. prez. în it. şi fr. (it. *tenente*, *cantante*, fr. *passant*, *fuyant*); rar gerunziul în sp. (numai ca adj., *ardiendo*). Pentru formarea de subst. de la orice parte de vorbire, l. romanice dispun de art., care poate însoţi orice cuvînt sau grup de cuvinte: rom. *un ce*, it. *un non so che*, fr. *un tiens vaut mieux que deux tu l'auras*, sp. *el porqué*, pg. *o mais que todo*; substantivarea unor construcţii fixe duce la formarea de cuvinte noi prin procedeul compunerii. Alte **c.** frecvente: întrebuinţarea adj. cu valoare adv. (mai răspîndită în rom.), a subst. ca adj. (mai ales în faza contemporană a l. romanice). **C.** este un procedeu des folosit cu valoare expresivă, întîlnit frecvent în l. literară şi în vorbirea familiară. *S.R.R.*

coordonare, vezi **adversativă, conclusivă, copulativă, disjunctivă, coordonare ~.**

copulativă, coordonare ~. Lat. clas. poseda un inventar bogat de conj. şi particule exprimînd **c.c.**: *et*; encliticul *-que*, folosit pentru a coordona părţi de prop. sau prop. aflate într-o strînsă legătură *(senatus populusque Romanus)* şi care dispare la începutul epocii imperiale; *atque/ac*, care s-a substituit lui *-que*; *quoque*, *etiam* şi combinaţiile lor. **C.c.** negativă era exprimată îndeosebi prin *neque/nec*, dar şi prin *et non* sau *neue*. Conj. putea fi exprimată şi înaintea primului termen. Pentru **c.c.** a 3 sau mai mulţi termeni pozitivi, lat. clas. folosea în general fie juxtapunerea, fie repetarea lui *et* înaintea fiecărui termen, fie legarea exclusiv a ultimului termen prin encliticul *-que*. În lat. vorbită, aceste conj. şi particule erau însă puţin folosite. L. romanice au sistematizat şi diversificat exprimarea raportului de **c.c.**, continuînd, pe de o parte, unele tendinţe ale lat. clas. dar mai ales ale lat. vorbite şi creîndu-şi, pe de altă parte, procedee proprii. **C.c.** este exprimată în l. romanice prin conj. (simple şi compuse), loc. conjuncţionale, adv. şi loc. adverbiale, alte îmbinări fixe, juxtapunere. Dintre conj. lat. de **c.c.**, *et* s-a transmis în toate l. romanice: it. *e*, sd. *e(t)*, ret. *e*, oc. *e*, cat. *i*, sp. *y* (*e* înaintea cuvintelor care încep cu *i* sau *hi*), pg. *e*; v. rom., arom. *e*. Rom. *şi* provine din lat. *sic*; încă din lat. vulg., *sic*, pierzîndu-şi sensul propriu, apărea în structuri de tipul *ac sic*, *et sic*, dobîndind valoare temporală şi tinzînd spre rolul de conj. copulativă; de aici şi v. fr. *(et) si*, v.oc. şi it. (rar) *si*. Lat. *atque*>it. *a* + dublarea consoanei cuvîntului următor, structură relaţională folosită în special atunci cînd imp. unui verb de mişcare preceda un verb de atribuire (tosc. *vatti a riposa* „du-te şi te culcă"; d. roman. *va a ttrova*; it. merid. (sic.) cunoaşte o mai mare extensiune a acestei structuri. Lat. *neque*, *nec* este panromanic: rom. *nici*, it. *nè*, sd. *nen*, ret., fr., oc., cat., sp. *ni*, pg. *nem*. L. romanice, cu excepţia sp. şi pg. mod. pot folosi conj. de **c.c.** şi în faţa primului termen: rom. *şi — şi*, *nici — nici*; it. *e — e*, *nè — nè*; fr. *et — et*, *ni — ni*. L. romanice au moştenit din lat. tipul de construcţie în care termenii constitutivi — nume de persoane sau animale personificate — sînt legaţi prin prep. *cum*, caracterul de **c.c.** manifestîndu-se prin acordul pred. cu sub. la pl.: *pater cum matre veniunt;* rom. *Ion cu fratele său au venit:* it. *Io con lui volgemmo i nostri passi*; fr. *Le singe avec le léopard gagnaient de l'argent*; sp. *El padre con las hijas lloran de corazón*; pg. *En co o grão Macedonio e co o Romano | Demos lugar ao nome Lusitano*). Raportul de **c.c.** se poate exprima în l. romanice şi cu ajutorul unei particule de comparaţie, provenită în general din lat. *quomodo* (it. *Dante come Petrarca sono i miei scrittori preferiti*; fr. *Louis XIV comme Napoléon*). It. foloseşte şi combinaţiile *sì — sì*, *sì — e — sì*, pentru stabilirea unei corelaţii mai complexe *così — come*, iar fr. loc. *ainsi que, aussi bien que, de même que*. În l. iberorom., tipul lat. *et — et* a fost eliminat complet în favoarea tipurilor sp. *así — como*, *así bien — como*; pg. *como*, *assim — como*, *tanto — como*. În rom.,

în afară de *şi* şi corespondentul său negativ, se mai folosesc conj. şi loc. conjuncţionale: *iar* (mai frecventă între prop. principale şi între fraze), *nu numai (că)...dar (şi), nu numai ...ci (şi), (pre)cum şi, atît...cît şi* (ultimele 2 leagă numai prop. subordonate sau o parte de prop. cu o subordonată). L. romanice occidentale mai folosesc ca elemente de relaţie: it. *anche, pure, inoltre;* sd. întărirea conj. *et* cu corelativul *ancu* (din it.); fr. *avec* (adaugă sensului de „adiţiune" pe acela de „simultaneitate obligatorie" şi apare între 2 gr. nominale „personale"), *de plus, en plus, encore plus, en outre, par surcroît, au surplus, outre, ainsi, à la fin du compte, en fin de compte, à plus forte raison;* sp. *también;* pg. *também, ainda, pois, ora, não só...mas também.* Sd., cat., sp. prezintă inventare mai sărace de **c.c.** decît celelalte l. romanice. Construcţiile speciale pentru **c.c.** negativă sînt, în general, duble sau multiple: rom. *nici, nici — (şi) nici, nu — nici,* (pop.) *necum;* it. *nè, nè — nè;* fr. *ni — ni, ne — ni;* cat. *ni;* sp. *ni;* pg. *nem* (sp. şi pg. folosesc conj. numai în faţa ultimului membru, cu condiţia ca enumerarea să înceapă cu o particulă negativă: sp. *Nunca pienса, ordena, dispone ni manda cosa contraria al bien público*). Pentru a lega o prop. afirmativă de una negativă, numai it. foloseşte conj. *nè (Venne nè volle andarsene;* dar fr. *Il vint et ne voulut pas s'en aller;* sp. *Vino y no quiso andarse).* Cînd 2 sub. sau 2 compl. se referă la un verb însoţit de negaţie, în oc., sp. şi pg. ele sînt unite prin *nec* (oc. *Lo poders ni·l semblans no es en mi*). În l. galorom. şi iberorom., *nec* apare frecvent în locul lui *et* (oc. *Ans me son tug plus que fraire ni oncle;* sp. *Los más famosos hechos que se han visto ni verán*). Elementele de relaţie proprii **c.c.** sînt situate, în general, între termenii pe care îi leagă; conj. poate însă să preceadă fiecare din elementele coordonate. Cînd **c.c.** leagă mai mult de 2 termeni, conj. se aşază în general în faţa ultimului termen. Cînd se leagă o prop. afirmativă de una negativă, raportul dobîndeşte valoare de coordonare adversativă (sp. *Lo busco y no lo encuentro; Justicia pido, que no gracia*). Dacă o prop. afirmativă este urmată de 2 prop. negative, în sp. înaintea primei prop. negative se foloseşte *y ni.* Cînd prima prop. este negativă şi cea de a doua afirmativă, toate l. romanice folosesc descendenţii lui *et.* Conj. *et* folosită numai la începutul primei prop. conferă enunţului caracter transfrastic, înlănţuind implicit informaţia dată cu fapte anterioare. Ea poate apărea singură sau însoţită de altă conj. sau de un adv. (cat. *I doncs, què feu?*) Prop. în raport de **c.c.** se construiesc, de obicei, cu acelaşi mod, dar se pot construi şi cu moduri diferite: de ex., în rom. ind. + cond., imp. + conj. *(Du-te şi să vii repede). M.T.*

copulative (de relaţie), **verbe ~.** Inventarul de **v.c.** este diferit de la o gramatică la alta, atît pentru lat. cît şi pentrù l. romanice. **V.c.** lat.: *esse, fieri, euadere, uideri, nasci, existimari, haberi, putari, manere, creari, eligi* etc., cu un grad de desemantizare variabil de la un verb la altul. Pentru rom., numărul **v.c.** variază între 3 (M. Avram: *a fi, a deveni, a însemna*) şi 33 (P. Diaconescu); **v.c.** it. *essere, divenire, diventare, restare, rimanere, tornare, farsi, stare;* fr. *être, rester, demeurer, paraître, sembler, devenir;* oc. *èsser;* cat. *estar, ser, ésser, semblar;* sp. *ser, estar, parecer, semejar;* pg. *ser, estar.* Criteriul de stabilire a clasei **v.c.** este, de cele mai multe ori, lexical; pe baza sinonimiei cu verbul „a fi" — cel mai abstract şi cel mai gramaticalizat dintre **v.c.** — sau cu alte **v.c.,** în unele gramatici sînt considerate **v.c.** şi it. *entrare, fare, servire, fungere (Lui fa il medico; Ciò serve da riparo),* fr. *passer, tenir, faire (Elle passe pour coquette),* rom. *a reprezenta, a constitui* (substituibile contextual prin *a însemna*). Interpretate drept verbe predicative, ele sînt urmate de element predicativ suplimentar şi nu de nume predicativ. *C.L.*

corespondenţa timpurilor, vezi **concordanţa timpurilor.**

coronime (nume de ţări, ţinuturi şi reg.). Unele sînt formate de la numele locuitorilor dintr-o anumită perioadă, printr-o decizie politico-administrativă sau prin tradiţie (rom. *România<român;* rom. *Valahia<valah;* it. *Toscana<tosco* „etrusc"; it. *Lombardia<lombardo;* it. *Liguria<ligure;* it. *Corsica<corso;* fr. *Bretagne<breton;* fr. *Normandie<normand;* fr. *France<franc;* sp. *Andalucía<andaluz*). O altă categorie se formează de la hidronime majore din terit. (rom. *Crişana<Criş; Moldova<Moldova; Oltenia<Olt;* it. *Adige<Adige;* fr. *Moselle<Moselle*) sau de la apelative care descriu reliefuł (rom. *Muntenia,* it. *Campania, Piemonte,* fr. *Champagne*). Interesante sînt **c.** savante care au la bază particularităţi lingvistice ale locuitorilor (fr. *Languedoc<langue d'oc;* fr. *Languedoil<langue d'oil*). Unele nume de ţări au luat naştere prin extensiune de la nume de oraşe *(Portugal<Portus Calle)* sau reg. *(France),* ori sînt reluate nume vechi, părăsite *(Belgique<Belgica, Italia<Italia, España<Hispania).* **C.** din Romania nouă au fost date de descoperitori după numele unor materii sau materiale dominante în zonă (fr. *Côte d'Argent, Côte d'Ivoire;* sp. *Argentina,* pg. *Brasil* „ţara lemnului roşu"<pg. *braza* „jar"), ori după unele top. din metropole (fr. *Nouvelle Calédonie,* sp. *Córdoba, Mérida, Sierra Leone*). *I.T.*

cree-franceză (cris-franceză, *French patois*), aşazisă creolă fr., mai probabil un (pre-)pidgin fr. vorbit de metişi în zona de păşuni din N Canadei; poate acelaşi cu pidginul francez-algonkin, cree fiind o l. amerindiană din fam. algonkină. Raportul său cu alte pidginuri fr. semnalate în Canada nu este clar. *I.V.R.*

creolă franceză *(kréyòl),* creolă romanică cu bază fr., vorbită în 2 zone geografice foarte îndepărtate una de alta: americană — continentală (S Americii de N — statul Louisiana din S S.U.A., N Americii de S — Guyana franceză) şi insulară (Haiti şi o serie de ins. din Antilele Mici: Guadelupa şi dependenţele, Martinica, Dominica, Grenada, Saint Lucia, Saint Vincent şi Grenadine, Trinidad-Tobago, Saint Thomas) — şi Oc. Indian (arh. Mascareignes — Réunion, Mauritius, Rodrigues — şi Seychelles); cca 8 mil. vorb. (l. creolă cu cel mai mare număr de vorb.) — urmaşi ai coloniştilor fr. şi mai ales ai sclavilor cu care au fost populate aceste terit. Număr de vorb. în scădere în multe zone, staţionar (Haiti) sau chiar în creştere în

altele (Mauritius). Unele din aceste terit. au rămas sub influența fr. (Guyana franceză, Guadelupa, Martinica, Réunion — terit. de peste mări ale Franței), altele se află de relativ multă vreme în sfera de influență engl. (chiar dacă și-au dobîndit mai recent independența). În general l. a conversației cotidiene, folosită însă parțial în unele terit. și în viața publică, tipărituri, mass-media, învățămîntul elementar. Varietăți americane principale: antileză, louisianeză, guyaneză, haitiană (cel mai mare număr de vorb.); varietăți din Oc. Indian: réunioneză; mauriciană, rodrigueză, seychelleză. Unitate cu totul remarcabilă în ciuda acestei extensiuni geografice (considerată cea mai omogenă dintre creolele cu bază i.-e.), totuși varietăți reciproc neinteligibile fără o familiarizare prealabilă. L. net distinctă de fr. — totuși, după unele păreri, deosebiri mai mici decît între fr. și lat. Considerată de unii autori l. mixtă, numai cu baza lexicală fr., dar cu structură africană. S-a demonstrat însă (mai ales R. Chaudenson) că aportul nou-fr. este limitat la domeniile foneticii și lexicului nefundamental, neafectînd structurile morfosintactice, care derivă nemijlocit din cele fr., de unde provin și elementele prin care se exprimă diferitele valori gramaticale. Constituită probabil la începutul sec. 18, de cînd începe să fie atestată sporadic, apoi din ce în ce mai abundent. Din multitudinea teoriilor privitoare la formarea **c.f.**, ipoteza cea mai probabilă pare următoarea (demonstrată în forma cea mai completă de R. Chaudenson pentru **c.f.** din Oc. Indian, dar care se poate susține în liniile sale cele mai importante și pentru **c.f.** americană): **c.f.** derivă din fr. populară (majoritatea coloniștilor aparținînd păturilor sociale inferioare) din perioada expansiunii coloniale fr. (sec. 17), un rol important revenind și anumitor d. — în special din V și NV Franței (norm., pic., saintongeais), de unde proveneau cei mai mulți coloniști. Apariția **c.f.** numai în anumite terit. față de menținerea unor varietăți necreole ale fr. în altele, cum ar fi fr. canadiană, se explică prin acțiunea anumitor factori socioculturali principali: necesitățile constituirii rapide a unui mijloc de comunicare (la început probabil în forma unui pidgin fr., devenit apoi l. maternă pentru aproape toți vorb. săi) cu o populație adusă din alte terit., care vorbea numeroase l. foarte diferite (față de fr. și între ele) și absența oricărei constrîngeri normative — care explică faptul că în **c.f.** s-au dezvoltat adesea pînă la ultimele lor consecințe tendințe latente ale fr. (care se regăsesc, în diverse grade intermediare, în fr. populară „avansată" sau în varietăți coloniale necreole ale fr.). În această situație, este probabil că natura concretă a l. în contact n-a jucat un rol esențial, avînd în vedere numărul mare de l. foarte diferite vorbite de sclavii stabiliți în zona americană și evoluția similară a **c.f.** în cele 2 zone în ciuda naturii diferite a elementului de „substrat": negroafrican (neomogen) în zona americană și preponderent malgaș (indonezian) la origine în Oc. Indian. Desigur, în ciuda condițiilor în general asemănătoare, evoluția în cele 2 zone a prezentat și unele deosebiri: astfel, numărul coloniștilor a fost depășit de acela al sclavilor mai curînd în zona americană decît în Oc. Indian. Un element de legătură în plus între diversele varietăți, mai ales în domeniul lexicului, îl reprezintă circulația pe diversele mări ale lumii a unor termeni comuni din vocabularul marinarilor, negustorilor de sclavi și coloniștilor — circulația acestor cuvinte fiind legată de aceea a oamenilor.

Se consideră că față de fr., **c.f.** a pierdut mai ales elementele cu randament scăzut în fr. și că evoluția sa este dominată în special de tendința spre invariabilitate, scurtime și expresivitate. **C.f.** a pierdut distincția de grad de deschidere la vocalele medii *e* și *o* (*e* și *o* deschise au reapărut ca o consecință a căderii unui *r* următor), ca și distincția /a/ ~ /ɑ/ în **c.f.** din Dominica, precum și distincția de labialitate la vocalele anterioare: fr. [y], *oe*, *œ̃* le corespund *u*, *o (e)* și respectiv *ẽ*); dentalele și velarele se palatalizează mai ales în **c.f.** americană, transformîndu-se uneori în africate; ʃ, ʒ > *s*, *z* în **c.f.** din Oc. Indian.; *r* a căzut în majoritatea pozițiilor în care apărea; *h* aspirat s-a conservat (ori s-a refăcut) sau a devenit *r* în **c.f.** americană. Sistemul flexionar fr. a dispărut complet. Pl. se exprimă prin *se* (<fr. *ces*) antepus numelui în **c.f.** antileză sau prin [jo]/[je] (<fr. *eux*) postpus numelui/gr. nominal în celelalte varietăți. Adj. continuă uneori forma de fem. din fr. Art. hot., nehot. și partitiv (sau partea lor finală) s-au aglutinat numelui, pierzîndu-și rolul gramatical *(legliz, negliz*<fr. *l'église, une église ; (li)zje*<fr. *les yeux ; dumum, dimun*<fr. *du monde)* ; **c.f.** și-a creat un nou art., *-la* (<fr. *-là*), postpus numelui/gr. nominal. Verbul continuă forma de inf.-part. trecut sau formele finite cele mai frecvente în fr. Valorile modale, temporale și mai ales aspectuale sînt exprimate cu ajutorul unor particule antepuse derivate din forme compuse sau din construcții perifrastice din fr. (pentru trecut <fr. *été*, prez. progresiv < *après*, viit. < *va(s)*, cond. < *serais/t*, imp. < *allons*). Pron. pers. nu prezintă distincție de gen, ci numai de pers. și de număr. Mărci proprii pentru pos. și refl. *(bo, leko(r)*<*(le) corps)*. Conservă o mare parte din modelele sintactice fr., inclusiv topica, cu unele deosebiri (omiterea verbului copulativ etc.). Conservă cuvinte sau sensuri învechite în fr., cuvinte dialectale, termeni marinărești care au intrat în limbajul curent; extinde utilizarea formelor reduplicate. Puține cuvinte negroafricane (în general legate de reminiscențe ale cultelor necreștine), respectiv malgașe și indiene, în funcție de zonă; influențe engl. și pg. (adesea prin intermediul unor pidginuri și creole engl./pg.). Supusă unui proces de decreolizare mai ales în terit. în care este vorbită în raport de digloșie cu fr. (ca urmare a căreia sînt reintroduse unele foneme fr., ca *oe* și [y], continuatorii art. fr. își reiau rolul gramatical etc.), ducînd uneori la apariția unor forme hipercorecte prin false reconstrucții. *I.V.R.*

creolă portugheză, creolă romanică cu bază pg.; zone geografice complet separate (Africa de V, America de S, Asia de S și SE); peste 1 mil. de vorb., majoritatea în Africa, cei mai mulți

bilingvi. L. națională în Capul Verde (capverdian). Sursele existente nu permit totdeauna să se precizeze dacă avem un pidgin pg. (care nu este deci l. maternă pentru nici unul dintre vorb. săi), o **c.p.** (l. maternă a unei anumite comunități) sau varietăți substandard necreole ale l. pg., nici să se tragă concluzii cu privire la unitatea, respectiv, diversitatea **c.p.** În Africa occidentală — cea mai veche zonă extraeuropeană de influență pg. —, **c.p.** negro-pg. (care a succedat probabil unui pidgin pg. inițial, rezultat din contactul cu vorb. de l. negroafricane din reg.) este vorbită în general de-a lungul țărmului, în Guineea-Bissau (guineez) și în Senegal (kriyòl), precum și în gr. de ins. din dreptul coastelor africane: Capul Verde (capverdian), São Tomé și Príncipe (forro și angolar), Anno Bom (annobonez). Este **c.p.** cu cea mai mare vitalitate. **C.p.** atestată și la Cape Town (= Kaapstadt, Africa de Sud), unde s-a vorbit o varietate creolă malaio-pg.; elemente **c.p.** în d. afrikaans local. În America de S, pg. braziliană — ca și sp. americană — este o varietate necreolă a l. din metropolă; s-a emis însă ipoteza că pg. braziliană ar fi putut cunoaște o fază pidgin-creolă inițială — rezultînd din adaptarea pg. de către vorb. de l. negroafricane aduși din zonele de influență pg. din Africa —, ale cărei urme (unele poate încă nedescoperite) s-ar regăsi în anumite d. (caipiranho, matutenho, tabarenho) sau în unele graiuri rurale din NE Braziliei (São João da Chapada); d. mina, vorbit probabil de populația de origine negroafricană din Bahia, a dispărut; este de asemenea probabil ca din contactul cu indigenii amerindieni să fi rezultat varietăți de tip pidgin-creolă — ulterior dispărute — ale căror resturi se pot regăsi în Guyana învecinată (nikarikaru) și eventual în alte zone încă neexplorate; avînd în vedere procentul ridicat de elemente engl. pe care le are astăzi, nu este clar în ce măsură bush negro mai aparține încă **c.p.** din Asia de S și SE a dispărut sau este în declin; **c.p.** indo-pg. a fost răspîndită mai ales în puncte de pe litoralul de V (Diu, Damão, Goa, Mangalor, Cannanor, Mahé, Cochim) și de E al Indiei (Coromandel — — Nagapattinam) și în N și V ins. Ceylon, rezultînd din contactul cu l. indiene sau dravidiene; **c.p.** sau pidginuri pg. dispărute pe litoralul Birmaniei și al Thailandei; **c.p.** malaio-portugheză (30 000 vorb.) se vorbește în Malaysia și Singapore (papia kristang) și a fost vorbită pînă la începutul sec. 20 și în ins. din arh. indonezian (cum și, pînă în aceeași epocă, și în Africa de Sud, influențînd l. afrikaans); în SE Chinei (Macao, Hong—Kong, Șanhai), **c.p.** (makista*) este în declin. **C.p.** din această ultimă zonă este în mod cert o creolă „endogenă" formată prin contactul cu indigeni care au rămas integrați contextului lor sociocultural tradițional, în timp ce în zone populate cu sclavi aduși din afară creolizarea este „exogenă". Importante diferențe față de pg.: tendința de reducere a diftongilor; apocopa unor sunete sau silabe finale neaccentuate; în general, opoziția *r*~*rr* dispare în favoarea lui *r*; tendință de palatalizare. Structura gramaticală simplificată: dispare opoziția de gen; pl. format prin reduplicare sau, izolat, marcat prin determinanți; flexiune verbală de tip analitic, cu particule. *C.L.*

creolă spaniolă, creolă romanică cu bază sp. 2 zone geografice complet separate: americană (Antile, America de S) și asiatică (Filipine); 359 000 vorb. (l. maternă pentru cei mai mulți), majoritatea vorb. de papiamentu. Utilizată numai în viața cotidiană, nu și în cea publică; numai papiamentu este folosit în literatură și în presă. Puține varietăți în comparație cu creola fr. și mai ales cu creola pg. **C.s.** cu cea mai mare vitalitate — papiamentu din Antilele Olandeze (însă discuții asupra caracterului său de **c.s.** sau de creolă portugheză). Cercetări mai recente au evidențiat existența în America Latină (poate și în Louisiana — SUA, în împrejurimile orașului Marksville) a unor pidginuri sp. și a unor **c.s.** (între care nu se face totdeauna o distincție riguroasă) rezultate fie din contactul cu indigeni amerindieni, fie din acela cu populația de origine negroafricană care a fost adusă în aceste terit. (Panamá, Columbia — dep. Chocó — la Oc. Pacific —, și mai ales Bolivar — vezi **palenquero**, Ecuador — E de Guayaquil, NV Venezuelei — — Bobures, pe malul lacului Maracaibo; **c.s.** ar fi fost folosită și în Puerto Rico și Cuba — vezi **habla bozal**). Este posibil ca aceste **c.s.** să reprezinte vestigii izolate ale unei stări de lucruri mai generale în perioada începuturilor colonizării diverselor zone ale Americii Latine și ca sp. americană și pg. braziliană să fi fost precedate de o fază creolă, mai ales în ariile în care populația amerindiană și în special cea de origine negroafricană au avut o pondere deosebită. Caracterul politicii lingvistice adoptate de Spania în coloniile sale explică în esență cum s-a reușit ca în aceste terit. să se impună în cele din urmă un ansamblu de varietăți necreole ale l. din metropolă în aceleași condiții în care în terit. aparținînd altor state predomină varietățile creole. Este concludentă în acest sens compararea situației lingvistice din Haiti și din Republica Dominicană — — ambele cu un aport negroafrican masiv — care își impart aceeași ins.; în Haiti majoritatea populației nu vorbește decît creola fr. — vezi **haitiana** —, în timp ce în Republica Dominicană se folosește o varietate necreolă. **C.s.** din Filipine (caviteño, davaueño, ermitaño, zamboangueño) — e — care ar proveni în ultimă instanță, după unele păreri (K. A. Whinnom), dintr-o creolă pg. — în fost supusă decreolizării și a dispărut deja de parte sub presiunea sp. — l. oficială alături de tagalog (l. filipineză). Instabilitatea vocalismu-s; neaccentuat; slăbirea și chiar dispariția lui *-s* absența flexiunii nominale (gen, număr), și excepția unor varietăți filipineze (caviteño zamboangueño) în care, sub influența sp. standard, numărul este marcat uneori prin desinențe; adj. invariabile (la forma de masc., cu excepția lui *habla bozal*, pe care le-a păstrat uneori sub forma de fem.); sistemul pron. simplificat; eliminarea elementelor de relație; *voseo* (cu excepția lui *habla bozal*); verbul nu are forme flexionare și este organizat pe baza a 3 mărci aspectuale (*ya*, *tá*, *vá*) care precedă inf., cu excepția lui *habla*

bozal şi palenquero, unde există o singură marcă, *tă ;* exprimarea impersonalului cu *tener* (sp. *hay* dispărut) ; pron. pers. 3 sg. *ele*, cu dublă valoare, de pers. şi pos. (în unele varietăţi *su*), considerată de unii de origine pg. ; art. nehot. *un* invariabil. Varietăţile din Filipine influenţate de l. filipineze din fam. austroneziană, mai ales de tagalog, l. oficială. Influenţă africană în varietăţile americane. *M.S.*

creole romanice, l. creole avînd ca bază una din următoarele 3 l. romanice : pg., fr., sp. Reprezintă generaţia a doua a l. romanice, constituite în Romania nouă în general în sec. 17—18 ca urmare a expansiunii maritime şi coloniale a ţărilor europene respective. Vorbite în 3 zone geografice foarte depărtate între ele : americană (S Americii de N, America centrală şi de S, Antile) — creolă fr., creolă sp., creolă pg. ; Africa de V — creolă pg. ; Oc. Indian — creolă fr. ; Asia de S şi SE — creolă pg., sp. ; peste 9 mil. de vorb. (majoritatea — cca 8 mil. — vorb. de creolă fr.). Unele varietăţi dispărute (mai ales ale creolei pg. din India) sau pe cale de dispariţie (creola pg. din porturile din S Chinei, creola sp. din Filipine), altele stabile (creola fr. haitiană, creola pg. din unele state africane) sau chiar în expansiune (creola fr. mauriciană). Utilizare în general limitată la diversele împrejurări ale existenţei cotidiene ; **c.r.** nu dispun decît sporadic de mijloacele de impunere ale l. standard oficiale — utilizarea în învăţămînt, viaţa publică, presă, emisiuni radio-TV, literatură. Termenul *creol* provine în ultimă instanţă din pg. *crio(u)lo* (probabil derivat de la part. trecut *criado* al verbului *criar* < lat. *creare*) însemnînd la origine „crescut în casa stăpînului", apoi „născut în colonii (din părinţi europeni)" (în opoziţie cu „venit din Europa") ; în zona americană şi „negru născut în colonii" (în opoziţie cu „originar din Africa"), apoi şi „metis" ; aplicat la l. europeană „coruptă" folosită de negri sau de albii „creoli" în raporturile lor cu negrii.

L. creole prezintă atît asemănări, cît şi deosebiri, atît faţă de pidginuri (vezi **pidginuri romanice**) cît şi faţă de l. necreole. Majoritatea specialiştilor numesc actualmente creole o serie de idiomuri care, din punctul de vedere al rolului îndeplinit, se definesc în opoziţie cu pidginurile (care sînt numai l. secunde vehiculare) prin faptul că au devenit l. maternă (vernaculară) a unei noi comunităţi ; din punctul de vedere al trăsăturilor lor interne, l. creole se caracterizează, în parte ca şi pidginurile şi în opoziţie cu l. necreole, prin restructurări importante în raport cu l. din care derivă, şi anume în general prin simplificarea sistemului fonologic şi modificarea profundă a sistemului morfosintactic — în special prin trecerea de la tipul sintetic la cel analitic (reluînd, în cazul **c.r.**, o linie de evoluţie urmată şi în trecerea de la lat. la l. romanice) ; în opoziţie cu pidginurile, l. creole prezintă însă structuri mult mai complicate, în concordanţă cu complexitatea mult mai mare a domeniilor lor de utilizare. Avînd în vedere importanţa deosebirilor dintre o l. creolă şi l. din care derivă, este astăzi general admis că l. creole sînt l.d istincte de l.-bază şi nu d. ale acesteia, cum s-a susţinut în unele cazuri ; aceste deosebiri nu reprezintă însă totdeauna simplificări, căci ceea ce dintr-un punct de vedere este o simplificare (de pildă la nivel morfologic), din altul — la nivel sintactic — poate însemna o complicare. Din punctul de vedere al istoriei lor, l. pidgin-creole se disting prin faptul că s-au format într-un interval de timp mai scurt (o perioadă de cca o jumătate de secol — respectiv răstimpul a 3 generaţii — se consideră suficientă) decît l. necreole, corespunzător nevoii de a se crea rapid un mijloc general de comunicare între membrii unei comunităţi multilingve vorbind l. foarte diferite. Spre deosebire de pidginuri, care au o existenţă scurtă, funcţii reduse şi o structură rudimentară în concordanţă cu acestea, l. creole, care provin de cele mai multe ori, dar nu obligatoriu, prin creolizarea unui pidgin („maternizare" („nativizare") însoţită de o expansiune corespunzătoare a structurii lingvistice), sînt l. în toată puterea cuvîntului, care pe plan sincronic nu se deosebesc de l. „normale", necreole, vorbite de o comunitate aflată într-un stadiu de dezvoltare comparabil. Astfel, pidginizarea şi mai ales creolizarea sînt considerate forme — este adevărat, speciale, extreme — ale aceluiaşi proces general de evoluţie a l. Cele 2 tipuri de rezultate diferite ale evoluţiei unei l. impuse unei alte comunităţi în condiţii asemănătoare sub celelalte aspecte — şi anume generalizarea ei în cele din urmă sub forma unor simple varietăţi necreole vs. apariţia (şi a) unei l. creole — depind în ultimă instanţă de politica lingvistică a naţiunii dominante. Aşa se explică de ce în diverse zone din Romania nouă s-a ajuns să se vorbească astăzi sp. americană, pg. braziliană sau fr. regională „d'outre-mer", în timp ce în altele au luat naştere **c.r.** Astfel, comparaţia cea mai semnificativă pare aceea între cele 2 părţi (inegale) ale aceleiaşi ins., cu o istorie foarte asemănătoare : Haiti, în care l. generală este creola fr. haitiană, şi Santo Domingo — unde se vorbeşte o varietate a sp. americane. S-a emis însă şi ipoteza că sp. şi pg. din America Latină ar fi cunoscut, cel puţin în parte, o fază creolă tranzitorie, ale cărei vestigii izolate ar fi reprezentate de varietăţile creole sp. şi pg. descoperite aici mai ales în ultima vreme (altele poate încă neidentificate). Conform tradiţiei, în mod curent prin l. creole se înţeleg în primul rînd l. derivate la începuturile epocii mod. din l. europene (romanice sau germanice — engl., ol.) în (foste) posesiuni ale puterilor respective pe alte continente ; există şi l. creole bazate pe l. aparţinînd altor fam. lingvistice. A apărut însă şi tendinţa de a extrapola în mod excesiv caracteristicile l. creole şi asupra formării, în alte momente istorice, a unor l. din cele mai diferite, considerate în general l. non-creole. Printre altele, s-a emis ipoteza că înseşi l. romanice propriu-zise, din prima generaţie, ar reprezenta rezultatul unei anumite creolizări a lat. (de altfel, s-a afirmat chiar că deosebirile dintre o l. **c.r.** — — creola fr. — şi l. romanică din care derivă — fr. — — ar fi mai mici decît acelea dintre fr. şi lat., fără ca aceste deosebiri să fi fost însă cuantificate). Cercetări mai vechi sau mai noi nu respectă însă

această distincție riguroasă între pidginuri, l. creole și varietăți substandard ale l. metropolitane respective.

Din punctul de vedere al originii diverselor componente ale structurii lor, l. creole au fost considerate adesea l. mixte, afirmîndu-se că numai vocabularul lor de bază provine în mod incontestabil din l. europeană respectivă (de aici preferința unor autori pentru denumirea lor ca *l. creolă cu bază lexicală fr.* etc.), în timp ce structura lor gramaticală ar calchia tiparul l. neeuropene (de cele mai multe ori negroafricane) implicate — care ar forma substratul lor. În realitate, substratul diverselor varietăți creole este foarte diferit (și adesea neunitar pentru una și aceeași varietate), astfel încît s-a ajuns adesea la explicarea acelorași trăsături prin aportul altor l. de substrat. Pare dovedit însă că nici l. creole nu infirmă concordanța generală dintre originea vocabularului de bază al unei l. și aceea a structurii ei gramaticale: astfel, structurile fundamentale și elementele prin care se realizează ele se regăsesc de cele mai multe ori, sub o formă sau alta, în l.-bază (cu condiția de a alege corect varietățile acesteia la care se face raportarea — și anume nu l. standard metropolitană actuală, cum s-a făcut adesea, ci codul oral al l. populare — cu dialectele ei — din perioada constituirii l. creole). Fapte ce au fost atribuite aproape aleatoriu unor aporturi neeuropene diverse se pot explica mai ales prin convergența unor trăsături comune cu ale l.-bază (astfel, nazalizarea vocalelor în contextul unei consoane nazale, care se produce printre altele în creola fr. haitiană, se regăsește nu numai în l. negroafricane, ci și în unele d. fr.). Aporturile exclusive certe ale l. neeuropene sînt în realitate foarte puține și izolate și țin mai ales de domeniul fonetic (prezența tonurilor în creola sp. palenquero, ca în multe l. negroafricane) și lexical (termeni, nu foarte numeroși, legați mai ales de reminiscențele cultelor africane și alte realități specifice) și foarte rar de cel gramatical (prezența unor prefixe de clasă pentru formarea pl. în palenquero și în creola pg. guineeză, ca în multe l. negroafricane). De altfel, probabilitatea unui aport mai substanțial era limitată din capul locului de heterolingvismul caracteristic societăților în care au luat naștere l. creole, chiar cele „endogene" — predominante în Africa și Asia (în care l. implicate erau autohtone), și cu atît mai mult în cazul l. creole „exogene" — în special din aria americană (în care l. în cauză erau l. de import, ai căror vorb. fuseseră rupți brusc de mediul lor tradițional; în plus, vorb. diferitelor l. au fost separați în mod deliberat, pentru evitarea coalizării lor). L. creole se disting prin unitatea lor cu totul remarcabilă, care se manifestă la diferite niveluri: astfel, fiecare **e.r.** în parte prezintă o unitate mai mare sau mai mică, în ciuda răspîndirii sale pe continente diferite, adesea în zone izolate (mai ales ins.); între cele 3 **e.r.** există de asemenea o serie de trăsături comune, care merg uneori pînă la detalii și care nu se reduc la influențe reciproce ulterioare; mai mult, diversele l. pidgin-creole cu bază europeană (nu numai romanică, ci și germanică) prezintă unele asemănări care constau atît în trăsături de structură cît și, uneori, în elementele concrete prin care se realizează acestea: absența copulei, pierderea flexiunii, larga utilizare a reduplicării (care se regăsesc și în alte coduri restrînse — *foreigner talk*, *baby talk* ș.a.), crearea unui sistem modal, temporal și mai ales aspectual exprimat prin particule verbale (unele comune diferitelor creole) antepuse formei invariabile a verbului, marca de pl. identică cu pron. pers. 3 pl. (creola fr. haitiană *timun jo* „copii"/*jo ale* „ei s-au dus", creola engl. din Jamaica *boy dem*), prezența în unele varietăți a unor structuri sintactice emfatice constînd în repetarea elementului verbal plasat în pozițiile extreme (creola fr. antileză *sé manjé m ap manjé* „în privința mîncatului, sînt în curs de a mînca", creola sp. papiamentu *come mi ta come*, creola engl. din Jamaica *a nyam mi a nyam*) ș.a.

Problema cea mai controversată în legătură cu l. creole cu bază europeană este aceea a genezei lor. Într-adevăr, în ciuda faptului că ele s-au format într-o epocă destul de apropiată de cea actuală, ne aflăm în situația paradoxală că împrejurările concrete în care s-a petrecut acest proces sînt încă mai puțin cunoscute chiar decît cele în care au luat naștere, mai devreme cu un mileniu, l. romanice din prima generație. Diferitele păreri privitoare la geneza l. creole se subsumează uneia din următoarele 2 direcții majore: teoria poligenezei, care susține formarea independentă a fiecărei l. creole (eventual chiar a unora dintre varietățile lor) în terit. în care se vorbesc ele, și teoria monogenetică, mai nouă (datînd din deceniul 7 și susținută de D. Taylor, W. Th. Thompson, A. Stewart, K. Whinnom). Potrivit întemeietorului (la sfîrșitul sec. 19) studierii științifice a l. creole, romanistul H. Schuchardt, în fiecare caz în parte coloniștii ar fi fost aceia care și-ar fi simplificat în mod deliberat propria l., considerînd-o prea complicată pentru înțelegerea celor cărora li se adresau; modelul lui L. Bloomfield în schimb considera că vorb. celorlalte l. ar fi fost aceia care ar fi introdus primele alterări, și imagina în continuare acest proces ca o interacțiune de imitații reciproce imperfecte ale modului de a vorbi al celuilalt grup, avînd ca rezultat întărirea erorilor. Studiile recente asupra modului de adresare către străini au evidențiat chiar existența unor forme neîntîmplătoare, prescrise de convențiile culturale ale comunității respective. Teoria monogenetică susține că toate idiomurile pidgin-creole cu bază europeană ar avea o origine unică, prin care s-ar explica similitudinile dintre ele. Avînd în vedere întîietatea și rolul predominant al pg. la începuturile expansiunii coloniale a puterilor europene, se postulează că la baza tuturor pidginurilor și l. creole cu bază europeană s-ar afla un pidgin pg. „panmondial". Corolarul teoriei monogenezei îl constituie ipoteza „relexificării" — a înlocuirii, în cazul fiecărei l. creole, a lexicului pg. cu cuvinte din l. europeană respectivă, „turnate" în tiparele structurale ale pidginului pg. inițial. Această ipoteză, care generalizează unele situații izolate care s-ar putea eventual explica

în acest fel (cum ar fi ponderea elementului pg. în unele varietăți creole cu bază engl. din Surinam), nu se sprijină însă pe dovezi istorice solide. În ultima vreme se conturează o revenire, pe baze noi, la ipoteza poligenetică; paralel cu reabilitarea parțială și nuanțarea unora dintre ipotezele mai vechi, se observă tendința de a abandona explicațiile exclusiviste și de a admite că la formarea idiomurilor pidgin-creole au concurat mai mulți factori; dintre aceștia se recunoaște un rol mai important factorilor lingvistici interni, dintre care unii specifici l. în cauză iar alții ținînd de domeniul universaliilor lingvistice. Astfel, deosebirile dintre o l. creolă și l. din care derivă, pe de o parte, și similitudinile dintre l. creole cu diverse baze se pot explica prin factori cum ar fi: absența oricăror constrîngeri normative, care a permis dezvoltarea, pînă la ultimele consecințe, a unor tendințe ale l.-bază — frînate în l. standard și care au găsit în cazul l. creole cîmp liber de acțiune (caracteristice în general vorbirii populare, aceste tendințe se regăsesc în diverse varietăți nonstandard metropolitane și coloniale, mai vechi sau mai noi, ale l.-bază); însușirea spontană a l. europene în cauză într-un context sociolingvistic specific de către vorb. neinstruiți adulți în primele generații, în cadrul unor contacte limitate și în lipsa accesului la forma standard, condiții în care se manifestă cu mai multă acuitate mecanismele de interferență și restructurare inerente achiziției practice, nesistematice, a unei l. secunde, care se fixează într-un stadiu intermediar; nu este exclus rolul difuzării unor „stimuli" (R.A. Hall Jr.), rezultînd din experiența lingvistică anterioară a vorb. respectivi, în zone în care pidginizarea și creolizarea au caracter endemic și în care coexistă adesea 2 sau chiar mai multe idiomuri pidgin-creole diferite. În cazul concret al **c.r.**, este de presupus că similitudinile dintre l. creole bazate pe l. romanice diferite reflectă trăsături și tendințe comune înseși l. romanice respective. În orice caz, numai pe măsura despuierii arhivelor și a coroborării tuturor informațiilor ce s-au păstrat cu date lingvistice complete (așa cum a procedat R. Chaudenson pentru creola fr. réunioneză) se va putea trece în cazul fiecărei l. creole din domeniul speculațiilor în acela, mai sigur, al faptelor. *I.V.R.*

creștinism. Se răspîndește mai întîi în Palestina printre evrei, trece în Siria și apoi face prozeliți în numeroase orașe elenistice; pătrunde timpuriu (mijlocul sec. 1) și la Roma, mai întîi în cercurile elenofone de imigranți orientali; la sfîrșitul sec. 2 se găseau comunități creștine în aproape toate prov., iar la începutul sec. 4, în ciuda repetatelor persecuții oficiale, creștinii devin cea mai importantă minoritate religioasă din imperiu. În 313, prin înțelegerea dintre împărații Constantin și Licinius (numită impropriu „Edictul de la Milano"), se acordă **c.** o totală libertate, care-i deschide calea spre statutul de religie de stat, favorizat de creștinarea împăraților. La începutul sec. 6, majoritatea locuitorilor imperiului era creștină. **L. c.** era la început greaca, dar spre sfîrșitul sec. 2, lat. devine a doua l. a cultului și scrierilor doctrinare creștine, impunîndu-se ca atare în întreg Occidentul, în Africa și în regiunile danubiene, latinofone, ale Orientului. Rolul **c.** în dezvoltarea lingvistică rezidă, pe de o parte, în crearea modalităților de expresie necesare noii religii, pe de altă parte, **c.** devine unul din factorii de difuzare a romanizării (adoptarea religiei creștine este însoțită de adoptarea l. lat.), dar și de consolidare și de menținere a romanizării: la prestigiul lat. ca l. oficială și de civilizație a imperiului se adaugă și ascendentul datorat statutului său de l. a **c.**; astfel, **c.** poate fi considerat unul din elementele determinante ale menținerii romanității în fața presiunilor germanice și sl. *I.F.*

crioulo, vezi **kryôl.**

cris-franceză, vezi **cree-~.**

cristă, vezi **papia kristang.**

crișean (de nord-vest), subd. rom. (d. drom.), a cărui individualitate a fost evidențiată de E. Petrovici, R. Todoran și D. Urițescu; subordonat de unii cercetători subd. bănățean sau considerat de alții grai de tranziție între acesta și diverse graiuri drom. de tip nordic. V R. S. România (prov. Crișana — jud. Bihor, Sălaj, Satu-Mare — și V Transilvaniei — N jud. Arad și Hunedoara, jud. Cluj, NV jud. Alba —) și E R. P. Ungaria. În interiorul lui se disting 3 subdiviziuni mai mult sau mai puțin individualizate: graiul bihorean (nucleul acestui subd., cu care se identifică uneori), graiul moților (din Munții Apuseni) și graiul someșean, de tranziție spre subd. maramureșean și spre graiurile transilvănene; la acestea unii cercetători (E. Petrovici, I. Coteanu) adaugă și graiul oșean. Menținerea africatei surde [tʃ], dar transformarea sonorei [dʒ] în [ʒ]: *cer, jer*; palatalizarea oclusivelor dentale și confundarea rezultatelor lor cu oclusivele palatale propriu-zise și cu labialele palatalizate, de unde omonimii ca *t'ei* = literar *tei, chei, piei*; monoftongarea lui *ea* în [ɛ] în orice situație, inclusiv a lui *ea* neaccentuat, care are implicații morfologice: opoziția *lume* nearticulat ~ *lume* articulat; vocala *î* (+*i*> >*i*: *întii*; epenteza lui [k] în gr. *sl*>*shl*: *sclab*; rotacismul lui *-n-* din elemente lat. moștenite numai în graiul moților: *găină, lună*; art. hot. de gen.-dat. sg. (*-*)*lui*>(*-*)*li*; modul conj. cu conj. *și* „să"; cond. pf. cu pf. c. al aux. *a vrea* + inf.: *o vu(t) cînta*. Frecvența sufixului *-oc*. Sensuri și formații specifice: *naxi* „nas", *ic* „pană de despicat lemne", *a hori* „a cînta" și *a cînta* „a plînge", *a se cota* (= *căuta*) „a se privi" și *cătătoare* „oglindă". Arhaisme moștenite din lat.: *a custa* „a trăi, a dura", *i(u)o* „unde", *vă* „mergi, du-te". Influență magh.: *a custuli* „a gusta", *temetéu* „cimitir". Particularități comune cu toate subd. drom. de tip nordic sau numai cu unele dintre ele, mai ales cu cele vestice, dar și unele comune cu subd. muntean. Specifică deosebirea dintre caracterul dur al consoanelor *s, z, ț* (după care *e*>*ă, i*> >*î, ea*>*a*) și caracterul palatal al lui *ș, j* (cu menținerea lui *e, i, ea*). În general, idiom conservator. Cele mai vechi atestări ale unor particularități **c.** se găsesc în texte mixte (copii ms. ale unor texte traduse în alte reg.) de la sfîrșitul sec. 16 și începutul sec. 17: textele măhăcene din *Codex Sturdzanus*, *Codicele Todorescu*, *Cazania* și *Molitvelnicul* diaconului Ion de la Pociovalișteu, 1641. *M...*

croissant, zonă îngustă de interferenţă prezentînd trăsături intermediare între oc. şi fr. Numită astfel din cauza formei sale de corn cu virfurile în jos (mai îngustă la extremităţile de V şi E, care coboară mai spre S, şi mai lată şi mai arcuită spre N în centru). Franţa centru: mici zone din NE prov. Saiutonge, SE prov. Angoumois şi Poitou, o zonă mai mare din N prov. Limousin, prov. Marche şi Auvergne, mici zone din extremul S al prov. Berry şi Bourbounais (cîteva comune din N Masivului Central — dep. Allier). Graiurile meridionale ale d. fr. din SV — saintongeais, angoumois, poitevin — prezintă unele trăsături comune cu oc., care le deosebesc de restul graiurilor fr.: absenţa diftongării romanice spontane, conservarea lui λ netrecut la iot, a caracterului ocluziv al consoanelor din gr. intervocalice romanice *-pr-, -br-* (lat. *separare*>poitevin *soebrer*, oc. *sebrar* faţă de fr. *sevrer*), pron. dem. cu *k-* provenit din *iste, ille* precedate de **eccum* (poitevin *ko*, oc. *(a)quò* faţă de fr. *ce*). La rîndul lor, graiurile oc. din zonă (d. auv., graiul marchois al d. lim.) conservă, ca şi fr., faza *it* din evoluţia lat. *-kt- (factum>fait)*, spre deosebire de zona oc. aflată la S de e. (unde *-kt->ʧ: fach*). În evul mediu limita oc.—fr. — mai la N decît în epoca mod.: în sec. 11—12 graiurile de S ale d. fr. din SV aveau caracter net oc. (d. poitevin, de pildă, fiind foarte apropiat de d. lim. al oc.); după unele păreri, primul trubadur oc. cunoscut, Guilhem IX, conte de Poitiers, ar fi compus în d. poitevin, oc. fiind în acea epocă l. literară a curţii de Poitou; trăsăturile fr. s-au extins treptat, determinînd retragerea mai spre S a trăsăturilor oc. (limita mod. stabilizată în sec. 18). *I.V.R.*

cultism, vezi **latinism**.

cumană, influenţă ~. S-a exercitat asupra drom. Cumanii, popor turcic, au apărut pe terit. României actuale în sec. 11, venind din N Mării Negre. S-au ocupat cu păstoritul şi, mai tîrziu, cu agricultura. Nu se cunosc destul de bine condiţiile istorico-sociale în care a avut loc contactul dintre români şi cumani. L. cumană este l. turcică dispărută din gr. cipceac (sau de NV), cunoscută prin *Codex Cumanicus*, o culegere de glosare şi texte religioase traduse din lat., datată din prima jumătate a sec. 14. În cumană există un fond de cuvinte foarte asemănătoare cu cele tc. osmanlii, cu sensuri şi forme apropiate. Pentru a deosebi cele două feluri de elemente din rom. se pot folosi uneori criterii fonetice (*Teleorman* este cuman, *Deliorman*, cu *d-* este tc.) sau cronologice (*duşman*, ca nume de pers., apare în sec. 14, deci este anterior influenţei tc. osmanlii). Pentru unele cuvinte *(baltag, bei* „statură", *casap, catîr, toi)* au fost admise, în general, atît originea cumană, cît şi cea tc., iar altele *(buzdugan, cioban, duşman)* sînt considerate numai de unii cumane. S-a propus origine cumană şi pentru unele nume proprii — hidronime în *-ui (Bahlui, Călmăţui, Covurlui, Desnăţui)*, oiconime *(Caracal, Fălciu)* şi antroponime în *-abă (Basarab(á), Tincabă, Toxabă)*. *M.S.*

cumul de prefixe, vezi **suprapreﬁxare**.

curaçoleño, vezi **papiamentu**.

D

daccremàn, singurul d. rom. nord-dunărean (în linii mari din fosta Dacie); d. rom. cu cel mai mare număr de vorb. (peste 25 mil.) şi cel mai evoluat, singurul care a devenit l. literară cu normă supraregională şi l. oficială. Identificat de obicei, în mod impropriu, mai ales în varianta lui literară, cu l. rom. R. S. România şi reg. limitrofe din U.R.S.S. (R.S.S. Moldovenească şi R.S.S. Ucraineană), R. P. Bulgaria, R.S.F. Iugoslavia şi R.P. Ungaria; comunităţi izolate în S.U.A., Canada, Australia, Israel.

Africatele *tʃ, dʒ* (uneori evoluate spre *ʃ, ʒ*) < <lat. *k, g + e, i*: *cer*<*caelum, ger*<*gelum*; pierderea fonemului *l* (>*iot*: *mulierem*>*muiere*) şi a gr. consonantice *k l* (>*k'*) şi *g l* (>*g'*), atestate în faza preliterară (*clamo*>*chem, glacia*>*gheaţă*; antroponimul *Urécle* sec. 15<lat. *oricla*, azi *ureche*/*Ureche*); ac. compl. direct cu prep. *pe*; voc. masc. sg. în *-e*/*-ule* (*băiete*/*băiatule*) şi pl. în *-lor* (*fraţilor, fetelor*); pron. de politeţe, format prin compunere: *dumneata*; forme sintetice de m.m.c. pf. ind. (<lat. m.m.c. pf. conj.): *cîntasem, cîntaseşi*; 2 timpuri la modul conj. (prez. şi pf.); conj. prez. 3 sg. şi pl. în *-e* la conj. 1; pierderea formelor sintetice de cond. prez.<conj. pf. lat. (atestate în **d.** veche: *(să) avure* 1 sg. şi 3 pl.); mod prezumtiv (forme speciale de prez.: *(v)oi fi, vei (ăi) fi* ... + gerunziu; pf. omonim cu viit. ant.) şi supin (omonim cu part. pf. masc.-neutru sg.); inf. scurt cu valoare verbală marcat de prep. *a*. Numeroase sufixe, în special diminutivale. Cuvinte specifice moştenite din lat.: *ager* (<*agilis*), *armăsar* (<*admissarius*), *foarte* (<*forte*), *frumos* (<*formosus*), *nutreţ* (<*nutricium*), *a peţi* (<*petire*); sensuri specifice: *femeie* (<*familia*), *a vătăma* (<*victimare*). Cuvinte specifice din substrat (mai multe decît în celelalte d.): *droaie, gata, ghimpe, pîriu, scarbă*. Influenţe specifice: slavonă (exercitată pe cale bisericească şi administrativă; cf. dublete sl. de tipul *sfîrşi*—*săvîrşi*), magh., germ., ucr., pol., rusă, fr., engl.; în toponimie urme iranice preromane, poate şi germanice. Deosebiri şi în influenţele comune cu celelalte d.rom.: bg., scr., ngr. şi tc. Asemănări generale mai numeroase cu d. istrom., apoi cu cel megl. şi mai puţine cu cel arom. Asemănări particulare ale unor graiuri **d.** cu d. sud-dunărene sau numai cu unele graiuri ale acestora. Continuitate (din epoca romană şi protoromână) contestată fără nici un temei fie pentru tot terit. romanizat din N Dunării, fie numai pentru o parte a lui (Transilvania); pe lîngă importante argumente istorice şi arheologice în favoarea continuităţii, top. păstrate din epoca preromană (nume de rîuri ca *Argeş, Buzău, Criş, Mureş, Olt, Siret, Someş, Tisa*) atestă continuitatea **d.** pe terit. actual, în mod special în Transilvania, care a fost un centru de iradiere spre alte reg. Unitate relativ mare, cu subdiviziuni regionale reciproc inteligibile, de o surprinzătoare omogenitate (K. Jaberg). Configuraţia dial. controversată, distingîndu-se între 2 şi 20 de unităţi imediat inferioare, numite de obicei subd.: 2 subd., gr. sau tipuri de graiuri — nordic sau moldovean şi sudic sau muntean (Al. Philippide, Iorgu Iordan, E. Vasiliu); 3 subd. — moldovean, muntean şi bănăţean (G. Weigand, S. Puşcariu); 4 subd. — moldovean, muntean, bănăţean şi crişean (E. Petrovici, I. Coteanu); 5 subd. — moldovean, muntean, bănăţean, crişean şi maramureşean (S. Pop, R. Todoran); la acestea unii cercetători adaugă, ca unităţi de diverse grade, anumite graiuri de obicei de tranziţie, cărora li se susţine autonomia: graiul oltean (Gr. Brâncuş, V. Rusu), graiul oşean (D. Uriţescu) şi graiurile transilvănene (G. Ivănescu). Deşi denumirile subd. pornesc de la prov. istorice, corespondenţa este numai aproximativă (subd. moldovean, de exemplu, se întinde şi în Muntenia — Dobrogea, şi în Transilvania). Numărul maxim de 20 de unităţi regionale, unele cu subîmpărţiri, a fost susţinut de G. Ivănescu. Subd. **d.** se disting între ele în special prin particularităţi fonetice (atît fenomene cu caracter de lege, cît şi unele accidente), într-o măsură mai mică prin particularităţi gramaticale (mai ales morfologice, puţine, dar importante prin caracterul lor sistematic) şi lexicale (numeroase, dar constituite de cele mai multe ori din cuvinte periferice, ca termenii pentru „a ciupi", „roşeaţă", „taur"; cf. însă şi prezenţa/absenţa sau ponderea diferită a unor influenţe). Repartiţia în 5 subd. — care are cei mai mulţi adepţi — se bazează în primul rînd pe rezultatele lat. *k, g + e, i* (*caelum, gelum*): africatele *tʃ, dʒ* în subd. muntean (*cer, ger*, ca în l. rom. literară), fricativele *ş, ʒ*,

în subd. moldovean *(šer, žer)*, fricativele *ś, ź* în subd. bănăţean *(śer, źer)*, africatele dure *č, ǧ* în subd. maramureşean *(čăr, ǧăr)*, africata surdă *t͡ʃ* şi fricativa sonoră în subd. crişean *(cer, jer)*. Subd. de tip nordic (moldovean, bănăţean, crişean şi maramureşean) au o serie de particularităţi comune, între care mai importante sînt: pronunţarea dură a consoanelor *s, z* (şi *dz*), *ts*, în cele mai multe şi *ʃ, ʒ*, după care *e*>*ə*, *i*>*ɨ* şi *ea*>*a*, iar *-i* şoptit amuţeşte *(sâc, singur; zăr, zi; ţâs, ţin; şâd, şi; urş, toţ)*; existenţa consoanei [dz] în elemente moştenite (<lat. *d* + *e*, *i*: *ordz*) şi de substrat *(ḑară)*; păstrarea lui *dʒ* (netrecut la *ʒ*)< <lat. *d* + *e*, *i* în hiat şi *i* + *o*, *u* *(ĝos, ĝoc)*; menţinerea lui *ɨ* fără adaos palatal în *cîne, pîne, mine* şi pl. *mîni*; art. pos. invariabil *(a)*; auxiliarul *o* la pf. c. 3 sg. În cadrul tipului nordic unele particularităţi grupează între ele numai subd. vestice (bănăţean, crişean şi maramureşean): palatalizarea dentalelor, topica lui *mai* în construcţii cu *a fi* (*nu-i mai bun* „nu mai e bun") sau cu pron. neaccentuat şi gr. verbal (*nu-l mai a putut* „nu l-a mai putut"). Vechimea configuraţiei dial. actuale a **d.** controversată: datată de unii cercetători din protoromână, de alţii din sec. 14—15, iar de alţii după sec. 15. În sec. 16 se pot distinge cel puţin o arie sudică şi una nordică (I. Gheţie), eventual şi una de tranziţie, reprezentată de subd. bănăţean (Al. Rosetti), precum şi una crişeană-maramureşeană (G. Ivănescu).

Istoria **d.** (după perioada protoromână) începe cu o perioadă preliterară, sec. 10/12—15, numită **d.** comună de cercetătorii (E. Petrovici) care consideră mai recentă formarea subd.; cunoscută parţial din puţinele atestări de cuvinte (mai ales nume proprii, unele provenite din apelative) sau gr. de cuvinte inserate în texte aloglote — în special sl. (slavo-române*) şi lat. (latino-române*) **d.** din această perioadă este în bună parte reconstruită pornind de la elementele arhaice din textele ulterioare şi de la graiurile populare; l. de cultură în ţările rom. era în acest timp slavona. Cel mai vechi text continuu scris în **d.** care s-a păstrat este Scrisoarea lui Neacşu, din 1521. De la această dată începe perioada literară, în care **d.** devine treptat l. de cultură, de cult şi de administraţie. Pentru **d.** literară vezi **română.** Bogată şi variată literatură populară (după notări sporadice, numeroase culegeri începînd din primele decenii ale sec. 19). În ciuda apartenenţei îndelungate (cca 6 sec.) la cel puţin 3 organizaţii statale diferite (Moldova, Ţara Românească şi Transilvania), unitate de limbă şi de cultură. Faptul că graniţele politice nu au coincis cu cele lingvistice a favorizat apariţia timpurie a conştiinţei unităţii lingvistice şi etnice şi a conferit ulterior l. un rol important în pregătirea şi realizarea unităţii naţionale (1859 şi 1918). De la sfîrşitul sec. 19 influenţă crescîndă a l. literare asupra graiurilor locale, active şi azi. Argouri: l. cîrîitorilor, gomoţească, păsărească, şmecherească. *M.A.*

dalmată, l. romanică vorbită pe coasta Dalmaţiei (V R.S.F. Iugoslavia), dispărută la sfîrşitul sec. 19. Formarea **d.** este consecinţa lingvistică a cuceririi de către romani a triburilor i.-e. ale ilirilor, care locuiau reg. din mileniul I î.e.n. (prezenţă romană începînd din 229 î.e.n., definitiv supuse 9 e.n.) L. acestora, puţin cunoscută, constituie substratul **d.** (urme în toponimie, de ex. denumirile ins. Lastovo, Kopist). Terit. în care s-a constituit **d.** este reprezentat de fosta prov. romană Dalmatia (actualele Croaţia, Bosnia şi Herţegovina, Muntenegru, o parte din Serbia şi din Albania), după separarea, în timpul lui Diocleţian, a prov. Praevalitana (actualul Muntenegru şi N Albaniei). După 395 (scindarea Imp. Roman), Dalmaţia aparţine Imp. Roman de Apus, din 535 Imp. Bizantin. Instalarea în masă a sl. în sec. 6—7, precedată în sec. 5—6 de raiduri ostrogote şi avare, modifică profund fizionomia etnică şi lingvistică a Dalmaţiei, pierdută în cea mai mare parte pentru romanitate (slavizată), cu excepţia unor puncte disparate de pe coastă şi din ins. vecine, în care supravieţuieşte **d.**: actualele oraşe iugoslave Krk (pe ins. omonimă), Osor (pe ins. Cres), Rab (pe ins. omonimă), Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik, Kotor, rămase încă pentru cîteva sec. sub autoritatea bizantină. Între presiunea scr. (aceste centre de romanitate sînt înconjurate şi despărţite prin terit. de populaţie croată, majoritatea lor sînt cedate în sec. 10—11 administraţiei şi apoi suveranităţii regilor croaţi) şi cea veneţiană (Veneţia îşi extinde din sec. 11 stăpînirea asupra coastei **d.,** pe care şi-o dispută cu Croaţia şi apoi cu Ungaria şi pe care o dobîndeşte la jumătatea sec. 15, cu excepţia Dubrovnikului, menţinînd-o pînă la sfîrşitul sec. 18), **d.** se stinge în cele mai multe din aceste centre, croatizate, pînă spre sfîrşitul sec. 14. A rezistat doar în oraşul-stat Dubrovnik (it. Ragusa) pînă la sfîrşitul sec. 15 sau începutul sec. 16 şi în oraşul Krk (it. Veglia) pînă în sec. 19. Puţini vorb. (numărul maxim estimat la cca 50 000), pentru care, cu excepţia d. din Ragusa, utilizat pînă spre sfîrşitul sec. 15 în dezbaterile senatului local, idiomul matern nu a constituit niciodată un mijloc de comunicare în viaţa publică, unde se foloseau veneţiana colonială (vezi **toscо raugeo**), scr., iar în scris şi lat. Ultimul vorb., Tuone Udaina (it. Antonio Udina) supranumit Burbur, a constituit principala sursă de cunoaştere a **d.,** ca informator al lui M. Bartoli, a cărui contribuţie, prin studierea acestui idiom, la îmbogăţirea lingvisticii romanice comparate a fost considerată similară aceleia a descifrării textelor toharice pentru reconstrucţia i.-e. (Y. Malkiel). Alte surse: documente medievale din oraşele de pe coasta dalmată în lat., scr., veneţiană, care conţin şi elemente **d.,** top. ale litoralului iugoslav şi cuvintele pătrunse în scr. şi veneţiană. Poziţia **d.** în cadrul Romaniei a constituit unul din subiectele viu disputate în lingvistica romanică. Majoritatea cercetătorilor au recunoscut poziţia ei de limbă-punte între cele 2 gr., considerînd-o însă fie o arie marginală a italorom. (cei mai mulţi lingvişti it.), fie o reprezentantă, alături de rom., elementele lat. din l. sl. merid. şi ngr., a balcanoromanicei (P. Skok, B. E. Vidos, G. Solta). O polemică de peste 4 decenii i-a opus pe C. Merlo şi M. Bartoli, ambii adepţi ai italienităţii **d.,** văzută însă ca o verigă de legătură între rom. şi d. it. merid. (M. Bartoli), sau între rom. şi ret. (C. Merlo). Poziţia

lui C. Merlo pune sub semnul întrebării însăşi validitatea clasificării *genetice curente a l. romanice, a diviziunii în Romania orientală şi Romania occidentală, negată şi de R. Hadlich, care a evidenţiat vocalismul de tip romanic occidental şi consonantismul de tip romanic oriental al **d.** Alţi cercetători au caracterizat **d.** ca o răscruce a influenţelor interadriatice (F. Schürr) sau au vorbit (Ž. Muljačić) despre schimbarea locului **d.** în cadrul Romaniei în cursul evoluţiei ei ce a îndepărtat-o progresiv de rom. (de care este definitiv izolată de la sfîrşitul sec. 6 — începutul sec. 7 şi cu care are în comun mai ales fenomene de conservare), apropiind-o de marele gr. al romanităţii medit. (aşa-numita *Romania continua*), căreia i se alătură prin inovaţii.

În lumina actualelor cunoştinţe despre **d.** nu este posibilă precizarea riguroasă a structurii ei dial. O serie de evoluţii fonetice par a contura (B. Rosenkranz) 3 arii dial.: sept. (cu centrul la Veglia), centrală (principal punct: Zara, scr. Zadar), merid. (centru: Ragusa). Majoritatea descrierilor **d.** se bazează pe cele 2 d. mai bine cunoscute, considerate principale: vegl. şi rag. Nu există nici un text în rag., iar texte integral scrise în vegl. (nici unul cu caracter literar) abia de la mijlocul sec. 19. Prima atestare a **d.** (cu excepţia cîtorva cuvinte într-un inventar din sec. 10 redactat în lat.) — cîteva documente veneţiene din Dubrovnik, datate (G. Folena) la cca 1280, cu multe trăsături **d.** Se adaugă, în 1325 şi 1397, 2 scrisori din Zara. Comportamentul **d.** în dezvoltarea sistemului lingvistic lat. justifică aprecierea ei ca limbă-punte (cele mai multe date privesc vegl., singurul d. **d.** cunoscut în toate compartimentele). Diftongarea lat. *ĕ, ŏ>je, wo* în silabă deschisă şi închisă, ulterior cu tratament diferit în funcţie de natura silabei: în silabă deschisă *je, wo>i, u* (*lĕpore*>vegl. *lipro, bŏue*>vegl. *bu; pelagus*>rag. *pilago, locus*>>rag. *lugo*), în silabă închisă în vegl. *je, wo>ja, wa* (*fĕrrum>fiar, cŏllum>kual*), în rag.>*e, o* (*caumĕntum>kimenat, portus>porat*). Tratamentul lat. *a* diferit în cele 2 d.: în vegl. se labializează şi fuzionează cu *ŏ*, participînd la acelaşi tip de diftongare (*placet>pluk, falsus>fuals;* după P. Guberina diftongarea lat. *a, ĕ* şi *ŏ* în silabă închisă este un fenomen tîrziu, datorat influenţei scr.); în rag. labializarea lui *a>å* în silabă închisă (consecinţă a evoluţiei lat. *au>av* sub influenţă grec.; în cursul sec. 15 *av>o, wo* după model veneţian: *paucus>poko, puoko*), cu rezultatul complementar al palatalizării lui *in æ* în silabă deschisă, cele 2 alofone fonologizîndu-se ulterior, cînd distincţia dintre cele 2 tipuri de silabă capătă valoare fonologică (*pannus>*panno>pan, panis>*pane>pe*. cu *æ>e* sub influenţă veneţiană); conservarea lat. *au* în vegl. (*paucus>pauk*). Fuzionarea lat. *ē, ĭ>e* şi *ō, ŭ>o* (trăsătură care deosebeşte **d.** de rom.), şi diftongarea lor în silabă deschisă>vegl. *ei, ou* (*acetum>akait, nepote>nepaut*), rag. *ei, ou* (*me(n)sis>meise, dŭce>douxe*); în silabă închisă în vegl. *e,o >a, u* (*crescere>kraskro, directum>drat*), în rag.>>*e, o* (identice cu rezultatul monoftongării lui *je, wo>ę, o*, ceea ce duce la defonologizarea opoziţiilor *ęeł, oło*). În vegl. se diftonghează în silabă deschisă şi lat. *ĭ>i>ei>ai* (*amicus>amaik;* faza anterioară atestată în documente: top. *Cichereine*<lat. *Cicrinae*) şi lat. *ū>oi* (prin intermediul unei faze *uy*) neatestate, evidenţiată de palatalizarea consoanei precedente: *lūcem>loik, obscūrus>stʃoir*); în silabă închisă *ĭ, ū>e, o* (*mīlle>mel, sūctus>soč*); în rag. diftongarea descendentă este blocată de modelul veneţian sub a cărui presiune diftongii *ei, ou<ę, o* se monoftonghează în *i, u; i, u* primari rămîn nemodificaţi (conservarea, în consecinţă, mai mult timp a consoanelor geminate după aceste vocale). Căderea tuturor vocalelor finale neaccentuate cu excepţia lui *a* şi a morfemelor de pl. lat.; în cazul gr. consonantice greu de pronunţat vocală de sprijin *o*, în rag. şi în cazul consoanelor simple urmate iniţial de *e* (*frater*>vegl. *fiuto, mele*>rag. *melo*). Sincopa frecventă a vocalelor atone în vegl. în poziţie pretonică iniţială (cu excepţia lui *a*, păstrat în toate poziţiile) şi generală în poziţie posttonică medială (*duracinus>drukno, dicere>dekro, pectine>piakno*), evoluţia acestora în [ə] în rag. (unde ulterior este substituit prin vocale veneţiene). Proteza lui *j* (mai răspîndită) şi *w* în vegl. în cazul cuvintelor cu iniţială vocalică accentuată, care duce frecvent la pierderea semiconsoanei diftongilor ascendenţi (*arbole>juarbul, jarbul, annus>jan, jain, ain, oculus>uakl* şi, cu consonantizarea sunetului protetic, *vakl*); conservarea oclusivelor surde intervocalice lat. şi a lui *-s-* (*rīpa>* vegl. *raipa, amica*>vegl. *amaica, co(n)suere*>vegl. *coser, nepote*>vegl. *nepaut*, rag. *nefut, facere*>rag. *fachir*); simplificarea consoanelor geminate, cărora atribuită influenţei scr. pentru vegl., veneţiană şi scr. pentru rag. (*sella*>vegl. *siala, ossum*>vegl. *uuas, uas, fanni*>rag. [pănj]>*pan*); palatalizarea lat. *-ll-, -nn-* în rag.; menţinerea apendicelui labio-velar al lat. *kʷ, gʷ* urmate de vocală în rag., dispariţia lui în vegl., unde *kʷ, gʷ* urmează tratamentul lat. *k, g* (*qui*>vegl. *tʃi, anguilla*>vegl. *andʒola*); cea mai conservatoare l. romanică în tratamentul gr. consonantice lat., toate păstrate, singura în care *kt, ks* sînt conservate (în ambele d.), cum o dovedesc împrumuturile scr. din **d.**: *fiekta, trakta, liksija* (sub influenţă veneţiană, *kt>ut>t*: *noctem>* >vegl. *nuat, tracta*>rag. *trata*); conservarea la iniţială sau în poziţie internă a lat. *pl, fl, bl, gl* (*plenus*>vegl. *plain, flumen*>vegl. *floim, clamare*>>vegl. *klamuar, glacies*>vegl. *glas, singulum*>vegl. *sanglo;* în rag. sînt tîrziu palatalizate); palatalizarea oclusivelor velare şi dentale lat. urmate de iot, dar conservarea lor în faţa lat. *e, i* (*brachium*>>vegl. *brats, vinea*>vegl. *vaiila, platea*>rag. *plaisa*); existenţa precară a africatelor din cauza presiunii veneţiene: *cacnare*>vegl. *kenur, facere*>rag. *fachir, occidere*>rag. *anchidere;* palatalizarea tîrzie, după sec. 11, a velarelor + *i* în vegl. (**calcina>kaltʃeina*; forme sincopate cu velara conservată (*drekuo*< **vicinum*), atestă o fază originară fără palatalizare) şi palatalizarea lui *l* + iot în faza λ (*palea*>>vegl. *puλa*); dispariţia lat. *-s* (*plus*>vegl. *ple, nos, vos*>vegl. *noi, voi*); dispariţia flexiunii cazuale; urme ale pl. vocalic în vegl. (*campi>kinp, porci*>>*puartʃ, sancti>sint;* prezenţa lui *-i* originar atestată de acţiunea lui metafonică asupra vocalei din silaba precedentă şi de palatalizarea consoanei finale a temei; ulterior şi pl. de tip veneţian); art. hot. proclitic; comparativul cu lat. *plus*(>vegl. *ple*); urme ale pron. pers. format cu particula *-ne* (vegl.

main); sistem pos. cu forme accentuate *(majo, maja, tuj, suj)* şi neaccentuate *(me, mi, tu, su)*; postpunerea adj. pos.; pron. dem. binar; 4 conj.; frecventa apariţie a infixelor *-eļ->-aļ-* în vegl. şi *-esc->-isc-* în rag. la pers. 1 sg. şi pl., 2, 3 sg. şi 3 pl. ind. prez. şi conj.; singura l. romanică în care se păstrează, cu funcţia de viit., viit. pf. lat. *(cantaro>*vegl. *kantuora)*; păstrarea m.m.c.pf. lat. cu valoare de cond. *(cantaram>*vegl. *kanture)*; lat. *habere* ca aux. al verbelor intranzitive (vegl. *jaļ stuot* „au fost"); part. în *-atus, -itus, -utus* (vegl. *naskoit*). Caracter conservator accentuat al lexicului de origine lat.; cuvinte lat. păstrate numai în **d.**: *nova nupta>*vegl. *ninapta*, unele atestate doar prin împrumuturile **d.** din scr. *oliganj<lolligine, rekesa<recessus, dokes<(piscari) ad accensum*; concordanţe cu rom. (*iudus* păstrat numai în rom. *ud* şi vegl. *joit*) şi cu alte idiomuri romanice conservatoare (*mensa>*rom. *masă*, vegl. *maisa*, sd. *meza*, eng. *maisa*, sp., pg. *mesa*), dar şi inovaţii (*tata>*vegl. *tuota, basilica>*vegl. *basalka, maior* cu sensul lui *grandis>*vegl. *maur, fuscus>*vegl. *fosc, hebdomas>*vegl. *miseăma*); împrumuturi din grec. (atestate de elementele grec. din scr., cele mai multe considerate preluate prin intermediul **d.**), scr. (vegl. *muoika<*scr. *maiko*, rag. *gniva<niva*) şi venetiană (cea mai mare parte a lexicului vegl. mod. aparţine acestui ultim strat). *J.B.M.*

dalmată, influenţă ~. S-a manifestat asupra idiomurilor de adstrat ale dalm., scr. şi venetiana (colonială), ca urmare a îndelungatului proces de bi-, şi trilingvism generat de slavizarea, începînd din sec. 6—7, a celei mai mari părţi din fosta prov. romană Dalmatia şi a stăpînirii treptate, începînd din sec. 11, de către Veneţia, a celei mai mari părţi a coastei dalm. Urme în toponimia litoralului iugoslav şi a ins. vecine *(Lakljan, Daksa, Lokrum)* şi în lexicul d. scr. čakaviene de pe coasta M. Adriatice. **I.d.** a afectat mai ales terminologia marină scr. (al doilea strat etimologic al acestei terminologii în d. scr. de coastă este format, în cea mai mare parte, din elemente împrumutate din dalm.), consecinţă a adoptării modului de viaţă medit. al populaţiei dalm. de către croaţii stabiliţi aici. O serie de cuvinte curente de origine dalm. sînt încă vii în d. čakaviene *(rekesa, kelomma, pikat, lukijerna, mrăijenta, vanketiv, surgati)*, unele pătrunse şi în scr. comună *(račun, baná, raka)*. Unele fapte fonetice din aceste d. au fost explicate ca rezultat al interferenţelor cu dalm., de ex. oscilaţii în articularea *vlh (kûrba*: *kûrva, brijème*: *vrijème)*, puse în legătură cu cazurile de betacism din dalm. *(baud<*lat. *uoce, bualp<*lat. *uulpe)*. **I.d.** s-a manifestat şi asupra venetienei coloniale de pe coasta dalm. (elemente dalm. în d. din Veglia). Lexicului european dalm. i-a dat probabil termenul pentru „aspic" (rag. *galatina<*it. *galantina*, fr. *galantine*, sp. *gualantina*), prin intermediul exportului de peşte conservat în gelatină, în care Ragusa a deţinut un loc de frunte în evul mediu. *J.B.M.*

dativ. Unul dintre cele 6 cazuri ale flexiunii nominale şi pronominale lat. Desinenţe: decl. 1 *-ae* la sg., *-is* la pl; decl. 2 *-o* la sg., *-is* la pl., decl. 3, 4 şi 5 *-i* la sg., *-bus* la pl. Funcţia sintactică cea mai frecventă: compl. indirect. În lat. vulg. tendinţă de a înlocui exprimarea sintetică prin construcţii analitice: *ad* + ac. *(ad propinquos restituit, ait ad eum)*, care a pătruns şi în l. literară. *Ad* + forma cazuală unică, la care s-a ajuns ca urmare a simplificării flexiunii, s-a extins pentru valorile **d.** în aproape toate l. romanice: it. *parla al suo padre*, fr. *(il) parle à son père*, sp. *habla a su padre*. Forme izolate de **d.** (numit frecvent în gramatici cazul compl. indirect) la pron. pers. 3 sg. şi pl. În rom. subst. şi adj. fem., art. şi cea mai mare parte a pron. au o formă de genitiv*-**d.** distinctă de cea de nom.-ac. *(unei femei, femeii ~ o femeie, femeia)*, ceea ce face posibilă exprimarea sintetică a **d.** Construcţii prepoziţionale cu *la* + ac. în condiţii sintactice determinate: *dau mere la doi copii*, în l. vorbită: *dau apă la vite*; dialectal cu *a* + forma de gen.-**d.**: arom. *l'u dau a viţinluj*. **D.** se poate folosi în rom. pe lîngă un subst. nearticulat, fără prep., pentru a exprima valori specifice gen.: *preot deşteptării noastre*. Cîteva prep. se construiesc în rom. cu **d.**: *datorită ţie, graţie efortului*. *S.R.R.*

dativ etic. Dat. al pron. pers. şi refl. neaccentuate folosit pentru a exprima participarea afectivă a locutorului sau pentru a solicita interesul interlocutorului pentru acţiunea exprimată de verb (lat. *quid mihi agitis*). Frecvent în rom., rar în celelalte l. romanice; apare în vorbirea cu caracter popular sau familiar (frecvent în d.): rom. *pe unde-mi umbli?, mi ţi l-a luat de urechi*, fr. *allez-moi mettre votre blouse, je te vous les prends ...*, sp. *no me le calientes la oreja a la muchacha*. *S.R.R.*

dativ locativ. Dat. folosit cu valoare locativă. Apare în rom. veche şi populară *(stai locului)*. *S.R.R.*

dativ posesiv. Dat. al pron. pers. şi refl. neaccentuate folosit cu valoare posesivă. Se construia în lat. cu *esse*, construcţie continuată, parţial şi izolat, numai în rom. *mi-e foame*. În l. romanice pron. pers. şi refl. în **d.** sînt echivalente cu adj. pos., atunci cînd determină un subst. (rom. *palida-ţi frunte*), se află pe lîngă o prep. sau loc. prepoziţională *(în juru-i)* sau determină un verb, referindu-se la subst. legat sintactic de acest verb *(mi-am pierdut creionul, nu ţi-am ascultat vorba, îşi vede de treabă)*. Frecvent în rom., mai puţin frecvent în celelalte l. romanice (it. *mi guardo le mani*, fr. *je me lave les mains*, sp. *me lavo las manos*). *S.R.R.*

dauno-apeninic, subd. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. de mijloc. d. pugl.). S Italiei (N reg. Puglia, zona Tavoliere, prov. Foggia). Zonă dial. neunitară, mult mai eterogenă decît subd. apulo-barez. Subd. cu un vocalism mai conservator: puţini diftongi, conservarea lui *a* accentuat în silabă deschisă (*kasə, nasə* = it. *casa, naso*); lat. *b, u* + iot>*ddz* (*raddzə* = it. *rabbia; cavcola*>*kaddələ*), lat. *bl*>*l* (*nelə* = it. *nebbia*). În comun cu unele graiuri mol.: conservarea lat. *-ll-* (*gallinə, kavallə* = it. *gallina, cavallo*), lat. *sj*>*ʃ* (*kaʃə* = it. *cascio*), dublu tratament al lat. *fl-* (*flatare*>*ʃatà* dar şi *katà* = it. *fiatare*). Puternice influenţe ale d. campan (mai ales ale subd. irp. şi nap.) în fonetică (menţinerea lat. iot în poziţie iniţială: *jokà, jummellə* = it. *giocare, giumella*; lat. *-mbj-, -ng->-ńń-*: *kańńà, stenńə* = it.

cambiare, stringere), în morfologie (forme contrase ale combinației de art. + prep.: *ka, pa, di, pi* = it. *con la, per la, dei|delle, per i|per le*), în lexic. *O.S.C.*

dauphinois *(alpin-~, gavot, (provensal) (cévenol-)alpin)*, d. oc. (complexul arv.-medit., gr. oc. sept. SE Franței (E de Ron: partea non frpr. a Alpilor și S vechii prov. Dauphiné = dep. Hautes-Alpes, Alpes-de-Haute-Provence), puncte în N și centrul Italiei. Unii autori includ în **d.** și graiurile oc. de la V de Ron din E Masivului Central (SV reg. Forez, NE reg. Velay, cea mai mare parte a reg. Cévennes — N reg. Vivarais = dep. Ardèche), incluse de alții în d. auv. conceput într-un sens mai larg. **D.** — legături istorice și unele trăsături comune cu d. prov., cu care se învecinează la S (în special cu subd. nisard al acestuia, și de aceea subsumat de unii autori d. prov. (de aici denumirea *provensal (cévenol-) alpin)*. Pentru graiurile **d.** din Italia vezi **piemontez²**, **valdens.** Ins. arhaizantă în complexul arv.-medit. (ca și subd. nisard al d. prov.) — considerat d. cel mai conservator din gr. oc. sept. și deci cel mai apropiat de d. lang. din gr. oc. merid. mai ales prin conservarea consoanelor finale, inclusiv a lui *-s* (în special morfem al pl.). Conservarea lui *-r* de la inf. — fapt extrem de rar în întregul subgr. oc.-rom. al gr. galorom. Conservarea lui *n* final „instabil" (<lat. *-n-*) îl opune restului gr. oc. sept. și îl alătură celei mai mari părți a d. prov., unde acesta se realizează tot velar: *panis>pãŋ* (rezonanțe consonantice mai mult sau mai puțin accentuate, în funcție de grai, cu ușoară nazalizare a vocalei precedente — diferită însă de cea din fr.). Conservarea lui *s* din gr. *sp-, st-, sk-* îl deosebește de restul gr. oc. sept. cu excepția subd. auv. de sus (cu care se învecinează la V), alăturindu-l gr. oc. merid. Alterarea lui *-l-* caracteristică gr. oc. sept. are în **d.** rezultatul *r (pala>para)*, afectînd în reg. mai înalte și pe *l* urmat de consoană labială *(balma>barma)*. Unele trăsături comune cu frpr., cu care se învecinează la N: căderea și a lui *-d-* secundar (<lat. *-t-*) în part. trecute *(garida, venguda>garia, vengua)*; conservarea desinenței *-o* (realizată [u]) la ind. prez. pers. 1 sg. *(chanto)*, față de *-i* sau *-e* în restul domeniului oc. *I.V.R.*

davaueño, creolă sp. pe cale de dispariție. Filipine (Cotabato City — ins. Mindanao S); 7 000 vorb. S-a dezvoltat din pidginul sp. ternateño; după alții ar avea la origine creola sp. zamboangueño. Elemente din tagalog, sebuană, bisayan (l. filipineze din fam. austroneziană), engl. *M.S.*

declinare. 5 tipuri de flexiune a subst. lat. în funcție de finala tematică. Mai bogate, primele 3 **d.** **D.1** cu finala tematică *-a*, gen. *-ae*: *silua*; **d.** 2 cu finala tematică *-o/-e*, gen. *-i*: *dominus, templum, puer*, **d.** 3 cu gen. *-is* și finala tematică consonantică: *rex, pes, homo, soror*, sau vocalică, *-i*: *mens, auris, animal* (fac parte subst. cu **d.** parisilabică: *auris* sau imparisilabică: *rex, pes, homo, soror, mens, animal*); **d.** 4 cu finala tematică în *-u*, gen. *-us*: *fructus, cornu*; **d.** 5 cu finala tematică în *-ē*, gen. *-ei*: *glacies, species*. În lat. vulg., sub presiunea sistemului, subst. imparisilabice tind să-și formeze o flexiune parisilabică; la **d.** 3 își refac o formă de nom. sg. după modelul gen. *(Appendix Probi: pecten non pectinis)*; același lucru la monosilabele de neutre care extind formele bisilabice mai vechi de nom. (*lacte* pentru *lac*) sau își creează forme noi (**mele*, **fele* pentru *mel, fel*). Subst. de **d.** 4 sînt absorbite de **d.** 2; fac excepție animatele *socrus, nurus* care, denumind ființe de sex femeiesc, trec la **d.** 1 *(Appendix Probi: socrus non socra, nurus non nura)*; urme izolate ale **d.** 4 în rom. *noru-mea*, v. it. *le mano*. Subst. de **d.** 5 sînt absorbite de **d.** 1: *facies>*facia>* >rom. *față*, it. *faccia*, dar sp. *haz*, pg. *face*; urme ale **d.** 5 în rom. *zi<dies*, fr. *rien*, oc. *re<rem*. **D.** 3 își întărește tipul de flexiune în *-a, -anis* (considerat a fi o consecință a influenței grec., a influenței germanice sau, mai curînd, o inovație lat., specifică mai ales numelor de pers.): lat. *scriba,-anis*>it. *scrivano*, fr. *écrivain*; în rom. i se datorează forme ca *mîne-ta, frăține-tu*.

Evoluția fonetismului la finala cuvintelor și reducerea flexiunii cazuale au restructurat **d.** în l. romanice. Totuși, în unele l. romanice, anume it. și rom., subst. pot fi grupate în mod tradițional în 3 tipuri de flexiune care corespund celor 3 **d.** din lat. tîrzie în funcție de desinențele de la sg.; în rom. în funcție de nom. sg. nearticulat, subst. primind desinențe diferite la pl. în cadrul aceluiași tip de flexiune în funcție de gen: subst. terminate în *-ă, -ea, -a* — fem. și cîteva masc. *(țară, basma, stea, pașă, Oprea, Toma)*; subst. masc. și neutre terminate în *-u, -i*, consoană *(codru, erou, tei, unchi, lup, filtru, tablou, rai, unghi, ac)*; subst. masc., fem. și neutre terminate în *-e (frate, carte, nume)*; în it. — în funcție de forma de sg. care determină în general o anumită desinență de pl.: subst. fem. terminate în *-a* cu pl. în *-e* și masc. terminate în *-a* cu pl. în *-i (terra, papa)*, subst. masc. terminate în *-o* cu pl. în *-i (campo)* și subst. masc. și fem. terminate în *-e* cu pl. în *-i (dente, mente)*. O asemenea împărțire nu este eficientă pentru rom. (din cauza varietății desinențelor de pl. din cadrul aceluiași tip de flexiune), nu este destul de cuprinzătoare pentru it. (unde sînt excluse subst. invariabile), nici pentru fr., sp. și pg. unde desinențele de la sg. nu sînt suficiente pentru clasificarea subst. în tipuri de flexiune. O altă clasificare poate fi făcută în funcție de formele flexionare distincte ale subst. după număr și stabilește 2 tipuri de subst.: variabile (la care sg. ~ pl.) și invariabile (la care sg. = pl.); în cadrul subst. variabile există mai mult clase de flexiune determinate de realizarea fonetică a desinențelor: it. *fuoco ~ fuochi, terra ~ terre, padre ~ padri*, dar *città, re*; sp. *fuego ~ fuegos, llave ~ llaves, tierra ~ tierras, buey ~ bueyes*, dar *lunes, tesis*; pg. *ovo ~ ovos, mesa ~ mesas, cão ~ cães, mulher ~ mulheres*, dar *lápis, caiz*. Dacă în it., sp. și pg. subst. variabile sînt mai numeroase decît cele invariabile, în fr. acest raport este valabil mai ales pentru codul scris *(arbre ~ arbres, animal ~ animaux*, dar *pas, nez)*; în codul oral dispariția din pronunțare a lui *-s* a micșorat numărul subst. variabile: *porte(s), arbre(s), port(s)*, dar *animal ~ animaux*. În rom. existența formelor cazuale determină subîmpărțirea subst. variabile în mai multe subtipuri: subst. cu 3 forme diferite, dintre care fac parte cele ce denumesc animate personale masc.: nom.-ac.-

gen.-dat. sg. ~ voc. sg. ~ pl. toate cazurile *(băiat ~ băiete ~ băieți)* și fem.: nom.-ac. sg. ~ voc. sg ~ gen.-dat. sg. și pl. toate cazurile *(fată ~ fato ~ fete)* și subst. cu 2 forme distincte dintre care fac parte subst. masc. și neutre la care sg. ~ pl. *(pom ~ pomi, cîmp ~ cîmpuri)* și subst. fem. la care nom.-ac. sg. ~ gen.-dat. sg. și pl. toate cazurile *(casă ~ case)*; subst. invariabile cuprind subst. aparținînd celor 3 genuri *(tei, învățătoare, mume)*. Mai obișnuită este însă în rom. clasificarea subst. în 3 tipuri de flexiune după genul subst. Tot în rom. existența art. hot. enclitic creează o **d.** articulată a subst., care face posibile distincții între diferite forme sincretice ale **d.** subst. nearticulat. *S.R.R.*

declinare bicazuală. Flexiune nominală și pronominală cu 2 cazuri în faza veche (pînă în sec. 14) a l. galorom. și a d. ret.: caz sub. ~ caz regim; primul provine din nom. și voc. lat., cel de-al doilea din reducerea într-o formă unică a celorlalte cazuri lat. Atribuită influenței germanice și substratului celtic. Desinențele cazuale erau zero și *-s*, repartizate diferit de la un tip de flexiune la altul; în v. fr., pentru subst. care aparțineau în lat. decl. 1: *fille*, caz sub. și regim sg. ~ *filles*, caz sub. și regim pl.; pentru subst. care aparțineau în lat. decl. 2: *murs*, caz sub. sg. și caz regim pl. ~ *mur*, caz regim sg. și caz sub. pl.; **d.b.** păstrează urme ale flexiunii imparisilabice a subst. lat.: v. fr. *cuens ~ conte(s), suer ~ seror(s)*. **D.b.** permitea exprimarea directă, fără prep., a unor raporturi sintactice: v. fr. *li fils le rei* = = ir. mod. *le fils du roi, ne placet Damnedeu* = *à Dieu ne plaise* și topica liberă: v. fr. *qui les amans aimme* = fr. mod. *qui aime les amoureux*. Dispariția lui *-s*, conservat în grafie doar la pl., și folosirea tot mai extinsă a prep. duc la folosirea generalizată a cazului regim, din care provine forma actuală a subst. (fr. *fille(s), mur(s), comte(s)*, și la eliminarea cazului sub., cu cîteva excepții (la cîteva subst. cu flexiune imparisilabică denumind animate personale este singura formă care se conservă: *soeur, peintre, prêtre*, sau se menține alături de cazul regim cu diferențe semantice: *chantre—chanteur, copain—compagnon*). Dispariția **d.b.** duce la extinderea exprimării raporturilor sintactice cu prep. și la fixarea topicii. **D.b.** a unor pron. prezenta, alături de cazul sub., 2 forme diferite de caz regim: caz regim direct ~ caz regim indirect (pron. dem. masc. sg. din v. fr. *cil ~ cel ~ celui*); opoziția s-a conservat în fr. și oc. la pron. pers. 3 sg. și pl. *(il ~ le ~ lui)*, iar la celelalte se exprimă cu prep. Urme ale **d.b.** în d. ret.: adj. nume predicativ sg. primește în surs. desinența *-s*. *S.R.R.*

defective, verbe ~. În lat., existau **v.d.** lipsite de tema prez., fără forme temporale caracteristice *Infectum*-ului *(memini, meminisse; odi, odisse)*; altele se conjugau numai la anumite pers. ale prez. ind. și conj., ale pf. ind. și impf. conj., avînd flexiune completă numai la impf. ind. *(aio)*; existau **v.d.** a căror flexiune se compunea doar din cîteva forme pers. ale prez. ind., la care se adăuga cîte o formă personală de la impf., viit. și pf. ind. *(inquam)*; verbe ca *velle* și compușii săi nu aveau forme de gerunziu și gerundiv. În genere însă, nu acestea sînt unitățile care constituie fondul de **v.d.** al l. romanice, întrucît chiar particularitățile de conj. le-au făcut să iasă treptat din uz. Printre verbele avînd astăzi un asemenea statut figurează de obicei 2 tipuri de unități: verbe, în special de origine lat., cu o conj. (completă) implicînd multe neregularități, care au fost înlocuite prin unități cu sens asemănător și cu flexiune mai regulată, mai simplă, astfel încît dintre vechile forme nu s-au păstrat decît puține, cu o arie de întrebuințare limitată la anumite graiuri sau la numite stiluri funcționale, și cu rare apariții în varietățile standard sub înfățișarea unor construcții împietrite: rom. *a la, a mînea, a înveșt*; it. *delinquere, fallare, solere, urgere, vertere*; fr. *apparoir, choir, clore, échoir, gésir, occire, oindre, ouïr, sourdre*; sp. *fallir, incumbir, nascer(se)*; pg. *delinquir, falir, florir, soer*; verbe care, indiferent de origine sau de vechimea lor în idiomurile respective nu se conjugă la toate pers. ori la toate timpurile și modurile: rom. *a defide, a discerne* (fără part. trecut și, deci, fără timpurile formate cu ajutorul acestuia), *a defeți, a abolăsa, a elida, a repauta* (fără pers. I și 2 sg. ind. prez.), *a aboli, a înțesa, a prefabrica* (utilizate doar la part. trecut, la inf. și la timpurile construite cu ajutorul acestor forme); it. *addirsi* (numai la pers. 3 sg. și pl. ind. prez. și impf., conj. prez. și impf.), *fulgere* (în special la pers. 3 sg. și pl., numai la ind. prez., impf., pf.s.); fr. *braire* (în special la pers. 3 sg. și pl., ind. prez., impf., viit.), *frire* (fără pers. 1—3 pl. ind. prez., fără ind. impf. și pf.s.), *pouvoir* (fără imp.); sp. *atañer* (numai la pers. 3 sg. și pl. ind. prez.), *balbucir* (numai la inf. și la timpurile în a căror flexiune există *-i* în desinență), *garantir, abolir, agredir* (numai la modurile și timpurile a căror flexiune personală comportă un *-i* în desinență), *concernir* (numai la pers. 3 sg. și pl. ind. prez. și impf., conj. prez., gerunziu și part.); pg. *emergir, fremir, fulgir, submergir* (toate fără pers. I sg. ind. prez., fără conj. prez., fără imp. negativ și de politețe). În absența unui sinonim care să poată fi utilizat la pers. sau la timpurile ce lipsesc din conjugarea **v.d.**, în fiecare idiom se recurge la mijloace variate de expresie: loc. verbale (pg. *falir/abrir falência, demolir/deitar por terra*), construcții factitive (fr. *frire/faire frire*) etc. *A.C.*

definit, articol ~, vezi **hotărît, articol ~**.

deglutinare. Contrară aglutinării, se datorează interpretării prin falsă analiză, pe teren romanic, a inițialei unui cuvînt drept finală a unui art., a unei prep., drept art., prep. sau un alt cuvînt (lat. *umbilicus* > rom. *(un) buric*, it. *l'arena* > *(la) rena, lacunetta* > *(la) cunetta*, fr. *l'amie* > *(la) mie, d'ejade* > *(de) jade*, it. *bombagino* > fr. *(bon) basin*, sp. *latril* > *atril*). Frecventă în varietăți regionale romanice și în variante creole fr. aflate în proces de decreolizare. *S.R.R.*

demonstrativ, adverb ~. Subclasa **a.d.** include un număr relativ mare de vechi rădăcini pronominale — în lat., forme cazuale ale unor pron. dem. —, fapt pentru care este considerată ca aparținînd clasei adv. pronominale; în trecerea de la lat. la l. romanice a suferit importante transformări, atît la nivelul inventarelor de unități ale microsistemelor, cît și la nivelul opozițiilor aflate la baza structurării acestora. În lat. clas.,

grupul **a.d.** de loc cuprindea o serie de forme ca: *hic, hoc, huc, hac, hinc/isti, istic, isto, istoc, istuc, istac, istinc/illi, illic, illo, illoc, illuc, illac, illinc,* dintre care prima serie marca apropierea față de pers. 1 (a sub. enunțător), cea de a doua — apropierea față de pers. 2 (a interlocutorului), și ultima — depărtarea față de ambele persoane. Grupul **a.d.** de timp reunea forme structurate în jurul a 2 puncte de reper: momentul enunțării *(nunc)*: *hodie, heri, antehac/*un moment diferit de acesta, de regulă un moment trecut *(tunc)*: *ante, antea, postea.* În grupul **a.d.** de mod, *sic/adeo* implicau referirea la actul enunțării, în timp ce *ita* se utiliza referitor la ceea ce preceda. Multe dintre formele celor 3 grupuri se combinau cu elemente care contribuiau la accentuarea valorii deictice: *eccum hic, eccum tale.* Asemenea combinații, devenite foarte frecvente în lat. vulg., stau la baza unor **a.d.** din idiomurile romanice: *hicce*>rom. *ici*, it. *ci ; eccum hic*>it. *qui ; ecce hic*>fr. *ici ; *eccum modo*>rom. *acmu, acum ; eccum (i)lloc*>rom. *acolo.* Numeroase sînt în lat. vulg. și loc. adv. utilizate cu valoare dem., formații care s-au transmis în general în l. romanice ca unități cu structură inanalizabilă: *ad tunc ce*>rom. *atunci ; ad hicce*>rom. *aici ; ad sic*>rom. *așa*, sp. *así*, pg. *assim ; ad hora*>fr. *ores*, oc. *ora, ara ; illa hora*>it. *allora*, fr. *alors.* Microsistemul **a.d.** de loc romanice prezintă o structură ternară, asemănătoare celei din lat., sau o structură simplificată care păstrează doar opoziția apropiere/depărtare față de subiectul enunțător. Aparția primei categorii l. ca it., sp., pg., ale căror deictice spațiale sînt organizate potrivit unei scheme ternare: it. *qui, qua ~ costì, costà ~ lì. là ;* sp. *aquí, acá ~ ahí ~ allí, allá ;* pg. *aqui, cá ~ aí ~ ali, lá.* Din cea de a doua categorie fac parte fr., cat. ale căror **a.d.** de loc sînt structurate pe baza unei opoziții binare apropiere/depărtare față de locutor: fr. *ici ~ là*, cat. *aci, aquí ~ allà, allí.* În fr. *là* tinde să acopere astăzi și întrebuințările lui *ici*, fapt ce a dus la deplasarea compusului *là-bas*, rezervat inițial exprimării unei valori combinate „depărtare + inferioritate", în zona expresiei ideii de depărtare față de locul enunțării. Rom. standard prezintă o organizare asemănătoare celei din fr. — *aici, aci, ici ~ acolo* — dar în graiul oltean se reface o opoziție ternară *aici ~ aci ~ acolo ;* regional sînt folosite elementele *-șa, -ia* pentru întărirea valorii deictice a acestor adv. de loc: *(a)ici-șa ~ (a)colo-șa, acolo-ia.* Deicticele temporale păstrează în l. romanice organizarea în jurul celor 2 puncte de referință: momentul enunțării ~ un moment diferit de acesta. În jurul primului punct de reper se plasează forme ca rom. *acum*, it. *adesso ;* în jurul celui de al doilea, rom. *atunci*, sp. *entonces*, pg. *então.* Deicticele modale sînt adv. care exprimă identitatea/non identitatea cu un punct de reper implicat în actul enunțării: rom. *așa/altminteri ;* it. *così/altrimenti ;* fr. *ainsi/autrement ;* sp. *así, tal ;* pg. *assim.* Reactualizînd un procedeu foarte productiv în lat. vulg., majoritatea **a.d.** de loc și de timp romanice se combină cu prep., în special cu cele care au valori foarte generale: rom. *pînă atunci*, fr. *d'ici là*, cat. *per a demà*, pg. *daqui, dantes.* Structura inventarelor actuale de **a.d.** și mai ales randamentul cu care acestea funcționează în vorbire arată că, dacă în plan general romanic opozițiile semantice cele mai solide și mai stabile sînt cele binare, există idiomuri în care și acestea tind să se reducă prin extinderea utilizării unuia din termeni în detrimentul celuilalt, fapt ce impune atragerea altor unități pentru reconstituirea opozițiilor inițiale ; se observă, de asemenea, că în l. romanice unde valoarea deictică a unor **a.d.** se atenuează continuu se recurge — ca odinioară în lat. — la combinarea cu anumite elemente pentru reînnoirea și întărirea acesteia. *A.C.*

demonstrativ (adjectival), **articol ~**. Inexistent în lat. Face parte în rom. din subclasa art. hot. Provine din lat. *ecce* + **illu*, construcție care stă și la baza unor pron. și adj. dem., de care s-a diferențiat prin afereză probabil în sec. 16. *Cel, cea, cei, cele* are forme distincte de gen.-dat. *celui, celei, celor.* **A.d.** leagă un subst. articulat cu art. hot. sau un nume propriu de un determinant adjectival *(omul cel bun, Ștefan cel Mare)*, se folosește pentru substantivarea adj. și num. *(cei buni, cei trei)*, a construcțiilor în gen. și cu prep. *(cel al tatălui, cel de aici)*, și intră în componența formelor de superlativ relativ ale adj. și adv.; celelalte l. romanice au drept echivalent al **a.d.** art. hot.: it. *i tre*, fr. *Charles le Chauve*, sp. *el más joven*, pg. *o melhor*, un pron. dem.: it. *quello di mio padre*, fr. *celui de mon père*, sp. *aquel de mi padre ;* cînd **a.d.** leagă un subst. comun de un determinant adjectival nu are corespondent romanic. În cea mai mare parte a contextelor, se îndepărtează însă de calitatea de art., apropiindu-se de clasa pron. dem. (I. Coteanu). *S.R.R.*

demonstrativ, pronume și adjectiv ~. Sistem ternar în lat., structurat semantic în funcție de polii comunicării: *hic, haec, hoc* „acesta de lîngă mine" ~ *iste, ista, istud* „acesta de lîngă tine" ~ *ille, illa, illud* „acela de la distanță"; alături de ele *is, ea, id*, la origine anaforic, folosit în lat. clasică pentru a desemna obiectul (pers.) despre care se vorbește; *idem, eadem, idem*, pron. de identitate; *ipse, ipsa, ipsud*, pron. de întărire. Flexiune în gen, număr și caz. Folosite atît ca pron. care puteau primi un determinant adjectival, cît și ca adj. În lat. vulg. interferența sferelor semantice ale demonstrativului: *is* concurat de *hic, ille* și chiar de *ipse.* Folosirea lor cu mare frecvență în lat. tîrzie slăbește valoarea lor deictică, deschizînd calea trecerii lui *ille* și *ipse*, atunci cînd erau folosite ca determinante adjectivele ale subst. spre art. hot., iar atunci cînd erau folosite ca pron. spre pron. pers. Formele de nom. ale lui *ille* și *ipse* tind să se modeleze după celelalte adj. cu 3 terminații: *-us, -a, -um*, în timp ce formele de gen. și de dat. capătă în lat. tîrzie un aspect determinat de analogia cu formele altor pron. (după *cuius, cui*: *ipsuius, ipsui, ipsaeius, ipsaei, illuius, illui, illaeius, illaei*, unele atestate în texte lat. tîrzii). În trecerea de la lat. la l. romanice, *is* și *hic* dispar, probabil din cauza corpului lor fonetic redus; se păstrează sporadic în compuse a căror motivare s-a pierdut: *id ipsum*>it. *desso, ecce hoc*>it. *ciò*, fr. *ce*, uneori în formații

cu valoare adverbială: *hoc annum*>sp. *hogaño*. Pentru întărirea valorii deictice, demonstrativele sînt însoţite de particula *eccum, ecce*, ceea ce duce la apariţia unor forme compuse, care, prin evoluţie fonetică, îşi pierd motivarea; *ecce, eccum* + *iste*> rom. *acest*, it. *questo*, v.fr. *(i)cist*, oc., cat., v.sp. *aquest(e)*; *ecce, eccum* + *ille*>rom. *acel*, it. *quello*, v.fr. *(i)cil*, cat. *aquell*, oc., sp., pg. *aquel(e)* (prezenţa lui *a-* în rom., l. iberorom., oc. datorată poate unei contaminări dintre *eccum* şi *atque*). Printre formele simple conservate cu valoare deictică: *ille*>rom. *ăl*; *iste*>rom. *ăst*, v.it. *(e)sto*, v.fr. *ist, est*, oc., cat. *est*, sp., pg. *este*; *ipse*>v.it. *esso*, cat. *eix*, sp. *ese*, pg. *esse*; unele forme simple care funcţionează ca art. hot. şi-au păstrat funcţia de **d.** în anumite contexte: oc. *lo (que)*, cat. *el (qui)*, sp. *el (que)*, pg. *o (que)*. Mare varietate de forme în rom.: variante poziţionale: *acest om — omul acesta*, cu *-a* din lat. *illac*, din *hac* sau datorat foneticii sintactice; variante cu aferează: *cel(a)*, care stă la baza art. dem. şi intră în componenţa pron. rel. *cel ce*, v.rom. *cest(a)*; stilistice: *ăst, ăl* — populare. În pg. variante contrase prep. + demonstrativul: *neste, desse*. În it. şi fr. variante ale adj. determinate de iniţiala subst. determinat (it. *quei — quegli*, fr. *ce — cet*); variante grafice în sp. pentru adj. şi pron. *(este — éste)*. Pe plan semantic, structură ternară în l. iberorom., oc., sd. şi it., moştenită din lat. sau refăcută pe teren romanic: sp. *este ~ ese ~ aquel*, (în l. veche *aqueste ~ aquese ~ aquel*), pg. *este ~ esse ~ aquele*, cat. *aquest ~ aqueix ~ aquell*, sd. *kustu ~ kussu ~ kuddu*, continuatori ai lat. *(eccum) iste ~ (eccum) ipse ~ eccum ille)*; it. *questo ~ codesto* (continuator al lat. *eccum tibi iste*, în v.it. *quesso<eccum ipse*) ~ *quello*, cu tendinţa folosirii celui de-al doilea termen al seriei cu valoare depreciativă şi, în it., a reducerii sistemului la o structură binară. În celelalte l. romanice structură binară care exprimă opoziţia dintre „apropiere" ~ „depărtare faţă de locutor şi de interlocutor", realizată cu ajutorul urmaşilor lui *eccum iste ~ eccum ille*: rom. *acesta ~ acela*; în fr. cu ajutorul unor particule deictice (adv. de loc *ci* şi *là*): *ce(t) ... -ci, ce(t) ...-là, celui-ci, celui-là*; în unele l. romanice o posibilă ramificare semantică în cadrul fiecărui termen: rom. *acesta ~ cestălalt, acela ~ celălalt*, cu formaţii noi realizate printr-un cumul de demonstrative + pron. nehot.; regional, structură ternară: graiul oltean: *ăsta ~ ala ~ ăla*; în it., d.arom., oc. şi ret., ramificare semantică cu ajutorul unor particule deictice care se adaugă demonstrativului direct sau cu prep. (it. *qui, qua, lì, là*). Demonstrativele se folosesc atît ca pron. cît şi ca adj. Fr. e singura l. care utilizează termeni diferiţi, urmaşii lui *ille* devenind pron. *(celui, celle, ceux, celles)*, iar cei ai lui *iste* numai adj. *(ce(t), cette, ces)*. Flexiunea demonstrativelor conservă opoziţia de număr şi de gen masc. ~ fem. În it. pron. specializate pentru a substitui nume de animate personale: *costui, costei, costoro, colui, colei, coloro*, alături de *questo, quello*, care se pot folosi pentru orice antecedent. În unele l. romanice există forme speciale de neutru: it. *ciò*, fr. *ce, ceci, cela, ça*, cat. *(a)çò ~ això ~ allò*, sp. *esto ~ eso ~ aquello*, pg. *isto ~ isso ~ aquilo*, în oc., d.it. centro-merid. Pentru semnificaţia de „neutru", it. foloseşte şi formele de masc. sg., iar rom. pe cea de fem. sg. *(ştiu asta)*. Flexiune cazuală în faza veche a l. romanice: în fr. forme de nom. ~ dat. ~ ac.: *(i)cil ~ (i)celui ~ (i)cel, (i)cele ~ (i)celi ~ (i)cele*, dintre care masc. sg. reţine ca formă de bază a pron. pe cea de dat. *(celui)*; forme de dat. din l. veche conservate sporadic şi în alte l. ca it.: *colui, costui*, folosite ca forme de bază la nom. sau precedate de prep. În faza mod., numai rom. prezintă o opoziţie de caz cu 2 termeni: nom.-ac. ~ gen.-dat. *(acesta ~ acestuia, aceasta ~ acesteia; aceştia, acestea ~ acestora)*. *S.R.R.*

dentale (alveolare), **consoane ~. C.d.** lat. erau *t, d, s*, la care se adaugă sonantele *n, l, r*. Palatalizarea consoanelor a dus la apariţia africatelor dentale *ts, dz*, care s-au menţinut în it. şi rom. (numai *ts*). Rom., fr., oc., cat. şi pg. creează pentru *s* o pereche sonoră *z*, datorată fie aceluiaşi proces, fie sonorizării, fie împrumuturilor. În sp. *s* are o articulaţie diferită de cea din restul Romaniei, realizîndu-se cu ajutorul părţii anterioare a limbii, dar apical. Pentru confuzia $0 \sim s$ din varietăţile sp., pg., vezi **ceceo, seseo.** *S.R.R.*

deonime. Nume proprii folosite ca nume comune. În urma utilizării frecvente ca determinanţi ai aceloraşi apelative, s-a stabilit între locul (pers.) individualizat prin top. (antrop.) şi obiectul denumit de apelativ o relaţie constantă, care a făcut posibilă preluarea de către numele propriu, simplu (fr. *Cognac>cognac; Ampère>ampère*) sau derivat (fr. *Nicot>nicotine*), a sensului întregii sintagme. **D.** reprezintă o sursă de înnoire lexicală a l. romanice, cu atît mai mult cu cît multe dintre elemente capătă o circulaţie internaţională. Procesul de creare a **d.** poate avea caracter cult sau popular, distincţia nefiind absolută. Gradul de transformare în nume comun e diferit. În funcţie de particularităţile cultural-istorice, s-a impus ca relevantă relaţia: zonă agricolă — produs agricol; localitate — preparat alimentar (rom. vin de *Cotnari*, ţuică de *Văleni*, salam de *Sibiu*, brînză de *Brăila*, caşcaval de *Penteleu*; it. macaroni *milanesi, parmigiano*, vino di *Chianti*; fr. sauce *béarnaise*, bouillabaisse *marseillaise*, haricots **à la** *bretonne, camembert, roquefort, champagne, vichy*; sp. vino de *Madera, Málaga*; pg. *porto*); loc — obicei, port, cîntec, dans etc. (rom. ca la *Breaza, bănăţeana, haţegana*; it. *carmagnola*; fr. *bordeaux, marseillaise, limousine*; sp. *aljambra*); autor — operă; inventator — invenţie; producător — produs (rom. *marghiloman, grigorescu*; fr. *curie, joffre, mansarde*; it. *pantalone, volta*); personaj literar — trăsătură de caracter (rom. *Făt Frumos, Hagi Tudose*; it. *Gioconda*; fr. *Harpagon, Tartuffe*; sp. *Don Juan*). Uzul popular şi argotic cuprinde numeroase creaţii cunoscute în cercuri mai largi sau mai restrînse, în care numele propriu e folosit pentru a exprima una din trăsăturile pers. care-l poartă în mod frecvent: om oarecare (rom. *Ion, Manda şi Tanda*; fr. *Pierre et Paul, Gautier et Guillaume*; sp. *Fulano, Zutano, Mengano y Perengano*; pg. *Fulano, Sicrano e Beltrano*); valet (oc. *Ramonnet*); jandarm (sp. *Paco*); călău (fr. *Charlot*); vorbăreaţă (fr. *Marie-bonbec*). *C.I., I.T.*

depalatalizare, vezi **palatalizare.**

deponente, verbe ~. Clasă de verbe lat. cu sens activ sau mediu şi cu desinenţe caracteristice diatezei pasive *(sequor, sequi; uescor, uesci)*. Avînd o paradigmă alcătuită din forme flexionare hibride, au fost supuse unui proces de regularizare în aspectul popular al l. prin alinierea în special la tipul de conj. activă; multe dintre ele apar încă din sec. 3—2 î.e.n. — la scriitori ca Plaut — cu forme de ind. prez. activ (*lucto, sortio, horto* în loc de *luctor, sortior, hortor*), iar altele — pentru care nu există asemenea atestări — se conservă în l. romanice cu forme ce nu pot proveni decît dintr-o flexiune regularizată. Schimbării desinenţelor de la ind. prez. i-a urmat schimbarea desinenţei de inf.: lat. clas. *luctari*>lat. vulg. *luctare* (>rom. *a lupta*, it. *lottare*, fr. *lutter*, sp. *luchar*, pg. *lutar*), lat. clas. *mori*>lat. vulg. *moriri*>lat. tîrzie *morire* (>rom. *a muri*, it. *morire*, fr. *mourir*, sp. *morir*, pg. *morrer*). Cîteva v.d. au dobîndit în lat. vulg. un inf. nou avînd drept punct de pornire forma part. trecut (pasiv): *utor, uti, usus sum*>**usare* (>it. *usare*, fr. *user*, oc., sp., pg. *usar*); *obliuiscor, obliuisci, oblitus sum*>**oblitare* (>rom. *a uita*, fr. *oublier*, oc. *oblidar*, sp. *olvidar*). Unui proces identic i-au fost supuse şi verbele semideponente, ale căror timpuri respectau — în cadrul *Infectum*-ului — modelul conj. active, iar în cadrul *Perfectum*-ului, pe cel al conj. pasive: *audeo, audere, ausus sum*> **ausare* (>it. *osare*, fr. *oser*, oc. *ausar*, sp. *osar*). Avînd o flexiune prea complicată şi un conţinut semantic fragil, ce favoriza cel mai des confuzia cu verbele active, v.d. şi semideponente lat. s-au dovedit a fi neviabile; bucurîndu-se de o existenţă prelungită în mod artificial în sec. 2—3 e.n. prin eforturile unor scriitori ca Tertullian, care creează d. noi: *commemorari, comperiri, consultari*, dar utilizează ca pasive vechile d. *consolari, gratulari, remunerari, sortiri*, nu mai apar decît rareori în textele din sec. 5 şi 6. Dispar pe întreg terit. romanic. *A.C.*

derivare, vezi **conversiune, prefixe, regresivă, derivare ~, sufixe.**

deschidere vocalică, vezi **apertură.**

Descortul plurilingv, poezie a trubadurului oc. Raimbaut de Vaqueiras, cu 5 strofe *(coblas)* în 5 idiomuri romanice diferite (oc., it. — o l. literară bazată pe d. genov. sau lomb. —, fr., gasc. şi iberorom. — pg. galic. sau d. arag. al sp. cu occitanisme), terminată printr-o *tornadă* de cîte 2 versuri în fiecare din aceste idiomuri. Ar fi fost scrisă între 1197—1202, dar transmisă prin ms. din sec. 14—15. Una dintre primele încercări păstrate de utilizare literară a l. romanice, autorul ei avînd şi meritul de a fi printre cei dintîi trubaduri care au introdus poezia oc. în Italia (este primul autor cunoscut din literatura it.). Pentru gasc. reprezintă cel mai vechi text literar păstrat — dintr-o tradiţie destul de săracă, poeţii gasc. scriind în oc. comună a trubadurilor*. În ciuda tradiţiei manuscrise nesigure, textul prezintă numeroase trăsături caracteristice gasc.: lat. *u->b, f->h, -ll->r*, forme gramaticale (ind. m.m.c.pf. în *-ra* cu valoare de cond.) şi lexicale specifice. *I.V.R.*

desonorizare, vezi **asurzire.**

devocalizare, vezi **asurzire.**

dialecto fronterizo, d. mixt pg. şi sp., neinteligibil nici pentru vorb. de sp., nici pentru cei de pg. din N Uruguay (cel mai bine studiat), Paraguay (prov. Concepción), Argentina (prov. Misiones, Corrientes). Tip dial. nefixat (variază de la o reg. la alta), cu 4 varietăţi în Uruguay: artiguense, melense, tacuaremboense, yagouronense, fiecare cu 2 subvarietăţi, una în care predomină particularităţile pg. şi alta în care predomină elementele sp. Rezultat al unui amestec între sp. şi pg., în reg. de graniţă dintre Brazilia şi statele de l. sp. În Uruguay factori etnici (stabilirea unei populaţii braziliene peste care, după 1862, se stabileşte o populaţie sp.) şi culturali-economici (zonă izolată atît faţă de Montevideo cît şi faţă de Porto Alegre, localităţile de o parte şi de alta a frontierei reprezintă unităţi din punct de vedere comercial şi economic) au contribuit la apariţia **d.f.** Vocalism pg. în artiguense şi yaguaronense şi cu deosebiri în celelalte 2 varietăţi; eliminarea diftongilor sp *je, we (poblo* = sp. *pueblo)* la fel ca în pg.; eliminarea consoanelor *t, d* palatalizate pg. şi a sp-*x*; fonem /z/ inexistent în sp. şi pg. *(kaze* = sp. *calle, zanerio* = pg. *enero)*. Morfologie de tip sp., deşi izolat există inf. pers. ca în pg. şi inf. impersonale cu omisiunea lui *-r* înaintea pron. enclitic *(tené-lo, tepá-nos)*. Lexic: selectarea în sp. a unor sinonime care există şi în pg. *(magro* preferat lui *flaco*, derivat în *-oso* în locul celui cu *-udo*: *caldoso)*. Poet uruguayan cu scrieri în **d.f.**, Augustín R. Bisio. *M.S.*

diateză. Categorie verbală ai cărei termeni fundamentali erau în lat. clas. activul şi mediopasivul şi care, suferind modificări profunde, s-a reorganizat în l. romanice sub forma unei opoziţii ternare activ ~ pasiv ~ reflexiv. În lat., fiecare din cei 2 termeni ai **d.** poseda forme flexionare specifice, timpurile subordonate *Infectum*-ului fiind realizate cu desinenţe distincte la **d.** activă şi pasivă, iar cele subordonate *Perfectum*-ului fiind sintetice la **d.** activă, respectiv analitice la **d.** pasivă. Verbele active desemnau cu prioritate — dar nu exclusiv — procese efectuate de un „agent" (sub. gramatical) şi orientate spre un „pacient" — compl. direct. D. medio-pasivă exprima valori variate: activul-intensiv al verbelor deponente şi semideponente, al căror sub. gramatical desemna „agentul" interesat de consecinţele acţiunii (*disjungor* „mă despart"), pasivul — avînd totdeauna „pacientul" drept sub. gramatical (*hostis occiditur* „duşmanul este ucis") —, impersonalul — indicînd un proces al cărui „agent" este nedeterminat (*dicitur* „se spune"). Modificările importante survenite la nivelul formelor în lat. tîrzie, în perioada preromanică, au fost însoţite de redistribuirea valorilor **d.** medio-pasive între cei 3 termeni ai categoriei **d.** reconstituită pe baze noi. Transmiţîndu-se în l. romanice printr-un mare număr de verbe active lat. — la care s-au adăugat şi multe verbe deponente şi semideponente devenite active în urma unui proces de regularizare — **d.** activă apare ca termen nemarcat al categoriei în toate l. romanice; pe lîngă valorile moştenite din lat., acest tip de **d.** preia, în anumite l. romanice (it., oc.), valoarea impersonală (it. *dicono che era interesante)*. Constînd exclusiv din forme analitice,

spre deosebire de situaţia din lat., **d.** pasivă este marcată prin prezenţa, la toate timpurile, a urmaşilor lat. *esse* şi a part. trecut al verbelor cu sens lexical plin, care se acordă în pers., gen şi număr cu sub. gramatical; acesta desemnează totdeauna participantul care suportă acţiunea specificată de verb (rom. *pietonul a fost lovit de o maşină;* fr. *l'ennemi a été battu par les armées alliées*). Inovaţie a l. romanice, **d.** reflexivă (pronominală) este rezultatul dezvoltării unei construcţii specifice verbelor tranzitive, care erau însoţite de pron. reflexiv cînd „agentul" procesului coincidea referenţial cu „pacientul"; acest tip de **d.** este suportul mai multor valori cum ar fi: refl. propriu-zis (rom. *se priveşte în oglindă;* fr. *il se regarde dans le miroir*), pronominalul reciproc (rom. *se ajută reciproc;* fr. *ils s'aident mutuellement*), refl. dinamic (rom. *îşi bate joc de noi;* fr. *il se moque de nous*), sau, în unele l. romanice, refl. impersonal (rom. *se zice că va fi pedepsit*). *A.C.*

diereză. Mult mai puţin frecventă decît sinereza, atît în lat. cît şi în l. romanice. În trecerea de la lat. la l. romanice apare în tratamentul diftongului *au* sub accent în rom. *(aurum>aur)*. În epoca mod., **d.** caracterizează în it. diftongii descendenţi înainte de pauză absolută *(non l'ho detto mai)*. *S.R.R.*

diftongare. A afectat o parte a vocalelor accentuate din majoritatea l. romanice, în mod diferit (cu excepţia sd., pg., unor d. it. merid., unde nu are loc). A fost explicată ca rezultat al contactului lat. cu alte l. (de ex. prin refacerea unei opoziţii de cantitate vocalică sub influenţă franceză în fr. — W. von Wartburg), prin evoluţia internă a fonetismului lat.-romanic: a fost pusă în legătură cu tendinţa de întărire prin lungire a vocalelor accentuate (G. Straka), cu palatalizarea consonantică, cu contextul în care se află vocala (F. Schürr), cu reacţia împotriva unei posibile confuzii între vocalele cu grade apropiate de apertură (A. Haudricourt — A. Juilland). Fenomen de lat. tîrzie sau romanic, independent în fiecare l. romanică în parte. În mod tradiţional se vorbeşte despre o **d.** spontană şi despre o **d.** condiţionată. **D.** spontană, necondiţionată, este specifică pentru rom., dalm., d. istriote, it., fr., sp., frpr., unele d. ret. şi sporadic unele d. pg.; în rom., dalm., d. istriote, sp., unele d. ret. (friul.) şi fr. din N şi din E — atît în silabă deschisă cît şi în silabă închisă, în timp ce în it., fr., frpr., unele d. ret. (eng. s., lad. dol.) — numai în silabă deschisă. În majoritatea acestor idiomuri se diftonghează lat. *ĕ, ae>e̯* (lat. **fele*>rom. *fiere*, it. *fiele*, fr. *fiel*, sp. *hiel; ferrum*>rom. *fier*, sp. *hierro*, dar it. *ferro*, fr. *fer*); în aceleaşi l., cu excepţia rom., *ŏ>o̯* se diftonghează (*focus*>it. *fuoco*, fr. *feu*, sp. *fuego*, dar rom. *foc; ossum*>sp. *hueso*, dar rom. *os*, it. *osso*, fr. *os*); în fr., ret. (eng. s., lad. dol.), d.galo-italice, frpr., se diftonghează şi lat. *ē, ĭ>e̯ (pira*>fr. *poire*, dar rom. *pere* (pl.), it., sp. *pera)* şi *ō, ŭ>o̯* (*gula*>>fr. *gueule*, dar rom. *gură*, it., sp. *gola*). În oc., cat., absenţa **d.** spontane: oc. *fel, ferre*, totuşi *fuec, os, pera;* cat. *fel, ferre, fuk, os, pera*. Sînt rare cazurile de **d.** ale lat. *ī, ū* (dalm.: *amicus>amaik, durus>doyr;* **d.** istriote, d. it. din E Pen. Italice de la Bologna pînă în Marche, unele d. ret.); palatalizarea în rom. a consoanelor urmate de *ĭ* a dus la ipoteza unei diftongări a lat. *ĭ*, prin care se degajă un iot: *dico>zic* ca *deus>zeu*. **D.** nu s-a realizat în anumite contexte în unele l.: context palatal în sp. (cu excepţia unor d.: ast.-leon., arag., unde iot nu împiedică **d.**), it., d. ret. (eng.): *folia*>>it. *foglia*, sp. *hoja*, dar fr. *feuille;* context nazal în rom., friul. *(tempus*>rom., friul. *timp*, dar sp. *tiempo)*. Dintre diftongii rezultaţi, unii s-au menţinut (unele d. frpr. conservă chiar o articulaţie arhaică a diftongului *ie* cu accentul pe *i*) sau îşi modifică pronunţarea *(habere*>v. fr. *aveir, avoir*>>fr. mod. [avwaR]), în timp ce alţii s-au redus (diftongii rezultaţi în fr. din lat. *ŏ, ŏ* s-au redus la vocale anterioare labiale medii: **core*>fr. *coeur, nodus>noeud*). Evoluţii diferite ale diftongilor rezultaţi în funcţie de caracterul închis sau deschis al silabei (dalm.). **D.** condiţionată, influenţată de context, afectează aceleaşi vocale care sînt diftongate în cea mai mare parte a Romîniei *(ĕ, ŏ)*: a fost favorizată în oc. şi în cat. de un element palatal, uneori de un *u*, care urmează vocalei: *lectus*>oc. *lieit*, cat. *llit* cu monoftongarea diftongului; *oculus*>oc. *uolh, uelh*, cat. *ull*. În rom., d. it. şi ret., **d.** condiţionată de timbrul vocalei finale (vezi **metafonie**). În unele d. romanice se produce o **d.** impropriu numită consonantică (ret., frpr.): cel de-al doilea element al diftongului descendent se transformă într-o consoană: **core*>eng. s. *cocr, murus*>frpr. din Valais *muk*. *S.R.R.*

diftongi. Lat. clas. dispunea de o serie redusă de **d.**, toţi descendenţi: *ae* [ai], *oe* [oi], *au, eu* (rar). Din punct de vedere fonologic, **d.** lat. au fost interpretaţi fie ca secvenţe bifonematice, fie *(ae, au)* ca monofonematici. Unii **d.** s-au monoftongat de timpuriu (*ae>e̯*, care se confundă cu rezultatul evoluţiei lat. *ĕ*: lat. *caelum*>rom. *cer*, it. *cielo*, fr. *ciel*, sp. *cielo*, pg. *ceo; oe>e̯*, care se confundă cu rezultatul evoluţiei lat. *ē, ĭ*: lat. *poena*>it. *pena*, fr. *peine*, sp. *pena*). *Au*, mai rezistent, s-a menţinut în oc., ret. (cu excepţia eng. s.), unele d. it. (din zona venetă), dalm. — **d.** vegl..; a devenit [ou] în v. pg., apoi s-a monoftongat; s-a menţinut sau a suferit procesul de diereză sub accent în rom. *(aurum>aur)*, probabil şi în sd., unde în hiatul rezultat s-a introdus o consoană epentetică (**paraula*>v.sd. *paragula;* alteori în sd. *au>a (causa>kasa)*); în d. arom. şi în d. rag. al dalm. *au>af, av*, sub influenţă grec.; în celelalte l. romanice *au>o*: *aurum*>it., sp. *oro*, fr., cat. *or*. În trecerea de la lat. la l. romanice au apărut **d.** secundari, rezultaţi prin diftongare sau prin combinarea unor vocale cu semivocale sau semiconsoane nou create (din sinereza a 2 vocale în hiat după căderea consoanei dintre ele, din vocalizarea unei consoane, din metateza unui iot); ei au apărut şi prin împrumuturi lat. sau de altă origine. O parte a acestor **d.** secundari s-au monoftongat în unele l. romanice: lat. *cantaui*>>**cantai*>fr. *chantai*, sp. *canté*, dar rom. *cîntai*, it., sd. *cantai; area*>fr. *aire*, cat., sp. *era*, dar pg. *eira; alter*>fr. *autre*, sp. *otro*, dar oc. *autre*, v. pg. *outro;* cu excepţia fr. unde s-au produs cele mai frecvente monoftongări, cei mai mulţi dintre diftongii secundari s-au menţinut. Astfel, în l. romanice, inventarul de **d.** s-a mărit, fiind constituit

din **d.** ascendenți și descendenți formați cu ajutorul semiconsoanelor *j* și *w* și al semivocalelor *i̯* și *u̯*; în rom. **d.** ascendenți se realizează și din *e* și *o* asilabici urmați de *a*, rar de *o*: *pleacă, soartă, vreo*. Fără să fie la fel de numeroși în toate l. romanice, **d.** pot ajunge într-o l. la 24 (rom.). Printre particularitățile l. romanice: absența în fr. mod. a **d.** descendenți formați cu ajutorul lui *u̯* (numeroși în v. fr. în urma velarizării lui *l* + consoană, reduși ulterior la vocală simplă); prezența **d.** formați cu ajutorul lui [*y*] semiconsonantic în fr. [fɥiR]; număr redus de **d.** ascendenți și prezența **d.** nazali în pg. Pronunțarea unor vocale ca **d.** sau ca secvență de 2 sunete silabice poate depinde de context; după gr. consonantic oclusivă + lichidă, l. romanice preferă hiatul: rom. *pietre*, dar *cli-ent*, it. *pieno*, dar *cli-ente*, fr. *épier*, dar *pri-er*. Din punct de vedere fonologic, **d.** romanici au fost interpretați ca secvențe bifonematice; doar rom. *ea, oa-* și ca unități monofonematice. *S.R.R.*

diminutivale, sufixe ~. Sensul diminutival e asociat frecvent cu caracterul afectiv, care ia valori favorabile („afecțiune", „admirație", „milă") sau defavorabile. Pentru derivatele cu valori defavorabile vezi **pejorative, sufixe ~.** Singurul **s.d.** lat. vechi (moștenit din i.-e.) este *-o|ulus, -a, -um (sacculus, uetulus, paginula)*, care apare în numeroase forme lărgite prin finala temei: *-e|iolus (*hordeolus, *agnelliolus, *fetiolus); -culus, -iculus, -unculus, -usculus, -uculus (ponticulus, apicula, genuculum); -ellus, -illus, -ollus, -ullus (digitellus, pagella, castellum, corolla)* etc. sau prin compunere cu alte sufixe, de obicei tot **d.**: *-e|i|ullus (asellulus, fabellula); -icellus (monticellus)* etc. Evoluția fonetică și semantică a derivatelor (condiționată, în special, de caracterul lor afectiv) determină, în perioada tîrzie, apariția unor cazuri de ștergere a valorii diminutivale a unor derivate și de pierdere a caracterului lor analizabil *(auricula, agnellus, auicellus, uitellus*; vezi și *castellum, corolla)*. Totodată, se produce îmbogățirea inventarului de sufixe prin crearea de sufixe noi din sufixe vechi prin atașarea unor segmente din baze *(-eolus* etc.*)* sau prin compunere *(-ellulus* etc.*)*, adăugarea sensului diminutival la conținutul semantic al unor sufixe specializate pentru alte sensuri precum: *-inus, -a* „asemănare" *(gemininus, ciconina)*; *-aster* „inferioritate, asemănare" *(surdaster)*; *-uceus*, neatestat cu valoarea diminutivală, dar presupus a o fi avut datorită evoluției sale paralele în rom. și it. (I. Fischer), împrumutul de sufixe: sufixele în *-tt- (Gallitta, Pollitta, Saluitto)*, inițial hipocoristice, ulterior, și **s. d.**, posibil împrumut celtic (B. Hasselrot, S. Ettinger), *-iccus, -a (Bodicca)* cu originea neelucidată (W. Meyer-Lübke). Folosite cu măsură în perioada clas, **s.d.** se dezvoltă puternic în perioada tîrzie, situație reflectată de majoritatea l. romanice. Sufixe moștenite panromanice: *-ellus*: rom. *-el (degețel, mărunțel, lopățea)*; it. *-ello (asinello, tenerello, carrozzella)*; fr. *-eau (pigeonneau, serpenteau, poutrelle, ruelle)*; oc. *-èl (ramèl)*; sd. *-eddu (minoreddu, lingwedda)*; sp. *-illo (asnillo, casilla)*; în pg. nu se mai folosește; *-(e|i)olus*: rom. *-ior (frățior, bolnăvior, surioară)*; it. *-(u)olo (sassuolo, faccenduola, poesiola)*; fr. *-euil (chevreuil)*; sp. *-uelo (agujeruelo, abejuela)*; pg. *-ola (aldeola)*; *-a|i|e|uc(u)lus*: în rom. formații moștenite neanalizabile ca *genunchi, ureche*; it. *-acchio*, dial. *-i|o|ucchio*, împrumutat *-iglia (volpacchio, nucicchia, gallocchio, nasucchiu, vurpiglia)*; fr. *-ille (brindille)*; sp. *-e|ijo (lugarejo, lagartijo)*; pg. *-elho (rapazelho)*. Panromanice cu excepția rom.: *-ittus* (cel mai frecvent), *-attus* (mai ales în d., pentru numele de animale tinere), *-ottus* (puțin frecvent, mai ales augmentativ și peiorativ): it. *-a|e|otto* (friul. *-ût*) *(biondetto, giardinetto, lupetto, casetta, gallotto, giovanotto, agnelût)*; sd. *-i|uttu (konitta, bellittu, keddutta)*; fr. *-e|ot (sachet, ailette, Jeannette, frérot, îlot, Jeannot, menotte)*; oc. *-et (auzelet, peiret)*; sp. *-a|e|ito, -e|ote (cervato, gambeto, caleta, librito, arete, camarote, islote)*; pg. *-i|oto (copito, perdigoto)*. Sufixe moștenite în cîteva l. romanice: *-inus*: it. *-ino (bonino, botteghino, catenina)*; fr. *-in (buffletin, tableautin, bottine)*; oc. *-in (polin)*; sp. *-in(o) (batatín, ansarino, verdino)*; pg. *-inho (copinho, coroazinha)*; *-iccus*: rom. *-ică (măturică)*; sp. *-ico (jovenico, Luisico, señorica)*; pg. *-ico (burrico)*; *-uceus*: rom. *-uț (păhăruț, măsuță)*; it. *-uccio, -uzzo (belluccio, gattuccio, pietruzza)*; *-aster*: it. *-astro (miopastro, pollastro)*; sp. *-astro (eochastro)*. Forme dezvoltate sau compuse ale acestor sufixe: rom. *-icel, -ușel, -uțel (firicel, mielușel, bănuțel)*; *-i|ușor (vîntișor, lucrușor)*; *-ulică, -ă|e|ușică (zidulică, jupînește, mielușică)* etc.; it. *-icino, -olino, -ottino (conticino, ventolino, leprottino)*; *-icciuolo (testicciuola)*; oc. *-atèl, -onèl*; sp. *-ecico (briecico)*; *-ecillo (friecillo)*; *-ezuelo, -ichuelo (cieguezuelo, portichuelo)*; pg. *-zinho (mulherzinha)*; *-zito (cafèzito)*. Sufixe împrumutate: rom. *-că (păsăruică), -iță (fetiță)*, de origine sl.; *-aș (copilaș)*, de origine magh.; *-uș (cățeluș)*, probabil, autohton și moștenit; *-ache (castelachi, Dumitrache)*, de origine ngr.; *-etă (scenetă), -ină (figurină, sonatină), -ulă (notulă)*, de origine lat.-romanică; fr. *-on (aiglon, chaton, girafon, Marion)*, oc. *-ó, -oun (auzeló, catou(n), fourcoun)*, sp. *-ón*, în compuse *(carretón, callejón)*, de origine germanică (W. Meyer-Lübke), dacă nu cumva e o dezvoltare romanică a lat. *-ō, -ōnis* care opune fr., oc. și sp. celorlalte l. romanice în care are valoare augmentativă și peiorativă; fr. *-o|ule, -icule, -uscule (absidiole, lobule, sphérule, théâtricule, jardinuscule)*, de origine lat.: *-oïde (planétóide)* de origine grec. Formații diminutivale moștenite sau de dată romanică care și-au pierdut acest sens și caracterul analizabil: rom. *bunică, ghiocel, inel, tămîioară, ureche, vechi, viței*; it. *anello, sorella, vecchio*; fr. *anneau, chevalet, fourchette, oiseau, soleil*; sp. *abeja*; pg. *abelha*. În asemenea situații, pentru exprimarea valorii diminutivale se creează derivate noi de la cele devenite neanalizabile: rom. *bunicuță, urechiușă*; it. *sorellina*; fr. *oiselet*; sp. *abejuela* etc. (vezi și construcții diminutivale pleonastice, în același timp sintetice și analitice, ca: rom. *mică ferestruică*, it. *piccola chiesetta*). Randamentul funcțional al **s.d.** opune fr. (unde diminutivarea sufixală, înfloritoare pînă spre anul 1600, este sever restrînsă prin influența clasicismului, în favoarea diminutivelor analitice cu *petit*; în l. contemporană continuă să fie productiv numai sufixul *-et(te)*) celor-

lalte l. romanice. Exemple de serii foarte bogate de derivate diminutivale cu sufixe simple sau complexe de la aceeași bază: *mămică, mămiță, mămucă, mămuță; mămăiță, mămicuță, mămițică, mămucuță, mămuleană, mămulică, mămulioară, mămuliță, mămulucă, mămuluță, mămușoară;* it. *lepratto, lepretto, leprotto, leprino; leprettino, leprottino, lepricciuola, leproncello, leproncino. L.V.*

dipinti, tip de inscripții parietale (mai ales pompeiene), care constă în pictarea textului pe zidurile caselor; se executau cu ajutorul pensulei, de obicei în roșu, și conțineau în special apeluri electorale; pretinzînd o tehnică mai dificilă, **d.** conțin mai puține vulgarisme decît inscripțiile de tipul **graffiti.** *I.F.*

diplomă, act oficial, emis de o autoritate civilă sau militară pentru uzul unui particular (lăsarea la vatră sau permisie a unui militar, titlu de proprietate, contract etc.). De obicei datate, **d.** emise de cancelariile regilor franci în sec. 7 și 8 sînt importante pentru lingvistica romanică deoarece, deși bazate pe formule mai vechi, lasă să transpară fenomene de l. contemporane emiterii. Mai rar conservate sînt actele similare ale cancelariilor din Italia sau Spania (vezi **latină tîrzie**). *I.F.*

direct (drept), **complement** (obiect) ~. Arată **obiectul** asupra căruia se exercită o acțiune (rom. *A cîntat o melodie*) sau care reprezintă rezultatul unei acțiuni (rom. *A compus o melodie*). În lat. determina și forme nominale ale verbului, adj. verbale în *-bundus (uitabundus castra hostium)* și (mai ales în lat. arhaică) subst. verbale în *-tio (manum iniectio)*. În l. romanice determină numai cuvinte cu valoare verbală: verbe sau loc. verbale (inclusiv în rom. pred. nominal *a fi* + adj. *dator*: *Acelui necunoscut îi era datoare viața:* cf. și lat. *sententiam scientes estis)* și interj. cu rol verbal (lat. *ecce me* — dar și *ecce homo*, cu nom. exclamativ —, rom. *Iată-mă:* corespondentele romanice ale acestor interj. sînt interpretate uneori ca alte părți de vorbire — adv., prep.: fr. *Me voilà*, it. *Ecco mə*, sp. *Heme aquí*). Un tip izolat de **c.d.** determină verbe de regulă intranzitive (vezi **intern. complement** ~). **C.d.** se exprimă prin subst. (fr. *écouter ses parents*, it. *La madre chiama il figlio*, pg. *Verei meu filho?*, cat. *He trobat el teu germà*) sau substitute (pron., num.: fr. *Chacun défend les siens*). **C.d.** este funcția specifică a cazului **ac.**, construindu-se în genere fără prep. (de unde și **enumerirea** *direct*), eventual cu morfem de partitiv (fr. *donner de l'avoine aux chevaux*). În diverse idiomuri romanice, în măsură mai largă sau mai restrînsă, **c.d.** poate avea o marcă prepozițională (rom. *pe*, în celelalte idiomuri romanice *a*) în anumite condiții semantice (de cele mai multe ori prezența trăsăturilor [+Persoană] — — inclusiv Personificat —, [+Identificat]: drom. *Caut pe un medic; El o călărea pe Pisicuța*, sd. *Appo bisto a mamma*, sp. și *He visto a Cádiz*) și/sau morfosintactice (prezența anumitor specii de pron., art., num.: rom. *Cumperi tabloul acesta sau pe acela, ori pe amîndouă?; L-am ales pe al doilea/cel din urmă; Pe-al lui nu-l vreau;* anumite tipuri de construcții: pg. *Ao mal venceu o bem*, cat. *Ens miràvem l'un a l'altre*, oc. *T'aima plan, mas non pas a ieu)*, anumite reguli guvernînd construirea obligatorie/facultativă a **c.d.** cu sau fără prep. **C.d.** poate fi precedat în rom. și de prep. *la, peste* cu valoare cantitativă *(Au încărcat la lăzi/peste o duzină de lăzi)*. **C.d.** la alt caz decît ac. se întîlnește la pron. rel. din unele prop. subordonate, care pot fi la cazul impus de raportul subordonatei cu verbul regent (rom. *Dă-l cui știi*). Dublarea* **c.d.** (ca și a compl. indirect*) prin forme neaccentuate ale pron. pers. (acordat cu **c.d.**), întîlnită în unele l. romanice numai cu valoare expresivă, este gramaticalizată în alte idiomuri romanice. Regulile obligatorii/facultative de impunere/interzicere a anticipării/reluării (în funcție de topică) **c.d.** sînt legate în primul rînd de prezența/absența prep. înaintea **c.d.** (sp. *A mí me vieron, No lo veo a Pedro*, pg. *Vi-o a ele na praça*, cat. *A tu no t'havia vist*, oc. *Me castiguèt a mièi*), dar și de alte condiții (rom. *Caietul ți l-am înapoiat; A luat-o pe-a mea; Pe altcineva n-am văzut*). **C.d.** se poate exprima și prin verbe la moduri nepersonale. Astfel, **c.d.** se exprimă prin inf. (mai rar în rom. mod., unde i se preferă prop. completive directe cu verbul la conj.: *A încercat a-l convinge/să-l convingă*); în rom. precedat de *a* (nu și după *a putea: A putut dovedi adevărul*), facultativ și de prep. *de*: *a avea (de-)a face*. În alte l. romanice, inf. **c.d.** se construiește fără prep., mai ales după verbe modale (fr. *Je peux partir demain*, it. *Vogliamo lavorare, Disideravamo rivederti*, sp. *Pueden salir*), dar și cu o anumită prep. (fr. *Il essaie de fuir*, it. *Desidero di vincere*, pg. *Gosto de ensinar as crianças*); unele verbe se pot construi cu sau fără prep. sau cu o prep. sau alta (fr. *aimer (de/à) lire; Peut-on espérer (de) vous revoir?*). În rom., **c.d.** poate fi exprimat în unele cazuri prin gerunziu (cu sub. nedeterminat, după verbe *sentiendi: Am auzit vorbindu-se despre asta)* sau prin supin cu prep. *de* după verbe cu sensul „a termina" *(A isprăvit de vorbit* — situație în care în celelalte l. romanice se folosește tot inf.: fr. *J'ai entendu parler de ce la; finir de)*. Unele verbe pot avea 2 **c.d.** necoordonate — unul „al ființei" și altul „al lucrului" (compl. „secundar" — unii contestîndu-i caracterul de **c.d.**), rar ambele nume de lucruri (lat. *pueros docet grammaticam; exercitum Ligerim traducit;* rom. *Învață pe copii gramatica; Varza a trecut-o rîul*), sau al doilea fiind **c.d.** al acțiunii (rom. *Vroia să-l învețe a dansa*, în l. mod. al doilea element fiind mai frecvent o prop. completivă directă cu verbul la conj.: *să danseze;* pg. *Queria ensiná-lo a dançar* — dar și cu compl. indirect al persoanei: *Ensinou-lhe a distinguir o bem do mal*, ca și fr. *Il enseigne la grammaire aux enfants*). Unele verbe cer **c.d.**, respectiv compl. indirect, în funcție de sens (fr. *user* „a produce uzură": *user la pointe d'un couteau*, dar „a se folosi" +*de*: *user d'un droit*), altele se pot construi fie cu **c.d.**, fie cu compl. indirect, fără schimbare de sens (fr. *goûter (à) une sauce*). Diferențe de regim între l. romanice — urmașii acelorași verbe lat. cer în unele l. **c.d.** (fr. *fuir un danger*), în altele compl. indirect (rom. *a fugi de o primejdie*). Uneori **c.d.** nu poate fi distins de compl. indirect (rom. *Mi-am amintit/m-am hotărît a pleca*) *I.V.R.*

directă, propoziție completivă ~. În lat. existau 2 tipuri principale de **p.c.d.**: **c.d.** introdusă prin

conj. *quod* și *quia* (în lat. vulg. de regulă cu ind., după verbe de declarație și de opinie) și prin conj. *quin*, *quominus* (după verbe de piedică, opoziție sau refuz, cu modul conj.): *quin* introducea și **p.c.d.** cu sens negativ depinzînd de o regentă care conținea fie loc. de tipul *non possum facere*, fie construcții exprimînd îndoiala, negative sau interogative și **p.c.d.** introdusă prin *ut* (+conj.) mai ales după verbe și expresii impersonale, după verbe desemnînd cererea, rugămintea, sfatul, îndemnul, ordinul, invitația la o acțiune, urarea, permisiunea și chiar după verbe declarative, cărora le conferea sens injonctiv. **P.c.d.** negative se introduceau prin *ne*, în special după verbe de voință *(Opto ut ueniat ~ Opto ne ueniat)*, de teamă, refuz, piedică, opoziție. Pentru a exprima teama ca ceva să nu se întîmple, se folosea *ne non*. **P.c.d.** introduse prin *ne*, *ut ne*, *ut non*, *ne non* aveau verbul la conj. Lat. populară și vorbită folosea cu precădere *quod* + + **p.c.d.** cu ind., structură cu vechi rădăcini și ale cărei frecvență și amploare vor crește neîncetat; *quod* și *quia* s-au extins și în locul lui *ut*. În lat. tîrzie, **p.c.d.** cu *quod* și *quia* înlocuiesc treptat construcția infinitivală clas. ac. cu inf. chiar după verbe declarative; astfel tipul *Scio te esse bonum* devine *Scio quod tu es bonus*. L. romanice se caracterizează prin simplificarea și sistematizarea structurii **p.c.d.** Conj. *ut*, *quin*, *quominus* au dispărut încă din lat. vulg. După verbele *dico*, *scio*, în a doua jumătate a primului mileniu, în Gallia merovingiană s-a impus *quod*, pe cînd în lat. vulg. din Italia, Spania, Portugalia se pare că a predominat *quia*. În l. romanice occidentale **p.c.d.** este introdusă prin urmașii lat. *quod* > >rom. *că* (arom. *ko*, istrom. *ke*), d. it. merid. *ko*, *cco*, v. friul. *chu*, dalm. *ku*, *ko*; lat. *quia* care s-a redus probabil la **qua* (înainte de consoană)>rom., v. it., sd., v. sp., v. pg. *ca* și la **qui*>**que* (înainte de vocală)>it. *che*, fr., oc., cat., sp., pg. *que*. Negația lat. *ne*, cu rol de conj. care introduce o **p.c.d.**, a fost moștenită în sp. (medievală și clas.), unde după verbe de teamă și preferință apare *no* dubitativ *(Temia no lo denunciasen los vecinos ... = ... que lo denunciasen)*. Toate l. romanice folosesc, în special după verbe *sentiendi* și *dicendi*, un element de relație care continuă adv. lat. *quomodo*>rom. *cum*, it. *come*, sd. *co*, ret. *quo*, *co*, fr. *comme*, oc. *com(a)*, cat. *com*, sp., pg. *como*. În perioada veche, it. folosea și conj. compusă *sì come*, iar în rom. veche și populară exista *cum că*, care apărea uneori și în loc. *precum că*, *pe cum că* (rare în l. literară contemporană). În rom., sp., pg., conj. provenite din *quomodo* se regăsesc încă de la început după verbe *sentiendi* și *dicendi*. În rom. sec. 16, *cum* apărea adesea acolo unde astăzi se folosește *că (Dau știre ... cum am auzit eu)*. *Cum* + conj. în **p.c.d.** corespunde lui *ca să* din construcțiile obișnuite. În fr. și oc., probabil și în it., construcția cu *cum* apare tîrziu. Lat. *si* a fost continuat în toate l. romanice: rom. *să*, it., pg. *se*, sd., fr., oc., cat., sp. *si*. Spre deosebire de celelalte l. romanice, rom. *să* exprimă și alte raporturi de subordonare, diferite de cele din lat. **P.c.d.** din l. romanice poate fi introdusă și prin pron. și adv. rel.-inter. singure sau precedate de prep.: rom. *care*, *cine*, *ce*, *cît*, *încotro*, *unde*, *cînd*; it. *chi*, *che cosa*, *dove*, *quando*, *perchè*, *quanto*; fr. *qui*, *quoi*, *quiconque*, *où*; sp. *quién*, *cuanto*, *donde*. Rom. folosește și pron. nehot.: *oricît*, *oricare*, *oricine*, *orice*, *oricît*. În rom., pron. rel. și nehot. pot apărea numai la nom. sau ac., cele inter. pot fi și la gen. sau dat. *(Vreau să știu a cui este această carte)*. O tendință general romanică este preferința pentru **p.c.d.** cu *que/che*, rom. *că* în dauna construcției infinitivale, frecvente în lat. Modul **p.c.d.** este ind., conj., cond., iar în rom. și prezumtivul. Ind. este folosit atunci cînd regenta afirmă existența unui fapt sigur, probabil sau după verbe/loc. de declarație la forma afirmativă, după verbe de opinie, cunoaștere, percepție senzorială. Aceleași verbe la forma negativă sau inter. cer, în general, în **p.c.d.** conj. (it. *Dico che egli è falso ~ ~ Non dico che egli sia falso*; fr. *Je crois qu'il vient ~ Je ne crois pas qu'il vienne*). Verbele de sentiment, voință, incertitudine introduc o **p.c.d.** la conj. *(Je veux que tu sois sage)*. Există și o variație semantică ind. ~ conj. dictată de sensul verbului din regentă. Semantismul asertiv al unor verbe de tipul „a spune", „a crede" determină alegerea ind. în **p.c.d.**, pe cînd sensul de ezitare, ordin al acelorași verbe determină alegerea conj. (sp. *Dice que vendrá Juan* „afirmație" ~ *Dice que venga Juan* „ordin"). În rom. intervine în plus și forma lexicală a conj.: *să*, *ca ... să* cer numai conj. *(Spune că Ion vine ~ Îi spune lui Ion să vină)*. *Că*, *(pre)cum că*, *de* se construiesc cu ind., cond., prezumtivul. **P.c.d.** introduse printr-un pron. rel.-inter., conj. *cum*, *dacă*, *de* „dacă" se construiesc cu ind., conj., prezumtivul în funcție de sensul verbului din regentă *(Îl întreabă dacă îl mai doare ceva ~ Se întreabă ce să facă. Întreabă dacă ar putea veni astăzi)*. În l. iberorom., conj. *que* se poate suprima, în special după verbe de teamă și voință (sp. *Temieron se perdiese la ocasión*; pg. *Espero tenha recebido a sua carta*) sau într-o frază complexă care conține mai multe **p.c.d.**, *que* apărînd numai înaintea celei dintîi (pg. *Creio que ele é rico e quer comprar a seu carro)*. În majoritatea l. romanice antepunerea **p.c.d.** în frază este însoțită de reluarea acesteia printr-un pron. cu valoare neutră (rom. *Că nu înveți, mi-au mai spus-o și alții*; fr. *Qu'il soit sincère, je le crois*). Modul **p.c.d.** antepuse este conj. în it., sd., fr., pg., iar în rom. ind. În rom. **p.c.d.** introdusă printr-un pron. rel./nehot. în ac., cînd se referă la pers., este frecvent antepusă și obligatoriu reluată prin formele neaccentuate de ac. ale pron. pers. *(Pe oricine venea la el, îl primea cu bucurie)*. Rom. prezintă o structură specifică, caracterizată prin aceea că unele verbe pot avea 2 determinări: compl. direct + **p.c.d.** *(I-a învățat pe elevi să scrie)* sau 2 **p.c.d.** *(Rog pe cine a fost atent să citească lecția)*. În cea de a doua situație, prima **p.c.d.** este introdusă printr-un pron. rel. substitut al numelui unei pers., iar cea de a doua se referă la un fapt, o acțiune sau o situație. *M.T.*

discurs direct, indirect. vezi **stil direct, indirect.**

disimilare. Mai rară decît asimilarea, duce la modificări ale formei fonice a unor cuvinte în lat. vulg. *(augustus>*agustu>*rom. *agust*, fr. *août*, it., sp. *agosto*; *uicinus>*uecinus>*rom. *vecin*, fr. *voi-*

sin, oc. *vezin*, sp. *vecino*, pg. *vezinho)* sau pe terenul cîte unei l. romanice: *suspirare*>rom. *suspinare; formosus*>sp. *hermoso*. Mai frecventă în cazul consoanelor lichide. **D.** poate duce la dispariţia unui sunet: *clauicula*>*cauicla*>it. *cavicchia*, oc. *cavilha*, fr. *cheville ; frater,-e*>rom. *frate; cribrum*> rom. *ciur*. *S.R.R.*

disjunctivă, coordonare ~ În lat. cele mai frecvente conj. exprimînd **c.d.** erau: *aut* (pentru excluziune), *uel* şi *an* (pentru alegerea între 2 termeni), *siue (seu)*. Adesea, conj. de **c.d.** dobîndeau valoare copulativă şi, invers, unele conj. copulative căpătau sens de **c.d.** S-a transmis l. romanice *aut*, panromanic (v. rom. *au*, it., oc., cat., sp. *o*, sd. *a*, ret. *u*, fr., pg. *ou*). Lat. *aut* putea fi întărit de un adv. *(aut uero)*, la fel urmaşii săi în l. romanice (it. *ovvero, ovverramente, oppure, ossia, ovuoi ;* fr. *ou bien ;* v. sp. *o siquer, o bien ;* pg. *o bem*). L. romanice şi-au creat elemente de relaţie proprii pentru **c.d.**, care merge de la exprimarea opoziţiei ireductibile (excluderea reciprocă) pînă la simpla alternare a 2 fapte /acţiuni/ idei, trecînd prin valorile distributive: rom. *sau*<*să*+ + *au ;* în v. fr., v. oc., ret. şi, mai rar, it., urmaşii lat. *nec* iau locul lat. *aut* (v. fr. *feis le tu por mal de moi, por haine ne por despit*). Frecventă folosirea unor forme de conj. prez. sau pf. ale verbului „a fi" în creaţii romanice de tipul rom. *fie—fie*, it. *sia—sia (sia—o, ossia—ossia)*, fr. *soit—soit*, cat. *sia—sia*, sp. *sea—sea, siquier(a)—siquier(a)*, pg. *quer—quer (qu(i)er* considerat de unii pers. 3 sg. de la verbul „a vrea"). Pentru desemnarea momentului nedeterminat al alternativei se folosesc rom. *ori—ori ;* it., v. fr. *or—or ;* sp., pg. *ora—ora*, iar pentru momentul foarte apropiat în viit. sau în trecut se repetă adv. (urmaşii lat. *quando* în toate l. romanice şi alte adv. în fiecare l.: rom. *ba—ba, acum—acum, aci—aci ;* it. *talora—talora, a volta—a volta ;* v. fr. *donc, puis, maintenant, souvent ;* oc. *soen ;* cat. *adés, ara ;* sp. *ya ;* pg. *já*. Rar, **c.d.** se exprimă prin juxtapunere (rom. *Vrei, nu vrei, bea Grigore aghiasmă*). Elementele de relaţie pentru **c.d.** stau între cele 2 unităţi pe care le leagă (rom. *Stă ori pleacă*) sau, mai frecvent, înaintea fiecărei unităţi ca şi în lat. (rom. *Ori stă, ori pleacă*). Cînd se leagă mai mult de 2 termeni, conj. de **c.d.** apare înaintea fiecărui termen (inclusiv primul), între toţi termenii legaţi sau numai înaintea ultimului; cînd se leagă 3 termeni, conj. poate varia (it. *Stasera leggerò o scriverò oppure sentirò la radio*). Prop. în raport de **c.d.** se construiesc cu pred. la acelaşi mod, dar şi la moduri diferite: prima prop. la imp. sau conj. (exprimînd un ordin, un îndemn sau o îndoială) iar cea de a doua la ind. (exprimînd un fapt sigur) (rom. *Ori fă-ţi singur datoria, ori vin eu să te învăţ minte*). *M.T.*

distributiv, numeral ~. Format în lat. cu ajutorul sufixului *-eni*: *septeni, noueni ;* pentru **n.d.** de rang inferior — teme diferite sau formaţii care şi-au pierdut parţial motivaţia: *singuli, bini, terni (trini), quaterni ;* flexibil, se declină ca pl. adj. din clasa *bonus*. În lat. vulg. construcţii analitice: *cata singuli, unus cata unus, unus et unus*. În l. romanice construcţii prepoziţionale: rom *(doi) cîte doi*, it. *a quattro a quattro, quattro per volta, quattro per ciascuno*, fr. *(deux) par deux, deux à deux*, oc. *dos per dos, a dos*, sp. *dos a dos, de dos en dos*, pg. *dois a dois*. În cat., d. it. sept. şi oc. urmaşii lat. *-eni* îşi asumă funcţia de sufix formativ al num. ord. Cîteva **n.d.** conservate cu sens modificat: lat. **singulus*>rom. *singur*, v. fr. *sangle*, sp. *sendos ;* **quaternus*>fr. *cahier*, sp. *cuaderno*, pg. *quaderno ; bini* în d. it. şi ret. (cf. şi rom. *a îm(bin)a*). *S.R.R.*

dubiu'n, argou it. profesional al ţăranilor din Olmo—S. Giacomo Filippo (Italia, reg. Lombardia, prov. Sondrio), folosit în tîrgurile de vite şi de produse agricole. Lexic specific de circa 300 de cuvinte. Astăzi pe cale de dispariţie. *O.S.C.*

dublare (pleonasm gramatical), procedeu de punere în relief a unei poziţii sintactice prin reluarea sau anticiparea sa printr-un pron. Fenomenul îşi are originea în lat., dar în l. romanice a căpătat o mai mare extindere şi se realizează după reguli bine determinate. În lat., o particularitate tipică l. vorbite, definită ca anticipare, este apariţia unor ac. compl. pe lîngă verbe de care depind şi completive (conjunctivale sau interogative indirecte): *Metuo fratrem ne intus sit ; Ego illum nescio qui fuerit*. Un caz frecvent de reluare îl ofereau structurile anacolutice. *Nominatiuus pendens* — nom. folosit la început de prop. sau frază indiferent de funcţia sintactică pe care o avea — putea fi reluat printr-un pron. la cazul cerut de rolul sintactic pe care îl îndeplinea. În lat. tîrzie putea fi reluat şi un nume în ac.; procedeul nu era însă obligatoriu *(Altera, nil obstat)* şi avea loc sporadic cînd numele reluat era un pron. *(Tu, si te di amant, agere tuam rem occasiost)*. Pentru majoritatea l. romanice (cat., sp., pg., sd., gasc., d. it. merid.), **d.** îşi are originea în lat. şi este direct legată de dezvoltarea în lat. vulg. a unui compl. direct prepoziţional, cu lat. *ad*>cat., sp., pg., it., sd. *a*. Acelaşi proces are loc mai tîrziu, în plină epocă romanică, dar cu prep. distincte şi independent de la o zonă romanică la alta, şi în rom., eng., frpr., fr. din Bruxelles, d. it. sept. **D.** este mai răspîndită în l. iberorom. şi se realizează prin reluare sau anticipare, în funcţie de topică, prin forme neaccentuate ale pron. pers. (pentru compl. şi sub.), forme accentuate (pentru sub.) sau prin alte tipuri de pron. Pot fi dublate compl. direct (rom. *Aceeaşi problemă au pus-o şi alţii ; Pe mine nu m-aţi consultat ; Îl aşteptau pe Ion ;* sd. *Ca sa mama abu tuo la fekit liiera ;* it. *Tuo fratello, non l'ho visto ;* fr. *Il s'efforçait de se l'imaginer, cette femme, dans ses gestes intimes ; Vous me la promettez, votre amitié ? ; Cette chambre, je ne la trouvais pas belle ;* sp. *Tu libro, lo tengo en casa ; A mí me vieron ; No le veo a Pedro ;* cat. *A Na Maria, la varen veure ; Te criden a tu, no a mi ;* pg. *A meu avô nunca o vi rezando*) şi compl. indirect (rom. *Ţie ţi se cuvine premiul ; Ţi-au dat ţie partea asta ; I-au dat copilului toate jucăriile ;* sd. *Mi serbit d'accumortu, cando nom bid' a ttie, a mie su pianto ;* it. colocvială *A Giovanni io non gli parlo ; A me, non mi ha detto niente ;* cat. *A mi, no m'agraden les pruues ; T'escriu a tu ;* sp. *A mi me gusta más el otro ; ¿Qué mal le hacía a usted ese gato ? ;* pg. *Ao Pedro, falaram-lhe ; Olhou-me a mim*). Reluarea este

general romanică. Fr. şi it. literară manifestă preferinţă pentru reluarea unui *nominatiuus pendens* (it. *Pietro, non l'ho visto ; Pietro, non gli ho detto niente ; Io, c'è una cosa de bello che prima d'addormentarme me dà fastidio tutto ;* fr. *Pierre, je ne l'ai pas vu ; Pierre, je ne lui ai rien raconté ; Mes fils, je suis fier d'eux*). *Nominatiuus pendens* era reluat şi în perioada veche a celorlalte l. romanice şi supravieţuieşte încă în aspectul lor colocvial : sp. *(De) las manchas, ni rastro queda de ellas ;* pg. *Eu, parece-me caro*. Unele l. prezintă aspecte particulare ale **d.** : pentru reluare sau anticipare se pot folosi şi pron. adverbiale (fr. *De ceux-là, monsieur, nous n'en parlerons pas ; Il en fait, des fautes ; Cette loi sainte, il faut s'y conformer*) ; în rom. este obligatorie reluarea compl. direct/indirect exprimat prin pron. rel. *care (N-a mai venit băiatul pe care ni l-ai recomandat ; Te-au căutat colegele cărora le-ai promis manualul)*. În sp., **d.** prin pron. pers. a compl. direct sau indirect şi-a pierdut din valoarea emfatică iniţială, menţinută în celelalte l., unde folosirea este mai restrînsă. **D.** se mai întîlneşte şi la alte poziţii sintactice. În rom., sub. exprimat prin subst. plasat în faţa pred. poate fi reluat printr-un pron. pers. *(Oamenii se gîndeau şi ei la ale lor ; Necazurile au şi ele hazul lor)* ; exprimat printr-un pron. pers. aşezat după pred., sub. poate fi reluat printr-un subst. *(Te bate el tata ; Te căptuşeşte ea, Mărioara, acuşi ! ;* după unele opinii, *tata* şi *Mărioara* au funcţie de apoziţie). În fr., sub. poate fi dublat prin forme accentuate de pron. pers. sau printr-un pron. dem. neutru *(Je ferai ceci, moi ; Toi, tu feras cela ; Soixante ans, cela compte)*. Anticiparea sub. se realizează prin pron. pers. neaccentuate de pers. 3 sau prin pron. dem. neutre *(C'est grave, cette affaire ; Elle me fit peur, cette lettre ; Ils arrivèrent enfin, ces fameux comices)* ; pentru scoaterea în relief a sub. se mai foloseşte şi reluarea printr-un pron. pers. neaccentuat *(La très célèbre cathédrale, dès en arrivant, elle s'indique)*. În fr., sub. situat departe de pred. este reluat printr-un pron. pers. *(Un noble, s'il vit chez lui dans sa province, il vit libre)*. În prop. inter. sau exclamative, sub. este reluat prin forme neaccentuate de pron. pers. de pers. 3 (fr. *Dieu laissa-t-il jamais ses enfants au besoin ? ; Que se passe-t-il chez vous ? ; Ces personnages, qui sont-ils ?*, dar *Qui sont ces personnages ;* d. it. : mil. *Lü el dorma ;* florent. *Te, tu se'tutto grullo*). În fr. poate fi reluat printr-un pron. pers. neutru şi numele predicativ *(Charmante, elle l'est dès maintenant)*. Construcţie marcată la origine, **d.** tinde să-şi piardă valoarea expresivă datorită uzurii provocate de apelul frecvent la anticipare sau reluare (în fr., sub. dublat, *L'homme, il arrive*, devine în fr. colocvială o construcţie nemarcată, *L'homme il arrive*). În frază, **d.** se realizează cu ajutorul pron. pers. neutru, care reia sau anticipează o întreagă prop. (fr. *Nous le jurons tous : tu vivras !*). În rom., **d.** caracterizează completivele directe introduse prin pron. sau adj. rel. ori nehot. referitoare la pers. şi precedate de prep. *pe ;* reluarea este mai răspîndită *(Pe cine muncеşte să-l respecţi)*, anticiparea este facultativă : *(Îl) iubesc pe oricine mă iubeşte*. Completiva indirectă rom. introdusă prin pron. pers. sau adj. rel. ori nehot. în cazul dat. sau ac. cu prep. *la* poate fi reluată sau anticipată printr-un pron. pers. în dat. plasat în prop. regentă ; reluarea este obligatorie *(Oricui a venit i-am dat cîte ceva ; La cîţi mi-au cerut părerea le-am spus-o deschis)*, anticiparea este în general facultativă şi sporadică : *(Îi) dau cui îmi cere ; (Îi) spunem oricui merită*. *C.L.*

dublete (~etimologice), pereche de termeni provenind din acelaşi etimon, dintre care unul este moştenit, iar celălalt a pătruns ca urmare a influenţei lat., împrumutat : lat. *directus* > rom. *drept ~ direct*, it. *dritto ~ diretto*, fr. *droit ~ direct*, sp. *derecho ~ directo*, pg. *direito ~ directo*. Între **d.** diferenţe de ordin fonetic (termenul moştenit s-a supus procesului evolutiv care i-a modificat aspectul fonic, în timp ce cel împrumutat este doar adaptat sistemului l.) şi semantic (primul reflectă o evoluţie a sensului care l-a condus de cele mai multe ori la denumirea unei realităţi concrete, în timp ce cel de-al doilea este adoptat mai ales pentru a denumi o noţiune abstractă). Mai numeroase în faza veche a l. romanice, unde concurenţa dintre ele a determinat uneori eliminarea unuia dintre termeni : împrumuturi lat. în fr. *baptiser, tribut*, pg. *diácono, feliz*, substituie formele vechi *bapteier, treü*, pg. *diago, fiiz*. Cele mai multe **d.** par să fie specifice fr., unde evoluţia fonetică a cuvintelor moştenite a creat diferenţe între forma rezultată şi etimon mai mari decît în celelalte l. romanice, în rom. puţine la număr, deoarece formele împrumutate nu sînt datorate în general unei influenţe lat. directe. *S.R.R.*

duriense de jos *(baixo-duriense)*, subd. pg. (d. interamnense). NV Portugaliei (Baixo Douro). Vocalele nazale închise *-õ-* şi *-ẽ-* se pronunţă deschis *(fonte, pente)*. *C.L.*

duriense de sus *(alto duriense)*, subd. pg (d. transmontan), NE Portugaliei (Alto Douro) : *ou* > *ô*, *eu* > *ê*, *-ẽ-* > *-ã-*. *C.L.*

dʒudezmo *(dʒudyo)*, variantă vorbită a isp. Turcia, Grecia, Bulgaria, Iugoslavia, România, Maroc, SUA, Israel şi, izolat, în alte ţări ; 400 000 vorb. în mare majoritate bilingvi (faţă de cei 360 000 în majoritate monolingvi din 1900). Folosită la radio, în publicaţii şi ca l. de conversaţie în Israel, dar numai ca l. de conversaţie familială în celelalte ţări (în multe oraşe balcanice nu mai este vorbită de tineri). În Maroc (hakitía) cedează în faţa sp. Se consideră (H. V. Sephiha) că **d.** s-a conturat ca o variantă distinctă de sp. pe la 1620, după ce evreii sp. s-au stabilit în afara graniţelor Spaniei. **D.** a avut, datorită izolării sale, o evoluţie diferită de sp., caracterizată prin păstrarea unor arhaisme şi apariţia unor inovaţii. Diverse varietăţi : hakitía şi tetauni (Maroc) şi altele în Pen. Balcanică, unde se disting 2 arii, una în NV, mai arhaică, şi alta mai inovatoare ; varietate socială fragnol[2]. Se deosebeşte de sp. prin arhaisme şi inovaţii. Arhaismele mai evidente în fonetică : păstrează în linii generale sistemul consonantic al sp. din sec. 15 (distincţia între *s* şi *z* : *peso*, dar *kaza*, şi dintre *ʃ* şi *ʒ* : *paʃaro*, dar *muʒer*, africata *dʒ* cu reguli de distribuţie faţă de *ʒ*, ca în v. sp. : *dʒugar, andʒel*, dar *aʒeno*). Arhaisme cu răspîndire geografică limitată : africata *dz (ondzi, podzu)*

în NV Pen. Balcanice şi în Turcia; *v* labiodental *(lavar)* la Sarajevo şi Bucureşti, ca în d. ast.-leon. Arhaisme în distribuţia consoanelor (lat. *f-* păstrat, *-d-* şi *-g-* sînt oclusive, păstrarea lat. *mb*: *lamber, lombo*, ca în d. ast.-leon.). În flexiunea verbală forme arhaice de pf. s. pers. 3 de la *traer, ver (truʃo, vido)*. Numeroase cuvinte arhaice *(atorgar, merkar)*, păstrate şi în d. sp.: arag. *(abufarse, adobar, lonso, chuflar)* şi ast.-leon. *(kamareta, kazal)*. Inovaţiie sînt datorate unor factori interni sau externi. Inovaţiile interne se regăsesc în d. sp.: *yeismo; seseo;* dispariţia a numeroase cuvinte din terminologia referitoare la natură; apariţia unor fonetisme (*-e, -o>-i, -u* in V Pen. Balcanice; *e* + *r̄* sau *r* + consoană>*a*: *garra, ƒuarta*, ca în d. a rag.: *gu-* la iniţială de silabă care începe în sp. cu *w*: *guerto, tuguerto* = sp. *huerto, tuerto*); forme analogice în morfologie (desinenţa *-i* se generalizează la pf. s. pers. 1 sg. a tuturor verbelor; impf. în *-iba (iba, riyiba, kiriba)*; derivate sau sensuri noi. Inovaţiile externe nu au afectat structura **d.**: gr. consonantice noi, 2 desinenţe de origine ebr. pentru pl. subst. (*-im* masc., *-ot* fem.), cu randament slab, şi înlocuirea inf. prin conj. în unele construcţii (Bitolja şi Sarajevo), la fel ca în l. balcanice (vezi **uniunea lingvistică balcanică**). Numeroase cuvinte din tc. *(adʒile, bakal, kolaʒ, kušak, mendel)*, ngr. *(aßer, iskularitʃa, makare, nikotʃiri, triandafila)*, fr. *(viaʒe, faßorizar, posedar, orozo)*, it. *(atʃetar, alora, dunke, dʒenitoris, ma, perikulo)*, bg. *(baraban, divio, vladika)*, scr. *(bik, groʃ, lude)*, pg. *(akavidarse, ainda, alfinete, batir, embirrarse, preto, burako)*, cat. *(kale)*, ebr. *(ganeden, xaver, xenosa, kavot, malsin, mamzer, mazal;* multe au pătruns prin ladino), rom., ar. (Maroc), cu deosebiri cantitative în funcţie de ţara în care se vorbeşte **d.** *M.S.*

E

e mut (caduc, instabil, feminin, surd), denumire dată fr. *e* grafic, fără accent, în silabă deschisă, inclusiv în monosilabe. Se poate realiza ca o articulație vocalică silabică *(prends-le)*, asilabică *(humble)* sau zero *(pas de chance)*. Pronunțarea sau nepronunțarea lui poate depinde de context, fiind determinată de numărul de consoane care se pot sau nu se pot pronunța împreună: *un énorme éléphant* dar *une énorme pancarte* (există cazuri în care pronunțarea prin care se realizează un **e m.** nu corespunde unui *e* grafic: *ours blanc*, cu **e m.** între cele 2 cuvinte) sau de stilul comunicării: recitarea poeziei clasice, romantice, presupune pronunțarea lui **e m.**, în timp ce vorbirea familiară are tendința să-l reducă. Atunci cînd se realizează articulatoriu, **e m.** se aseamănă fr. [œ], pronunțat mai relaxat. Convențional, în transcriere fonetică, este notat prin [ə]. Descrierile fonologice îl consideră fie un fonem independent, pornind de la rarele cazuri în care se realizează o opoziție **e m.** ~ ~zero: *dehors~dors*, fie îi neglijează existența. Provine din vocale neaccentuate lat.: în silabă inițială din *a* sau *e (caballus>cheval, levare>lever)*, în silabă medială din orice vocală care nu s-a sincopat *(ornamentum>ornement)*, în silabă finală din *a (porta>porte)* sau din orice altă vocală după un gr. consonantic *(intro>entre, humilis>humble)*, din orice vocală în cuvintele monosilabice *(ego>je, illum>le)*. În v. fr. avea pronunțarea unei vocale medii centrale, asemănătoare rom. [ə], cu valoare silabică, care capătă din ce în ce mai mult, începînd cu sec. 15, o pronunțare labializată, datorată unei labializări spontane. Treptat își pierde valoarea silabică. *S.R.R.*

ebraică, influență~. S-a manifestat asupra lexicului unor l. romanice (it., fr., oc., sp.) și mai ales asupra lexicului și sintaxei idiomurilor iudeo-romanice. Contactul dintre ebraică și l. romanice a avut loc mai ales prin intermediul *Bibliei*, astfel că multe cuvinte ebraice au pătruns în l. romanice occidentale prin latina ecleziastică (it. *allelúia*, fr. *alléluia*, sp. *aleluya ;* it., fr. *amen*, sp. *amén ;* it. *serafino*, fr. *séraphin*, sp. *serafín*), iar în rom. prin v. sl. sau greacă *(aleluia, amin, serafim)*, deci nu sînt elemente ebraice, în sensul etimologiei directe. Singurele elemente ebraice pătrunse direct sînt cele din variantele iudeo-romanice, ca rezultat al unor traduceri biblice iudaice sau ca urmare a faptului că evreii de l. romanice din diversele colonii (it., prov., sp.) au introdus în vorbirea lor romanică unele elemente ebraice. Numai puține cuvinte ebraice au pătruns și în vorbirea populară sau în l. comună ale unor l. romanice; sînt și mai puține cuvintele ebraice din această categorie care să fie răspîndite în mai multe l. romanice (it. *tareffe*, v. oc. *trefan*, v. cat. *trefa*, sp. *trefe*, pg. *trêfo*). Cuvinte ebraice în cîte o l. romanică: it. *ghetto* (din it. s-a răspîndit în alte l. romanice), fr. *macaf*, *nap*, *t(h)otu-bohu*, oc. *mesilla*, *sugatar*, *taut*, sp. *malsín*, *máncer*. Dintre acestea unele fapte sînt de argou (fr. *nap ;* oc. *taut*). Unele l. romanice (it., fr., sp.) au împrumutat din ebraică termeni tipici pentru cultura ebraică (it. *cabala*, fr., sp. *cábala*). Calcuri semantice și structuri sintactice după ebraică în idiomurile iudeo-romanice. *M.S.*

eivissano, vezi **ibizan.**

element predicativ suplimentar. Poziție sintactică mai puțin studiată; în lucrările de specialitate despre lat. este abordată sporadic. Diferențe terminologice de la o gramatică romanică la alta: fr. *attribut du complément*, spre deosebire de numele predicativ, numit *attribut du sujet ;* it. *attributo/complemento predicativo ;* sp. *(complemento) predicativo* sau *predicatoide*. **E.p.s.** și numele predicativ din gramaticile de tip tradițional corespund atributivului din gramaticile mod. Asemănări între **e.p.s.** și numele predicativ: au dublă subordonare (față de un verb și față de un nume); exprimate prin nume, stau în același caz (nom., ac. și — pentru rom. — gen.). Deosebiri: **e.p.s.** depinde de anumite interj. (rom. *Iat-o și șefă ;* sp. *Hela desengañada y arrepentida*) și numai de un verb predicativ (la orice mod), în timp ce numele predicativ se raportează obligatoriu la un verb copulativ; **e.p.s.** se referă la un nume cu funcție de sub. (it. *Ritornò sano e salvo ;* sp. *Sus padres vivían felices*), compl. necircumstanțial (rom. *O știu a dracului ; Îi spunem Ioana ;* it. *Lo abbiamo eletto presidente*), nume predicativ (rom. *Ion este inginerul dorit la noi ca director*) sau atr. (rom. *Răspunsul unei fete considerate inteligentă m-a derutat*), în vreme ce numele predicativ se raportează întotdeauna la un nume sub. **E.p.s.** lat. exprimat prin subst. sau adj. se acordă cu numele regent în gen, număr

și caz *(Ibant obscuri ; Matutinus venit)*. În l. romanice, acordul se realizează numai în gen și număr; **e.p.s.** se exprimă prin subst. cu sau fără prep. (rom. *Au trimis-o ca profesoară la Zăvoaia ;* fr. *On l'a choisi pour chef ; Vous parlez en soldat ; On m'élit roi ;* sp. *Colocó a su sobrino de aprendiz ; Tiene a su tio por dueño de todo*), pron. (rom. *Drept cine mă iei?*), adj. (rom. *O știam de descurcăreață ;* fr. *Elle se considère capable ; Je les sais honnêtes ;* sp. *Antonio llegó cansado a casa ; El camarero trajo frito el pescado*), adv. (rom. *Fata a venit încîntată, dar mama nu s-a întors tot așa*), interj. (rom. *Ne-a lăsat paf*) sau verb la forme nepersonale (sp. *El muchacho corria por la calle silbando ;* sd. *Lu appo bidu bendzende;* rom. *Pe tata îl credeam de neînduplecat ; Vedeam ideea de unitate a se arăta*). Locul obișnuit al unui **e.p.s.** este după verb. Vezi și **predicativă suplimentară, propoziție ~.** *C.L.*

elipsă. În lat. este obișnuită absența anumitor verbe *(sum, inquam, dico, facio)* sau subst. *(filius, filia, uxor, templum, aedes)*: *Venturum se dixit* (**e.** lui *esse*: „a zis că el va veni"); *At ille* (**e.** lui *inquit*: „iar el a zis"); *Verania Pisonis* („Verania, soția lui P."); *Ventum est ad Vestae* („am ajuns la templul Vestei"). Cînd lipsesc verbele *dico, facio*, este obligatorie exprimarea sub. *(Scite enim Chrysippus, ut gladii causa uaginam, sic praeter mundum cetera omnia aliorum causa esse generata)*. **E.** este frecventă în anumite întrebări *(Quid enim? ; Quid ergo? ; Quid igitur?*, unde sînt omise verbele *ais, censes, censemus*) sau în formulări paremiologice: *audaces fortuna* (**e.** lui *iuuat*: „norocul îi ajută pe cei îndrăzneți"); *manus manum* (**e.** lui *lauat*: „o mînă spală pe alta"). Tipurile de **e.** lat. se continuă și în l. romanice: în proverbe, maxime (rom. *Vorba multă, sărăcia omului ;* fr. *A père avare, fils prodigue* — **e.** pred.; fr. *Loin des yeux, loin du coeur* — **e.** sub. și a pred.); în prop. inter. sau exclamative (rom. *Și pe cînd nunta? ;* fr. *A quand votre visite? ; Honneur aux braves!* — **e.** pred.). **E.** pred. se întîlnește atît în prop. principale (rom. *Îl iubești? — Îl[iubesc], dar asta nu te privește pe dumneata ;* sp. *Yo llevaba zapatos, y ellos [llevaban] botas*), cît și în prop. subordonate concesive (fr. *Elle paraissait moins vieille qu'à l'ordinaire, bien que décolorée*), cauzale (în fr., introduse prin *parce que, puisque*: *Le puritanisme est faux, parce que contraire à la nature humaine*). **E.** mai afectează sub. (rom. *Florile n-au cătare la noi, nici legumele, că avem și noi în grădină ; [lucruri] de-aceste se vînd numai la oraș*), apoziția (rom. *Ileana [nevasta] lui Ion*), compl. (rom. *Noi am venit și în alte rînduri, dar el n-are habar [de venirea noastră]*). **E.** unei întregi prop. este mai rară pentru principale (fr. *Si j'étais roi [,je serais heureux]!*), mai frecventă în cazul subordonatelor (condiționale, modale comparative ipotetice): sp. *Lo dice como [lo diria] si estuviera seguro ; Se lo llevaré por [que lo tenga] si lo necesita. C.L.*

eliziune. Apare în unele l. romanice la joncțiunea cuvintelor pentru a împiedica hiatul. Este un fenomen obligatoriu în: rom. (pron. pers. sau refl. în ac., formă neaccentuată + aux. pf. c.: *m-a văzut, s-a dus ;* prep. *într* + art. nehot.: *într-un*), it. (art. sau prep. articulată + subst., adj. sau pron.: *l'amico, all'altro*), fr. (art. hot. + subst., adj., pron. care încep cu o vocală sau cu *h* mut în scris: *l'eau, l'homme, l'autre;* pron. pers. sau refl. în dat. sau ac. formă neaccentuată + verb: *m'oblige, s'est douté ; ne* + verb: *n'est ; de* + subst.: *d'espoir*), oc., cat. sau facultativ (rom. *nu* + vb.: *nu aude* sau *n-aude*). Nu era notată în l. romanice vechi sau nu era atît de frecventă. Nu există în sp. (decît în vorbirea neîngrijită: *m'ha dicho*) și este rară în pg. Des utilizată în poezie. În scris se notează prin apostrof sau prin cratimă (rom.). *S.R.R.*

Eljas, graiul portughez din ~. vezi **Valverde del Fresno, graiul portughez din ~.**

emfază (punere/scoatere în relief, reliefare). În lat., sublinierea unor părți de prop. sau a unor prop. în cadrul unui enunț se realiza îndeosebi prin topică, elipsă și repetiție. Pe lîngă aceste procedee, în l. romanice se mai întrebuințează în mod curent și dublarea, construcțiile perifrastice, accentul frastic (numit și accent logic sau sintactic) și despărțirea în silabe. Aceste mijloace se folosesc adesea în cumul. Prin dublare sînt marcate deseori sub., compl. direct și indirect. Dezvoltarea unei opoziții emfatic ~ neemfatic la **pron. pers.** compl. este o inovație romanică. Structura emfatică se obține prin folosirea pe lîngă același verb atît a formelor pronominale neaccentuate, așezate în fața verbului, cît și a celor accentuate, plasate după sau înaintea verbului (rom. *Mi-l dai mîine dimineață*, sp. *Me lo das mañana por la mañana* — structuri neemfatice; rom. *Mi-l dai mie mîine dimineață, Te ceartă pe tine*, sp. *Me lo das a mí mañana por la mañana, Me vieron a mí* — **e.** slabă; rom. *Mie mi-l dai mîine dimineață, Pe tine te ceartă*, sp. *A mí me lo das mañana por la mañana, A mí me vieron*, cat. *A mí, no m'agraden les prunes* — **e.** tare). La pron. pers. cu prep., **e.** se realizează prin topică (rom. *Spre tine se îndreaptă atenția lor*, sp. *Contigo nos enfadamos ~ ~* rom. *Atenția lor se îndreaptă spre tine*, sp. *Nos enfadamos contigo*). În fr., **e.** se exprimă prin folosirea formei de pron. pers. accentuat însoțit de prep. *à* pe lîngă un subst. precedat de adj. pos. *(mon livre à moi)*. În sp., adj. pos. folosit în enclizã are valoare emfatică *(mi padre ~ padre mio)*. Prin topică pot fi reliefate, în prop., îndeosebi sub., numele predicativ, apoziția și compl.; în frază, subiectiva, predicativa, completiva directă și indirectă. Au valoare emfatică și construcțiile perifrastice în care apar pron. sau adv. rel. (de tipul rom. *Ceea ce contează este că sînteți sănătoși ; Ei sînt aceia care ne-au semnalat greșelile ;* it. *Sono io che ti ho chiamato ; È che il bambino mangi che m'interessa ; Ciò che importa è che i climatologi concordino su questo fatto ;* sp. *Es que los demás no comprenden nada ; Vaya unos legisladores que nos hemos echado ; Ha sido Mercedes quien ha entregado un ramo de flores ; Ha sido en la fiesta del colegio donde Mercedes ha entregado un ramo ; ¡Es mucha la soberbia que tiene! ; Pasado que hubieron algunos minutos, el jesuita, sobreponiéndose a su emoción, dijo ...*), superlativele romanice în *-i(s)simo*, formațiile cu anumite prefixe (rom. *arhi-*, sp. *archi-*), expresii cu semnificație cantitativă *(sp. la mar de cosas, hace un siglo, me importa un bledo)*, anumite comparații (sp. *Sabia más que*

Lepe). Folosind același procedeu, există mai multe posibilități de reliefare a aceluiași constituent al enunțului (sp. *Yo lo mando ~ Soy yo el que lo manda ; Soy yo quien lo manda ; Quien lo manda soy yo*): schimbarea pron. rel. sau prin topică. În it. există și alte formule de punere în relief: *essere a* + inf., *non fare (altro) che* + inf., *se ... ... essere (Non sono stato i suoi amici a metterlo nelle mani dei nemici ; Non facevo altro che osservare stupita queste vestigia del passato ; Se ci torno tutte le estati è perché ritrovo i miei parenti*). În fr., pentru izolarea unui constituent asupra căruia se atrage atenția se folosesc diferite formule cu sau fără pron. rel. în structură: *c'est ... qui/que, (en) voilà/voici (... qui/que), il y a ... qui/que, quant à*. Unele dintre aceste formule ale **e.** sînt specifice fr. și se numesc galicisme *(il y a, c'est ... ... qui/que)*: *C'était la lune qui l'avait rendu si pâle ; Décidément, c'est à lui qu'on en veut ; En voilà une histoire ; Voici un geste que je n'approuve pas ; Quant à l'avenir, on ne le peut regarder en face ; Pour ce qui est de moi, je gagne mille fois plus*. În oc., ca formulă de detașare se folosește *(a) quò es ... que*. Un procedeu sintactic al **e.** slabe este folosirea, în coordonare, a elementelor de relație corelative (rom. *Au venit și ei și ceilalți ; Sau pleci sau te apuci de treabă ;* sp. *O yo me engaño mucho — repuse — o ahora van a atacar a San José*). Accentul frastic poate scoate în evidență orice constituent al enunțului (în l. scrisă se întrebuințează sublinierea): *Acólo Andrei îl întîlnește pe Ion* (nu în altă parte), *Acolo Andréi îl întîlnește pe Ion* (nu altcineva), *Acolo Andréi îl întîlnéște pe Ion* (nu face altceva), *Acolo Andrei îl intîlnește pe Ión* (nu pe altcineva). Despărțirea în silabe este un procedeu frecvent al **e.** (rom. *V-am mai spus eu că toți cei de aici sînteți niște i-res-pon-sa-bili !* ; sp. *Los han comprendido siempre los in-te-li-gen-tes*). **E.** slabă se exprimă prin lungirea vocalelor accentuate (rom. *Ajutoor ! Săriți ! Mă omoară vampiirul ! prefectul asasiin !*). *C.L.*

emilian, d. it. (gr. it. sept., subgr. galo-italic). N Italiei (reg. Emilia Romagna, NV reg. Toscana, N reg. Marche), San Marino. D. foarte neomogen, ca urmare a întinderii și poziției sale geografice (prezentînd zone de interferență cu celelalte d. sept., cu d. tosc. și cu d. centro-merid.) și a fărîmițatei sale istorii culturale (absența unui centru unic de iradiere a normei lingvistice pe întreaga arie a d. Subd.: **e.** occidental (prov. Parma, Reggio nell'Emilia), **e.** oriental (prov. Modena, Ferrara, Bologna, vezi și **bolognez**), mantovan, vogherez-pavez, lunigian, romagnol, galo-picen. Caracterul profund inovator al foneticii **e.** explică apariția unor forme a căror descendență din etimonul lor lat. este adesea greu de recunoscut. Foarte extinsă palatalizarea lui *a* accentuat în silabă deschisă (*leg, nɛz, funtɛna* = it. *lago, naso, fontana*); trecerea lat. *ŏ* și *ŭ* la *œ* și respectiv *y* restrînsă la zona de NV a reg., mai ales prov. Piacenza) (*fœk, rœda, fym, zygar* = it. *fuoco, ruota, fumo, giocare*); frecvente fenomene metafonice, cu excepția zonei de NV a reg. (sg. *tavɔ* ~ pl. *tevd*, sg. *dulour* ~ pl. *dulur* = it. *tiepido* ~ *tiepidi, dolore* ~ *dolori*); deschiderea lat. *ĭ* și *ŭ* înainte de nazală la *e* și respectiv *o* *(veña, marena, fom, fjom* = it. *vigna, marina, fumo, fiume)* ; prezența diftongilor descendenți (ca în d. lig.), în special în graiurile centrale și orientale *(dulaur, butaiga, vʒeį* = it. *dolore, bottega, vicino)*; prezența vocalei *ə* în unele graiuri; d. sept. cu cele mai frecvente sincope ale vocalelor mediale (lat. *septimana>stmena*, lat. *ianuarius>dʒner*, lat. *dominica>dmaʒiga)* ; numeroasele gr. consonantice apărute în urma sincopelor au cerut adesea apariția unor vocale anaptictice și protetice *(tseruv, mentər, amstir, artsaver* = it. *cervo, mentre, mestiere, ricevere)* sau a unor epenteze consonantice *(taŋder, gambra* = it. *tenero, cocomero)* ; consonantizarea semivocalei inițiale *w* (it. *uomo* pronunțat *vwomo* sau *vomo*); palatalizarea lui *l* preconsonantic *(voiṗa, aiḃre, soiḳ* = it. *volpe, albero, solco)* ; lat. *-kt->-tʃ* în majoritatea graiurilor **e.** *(latʃ, notʃ* = it. *latte, notte)* ; tendința de a generaliza desinența *-a* la toate subst. fem. sg. *(ava, karna, neva* = it. *ape, carne, neve)*. Cele mai vechi atestări **e.** sînt în grai bolognez. Registrul aulic al unei „**e.** ilustre" în operele ferrarezilor Matteo Maria Boiardo (1441—1494) și Ludovico Carbone (1435—1482). Cuvinte de origine **e.** în lexicul it.: *aleatico, birichino, cappelletti, catechino, ocarina, tortellini*. *O.S.C.*

engadinez (ladină), d. ret. (gr. romanș). Elveția, periferia de E (reg. Engadina). 2 subd. (eng. s. și eng. j.) și un grai (din Val Müstair). Influență it. *(regaler, piler, amaló)* mai puternică decît în surs., unde le corespund termeni lat. sau germ.; influență germ. mai slabă. *M.S.*

engadinez de jos (eng. j. *vallader*), subd. ret. (gr. romanș, d. eng.). Elveția (reg. Engadina de jos, partea din Valea Inului dintre Zernez și frontiera cu Austria, cu centre directoare Zernez și Scuol); 17 000 vorb. Folosită ca l. de predare în învățămîntul elementar. Lat. *au* conservat, spre deosebire de eng. s. (unde *>o*). Primul text — traducerea *Psalmilor* (1562) de către D. Chiampel — a fixat detaliile structurii **e.** evitînd nuanțele locale. Scriitori contemporani: Peider Lansel (1863—1943), poet, Cla Biert (1920—1981), prozator, autorul primului roman în **e.** *(La müdada)*. *M.S.*

engadinez de sus (eng. s. *puter*), subd. ret. (gr. romanș, d. eng.). Elveția (cant. Graubünden, cu centrul Samaden). L. națională, alături de surs., în cant. Graubünden. Folosită ca l. de predare în învățămîntul elementar și sub forma unui curs facultativ în unele școli medii. Diftongare caracteristică a vocalelor accentuate numai în silabă deschisă, lat. *ĕ>eį*, dar rămîne nediftongat înainte de lichide sau ambianță palatală (lat. *decem>desch, celum>tschel, bella>bella)* ; lat. *ŏ>oų* în silabă deschisă, dar rămîne nediftongat în silabă închisă (în silabă închisă are loc uneori diftongarea metafonică *(ŏ>œ)* sub influența lui *-u*): lat. *nouus>>nouv*, dar *ossu>öss ;* lat. *ē>ai* [ɛ]: lat. *stella>staila ;* palatalizarea lat. *ŭ>y* (de tip galorom.), ca în unele variante ale lad. dol., spre deosebire de rezultatul *i* din surs.: lat. *muru>mür, una>üna* (**e. de s.** are, de aceea, vocale anterioare labializate *œ, y*, absente din surs.; *œ* provine din lat. *ŏ* urmat de o palatală + *u* ; lat. *foliu>fögl ;* lat. *a* accentuat *>e*, ca în fr., dar fără legătură cu fenomenul din fr., în opoziție cu celelalte d. ret. (cu excepția unor graiuri lad. dol.): lat. *prata>preda ;* lat. *au>o*

numai în **e. de s.** (în celelalte d. ret. păstrat, inclusiv în eng. j.); lat. *tauru>tor ;* fenomen caracteristic **e. de s.** — diftongarea impropriu numită consonantică, prin care al doilea element al diftongului (*ou<ŏ*) devine *k, g* dacă se află în ultima silabă a cuvîntului (lat. *cor>cocr, flos, flore>flucr*); proteza vocalică înaintea lui *r-* (lat. *rete>arait*); cantitatea vocalică cu valoare fonologică, la fel ca în friul. (*nef* „nepot" ~ *nēf* „nouă"); palatalizarea generalizată a lat. *k + a, g + a* (ca în surs., lad. dol., friul.) devenite medio-palatale scrise *ch*, respectiv *gi*: *caput>cheu, gattus>giat*. Compl. direct nume de pers. cu prep. *a* (*il vegl vaiva laschà al pover mat* „bătrînul l-a lăsat pe bietul băiat"). Primul text — 1527 — un poem de 704 versuri *(Chianzun de la guerra dal Chiasté d'Müs)* de Gian Travers (1483—1563). **În e. de s.** prima traducere (1560) într-o l. romanică a *Bibliei* lui Luther, datorată lui G. Bifrun, care are importanța traducerii lui Luther pentru l. germană. Bifrun a contribuit la crearea l. scrise în **e. de s.** A fixat relațiile **e. de s.**, evitînd nuanțele locale. Sec. 17—19 se caracterizează prin traduceri într-o l. retorică, calchiată după it. și lat. În sec. 20 se creează o nouă ortografie, mai apropiată de pronunțare, și se revine la stilul simplu din sec. 16. Ordinea literelor din alfabetul **e. de s.** este originală: *i, u, a, m, j, ü, r, o, n, e, v, h, t, ö, l, p, b, f, d, s, c, k, ch, g, sch, qu, dsch, tsch, gl, gn, z, c, x. M.S.*

engleză, influență ~. S-a exercitat asupra tuturor l. romanice (mai puțin sd., ret., oc.). În toate l. romanice **i.e.** este relativ recentă (it., fr., cat., sp., pg. după sec. 18, rom. — sec. 20). Factorii care au favorizat **i.e.** au fost diferiți de la o țară la alta, de la o epocă la alta. Factorii politici (în Italia și Franța — sec. 18 — o adevărată anglomanie determinată de concepțiile liberale din Anglia; stăpînirea ins. Menorca de către Anglia, sec. 18; influența S.U.A. asupra țărilor din continentul latino-american), economici (superioritatea industriei mecanice engl., raporturi comerciale intense la început cu Anglia și apoi cu S.U.A., influența americană asupra continentului latino-american, cu precădere a țărilor din Antile, America Centrală și Mexic), culturali (literatura romantică engl., producția cinematografică americană, dezvoltarea sportului în Anglia), sociali (modul de viață american), lingvistici (prestigiul l. engl. ca l. internațională) au dus la difuzarea engl. și în țări romanice. La baza **i.e.** în cea mai mare parte a cazurilor un bilingvism individual. **I.e.** — mai ales în lexic. Unele dintre cuvinte au pătruns și în l. literară și în vorbirea cotidiană în rom., it., fr., cat., sp., pg.; termeni politici (it., fr. *budget*, fr. *session, voter*), de transport (it. *tram(way)*, fr. *tramway*, sp. *tranvía*, it. *vagone*, fr. *wagon*, cat. *vagó*, sp. *vagón*, it., fr. *tunnel*, sp., pg. *túnel*, fr. *klaxon*, sp. *claxón*, fr. *tender*, sp. *ténder*, it., fr., sp. *ticket*, it., fr., sp. *stop*, fr., sp. *cárter*, fr., sp. *jeep*), de sport (it., fr. *golf*, it., sp. *tenis*, fr. *tennis*, it., fr. *sport*, cat. *esport*, sp. *deporte*, it., fr. *foot-ball*, sp. *fútbol*, it. *drib(b)lare*, fr. *dribbler*, fr. *derby, goal, performance, record, sprinter*), de mîncăruri și băuturi (it. *bistecca*, fr. *bifteck*, cat. *bistec*, sp. *bifes, bistec, bisté*, pg. *bife*, fr., sp., cat. *rosbif*, fr., sp. *whisksy*), de economie (fr., sp. *dumping*, fr., sp. *trust*, fr., sp. *stock*, fr. *chèque*, sp. *cheque*), de viață socială (fr. *cocktail*, sp. *coctel*, fr., sp. *snob*, fr. *snobisme*, sp. *esnobismo*, fr., sp. *lunch*, pg. *lanche*, fr., cat., sp. *club*, cat. *interviu*, fr., sp. *interview*, cat. *dandi*, fr., sp. *dandy*, it., fr., cat. *yacht*, sp. *yate*, pg. *iate*, fr. *reporter*, cat. *repòrter*, sp. *repórter*, fr. *meeting*, cat. *míting*, sp. *mitin*, fr. *touriste*, sp. *turista*, fr. *confort*, sp. *confort*e), dansuri și muzică (fr., sp. *jazz*, it., fr. *fox-trot*, sp. *foxtrot*), îmbrăcăminte (it., fr. *sweater*, sp. *suéter*, fr., sp. *jersey*, fr. *smoking*, sp. *esmoquin*). Uneori termeni fr. din engl. au fost împrumutați în trecut de engl. din fr. (*budget*<engl. *budget*<v. fr. *bougette* „sac mic"). Multe cuvinte engl. au pătruns în rom., it., sp. prin fr. (adesea este greu de precizat dacă este un împrumut din **e.** sau din fr. Sînt mai sigur din engl. cuvinte ca rom. *mass-media, ranger, reprint* pătrunse în ultimii ani în rom.). Calcuri semantice mai numeroase în sp. am. și în fr. canadiană (fr. *réaliser*, sp. *realizar* „a-și da seama", sp. *estimar* „a calcula") sau frazeologice (it. *alta fedeltà*, sp. *alta fidelidad*, fr. *guerre froide*, sp. *guerra fría*, sp. *perros calientes*). Multe cuvinte engl. au o viață relativ scurtă, fiind înlocuite de termeni autohtoni: sp. *speaker* (la radio), *parking, interwiew* au fost înlocuite prin *locutor, aparcamiento (estacionamiento), entrevista*. Dintre d. romanice cu cea mai mare **i.e.** — d. menorquin. *M.S.*

epenteza. S-a realizat în l. romanice mai ales ca urmare a apariției prin sincopă, a unor gr. consonantice greu de pronunțat, (mai frecventă în fr.: lat. *cam(e)ra>chambre, *ess(e)re>être, sim(u)lare>sembler, spin(u)la>épingle*), dar prezentă și în sp. *(hom(i)nem>hombre, mem(o)rare> membrar)* sau prin împrumutarea de cuvinte noi (tc. *damla*>rom. *dambla*, magh. *zsemlye*>rom. *jimblă*, sl. *slobivŭ*>rom. *zglobiu*). Frecventă în **unele d.** (epenteza lui iot în d. asturo-leonez, extr., **a lui** *k* în gr. *sl* în graiul **crișean**: *sclab*). Vezi și **anaptixa.** *S.R.R.*

epiteză, vezi **paragogice, vocale ~.**

Ermisende, graiul din ~, grai pg. (d. transmontan). Spania, prov. Zamora (Ermisende și satele din jur: Calabor, Tejera, Sta. Cruz de Abranes). Se conservă *ou*<lat. *au ; ei*>*e ;* nu are *v*, dar are *θ*, de origine sp. Art. hot. masc. *el, al*, ca în d. sp. ast.-leon. *Pola, polas* (<prep. *por* + art. hot.), ca în vechea pg. și galic. actuală. Foarte frecvent sufixul diminutival *-inho*. Influență sp. în lexic. *C.L.*

ermitaño, creolă sp. dispărută. Filipine. S-a dezvoltat din pidginul sp. ternateño. *M.S.*

estremenho, subd. pg. (d. pg. merid.). Centru—SE Portugaliei (prov. Estremadura). În poziție internă, *-ẽ-* neaccentuat>*-ĩ- (lembrar)*, *-õ-* neaccentuat>*-ũ- (comprar) ; ẽ* inițial închis>*ĩ (entrar), õ-* închis>*ũ (ondeado)*. *C.L.*

etrusc, substrat ~. Influență asupra lat. și probabil regional asupra it. (d. tosc.). Etruscii au locuit în Italia, într-un terit. care a variat în decursul timpului (din centrul Italiei, unde era Etruria propriu-zisă — actuala prov. Toscana — au ajuns și în Cîmpia Padului și în Alpi). L. etruscă, l. mediteraneană neindo-europeană, cu o origine

foarte discutată (nu poate fi pusă în relație cu vreo altă l. studiată din antichitate). Transmisă prin 10 000 de inscripții (90% sînt nume proprii; cea mai lungă — tableta de la Santa Maria di Capua — 500 de cuvinte), dintre care numai 15 sînt bilingve sau paralele. Cu excepția cîtorva zeci de cuvinte, textele etrusce nu au fost interpretate satisfăcător. Din etruscă s-au transmis lat. multe cuvinte *(urbs, populus* „popor", *columna, puteus)*, nume de zei *(Minerua, Siluanus)*, nume de locuri (după unii și *Roma*), sufixul *-na (catena, sagina)*, modelul de denominație personală prin *praenomen, nomen* și *cognomen* (Marcus Tullius Cicero; vezi **antroponime**). În it., elementele etrusce mai evidente în oiconime (Chianti, Modena, Ravenna, Todi). Unii (Cl. Merlo, C. Battisti) consideră că *gorgia toscana** este rezultatul **s.e.**, părere respinsă de alții (G. Rohlfs, S. Heinimann, G. Contini, R. A. Hall Jr.). *M.S.*

exclamație. Dată fiind structura gramaticală a lat., **e.** prezintă citeva particularități morfosintactice: subst. stă în voc., însoțit deseori de particula exclamativă *o (o di boni!)*, sau în dat. *(uae misere mihi!)*, nom. *(fabulae!)*, ac. *(nugas!)*. Cînd prop. este exclamativă directă, iar verbul apare la un mod pers., sub. stă la nom., prop. se introduce prin adj., pron. sau adv. relative cu valoare exclamativă *(quantum nos lusissemus!)*; cînd verbul este la inf. și sub. în ac., prop. exclamativă directă se introduce prin *ne* legat de cuvîntul accentuat în frază *(mene incepto desistere!)*. Prop. exclamativă indirectă este o subordonată subiectivă, apozitivă sau completivă cu verbul la conj. *(perspicite quanta potestas permittatur!)*. L. romanice au menținut tipul de prop. exclamativă introdusă prin adv. și pron. relative sau interj. (it. *Come e quanto è bella!*, fr. *Comment est-ce possible!*, sp. *¡Cómo galopaba el condenado!*, pg. *Quantos alunos chumbados este ano!*, rom. *O, bietul om!*). Verbul poate fi la un mod pers. (rom. *Ce-aș mai pleca!*, it. *Che cosa è la vita!*, pg. *Quem diria!*), dar și la inf. (fr. *Te mesurer à moi!*). Tendință de extindere a construcțiilor nemarcate de elemente exclamative (adv., pron.), rolul de marcă (nespecifică) a **e.** revenind în acest caz topicii (rom. *Repede mai trece timpul!*, it. *Viene la primavera!*, fr. *Est-il bête!*) sau exclusiv intonației, pentru frazele incomplete (sau neorganizate): rom. *Frumoasă fată!*, fr. *Mon portefeuille! C.L.*

expletiv, vezi **prepoziție ~, negație.**

extremeño, d. sp. de tranziție între d. ast.-leon., cast. și and. SV Spaniei (prov. Cáceres, Bajadoz). Structura actuală a **e.**, caracterizată printr-un amestec de fapte and., ast.-leon. și cast., se explică prin condițiile istorice (terit. în care se vorbește **e.** a fost cucerit de leonezi și cast. în sec. 12 și 13). 2 principale varietăți dial. (Cáceres și Badajoz); grai caracteristic: chinato. Particularități cu răspîndire în cea mai mare parte a domeniului **e.**: intonație caracterizată printr-o prelungire pronunțată a silabei accentuate; folosirea art. la pron. pos. accentuat *(el tu padre, la mi hermana)*, nefolosirea art. înaintea numelor de rîuri *(el puente sobre Guadiana)*; imp. în *-ai (echai, mirai)* și pf. de tipul *dijon, trajon*; sufixul *-ino* generalizat *(niño, burranquino)*; ast.-leon. lexicale *(apañar, enciva, zorondo)*. Particularități ast.-leon. (prov. Cáceres): închiderea lui *-e, -o* la *-i, -u (abaju, pobri)*; epenteza lui iot la finala cuvîntului *(matancia* = sp. *matanza)*; păstrarea lat. *-mb-* (lat. *lambere*<*lamber* = sp. *lamer)*; *-d*>*l (mielga, mayoralgo)*; *pl-, kl-, fl-*>*pr-, kr-, fr- (*plattus*>*prato* = sp. *plato, clavus*>*cravo* = sp. *clavo, flore*>*fror* = sp. *flor)*. Răspîndite numai în N prov. Cáceres: păstrarea aspirației provenite din lat. *g-, j- (hjernu)*, palatalizarea lat. *s- (sabbatum*>*ʃabau* = sp. *sábado, sole*>*ʃol* = sp. *sol)*. Particularități merid. existente și în d. and. (prov. Badajoz): pronunțarea aspirată a sp. *jota*; aspirația lui *-s* și dispariția lui la sfîrșit de cuvînt *(ləh amigo)*; pierderea distincției dintre *-r* și *-l (peol)*; căderea lui *-d- (deo)*; *seseo*. Răspîndire mai mare (și în E prov. Cáceres) au *yeísmo* și *rehilamiento*, ultimul cu o puternică tensiune articulatorie în reg. Mérida. Andaluzisme lexicale *(aterminarse, cerillos, tarraya)*. Literatură cu multe particularități **e.**: *Extremeñas* de Gabriel y Galán, 1902 (Cáceres) și *El miajón de los castúos* de Luis Chamico, 1912 (Badajoz). *M.S.*

F

fá d'Ambú, vezi **annobonez.**

fala arraina, vezi **barranqueuho.**

falla charra, vezi **mirandez.**

faria, argou fr. profesional al coşarilor de la sfîrşitul sec. 19, Savoia. *S.R.R.*

fassan, grai ret. (gr. ret. central, subgr. lad. (dol.). N Italiei (Val di Fassa, centru: Vigo). Palatalizarea lat. *a* accentuat, la fel ca în eng. s. şi fr., are loc în orice poziţie (ca în gard.); gr. lat. *bl, fl, pl>bi, fi, pi*; lat. *kl* şi *gl>ki, gi* ca în amp.; *-re* de la inf. păstrat, la fel ca în nonez, spre deosebire de celelalte graiuri lad. centrale unde dispare; păstrarea distribuţiei între dat. şi ac. pron. pers. accentuate pers. 1 şi 2 sg., la fel ca în gard., surs., **friul.**; sufix peiorativ *-ăč*<lat. *-aceu (matonač* „trîntor"). *M.S.*

fayau, argou fr. profesional al zidarilor de la începutul sec. 19, dep. Puy-de-Dôme. *S.R.R.*

fazendeiro, creolă „rudimentară" vorbită la São Paulo de brazilieni cu ascendenţă mixtă, africană şi it. *C.L.*

fărşerot, grai (complex de graiuri) rom. (d. arom., gr. nordic). S R.P.S. Albania (localitate originară Fraşari = alb. Frasher; azi în special în zona oraşului Korça şi în prov. Çemeri), Grecia (prov. Macedonia, Epir şi Tesalia), S R.S.F. Iugoslavia (R.S. Macedonia) şi R.S. România (gr. numeros în jud. Constanţa). 6 vocale în poziţie accentuată (vocala nedeterminată *â* corespunzătoare lui *ə* şi *ɨ*; realizată uneori ca æ). 4 vocale în poziţie neaccentuată (neutralizarea opoziţiei între *e* şi *i*, respectiv *o* şi *u*). Diftongul *ea* (<*e* accentuat ... *e, ă*)>ɛ: *lemne, fată*. Vocalele finale *i* şi $u>{}^{i}_{\dagger}$, respectiv ${}^{u}_{\dagger}$ (asilabice) după orice gr. consonantic, inclusiv oclusivă + lichidă: *socru*, pl. $socr^{i}_{\dagger}$; *muşcl'u*, pl. $muşcl'^{i}_{\dagger}$. Afonizarea vocalei finale *ă*: $acas^{i}_{\dagger}$, $musc^{ă}_{\dagger}$, $capr^{ă}_{\dagger}$ (deci chiar după oclusivă+lichidă). Vocale nazale: *stpâne* „straie", *mĕpu* „măr", *aγõńa* „repede". Absenţa lui λ (>iot sau *ǵ*): *iau; gâγînă* sau *gaγ'înă*. 2 sau chiar 3 realizări ale consoanei *r*: apical, velar sau/şi uvular; după unii cercetători (M. Caragiu Marioţeanu) opoziţie fonologică între *r* şi *R* (ɔ), contestată de alţii (N. Saramandu). Reducerea gr. consonantice *rl, rn* la *R* (ɔ), $\overline{R}$ ($\bar{ɔ}$): $au_{ɔ}{}^{u}$ „urlu", *ia*$_{ɔ}$*ă* „iarnă". Reducerea gr. consonantic *mn* la $\bar{m}$: $l\bar{m}^{i}_{\dagger}$. Sunete lungi: vocale accentuate *(akāţă, fičōri)* şi unele consoane ($\bar{m}$<*mn*, $\bar{R}$<*rl, rn*). Art. hot. *-l* nu se pronunţă. Împrumuturi alb. specifice: *măiauă* „vîrf", *tepăr* „mai mult", *vălment* „război de ţesut". Deosebiri lingvistice între sexe: femeile au *r* uvular şi, într-un grad mai mare decît bărbaţii, vocale nazale, vocale lungi şi vocale neaccentuate închise. Asemănări relativ numeroase cu d. drom. (subd. vestice). *M.A.*

Félibrige (*École avignonnaise*, reforma mistraliană), mişcare creată în 1854 în Provence (şi răspîndită mai ales după 1876 în toate prov. oc.) de 7 tineri poeţi (Frédéric Mistral, J. Roumanille, Th. Aubanel ş.a.), care au activat pentru o a doua Renaştere (după cea din sec. 16 — vezi **occitană medie**), contemporană cu cea cat., a l. şi literaturii oc. **F.** <*fe libre* „credinţă liberă" a pus la baza l. literare oc. subd. rhod. al d. prov. din reg. Avignon—Arles (în special graiul din Maillane, localitatea natală a lui Mistral), acest subd. avînd un caracter inovator foarte marcat, chiar în contextul d. prov.; din forma literară propusă au fost eliminate particularităţile fonetice şi morfologice cele mai aberante, s-au introdus cuvinte din alte d. sau derivate noi, conservîndu-se însă unele variante morfologice, galicisme, împrumuturi savante insuficient adaptate. F. Mistral (1830—1914) — cel mai ilustru reprezentant al **F.** — este autorul, printre altele, al poemului *Miréio* (1859), care i-a adus în 1904 premiul Nobel, şi al monumentalului dicţionar al l. oc. *Tresor dóu Felibrige* (1878—1886), rămas pînă astăzi un instrument de lucru indispensabil. Mişcarea felibreană (mai ales prin J. Roumanille) a creat şi un sistem ortografic („felibrean" sau „mistralian") pentru l. oc., de inspiraţie fr. (grafia *ou* pentru [u]), cu caracter declarat fonetic, dar în fapt cu concesii etimologismului (notarea în scris a unor consoane finale căzute în pronunţare), criticat şi pentru că s-a îndepărtat de grafia trubadurilor*. **F.** a reînnodat legăturile culturii oc. cu aceea a l. neolatine surori, inclusiv cu literele rom. reprezentate prin V. Alecsandri — premiat la reînviatele „jocuri florale" de la Montpellier (1878) pentru al său *Cintec al gintei latine* de către un juriu prezidat de Mistral şi din care au făcut parte şi romanistul it. G. I. Ascoli şi dialectologul fr. Ch. de Tourtoulon. Cu o recoltă

literară foarte bogată, **F.** se diversifică după reg., în sinul său apărînd chiar grave disensiuni. După dispariţia lui Mistral, l. literară şi grafia create de **F.** n-au reuşit să se impună în celelalte prov. oc., fiind concurate de cele promovate de mişcarea* occitanistă; mistralismul are însă pînă astăzi adepţi fervenţi pe felibrii mai ales din Provence. *I.V.R.*

feminin. Termen al opoziţiei de gen, ternară în lat. şi rom., binară în celelalte l. romanice. Subst. **f.** denumesc fiinţe de sex femeiesc (rom. *muiere*, it. *moglie*, fr. *femme*, sp. *mujer*, pg. *mulher*), de sex bărbătesc sau femeiesc (rom. *gaiţă*, it. *ghiandaia*, fr. *alouette*, sp. *alondra*, pg. *calhandra*), inanimate (rom. *masă*, it. *tavola*, fr. *table*, sp., pg. *mesa*). În l. romanice cîteva subst. **f.** denumesc fiinţe de sex exclusiv bărbătesc (rom. *cătană*, it. *ordinanza*, fr. *recrue*, sp. *ordenanza*, pg. *sentinela*). Subst. **f.** lat. îşi menţin genul cu unele treceri izolate la masc. În lat. şi în l. romanice, **f.** subst. se exprimă fie cu ajutorul unor teme diferite faţă de masc. (lat. *pater~mater*, rom. *tată~mamă*, it. *padre~madre*, fr. *père~mère*, sp. *padre~madre*, pg. *pai~mãe*), fie cu ajutorul moţiunii: prin desinenţe (lat. *lupus~lupa*, rom. *nepot~nepoată*, it. *lupo~lupa*, fr. *loup~louve*, sp., pg. *lobo~loba*) sau prin sufixe moţionale; în unele l. şi d. romanice, (şi) prin flexiune internă (rom., d. it. centro-merid.); rar, în cazul subst. epicene, cu ajutorul unui determinant care se adaugă formei de masc. (lat. *lupus femina*, rom. *elefant femelă*). **F.** adj. variabile cu desinenţe diferite pentru masc. ~ **f.** se realiza în lat. prin apartenenţa lor la decl. diferite: *-us* (decl. 2) ~ *-a* (decl. 1). În l. romanice **f.** se formează de la masc. cu ajutorul desinenţelor: rom. *bun~bună*, it. *buono~buona*, fr. *bon~bonne*, cat. *bo~bona*, sp. *bueno~buena*, pg. *bom~boa*. Ca urmare a evoluţiei vocalelor finale neaccentuate desinenţele de **f.** sînt vocalice în l. romanice (lat. *-a*>rom. *-ă*, it., oc., cat., sp., pg. *-a*), cu excepţia fr. unde sînt — în codul oral — consonantice *(long* [lɔ̃] *~longue* [lɔ̃g], *neuf~neuve)* sau reduse la zero *(fini~finie* [fini]*)*; în codul scris, **f.** este marcat cu ajutorul unui *e* (*e* mut<lat. *-a*). Opoziţia masc. ~ **f.** la subst. poate exprima, în afara unei opoziţii de sex, opoziţia animat ~ inanimat (agent ~ acţiune sau agent ~ instrument): rom. *treierător~treierătoare*, fr. *un aide~une aide*, it. *il trompetta~la trompetta*. *S.R.R.*

figoun, nume dat de locuitorii reg. Provence graiurilor it. (lig.) din Biot, Vallauris (lîngă Antibes), Mous şi Escragnoles (la V de Grasse), care reprezintă enclave în domeniul oc., fiind rezultatul unor colonizări încurajate în sec. 15—16 pentru repopularea zonelor decimate de epidemiile de ciumă sau de războaiele religioase. *I.V.R.*

finală (de scop), **propoziţie circumstanţială ~.** În lat. clas., **p.e.f.** era introdusă prin *ut* şi, la forma negativă, prin *ne*. Modul folosit era conj. (prez. şi impf.). Principalele corelative: *eo, ideo, idcirco, ob eam rem/causam, eo consilio, ea causa ut (ne)* etc. Dacă **p.e.f.** conţinea un comparativ, se folosea abl. adverbial *quo*, cu corespondentul *quo ne*. Lat. tîrzie folosea şi pe *qua* cu valoarea „ca pe această cale", apoi **f.** Conj. clas. *ut* şi *ne* au dispărut în lat. vulgară, încă din sec. 4—5 *ut* fiind treptat înlocuit de *quo*, mai tîrziu de *quod* şi de *quia*. Anumite conj. sau adv. au dobîndit în l. romanice valoare **f.** Lat. *si*>rom. *să* (cf. şi *pentru ca ... să, ca să*), prep. lat. *de*>rom. *de* (populară, specifică l. vorbite). Unele l. romanice, mai ales în perioada veche, au recurs la descendenţii lat. *quomodo*: v. rom. *cum (să)* (sec. 16), v. cat. *com*, v. sp. *como*. V. rom. *ca* (cf. şi *ca să*) a primit diverse explicaţii: lat. *quia* (ipoteza este plauzibilă, deoarece şi în sd. conj. *ca*<lat. *quia* poate îndeplini funcţia **f.**), lat. *qua* (A. de Cihac), contaminare între *quia* şi *qua* (J. Herman), extinderea valorii comparative a lui *ca*<lat. *quam* (W. Meyer-Lübke), disimilare vocalică *(ca să*<*că să*, A. Philippide). Dacă se admite etimologia *quod*>*că*, s-ar putea invoca ideea unei supravieţuiri a loc lat. *quod si*, dobîndind sens **f.** pe măsură ce lat. *si*>rom. *să* însuşi şi-a dezvoltat această valoare. După J. Herman, ar fi mai just să se pornească de la sensul cauzal al lui *că*, foarte frecvent, care a dat naştere unei nuanţe **f.** secundare, subliniată de prezenţa unui *să* **f.** Moştenind noua valoare **f.** a lui *quod/quia*, unele l. romanice dezvoltă în **p.c.f.** conj. *que/che* (it., fr., oc., sp., pg. după un verb principal la imp. sau inter.). L. romanice au dezvoltat diverse tipuri de loc. conjuncţionale **f.**, formate din: prep. *pro, per*+(pron. rel.)+conj. (it. *perchè* — cu valoare primară cauzală —, *perocchè, perciò che*; fr. *pour que*, oc. *per (tal) que*; cat. *perquè, per tal que*, sp. *para que, por que*; pg. *para que, porque*; rom. loc. mod. *pentru ca să*. Oc. şi v. sp. dispun de loc. *por amor que*. Alte loc. sînt formate din prep. *a(d)*+conj./pron. rel.: it. *acciocchè* (literar învechit), *a che*; fr. *à ce que* (introduce **p.c.f.** după verbe regente, de tipul *venir, veiller, aspirer)*; sp. *a que*. Există o serie de loc. conjuncţionale **f.** centrate pe urmaşii lat. *finis* „scop": it. *affinchè* (ieşită azi din uz); fr. *afin que, à cette fin que, à seule fin que*; cat. *a fi que*; sp. *a fin de que*; pg. *a fim de que*. În rom. populară se foloseşte şi construcţia de tipul *ca doar (-doar)*, cf. şi formaţia *(cu) chip ca să*. În l. romanice occidentale, modul general folosit în **p.e.f.** este conj. Aceeaşi conj. sau loc. conjuncţională poate introduce în unele l. romanice o consecutivă sau o **f.**, în altele o cauzală sau o **f.**, în funcţie de modul subordonatei (fr. *Il s'y prend de telle manière qu'on ne peut le blâmer* — ind. traduce consecinţa ~ *Il s'y prend de telle manière qu'on ne puisse le blâmer* — conj. exprimă scopul; în it. conj. *perchè*, caracteristică cauzalei, poate marca şi scopul, **p.e.f.** construindu-se cu modul conj. În rom., **p.e.f.** construite cu conj. exprimă o acţiune realizabilă. **P.e.f.** introduse prin conj. *de* se construiesc cu ind. sau imp. (verbul lor fiind la acelaşi mod şi timp cu cel din regentă), **p.e.f.** introduse prin *de*+ +ind. exprimînd o acţiune reală (sensul lor este apropiat de acela al coordonatelor copulative), iar imp. exprimînd o acţiune realizabilă Rom. construieşte uneori **p.e.f.** cu elemente corelative în regentă, mai ales cînd regenta precede **p.e.f.** Corelativele formate cu un pron. dem. sînt reprezentate de loc. adverbiale *de aceea, d(e)-aia, de asta, pentru aceea*. Elementele de relaţie introductive

disting în l. romanice **p.c.f.** pozitive de cele negative. În fr. **p.c.f.** negativă este introdusă prin loc. formate cu subst. *crainte* şi *peur*: *de crainte que* (+conj.), *de peur que* (+conj.). În rom. **p.c.f.** negative se deosebesc de cele pozitive prin prezenţa negaţiei (cu sau fără elementele de întărire *cumva* şi *care cumva*): *(ca) să nu, (să) nu cumva să, pentru ca să nu, pentru ca nu cumva să, să nu care cumva să, ca nu, (care) cumva să*. **P.c.f.** se plasează în general la sfîrşitul frazei, după regentă. În unele l. romanice, prop. atributivă determinativă poate avea şi valoare **f.** Vezi şi **scop, complement circumstanţial de ~.** *M.T.*

finale, consoane ~. Inventarul **c.f.** era în lat. clas. format din *m, s, t*, care apăreau frecvent în această poziţie, şi *k, d, l, n, r*, mai puţin frecvent. Slăbirea articulatorie a **c.f.** poate fi considerată o tendinţă constantă a fonetismului lat., ale cărei efecte se întîlnesc din lat. arhaică, manifestîndu-se fie în sensul neutralizării opoziţiei de sonoritate *(ad>at, quod>quot)*, fie în sensul reducerii totale a articulaţiei. Singura **c. f.** care cunoaşte o conservare mai extinsă este *-s*, care se păstrează în Romania occidentală şi în sd., ca marcă a numărului sau a pers. În faza romanică, *-s* a dispărut în: fr. (din sec. 13 atunci cînd cuvintele următoare începeau cu o consoană; în sec. 16 se definitivează pronunţarea actuală care sonorizează *-s* prin *liaison*), frpr., oc. (cu excepţia d. lang. şi gasc.), d. galo-italice, unele d. ret., unele d. sp. (and., extr., can., murc., uneori printr-o fază de pronunţare aspirată: *las olas>lah olah> la ola*). Celelalte **c.f.** dispar, cu următoarele excepţii: conservare sporadică în monosilabe (lat. *cum*>it., sp. *con*, dar rom. *cu*); menţinere grafică cu actualizarea pronunţării consoanei în context intervocalic prin *liaison* (lat. *uidet*>fr. *voi(t)*, dar *voit-il*); păstrare a consoanei cu adăugarea unei vocale paragogice în unele d. sd. (lat. *cantat*>[kantaθa], dar rom. *cîntă*, fr. *chante*, it., sp., pg. *canta*); menţinere a consoanei datorită unei metateze *(quattuor*>rom. *patru*, it. *quattro*, fr. *quatre*, sp. *cuatro*, pg. *quatro*). **C.l.** secundare din l. în care s-au redus vocalele neaccentuate finale suferă, atunci cînd sînt sonore, un proces de asurzire, iar atunci cînd sînt (devin) surde — un proces de fricativizare sau vocalizare; de multe ori dispar; procesul este mai frecvent în fr. ca urmare a dispariţiei tuturor vocalelor finale lat. *(nouus> >neuf; caput>chef; cantatus>chanté; uiridis>vert; focus>feu)*, dar apare şi în sp. *(salute*>sp. *salud*, cu [ð, θ] sau zero), cat. *(sedet>seu, linum>lli)*, oc. (unde există un *n* final secundar „instabil"), frpr., d. galo-italice, ret. *S.R.R.*

fiorentino beccro, aspect popular, necultivat al d. florentin. *O.S.C.*

flamandă, influenţă ~, vezi **olandeză, influenţă ~.**

florentin, d. it. (gr. tosc.). Italia centrală (centrul şi NE reg. Toscana). Cel mai reprezentativ d. tosc. cu un rol de mare importanţă în istoria lingvistică a Italiei, fiind, dintre d. tosc., cel care, cu precădere în faza veche (sec. 13—14), a imprimat structurile fundamentale fonetice, morfosintactice şi lexicale ale it. literare. Inovaţii limitate iniţial la aria strict **f.** şi adoptate apoi şi de l literară: lat. *r*+iot>iot *(area>aia, furnarius>fornaio)*: desinenţa *-iamo* la ind. prez. pers. 1 pl. pentru toate conj.; închiderea lui *e* şi *o* accentuaţi la *i* şi respectiv *u* înaintea lui *n* şi *l* palatali sau a lui *n*+velară *(famiglia, fungo* = = tosc. *fameglia, fongo)*. Cel mai important fenomen popular **f.** care nu aparţine normei it. literare este spirantizarea de diverse grade a lui *k, p, t* (vezi şi **gorgia toscana**); în rostirea mai marcat populară *(fiorentino becero)*: *-t->-h- (andaho, vestiho* = it. *andato, vestito)*: amuţirea lui *-k-* spirantizat *(amia, dio, pco* = it. *amica, dice, poco)*: dispariţia lui *-v-* în fonetica sintactică *(vole* dar *la ole* = it. *la vuole)*: *l* din gr. consonantice>*r (arto, bitʃikretta* = it. *alto, bicicletta)*: pronunţarea mai palatală a lui *k', sk' (tjave, stjaffo, ottjo, stjena* = it. *chiave, schiaffo, occhio, schiena)*. Serie de pron. neaccentuate care pot însoţi pe cele accentuate şi în nom. *(io e kanto, te ttu ssei)*, valoare exclusiv dubitativă a viit. anterior, absenţa gerunziului în vorbirea colocvială. Printre cele mai vechi atestări ale d. f.: însemnările unui bancher din Florenţa *(Libro di conti di un banco fiorentino*, 1211), culegerea anonimă de nuvele *Il Novellino* (1285—1300). În sec. 14, Dante, Petrarca, Boccaccio fixează prin operele lor scrise într-o **f.** aulică, ilustră, jaloanele fundamentale ale viitorului idiom literar (vezi şi **italiană, questione della lingua**). Trăsături ale **f.** rustice în sonetele satirice ale lui Rustico di Filippo (cca 1230—1300), Francesco Baldovini (1634—1716). *O.S.C.*

fluminense, subd. pg. brazilian (Espírito Santo, Rio de Janeiro, E reg. Minas parţial) al d. merid. *C.L.*

fodòm, vezi **livinallonghese.**

fonetică sintactică, vezi **sandhi.**

formulae, modele de redactare a unor acte juridice, utilizate în procedura romană încă din sec. 2 i.e.n., abrogate oficial în 342 e.n. Utilizarea **f.** a fost reluată în epoca merovingiană de notarii civili şi ecleziastici, pentru redactarea în lat. a actelor juridice şi civile necesare administraţiei. Deşi modelele originale trebuie să fi fost mai vechi, textele ajunse pînă la noi (sec. 7—9) conţin elemente de l. vorbită, impuse uneori de necesitatea de a face textul inteligibil (de ex., lat. *ui* este înlocuit prin *per forcia*). Principalele **f.** sînt: *Formulae Marculfi*, compuse între 688 şi 730 de un călugăr originar, pe cît se pare, din Franţa; *Formulae Andecauenses* (= Angers), cu autor necunoscut, redactate la sfîrşitul sec. 7, într-o lat. bogată în elemente vorbite (de tipul *casa cum curte*); *Formulae Turonenses* (= Tours), cu autor necunoscut, redactate prin 740, într-o grafie mai apropiată de normă, deşi nu lipsită de greşeli şi de hiperurbanisme *(strumenta* pentru *i(n)strumenta); Formulae Senonicae* (= (= Sens), cu autor necunoscut, elaborate între 768 şi 775, al căror conţinut depăşeşte sfera juridică. Textul **f.** este deosebit de important pentru cercetarea l. vorbite în perioada de trecere de la lat. la l. romanice. *I.F.*

foros, vezi **fueros.**

forro, creolă pg. vorbită în ins. São Tomé şi Príncipe, care formează, din 1975, un stat independent, a cărui l. oficială este pg. Cca 85 000 vorb., majoritatea bilingvi. Descoperite în 1470 de pg., ins. São Tomé şi Príncipe sînt colonizate cu negri de pe coasta occidentală a Africii şi cu evrei sp.; din 1641 trec sub stăpînirea Olandei, dar au redevenit pg. în 1740. Alături de **f.** se mai vorbesc diferite i. negroafricane. 2 varietăţi: santomeense (São Tomé) şi principiente (Príncipe). Împreună cu d. annobonez formează ansamblul negro-pg. de S, cu substrat bantu. Asemănări cu capverdian, explicabile prin instalarea în São Tomé şi Príncipe a unui grup numeros de emigranţi din Capul Verde. *A* accentuat>*e (pai*>*pué, quintal*>*quinté)*; *ʒ*>*z (já*>*zá, jinela*>*zinela)*. În sintaxă, elemente de origine africană, mai ales în topică. Tendinţă de decreolizare, sub influenţa şcolii. Cuvinte negroafricane mai vechi înlocuite cu termeni pg.: *mutú* prin *bulolu* (<pg. *bolor*), *ubué* prin *clópó (<corpo)*, *tumbú* prin *pucla* (<*poeira)*. Trăsături comune cu creola pg. din Golful Guineea (annobonez, kriyôl). *C.L.*

fors, vezi **fueros.**

forţă. Opoziţia de **f.** (între consoane forte şi consoane slabe, articulate cu o intensitate mai mare, respectiv mai mică, a curentului de aer expirat şi cu o încordare mai mare/mai mică a muşchilor) nu este relevantă nici în lat. nici în general în l. romanice. Ea s-a realizat totuşi ca atare probabil în decursul procesului de evoluţie a consoanelor geminate, care şi-au redus durata (vezi **cantitate consonantică**), dar şi-au întărit articulaţia, asimilîndu-se într-o etapă a evoluţiei lor cu consoanele iniţiale a căror poziţie era favorabilă unei pronunţări mai energice. S-a menţinut o consoană cu articulaţie forte în sp., pg., cat., gasc. şi sd.: *carrum*>sp., pg., cat. *carro*, log. *karru* (urmaşul lat. *-rr-* şi al lat. *r-* se articulează ca o vibrantă forte căreia i se opune consoana simplă *-r-* din *caro)*. Consoanele **forte** obţinute din reducerea geminatelor şi-au modificat în l. romanice articulaţia, menţinîndu-se distincte de cele simple sau s-au confundat cu acestea uneori după ce au influenţat contextul vocalic în care se aflau. Se afirmă că în l. romanice actuale o deosebire bazată pe **f.** însoţeşte opoziţia de sonoritate consonantică, consoanele surde pronunţîndu-se forte, iar cele sonore — slab; o opoziţie de **f.** fără participarea sonorităţii funcţionează doar dialectal (Corsica merid.). *S.R.R.*

fracţionar (partitiv), **numeral ~.** Formaţii sintetice în lat. pornind de la num. card. sau ord., cu sufixe sau fără sufixe *(quartus, quarta; sextans, sextarius)*. **Înlocuite** de construcţii romanice formate pe baza num. card. cu ajutorul unor sufixe: rom. *-ime* (<lat.*-imen*): *trei doisprezecimi*, sp., pg. *-avo(s)* (creat din analiza num. ord. *octauus*<*octo*): sp. *tres dozavos*, pg. *três dozavos*. It., fr., oc., cat. (sp. şi pg. pentru num. de rang inferior sau alături de cele în *-avo(s)* peste 10) folosesc num. ordinale (it., sp., pg. *quinto*, fr. *cinquième*). *S.R.R.*

fragnol[1], limbaj de conversaţie utilizat la Buenos Aires între fr. stabiliţi de multă vreme în Argentina, cuprinzînd numeroase calcuri semantice şi sintactice (vezi şi **cocoliche**). Numele **f.** (<*français*+*espagnol)* s-ar datora regizorului Pierre Chenal şi ar data de la sfîrşitul anilor '40 (cf. şi **franglais**). *I.V.R.*

fraguol[2], variantă a isp. vorbite (dʒudezmo) în Pen. Balcanică, puternic influenţată de fr., apărută în jurul lui 1850. Termen creat de H.V. Sephiha. *M.S.*

franc-comtois, d.fr. E Franţei (prov. Franche-Comté — aprox. dep. Haute-Saône, Doubs, N dep. Jura) şi Elveţia (N Elveţiei Romande — cantonul Jura şi partea francofonă a cantonului Berna). Frontiere mai precise la N şi la S; zona de E mai conservatoare decît cea de V, puternic influenţată de fr. **F.-c.** se caracterizează ca o zonă dialectală conservatoare datorită poziţiei sale marginale, dar şi deschisă influenţelor din afară care s-au exercitat în tot decursul istoriei sale şi care au determinat regresul spre S al trăsăturilor sale comune cu d. frpr. D. degradat, pe cale de dispariţie. Diftongarea prezintă trăsături care leagă **f.-c.** atît de d.fr. valon şi loren cît şi de d.frpr.: diftongi descendenţi rezultaţi din lat. *ĕ, ŏ* în silabă deschisă (spre deosebire de celelalte d.fr. unde diftongii rezultaţi au fost ascendenţi) care se reduc la *i (pede*>*pi* = fr. *pied, petra*>*pir* = fr. *pierre)*, respectiv la *u (sorɔr*>*su* = fr. *sœur)*, paralel cu dezvoltarea polimorfă a rezultatelor diftongului *(swo, ʃy, so, soer)*; rezultate diferite de celelalte d.fr. în cazul diftongilor provenind din lat. *ē, ī*; *ō, ū* în silabă deschisă, dar greu de depistat din cauza influenţei formelor fr. (totuşi pe alocuri *sitis*>*sa, so* = fr. *soif*; *hora*>*ur* = fr. *heure*); ca în d. valon şi loren diftongare condiţionată de *r, s* a vocalelor în silabă închisă: lat *ĕ*>*ja, je (merulus*>*mjal, mjel* = fr. *merle)*; poate prin diftongare, ca în d. loren şi bourguignon, lat. *ē, ī* în silabă închisă devin *a, o (crista*>*krat, krot* = = fr. *crête)*; germanicul *w-* se conservă ca în d. pic., valon, loren sau trece la *v* ca în partea sept. a d. norm. *(wadja, vwadje* = fr. *garder)*. Trăsături **f.-c.** în texte medievale neliterare şi literare: versiunea în versuri a lucrării *De re militari* a lui Vegetius, datorată unui traducător originar din Besançon, sub titlul *Li abrejance de l'ordre de chevalerie* (realizată după traducerea fr. a lui Jean de Meun), *L'Isopet de Lyon* (ambele din sec. 13). Din sec. 17, literatură regională în **f.-c.**: colinde, drame populare *(La crèche bisontine)*, poeme *(La Jaquemardade)*. În Elveţia Romandă, literatură contemporană în **f.-c.** (Jules Surdez). Cuvinte **f.-c.** în fr.: *caboulot, gamin, pitre, plot. S.R.R.*

franeă (francică), **influenţă ~.** S-a manifestat asupra lat. vorbite în terit. romanizate în urma ocupării acestora de către populaţia germanică a francilor. Considerată influenţă de superstrat pentru fr., oc., cat., it. Primele contacte ale francilor cu romanii din sec. 3—4, la graniţa de E a Galliei, unde întreprind numeroase atacuri, şi ca urmare a colonizării lor în grupuri în interiorul Imperiului. În sec. 5 aliaţi ai romanilor împotriva hunilor. În timpul lui Clovis, cuceresc prov. romană care continua să existe

în Gallia de N, la N de reg. stăpînite de vizigoți și de burgunzi (486), și se convertesc la catolicism; în 507 se extind înspre S, obligîndu-i pe vizigoți să migreze în Pen. Iberică; în 534 pun stăpînire pe regatul burgunzilor. Colonizarea francă a fost mai puternică în zona romanizată din partea de S a Belgiei și în N extrem al Franței (dovadă — numărul mare de top. germanice în zona unde se vorbesc d. pic. și valon), mai puțin intensă între Sena și Loara. Timp de mai multe sec. în Franța de N s-a manifestat un proces de bilingvism care pare să fi durat în unele părți (V domeniului franc: Neustria) pînă în sec. 10, cînd romanizarea francilor a fost și aici un proces încheiat. L. francilor aparținea gr. de V al l. germanice, subgr. germ. de sus, și nu s-a conservat în nici un document: atestări sporadice în texte lat. de subst. comune și proprii. Ponderea **i.f.** în fr., cea mai puternică influență germanică asupra unei l. romanice, a fost scoasă în evidență de numeroși lingviști (A. Thomas, G. Paris, A. Meillet, A. Dauzat); i s-a atribuit chiar un rol hotărîtor în constituirea sistemului lingvistic fr. diferit de cel al celorlalte idiomuri galoromanice (W. von Wartburg), punct de vedere combătut cu argumente care atribuie scindarea lingvistică a terit. galorom. unui număr mare de factori istorici, socio-politici, culturali și de organizare ecleziastică (frontiera între fr. și oc. — pe Loara la acea dată — nu se datorește **i.f.**, ci a fost întărită de aceasta). Se atribuie **i.f.** fapte din toate compartimentele l., dintre care unele au fost explicate și prin substrat sau prin evoluție internă; fapte de ordin fonetic aparținînd fr. comune (*h* aspirat în cuvintele de origine germanică; dezvoltarea unei opoziții de cantitate vocalică între vocalele accentuate în silabă deschisă și închisă în epoca de formare a fr., pusă la baza diftongării unui număr mare de vocale în silabă deschisă; evoluția diferită a vocalelor în silabă accentuată și neaccentuată datorată pronunțării cu un accent de intensitate mai puternic în l. francilor) sau aparținînd d. din zona mai puternic germanizată (fie sub **i.f.**, fie — pentru d. norm. — sub influență scandinavă veche): pronunțarea germanicului *h* în unele graiuri valone și lorene, conservarea nepalatalizată a lat. *k*, *g* + *a* în d. norm. și pic.; tot aici menținerea pronunțării [tʃ] în evoluția velarei și dentalei surde palatalizate; conservarea germanicului *w-* în d. fr. din N și din E), morfologic (decl. bicazuală din v.fr., tipul de decl. imparisilabică a numelor proprii fem.: *Berthe*/*Berthain*, extinsă la subst. comune: *nonne*/*nonnain*, evoluția lat. *homo* spre pron. pers. neut. sub influența germanicului *man*), sintactic (topica determinant — determinat frecventă în numeroase top. din N datînd din epoca merovingiană: *Neuchastel*, *Haraucourt*, în opoziție cu ordinea determinat — determinant preferată în Franța de S: *Castelnou*; topica compl. dir. — verb — sub. în v. fr.: *ço dist Rollanz*; inversiunea sub. în inter. directe menținută în fr. mod.: *vient-il?*, în prop. afirmative care încep cu un adv. sau cu o loc. adverbială: *aussi est-il venu*). În lexic: 600—700 de cuvinte; 2 categorii de termeni: împrumuturi culturale (cca 50) impuse de administrația francă și preluate în sec. 5 de lat. tîrzie, difuzate în Romania occidentală de lat. administrației merovingiene și carolingiene (centre de iradiere: diferitele nuclee politice ale acesteia care răspîndesc termenii nu numai în v. fr. ci și în v.oc., v.it., v.sp.: *mariscalcus*, *siniscalcus*, *scabinus*) și împrumuturi din sfera vieții cotidiene, cu extindere geografică diferită; termeni care s-au conservat în zona valonă, cunoscuți uneori în d. învecinate, pic. și loren: valon *heûpon*, *mâf*, *ran*; cuvinte care aparțin zonei de dominație francă, avînd drept limită merid. de difuzare Loara: fr. *houx*, *saule*, *hêtre*, cărora le corespund în oc. termeni moșteniți din lat., respectiv urmașii lat. *acrifolium*, *salix*, *fagus*; o a treia serie de termeni s-au extins la S de această limită, mai ales în oc., fie datorită unui împrumut timpuriu, înainte de invazia francilor, fie ca urmare a expansiunii spre S a dominației francilor după sec. 6, fie chiar ca împrumuturi din fr.: **flaska*, atestat sub formă latinizată în sec. 6 (*flasco*) și 7 (*flasca*) >v.fr. *flasche*, *flascon*, v. oc. *flascon*, v. gasc. *flasque*, it. *fiasco*, *fiascone*, cat. *flascó*, sp., pg. *frasco*; numeroase discuții în legătură cu etimologia termenilor: cuvintele romanice de origine germanică, asemănătoare ca formă, se datoresc fie **i.f.**, fie influenței altor idiomuri germanice care le-au impus în terit. respectiv (fr. *échine* este explicat prin **i.f.**, v. oc. *esquina* este considerat gotic, it. *schiena* — longobard). Lexicul fr. și oc. s-au îmbogățit cu termeni militari (fr. *blesser*, v. oc. *blessar*, fr. *gant*, oc. *gan*, fr. *guetter*, v. oc. *gachar*, fr. *haubert*, oc. *ausberc*), social-politici și administrativi (fr. *alleu*, v. oc. *alodi*, fr. *fief*, v. oc. *feu*, fr. *trêve*, v. oc. *treva*), din diferite domenii de activitate (vînătoare, agricultură, creșterea vitelor: fr. *épervier*, v. oc. *esparvier*, fr. *haie*, fr., v. oc. *jardin*), nume de plante și de animale (fr., v. oc. *cresson*, fr. *mésange*), nume ale părților corpului (fr., oc. *flanc*, fr. *échine*), termeni abstracți (fr. *honte*), adj. (fr., oc. *franc*, fr. *riche*, oc. *ric*), nume de culori (fr. *bleu*, oc. *blau*, fr., oc. *gris*), adv. (fr. *guère*); în domeniul formării cuvintelor: sufixe (fr., oc. *-ard*: fr. *vieillard*, *richard*; fr., oc. *-aud*: fr. *lourdaud*, *courtaud*; v. fr., v. oc. *-enc* a cărui formă se confundă cu cea a sufixului *-an* de origine lat.: fr. *paysan*, *tisserand*), prefixe (fr. *mé(s)-*: *méfaire*, *mésalliance*). Sînt explicate prin contaminarea unor cuvinte lat. cu cuvine france forme ca fr. *haut*, *guiche*, *hampe*, prin calc evoluția unor sensuri ca cele ale fr. *forfaire*, *épingle*. În toponimie: *Romerée*, *Honnay*, *Gottechain*; top. hibride, formate din rădăcini lat. și france: *Aubercilliers*, *Blonville*, *Guyencourt*; antroponime: *Charles*, *Louis*, *Roland*. Prin **i.f.** se explică numele etnic al fr.: *Français* și al țării: *France*. Elemente france pătrund și în it. și cat. ca efect al tendințelor expansioniste spre S ale dinastiilor merovingiene și mai ales carolingiene (sec. 6—8), care au avut drept urmare anexarea Italiei la regatul francilor (pînă în 840) și crearea în Catalonia a Mărcii Hispanice. Este greu de precizat dacă ele au pătruns prin **if.** sau prin intermediul fr. care se formase și le asimilase (it. *giardino* pre-

supune un intermediar galorom.). Sînt în general atribuții **l.f.** termeni ca it. *dardo, guadagnare, gualoppare, gonfalone, orgoglio, schernire*, cat. *blau, botar, guanyar, escarnir*. *S.R.R.*

franceză-algonkină, pidgin fr. care ar fi fost adus pe țărmul Oc. Pacific de vînători și negustori de piei și blănuri canadieni și de funcționari ai Companiei engl. a Golfului Hudson (care a jucat un rol important la sfîrșitul sec. 17 în colonizarea reg. de N ale Canadei). Poate identic cu cree-franceza, cree fiind o l. amerindiană din fam. algonkină. Raport neclar cu alte pidginuri fr. semnalate în Canada. *I.I.R.*

franceza din Africa de Nord, totalitatea varietăților de fr. regională vorbite în țările Maghrebului, unde fr. a fost introdusă ca urmare a dominației coloniale a Franței (Algeria 1830—1962; Tunisia 1881—1956; Maroc 1907—1956), perioadă în care fr. a fost l. oficială. După proclamarea independenței, fr. a rămas în aceste țări l. de cultură (în Algeria și Maroc) alături de ar. și l. uzuală a unei minorități, alături de ar. literară și de d.ar. sau berbere. Trăsături caracteristice datorate mai ales bilingvismului: tendința de lungire, chiar de diftongare, a vocalelor, confuzii în pronunțarea vocalelor nazale *(savant* = = *savon, on* pentru *un)*, articularea lui *-r* ca o spirantă velară surdă, reducerea gr. consonantice *(gl, pl>g, p : aveug(l)e, emp-(l)oyé);* morfosintaxă: reducerea unor forme verbale temporale și modale (absența conj.), tendința de generalizare a lui *se* ca marcă a refl. *(nous se trouvons)*, întrebuințarea lui *que* ca formă unică de pron. rel., reducerea numărului conj. subordonatoare, simplificarea construcțiilor sintactice; împrumuturi din ar. sau tc., unele dintre ele adoptate și de fr. din Franța *(bled, kif-kif, razzia, djebel, souk)*, împrumuturi sp. *(loubia, sofrito, espardeignes, tio, tía, tchiquette)*, cîteva împrumuturi it. *(gobbo, macaronade)*, oc. *(cabanon, ombrine, esquinter)*, sensuri ale cuvintelor care sînt specifice și fr. regionale din S Franței *(toucher la main* = fr. *serrer la main; marronner* = fr. *enrager; venir* = fr. *devenir)*. Vezi și **petit mauresque.** *S.R.R.*

franceza din Africa Neagră, totalitatea varietăților de fr. regională vorbite în țările Africii Negre ca urmare a dominației colonialiste fr. sau belgiene care au adoptat fr. ca l. oficială. Cucerite la sfîrșitul sec. 19, terit. acestor țări au făcut parte din Africa Ecuatorială Franceză (Republica Centrafricană, Ciad, Congo, Gabon), din Africa Occidentală Franceză (Benin, Burkina-Fasso, Coasta de Fildeș, Guineea, Mali, Mauritania, Niger, Senegal) ori s-au aflat sub tutelă sau stăpînire belgiană (Burundi, Rwanda, Zair). Și-au dobîndit independența în 1960—1962. **F. din A. N.** este determinată de contactul cu l. indigene diferite, de statutul fr. și al acestor l. (oficiale, naționale, uzuale între mai multe comunități, de folosință restrînsă), de nivelul de cultură al vorb. (distincție între limbajul elitei intelectuale și limbajul celor analfabeți, ininteligibil pentru un francofon originar dintr-o altă țară, caracterizat mai ales prin reducerea numărului și a complexității construcțiilor sintactice, prin modificări însemnate de sens ale cuvintelor, printr-o mare libertate în ceea ce privește variantele fonetice ale cuvintelor; acest din urmă limbaj a fost comparat cu un pidgin). Pe plan lexical: împrumuturi din l. africane, mai ales în domeniul credințelor religioase, al activităților sociale, al realităților specifice: îmbrăcăminte, hrană, floră, faună *(mbakhal, mbapattes, mbar)*, împrumuturi din engl. adaptate fonetic *(brodeur<brother, djouti<duty, nayif<knife)*, unele dintre ele cu alt sens decît în engl. (*high life* în Benin „dans modern foarte răspîndit", *meeting* în Rwanda „intrigi, mașinații"); multe împrumuturi engl. stau la baza unor derivate sau compuse pe terenul **f. din A.N.** *(boy>boyesse, boyerie, boy-bébé, boy de chambre)*. *S.R.R.*

franceza din Louisiana, totalitatea varietăților de fr. regională din S.U.A. (statul Louisiana), dezvoltate ca urmare a colonizării de către fr. a acestui terit. în sec. 17 și a emigrării vorb. de fr. expulzați de către engl. din Canada (vezi **franceză acadiană**) la mijlocul sec. 18. După ce Louisiana a intrat sub stăpînire americană (1803), fr. a avut doar statutul de l. uzuală, cu varietăți distincte: fr. colonială (vorbită de urmașii celor mai vechi coloniști) și **f. din L.** acadiană (cunoscută și sub numele de cadien, cajun, predominantă, identificată de obicei cu **f. din L.**) — ambele în 1930 cu cca 565 000 vorb. Diferențe regionale între zone mai inovatoare și mai conservatoare. Trăsături stabilite cu precădere pe baza fr. vorbite în jurul localității Lafayette: vocalele semideschise și semiînchise funcționează doar ca variante poziționale, în silabă închisă respectiv în silabă deschisă, ale invariantelor /E/, /O/, /OE/; confuzii între vocalele nazale *œ̃>ɛ̃, ɑ̃>ɔ̃;* nazalizarea vocalelor (orale în fr.) urmate de consoană nazală (*gRɛ̃n* = fr. *graine, kɔ̃ny* = fr. *connu)* și articularea consoanelor nazale după vocale nazale *(mɔ̃nd* = fr. *monde)*; simplificarea gr. consonantice, mai ales prin căderea lui *r, l* după oclusivă *(arb, mirak, pytot* = = fr. *arbre, miracle, plutôt)*, articularea lui *h* în cuvintele fr. cu *h* aspirat, probabil datorită bilingvismului *(harne* = fr. *harnais)*, pronunțarea în diftong a secvențelor vocalice în hiat la joncțiunea cuvintelor *(kje* = fr. *qui est)*. Pierderea formelor flexionare, dezvoltarea tendințelor analitice; sincretismul masc. = fem. la adj. variabile *(chaud* = fr. *chaud~chaude)*, la pron. pers. 3 pl. *(i* = fr. *ils~elles)*; înlocuirea pron. pers. 3 pl. dat. cu ac. *(tu les donnes quelque chose* = = fr. *tu leur donnes quelque chose)*; frecventă înlocuire a pron. pers. 3 sg., pl. nom. prin *ça*, a lui *nous* prin *on*, ceea ce duce la extinderea unei desinențe verbale unice la toate pers., cu excepția pers. 2 pl.; interogativul *quoi c'est* = = fr. *qu'est-ce que*, întrebuințarea lui *que* ca formă unică de pron. rel. sau eliminarea lui, ca și a altor elemente de relație subordonatoare simple: *la chose en bois (que) j'ai oubliée, je connais l'heure (quand) ils sont venus, nous trouvons (que) c'est une honneur*, suprimarea lui *que* în loc. conjuncționale: *après (que), aussitôt (que)*, vflt. perifrastic cu *aller* generalizat, construcție perifrastică *être après* pentru exprimarea unei acțiuni progresive sau frecventative. *S.R.R.*

. **franceză din Luxemburg,** varietate de fr. regională vorbită în Luxemburg. Trăsături caracteristice datorate contactului cu d. germ. vorbit aici (luxemburgheză) şi cu germ. literară. Realizarea incompletă a nazalităţii vocalelor, asurzirea consoanelor sonore finale *(grande, mirage, courbe)*, deplasarea locului accentului către silaba iniţială a cuvintelor; cuvinte cu semantism diferit: *respectivement* „şi, chiar şi", *académicien* „licenţiat al unei universităţi", *absolver* „a termina studiile". *S.R.R.*

franceză *(langue d'oïl, langue d'oui)*, l. romanică, gr. galorom. (sept.). 115 mil. vorb. L. oficială în Franţa, inclusiv dep. **f.** de peste mări — Guadelupa, Guyana, Martinica, Réunion, Saint-Pierre şi Miquelon şi terit. **f.** de peste mări — Mayotte, Noua Caledonie, Polinezia franceză, Wallis şi Futuna. În alte ţări din Europa: l. oficială în Andorra — alături de cat. şi sp., Belgia — alături de flam. şi germ., Elveţia — alături de germ. şi it., Italia — în prov. Valle d'Aosta, alături de it., Luxemburg — alături de luxemburgheză, Marea Britanie — în Ins. Normande (ins. Jersey — alături de engl.; uzuală în celelalte), Monaco. În America: l. oficială în Canada — alături de engl., Haiti; l. uzuală în Barbados şi S.U.A. (în N, în cîteva state din Noua Anglie — Maine, Vermont, New Hampshire, N statului Massachusetts şi în S, în Louisiana). În Africa: l. oficială în Benin, Burkina-Fasso, Burundi — alături de rundi, Camerun — alături de engl., Republica Centrafricană, Ciad — alături de ar., Coasta de Fildeş, Comore — alături de ar., Congo, Gabon, Guineea, Madagascar — alături de malgaşă, Mali, Mauritania — alături de ar., Niger, Rwanda — alături de rwanda, Senegal — alături de wolof, Seychelles — alături de engl., Togo, Zair; l. uzuală în Algeria, Maroc, Tunisia, Djibouti, Mauritius. În Asia: l. uzuală în Kampuchia, Laos, Liban. În Oceania: l. oficială în Vanuatu — alături de bislama şi engl. Una din cele 6 l. oficiale şi de lucru ale Adunării Generale a O.N.U. din 1945.

D.: normand, picard, valon, champenois, loren, franc-comtois, bourguignon, angevin, gallo, manceau, poitevin, saintongeois, angoumois, orléanais, berrichon, tourangeau, francian (în perioada veche li se adăuga d. anglo-normand). În Franţa, **f.** ca l. oficială, s-a suprapus peste d. **f.**, peste idiomurile romanice vorbite pe terit. ei (oc., cat., it., frpr.), peste l. neromanice (basca, bretona, flam., d. germ.). Un proces asemănător în ţările învecinate care folosesc **f.** ca l. oficială (pe plan naţional sau regional): Belgia — peste d. valon, Elveţia (Elveţia Romandă) şi Italia (Valle d'Aosta) — peste frpr. Aceste contacte, ca şi cele prilejuite de folosirea **f.** în zonele în care s-a extins în afara Europei, au dus la formarea, pe de o parte, a diferitelor varietăţi de **f.** regională, pe de altă parte, a diferitelor varietăţi de pidginuri **f.** şi de creolă **f.**

F. s-a format într-un spaţiu geografic care acoperă N şi centrul Franţei, S Belgiei şi N Elveţiei Romande; limita merid. iniţială cu oc. şi frpr. (valea Loarei — platoul Langres) s-a deplasat treptat spre S (printr-un proces care s-a încheiat în sec. 16), stabilindu-se pe o linie ce trece de la estuarul Girondei la S de localităţile Blaye, Angoulême, Poitiers, Montluçon, Vichy, Châlon-sur-Saône, Dôle, Besançon—Franţa, Porrentruy—Elveţia (între **f.** şi oc. zonă de tranziţie numită *croissant*). Terit. pe care s-a format **f.** a fost populat, înainte de venirea romanilor, de gali (substrat celtic mai puternic în N decît în S, leagăn al oc.; conglomerat de triburi ale căror nume stau uneori la baza denumirii reg. pe care le-au ocupat sau a oraşelor care au luat naştere: *turones—Tours, Touraine, andecaues—Angers, Anjou, pictaues—Poitiers, Poitou, remes—Reims* etc.). Gallia *comata* („a celor cu părul lung") este cucerită de romani ca urmare a războaielor lui Cezar din 58—51 î.e.n. şi a făcut parte ulterior din prov. Gallia Belgica şi Gallia Lugdunensis; romanizare mai tîrzie şi mai puţin intensă decît în S Galliei, cu iradierea unei lat. mai permeabile inovaţiilor. La sfîrşitul sec. V se stabilesc francii (de la ei numele etniei care ia naştere: v. fr. *Franceis>Français*); superstrat franc; colonizare francă mai puternică în N pînă la linia Oise—Aisne—Vosges. În perioada de formare a **f.** puţine momente de unificare politică a fostelor prov. romane din Gallia; din această cauză, adîncirea divergenţelor N—S şi începutul diversificării dialectale a domeniului **f.** În sec. 9, primele texte dovedesc formarea pe acest terit. a unei l. noi, diferite de lat. După sec. 9, în paralel cu transformările comune întregii arii lingvistice **f.**, inovaţii (sau conservări de fapte) aparţinînd cîte unui terit. restrîns adîncesc deosebirile dintre d.; acestea se datorează evoluţiei istorice diferite a reg. (stabilirea vikingilor în NE, în Normandia, în sec. 9), fărîmiţării politice şi economice (constituirea de domenii feudale, ducate şi comitate), culturale (prestigiul exercitat de unele centre culturale medievale), izolării geografice. Extinderea domeniului regal (iniţial partea centrală a ariei lingvistice **f.**, avînd drept nucleu Parisul) prin anexarea altor prov. (Normandia, Champagne, Angoumois, Poitou, Aunis — sec. 13, Saintonge — sec. 14, Picardie, Bourgogne, Anjou, Le Maine, Bretagne — sec. 15, Bourbonnais, Touraine — sec. 16, Artois, Flandra, Nivernais, Franche-Comté — sec. 17, Lorena — sec. 18), extinderea autorităţii regilor Franţei şi spre S, unde se formase oc., favorizează folosirea **f.** ca l. a actelor publice de pe tot acest terit. Statul centralizat **f.** duce o politică de unificare lingvistică (Ordonanţa de la Villers-Cotterêts, 1539, prevede folosirea sistematică a **f.** în actele oficiale, interzicînd întrebuinţarea lat., a d. **f.** şi a l. regionale), impune **f.** ca l. oficială a Franţei; la sfîrşitul sec. 18, Revoluţia Franceză consemnează victoria **f.** în toate reg. în învăţămînt şi în documentele oficiale.

În istoria **f.** se disting mai multe etape: **f.** veche (de la primul text **f.**, 842 pînă în sec. 14; în cadrul ei unii lingvişti disting şi etapa **f.** arhaice, sec. 9—11), **f.** medie (sec. 14—16) şi **f.** mod. (**f.** clasică, sec. 17, este perioada de fixare a structurilor lingvistice). L. romanică cu evoluţia cea mai divergentă faţă de sistemul lat., cel mai greu de clasificat într-un gr. Principalele trăsături se regăsesc în aproape toate d.; cîteva dintre trăsă-

turi aparţin şi celorlalte idiomuri galorom. şi sînt atribuite de unii lingvişti substratului celtic comun: palatalizarea lat. *a* în silabă deschisă *(caţra>chèvre, amare>aimer)*; diftongarea lat. *ĕ, ŏ* în silabă deschisă *(*fele>fiel, focus>feu)*; diftongarea lat. *ē, ī; ō, ŭ* în silabă deschisă *(uidet>voit, gula>gueule)*, cu rezultate diferite în d.; palatalizare alat. *ū>y (murus>mur)*, fenomen cu o extindere mai tîrzie în NE (vezi **valon**); nazalizarea vocalelor lat. urmate de consoane nazale implozive primare şi secundare *(campus>champ, uinum>vin, unus>un, ponte>pont)*; lat. *au>o (aurum>or, causa>chose)*; dispariţia vocalelor finale lat. *(a>ə)*; neutralizarea opoziţiei dintre celelalte vocale finale, care dispar sau trec la *ə* după gr. consonantice; *-ə*>zero cu excepţia monosilabelor: *porta>porte, bene>bien, perdere>perdre, lupus>loup, intro>entre, de>de*); închiderea lat. vulg. *o* pretonic *(molinum>moulin, cubare>couver)*; sincopa vocalelor lat. pretonice şi posttonice mediale mai frecventă decît în celelalalte l. romanice şi simplificarea gr. consonantice create *(testimonium>témoin, masticare>mâcher)*; leniţiunea oclusivelor surde şi sonore intervocalice lat. la fricative sau zero *(ripa>rive, uita>vie, pacare>payer, uidere>voir, ligare>lier)*; sonorizarea lat. *-s- (ausare>oser)*; menţinerea lat. *kl-, gl-, pl-, bl-, fl- (claue>clé, plorare>pleurer, flamma>flamme)*, lat. *-kl->-ļ (oculus>oeil)*; lat. *-kt-, -ks->-ţ-, -ţs- (lacte>lait, coxa>cuisse)*; lat. *l* + consoană se vocalizează în gr. consonantice primare şi secundare *(altus>haut, calidus>chaud)*; lat. *s* + consoană dispare *(testa>tête, asper>âpre)*; palatalizarea oclusivelor velare şi dentale lat. cu reducerea africatelor la fricative *(caelum>ciel, gelum>gel, ratione>raison, diurnum>jour)*; lat. *k, g* + + *a*>ʃ, ʒ *(camera>chambre, uacca>vache, gamba>jambe)*; palatalizarea labialelor lat. *(sapiat>sache, rabia>rage)*; metateza lui iot frecventă *(area>aire, puteus>puits)*; păstrarea lat. *-s* în v. fr., dispariţia lui în trecerea spre **f.** medie *(tempus>temps, cantas>chantes, lupos>loups)*; consoanele finale secundare se fricativizează, se asurzesc sau dispar (lat. *caput>chef, nouus>neuf, grandis>grand)*; proteza lui *e* în cazul lat. *sp-, st-, sk-* în cea mai mare parte a terit. *(spicum>épi, *stela>étoile, scala>échelle)*. Sistem vocalic bogat cu 4 grade de apertură: 15 (16) vocale cu opoziţie între semideschise şi semiînchise (*fait* „fapt" ~ *fée* „zînă"; *pomme* „măr" ~ *paume* „palmă"; *veulent* „vor" ~ *veule* „slab"), vocale nazale [ã, ɛ̃, œ̃, ɔ̃] *(champ, fin, brun, pont)*, vocale anterioare labiale [œ, ø, y] *(seul, feu, pur)*, *e* mut, considerat uneori fonem, realizat fie ca [œ], fie ca zero *(bats-le, battre)*; opoziţie de cantitate vocalică virtuală, în general nerealizată *(mettre~maître)*; diftongi ascendenţi mai numeroşi decît cei descendenţi; 17 consoane (printre care [v, z, ʃ, ʒ, ń], φ), *r* cu realizări diferite: „graseiat", „parizian"; 3 semiconsoane [j, w, ų] *(pied, poids, puits)*; multe monosilabe, frecvente omofone *(vers, vert, verre, vair)*; numeroase fenomene de sandhi (eliziune, *liaison*); oxitonie generalizată; accentul cuvîntului înlocuit cu accentul de grup. L. romanică cu flexiunea analitică cea mai dezvoltată; păstrarea flexiunii cazuale în v. **f.** (decl. bicazuală) şi dispariţia ei ulterioară; pl. în *-s* în v. **f.**, menţinut grafic; în codul oral sincretism de număr la peste 99% subst. şi adj.; sincretism de gen la cca 50%, adj. (în codul scris marca fem. *-e*); numărul şi genul marcate în general exclusiv prin acord; art. partitiv *(il boit du lait, il a du courage)*; comparativ cu lat. *plus>plus*; forme de nom. accentuate şi neaccentuate ale pron. pers. *(moi—je, toi—tu, lui—il, eux—ils)*; pron. pers. nehot. din lat. *homo>on*; pron. de adresare cu 2 grade *(tu—vous)*; sistem pos. cu 2 forme, una accentuată cu valoare de pronume *(le mien)* şi alta neaccentuată cu valoare de adjectiv *(mon crayon)*; pron. dem. binar, opoziţia „apropiere" ~ „depărtare" realizată cu adv. de loc *ci~là*; specializarea lat. *ecce iste, ecce ille* pentru valoarea adjectivală, respectiv pronominală *(cet homme — celui-ci)*; pron. adverbiale *en, y*<*inde, ibi*; 3 conj. *(chanter, finir, vendre)*; extinderea desinenţei *-ons* pentru pers. 1 pl. *(chantons, finissons, vendons)*; o singură desinenţă de impf. la toate conj. *(chantait, finissait, vendait)*; lat. *-e/isc->-iss-* intră în componenţa desinenţelor unor verbe în *-ir (finissons, finissait, finisse)*; flexiune neregulată a verbului, cu numeroase alternanţe fonetice; confuzia între desinenţele pers. a dus la folosirea obligatorie a pron. pers. sub. pe lîngă verb *(je pars, tu pars, il part)*; 2 verbe aux.: *avoir* şi *être*; timpuri supracompuse; imper. neg. cu negaţie+imper.: *ne chante pas*; preferinţă pentru part. lat. în *-utus*; topică fixă; inversiunea sub. în prop. inter. *(vient-il?)*. Slabă capacitate derivativă. Inovaţii lexicale care înlocuiesc cuvinte lat., moştenite în oc. şi în alte l. romanice: *coq*, de origine onomatopeică/*gallus*, *cloche*<lat. tîrzie *clocca/campana*, *lumière*<*luminaria/luce*, *poisson*<**piscione/piscis*; cca 100 de cuvinte celtice, mai ales termeni rurali *(boue, brais, soc)*, unele comune şi altor idiomuri galoromane *(bouleau, briser, ruche)*; cca 600 de cuvinte germanice, mai ales france, mai numeroase decît în celelalte idiomuri romanice *(blesser, bleu, guère, haie, haïr, jardin, riche*, alături de termeni militari şi social-politici ieşiţi din uz); cuvinte de origine scandinavă veche (termeni de marină: *étambot, étrave, hauban, vague)*; influenţă lat. încă de la primele texte: *accuser, adorer, affection*, puternică mai ales în **f.** medie: *abdiquer, accumuler, adhérence*; împrumuturi din alte l. romanice: it. *(arcade, artisan, banque, bouffon, brave, bulletin, caprice, caresse)*, **oc.** *(badaud, cabane, cadeau, cigale, escargot, luzerne, mistral)*, sp. *(bizarre, camarade, casque, fanfaron, habler)*, pg. *(baroque, caravelle, fétiche, marmelade)*, frpr. *(avalanche, chelet, crétin, échantillon, luge, marron, mélèze)*; lexic îmbogăţit prin împrumuturi din d. *(bourgne, gamin, gausser, herser, pieuvre)*; împrumuturi din l. neromanice: germ. *(accordéon, choucroute, obus, reître)*, flam. *(bâbord, cabaret, happer, kermesse, stopper)*, bret. *(balai, baragouin, bijou, cohue)*, engl. *(budget, comité, grog, jury, record, sport)*; la mijlocul sec. 20 val de anglicisme care a dus la denumirea de franglais atribuită **f.**; cuvinte împrumutate din l. africane, asiatice, amerindiene.

Încercări de clasificare a d. **f.** stabilesc gr. de d. pornind de la criterii geografice şi lingvistice

diferite, ceea ce are drept rezultat încadrarea aceluiași d. în alte gr. sau în gr. altfel constituite (d. loren este inclus în gr. d. de E împreună cu d. franc-comtois și bourguignon, de E împreună cu d. valon și/sau cu d. champenois, sau nu este încadrat în nici un gr.). Se distinge o zonă vag individualizată dialectal, în cadrul căreia clasificările recunosc în general existența unui gr. de d. de NV (angevin, gallo, manceau), de centru (francian, orléanais, berrichon, tourangeau) și de SV (poitevin, saintongeois, angoumois) și o alta, mai individualizată, care cuprinde d. din N și din E Franței și S Belgiei (d. bourguignon, champenois, franc-comtois, loren, norm., pic. și valon). Pentru caracterizarea d. se folosesc trăsături specifice fazelor mai vechi, dat fiind că rezultatele actuale ale unei evoluții, la origine comună, sînt foarte diverse în cadrul aceluiași d. (ajungîndu-se uneori la un polimorfism în care e greu de depistat unitatea de la origine) sau au fost înăbușite de generalizarea formelor **f.** comune (în 1930, A. Dauzat constata încă rezistența d. **f.** la periferie: Valonia, puncte izolate din Vendée și Vosges, Ins. Normande). Factori sociologici și de civilizație, cărora li se adaugă factori psihologici (prestigiul crescînd al l. comune și cel în scădere al graiurilor, vezi **patois**) au determinat restrîngerea folosirii d., stingerea lor pe vaste terit. (centrul Franței, zonele din jurul marilor orașe, cele de pe traseele căilor de comunicație mai importante); dispariția d. s-a produs mai ușor în zonele dialectale de tranziție. Actualmente prevalează o tendință unificatoare, vagile tendințe centrifuge nu au decît un caracter marginal. Urme ale d. în **f.** regională. Un mare număr de argouri, profesionale sau ale răufăcătorilor, unele dintre ele cu bază dialectală (**f.** și frpr.) și limitate la perioade scurte de timp: *l uragouin, bellaud, bigorne, blesquin, cadogan, faria, fayau, javanais, jobelin, langue verte, largonjem, largonji, loucherbem, mínédigne, mormé, mourmé, narquois, terrachu.*

Primele texte **f.**: *Jurămintele de la Strasburg** (842) și *Secvența (Cantilena) Sfintei Eulalia* (880), primul text literar, cu trăsături dialectale valone și pic. Numeroase texte din sec. 10—12 cu trăsături pic. și anglo-norm. Scripta cu numeroase atestări. Ipoteze privind formarea **f.** literare: constituirea pe baza d. francian devenit predominant în sec. 12—13 și ridicat la rangul de l. literară datorită poziției centrale a reg. Île-de-France, prestigiului politic și cultural al Parisului (G. Paris, A. Dauzat, W. von Wartburg); constituirea pornind de la o l. comună utilizată de clerici cu intenția de a elimina trăsăturile dial. cu o răspîndire restrînsă (M. Delbouille, J. Chaurand). După sec. 14, **f.** literară — l. cu adevărat unitară, la șlefuirea artistică a căreia marii scriitori **f.** au contribuit în timp. Împotriva folosirii lat. — campanie violentă în sec. 16, culminînd cu manifestul Pleiadei: *Défense et illustration de la langue française* de J. du Bellay (1549). Sec. 16 și începutul sec. 17 marchează folosirea exclusivă a **f.** și ca l. a literaturii științifice (ultimul domeniu — filozofia — este abordat în **f.** de René Descartes, *Le discours de la méthode*, 1637). Din sec. 17, l. corectă *(bon usage*)* începe să fie distinsă de varianta **f.** populară; diversele interpretări ale registrelor de l. stabilesc varietăți prin care se nuanțează cele 2 extreme: **f.** cultivată, literară, standard, pe de o parte, și **f.** vulgară, familiară, liberă *(relâché), français avancé*, pe de altă parte.

Alfabet lat.; ortografie fixată de Academia Franceză în 1694 (modificări ulterioare). Caracter etimologic care reflectă de multe ori pronunțarea (mai) veche: litere corespunzînd unor sunete dispărute, în special finale *(portes, est)*, litere adăugate conform principiului etimologic, care n-au avut niciodată corespondent sonor în **f.** *(homme, doigt, compte)*, unele introduse din cauza unor etimologii greșite *(poids)*; numeroase grafii complexe: *ch* = [ʃ], *gn* = [ɲ], *gu(e)* = [g], consoane duble, *au, eau* = [o], *ou* = [u]; pronunțarea literelor influențată de context: *c* + *e*, *i* = [s] *g* + *e*, *i* = [ʒ]; grafii diferite pentru același sunet: *c, ch, ck, k, qu,* = [k], ceea ce servește la diferențierea grafică a omofonelor; aceeași literă sau același grup de litere pot avea pronunțări diferite: *s* = [s, z, zero]. Semne diacritice: accent (ascuțit: *été*, grav: *mère*, circumflex: *pâte*, tremă: *aiguë*), sedilă: *français*.

În timp, **f.** a fost folosită ca l. oficială în diverse state europene: la curtea Angliei, sub varianta dialectală anglo-norm. (sec. 11—14), în regatul Neapole (sec. 11), ca l. a justiției și administrației în regatul întemeiat de cruciați la Ierusalim (sec. 12—13), în regatul Cipru (sfîrșitul sec. 12—sec. 15), ca l. a diverselor unități administrative de pe terit. Țărilor de Jos etc. În sec. 17 a început expansiunea **f.** în afara Europei. L. a culturii, științei și diplomației în sec. 17—19 în Europa și în afara Europei. În sec. 18 dezbateri despre universalitatea **f.**; tema a fost propusă de Academia Regală din Berlin ca subiect pentru concursul din 1784; cîștigătorii, J. C. Schwab și A. Rivarol, consideră drept factori care au contribuit la răspîndirea internațională a **f.**: prestigiul politic al Franței, faima de care s-au bucurat scriitorii sec. 17, comoditatea întrebuințării unei l. unice în relațiile internaționale, calitățile intrinseci ale **f.** (claritate, logică, regularitate). *S.R.R.*

franceză, influență ~. S-a exercitat asupra l. romanice și neromanice, mai ales din Europa, în cele mai multe cazuri ca urmare a relațiilor dintre Franța și țările europene sau din afara Europei și a prestigiului l. fr. în diferite domenii. Factorii care au favorizat **i.f.** au fost numeroși, diferiți de la o țară la alta, de la o epocă istorică la alta. Factori politici (stăpînirea unor terit. ca urmare a invaziilor norm.: regatul norm. din S. Italiei și Sicilia — sec. 11; Anglia — 1066, unde fr. se impune ca l. oficială pînă în sec. 14 sub varianta sa anglo-norm.; stăpînirea Țărilor de Jos de către Burgundia — sec. 15), sociali (prestigiul feudalității fr., Marea Revoluție Franceză — 1789, revoluția din 1848), economici (relații comerciale, prestigiul unor produse de proveniență fr.), militari („războaiele italiene" — prima jumătate a sec. 16, războiul de 30 de ani, războaiele napoleoniene), religioși (extinderea ordinelor mănăstirești în Italia și Spania, pelerinajele din Franța în Italia și în Spania — sec. 12—13, revocarea

edictului din Nantes — 1685, care duce la emigrarea protestanților fr. mai ales în țări de l. germanică), culturali (succesul unor specii literare, adoptarea de către scriitori de profesie sau ocazionali a fr. ca l. a scrierilor lor: Brunetto Latini, Marco Polo — vezi **franco-italiană**; curente filozofice și literare; nenumărate traduceri din literatura fr.). Toți acești factori au dus pînă în sec. 18 la difuzarea europeană a fr. ca l. a curților aristocratice (inclusiv în țări de l. germanice, slave), l. de cultură, l. internațională de comunicare între diplomați, savanți, literați. În sec. 19, în ciuda regresului pe care l-a cunoscut în Europa occidentală, **i.f.** a continuat să dețină încă un prestigiu de seamă în E, mai ales în Țările Române, unde începuse să se exercite doar din sec. 18 pe mai multe căi: prin intermediul versiunilor în grec. sau în sl. ale cărților unor autori fr. care sînt traduși sau adaptați în rom., prin cultivarea de către aristocrație a l. și literaturii fr. în timpul domniilor fanariote, prin intermediul militarilor ruși cu care țările române au intrat în contact în timpul războaielor ruso-turce, prin emigranții fr. de după Revoluția din 1789; dar mai ales din sec. 19, prin contacte directe, neîntrerupte, cu Franța (studenți, oameni politici, oameni de știință, artiști). **I.f.** asupra vieții politice, social-economice, culturale, științifice din România se manifestă cu pregnanță asupra vocabularului (38,42% după D. Macrea).

La baza **i.f.** au stat procese de bilingvism variate: de masă (fr. — l. oficială pentru vorb. de oc., frpr., cat., bret., bască, germ., flam.) sau individual, de durată sau temporar, cultural sau la nivelul comunicării cotidiene. **I.f.** mai puternică în l. romanice (mai ales în rom. — unde se manifestă pregnant în mai multe compartimente ale l., realizînd împreună cu influența it. și lat. procesul de reromanizare a rom.; importantă pentru lexic în it., oc., cat., sp., pg.; redusă în sd., d. ret.); însemnată în l. neromanice europene (cu precădere în engl.) și neeuropene (asupra l. vorbite în terit. care s-au aflat sub dominație fr. sau unde fr. este actualmente l. oficială: țări din Africa Neagră). În lexic număr mare de termeni care s-au răspîndit în l. literare și în vorbirea cotidiană; termeni militari (rom. *carabină*, it., cat., sp., pg. *carabina*; rom. *calibru*, it. *calibro*, cat., sp., pg. *calibre*); de marină (rom. *amara*, it. *amarrare*, cat., sp., pg. *amarrar*; rom. *radă*, it., cat., sp., pg. *rada*); politici, economici (rom. *patriotism*, it. *patriottismo*, cat. *patriotisme*, pg. *patriotismo*; rom. *birocrație*, it. *burocrazia*, cat. *burocrácia*, sp. *burocracia*, pg. *burocracia*; rom. *turist*, it., cat., sp., pg. *turista*); culturali (rom., cat. *debutant*, it. *debuttante*, sp., pg. *debutante*), referitori la viața mondenă (rom. *cochet*, cat., sp. *coqueta*, pg. *coquete*; rom., cat. *restaurant*, it. *ristorante*, sp., pg. *restaurante*); la modă (rom. *redingotă*, it. *redingotta*, sp., pg. *redingote*); la locuință (rom., cat. *bufet*, it. *buffetto*, sp., pg. *bufete*; rom. *parchet*, it. *parchetto*, cat., sp. *parquet*, pg. *parquete*); la alimentație (rom. *șampanie*, it. *sciampagna*, cat. *xampany*, sp. *champaña*, pg. *champanha*); din limbaje specializate (rom. *bisturiu*, cat., sp. *bisturí*, pg. *bisturi*; rom. *bielă*, it. *biella*, cat., sp., pg. *biela*); diverși (rom. *cretin*, cat. *creti*, it., sp., pg. *cretino*; rom. *siluetă*, it. *siluetta*, cat., sp. *silueta*, pg. *silhueta*; rom. *lejer*, it. *leggero*, sp. *ligero*, pg. *ligeiro*); numeroase împrumuturi frazeologice: rom. *lovitură de teatru*, *turn de fildeș*, it. *a corpo perduto*, sp. *un golpe de teatro*; sufixe care devin productive: rom. *-aj (gramaj, martiraj)*, it. *-aggio*, sp. *-age* (<fr., oc., cat.); influențe fonetice: fonologizarea lui /dʒ/ în v. it. prin împrumuturile v. fr. care conțineau acest sunet; apocopa unor vocale finale neaccentuate în v. sp.; în sintaxă: întărirea unor trăsături gramaticale ale rom. Dintre idiomurile romanice vorbite pe terit. Franței, cea mai puternică **i.f.** în oc.: *automobila, carbata, emploiar, ivronha, torpilha, usina*. Dintre l. neromanice, cea mai puternică **i.f.** a suferit-o engl., ca urmare a cuceririi Angliei de către norm. și a folosirii d. anglo-norm. al fr. ca l. oficială și de cultură în Anglia în sec. 11—14. Împrumuturile fr. din această perioadă prezintă fonetisme specifice acestui d.: *catch, market, war*, unele dintre ele fiind înlocuite ulterior de forma fr. *(calange|challenge, warrant|guarantee)*; predomină termenii abstracți *(authority, conscience, justice)*, militari, științifici, gastronomici. Numeroase împrumuturi fr. în celelalte l. germanice (olandeză, suedeză, germ.), în l. slave, în magh. etc. **I.f.** și la nivel dialectal — în zonele de graniță cu d. altor l. —, în general anterioară influenței l. literare. *S.R.R.*

franceză acadiană, varietate de fr. regională canadiană (fosta Acadia — prov. New Brunswick, Nova Scotia, ins. Prințul Eduard, unde engl. este l. oficială, iar fr. — l. uzuală a unei minorități: 36%, respectiv 11%, 15% în 1950). Colonizare fr. în Acadia peninsulară (Nova Scotia) la începutul sec. 17 cu coloni originari mai ales din zona d. fr. de SV (Poitou, Saintonge). Stăpînită de fr. în sec. 17, Acadia a fost cedată Angliei în 1713. Expulzarea în masă a acadienilor vorb. de fr. de pe terit. la mijlocul sec. 18. Refugiate în colonii fr. (Louisiana, vezi **franceza din Louisiana**), deportate în colonii engl., în Anglia sau în Franța, multe fam. s-au întors în Acadia. Varietate vorbită cu precădere în zone rurale: arhaică (reminiscențe ale fr. din sec. 17: *étrouète, adrouète* = fr. *étroite, adroite*); *u* pentru *o (houme, poume, chouse, grous* = *homme, pomme, chose, gros)*; cuvinte specifice d. fr. de SV *(écureau, djesser, gratons)*; mulți termeni referitori la marină cu sens modificat (*le large* „pădurea cea mare", *amarrer (le cheval, les souliers)*, *mousse* „băiețel"); împrumuturi din engl. *(stouque, clairer, back*: *il est venu back)* și din l. amerindiene *(madouèce, mocauque, plagouille)*, mai ales din fam. algonkină. Vezi și **pidginuri franceze.** *S.R.R.*

franceză belgiană, totalitatea varietăților de fr. regională vorbite în Belgia. L. oficială a Belgiei, alături de flam., fr. este vorbită atît în Belgia romanică (terit. care a făcut parte din fosta prov. romană Gallia belgica și unde s-au dezvoltat d. fr.: valon, pic. (rouchi), champenois, loren), cît și în Bruxelles, oraș francofon în zonă flam. (unde fr. a fost importată ca urmare a stăpînirii prov. flam. de către casa de Burgundia, întărită prin dominația fr. din 1792—1815 și după ce Belgia devine independentă în 1830). Influență flam.

influențe ale d. fr. în **f.b.** din Belgia romanică, mai puțin în fr. din Bruxelles. În fonetică, prezența simultană a cîtorva caracteristici articulatorii care, fără să fie absente în fr. comună, nu sînt neapărat concomitente în aceeași varietate regională: menținerea distinctă a celor 4 vocale nazale, reducerea lui *e* mut, menținerea opoziției de cantitate între *a* posterior și *a* anterior *(pale ~ pal)* și, la finala cuvintelor, între vocalele urmate în grafie de *e* mut, marcă a fem., și aceleași vocale aflate în poziție finală *(finie ~ fini)*, menținerea distincției dintre *e* semideschis și *e* semiînchis, preferința pentru pronunțarea bisilabică (în hiat) a secvențelor formate din 2 vocale *(tuer, scier, louer)*; fonetismul fr. din Bruxelles mai aproape de cel al fr. comune; probabil prin influență flam.: tendința lungirii vocalelor accentuate pînă la diftongare; tendințe caracteristice fr. populare atît în fonetică cît și în morfosintaxă. Construcții specifice: *avoir* + + adj. (=fr. *trouver* + adj.): *avoir difficile à prendre un poste; assez que pour* (= fr. *assez pour*); *au plus il boit, au plus il a soif* (= fr. *plus ..., plus ...*); *cela coûte autant* (= fr. *tant*). Numeroase arhaisme *(aubette, endéans, par après, septante, nonante)*, termeni fr. întrebuințați cu alt sens decît în fr. comună *(athénée, bonbon, dîner, machiniste, milicien, plaque, souper)*, derivate specifice *(frasquillon, incivique, louangeur)*, împrumuturi din d. fr. *(archelle, cumulet, dresse, gozette, maquée)*, împrumuturi din flam. *(couque, crolle, dracher, drève, minque, pape)*. Vezi și **marollien.** *S.R.R.*

franceză canadiană, totalitatea varietăților de fr. regională din Canada, unde fr. a fost introdusă ca urmare a stăpînirii coloniale fr. (sec. 17—1763) și este l. oficială alături de engl. din 1969. Astăzi doar prov. Québec este în majoritate francofonă (80% din populația prov.), 2 prov. canadiene (Ontario, New Brunswick) prezintă o minoritate francofonă importantă, celelalte — o puternică majoritate anglofonă. Varietățile **f.c.** sînt diferite în funcție de statutul fr. în prov. respectivă (singura l. oficială în prov. Québec, l. minoritară în rest), de nivelul social al vorb. (vezi **joual**), de zona (urbană sau rurală, vezi **franceză acadiană**) în care l. este utilizată, de locul de origine al coloniștilor proveniți din zone fr. dialectale diferite (vorb. ai d. fr. de NV în Québec și ai d. fr. de SV în Acadia). **F.c.** comună a urmat, în timpul stăpînirii fr. asupra Canadei, evoluția fr. comune. Slăbirea legăturilor cu Franța în urma proclamării independenței duce, din a doua jumătate a sec. 18, la evoluția independentă a **f.c.,** care, în ciuda unor tendințe temporare de apropiere de varianta europeană (mai ales în deceniile imediat următoare celui de-al doilea război mondial), s-a individualizat printr-o serie de trăsături (arhaisme sau simpla continuare a unor vechi tendințe). Menținerea opoziției de cantitate vocalică, tendința de diftongare a vocalelor accentuate, slăbirea nazalității vocalelor nazale, pronunțarea palatală și africatizarea consoanelor *t, d* sub influența lui iot și a vocalelor *i, y (amiquié, quiède, guiable = amitié, tiède, diable)*, căderea lichidei din gr. consonantice finale: *aut(r)e, pauv(r)e, onc(l)e*, intonație mai monotonă decît în fr. comună cu diferențe mai mici de înălțime în realizarea curbei intonaționale. Preferință pentru formele *nous autres, vous autres, eux autres* în locul pron. pers. *nous, vous, eux* și pentru folosirea timpurilor supracompuse; construirea prop. condiționale cu ajutorul inf. *(avoir du temps, je le ferais tout de suite)*. Arhaisme lexicale *(achaler, accoutumance, annuitée, cavalier, doutance, espérer* „a aștepta", *méchant* cu sensul fr. *mauvais*, unele menținute datorită influenței engl.: *prescription* = fr. *ordonnance, discontinuer* = = fr. *cesser*), cuvinte dial., cu precădere din d. fr. de NV în fr. din Québec *(aulne, écureux, cretons)* și din d. fr. de SV în fr. acadiană *(verne, écureau, gratons)*, creații lexicale specifice *(épluchette, traversier)*, deosebită vitalitate a sufixului *-able (partable, descendable, parlable)*; împrumuturi din engl. *(djob, ouerasse)*, care au servit de multe ori ca bază unui derivat creat prin mijloace fr. specifice *(watcher)*, calcuri *(argent de papier, pour le bénéfice de, en addition* = fr. *en plus, chambre à bagages* = fr. *consigne, peinture à l'eau)*; cîțiva termeni din vechiul fond amerindian, mai ales din fam. algonkină, desemnînd elemente ale florei sau faunei *(ouaouaron, ouananiche)*. Vezi și **pidginuri franceze.** *S.R.R.*

franceză clasică, etapă în evoluția l. fr. din sec. 17—18 (pînă în ajunul Revoluției fr.), perioada de început a fr. mod. prin fixarea structurii actuale în toate compartimentele l. În fonetică: denazalizarea vocalelor urmate de consoane nazale pronunțate, trecerea lui *r* apical la *R* dorsal, [we]> [wa], labializarea lui *e* mut; dar și frînarea unor evoluții răspîndite în l. populară a vremii: *r*>*z*, pronunțarea palatală a lui *l, d, n, l* + iot, dispariția lui *l, r* finali precedați de vocală sau de consoană, suprimarea lui *e* mut. Stabilizarea pronunțării prin fixarea grafiei datorită răspîndirii tiparului. Codificare prin gramatici (A. Arnauld, C. Lancelot, *Grammaire générale et raisonnée de la langue françoise contenant les fondements de l'art de parler*, 1660, cunoscută sub numele *Grammaire de Port-Royal*) și prin dicționare (dicționarul Academiei franceze, 1694, cu numeroase ediții în sec. 18). L. literară dominată de purism (vezi **bon usage**); din sec. 17 începe să fie remarcată distincția dintre l. cultivată și cea vorbită de oamenii de rînd, neinstruiți (vezi **franceză populară, poissard**). *S.R.R.*

franceză elementară, vezi **franceză fundamentală.**

franceză elvețiană, varietate de fr. regională din Elveția (Elveția Romandă: a cant. Geneva, Jura, Neuchâtel, Vaud, o parte a cant. Berna, V cantoanelor Fribourg și Valais), unde fr. este l. oficială (pentru cca 20% din populația țării). În acest terit. au luat naștere — în trecerea de la lat. la l. romanice — d. frpr. (în cea mai mare parte a lui) și d. fr. (d. franc-comtois în cant. Jura și o parte din aria francofonă a cant. Berna). Fr., sub varianta ei literară, a început să fie folosită în sec. 13, mai întîi doar ca l. scrisă a actelor notariale; a cunoscut o extindere treptată, devenind, după Reformă, și l. a conversației; prestigiul ei a crescut în Elveția concomitent cu răspîndirea fr. comune în prov. fr. în detrimentul graiurilor. Actualmente numărul vorb. de frpr. atinge numai 1—2% din totalul populației romande.

Trăsături conservatoare. Menținerea unor opoziții vocalice — între vocale lungi și scurte în interiorul cuvintelor și la finală, între *e*, *o* semideschiși și semiînchiși la finala cuvintelor, între [œ] și [ɛ]; particularități în ceea ce privește regimul verbelor (*aider* + dat.) și topica *(je n'ai personne vu)*; întrebuințări specifice ale prep., mai ales ale celor care provin din adv.; derivate cu sufixul *-ée* cu sensul „cădere, lovitură, zgomot"; cuvinte cu sensuri proprii (*pièce* „plăcintă", *fourneau* „sobă", *course* „excursie"); unități lexicale diferite *(septante* = fr. *soixante-dix)*; împrumuturi din frpr. *(déguiller, s'encoubler, pive, tablar)* și din d. alemanice *(chèmtf, fatre, poutser)*. *S.R.R.*

franceză fundamentală (~elementară), inventarul celor mai importante elemente lexicale și gramaticale ale fr., selectate după frecvența apariției lor în vorbire și servind drept bază învățării fr. ca l. străină. Lexicul cuprinde 7 995 unități. (G. Gougenheim, R. Michéa, P. Rivenc, A. Sauvageot, *L'Elaboration du français fondamental*, 1964). *S.R.R.*

franceză medie, etapă în evoluția l. fr. în sec. 14—16, perioadă de trecere de la fr. veche la fr. mod., caracterizată printr-o puternică tendință de simplificare atit la nivel fonetic și fonologic (generalizarea oxitoniei prin pierderea silabicității lui *e* mut, dispariția pronunțării consoanelor nazale după vocală nazală și fonologizarea opoziției de nazalitate, simplificarea diftongilor, transformarea africatelor în fricative, evoluția lui *l* palatal la iot, asurzirea unui mare număr de consoane finale), cît și morfosintactic (simplificarea decl. bicazuale, extinderea folosirii art., regularizarea flexiunii verbale, fixarea topicii), care duce — în fr. clasică — la fixarea trăsăturilor structurale ale l. Puternică influență lat.: în grafie — tendințe etimologizante, cu introducerea de litere corespunzătoare unor sunete dispărute din pronunțare *(faict, cheveulx, doubte;* unele păstrate în grafia contemporană: *doigt)*; etimologii greșite duc la grafii ca *sçavoir* (<*sapere*, după *scire*), unele conservate: *poids* (<*pensum*, după *pondus*), *legs* (deverbal de la *laisser*, după *legatus*); în fonetică — refacerea unor pronunțări *(soleil, périr)*; în sintaxă — construcții sintactice după modelul perioadei lat.; în lexic — număr mare de latinisme *(abus, acrimonie, acte, artifice, assimiler, attribut, audace, captif, concours, diriger, érosion, faciliter, imiter, inversion, membrane, numéral, perméable, semestre, social*, unele ieșite ulterior din uz: *aliene, angustie*). Dintre împrumuturile din l. mod., o pondere deosebită ocupă cele din it. (termeni artistici, militari, de finanțe, de navigație: *alerte, artisan, bataillon, bilan, burlesque, cadre, concert, escale, façade, grotesque;* sufixe: *-ade, -esque, -issime*); excesul de cuvinte it. (dintre care multe au ieșit ulterior din uz: *accortesse, baster, imbratter*) a declanșat o adevărată campanie antiitaliană (H. Estienne). Apar primele gramatici, care își propun să fixeze normele l. literare (L. Meigret 1550, R. Estienne 1557, Ramus 1562). În 1539 este promulgată Ordonanța de la Villers-Cotterêts, hotărîre emisă de Francisc I care prevedea printre altele folosirea sistematică a l. fr. în actele oficiale, interzicînd explicit folosirea lat., a d. fr. și a l. regionale de pe terit. Franței. Deși l. folosite continuă să fie tolerate și după 1539, Ordonanța instituie fr. ca l. oficială, impusă și celor pentru care nu era l. maternă. Promovarea fr. în textele literare și științifice este susținută, printre alții, de Joachim du Bellay în *Deffence et illustration de la langue françoise*, 1549. *S.R.R.*

franceză populară, varietate a l. fr., a cărei diferențiere de fr. cultivată, subordonată normei (vezi **bon usage**), este remarcată începînd cu sec. 17. Definită în prima jumătate a sec. 20 ca o varietate socială, specifică oamenilor de rînd, neinstruiți (H. Bauche, P. Guiraud). Tendințe fonetice (*e* mut nu se realizează în pronunțare, eliminarea consoanelor *-r, -l*, realizare minimă de *liaisons*), morfosintactice (eliminarea pron. *il* cu valoare impersonală, generalizarea folosirii lui *on* cu valoarea lui *nous*, reluarea sub. exprimat prin subst. printr-un pron. pers., folosirea prep. *à* pentru exprimarea posesiei, invariabilitatea part. trecut, confuzie în folosirea aux. *avoir* și *être*, extinderea folosirii pron. rel. *que* invariabil, folosirea adv. cu funcția unor prep și a prep. cu funcție adverbială, suprimarea negației *ne*, folosirea adv. inter. la sfîrșitul prop., întrebuințarea particulei inter. *ti*), lexico-semantice (cuvinte formate prin derivare, abreviere, întrebuințări metaforice ale termenilor). Tendințe ale **f.p.** există în toate varietățile de fr. regională (fr. canadiană, din Africa de Nord, din Africa Neagră) și mai ales în creola fr. Vezi și **poissard**. *S.R.R.*

franceză regională, ansamblu de variante teritoriale ale fr. comune, specifice unor reg. din Franța sau din afara ei și caracterizate prin trăsături proprii. Se vorbește astfel despre **f.r.** merid. (vezi **francitan**), cu diferențieri locale în sînul fiecărei reg. (**f.r.** din Toulouse, din Marsilia) sau despre fr. canadiană, belgiană etc. Ca și d., **f.r.** cunoaște o realizare preponderent orală, dar, spre deosebire de d., se întrebuințează nu numai în zone rurale, unde d. au dispărut mai recent, ci și în orașe, unde d. nu se mai folosesc de multă vreme. În Franța, **f.r.** este rezultatul răspîndirii fr. sub varianta literară ca l. oficială pe tot terit. țării, constituind o „dialectalizare" mod. a fr. comune. Variantele **f.r.** sînt determinate fie de „substratul" lingvistic al fiecăreia dintre zonele în care sînt întrebuințate și cu care uneori mai coexistă (d. fr. în N, oc. în S, frpr. în SE, l. sau d. nemanice în Alsacia, Bretania etc.), fie de specificul transplantării fr. în alte terit. (data colonizării, originea coloniștilor, contactul cu diferite l. etc.). Trăsăturile caracteristice ale **f.r.** pot fi dialectale (în zonele în care d. au dispărut, doar **f.r.** mai păstrează particularități ale acestora), arhaice (fapte de l. dispărute din fr. comună sau continuarea unor tendințe a căror evoluție a fost frînată în fr. comună), inovatoare (împrumuturi specifice și inovații proprii). Trăsăturile **f.r.** apar în toate compartimentele l.: fonetică și fonologie (articularea lui *e* mut, redus în fr. comună, ca un *œ*, *e* sau *o* deschiși, articularea incompletă a consoanei nazale după o vocală nazală, realizarea dentală a lui *r* („*r roulé*") în **f.r.** merid.; distincție de cantitate vocalică, uneori cu valoare fonologică în **f.r.** din N și din E — *i* final din *finie* mai lung decît în *fini*; variante

finale aspirate pentru *p, t, k* în Alsacia şi în Lorena), morfosintaxă (folosirea pron. pers. *3* sg. în locul lui *on*, a pron. adverbial *y* în locul pron. pers. *lui, leur*, frecvenţa dat. etic în **f.r.** din Marsilia; antepunerea adj. atribut faţă de subst. determinat în **f.r.** din Alsacia — *un rouge tablier;* întrebuinţarea pron. pers. compl. postpus verbului determinat — *il dérange nous ;* în SE perifraza *être après* + verb pentru a exprima o acţiune progresivă), lexic (folosirea unor termeni care nu există în fr. comună — derivate ca *taxiteur* în Gard, *gréver* în Alsacia; cuvinte dialectale — *locon* „bucată", *apoudre* „a adăuga" în SE; împrumuturi din d. sau l. neromanice — *trinkgeld* „bacşiş" în Alsacia, sensuri ale cuvintelor diferite de cele din fr. comună — *curieux* „îngrijit, grijuliu", *devant* cu sens temporal în **f.r.** din Centru, *gros* „foarte" în Vendée, *grossier* „foarte gras, obez" în Champagne). *S.R.R.*

Franceză veche, etapă în evoluţia l. fr. de la începuturi pînă în sec. 13 inclusiv. Cunoscută datorită numeroaselor texte literare şi neliterare care s-au transmis, **f.v.** se prezintă ca o l. scrisă cu trăsături dial. mai mult sau mai puţin marcate, care nu reflectă varietatea dial. a l. vorbite. Structural diferită de fr. din epocile ulterioare (vezi **franceză medie**), se caracterizează prin: cuvinte nu numai oxitone, ci şi paroxitone şi proparoxitone, accent fără rol fonologic, palatalitatea vocalelor labiale în germene, vocală centrală nelabială medie care stă la baza viitorului *e* mut, diftongi mai numeroşi ascendenţi şi descendenţi, nazalitate slabă a vocalelor şi articularea incompletă a consoanelor nazale care le urmează, diftongi nazali, africate, *i* palatal, pronunţarea lui *s* imploziv, pronunţarea multor consoane finale; decl. bicazuală (caz sub. ~caz regim), redundanţa mărcilor morfologice, folosire limitată a art., art. partitiv în germene, menţinerea formei de dat. a pron. rel. lat. *(cui)*, desinenţe pers. ale verbului care fac inutilă folosirea pron. pers. sub., folosirea frecventă a conj. impf. cu valoarea cond. trecut, parataxă frecventă, topică liberă; posibilităţi variate de derivare sufixală; numeroase împrumuturi germanice (unele azi dispărute *haitier, gaif*), cuvinte lat. moştenite care au ieşit ulterior din uz *(ardre, moillier) ;* grafie fonetică cu tendinţe de fixare în sec. 13. *S.R.R.*

francian, d. fr. de Centru. Franţa (prov. Île-de-France — aprox. dep. Essonne, Hauts-de-Seine, Paris, Seine-et-Marne, Seine-St.Denis, Val-de-Marne, Val-d'Oise, Yvelines şi porţiuni ale dep. învecinate). Împreună cu d. berrichon, orléanais şi tourangeau formează gr. d. fr. de Centru, foarte slab individualizate şi care şi-au pierdut de timpuriu particularităţile. Termenul **f.** a fost folosit pentru prima dată în 1889 de G. Paris, care a considerat că **f.** a predominat în domeniul fr. începînd din sec. 12 şi ca atare a fost ridicat la rangul de l. literară şi folosit ca l. comună în dauna celorlalte d. Lipsa de atestări în **f.** pentru perioada veche (dar folosirea unei l. fr. comune în textele medievale neliterare ale domeniului fr., cu mai multe sau mai puţine particularităţi dialectale), caracterul de continuitate pe care-l prezintă zona centrală din Le Maine pînă în Champagne, rapida degradare a graiurilor vorbite aici (despre care e greu de altfel să se precizeze dacă reprezintă un d. fr. sau o fr. regională) fac actualmente imposibilă demonstrarea acestei teze, indeobşte acceptată de specialişti. La acestea se adaugă argumente de ordin istoric: formarea tîrzie (sec. 16) a prov. Île-de-France. Particularităţi **f.** s-au transmis (chiar dacă slab reprezentate) în fr. regională din zona respectivă: întrebuinţarea prep. *devant* cu sens temporal, a pron. şi adj. nehot. *aucun* cu sens afirmativ, a formelor de viitor: *voura, faura, vienra* fără *d* epentetic, a unor semantisme arhaice: *curieux* „îngrijit, grijuliu", *maussade* „dezgustător, neplăcut". Printre inovaţiile **f.** s-ar putea cita folosirea pron. pers. *leur* cu sens refl.: *ils vont leu(r) marier*, exprimarea negaţiei prin *(ne) ... pas mais*. Se consideră ca prim text **f.** *La Vie de St. Thomas Becket* de Guernes de Pont-Sainte-Maxence, originar din S dep. Oise, la N de Paris (mai ales datorită unei afirmaţii a autorului care se laudă cu corectitudinea l. sale), în ciuda trăsăturilor pic. şi norm. sau anglo-norm. pe care le atestă versificaţia. Din sec. 17 literatură regională într-o formă care reprezintă un compromis între **f.** şi fr. regională *(Agréables conférences de deux paysans de Saint-Ouen et de Montmorency sur les affaires du temps*, 1649). *S.R.R.*

francică, influenţă ~, vezi **francă, influenţă ~.**

francitan *(français d'oc)*, varietate merid. a fr. regionale. Include o pluralitate de realizări între fr. standard şi oc. Se deosebeşte de fr. standard în pronunţare prin aşa-numitul „accent meridional" *(du Midi)*, care apare chiar la cei care nu mai vorbesc oc.; accent preponderent paroxiton (şi nu oxiton), conservarea vocalelor pretonice neaccentuate şi a lui *e* instabil, pronunţarea mai deschisă a vocalelor *a, o, ø*, conservarea timbrului vocalelor orale corespunzătoare (parţial nazalizate) în cazul vocalelor urmate de consoane nazale, conservarea consoanelor finale, a rezonanţei consonantice în cazul lui *-n*, caracterul apical (*r „roulé* meridional") al lui *r*. După unii mai apropiată în lexic şi sintaxă de oc. decît de fr. (influenţa oc. asupra valorii şi utilizării formelor modale, frecvenţa pf. s. etc.). Pentru formarea numelui **f.** vezi şi **franglais, fragnol**[1]. *I.V.R.*

franco, vezi **sabir.**

franco-amerindiană, l. vernaculară de contact ~, pidgin fr. dispărut care ar fi fost utilizat la începutul sec. 17 în relaţiile dintre fr. şi indigeni în zona Montréalului — Canada. Menţionat în relatări de călătorie din epocă. Raportul său cu alte pidginuri fr. semnalate în Canada nu este clar. *I.V.R.*

franco-anamită, vezi **tây boi.**

franco-islandeză, pidgin fr. semnalat la începutul sec. 20 pe ţărmurile de V şi E ale Islandei, constituit ca urmare a şederii mai îndelungate în zonă a unor pescari fr. *I.V.R.*

franco-italiană (franco-lombardă, franco-venetă), l. unor texte redactate în Italia de N în a doua jumătate a sec. 13—sec. 14, care prezintă caracteristicile unei l. mixte între fr. şi d. it. sept. A fost interpretată ca o consecinţă a ignorării fr. de

către autori it. care-şi propuneau să răspîndească în Italia *les chansons de geste* sau ca un rezultat hibrid intenţionat (o l. punte între 2 l. romanice, dar şi între 2 clase sociale, un compromis între dorinţa de a prezerva prestigiul acestui gen literar fr. într-o zonă lingvistică alogenă şi cea de a-i transmite conţinutul unui public care nu cunoaşte fr. sau o cunoaşte doar parţial). Pe plan lingvistic: adaptarea fonomorfologică a unei baze it. sept. pornind de la o comparaţie empirică cu fr. duce la forme eterogene, diferite de la o epocă la alta şi de la un text la altul. Ilustrată de Rustichello da Pisa, Nicolò da Verona, Marco Polo. *S.R.R.*

franco-lombardă, vezi **franco-italiană.**

franco-picardă, denumire atribuită formei sub care apare d. pic. în textele medievale. *S.R.R.*

francoprovensal (rhodanian, rhodanian de mijloc, d. fr. de SE), gr. de d. galorom. Franţa (prov. Dauphiné, Forez, Lyonnais, Savoia — aprox. dep. Ain, Haute-Savoie, Isère, Loire, Rhône, Savoia, S dep. Doubs, Jura şi Saône-et-Loire), Elveţia (reg. numită Elveţia Romandă — cant. Geneva, Neuchâtel, V cantoanelor Vaud, Fribourg şi Valais, o mică parte a cant. Berna), Italia (reg. Valle d'Aosta şi partea superioară a unor văi pe versantul piemontez al Alpilor între Aosta şi Susa, unde se vorbesc graiuri valdostane); o colonie **f.** s-a stabilit în Italia (prov. Puglia, localităţile Faeto şi Celle) la sfîrşitul sec. 13 sau începutul sec.14; deşi influenţat de graiurile it. locale, graiul **f.** vorbit aici constituie o pietrificare a unei etape mai vechi din istoria **f.** Isoglosele sept., în regres în epoca mod. ca urmare a influenţei fr., se grupau în epoca veche mai spre N; în consecinţă zona de frontieră cu d. fr. prezintă imaginea unui compromis lingvistic. Graniţa de S, cu oc., mai precis trasată, marchează nu numai diviziunea **f.**~oc. (limita la care s-a oprit influenţa centrului Lyon), ci şi limita la care s-a oprit o parte a inovaţiilor lingvistice difuzate ca urmare a influenţei fr. Vorbită în terit. în care fr. sau it. au fost l. oficiale încă din evul mediu, **f.** este redusă actualmente la uzajul restrîns al cîte unei comune, mai ales în vorbirea oamenilor în vîrstă; d. sînt mai vii în zona it. decît în cea fr. sau elveţiană (unde proporţia vorb. de **f.** este de aprox. 1—2% din totalul populaţiei romande). Vorb. sînt bilingvi (fr. şi **f.**) sau trilingvi (fr., it. şi **f.**). Denumirea **f.** se datorează lingvistului italian G. I. Ascoli, primul care — în 1873 — a scos în evidenţă individualitatea acestui tip dial. (pe care W. Meyer-Lübke nu o recunoaşte atunci cînd denumeşte d. **f.** „d. fr. de SE", iar P. Meyer o combate vehement). Alte denumiri: rhodanian, rhodanian de mijloc (H. Suchier, E. Philipon). Deşi originalitatea acestor d. a fost multă vreme contestată, studiile întreprinse au dovedit că **f.** este un gr. dial. independent atît faţă de fr. cît şi faţă de oc. Spaţiul **f.** nu este delimitat geografic natural; dimpotrivă, este traversat de culmi alpine de mari înălţimi care n-au împiedicat relativa unitate a d. aflate de o parte şi de cealaltă. Evoluţia lingvistică unitară a acestui domeniu dial. în perioada romanică primitivă a fost explicată prin unitatea social-economică pe care a constituit-o în perioada romanizării în jurul centrului Lyon (P. Gardette), prin împărţirea Galliei în dioceze ecleziastice (H. Morf), prin superstratul burgund (căruia W. von Wartburg i-a acordat o pondere exagerată). Fărîmiţarea ulterioară, care caracterizează actualmente domeniul **f.**, se datorează evoluţiei acestor reg. în evul mediu şi mai tîrziu (independente politic, sub protecţia regelui Franţei sau a împăratului Germaniei, dependente uneori de formaţiuni politice vecine), ceea ce nu a permis nici unuia dintre centrele importante să dobîndească supremaţie lingvistică. Actualmente, polimorfism regional accentuat, produs al unor evoluţii secundare sau determinat de influenţa fr. mai puternică sau mai puţin puternică, concretizată mai ales în împrumuturi lexicale, dar şi în adoptarea unor trăsături fonetice şi morfologice. S-au propus mai multe împărţiri dialectale ale domeniului **f.**: în 2 gr. principale despărţite de o axă E—V (O. Keller, B. Hasselrot): un gr. sept. care cuprinde cea mai mare parte a cant. elveţiene Fribourg, Neuchâtel, Valais şi Vaud, în care fărîmiţarea regională este mai accentuată, şi al doilea merid. (Lyonnais, Dauphiné, Savoia, Geneva, Valle d'Aosta, mai unitar datorită prestigiului unui oraş ca Lyon; în 2 gr. principale despărţite de o axă N—S (H. E. Keller): gr. occidental (Lyonnais, Dauphiné, Bresse) şi gr. oriental (Elveţia Romandă, Savoia, Valle d'Aosta). Diversele izoglose (al căror traseu coincide uneori cu cel al unor vechi frontiere politice) nu conferă totuşi **f.** aspectul unui domeniu cu varietăţi dial. distincte (P. Gardette).

Conservarea lat. *a* accentuat în silabă deschisă *(pratum>pra)*, dar palatalizarea lui atunci cînd e precedat de palatală *(laxare>leʃe, lasi)*; diftongarea vocalelor accentuate în silabă deschisă: lat. *ĕ, ŏ* în diftongi de tip descendent *>ie, uɛ*, care se menţin, se transformă în diftongi ascendenţi sau se reduc la vocale (*pede>pie, pja, pi; soror>súer, swar, sœr*); lat. *ē, ī; ō, ū* în diftongi descendenţi, care se reduc uneori la vocală *(silis>sai, se; lupus>lau, lu)*; palatalizarea tîrzie a lat. *ū>y* dovedită de conservarea unei articulaţii velare atunci cînd *ū* era urmat de o nazală implozivă *(unus>ō)* sau atunci cînd era în hiat cu o altă vocală *(-u(t)a>-wa)*; nazalizarea vocalelor urmate de consoane nazale implozive; lat. *au>o*: menţinerea lat. *-a (femina>fena)*, dar modificarea timbrului său atunci cînd era urmat de *-s, -t (feminas>fene)*, ceea ce duce la sisteme originale de realizare a opoziţiilor morfologice; palatalizarea lui *-a* sub influenţa unei consoane palatale, cu tendinţa de a fi eliminată *(uacca>vatsi, vaθ)*; conservarea ca vocale de sprijin după gr. consonantice a celorlalte vocale finale: *e, i>e; o, u>o (pater>pare, cubitus>codo)*, dar dispariţia lor în celelalte cazuri; sincopa vocalelor posttonice mediale mai puţin frecventă (**f.** păstrează unele proparoxitone lat. cu deplasarea accentului pe penultima silabă: *cannapis>tseneve)*; leniţiunea oclusivelor intervocalice lat. pînă la fricative sau zero *(nepote>nevou, uitellus>vel)*; dispariţia tîrzie a lat. *s* în poziţie finală de silabă; palatalizarea lat. *k, g + a* cu păstrarea rezultatelor africate *(ts, tʃ; dz, dʒ)* sau cu reducerea lor la fricative *(k + a>s, ʃ, θ, f)*. Prezenţa în inventarul fonetic al unor graiuri a unor articulaţii ca: fricative interdentale

surde şi sonore, africate palatale şi dentale, o întreagă gamă de sunete aspirate, gr. consonantice *(hl-)*, diftongi descendenţi numeroşi. Accentuare paroxitonă sau oxitonă; rol fonologic al accentului (*siri* „ceară" ~ *siri* „a cerui"). Conservarea (în Valais central) a decl. bicazuale a art. hot.; conservarea regională ca formă de bază a subst. a neutrului sg. al unor nume de fructe (lat. *fragum, pirum);* forme accentuate şi neaccentuate ale pron. pers. sub.; forme specifice în unele graiuri pentru pron. pers. sub. cu valoare impersonală; forme analogice ale pron. şi adj. pos. de pers. 1, 2 pl. după sg.: *nostron, vostron,* rar *loron;* conservarea a 2 desinenţe distincte de ind. impf: lat. *-abat* ~ *-ebat;* mare disponibilitate derivativă; cuvinte lat. proprii **f.** s-au răspîndit pe o arie ce coboară uneori spre S: *molaris, *lactata, *nidiculare, ţannucia;* reminiscenţe lexicale preromane specifice sau cunoscute şi de aria oc. învecinată: *darbon, larmuize;* urme specifice ale influenţei germanice: *lona, maze, broji.* Trăsături originale: evoluţia vocalelor finale care duce la crearea unor sisteme proprii de realizare a opoziţiilor de gen, număr, pers. cu mare randament; conservarea unor proparoxitone lat. cu deplasarea accentului; conservarea unor nume de fructe neutre lat. la sg.; forme originale de pos. Trăsături conservatoare comune cu d. fr. din E: conservarea unei faze arhaice în evoluţia vocalelor accentuate în silabă deschisă; palatalizarea tîrzie a lat. *ŭ;* trăsătură conservatoare comună cu d. oc.: menţinerea lat. *a* accentuat în silabă deschisă. Inovaţii comune cu ansamblul fr.: palatalizarea lat. *a* sub influenţa unei palatale; *au*>*o;* nazalizarea vocalelor; palatalizarea lat. *k, g* + *a;* leniţiunea oclusivelor intervocalice. Primele texte **f.** în sec. 13: documente publice sau particulare cu multe influenţe **fr.** şi lat., manifestînd un polimorfism care face dificilă localizarea lor precisă; literatură hagiografică (Marguerite d'Oingt). Din sec. 16, literatură în **f.**: poeme politice sau epice (*Cé qu'é lainô*, Geneva; Bernardin Uchard, *Lo Guémen d'on povro labori de Breissy*), teatru *(La Bernarda-Buyandiri, Le Ballet forézien)*, colinde, poezii satirice, poveşti populare, traduceri din lat. (Vergilius, *Bucolicae*); din a doua jumătate a sec. 19, scriitori în **f.**: Louis Bornet, Cyprien Ruffieux (sub pseudonimul Tobi di-j-èlyudzo), Fernand Ruffieux — Elveţia; J. B. Cerlogne, Désiré Lucat — Italia. Influenţe **f.** în fr.: cuvinte din terminologia industriei textile *(échantillon);* alimentaţiei *(reblochon, sérac);* din terminologia alpină *(avalanche, glacier, luge, moraine, névé, piolet, varappe);* diverse *(crétin, goitre, marron, mélèze, rave);* cuvinte introduse în fr. literară de J. J. Rousseau: *chalet, fondue. S.R.R.*

franco-venetă, vezi **franco-italiană.**

français de charabia, vezi **petit nègre.**

français d'oc, vezi **franciman.**

français-nègre, vezi **louisianeză.**

français-tirailleur, vezi **petit nègre.**

franglais, denumire depreciativă (provenind din contaminarea termenilor *français* şi *anglais)* dată fr. la mijlocul sec. 20, din cauza afluxului mare de cuvinte de origine engl. şi americană. (R. Etiemble, *Parlez-vous franglais?*, 1964). *S.R.R.*

frecventativ, vezi **aspect.**

French patois, vezi **cree-franceză.**

French-Swahili Kitchen Mischsprache, pidgin fr. cu nume hibrid semnalat în Africa, rezultat al contactului cu vorb. de swahili (l. negroafricană din fam. nigero-congoleză). *I.V.R.*

fricativizare (spirantizare). Transformarea în fricative a oclusivelor sonore intervocalice a afectat în lat. vulg. doar consoana *-b-*, realizată cu o pronunţare bilabială [b] încă din sec.1 e.n., care s-a întîlnit cu articularea modificată a lat. [w], ca urmare a consonantizării, şi a urmat aceeaşi evoluţie cu aceasta. Începînd din sec. 3, [b] se pronunţă şi labiodental [v] şi se menţine în aproape toată Romania (cu excepţia rom. unde dispare: lat. *caballum*>*cal, clauis*>*cheie*) cu o articulaţie labiodentală sau bilabială fricativă (vezi **betacism**). În Romania occidentală, **f.** oclusivelor sonore primare sau secundare este o componentă a procesului leniţiunii ducînd la redistribuirea în context a articulaţiilor consonantice. În l. iberorom., unele d. oc., oclusivele sonore se realizează oclusiv în poziţie iniţială, şi fricativ în poziţie intervocalică. Africatele rezultate din palatalizarea consonantică se fricativizează în cea mai mare parte a l. romanice. Procesul se repetă în faza mod. în diverse zone ale Romaniei care au conservat africate: it. regională *dici* [diʃi], sp. (and.) *noche* [noʃe], dial. în rom. (subd. moldovean, bănăţean). *S.R.R.*

friulan, d. ret. care constituie singur gr. oriental. NE Italiei (prov. Friuli—Veneţia Giulia), cca 700 000 vorb. Deşi nu este l. naţională sau oficială, este considerată de mulţi lingvişti l. literară (ca oc. şi cat.). Unitate lingvistică relativ mare datorită evoluţiei unitare istorice, religioase şi culturale. Astfel se explică şi existenţa unei koine, bazată pe subd. central, alături de care mai există unul occidental şi unul meridional. Sîndurul d. ret. în care diftongarea vocalelor accentuate lat. se produce atît în silabă deschisă, cît şi în silabă închisă, după reguli complicate: lat. *ĕ*>*je, ja, ŏ*>*we* (în silabă închisă şi în silabă deschisă nefinală se menţin: *pellis*>*piel, grossum*>*grues,* iar în silabă deschisă finală devin vocale lungi, notate cu ^, *î,* respectiv *û*: lat. *pede*>*pîl, nouus*>*nûf);* lat. *ē, ō*>*ei, ou,* la fel ca în surs., păstraţi în zonele mai conservatoare *(nix, nive*>*neif, lupus*>*louf)* şi deveniţi vocale lungi prin reducerea semivocalei în l. literară *(nêf, lôf);* singurul d. ret. în care diftongarea nu are loc înainte de nazală *(dens, -ente*>*dint);* lat. *ū* nu se palatalizează ca în celelalte d. ret. *(murus*>*mur);* apariţia unui *i,* respectiv *u*>*ü,* înaintea lui *e-,* respectiv *o-,* la unele cuvinte (lat. *erat*>*jere,* lat. *octo*>*vot);* menţinerea diftongului lat. *au,* ca în surs., lad. dol., oc., dalm., rom.: *aurum*>*aur;* cantitatea vocalică cu valoare fonologică, la fel ca în eng. s. (*lat* „lapte" ~ *lât* „mers", *brut* „urît" ~ *brût* „noră"); vocale *forte,* adică lungi şi pronunţate cu tensiune, în finală absolută sau înaintea unei consoane finale implozive; păstrarea apendicelui velar al lat. *kw* urmat de *a (quando*>*quant);* palatalizarea generalizată a lat. *k* + *a, g* + *a* (ca în eng. s., surs., lad. dol., fr.) devenite medio-palatale iar în **f.** literară ajunse

la ʧ, ʤ, scrise *ci*, respectiv *gi*: *casa>ciase, gallina>gialine;* păstrarea distincției dintre dat. și ac. pron. pers. accentuate pers. 1 și 2 sg., la fel ca în d. surs., unele graiuri din lad. dol. (fas., gard.), sd. și rom. (dat. *mi, ti*, ac. *me, te*); tendință de gramaticalizare a pron. neaccentuat *(el russignol al cianta* „privighetoarea cîntă"). Cuvinte lat. cu semantism specific: *aquarius>>agâr* „brazdă", *feta>feda* „oaie", *fructus>frut* „copil", termeni din substratul preroman (ilir, venet și celtic) și din superstratul germanic (gotic, franc și mai ales longobard), împrumuturi din it. (numeroase din d. venețian), slov. (*cespe* „prună", *cjast* „hambar", *zime* „ger", f. fiind singurul idiom romanic, alături de rom., care a intrat în contact cu l. slave) și din germ. (explicabile prin apartenența domeniului f., timp de 3 sec., la Imperiul Austro-Ungar, în care germ. era l. oficială). Primul text, — un act civil din Cividale (sfîrșitul sec. 12). Texte literare destul de vechi, dar cu o tradiție literară care n-a depășit caracterul dial. Una dintre cele mai bogate și mai frumoase literaturi dial. (prima poezie — *Piruç myó doç inculurit*, sfîrșitul sec. 14). Poezie cultă din sec. 16; cel mai important reprezentant — Ermes di Colloredo (1622—1692). Lirica a continuat neîntrerupt pînă la Pietro Zorutti (1792—1867) și la poeții contemporani. P. P. Pasolini are scrieri în f. în care refuză folosirea variantei koiné. Organism cu sediul la Udine *(Società Filologica „G. I. Ascoli")*, care încurajează studiile de f. *M.S.*

fueros *(fors, foros)*, colecții de legi locale, întocmite la ordinele regilor din Pen. Iberică pentru uzul prov. sau al orașelor. Numărul mare de f. în Spania, în comparație cu alte terit. de l. romanice, se explică prin Reconquista: cucerirea noilor terit. presupunea din partea cuceritorilor confirmarea drepturilor acordate de antecesorii lor. F. sînt de diferite tipuri: unele au ambele versiuni, lat. și sp.; altele au diverse variante *(Fueros de Cuenca)*, în timp ce altele s-au păstrat sub o singură formă *(Fueros de la Novenera)*: unele sînt transmise prin oc. sau printr-o l. cu multe cuvinte oc. *(Fueros de Avilés* 1155, unul dintre cele mai vechi documente în l. romanică din Pen. Iberică; *Fueros de Jaca)*; altele au variante în Portugalia, cu versiune sp. și pg. *(Costumes e foros de Castel-Rodrigo)*. F. sînt importante pentru istoria vocabularului sp.: în versiunile lat. ale unor f. există și traducerea sp. cu echivalențe de cuvinte romanice rare și multă vreme necunoscute; f. permite studierea lexicului din diverse domenii onomasiologice datorită conținutului variat al legilor. *M.S.*

fundo, vezi **capverdian.**

furbesco, argou it. al vagabonzilor și răufăcătorilor cu cea mai veche atestare (sec. 14, scrierile lui Francesco di Vannozzo), folosit ocazional în scrierile satirice ale sec. 15 (Sabadino degli Arienti, il Pistoia, L. Pulci), studiat în sec. 16—18 (varietatea ven. de către A. Brocardo în *Modo nuovo de intendere la lingua zerga*, 1531, cea tosc. de T. Pini, cea mil. de C. A. Tanzi); maximă reprezentare în literatură în sec. 16 (P. Aretino, L. Ariosto, G. F. Ferrari, il Ruzzante, G. Parabosco). Argou de mare vitalitate, cu multiple varietăți regionale. *O.S.C.*

G

gaderez, grai ret. (gr. ret. central, subgr. lad. dol.). N Italiei (Val Gadera). 2 varietăţi: badiot şi marebban. Lat. *ŏ*, în silabă deschisă, *>uo* a evoluat la *œ* (ca în fr. şi eng. s.): *nouus>nöu*, iar înainte de *k* devine *y* *(locus>lük)*; palatalizarea lat. *a* accentuat, la fel ca în eng. s. şi fr., dar numai în cuvinte oxitone (ca în liv.); palatalizarea lat. *u>y*, ca în amp. *(crudus>krü)*; lat. *-l-*. *-ll->-r-* *(gallina>iarina, illa>era)*; *kl, gl>tl, dl* ca în gard.; păstrarea gr. lat. *bl-, fl-, ţl-* ca în gard., liv., nonez; influenţă germ. mai puternică, la fel ca în gard. Text din sec. 16. *M.S.*

gaì, argou it. profesional al păstorilor din prov. Bergamo (Italia, reg. Lombardia), numărînd cca 1 100 cuvinte. Atestări de la jumătatea sec. 19. Adoptat şi de păstorii din zonele Valcamonica (vezi **gaù**), Trento şi Verona. Multe afinităţi cu argoul căldărarilor (tarom). Astăzi pe cale de dispariţie. *O.S.C.*

gaì camuno, vezi **gaù.**

galician *(galego, gallego)*, idiom considerat de unii l. aparte, d. „cultural" de alţii, codialect pg. (J. Leite de Vasconcelos) sau varietate a ansamblului dial. galic. — pg., opus celorlalte ansambluri dial. iberorom.: sp. şi catalan(o-valencian) (E. Coseriu). NV Spaniei (Galicia şi Asturias, zona occidentală). Graniţa lingvistică dintre **g.** şi d. ast.-leon. este aproximativ delimitată de rîurile Navia (pentru Asturias), Cúa şi Sil, iar spre S, însăşi graniţa administrativă dintre León şi Orense (pentru León); în Zamora, limita ar fi Padornelo. Şi mai greu este de fixat graniţa între **g.** şi pg.: fenomene din **g.** se întîlnesc şi în d. pg. sept. (interamnense şi transmontan), iar graiurile **g.** din Orense şi Pontevedra prezintă trăsături ale pg. Peste 3 mil. vorb., marea majoritate bilingvi. Cea mai conservatoare varietate iberorom. Afinităţi între **g.** şi pg. datorită faptului că cele 2 idiomuri constituiau în perioada arhaică o singură unitate lingvistică, galic.—pg. Istoria separării **g.** de pg. începe în 1093, cînd Alfonso VI, regele Castiliei şi al Leonului, creează în cadrul Galiciei *o condado portucalense* (terit. cuprins între Minho şi Mondego), pe care în 1095 îl dăruieşte ginerelui său Henri de Bourgogne; celuilalt ginere, Raymond de Bourgogne, îi revine reg. situată la N de Minho. *O condado portucalense* devine independent în 1128 şi regat în 1130. O dată cu *Reconquista*, regatul pg. începe să se extindă spre S, iar Curtea îşi mută reşedinţa de la Guimarães la Braga, apoi la Coimbra, Santarem şi, în sec. 13, la Lisabona. Minho devine însă mult mai tîrziu frontieră lingvistică, dar niciodată autentică, avînd în vedere graiurile de tranziţie între domeniul pg. şi cel **g.**, vorbite în N Portugaliei şi S Galiciei. Unitatea lingvistică galic.-pg. începe să se destrame în a doua jumătate a sec. 15. Timp de un sec. (1350—1450), galic.-pg. a fost l. cu cea mai bogată literatură lirică medievală din Pen. Iberică. La sfîrşitul sec. 15, **g.** decade, iar în sec. 16—18 capătă un caracter predominant familiar; folosit sporadic la redactarea unor documente de însemnătate locală. În a doua jumătate a sec. 18 se înregistrează un reviriment care, în sec. 19, culminează cu apariţia unei pleiade de scriitori (cei mai de seamă, Rosalía de Castro). Alţi autori născuţi pe meleagurile Galiciei s-au afirmat ca scriitori de l. sp. (Emilia Pardo Bazán, Ramón del Valle-Inclán, Camilo José Cela, Gonzalo Torrente Ballester), unii dintre ei scriind şi în **g.** Din 1969 este l. liturgică. Academia de l. **g.** (înfiinţată în 1906 în oraşul La Coruña), Instituto da Lingua Galega (1971) şi Universitatea din Santiago de Compostela încurajează studiul **g.** populare şi literare şi se interesează de unitatea lingvistică a acesteia; au fost elaborate lucrări cu caracter normativ, dicţionare; astăzi există în **g.** ziare şi reviste, emisiuni radio şi programe TV. **G.** se distinge de pg. literară prin particularităţile sale arhaice şi prin inovaţii specifice, dar nu există deosebiri esenţiale între **g.** şi pg. populară sau dial. În silabe accentuate, sistemul vocalic are 7 unităţi, menţinîndu-se distincţia etimologică dintre vocalele medii închise *(ę, ǫ: rede, podre)* şi cele deschise *(ę, ǫ: tempo, hospede)*; nu are diftongi nazali, nici vocale nazale decît în cîteva graiuri (lat. *panis>***g.** *pan*, pg. *pão; manus>man, mão)* (şi în pg. există graiuri fără vocale şi diftongi nazali); confuzie între lat. *u* şi *b* (realizate bilabial), ca în pg. dial.; ca în pg. de N, se conservă africata *tʃ>*pg. *ʃ*; consoanele labiovelare lat. k^w şi g^w se conservă rareori în **g.** (lat. *quattuor>***g.** *catro*, pg. *quatro)*; lat. *-ll->l* alveolar în **g.** *(castelo, cabalo)*, vela-

în pg. *(castelo, cavalo)*; foarte răspîndită este dezvoltarea unui *e* paragogic la finala cuvintelor terminate în *-r*, *-l*, vocală tonică, diftong accentuat sau, sporadic, în *-s* și *-z*: *mullere*, *Monvele*, *acáe*, *voue*, *mese*, *pace*; *yeísmo*, mai puternic în **g.** orientală, din Asturias, dar tinde să se răspîndească în întregul domeniu **g.** *(fiyo* pentru *fíllo)*; inovație specifică: asurzirea șiflantelor sonore intervocalice: *z>s*, θ *(riqueza)*, ʃ, ʒ alveolopalatale *(casa)*, ʒ>ʃ *(xenro)*. Desinența de pl. *-s* pentru subst. și adj. terminate în vocală sau diftong *(homes, bueis)* sau *-es* pentru subst. terminate în consoană *(dores, noces)*; forma de pers. 3 sg. *il* (preferată în S domeniului **g.**), *el* (mai frecventă în N) se întrebuințează și ca pron. reverențial, ca termen al politeții atenuate (medii) între *ti* și *vostede*; ca și pg. regională, nu prezintă tmeza la viit. și cond.: pron. compl. este plasat după verb *(daréille)*, nu intercalat între inf. și aux., ca în pg. literară *(dar-lhe-ei)*; ca aux. este mai folosit *ter* decît *haber*; pf. s. (mai des folosit decît în pg.) are la pers. 2 sg. desinența *-chc*, *-ches* (pg. *-ste*, *-stes)*, iar la pl. *-chedes* (pg. *stedes*): sg. *tiveche*, *sofreches*, pl. *tivéchedes*, *sofréchedes*; pers. 3 sg. pf. în *-o*, ca în sp. (lat. *habuit>***g.** *houbo*, pg. *houve)*; la pers. 3 pl. pf. desinența *-no* alternează cu *-ron*: *falano* sau *falaron*; **g.** îi sînt specifice forme compuse din adv. inter. cu pron. pers.: *ulo? ula? dulo? dula?* În lexic, diferențe importante față de pg.; numeroase împrumuturi din sp. Diverse încercări de grupări dial. (Dámaso Alonso, A. Zamora Vicente ș.a.). Cea mai recentă (F. Fernández Rei) se bazează pe materialul necartografiat al Atlasului lingvistic galic. și distinge 3 arii, cu o extindere geografică diferită, de la N la S: gr. occidental, cu 2 varietăți, cuprinde graiuri inovatoare: deschiderea și închiderea neetimologică a lat. *e*, *o* în poziție tonică; *geada* (fenomen care constă în aspirarea lui *g* + *a*, *o*, *u*): *gato>(g)hato*; *seseo* la finală: *luz>lus*, *dez>des*; pl. nominal în *-ns*: *cans*, *ladróns*; pron. *ti* folosit ca sub. în locul lui *tu*. Gr. central are 2 arii (occidentală și orientală): *geada* (în partea occidentală); lipsește *seseo*; pl. în *-s (cas)* pentru subst. de tipul *can*; pron. *ti* folosit și la nom. ca sub. (aria occidentală), în restul zonei se folosește *tu*. În gr. oriental, cu 3 arii lingvistice, pl. nominal în *-is*: sg. *can*, pl. *cais*; la pers. 2 sg., pron. sub. *tu*. Graiuri **g.** se vorbesc de asemenea la Valverde del Fresno și în împrejurimi. Ortografia oscilează între tendința de apropiere a **g.** de pg. și cea de adoptare a normelor ortografice sp. *C.L.*

galiciană, influență ~. S-a exercitat îndeosebi asupra sp. dial.; foarte puține elemente depășesc granița ast.-leon.: *aindamáis*, *botafumeiro*, *brétema*, *burga*, *chaira*, *pruida*, *pontigo*. Uneori e dificil de a deosebi **l.g.** de influența pg. *C.L.*

galiciano-portugheză, denumire creată de lingviștii germani pentru a desemna idiomul romanic format la N de riul Mondego. În perioada arhaică (pînă în sec. 15), pg. și galic. formau o singură unitate lingvistică și istorică, numită **g.-p.,** care se află la baza actualei pg. literare. În timp ce pg. — care s-a extins spre S și a evoluat în condiții istorice diferite de cele ale galic. — preia și continuă tradițiile literare ale liricii medievale **g.-p.,** galic. este folosită o lungă perioadă (sec. 16—18) doar ca l. de comunicare. Dat fiind faptul că între galic. și pg. populară și dial. nu există diferențe esențiale, denumirea **g.-p.** este folosită de unii specialiști (C. Tagliavini, E. Coseriu) pentru a desemna galic. și pg. ca 2 idiomuri aparținînd aceluiași ansamblu, aceluiași *continuum* lingvistic. *C.L.*

galleism[1], construcție sau formă specifică l. fr., intraductibilă literal într-o altă l. *(il y a, c'est ... qui)*. Vezi **celtic, substrat ~.** *S.R.R.*

galleism[2], termen folosit pentru a denumi un împrumut dintr-o l. galorom. (datorat influenței franceze* sau occitane*). *S.R.R.*

gallego, vezi **galician.**

gallo(t). d. fr. de NV. Franța (prov. Haute-Bretagne—dep. Ille-et-Vilaine, Loire Atlantique, E dep. Côtes-du-Nord și Morbihan). Se învecinează la V cu bretona (granița lingvistică: actualmente Vannes—Plouha, mereu în regres în favoarea fr.). Împreună cu d. angevin* și manceau formează gr. d. fr. de NV. Termeni împrumutați din bretonă: *gápas*, *loyè*, *gavelot*, *wipes*. Cuvinte **g.** în fr.: *égailler*, răspîndit prin opera lui Balzac, „Les Chouans". *S.R.R.*

gallurez (galluric), d. sd. considerat de unii d. it. NE ins. Sardinia (reg. Gallura). D. cel mai apropiat de d. it. Se afirmă că un superstrat it. a modificat condițiile primitive log. Lat. *au>o (paucus>poku)*; lat. *ĭ* și *ē*, *ŭ* și *ō* se confundă: *piscis>peʃu*, *nuce>nodzi*; *e>a* înainte de *r*, la fel ca în d. cors. (lat. *terra>tára)*; lat. *k*+*e*, *i>tʃ*, *g* + *e*, *i*, *a>dʒ (sentium>tʃentu*, *gente>dʒente*; *gatta>dʒatta)*; consoanele surde intervocalice rămîn modificate în cele mai multe cazuri, iar sonorele *b*, *g* dispar, dar *d* se păstrează (lat. *rota>>ṙota*, *ligare>liá)*; lat. *j-ɔ d* + iot*>dʒ (ianua>>dʒenna*, *hodie>odʒdʒi)*, *t* + iot*>dz (mátia>madzimini)*; lat. *r* + iot*>dʒ (fabularius>faubadʒdʒu)*; lat. *l* + iot*>dd (filius>fiddu)*; lat. *n* + iot*>ń (agnione>añńóni)*; *kl* precedat de *s>*ʃ *(masclus>maʃu)*; lat. *bl>dʒ (blastemare>dʒastima)*; *pl->py (plangit>pjandʒi)*; lat. *kl->tʃ (clavis>>tʃaʊi)*; lat. *r* + consoană > *l*; *-s* cade *(canes>>kani)*; 27 foneme (8 în plus față de nuorezbittez), cu 2 africate opuse lui *k* și *g*; sistem vocalic accentuat cu 5 foneme și unul neaccentuat cu 3 foneme; art. hot. din lat. *ille*; pron. și adj. pos. proclitic *(kandu me fiddolu)*; pron. neaccentuate în combinație cu inf. sînt postpuse *(li dissi di punillu)*; pron. rel-inter. *ka*< lat. *quia*; verbele de conj. 2 și 3 trec la conj. 4; desinențele *-ku*, *-gu* de origine tosc. la ind. prez. *(do: doku)*; desinență pers. 3 pl. *(aitʃtʃani)*; viit. și cond. sintetic *(deria)*; inf. cu formă apocopată *(kantá)* ca în sass. Cuvinte it. au înlocuit cuvinte sd. comune log. și camp. *(casa* pentru *domo* „casă"). *M.S.*

galo-italic, subgr. de d. it. (gr. it. sept.). N Italiei și ins. Sardinia, San Marino, Elveția (cantonul Ticino), Franța (zona frontierei cu Italia), Monaco. Ansamblul dial. amplu, cuprinzînd d. vorbite la N de linia Carrara—Senigallia (reg. Liguria, Lombardia, Emilia, Marche sept.; ju-

mătatea de E a reg. Piemonte). **G.** cuprinde: d. lig. piem., lomb., emil. Trăsături puse pe seama substratului comun celtic (G. I. Ascoli, W. von Wartburg), explicații diferite la G. Rohlfs, Fr. Schürr. Prin trăsături ca: palatalizarea lat. *u>y*, căderea vocalelor finale cu excepția lui *-a*, conservarea parțială a gr. lat. *pl-, bl-, fl-, kl-, gl-*, lat. *-kt->-it-* sau *-tʃ-*, d. **g.** sînt grupate din punct de vedere genetic cu gr. galorom. sau sînt considerate idiomuri de tranziție între acesta și gr. italorom. Tendință spre locuri anterioare de articulare, atît în vocalism, cît și în consonantism, ca în fr.; reducerea corpului fonetic al cuvintelor, ca urmare a reducerii vocalelor pre- și postonice (piem. *tle*, emil. *mdor*, romagnol *tevd*, bol. *zdal* = it. *telaio, mielitore, tiepido, ospedale)*; închiderea lat. *a* accentuat în silabă deschisă la *œ* sau *ɛ* (piem. *porté*, emil. *nɛs*, lomb. alpin *lɛna*, bol. *tæl* = it. *portare, naso, lana, tale)*; *a>e* înaintea lui *r* preconsonantic (lig. *ɛrtu*, piem. *ɛrbu*, romagnol *tɛrt* = it. *alto, albero, tardi)*; lat. *ŏ>œ*, uneori *y* (piem. *kœze, kyṅà*, emil. *pjœf*, lig. *ʃygà* = = it. *cuocere, cognato, piove, giocare)*; lat. *ŭ>y*, uneori *œ* (lomb., piem., lig. *lyna*, piem. *fym*, lomb. oriental *mœl* = it. *luna, fumo, mulo)*; labializarea lat. *i* (lomb. *prym*, piem. *symja*, emil. *fybja* = = it. *primo, scimmia, fibbia)*; diftongi descendenți din lat. *ē, ĭ* în silabă deschisă (piem. *kandzila*, lig. *nzigru*, bol. *taila* = it. *candela, nero, tela)*, astăzi în regres sau cu tendință de monoftongare (lomb. *stela*, lig. *sɛa* = it. *stella, seta)*; lat. *ō, ŭ* în silabă deschisă>*u* (piem. *fjur*, lig. *ʃua*, lomb. *krus* = it. *fiore, croce)*, uneori se diftonghează (bol. *mroụs, dulaụr*, romagnol *voụsa* = it. *amoroso, dolore, voce)*; nazalizarea vocalelor (piem. *pã*, emil. *gã(m)ba, dẽ(n)t* = it. *pane, gamba, dente)*; asurzirea consoanelor sonore finale (lomb. *orp*, piem. *œf*, emil. *nyt*, mil. *tentʃ* = = it. *orbo, novo, nudo, tingere)*; palatalizarea velarelor și dentalelor mai ales cu rezultatele africate *ts* și *dz* (conservate izolat) și ulterioara fricativizare la *s* și *z* (lig. *tsenre*, romagnol *sità*, piem. sud-occidental *dzenu*, lig. *zeà* = it. *cenere, città, genero, gelato)*; verbe impersonale însoțite de sub. pronominal pers. 3 sg. cu valoare neutră (piem. *u fjoka*, lomb. *al pjœf* = it. *nevica, piove)*; cuvinte de origine celtică, unele răspîndite și în idiomurile galorom. *(verna, bry(k), ledza, bena)* și longobarde *(brea, skrana)*. *O.S.C.*

galo-italic din Sicilia, vezi **galo-sicilian.**

galo-picen (metauro-pisaurin, marchigian septentrional), subd. it. (gr. it. sept., subgr. galo-italic, d. emil.). Italia centrală (N reg. Marche, prov. Pesaro, Urbino, pînă la linia Città di Castello—Senigallia). Subd. cu o poziție cu totul particulară în ansamblul d. it., considerat subd. de tranziție între d. sept. și d. centro-merid. Zonă de frontieră între substratul celtic (N) și cel italic (S). După unii, rol de filieră în extinderea lui *a* palatalizat în silabă deschisă (specific emil.) și în d. centro-merid. (umbr., march. și chiar abr.) și tosc. (cicolano-aretino-chianaiol). Spre deosebire de subd. romagnol vecin, conservarea lui *a* urmat de *r* preconsonantic *(barba, larg, karne)*; slăbirea treptată înspre S (pînă la dispariție) a trăsăturilor consonantice tipic sept. (degeminarea consonantică, leniția lat. *-p->-v-* și a lat. *-k->-g-j*. *O.S.C.*

galo-sicilian (galo-italic din Sicilia), ansamblu de graiuri it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. extrem, d. sic., subd. sic. central). S Italiei (centrul ins. Sicilia, prov. Catalnissetta, Enna). Puternică influență it. sept. (a coloniilor galo-italice de origine piem., lig., pădană stabilite în Sicilia în sec. 12—13 în timpul dominației norm.): palatalizarea lui *a* accentuat în silabă deschisă *(nez, frɛa, kanié, mandʒé* = it. *naso, fratello, cantare, mangiare)*; leniția oclusivelor surde intervocalice *(amigo, mjɛdʒgo, cusé, frɛa, urteja* = it. *amico, medico, accusare, fratello, ortica*; lat. *-kt->-it- (faitu, pjeitu, woitu* = it. *fatto, petto, otto)*; cazuri de cădere a vocalelor finale *(tʃav, tʃam* = it. *chiave, chiamo)*; conservarea lat. *-mb-, -nd-* ca în subd. sic. oriental; lexic puternic influențat de tradiția culturală oc. și fr. *(addumari, avanteri, racina, vutt eri)*. *O.S.C.*

galoromanie, grup ~. ansamblul idiomurilor romanice dezvoltate din lat. vorbită pe terit. Galliei (reg. istorică, apoi prov. romană în V Europei, corespunzătoare actualelor terit. ale Franței, Belgiei, S și V Elveției). Cei mai mulți romaniști contemporani admit ca unități independente ale **g.g.**: fr., frpr. (galoromanică sept.) și oc. (galoromanică merid.). Gr. neomogen, datorită cadrului geografic, istoric și cultural specific în care a evoluat. În interiorul Romaniei occidentale se opune net numai gr. iberorom. prin trăsături ca: palatalizarea lat. *u>* [y] în fr. și oc., fenomen tîrziu în frpr. (și în d. galo-italice și ret.), păstrarea în faza veche a unei decl. bicazuale (și în ret.). Unele trăsături îl opun numai sp. și pg.: căderea tuturor vocalelor finale cu excepția lui *a*, care a urmat ulterior tratamente diferite în cele 3 idiomuri (și în cat. și d. galo-italice), conservarea lat. *pl-, bl-, kl-, gl-, fl-* (și în cat. și d. galo-italice), selecții lexicale diferite (lat. **tropare*>oc., cat. *trobar*, fr. *trouver*, dar lat. *aflare*>sp. *hallar*, pg. *achar*; lat. *caput*>oc., cat. *cap*, v. fr. *chef* „cap", dar lat. **capitia*>sp. *cabeza*, pg. *cabeça*). Unele trăsături nu depășesc aria galoromanică, dar caracterizează numai o parte din idiomurile ei (diftongarea vocalelor medii accentuate numai în silabă deschisă în fr. și frpr.; palatalizarea lat. *k, g + a* în fr., frpr., d. oc. sept.) sau numai fr. (oxitonie generalizată, fenomenul de *liaison*, *r* uvular etc.). Mai accentuată individualitate la nivel lexical: cuvinte lat. specifice *(infantia, juventa, somniculus)*, influențe mai puternice de substrat celtic și superstrat germanic. Acestei situații i se datorează și controversele privitoare la componența **g. g.** Unii lingviști (W. Meyer-Lübke, J. Bourciez, A. Griera, W. J. Entwistle) au inclus aici și cat. Alții (W. von Wartburg, C. S. Leonard) atribuie **g. g.** d. galo-it. (considerate de cei mai mulți membre ale gr. italorom. sau idiomuri de tranziție între cele 2 gr.) și d. ret. (atribuite de alții gr. italorom.). Strînse legături pe plan politic și lingvistic dintre fostele reg. Gallia, Gallia Cisalpina (N Italiei) și Raetia constituie și pentru G. B. Pellegrini fapte în virtutea cărora se poate vorbi, începînd din perioada imperiului tîrziu

și pînă la începutul sec. 11, de o Galoromanie amplă. P. Bec grupează, în interiorul unei galoromanice *lato sensu*, cat., oc. și gasc. (considerată mai degrabă o l. aparte decît un d. oc.) într-un subgr. oc.-rom., iar d. galo-italice și ret. într-un subgr. al galoromanicei „italice" sau „cisalpine". Alții au negat existența unei unități genetice inițiale a **g.g.** După H. Lausberg, Loara a constituit o veche frontieră în cadrul Romaniei occidentale, separînd-o în 2 arii: una formată din zonele lugdunensă, retică și nord-it., alta din zonele acvitană, oc. și iberică. A. Alonso atribuie frontierei dintre fr. și oc. o semnificație mai mare decît aceea de a delimita 2 l. galoromanice. Ea este considerată granița dintre fr. și toate celelalte l. ale Romaniei occidentale *(Romania continua)*, în cadrul căreia fr. reprezintă idiomul cel mai îndepărtat de baza lat. La o concluzie similară a ajuns și W. von Wartburg, subliniind că împărțirea Romaniei în orientală și occidentală este valabilă doar pentru diacronie și că evoluția lingvistică ulterioară impune considerarea fr. ca o grupă aparte. Tentative mai noi, de clasificare* tipologică a l. romanice, confirmă aceste opinii asupra caracterului negrupabil al fr. Foarte controversate au fost și cauzele fragmentării lingvistice a Franței. Unii (H. Morf, C. Merlo, A. Brun, L. Alibert, R. L. Wagner, B. E. Vidos) acordă un rol determinant substratului. Astfel, după A. Brun, o opoziție N/S ar fi existat pe terit. Franței încă din perioada preistorică. Instalarea în masă a celților în N ar fi accentuat-o, fr. formîndu-se pe o bază preponderent celtică, oc. pe una esențial preceltică, deoarece în S, elementul preistoric, protejat de Masivul Central, s-ar fi păstrat mai bine. Această ipoteză, care nu oferă nici o explicație pentru formarea frpr., introduce în discuție un subsubstrat, anterior elementelor ligur, aquitan, iberic, a cărui acțiune este și mai greu de depistat. O altă ipoteză (H. Morf, C. Merlo) atribuie diferențierea **g.g.** frontierelor dintre populațiile celtice întîlnite de Caesar în Gallia și respectate de romani în diviziunea administrativă a acesteia, identificînd cele „trei Galii" *(Belgica, Lugdunensis, Aquitania)* cu ariile dial. valonă-pic.-norm., fr. și frpr. și, respectiv, gasc., iar Gallia Narbonensis (prov. romană de la cca 120 î.e.n.) cu domeniul oc. propriu-zis. În fixarea frontierelor dintre aceste arii un rol important este atribuit marilor drumuri romane prin intermediul cărora s-au difuzat diversele varietăți de lat. astfel constituite și granițelor dintre diocezele ecleziastice medievale (aria inițială a frpr. este identificată de H. Morf cu aceea a vechilor episcopate Lyon și Vienne, de unde apoi s-a extins spre E și N). O opinie opusă (W. von Wartburg, P. Fouché) atribuie scindarea **g.g.** superstratului germanic. După W. von Wartburg, acesta ar fi separat spre anul 500 partea sept. de restul Galliei (rolul cuceritorilor vizigoți ai Galliei merid. fiind considerat minor din punctul de vedere al evoluției lingvistice). El explică cea mai importantă frontieră lingvistică din interiorul Galliei, situată la începutul evului mediu pe Loara și despărțind galoromanica sept. de oc. — evoluția diferită a vocalelor accentuate lat. (diftongarea spontană a lui *e* și *o* în silabă deschisă în fr. și frpr., absența acesteia în oc., palatalizarea lui *a* în fr. și, numai după consoană palatală, în frpr.) — prin influența deprinderilor articulatorii ale francilor. Separarea frpr. de fr. este atribuită de el superstratului burgund, căruia i s-ar fi datorat confuzia dintre *ĕ* și *ē*, *ŏ* și *ō*, elemente lexicale burgunde, numele de locuri cu sufixul *-ens* (< burg. *-ingos*, spre deosebire de cele fr. cu *-enges* < franc. *-inga)*. Teoria a fost vehement combătută. Principalul ei argument, diftongarea fr. și frpr., a primit alte explicații, de natură lingvistică internă (F. Schürr, H. Lausberg, H. Lüdtke, H. Weinrich, A. G. Haudricourt—A. Juilland), după unele opinii (G. Straka) constituind chiar o evoluție încheiată încă în lat. sec. 3—4; a fost demonstrată confuzia tîrzie a timbrelor lui *e* și *o* în frpr., ca și coexistența celor 2 tipuri de top. în ariile fr. și frpr. Studiile ulterioare, sprijinite și de noile descoperiri arheologice (care au evidențiat caracterul sporadic al colonizării france între Sena și Loara), au infirmat rolul decisiv al elementului germanic în fragmentarea **g.g.**, fără a contesta importanța influenței acestuia asupra fr. și frpr. Au mai fost aduse în discuție gradul de romanizare inițială (profundă în S, mai superficială în N — A. Alonso), specificul lat. aduse de coloniști (arhaică în S, mai evoluată în N — B. Müller), diferențele de structură orografică (muntoasă în S, în opoziție cu întinsele cîmpii din N care au favorizat colonizarea și comunicarea); pentru explicarea individualității frpr. s-au invocat caracterul particular al lat. regionale din zona Lyonului (P. Gardette), poziția marginală a acesteia în interiorul Galoromaniei, care a determinat fidelitatea ei față de tipul protofrancez (G. Tuaillon). Cei mai mulți recunosc astăzi acțiunea conjugată a tuturor acestor factori, cu pondere diferită în diverse etape de evoluție, a căror ierarhie este dificil de stabilit. *J.B.M.*

gardenez (germ. *Grödnerisch*), grai **ret.** (gr. ret. central, subgr. lad. dol.). N Italiei (Val Gardena, centru: St. Ulrich). Lat. *ŏ* în silabă deschisă *>wo* a evoluat la *oe* ca în fr. și eng. s. *(nocus>nöi)*, iar înainte de *k* devine *y (locus>lük)*; palatalizarea lat. *a* accentuat, la fel ca în eng. s. și fr., are loc în orice poziție (ca în fass.); palatalizarea lat. *u>y*, ca în amp. *(crudus>krü)*; sunet specific *ĕ*, aproape identic cu rom *ă*; lat. *-l-*, *-ll->r (gallina>iarina, illa>era)*; lat. *v-* cade adesea; gr. lat. *bl, fl, pl* păstrate ca în gad., liv., nonez; lat. *kl, gl>ll, dl* (ca în gad.), dar și *ri*; păstrarea distincției dintre dat. și ac. pron. pers. accentuate pers. 1 și 2 sg., la fel ca în fass., surs., friul., sd. și rom. Influență germ. mai puternică, la fel ca în gad. *M.S.*

gardiul, grai oc. (complexul arv.-medit., gr. oc. sept., d. dauph., subd. valdens). Centrul Italiei — localitatea Guardia Piemontese (reg. Calabria, prov. Cosenza). Coloniști din Piemonte (Bobbio Pellice) stabiliți aici în sec. 15. Caracter foarte conservator (păstrează faze dispărute din subd. valdens din Piemonte). Unele influențe ale d. cal. al it. *I.V.R.*

garganic, subd. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. de mijloc, d. pugl.). S Italiei (NE reg. Puglia, pen. Gargano). Subd. neomogen, în ciuda ariei relativ mici de răspindire. Numeroase trăsături comune cu subd. apulo-barez, mai puține influențe mol. și irp. decît în subd. daunoapeninic. Un grad mai mare de palatalizare a lat. *a* accentuat în silabă deschisă decît în celelalte subd. pugl. *(kepə, pelə* = it. *capo, pala)*. Diftongare spontană și metafonică redusă sau chiar absentă. Trăsături conservatoare în arii izolate: păstrarea lat. *a* final, menținerea nealterată a lat. *-ll- (gallina, kavallə* = it. *gallina, cavallo)*, conservarea nepalatalizată a lui *a* în silabă deschisă *(kapə, pala* = it. *capo, pala)*, absența metafoniei. În lexic: elemente arhaice *(assarsə*< *<exarsio* = it. *sete)*, influențe abr. *O.S.C.*

gaseon, d. oc. (complexul aq.-pir., gr. oc. merid.) sau l. romanică distinctă (gr. galorom., subgr. merid. sau oc.-rom., după unii gr. iborerom. sau poziție intermediară între aceste 2 gr.). SV Franței (vechile prov. Gasconia, Béarn, Guyenne de SV), N Spaniei (Val d'Arán). *Gasconia*< *Vasconia* — de la numele unor triburi din Pen. Iberică care au făcut în sec. 6 dese incursiuni în zonă. Dintre trăsăturile grupărilor supraordonate în care este inclus **g.**, cea mai mare parte a sa prezintă unele trăsături (în majoritate conservatoare) ale acestora, însă uneori cu rezultate parțial diferite: *aɟ*>*eɟ*>ɛ (lat. *factum*>*hɛt*); conservarea lui *w* netrecut la *ẅ* rezultat prin diftongarea condiționată a lat. *o (ŏculus*>*wɛl) ;* sufixul lat. *-arius, -a*>*-èr, -a ;* lat. *-w-, -b-*>*w (lauabat*> >[lawawat]), opoziția lat. *-p-*∼*-b-* menținîndu-se ca *b*∼*w (tropare*>*truẅa)*, lat. *-đ-*>*d, z* sau zero, după zonă *(sudare*>*suđa*|*suza*|*sua) ;* lat. *g-* ÷*e, i, j* uneori >*j (iocare*>*juga) ;* oclusivele surde lat. intervocalice — tratament specific în graiurile béarn. Individualitate foarte marcată, conferită de evoluții specifice, mai ales în consonantism (unele absente din graiurile vorbite de-a lungul Garonnei și în Médoc): lat. *ll* devenit final>*t'* sau *tʃ (*>*t)* în cea mai mare parte a **g.** de ses *(bellus*>*bèth*|*bèt)*, paralel *-ll-*>*r (bella*>*bèra) ;* lat. *-l-* devenit final de silabă>*u̯*: *alba, sal*>*auba, sau* (*l* prezent în derivate); *-*λ conservat ca atare (lat. *soliculus*>*solelh)*. Trăsături comune cu unele idiomuri iberorom.: *f-*>*h*, conservat ca fonem (lat. *filia*>*hilha)*, evoluție extinsă și înainte de iot, *w* și în gr. *fl-, fr-* (lat. *flore, fraga, fenestra, focus*>*hlor, hraga, hiestra, huòc*, însă cu evoluții ulterioare diferite în majoritatea graiurilor) și intervocalic (germanic **gafare*>*gahar)*, *f* avînd alte origini în **g.** ; conservarea lui *h-* germanic *(hardit) ;* lat. *-n-*>zero, fără nazalizarea vocalei precedente *(luna*>*lua) ; n* final „instabil" (<lat. *-n-*)>η, cu o oarecare nazalizare a vocalei precedente: *pan*>*pãη* (dar la pl. *panks* în NV); *-m (fum)* și *-ṅ (punh)* realizate ca *n ;* dezvoltarea unui *a-* protetic înainte de *r-* (forte): lat. *ridere*>*arrider ;* gr. (lat., germanice) *mb, nd*>*m, n (camba, sponda*>*cama, espona) ;* conservarea apendicelui labiovelar în (lat., germanic) k^w, g^w mai ales + *a*, parțial și + vocală palatală (lat. *quattuor, aqualis, lingua, quindecim*>*kwate, (a)gwau, lengwa, quinze*, germanic **gwardare*>*gwardar) ;* tendința metatezei lui *r* din gr. consonantice (lat. *capra*> >*craba)*. **G.** mod. a ajuns astfel la un diasistem fonologic (foarte apropiat de cel al **g.** vechi) practic identic cu cel general oc. în vocalism (dar în așa-numitul *parler noir* (Landes) 3 grade de deschidere la toate seriile de vocale), diferit însă de la origini în consonantism (24 foneme consoane, printre care *h*, ʃ, ʒ, η, ; nu are ɥ, *w*, foneme africate). Morfosintaxă mai ales verbală proprie: la ind. impf. generalizarea infixului *-v-* și izomorfismul desinențelor „alungite" la diversele conj. *(-ève, -ive* după *-ave*<lat. *abam) ;* regional, tipul de paradigmă cu desinențe monosilabice la verbele în *-ér, -̲er, -ir (volè) ;* pf. s. slabe cu conservarea desinențelor medievale, cu vocală specifică fiecărei conj. (pers. 3 pl. după modelul celorlalte pers.); dezvoltarea, cu excepție unor graiuri arhaizante, a unui *-c* analogic la pers. 3 sg. *(amèc, podoc, dromic)* și concurența unui tip cu infix incoativ la origine *(dromiscoc) ;* dispariția desinenței lat. *-(i)unt* (lat. *uendunt* îi corespunde *venden*); reducerea inf. proparoxitone prin apocopă (lat. *scribĕre*>*eskriwe*). Absența unui morfem de partitiv *(béver vin)*. Pron. rel. *qui* generalizat (cel puțin în graiurile béarn. și în Landes) pentru toate funcțiile *(La qui vedi* „Cea pe care o văd"), în unele graiuri și cu rol de conj. *(Permèr qui no't vedessi)*. Exprimarea obligatorie a valorii de viit. în subordonatele introduse prin pron./adv. rel. sau conjuncții temporale prin conj. forma conjunctivului prez.: *(Que) sortiràs quan acabes*. Particule enunțiative (adv./conj. expletive precedînd gr. verbal și întărind enunțarea) în general mai dezvoltate decît în restul oc.: *ja (j'), que*, bearn. *bé (b'), e (La hemna que cantava plan* „Femeia cînta frumos"). Cuvinte comune cu idiomurile iberorom. pirineice* *(agòr, harri, jordon)*, alte cuvinte prelat. sau basco *(veiga, esquèr)*.

Specificul **g.** față de restul oc. explicat prin istoria reg., apropiată în parte de a Iberoromaniei (substrat (iberic), superstrat (vizigot) în parte același, anumită comunitate de romanizare, existență medievală în parte comună); unele fenomene **g.** se regăsesc însă și în alte zone ale Romaniei, cu trecut (substrat) diferit. Terit. **g.** — locuit inițial de triburi celtice dar mai ales aquitane (vorbind poate o l. înrudită cu basca), *Aquitania* (>*Guyenne*) — una din cele 3 prov. în care a fost împărțită Gallia romană sub Augustus. Între 418 și 507 SV Galliei ocupat de vizigoți, izgoniți de franci în Pen. Iberică. Regatul Navarrei format din sec. 9 include o parte a terit. **g.** (dep. Pyrénées-Orientales). Sînt anexate definitiv Franței Gasconia 1453, Navarra Inferioară 1589, Béarnul 1620. Primele atestări ale **g.**: cuvinte în documente juridice lat.; cel mai vechi text datat, în întregime în **g.**: act din 1179; primul text literar: o strofă și 2 versuri din refrenul *descort**-ului plurilingv al trubadurului Raimbaut de Vaqueiras, sfîrșitul sec. 13. Foarte puține texte **g.** vechi (documentele medievale — redactate în oc. comună administrativă, iar poezia — în aceeași koine a trubadurilor* oc.). **G.** a rămas pînă tîrziu l. oficială a Parlamentului Navarrei (*Fuero* de Estella* (1164) — și versiune **g.**). Rezistență mai mare decît

celelalte reg. oc. la extinderea fr. ca l. a documentelor oficiale (realizată abia în sec. 16—17). Cu excepția „renașterii" din sec. 16 (în special prin poetul Pey de Garros), și g. a decăzut la nivelul unor *patois** locale. Tradiție folclorică și literatură modernă dial. bogată (poeții Michel Camelat, Simin Palay — și autorul unui mare dicționar g.). Varietatea oc. cu cea mai puternică influență asupra fr. după d. prov., mai ales în sec. 16 (urcarea pe tronul Franței a lui Henric IV de Navarra). *I.V.R.*

gasconă, nume dat l. oc. în sec. 16 în Franța. Sub Henric IV, originar din Gasconia, elementele oc. (gasc.) deveniseră foarte numeroase la curte, sec. 16 fiind una din perioadele de vîrf ale influenței oc. asupra fr. (coincizînd și cu prima renaștere oc., vezi **occitană medie**), manifestată nu numai în lexic, ci și în domeniul morfosintaxei și stilisticii, astfel încît F. de Malherbe considera drept o sarcină urgentă „degasconizarea" l. fr. *I.V.R.*

gaù (gaì camuno), argou it. profesional al păstorilor din Pezzo (Alta Valcamonica, N. Italiei). Varietate a argoului *gaì*. *O.S.C.*

gaumais, grai fr. (d. loren). S. Belgiei (cîteva puncte din S Valoniei). *S.R.R.*

gavache, grai fr. (d. saintongeois) vorbit de locuitori originari din Saintonge, stabiliți în E dep. Gironde (domeniu oc.), între Dordogne și Garonne, în sec. 15—16. La începutul sec. 19 numărul lor era aproximativ de 20 000, în 1896—cca 8 000. *S.R.R.*

gavot, nume dat d. dauph. al l. oc. de la cuvîntul fr. *gavot* „locuitor al părții muntoase din Provence"<*gavache* „om fără căpătîi"<v. oc. *gavach* „străin" (la origine „gușă" — din cauza frecvenței acestei boli la locuitorii reg. muntoase din N ținuturilor oc.). *I.V.R.*

geada (gheada), fenomen fonetic galic care constă în pronunțarea ca o fricativă uvulară surdă de tip sp. [χ] a fricativei velare sonore [ġ] urmate de *a, o, u*: *gato*> [χatu]. Arie destul de întinsă: în N (Vivero, Ortigueira și S. Saturnino), S (Palas de Rey, Pontevedra, Chantada și Carballedo, Orense). *C.L.*

geminare. Transformarea unei consoane simple, mai ales intervocalice, în consoană dublă (geminată), apare sporadic în lat. vulg. ca un procedeu expresiv și continuă să se realizeze ca atare în varianta orală a l. romanice (fr. *abbominable*!, rom. *mmizerabile*!). În it., singura l. romanică unde există opoziție de cantitate consonantică, g. a caracterizat evoluția majorității consoanelor simple intervocalice create prin palatalizare *(faccia, mezzo, legge)*, sporadic și a oclusivelor lat. intervocalice în cuvinte moștenite sau împrumutate *(acqua)*. În l. contemporană, g. apare la joncțiunea morfemelor, înregistrată sau nu de grafie *(dammelo, vattene, davvero; a Roma)*; frecventă g. spontană a consoanelor simple intervocalice în numeroase d. it. și în it. regională. În fr. g. apare uneori sub influența grafiei, mai ales în neologisme *(collaborer)*, în cuvintele prefixate *(irréel)* sau la joncțiunea cuvintelor *(il l'a dit, vous êtes têtu)*. *S.R.R.*

gen. În lat. categorie gramaticală cu 3 termeni: masc., fem. și neutru, izvorînd din dinstincția mai veche animat (din care s-au dezvoltat masc. și fem.) ~ inanimat (neutru). Granițele dintre cele 3 g. gramaticale nu coincideau decît în mică măsură cu cele dintre g. naturale: masc. și fem. înglobau, pe lîngă nume de ființe de sex bărbătesc, respectiv femeiesc (*uir*, masc., *femina*, fem.), multe inanimate (*mons*, masc., *casa*, fem.); neutrul cuprindea inanimate *(templum)* și nume generice de animate *(animal)*; repartizarea pe g. a subst. lat. conserva cîteva reminiscențe ale exprimării g. natural motivat de o concepție animistă asupra lumii *(focus, uentus*, masc.; *terra, acqua, pirus*, fem.; *templus, pirum*, neutru). Apartenența subst. la un anume g. nu era marcată de obicei pe planul expresiei cu elemente specifice, ci se exprima în acord, cu ajutorul determinanților adjectivali; singur neutrul dispunea de caracteristici proprii: desinența *-a* la nom. și ac. pl., sincretismul nom. = ac. la sg. La adj., g. se exprima cu ajutorul desinențelor care realizau opoziția masc.~fem.~neutru la nom. sg. al adj. cu 3 terminații *(-us~-a~-um)*, masc. = fem.~neutru la nom. sg. al adj. cu 2 terminații *(-is~-e)*; sincretism de g. la nom. sg. al adj. cu o terminație (și la majoritatea formelor paradigmatice; opoziție masc., fem.~neutru la ac. sg. și la nom., ac. pl.). La pron., selectarea unei anumite forme de g. era determinată de g. subst. înlocuit; pron. cu 3 forme de g. distincte (pos.: *meus, mea, meum*; dem.: *is, ea, id*; rel.: *qui, quae, quod*; nehot.: *aliquis, aliqua, aliquid*), cu 2 forme distincte (inter.: *quis, quid*); pron. pers. prezintă o singură formă de g. În trecerea de la lat. la l. romanice, g. se reorganizează. În lat. tîrzie confuziile de ordin fonetic de la finala cuvintelor prin dispariția consoanelor finale slăbesc distincția dintre g. (mai ales dintre masc. și neutru la sg.: crește numărul de subst. a căror formă oscilează între masc. și neutru — *collum, caseus, gladius*); ca o reacție necesară pentru întărirea neutrului, se creează o nouă desinență de pl.: *-ora* (printr-o falsă analiză a subst. imparisilabice de decl. 3 cu finala tematică *-s*: *tempus~tempora*), care se extinde la alte neutre și la subst. masc. denumind inanimate: *loci, loca — locora*, dar și *armi — armora, campi — campora*: pentru a se evita confuzia neutrului pl. cu fem. sg. în *-a* se recurge în acord la folosirea adj. la forma de pl. fem.: *folia tenerae*. În ciuda acestei reacții împotriva slăbirii neutrului, el dispare în aproape toată Romania, cu excepția rom. și parțial a it., subst. regrupîndu-se după criterii de formă în celelalte 2 clase de g.: masc. (lat. *uinum*, neutru>it. *vino*, fr. *vin*, sp. *vino*, pg. *vinho*, masc.) și mai rar fem. (lat. *mare*, neutru>rom. *mare*, fr. *mer*, fem.). În rom. neutrul înglobează aceleași tipuri de subst. cuprinse în neutrul lat.: inanimate (subst. moștenite, în lat. neutre: *braț, timp*, sau masc.: *cîmp, mănunchi*, împrumuturi din sl.: *ceas, gît*, dar și împrumuturi recente din magh.: *bir*, din fr.: *birou*, ceea ce dovedește vitalitatea sa), nume generice de animate *(animal, dobitoc, mamifer)*; în rom. li se adaugă nume de colectivități *(neam, popor, stol)*. Neutrul rom. pierde desinențele de sg. specifice neutrului lat., dar le continuă pe cele de pl.: *-a>-ă>-e (brachia>brață>brațe)* și *-ora>uri (tempora>timpuri)*; acordul adj. determinant se realizează la sg. cu masc. și la pl. cu fem. *(acest cîmp întins ~ aceste cîmpuri întinse)*. În afara ipotezei continuității neu-

trului lat. (W. Meyer-Lübke, Al. Graur, G. Ivănescu, I. Fischer), neutrul rom. a mai fost explicat ca o inovație a rom., o recreare a neutrului pierdut în lat. vulg. prin dispariția flexiunii pe baza desinențelor conservate (Al. Rosetti) ori ca un împrumut din sl., în ciuda faptului că multe subst. neutre din sl. au devenit fem. în rom.: *gîrlă*, *sticlă* (I. Pătruț) sau din substrat (K. Sandfeld, O. Nandriș). Desinențele de pl. *-a*, *-ora* sînt frecvent atestate în textele scrise în v. it.; conservarea lor în unele d. it. centro-merid. (abr. *tempora*>*tembərə*), existența unei forme specifice de art. hot și nehot. neutru la sg. (*lo*, neutru ~*lu*, masc. ~*la*, fem.), tendința de a-l distinge de masc. prin dublarea inițialei subst. neutre, dovedesc vitalitatea acestui g. și continuitatea lui și în alte zone ale Romaniei, chiar dacă doar la nivel dial. Ternară în rom., binară în restul l. romanice, opoziția de g. continuă să fie nemotivată în raport cu g. natural (cu excepția majorității subst. animate personale). G. se manifestă și în l. romanice în cadrul sintagmei nominale prin acord, fiind marcat de art. și de determinanții adjectivali ai subst. Mărcile de g. în sintagma nominală pot fi redundante: *o fetiță bună și devotată* (în fr. g. este marcat în codul scris, opoziția de g. se realizează într-o proporție redusă în codul oral). La art. și la adj. g. este cerut în context de acordul cu subst. determinat și se exprimă cu desinențe care realizează în toate l. romanice numai opoziția masc. ~ fem.; există adj. invariabile care prezintă sincretismul formelor de g. Izolat forme de art. neutru în sp. și în d. it. centro-merid. La pron., în afara formelor de masc. și fem. există și unele forme de neutru; folosirea primelor este determinată de g. subst. înlocuit, ultimele se utilizează în cazuri particulare. Cele mai multe pron. au 2 forme de g. diferite, care s-au extins în unele l. romanice și la pron. pers. (pers. 3 în toate l. romanice, pers. 1, 2 pl. în oc., sp.). *S.R.R.*

gen comun. Subgen al subst. care pot denumi o ființă de sex bărbătesc sau de sex femeiesc, cu formă unică pentru genul masc. și fem. și al căror determinant se acordă cu unul din genuri în funcție de realitatea exprimată (lat. *civis romanus* ~ *civis romana*). Subst. de g.e. lat. nu s-au păstrat în l. romanice unde ele sînt fie subst. masc. moștenite care au dobîndit acordul dublu (it. *ill'a nipote*, fr. *un(e) enfant*, pg. *o(a) jovem*), fie — mai ales — împrumuturi sau derivate formate cu sufixe împrumutate, invariabile în gen (it., sp., pg. *pianista*, fr. *pianiste*; it. *collega*, fr. *collègue*, sp., pg. *colega*). În fr., ca urmare a confuziei vocalelor finale și a dispariției lui *e* mut, numărul de subst. de g.e. s-a înmulțit (*un(e) élève*, *un(e) concierge*), mai numeroase în codul oral decît în cel scris (*un(e) ami,-e*). În rom. dezvoltarea moțiunii (*nepot* ~ *nepoată*, *june* ~ *junică*, *pianist* ~ *pianistă*, *coleg* ~ *colegă*) a redus numărul subst. de g.e. la cîteva subst., mai ales compuse (*un(o) pierde-vară*). *S.R.R.*

gen personal. Subgen al subst. în cadrul masc. și fem., pe care îl stabilesc unii cercetători pentru rom. (Al. Graur). Sînt de g.p. subst. masc. și fem. proprii și comune, care denumesc pers. sau animale personificate; trăsăturile specifice acestor subst. nu sînt însă nici exclusive nici generale (ac. compl. direct cu prep. *pe*: *îl văd pe Ion*, gen.-dat. sg. la numele proprii masc. și la fem. invariabile cu art. proclitic *lui*: *casa lui Ion*; alăturarea adj. pos. în absența art. hot. în cazul numelor de rudenie: *soru-mea*). *S.R.R.*

genitiv. Unul dintre cele 6 cazuri ale flexiunii nominale și pronominale lat. Desinențe specifice fiecărei decl. la sg., mai puțin la pl.: decl. 1 *-ae*, *-rum*, decl. 2 *-i*, *-rum*, decl. 3 *-is*, *-um*, decl. 4 *-us*, *-um*, decl. 5 *-ei*, *-rum*. Funcții sintactice: atr., compl. al adj. sau al verbului. În lat. vulg. tendința de a înlocui formele sintetice cu construcții prepoziționale; în locul g. cu valoare partitivă se folosesc formule analitice, mai ales *de*, *ex* + abl. (*dimidium de praeda*, *unus ex istis*), care apar și în l. literară și se extind în dauna g. sintetic încă din sec. 3. G. cu valoare pos. este concurat de construcții cu *de* + ac.-abl. abia în sec. 6 (*paries de cellola*, *pedes de peccatore*), dar și de dat. fără prep. (*Ursiniano subdiacono sub hoc tumulo ossa quiescunt*) sau de ac. precedat de *ad* (*membra ad duos fratres*). Construcția prepozițională cu *de* + forma cazuală unică, la care s-a ajuns în urma simplificării flexiunii, preia valorile g. în toate l. romanice în afară de rom.: it. *il figlio del re*, sp. *el hijo del rey* (construcție extinsă și la pron. pers. 3 și folosită în locul adj. pos.: *la vida de ella* = *sa vida*), pg. *o filho dou rei*; în fr. *le fils du roi* înlocuiește construcția sintetică posibilă în l. veche grație decl. bicazuale, *li fils le roi*; formele de g. pl. din textele galorom. medievale (v. fr. *al tens ancïenor*, *la geste Francor*) poartă amprenta influenței lat. medievale. În fr. populară și regională se mențin construcții cu urmașul lat. *ad*>*à*: *fils à papa*, *un ami à moi*. În rom. subst. și adj. fem. art. și cea mai mare parte a pron. au o formă de g.-dat. distinctă de nom.-ac.; a fost atribuită substratului traco-dac (K. Sandfeld), influenței sl. (Al. Philippide, I. Șiadbei) sau considerată de origine lat. (H. Tiktin, O. Densusianu, S. Pușcariu, A. Rosetti, Al. Graur, I. Coteanu); ea se datorează în cazul subst. și adj. sincretismului din lat. al formelor de g. = dat. la decl. I (*-ae*) și la decl. II (*-i(s)*), iar în cazul art. și pron. extinderii unei dintre forme asupra celeilalte (*illīus* sau *illui*>*lui*, *illorum*>*lor*); face posibilă exprimarea sintetică a g.: *fiul regelui*; rar, cu valoarea g., poate fi folosit dat. fără prep., determinînd un subst. nearticulat: *preot deșteptării noastre*. Construcții prepoziționale: lat. *ad*, pe care l. romanice occidentale l-au generalizat pentru exprimarea valorilor dat., este folosit în rom. pentru valorile g. în construcții ca *tată a doi copii* (dialectal. *a* + g.-dat.; arom. *fiĉorlu a viĭinlui*, alături de *ali dade*, și *ci ar ali feată*) și stă la baza art. pos. care însoțește forma de g.-dat. a subst. sau pron.: *fratele cel mare al băiatului*, *al lui*; *de* apare rar, pentru exprimarea valorii partitive însoțit de forme de ac.: *la margine de pădure*. În rom. forma de g. este cerută de unele prep.: *înaintea mamei*, *asupra cărții*. Păstrarea izolată a unor forme de g.: *martis (dies)*>rom. *marți*, log. *martis*, sp. *martes*; *caput anni*>sd. *kabudanni*. *S.R.R.*

genitiv absolut, vezi absolute, construcții ~.

genitival, articol ~, vezi posesiv, articol ~.

genovez, grai it. (gr. it. sept., subgr. galo-italic, d. lig.). N Italiei (centrul reg. Liguria). S-a impus asupra celorlalte graiuri lig. prin prestigiul cultural şi politic al Republicii Genova, mare putere maritimă între sec. 13—18. Trăsături inovatoare: tendinţa de monoftongare a diftongilor descendenţi, o mai accentuată reducere a corpului fonetic al cuvintelor prin căderea unor consoane; tipică este slăbirea lui *-r-* (evoluţia celui provenit din lat. *-l-* a fost pusă de C. Merlo şi G. Bottiglioni pe seama substratului lig.): lat. *fabula*>lig. *fouŗa* = **g.** *foa* = = it. *favola;* lat. *ad horam*>lig. *aoura* = **g.** *oua* = = it. *ora;* frecventă deplasarea accentului spre începutul cuvîntului *(mảina, maju* = it. *marina, marito).* Cele mai vechi atestări: compoziţia bilingvă *(tenso)* cu strofe alternate în oc. şi **g.** a lui Raimbaut de Vaqueiras (sfîrşitul sec. 12, vezi şi **descortul plurilingv** al acestuia), scrieri cu caracter istoric de la sfîrşitul sec. 13 (Anonimo Genovese), culegerea de poezii anonime *Antiche rime genovesi* (sec. 13). Poezie în **g.**: Paolo Foglietta (a doua jumătate a sec. 16). Influenţe asupra lexicului sd. (mai ales asupra d. gall. şi sass.). *O.S.C.*

gepidă, influenţă ~. Este presupusă pentru rom. şi it. Gepizii au fost un trib germanic cu care populaţia romanizată din prov. dunărene au convieţuit începînd din sec. 3 pînă la 566, cînd regatul gepid de la S Dunării a fost distrus de longobarzi şi avari. Unii au ajuns pînă în Italia de N. Diverse încercări pentru identificarea unor elemente gepide în lexicul rom. (R. Löwe, C. Diculescu, E. Gamillscheg, G. Giuglea), care nu rezistă unui examen serios. Din cele 26 cuvinte considerate gepide de E. Gamillscheg unele au fost explicate prin tracodacă *(gard)* sau prin ngr. *(ştimă),* iar altele *(tufă)* trebuie explicate ca fapte lat. (lat. *tūfa* este atestat), chiar dacă la origine au fost cuvinte germanice. În stadiul actual al cunoştinţelor noastre, existenţa în rom. a unor elemente de vocabular gepid poate fi presupusă numai pentru 3—4 cuvinte *(rapăn, strugure, targă),* dar nu poate fi probată (Al. Rosetti). Urme gepide în toponimia it. *(Zibido al Lambro, Zibido San Giacomo).* *M.S.*

gergo calmonesco, vezi **calmone.**

geringonça, vezi **calao, jerigonza.**

germană, influenţă ~. S-a manifestat în mod direct mai ales asupra rom., it., ret., fr., frpr. şi mai puţin asupra altor l. romanice (sp.,pg). Factorii care au favorizat **i.g.** au fost numeroşi, diferiţi de la o ţară la alta, de la o epocă istorică la alta (toţi au funcţionat după formarea l. romanice). Factorii politici (stăpînirea unor terit. ca urmare a extinderii Imperiului Habsburgic sau a altor state germ.), sociali (colonişti germ., muncitori sau meseriaşi germ. în terit. ale diverselor l. romanice), economici (relaţii comerciale, prestigiul unor produse germ.), militari (angajarea unor germ. în armată), culturali şi ştiinţifici (dezvoltarea ştiinţelor exacte în ţările germ.) şi lingvistici (proces de bilingvism în reg. de contact dintre d. romanice şi cele germ.) au făcut ca în l. romanice să pătrundă un mare număr de termeni germ. 2 tipuri de cuvinte: unele cu răspîndire geografică mai mare (uneori chiar în l. comună) şi altele răspîndite numai regional. Primele sînt cuvinte care provin de cele mai multe ori din **g.** literară (nu lipsesc nici termenii dial.) şi sînt termeni militari (rom. *maior;* fr. *bivouac, cible, képi;* sp. *bigote, chamberga),* tehnico-ştiinţifici (it. *quarzo,* fr. *quartz,* sp. *cuarzo;* it., sp. *cobalto,* fr. *cobalt;* it., sp. *bismuto,* fr. *bismuth;* it. *nichel,* fr. *nickel,* sp. *niquel;* it. *feldspato,* fr. *feldspath,* sp. *feldespato),* minerit (rom. *granic, ort, ştaigăr;* fr. *bocombre, bocard, gangue, rustine),* alimentaţie (rom. *cartof, chiflă, griş, halbă, parizer, şnitel, şvaiter;* fr. *choucroute, kirsch;* sp. *bock, brindis, trincar),* îmbrăcăminte (rom. *stofă, şnur),* comerţ (rom. *chelner, rabat, taler),* construcţie (fr. *block-haus,* sp. *blocao).* Răspîndite sînt şi calcurile frazeologice (rom. *spaţiu vital,* fr. *espace vital,* sp. *espacio vital;* sp. *voluntad de poder;* rom. *grădiniţă de copii,* it. *giardino d'infanzia,* fr. *jardin d'enfants;* rom. *picior plat).* Împrumuturile germ. cu o răspîndire geografică regională apar numai în terit. de contact între d. germ. şi d. romanice (drom., it., ret., fr., frpr.) sau în reg. cu puternică **i.g.** literară (drom. din Transilvania, în Banat şi în Bucovina). Rom. are cuvinte din d. săsesc*, d. şvăbesc* şi din germ. austriacă (în Transilvania, Banat şi Bucovina); it. dial. din N are elemente din v. germ. de sus, din germ. medie de sus şi din germ. tiroleză; ret. (romanşa şi lad. dol. (gad., gard.,), mai puţin friul) are multe cuvinte din v. germ. de sus şi germ. medie de sus, iar în romanşă au pătruns mai tîrziu elemente alemanice (vezi **alemanică, influenţă ~**) şi în lad. dol. elemente din germ. tiroleză; în fr. regională şi în frpr. din Elveţia elemente alemanice, iar în d. orientale ale fr. (loren) elemente din germ. medie de sus. Dintre toate acestea, cea mai puternică influenţă în romanşă (a gravitat şi gravitează din punct de vedere politic în jurul centrelor germ. sau germanizate) care are cuvinte germ. referitoare la corpul omenesc, îmbrăcăminte, unelte casnice, mîncăruri, floră, faună, agricultură, vînătoare, însuşiri. În romanşă **i.g.** şi în formarea cuvintelor şi în sintaxă. **I.g.** literară manifestată în drom. — Transilvania, Banat, Bucovina — înainte de 1918, în vorbirea oamenilor cultivaţi, cu termeni şi calcuri după germ. *(a trage ceasul, scurt de vedere, aprindere de plămîni, drum de ţară).* d. istrom. şi în unele d. ale ret. (friul, surs.). *M.S.*

germanía, termen sp. vechi pentru „argou"; astăzi se preferă caló. Iniţial a însemnat „asociaţie de hoţi", la fel ca în cat. (*germanià* „frăţie"<*germá* „frate"), de unde este împrumutat. Sensul „argou" din sec. 17; apare la Juan Hidalgo, *Vocabulario de germanía* (1609), principalul izvor vechi pentru **g.**, care reflectă stadiul de pe vremea cînd Cervantes era închis în Sevilla. Elemente de **g.** apar în *Novelas ejemplares* ale lui Cervantes şi în alte opere literare (J. M. Hill a publicat 2 volume de texte din sec. 16). Unele cuvinte din *Vocabulario* lui J. Hidalgo au intrat şi în Dicţionarul Academiei Spaniole *(acorralar, agarrar, agostar).* *M.S.*

germanică, influenţă ~, totalitatea elementelor germanice din l. romanice, rezultat al contactului dintre l. populaţiilor romanizate de pe cuprinsul Imperiului Roman şi idiomurile vorbite de triburile **g.** migratoare. Considerată superstrat pentru Romania occidentală. S-a concretizat mai ales în

împrumuturi lexicale, top. şi antrop., în proporţii diferite **i.g.** controversată în rom. (de la negarea totală a oricărui împrumut pînă la admiterea unui număr de cuvinte de această origine, între care au fost înglobate adesea atît cuvinte **g.** intrate întîi în lat., sl. sau magh. şi de aici în rom., cît şi împrumuturi germ. tîrzii; vezi **gepidă**); inexistentă în dalm. şi în sd. (în sd. **i.g.** indirectă, prin intermediul it. şi sp.). Se poate distinge un prim strat de împrumuturi timpurii, prilejuite de primele relaţii lat.-germanice (sec. 2—5). Valea Rinului, importantă frontieră a imp., care mărginea la E prov. romană Germania (vecină cu prov. romane din Gallia la V şi la S), a fost în această perioadă unul dintre principalele locuri ale contactului dintre romani şi populaţia **g.** (Contactul dintre lat. şi l. **g.** a dus la pătrunderea în această perioadă a unui mare număr de cuvinte lat. în aceste l., păstrate pînă azi: lat. *causa, cellarium, moneta, pondus, strata;* top.: *Confluentes*>*Koblenz, Colonia (Agrippinensis)*>*Köln*). Alte contacte, cu precădere în Imperiul Roman de Apus: pe lîngă înfruntările militare dintre romani şi germanici, relaţii paşnice (recrutarea acestora ca mercenari masaţi în garnizoane pe teritoriul Imperiului sau ca federaţi pentru apărarea frontierelor, stabilirea lor în calitate de coloni, sau *laeti*, cu precădere în zonele devastate de raidurile anterioare, relaţii comerciale). Împrumuturile germanice timpurii (care nu sînt unanim atribuite primului strat al **i.g.**, diverse ipoteze la J. Brüch, E. Gamillscheg, W. von Wartburg) sînt în general stabilite pe baza următoarelor criterii: forma etimonului (cuvintele etimon nu sînt afectate de schimbările fonetice petrecute după sec. 5 pe teren germanic, totuşi nu se poate stabili întotdeauna cu precizie cărui idiom germanic ar putea fi atribuite împrumuturile; unele dintre ele se explică prin influenţa a 2 idiomuri germanice în terit. romanice diferite), modificările fonetice (sînt împrumutate timpuriu cuvintele care au suferit transformările fonetice înregistrate şi de cuvintele lat. în sec. 2—5), răspîndirea (cuvintele întrebuinţate pe o arie mai largă a Romaniei occidentale s-au răspîndit probabil în perioada în care lat. era încă relativ unitară; totuşi nu este exclusă nici posibilitatea ca un termen care a pătruns de timpuriu într-o anumită prov. să fi migrat, mult mai tîrziu, într-o zonă învecinată, fără ca această migraţie să poată fi dovedită cu argumente fonetice sau de altă natură). Un singur cuvînt germanic panromanic: *sapo* (atestat în lat. sec. 1)>rom. *săpun*, vegl. *saţaun*, it. *sapone*, log. *sabone*, engad. *savun*, friul., fr. *savon*, oc., cat. *sabó*, sp. *jabón*, pg. *sabão*. Etimoane germanice ale împrumuturilor timpurii atestate în lat. (unele dintre ele în lat. tîrzie), altele neatestate: *taxo*>it. *tasso*, v. fr. *tais, taisson*, oc. *tais, taisó*, sp. *tejón; suppa*>it. *zuppa*, fr. *soupe*, cat., sp., pg. *sopa; macio, machio*>v. it. *mazzone*, fr. *maçon*, oc. *masó; helmus*>fr. *heaume*, v. oc. *elm*, sp. *yelmo*, it., cat., pg. *elmo; *werra*>fr. *guerre*, it., cat., oc., sp., pg. *guerra*. O categorie aparte de termeni o constituie împrumuturile de ordin cultural difuzate de administraţia francă, preluate după sec. 5 de lat. tîrzie a cancelariilor şi difuzate de administraţia merovingiană şi carolingiană nu numai în Franţa de N, ci şi în S, în Italia şi în Pen. Iberică: *mariscalcus*>it. *maniscalco*, fr. *maréchal*, sp., pg. *mariscal; baro*>it. *barone*, fr. *baron*, oc., cat. *baró*, sp. *barón*, pg. *varão*.

Cea de-a doua etapă a **i.g.** se plasează după sec. 5, ca urmare a stabilirii unor triburi germanice pe terit. Imperiului Roman de Apus (înainte şi după 476), acceptate de romani sau prin invazii. S-a exercitat în fiecare domeniu romanic din partea unei l. germanice anumite, în general diferită de la o zonă la alta a Imperiului (numeroase discuţii în legătură cu etimologia cuvintelor explicabile prin forma asemănătoare sub care circulă împrumuturile preluate de romanitate şi prin slaba cunoaştere a l. germanice vechi). În ordinea importanţei: influenţă francă (în fr., unde i se atribuie nu numai un număr de cuvinte — cca 700, ci şi fapte de ordin fonetic şi morfosintactic; în oc., it., cat.), longobardă (în it. — cca 300 cuvinte). gotică (în it. — cca 70, oc. — cca 50, cat., sp., pg. — cca 30), burgundă (în frpr.), alamană (în ret.). **I.g.** restrînsă în general la top.: alană, baiuvară, gepidă, suebă, vandală. Consecinţe ale **i.g.** asupra evoluţiei lingvistice a Romaniei: izolarea unor arii romanizate (ruperea legăturilor dintre Galoromania şi Raetia în sec. 6 ca urmare a invaziei alamanilor, dintre Galoromania — mai precis domeniul lingvistic frpr., şi Italia în sec. 6—8 prin invazia longobarzilor), accentuarea diferenţierilor în l. populaţiilor romanizate de pe cuprinsul Imperiului între terit. unde a existat un contact mai puternic cu germanicii şi cele unde un asemenea contact nu a existat sau a fost foarte restrîns), adîncirea diferenţierilor între l. romanice din cauza unor **i.g.** diferite (considerate chiar factor decisiv în fragmentarea lingvistică a grupului galorom.) sau, dimpotrivă, în nivelarea unor diferenţieri lingvistice incipiente (rol unificator al vizigoţilor în terit. iberorom.), restructurarea fragmentării lingvistice (orientarea lingvistică a Toscanei din sec. 6 spre d. it. sept. şi separarea ei de Italia merid.).

Următorul strat de **i.g.** (considerat tot superstrat) îl constituie pentru fr. influenţa scandinavă veche. **I.g.** — mod. influenţa germ., engl., ol. *S.R.R.*

gerundiv[1] (participiu viitor pasiv, lat. *gerundivum*). Mod nepersonal subordonat *Infectum*-ului, care s-a dezvoltat în lat. arhaică şi se înrudea formal cu gerunziul (**g.**: *cantandus;* gerunziu: *cantandum*). Exprimînd procese ce urmau să se realizeze, apărea ca element constitutiv al unei forme perifrastice avînd drept suport al mărcilor de timp, mod, pers. şi număr aux. *esse* — care reda ideea de necesitate *(laudandus sum* „trebuie să fiu lăudat") — sau funcţiona cu statut de adj. verbal — determinant al unui nume — în construcţii de tipul *Pueros uxori dedit educandos* „I-a dat soţiei copiii spre educare/a-i educa". Înlocuit în lat. vulg. — în astfel de construcţii — de inf. prepoziţional *(Pueros uxori dedit ad educare)*, şi-a confundat evoluţia cu aceea a formelor cazuale ale gerunziului, în locul tuturor rămînînd o formă unică: (dat.-)abl. *cantando*. Urme ale **g.** lat. la neutru pl. s-au păstrat ca subst. fem. la sg.: lat. *vivenda*>**fr.** *viande*, lat. *offerenda*>fr. *offrande*. *A.C.*

gerundiv[2] (fr. *gérondif*). Mod nepersonal propriu l. fr., care continuă forma unică de dat.-abl.

lat. în *-ndo* a modurilor gerunziu și gerundiv, confundată de timpuriu cu cea a part. prez. în *-ant*. Invariabil în gen. și număr, g. este astăzi de regulă precedat de prep. *en*, dar pînă în sec. 17 putea fi construit și cu alte prep. *(à, de, par, sans)* sau putea fi chiar întrebuințat fără nici o prep. (situație ilustrată în l. actuală de exemple ca *généralement parlant, ce disant, chemin faisant* etc.). Utilizat cu precădere ca determinant circ. al unui pred. — în condițiile identității celor 2 sub. —, poate exprima modul în care se realizează acțiunea principală, cauza acesteia, condiția ce o favorizează și în special simultaneitatea proceselor *(Il est sorti en courant; Peut-être qu'en scrutant l'obscurité on pourrait apercevoir la silhouette du château: En débarquant, je l'avais déjà remarqué)*. Funcționînd, asemeni part. prez. — de care uneori este greu de deosebit — ca element constitutiv al unei perifraze verbale al cărei suport gramatical este reprezentat de verbul *aller*, servește la exprimarea valorii aspectuale „durativ continuu progresiv" *(Cette impression allait en s'atténuant)*. Construcțiile în care g. funcționează cu statut de adv. *(payer comptant)* sau chiar de subst. *(de son vivant)* sînt reminiscențe ale unui stadiu mai vechi al l. *A.C.*

gerundivale, gerunziale, construcții ~, vezi **absolute, construcții ~**.

gerunziu. În lat., mod nepersonal subordonat *Infectum*-ului, înrudit în planul expresiei cu gerundivul[1]. Ca subst. verbal, avea o flexiune cazuală considerată ca reprezentînd un fel de decl. a inf. prez. activ (nom.: *amare, monere, legere, capere, audire*; ac.: *amandum, monendum, legendum, capiendum, audiendum*; gen.: *amandi, monendi, legendi, capiendi, audiendi*; dat.-abl.: *amando, monendo, legendo, capiendo, audiendo*): *ars amandi* „arta de a iubi". Folosit încă din lat. clas. în anumite construcții în locul supinului *(Venio ad legendum* în loc de *Venio lectum; facile ad dicendum* în loc de *facile dictu*), este el însuși înlocuit în lat. vulg. de inf. precedat sau nu de o prep. *(Venio (ad) legere; facile (ad) dicere)*. Singura formă cazuală păstrată în lat. vulg. — cea de (dat.-) abl. — se substituie valorii verbale a part. prez. activ lăsîndu-i acestui ultim mod doar o valoare adjectivală. **G.** în *-ndo* nu s-a păstrat ca atare în fr., care a moștenit în schimb part. prez.; el s-a transmis în rom., unde nu există part. prez., și coexistă cu acest mod (cu valoare predominant adjectivală) în it., sp. și pg. Dintre l. romanice în care s-a păstrat, numai rom. are o singură formă de g. — un prez. cu valoare aspectuală indicînd acțiunea în curs de desfășurare, simultană cu cea a verbului regent —, pe cînd toate celelalte posedă 2 forme — una de prez. și alta de trecut (it. *gerundio presente ~ passato*, cat. *gerundi simplu ~ compost*, sp. *gerundio ~ gerundio perfecto*, pg. *gerúndio ~ gerúndio perfeito*), ultima fiind o construcție analitică alcătuită din g. prez. al aux. „a avea" sau „a fi" și din part. trecut al verbului cu sens lexical plin (it. *credendo ~ avendo creduto, partendo ~ essendo partito*; cat. *cantant ~ havent cantat*; sp. *cantando ~ habiendo cantado*; pg. *falando ~ tendo falado*); forma de trecut (sau de pf.) marchează anterioritatea — și totodată acțiunea încheiată — față de timpul verbului principal. L. romanice posedă un număr variabil de desinențe de g. prez. atestînd transmiterea neunitară a tipurilor lat. în *-ando, -endo, -iendo*, ultimul transformat în *-indo*, probabil sub influența desinenței infinitivale *-ire*, și apoi eliminat în unele zone ale Romaniei: pg., cat. și sd., precum și unele d. romanice cunosc 3 desinențe (pg. *cantando, escrevendo, partindo*; cat. *cantant, perdent, sentint*; sd. *filande, legende, buddinde*); sp. dispune de 2 desinențe: *-ando* și *-iendo*, ultima provenind probabil din vechiul element formativ *-endo (cantando, escribiendo, pudiendo)*, ca și it. *(cantando, scrivendo)* sau oc. *(cantan/chantan, escriven)* și rom., care se caracterizează însă printr-o alegere idiosincratică a uneia sau alteia dintre cele 2 desinențe *(lucrînd, avînd, crescînd, coborînd; muncind, fiind, concediind)*. D. it. manifestă tendința spre reducerea formelor de g. la un tip unic; în N *-ando*, iar în S *-endo*. În l. romanice, g. (prez.) este folosit ca element predicativ suplimentar (rom. *Răspunse plîngînd*; sp. *Contestó llorando*) sau ca echivalent al unor subordonate modale, temporale, cauzale, condiționale, concesive (it. *Si guadagna la vita lavorando*; sp. *Paseando por el campo, vi aterrizar un avión de pasajeros*. Admite uneori întrebuințarea absolută, putînd avea sub. propriu (it. *Stando così le cose, ho deciso di partire subito*; rom. *Așa sînd lucrurile, am hotărît să plec imediat*). În sp., g. prez. poate fi însoțit de prep. *en*: *En acabando de comer, saldré contigo*; astfel de construcții, care exprimă anterioritatea în sp. mod. (pe cînd în v. sp. exprimau simultaneitatea), par a fi din ce în ce mai puțin folosite în l. actuală. Valoarea adjectivală, cu care numai rareori funcționează în unele l. romanice, se manifestă în acordul pe care-l realizează, în gen și număr, cu subst. determinat (rom. *nevoi crescînde*; sd. *ábba buddinde*). Precedat de verbele romanice corespunzînd lat. *esse* sau de unele verbe de mișcare, servește la exprimarea aspectului durativ continuu — progresiv sau non progresiv — în it., sp. și pg. (pg. *O sol vinha nascendo*); în rom. intră în alcătuirea unor forme temporale și modale compuse *(aș fi cîntînd, aș fi fost cîntînd, va fi/o fi cîntînd)* (vezi și **prezumtiv**). *A.C.*

ghéada, vezi **geada.**

giria, vezi **calão.**

glose, explicații dat eunor cuvinte socotite greu de înțeles; începuturile glosografiei lat. se situează la sfîrșitul perioadei republicane, cînd g. sînt utilizate în scopul înțelegerii unor cuvinte arhaice din autorii predați în școli (ordinea cuvintelor era cea a textului explicat); sinteza acestor lucrări o constituie *De uerborum significatu* a lui Verrius Flaccus (epoca augustană), cunoscută numai din rezumatul lui S. Pompeius Festus (sec. 2?), păstrat parțial, dar putînd fi completat cu ajutorul rezumatului datorat lui Paulus Diaconus (sec. 8). Culegerile de g. *(glossae, glossaria)* devin mai numeroase în antichitatea tîrzie și la începutul evului mediu, datorită necesității de a face accesibile textele biblice și patristice; apar, de asemenea, glosare pe specialități (termeni juridici, nume de plante), ca și glosare bilingve, în primul rînd lat.-greac. și greco-lat., destinate să faciliteze învățarea

celor 2 l. ale Imperiului; acestea din urmă sînt clasificate în *idiomata*, un fel de dicționare confrontative, și *hermeneumata*, înșirări de echivalențe (cuvinte și chiar expresii, în „ghiduri de conversație"); uneori cuvintele lat. sînt transcrise cu caractere grec., ceea ce oferă o mai bună cunoaștere a pronunțării. Pentru lingvistica romanică sînt importante g. care atestă echivalentele vorbite (inclusiv sub aspectul lor formal) ale unor cuvinte literare; dintre acestea amintim: **1. G.** de la Reichenau, într-un ms. din sec. 9, copie a unor surse mai vechi, localizate în N Franței; cuprinde g. ale unor texte biblice și un glosar alfabetic; explicațiile sînt în lat. *(concidit: taliauit; detegere: discooperire; fissura: crepatura; iecore: ficato; mares: masculi; seuit: seminauit)*; uneori în lat. explicațiilor pătrund împrumuturi recente din l. germanice *(galea: helmus)*. **2.** Glosarul *Codex Vaticanus* 3321, din sec. 7, de asemenea lat.-lat. *(flagrat: ardet; fallere: mentire; immensum: magnum)*. **3. G.** de la San Millán (emiliene), sec. 9, cu explicații interlineare ale unor texte religioase; lat. explicațiilor se află într-o fază de evoluție spre v. sp.: art., formă cazuală unică *(talia plura committunt: tales muitos fazen; quasi: quomodo; adiuuante: cono aiutorio)*. **4.** Glosarul Amplonian, sec. 9, lat.-lat. *(burgos: castra; genu: geniculum; harena: sablo maris; nurus: bruta; urbe: ciuitas)*. **5.** Glosarele de la Monte Cassino, sec. 10, lat.-lat. *(lac: lacte; claustrum: serraculum ostii; socrus: socera; fatuus: stultus, follis, mattus)*. **6.** *Hermeneumata Montepessulana*, sec. 9, greco-lat. (exemple din partea lat.: *infantes* „copii"; *habemus quid cenare?; nuntia quoniam* [„că"] *uenio*). *I.F.*

gombo, vezi **louisianeză.**

gomoțască (gumuțască), **„limba" ~,** argou profesional rural rom. specific geamgiilor ambulanți sezonieri (agricultori ca ocupație de bază) din 15 sate de la marginea Munților Apuseni, în zona orașului Huedin, jud. Cluj (R. S. România). Cuvinte regionale, unele cu sens schimbat *(diplă* „țigan"<„vioară"), și cuvinte sau sensuri generale în argourile rom. *(curcan* „milițian"). Creații specifice prin adăugarea unui sunet sau a unei silabe la cuvinte existente *(gomoțască* (denumirea argoului)<*moț(e)ască* „vorbirea moților"; *ghezdeș* „tren"<*ghezeș* „idem") sau prin trunchiere *(goloj* „ban"<*gologan* „idem"). Funcție secretă în reg. în care vorb. își practică meseria sezonieră (Moldova, Muntenia, Oltenia) și expresivă în propriile comunități rurale. *M.A.*

gopeșean-moloviștean, grai rom. (d. arom., gr. nordic), S R.S.F. Iugoslavia (R. S. Macedonia: localitățile Gopeș și Moloviște, în zona orașului Bitol(i)a). 6 vocale în poziție accentuată (vocala nedeterminată *â* corespunzătoare lui [ə] și [ɨ]; realizată uneori ca [ɔ] în poziție nazală: *mǫc* „mănînc"). Sporadic, *ea* (...*e*)>*e*: *nveste, sete, videre*. Consoanele [dʒ] și [dz] >[ʒ] *(ajutor, joc)*, respectiv [z] *(buză, zamă; marzine, trazi)*. Palatalizarea lui *v* în stadiul *ǵ* (*ǵaspe* „viespe", *ǵiptu* „vipt"). Art. hot. masc. ca în drom., fără sincopa desinenței nominale precedente: sg. *bârbatul*, pl. *bârbatsil'*. Unele asemănări cu megl., pe baza cărora s-a susținut ipoteza originii comune a vorb. acestor idiomuri rom. (Th. Capidan) sau originea megl. a vorb. graiului g.-m. (T. Papahagi). *M.A.*

gorgia toscana, nume sub care este cunoscut fenomenul tosc. de pronunțare aspirată a oclusivelor surde intervocalice *k, p, t* (inclusiv în fonetică sintactică) sau între vocală și semivocală sau lichidă *(fiho, la hoșe, hwesta hasa, lupho, ditho* = it. *fico, la croce, questa casa, lupo, dito)*. Una dintre puținele trăsături ale d. tosc. nepreluate de it. literară. Fenomen răspîndit în mod neomogen în reg. Toscana: în timp ce aspirarea lui *-k-* este generală, cea a lui *-p-* și *-t-* este întîlnită în special în zona centro-orientală (la Florența sînt frecvente forme ca *andaho, vestiho* = it. *andaio, vestito*), nefiind atestată pentru zona nord-occidentală (prov. Pisa, Lucca, Pistoia) decît foarte tîrziu, probabil în urma influenței d. florentin. Primele înregistrări în scris ale g.t. (contestabile tocmai datorită grafiei încă oscilante și deci incerte) sînt din sec. 13—14. Fenomenul a fost semnalat pentru prima oară într-o lucrare a lui Claudio Tolomei (1525) și a fost denumit astfel de filologul G. Gigli (1717) și de filozoful A. M. Salvini (1724). Originea și explicația acestui fenonen a preocupat în ultimul sec. pe mulți romaniști (C. Merlo, G. I. Ascoli, U. Pellis, W. von Wartburg, G. Devoto, G. Rohlfs, T. Bolleli, S. Heinimann, R. A. Hall Jr., A. Castellani, H. Izzo, G. B. Pellegrini). Coincidența dintre granițele g.t. și cele ale vechii Etrurii, precum și dintre tendința de aspirare a oclusivelor din vorbirea populațiilor prelatine și prezența ei în fonetismul actual din această reg. l-au determinat pe H. Nissen (1883) să pună în legătură g.t. cu substratul etrusc, idee preluată și apărată de C. Merlo, C. Battisti, W. von Wartburg, G. Devoto, T. Bolleli. Teza substratului a fost respinsă de G. Rohlfs, R. A. Hall Jr., S. Heinimann care au susținut originea relativ recentă a fenomenului și de unii adepți ai structuralismului (H. Weinrich, G. Contini) care, punînd fenomenele de g.t. în legătură cu leniținea sept. a oclusivelor intervocalice, le-au interpretat ca fază nefonologizată a variantelor cu articulație slabă. *O.S.C.*

gotică, influență ~. S-a manifestat asupra lat. vorbite în terit. romanizate în urma ocupării acestora de populația germanică a goților. Considerată superstrat pentru oc., cat., sp., pg., it. Goții s-au scindat în 270 în vizigoți (g. de V) și ostrogoți (g. de E). Primul contact între romani și goți în sec. 3, la granița de E a Imperiului Roman. Stabilirea temporară a vizigoților în Dacia, de unde sînt împinși în Moesia (376), apoi spre V. de invaziile hunilor. Asediază și cuceresc Roma în 410. Se stabilesc în SV Franței (418—507); învinși de franci, migrează în Pen. Iberică unde întemeiază un regat cu capitala la Toledo. Se asimilează cu populația romanizată și urma lor se pierde după cucerirea Pen. Iberice de către arabi (711). Ostrogoții se stabilesc ca federați în Pannonia (380). În 405, împreună cu alte triburi germanice atacă N Italiei, dar sînt învinși de trupele Imperiului Roman de Apus. Sub regele Teodoric, atacă din nou Italia și îl înfrîng pe Odoacru. Teodoric este recunoscut de Zeno, împăratul Imp. Roman de Răsărit ca locțiitor al său în Imperiul Roman de Apus. Se instaurează ca stăpînitori ai

Italiei (494—555). Înfrînți de longobarzi, se asimilează cu aceştia şi cu populaţia romanică. L. gotică aparţinea grupului germanic de E; după cele mai multe opinii, distincţia dintre ostrogoţi şi vizigoţi nu se justifică pe plan lingvistic. Dintre l. germanice cu care au intrat în contact l. populaţiilor romanizate de pe cuprinsul Imperiului Roman, este cea mai bine cunoscută prin fragmentele păstrate din traducerea în g. a *Bibliei* datorată episcopului vizigot Wulfila (311—383), cîteva inscripţii, puţine fragmente de text bisericesc, nume proprii în texte lat. Primul strat de cuvinte gotice a pătruns în lat. în perioada de început a contactelor dintre lat. şi l. gotică; inventarul lor e greu de stabilit, dat fiind că în acelaşi timp au pătruns cuvinte, asemănătoare între ele, din l. mai multor populaţii germanice. Termenii din oc., sp., cat., pg. şi it. sînt şi ei greu de depistat, avînd în vedere că diverse influenţe germanice (mai ales francă) se exercitau simultan asupra l. populaţiilor romanizate din Romania occidentală, vehiculînd cuvinte cu aceeaşi bază etimologică. Totuşi, răspîndirea limitată a unui termen la Iberoromania, S Franţei şi Italia poate constitui un argument în favoarea originii sale gotice. Ponderea **i.g.** asupra l. din terit. ocupate este redusă: în oc. (cca 50) şi it. (cca 70, dintre care 50 doar cu răspîndire dial.) prin perioada scurtă de timp în care s-a realizat un bilingvism lat.-germanic, în sp. şi pg. (cca 30) prin faptul că în momentul în care au ajuns în Pen. Iberică vizigoţii erau parţial romanizaţi. **I.g.** se limitează la lexic, top. şi antrop. Termenii au în general un conţinut concret, cu referire la aspecte ale vieţii cotidiene (casă, mijloace de transport, meserii) şi mai puţin abstract; în oc., sp. şi pg termenii referitori la viaţa militară şi la administraţie, care lipsesc în it. Cuvinte atribuite **i.g.**: *bandwô*, latinizat sub forma *bandum*, pl. *banda*>it., oc., cat., sp., pg. *banda*; **gasalha*>oc. *gasalha*, pg. *agasalhar*, sp. *(a)gasajar*; **haspa*>sp., pg. *aspa*, gasc. *aspo*, it. dial. *(n)aspa*; **stunda*>cat., sp. dial. *estona*, oc. Dauphiné *stounda*, gasc. *estouna*, it. dial. *stonda*; **taikn*>oc. *taca*, *tacon*, sp., pg. *taco*, galic. *tacar*, it. *tacco*; numai în aria iberorom. şi it.: *triggwa*>sp. *tregua*, pg. *tregoa*, it. dial. *trègua*, *treghe*; **grimms*>cat. *grim(a)*, sp. *grimir*, pg. *grima*, it. dial. *grim*, *gremi*; numai în aria iberică: **snôbô*>sp. *eslabón*, pg. *eslabão*, *luva*>sp. *lua*, pg. *luva*; antrop.: *Alvaro*, *Fernando*, *Elvira*; top., concentrate mai ales în Galicia şi în N Portugaliei: *Gomariz*, *Mondariz*, *Hermisende*, *Sendim* sau în N Italiei: *Goito*, *Goligo*, *Golo*, *Rovigo*, *Mavago*; top. hibride, formate din rădăcini lat. şi gotice: *Castrogeriz*, *Villeza*, *Villalán*, *Campolano*. *S.R.R.*

graffiti (it. „însemnări zgîriate"), inscripţii trasate cu ajutorul unui instrument ascuţit (*stilus*, *graphium* sau orice altă unealtă întîmplătoare) pe obiecte (de obicei vase) sau pe ziduri. Cel mai vechi *graffito* lat. se află pe un vas din sec. 5 î.e.n. („vasul lui Duenos"); importante pentru lat. vulg. sînt inscripţiile parietale din epoca imperială, în special cele de la Pompei, conservate sub lava şi cenuşa vulcanică depusă de erupţia din 79 e.n. Valoarea documentară a **g.** din Pompei constă nu numai în diversitatea fenomenelor atestate, ci mai ales în precizia datării: punctul final îl constituie erupţia Vezuviului, iar punctul iniţial, datorită rezistenţei reduse în aer liber a unor asemenea inscripţii şi unui cutremur distrugător din anul 62, nu poate depăşi acest din urmă an, ceea ce reduce la 17 ani perioada de gravare a documentelor. Conţinutul e deosebit de variat: scrisori, declaraţii de dragoste, invective, socoteli, impresii, versuri (inclusiv citate din autorii clasici). Pe lîngă Pompei, care oferă numărul cel mai mare, s-au păstrat **g.** în celelalte două oraşe acoperite în 79, Herculaneum şi Stabiae, dar şi în alte localităţi (inclusiv Roma). *I.F.*

grapiat, argou oc. secret al dărăcitorilor de cînepă. N Italiei (valea superioară a Padului). *I.V.R.*

grămostean, grai (sau complex de graiuri) rom. (d. arom., gr. nordic). Grecia (mai ales în prov. Macedonia; originar din reg. muntelui Gramos, vechi centru localitatea Gramoste), S R.S.F. Iugoslavia (R. S. Macedonia), R. P. S. Albania (versantul nordic al muntelui Gramos), S-V R. P. Bulgaria (munţii Rodopi, Rila şi Pirin) şi R. S. România (gr. numeros în prov. Dobrogea — jud. Tulcea şi Constanţa). 7 vocale în poziţie accentuată (opoziţia fonologică */ə/ ~ /i/*). Păstrarea vocalelor finale *u* şi *i (i)* după orice gr. consonantic (nu numai după muta cum liquida): *porcu*, pl. *porci*; *preftu*, pl. *prefti*. În unele graiuri, absenţa fricativelor interdentale θ (*:f, s, t*), ð (*:d, v*) şi a fricativei velare ɣ (*:g*). La conj. 4 ind. prez. desinenţele de pers. 2 sg. *-âşti*, *-eşti (zburâşti*, *greşti)*. *M.A.*

greacă medie (bizantină), **influenţă ~**. Greaca medie = perioadă istorică a l. grec., care începe cu sec. 7 (greaca devine l. oficială a Imperiului Roman de Răsărit) şi se încheie (cu unele prelungiri) o dată cu prăbuşirea Imperiului (1453). **I.g.m.** asupra l. romanice este diferenţiată, cronologic şi teritorial, după natura contactelor dintre centrele grec. medievale şi diferitele arii ale romanităţii. Uneori lipsesc indicii precise privind cronologia împrumutului: μάταξα este împrumutat în lat. *mataxa* şi se menţine în l. romanice: it. *matassa*, campid. *madassa*, v. fr. *maaisse*, oc. *madaisa*, cat., pg. *madeixa*, sp. *madeja*; drom. *mătase*, deşi ar putea reprezenta acelaşi etimon lat., a fost considerat de unii lingvişti element bizantin (nu e înregistrat printre elementele lat. de dicţionarele etimologice). Răspîndirea romanică largă a unui cuvînt nu presupune o istorie analogă: grec. σκάφη este etimonul indirect al v. it. *scafa*, v. fr. *eschafe* şi direct al rom. *scafă*; dar în primele reprezintă împrumutul lat. *scapha*, iar în rom. provine din greaca medie. Principalele centre de iradiere a **i.g.m.** au fost: exarhatul de Ravenna, reg. din E Italiei, recucerită de Iustinian şi menţinută în cadrul Imperiului pînă în mijlocul sec. 8; terit. Genovei, de asemenea recucerit de Iustinian şi menţinut pînă la mijlocul sec. 7; Veneţia, menţinută în Imperiu pînă în sec. 9, dar care întreţine relaţii cu Orientul grec. pînă după căderea Imperiului Bizantin; S Italiei *(Graecia Magna)*, niciodată total romanizat, recucerit de Iustinian şi devenit centru de refugiu pentru emigranţii greci din terit. ocupate de ar. şi tc.; Sardinia; zonele portuare (în special S Franţei). Contactele lumii grec. cu romanitatea au fost întărite de cruciade

(și de Imperiul lat. instalat la începutul sec. 13 la Constantinopol), ca și de navigatorii și comercianții greci care străbăteau Mediterana, ajungînd și în reg. dunărene (porturi la gurile Dunării și în Dobrogea). Pentru rom. se adaugă și contactele directe, neîntrerupte, dintre Imperiul Bizantin și populația rom. de la N și S Dunării. Stocul lexical de greacă medie în l. romanice (occidentale) totalizează (după H. și R. Kahane) 192 cuvinte (împrumuturi directe sau printr-un intermediar lat. medieval). În rom. au fost înregistrate (H. Mihăescu) 15 împrumuturi directe (altele au ca intermediar l. slave). Domeniile împrumuturilor : comerț ἀποθήκη (it. dial. *bodia, botiga*, v. oc. *botica*, de unde probabil fr. *boutique*, cat. *botica*, sp. *botica*), ἀρραβών (rom. *arvună*), δηνάριον (sd. *dinări*, it. dial. *dinaro*, oc. *dinié*, cat. *diner*, sp. *dinero*, pg. *dinheiro*), κατάστιχον (it. dial. *catastico* și *catast(r)o* v. fr., cat. *catastre*, sp. *catastro*, poate din v. fr.; rom. *catastih, catastif*, prin intermediul sl.), μεσίτης (v. it. *messet(t)a ;* rom. *misit* din grec. mod.), ὀφελός (rom. *folos*), περισσός (rom. *prisos*); navigație : καλαφάτης (cuvîntul a circulat în tot bazinul Mediteranei ; rom. top. *Calafat* — apelativul provine din bg. sau tc. — ; it. *calafato*, fr., v. oc. *calfat*, v. cat. *calafat*, sp. *calafate*, poate din ar.; pg. *calafate* (există verbe derivate în toate l. romanice) ; στολός (rom. *stol ;* it. *stuolo*, v. fr. *estoile/estoire*, v. oc., cat. *estol*, poate din lat.), φανάριον (it. *fanale*>fr. *fanal*, oc. *fanau*, cat., sp., pg. *fanal ;* rom. *fanal* probabil din fr.) ; materiale, obiecte : βερενίκη (v. it. *vernice*>fr. *vernis*, v. oc. *vernitz*, cat. *vernis*, v. sp. *verniz*), καλαμάριον (rom. *călimară*, it. *calamaio*, v. oc., v. cat. *calamar*), πούγγα (rom. *pungă*, sd. *punga*, v. it. *ponga*) ; terminologie militară : κόρτης (<lat. *cohors ;* rom. *curte*), τάγιστρον (rom. *traistă*), φλάμουρον (<lat. *flammula ;* rom. *flamură*) ; viața socială : δεσπότης (v. it. *dispòto*, v. fr. *despot*, sp. *déspoto* și *despota*), δουκας (<lat. *dux ;* it. *duca*), μακάρι (it. *magàri*, sp. *maguer ;* rom. *măcar* din sl., dacă nu direct din grec. mod.) ; religie : marea majoritate a termenilor au pătruns în lat. în perioada anterioară ; se pot aminti totuși cîțiva termeni de importanță secundară : διάκος (it. dial. *zago ;* rom. *diac* din sl.), καλόγηρος (și καλόγερος ; v. it. *calòger o*, fr. medie *caloyer*, sp. *caloguero*, pg. *caloyro ;* rom. *călugăr* din sl.) ; nume de animale, plante, produse alimentare : χαβιάριον (it. *caviale*, it. dial. *caviaro*, fr. medie *cavial*, sp. *cabial*, pg. *cavial*), κακοβάγη (și κακοβάϊα, κουκουβαΐα, κουκουβάγια ; rom. *cucuvaie* — poate prin intermediar sl. —, it. dial. *cucuvaja, cocovéggia*), μακαρώνεια (it. *macheroni*), βάμβαξ (sd. *bombaye*, it. dial. *bambagia*, v. fr. *bambais ;* originea directă a rom. *bumbac* e incertă ; posibil împrumut medieval dintr-o l. occidentală). Numeroase împrumuturi bizantine în l. romanice occidentale se prezintă sub un aspect fonetic și morfologic asemănător, diferit însă de cel al etimonului din greaca medie ; se pune de aceea problema dacă influența s-a exercitat direct asupra fiecărei l. în parte sau dacă trebuie presupusă existența unor l. intermediare. Dicționarele etimologice rezolvă aceeași problemă în mod diferit pentru fiecare cuvînt, cele mai importante l. de acest fel fiind considerate it. și oc. ; pe de altă parte, H. și R. Kahane recurg la un etimon lat. (medieval) ; astfel, pentru descendenții gr. ἀποθήκη se reconstituie un lat. medieval **botica*, de unde ar proveni formele romanice ; după dicționarele etimologice ale fr., *boutique* ar proveni din oc. După cum rezultă din exemplele de mai sus, calea de transmitere a fiecărui cuvînt nu poate fi stabilită cu certitudine. *S.P.-F.*

greaca modernă (neogreacă), **influență ~.** Perioada greacă modernă începe o dată cu prăbușirea Imperiului Bizantin (1453) și cu apariția primelor încercări literare laice și a primelor descrieri gramaticale făcute de învățații greci din terit. stăpînite de veneții. În l. romanice occidentale **i.g.m.** este periferică, reducîndu-se la cîteva cuvinte tehnice și de argou. Se pot cita fr. *apomeli* (numele unei băuturi), dial. din Nisa *moutria*<μοῦτρο fr. *aliziari*<ριζάρι, sd. *kavuru*, it. merid. *kauru*, dar și arom. *cávru, cávur*< κάβουρας. De asemenea pot fi semnalate împrumuturi în zonele de contact din S Italiei și din d. rom. suddunărene (preluate deseori cu fonetismul specific ngr. : arom. *adikipsésc*u<ἀδικῶ). Singură l. rom. a avut un contact direct și îndelungat, atît livresc, cît și oral, cu vorb. și cu surse scrise în greaca modernă. Perioada în care împrumuturile din greacă modernă au pătruns masiv în rom. se situează între 1770 și 1820, în ultimele decenii ale epocii „fanariote", cînd asistăm, pe de o parte, la o puternică imigrație de funcționari, comercianți, clerici și învățați greci, și, pe de altă parte, la o înflorire deosebită a culturii și învățămîntului grec. în Principate. Pentru perioada precedentă (sec. 16—17) nu se pot semnala decît termeni din domeniul religios (greaca începuse din sec. 17 să înlocuiească slavona din textele religioase) și comercial, greu de deosebit de greaca medie : *agonisi*<ἀγονίζομαι, *amvon*<ἄμβων, *anatemă*<ἀνάθεμα, *arhierie*<ἀρχιερεία, *canonisi*<κανονίζω, *igumen*>ἡγούμενος, *ieftin*<εὐθηνός. Domeniile în care s-a exercitat i.g.m. sînt : administrație, politică, justiție (*anafora*< ἀναφορά, *pliroforisi*<πληροφορῶ, *politie*<πολιτεία, *schiptru*<σκῆπτρον), viața socială (*arhondologie*<ἀρχοντολογία, *evghenie*<εὐγένεια, *protipendadă*<πρώτη πεντάδα ; medicină : *lehuză*<λεχοῦσα, *molipsi*<μολεύω, *nevrica(le)*<νευρικά, *spital*<σπιτάλιον ; conerț : *costisi*<κοστίζω <it. *costare*, *exoflisi*<ἐξοφλῶ, *fidea*<φιδές *fundă*<φοῦντα, *fiong*<φιόγγος, *fir*<τσῆρος), limbaj curent (cuvintele au pătruns pe cale orală, deseori cu schimbări de sens față de originalul grec) : *alandala*<ἄλλ'ἀντ'ἄλλα, *anost*<ἄνοστος, *hiritisi*<χειροτείω, *muchilipsi*<μουκελεύω „a se împopoțona", *nostim*<νόστιμος, *oleacă*<ὀλιγάκι, *plicticos*<πλικτικός, *poliloghie*<πολυλογία, *politicos*<πολιτικός, *sănătofie*<συντροφία, *simandicos*<συμάντικός, *sinchisi*<συγχύζω. În privința adaptării morfologice sînt de semnalat cîteva fapte : verbele provin în toate cazurile de la forme grec. de aorist și se încadrează în conj. 4 *(-isi) ;* terminația *-os* se pierde : σκόπος devine *scop*, excepție fac însă adj. și adv. în -ικός (-ικῶς), de tipul *politicos*, menținute ca atare datorită suprapunerii cu sufixul adjectival de origine lat. *-os* (tipul *fricos, primejdios*) ; substantivele fem. în -ις devin neutre (uneori pierd însă terminația *-is* : *frasis* devine *fras*, înlocuit apoi cu *frază*<fr. *phrase*),

Cu excepția vocabularului curent și a unor termeni comerciali, împrumuturile din greaca modernă ies din uz curînd după 1820. Greaca modernă a servit și ca intermediar pentru împrumuturile din l. occidentale, în special din it.: *costisi*<κοστίζω <it. *costare*, *englez*<ἐγγλεζός <it. *inglese*, *spital* <σπιτάλιον <it. *ospitale*. *S.P.-F.*

greacă veche, influență ~. Se consideră că perioada i.g.v. se încheie la sfîrșitul sec. 6, coincizînd cu perioada unității lat.; elementele din greaca veche pătrund așadar în lat. și se moștenesc, ca orice fapt lat., în l. romanice. Din numeroasele cuvinte din greaca veche împrumutate de lat. în diverse perioade și în diverse stiluri, peste 400 au descendenți romanici, cu grade de răspîndire diferite, de la panromanice la cele păstrate într-o singură l. Cuvintele panromanice aparțin unor straturi cronologice și stilistice diferite: vechi împrumuturi asimilate de toate stiiurile l. (*aer*<ἀήρ, *bracchium*<βραχίων, *charta*>χάρτης, *chorda*<χορδή, *corona*<κορώνη, *marmor*<μάρμαρον, *petra*<πέτρα), împrumuturi populare tirzii (*cata*<κατά, *mastico* <μαστιχάω, *tumba*<τύμβη); termeni creștini și iudeo-creștini (*angelus*<ἄγγελος, *blasphemo*<βλασφημάω, *pascha*<πάσχα, *sabbatum*<σάββατον), nume de plante (*cannabis*<κάνναβις, *castanea*<καστανέα) și unii termeni tehnici (*spatha*<σπάθη, *stuppa* <στύππη). Cuvintele păstrate într-o singură l. sînt de multe ori rezultatul unor contacte teritoriale limitate, între lat. și greacă (în Pen. Balcanică; S. Italiei — vezi **grec, substrat** —, S Galiei), ceea ce se reflectă în faptul că intermediarul lat. poate să nu fie atestat (rom. *proaspăt*<lat. **prospitus* — cu o structură fonetică lat. — <gr. πρόσφατος; it. *tilimagiio*, cu formele lat. atestate *tithymallus*, *tithymallis*<gr. **τιθυμάλλιον*, dim. al lui τιθύμαλλος; oc. *bruntar*<lat. **brontare*<gr. βροντάω). Majoritatea cuvintelor moștenite de l. romanice provin din împrumuturile orale, populare, din diverse epoci (de la lat. preliterară pînă la lat. tirzie). Din această categorie fac parte: nume de plante (log. *mendula*, it. *mandola*, fr. *amende*, oc. *amella*, cat. *ametla*<gr. ἀμυγδάλη; it. *sparago*, fr. *asperge*, oc. *espargue*, pg. *espargo*< <lat. *asparagus*<gr.ἀσπάραγος; rom. *cireașă*, log. *kariaza*, campid. *čerezia*, it. *ciliegia*, fr. *cerise*, sp. *cereza*, pg. *cereja*<lat. *cerasea*, *cerĕsea*<gr. κεράσια), de animale (it. *balena*, fr. *baleine*, oc. *balena*, cat., sp. *ballena*, pg. *baleia*<lat. *ballaena*, *ballena*<gr, φάλαινα), de recipiente (it. *ampolla*, log. *ampudda*, eng. *ampolla*, fr. *ampoule*, oc. *ampola*, sp. *ampolla*, pg. *empola*<lat. *ampulla*, dim. al lui *amp(h)ora*< gr. ἀμφορεύς), termeni de navigație (it., oc., cat., sp., pg. *ancora*, fr. *ancre*<lat. *ancora*<gr. ἄγκυρα), diverși termeni de civilizație (it. *ballare*, v. fr. *baler*, oc. *balar*, cat. *ballar*<lat. *ballare*<gr. βάλλω; eng. *kambra*, friul *kambre*, it., oc., cat. *camera*, fr. *chambre*, sp., pg. *cámara*<lat. *camera*<gr. καμάρα; dalm. *ingyastro*, it. *inchiostro*, fr. *encre*<lat. *encaustum*<gr. ἔγκαυστον), cuvinte curente (rom. *jur*, it., sp., pg. *giro*, oc. *gir*<lat. *gyrus*<gr. γῦρος; arom. *oarfăn*, it. *orfano*, log. *órfanu*, friul. *uarfin*, eng. *orfen*, v. fr. *orfenz*, cat. *orfe*, sp. *huerfano*, pg. *orfão*< lat. *orphanus*<gr. ὀρφανός; it., log., cat. *pena*, friul. *pene*, eng. *paina*, fr. *peine*<lat. *poena*<gr. ποινή). Pe lîngă împrumuturile populare, un loc important îl ocupă împrumuturile creștine, care sînt totodată livrești și populare (greaca veche servește și ca intermediar pentru cuvintele ebr.); pe lîngă cuvintele panromanice menționate mai sus, se pot cita: it. *abbate*, v. oc. *ábas*, *abát*, friul., eng. *abad*, fr. *abbé*, cat. *abat*, sp. *abad*, pg. *abade*<lat. *abbas*<gr. ἀββᾶς; it. *chiesa*, log. *keya*, friul. *glezye*, fr. *église*, oc. *gleisa*, cat. *església*, sp. *iglesia*, pg. *igreja*<lat. *ec(c)lesia*<gr. ἐκκλησία; it. *monaco*, eng. *muong*, friul. *muini*, fr. *moine*, oc. *monge*, cat. *monje*, sp. *monago*, v. pg. *mogo*<lat. *monachus*< gr. μοναχός; dalm. *palaura*, it., cat. *parola*, log. *peraula*, eng. *pareula*, friul. *peraule*, fr. *parole*, sp., pg. *palabra*<lat. *parabola*<gr. παραβολή; rom. *preot*, it. *prete*, oc. *p(r)estre*, fr. *prêtre*, cat., sp., pg., *preste*<lat. *presbyter*, *praesbyter*<gr. πρεσβύτερος. **i.g.v.** asupra unor fenomene sintactice lat. moștenite de l. romanice este discutabilă; se consideră ca originară din greaca veche perifraza inf. + + *habeo*, care stă la baza uneia din perifrazele romanice de viit. Începînd din Renaștere, greaca veche influențează constituirea vocabularului filozofic, filologic și științific modern, atît prin preluarea de către l. romanice a unor cuvinte grec. (sub formă latinizată), cît și prin împrumuturile de prefixe, elemente de compunere: gr. ἀναιμία>lat. *anhaemia*>fr. *anémie*; gr. μελῳδία>lat. *melodia*> fr. *mélodie*; gr. δάκτυλος>lat. *dactylus*>fr. *dactyle*; gr. παιδαγωγός>lat. *paedagogus*>fr. *pédagogue*; gr. θέσις>lat. *thesis*>fr. *thèse* etc.; prefixe: *a(n)-*, *ana-*, *anti-*, *cata-*, *dia-*, *meta-* etc.; elemente de compunere: *filo-*, *macro-*, *micro-* *tele-*, fr. *-phobe*, fr. *-logie*, fr. *-graphie*, fr. *-manie*. *S.P.-F.*

grec, substrat ~. Denumire sub care unii romaniști (C. Tagliavini) cuprind atît vechile împrumuturi grec. în lat. cu fonetism doric (*machina*<greaca dorică μαχανά, față de greaca literară = dialectul ionic-atic μηχανή), cît și împrumuturile făcute de d. it. merid. din d. dorice ale Greciei Magna (unele menținute pînă în zilele noastre: it. merid. *kaséntaru* „rîmă"<greaca dorică γᾶς ἔντερον „rîmă" = „măruntaiele pămîntului", în timp ce în greaca literară întîlnim γῆς ἔντερον. Vezi și **italian centro-meridional.** *S.P.-F.*

gregeșche, pidgin it. din sec. 16 rezultat din contactul cu greaca. *I.V.R.*

grossetano-amiatin, vezi **amiatin.**

grupuri consonantice. G.c. ale căror componente sînt despărțite de tăietura silabică au tins să se reducă în lat. vulg.: grafii ca *pessica* pentru *persica* atestă de timpuriu tendința de asimilare a consoanei implozive din cauza poziției sale slabe la articulația consoanei inițiale de silabă. Reducerea acestor g.c. în l. romanice cunoaște mai multe posibilități de realizare; restringerea inventarului de articulații apte să apară în poziție implozivă se face sub influența articulației consoanei următoare sau independent de aceasta. Procesul de asimilare poate duce la realizarea de geminate (în sd. și în it., unde se întărește astfel opoziția de cantitate consonantică: lat. *lacte*>sd., it. *latte*; *septem*>sd., it. *sette*) sau la reducerea totală a implozivei (*captare*>rom. *căta*; sp., pg. *catar*; **accaptare*>fr. *acheter*); sînt cazuri în care asimilarea consonantică nu s-a generalizat în toată Romania (lat. *ursus*>sp. *oso*, dar rom. *urs*, it. *orso*,

fr. *ours*). În cel de-al doilea caz, **g.e.** (de ex. *-kt-*) dezvoltă articulații independente de contextul în care se află consoana implozivă, care au fost explicate prin influență de substrat (celtic, traco-dacic) sau prin evoluție internă a l. (A. Martinet, G. Straka, I. Fischer, M. Sala): *-kt-* are un tratament palatal în Romania occidentală >*-jt-*, fază care se conservă în fr., frpr., gasc., cat., unele d. galo-italice, d. sp. (ast.-leon., arag.), și devine [tʃ] în sp., ret., oc., d. galo-italice (emil., lomb.); *-ks->-js-*, articulație păstrată în unele l., dar intermediară pentru oc., cat., pg. [ʃ], sp. [x]; în rom. *-kt-* și *-ks-* au un tratament labial *(lacte*>rom. *lapte*, fr. *lait*, oc. *lach*, cat. *llet*, sp. *leche*, pg. *leite; coxa*>rom. *coapsă*, fr. *cuisse*, oc. *cueisa*, cat. *cuxa*, v. sp., pg. *coxa*); în dalm. *-kt-* și *-ks-* se conservă. **G.e.** formate din *s*+consoană în poziție mediană sînt rezistente în lat. vulg. și se mențin în l. romanice, cu excepția fr. unde *s* se elimină începînd cu sec. 11, dar nu a fost suprimat grafic decît la mijlocul sec. 18, absența lui fiind înregistrată în grafie cu ajutorul unui accent circumflex pus pe vocala precedentă: *asper*>fr. *âpre*, dar rom. *aspru*, it. *aspro*, sp., pg. *áspero; lat. testa*>fr. *tête*, dar rom. *țeastă*, it., sp., pg. *testa;* dial. fenomene mod. de asimilare: sp. (d. and., can., extr., murc.: *ahko* = = sp. *asco*), oc. (unde *s* imploziv este conservat, vocalizat, aspirat sau amuțit: *tèsta, tèito, tehto, tèto*). În poziție inițială grupurile *sp, st, sk* dezvoltă o proteză* vocalică. Dintre **g.e.** formate din nazală+ + consoană, *-ns-* se reduce încă din lat. vulg. *(Appendix Probi: mensa non mesa);* celelalte se mențin în l. romanice, cu excepția fr. și pg., unde slăbirea pronunțării nazalei implozive declanșează nazalizarea vocalei precedente: *cinque*>rom. *cinci*, it. *cinque*, fr. *cinq*, sp., pg. *cinco*. În d. it. centro-merid., *-nd-* și *-mb-* suferă un proces de asimilare care amintește tratamentul la care erau supuse aceste **g.e.** în oscă: *mandare>mannare, plumbum>chiummu;* o reducere asemănătoare este constatată în gasc., cat., sp. (în cast. numai *-mb-*): **benda*> cat. *bena; lumbus*>cat. *llom*, sp. *lomo* și a fost pusă în legătură cu originea osco-umbrică a coloniștilor romani stabiliți în reg. acestea. Grupul *-nn-* se păstrează în rom.; în celelalte l. romanice se asimilează fie la *-nn-*, fie la *-mm-*: *somnus*> rom. *somn*, it. *sonno*, sp. *sueño*, pg. *sono; femina*> fr. *femme; -gn-*>rom. *-mn-*, sd. *-nn-*, se palatalizează în celelalte l. romanice: *lignum, ligna*>rom. *lemn*, sd. *linna*, it. *legno*, oc. *lenh*, v. fr. *leigne*, cat. *lleny*, sp. *leño*, pg. *lenho*. **G.e.** formate din oclusivă + + lichidă pot avea tratament similar sau diferit în funcție de poziția în care se află; *kl-, pl-, fl-* se conservă în dalm., idiomurile galorom., ret., cat., d. arag. al sp. (*clauis*>vegl. *kluf*, fr. *clef*, oc., cat. *clau; plorare*>fr. *pleurer*, oc., cat. *plorar; flamma*>it. *fiamma*, oc., cat. *flama;* dial. se produce și în aceste zone o palatalizare târzie); în sd., unele d. it., d. algherez al cat., d. ast.-leon. și extr. al sp. *l*>*r*: *clamare*>sd. *kramare;* în restul Romaniei se palatalizează: rom. (numai *kl-, gl-*> >*ĸ, ģ*) *cheie*, it. *chiave, piorare, fiamma*, sp. *llave, llorar, llama*, pg. *chave, chorar, chama*); **g.e.** mediane oclusivă + *l* se palatalizează: *auricula*>*oricla*> rom. *ureche*, it. *orecchio*, oc. *aurelha*, fr. *oreille*, cat. *orella*, sp. *oreja*, pg. *orelha*. În **g.e.** oclusivă + *r*, oclusiva este supusă leniției în Romania occidentală: se sonorizează, se fricativizează și/sau se vocalizează (*petra*>fr. *pierre*, sp. *piedra*, pg. *pedra*, dar rom. *piatră*, it. *pietra*; în *-dr-* secundar, *d* se vocalizează în oc., cat., unele d. galo-italice). Vezi **și palatalizare, velarizare.** În l. romanice, în afara **g.e.** menținute în elementele moștenite, au apărut **g.e.** prin împrumuturi; se reintroduc **g.e.** care se modificaseră (rom. *-ht-, -ks-*), dar și **g.e.** noi, specifice fiecărei l. în funcție de permeabilitatea ei; astfel în rom. au fost introduse, mai ales prin intermediul împrumuturilor sl., **g.e.** ca *sl-, zv-, ml-, mr-*, care lipsesc în celelalte l. romanice. **G.e.** mediale cu consoană implozivă introduse prin împrumuturi sau apărute datorită evoluției l. sînt supuse aceleiași tendințe de simplificare: elementul imploziv își pierde independența în ceea ce privește realizarea trăsăturilor sale articulatorii, în general în favoarea acelora care sînt dictate de consoane următoare; în it. **g.e.** se transformă în geminate *(cripta* [kritta], *tecnico* [tenniko]*);* în celelalte l. romanice dispare una dintre consoane: rom. *al(t)ceva, cin(d)va, e(c)scavator;* sp. *ace(p)tar, a(c)ceder;* pg. *exce(p)to, re(c)to;* frecvente simplificări de **g.e.** în variantele dial. *S.R.R.*

guadramilez, codialect pg. Portugalia (localitatea Guadramil, situată la 1 km de granița cu Spania, în districtul Bragança, prov. Trás-os-Montes). Trăsături pg. (vocale nazale, lat. *-kt->-it-*, palatalizarea lat. *pl->tʃ* etc.) și trăsături care îl apropie de d. ast.-leon. al sp.: diftongi ascendenți dezvoltați din lat. *é>je* și *ó>uo (semiente, buosso);* conservarea lat. *-n-* și *-l-* (*caiena>cadena* = pg. *cadeia*), cu excepția lui *-n-* din lat. *-ane(m), -one(m)* (*melo, -onis>melõ*); *yeismo*: *abe(i)ya* (=pg. *abelha*); ca în galic., *ʒ* își pierde sonoritatea și devine *ʃ*: *xuiç*, pg. *juiz*. Art. hot. fem. sg. *a*, masc. *öu* (ca în d. mirandez). *C.L.*

guanche, substrat ~. Influență asupra lexicului d. can. **G.** este l. vorbită în ins. Canare înainte de ocuparea acesteia de sp. Dispărută în sec. 16 sau chiar înainte, **g.** este o l. afro-asiatică din gr. libico-berber. Foarte puține cuvinte (16) de origine **g.** Termeni pentru faună *(baifa, belete, jaira, perenquen, tafor),* floră *(bequeque, tabarba, tagasaste)* sau obiecte *(ganigo, gore, tenique, tinquenes). M.S.*

guineeză, creolă pg. Guineea-Bissau (ocupată de pg. în sec. 15, republică independentă din 1974). Cca 450 000 vorb., pentru jumătate dintre ei ca l. maternă. Din 1979, l. națională. **G.** este într-un oarecare regres, datorită preferinței — îndeosebi a tinerilor — pentru pg., l. oficială a statului. Folosit ca l. de comunicare între vorb. diferitelor idiomuri negroafricane, iar în 1981 ca l. de alfabetizare. Asemănări cu capverdiana, cu care formează ansamblul negro-pg. de N, cu substrat senegambic; 3—4 varietăți geografice; *λ>dʒ (palha> >padja);* *λ>dʒ* sau *s (já>djá, loja>loça, igreja> >gréça);* pg. *s* se realizează ca fricativă dentală surdă *(dois>doç).* Pl. format cu prefixul negroafrican *ba* (sg. *jobê*, pl *bajobê*); prez. construit cu particula *na* (de origine maninka (l. nigero-congoleză vorbită în Guineea-Bissau), sau *ta*, viit. cu *ta (bó ta canta),* pf. cu *dja;* prin analogie cu verbele de conj. 1, impf. se formează cu *-ba* și la cele-

lalte conj. : *comeba*, pg. *comia* (în capverdiană, cu care **g.** se aseamănă, se folosește sporadic *comêba*); pentru negație se folosește *ca*< pg. *nunca*. *C.L.*

gumbo, vezi **louisianeză.**

gumuțaseă, limba ~, vezi **gomoțaseă, limba ~.**

guyanezĭ, creolă fr. din Guyana franceză (NE Americii de S); 50 000 vorb. Guyana franceză — ocupată de fr. (precedați de pg.) de la mijlocul sec. 17; actualmente departament de peste mări al Franței. **G.** influențată de creola fr. antileză din Martinica (imigranți din această insulă) și de fr. — l. oficială. S-au descris 3 varietăți dial. *I.V.R.*

H

habla bozal, creolă sp., dispărută în Puerto Rico (sec. 19) și utilizată în Cuba de descendenții vechilor sclavi aduși din Africa.

Adj. invariabil în gen, continuînd cînd forma de masc. *(ninguno femerá)*, cînd pe cea de fem. *(crigüellita mu cachorro)*; *voseo* dispărut sub influența sp. standard. *M.S.*

hagiotoponime (nume de locuri de origine religioasă). Se întîlnesc mai ales în Romania occidentală. S-au format în epoca medievală, cînd mentalitatea religioasă era dominantă. O categorie mare o formează **h.** care provin din apelative denumind instituții și funcții eclesiastice *(basilica*: rom. *Biserica Albă*, fr. *Bazailles, Bazoche*, sp. *Baselgas*, pg. *Beselgas; ecclesia*: it. *Chiesa, Chiesola, Giola*, fr. *Glisolles, Neuvéglise*, sp. *Airexe, Eireja, Grixa; monasterium*: rom. *Mînăstirea*, it. *Monastirolo*, fr. *Faremoutiers, Montreuil*, sp. *Mosteiro; frater*: sp. *Fraile*, pg. *Villafrades; episcopus*: sp. *Eidobispo, Bisbal)*. Alte **h.** păstrează amintirea unor martiri (it. *Martirano*, fr. *Martrois, Montmartre*, cat. *Martorell*, sp. *Martires, Martirio*). Cele mai multe au la bază numele sfîntului patron al bisericii locale (în Franța, o comună din 8 poartă nume de sfinți), precedat de urmașii lat. *dominus* (fr. *Dampierre, Dommartin, Donnemarie*; sp. *Domeny, Donalbay, Donalejo*) sau *sanctus* (rom. *Simpietru, Sîngiorz, Sînnicolau*; it. *San Marco, San Matteo, San Pietro*; fr. *Saint Avold, Saint Cloud, Saint Thiery*; cat. *San Andreu, San Maurici*, sp. *Sanjurjo, Santullano*; pg. *Santo Sidro, São Toinho*). Răspîndirea și frecvența fiecăruia din aceste nume depind de tradițiile vieții bisericești din fiecare terit. De exemplu, în fr. cele mai răspîndite **h.** sînt *Saint Martin, Saint Pierre, Saint Germain*, în oc. *Saint Tropez*, în cat. *San Baudillo, San Daniel, Santa Magdalena*, în sp. *San Juan, San Pedro, San Martín, San Miguel, San Antonio*. Fonetica regională și presiunea bogatei și diversei rețele de **h.** au dat naștere la frecvente pseudohagiotoponime (fr. *Saint Mars* <*Cinq Mars*; *Saint Tronc* <*Centrones*; sp. *San Jumil*< *Sangimirus; San Miro*< *Salamirus*). Unele **h.** datînd din perioada cruciadelor evocă top. biblice (fr. *Bithaine*, sp. *Belén*< *Bethleem*). Mentalitatea medievală stă la baza unor termeni sau perifraze de tipul fr. *Dieulefit, Benisson Dieu, La Charité, Grâces*; sp. *Sacrestana, Sacramora*, pg. *Sagres*. Din perioada *Reconquistei* persistă **h.** formate cu apelative de origine ar.: *ribăt* „mănăstire fortificată" (sp. *Rabat, Rebate*), *al monăstir*<lat. *monasterium* (sp. *Almonacid, Almoster*), *murăbit* „călugări luptători" (sp. *Almorávit, Miravet*). Ecourile migrărilor mozar. din această perioadă pot fi recunoscute în **h.** sp. *Moarbes, Monçarvia, Mozarbitos, Mozarves*. **H.** sînt frecvente în Romania nouă de l. sp. și pg. (sp. *Santiago, San José, San Salvador, Trinidad*, pg. *São Gonçalo, São Luis, São Paulo*). *I.T.*

haitiană, creolă fr. din Haiti; peste 4 mil. vorb. (l. creolă cu cel mai mare număr de vorb.). L. unică sau în orice caz prima l. în special pentru populația rurală de culoare, care reprezintă majoritatea locuitorilor. L. oficială — fr.; utilizarea **h.** permisă în Parlament și tribunale, dar nu în învățămînt. **H.** folosită însă în cadrul campaniei de alfabetizare (cca 80% din locuitori — analfabeți); în acest scop s-a adoptat o ortografie proprie mai adecvată, cu caracter predominant fonetic, în locul ortografiei mai vechi etimologizante, de inspirație fr. Ins. a fost descoperită de Columb în 1492 și colonizată inițial de sp. (mai ales E — actuala Republică Dominicană), care, după exterminarea indigenilor amerindieni, au introdus primii sclavi negroafricani; partea de V, cedată Franței la sfîrșitul sec. 17, și-a dobîndit independența în 1804. **H.** dispune de literatura originală cea mai bogată — atît populară cît și cultă — dintre varietățile creolei fr. (și dintre l. creole în general); în prezent numeroase publicații cu caracter educativ, mici ziare și reviste în **h.** etc. În ciuda acestui fapt, prezintă variații importante, explicabile prin absența unei norme lingvistice; 3 varietăți dial. principale (fărîmițare legată și de relieful montan al țării — *Haiti* ar însemna „ținut muntos"). Datorită influenței continue a fr., **h.** — supusă decreolizării. *I.V.R.*

hakitía, variantă isp. (dʒudezmo) pe cale de dispariție. Maroc. Pierde teren din cauza contactului cu sp. peninsulară (început din jurul lui 1860) și a reducerii numărului de vorb. (după al doilea război mondial emigrare masivă; tinerii nu o mai vorbesc). Față de isp. din Pen. Balcanică prezintă pierderea frecventă a lui *-s* (însoțită de deschiderea vocalei), la fel ca în d. aud. Cuvinte ar.

(alcarja, aljadra, arasbas, arjadia, jorreadas) pătrunse şi în creaţiile folclorice. *M.S.*

hiat. În lat. clas. secvenţele bivocalice se pronunţau frecvent în **h.** În trecerea de la lat. la l. romanice acestea au fost supuse sinerezei. Ca urmare, acolo unde *e* sau *i* neaccentuaţi se aflau în **h.** cu o altă vocală a luat naştere un diftong ascendent care conţinea ca prim element un iot *(Appendix Probi: vinea non vinia)*. În l. romanice, **h.** este mai puţin frecvent decît în lat. (tendinţă de evitare a **h.**), apărînd mai ales în cuvinte împrumutate; vocalele în **h.** din pronunţarea recomandată de normă se realizează ca un diftong sau între cele 2 vocale se introduce o semivocală (rom. *ziar*, fr. *crier* [zijar, kRije̯]), fapt caracteristic varietăţilor dial. şi populare. **H.** care apare la joncţiunea cuvintelor este evitat prin sinereză, eliziune, *liaison* sau, mai rar, prin introducerea unei semivocale între cele 2 vocale. *S.R.R.*

hidronime. Apele au fost printre primele topice individualizate prin nume, datorită stabilităţii lor în timp şi importanţei socio-geografice deosebite. **H.** majore, mai ales, au fost preluate de diverse populaţii şi adaptate la sistemul l. vorbite de acestea, ceea ce a dus uneori la o transparenţă etimologică redusă. Din punctul de vedere al originii, **h.** romanice pot fi preindo-europene, prelat. (celtice, traco-dacice), lat., creaţii romanice, împrumuturi (germanice, sl., ar., cumane). **H.** preindo-europene, care există în toate l. romanice, au fost stabilite pe baza comparării unor **h.** străvechi de pe terit. mai largi, prin reconstituirea unor radicale: *ar-* (fr. *Ar, Arc*, sp. *Ara*), urmat de sufixe *(ar-ua* > fr. *Arve*, sp. *Arba; ar-aca* > sp. *Arga; ar-ua-nna* > fr. *Orvanne; ar-ac-one* > sp. *Aragón)* sau devenit el însuşi sufix *(Is-ara* > it. *Esara*, fr. *Isère*, sp. *Esera; Av-ara* > fr. *Yèvre); dan* (rom. *Dunăre* < **Donaris, Nistru* < *Donaster); dor-, dur-* (it. *Doire, Doras;* fr. *Dore, Dordogne*, sp. *Duero); gab-* (oc. *Jabron* < *gab-ar-one*); *var-* (it. *Vara*, oc. *Var*), cu sufixe *(var-ia* > fr. *Vaire, Veyre; var-d-one* > fr. *Verdon, Gardon; var-ona* > fr. *Vérone)* sau funcţionînd el însuşi ca sufix sub forma *-vera (Vindovera* > fr. *Vendeuvre)*. Un mare număr de **h.** străvechi din Pen. Iberică au terminaţia *-ón*: sp. *Alagón, Aragón, Carrión, Jalón, Marrón, Orinón, Rudrón, Semeldón, Tirón*. Pentru multe alte **h.** considerate preindo-europene, deşi prezintă asemănări formale între ele, nu au putut fi încă stabilite etimoane sau rădăcini sigure: it. *Marro, Nervia, Po, Tevere*, fr. *Adour, Arroux, Loire, Seine*, oc. *Sorgue*, cat. *Argentona*, sp. *Limia, Marrón, Nervión, Tamoga, Tamuja, Tambre*, pg. *Lima, Tamega)*. **H.** celtice există numai în l. romanice occidentale. Ele au fost la origine entopice *(bebr* „castor": fr. *La Bièvre, Beuvron; dubron* „apă, izvor, riu": fr. *Douvre*, sp. *Dobro; renos* „idem": it. *Reno*, fr. *Rhin, Reins, Renne; voberos* „apă subterană, loc mlăştinos, văgăună": fr. *Vabre, Vaire, Vaure, Woëvre)* sau caracteristice descrierii apelor *(dubis* „negru": fr. *Doubs; samara* „liniştit": fr. *Sambre)*. Cele mai importante riuri din terit. l. rom. (*Argeş, Buzău, Criş, Mureş, Olt, Prut, Someş, Timiş, Tisa* etc.) poartă nume traco-dacice *(Ordessos, Museos, Grisia, Marisia, Alutus, Pyretos, Samus, Timisis, Tisia)*, care nu au primit pînă în prezent explicaţii etimologice clare. **H.** lat. denumesc ape mai mici şi sînt la origine apelative (urmaşii lat. *aqua*: it. *Acquabella*, cat. *Aigua-freda*, sp. *Aguarón, Aguasal, Aguaza; flumen*: it. *Fiume*, cat. *Flamicell; confluentia*: fr. *Conflans*, sp. *Confrentes*, pg. *Comflentes*) sau adj. caracteristice descrierii apelor (urmaşii lat. *aqua bona*: sp. *Obona; fervidus*: sp. *Fervencedo, Hervencias*, pg. *Firvida; mungientem*: sp. *Mogent*). Există şi **h.** prelatine care au fost adaptate sistemului lat.: *Albis* > *Alba*: fr. *Aube; Argito* > *Argentes*: fr. *Argens*. **H.** formate pe teren romanic sînt foarte numeroase, dar denumesc ape mici. Structura lor conţine de cele mai multe ori un apelativ (rom. *apă, pîrîu, riu*, it. *acqua, ruscello, rigagnolo;* fr. *eau, rivière, ruisseau*, sp. *agua, arroyo, rio*, pg. *agua*) care poate fi însoţit de un determinant (rom. *Apa Bună, Riul Mare;* it. *Acquabuia, Acquacalda*, fr. *Aiguebelle, Grand-Ruisseau*, cat. *Bonaigua*, sp. *Fonteagra, Fontvive*). Sînt răspîndite în toate l. romanice **h.** provenite din adj. substantivizate (rom. *Galbena, Repedea, Tulburea;* it. *Paisenza, Rossa*, fr. *La Blanche, la Bruyante*, sp. *Murcia, Rubricata*) şi **h.** formate cu sufixe de la **h.** existente (rom. *Bogăţica, Gilorţel, Ialomicioara, Olteţ*, it. *Ausetta, Aposella*, fr. *Aubette, Divette, Moselotte*, cat. *Flamicell, Calderuela*). **H.** germanice se întîlnesc în l. romanice occidentale, reg. cea mai bogată în astfel de **h.** fiind Normandia. Sînt la origine apelative (*bekkr* „pîrîu" > *bec*: *Bec, Clarbec* „rîul limpede"; *Houlbec* „pîrîul adînc"; *Rubec*, dublet tautologic, *Eau de Robec*, triplet tautologic) sau adaptări ale finalelor unor vechi top. fr. *(-ane*: *-ein, -in*: *Cousin* < *Cosana, Serein* < *Senane)*. **H.** sl. există în rom. şi în ret. Pot proveni din apelative simple (v.sl. *potokŭ* „pîrîu": rom. *Potoc;* slov. *virek* „izvoraş": ret. *Virco*), adj. (v.sl. *tekučij* „curgătorul": rom. *Tecuci*), din derivate cu sufixe (sl. *prahŭ* „praf": rom. *Prahova;* v. sl. *dobŭ* „stejar": rom. *Dîmboviţa;* v. sl. *jalovŭ* „sterp": rom. *Ialomiţa*) sau din compuse (scr. *bela reka* „rîul alb": *Belareca;* v. sl. *černa voda* „apa neagră": *Cernavodă*). **H.** ar. sînt numeroase în sp., pg., mai ales în S domeniului acestor l., şi sînt la origine apelative *(al-birka* „balta": sp. *Alberca; al-nahya* „apă mlăştinoasă": sp. *Anaya; wādi* „rîu": sp. *Guadalquivir)* sau antrop. (sp. *Bugarra*). Se întîlnesc şi multe forme hibride arabo-romanice (sp. *Guadalcanal, Guadalupe*). **H.** cumane există numai în rom. Se presupune că **h.** în *-ui (Bahlui, Cîmăţui, Dîsnăţui)* sînt cumane. Mai recente, creaţii ale geografilor sau administraţiei, sînt numele de lacuri şi de bălţi date după numele localităţii lîngă care se află (it. *Lago di Como*, fr. *Lac de Genève*). Sp. şi pg. au avut un mare rol în denumirea oceanelor, mărilor şi riurilor din terit. descoperite în timpul marilor călătorii geografice (sp. *Pacífico, Río Bravo, Río de la Plata*, pg. *Rio de Janeiro*). *I.T.*

hipocoristice. În antroponimie, cu accepţia cea mai largă, formă secundară rezultată din modificarea formei originare a unui nume de pers. prin scurtare (aferează, apocopă, sincopă), reduplicare (consonantică, silabică) sau sufixare (mai ales diminutivală) ori prin combinarea acestor procedee. Ca manieră tipică de formare, numeroase **h.** nu

se supun regulilor obişnuite stabilite pentru evoluţia sunetelor şi formarea cuvintelor. Explicabile prin insuficienţele de pronunţie din limbajul infantil şi manifestarea afectivităţii adulţilor, **h.** sînt specifice uzului familial, intim ori popular şi funcţionează ca supranume individuale tranzitorii sau constante; cu valoarea afectivă neutralizată, apar frecvent ca nume individuale (prenume) şi colective (de familie). În lat. clas. sînt forme **h.** numele cu redublarea consoanei (*Vippius* faţă de *Vipsus*) şi formaţiile sufixale (*Tulliola*, fiica Tulliei şi a lui Cicero), extinse îndeosebi spre sfîrşitul perioadei imperiale (foarte numeroase derivate cu *-ellus, -illus, -inius, -inus, -ulus, -iculus*, atestate ca nume gentilice şi nume de familie). **H.** au răspîndire generală şi pondere deosebită în toate l. romanice. Pentru stabilirea vechimii, frecvenţei şi difuziunii lor, datele oferite de documentele medievale nu sînt probe suficiente; dat fiind caracterul familial şi popular al **h.**, se poate presupune că se foloseau cu mult timp înainte de apariţia lor în izvoare. Cu atestări izolate începînd din sec. 8 (v. it. *Cinulus* a. 763, *Tinulus* a. 778), **h.** devin frecvente în Occident în sec. 12—15 (în *Libro di Montaperti*, Florenţa, a. 1260, aproape jumătate din pers. sînt înregistrate cu nume **h.**; în rolurile de impunere de la Metz, a. 1267—1298, 69,2% dintre bărbaţi şi 63% dintre femei au nume **h.**; în rom., după cum reiese din cele mai vechi documente interne sl.-rom., la sfîrşitul evului mediu **h.** erau mai frecvente în Moldova). Cele mai multe **h.** romanice sînt derivate cu sufixe, simple sau compuse, mai ales de origine lat. şi germanică în V (*-ila, -inus, -linus*) sau sl. în E (rom. *-iţa*), adăugate fie la tema formei originare a numelui (rom. *Andriaş, Ştefănel, Petrica, Petrişor, Stăncuţă* — sec. 14—15; it. *Martinellus, Baldovinettus, Orlandinus, Ridolfuccius* — sec. 13; fr. *Jennat, Jaikemin, Pierel, Gerardon* — sec. 13; sp. *Maricha*; pg. *Mariquinhas*), fie la o temă rezultată din reducerea formei originare (rom. *Costică* şi *Dinel* < *Constantin*; it. *Giannello, Giannetto, Giannuzzo* < *Giovanni*; fr. *Chardin, Chardot, Chardel* < *Richard*; sp. *Paquita* < *Francisca*; pg. *Micas* < *Maria*); sînt obişnuite substituţia finalei cu un sufix (fr. *Caton* < *Catherine*), derivarea analogică (fr. *Bertelot* < *Bertaud, Baudet* < *Baudoin*), sufixe masc. pentru nume de femei (rom. *Irinel*; fr. *Marion* — sec. 12). Foarte frecvente astăzi, **h.** rezultate numai din reducerea formei originare a numelor simple (rom. *Geo* < *George*) sau compuse (fr. *Milou* < *Marie-Louise*; pg. *Tomé* < *Antonio Manuel*) sînt mai puţin numeroase în evul mediu. Procedeul cel mai vechi şi răspîndit este afereza (it. *Ccco* < *Francesco, Cola* < *Nicola, Naddus* < *Rinaldus*; fr. *Gille* < *Aegidius, Mery* < *Amery*; pg. *Zé* < *José*); apocopa (sp. *Concha* < *Concepcin*; pg. *Gui* < *Guilherme*), sincopa (rom. *Codin* < *Constantin*; it. *Geppo* < *Giuseppe*) sau alte tipuri de reducere a formei (sp. *Paco* < *Francisco*) sînt mai puţin frecvente. Redublarea silabică, consecutivă reducerii, este în general rară şi atestată numai în epoca mod. (rom. *Luluş* < *Cornelu*ş; it. *Nanna* < *Marianna, Peppe* < *Giuseppe*; fr. *Bebelle* < *Isabelle*; sp. *Pepe* < *Josep*). Uneori aceeaşi formă **h.** rezultă din modificarea unor nume diferite (rom. *Fia* < *Sofia* sau *Filofteia*; pg. *Bia* < *Beatriz* sau *Maria*); unele **h.** au circulaţie internaţională (*Ela, Rimi, Rita*). *C.I.*

Homilies d'Organyà. Cel mai vechi text literar cat. Scris la sfîrşitul sec. 12 şi descoperit de Miret i Sans în arhivele parohiale din Organyà, este un fragment dintr-o carte de predici (cel mai vechi document de l. cat. transmis pînă în zilele noastre este un fragment dintr-o traducere din *Forum Judicum*, din prima jumătate a sec. 12). **H. O.** prezintă alături de unele trăsături oc. (păstrarea diftongului *au*: *auzels*; lat. *-d-* > *z*: *crezen, gazardon*; sonorizarea şi vocalizarea ulterioară a lui *t*+*r*: *fraires*; posibile urme ale decl. bicazuale: *Seiner*) şi multe fapte cat. (lat. *au* > *o*: *coses, goigs, ocels*; pl. fem. în *-es*: *males obres, coses, paraules*; desinenţa verbală *-en*, pers. 3 pl.: *amen, pensen*; pron. accentuat *tu* în loc de *te*: *si a tu platz*). *M.S.*

hotărît, articol ~. Folosirea în lat. vulg. a adj. dem. *ille* şi *ipse* cu valoare deictică slabă a dus la apariţia **a. h.** romanic (numit de unele gramatici: definit sau determinativ). Forme analogice ale adj. dem. după flexiunea adj. lat. cu 3 terminaţii. **Illu, illa* > rom. *-lu* (conservat regional) > *-l, -a*, it. *il, la*, fr. *le, la*, sp. *el, la*, pg. *o, a*; acelaşi etimon pentru **a.h.** în dalm., oc., ret., frpr., în timp ce **ipsu, ipsa* stă la baza **a.h.** în sd., unele d. it. centro-merid.; în cat. **a.h.** are forme care provin din **illu, illa* (>*el, la*) şi din *ipse* (cat. din Baleare); folosirea lui *ipse* şi în Galoromania merid. alături de *ille* este dovedită de păstrarea lui în top. v. oc. La pl. unele forme provin din nom. *illi, illae* > rom. *-i, -le* (*-le* de la subst. neutre explicat şi ca urmaş al unui lat. **illaec*), it. *i, le*, altele din ac. *illos, illas* > fr. *les*, sp. *los, las*, pg. *os, as*. Forme dependente de context: rom. *-le* pentru masc., neutru sg. la subst. terminate în *-e* (*fratele*; explicată din lat. clas. *ille*: H. Tiktin, S. Puşcariu, dar fiind mai curînd o variantă a urmaşului lui **illu* datorată asimilării vocalice); it. *lo, gli*, masc. sg. şi pl. pentru subst. care încep cu [ts, dz, ʃ, sp, st, skʃ; it., fr. *l'*, masc., fem. sg. pentru subst. cu iniţială vocalică, în fr. şi cu iniţiala *h* mut; sp. *el*, pentru subst. fem. cu iniţială vocalică; în rom. vorbită *-l* tinde să se realizeze numai în context intervocalic (*omul acela*), dispărînd în poziţie preconsonantică (*omu' harnic*). În v.fr. decl. bicazuală cu forme diferite de caz sub. şi caz regim; în urma simplificării flexiunii au rezistat formele de caz regim; rom. —singura l. romanică prezentînd o flexiune după caz — forme de gen.-dat. sg. şi pl.: *-lui, -ei, -lor* (<formele de gen.-dat. sg., pl. din lat. tîrzie: *illui, illei, illorum*). În sp., v. cat. şi în unele d. it. centro-merid. o formă specializată de **a.h.** pentru neutru sg.: sp. *lo* (<lat. *illud*), folosită pentru a forma subst. (în special abstracte) de la adj.: *lo útil, lo posible, lo mío*, v.cat. *lo contrari*. Proclitic, în majoritatea l. romanice. În rom. — enclitic, poziţie explicată prin influenţa substratului (B. Kopitar, Fr. Miklosich, H. Schuchardt, B. P. Hasdeu, G. Weigand, V. Bogrea, V. Pisani, Kr. Sandfeld), deşi nu există nici o dovadă pentru l. de substrat cu privire la existenţa art. sau la locul adj. faţă de subst. Postpunerea **a.h.** se poate explica prin evoluţia internă a l.: prin folosirea

lat. *ille* ca „particulă de legătură" între subst. și adj. postpus (E. Gamillscheg), prin ritmul frazei (S. Pușcariu), prin existența la început a unui art. proclitic folosit pe lîngă un determinant postpus subst. și prin transferul acestui art. la subst. determinat precedent (Al. Graur, N. Drăganu), datorată păstrării cazului oblic și atracției exercitate de desinențe (I. Coteanu); **a.h.** proclitic în rom.: *lui*, folosit pe lîngă nume proprii la sg. masc. sau fem. invariabile: *casa lui Mihai, ii dau lui Carmen;* în l. vorbită varianta *lu*, a cărei origine a fost explicată în mai multe feluri: din *lui* prin fluctuații de fonetică sintactică (O. Densusianu), din lat. *illo*, dat. (W. Meyer-Lübke, Al. Rosetti); în l. veche proclitic și la subst. proprii fem. variabile, conservat în cîteva top. *(Dîmbu i Cioară);* în arom. forme proclitice paralele cu cele enclitice; în megl. frecvente situații cu dublă marcare: *lu ampiratului*. Procliza **a.h.** în restul l. romanice a favorizat — atunci cînd subst. e precedat de o prep. — apariția unor forme contrase (numite art. contrase în fr. și prep. articulate în it.): it. *da* + *il>dal*, fr. *a* + *le>au*, sp. *de* + *el>del*, pg. *em* + *o>no*, oc., cat. Folosit pentru formarea subst. de la orice parte de vorbire fără mijloace derivative (vezi **conversiune**); însoțește, cu excepția rom., formele adj. la superlativ relativ, ale pron. pos. și ale num. ord. În rom., în afara **a.h.** propriu-zis, există și **a.h.** pos. (genitival) și dem. (adjectival). *S.R.R.*

I

iberic, substrat ~. Influenţă asupra l. iberorom. (cat., sp., pg.). Iberii au locuit în Pen. Iberică (numele *Iberia* dat de scriitorii greci Pen. Iberice provine de la denumirea acestei populaţii). Nu se ştie nimic cert despre originea iberilor, dar se presupune că ar fi africană (fam. hamitică). L. **i.**, l. medit. neindo-europeană, nu este prea bine cunoscută, deşi are atestări bogate (mai mult de 1000 de cuvinte înregistrate). S-au identificat unele rădăcini şi sufixe precum şi apariţia repetată a unor elemente al căror sens nu este cunoscut. Numeroase coincidenţe cu basca (absenţa lui *r-* şi *f-*; sufixul *-tar* în nume de locuitori: *bermeotar* „din Bermeo"; pron. în *-en* care pare să corespundă desinenţei de gen din bască; top. cu elementul iniţial *ili — Ilerda*>sp. *Lérida, Ilici*> *Elche* — care se aseamănă cu basc. *iri, uli, uri* „oraş"). Aceste coincidenţe nu înseamnă că **i.** şi basca au origine comună nici că una provine din alta; ele se pot datora contactului dintre iberă şi bască, deci pot fi rezultatul unei influenţe iberice asupra bascei. Comparaţia cu basca a servit la interpretarea inscripţiilor iberice (inscripţia *gudua deisdea*, de pe vasul de la Liria — prov. Valencia, înseamnă în basca actuală „strigăt de/la război", dar nu există indicii că *gudu* şi *dei* aparţin lexicului basc primitiv şi că pot fi împrumuturi vechi **i.** păstrate în bască). Datorită acestor fapte este greu de separat elementul **i.** de cel basc (unii vorbesc chiar de ibero-bască). Se presupune a fi **i.** top. cu sufixele *-eno, -en, -ena*, frecvente în prov. Aragón, Lérida, Murcia, Andaluzia din Spania şi în Portugalia, precum şi cuvinte care se referă la forme de relief, faună şi floră (sp. *balsa*, cat. *bassa;* sp., pg. *barranco;* cat. *mantega*, sp. *manteca*, pg. *manteiga;* sp. *carrasca, gándara, lama*). Unele dintre aceste cuvinte există şi în bască. Se crede că sufixul patronimic sp. *-ez*, pg. *-es (Rodríguez, Rodrigues, Álvarez, Alvares)* ar fi de origine iberică. *M.S.*

iberoromanic, grup ~. ansamblul idiomurilor romanice dezvoltate din lat. vorbită în Pen. Iberică (una dintre primele reg. din afara Italiei cucerite de romani, într-o perioadă cuprinsă între începutul sec. 3 î.e.n. şi sfîrşitul sec. 1 î.e.n.). După o opinie larg acceptată astăzi, cuprinde: sp., pg. (l. romanice cu cea mai mare expansiune teritorială şi cel mai mare număr de vorb.) şi cat. În cadrul Romaniei occidentale, **g.i.** se individualizează prin trăsături în general conservatoare: păstrarea lat. *u* nepalatalizat, comparativul cu *magis* (>sp. *mas*, pg. *mais*, cat. *mes*), cuvinte lat. clasice *(semper* > sp. *siempre*, pg. *sempre*, cat. *sempre)*, dar şi prin inovaţii specifice: reducerea timpurie a flexiunii nominale la o singură formă, gramaticalizarea a 2 verbe pentru „a fi" şi „a avea" *(esse (sedere)-stare, habere-tenere)*, evoluţii semantice proprii *(germanus, -a* > sp. *hermano, -a*, pg. *irmão, -a*, cat. *germà, -ana* înlocuiesc lat. *frater, soror)*. Cuvinte de substrat iberic, împrumuturi din bască *(ezker* > sp. *izquierdo*, pg. *esquerdo*, cat. *esquerre*, care au înlocuit descendenţii lat. *sinister)* şi din ar. (gr. cu cea mai puternică influenţă ar.). În multe cazuri, opţiunile cat. (mai ales în domeniul lexicului) sînt comune cu cele ale gr. galorom.: tratamentul vocalelor finale neaccentuate, al lat. *kl-, gl-, pl-, bl-, fl-*; **uolere* > cat., oc. *voler*, fr. *vouloir*, dar *quaerere* > sp., pg. *querer; manducare* > cat. *menjar*, oc. *manjar*, fr. *manger*, dar *comedere* > sp., pg. *comer; parabolare* > cat., oc. *parlar*, fr. *parler*, dar *fabulare* > sp. *hablar*, pg. *falar* etc. Această situaţie a generat o lungă dispută în legătură cu poziţia cat., căreia unii lingvişti i-au negat apartenenţa la **g.i.**, considerînd-o fie un d.oc. transplantat în Spania în sec. 8—9 după întemeierea de către Carol cel Mare a Mărcii Hispanice (W. Meyer-Lübke, E. Bourciez), fie un idiom galorom. independent (A. Griera, W. Entwistle). Susţinătorii apartenenţei genetice a cat. la **g.i.** (R. Menéndez Pidal, H. Meier, A. Alonso, M. Sanchis Guarner) au subliniat că păstrarea lat. *u* nepalatalizat şi reducerea flexiunii cazuale la o formă unică, trăsături care au separat în faza veche cat. de oc. în Roussillon, de-a lungul Munţiior Corbières, sînt sprijinite şi de alte fapte, care marchează o frontieră lingvistică profundă: monoftongarea diftongului lat. *au* în cat., dar conservarea lui în oc. *(causa* > cat. *cosa*, dar oc. *causa)*, palatalizarea geminatelor lat. *-ll-* şi *-nn-* în cat. dar reducerea lor în oc. fără palatalizare *(bella, canna* > cat. *bella, canya*, dar oc. *bèla, cana)*, top. în *-anum* la S de această frontieră, cu sufixul celtic *-acum* la N etc. În schimb, graniţa cu sp. nu este atît de netă: în Ribagorza, trăsăturile arag. cedează treptat locul celor cat. Alţii (G. Rohlfs, A. Kuhn, V. García de Diego) susţin exis-

tența unei unități pirineice, care grupează cat. cu arag. și gasc., iar P. Bec include cat., alături de oc. (din care desprinde gasc.), într-un subgr. galorom. numit oc.-rom. Larg împărtășită astăzi este opinia (A. Badía Margarit, K. Baldinger) după care cat., idiomul iberoromanic cel mai apropiat de galorom., grație evoluției sale istorice și culturale, constituie o l. punte (care prezintă „soluții de compromis" între gr. galorom. și **g.i.** în diverse compartimente ale l.; de ex. denumirile arborilor fructiferi cu forme de masc. — ca în idiomurile galoroman. — și de fem. — ca în cele iberoromanice). Pe de altă parte, este general recunoscut că gasc., din interiorul gr. galorom., face trecerea între acesta și **g.i.** Soluții diferite a primit și problema cauzelor fragmentării lingvistice a Pen. Iberice. A. Griera a atribuit-o celor 2 curente distincte prin care s-a realizat romanizarea: unul originar din N Africii, pătruns prin prov. hispanică Baetica (S), altul din S Galliei prin Tarraconensis (N peninsulei). Primului i se atribuie geneza sp. și pg., celuilalt geneza (galorom.) a cat. Reluînd și dezvoltînd această teză, H. Meier evidențiază diferențele de ordin cultural și lingvistic dintre cele 2 centre ale romanizării: Baetica, cu o puternică viață citadină și o cultură înfloritoare și, în consecință, o lat. mai arhaică și clasică, Tarraconensis — esențial militară, iradiind o lat. mai puțin îngrijită. Așa ar putea fi explicat caracterul conservator al pg.: păstrarea diftongilor iberorom. *ou* (<*au*) și *ei* (<*a* + *i*) (lat. *aurum*>pg. *ouro*; lat. *factu* > pg. *feito*), a m.m.c.pf. lat. cu aceeași valoare etc., și acela mai inovator al cat.: *ou*>*o*, *ei*>*e* (lat. *aurum* > cat. *oro*, lat. *factum* > cat. *fet*). Cele 2 curente s-au întîlnit, după opinia lui H. Meier, în aria cast., transmițîndu-i, fiecare, trăsături extinse apoi, prin *Reconquista*, spre S Spaniei. Cei mai mulți au aderat la teza lui R. Menéndez Pidal, admițînd o unitate relativă a **g.i.** pînă în epoca *Reconquistei* și în care un rol important a avut unificarea Pen. Iberice prin stăpînirea vizigotă (c. 470—711). În 711—718 peninsula este cucerită de ar., cu excepția Asturiei și Galiciei de unde, în același secol, pornește *Reconquista*, definitiv victorioasă în 1492 prin cucerirea ultimului oraș aflat sub stăpînirea ar., Granada. Se creează astfel premisele unei mai accentuate diferențieri dialectale în N (legată de constituirea, pe terit. recucerite, a regatelor creștine), unde se conturează ansamblurile dialectale galic.-pg., ast.-leon., cast., navaro-arag., cat., în timp ce în zona ar., d. mozar., vorbite de populația romanică creștină supusă, au o evoluție mult mai lentă. Prin *Reconquista* d. din N se extind spre S asimilînd și eliminînd fără dificultăți d. mozar.; grație dinamismului politic și militar al Castiliei, d. cast., cel mai inovator (diftongarea vocalelor accentuate în silabă deschisă și închisă, *kl*>*ʧ*, *f*->*h* și apoi ∅), vorbit inițial doar în Cantabria, va pătrunde, restrîngînd ariile d. ast.-leon. și navarro-arag., ca o pană spre S, impunîndu-se ca bază a l. literare a regatului Spaniei; se sparge astfel unitatea primitivă a **g.i.** și se separă V (ansamblul galic.-pg. — în cadrul căruia se va forma l. literară pg.) de ? (cat.). Rezultatul acestor procese este formarea, pe terit. anterior unitar din punct de vedere lingvistic al Pen. Iberice, a 3 l. distincte, dar împiedicarea unei accentuate diferențieri dialectale. *J.B.M.*

ibizan (eivisseno), subd. cat. (d. balearic*). Spania (ins. Ibiza). *M.S.*

identitate, pronume și adjectiv de ~. În lat. *idem*, care face parte din clasa pron. dem. În lat. tîrzie *ipse*, pron. de întărire în lat. clas., cumulează ambele valori, înlăturîndu-l pe *idem*; cu scop expresiv, *ipse* se folosește însoțit de particula *met* (ca urmare a unei regrupări de tip popular a particulei față de cuvîntul determinat: *egomet ipse*>*ego metipse*): *metipse*, conservat în oc., cat. sau sufixat cu ajutorul sufixului de superlativ, *metipsimus*>fr. *même*, it. *medesimo*, sp. *mismo*, pg. *mesmo*. În it. se folosește cu același sens și un alt urmaș al lui *ipse*, precedat de *iste*>*stesso*, mai frecvent decît *medesimo*. În l. romanice amintite, toate aceste forme antepuse subst. sînt folosite ca adj. de identitate; postpuse devin adj. de întărire: it. *lo stesso uomo* ~ *l'uomo stesso*, fr. *le même homme* ~ *l'homme même*, sp. *el mismo hombre* ~ *el hombre mismo* („același om" ~ „omul însuși"). Unele gramatici romanice înglobează aceste pron. în clasa pron. nehot. În rom. avem: *același*, pe lîngă care există *însuși*, pron. de întărire. *Același*, cu flexiune după număr, gen și caz, provine din pron. dem. de depărtare + particula *-și* (a cărei etimologie a fost explicată în mai multe feluri: lat. *ipse* neaccentuat, *sic* sau *sibi*). *S.R.R.*

iergogèn, argou it. vorbit la Bologna (reg. Emilia Romagna). *O.S.C.*

ilher, vezi **papia kristang.**

ilirie, substrat ~. Influență asupra dalm., friul. și lad. dol. Ilirii au stăpînit, înaintea romanilor, terit. actual al Dalmației, Albaniei și o parte din Pannonia. L. lor, l. de origine i.-e., atestată prin glose și nume proprii. În afară de unele top. nu se pot detecta urmele vreunui **s.i.** în dalm. Natura ilirică a substratului rom. (O. Densusianu) nu este acceptată astăzi. *M.S.*

imitative, cuvinte ~, vezi **interjecție.**

imperativ. Mod pers., comportînd în lat. 2 timpuri — prez. și viit. — cu forme distincte pentru diateza activă, respectiv pasivă, și numai un timp — prez. — în l. romanice, cu excepția fr., care are și un timp trecut. Subordonat aspectului imperfectiv *(Infectum)*, **i.** lat. avea numai 2 pers. la prez. — 2 sg și pl. — și 3 la viit. — o formă unică pentru pers. 2 și 3 sg., forme specializate pentru pers. 2 și 3 pl. Pers. 2 sg. a **i.** prez. activ nu avea desinență, coincizînd cu tema verbală *(ama, mone, lege, cape, audi)*, prescurtată chiar la unele verbe disilabice de conj. 3 *(dic, duc, fac)*; pers. 2 pl. avea o desinență unică *-te* pentru toate verbele *(amate, monete, legite, capite, audite)*. **I.** prez. pasiv utiliza desinențele *-re* și *-mini* proprii pers. 2 sg și pl. de la ind. prez. al verbelor pasive. **I.** viit., care nu s-a păstrat în nici o l. romanică, nefiind folosit nici în lat. clas. decît în textele juridice, avea, la diateza activă, desinențele *-to*, adăugată la pers. 2 sg. a **i.** prez., respectiv, prin analogie, *-(to)te*, *-nto*, iar la cea pasivă, desinențele *-tor* — și **-mino*, în epoca republicană — (la pers. 2 și 3 sg.), *-ntor* (la pers. 3 pl.). Dispunînd de un număr variabil de forme pers.

— 2 (2 sg. și pl.) în rom., sp., 3 (2 sg., 1 și 2 pl.) în fr., 4 (2 și 3 sg. și pl.) în pg., 5 (2 și 3 sg., 1—3 pl.) în it. și cat., i. prez. s-a transmis în toate l. romanice ca expresie de bază a ordinului, a modalității injonctive afirmative. Din punct de vedere formal însă, evoluția modului pe plan romanic are un caracter neunitar. Deși, pentru constituirea paradigmei sale, pretutindeni s-a recurs frecvent la formele ind. prez. sau ale conj. prez., distribuția acestora între diversele pers. în cadrul fiecărui tip de conj. verbală nu s-a realizat conform unui model unic. În pg. și sp., toate verbele regulate de conj. 1, 2 și 3, întocmai ca majoritatea verbelor de conj. 1, 3 și 4 și ca o serie de verbe de conj. 2 din rom., au la pers. 2 sg. o formă identică cu cea a pers. 3 de la ind. prez. (rom. *cîntă, bea, rupe, coboară*; sp. *toma, come, vive*; pg. *canta, bebe, une*). În it., la aceeași pers., verbele de conj. 1 au desinența *-a*, ca la pers. 3 sg. a ind. prez., în timp ce verbele de conj. 2 și 3 au desinențe identice cu cele ale pers. 2 sg. de la ind. prez. (*trova~credi, parti*). Pentru formarea pers. 2 pl., pg. suprimă *-s* de la pers. 2 pl. a ind. prez. (*cantais→cantai, bebeis→bebei, unis→uni*), iar sp. înlocuiește *-r* de la inf. verbelor regulate printr-un *-d* (*tomad, comed, vivid*); în rom., forma este identică cu cea a pers. 2 pl. de la ind. prez. (*cintați, beți, rupeți, coborîți!*), iar în it. pers. 1 și 2 pl. sînt identice cu formele corespunzătoare de la ind. prez. (*troviamo, trovate; crediamo, credete; partiamo, partite*). În it., sp. și pg., formele de politețe de pers. 3 sg. și pl. sînt identice cu cele ale pers. corespunzătoare de la conj. prez. (it. (Lei) *trovi, creda, parta*; (Loro) *trovino, credano, partano*; pg. (você) *cante, beba, una*; (vocês) *cantem, bebam, unam*). În fr. și oc., marea majoritate a verbelor regulate și neregulate au la i. prez. — pers. 1 și 2 pl. — forme identice cu cele ale pers. corespunzătoare de la ind. prez. (*parlons, parlez; finissons, finissez; éteignons, éteignez*). În ceea ce privește pers. 2 sg., desinența *-s* nu apărea decît sporadic, în v. fr. și v. oc. (sec. 13), la verbele de conj. 2 și 3, fiind un împrumut pur grafic de la formele corespunzătoare ale ind. prez., dar se generalizează în sec. 17; verbele de conj. 1 nu primesc acest *-s* grafic decît în cîteva contexte riguros determinate, în care *-s* se sonorizează prin *liaison*). Unele verbe neregulate, printre care — ca și în alte l. romanice — aux. *être* „a fi" și *avoir* „a avea", au forme identice cu cele ale pers. corespunzătoare de la conj. prez. În cat., la pers. 3 sg. și 1—3 pl., formele i. prez. sînt identice cu cele ale conj. prez., singura pers. cu desinență distinctă fiind pers. 2 sg. În fr., spre deosebire de formele pers. ale pres. ind. ori conj., care sînt însoțite obligatoriu de un sub. realizat de obicei printr-un pron., formele i. apar fără sub. explicit. În toate l. romanice, regulă precisă stabilește locul pron. refl. și pers. cu funcție de compl. direct și indirect lîngă verbul utilizat la i. afirmativ ~ negativ. Injoncțiunea negativă sau interdicția (=prohibitivul) se exprima în lat. prin inf. verbului, precedat de negație, sau, în cadrul unor construcții mai complexe, prin conj. precedat de negație. Utilizarea inf. ca expresie a ordinului negativ este cunoscută și în unele l. romanice, care revin la această formă numai pentru redarea interdicției la pers. 2 sg. (rom. *nu face!~fă!* (<lat. *fac*); it. *non cantare!~canta!*). În rom., sub influența formelor proprii i. afirmativ *du!, fă!, zi!*, alături de construcțiile normale *nu duce!, nu face!, nu zice!*, au apărut, în vorbirea populară și familiară, formele *nu du!, nu fă!, nu zi!* În oc., sp., pg., cat., la pers. 2 sg. și pl., interdicția este exprimată prin formele pers. corespunzătoare de la conj. prez. precedate de negație: oc. *(non) cantes pas!~canta!, (non) cantetz pas!~cantatz!*; sp. *¡no tomes!~¡toma!, ¡no toméis!~¡tomad!*; pg. *não cantes!~~canta!, não canteis!~cantai!*; cat. *no canis!* Rom., al cărei i. negativ reia, la pers. 2 pl., forma verbului de la i. pozitiv *(nu cîntați!~cîntați!)*, poate utiliza și formele conj. prez. precedate de negație, dar valoarea redată este mai rar interdicția și mai curînd recomandarea (sau sfatul, îndemnul, avertismentul); cu astfel de valori, conj. prez. poate fi însă folosit și la celelalte pers., atît la forma afirmativă cît și la cea negativă. În fr., formele i. negativ sînt identice cu cele ale i. pozitiv. **I.** trecut, care apare numai în fr., este un timp compus, format din i. prezent al aux. și part. trecut al verbului cu sens lexical plin *(Ayez fini avant le retour de votre père!)*; valoarea acestei forme nu este una temporală ci una aspectuală. Întrebuințat aproape totdeauna în prop. independente, pentru a reda diverse tipuri de injoncțiuni, i. apare uneori în macrostructurile cond. exprimînd irealul sub specia eventualității (rom. *Încearcă numai să te atingi de el și o să vezi ce ai să pățești!*; fr. *Laissez-le partir, (et) vous verrez ce qui s'ensuivra!*). *A.C.*

imperfect. Subordonat în lat. aspectului imperfectiv *(Infectum)*, apărea cu mărci distincte în paradigma ind. și a conj. și era, în ambele cazuri, un timp sintetic. **I.** ind. se construia cu sufixul *-ba-* și cu desinențele pers. (active) (*-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt*), astfel încît, ținînd seama de vocalele tematice respective, se distingeau 3 clase de formanți: *-abam* (conj. 1), *-ebam* (conj. 2, 3), *-iebam* (conj. 4), ultimului preferîndu-i-se în lat. vulg. forma *-ibam*. Exprimînd starea într-o perioadă anterioară enunțării sau un proces trecut în curs de realizare, avea o valoare durativă și se opunea din acest punct de vedere ind. pf. Întrebuințat mai rar decît prez. ind., i. s-a conservat totuși în toate l. romanice, ca timp sintetic; cele 3 tipuri de flexiune se regăsesc pe întreg teritoriul Romaniei, cu unele modificări specifice numai anumitor zone. În v. rom. *cînta* (<lat. *cantabat*), *vedea* (<lat. *videbat*), *auzia* (<lat. **audibat*) atestă căderea la toate conj. a lui *-b-*; verbele de conj. 1, care au avut aici — conform evoluției fonetice normale —, forme sincretice la pers. 1—3 sg. și 3 pl., și-au refăcut ulterior desinențele *-am (cîntam)*, respectiv *-au (cîntau)*, la pers. 1 sg. și 3 pl., probabil prin analogie cu formele corespunzătoare ale ind. prez. al verbului *a avea*; pe de altă parte, desinențele *-ea, -ia (vedea, auzia)*, primind accentul pe finală — probabil prin analogie cu *cînta* —, s-au confundat într-un singur formant, *-ea*, caracteristic verbelor de conj. 2, 3 și 4. În it., cele 3 tipuri de flexiune se mențin, *-b-*>*-v-* *(cantavo, tenevo, dormivo)*; se consideră că finala *-o* (pers. 1 sg.), care pare a fi

rezultatul unui transfer de la ind. prez., nu s-a generalizat decît pe la sfîrşitul sec. 14 sau la începutul sec. 15, în vreme ce *-i* (pers. 2 sg.) s-a generalizat într-un stadiu mult mai vechi. V.fr. a continuat morfemul *-aba* sub formele *-eve*, respectiv *-oue*, cel puţin la pers. 1—3 sg. şi 3 pl., în anumite zone din E, respectiv NE Galliei, dar în evoluţia ulterioară acestea s-au pierdut, astfel încît fr. mod. este singura l. romanică cu o serie unică de morfeme pers. pentru **i.**; în fr., ca şi în oc. — singurele l. romanice care se caracterizează prin prezenţa, la numeroase verbe în *-ire*, a lat. *-ĕ/isc-* (*>-iss*) la pers. 1—2 pl. ale ind. prez. — acesta apare la toate pers. **i.** ind. în faţa desinenţelor (fr. *finissait*; oc. *finissia*). În alte zone ale Romaniei occidentale care au conservat desinenţa *-aba* s-a produs o reducere a celorlalte 2 desinenţe *(-eba>-ea* şi *-iba>-ia)*. Ulterior, în d. it. merid., sd., oc., cat., sp., pg. aceste 2 forme reduse s-au contopit într-una singură: *-ia*, poate (K. Togeby) şi sub influenţa desinenţelor cond.; aşa se explică prezenţa în sp. a lui *-b-* (*<-b-*), respectiv în oc., cat. şi pg., a lui *-v-* (*<-b-*) exclusiv în cadrul desinenţei verbelor cu temă în *-a* (sp. *cantaba ~ comía, vivía*; oc. *cantava ~ sentiá ~ viviá*; cat. *cantava ~ perdia, sentia*; pg. *cantava ~ bebia, unia*). Un singur verb lat. cu **i.** neregulat — *esse* — s-a transmis ca atare în l. romanice, cu excepţia fr. mod. (lat. *eram>* rom. *eram*, it. *ero*, v. fr. *iere*, cat., sp., pg. *era*). **I.** ind. poate fi folosit cu valoare modală — ca expresie a irealului — în prop. regente, în care poate fi înlocuit de cond. pf. (rom. *Puteai să mă inviţi şi ţe mine!*, fr. *Tu ţouvais me le dire.plus tôt!*) sau în prop subordonate, în corelaţie cu un cond. pf. sau cu un alt **i.** (rom. *Dacă m-ai fi chemat/mă chemai, veneam/aş fi venit cu tine*), ori ca formă de politeţe, indicînd o atenuare (rom. *Vă rugam de un ţahar cu apă*; fr. *Je voulais vous demander un conseil*). **I.** conj. avea drept morfem caracteristic sufixul *-re-*, care se adăuga la tema *Infectum*-ului; cu ajutorul desinenţelor obişnuite, la diateza activă se obţineau formele *amarem, monerem, legerem, audirem*. Utilizat în prop. subordonate conform regulilor corespondenţei timpurilor, încă din sec. 1 î.e.n. a început să fie înlocuit de formele de m.m.c.pf. conj. *(amauissem)*, procesul încheindu-se în lat. tîrzie. Nu s-a păstrat decît în sd., sub forma log. *kantere* — iniţial *kantare* (*<*lat. *cantarem*) — însă şi aici a suferit modificări esenţiale (W. Meyer-Lübke): în locul celor 2 serii de desinenţe existente iniţial (*-are, -ares, ...*, pentru conj. 1, respectiv *-ire, -ires, ...*, pentru conj. 2), începînd din sec. 18 a apărut — prin analogie cu pf. — o singură serie de desinenţe *(-ere, -eres, ...)*. În celelalte l. romanice — cu excepţia rom., care nu are **i.** conj. — această formă temporală provine din m.m.c.pf. conj. lat. (timp moştenit în rom. ca m.m.c.pf. ind.): it. *trovassi*; fr. *chantasse*; cat. *cantés*; sp. *tomase/tomara*; pg. *cantasse*. (În sp., forma în *-s-*, care continuă m.m.c.pf. conj. lat., şi cea în *-r-*, care continuă m.m.c.pf. ind. lat., sînt de cele mai multe ori echivalente, dar în l. literară forma în *-r-* are şi unele contexte specifice în care nu poate fi înlocuită de cea în *-s-*). În cat. există un **i.** perifrastic format din conj. prez. al aux. *anar* şi din inf. verbului cu sens lexical plin *(vagi cantar)*, care apare frecvent în l. vorbită şi mai rar în scris, şi care desemnează acţiuni trecute terminate în raport cu acţiunea exprimată de verbul regent. Ca timp al modului conj., **i.** exprimă irealul (ipotetic, deziderativ, posibil) şi apare în special în prop. subordonate sau, uneori, în fals independente cu intonaţie exclamativă. În fr. actuală, **i.** conj. este întrebuinţat exclusiv în l. literară, şi atunci de regulă la pers. 3 sg., eventual pl., în prop. subordonate, ca expresie a raportului de simultaneitate-posterioritate faţă de acţiunea redată de pred. prop. principale. Cu aceeaşi valoare, dar fără restricţiile menţionate pentru fr., este utilizat şi în it., cat., sp., pg., unde, în plus, apare în prop. circ. cond. *A.C.*

impersonale, verbe ~. Verbe unipersonale, exprimînd stări, acţiuni, evenimente al căror agent este nedeterminat. Conjugîndu-se exclusiv la pers. 3 sg., se utilizează de regulă la timpurile principalelor moduri predicative, cu excepţia imp. — pentru care nu posedă forme flexionare —, şi la unele moduri nepredicative cum ar fi inf. şi gerunziul (respectiv part. prez., în fr.). În lat. făceau parte din această categorie verbele „meteorologice" *(pluit, ning(u)it)* şi unele verbe cu valoare modală *(oportet, licet)*; existau însă şi anumite verbe pluripersonale care erau folosite mai ales impersonal *(iuuo, -are: iuuat)*. Pentru redarea sensului impersonal se utiliza frecvent pers. 3 pasivă (cu desinenţa *-tur*) a unor verbe pluripersonale (*agitur, itur, ţugnatur*: *non nunc pecunia agitur* „nu e vorba acum de bani"). În l. romanice există un număr variabil de **v.i.** şi verbe întrebuinţate impersonal care aparţin în genere aceloraşi clase semantice ca în lat.: clasa verbelor „meteorologice" şi cea a verbelor modale. Fac parte din prima clasă: rom. *a ploua, a ninge, a burniţa, a se înnora, a se însera, a se întuneca*; it. *piovere, nevicare, fulminare*; fr. *pleuvoir, neiger, bruiner, venter*; sp. *alborear, amanecer, anochecer, atardecer, escarchar, llover*; pg. *chover, nevar, orvalhar, relampe(j)ar, ventar, amanhecer, anoitecer*; acestor unităţi li se adaugă, în unele l. romanice, corespondenţii lui „a face", în altele, cei ai lui „a fi" care, însoţiţi de anumite subst. sau adj., uneori chiar de adv., servesc la exprimarea stării vremii: rom. *a fi noapte, zi, vară, iarnă/cald, frig/devreme, tîrziu*; it. *far fredo/farsi notte*; fr. *faire jour/froid, chaud*; *être tard*; sp. *hacer luna/frio*; pg. *fazer frio, calor, vento, bom tempo, estar calor, frio/claro, escuro*. Folosite pentru redarea unor sensuri derivate şi mai ales funcţionînd cu sens figurat, metaforic, multe dintre verbele menţionate pot primi un sub. pers. Din cea de a doua clasă fac parte unităţi de tipul: rom. *a trebui* (formele unice admise de norma l. literare: ind. prez. *trebuie*/ind. viit., conj. prez. *(o) să trebuiască* contribuind la consolidarea conj. impersonale), *a se cuveni, a se întîmpla*; it. *accadere, avvenire, succedere, sembrare*; fr. *advenir, falloir, importer*; sp. *convenir, importar*; pg. *importar, cumprir, convir, prazer, parecer*. Corespondenţii lui „a avea" pot fi întrebuinţaţi în unele l. romanice sub formă **i.** exprimînd existenţa: fr. *il y a du verglas*; sp. *hay luna*; *hay un precio especial para los estudiantes*; pg. *não há vinho em casa*. În toate l. romanice, verbul însem-

nînd „a fi" apare în construcții impersonale, însoțit de regulă de adj./subst. cu valoare modală (rom. *e|este necesar, util, sigur|păcat ;* it. *è certo, possibile, difficile ;* fr. *il|c'est sûr, possible, nécessaire, difficile|dommage ;* sp. *es necesario, cierto|verdad ;* pg. *é possível, natural, evidente|lástima*). Cu excepția verbelor „meteorologice" propriu-zise, **v.i.** și cele (personale) întrebuințate impersonal sînt urmate de grupuri nominale, de inf. și mai cu seamă de prop. cu rol de sub. Fr. este singura l. romanică în care **v.i.**, inclusiv cele „meteorologice", sînt obligatoriu precedate de o marcă gramaticală a sub.—pron. *il* „depersonalizat" sau, în anumite condiții, pron. dem. *ce|* uneori popular *ça* —, fapt ce a determinat pe unii specialiști să vorbească despre existența simultană a unui „sub. gramatical" și a unui „sub. real sau logic" în contextul multor asemenea unități verbale ; cele cîteva cazuri în care **v.i.** nu este precedat de sub. gramatical *il* reprezintă ilustrări ale unei sintaxe arhaice, împietrite : *peu importe, peu s'en faut, n'empêche, mieux vaut, reste*. Cu sub. „depersonalizat" *il* pot fi construite nu numai verbe active, care funcționează în mod normal ca verbe pluripersonale *(il y pousse des plantes)*, ci și verbe utilizate sub formă pasivă sau refl. *(il a été remédié à tout cela ; il se mijote quelque chose)*. Cum în celelalte l. romanice construcțiile active (pers. 3 sg. sau pl.), refl. **nau** pasive folosite pentru redarea valorii impersoaale nu au nici o astfel de marcă distinctivă, s-a sfirmat uneori că fr. ar fi singurul idiom romanic în care ar exista o diateză impersonală. *A.C.*

impropriu, derivare ~, vezi **conversiune.**

incidente, elemente ~ (elemente intercalate/parentetice, construcții incidente). E.i. lat. sînt menționate sporadic. Cele mai frecvente **e.i.** lat. sînt prop. simple *(inquam, precor, rogo)* : *Illa, inquam, illa uita est tua.* În linii generale, tipurile de **e.i.** lat. se regăsesc și în l. romanice. După poziție : **e.i.** protetice (rom. *Zău, nu l-am mai văzut de ani de zile)*, propriu-zise (rom. *A plecat de cinci, mă rog, șase ceasuri ;* fr. *Vous devez, je le répète, apprendre à bien vous connaître*) și epitetice (fr. *Allons, faites donner la garde, cria-t-il ;* sp. *No es malo, no — asiente Eduardo ; ¿La conozco yo? — pregunta Carlos?*). După structură, **e.i.** pot fi reprezentate de un cuvînt (voc. : rom. *Domnule!, Soro!, Frate! ;* fr. *Messieurs! ;* interj. : rom. *Zău ;* sp. *¡Ay! ;* adv. și loc. adverbiale : rom. *În sfîrșit,* fr. *Enfin*) sau mai multe cuvinte (rom. *Au venit, zău, soro, fără să aducă nimic*), o prop. (rom. *S-au supărat, nu-i așa? din cauza unui fleac ;* fr. *Un soir, t'en souvient-il? nous voguions en silence*) sau o frază (sp. *¡Idiota! — dice Eduardo fulminándolo con una mirada y haciendo volver la cabeza a otro borracho que entra en el bar en aquel momento —. El problema es trágico, ...*). Uneori construcția incidentă poate fi o prop. subordonată dependentă de o regentă neexprimată (rom. *Numai norocul sau — [se poate spune,] dacă vrei — întîmplarea l-a salvat de la nenorocire*). *C.L.*

incoativ, vezi **aspect ~.**

indicativ. Ansamblu de forme pers. proprii flexiunii verbale, organizat în mai multe timpuri, care s-a transmis, cu anumite modificări în componența și în structura acestora, din lat. în toate l. romanice. (vezi **mod**). Utilizat în lat. pentru exprimarea evenimentelor reale, a căror desfășurare era cunoscută cu certitudine de enunțător, apărea atît în prop. independente și regente, cît și în prop. subordonate. Localizarea cronologică a acțiunilor în fiecare dintre cele 3 mari diviziuni temporale — prez., trecut, viit. — se realiza cu ajutorul timpurilor verbale subordonate, toate, opoziției aspectuale fundamentale *Infectum ~ Perfectum*. Dintre timpurile *Infectum*-ului, funcționau ca forme flexionare proprii paradigmei **i.** prez., impf. și viit., iar dintre cele specifice *Perfectum*-ului, pf., m.m.c.pf. și viit. anterior. Punctul de reper în raport cu care se constituiau relațiile de simultaneitate, anterioritate, posterioritate, era totdeauna momentul enunțării. La diateza activă, toate timpurile **i.** erau sintetice, iar la diateza pasivă, numai primele 3, celelalte 3 fiind analitice. Majoritatea formelor sintetice posedau un sufix modal și temporal specific ; desinențele pers., aceleași la toate timpurile, în afară de pf., erau *-o* sau *-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt*, pentru diateza activă, *-r, -re* sau *-ris, -tur, -mur, -mini, -ntur*, pentru diateza pasivă ; desinențele proprii pf. erau *-i, -isti, -it, -imus, -istis, -erunt* sau *-ere*. În trecerea la l. romanice, **i.** s-a păstrat ca mod al realului, opunîndu-se, în linii generale, conj. și formelor recent create ale cond. În ceea ce privește timpurile pe care le include, l. romanice prezintă o situație destul de deosebită de cea existentă în lat. Alături de prez. și impf., care s-au conservat bine atît din punct de vedere formal, cît și sub raportul valorilor de conținut, sînt timpuri care și-au schimbat valoarea de bază, ocupînd poziții diferite în rețeaua relațiilor temporale ; există și o serie de timpuri noi, care au luat locul formelor temporale lat. dispărute. Pf. sintetic s-a moștenit — sub numele de pf.s. — ca formă servind în majoritatea idiomurilor romanice la desemnarea evenimentelor situate într-un trecut îndepărtat, fără legătură cu prez. vorbirii, și devenind astfel timpul fundamental al narațiunii ; în locul său a apărut în toată Romania o formă analitică de trecut care, prin marca temporală a aux., restabilește legătura între momentul realizării acțiunii prezentate ca încheiată și momentul enunțării : pf. c. Paralel cu acest timp analitic, l. romanice — cu excepția rom. — și-au dezvoltat un adevărat sistem de timpuri compuse la **i.**, fiecare dintre ele dublînd un timp simplu, în raport cu care indică anterioritatea ; pentru a exprima aceeași relație temporală, însă față de un timp compus, fr. mod. și oc. și-au creat un sistem de forme supracompuse. M.m.c.pf. sintetic nu s-a păstrat cu valoarea inițială decît în cîteva forme izolate din unele d. it. ; l. iberorom. (pg. dar și oc.) l-au păstrat, dîndu-i însă valori cu totul diferite (de obicei, de cond.-optativ) sau chiar transformîndu-l, ca sp., într-un timp al modului conj. ; în locul lui este folosită o formă compusă — inovație romanică — sau, în rom., o formă simplă provenind din m.m.c.pf. conj. Ca urmare a unor transformări și mai complexe, au dispărut ambele forme de viit. sintetic din lat., l. romanice dezvoltînd construcții noi, analitice, care în reg. de E și de S ale Romaniei au rămas în acest stadiu, în vreme ce în reg. ei centrale și de V, viit. I a redevenit sintetic, prin

sudarea elementelor constitutive. O serie de l. romanice ca fr., sp., pg. şi-au creat forme perifrastice — timpuri „imediate" —, incomplet gramaticalizate, care exprimă anterioritatea ~ posterioritatea apropiată. Mutaţiile care s-au produs în lat. tîrzie, în perioada de formare a l. romanice au avut drept rezultat îmbogăţirea — uneori considerabilă — a paradigmei l.; astfel, fără formele supracompuse şi formele perifrastice (incomplet gramaticalizate) existente în anumite idiomuri, se constată că, faţă de cele 6 timpuri ale l. lat., în rom. sînt 7 *(prezent, imperfect, perfect simplu, mai mult ca perfect; perfect compus, viitor, viitor anterior)*, în it. 8 *(presente, imperfetto, passato remoto, futuro; passato prossimo, trapassato prossimo, trapassato remoto, futuro anteriore)*, în fr. 8 *(présent, imparfait, passé simple, futur; passé composé, plus-que-parfait, passé antérieur, futur antérieur)*, în cat. 10 *(present, imperfect, perfet simple, futuro; perfet indefinit, plusquamperfet, perfet anterior simple, perfet perifràstic, perfet anterior perifràstic, futuro compost)*, în sp. 10 *(presente, imperfecto, perfecto simple* sau *pretérito, futuro, futuro hipotético (=cond.); perfecto compuesto, pluscuamperfecto, antepretérito, antefuturo, antefuturo hipotético (=cond. pf.))*, în pg. 11 *(presente, pretérito imperfeito, pretérito perfeito simples, pretérito mais-que-perfeito simples, futuro imperfeito, futuro do pretérito (=cond.); pretérito perfeito composto, pretérito mais-que-perfeito composto, pretérito mais-que-perfeito anterior, futuro perfeito, futuro do pretérito composto (=cond. pf))*. În majoritatea l. romanice, utilizarea timpurilor **i.** în anumite subordonate, cum ar fi completivele directe, este dictată de reguli precise, alegerea lor fiind determinată nu numai de raportul temporal ce trebuie exprimat, ci şi de timpul verbului din regentă (vezi şi **concordanţa timpurilor**). *A.C.*

indirect (al atribuirii, nedrept), **complement** (obiect) ~. Caracter eterogen atît sub aspectul valorilor exprimate (din **c.i.** în sensul cel mai larg au fost desprinse ca specii distincte o serie de compl. necirc. — de agent* — şi mai ales circ. — sociativ*, de relaţie* ş.a., propunîndu-se şi distingerea unui compl. al originii, schimbului, trecerii dintr-o stare în alta). În lat., **c.i.** determina verbe şi adj. *(alicui aequus)*, uneori adv. *(bene mihi)* şi interj. *(uae tibi/*(rar) *te)* şi se putea exprima prin subst. (la origine în special cu trăsătura [+ Animat]) sau substitute (pron., adj., num.) sau prin forme verbale nepersonale determinînd adj.: supin *(optimum factu* — valoarea de dat. al destinaţiei confundîndu-se în asemenea cazuri cu aceea de abl. al punctului de vedere, deci de compl. circ. de relaţie), gerundiv la gen. *(cupidus uidendi)* sau la ac. cu prep. *ad (aggredior ad dicendum)*, inf. — în special în poezia din epoca imperială *(aggredior dicere)* —, care în lat. tîrzie tinde să fie introdus prin *ad (ad facere)* şi să înlocuiască gerundivul. Cazul propriu **c.i.** era dat. exprimînd atribuirea/adresarea/ataşarea: *dare aliquid alicui* (respectiv separarea: *auferre alicui)*, inclusiv posesia *(est mihi aliquid; sese Caesari ad pedes proiecerunt*, vezi **dativ posesiv**), precum şi arătînd în interesul/favoarea/folosul *(tibi ares)*, respectiv în detrimentul/defavoarea/paguba *(mihi peccat)* cui se manifestă acţiunea sau însuşirea *(datiuus commodi/incommodi)*, cum şi participarea afectivă *(ambulabis mihi;* vezi **dativ etic**). **C.i.** al diferitor adj. putea fi exprimat, în funcţie de sens şi epocă, şi prin gen. *(similis mei)* — folosit şi pe lîngă unele verbe exprimînd referirea *(uiuorum memini)* — sau prin abl. *(alienus dignitate)*. Şi în exprimarea **c.i.** cîştigă teren cu timpul construcţiile prepoziţionale, mai ales ac. cu *ad (ad episcopum abbat; (calci) apti ad pedem; exacta ad partem regis Sigysberthi sacramenta)*, abl. cu *de (Non de sua uita quam de mea metuit; memini de aliquo)*, *pro (timet pro illis; dolens eos pro quibus uenerat errare)*, *ab (alienus a dignitate)*, gen. cu *causa, gratia (tui enim causa Romae ueni; bestias hominum gratia generatas esse)*. În funcţie de sensul exprimat, aceleaşi verbe se construiau fie cu **c.i.** *(consulite nobis)*, fie cu compl. direct *(si me consulis;* cf. şi *officium memini* etc.). Şi în l. romanice, **c.i.** determină verbe (uneori şi interj. cu valoare verbală: rom. *Vai mie!*) — fiind limitat în unele gramatici la acest rol — şi adj. (it. *le idee care all' umanità*, sp. *propio para el caso*) — situaţie în care unele gramatici vorbesc pur şi simplu de „compl. adjectivului" —, mai rar adv. (rom. *Pornim independent de voi*) — unele adv. putînd fi însă interpretate şi ca prep. sau componente ale unor loc. prepoziţionale (rom. *conform, aproape de, proporţional cu*, fr. *conformément/proportionnellement à* etc.); în unele construcţii în care predicatul este omis poate da impresia că determină un subst. (fr. *Honneur aux braves!*). **C.i.** exprimă diverse valori, în funcţie de sensul termenului determinat şi de natura construcţiei, valoarea sa fundamentală fiind exprimarea obiectului atribuirii/adresării (it. *Ho inviato il rapporto alla direzione*, sp. *Escribo a mi padre*); de această valoare se leagă mai strîns sau mai puţin strîns exprimarea obiectului destinaţiei (fr. *voué à la misère*), referirii (fr. *Il y songe*), ataşării/separării (it. *Ci separammo dai nostri genitori*), asemănării (fr. *semblable à un dieu*), originii (fr. *descendre d'un illustre croisé*, it. *La lingua italiana deriva della latina*), stării iniţiale/finale a unei transformări (rom. *S-a prefăcut din om în neom*), schimbului (rom. *a da cinstea pe ruşine*), cadrul unei selecţii/partitivul (fr. *brave entre tous*). Unele din aceste valori prezintă şi valori subsumate, cum ar fi posesia (fr. *Les dents me font mal*, sp. *Le cerraron los ojos*) sau nuanţe suplimentare, dintre care se remarcă exprimarea obiectului în interesul/detrimentul căruia se manifestă acţiunea, însuşirea (fr. *chercher un appartement à un ami, voter pour un honnête homme, enlever une ville à l'ennemi*, it. *Si fatica per gli altri*). **C.i.** se exprimă printr-un subst. sau substitut (pron., num.) în special în dat. (fr. *Je leur donne*, it. *Mi dissero*, pg. *Hoje te dou razão a ti*) sau în construcţii echivalente (rom. *A dat la trei din clasă*, fr. *donner à un pauvre*, sp. *Da este libro a tu profesor*, cat. *Dedica exemplars als amics*), oc. *Vos demandi la permission d'ajudar al cosinièr*, sd. *su bruš akkrunottáu idd a nnáu a ssu gumpánğu*) sau cu diverse prep. sau loc. prepoziţionale (fr. *Il ne s'est occupé de rien*), dintre care unele sînt urmate în rom. de gen. sau dat. sau de un adj. pos. *(S-a năpustit asupra lui/asupră-i/asupra sa)*; în unele cazuri, **c.i.** care determină un adj. poate fi în rom. în gen. fără prep.

(sportivul învingător al campionatului); **c.i.** se poate exprima și printr-un adj. (calificativ sau participial) cu prep. (rom. *Din curajos a devenit fricos*). **C.i.** se poate exprima și prin forme verbale nepersonale — inf. (fr. *Il renonce à lutter, Il doute de réussir*, sp. *Estaba ocupado en terminarlo, Contaba con vivir en la ciudad*), mai rar gerunziu (*Nu se satură privind-o*), în rom. și la supin (*S-a obosit de învățat*). Între l. romanice există unele diferențe privind regimul anumitor verbe, care se construiesc fie cu **c.i.**, fie cu compl. direct (sp. *Le preguntó a María la hora*, rom. *Am întrebat-o pe Maria cît e ceasul*, sp. *Te agradesco el regalo* — rom. *Îți mulțumesc pentru dar*). Pentru reluarea și anticiparea **c.i.** vezi **dublare**. *I.V.R.*

Indirectă, propoziție completivă ~. Tradițional, din cauza structurii lor asemănătoare, **p.c.i.** și completiva directă* lat. nu stat abordate separat (*Nemo dubitat quin ad nos quamprimum litteras scripturus sit; Miror quod nemo uestrum sua sorte contentus est*). Există și gramatici romanice în care nu se face distincția între **p.c.i.** și completiva directă. **P.c.i.** romanică are ca regent un verb, un adj. sau un adv. În general, **p.c.i.** se introduce prin aceleași elemente de relație ca și completiva directă: pron. sau adj. rel., inter. sau nehot., uneori însă la cazul dat. sau precedate de anumite prep. care nu apar și pentru completiva directă (rom. *Dădea cărți oricui îi cerea; A plecat independent de cine a organizat excursia*; it. *Non mi accorgevo quali potessero essere le sue intenzioni*; fr. *Je le dis à qui veut l'écouter*; sp. *No le daban aquellas barriadas miserables la impresión de tristeza sombría y adusta que producen al que no está acostumbrado a vivir en ella*), adv. rel. sau inter. (rom. *Nu-mi dau seama unde ne aflăm*), conj. (rom. *Convinsă că procedează bine, fata ne-a ascuns adevărul*; it. *Dubito che tu lo abbia mai visto*; fr. *Je me réjouis qu'il soit rétabli*; sp. *No estaba seguro de que vinieseis*). **P.c.i.** este plasată de obicei după regentă; topica inversă exprimă reliefarea (rom. *Că minte sînt sigur; La ceea ce va urma nu ne-am gîndit*). Pentru anticiparea și reluarea **p.c.i.** vezi **dublare**. *C.L.*

indo-iraneză, vezi **tăy bŏi**.

indo-portugheză (luso-indiană), ansamblu de creole pg. formate în diferite zone cucerite de pg. în India și Sri Lanka (Ceylon). Expediția lui Vasco da Gama, care deschide drumul comercial spre Indiile de V, debarcă la Calicut (azi Kozhikode), pe coasta Malabar, la sfîrșitul sec. 15. În 1510, Alfonso de Albuquerque cucerește Goa (posesiune pg. pînă în 1961). Lourenço de Almeida descoperă în 1505 Ceylonul, care e controlat de pg. pînă în 1658, cînd devine colonie ol. **I.-p.** este în regres, fiind înlocuită de engl. — impusă în perioada colonială britanică și folosită azi în știință, cultură, relații internaționale — și de l. indiene. A dispărut sau se mai păstrează doar urme de **I.-p.** în Nagapattinam (Coromandel) și în Mahé, Calicut, Cannanor. În Cochim și Vaipim, creola vorbită numai în cîteva zeci de fam. Este încă vie la Korlai (cca 900 vorb., comunitate unilingvă) și în Sri Lanka (Uppodai, lîngă Batticaloe), unde populația este bilingvă. În Daman și Goa puternică tendință de decreolizare a d. local. În Diu și Goa persoanele cu instrucție folosesc pg. literară. **I.-p.** cuprindea 10 varietăți dialectale, inclusiv creola din Sri Lanka, cu multe trăsături comune: apocopa vocalelor finale, formarea pl. prin reduplicare etc. **I.-p.** prezintă cîteva trăsături comune cu celelalte creole pg. din Asia (malaio-pg., makista) și chiar cu cele din Africa: apocopa unor sunete sau silabe, tendința de reducere a diftongilor; eliminarea opozițiilor de gen, folosirea unor elemente gramaticalizate pentru formarea timpurilor verbale, crearea unor noi opoziții (aspect incoativ/rezultativ, durativ/iterativ, gnomic/temporar); împrumuturi din idiomurile locale sau din engl. (pe coasta Malabar: Mangalor, Cannanor, Cochim; makista, malaio-pg.). Fenomene comune cu pg. populară sau dial. din Portugalia și Brazilia: închiderea lui *-e* și *-o* la *i* și, respectiv, *u*; reducerea unor diftongi *(-ão, eu, ou)*; căderea lui *-r*; *yeísmo*; arhaisme fonetice: *tʃ*. **1.** Creola pg. din Diu: apocopa vocalelor finale precedate de consoană *(corpo>corp)*; *λ* și *ñ* >*j* sau dispar *(embrulho>imbrui, quinhão>quião)*; *v* urmat de o vocală labială cade *(vós>ós)*. Pl. format prin reduplicare *(cão-cão)*. Influență lexicală exercitată de gujarati, l. oficială regională. Varietate pe cale de dispariție. **2.** Creola pg. din Daman: apocopa vocalelor finale neaccentuate *(dona>don, velha>velh)* și a unor silabe finale *(outro>ôt, contando>contán)*; *-r* cade *(levantar>launtá)*; diftongii *ei* și *ou* se reduc *(ôt, me-nôt, chê)*. Pl. marcat de determinanți *(doi mulher, doi criad)*; nu se fac distincții de gen; pron. pos. invariabile *(mim, su)*. În lexic, elemente din gujarati, l. indiană oficială vorbită în zonă. Asemănări cu creola din Diu. **3.** Norteiro, ansamblu de varietăți creole, astăzi dispărute, cu excepția graiului din Korlai. Asemănări cu creola din Daman. **4.** Creola pg. din Goa prezintă oscilații în tratamentul vocalelor neaccentuate: cele deschise se închid *(somente>sumente)*, la finală dispar *(minh, filh)* sau se închid *(fonte>fonti)*; între 2 vocale, dintre care una este accentuată, se dezvoltă un *i* epentetic: *poeta>puieta*; tendință de nazalizare a lui *-i* și *-u* accentuate *(concanim, bambum)*; s-a conservat africata *tʃ*, devenită fricativa *ʃ* în pg.; opoziția dintre *r* și *rr* dispare în favoarea lui *r*; *v* se realizează ca *w*. Art. apare sporadic; cuvîntul konkani *hĩ* folosit după verb *(ele morreu hĩ)*. Compl. precede verbul *(chavetire)*. Împrumuturi din l. indiene marathī (d. konkani) și hindi. Tendință de decreolizare sub influența pg. literare, studiată la universitate. **5.** Creola pg. din Mangalor: apocopa vocalelor finale neaccentuate *(filho>filh)*. Pl. format prin reduplicare *(tud crianç-criançe)* sau marcat de determinanți *(dois filh)*; gen. construit cu *'s*, împrumutat din engl. *(mesa's riba)*; prez. format cu *to, tu (to vai, tu comé)*, viit. cu *ló, logo*, pf. cu *já*; adv. negativ *nunca*. **6.** Creola pg. din Cannanor: pl. marcat numai la determinanți *(bos di)*, pf. format cu *já*. **7.** Creola pg. din Mahé, vorbită într-o zonă ocupată ulterior de fr., astăzi dispărută. Vocalele finale cad *(tempo>temp)*; influență engl. în formarea gen., construit cu *'s*. **8.** Creola pg. din Cochim, vorbită în cîteva zeci de fam.: pl. format prin reduplicare *(senhor-senhor)* sau marcat prin determinanți *(dez caringuejo)*; nu există opoziții de gen *(sua amigo,*

minha mandamentos); pf. format cu *já*, viit. cu *ló*; adv. negativ *nada*. Asemănări cu creola pg. din Sri Lanka. **9.** Creola pg. din Coromandel (Nagapattinam), coasta orientală a Indiei, a dispărut. **10.** Creola pg. din Sri Lanka (Ceylon), vorbită la un moment dat de 10% din populaţia capitalei, Colombo. Astăzi l. familiară şi de cult. Vorb. bilingvi. 2 varietăţi, vorbite de creştini indo-pg. şi de metişi ol. *-ão>a*; opoziţia *r~rr* dispare în favoarea lui *r*; *-r* cade *(ficá)*; *λ>j*. Art. hot. *ó* folosit sporadic; pl. prin determinanţi, mai ales *muito*; prez. format cu *tá (eu tá amá)*, pf. cu *(d)já*, iar viit. cu *lô*; prep. se foloseşte în enclizã, ca în l. dravidiene *(eu já vi isti terra par)*. Bogată literatură laică şi religioasă. *C.L.*

Indovinello veronese, text rimat de la sfîrşitul sec. 8, începutul sec. 9, considerat de unii lingvişti cea dintîi atestare a it. (primul document într-o incontestabilă l. it. fiind *Placito di Capua*, 960). Textul a fost publicat şi descifrat pentru prima dată (1924) de L. Schiaparelli. Cele 4 versuri ale **I.v.** constituie o ghicitoare (după părerea lui A. Monteverdi şi P. Rajna de origine cultă), bazată pe similitudinea dintre actul scrierii şi aratul unui cîmp alb. În ciuda mărcilor morfo-sintactice lat. încă evidente (pl. în *-s*: *boves*; impf. în *-aba*, *-eba*: *se pareba*, *araba*, *teneba*, *seminaba*; conservarea consoanei finale: *semen*), textul prezintă inovaţii tipice noului idiom romanic în formare (desinenţa *-o* în loc de *-um* în *albo*, *versorio*; forma *negro* în loc de *nigrum*), precum şi indicii ale originii sale ven. (termenul *versorio*, ven. *versor* cu sensul de „plug"; *parare* cu sensul de „a împinge boii înainte"). Existenţa unui text lat. fără abateri de la normă scris de aceeaşi mînă alături de **I.v.** atestă opoziţia dintre cele 2 sisteme lingvistice şi intenţia redactării ghicitorii într-o l. diferită de lat. *O.S.C.*

infinitiv. Mod nepersonal, în lat. cu 3 forme temporale — prez., viit. şi trecut —, dintre care numai prima s-a păstrat în l. romanice. Deşi, prin valorile pe care le exprimau, primele 2 se subordonau aspectului imperfectiv *(Infectum)*, iar ultima — aspectului perfectiv *(Perfectum)*, formal numai prima era legată de tema *Infectum*-ului, **i.** viit. fiind o structură perifrastică alcătuită, la diateza activă, din *esse* şi o formă a part. viit.: *habiturum esse*, iar la diateza pasivă, din ac. supinului asociat inf. *iri*: *amatum-iri*, *monitum-iri*, *lectum-iri*, *captum-iri*, *auditum-iri*. **I.** prez. activ se forma cu ajutorul desinenţei *-re*: *amare*, *monere*, *legere*, *capere*, *audiere*, *-e* tiznind să dispară în vorbirea populară. Lat. vulg. a creat forme noi de **i.** prez. pentru unele verbe neregulate: *essere* (clas. *esse*) (it. *essere*, fr. *être*, cat. *ésser*), *potere* (clas. *posse*) (rom. *putea*, fr. *pouvoir*, sp. *poder*), *volere* (clas. *velle*) (rom. *vrea*, fr. *vouloir*). **I.** prez. pasiv, care se obţinea fie prin adăugarea desinenţei *-i* după consoana finală a temei *Infectum*-ului, la unele conj. *(legi, capi)*, fie prin adăugarea desinenţei *-ri* după vocala finală a aceleiaşi teme, la alte conj. *(amari, moneri, audiri)*, a dispărut aproape complet încă din lat. clas. **I.** trecut (pf.), format prin adăugarea desinenţei *-isse* la tema *Perfectum*-ului *(cantavisse, dedisse, mansisse)*, a dispărut complet, fiind înlocuit încă din lat. vulg. printr-o perifrază: *habere cantatum*, *tenere cantatum*, *fieri cantatum*; acest tip de **i.** trecut analitic se regăseşte şi astăzi în l. romanice (rom. *a fi cîntat*; fr. *avoir chanté*, *être parti(e)*; pg. *ter cantado*). În trecerea de la lat. la l. romanice, **i.** prez. a suferit modificări de formă care i-au afectat adesea desinenţele şi uneori chiar radicalul. Spre deosebire de toate celelalte l. romanice, rom. a suprimat silaba finală *-re* a formei verbale de **i.** *(cînta, vedea, merge, dormi)*, dar a păstrat forma lungă terminată în *-re* ca subst., rar ca verb în formele inversate de cond.-optativ prez.: *cîntare-aş*; în restul terit. romanic, chiar forma verbală a **i.** prez. este folosită — mai mult sau mai puţin frecvent — ca subst. însoţit de art. La rîndul ei, pg. este singura l. romanică în care, pe lîngă **i.** nepersonal general romanic, există şi un **i.** pers. Utilizat în lat. ca un adevărat subst., în funcţiile de sub. sau de nume predicativ, ori cu rol verbal, în construcţii cum ar fi cea numită „acuzativ cu infinitiv", **i.** şi-a înmulţit şi diversificat funcţiile în lat. tîrzie, înlocuind în diferite contexte celelalte forme nominale şi adjectivale ale verbului (supin, gerunziu); în l. romanice, cu excepţia rom., este întrebuinţat ca variantă — cel mai adesea gramaticală — a modurilor pers., cu precădere a conj. — avînd valoare temporală, cauzală, consecutivă, concesivă etc. — după anumite categorii de verbe, în condiţiile identităţii sub. verbului dependent cu sub. sau cu compl. direct ori indirect al verbului regent (it. *voglio partire*, fr. *je veux partir*, sp. *quiero salir*, pg. *quero partir*; it. *gli ho detto dž andarci*, fr. *je lui ai dit d'y aller*). De asemenea, cu excepţia rom., apare după verbele de mişcare, în construcţii finale, în condiţiile identităţii celor 2 sub. (it. *vengo vederti*; fr. *je viens te voir*; sp. *vengo a verte*), şi după verbele de percepţie — îndeplinind funcţia de element predicativ suplimentar — dacă sub. **i.** este identic cu compl. direct al verbului regent (it. *lo vedo partire*; fr. *je le vois partir*; sp. *lo veo salir*; pg. *o vejo sair*). În prop. independente, poate fi folosit cu valori modale, exprimînd stări afective sau injoncţiuni; de altfel, în it. şi, pentru anumite verbe, şi în rom., în prezenţa negaţiei *non*, respectiv *nu* forma de imp. este înlocuită de cea de **i.** *A.C.*

infinitiv personal *(infinito pessoal)* sau flexionat, particularitate gramaticală a l. pg. şi a codialectelor galic. şi mirandez. Formele sale se confundă cu inf. impersonal (la pers. 1, 3 sg.) sau, la conj. regulată, cu viit. conj. (la toate pers.): *vender*, *venderes*, *vender*, *vendermos*, *venderdes*, *venderem*. Origine controversată. După unele ipoteze (F. Diez, H. Schuchardt, W. Meyer-Lübke, E. Bourciez, M. Criado del Val), **i.p.** ar proveni din viit. conj. lat., dată fiind identitatea formală a **i.p.** şi a viit. conj. pg.; sincretismul celor 2 timpuri verbale nu se mai verifică însă la conj. neregulată, la verbe deci foarte folosite în pg. După alte ipoteze (J. Leite de Vasconcelos, F. A. Coelho), **i.p.** ar rezulta din construcţia nom. + inf. impersonal (*ter saúde é bom*, devenită apoi *teres saúde é bom*); construcţia se găseşte însă şi în sp. unde nu s-a dezvoltat un **i.p.**; în plus, nu se explică absenţa desinenţei la pers. 1, 3 sg. Cei mai mulţi specialişti (H. Wernecke, E. Gamillscheg, J. M. Rodrigues, C. Michaëlis, H. Meier) consideră că **i.p.**

își are originea în impf. conj. lat., timp folosit frecvent în Peu. Iberică, cu valori apropiate de cele ale **i.p.** Împotriva acestei explicații s-au ridicat obiecții de natură fonetică, mai ales pentru pers. 1, 2 pl.: lat. *amārem*>pg. *amar*, *amares*>*amares*, *amaret*>*amar*, *amārēmus*>lat. vulg. **amarēmus*>>*amarmos*, *amarētis*>lat. vulg. **amarētis*>*amardes*, *amarent*>*amarem*. **I.p.** atestat și în texte nap. din sec. 15, avîndu-și originea tot în impf. conj. lat.; apare de asemenea, sporadic, în texte medievale din León, probabil sub influența galic.-pg. Prezența **i.p.** în pg. și în d. it. menționat corespunde probabil unei particularități regionale a lat. vulg. Folosirea **i.p.** răspunde unei nevoi de claritate și expresivitate; se întrebuințează cînd sub. său — același sau diferit de cel al verbului regent — trebuie subliniat și are valoare emfatică *(quererem eles, infames, desmentir-me)*, finală *(digo-te para o saberes)*, cauzală, concesivă, condițională, temporală; **i.p.** se folosește de asemenea cînd are funcție de sub. pentru pred. anterior *(Daquí se deduz deverem os bons servir de exemplo)*. În pg. populară apare și după verbe de modalitate *(parecer, poder, saber, querer, deixar, fazer, acabar)*, construcție proscrisă de unele gramatici normative. *C.L.*

infinitivale, construcții ~, construcții cu verbe la inf. jucînd rol analog unor prop. subordonate, interpretate de unii drept părți de prop. (din cauza caracterului nepredicativ al modului la care se află verbul), de alții drept prop. (avînd adesea sub. diferit de al verbului regent). Frecvente în lat. în special sub forma „acuzativului cu infinitiv" *(sentio eum uenire)* și, mai rar, a „nominativului cu infinitiv" *(Galli dicuntur in Italiam transisse)*. În l. romanice, **c.i.** au ca regente verbe cauzative sau care exprimă voința, permisiunea sau percepția, iar sub. infinitivului este legat de verbul regent (fr. *Je les|leur entends dire des sottises*, it. *Ti faccio sperare*,- în rom. acestor **c.i.** le corespund, după caz, construcții cu gerunziul *(Îi aud spunînd prostii)* sau prop. cu modul conj. *(Te fac să speri)*. Vezi și **direct, complement ~**; **element predicativ suplimentar.** O situație aparte o reprezintă posibilitatea folosirii inf. cu sub. propriu exprimat, distinct de al verbului regent, în sp. *(Ella se despertó unos 5 minutos antes de llegar yo)*; pentru pg. vezi și **infinitiv personal.** *I.V.R.*

inflexiune vocalică, vezi **metafonie.**

inițiale, consoane ~. Poziția inițială în cuvînt a fost, în trecerea de la lat. la l. romanice, favorabilă menținerii nealterate a articulației consonantice, cu tendința pronunțării **c.i.** ca termeni marcați ai opoziției de forță; această pronunțare s-a menținut pe alocuri (*r-* este pronunțat forte în sp., pg., cat., gasc., sd.; *l-* pronunțat forte s-a palatalizat în cat.: lat. *luna*>cat. *lluna* și în unele d. sp.) sau a favorizat proteza* vocalică. Vezi și **palatalizarea consoanelor, consonantizare,** precum și **laringale, consoane ~.** *S.R.R.*

instrumental (de mijloc), **complement circumstanțial ~.** În lat. determina verbe *(complere aliquid aliqua re)* sau adj. *(plenus honoribus)*, desemnînd mijlocul concret *(canere tibiis)* sau abstract *(adficere aliquem gaudio)* prin care se realizează o acțiune sau se manifestă o însușire. Se exprima prin subst. sau substitute, la origine în cazul abl. fără prep. *(gladiis pugnatum est, conuincere aliquem testibus)* (după verbe ca *uti, uesci* la începuturi și în ac. fără prep.: *qui abusus sum tantam rem patriam*, înlocuit apoi prin abl.), înlocuit treptat cu abl. cu prep. *cum* (care introducea și compl. circ. de mod și sociative), devenită frecventă în lat. tîrzie *(confractum cum malleis)*, *ab* (în lat. postclasică: *uictus cecidisset ab hasta)*, *in (uirgam in qua percussisti flumen)* sau *de (de manibus suis summitates premet)* — devenită frecventă abia în lat. tîrzie, sau în ac. cu prep. *per*, la început referitor la pers. *(per alium transigam)*, apoi și la lucruri *(consuluisti me per litteras)*, sau *ad (canere ad tibiam)*. Se putea exprima și prin verbe la gerundiv în abl.-instrumental *(hominis mens discendo alitur et cogitando)*, inclusiv în construcție absolută *(loquendi elegantia augetur legendis oratoribus et poetis)*. Și în l. romanice, **c.e.i.** arată mijlocul concret — instrumentul (fr. *fendre avec une hache*) sau materia (fr. *faire un panier avec du rafia*, it. *fatto di pietra, vestire in|di grigio*, pg. *Bordava a seda*, cat. *fer el mon de no res*), ființa servind drept intermediar (fr. *obtenir par un ami*, sp. *Te lo mando mediante mi cuñado*) sau mijlocul abstract (fr. *triompher par la ruse*). Determină nu numai verbe, ci și alte cuvinte cu valoare verbală și anume interj. (rom. *Hai cu trenul; Pleosc cu o piatră*) sau adj. (fr. *objets exprimables par des formes simples de langage*). Se exprimă prin subst. precedate de prep. (fr. *jouer à la balle|du piano*, *arriver par le car|en avion*, it. *riempire di monete*, *andare a cavallo*, *Lo ravvisai dai gesti*, *colpire col martello*, *avvertire per telegrafo*, sp. *Lo mandaron por correo*, *Escribe con un lapiz*, oc. *Li n'a sacat amb lo baston*, cat. *Lo irreparable cusen amb fil de tots colors*, *Honrant les llurs caps de fulles de llorer*) sau prin loc. prepoziționale (rom. *cu ajutorul, prin intermediul|mijlocirea*, fr. *à l'aide|au moyen|à coups|à force|à la faveur de*, it. *per mezzo di*, sp. *a través|fuerza|por (inter)medio de*: sp. *Lo consiguió a fuerza de voluntad*) sau prin substitute pronominale, inclusiv — în l. în care există — prin pron. adverbial sau relativul *dont* (fr. *Il prit un bâton et m'en frappa|dont il me frappa*), num. (rom. *Tai cu amîndouă*); absența unui instrument este indicată prin prep. „fără" (rom. *Operează fără bisturiu*). Se poate exprima și prin verbe la anumite moduri nepersonale (ca și în cazul compl. circ. de mod, verbul trebuie să exprime o acțiune care să poată constitui mijlocul prin care se realizează acțiunea verbului regent, și nu orice acțiune care o însoțește — reprezentînd un element predicativ suplimentar): gerunziu (rom. *L-a lămurit (tot) explicîndu-i*, it. *Leggendo si acquista sapere*, sp. *Empezó leyendo el periódico*), fr. gerundiv *(C'est en forgeant qu'on devient forgeron)* sau prin inf. cu prep. (fr. *Il raconter ses maux souvent on les soulage*, *Il commença par me montrer le poing*, sp. *Lo consiguió a fuerza de trabajar*, *Empezó por leer el periódico*), în rom., **c.e.i.** cu prep. *prin* + + inf. este o construcție livrescă *(A terminat prin a-i cere bani)*. *I.V.R.*

interamnense, d. pg. Portugalia NV (districtele Viana, Braga, Porto și, parțial, Viseu: Resende și Sinfães). 3 subd.: minhoto de sus, minhoto de

jos şi duriense de jos. *-ẽ* şi *õ* denazalizaţi; lat. *-onem*>*-õu* = pg. *-ão*; confuzie între *v* şi *b*, ca în galic.; se conservă *d* (<lat. *-l-*) la pers. 2 pl. ind. prez. în *-ides (andaides* = pg. *andais)*. Trăsături comune cu d. transmontan, cu care **i.** formează un ansamblu dial. mai arhaic decît celelalte varietăţi pg.: *s, x, z* nepalatalizate la finală (>pg. ʃ, ʒ); precedate de *i* şi urmate de o vocală, *s* şi *z*>ʒ; dezvoltarea unui *i* epentetic între 2 vocale în hiat *(há anos)*, ca în subd. beirão occidental. Forme arhaice de art. hot. (*lo* pentru *o*, *la* pentru *a*), mai ales după cuvinte terminate în *-s*, *-r*, *-z* (care cad): *vê-las festas* pentru *ver as festas*, *mai-lo pai* pentru *mais o pai*. *C.L.*

interdentale, consoane ~. Inexistente în lat., **c.i.** au apărut în sp. şi în unele d. romanice [θ], ca urmare a palatalizării consoanelor şi a neutralizării opoziţiei dintre vechile africate *ts*, *dz* sau fricative *s*, *z*; în unele d. romanice există opoziţia **i.** surde ~ sonore (d. ven., frpr. din Vaud: θ ~ ð). Pentru confuzia [θ ~ s] din sp., pg., vezi **ceceo, seseo.** *S.R.R.*

interjecţie, clasa morfologică cea mai puţin studiată în perspectivă romanică, poate din cauza criteriilor neunitare de delimitare a acestei categorii de cuvinte. În multe gramatici, **i.** nu i se recunoaşte statutul de parte de vorbire, în altele sînt trecute în clasa **i.** toate cuvintele folosite exclamativ sau formele de vocativ. După origine, **i.** lat. cuprinde creaţii spontane *(hei, ah, oh, vae, cho)*, de origine onomatopeică *(tux, tax)*, obţinute prin conversiune *(hercule, hercle)* sau împrumutate (mai ales din grec.: *attatae, tatae, babae, pax, heia, eu, euge, euax, sophos)*. După sens, se disting **i.** care exprimă senzaţii sau stări sufleteşti *(hei, ehen, heu, aʃage, eugeʃae, evoe, proh, pro, papae)*, un îndemn *(eia, eho, heus, age, macte)* şi **i.** imitative *(iux)*. Este foarte greu de stabilit o relaţie etimologică între **i.** lat. şi cea romanică. **I.** înregistrate în REW sînt doar parţial confirmate de dicţionarele etimologice ale diferitelor l. romanice: lat. *vai*>rom. *vai*, it. *guai*; *oi*>it. *ohi(mè)*, oc. *oi*, cat. *oy*; *eia*>rom. *ia*, sd. log., sp. *ea*, sic. *yeya*, v. fr. *aïe*, oc., pg. *eia*. Unele **i.** romanice moştenite aveau în lat. alte valori gramaticale (rom. *zău*<subst. lat. *deus*); altele s-au format pe teren romanic din elemente lat. moştenite (fr. *adieu*<*à* + *Dieu*). Deşi există cîteva **i.** comune tuturor l. romanice *(ah, eh)* — cu acelaşi conţinut, dar create independent —, cele mai multe sînt proprii fiecărei l. Fiind caracteristică mai ales l. vorbite, clasa **i.** din l. romanice s-a refăcut, în timp, prin mijloace interne (creaţii spontane, prin compunere sau conversiune) ori externe (împrumutate din alte l.). Cele mai numeroase sînt **i.** primare, create spontan: rom. *of, măi, a*; it. *deh, uff, ehm*; fr. *eh, ouf, bah*; sp. *ay, bah, ajá*; pg. *ai, ui, hui*; **i.** imitative (onomatopee): rom. *cotcodac, cirip, miau, pîu*; it. *coccodè, gnau, miao, din-don, bau*; fr. *pan, zut, paf, pouf, boum, miau*; sp. *cataplum, plaf, pum, rin-rin*; pg. *pio, tc*; **i.** formate prin compunere: rom. *hop-aşa*, fr. *hélas*; **i.** secundare (obţinute prin conversiune): rom. *drac, foc, poftim*; it. *via, (ev)viva, silenzio*; fr. *halte, assez, Dieu, diable, va, vache, tiens, soit*; sp. *(ay) Dios, alto, anda, diablos, demonios, hombre, va, toma, vaya*; pg. *diabo, meu Deus, alto, anda, vamos, ora toma*. Împrumutate din alte l.: rom. *haide*<tc. *haydi*, *halal*<tc. *halal*, *bre*<tc. *bre*; fr. *stop* (>rom.)<engl. *stop*, *hourrah*<engl. *hurrah*; sp. *ojalá*, pg. *oxalá*<ar. *wa šā llāh*; din lat., unde aveau alte valori: *vivat*>fr. (>rom.); *bis*>fr. (>rom., pg.); împrumuturi interromanice: fr. *allô*>rom. *alo*; it. *bravo*>fr. (>rom., pg.); it. *basta*>fr. *baste*, rom. *basta*; sp. *olé*>fr. *olé* (>rom. *ole*); origine multiplă: rom. *ura*<fr., rus. Constituită în general independent de lat., dar cu aceleaşi mijloace şi din aceleaşi imperative expresive, **i.** romanică se clasifică semantic în aceleaşi clase ca şi **i.** lat. Loc. interjecţionale sînt gr. de cuvinte care prezintă unitate de sens şi sînt folosite cu valoarea unei **i.**: rom. *pe naiba, păcatele mele, Doamne fereşte*; fr. *hé quoi, eh bien, ma foi, fi donc*; pg. *ão lá, ora essa*. Neavînd o structură, nici întrebuinţări specifice, ele apar mai des decît **i.** ca elemente incidente. Asemănări între l. romanice în ceea ce priveşte comportamentul sintactic al **i.**; pe lîngă **i.** neanalizabile din punct de vedere sintactic, există şi **i.** care îndeplinesc diferite funcţii sintactice în prop: sub. (rom. *Deodată se auzi foc!*), pred. (rom. *Iată că s-au întors*), nume predicativ (rom. *Eşti vai de tine*), atr. (rom. *Are o fată phiu!*), element predicativ suplimentar (rom. *Ne-a lăsat paf*), compl. direct (sp. *¿ Por qué dijo bah?*). *C.L.*

interjecţionale, locuţiuni ~, vezi **interjecţie.**

intern, complement ~ (acuzativ de calificare/interior, acuzativul conţinutului/figurii etimologice), compl. direct care determină verbe intranzitive, indicînd conţinutul acţiunii redate de acestea, exprimat prin subst. din aceeaşi fam. de cuvinte/sferă semantică cu verbul şi determinat la rîndul său de un atr.: lat. *uiuere uitam tutiorem, longam ire uiam*, rom. *a-şi trăi traiul/viaţa, a alerga o cursă*, fr. *vivre sa vie*, it. *vivere una vita oscura*, pg. *morrer morte de valente* (vezi şi **loc, complement circumstanţial de ~**). *I.V.R.*

interogativ, vezi **relativ-interogativ.**

interogativă indirectă, propoziţie ~. În lat. era o subordonată completivă cu pred. la conj. *(Scire uelim quis uenerit)*; în lat. vorbită verbul apărea frecvent şi la ind. Ca particule inter. pentru **i.i.** lat. se foloseau mai ales *-ne*, *num (Quaero a te ſarctusne sis)*, în **i.i.** dublă *utrum*, *-ne* pentru prima componentă, *an* pentru următoarea *(Quaero a te utrum aeger sis an ualeas)*. **I.i.** se introducea prin aceleaşi pron., adv. sau particule inter. ca şi interogaţia directă; în locul acestora, în lat. vorbită se folosea frecvent şi conj. *si*, la început după verbe cu sensul „a aştepta" *(Expecto si quid dicas)*, extinsă apoi şi după verbe *declarandi (Dic mihi, si unquam in bello fuisti)*. **I.i.** romanică este o subordonată completivă directă sau indirectă, subiectivă, predicativă sau atributivă. **I.i.** totală este introdusă prin conj. (rom. *L-am întrebat dacă s-a săturat*; it. *Me interessa se loro possono venire*; fr. *Je vous demande si Jacques este rentré)*, iar **i.i.** parţială prin pron., adj. sau adv. inter. (rom. *Întreabă-l cum a fost spectacolul*; it. *Dimmi che cosa vuoi*; *Me interessa chi te l'ha detto*; fr. *Je ne sais pas combien de temps a passé*; sp. *¡ Dimasiado sé yo a quién le gusto y a quién*

no le gusto!; ¡*Yo no sé cómo tiene esfaldas la infelic!*). În **i.** romanică, modul ind. este mult mai folosit decît conj. *C.L.*

interogație directă. Era marcată în lat. prin intonație sau realizată prin pron. și adv. inter. (*quis, quid; qui, quae, quod; uter; quantus, qualis, quot; quomodo, ut, ubi, unde, quam*); pron. inter. putea fi întărit uneori prin particule inter. (*quisnam?, quemne ego seruauit?*). Particulele inter. obișnuite erau *-ne, nam, num, ec-, en* (*uidesne?, ecquis?*). Pentru **i.d.** dublă sau disjunctivă (în care se cere să se aleagă între 2 sau mai multe alternative), în prima se folosea *-ne* sau *utrum* ori *utrum... ne*; cea de a doua (sau următoarele) se coordona(u) disjunctiv cu cea anterioară prin *an, anne* (*utrum libentes an inuiti dabant?*). În codul orai, **i.d.** romanică este marcată printr-o linie melodică ascendentă, iar în codul scris prin semnul întrebării sau, uneori, al exclamării (rom. *Ce știi despre pictorul ăsta?*; fr. *Qu'allait-il arriver pendant une expédition sujette à tant d'éventualités graves!*). **I.d.** romanică se realizează prin 3 procedee, folosite uneori în cumul: intonație (rom. *Ai înțeles?*; fr. *Vous participez?*; sp. *¿Usted quiere?*), pron., adj. și adv. inter. (rom. *Cum s-a întîmplat?*; sp. *¿Por qué dices eso?*) și topică (inversiunea ordinii sub. — pred.: fr. *Avez-vous dit quelque chose?*; sp. *¿Tiene usted dinero?*). Intonația este mai rar folosită în fr. ca unic procedeu inter.; de obicei este dublată de inversiune sau de un element introductiv (pron., adj., adv. sau perifraze inter.). Inversiunea este o inovație romanică, caracteristică îndeosebi fr. (*Etait-il content?, Les enfants sont-ils enrhumés?*); aceeași structură inter. în friul. și în unele d. it. sept. (ven., lomb., emil.). În rom., postpunerea sub. în **i.d.** este emfatică (*Ați auzit voi ceva?, S-a deschis cofetăria?, A intrat profesorul?*). În afară de pron., adj. și adv. inter. (*Qui chante?, Quel genre de livre?*), fr. mai folosește și perifraze inter. (numite și loc. sau morfeme inter.): *qu'est-ce que?, qui est-ce qui?, est-ce que? (Est-ce qu'il rentrera ce soir?)*. Uneori **i.d.** se realizează în fr. prin cumul de procedee (*Quand reviendra-t-il?, Où est-il allé?*). În fr. populară, tendință de abandonare a inversiunii ca procedeu inter., preferîndu-se sistemul inter. cu elemente specifice, cum ar fi particula inter. *-ti* (*Ça va-ti, mon gars?, Vous désirez-ti du vin?*). Alte morfeme inter.: rom. *oare*, în tosc. *o*, d. roman. *che*, unele d. sd. *a*. **I.d.** este totală cînd se referă la pred. sau la toată prop. (lat. *Tu quoque aderas, Phormio?*; rom. *Ați mîncat?*; fr. *Es-tu enrhumé?*) sau parțială, cînd se referă doar la unul dintre constituenți: sub. (rom. *Cine vine?*; it. *Chi è arrivato?*; fr. *Qui est venu?*; sp. *¿Quién grita?*; pg. *Quem diz?*), compl. direct (rom. *Ce vezi?*; it. *Che cosa hai comprato?*; fr. *Qu'a-t-il fait?*; sp. *¿Qué deseas?*), compl. indirect (rom. *Despre cine vorbiți?*; fr. *De qui se méfie-t-il?*), atr. (rom. *Care rochie?*; fr. *Quel plan?*; sp. *¿Qué edad tiene?*; pg. *Quantos filhos tem o João?*), nume predicativ (rom. *Ce este el?*; fr. *Que devient-il?*; pg. *Quais são as provincias de Portugal?*), compl. circ. (rom. *Cu ce tai pîinea?*; *La cine te duci?*). Vezi și **interogativa indirectă.** *C.L.*

interromanice, influențe ~. S-au exercitat asupra majorității l. romanice mai ales din partea acelor l. romanice care, în diferite momente ale istoriei, au deținut un prestigiu deosebit din punct de vedere politic, social, economic, cultural etc. pe plan general european sau în zone teritoriale restrînse. Domeniul deschis acestor influențe a fost cu precădere lexicul. Cea mai puternică forță de iradiere a avut-o influența fr., urmată de influențele it., sp., oc., pg., cat.; toate au jucat fie rolul de difuzare a unor cuvinte proprii lexicului lor, fie pe acela de intermediar în transmiterea unor cuvinte pe care la rîndul lor le împrumutaseră din altă l. romanică (influența fr. a pus în circulație împrumuturi preluate din oc. sau din l. iberorom., prin influență cat. cuvinte fr., oc., it. în sp.) sau din l. neromanice (sp. pentru cuvinte de origine ar., sp. și pg. pentru cuvinte amerindiene, pg. și fr. pentru cuvinte asiatice și africane). Formele apropiate sub care circulă aceste împrumuturi nu permit întotdeauna distincția între cele directe și cele realizate prin filieră. Un strat însemnat de împrumuturi îl constituie cele datorat **i.** culte: termeni de civilizație materială, dar mai ales spirituală; mulți au pătruns în perioada formării l. literare, cînd unele l. romanice au fost folosite de către vorb. nativi ai altor l. în creația lor: oc. de către poeți cat., it., pg.; fr. de scriitori it. (Brunetto Latini, sec. 12), ducînd chiar la apariția unor l. mixte (franco-italiană*, sec. 13—14). În rom., puternică influență fr. și it. Numeroase cuvinte împrumutate din lat. pe cale cultă de una dintre l. romanice au fost preluate din aceasta ulterior de alte l.; procesul acesta a fost mai intens în rom., care, prin filieră fr. și it., și-a îmbogățit lexicul cu cuvinte datorate influenței lat. exercitate direct asupra l. romanice occidentale; relatinizarea rom. a fost astfel favorizată de intermediari (cu precădere romenici); un proces similar s-a petrecut în idiomurile romanice care nu și-au format o l. literară: sd. prin it., frpr. prin fr., friul. prin it. Uneori, prin **i.** crește numărul cuvintelor care provin în aceeași l. în ultimă instanță din același etimon lat.: pg. *chão* — moștenit, *plano* — împrumutat din lat., *piano* — din it., *llano* — din sp. **I.** au favorizat nu numai împrumuturile lexicale, ci și calcurile. Acestea au afectat de ex. termeni împrumutați de l. romanice din lat., uneori cu semnări diferite de lat. și diferite între ele, care ajung să aibă același înțeles datorită difuzării sensului unuia dintre ei: cuvintele romanice care au la bază lat. *confidentia, correctus, currens, indiuiduum, producere, respectus, subuentio*. Prin împrumuturi interromanice au fost difuzate în Romania sufixe (romanice: fr. *-age*, oc., it. *-ada*, it. *-esco*, dar și împrumutate din lat. *-atio, -antia, -alis, -bilis, -iuus, -issimus, -ificare, -izare*), prefixe împrumutate (lat. *ante-, dis-, inter-*), elemente de compunere culte. **I.** s-au exercitat și în cazul sintaxei l. romanice literare. În fonetică, presiunea sistemelor cu structuri mai apropiate între ele în epoca veche s-a manifestat fie în sensul unor modificări de sistem (fonologizarea lui [dʒ] în it. este atribuită influenței fr.), fie în sensul modificării structurii cuvîntului (căderea unor vocale finale neaccentuate în sp. sub influență galorom). În afara

influenţei pe cale cultă, multe împrumuturi interromanice se datorează contactului direct dintre 2 l. romanice vorbite pe acelaşi terit. sau pe terit. învecinate, de vorb. bilingvi: fr. şi it., fr. şi oc., fr. şi cat., fr. şi frpr., sp. şi cat., sp. şi pg., it. şi oc., it. şi frpr., it. şi friul., it. şi lad.dol., it. şi sd., cat. şi sd., marcînd astfel în mod deosebit varietăţile regionale sau dial. ale l. romanice respective şi pătrunzînd uneori în l. comună. Contacte de acest tip s-au exercitat uneori în perioade limitate de timp (sp. şi sd.). *S.R.R.*

inversă, derivare ~, vezi **regresivă, derivare ~**.

Iodizare, vezi **prelotare.**

Irpin, subd. it. (gr. it. centro-merid; subgr. merid. de mijloc, d. campan). Italia centru-S (centrul reg. Campania, prov. Avellino, Benevento). Palatalizarea lat. *-ll->g'g'* (*autʃɛg'g'ə, kanneg'g'ə* = it. *ucello, canella*). Lat. *-bl->-λλ-* (*neλλə* = it. *nebbia*), lat. *-mbj-, -ng->ńń* (*kańńà, streńńə* = it. *cambiare, stringere*), tratamente ce se regăsesc şi în consonantismul pugl. (subd. dauno-apeninic). Puternică influenţă nap. în lexic şi fonetică. *O.S.C.*

istrian, vezi **istroromân.** Termen mai puţin recomandabil decît sinonimul lui, întrucît înseamnă numai „din Istria", fără a specifica natura rom. a idiomului, ceea ce poate duce la confuzii, în special cu *istroroman(ic)* (pentru care vezi **istriote, dialecte ~**). Poate fi folosit, cel mult, în îmbinări ca *(d.) românesc ~* sau *(d.) ~ al l. rom. M.A.*

istriote (istroromanice), **d. ~**, d. romanice din pen. Istria (Iugoslavia) a căror poziţie nu a fost încă rezolvată. 5 000 vorb. în 5 localităţi, fiecare cu un grai aparte (Rovigno, Dignato, Fasana, Gallesano, Sissano); în trecut vorbite şi în alte localităţi, dar părăsite sub presiunea subd. veneţian şi a unor d. scr. Descoperite de G.I. Ascoli (1873), **d.i.** au fost considerate variante ale friul. (A. Ive), asemănătoare cu dalm. prin substratul ilir peste care s-au suprapus friul. şi veneţiana (P. Skok), idiom de sine stătător de tip arhaic în cadrul it. (M. Bartoli, C. Battisti, C. Tagliavini) sau idiom independent în cadrul celorlalte l. romanice (G.I. Ascoli, M. Deanović, P. Tekavčić). *Ž.* Muljačić consideră problema nerezolvată pentru că nu a fost studiată în profunzime. Indiferent de apartenenţa lor iniţială, **i.** au suferit o puternică influenţă veneţiană (încă din sec. 13, Rovigno recunoştea suveranitatea republicii veneţiene datorită superiorităţii politice şi culturale) şi friul. (mai ales în vremea dependenţei de patriarhul din Aquileia). Istriota nu are texte vechi. Diftongarea lat. *ĕ* (în silabă deschisă *>i: tener>tinero;* în silabă închisă *>je: terra>tiera*) şi *ŏ* (în silabă deschisă *>u; modus>mudo;* în silabă închisă *>wo: cornu>kuórno*); diftongarea în silabă deschisă a lat. *ī (dico>deigo)* şi *ū (luna>louna)*, asemănătoare cu cea din dalm;. consonantismul se aseamănă cu cel al d. it. sept. (lat. *kl, tl>*tʃ: *clamare>čamá, fistulare>fiščá;* lat. *gl>*ǧ: *glanda>ǧanda;* lat. *pl, bl>pi, bi*: *planus>pián, criblum>kréibio;* sonorizarea oclusivelor surde intervocalice lat.: *apis>áva, raphanus>ravaniel, mataxa>madasa*). *M.S.*

istroromân (istrian), d. rom. (gr. sud-dunărean), cu cel mai mic număr de vorb. (cca 1500; date mai vechi între 1600 şi 6000). NV R.S.F. Iugoslavia (în cîteva sate din pen. Istria şi prov. Ćićarija la SV şi la N de muntele Učka). În curs de dispariţie prin adoptarea l. croate, cu fenomene de dezagregare datorate influenţei acestei l.; se menţine cel mai bine în satul nordic Žeiăn. Statutul de d. rom. controversat: pe baza evoluţiei separate din ultimele 7 sec. considerat de unii cercetători (P. Skok; Al. Graur şi I. Coteanu într-o vreme) l. autonomă, mixtă în urma puternicei influenţe scr., iar de alţii (R. Flora) gr. de graiuri drom., lipsite de unitatea necesară unui subd. Bilingvism istroromân — scr. general, activ şi de dată veche; plurilingvism cu unele componente (it., germ.) variabile în funcţie de vecinătăţi şi de apartenenţa administrativă. Ultimul d. rom. care s-a desprins de restul l. protoromâne. Controverse referitoare la data separării, plasată între sec. 10 (O. Densusianu) şi 13 (S. Puşcariu), precum şi la terit. de formare: dacă teza autohtoniei vorb. **d.i.** în Istria (I. Maiorescu, D. Onciul) nu mai are adepţi astăzi, fiind general admis faptul că ei s-au stabilit aici abia la începutul sec. 16 prin imigrare, în urma cuceririi otomane, din NV Pen. Balcanice — Bosnia şi Croaţia —, unde sînt semnalaţi anterior, părerile rămîn împărţite între originea lor sud-dunăreană sau autohtonia balcanică (S. Puşcariu, E. Petrovici, cu deosebiri de localizare) şi originea lor nord-dunăreană (O. Densusianu, I. Popovici, Al. Rosetti, I. Coteanu). Pînă în sec. 19 au existat vorb. de **i.** şi în insula Krk (it. Veglia). În perioada interbelică existenţa efemeră a unui învăţămînt în l. rom. literară a avut ca rezultat slabe influenţe drom. asupra unor vorb. **i.** 8 vocale în poziţie accentuată: opoziţia fonologică *e ~ ɛ* (*viţe* „viţel" — *viţę* „viţea"); *a* realizat ca *å*, cu excepţia împrumuturilor neadaptate (*pâr* „par" — *par* „pereche"); vocala nedeterminată *â* corespunde lui *ə* şi *i*; variante libere diftongate; absenţa diftongilor *o̯a* (>ɛ) şi *o̯a* (>o); 6 vocale în poziţie neaccentuată (neutralizarea opoziţiei *e ~ ɛ* şi *å ~ a*); afereza lui *a-* neaccentuat: *(a)flă, (a)vę̆;* vocale nazalizate; afonizarea sau dispariţia lui *-i* şi *-u;* consonantizarea lui *u̯*(w)*>v*: *avzi, dova, mev;* sonante silabice (*l̥, r̥, m̥, n̥*) ca realizări facultative ale secvenţei *ă* + *l, r, m, n*: *r̥pę̆|ărpę̆<ripa, k̥nd|kănd;* 23 de consoane: conservarea lui *λ* (frecvenţă mare prin conservarea şi a gr. *kλ, gλ* şi prin introducerea lui în locul lui iot după *f, p, m*: *fl'er, pl'erde, ml'ere*) şi *ń*; existenţa lui *dʒ*, limitat la împrumuturi din scr., it.; existenţa consoanei *t''*, preponderent în împrumuturi recente; absenţa palatalizării labialelor; absenţa lui *l* în poziţie finală şi preconsonantică: *că* „cal", *åb* „alb"; tendinţă de depalatalizare a consoanelor prepalatale *ʃ, ʒ, tʃ, dʒ*, care devin dentale: *s, z, ts*, cu consecinţe asupra neutralizării unor opoziţii morfologice (de ex. *grâs* sg. şi pl.); rotacismul lui *-n-* în cuvinte moştenite din lat.: *bire, spure;* evoluţia gr. consonantic *nv>nm (invitiare>ănmuţă)* şi *mn>nd* (în *scamnum>scând*). Reorganizarea genului neutru sub influenţa modelului scr., prin comportarea ca masc. a unor subst. foste neutre *(a nošt''i crâiure* „regiunile noastre", *doi pičore)* şi prin împrumutarea unor subst. neutre din scr. (*srebro* „argint"); extinderea desinenţei de pl. *-ure*

la subst. masc. nume de animate: *lup — lupure, šerp(u) — šerpure;* adj. cu desinenţa de sg. *-o* pentru neutru, mai ales ca nume predicative *(buno, negro, târo);* neutralizarea opoziţiei de număr la unele subst. şi adj. masc. terminate în consoană: *ţer, bur* sg. şi pl.; slăbirea alternanţelor fonetice, în special a celor vocalice; voc. (fem. şi masc.) în *-o;* voc. masc. în *-e,* parţial şi *-ule,* dar şi egal cu nom. articulat şi nearticulat; forme şi desinenţe cazuale scr. folosite în anumite construcţii lexicalizate: *po svitu* „prin lume"; *avę za ciru/ za veceru* „a avea de cină"; deosebirea dintre comparativ şi superlativul relativ marcată prin neaccentuarea, respectiv accentuarea adverbului *mai;* superlativul absolut cu adverbe scr.; multe num. scr.; păstrarea numai a num. card. pentru 1—7, parţial 8—10; sistem rom. la num. ord., chiar la cele cu baze împrumutate: *a desetile* „al zecelea"; la verb categoria aspectului, clar exprimată la verbe împrumutate, mai puţin gramaticalizată la cele moştenite: prefixe perfective *(ăn-; do-, iz-, na-, s-, za-),* sufixe iterative *(-avę-, -vę-/-ivuį),* lexeme diferite *(bę — popi; mârcă — poįdi);* număr sporit de conj.: cele 4 moştenite + 1 sau 3 (interpretări diferite) pentru împrumuturi şi creaţii noi; la ind. absenţa pf. s. şi a m.m.c.pf.; slăbirea şi dispariţia parţială a impf.; ind. prez. cu desinenţa *-u* la pers. I sg. şi 3 pl. la toate conj. neproductive; menţinerea lui *a* accentuat la 1 pl. *(-ăm);* forme deiotacizate; viit. cu *vre* + inf. (în ambele topici); conj. prez. egal (la toate pers.) cu ind. prez. precedat de conj. *neca* (unică excepţie cu forme diferite *a fi*) absenţa conj. pf.; mod cond.-optativ (I. Popovici, M. Caragiu Marioţeanu) sau restrictiv (S. Puşcariu, A. Kovačec) cu 3 timpuri: prez., format cu aux. *reš* + inf. *(reš cântă);* pf., cu *reš fost* + inf. *(reš fost cîntă);* viit. (cu sens şi de viit. anterior), formă sintetică <lat. conj. pf. + viit. anterior *(aflăr, facur, duser);* imp. negativ diferit de pozitiv la 2 sg. (egal cu inf.): *nu cântă, nu zice;* inf. numai scurt, cu multe valori verbale, unele specifice (*ăflu fęţę durmi* „[o] găsesc pe fată dormind"); absenţa supinului cu valoare verbală; gerunziu cu *-ănd* + *-a*: *cântănda;* pasiv analitic cu *a fi,* regional şi cu *a veni;* adv. în *-o* (<adj. neutru); prep. împrumutate din scr. (cu restricţii de întrebuinţare): *do, na, po, za;* locuţiunea *na mesto de* „în loc de"; conj. împrumutate: *neca, ni*<scr., *ali*<it.; loc. specifice *din ćă ke, păr la nu;* slăbirea diferenţei dintre subst. cu art. hot. şi subst. nearticulate, prin folosirea formei articulate şi cu valoare nehot.: *furăt-a ăcu* „a furat un ac", *ţere sluzba* „caută slujbă"; absenţa prep. *de* în construcţia num. card. + subst.: *dvaiset si pătru ań* „24 de ani", *sto fjurini* „100 de florini"; topică foarte liberă: *de cărbun lemnu ţe bur sâkile* „pentru cărbuni e bun orice lemn"; preferinţă pentru antepunerea adj. calificative şi pronominale (cu excepţia parţială a celor pos.): *ţâsta musâtę fętę* „această fată frumoasă". Formarea cuvintelor săracă: absenţa substantivării inf., a sufixelor *-eşte* (adv.), *-tor* (adj. şi subst.), *-tură* (subst.); înlocuirea prefixului *des-* cu *res-*: *rescl'ide, resţarti, rezlegă, rescut* „desculţ". Fondul de cuvinte moştenite din lat. redus (unele păstrate numai în toţ. şi expresii), dar în ansamblu cu mare pondere în uz; puţine cuvinte moştenite specifice: *căibe* „colivie"; sensuri specifice: *scând* „masă", *somăn* „somn" şi „vis", *a ţere* „a căuta". D. rom. cu cele mai puternice influenţe străine. Infl. scr. specifică (mai ales din d. čakavian, mai puţin din scr. literară, bazată pe d. štokavian): *čăčeļţâţe* „tată", *misli* „a gîndi", *râno* „devreme", *vrt* „grădină", *zelen* „verde"; influenţă slov. controversată; influenţă it. directă (d. venetian sau l. literară) sau prin scr.: *alora* „atunci", *ţardin* „grădină" şi *ţardiner* „grădinar", *ferovija* „cale ferată", *pensęi* „a gîndi"; influenţă germ. directă (în timpul stăpînirii austriece) sau prin scr. (şi slov.?): *frâţar* „peţitor", *frustikęi* „a lua micul dejun", *lumpęi* „a chefui", *ţucăr* „zahăr".

În configuraţia dialectală a istroromânei, general admisă (excepţie: R. Flora), se distinge o arie nordică, reprezentată de graiul din Žejăn, şi una sudică — neomogenă —, în care intră graiurile celorlalte localităţi actuale, situate în valea rîului Raša (it. Val d'Arsa). Particularităţile sînt mai puţin fonetice (realizarea lui *g* ca *ǧ* sau păstrarea lui *g* ca atare; consecvenţa sau inconsecvenţa rotacismului; alterarea sau păstrarea lui *t* + *i*) şi mai mult morfologice (pierderea sau conservarea genului neutru de tip rom. şi adoptarea sau nu a neutrului de tip scr.; neutralizarea sau menţinerea opoziţiei nearticulat — articulat la subst. fem.; conservarea sau pierderea flexiunii cazuale sintetice la sg. subst. fem., la art. şi la adj. pronominale; art. proclitic *lu* cu sau fără formă specifică de fem.; prezenţa sau absenţa voc. în *-ule,* păstrarea sau pierderea num. card. 8, 9, 10; dat. pron. pers. accentuat cu sau fără *a;* prezenţa sau absenţa conj. în *-uį;* desinenţele verbale *-es* sau *-escu, -eš* sau *-ešti, -m* sau *-n;* dispariţia sau menţinerea — redusă — a impf.; formarea pasivului analitic numai cu aux. *a fi* sau şi cu *a veni*) şi lexicale (influenţă germ. — şi slov.? — în N, it. în S, toate uneori prin scr.; cca 300 de unităţi lexicale diferite). Primele înregistrări de cuvinte (subst.) şi construcţii (gr. nominale şi 2 prop. — formule de urare) **i.,** sub forma unei liste, cu traducere lat. sau it., se găsesc într-o lucrare istorică despre Triest publicată de F. Irineo della Croce la Veneţia în 1698. După o tăcere de peste un secol, următoarele mostre de **i.** datează de la începutul sec. 19 (mici texte izolate), înmulţindu-se în a doua jumătate. Culegeri importante de texte folclorice începînd din 1894 (G. Weigand); în sec. nostru A. Glavina, A. Belulovici, I. Popovici, S. Puşcariu, M. Bartoli, Leca Morariu, Tr. Cantemir. În literatura populară predomină basmele relativ scurte, snoavele şi proverbele; puţine poezii populare (culegerea P. Iroaie). Absenţa scrierilor culte; unica încercare o constituie almanahul *Calindaru lu rumeri din Istrie* (Bucureşti, 1905) de A. Glavina şi C. Diculescu, cu texte traduse din drom. (l. rom. literară) şi influenţate de aceasta, inclusiv în grafie; cf. şi unele pasaje redactate în **d.i.** de Leca Morariu în antologia sa folclorică *Lu fraţi noştri. Libru lu rumeni din Istrie* (Suceava, 1928). *M.A.*

Itala (subînţeles *versio* sau *interpretatio* „traducerea efectuată în Italia"; mai apropiat de

realitatea istorică e sinonimul *Vetus Latina* „vechea traducere lat."), nume colectiv dat, pe baza unui text din Augustin (*Doctr. Christ.* 2, 16), unor traduceri lat. fragmentare ale *Bibliei* grec., păstrate în mai multe mse. şi provenind din versiuni parţiale, confecţionate pentru necesităţile imediate ale cultului, anterioare versiunii integrale, *Vulgata**; ca martori pentru aceste traduceri, datînd cu începere din a doua jumătate a sec. 2 e.n., sînt utilizate citatele biblice din scriitorii lat. creştini, în special Cyprianus (Africa, sec. 3). Centrele creştine unde s-au elaborat traducerile se aflau în aproape întregul Imperiu latinofon, mai ales în Africa (în sec. nostru s-a încercat individualizarea unei versiuni africane, denumite *Afra*, păstrată în 2 mse. principale) şi în Italia. Apărute într-un mediu popular şi datorate unor traducători lipsiţi de cultură literară, textele prezintă numeroase elemente ale l. curente, atît în fonetică şi gramatică, cît şi în vocabular, constituind astfel o sursă importantă pentru cunoaşterea lat. vulg. *I.F.*

Italian centro-meridional, gr. de d. it. Jumătatea de S a Italiei, ins. Sicilia. Complex dial. amplu şi eterogen cuprinzînd d. vorbite la S de linia care uneşte coasta tireneană (Porto S. Stefano) cu cea adriatică (N Ancona), trecînd aprox. la N de lacul Trasimeno şi de Città di Castello. Conform clasificării genealogice a l. romanice (W. von Wartburg), d. **i.e.m.,** împreună cu d. tosc., se grupează alături de idiomurile Romaniei orientale. Substrat italic (osco-umbrian), grec, mesapic, sicul, sican. D. conservatoare în lexic, morfologie, sintaxă, dar mai inovatoare în fonetică decît d. tosc. În funcţie de tratamentul vocalelor finale, d. **i.e.m.** pot fi împărţite în 3 subgr. mari (G. Pellegrini): a) d. centrale *(meridiano)*: d. marchigian, umbrian, lazial, ciociano-reatino-aquilan; b) d. merid. de mijloc *(meridionale intermedio)*: d. abruzzez, molisan, pugliez, campan, lucan; c) d. merid. extreme *(meridionale estremo)*: d. salentin, calabrez, sicilian.

Dată fiind aria vastă în care se vorbesc d. **i.e.m.** şi condiţiile specifice fiecărei zone în parte (istorico-politice, geografice, ecleziastice, culturale etc.), puţine fenomene se manifestă în mod unitar în toate d. celor 3 subgr. Sînt considerate general **i.e.m.**: metafonia vocalelor accentuate sub acţiunea lat. *-i* şi *-u*, caracterizată prin apariţia diftongilor (sic. *vjentu*, pugl. *puɐrtʃə*, abr. *bbjəllə*, cal. *grwossu* = it. *vento, porci, bello, grosso*), prin închiderea vocalei de tipul *ɛ>e, ɔ>o* (laz. merid. fem. *nostra* ~ masc. *nostru*) şi de tipul *e>i, o>u, a>æ* (umbr. merid. *verde* ~ pl. *virdi*, nap. fem. *rossa* ~ masc. *russə*, march. merid. *gatta* — pl. *gættə*); rol morfologic al metafoniei în stabilirea opoziţiei de gen (nap. masc. sg. şi pl. *esənə* = it. *asino, asini*, fen. *asənə* = it. *asina*; masc. sg. şi pl. *bjellə* = it. *bello, belli*, fem. *bellə* = it. *bella*) şi, mai puţin frecvent, de număr, ca în Italia sept. (abr. sg. *fratə* — pl. *fritə* = it. *fratello — fratelli*; campan sg. *kavalə* — pl. *kavɛlə* = it. *cavallo, cavalli*; *-nd-*>*-nn-*, *-mb-*>*-mm-*, trăsătură pusă pe seama substratului osc (roman. *mannare*, cal. *kannila*, nap. *tammuro* = it. *mandare, candela, tamburo*); sonorizarea oclusivelor surde după nazală (umbr. *biango*, nap. *sandə, pugl. səndʒərətà*, abr. *kumbile* = it. *bianco, santo, sincerità, compagni*); *b* — iniţial sau în vecinătatea lui *r*>*v-* (vechi roman. *vocca, vasso*, nap. *vagno*, sic. *varva, viviri* = it. *bocca, basso, bagno, barba, bere*), sau *bb-* (cal. *bbarca*, nap. *bbjellə* = it. *barca, bello*); palatalizarea (de diverse grade) a lat. *l+j* (umbr. *fijja*, sal. *paja*, campan *λi pek'i*, sic. *vog'g'ju* = it. *figlia, paglia, i piedi, voglio*); palatalizarea lat. *m+j*>*ń* (umbr. *velleńà*, sic. *siña*, campan *vəléńa* = it. *vendemmiare, scimmia, vendemmia*). Vaste terit. **i.e.m.** au în comun ca trăsături morfosintactice: conservarea formelor de neutru pl. în *-a* şi *-ora* (roman. *castella*, nap. *pedətə*, sic. *latruna*, cal. *furna*, laz. *ramora*, pugl. *tembərə*, sal. *akure* = it. *castelli, piedi, ladri, forni, rami, tempi, aghi*); formele *lo, lu, la, li, le* ale art. hot. <lat. *ille (illu), illa* adesea cu pierderea consoanei iniţiale (cal. *u sale, a manu, e skarpe*, nap. *o solə*, a *nauə* = it. *il sale, la mano, le scarpe, il sole, la neve*); enclitza adj. pos. la subst. desemnînd grade de rudenie (march. *maritumu*, laz. *figliətə*, sal. *sorda, kaɲatusa*, cal. *fratimma* = it. *mio marito, tuo figlio, tua sorella, sua cognata, mio fratello*); viit. romanic de tipul *cantare habeo* substituit în mare parte prin forme perifrastice sau de prez.; urme slabe ale conj. prez. înlocuit de obicei de ind. prez. sau de conj. impf.; cond. provenit din lat. ind. m.m.c.pf. *(cantara<cantaveram, vulera<volueram)*; folosirea frecventă a lui *tenere* şi *stare* cu sensul de „a poseda" şi respectiv „a fi". Trăsături caracteristice doar subgr. de mijloc şi extrem: conservarea surdelor intervocalice; lat. *pl-*>*(k')k'* (nap. *kkju*, cal. *kjummu*, laz. merid. *kjanta* = it. *più, piombo, pianta*); lat. *bl-*>*j* (nap. *junno, jastemmare*<**blastemare*, luc. *jeta*<**bleta*, cal. *jancu* = it. *biondo, bestemmiare, bietola, bianco*); palatalizarea labialelor urmate de iot: lat. *-pj-*>*-ttʃ-* (sic. *sittʃa*, cal. *sattʃa* = it. *seppia, sappia*), lat. *-bj-*>*-ddʒ-* (luc. *addʒə*<*habeo*, sic. *caddʒa* = it. *gabbia*); vocalizarea lui *l* preconsonantic (sic. *vuippi*, cal. *autu*, nap. *fautʃe* = it. *scalzo, volpe, alto, falce*). Multe arhaisme lexicale *(frate, soru, agno, imu*, faţă de it. *fratello, sorella, agnello, andiamo)*. D. centrale se caracterizează prin păstrarea distincţiei dintre lat. *-o* şi *-ŭ (otto*<*octo, omo*<*homo* dar *acitu*<*acitum, cantu*<*cantus)*; conservarea celor 4 grade de apertură vocalică din lat. tîrzie; leniţiunea lui *-k-, -p-, -t-* sub influenţa d. sept. (march. *viʃiga*, umbr. *pogo*, roman. *nebode, fradidu* = it. *vescica, poco, nipote, tuo fratello)*; rotacizarea lui *l* preconsonantic, urmată uneori de sonorizarea consoanei următoare (roman. *arto*, laz. *sorgo*, march. *rorda* = it. *alto, solco, volta*). Sub influenţa varietăţii roman. vorbite după sec. 10 şi a d. tosc., în d. centrale, mai pregnant decît în alte d. **i.e.m.**, trăsăturile tipice dial. (metafonie, asimilări etc.) tind să dispară, micşorîndu-se astfel diferenţa dintre d. şi varietatea regională şi chiar dintre d. şi it. comună. D. merid. de mijloc se disting de restul d. **i.e.m.** prin: reducerea vocalelor finale neaccentuate şi uneori şi a celor pretonice la [ə] (pugl. *umətə*, mol. *fərmɔiʃə*, abr. *nəpputə* = it. *umido, formica, nipoti)*; existenţa a 2 varietăţi metafonice sub influenţa lat. *-ĕ* şi *-ŭ*: de tip nap., cu închiderea lui *ę́* (<*ĕ,i*) şi a lui *ǫ́* (<*ŏ, ŭ*) la *i* şi respectiv *u (sə-*

bum>sivə = it. *sego*, *spō(n)sus>spusə* = it. *sposo*) şi cu diftongarea lui *e*(< *ĕ*) şi a lui *o* (< *ŏ*) în *ie* şi respectiv *wo* (*mĕlius>mjejə* = it. *meglio*, *fŏcus>fwokə* = it. *fuoco*) şi de tip ciociaresc diferit de primul doar prin acţiunea metafonică asupra lui *e* şi *o*, reduşi la *e* închis şi respectiv *o* închis, în urma monoftongării ulterioare a diftongilor de tip nap. (*mĕlius>mejə*, *fŏcus>fokə*); conservarea neutrului la subst. deseminînd nume de materii (*ūlcum*, *sal*, *mel*, cărora li se adaugă *panis*, *caseus*, *gisc is*, *sanguis*), evidenţiat prin forme specifice de art. hot. neutru diferite de masc. (luc. *u nəputə* dar *ro ssalə*, campan *lə rilə* dar *lə vəlenə*, abr. *lu kavallə* dar *lə panə* = it. *il nipote*, *il sale*, *il dito*, *il veleno*, *il cavallo*, *il pane*) sau prin dublarea iniţialei consonantice a cuvîntului articulat (apulobarez *u kanə* dar *u mmelə*, campan *lu lupu* dar *lu llatti* = it. *il cane*, *il miele*, *il lupo*, *il latte*); caracter arhaic al formelor lat. moştenite (*fornus*, faţă de lat. clas. *furnus*); influenţe ale substratului osco-umbric (luc. *attrufu*, nap. *attrafe*< osc **octufri* faţă de lat. *octobr*; pugl. *gljefa*, *gljofa*< osc **glefa* faţă de lat. *gleba*).

D. merid. extreme au ca trăsături proprii: vocalism arhaic (poziţie intermediară între sistemul vocalic sd. şi cel tosc.), cu trecerea vocalelor accentuate lat. *ē*, *ĭ*, *ī*>*i* (*tēla>tila*, *pĭlus>pilu*, *fīlum>fidu*) şi lat. *ō*, *ŭ*, *ū*>*u* (*nŏce>nuci*, *jŭgum>jugu*, *fūmus>fumu*); conservarea vocalelor finale şi a vocalelor pretonice lat.; absenţa vocalei *ə*; transformarea lat. *-ll-* în sunete retroflexe (cal. *kavaḍḍu*, *kavaru*, sic. *stidda*, sal. *bəḍḍa* = it. *cavallo*, *stella*, *bella*); în lexic şi morfosintaxă, puternice influenţe grec., puse pe seama substratului grec (G. Rohlfs, C. Tagliavini, C. Battisti) şi/sau pe seama stăpînirii grec. biz. (G. Morosi, O. Parlangèli, G. Bonfante); schimbări de gen după modele grec. (cal. *pidokkja* fem., sal. *apu* masc., sic. *ariu* masc. = it. *pidocchio* masc., *ape*, *aria* fem.); înlocuirea pf.c. (*passato prossimo*) cu pf.s. (*passato remoto*), probabil sub influenţa aoristului grec; cond. (neräspindit în toate zonele prin formele tipice l. comune), adesea exprimat prin impf. ind. după model grec. (sal. *jeu te lu dava*, cal. *eu partiva* = it. *io te lo darei*, *io partirei*) sau prin impf. conj. (sic. *vulissi*, *vivissi* = it. *vorrei*, *berrei*); num. vigesimal (probabil o relicvă a stăpînirii norm. în Sicilia şi Calabria merid.: *kwattru vintini*, *kwinnitʃi vintini* = it. *ottanta*, *novantacinque*). *O.S.C.*

Italian septentrional, gr. de d. it. N Italiei, N ins. Sardinia, San Marino, Elveţia (cant. Ticino), Franţa (zona frontierei cu Italia), Monaco. Unul dintre cele 3 mari gr. dialectale it. Complex dialectal neomogen, cu 2 subdiviziuni importante în funcţie de substrat (celtic şi venet): gr. galo-italic şi d. venet. După unele clasificări, printre d. **i.s.** s ar număra şi d. istriote. Din punct de vedere genetic, **i.s.** se grupează, în cadrul Romaniei occidentale, cu idiomurile galorom., cu care au în comun păstrarea (în faza veche) a lat. *-s* (conservat izolat pînă astăzi: lig. *matesdi*, venetian *sentistu? fastu?* = it. *martedì*, *senti?*, *fai?*) şi leniţiunea (uneori pînă la dispariţie) a oclusivelor surde lat. intervocalice sau urmate de *r* (lomb. *muneda*, ven. *dso*, lig. *fœgu*, piem. *kavra*, *saun* = it. *moneta*, *dito*, *fuoco*, *capra*, *sapone*) şi a lat. *-s-* (mil. *rizot*, lig. *nazu*, ven. *fuso* = it. *risotto*, *naso*, *fuso*). În comparaţie cu d. tosc., accentuat caracter inovator, mai cu seamă în fonetică. Căderea vocalelor finale lat. cu excepţia lui *-a* (emil. *sudr*, piem. *pejs*, lomb. *tʃaf*, ven. *mjel* = it. *solaio*, *pece*, *chiave*, *miele*); diftongarea lat. *ĕ*, *ĭ* şi *ŏ*, *ŭ* în silabă deschisă (lig. *nzigru*, bol. *kadajna*, *voys* = it. *nero*, *catena*, *voce*); fenomenele metafonice, mult mai puţin răspindite decît în d. centro-merid., au loc numai sub acţiunea lui *-i*, marcînd cu precădere opoziţia de număr (emil. sg. *amour*, *amaur* ~ pl. *amur*, ven. central sg. *boŋ* ~ pl. *buni* = it. *amore*, *-i*, *buono*, *-i*); simplificarea consoanelor geminate (lig. *panu*, lomb. *seña*, piem. *galina*, ven. *padela* = it. *panno*, *secca*, *gallina*, *padella*); ŋ velar preconsonantic sau final (piem. *muŋse*, mil. *leŋgwa*, ven. *paroŋ* = it. *mungere*, *lingua*, *padrone*); africatizarea lat. *kl*, *gl* (piem. *tʃamé*, romagnol *tʃiza*, lig. *dʒasa*, ven. *dʒara* = it. *chiamare*, *chiesa*, *ghiaccio*, *ghiaia*); trecerea unor subst. lat. neutre (*mel*, *lac*, *sal*, *fel*) la fem., spre deosebire de d. tosc. şi de restul d. it., unde sînt masc.; la nom. forme ale pron. pers. din cazuri oblice lat. (bol. *me a deg*, ven. *ti a te dizi* = it. *io dico*, *tu dici*) şi dublarea lor prin forme neaccentuate care preced în mod obligatoriu verbul, cf. fr. *moi je dis* (mil. *ti tu dormet*, bol. *vo a dʒi*, romagnol *me a m'so mes dzo* = it. *tu dormi*, *voi dite*, *io mi sono messo gilè*); forme de pron. pers. sub. aglutinate desinenţei verbale în prop. inter. (mil. *pol?*, lig. *ge vustu ben?*, emil. *a dormel?* ven. *zestu?* = it. *può?*, *le vuoi bene?*, *dorme?*, *sei tu?*) şi uneori la impf. conj. şi cond. (mil. *avesef*, romagnol *kantaresef*, ven. *kantésimono* = it. *aveste*, *cantereste*, *cantassimo*); începînd cu sec. 14, în d. ven. din sec. 18, dispariţia aproape totală a formelor de pf.s. în favoarea celor de pf.c.; imp. negativ redat prin construcţia *non stare* + + *(a)* + *inf.* (ven. *no sta te mover*, emil. *en te star mœver*, mil. *nun stee a parlà*, lig. *nu stamu a kanta* = it. *non muoverti*, *non parlare*, *non cantiamo*; generalizarea gerunziului în *-ando* la toate conj. (piem. *savand*, lomb. *bevand*, emil. *durmand*, ven. *korando* = it. *sapendo*, *bevendo*, *dormendo*, *correndo*); în vocabular, preferinţe pentru inovaţiile lexicale ale lat. vulg. (*fratellus* în loc de *frater*, *testa* în loc de *caput*, *orbus* în loc de *caecus*). *O.S.C.*

Italiană, l. romanică, gr. italorom. 60 mil. vorb. L. oficială în Italia, San Marino, Vatican, Elveţia; l. uzuală în Franţa (Corsica, Alpi, Coasta de Azur), Iugoslavia (Istria, coasta dalmată), Monaco, Argentina, Brazilia, Canada, S.U.A., Etiopia, Libia, Somalia; l. de cultură în Malta. 3 gr. dialectale mari (după G. B. Pellegrini): **i.** septentrional (d. venet şi d. galo-italice: piemontez, ligur, lombard, emilian), toscan (florentin, senez, occidental, aretino-chianaiol, grossetano-amiatin, apuan) şi **i.** centro-meridional (marchigian, umbrian, lazial, ciculano-reatino-aquilan, abruzzez, molisan, pugliez, campan, lucan, salentin, calabrez, sicilian). Alte clasificări ale d. **i.** la B. Biondelli, G. I. Ascoli, C. Merlo, G. Bertoni, E. Pulgram, O. Parlangèli, G. Rohlfs, C. Tagliavini. Conform clasificării genetice curente a l. romanice, d. i. nu alcătuiesc un grup unitar, ci,

despărțite în mod convențional de linia La Spezia — Rimini*, d. sept. se grupează alături de idiomurile Romaniei occidentale, iar cele tosc. și centromerid. alături de cele ale Romaniei orientale. **I.** s-a format în Pen. Italică și Sicilia; granițele de N ale l. coincid aproximativ cu cele politice, cu excepția N și V reg. Piemont (pe văile superioare ale versantului piem. al Alpilor se vorbesc d. frpr. și oc., în Valle d'Aosta — d. frpr.), a N reg. Trentino Alto Adige (unde se vorbesc d. germ. și d. ret. — lad. dol.) și a reg. Friuli-Venezia Giulia (unde se vorbesc d. ret. — friul. și d. slovene). Configurație foarte eterogenă a populațiilor prelat. din Pen. Italică și în consecință a substratului l. **i.**: în N lig., celtic, venet, în actuala reg. Toscana — etrusc, în S — italic (osco-umbric), mesapic, grec, iar în Sicilia — sicul și sican. Pen. Italică, vatră a latinității, a fost cel dintîi terit. romanizat. Lat., inițial vorbită la Roma, a început să se extindă în perioada republicană mai întîi asupra celorlalte idiomuri vorbite în reg. Latium, ajungînd ca în 264 î.e.n. să se impună în întreaga Pen. Italică, iar după războaiele punice și în Sicilia (cea dintîi prov. romană, 241 î.e.n.) și în bazinul medit. Dintre populațiile germanice, mai importanți din punct de vedere lingvistic au fost ostrogoții (regat între 495—553 e.n. cu capitala la Ravenna), longobarzii (dominație între 568—774, mai puternică în N, dar cu importante extinderi înspre S) și francii (N și centrul Italiei, perioada lui Carol cel Mare). Stăpînirea bizantină asupra centrului și S peninsulei (535—1071), cucerirea Siciliei de către arabi (sec. 9), dominația normandă în Sicilia și S Italiei (sec. 11—12) explică diverse influențe asupra l. și d. **i.** În evoluția **i.** se remarcă o scindare în planul raportului dintre l. vorbită — de o tot mai accentuată diversificare, în zeci de varietăți dialectale — și l. scrisă, de o surprinzătoare imobilitate. **I.** literară se caracterizează printr-o serie de trăsături în cea mai mare parte de origine tosc. — florentină: diftongarea lat. *ĕ, ŏ* în silabă deschisă *(pĕde>piede, *cŏre>cuore)*; lat. *au>o (aurum>oro)*; conservarea vocalelor neaccentuate finale lat., cu excepția lui *-u* care se confundă cu *-o (planta>pianta, flumen>fiume, depinxi>dipinsi, scribo>scrivo, lentus>lento)*; închiderea lat. *e* și *o* pretonici *(me(n)sura>misura, securus>sicuro, molinum>mulino)*; sincopa vocalelor lat. posttonice și pretonice mediale mai puțin frecventă *(hedera>edera, generum>genero, tendere>tendere)*; conservarea consoanelor oclusive surde intervocalice lat. *(amicus>amico, sapere>sapere, vita>vita)*, alături de care s-au încetățenit încă de timpuriu numeroase forme cu sonorizare, tipică tratamentului sept. (lat. *acus>ago, spica>spiga, ripa>riva, strata>strada)*; păstrarea opoziției de cantitate consonantică lat. *(carus>caro ~ carrus>carro)*, întărită și prin evoluția gr. consonantice sau prin împrumuturi (*fato*, împrumut, „soartă" *~fatto<factum* „făcut"; *copia*, împrumut, „copie" *~coppia<copula* „pereche"); palatalizarea lat. *kl, gl, pl, bl, fl* în poziție inițială și intervocalică (în acest din urmă caz cu dublare consonantică): lat. *clamare>chiamare, oculus>occhio, glanda>ghianda, plumbum>piombo, nebula>nebbia, flore>fiore, sufflare>soffiare)*; lat. *-kt-, -pt->-it-* *(lacte>latte, septem>sette)*; palatalizarea oclusivelor velare și dentale lat. cu menținerea africatelor (rezultate distincte pentru dentale și velare) *tʃ, ts, dʒ, dz (caelum>cielo, puteus>pozzo, gemere>gemere, medius>mezzo)*; de cele mai multe ori, geminarea africatelor în poziție intervocalică *(doccia, legge, razza, grezzo)*; lat. *l*+iot>λ *(filius>figlio)*, lat. *r*+iot>*j (area>aia, corium>cuoio)*; dispariția lat. *-s*; sistem vocalic cu 4 grade de apertură (7 vocale, cu opoziție între semideschise și semiînchise, nemarcată de ortografie (*pesca* cu [ɛ] „piersică" *~pesca* „pescuit", *botte* cu [ɔ] „lovituri" *~ botte* „butoi"); 21 consoane, printre care *v, s, ʃ, tʃ, ts, dʒ, dz, ɲ, λ* (unele consoane pot fi și duble); 2 semiconsoane (*j, w*); silabă deschisă la finală, cu excepția unor împrumuturi; tendința de geminare a consoanelor la joncțiunea morfemelor, înregistrată sau nu grafic *(dammelo, vattene, a Roma)*; accent liber cu rol fonologic; numeroase cuvinte proparoxitone; dispariția flexiunii cazuale; desinențe vocalice de pl. *(pianta ~ piante, corpo ~ corpi, grande ~ grandi)*; conservarea (la un număr restrîns de subst. numite *nomi sovrabbondanti*) a pl. neutru în *-a*, alături de forma masc. de pl. în *-i* analogică, cu diferențe semantice (*le braccia* „brațele omului" *~ i bracci* „brațele fotoliului, rîului"; *le membra* „membrele corpului" *~ i membri* „membrii"); art. partitiv *(mangio del pane, prende delle mele)*; comparativ cu *più<*lat. *plus*; pron. pers. 3 sg. și pl. din lat. *ille (egli)* și *ipse (esso)*; specializarea formelor lat. vulg. de gen.-dat. pers. 3 sg. și pl. pentru context prepozițional, cu extindere și la nom. *(lui, lei, loro)*, ultimele 2 funcționînd și ca pron. de politețe; pron. dem. ternar *(questo ~ codesto ~ quello)*, cu tendința de reducere la un sistem binar *(questo ~ quello)*; 2 serii de pron. de întărire *(medesimo* și *stesso)*; conservarea dat. *cui*; pron. adverbiale *ne, ci, vi<*lat. *inde, ecce hic, ibi*; 3 conj.; generalizarea desinențelor *-i* (pers. 2 sg.) și *-iamo* (pers. 1 pl.) la ind. prez. toate conj. *(canti, vivi, dormi; laviamo, corriamo, sentiamo)*; lat. *-e/isc->-isc-* la ind. prez., conj. prez. și imp. unor verbe în *-ire (agisco, finisco, punisco)*; menținerea mai frecventă a unor forme tari de pf. lat. *(arsi, feci, ruppi, scrissi)*; desinențe de pf. s. cu reduplicare *(-ette: credette, esistette)*; 2 aux. *(essere, avere)*, la diateza pasivă și *andare, venire (sono venuto, abbiamo letto, è andato perduto, venne proposto)*; cond. cu *habui (canterei, conoscerebbe)*; imp. negativ pers. 2 sg. cu inf. verbului *(non andare!, non toccare!)*; topică liberă; mare productivitate a sufixelor diminutivale, augmentative, peiorative. Cuvinte lat. moștenite numai în **i.** *(litus, munditia, nimbus, omnis)*; elemente de superstrat germanic, din epoci și de origini diverse, adesea greu de identificat (*bando, fiasco, recare, rocca* — gotice, cca 70; *ciuffo, graffiare, milza, schiena, strale* — longobarde, cele mai numeroase, cca 300; *dardo, galoppare, orgoglio, schermire* — france); împrumuturi ar. *(ammiraglio, azzurro, dogana, lambiccо, limone, ragazzo, zucchero)*; elemente grec. biz. *(ancona, galea, gondola, paragonare)*; influență lat. puternică, în special în perioada Renașterii; împrumuturile lat. uneori greu de distins de cuvintele moștenite datorită adaptării fonetice; influență oc.

(în special asupra l. poeziei sec. 12—14); *beltà, gioia, noia, rimembranza, sembianza;* influență fr. de-a lungul întregii evoluții a **l.**, mai ales în evul mediu timpuriu *(avventura, cavaliere, dama, giullo, mangiare, pensiero)* și în epoca iluministă *(civilizzare, concorrenza, economista, pregiudizio, sensibilità);* influență sp. *(complimento, disinvoltura, fanfarone, flotta, lindo);* engl. (tot mai puternică începînd cu sec. 19: *bistecca, drink, film, football, sport);* germ. *(brindisi, kitsch, lager, lanzichenecco, leit-motiv);* îmbogățirea lexicului **l.** și prin aportul considerabil al d. **l.**: *arsenale, lido* (<venețian), *darsena* (<genov.), *lava, sfarzo* (<nap.), *arrangiarsi, bocciare* (<piem.), *mafia, zagara* (<sic.) etc. În ansamblul Romaniei, **l.** prezintă și astăzi cea mai pronunțată fărîmițare dialectală, proces la care au contribuit factori de natură lingvistică (acțiunea l. de substrat și superstrat; influența idiomurilor învecinate; fenomenele de evoluție internă) și extralingvistică (obstacolele naturale; puternica fragmentare politică și administrativă în zeci de republici, ducate, regate, principate; frontierele ecleziastice; rivalitatea dintre orașele-state ale evului mediu *(i Comuni);* luptele permanente dintre diversele grupări și partide politice etc.). D. **i.** sînt în majoritatea cazurilor sisteme lingvistice atît de diferite structural încît de multe ori comunicarea dintre vorb. din arii dial. diferite nu se poate stabili fără apelul la forme apropiate de cele ale **l.** comune. Spre deosebire de d. altor l. romanice aflate deja pe cale de dispariție sub presiunea l. literare, numeroase d.**i.** își mențin încă o remarcabilă vitalitate. (Dintre cele 10 sec. de evoluție aproape autonomă a fiecărei zone dial., doar ultimul, după unirea din 1870, a marcat începutul unei politici de unificare lingvistică a întregii peninsule). Procesul cel mai important în Italia este cel de „italianizare" a d., de înlocuire în tot mai mare măsură a formelor specifice d. și **i.** regionale cu cele ale l. comune. Structură foarte eterogenă, diversificată, a celor 2 gr. dialectale mai mari (**i.** sept. și **i.** centro-merid.), mai unitară a gr. tosc. Argouri, cele mai multe cu **bază dial.**: *baccagghiu, calmone, ciambrico, dubiu'n, furbesco, gai, gaù, iergogen, lingua zerga, mercabul, ravareska, rügin, rungin, tarom, tarom di rusca, tarùsc.* **În** expansiunea sa în diferitele epoci istorice, **l. s-a** interferat cu l. cu care a intrat în contact, în forme dintre cele mai variate (vezi **cocoliche, pidginuri l., sabir**). Cea dintîi atestare a **i.** este *Indovinello veronese* (sfîrșitul sec. 8 sau începutul sec. 9). Incontestabil **i.** sînt frazele inserate în *Placito di Capua** (960); primul text literar de proporții mai mari este compoziția anonimă *Ritmo giullaresco toscano* (a doua jumătate a sec. 12). Mărturiile literare anterioare sec. 14, în ciuda stilului latinizant, trădează neputința de a depăși limitele d. originar și lipsa de unitate a l. scrierilor predantești („siciliana ilustră" a Școlii poetice siciliene, l. poeților religioși umbrieni ai sec. 13, încercarea de creare a unei koine lombardo-emiliano-venete în poezia didactică sept.). Abia prin geniul poetic *(La Divina Commedia)* și filologic *(De vulgari eloquentia)* al „părintelui l. **i.**", florentinul Dante Alighieri, urmat la scurt timp de F. Petrarca și G. Boccaccio, l. literară își construiește noile sale coordonate: bază dialectală tosc. (mai precis **florentină**), pronunțat caracter aulic, non-popular, **elaborare** formală, predilecție pentru **lexicul latinizant, abstract.** Prestigiul deosebit al celor 3 mari scriitori tosc. ai sec. 14 a făcut ca l. scrierilor lor să se impună cu autoritate ca normă și model ale l. următoarelor sec. Problema „italienității", „toscanității" sau „florentinității" l. literare va alimenta timp de sec. polemicile din jurul așa-zisei *questione della lingua**. După 1470, o dată cu primele tipărituri, se face tot mai simțită necesitatea unor lucrări cu caracter normativ (*Prose della volgar lingua* de Pietro Bembo — 1525, gramaticile sec. 16, vocabularul întocmit de Accademia della Crusca — 1612). Spre deosebire de alte l. romanice literare, care au cunoscut etape de evoluție net deosebite, în cazul **i.** literare periodizările lingvistice sînt mai puțin pertinente, întrucît aceasta, perpetuată de-a lungul sec. aproape în exclusivitate ca l. a celor culți, se individualizează prin caracterul său static și prin rigidă aderență la canoanele stabilite încă din sec. 14. Multe trăsături ale celor mai vechi texte **i.** (perfect comprehensibile și astăzi), departe de a fi fost abandonate, dovedesc o mare viabilitate și în epoca mod. Abia după unificarea Italiei, **i.** literară, cucerind tot mai mult teren ca l. națională, devine din ce în ce mai receptivă la influențele dialectale și ale altor l., căpătînd un caracter mai deschis, mai popular. Alfabet lat.; ortografie fonetică stabilită încă din sec. 14 (revizuită în sec. 16 și 19); *ch, gh+e,i* = [k], [g] *(anche, chiaro, lunghe, ghiaccio);* *c, g+e, i* = [tʃ], [dʒ] *(cielo, vicino, gelo, giardino);* *gn* și *gli* = [ɲ] și [ʎ] *(gnocco, sogno, consiglio, figlio);* *sc+e, i* = [ʃ] *(pesce, sciagura);* nu este marcată în scris distincția dintre [ts] și [dz] notate nediferențiat *z, zz* (*azione* [attsjone], *zebra* [dzebra], *pizza* [pittsa], *grezzo* [greddzo]); accentul grav la cuvinte oxitone *(caffè, trovò, felicità),* la monosilabice conținînd un diftong *(già, può, ciò)* și pentru marcarea diferenței de sens în cazul unor monosilabice omonime *è* „este" ~*e* „și"; *dà* „dă" ~*da* „de la"). Vezi și **italiană, influență ~.** *O.S.C.*

italiană, influență ~. S-a exercitat asupra l. romanice și a unor l. neromanice, ca urmare a relațiilor dintre Italia și alte țări (europene sau non-europene). Factorii care au favorizat **i.i.** au fost numeroși, diferiți de la o țară la alta, de la o epocă la alta. Factorii politici (supremația „republicilor maritime" Amalfi, Pisa, Genova, Veneția în bazinul mediteranean — sec. 10—15; războaiele și campaniile militare împotriva Franței, Turciei, Austriei; ocuparea Abisiniei în perioada fascistă), economici (schimburile comerciale pe mare și uscat), religioși (înființarea unor ordine mănăstirești; afluxul mare de pelerini din toate colțurile lumii la Roma, Assisi, Padova) și mai ales cei culturali (succesul operelor literare ale celor 3 mari autori ai sec. 14, Dante, Petrarca, Boccaccio; speciile literare originale — sonetul, cantilena, terțina; arhitectura și artele plastice înfloritoare ale Renașterii și barocului; muzica sec. 17—19; prezența unor artiști și literați la cele mai faimoase curți ale Europei — Leonardo da Vinci, B. Cellini, C. Goldoni în Franța, G. Baretti la Londra,

P. Metastasio la Viena) au contribuit la transformarea it. într-o l. de cultură a Europei, mai ales în perioada renascentistă; adesea, pînă la începutul sec. 19, l. a diplomaților, a corespondenței științifice și artistice, a tratatelor și documentelor oficiale — mai ales în relațiile cu Levantul și cu țările din N Africii. La baza **i.i.** — procese de bilingvism variate: de masă (it., l. oficială pentru vorb. de sd., ret., cat., frpr., oc.) sau individual, de durată sau temporar, cultural sau la nivelul comunicării cotidiene. 2 căi principale de manifestare: una preponderent orală asupra l. din Italia (sd., ret., frpr., cat., oc.), bazinul medit. și al Mării Negre (dalm., scr., grec., tc., ar., malteză, bg., isp. — dʒudezmo) și alta cultă (mai ales în sec. 16) asupra l. romanice (fr., oc., sp., pg., rom.) și neromanice (engl., germ., pol., magh.). Cea mai puternică influență asupra fr. Alături de influența fr. și lat., **i.i.** a contribuit la procesul de reromanizare a rom. Elementele it. au pătruns fie în mod nemijlocit, fie prin filiera altor l. (cum ar fi germ. pentru l. scandinave, de cele mai multe ori fr. pentru rom., sp. pentru pg. etc.), dar această distincție nu poate fi făcută întotdeauna, dată fiind apropierea fonetică dintre împrumuturile directe din it. și cele interromanice. Influența cea mai puternică s-a exercitat asupra lexicului l. romanice occidentale: cuvinte pătrunse sporadic în perioada pre-renascentistă (terminologie maritimă: fr. *accoster*, pg. *acostar*, fr. *brigade*, fr. *pilote*, sp., pg. *piloto*, fr. *révolter*), foarte numeroase în sec. 16—17 (terminologie artistică: fr. *balcon*, sp. *balcón*, cat. *balcó*, fr. *façade*, fr. *fresque*, pg. *afresco*, sp., pg. *filigrana*, fr. *filigrane*, fr. *fugue*, sp., pg. *grotesco*, fr. *grotesque*, fr., sp., pg. *madrigal*, sp., pg. *mosaico*, fr. *mosaïque*; comercială: fr. *bilan*, fr. *risque*, fr. *numero*; militară: sp. *bastión*, cat. *bastió*, pg. *bastião*, fr., sp. *caporal*, sp., pg. *casamata*, fr. *casemate*, fr. *sentinelle*, sp. *centinela*, pg. *sentinela*), mai puține în sec. 18—19 (terminologie muzicală: fr., sp., pg. *con brio*, fr. *libretto*, sp. *libreto*, pg. *livreto*, fr., pg. *maestro*, fr. *mandoline*, sp., cat. *mandolina*, fr., sp., pg. *piano*, fr. *violoncelle*, sp., pg. *violoncelo*, medicală: fr., sp. *influenza*, fr., sp. *malaria*, pg. *malária*). În rom., primele cuvinte it. în scrierile cronicarilor munteni de la sfîrșitul sec. 17 și începutul sec. 18 (Stolnicul Cantacuzino, Radu Popescu), în terminologia gramaticală propusă de Ienăchiță Văcărescu (1787) și Iordache Golescu (1840), în poezia lui I. Heliade Rădulescu, inițiatorul unui curent „italienizant" (începutul sec. 19); în rom. frecvente cazurile de cuvinte it. cu etimologie multiplă (it. și fr.): *faianță, favorit, model, modern, operă*. **I.i.** asupra l. romanice vorbite pe terit. Italiei este prezentă și la nivelul vorbirii curente (mai ales în sd., unde se vorbește de un superstrat it. pentru d. gall și sass.: sass., gall. *dittʃi, ammattsa*, log., camp. *casa, porta*. **I.i.** și în formarea cuvintelor: sufixe de origine it.: it. *-esco* (>fr. *-esque*: *cauchemardesque*). Dintre l. neromanice cea mai puternică **I.i.** asupra germ., scr., engl.; nu rare sînt cazurile de cuvinte it. devenite „internaționale" prin preluarea lor, uneori nealterată, de către majoritatea l. europene (it. *allegro ma non troppo, banca, fascismo, mafia, opera, pizza, sonetto*); **i.i.** asupra maltezei în fonetică (fonemele *p, v, tʃ, ts*; tendința de a atenua aspiratele), morfologie (*-i* desinență de pl. masc.). Destul de puternică și influența d. it. în zonele de interferență cu alte l. sau d. (influență piem. asupra frpr. și oc., ven. asupra friul. și lad. dol., lomb. asupra d. alemanice), în bazinul Mediteranei, d. vorbit de navigatori (influență venețiană asupra dalm. și scr., sic. asupra maltezei). *O.S.C.*

„italiană ilustră", vezi **volgare illustre.**

italiană regională, ansamblu de varietăți teritoriale ale it. comune, rezultate în urma interferenței dintre varianta literară a it. și diversele d. it. aflate în raport de diglosie. Cu excepția zonei centrale a Italiei (reg. Toscana, Lazio), în care diferențele relativ mici dintre l. literară și d. locale au permis apariția mult mai timpurie a varietăților de **i.r.** tosc. și respectiv romană, varietățile regionale din restul Peninsulei s-au conturat îndeosebi după unificarea Italiei cu capitala la Roma (1871), în urma centralizării sistemului cultural și de învățămînt, a numeroaselor schimburi interregionale, a contribuției mass-media și a orașelor importante la procesul de „italienizare" a d. **I.r.** prezintă 4 mari varietăți (fiecare cu subvarietăți): sept., tosc., romană, merid., avînd în comun persistența deprinderilor articulatorii și prozodice proprii fiecărei reg., termeni din d. respective și sensuri particulare ale cuvintelor existente în l. comună. Numeroase trăsături care țin de registrul colocvial, popular al it. se regăsesc în mai toate varietățile **i.r.**: africatizarea lui *s* după *n, l, r* (cu excepția varietății sept.): *fortse, toltse, pentso* = it. *forse, tolse, penso*); pron. pers. sub. înlocuit prin forme pronominale oblice *(lui viene, loro vedono, te che fai?, l'ho preso me)*; dublarea pron. și deicticelor *(a lui gli ci vuole una casa, me l'hanno detto a me questi qui)*; larga folosire a ind. în detrimentul altor moduri pers. *(credo que ha ragione)*; aux. *avere* în loc de *essere (ho potuto andare, come non ci avessimo mai conosciuto, non ricordava d'aversi mai tagliato le unghie)*; preferința pentru diateza activă *(l'hanno ammazzato* în loc de *è stato ucciso)*. La nivelul varietăților regionale se regăsesc foarte multe dintre trăsăturile gr. dialectale corespunzătoare (**vezi Italian septentrional, galo-italic, toscan, italian centro-meridional**). **I.r.** sept,. avînd ca centre importante de iradiere Milano, Torino, Bologna, se caracterizează prin: dispariția opoziției dintre ɛ și *e*, ɔ și *o* accentuați; absența consoanelor geminate *(pako, tapa, dano* = it. *pacco, tappa, danno)*; pronunțarea sonoră a lui *-s-*; africata dentală în poziție inițială cunoaște doar realizarea sonoră (*dzero, dzio* = it. [dzero], [tsio]); fricativizarea lui *ts* și *dz* după vibrantă *(forsa, marso, garza* = it. *forza, marzo, garza)*; it. ʃ îi corespunde *sj (lasjare* = it. *lasciare)*; depalatalizarea it. ʎ și ɲ *(pilja, spenjamo* = it. *piglia, spegnamo)*; tendința (preluată și de it. comună) de a elimina forma de pl. în *-a* a subst. colective *(carra, sacca* = it. *carri, sacchi)*; termeni specific sept.: *balera, dopopranzo, pelare, ostiare, pianoterra, sberla*. Prestigiul varietății regionale tosc., cea mai apropiată de it. literară, se află în prezent într-un evident declin (Florența neumai-aflîndu-se actualmente printre centrele cu mare putere economică, politică, culturală). *Gorgia tos-*

cana ;* pers. 3 pl. ind. prez. în *-ano* la toate conj. *(dicano* = it. *dicono)* şi la conj. prez. în *-ino (dichino* = it. *dicano) ;* consideraţi tipici termeni ca: *anello, bizze, gota, mota, stropicciare.* Varietatea regională romană, vorbită în reg. Lazio, Umbria, Marche, avînd ca principal centru de iradiere capitala şi formată în cea mai mare parte pe baza subd. romanesc*, se bucură în prezent de un prestigiu tot mai mare, ajungînd să influenţeze puternic normele actuale ale it. comune. Numărul mare de imigranţi din toate reg. Italiei a avut consecinţe şi pe plan lingvistic, **i.r.** romană fiind extrem de deschisă influenţelor tosc. şi merid. Particularităţi comune cu **i.r.** tosc.: în fonetică sintactică, geminarea iniţialei consonantice a anumitor cuvinte, precedate de unele adv., prep., interj. *(a kkjeza, o ddio, non e ppju kkwi* = it. *a chiesa, oh, dio, non è più qui) ;* fricativizarea africatei prepalatale *tʃ (paʃe, voʃe* = it. *pace, voce).* Particularităţi comune cu **i.r.** merid.: *-s-* realizat numai surd *(rosa, musika) ;* pronunţia geminată a lui *-b-* şi *-dʒ- (abbile, addʒo* = it. *abile, agio).* Specifice **i.r.** romane sînt considerate distribuţia diferită a it. *ɛ—e, ɔ—o (lettera* — it. *lettera, kolɔnna* — it. *colonna) ;* simplificarea vibrantei geminate *(kore* = it. *corre),* trecerea lui *ʎ* la *j (paja, foja* = it. *paglia, foglia) ;* folosirea prep. *a* în locul prep. *in (a casa, a Via del Babuino* = it. *in casa, in Via del Babuino).* Elemente lexicale (multe preluate din diverse d. centrale şi merid.) puse în circulaţie de **i.r.** romană: *cafone, dritto, fattaccio, pizzardone, sbafare.* Varietatea regională merid. avînd ca centre importante de iradiere Napoli, Palermo, prezintă trăsături comune cu varietatea sept. (dispariţia opoziţiei de apertură vocalică) şi cu cea romană. Sînt proprii: *j* epentetic pentru evitarea hiaturilor *(l'ideja non angora divenda jatto = l'idea non ancora diventa atto) ;* pronunţarea lui *j* după *tʃ, ɲ (tʃjɛko, baɲɲjamo, ʃjentsa* = it. *cieco, bagniamo, scienza) ;* pronunţarea în hiat a semivocalelor *j* şi *w* în cuvinte ca *piano, kuadro* = it. [pjano], [kwadro]; sonorizarea oclusivelor şi africatelor surde după nazală sau *l (kambo, angora, tʃendo, aldzo* = it. *campo, ancora, cento, alzo) ; s* surd preconsonantic pronunţat *ʃ (ʃtare, viʃpo, ʃpagetti* = it. *stare, vispo, spaghetti) ;* preferinţa pentru prep. *a* în locul prep. *di (figlio a, amico a* = it. *figlio di, amico di) ;* folosirea verbelor *tenere* şi *stare* cu sensul lui *avere* şi *essere ;* tendinţa (opusă celei din varianta sept.) de a folosi pf.s. în locul pf.c.; în lexic, elemente specifice: *camera, locare, pezzente, piattofondo. O.S.C.*

italic, vezi **osco-umbric** şi **sicul.**

italoromanic, grup ~, una din subdiviziunile tradiţionale ale Romaniei, cea mai neomogenă şi, în consecinţă, cea mai controversată. Cei mai mulţi îi atribuie toate d. it. şi sd., cărora alţii le adaugă ret. şi dalm., nici una din aceste ipoteze neîntrunind adeziunea tuturor. Nu există nici o trăsătură comună tuturor acestor idiomuri sau măcar tuturor d. it. (cu excepţia celor general romanice). Fărîmiţarea dial. a Italiei (cea mai profundă din toată aria romanică), datorată atît unor cauze lingvistice (sînt invocate în acest sens diferitele substraturi peste care s-a suprapus lat.), cît, mai ales, extralingvistice (în primul rînd evoluţia istorică a terit. Italiei, a cărei unitate statală este realizată abia în sec. 19) a determinat importante divergenţe în stabilirea poziţiei diverselor gr. dial. it. în cadrul Romaniei. După unele opinii, d. it. sept., în ansamblu (P. Bec) sau numai d. galo-italice (C. S. Leonard, L. Renzi), aparţin gr. galorom., alţii (C. Tagliavini) le consideră idiomuri de tranziţie între acest gr. şi **g.i.** W. von Wartburg include d.it. sept. în Romania occidentală şi pe cele centro-merid. în Romania orientală, despărţite de linia La Spezia—Rimini, care taie de la V la E terit. Italiei de-a lungul Apeninilor. Primele păstrează lat. *-s* şi sonorizează consoanele oclusive *-p-, -t-, -k-* şi pe *-s-*, celelalte pierd pe *-s*, dar conservă surdele intervocalice. Cucerirea Italiei de către longobarzi, datorită cărora tosc. se desprinde de gr. d.it. centro-merid., raliindu-se celor sept., şi primatul lingvistic al Toscanei după sec. 13 sînt considerate factori decisivi care au împiedicat constituirea unor veritabile frontiere lingvistice pe terit. it., determinînd propagarea treptată a unor trăsături lingvistice de la S spre N (astfel d.it. sept. pierd *-s*) şi extinderea tipului lingvistic it. pînă la poalele Alpilor (concomitent cu păstrarea în N a unor caractere galorom.: conservarea lat. *pl-, bl-, fl-, kl-, gl-,* palatalizarea lat. *u*). Investigaţii mai recente, de natură tipologică (sincronică), confirmă această evoluţie (G. Francescato). Cantitativ, pe baza unor trăsături considerate tradiţional tipice pentru Romania orientală, distanţele dintre d.it. sept. şi merid. sînt mai mici decît dintre acestea din urmă şi oricare din l. atribuite Romaniei orientale (rom., dalm.). Contestată este şi atribuirea sd., ret. şi dalm. **g.i.** Deşi, prin unele din d. ei, sd. se apropie de d. it. centro-merid. (d. camp.) sau de cele corsicane de tip tosc. (d. de tip gall.-sass.), ea se individualizează prin trăsături conservatoare (evoluţia distinctă a lat. *ē* şi *ĭ* şi a lat. *ō* şi *ŭ*, menţinerea caracterului velar al lat. *k* urmat de vocală palatală). După unele opinii (R.A. Hall Jr., C. S. Leonard), formează, împreună cu d.it. lucan şi sic., un grup romanic (sudic) aparte, considerat a fi primul care s-a desprins din protoromanică. Tentative mai noi, de clasificare tipologică a l. romanice (Ž. Muljačić, G. B. Pellegrini), situează sd., alături de rom. şi fr., în afara aşa-numitei *Romania continua.* Opinii divergente au fost exprimate şi în legătură cu poziţia d. ret.; după o ipoteză mai veche (C. Salvioni, C. Battisti), d. ret. centrale şi răsăritene ar fi d. it. sept. arhaice puternic influenţate de germ.; cei mai mulţi consideră d. ret. un gr. autonom coordonat cu **g.i.** (A. Monteverdi, C. Tagliavini), alţii un subgr. galorom. (P. Bec, C. S. Leonard). Dalm., considerată de majoritatea lingviştilor it. o arie periferică a **g.i.,** realizînd tranziţia spre gr. balcanoromanic, atribuită de alţii (B. E. Vidos, G. Solta) acestui gr., a generat vii discuţii referitoare la poziţia ei în Romania. Opţiunea celor mai mulţi romanişti contemporani este pentru caracterizarea ei ca o limbă—punte între cele 2 gr. romanice. *J.B.M.*

iterativ, vezi **aspect.**

Itineraria, scrieri geografice ale antichității romane tirzii, cuprinzînd descrierea unor drumuri, cu indicarea localităților, a distanțelor dintre ele, a monumentelor și locurilor demne de a fi văzute; sub acest nume sînt cunoscute și relatări de călătorie, în primul rînd ale unor pelerinaje la locurile sfinte ale creștinismului, dintre care cea mai importantă este *Itinerarium Egeriae*. Prezintă de asemenea interes pentru unele particularități lingvistice, apropiate de l. vorbită: *Itinerarium Burdigalense* (sau *Hierosolymitanum*), descrierea unei călătorii între Bordeaux și Ierusalim, efectuată în 333; *De terra sancta*, datorat unui Theodosius (530); *Perambulatio locorum sanctorum* a unui anonim din Piacenza (atribuită în mod eronat unui Antoninus și cunoscută, de aceea, sub numele de *Itinerarium Antonini Placentini*, din jurul anului 570). *I.F.*

Itinerarium Egeriae (Peregrinatio Aetheriae), text lat. în proză, datînd din jurul anului 400 și conținînd relatarea unui pelerinaj în Orientul Apropiat (Pen. Sinai, Palestina, Siria, Anatolia pînă la Constantinopol) și o descriere a serviciilor divine din Ierusalim. Unicul ms., descoperit de J. Fr. Gamurrini în 1884, este incomplet (lipsesc începutul și sfîrșitul — fapt căruia i se datorează incertitudinile privind titlul și autorul — și 2 fragmente interioare, de întindere greu de evaluat). Autoarea, Egeria sau Aetheria (în favoarea primului nume pledează argumente mai puternice), o călugăriță originară din NV Spaniei (sau din S Galliei), încearcă să ofere o operă cu unele pretenții literare, dar, în lipsa culturii clasice, lasă să pătrundă în text numeroase trăsături ale epocii sale; în felul acesta, **I.E.** devine o sursă importantă pentru cunoașterea lat. vulg. (confundă verbele deponente cu cele active, folosește pron. *ipse* și *ille* cu valoare atenuată, apropiată de a unui art., nu stăpînește sintaxa prop. infinitivale, înlocuindu-le cu completive introduse prin *quia*; în vocabular se pot găsi fapte romanice: absența adj. *parvus* „mic", înlocuit cu *pisinnus* sau *modicus*, a subst. *uespera* „seară", înlocuit cu *sera*; *omnes* „toți" este înlocuit cu *toti* etc.). Încercările de a localiza, prin l., patria autoarei au eșuat. *I.F.*

iudeofranceză (*loez occidental*). Variantă a fr. folosită în textele religioase medievale (sec. 11—14) scrise de evrei din diverse centre din S Franței (Narbonne, Marseille, Avignon, Perpignan, Lunel) și din N Franței (Troyes, Paris, Orléans, Corbeil, Dreux). Termenul **i.** introdus de J. Oesterreicher (1896). Cele mai vechi texte sînt glose în care sînt explicate texte ebraice neînțelese de evreii fr.: Glosele lui Gerschon de Metz (960—1082) și Glosele lui Raschi (1040—1105). Alte texte importante: *Marchzor de Vitry* al lui Simcha ben Samuel de Vitry (cca 1200), conținînd 178 de glose. În total, aproximativ 100 de ms. **i.,** scrise cu caractere ebr. Importanța **i.** pentru cunoașterea v. fr. — apreciată diferit. Unii (D.S. Blondheim, R. Levy, L. Kukenheim) consideră că **i.** redă vorbirea populară fr. (comentariile erau făcute într-o l. populară cunoscută de toți), alții (M. Banitt) susțin caracterul livresc al lexicului din traduceri și atrag atenția asupra faptului că editorii gloselor **i.** nu au fost prudenți și au declarat drept fapte **i.** orice cuvînt apărut într-un text iudaic. Banitt numește **i.** „langue fantôme". Sînt acceptate de ambele părți 100 de cuvinte tipice **i.** (unele sînt necunoscute de v.fr., iar altele au numai sens diferit în **i.**). *M.S.*

iudeoitaliană. Variantă a it. folosite de evreii din Italia. La fel ca isp., **i.** are 2 variante: una literară, folosită în traducerea sau comentarea diverselor texte religioase medievale (sec. 12—16), și alta vorbită în comunitățile evreiești it. din sec. 19—20. Varianta vorbită are diverse varietăți regionale: iudeopiemonteză, iudeomantovană, iudeovenețiană, iudeoferrareză, iudeomodeneză, iudeoflorentină, iudeolivorneză, iudeoroman(esc)ă. Pentru originea **i.** — 2 păreri. Una consideră că **i.** medievală s-a dezvoltat direct din lat. tîrzie și a avut inițial trăsături marchigiano-umbro-romane, cu predominarea elementelor romane (la Roma era centrul iudaismului din Italia). Ulterior s-ar fi dezvoltat o koiné **i.** pe fond roman în terit. din N Italiei (Toscana, Piemont, Veneția), care s-a modificat sub influența d. locale și a dus la apariția varietăților menționate. Cealaltă părere consideră că omogenitatea **i.** medievale se datorează metodelor didactice și hermeneutice care au stat la baza gloselor din comentariile *Bibliei* **i.,** iar varietățile regionale actuale sînt d. it. care păstrează, datorită izolării evreilor, o serie de arhaisme. Textele vechi **i.** erau scrise cu caractere ebr., aveau un nucleu de cuvinte ebr. (adesea adaptate la sistemul it.) și unele fapte sintactice de origine ebr. datorită traducerii fidele a *Bibliei*. Dintre textele vechi **i.** se detașează prin valoarea ei literară o elegie de la sfîrșitul sec. 12— începutul sec. 13. Varietățile regionale actuale se caracterizează prin arhaismul lor în comparație cu d. it. vorbite de creștini, prin existența unor elemente dial. din alte reg. ale Italiei și prin elemente străine inexistente în d. it. (cuvinte ebr. în toate varietățile, isp. în iudeolivorneză și din idiș în iudeovenețiană). *M.S.*

iudeoportugheză, variantă a pg. vorbite de evreii expulzați din Portugalia la începutul sec. 16 și stabiliți în diverse orașe europene din Olanda, Italia, Franța și Germania. Astăzi dispărută. S-a păstrat timp mai îndelungat (sec. 18) la Amsterdam, Livorno, Hamburg și în Bavaria. Singurele urme de **i.** sînt nume de fam. și cîteva cuvinte, folosite de obicei în argoul urmașilor evreilor pg. Caracter arhaic. Cea mai bine cunoscută este **i.** din Livorno (sec. 18), variantă folosită într-o colonie în care se vorbeau și isp. și iudeoitaliana. Între **i.** și isp. a existat pînă în sec. 18 o distribuție în folosirea celor 2 idiomuri: **i.** a fost l. actelor oficiale, a legilor și regulamentelor (datorită preponderenței numerice a evreilor portughezi), iar isp. datorită prestigiului producțiilor literare, a fost l. literaturii sacre și profane (apare aproape în exclusivitate pe pietrele funerare). Între **i.** și isp. și iudeoitaliană influențe reciproce care au dus la forme hibride în **i.,** mai ales în morfologie (foarte multe forme duble, din care una era sp. sau it.; schimbări de gen; adv., prep. și conj. sp. sau it.; construcții pasive cu *ficar* — calc după construcțiile sp. cu *quedar*) și mai puțin în fonetică (neutra-

lizarea opoziţiei *b~v* — influenţă sp., *ja>a* în sufixele *-ancia/-encia* — influenţă it.). *M.S.*

iudeoromanice. Variante ale idiomurilor romanice folosite de evrei în anumite condiţii social-istorice (iudeocatalană, iudeofranceză, iudeoitaliană, iudeoportugheză, iudeoprovensală, iudeospaniolă). Între diversele **i.** se pot distinge: **i.** dispărute (iudeocatalana, iudeofranceza, iudeoprovensala chiar în evul mediu, iudeoportugheza în sec. 18) şi altele care sînt încă folosite (isp. şi iudeoitaliana, ultima mai puţin); **i.** vorbite în afara graniţelor l. bază (isp., iudeoportugheza); **i.** cu 2 variante, una scrisă şi una vorbită (isp., iudeoitaliana, iudeoportugheza) şi altele cu o singură variantă (scrisă: iudeocatalana, iudeofranceza, iudeoprovensala). Variantele scrise se caracterizează prin calchierea unor structuri sintactice ebraice şi prin calcuri semantice după ebr. (de aceea ele sînt numite şi l. calc), iar variantele vorbite printr-un arhaism pronunţat determinat de izolarea evreilor în comunităţi distincte de populaţia creştină sau mahomedană. În legătură cu originea **i.** scrise s-au emis 2 păreri: una (D. S. Blondheim, U. Cassuto, M. Weinreich) consideră că a existat un idiom romanic comun dezvoltat dintr-o iudeolatină care a evoluat alături de l. romanice, iar alţii cred că omogenitatea **i.** medievale se datorează metodelor didactice şi hermeneutice care au stat la baza gloselor din comentariile Bibliei. *M.S.*

iudeospaniolă. Variantă a sp. folosite de evreii din Spania pînă la expulzarea lor din sec. 15 şi de urmaşii acestora în diverse ţări. 2 variante, cu istorie şi particularităţi diferite: una folosită în traducerile biblice şi în explicaţiile textelor liturgice şi biblice (ladino) şi alta vorbită (dʒudezmo) în Turcia, Grecia, Bulgaria, Iugoslavia, România, Maroc, SUA, Israel şi, izolat, în alte ţări; 400 000 vorb., în mare majoritate bilingvi (în 1900, din cei 360 000 vorb. marea majoritate erau unilingvi). Ladino a apărut încă în Spania (sec. 13), înainte de expulzarea evreilor de către regii catolici (1492), în timp ce dʒudezmo s-a conturat la un secol după stabilirea evreilor în alte ţări (cca 1620). Domenii de utilizare diferite: ladino nu a fost vorbită niciodată, fiind folosită numai în scris, dʒudezmo a fost şi este l. de conversaţie, dar este utilizată şi în scris (diverse grade de folosire, în funcţie de ţări: în Israel — conversaţie familială, publicaţii, emisiuni de radio, în celelalte ţări, ca l. de conversaţie familială numai în unele oraşe). Ladino începe să fie abandonată (în Olanda şi S. Franţei — părăsită în sec. 19), dʒudezmo în multe oraşe balcanice nu mai este vorbită de tineri, iar în Maroc cedează în faţa sp. Ladino este unitară, dʒudezmo are diverse varietăţi: hakitía, tetauni în Maroc şi cîteva în Pen. Balcanică, unde se disting 2 arii (una mai arhaică în NV şi alta inovatoare); în plus, fragnol[2]. Ladino se caracterizează prin existenţa unei sintaxe semitice determinată de traducerea literală din ebr. a *Bibliei* şi prin unele cuvinte ebr., în timp ce dʒudezmo prezintă o serie de arhaisme şi de inovaţii faţă de sp. mod. determinate de evoluţia acestei variante în izolare faţă de restul domeniului sp. Literatură populară orală (proverbe, romanţe, ultimele importante pentru folclorul sp.) şi scrisă (cîntece religioase), texte biblice traduse, comentarii cu caracter religios şi moral, dintre care se detaşează *Regimiento de la vida* de Moseh Almosnino (1564) şi *Me'am Lo'ez*, comentariile bibliei începute de Iacob Kuli (sec. 18), „enciclopedia populară" a sefardiţilor din Orient. Sistem de scriere *(raši)* derivat din alfabetul ebr. *M.S.*

Î

întărire, pronume şi adjectiv de ~. În lat. *ipse, ipsa, ipsud* face parte din clasa pron. dem., alături de pron. de identitate *idem*. În lat. tîrzie *ipse* şi în majoritatea l. romanice urmaşii lui *ipse* cumulează ambele valori. Numai rom. prezintă un pron. şi adj. de **î.** diferit de pron. de identitate *(acelaşi)*. Flexiune în pers. *(însumi~însuţi~~însuşi~înşine~înşivă~înşişi)*, gen *(însumi~însămi)*, număr *(însuşi~înşişi)* şi caz (la fem. sg. *însămi~însemi*). Provine din lat. *ipse* urmat de formele de dat. ale pron. pers. şi reflexiv *mihi, tibi, sibi*. Forma de pl. fem. *înseşi* concurată de *însele* (*inse-* + *-le*, dat. pron. pers. 3 pl.). În l. veche forme mai numeroase prin adăugarea particulei *-şi* la orice fel de pron. pers. *(noişi, mineşi)*. În l. mod. apare însoţit întotdeauna de pron. pers., ceea ce-i conferă statut de adj. *(eu însumi, noi înşine)*. *S.R.K.*

J

jăcara *(jacarandina)*, termen sp. vechi, începînd din sec. 16, pentru „argou". A însemnat la început „reuniune de ticăloşi, proxeneţi". *M.S.*

jaleira, argou galic. profesional. Spania (prov. Pontevedra). *M.S.*

jarcha *(jarǰa)*, strofă în mozar. adăugată la sfîrşitul unor poezii lirice numite *muwaššaha* scrise în ar. sau ebr. Cea mai veche **j.** păstrată pare a fi compusă înainte de 1042; cele mai multe datează de la sfîrşitul sec. 11 şi din sec. 12. Au fost publicate 60 de **j.** (40 în texte ar., 20 în texte ebr.). Fragmentele sau cuvintele izolate romanice cuprinse în **j.** prezintă dificultăţi de lectură şi de interpretare, determinate de folosirea alfabetului ar., neadecvat pentru notarea vocalelor, şi deoarece copistul — arab sau evreu — nu înţelegea cuvintele romanice pe care le reproducea. Importanţa **j.** este dublă: din punct de vedere literar ne pune în contact cu una dintre cele mai vechi poezii lirice din Romania, iar din punct de vedere lingvistic conţin unicele probe de mozar., cu arhaisme necunoscute sau nefrecvente în literatura hispanică de mai tîrziu. *M.S.*

jargon, cea mai veche denumire fr. a argoului răufăcătorilor (sec. 15). *S.R.R.*

jarǰa, vezi **jarcha.**

javanais, argou fr. de la mijlocul sec. 19 (inserează *-av-* după fiecare consoană: *gravosse* = *grosse*). *S.R.R.*

jerga, termen sp. pentru „argou", atestat din sec. 18; pare să provină din fr. *jargon*. *M.S.*

jerigonza, termen sp. vechi pentru „argou". Provine din v.oc. *jergons*, atestat în sec. 13 în *Donat provençal* ca „vulgare trutannorum" şi care pare a proveni din fr. *jargon*. *M.S.*

Jireček, linia ~, graniţă stabilită, în 1893/1902, de istoricul ceh C. Jireček, între zonele de civilizaţie (sau influenţă) greacă — la S — şi romană — la N — din Pen. Balcanică în antichitate, pe baza locurilor unde s-au găsit inscripţii în l. greacă, respectiv lat. Demarcaţie confirmată de cercetările ulterioare, cu unele retuşuri şi nuanţări bazate tot pe studiul inscripţiilor (Al. Philippide, H. Mihăescu) sau al toponimiei (P. Skok); rezultate asemănătoare în cercetarea epigrafică independentă a lui V. Pârvan. În linii mari **l.J.** coincide cu graniţele din sec. 1—3 ale prov. Dalmatia şi Moesia (Superior şi Inferior) cu Macedonia şi Tracia: ea porneşte de la Marea Adriatică la S de Lissus (Lesh) şi merge aproape orizontal spre E, pe cursul riului Drin (Drini), pînă la S de Scupi (Skopje), urcă apoi oblic spre NE pînă la SE de Naissus (Niš) şi Remesiana (Bela-Palanka), coboară puţin pe la N de Serdica (Sofia), de unde devine iar aproape orizontală urmînd creasta Munţilor Haemus (Balcani) pînă spre Marea Neagră, urcă pe litoralul ei pînă la N de Odessos (Varna) şi înconjoară, mai sus de această localitate, coloniile grec. din Dobrogea. Contestată uneori în ce priveşte valabilitatea criteriului folosit (l. inscripţiilor) şi, mai ales, posibilitatea de a se trage concluzii pentru l. vorbită, în speţă pentru romanizarea efectivă a (grosului) populaţiei de la N de **l.J.** Acceptată, în general, ca reper orientativ important, dar cu amendamentul admiterii anumitor regiuni bilingve greco-lat. în ambele zone (Al. Philippide, C. Patsch), îndeosebi ca porţiuni de tranziţie (H. Mihăescu). *M.M.*

jobelin, argou fr. al răufăcătorilor folosit în sec. 15—16; folosit pentru prima dată cu acest sens de F. Villon, care a scris cîteva balade în **j.** *S.R.R.*

Joret, linia ~, traseul izogloselor care marchează — în N terit. de l. fr. — limita merid. a 2 fapte de ordin fonetic: menţinerea nepalatalizată a lat. *k, g* + *a* şi evoluţia lat. *t, k* + *iot, k* + *e, i* la *tʃ*. Porneşte în Franţa de pe coasta vestică a dep. Manche (Bricqueville-sur-Mer) şi se sfîrşeşte în Belgia în apropiere de Mons. Stabilită de Charles Joret, în 1883. *S.R.R.*

joual, varietate populară a fr. canadiene, folosită la Montréal, corespunzînd stratului social cu nivelul de instrucţiune cel mai scăzut, al cărei nume provine din pronunţarea fr. *cheval*. Se caracterizează prin fonetisme şi forme arhaice *(icitte* = fr. *ici, moé, toé* = fr. *moi, toi, drette* = fr. *droite)*, dar mai ales prin invazia de anglicisme în domeniul foneticii, morfologiei şi sintaxei; eliminare de vocale şi consoane, ceea ce determină dispariţia unui număr mare de silabe. A fost asemuit cu un pidgin. Întrebuinţat în literatură de Jacques Renaud, Marie-Claire Blais, Jacques Godbout, Michel Tremblay. *S.R.R.*

Jurămintele de la Strasbourg *(Les Serments de Strasbourg)*, 14 februarie 842, cel mai vechi text

redactat în fr. păstrat pînă azi, cel mai vechi document de l. romanică. Pactul încheiat între 2 dintre nepoții lui Carol cel Mare, fii ai lui Ludovic cel Sfînt: Carol Pleșuvul, rege al Franței (840—877) și Ludovic Germanicul, rege al Germaniei (817—843), împotriva celui de-al treilea, Lothar, cu titlul de împărat al Occidentului, dar stăpînind doar reg. centrale ale fostului imp. carolingian (840—855). Păstrat în cronica lat. a lui Nithard, scrisă la puțină vreme după ce avusese loc evenimentul și transmisă printr-o copie din sec. 10 (azi la Biblioteca Națională din Paris). 2 părți: prima în *romana lingua*, cealaltă în *teudisca lingua* (vechea germ. de sus), cuprinzînd fiecare jurămîntul regelui (în l. romanică cel al lui Ludovic pentru a fi înțeles de soldații lui Carol și în l. germanică cel al lui Carol pentru a fi înțeles de soldații lui Ludovic) și jurămîntul comandanților de armată. După l., textul a fost considerat ca provenind din N Franței (versiunea romanică fiind atribuită lui Nithard — G. Paris), din SV (probabil d. poitevin — G. Lücking, E. Koschwitz, A. Wallensköld, A. Ewert; poitevin sau oc. sept. — A. Castellani), din SE (d.frpr. — H. Suchier), din E (loren — A. Tabachovitz) sau scris într-o l. artificială convențională, orice efort de localizare fiind inutil (F. Lot, A. Monteverdi). *S.R.R.*

juxtapunere. În lat., **j.** se folosea deseori ca procedeu stilistic, pentru a marca o acumulare *(omnia facta, scripta, dicta, promissa, cogitata Caesaris)* sau o opoziție *(non multi cibi hospitem, multi ioci)*, în formule uzuale, adesea solemne, grupînd 2 sau mai multe noțiuni asociate prin raporturi de sinonimie sau de antonimie *(dare, donare; dare, dicare)*, în construcții anaforice *(nihil est uirtute formosius, nihil pulchris, nihil amabilius)* etc.; în frază, **j.** are de cele mai multe ori valori expresive *(uis tu mari, uis terra, uis acie, uis urbibus oppugnandis experiri uirtutem?; nos indicamus, uos laudatis)*. În l. romanice **j.** are, în general, aceleași valori stilistice ca în lat. Coordonarea prin **j.** se realizează frecvent atît în prop. (între 2 părți de prop. de același fel: rom. *Ea e tristă, singură, bolnavă și totuși zîmbitoare;* fr. *Elle est triste, seule, malade et cependant souriante)*, cît și în frază (între 2 prop. de același fel: rom. *Deși a respectat traseul, a realizat cel mai bun timp și nu a avut nici un punct penalizare, totuși n-a cîștigat cursa; it. Gli architetti si ispirano agli edifici antichi, i poeti imitano l'antica poesia)*. Subordonarea prin **j.** apare rar în cadrul prop., la apoziție (lat. *Alexander, rex Macedonum,...*; rom. *Șefului de secție, un inginer, i s-au înmînat două diplome de inventator)* și la numele predicativ din prop. nominale (rom. *Vorba multă, sărăcia omului; Ea frumoasă?*). În frază, **j.** apare frecvent ca procedeu al subordonării (sp. *Hace cinco años, estaba más fuerte)*; pot fi juxtapuse mai multe tipuri de subordonate: apozitiva (rom. *Am uitat să-ți spun ceva: s-a întors mama din concediu)*, condițională (rom. *Ai carte, ai parte*), concesiva (rom. *Fie pregătite și acestea, eu tot nu mă mișc de aici;* sp. *Ante todo, quiérame o no me quiera, eso de la hipoteca no puede quedar así*), cauzala (fr. *Tu devrais te dépêcher, on t'attend*). *C.L.*

K

kréyol, vezi **creolă franceză.**

kriyòl (crioule, kriôi), creolă pg., varietate a d. africano-costeiro. Senegal (fostă posesiune fr.), prov. Casamanca; 50 000—57 000 vorb. (surse diferite). Trăsături comune cu d. creole pg. din Golful Guineea (annobonez, forro). Influență negroafricană (maninka și wolf, l. vorbite în Senegal) și fr. *C.L.*

kwinti, vezi **bush negro.**

L

La Spezia—Rimini, linia ~, în clasificarea* genetică curentă a l. romanice, frontiera dintre idiomurile romanice orientale (d.it. centro-merid. şi tosc., rom., dalm.) şi cele occidentale (d.it.sept., l. iberorom., l. galorom., d. ret.). W. von Wartburg, primul care a precizat (1936) această frontieră, a identificat-o cu o linie care traversează Italia de la V la E, între actualele localităţi La Spezia şi Rimini, prelungindu-se peste Adriatică, reprezentată de fascicula de izoglose generate de tratamentul lat. *-s* şi al consoanelor oclusive lat. *-p-*, *-t-*, *-k-* şi al lui *-s-*. În viziunea lui Wartburg, **l.S.—R.** marchează prima mare diferenţiere dialectală a lat. care, încă din sec. 3 e.n., s-ar fi scindat în 2 arii opuse: Romania orientală (terit. situate la S şi E de **l.S.—R.** — Italia peninsulară, prov. romane balcanice) şi Romania occidentală (terit. din N şi V liniei — N Italiei, Gallia, Raetia, Iberia, Africa). Prima se caracterizează prin pierderea lat. *-s* şi conservarea oclusivelor lat. surde şi a lui *-s-*, cealaltă prin conservarea lat. *-s* şi sonorizarea surdelor intervocalice (Sardinia şi Corsica rămîn în afara acestei diviziuni, prin opţiunile lor conservatoare în ambele cazuri). Cercetări ulterioare au adus importante precizări privind cronologia şi traseul acestei frontiere. Prin analiza top. germanice şi sl. din terit. dintre M. Adriatică şi Dunăre, E. Kranzmayer a formulat ipoteza existenţei unui idiom romanic independent, dispărut de timpuriu, în fosta prov. romană Noricum, numit romanică nord-orientală, deplasînd astfel graniţa dintre Romania orientală şi occidentală mult mai spre N peste Adriatică, între Triest şi Dunăre. În ceea ce priveşte terit. Italiei, F. şi R. Politzer au demonstrat că fenomenul sonorizării surdelor intervocalice nu s-a consolidat în cîmpia Padului pînă la sfîrşitul sec. 8, perioadă căreia ei îi atribuie stabilirea acestei izoglose de-a lungul ţărmului sept. al Padului, deci mai la N de **l.S.—R.** Pe de altă parte, ipoteza unei relaţii genetice între sonorizarea occidentală a surdelor lat. intervocalice şi fenomenele de aspirare a lor din S **l.S.—R.** (vezi **gorgia toscana**) formulată de H. Weinrich, ca şi aceea a conservării pl. în *-s* în arii it. tradiţional atribuite Romaniei orientale, avansată de P. Aebischer, au adus noi lumini asupra vechimii şi ritmului procesului de constituire a frontierei dintre cele 2 Romanii. Imaginea unei **l.S.—R.** clare se impune astfel a fi mult revizuită. Mai adecvată este presupunerea (Ž. Muljačić) unei vaste arii de tranziţie pe terit. Italiei (**l.S.—R.** — diagonala Roma—Ancona) între cele 2 inovaţii, venite una din N (sonorizarea surdelor intervocalice) şi alta din S (pierderea lui *-s*), care definesc cele 2 mari arii ale Romaniei. *J.B.M.*

labiale, consoane ~. În lat. **c.l.** erau *p*, *b*, *m* şi semiconsoana *w*. În trecerea de la lat. la l. romanice, lat. *w-* (ca şi *ω-* din împrumuturile germanice) este supus procesului de consonantizare. Vezi şi **betacism, leniţiune, semiconsoane.** *S.R.R.*

labialitatea vocalelor. Trăsătură redundantă în lat. clas., subordonată localizării: vocalele anterioare erau nelabiale (nerotunjite), cele posterioare erau labiale (rotunjite); lat. *a* era indiferent faţă de **l.** Diferit de lat. se comportă idiomurile galo-rom., d. galo-italice, unele d. ret. (eng. s., lad.dol.), unde, în urma palatalizării* lat. *ŭ* şi a unor procese legate de aceasta, **l.v.** se combină cu anterioritatea creînd o serie nouă de vocale [œ, ɸ, y]: fr. *coeur*, *feu*, *mur*. Vocale anterioare labiale există şi în unele d. it. merid. şi pg. (azorian). Vezi şi **localizarea vocalelor.** *S.R.R.*

labializare. Afectează sporadic în l. romanice evoluţia unor vocale nelabiale transformîndu-le în labiale *(debere*>it. *dovere*, *de mane*>it. *domani)*. În fr. se labializează v. fr. [ə] care stă la baza lui *e* mut, transformîndu-se dintr-o vocală nelabială centrală într-una labială anterioară, asemănătoare fr. [œ]. *S.R.R.*

labiodentale, consoane ~. Singura **c.l.** din lat. era *f;* rom., it., d. ret., fr., oc., pg. îi opun o pereche sonoră, *v*, care apăruse în lat. vulg. în urma fricativizării lat. *-b-* sau consonantizării lat. *w-*. *V* lipseşte din consonantismul sp., cat., gasc. şi sd., din unele d.it. de S. Vezi şi **betacism, laringale, consoane ~.** *S.R.R.*

labiovelare, consoane ~. C.l. din lat. /k^w/, /g^w/ (relativ rar), invariante monofonematice, se reduc în lat. vulg. la velarele corespunzătoare atunci cînd sînt urmate de *o*, *u (equus*>*ecus)*; îşi pierd labialitatea în aproape întreaga Romanie şi atunci cînd sînt urmate de *e*, *i*, dar şi-o menţin în gasc., unele d. ret. şi fr. (valon liégeois) şi sporadic în it. (*quindecim*>fr., oc., cat., pg. *quinze*, sp. *quince*, cu *k*, dar it. *quindici*, cu [kw]); în rom., dalm., k^w + *e*, *i* urmează procesul de palatalizare

a lui *k + e, i* (*quaerere*>roni. *cere*, dar it. *chiedere*, v.fr., oc., cat. *querre*, sp., pg. *querer*); în sd. k^w + *e, i*>*p* sau *k*; urmate de *a*, **c.l.** s-au scindat în secvenţe bifonematice în dalm., it., ret., gasc., cat., sp. şi pg., dialectal în fr. (valon liégeois): *kw* (**lat.** *quattuor*>it. *quattro*, gasc., cat. *quatre*, sp. *cuatro*, pg. *quatro*, cu unele reduceri la *k*: *quattuordecim*>cat., pg. *catorze*, sp. *catorce*), îşi menţin doar velaritatea în fr. şi oc. (*quatre*) şi uneori în rom. şi sd. (*quando*>rom. *cînd*, sd. *kando*), devin labiale pierzîndu-şi velaritatea în rom. şi sd. (*quattuor*>rom. *patru*, sd. *battoro*); diferenţa de tratament a lat. k^w+*a* în rom. şi sd. s-ar putea explica prin atragerea cuvintelor din seria *quando, qualis, quam*, probabil datorită frecvenţei lor, de către seria *quid, quem, quomodo*, unde labialitatea s-a pierdut. *S.R.R.*

ladină, vezi **engadinez, retoromană.**

ladină dolomitică (ladino-atesin), subgr. de graiuri ret. (gr. ret. central). N Italiei. 4 graiuri: fassan, gaderez, gardenez, livinallonghez. Diftongarea diferită de cea din celelalte d. ret.: lat. *ĕ*>*je*, păstrat în liv. în silabă deschisă (*felem*>*fiel*), dar redus la *e* în restul **l.d.**; la fel lat. *ŏ*>*wo* (*focus*>*fuok*, dar *corpus*>*korp* în silabă închisă), dar în gad. *wo*>*oe*; lat. *ē, ō* se diftonghează numai în silabă deschisă, diftongii rezultaţi (*eį, oų*) păstraţi numai în liv. (*acetum*>*ažei, florem*>*flou*); lat. *a* accentuat se palatalizează, la fel ca în eng.s. şi în fr. (*pacem*> *pes*) în liv. şi gad. numai în cuvinte oxitone (în fass. şi gard. în orice poziţie); palatalizarea lat. *u*>*y*, ca în eng. s., există numai în gad. (în restul domeniului se păstrează): *luna*>*lyna*, *loena*, dar şi *luna*; menţinerea diftongului lat. *au* ca în surs., friul. (*aurit*>*aura*); palatalizarea generalizată a lat. *k+a, g+a* (ca în eng.s., surs., friul., fr.) devenite medio-palatale (păstrate în gad.) şi *tʃ, dʒ* (scrise *ci, gi*) în l. mod.: *caballus*>*ciaval, gallus*>*gial*; pierderea tîrzie a apendicelui velar al lat. k^w, spre deosebire de celelalte d. ret. (*quaerere*>*keri, quod*>*ko*); păstrarea (în fass. şi gard.) a distincţiei dintre dat. şi ac. pron. pers. accentuate pers. 1 şi 2 sg., la fel ca în surs., friul. Substrat ilir şi venet, greu de detectat. Influenţă it. (it. lit., d. trentin şi veneţian) în lexic; prin intermediul d. it. au pătruns şi elemente germanice (gotice, longobarde şi france) şi germ. (mai ales în gad. şi gard.) din Tirolul de Sud. Lipsesc textele vechi. Cel mai vechi document un „registru păstoresc" din Laces (Val Venosta) datînd de la jumătatea sec. 14, pierdut (au rămas numai cîteva fraze copiate). Recent s-au descoperit texte din sec. 16 în gad. şi liv. Literatură dial. sau destinată învăţămîntului religios modestă (mai dezvoltată în Val Gardena). Lipseşte aproape total literatura populară. După al doilea război mondial şi după obţinerea autonomiei reg. Trentino-Alto Adige s-a început experimentarea predării **l.d.** în şcoala elementară din Val Gardena şi Val Badia. *M.S.*

ladino, variantă a isp., folosită în traducerile biblice şi exolicaţiile textelor medievale liturgice şi biblice. Nu a fost vorbită niciodată şi nici nu a avut variante regionale. Apărut în Spania (sec. 13), **l.** este anterior variantei dʒudezmo. În prezent, proces de abandonare (în Olanda şi Franţa a fost părăsit în jurul lui 1860). Trăsătura fundamentală a **l.** — prezenţa a numeroase calcuri după ebr. (datorită traducerii fidele a originalului ebr.): sintactice şi semantice (*paz* înseamnă „pace" dar şi „stare de sănătate", „plenitudine"). De aceea a fost numit şi *judéo-espagnol calque* (H. V. Sephiha). Păstrează unele arhaisme sp.: morfologice (desinenţele *-ades, -edes* pers. 2 pl. ind. şi conj. prez.) şi lexicale (cuvinte sp. atestate numai în traducerile evreieşti ale *Bibliei*). Multe cuvinte ebr. A influenţat dʒudezmo (în care unele cuvinte ebr. au pătruns prin **l.**). *M.S.*

ladino-agordin (ladino-venet), subgr. de graiuri ret. (gr. ret. central), considerat de unii grai de tranziţie între ret. şi subd. trevisano-feltrino-bellunez. Italia N. *M.S.*

ladino-anaunic, subgr. de graiuri ret. (gr. ret. central). N Italiei. 2 graiuri: nonez şi solandro. *M.S.*

ladino-atesin, vezi **ladină dolomitică.**

ladino-cadorin, subgr. de graiuri ret. (gr. ret. central). N Italiei. 3 graiuri: ampezzan, din Cadore şi Comelico. *M.S.*

ladino-venet, vezi **ladino-agordin.**

laísmo, folosirea abuzivă în sp. a pron. pers. 3 sg. în formele de fem. (*la, las*) pentru exprimarea compl. indirect, în loc de *le, les*, forme etimologice comune pentru cele 2 genuri (*la dieron una carta, las dijeron que no*). **L.** se produce mai ales în Castilia. A existat o modă „laistă" pînă în sec. 18, dar reacţia a fost mai rapidă decît la *leísmo*. Condamnat de Academia Spaniolă (1796). *M.S.*

langage bigorne, vezi **bigorne.**

langue d'oc (*(lenga d')oc*), denumire a l. oc. atestată din 1290 (*lingua d'oc*), de la adv. de afirmaţie „da"<lat. *hoc*, după un procedeu răspîndit în evul mediu şi făcut celebru mai ales de Dante, în opoziţie în special cu fr. — (*langue d')oïl (d'oui)*. De aici şi termenul *occitan*, atestat din 1302 în cancelaria regilor Franţei (de unde şi *Occitania*), reluat în sec. 19 sub diferite forme (*occitanique* 1803, *occitanien* 1819, *óucitan* 1880 la F. Mistral, din nou *occitan* din 1890), şi respectiv numele prov. *Languedoc* (de la care provine numele d. lang.). *I.V.R.*

langue d'oïl (*d'oui*), denumiri date în lingvistică şi filologie l. fr., după forma adv. de afirmaţie din l. veche, respectiv mod. Dante a fost cel dintîi care a făcut distincţia între fr., oc. (*oc*, vezi **langue d'oc**), it. (*si*) pe baza acestui criteriu. *S.R.R.*

langue verte, denumire fr. pentru argou folosită pentru prima dată în dicţionarul de argou al lui A. Delvau, 1866. *S.R.R.*

languedocian, d. oc. (gr. oc. merid.). S Franţei (aprox. vechea prov. Languedoc). D. oc. cu cea mai considerabilă extensiune geografică (şi mai mare pînă în sec. 16, după care din **l.** s-ar fi desprins d. prov.; pînă în sec. 17 ar fi inclus şi graiul din ţinuturile Nîmes şi Uzès, actualmente cu caracter preponderent prov.). Graniţa cu l. cat. — puţin clară (zonă de interferenţă; graiurile din Capcir — caracter mixt cat.-**l.**); enclavă cat. în domeniul **l.** în vechile prov. Roussillon şi Cerdagne (dep. Pyrénées-Orientales), unite pînă în 1659 cu Catalonia. Caracter neomogen: în cadrul bipartiţiei E—V a oc., cea mai mare parte a **l.** ocupă o

poziție intermediară între cele 2 complexe supradialectale în care se grupează majoritatea d. oc. — arv.-medit. (E și N) și aq.-pir. (V) —, prezentînd trăsături comune cu fiecare din ele; aria l. de N și NE constituie așa-numita oc. centrală; din cele 4 subd. ale l., subd. l. (aquitano-)pirineic (merid.) (SV: dep. Aude, Haute-Garonne, Ariège) are mai multe trăsături comune cu gasc. (împreună cu care formează complexul aq.-pir.), făcînd trecerea între oc. (gasc.) și cat.; fiecare din celelalte 3 subd.: oriental (de jos) (dep. Hérault — zona Montpellier, Béziers, Cévennes), sept. (dep. Cantal, Aveyron, Lozère — zona Aurillac, Rouergue, Gévaudan (ultima — insulă arhaizantă) și occidental (dep. Lot-et-Garonne, Tarn — zona Agen, Albi, Quercy) prezintă unele trăsături comune cu zonele oc. învecinate: d. prov. (din același gr.), d. din gr. oc. sept. și, respectiv, complexul aq.-pir. Considerat d. cel mai conservator (mai ales oc. centrală). Trăsătura proprie comună celei mai mari părți a l. (cu excepția extremului E al subd. oriental): conservarea lui *-l* <*-l-* atît primar (<lat.*-l-*), cît și secundar (<lat. *-ll-*) (vocalizat la *-u* în zona menționată): *sal, bellus>sal, bèl*. Altă trăsătură care deosebește l. atît de prov., cît și de gasc., dar se regăsește parțial în d. lim. din gr. oc. sept. este o inovație: căderea generală (cu excepția unor cuvinte monosilabice) a lui *n* final „instabil" (<lat. *-n-*, fără a fi nazalizat vocala precedentă: *panis>pa* (în subd. oriental se conservă rezonanța consonantică, iar vocala precedentă este ușor nazalizată). Prin aceste trăsături, l. constituie un element de discontinuitate între zonele oc. de V și de E, care prezintă aceleași tratamente. Unele trăsături comune cu complexul arv.-medit., cu care se învecinează la N și E: palatalizarea lat. *-kt-* > *tʃ* (cu excepția subd. occid., care conservă faza *it*, ca și complexul aq.-pir.) și conservarea lui *a* accentuat în contact cu un element palatal: *factum>fatʃ* (în graiul rouergat al subd. sept. depalatalizare la *ts*); rezultat africat *dʒ* (ca în unele zone din complexul arv.-medit.) al lat. *j-, g-+e, i, d-+*iot; într-o mare parte a graiurilor l., neutralizarea în toate pozițiile a opoziției de sonoritate *tʃ — dʒ* în *tʃ* sau, depalatalizat, în *ts*; în NE l. la pers. 1 sg. a verbelor desinența *-e*, ca în cea mai mare parte a complexului arv.-medit. (ind. prez. *parle*, impf. *parlave*, pt. s. *parlère*). Trăsături comune numai cu d. prov. din complexul arv.-medit., împreună cu care formează gr. oc. merid. Subd. sept. — unele inovații comune cu d. din gr. oc. sept. din complexul arv.-medit.: velarizarea lui *a* protonic la *o* în graiul rouergat; alterarea lui *s* din gr. *sp, st, sk* în graiurile l. aflate în contact cu graiuri oc. sept. (cu d. lim., graiul périgourdin), cu diferite rezultate: aspirat la *h*, vocalizat la *i* (*escòla>ehkòlo, eikolo* etc.); art. hot. sg. masc. [lu] ~ fem. [lo] (ca în d. lim. și în V d. auv.); și-a creat un morfem de partitiv: *beure de vin*. O serie de trăsături comune cu complexul aq.-pir. (gasc.), cu care se învecinează la V: lat. *u* [w] inițial>*b*, intervocalic>*ð*, confundîndu-se în ambele poziții cu rezultatul lat. *b*; în poziție intervocalică se confundă (spre deosebire de gasc.) și cu lat. *-p-* (devenit tot *ð*); face excepție o mică zonă din subd. oriental, în care lat. *u>v*, ca în complexul arv.-medit.; în consecință, din inventarul l. lipsește în general fricativa labiodentală *v* și deci opoziția */v/ ~ /b/*, neutralizată în favoarea ocluzivei bilabiale *b*; într-o mare parte a l. căderea lui *-r* după vocală accentuată; conservarea consoanelor intervocalice și a celor finale (lat. *lupus, bellus, cantat>lop, bèl, cantat*) și, ca urmare, trăsături conservatoare în domeniul morfosintaxei nominale și verbale; astfel, conservarea lui *-s* marcă a pl. asigură coeziunea sintagmatică a gr. nominal prin redundanța mărcilor de număr în lanțul vorbirii; în cea mai mare parte a l. desinența *-i* (care se regăsește în subd. prov. central și în cat. din Franța): ind. prez. *parli* etc. (în NE corespunzînd *-i -e*, ca în arv.-medit.); în graiul albigeois al subd. occid., la ind. pf. s. pers. 3 sg. și forme în *-e*, ca în complexul aq.-pir.: *cantec, volguèc* etc. Spre deosebire de d. prov., l. conservă (ca majoritatea d. oc.) forme distincte după gen la art. hot.: masc. *lo, los* — fem. *la, las*; numeroase „prep. articulate" prin „contractarea" art.: *dil, jol, pèl, sul, trol, vèl*. Reducerea inf. paroxitone (spre deosebire de gasc.) prin sincopă: lat. *scribere>escriure*. Unul dintre d.oc., alături de gasc. și prov., care au furnizat *fr.* cele mai multe împrumuturi. Oc. centrală (numită și l. de referință) considerată drept occitana-tip, „pivotul" lingvistic al domeniului oc., și propusă de „reforma lingvistică occitană"* ca bază pentru crearea unei norme literare oc. mod. datorită caracterului conservator (care o apropie de l. trubadurilor), poziției ei centrale și caracterului ei accesibil vorb. celorlalte d.oc., „condensînd" astfel esența l.oc. atît sub aspect sincronic, cît și sub aspect diacronic (vezi și **occitană centrală**). *I.V.R.*

languedociană de referință, vezi **occitană centrală.**

lanzi (**chenecchi**), vezi **tedesche.**

largonjam, argou fr. folosit în orașa din Brest în jurul anului 1820. *S.R.R.*

largonji, argou fr. folosit în prima jumătate a sec. 19 (înlocuiește cu *l* prima consoană a cuvîntului, pe care o adaugă la sfîrșit, și lungește cuvîntul cu ajutorul unor finale ca *-em, -é, -oque, -uche, -ard*: *largonji = jargon*). Vezi și **largonjam, loucherbam.** *S.R.R.*

laringală, consoană ~. Lat. avea o singură c.l., *h*, despre care se spune că se realiza mai degrabă ca o simplă aspirație, cu o articulație slabă, și care s-a pierdut foarte devreme din pronunțare. O încercare de refacere a lat. *h*, sub influență greac., prin presiunea grafiei și a normei literare, s-a concretizat în grafiile tîrzii de tipul *nichil*, dar nu a avut consecințe asupra pronunțării. *H* nu a lăsat nici o urmă în fonetismul romanic (s-a conservat doar grafic, în unele l., ca o reminiscență etimologică, în cuvinte moștenite sau împrumuturi lat. și greac.: fr. *homme*, sp. *hombre*, it. *hom*). *H* a reapărut în l. romanice prin cuvinte împrumutate sau ca urmare a evoluției interne a l. În rom. *h* se poate explica prin influența substratului, dar, mai sigur, prin împrumuturi de cuvinte v. sl. (rom. *hrăni, dihor, dar*), final întărit ulterior de împrumuturi magh. (*hotar, hirdău*) sau te. (*hamal, haz*). În fr. *h* aspirat nu este o realitate articula-

torie, dar comportamentul în context al cuvintelor care-l prezintă la inițială dovedește că se pronunța în v. fr., cel puțin ca o simplă aspirație; în l. contemporană, termenii respectivi nu permit eliziunea art., nici *liaison*, fiind tratați asemenea unor cuvinte cu inițială consonantică *(le héron, le doigt*, dar *l'homme, l'âme ; les hérons, les doigts*, dar *les hommes, les âmes)* ; apariția lui *h* aspirat în fr. a fost pusă în legătură cu superstratul franc (prin influență germanică se explică prezența unui *h* în d. valon și loren al fr., dar și în gasc.: *hardit*) sau cu tendința general romanică de evitare a hiatului: acolo unde *liaison* sau eliziunea determinau omonimii supărătoare, s-a dezvoltat între cele 2 vocale un sunet de tranziție, de obicei *h*. În alte d. romanice *h* introdus prin împrumut (d. cal., prin împrumuturi grec.). În v. sp., gasc. și în cîteva d. sd. și it. sept. (zona ven.), *h* provine din lat. *f-* (în sp. cu excepția cazurilor cînd acesta era urmat în lat. de *r, l* sau *o*: *formosus*>sp. *hermoso*, dar *fronte*>*frente, flamma*>*llama, focus*>*fuego* și cu excepția unor zone dial.: (cea mai mare parte a d. ast.-leon. și arag.). În sp. și gasc., apariția lui a fost atribuită unei influențe de substrat (iberic, aquitan), fie evoluției interne (o reducere a localizării redundante a lui *f-* inițial din sp. arhaică la o simplă aspirație). *H* a dispărut din pronunțare în cea mai mare parte a terit. sp. (cu excepția d. and., can., extr.); în gasc., acolo unde nu a fost supus unor tratamente ulterioare, s-a menținut ca fonem. Un *h* [x] cu o pronunțare mai aproape de cea velară, redată grafic prin *j, ge, gi*, a apărut în sp. ca urmare a simplificării articulației lui [dʒ] rezultat din consonantizarea lat. *iot (iocus*>*juego)* sau prin modificarea localizării lui [ʃ,ʒ,] rezultate din palatalizare în l. veche *(filius*>*hijo, *basiu*>*bajo)*. *H* cu diferite variații în localizare a apărut în diferite d. romanice, ca urmare a unor evoluții independente: tosc. (vezi în **gorgia toscana**), d.fr., frpr., sd. *S.R.R.*

latinitate, vezi **papia kristang.**

latin, lexic ~. Fondul lexical transmis l. romanice direct din lat., moștenit, reprezintă principalul factor care, alături de împrumuturile interromanice și lat. culte, asigură unitatea acestora și în domeniul vocabularului. Deși în ansamblul stocului lexical romanic **l.l.** este numeric redus (REW înregistrează 6700 cuvinte; 1300 cu răspîndire larg romanică, din care cca 500 în toate l., 3900 în unele l., 1500 în cîte o l.), ponderea lui este importantă dacă se are în vedere fondul activ al l. comune. Acestui strat îi aparțin cele mai multe instrumente gramaticale (prep., conj., adv., pron., num.) și cuvintele cele mai importante pentru comunicarea cotidiană, cu semantismul și frazeologia cele mai bogate și capacitatea derivativă cea mai puternică. **L.l.** al idiomurilor romanice reflectă modificările survenite în vocabularul lat. vulg. tîrzii, ca rezultat al acțiunii unor factori atît de ordin lingvistic (fonetici, morfologici, semantici) cît și extralingvistic (criza internă, invaziile barbare și, ca un corolar, decăderea culturii clasice). Aceste modificări denotă tendința spre simplificare, spre forme motivate și expresive, specifice lat. vulg. din perioadele anterioare sau limbajelor tehnice. Se înregistrează astfel eliminarea cuvintelor cu corp fonetic redus sau/și flexiune neregulată *(edere*, „a mînca" înlocuit cu *comedere* și *manducare)*, reducerea seriilor sinonimice (dintre verbele cu sensul „a lua, a prinde", *capere, emere, prehendere*, s-a impus ultimul), eliminarea coliziunilor omonimice (*serere* — „a semăna" înlocuit, din cauza confuziei posibile cu *serere* „a împleti", și el eliminat, de *seminare*, care are și avantajul unei flexiuni regulate și al unei motivări mai puternice prin legătura cu *semen* „sămînță"), preferința pentru cuvinte cu un sens mai concret și mai expresive: fapte de l. vulgară (*caballus* „cal de povară" a înlocuit pe *equus*, termen generic, *bucca* și *gula* înlocuiesc pe *os* „gură") sau din limbajele tehnice (*cambiare* „a face schimb", termen comercial de origine celtică, înlocuiește pe *mutare*), diminutive (*auricula* în loc de *auris* „ureche", *porcus* „purcel" în loc de *sus* „porc"), verbe iterative (*cantare* în loc de *canere* „a cînta"), derivate (*aeramen* în loc de *aes* „aramă"). Elementul esențial al unității lexicale a l. romanice îl constituie fondul panromanic, cele cca 500 de cuvinte comune tuturor, reprezentînd, în cea mai mare parte, termeni aparținînd vocabularului curent: unelte gramaticale *(ad, ille, magis, meus, ubi)*, verbe *(adiutare, battuere, cadere, credere, ducere, fugire, portare, potere, respondere, uenire)*, adj. *(acer, bonus, calidus, largus, plenus, rotundus)*, num. *(decem, mille, unus)*, subst. referitoare la corpul omenesc, domeniu aproape impermeabil influențelor străine *(brachium, costa, dens, digitus, lingua, manis, pectus, pellis, sanguis, ungula)*, familie *(filius, gener, nurus, socer)*, viața afectivă și activitatea intelectuală *(anima, tristis, cognoscere)*, îmbrăcăminte *(camisia)*, locuință și alimentație *(cena, fenestra, fontana, pana, paries)*, culori *(niger, uiridis)*, plante și arbori *(arbor, cannabis, nux)*, animale și produse ale acestora *(caballus, capra, porcus, lana, lacte)*, religie *(aliare, angelus, deus, pascha, pecatum)*. În ceea ce privește divergențele dintre idiomurile romanice la nivelul **l.l.**, acestea sînt reprezentate de situațiile în care o serie de cuvinte s-au transmis numai unor sau numai unei l. romanice, celelalte optînd pentru alți termeni lat. sau pentru cuvinte de alte origini. Studiile de geografie lingvistică au evidențiat mai ales cazurile de opțiuni lexicale specifice unor anumite gr. sau arii. Din prima categorie fac parte cuvinte ca *germanus* — folosit în gr. iberorom. cu semnificațiile „frate, soră" în timp ce restul l. romanice continuă lat. *frater, soror, riparia* „rîu", specific gr. galorom., în timp ce restul Romaniei continuă lat. *riuus*. Controversele referitoare la clasificarea limbilor romanice au fost deseori sprijinite pe fapte de **l.l.** S-au relevat astfel, în condițiile unei accentuate diferențe între gr. iberorom. și galorom., opțiuni comune cat. și gr. galorom, care o opun gr. iberorom. (*manducare* ca în galorom., și nu *comedere*, specific sp., pg., *parabolare* ca în galorom., și nu *fabulare* ca în sp. și pg.), aduse în sprijinul apartenenței cat. la gr. galorom., au fost subliniate concordanțele și divergențele lexicale dintre d. ret. și d. it. sept. sau idiomurile galorom. Pe de

altă parte, studiile de lingvistică spațială au pus în evidență numeroase cazuri în care ariile periferice ale Romaniei sînt unitare în fenomene de conservare, în opozițiile cu cele centrale, considerate, de regulă, inovatoare (*formosus* păstrat în rom., dalm. și l. iberorom., *bellus* în celelalte l.). Cca 20% din cuvintele lat. transmise fondului romanic au supraviețuit în cîte o singură l. (*domus* — păstrat numai în sd., în celelalte l. fiind înlocuit prin *casa* și, în gr. galorom. prin *mansione* — ir. și frpr., *hospitale* — oc.; *lingula* numai în rom., în celelalte l. *cochlear(ium)*). Un studiu detaliat al acestor elemente (cca 100) a fost făcut numai pentru rom., pentru care s-a dedus, astfel, o latinitate preponderent rurală. De asemenea categoria cuvintelor „panromanic cu excepția unei l." a fost amănunțit examinată doar pentru rom. (cca 200 unități lexicale), deși această situație se întîlnește și în celelalte l. romanice. Importante diferențe între lat. și l. romanice sau între acestea sînt evidențiate și de evoluția semantică a **l.l.** Divergențele se datorează nu numai modificărilor de sens ale unor cuvinte (*focus* cu sensul lat. *ignis* în toată Romania, *caput* păstrat cu semnificația „cap" doar în rom., iberorom. și gasc., în ariile centrale înlocuit pentru acest sens cu *testa*, *anima* păstrat în sensul lat. „suflet, suflare" în l. romanice occidentale, în rom. dobîndind sensul concret „inimă"), ci, mai semnificativ, modificărilor unor structuri semantice. Există astfel situații cînd toată aria romanică se opune lat. prin pierderea unor opoziții (lat. *albus/candidus*, *niger/ater*/ „alb opac/luminos", „negru luminos, lucios/opac", în l. romanice absența acestei opoziții, prin eliminarea lui *candidus* și *ater*), dezvoltarea unor opoziții noi (rom. *cap/capăt/căpetenie*, fr. *tête/bout/chef*, sp. *cabeza/cabo/jefe*, opoziție inexistentă în lat., în care cele 3 sensuri aparțin unui singur cuvînt, *caput*) sau cînd, în cadrul Romaniei, se conturează zone care continuă structura semantică lat., uneori cu formanți de alte origini (rom. *rod/poamă*, în opoziție identică cu lat. *fructus/pomum*), deși cu un cuvînt, *rod*, v. sl.) sau dezvoltă opoziții specifice, uneori cu formanți lat. (în l. romanice occidentale, opoziție de tipul fr. *mont/montagne*, rom. continuă situația din lat. folosind un singur cuvînt lat., *mons*, pentru ambele semnificații). *J.B.M.*

latină. l.i.-e. din care s-au dezvoltat l. romanice; **l.** era vorbită, la începutul tradiției istorice (sec. 8 î.e.n.; imigrarea semințiilor i.-e. din care provin vorb. **l.** este mai veche, sec. 12 î.e.n.?), pe terit. orașului Roma, spre vărsarea Tibrului; anturajul lingvistic imediat era constituit din idiomuri strîns înrudite (prenestina, falisca) sau făcînd parte, ca și **l.**, din ram. italică a l. i.-e. (osca, graiurile sabelice, umbriana, poate veneta). Spre NV, în Etruria, se vorbea o l. neindo-europeană, etrusca, iar spre SE, în Campania, se aflau cele mai nordice colonii grec. din Italia (Cumae, Neapolis); contactele vechi (sec. 7 î.e.n.) stabilite cu ambele l., purtătoare ale unor civilizații superioare, au avut ca rezultat influențarea **l.** de către acestea. În urma expansiunii teritoriale a statului roman, **l.** s-a impus, mai întîi ca l. oficială, apoi ca l. vorbită, înlocuind treptat l. autohtone (romanizare), pe un terit. vast, din Pen. Iberică pînă în Balcani și de la Rin pînă în N Africii; singurele arii lingvistice din Imperiu, în care **l.** nu a devenit unicul mijloc de comunicare sînt cea grec. (Grecia, Asia Mică, Egiptul) și cîteva reg. marginale sau izolate (Albania, Țara bascilor, Britannia; în aceasta din urmă, o romanizare superficială a centrelor urbane a fost înlăturată o dată cu părăsirea prov., 410). Etapele extinderii **l.** (cronologia primelor cuceriri e incertă): pînă în sec. 3 î.e.n., toată Italia de la S de Pad devenise romană, urmată de Sicilia (241), Sardinia și Corsica (238); în sec. 2, Spania (201—197), Gallia cisalpină (în diverse etape), Illyricum (167), Africa de N (146 Carthagina, alte reg. pînă în 40 e.n.), Grecia (prov. Achaia, 146), Asia Mică (prov. Asia, 129, alte reg. pînă în 18 e.n.), Gallia sudică (Gallia Narbonensis, 118); în sec. 1 î.e.n., Cyrenaica (74), Siria (64), Gallia nordică (51), Egiptul (30), Portugalia (Lusitania, 27), reg. merid. ale Elveției și Austriei (Rhaetia și Noricum, 15); în sec. 1 e.n., V Ungariei și reg. dintre Sava și Drava în Iugoslavia (Pannonia, 10), E Iugoslaviei, N Bulgariei și Dobrogea (Moesia, cucerită în 27 î.e.n., organizată ca prov. la o dată incertă între 6 și 44 e.n.), S Angliei (Britannia, 43), terit. care coincide aprox. cu Iordania (Arabia, 106), Dacia (106), Armenia estică (114, abandonată în 117; cea vestică fusese alipită Cappadociei în 70), N Irakului (Assyria, 115; abandonată în 117). În prov. orientale (la E de Adriatica, iar în Africa la E de Cyrenaica), cu excepția Illyricum-ului, Moesiei și Daciei, **l.** n-a fost decît l. oficială, a administrației, a coloniștilor și a armatei, nu și a populației băștinașe. **L.** este cunoscută dintr-un foarte mare număr de documente epigrafice și literare, ca și din descrieri ale gramaticilor și glosografilor, începînd din sec. 6 î.e.n., continuînd neîntrerupt, cu variații de frecvență a surselor și de registru stilistic, pînă la sfîrșitul antichității, prelungindu-se apoi sub forma ei scrisă în evul mediu și modern. Asupra perioadelor istoriei **l.** (în corelație cu cele ale literaturii și ale vieții socio-politice) nu există acord unanim în privința detaliilor. Se pot propune următoarele (V. Väänänen): 1. **L.** arhaică (de la primele documente, sec. 6 î.e.n., pînă la sfîrșitul sec. 3 î.e.n.), în cursul căreia s-a produs o ruptură situată în a doua jumătate a sec. 4: textele primei perioade pot fi cu greu înțelese chiar de specialiști, pe cînd cele din preajma apariției literaturii sînt accesibile și celor care cunosc numai l. literară. Primele se reduc la cîteva scurte inscripții, principalele fiind: legea sacră (?) descoperită în 1899 pe terit. Forului roman, poate din sec. 6, inscripția de pe vasul zis *Duenos*, descoperit la Roma în 1880, sec. 5(?), inscripția votivă de la Satricum în Latium, descoperită în 1977, prima jumătate a sec. 4; din a doua perioadă, înaintea apariției literaturii culte (240), nu sînt de citat decît cele dintîi elogii funerare ale Scipionilor (cu mai multe straturi redacționale), cele mai vechi din jurul anului 250. Prin tradiție indirectă (și, deci, cu text nesigur) se păstrează fragmentele unor imnuri și formule religioase (*Carmen Saliare*, *Carmen fratrum Arualium*), fragmente de legi (legile „regale", cu caracter religios, legea celor XII Table). 2. **L.** preclasică (de la sfîrșitul sec. 3

î.e.n. pînă la mijlocul sec. 1 î.e.n.), caracterizată prin unificarea lat., eliminarea arhaismelor şi constituirea unei l. literare normate. 3. **L.** clasică (de la mijlocul sec. 1 î.e.n. pînă în 14 e.n.), epoca apogeului l. literare faţă de care l. vorbită cunoaşte o evoluţie divergentă rapidă. 4. **L.** postclasică (14 — cca. 200 e.n.), epoca diferenţierii crescînde dintre l. literară şi cea vorbită. Numeroasele inscripţii funerare ilustrează abaterile de la norma literară. 5. **L.** tîrzie (cca 200; pentru l. scrisă pînă în 800; pentru aspectul vorbit al l. pînă în 600, data care marchează în mod convenţional începutul diversificării romanice; vezi şi **romanica primitivă**). Elementele de l. vorbită pătrund din ce în ce mai mult în unele texte scrise, fie tehnice, fie oficiale. Creştinismul dă naştere unei noi variante stilistice, **l.** creştină, dezvoltată paralel, nu fără interferenţe, cu l. literară tradiţională. Scindarea Imperiului Roman (395) în cel de Răsărit, elenofon (unde **l.** ca l. oficială, s-a menţinut cel puţin pînă la (începutul sec. 7), şi cel de Apus, latinofon, declinul şi dispariţia (formală, în 476) a acestuia din urmă, n-au avut consecinţe lingvistice imediate. După o perioadă de digiosie (600—800), în care l. vorbită se diferenţiază tot mai mult de cea scrisă şi se diversifică teritorial în idiomuri distincte, începe o perioadă de bilingvism latino-romanic. 6. După 800, pînă în sec. 15, **l.** medievală, bazată pe o încercare de revigorare a normelor **l.** clasice, folosită ca l. de cultură. 7. Începînd din Renaştere, neo-latina (sau **l.** mod.), imitare conştientă a **l.** clasicismului, se dezvoltă paralel, nu fără interferenţe, cu prelungirile **l.** medievale, l. documentelor de cancelarie în numeroase ţări ale Europei occidentale; încercările contemporane de transformare a **l.** într-o l. vie, cu ajutorul unei îmbogăţiri artificiale a vocabularului, nu au şanse de succes.

Variaţiile teritoriale pot fi cu greu urmărite pe baza documentelor scrise, deoarece acestea reflectă, chiar şi cînd provin de la vorb. cu o cultură rudimentară, o l. comună, supradialectală, iar deosebirile regionale nu au fost niciodată profunde. Numai din perioada imediat următoare cuceririi unor cetăţi din Italia (într-o vreme, deci, cînd normele l. nu se fixaseră) se păstrează cîteva inscripţii (în domeniul lingvistic osc), în care l. de redactare, l., este influenţată de graiurile băştinaşilor; din aceste vechi trăsături dial., unele, în domeniul fonetic, se menţin pînă azi (*-f-* pentru lat. *-b-*). Cuceririle ulterioare, ducînd la extinderea **l.** în dauna unor l. mai puţin apropiate genealogic şi structural, şi impunînd o l. normată, nu au provocat multe diferenţieri dial., iar cele apărute spontan au fost nivelate de norma unitară, favorizată de şcoli, de circulaţia intensă a oamenilor, de aparatul administrativ şi militar. Începuturile scindării dial. din care s-au individualizat ulterior l. romanice nu pot fi datate cu certitudine. Ariile de răspîndire a diverselor inovaţii care diferenţiază aceste l. (sau grupuri de l.) au suferit fluctuaţii în decursul istoriei (inscripţiile oferă, de ex., o repartiţie teritorială a sincopelor diferită de cea romanică), astfel încît nu se pot trasa pe harta lingvistică a imp. izoglose l. care să coincidă cu traseul actual al fenomenelor. Cel mult, se pot presupune unele diferenţieri fonetice (răspîndirea neparaleiă a confuziilor *ē—ĭ* şi *ō—ŭ*, de ex.) şi lexicale de dată lat., care să se fi menţinut pînă azi. A doua sursă de cunoaştere a ariilor dial., reconstrucţia romanică, nu oferă decît rareori rezultate coincidente cu informaţiile oferite de sursele scrise (valoarea prep. *apud* „cu" în loc de „la", atît în textele tîrzii din Gallia, cît şi în l. galoromanice). Necoincidenţa se explică nu numai prin unitatea l., ci şi prin deplasarea, în cursul istoriei, a unor izoglose; în realitate, diversificarea **l.** care duce la constituirea l. romanice constă mai ales în selectarea diferită a unor mijloace de expresie, acolo unde **l.** oferea posibilităţi multiple (comparativele cu *plus* şi cu *magis*, de ex.) şi în realizarea diferită a unor tendinţe comune (tratamentul consoanelor finale, de ex.). Stratificarea de natură culturală şi socială poate fi urmărită în texte (literare, tehnice, epigrafice, papirologice) şi în mărturiile anticilor înşişi. Distincţia principală, sesizată de romani (în primul rînd din perspectivă literară) este cea dintre *urbanitas* „uzajul normat (şi elegant din punct de vedere stilistic) al Romei" şi *rusticitas*, definită mai ales negativ, în opoziţie cu *urbanitas*, dar şi cu *peregrinitas*: *rusticitas* se referă la maniera de pronunţare şi la folosirea formelor şi a lexicului specifică locuitorilor aşezărilor rurale din Italia (şi este apropiată de *antiquitas*, tendinţa de a folosi arhaisme lexicale), în timp ce *peregrinitas* reprezintă pronunţarea străină sau folosirea de elemente lexicale străine. Din perspectiva actuală, *urbanitas* se suprapune cu l. literară standard, „clasică", ea însăşi neunitară în privinţa gradului de normare: mai liberă în poezia personală, mai strictă în proza oratorică şi istorică, cu diferenţieri determinate în primul rînd de genul literar. I se opun diversele nivele ale limbajului familiar *(sermo cottidianus)*, dependente de cultura şcolară şi literară a vorb.: literatura epistolară (a lui Cicero, în primul rînd) oferă o reflectare scrisă a nivelului celui mai înalt, limbajul cotidian al intelectualităţii, după cum comesenii din *Cena Trimalchionis** ilustrează **l.** conversaţiei oamenilor cu o cultură şcolară redusă (dar nu total absentă). Informaţiile cu privire la limbajul cotidian al anumitor categorii sociale şi profesionale („sociolecte") sînt, cu excepţia **l.** creştine şi a terminologiilor tehnice, sărace. Comunicarea orală a populaţiei urbane de nivel cultural scăzut, a militarilor, comercianţilor, a rangurilor inferioare ale administraţiei statale, aşadar a acelor locuitori ai imp. cei mai des supuşi necesităţii de a stabili relaţii de comunicare dincolo de prov. de baştină, avea ca instrument o l. comună de civilizaţie (κοινή) denumită convenţional „latină vulgară"*.

L. a moştenit din i.-e. 10 foneme vocalice diferite prin timbru şi cantitate (*ă, ā, ĕ, ē, ĭ, ī, ŏ, ō, ŭ, ū*. În cadrul timbrelor omofone, vocalele lungi erau — trăsătură redundantă — pronunţate mai închis decît cele scurte), 3 diftongi (*ae* [ai], *œ* [oi], *au*), 8 consoane oclusive, aflate în corelaţie de sonoritate (*p, b, t, d, k, g, k*^{w} *g*^{w}, distribuit numai după *n*), 2 consoane nazale (*m, n*) 2 lichide (*l, r*), 3 fricative surde, fără corespondent sonor (*f, s, h*, ultima dispărută din pronunţarea familiară încă din perioada clasică), 2 semivocale, cu distribuţii defective ([j], [w], ambele omografe

cu vocalele corespunzătoare, *i, u*). Cuvîntul fonetic este caracterizat printr-un accent principal, muzical ca natură (ridicarea vocii; ca trăsătură redundantă va fi avut şi un spor al intensităţii), al cărui loc e determinat de cantitatea silabei penultime: se accentuează penultima lungă (silabă deschisă cu vocală lungă sau silabă închisă), dar accentul se retrage pe antepenultima cînd penultima este scurtă (silabă deschisă, cu vocală scurtă). Morfologia este predominant sintetică. Flexiunea nominală cu 6 cazuri (nom., voc., ac., gen., dat., abl.; urme ale unui al 7-lea, locativul), exprimate prin desinenţe şi alternanţe vocalice; 5 tipuri flexionare tradiţionale („declinări"), definite prin forma clas. a gen. sg.: decl. 1 (în *-ā(-)*), cu gen. sg. în *-ae*, decl. 2 (în vocala tematică *-o-/-e(-)*), cu gen. sg. în *-ī*, decl. 3 (în consoană şi în *-i-*, rareori în *-ē-*), cu gen. sg. în *-is*, decl. 4 (în *-u-*), cu gen. sg. în *-ūs*, decl. 5 (în *-ē-*), cu gen. sg. în *-ēī*; 3 genuri, masc., fem. şi neutru. Flexiunea verbală cu 3 moduri personale (ind., conj. şi imp.; urmele optativului au fost încadrate în sistemul temporal al conj.), un maxim, la ind., de 6 timpuri, repartizate la 2 teme temporale distincte (cu posibilă valoare aspectuală originară): *infectum*, exprimînd un proces neîncheiat, şi *perfectum*, exprimînd un proces încheiat; fiecare din aceste teme are cîte 3 timpuri formate cu sufixe diferite şi raportate la 3 trepte cronologice: prezentul (prez., pf.), preteritul (impf., m.m.c.pf.), viit. (viit. 1, 2); timpurile conj. (prez. şi impf. din tema *infectum*, pf. şi m.m.c.pf. din tema *perfectum*) au, în prop. independente valoarea de „ireal"; în prop. dependente, folosirea timpurilor este strict determinată de reguli de concordanţă. Verbul cunoaşte 2 diateze, activă şi pasivă (exprimată la *infectum* de o serie completă de desinenţe specifice, iar la *perfectum* prin construcţii perifrastice: part. pf. însoţit de aux. *esse*, şi urme ale diatezei „medii", sub forma verbelor deponente şi a „medio-pasivelor". Formele nominale ale verbului, împărţite după tradiţie în 4 moduri (inf., part., gerunziul, supinul), sînt, cu excepţia inf., independente de diateză şi de timp. Cu toată specializarea formelor la funcţii, favorizată de bogăţia flexiunii, există forme plurifuncţionale şi sinonimii morfo-sintactice: pentru gen., de ex., sînt înregistrate peste 20 de valori, dar, de ex., una din acestea, „gen. calităţii", este sinonimă cu una din valorile abl.; construcţiile prepoziţionale concurează în permanenţă cazurile exprimate prin desinenţe. Sintaxa frazei, mai ales în **l.** literară (în primul rînd în proză), se caracterizează prin predominarea subordonării, un complex de prop. subordonate axîndu-se în jurul prop. principale; aceasta provoacă extinderea folosirii conj. care, din mod al posibilităţii şi irealităţii, devine o marcă a subordonării; frecvenţa construcţiilor infinitivale şi participiale măreşte dependenţa ideilor subordonate de cea a prop. principale. Lexicul este constituit dintr-un puternic nucleu i.-e., caracterizat deseori printr-o structură morfologică arhaică (nume şi verbe radicale atematice: *dux, tas, lex, os,; do, eo, sum, uolo;* subst., adj. şi verbe radicale tematice: *equus, fagus; bonus, nouus; ago, emo, sequor;* sufixări vechi, asemănătoare: *auris, genus, rota; medius; amo, teneo*), îmbogăţit prin numeroase derivate, cu sufixe moştenite sau cu complexe sufixale; prefixarea are la bază un redus inventar i.-e. (*in-* privativ, *re-*), îmbogăţit de transformarea prep. în prefixe (*ad-, per-* etc.); compunerea este mai săracă decît în celelalte l. i.-e. Diverse straturi de împrumuturi: l. italice au oferit terminologie agricolă *(bos, boiulus, scrofa)*; etrusca termeni de organizare socială *(urbs, plebs)*, militară *(clupeus, satelles)*, din comerţ şi meserii *(columna, culina, taberna)*; medit. (denumire convenţională a unor substrate şi adstrate nei.-e.: *asinus, laurus, plumbum, uinum*). Aportul cel mai bogat este cel al l. grec., cu 2 căi de pătrundere: cea populară, orală (termeni marinăreşti: *ancora, gubernare;* nume de plante şi de fructe: *oliua, canna;* animale: *cycnus, elephantus;* comerţ şi meserii: *amphora, caphiterium, chorda, nummus, placenta*) şi cea literară, scrisă *(charta, chorus, comoedia, graminatica, poema)*, determinînd şi crearea de calcuri (*qualitas* după grec. ποιότης sau calcuri semantice (*ars* ia sensurile grec. τέχνη); între aceste 2 căi se situează, în perioada imperială, împrumuturile creştine *(angelus, apostolus, baptizo, diabolus, ecclesia)*, cu numeroase calcuri (*gratia* redă grec. χάρις, *fidelis* — grec. πιστός, *scriptura* — γραφή, *uerbum*-λόγος). *I.F.*

latină, influenţă ~. S-a exercitat asupra l. romanice ducînd la relatinizarea structurii acestora. În Romania occidentală, unde lat. a fost de-a lungul evului mediu l. administraţiei, culturii, bisericii, **l.l.** încă din perioada de formare a l. romanice; s-a continuat pe tot parcursul istoriei culminînd în perioada Renaşterii, contribuind la formarea şi dezvoltarea l. literare şi a terminologiilor specializate (juridică, administrativă, eclezіastică, ştiinţifică, tehnică). În ţările române, unde slavona şi ngr. au fost l. de cultură în perioada veche, **l.l.** (directă sau prin filieră romanică şi neromanică) a început să se exercite din a doua jumătate a sec. 17, intensificîndu-se în sec. 18, mai ales în Transilvania, datorită impulsului dat de Şcoala Ardeleană. În epoca mod. în toate l. romanice de cultură, apel constant la lat. pentru a desemna concepte noi, ale căror denumiri sînt în general vehiculate de limbajul internaţional. **l.l.** redusă în sd., ret. **l.l.** s-a exercitat în toate compartimentele l.: modificări în distribuţia sunetelor prin pătrunderea împrumuturilor lat. (reintroducerea unor gr. consonantice dispărute în l. romanice ca urmare a evoluţiei fonetice a cuvintelor moştenite: *kl-, pl-, -kt-, -ns-*), refacerea pronunţării unor cuvinte moştenite (în fr. regresul *u>o* în silabă pretonică în cuvintele moştenite: v. fr. *proufit, pourfit*>fr. *profit;* în sp. conservarea gr. consonantice iniţiale în cuvinte cu fonetism popular: *plañir, plaza*), fenomen ce duce la apariţia semicultismelor*; refacerea grafiei cuvintelor moştenite sub influenţa etimonului (v. fr. *dei, doi*>fr. *doigt;* vezi şi **franceză medie**); consecinţe puţine în morfologie: pl. de tip lat. (fr. *acinus* ~ ~ *acini, maximum* ~ *maxima*, dar şi *maximums*), clase de flexiune a subst. neintegrate sistemului romanic (it. *imago*, sp. *espíritu*), modificarea genului unor cuvinte moştenite (fr. *abîme, comble*, fem. pînă în sec. 17, apoi masc.), sufixul *-issimus*

pentru formarea superlativului adj. (it. *-issimo*, fr. *-issime*, sp. *-ísimo*, pg. *-íssimo*); în sintaxă, **l.l.** mai puțin studiată și mai greu de depistat (extinderea folosirii conjunctivului, modificarea regimului unor verbe, dezvoltarea subordonării, a concordanței timpurilor), numeroase sufixe (rom. *-iza*, it. *-izzare*, fr. *-iser*, sp., pg. *-izar*), prefixe (*post-*), pseudosufixe (rom. *-fer*, it. *-fero*, fr. *-fère*, sp., pg. *-fero*), pseudoprefixe *(igni-)*; foarte importantă în lexic: numeroase latinisme preluate din lat. clasică (prin intermediul traducerilor), din lat. tîrzie, medievală sau mod. (multe au pătruns în rom. (și) ca urmare a unor influențe fr., it. sau neromanice): rom. *abstract*, it. *astratto*, fr. *abstrait*, sp., pg. *abstracto*; rom. *absurd*, it. *assurdo*, fr. *absurde*, sp., pg. *absurdo*; rom. *climă*, it., sp., pg. *clima*, fr. *climat;* rom. *martiriu*, it., sp. *martirio*, fr. *martyre*, pg. *martírio*; cuvinte moștenite folosite cu sens împrumutat din lat. (uneori limitate la o epocă sau la un autor: it. *cattivo* întrebuințat în sec. 13—14 cu sensul lat. *captiuus*, fr. *vertueusement* cu sensul oferit de lat. *uirtus* la Marguerite de Navarre, sp. *valiente* cu sensul lat. *ualens* la Juan de Mena); numeroase împrumuturi lat. coexistă cu cuvintele moștenite provenind din același etimon (vezi **dublete**); același termen lat. a fost moștenit în unele l. romanice dar împrumutat în altele (it. *croce*, fr. *croix*, oc. *crotz*, dar sp., pg. *cruz*; it. *messa*, fr. *messe*, dar sp., pg. *missa*); cuvinte construite în l. romanice după model lat. (vezi **pseudolatinism**). Lat. a servit drept intermediar pentru numeroase cuvinte grec. și ar. Prestigiul lat. în timpul evului mediu și Renașterii, exaltarea în sec. 14—16 a modelului lat. clasic și tentativele de imitare a acestuia au determinat dezbateri polemice cu privire la posibilitatea și necesitatea afirmării l. romanice ca mijloace de expresie literară și științifică, pledoarii pentru l. „vulgară" ca cele ale lui Dante, *De vulgari eloquentia*, 1305—1308 (vezi și **questione della lingua**), J. du Bellay, *Défense et illustration de la langue française*, 1549, J. Valdés, *Diálogo de la lengua*, 1535. În contradicție cu evoluția firească a l., diverse curente latiniste au încercat să impună în l. romanice o latinizare exagerată, prin forme cît mai apropiate de etimon, număr excesiv de latinisme, sintaxă care copiază modelul de construcție a frazei lat., provocînd reacții ale scriitorilor care, pentru a ridiculiza această tendință, folosesc o l. latinizată („macaronică"). În rom. curent latinist inițiat de Școala Ardeleană, cu contribuție efectivă la modernizarea l. (a preconizat printre altele înlocuirea alfabetului chirilic cu cel lat.), în ciuda tendințelor puriste; tendințe continuate în sec. 19 de T. Cipariu, A. T. Laurian, I. C. Massim care încercau să pună în aplicare ideea „purificării" l. și creează o l. artificială, un jargon combătut și ridiculizat de scriitorii reprezentativi ai epocii (C. Negruzzi, A. Russo, V. Alecsandri, A. Odobescu). *S.R.R.*

latină creștină (latină eclesiastică), varietate stilistică a lat., constituită începînd din a doua jumătate a sec. 2 și cunoscută din scrierile doctrinare creștine (traduceri ale *Bibliei*, scriitori, acte ale conciliilor) și din documente (inscripții, acte). Statutul **l.c.** în cadrul celorlalte stiluri ale l. lat. este controversat. Unitatea însăși a noțiunii de **l.c.** nu întrunește unanimitatea: se face distincția între **l.c.** — l. autorilor creștini — și lat. ecleziastică, definită ca l. a teologiei, dreptului canonic și liturghiei (A. Blaise); se separă uneori de acestea lat. biblică, l. traducerilor, marcată de stilul originalului grec. și de cel, mai apropiat de l. vorbită, a primelor traduceri (Itala*). Sursele de cunoaștere a **l.c.** sînt, pe de o parte, textele însele, iar pe de alta luările de poziție ale autorilor cu privire la l. pe care o folosesc. Textele prezintă o mare varietate de niveluri stilistice, elementul de unitate fiind un anumit bagaj lexical propriu (împrumuturi, calcuri, semnificații specializate ale cuvintelor), de așteptat în modalitatea de exprimare a oricărui curent de gîndire, unde aparatul doctrinar se reflectă într-o terminologie specifică; particularitatea **l.c.**, care o deosebește de toate terminologiile anterioare, este larga difuzare a creștinismului în masele necultivate, ceea ce determină o separare conștientă a autorilor culți, cel puțin în operele adresate unui public larg, de artificiile prozei și poeziei tradiționale și arhaizante, compensată de o apropiere, de asemenea conștientă, de limbajul familiar; scrierile apărute în mediile necultivate (mai ales primele traduceri ale *Bibliei* și „apocrifele") sînt, ca și tratatele tehnice contemporane (vezi **latină vulgară**), redactate într-o l. apropiată de cea vorbită. Nu se poate susține (cum o face „școala de la Nijmegen" — J. Schrijnen, Christine Mohrmann) că **l.c.** este o l. specială, de grup, închisă în sine și neînțeleasă din afară, deoarece, pe de o parte, sistemul **l.c.** este identic cu al l. lat. din acea vreme, nivelurile stilistice creștine fiind apropiate fie de l. literară, fie de cea familiară, iar, pe de alta, neînțelegerea de către neinițiați a unor aspecte lexicale ale **l.c.** provine din necunoașterea doctrinei creștine și numai în subsidiar din utilizarea diferită a cuvintelor sau de apariția unor cuvinte noi. Numărul cuvintelor folosite exclusiv de autorii creștini este infim (și neatestarea lor în alte izvoare poate fi fortuită): *honorificare*, *negator*, *superscriptio* etc.; cele mai multe particularități constau în atribuirea unui sens nou unor cuvinte din lexicul curent: *benedicere* (+ac.) „a binecuvînta", față de „a vorbi de bine" (+dat.), *caritas* „caritate (creștină), iubire de Dumnezeu și de aproape", față de „scumpete; afecțiune", *carnalis* „privitor la trup" (opus lui *spirit(u)alis* „privitor la suflet"), față de „de carne", *fides* „credință (creștină)", față de „încredere, credit etc.", *paganus* „păgîn", față de „locuitor al unui *pagus*; civil", *saeculum* „lumea înică, necreștină", față de „secol, perioadă îndelungată"; unele din aceste sensuri specifice sînt calchiate după greacă (*benedicere* după εὐλογεῖν, *carnalis* după σάρκινος, etc.). Numeroase împrumuturi grec. directe (și ebreo-grec.) sînt caracteristice **l.c.**: *angelus*, *diabolus*, *episcopus*, *gehenna* etc. (vezi **greaca veche**). Dintre elementele vulgare pătrunse (prin traducerile biblice) în **l.c.** a tuturor stilurilor se pot semnala cîteva elemente lexicale: *ambulare* pentru *ire*, *manducare* pentru *ĕsse*; unele verbe își schimbă regimul (împreună cu unele

nuanțe de sens): *credo* + *in* față de *credo* + dat. sau ac.; progresează completivele cu *quod* și *quia*, în dauna infinitivalelor. Pentru l. romanice, **l.e.** reprezintă o dublă sursă lexicală: numeroase cuvinte creștine se moștenesc, fie că e vorba de împrumuturi grec. (*angelus, apostolus, baptizo, diabolus, episcopus, monachus, pascha* etc.), fie de sensuri creștine ale unor cuvinte uzuale *(fides, dominicus (dies), quadragesima)*, fie de împrumuturi grec. cu sensuri creștine *(basilica, ecclesia, martyr)*; pe de altă parte, în tot cursul evului mediu l. literare și terminologia filozofică și teologică au fost influențate, prin împrumuturi livrești, de **l.e.** antică *(apocalypsis, apostata, oblatus, passio, mysterium, spiritualis* etc.). *I.F.*

latină medievală, principala (și pînă în sec. 12 aproape unica) l. de cultură a Europei occidentale și centrale, reprezintă continuarea, în condiții și cu forme diferite în raport cu terit. unde a fost folosită și cu stilul funcțional, a lat. tîrzii culte. Punctul de plecare îl constituie reforma carolingiană, începută sub regele franc Pippinus (Pépin, 751—768) și continuată sub fiul acestuia, Carol cel Mare (768—814), cu ajutorul unor eruditi proveniți din Irlanda, Anglia (Alcuin) sau Italia (Paulus Diaconus). Se procedează la o purificare a l. scrierilor religioase și a actelor oficiale (în mai mică măsură a celor particulare), înlăturîndu-se haosul fonetic și gramatical provocat de influența anarhică a l. vorbite, profund evoluate, asupra celei scrise. Drept model a servit lat. literară, așa cum rezultă din scrierile autorilor creștini culți și din tratatele de gramatică ale antichității tîrzii (mai mult decît din literatura clasică propriu-zisă). Se citează ca ex. diferențele dintre 2 variante ale aceluiași act, redactarea din 716, și revizuirea sa din 768: *habuie meriamur — habere mereamur, pristetirunt — praestiterunt, ipsius monastiriae — ipsius monasterii, estabilitate — stabilitate*. Ruptura de scrierile perioadei precedente nu este totală, dar pentru **l.m.** nu mai poate fi vorba de un raport de diglosie cu l. romanice care încep să se individualizeze, ci de unul de bilingvism (chiar dacă lat. rămîne încă, pentru cîteva secole, singura l. literară). Acest nou statut al lat., opusă l. romanice vorbite, devine conștient în chip lent, în raport cu ritmul de evoluție a acestora: în Gallia opoziția este înregistrată cel mai devreme, l. romanică, denumită *rustica Romana lingua*, fiind considerată ca diferită de lat. în Actele Conciliului de la Tours (813); în Italia, l. romanică e denumită în continuare *lingua uulgaris*. **L.m.** nu este un sistem lingvistic autonom și unitar, nici din punct de vedere stilistic, nici geografic, nici cronologic; cu excepția l. documentelor („latin des chartes", „Urkundenlatein"), unde există modele transmise de uzajul cancelariilor, norma ii este, în parte, exterioară, fiind în largă măsură cea a scrierilor antichității; în acest recurs permanent la un model unic și situat în trecut constă caracterul de l. artificială al **l.m.**, dar și capacitatea ei, în ciuda diferențelor, de a funcționa ca l. de cultură, scrisă dar și vorbită, deasupra barierelor naționale; deși artificială, **l.m.** nu este o l. „moartă", deoarece, pe de o parte, dezvoltă o foarte bogată literatură, în multiple genuri (istorie, filozofie, teologie, dar și proză narativă, dramă, epopee, poezie didactică, lirică), iar pe de alta, cunoaște o permanentă evoluție (mai ales prin adaptarea lexicului la nevoile epocii).

Cîteva particularități mai importante (nefiind vorba de o l. unitară, trăsăturile nu sînt generale); în fonetică (și grafie): diftongul *ae* este pronunțat și scris *e* (uneori scris *ę*, „e caudata"), *i* și *y* (pronunțate *i*) sînt confundate, indiferent de origine: *yra, lachryma, sylua*, dar *martir*; aspiratele sînt confundate cu surdele simple, dar *ch* servește și la insistarea asupra pronunțării lui *h (michi, nichil)*, iar *ph* poate nota un *f*, indiferent de origine: (*fantasma*, dar *nephas*), *t*+ *i*+ vocală, ca și *c* + *i* se pronunță *ts* și se confundă în scris: *tercius* pentru *tertius*; în morfologie, pe lîngă „greșeli" față de norma clas. (*sedis, principis*, pentru *sedes, princeps*, la nom. sg., *pulcris*, adj. nom. sg. fem. pentru *pulcra*, schimbări de conj., *efficire* pentru *efficere, faciebo, denegam* pentru *faciam, denegabo*), se pot semnala numai detalii: noi sg. pentru „pluralia tantum": *castrum, insidia*; sintaxa, deseori influențată de l. vorbite, prezintă evoluții aparent independente: compl. comparativului cu *ab*, noi construcții prepoziționale *(fiala de uino, penuria in uino)*, schimbarea valorii conj. *(quo, quod, qualiter* în loc de *ut* în prop. consecutive). Cele mai importante evoluții se semnalează la lexic, atît prin crearea de cuvinte noi (în primul rînd în terminologia filozofiei scolastice, unde tipurile de inovații au fost create de l. scriitorilor creștini antici), cît și prin schimbări de sensuri; din prima categorie citățm cîteva exemple, preluate, cu diverse accepțiuni, de l. europene: *actualitas, artista, causalitas, exemplificare, humanista, iurista, organizare, organizatio, prioritas, ratificare, realitas, superioritas, uelleitas*. Din cea de a doua: *breue* „scrisoare", *comes* „conte", *consul* „funcționar al administrației pontificale (Italia), membru al consiliului municipal (Germania)", *couuertere, couuerti* „a se călugări", *dux* „duce", *facultas* „facultate", *proconsul* „șerif (Anglia), primar (Germania)", *uilla* „oraș". Împrumuturile lexicale provin din l. vorbite și sînt uneori latinizări greșite din punct de vedere etimologic ale unor cuvinte de origine lat.: *burchgrauius, hansa, hommagium* (<fr. *hommage*<lat. **hominaticum*), *potagium* (<fr. *potage*< lat. **pot(t)aticum*), *uillagium*; unii termeni științifici sau tehnici provin din ar.: *algebra, alchimia, camphora, elixir*. Utilizarea **l.m.** ca mijloc de comunicare începe să se stingă la începutul Renașterii (sec. 14), cedînd locul neolatinei, inspirate direct din modelele clas. Numai lat. cancelariilor își continuă existența, extinzîndu-se, și după Renaștere, pînă în E Europei, inclusiv România, unde se menține pînă în preajma sec. 18. **L.m.** a constituit o sursă permanentă de împrumuturi lexicale pentru l. romanice (și neromanice) din Europa (vezi exemplele de mai sus și **latină, influență ~**). *I.F.*

latină populară, vezi latină vulgară.

latină provincială, variante locale ale lat. vulgare din diferite prov. ale Imperiului Roman. Definirea variantelor și metodologia descrierii lor întîmpină dificultăți izvorîte din natura materialului de care dispunem, dar și din imprecizia unor noțiuni: 1) Unitele prov. romane au deseori un

caracter pur administrativ şi nu corespund unor realităţi etno-lingvistice; 2) cercetarea **l.p.** porneşte de cele mai multe ori de la ideea că actuala configuraţie a Romaniei îşi are originea în diferenţierile locale apărute încă în antichitate, ceea ce nu e nici dovedit, nici, în linii generale, conform cu realitatea; 3) principala, dacă nu unica, sursă de cunoaştere a **l.p.** o constituie inscripţiile, dar amploarea şi frecvenţa inovaţiilor lingvistice reflectate în acest tip de documente depind în mare măsură de nivelul cultural al autorului şi, eventual, al reg., şi nu reflectă decît parţial realitatea vorbită; 4) mărturiile scriitorilor şi ale gramaticilor antici cu privire la **l.p.** sînt foarte rare şi vagi (de ex.: *solent Itali dicere ozie pro hodie*, Isidor din Sevilla, *Origines*, 20, 9, 4), iar l. scriitorilor provinciali este foarte rar influenţată (Gregorius din Tours, de ex.) de particularităţile prov. în care au trăit. Studiile consacrate inscripţiilor **l.p.** sînt numeroase şi, cu toate rezervele menţionate mai sus, utile. Este necesară cercetarea amănunţită, eventual statistică (deşi caracterul aleatoriu al conservării inscripţiilor nu trebuie pierdut din vedere), fără idei preconcepute, a l. inscripţiilor din diferitele reg. al Imperiului, inclusiv Italia, de unde pornesc cele mai multe inovaţii, scoţîndu-se în evidenţă răspîndirea geografică, şi, în măsura posibilului, cronologia fenomenelor. Se va obţine, pe cît pare să rezulte din faptele studiate pînă acum, un tablou al particularităţilor dial. ale lat., fără delimitări precise, dar cu zone de trecere şi cu relaţii între terit., independent de graniţele administrative. *I.F.*

latină tîrzie, perioadă a istoriei l. lat., ale cărei limite cronologice sînt fixate în mod diferit, ceea ce are drept consecinţă caracterizări de ansamblu diferite. Ca termen iniţial se propune, în general, începutul sec. 3 (H. Goelzer, E. Löfstedt, V. Väänänen etc.), sec. 4 (F. Lot). Ca dată finală se propune — pentru aspectul vorbit al l. — anul 600, dată acceptată în mod convenţional pentru începutul perioadei de tranziţie latino-romanice (vezi **romanică primitivă**), iar pentru l. scrisă, anul 800, după care începe epoca lat. medievale. Numeroasele divergenţe cu privire la datele între care se află cuprinsă **l.t.** sînt provocate mai puţin de diferenţe de apreciere, cît de absenţa unei terminologii precise (rom., dar şi străine), adecvate unei realităţi complexe şi neunitare. Lipsa de unitate este nu numai diacronică, ci şi sincronică, prin coexistenţa unor stiluri clar diferenţiate: în timp ce l. literaturii (mai ales păgîne) continuă atît tradiţiile clasice cît şi curentul arhaizant din perioada precedentă, cu eforturi de înnoire a vocabularului şi a construcţiilor sintactice, lat. creştină, l. textelor tehnice şi a scriitorilor cu o cultură literară de un nivel scăzut se apropie de l. vorbită (apar construcţii prepoziţionale, uneori cu sensuri schimbate: *ad spongiam* „cu buretele", completive cu *quod*, verbe pronominale cu ac. şi dat., cu valoare pasivă şi medie, sensuri noi ale cuvintelor: *dolus* „durere", *orbus* „orb"); numeroase hiperurbanisme (noi deponente: *credor* după sinonimul clasic *arbitror*, extinderea folosirii conjunctivului în subordonare). În perioada 600—800, cu excepţia unui număr mic de scriitori cultivaţi (Beda Venerabilis, Paulus Diaconus), l. scrisă este un amestec între reminiscenţe tradiţionale şi influenţe ale l. vorbite, reflectate direct sau prin hiperurbanisme. Principalele surse sînt textele de legi ale populaţiilor germanice aşezate pe terit. latinofon (*Lex Salica**, *Lex Ribuaria*, legile longobarzilor), diplomele* oficiale ale acestor populaţii, formulele*, actele publice şi private, glosele*, la care se adaugă cîteva lucrări hagiografice, greu databile, şi istorice (*Cronica* zisă a lui Fredegarius, sec. 7). Singurele prov. unde tradiţiile s-au păstrat mai puţin alterate par a fi fost Africa (pînă la cucerirea arabă, 698), Irlanda, în afara graniţelor imp., şi, parţial, Spania. Evoluţia cea mai rapidă o cunoaşte Gallia, unde textele epocii merovingiene (pînă în 751) prezintă inovaţii fonetice, morfosintactice şi lexicale specifice Galoromaniei: confuzii între vocale (*habyre* pentru *habere*), monoftongarea diftongilor (*caus* hiperurbanism pentru *quos*), sonorizarea oclusivelor intervocalice (*roda* pentru *rota*), confuzii între cazuri cu schiţarea unei opoziţii caz subiect ~ caz regim, elemente lexicale germanice (*helmus* „coif"). În Italia, datorită persistenţei şcolilor şi ritmului mai lent al evoluţiei, inovaţiile sînt mai puţin frapante şi apar mai puţin frecvent în texte; se pot detecta totuşi fenomene care ilustrează tendinţele acestei evoluţii: căderea consoanelor finale (*egroto* pentru *aegrotus*, *libere* pentru *liberet*), sonorizarea oclusivelor (*pregonia* pentru *praeconia*, *logrum* pentru *lucrum*), asibilarea dentalelor şi velarelor înainte de *i* (*inimisitia* pentru *inimicitia*, *natzonem* pentru *nationem*), confuzia dintre nom. şi ac. (*limite* pentru *limes*), reorganizarea flexiunii verbale (*uinduta* pentru *uendita*, viit. perifrastic *dicere habeo*). Aceleaşi tendinţe se observă şi în Spania (*sebaratus* pentru *separatus*, *donacionis* pentru *donationis*), dar caracterul artificial al lat. din această perioadă rezultă din erori care nu-şi au originea în l. vorbită (*uerbibus* pentru *uerbis*). *I.F.*

latină vulgară (populară), denumire convenţională (lansată, poate de P. Bonamy, 1756, după modelul sintagmei lat. *uulgaris sermo*) care desemnează o realitate complexă, diferit definită de lingvişti. Acord există numai asupra unui singur aspect: **l.v.** se opune lat. literare clas., prin diverse abateri de la norma acesteia. Cum abaterile nu se constituie într-un sistem autonom, paralel cu cel al lat. clas., ci se pot grupa cel mult în tendinţe coerente (A. Meillet), cu largă răspîndire teritorială şi cu o utilizare socială cuprinzînd majoritatea (mai puţin influenţată de cultura şcolară) a populaţiei latinofone a Imperiului, **l.v.** poate fi definită ca ansamblul acestor tendinţe. Rămîn de precizat aspectele cronologice, sociale şi teritoriale: fiind opusă normei scrise (A. W. de Groot, E. Pulgram), **l.v.** îşi are originea chiar în momentul constituirii normelor literare, opunîndu-se de pe atunci (sfîrşitul sec. 3 î.e.n.), ca l. vorbită, l. literare scrise (s-a încercat descrierea unei **l.v.** vechi, „Altes Vulgärlatein", K. Meister); deoarece, însă, majoritatea trăsăturilor specifice şi caracterul evident al opoziţiei lor faţă de normă sînt masiv atestate începînd de la mijlocul sec. 1 e.n., optăm în mod convenţional pentru această perioadă (corespunzînd latinităţii „de ar-

gînt"), ca moment inițial al descrierii, momentul final coincizînd cu sfîrșitul unității lat. (sfîrșitul sec. 6 e.n.) cu prelungiri în perioada de tranziție (sec. 7 și 8). Din punct de vedere social, nu se poate (cum s-a încercat) limita utilizarea **l.v.** la o anumită pătură, medie (C. H. Grandgent; cea mai de jos, E. Seelmann), a societății romane; circumscrierea trebuie operată pe baze lingvistice: abaterile de la norma supraordonată, cea literară, cunoșteau diferite grade, raportate la nivelul de cultură (consecință, la rîndul său, a poziției sociale) al vorb.; sînt de considerat **l.v.** abaterile tolerate (sau consfințite prin uzajul vorbit) de majoritatea populației și, deci, răspîndite pe întregul terit. latinofon al Imperiului; în acest sens, **l.v.** este o l. comună de civilizație (κοινή), mijlocul de comunicare orală între locuitorii statului roman (C. Tagliavini); o normare parțială, subordonată normei literare, e admisibilă, în principiu, fiind vorba de coerența abaterilor de la cea dintîi, ratificate de majoritatea vorb. Din punct de vedere teritorial, se poate vorbi de unitatea **l.v.**, determinată de unitatea statului centralizat și ilustrată de l. inscripțiilor, practic unitară pe toată întinderea statului; unitatea este relativă, dar elementele de variație locală sînt mai puțin numeroase decît cele de unitate și se reflectă în foarte mică măsură în sursele scrise înainte de sec. 7. În același timp, **l.v.** se apropie pînă la suprapunere (A. Burger) de noțiunea abstractă de l. comună inițială romanică (protoromanică), deoarece l. romanice nu sînt decît continuarea neîntreruptă a lat. vorbite. Sursele **l.v.** reflectă cele 2 accepțiuni ale termenului „l. comună": pe de o parte filologice (texte), pe de alta lingvistice (compararea l. romanice). Neexistînd un sistem sau o normă autonomă a **l.v.** nu pot exista nici texte **l.v.**, ci numai texte cu abateri, involuntare sau, rareori, voite, de la norma literară, „vulgarisme". Din prima categorie amintim: inscripțiile (parietale, funerare etc.), răspîndite pe tot terit. imp. și provenind în bună măsură de la vorb. cu puțină știință de carte, rarele documente (scrisori, acte) conservate pe papirus*, tăbliță cerate sau alte materiale de scris; tratatele tehnice, mai ales tîrzii: medicină umană și veterinară (Marcellus Empiricus, *De medicamentis*, sec. 5, traducerile lat. din Dioscorides, sec. 6, și Oribasius, sec. 6 (?), *Mulomedicina Chironis**), cărți de bucate (așa-zisul Apicius, *De re coquinaria*, sec. 4, Anthimus, *De observatione ciborum*, tratat de dietetică, sec. 6), agricultură (Palladius, sec. 5) etc.; uneori și opere cu pretenție literară prezintă „vulgarisme" (poetul Commodianus, sec. 3 ?, istoricii Gregorius din Tours, sec. 6, Iordanes, sec. 6, autoarea descrierii de călătorie *(Itinerarium Egeriae*)*; cu „vulgarisme" voite este în primul rînd *Cena Trimalchionis**, în care personajele înculte utilizează limbajul cotidian, filtrat de arta și intențiile parodistice ale autorului; de asemenea, traducerile bibliei *(Vulgata*)* și unele scrieri creștine doctrinare (*Predicile* lui Augustin) se apropie intenționat de limbajul cotidian pentru a avea acces la public (pentru traducerile *Bibliei* intervine și modelul grec., iar pentru *Itala** se adaugă incultura traducătorilor și a copiștilor); observațiile și recomandările gramaticilor (și ale unor scriitori atenți la faptele lingvistice — Cicero, Quintilian, Augustin —), marele număr de glose* completează informațiile de care dispunem. Mărturia l. cu care lat. a venit în contact aduce date importante: numeroasele grecisme pătrunse în l. germanice prin intermediul lat. vorbite arată ponderea reală a elementului grec, împrumuturile lat. în greacă au trăsături „vulgare", în formă și în conținut. Comparația l. romanice aduce uneori fapte concrete noi (cuvinte și forme ca **oblitare*, **potēre*, **plouia*), dar mai ales permite distingerea inovațiilor efemere de cele care s-au impus (astfel, textele oferă mai multe exemple de consolidare a diferențelor dintre gen. și dat., prin terminația de gen. sg. *-aes* la decl. 1, de ex., decît de sincretism între cele 2 cazuri; numai comparația romanică demonstrează vigoarea celei de a doua tendințe). Prin abolirea opoziției de cantitate vocalică — menținută însă în norma literară —, trăsătura redundantă a vocalelor, gradul de deschidere, devine trăsătură relevantă (vocalele lungi sînt închise, cele scurte — deschise); se produc apoi confuzii între timbrele învecinate: cea mai veche, răspîndită pe întregul terit., reunește într-un singur fonem *ă* cu *ā*; cronologia și difuzarea geografică a celorlalte este incertă; aproape generală (mai veche, deci) este confuzia *e—ĭ*, realizată ca *e* (lat. *crēdĭt, uĭdet*>rom. *crede, vede*); confuzia paralelă *o—ŭ*, mai rar atestată în texte, nu implică reg. balcanică, unde se produc însă confuziile *o—o* și *u—ū*; în Sardinia se confundă și *e—ē*, *ĭ—ī*; diftongii continuă procesul de monoftongare, început din epoca arhaică; *ae*>*ę*, *oe*>*ę*; monoftongarea *au*>*o* nu este generalizată decît pentru cîteva cuvinte *(colic(u)lus, olla, oric(u)la)*; oclusivele surde, siflanta, lichidele și nazalele își mențin realizările (cu excepția schimbărilor condiționate); oclusivele sonore cunosc o oarecare slăbire a ocluziunii, sensibilă la *b* devenit spirantă bilabială (spirantizarea celorlalte sonore și sonorizarea surdelor nu par a fi de dată lat. decît cel mult pe un spațiu restrîns); semivocalele [j] și [w] tind să fie eliminate, mai ales prin întărirea articulației consonantice: *j*>*dz* iar *w*, prin faza spirantei bilabiale (se confundă deseori cu rezultatul spirant al oclusivei *b*), >*v* (în unele situații *w* este suprimat: *riuus*>*rius*>rom. *rîu*); schimbări condiționate: *ĕ* și *ĭ* în hiat se transformă într-o efemeră semivocală *j* care palatalizează consoanele (mai ales oclusivele) precedente: dentalele (și, mai tîrziu, velarele) devin africate *ts, dz*; nazala finală, în parte și oclusivele finale tind să dispară; structura silabică suferă modificări, dintre care unele provin din continuarea unor tendințe mai vechi: dispariția nazalei precedată de vocală și urmată de *s* (*mensa*>*mesa*) schimbă distribuția silabelor deschise, în timp ce sincopa *(oculus*>*oclus)* și proteza vocalică *(sperare*>*isperare)* sporește numărul silabelor închise; prin eliminarea opoziției de cantitate vocalică, locul accentului își pierde motivația, de unde menținerea locului tradițional în cuvînt cu unele excepții, datorate evoluției fonetice, unor deplasări a graniței silabice sau recompunerii cuvintelor prefixate; natura accentului se modifică de asemenea: intensitatea, trăsătură redundantă a accentului muzical, devine relevantă și creează astfel

ritmul vorbirii, înlocuind ritmul cantitativ. În morfologie se observă un progres al analitismului: cazurile sintetice tind să se reducă la 4, prin sincretismul ac.-abl. şi gen.-dat. şi prin trecerea unora din funcţiile lor asupra construcţiilor prepoziţionale. Tipurile flexionare se reduc la decl. 1, 2 şi 3 (decl. 4 trece la 2, decl. 5 la 1), cu puţine supravieţuiri ale celorlalte; prin reducerea importanţei formelor cazuale capătă relief opoziţia de număr, factor ajutător al apariţiei terminaţiei *-as* de nom. pl. a decl. 1 (alimiată cu ac.) şi al acordului neutrului pl. în *-a* (confundabil cu un fem. sg.) cu adj. de formă fem. (ac. în *-as*, nom. în *-ae*, ambele atestate); genurile se menţin, cu fluctuaţii; neutrul tinde să se reorganizeze, prin înglobarea unor subst. (inanimate) cu gen gramatical masc. şi prin extinderea terminaţiei *-ora* (provenită dintr-o falsă analiză a tipului *tempus*, pl. *tempora*, neutre de decl. 3); pron. dem. se reduc la unul de apropiere, *iste*, şi unul de depărtare, *ille*, cu abandonarea treptată a lui *hic* şi a anaforicului *is*; paralel, se observă o atenuare semantică a lui *ille* şi *ipse*, al căror rol se apropie de cel al unui art. Flexiunea verbală cunoaşte tendinţe similare spre analiză, mult mai puţin pronunţate, sistemul general menţinîndu-se; progresează exprimarea perifrastică a viit. (adj. în *-turus* + *esse*, inf. + *habēre*, inf. + *uelle* sau *debēre*), apare un pf. şi m.m.c.pf. paralel cu cele sintetice, de asemenea perifrastic (part. în *-tus* + *habēre*, pentru tranzitive, + *esse* pentru intranzitive), pasivul sintetic e înlocuit cu refl. şi cu perifraza part. în *-tus* + *esse* (recomandat de norma literară numai pentru timpurile *perfectum*); tiparele flexionare se menţin, cu fluctuaţii de detaliu între conj. 2 şi 3, dar cu trecerea aproape totală a conj. 3 în *-i-* la conj. 4 (*fugīre* pentru *fugĕre*); se stabilesc relaţii de derivare între pf. şi part. pf., independente la origine (part. *occīsus* atrage pf. *occīsi*, pentru *occīdi*), progresează pf. în *-ui* cu part. *-utum*; progresează dependenţa temei de pf. de cea de prez. (după modelul majorităţii verbelor de conj. 1 şi 4: *attingo* determină pf. *attinxi*, în loc de *attĭgi*). Sistemul conj. se reorganizează, prin progresul celor de origine pronominală rel.: *quod* şi *quia* devin conj. completive (eliminînd ac. cu inf.), se extind apoi (mai ales *quod*) la alte prop. (consecutive, finale, temporale), *ut* comparativ e înlocuit cu locuţiunea *quomodo*. În lexic se observă eliminarea tipurilor morfologice arhaice, în favoarea decl. 1 şi 2 şi a conj. 1 şi 4; în felul acesta progresează diminutivele (subst. şi adj.) şi frecventativele (verbe): *genu* înlocuit cu *genuculum*, *auris* cu *oricla*, *sternuere* cu *sternūtare*; arhaismele morfologice coincid cu apartenenţa la stilul înalt, ceea ce favorizează eliminarea lor în favoarea unor cuvinte expresive: *os* înlocuit cu *bucca* sau *gula*, *ēsse* „a mînca" cu *comedere* sau *manducare*. Creşte ponderea împrumuturilor grec. (favorizate şi de creştinism*), chiar şi în domeniul instrumentelor gramaticale (*cata* „cîte"; vezi greaca veche). *I.F.*

latinism. Cuvînt împrumutat din lat., denumit în literatura de specialitate, împreună cu împrumuturile grec.: împrumut savant, cultism, it. *voce dotta*, fr. *mot savant*, sp., pg. *cultismo*. Vezi **latină, influenţă ~**. *S.R.R.*

latino-român, text ~ (impropriu pentru un text unilingv, dar intrînd într-un sistem de denumiri similare), lat. medieval sau mod. de redacţie rom., redactat în lat. — ca l. de cultură — din ţările române. L. lat. a fost folosită timp mai îndelungat (din sec. 12) şi într-un grad mai mare în Transilvania (aici şi în documente interne, precum şi în opere literare: Nicolaus Olahus, sec. 16), dar şi în Ţara Românească şi Moldova ca l. diplomatică — în sec. 14—18 — pentru relaţiile cu Transilvania şi cu ţări europene catolice (Polonia, Ungaria, state italiene etc.) şi ca l. ştiinţifică (D. Cantemir, începutul sec. 18). În ce priveşte **t.l.r.** cu caracter administrativ, cei care le scriau erau, de obicei, unguri, saşi sau pol., mai rar rom., dar chiar cînd nu sînt scrise de rom., **t.l.r.** conţin unele românisme, mai ales nume proprii (antrop. şi top.). În **t.l.r.** cu autori rom. se găsesc şi alte elemente care demonstrează influenţa l. rom.: cuvinte, calcuri semantice, forme şi construcţii gramaticale. Mai puţin decît textele slavo-române*, **t.l.r.** anterioare sec. 16 sînt o sursă importantă pentru reconstituirea fazei preliterare a d. drom. *M.A.*

laţial, d. it. (gr. it. centro-merid., subgr. central). Italia (reg. Lazio, cu excepţia prov. Frosinone). Subd: **l.** centro-merid. (mai marcate asemănări cu d. umbr. şi march.), roman. (cu mare putere de iradiere în întreaga reg.). De-a lungul sec. şi în special după sec. 16, **l.** a suferit schimbări evidente: de la o configuraţie lingvistică mai pronunţat merid. (frecvenţa mare a diftongilor ascendenţi proveniţi din lat. *ĕ* şi *ŏ* în silabă închisă: *wokki*, *kworpo*, *tiempo* = it. *occhi*, *corpo*, *tempo*, a fenomenelor metafonice: *vinti*, *timpi* = it. *venti*, *tempi*, a asimilărilor *-nd->-nn-*, *-mb->-mm-*: *munnu*, *gamma* = it. *mondo*, *gamba*, a formelor de plural neutru în *-a*, *-ora*: *kastella*, *corpora*, *locora* = it. *castelli*, *corpi*, *luoghi*), la o structură în mare parte „toscanizată" şi deci mai apropiată de l. literară. În prezent, puţine sînt particularităţile **l.** neidentificabile şi în celelalte d. centrale şi mai cu seamă în varietatea romană de it. regională. Influenţe merid. şi sept. în lexic. Pentru primele atestări şi literatură în **l.** vezi **romanese.** *O.S.C.*

leccez, grai it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. extrem, d. sal., subd. sal. central). S Italiei (S reg. Puglia, centrul pen. Salento, prov. Lecce, pînă la linia Gallipoli—Otranto). Vocale condiţionate doar parţial de calitatea vocalei finale (absenţa metafoniei lui *ę* şi *ǫ*); distincţia dintre *-e* şi *-i* *(lu kane ~ li kani* = it. *il cane ~ i cani)*; prezenţa sunetelor retroflexe (*tʃepudda*, *peṭṛa* = it. *cipolla*, *pietra)*; dispariţia sau asurzirea lui *g* iniţial urmat de vibrantă *(ranne*, *restu*, *kranu* = it. *grande*, *agresto*, *grano)*; lat. *-str->ʃʃ(eʃʃu*, *meʃʃu* = it. *vostro*, *maestro*); urme ale conj. prez. (rare în restul d. merid. extreme) pers. 3 sg. şi pl. *(ku bbeńńa*, *ku addzlannu* = it. *che venga*, *che abbiano*). *O.S.C.*

leísmo, folosirea abuzivă în sp. a pron. pers. 3 pentru exprimarea compl. direct, în loc de *lo* (masc., neutru) şi *la* (fem.): *voy a verle* pentru *voy a verlo* sau *voy a verla*. Academia Spaniolă şi uzul corect admit această întrebuinţare pentru masc. cînd pron. se referă la pers., nu la lucruri. **L.** caracteristic pentru Castilia, de unde a pătruns şi în alte reg. sp. Cazuri rare în sp. americană. **L.** apare în *Cantar de Mio Cid*. În sec. 16 frec-

vent la scriitorii din Castilia Veche şi León şi apoi apare la unii ca Cervantes, Lope de Vega, Tirso de Molina, Quevedo, Calderón. În sec. 18 presiunea **l.** a fost atît de puternică încît Academia Spaniolă l-a declarat ca singura întrebuinţare corectă pentru masc., hotărîre asupra căreia s-a revenit ulterior, pentru ca în final să fie recomandat pron. *lo*. Vezi şi **lheismo**. *M.S.*

lemosî *(limousin, parladura de Lemozi)*, una din denumirile date l. oc. de la începutul sec. 13 (în gramatica *Las razos de trobar* a trubadurului de origine cat. Raimon Vidal de Besalú) şi pînă în sec. 19, după unul din d. ei (l. trubadurilor* prezenta particularităţi ale acestui d., unii dintre primii trubaduri fiind originari din Limousin). *I.V.R.*

lenga d'oc, vezi **langue d'oc.**

lenga romana, nume dat în sec. 13—14 v. oc. a trubadurilor*, pe care F. Raynouard (1761—1836) — unul din întemeietorii lingvisticii romanice comparate, alături de Fr. Diez — a încercat să-l reînvie la începutul sec. 19 *(langue romane)*, considerînd v. oc. prima l. provenită din lat. — o fază intermediară între aceasta şi l. romanice mod., o a doua „mamă" care le leagă de lat., deci un fel de romanică primitivă sau comună (vezi şi **protoromanică**) din care ar deriva toate l. romanice. *I.V.R.*

leniţiune. Ansamblu de procese care slăbesc articulaţia consonantică în poziţie intervocalică. **L.** oclusivelor (şi a lui *-s-*) în Romania occidentală a fost explicată ca o consecinţă a transformării opoziţiei de cantitate consonantică, în legătură cu substratul celtic (A. Martinet). Transformarea geminatelor lat. în consoane simple— termeni marcaţi ai opoziţiei de forţă — a antrenat procesul de modificare prin **l.** a articulaţiei oclusivelor lat. simple primare în poziţie intervocalică. Prima treaptă a procesului de **l.** a constituit-o sonorizarea surdelor intervocalice simple, care s-a continuat cu fricativizarea sonorelor astfel obţinute (şi a sonorelor lat. primare), uneori pînă la dispariţia lor totală; fenomenul s-a produs pînă la stadii diferite de **l.**, atingînd ultima consecinţă în fr. şi frpr.: lat. *ripa*>oc., cat., sp., pg. *riba*, ret. *riva*, fr. *rive ; uita*>oc., cat., sp., pg. *vida*, fr. *vie ; uidere*>oc. *vezer*, engad. *vair*, fr. *voir*, cat. *veure*, sp. *ver*, pg. *vêr ; pacare*>oc., cat., sp., pg. *pagar*, friul. *paya*, fr., engad. *payer ; ligare*>cat. *lligar*, fr. *lier*, oc., sp., pg. *liar ;* în Romania orientală şi în sd., consoanele au rămas surde: rom. *rîpă, vită, (îm)păca ;* vegl. *raipa, pakur ;* it. *ripa, vita, pacare*. **L.** a afectat în Romania occidentală şi pe *-s-* sonorizîndu-l (*ausare*>fr. *oser*, oc. *ausar*, cat. *gosar*, sp. *osar*, pg. *ousar ;* v. sp. *-z-* astfel obţinut a suferit ulterior un proces de asurzire). O zonă arhaică din centrul Romaniei occidentale (gr. pir.: d. bearn. al gasc., arag. de sus; riojan al sp., situate în apropierea domeniului basc) conservă surdele intervocalice lat. Numeroase fenomene de **l.** se produc — prin sandhi — în d. it. tosc. şi centro-merid. şi în sd.: log. şi camp., unde afectează nu numai consoanele în poziţie intervocalică, dar şi iniţiala cuvîntului cînd se află într-o asemenea poziţie prin fonetică sintactică: sd. *cane — su gane, perda — sa berda ;* vezi şi **gorgia toscana**. *S.R.R.*

leonez, vezi **asturo-leonez.**

lepontic, substrat ~. Lepontica. l. celtică vorbită în antichitate în NV Italiei preromane, în jurul lacului Lugano şi cunoscută din cîteva inscripţii: nu există dovezi în favoarea unui eventual **s.l.**, cu excepţia top. (it. *Val Leventina*<*Lepontina*). *I.F.*

leridan (cat. *lleidatà*), d. cat., gr. occidental. Andorra, Franţa (dep. Pyrénées-Orientales, reg. Cerdagne), Spania (prov. Lérida, fără valea Arán, V şi S prov. Tarragona, N prov. Castellón, reg. Solosna şi o fîşie lungă şi îngustă la E de Aragón). Face trecerea, prin intermediul subd. ribagorzan, între cat. şi sp. (d. arag.). Subd.: andorran, pallarez, ribagorzan[1], tortosin. Desinenţa *-o* la pers. 1 sg. ind. prez. *(jo canto)*, în unele reg. cu varianta *-ok*. Păstrează, la fel ca d. val., multe tipuri lexicale arhaice, caracteristice pentru cat. clasică şi dispărute în cat. din Barcelona. *M.S.*

Lex Salica, legiuire a francilor salieni, redactată în lat. în 507 sub regele Clovis (Chlodwig, 481—511); cea mai veche redactare are 65 capitole (păstrată într-un ms. din sec. 9); conţine numeroase elemente de l. vorbită *(cargare = carricare ; si ... colpus falierit ; de sagitta toxigata percutere)*, inclusiv împrumuturi din l. germanică a francilor *(baro, mallum, mannire, screuna)*. *I.F.*

lexic. Compartimentul cu cea mai mare mobilitate al unei l., reflectînd în mod nemijlocit transformările din sfera extralingvistică, **l.** constituie şi în evoluţia lat. spre l. romanice, ca şi în istoria acestora, partea cea mai afectată. Dintre toate straturile etimologice ale **l.** l. romanice, singurul comun tuturor, dar cel mai important din punct de vedere funcţional, este reprezentat de elementul lat. moştenit, reflectînd, şi în acest compartiment, unitatea genetică fundamentală a idiomurilor neolatine. Un factor de unitate îl constituie şi sistemul de formare a cuvintelor, care îl continuă pe cel lat. (preferinţă pentru derivare); cuvintele-bază, ca şi numeroasele sufixe şi prefixe moştenite din lat., comune mai multor l., fac deseori dificilă atribuirea unor cuvinte romanice fondului moştenit sau formaţiilor interne (de ex. pentru rom. *îngrăşa* au fost propuse ca etimoane atît lat. **ingrassiare* — REW, cît şi rom. *gras* — Al. Graur). Cele mai vechi straturi etimologice non-latine sînt reprezentate de cuvintele provenite din l. de substrat şi superstrat, cu care lat. a intrat în contact ca urmare a extinderii ei ca l. comună celei mai mari părţi a Imperiului Roman şi, respectiv, a adoptării de către populaţiile barbare, aşezate pe terit. acestuia, a l. populaţiei romanizate. **L.** constituie domeniul în care aceste influenţe sînt cele mai evidente şi singurul în care ele sînt necontestate (deşi există numeroase dispute privitoare la etimologia unor cuvinte). Cuvintele datorate substratului diferenţiază atît idiomurile şi gr. de idiomuri romanice (înseşi denumirile unor gr. ca iberorom., galorom. implică referirea la un element dominant de substrat), cît şi marile diviziuni ale Romaniei. Cuvintele de origine celtică (cu excepţia celor atestate în lat. şi răspîndite pe o arie mai largă, unele — precum *camisia, carrus* — panromanice) sînt astfel caracteristice Romaniei occidentale (cu cea mai mare concentrare în aria galorom.). Rom. se

diferențiază de celelalte l. romanice și prin cuvintele provenite din substratul specific, traco-dac. Acest strat etimologic romanic (în măsura în care a fost identificat pînă în prezent) este în general redus numeric; sînt cunoscute, de ex., cca 180 de cuvinte celtice în idiomurile galorom., din care cca o treime comune tuturor, restul repartizate pe diverse arii dial.; pentru rom., numărul cuvintelor provenite din substrat este, în diverse interpretări, cuprins între 80 și 150, estimările moderate nedepășind cifra de 100. Influența l. de substrat a afectat domenii onomasiologice restrînse, cuprinzînd mai ales subst. ce denumesc elemente specifice mediului geografic și culturii materiale a populației băștinașe: nume de plante (rom. *mazăre* — traco-dac, tosc. *raza, raza* „tufiș țepos" — etrusc, sal. *ariddu*, cal. *arzella* „usturoi sălbatic" — probabil mesapic, sd. *kostike* „arțar" — paleosard, oc. *tuja*, sp. *tojo* „specie de arbust spinos" — aq. — pir.), nume de animale (sp. *perro* „cîine", *zorro, zorra* „vulpe" — iberice), forme de relief (rom. *mal*), terminologia meșteșugurilor locale (rom. *urdă* — traco-dac, sd. *sakkayo* „miel de un an" — paleosard, piem. *krama*, eng. *grama* „smîntînă" — celtic, fr. *soc* „fierul plugului" — celtic). Și elementele de superstrat introduc diferențieri semnificative în aria romanică. Absența cuvintelor de origine germanică în rom. și dalm. opune cele 2 l. orientale (cărora li se alătură sd.) ariei occidentale. În cazul acesteia sînt de remarcat, pe de o parte, cuvinte germanice pătrunse în lat. și care s-au impus în toată Romania occidentală eliminînd termenul lat. (germanic *blank*>it. *bianco*, fr., oc., cat. *blanc*>sp. *bianco*, pg. *branco*, în timp ce lat. *albus* este păstrat în rom. *alb*, dalm. *jualb*, sd. *alvu*; **werra*>it. *guerra*>sd. *gerra*; fr. *guerre*>oc., cat., sp., pg. *guerra*) și cuvinte specifice diferitelor l. romanice, datorită influențelor germanice diferite (longobardă în it., burgundă în frpr.). Cea mai importantă influență germanică în cadrul Romaniei occidentale este cea francă exercitată asupra fr., atît din punct de vedere cantitativ (cca 600 cuvinte) cît, mai ales, calitativ, afectînd domenii onomasiologice importante (verbe: *haïr, choisir*, adjective: *bleu, brun, gris*, cuvinte din domeniul spiritual și moral: *orgueil*). Intensitatea influenței france în fr., similară cu cea v. sl. în rom. (cuvinte numeroase și importante din punct de vedere semantic și funcțional: *război, trup, boală, iubi, drag, bogat*), manifestate și în alte domenii ale l. (în special fonetică), constituie una din cauzele cărora li se atribuie poziția divergentă a celor 2 l. în ansamblul Romaniei, calificarea lor ca idiomuri negrupabile (*Romania discontinua*), opuse restului l. romanice, încadrate în așa-numita *Romania continua*. Straturile etimologice ulterioare ale l. neolatine reprezintă reflexul pe plan lingvistic al condițiilor de evoluție istorico-culturală specifice popoarelor romanice. Astfel dezvoltarea social-politică a terit. rom. în tot cursul evului mediu în contextul Europei orientale s-a soldat cu numeroase împrumuturi din slavonă, l. sl. mod., ngr., magh., tc. Acestei situații i se datorează și absența, în această perioadă, a influenței lat. culte (importantă sursă de îmbogățire a l. l. romanice occidentale literare în perioada evului mediu și a Renașterii), a influenței ar. (prezentă în celelalte l. romanice grație stăpînirii ar. în Pen. Iberică — cea mai puternică influență ar. —, S Italiei și Franței, dar și traficului comercial medit.), a împrumuturilor interromanice. Orientarea societății rom., începînd din sec. 18, spre Europa occidentală a dus, după această dată, la un proces rapid de reintegrare a rom. în romanitate, de eliminare sau împingere la periferia vocabularului a unei mari părți a cuvintelor sl., ngr., tc., concomitent cu reromanizarea l. prin elemente romanice (mai ales fr. și it.) și lat. culte (împrumutate direct sau prin intermediul l. romanice occidentale). Alte influențe s-au manifestat numai asupra unor sau chiar unei l. (sau d. al unei l.) romanice, cele mai puternice producîndu-se în zonele de contact datorită vecinătății (ol. în fr., bască în sp. și oc., germ. — mai ales în romanșă, mac. în megl., scr. în rom., dalm., d. istriote, it., friul), alb. în rom., d. it. merid., alemanică în ret., frpr). Influențe ale l. non-europene s-au manifestat direct asupra cîtorva l. romanice (asiatică în pg., fr., sp.; africană în pg., fr., sp.; amerindiană în sp., pg., fr.), prin intermediul cărora au pătruns apoi și în alte idiomuri ale ariei romanice și europene. Începînd din sec. 18 în l. romanice occidentale, din sec. 20 în rom., devine tot mai importantă, datorită prestigiului social-economic al Angliei și apoi al S.U.A., influența engl. Prin elementele lat. culte și împrumuturile interromanice (numeroase pătrunse și în l. literare aparținînd altor familii) ca și prin împrumuturile comune din alte idiomuri, l. l. neolatine participă la bogatul tezaur lexical internațional specific lumii mod. *J.B.M.*

lexie latină, vezi latin, lexie.

lheísmo, fenomen caracteristic pg. braziliene care constă în folosirea pron. pers. compl. indirect (pers. 3 sg. dat.) în locul formelor de pron. pers. compl. direct în ac.; frecvent și în l. persoanelor cultivate, **l.** este o reacție împotriva tendinței populare de folosire a pron. sub. *você* (pers. 3 sg.) cu funcția de compl. direct în ac. fără prep.: *Lhe acho mais magro* sau *Acho você mais magro* pentru pg. *Acho-o mais magro*. Vezi și **leísmo.** *C.L.*

liaison, termen fr. („legătură") pentru pronunțarea unui element consonantic latent, existent numai în codul scris, între 2 vocale care se află în hiat la joncțiunea cuvintelor. Caracteristică fr. și, mai rar, oc. Sintagmele în care **l.** se realizează mai frecvent sînt: art. + subst. *(les⌣amis, un⌣ami)*, adj. + subst. *(petit⌣éléphant)*, adv. + adj. *(très⌣élégant)*, pron. + verb *(nous⌣avons)*, auxiliar + part. *(est⌣allé)*. În fr. vorbită actuală **l.** nu se face decît în interiorul unui gr. de cuvinte între un cuvînt neaccentuat urmat de unul accentuat. La subst. și adj. cu inițială vocalică sau cu *h* mut, [z], pronunțare a lui *s* grafic final al art., poate fi considerat ca o marcă orală a pl., antepusă cuvîntului *(les⌣amis)*. În fr. populară, prin analogie, se pronunță uneori un [z] care nu apare grafic, pentru a marca pl. *(quatre -z - amis* = fr. *quatre amis)*. Prin falsă analiză, sunetul [z] a fost considerat inițială a cuvîntului și, ca atare, e prezent după aglutinare în derivatele acestuia: *zieuter* (fenomen frecvent în fr. populară și, în

special, în cazul transplantării fr. în alte terit., în procesul constituirii d. creole fr.). *S.R.R.*

liégeois, subd. fr. (d. valon). Belgia (prov. Liège). Se caracterizează față, de celelalte subd. valone, mai ales prin trăsături conservatoare: păstrarea timbrului velar al lat. *ŭ* (**perdutus>pierdou* = = fr. *perdu*), prezența sunetului *h* de origine germanică (*hâye* = fr. *haie*) ca în d. loren, dar și dezvoltat pe teren romanic (*prehensione>prîhon* = = fr. *prison*, *auscultare>hoûter* = fr. *écouter*), menținerea elementului labial al labiovelarelor lat.: *kʷ>kw* (*quando>cwand* = fr. *quand*, *quindecim>* *> cwinze* = fr. *quinze*); *gʷ>w* (*lingua>linwe* = fr. *langue*). *S.R.R.*

ligur, d. it. (gr. it. sept. subgr. galo-italic). Italia (reg. Liguria; ins. Sardinia — coloniile din Calasetta, Carloforte), Franța (Coasta de Azur, colonii în apropierea localităților Grasse, Antibes, graiuri numite de provensali *figoun*; S ins. Corsica, zona localității Bonifacio), Monaco. D. relativ omogen. Conservarea, în mai mare măsură decît în celelalte d. sept., a vocalelor finale și mediale, comparabilă cu situația vocalismului ven. (menținerea finalelor neaccentuate *-a*, *-i* și chiar *-e*, *-u*, dacă acestea din urmă nu sînt precedate de *r*, *l* sau *n*); diftongi descendenți (*aŭrela*, *meĭgu*, *mesŭira* = it. *orecchia*, *medico*, *messoria*); metafonia lui *a* sub influența lui *-i*, ca în subd. romagnol (*tosken*, *men*, *ken* = it. *toscani*, *mani*, *cani*); în unele graiuri, trecerea la *i* a labialei *y* (<lat. *ŭ*): *liña*, *krìu*, *tita nid* = it. *luna*, *crudo*, *tutta nuda*; închiderea vocalelor *o*, *œ* în poziție inițială neaccentuată în derivate cu alternanțe vocalice (*porku ~ purkeĭn*; *fœgu ~ fygasa* = it. *porco ~ porcellino*; *fuoco ~ focaccia*); *-r-* etimologic sau provenit din lat. *-l-* (trăsătură pusă pe seama substratului lig.) se pronunță palatal sau poate dispărea (*foŭra*, *ʃua*, *ʃuae*, *dyu* = it. *favola*, *fiore*, *giurare*, *duro*); lat. *pl-* și *bl->tʃ-*, respectiv *dʒ-* (*tʃœve*, *tʃen*, *dʒjastemà* = it. *piove*, *pieno*, *biasimare*); lat. *-pi-*, *-kl->-dʒ-* (*daydʒu*, *œdʒu*, *uedʒa* = it. *doppio*, *occhio*, *orecchia*); lat. *s + j* și *k + e*, *i* precedate de vocală >*-ʒ-* (*sereĭʒa*, *lyʒe*, *aʒeŭ* = it. *ciliegia*, *luce*, *aceto*); lat. *fl->ʃ-* (*ʃama*, *ʃua*, *ʃyme* = it. *fiamma*, *fiore*, *fiume*); velarizarea (și ulterioara dispariție în unele graiuri) a lui *l* preconsonantic (*aŭtu>atu*, *faŭsu>fasu* = it. *alto*, *falso*); lat. *t>j* înainte de vibrantă (*laĭrà*, *veĭru* = it. *latrare*, *vetro*); fenomene de betacism (*basilà*, *imboŭsà* = = it. *vacillare*, *inversare*); dezvoltarea unor forme de m.m.c.pf. „supracompus" ind. și conj., formarea cond. prin folosirea alternată a impf. ind. (pers. 1 sg., 3 sg., și pl.) și a impf. conj. (pers. 1 pl., 2 sg. și pl.). Cele mai vechi atestări **l.**: *Carta savonese*, document judecătoresc din 1182, texte în grai genov. (vezi **genovez**). Literatură în **l.**: Todaro Conchetta (*Rime*, sec. 17), Paolo Agostino Orengo (sonete în graiul din Ventimiglia, sec. 17). Cuvinte de origine **l.** în lexicul it. mai ales în domeniul marinăresc (fapt explicabil prin tradiția și prestigiul maritim al Republicii Genova între sec. 13—18): *acciuga*, *arrembare*, *carena*, *darsena*, *molo*, *prua*, *scirocco*, *scoglio*. Termeni dial. de strictă „culoare locală" consacrați prin opera unor poeți ca Eugenio Montale, Camillo Sbarbaro. *O.S.C.*

ligur, substrat ~. Influență asupra it., fr., oc., cat., sp. Ligurii locuiau pe un terit. vast, de la Ron pînă la Arno (Italia — prov. Piemonte, Lombardia, Emilia, Liguria) și pînă în reg. de coastă a Pen. Iberice (R. Menéndez Pidal). L. lor — atestată sumar (cîteva glose și inscripții, top., nume de pers.), ceea ce face dificilă identificarea faptelor datorate **s.l.** Se disting 2 straturi: unul neindoeuropean sau medit., mai vechi (mileniul 2 i.e.n.), și altul i.-e. mai recent (sec. 10—5 i.e.n.). Urme ale **s.l.** în puține și incerte top. din N Italiei și din reg. învecinate (*Polcévera*, *Gandòvera*, *Bormida*); cele din Pen. Iberică (*Langa*, *Bergança*, *Tolêdo*) sînt presupuse pe baza unor identități cu top. din Piemonte și Lombardia (*Langa*, *Bergenza*, *Toleto*); sufixul *-asco*, *-esco* din top. (it. *Bogliasco*, *Cherasco*, *Salasco*, it., sp. *Velasco*, oc. *Avenas(c)*, *Branos(c)*, sp. *Benasque*, *Viascón*, *Aimusco*, *Ledusco*, *Orusco*) și nume etnice it. (*bergamasco* de la *Bergamo*, *comasco* de la *Como*); sufixul *-ona* din top. sp. și cat. (*Badalona*) frecvent și în S Franței și N Italiei; în lexic sp. (*lawa*). Presupusă influență a **s.l.** (Cl. Merlo, G. Bottiglioni) în fonetica d. it. și oc.: *-l->-r-* (lig., piem., lomb.), slăbirea lui *-r-* care ajunge să dispară în subd. genov. (*aa<ala*, *maĭo<marilo*), sunete retroflexe în d. apuan (G. Bottiglioni); toate aceste fenomene apar și în l. în care nu se poate presupune un **s.l.** (cf. lat. *-l->*rom. *-r-*; sunete retroflexe în sd., it. merid.). *M.S.*

limba cirîitorilor, una dintre denumirile purtate în trecut de argoul românesc al răufăcătorilor, înregistrat în sec. 19 (N. Orășanu, 1860; G. Baronzi, 1872), dar datînd după unii cercetători (G. Ivănescu) dinainte de sec. 18. Numeroase cuvinte țigănești (*bișțari*, *a ciordi*, *a mardi*) și termeni din argourile altor l., în special din țările vecine. Cuvinte din l. comună cu sens modificat: *a cirîi* „a fura" și *cirîitor* „hoț". *M.A.*

limba păsărească, vezi **păsărească, limba ~.**

limba șmecherilor, vezi **șmechерească, limba ~.**

limousin[1], d. oc. (complexul arv. -medit., gr. oc. sept., ansamblul arv. -lim.). S Franței (prov. Limousin, Périgord N — S Périgord aparținînd. d. lang. —, Marche); enclavă **l.** în domeniul fr. — satul Saint-Eutrope, dep. Charente. Aria de N a **l.** (împreună cu aceea a d. auv.) face trecerea între oc. și fr. (vezi **croissant**). 2 subd.: de jos — în S (zona de mai mică altitudine: Périgord N = N dep. Dordogne, reg. Corrèze, de sus — în N (zona mai înaltă: dep. Haute-Vienne, S dep. Creuse, Marche). În cadrul gr.oc. sept., diversele graiuri **l.** prezintă trăsături comune mai ales cu d. auv., cu care se învecinează la E și împreună cu care a fost grupat în ansamblul arv.-lim. Afereza vocalei, în special a lui *a-* pretonic (*aquo>quo*). Diftongări de tipul *miau* = lang. *mèl*. Palatalizarea lat. *s-* (*sonare>ʃuna*) și (mai ales în **l.** de jos) evoluții ulterioare specifice ale lat. *k+e*, *i*, *k*, *g+a*, *d-+* iot etc. (*facebat*, *cantare*, *diurnum>foʒjò*, *tsanta/ santa*, *dzurlzur*), astfel încît opoziția *s*, *z ~ ʃ*, *ʒ* se realizează invers decît în d. lang.: fricativelor dentale lang. *s*, *z* le corespund în **l.** palatale (*ʃ*, *ʒ*), iar africatelor palatale *tʃ*, *dz* — africate dentale (*ts*, *dz*) sau fricative dentale (*s*, *z*). Epenteza lui *v* după *au* (în urma căderii lat. *-d-*): *laudare>lau-*

-ar (cf. pg. *louvar)*. Spre deosebire de subd. auv. de jos, pierderea aproape generală a nazalității vocalei după căderea lui *n* final „instabil" (<lat. *-n-*): *panis>pa ; -n* se menține însă în cuvinte monosilabice folosite proclitic, servind la exprimarea unor opoziții gramaticale și semantice: *be* subst. „binele" și adv. de întărire a afirmației „chiar" ~ *ben* adv. de mod „bine". *-a*>[o], dar menținut ca [a] după căderea vechiului *-s* marcă a pl., iar *-o*>[u] — opoziții valorificate morfologic: art. hot. sg. masc. [lu]~fem. [lo] (ca în d. auv.), la subst. fem. sg. *fijo* ~ pl. *fija* (cu lungirea compensatorie a lui *-a*: *fijă* sau, în **l.** de sus, cu deplasarea accentului pe finală: *fijá*). Pe lîngă tipul general de ind. pf. s. cu desinențe lărgite cu infixul *-r-* — și o paradigmă cu desinențe simple, ca în gasc. În E (pînă spre centrul reg. Creuse și Corrèze) — palatalizări ale consoanelor asemănătoare celor din subd. auv. de jos inveciuat. **L.** de jos — mai conservator (mai apropiat de d. lang. și deci de oc. centrală mai ales în morfologie). În SE limita dintre căderea, respectiv conservarea lui *s* din gr. *st (tetaḷtèsta) ;* în graiul périgourdin *s* din gr. *sp, st, sk>h*. **L.** de sus — mai inovator în special în morfologie; în fonetică însă graiul marchois (N) conservă faza *it* din evoluția lat. *-kt-*, ca și d. auv. (ca în fr. și frpr.), spre deosebire de cea mai mare parte a complexului arv.-medit. Literatură bogată din cele mai vechi timpuri: cel mai vechi monument (mai puțin nesigur) al l. și literaturii oc., poemul *Boecis** — caracter preponderent **l.** (oc. numită de aceea uneori *lemosi*) explicat prin imitarea primilor mari trubaduri, originari din domeniul **l.** (cel dintîi trubadur cunoscut, Guilhem IX, conte de Poitiers (1081—1127), ar fi scris în d. poitevin, care avea probabil în sec. 11—12 caracter oc., fiind foarte apropiat de l.). Unele împrumuturi **l.** în fr. *I.V.R.*

limousin , vezi **lemosi.**

limuzin, termen utilizat în sec. 15—19 pentru d. val. ai l. cat. *M.S.*

lingua franca, vezi **sabir.**

lingua verde, vezi **calão, lague verte.**

lingua zerga, nume sub care era cunoscută în sec. 15—17 varietatea sept. (mai ales ven., genov.) a argoului it. *furbesco. O.S.C.*

linia Jireček, vezi **Jireček, linia ~.**

linia Joret, vezi **Joret, linia ~.**

linia La Spezia—Rimini, vezi **La Spezia—Rimini, linia ~.**

livinallonghez *(fodóm),* grai ret. (gr. ret. central, subgr. lad. dol.). N Italiei (centru: Pieve Livinallongo). Diftongarea lat. *ĕ>je* în silabă deschisă păstrat în **l.** *(fel>fiel),* la fel ca lat. *ŏ>wo (focus> fuok) ;* lat. *ĕ, ŏ* se diftonghează numai în silabă deschisă *(acetum>ažei, flore>flou) ;* palatalizarea lat. *a* accentuat, la fel ca în eng.s. și fr. *(pace> ţes)* dar numai în cuvinte oxitone (ca în gad.), pierderea tîrzie a apendicelui labiovelar al lat. k^w; păstrarea gr. lat. *bl-, fl-, pl-* ca în gad., gard., nonez. Text din sec. 16. *M.S.*

lleldată, vezi **leridau.**

lemosí *(llenga lemosina),* nume dat printre alții de unul din primii poeți ai renașterii cat. din sec. 19, Carles Aribau, l. cat. — puternic influențată la începuturile ei literare de l. trubadurilor* oc., numită și *lemosi. I.V.R.*

loc, complement circumstanțial de ~. Exprimat în lat. prin adv. de loc *(hic, ibi, ibidem, foris, intus, aliunde, eo, ea* etc.), subst. sau substitute ale acestora, izolat și prin verbe la supin (în ac. pentru indicarea direcției (cu nuanță de scop): *cubitum eat,* în abl. pentru exprimarea proveniență: *obsonatu redeo*). Expresia proprie stării pe loc era abl. locativ sau instrumental, mai ales cu prep. *in* „în" *(in urbe/in Italia manere)* și „pe", *sub* „sub" și „la picioarele, poalele", *prae, pro (stare prae/pro castris) ;* pentru aceeași valoare se folosea și ac. cu prep. *ante (ante portas), apud,* (mai ales referitor la pers.: *apud nos est conuiuium*), *ad (stare ad ianuam).* La unele subst. comune și nume geografice se regăsesc și urme ale vechiului caz locativ, specializat pentru redarea acestei valori *(domi ; Tarenti) ;* și abl. fără prep. era limitat la anumite situații: unele nume geografice *(Athenis),* unele subst. + determinant *(media urbe).* Direcția avea ca expresie proprie ac. de mișcare („ac. întrebării *quo*" = „încotro?") fără prep. la cîteva subst. izolate și nume geografice *(domum/Romam ire)* sau cu unele verbe compuse *(rostra Cato aduolat),* dar mai ales cu prep. *in,* exprimînd pătrunderea în interiorul limitei finale *(in urbem proficisci),* în opoziție cu *ad,* care exprima apropierea de punctul final *(ad castra accidit)* și de aceea era preferat la nume de pers.; *super ; subter* ș.a.; cu această valoare se folosea, rar, și dat. apropierii *(appropinquare urbi).* Limita inițială se exprima numai prin abl. fără prep. *(domo/Roma uenire)* sau cu prep., opoziția *ex ~ ab* fiind analogă opoziției *in ~ ad (Caesar e Gallia profectus est ; a Caesare redire) ; de* indica mișcarea de sus în jos *(decido de lecto).* Pentru indicarea spațiului străbătut, asupra abl. instrumental fără prep. — limitat la subst. cu sensul „cale" *(Aurelia uia profectus est)* — prevala ac. cu *per (per prouinciam nostram iter facere).* Pentru exprimarea distanței și a aprecierii ei (vagi sau cu ajutorul unor unități de măsură) se folosea ac. extensiunii fără prep. *(ab aliquo pedem non discedere).* Construcțiile de tipul *longam ire uiam,* exprimate prin ac. fără prep., sînt încadrate în categoria compl. intern. În lat. tîrzie, **c. de l.** atestă efectele confuziei generale între valorile și cazurile proprii diverselor prep., care apar frecvent uneie în locul altora. În l. romanice, **c. de l.** determină atît verbe și alte cuvinte cu valoare verbală — interpretate uneori diferit (ca interj., adv., prep.) de gramaticile diverselor l. (rom. *Iat-o acolo,* fr. *Nous voilà dans la place,* it. *Ecco qui il tuo libro,* sp. *Heme aquí* —, cît și adj. (rom. *copil cuminte la grădiniță,* fr. *absent de la maison,* it. *assente da casa,* sp. *ausente de Madrid).* **C. de l.** redau aceleași valori de bază ca și în lat. (rom. *Locuim la țară,* cat. *Tinc un cosi a França,* fr. *partir pour l'école,* pg. *Vou a tua casa,* it. *uscire di casa,* sp. *Pasó por el jardín),* care pot fi analizate în numeroase (combinații de) trăsături care definesc situarea în spațiu a unui obiect. Ele se exprimă prin adv. și loc. adverbiale de loc (rom. *L-am căutat peste tot,* oc. *esparpalhats ça e la*), inclusiv, în l. în care există, prin pron, adverbiale (fr. *J'y vais,* it. *Ci*

andrò subito) și prin nume însoțite de regulă de prep. sau loc. prepoziționale (care alcătuiesc inventare foarte bogate): subst. (fr. *aller le long de...*, it. *Vive in mezzo al bosco*) sau substitute — pron. (fr. *Il ne fréquente ni chez les uns, ni chez les autres*), adj. pronominale (rom. *In spatele său nu stă nimeni*), num. (fr. *monter au sixième*), eventual în rom. printr-un verb la supin *(Nu se întorsese de la pescuit)*. Posibilitatea exprimării **c. de l.** prin subst. (nu și substitute) fără prep. se întîlnește sporadic, fără să se poată dovedi în toate cazurile continuitatea față de lat.: dat. locativ în rom. (tipul *a sta locului*); indicarea adresei în fr. *(habiter/se rendre rue de Passy)*; exprimarea spațiului străbătut, inclusiv prin unități de măsură pentru lungime (rom. *a umbla cale lungă; A alergat 5 km*, fr. *Il a couru 5 kilomètres*, it. *camminare la terra* (rar); *correre il mare; girare il mondo*, sp. *Corrí 5 kilómetros* dar *Ho camminato per dieci chilometri all'incerca*), inclusă de unii într-o categorie aparte de compl. exprimînd măsura sau, ca și în lat., în categoria compl. intern; verbele respective sînt interpretate adesea in asemenea contexte ca tranzitive, împotriva acestei interpretări pledînd pentru fr. caracterul neacordat în acest caz al part.: *Les 2 kilometres qu'il a couru*. *I.V.R.*

loc, propoziție circumstanțială de ~. Pentru lat., este puțin studiată, fiind inclusă în prop. relativă. Se introducea prin adv. rel. *(Nec inde uenit, unde mallem; Ut naues eodem, unde erant profectae referrerentur; Ibi futuros Heluetios, ubi eos Caesar constituisset)* și se plasa după regentă. În l. romanice, puternică tendință de a se desprinde din clasa relativelor o subordonată de loc prin creșterea frecvenței corelației între diferitele adv. de loc. **P.e. de l.** romanică este mai des folosită decît în lat. și se introduce prin adv. rel. sau nehot., însoțite uneori de prep. (rom. *Du-te unde te-am trimis; S-au risipit încotro au văzut cu ochii; Le-am luat de unde mi-ai spus*; it. *C'era un albero dove voi vi siete fermati; Ti incontro dovunque io vada; Appena adesso arriviamo da dove ci hai lasciati*; fr. *Il ira partout où il voudra; Il arrive d'où vous l'avez quitté; J'irai là où vous voudrez*; sp. *vámonos adonde nos manden; ahora mismo os volveréis por donde habéis venido; apresuré los pasos acudiendo hasta donde el rumor me encaminaba)*. În unele l. romanice, se poate introduce și prin pron. și adj. rel. sau nehot., însoțite de prep. (rom. *A intrat la cine nu trebuia; Mă duc în orice loc vreau)*. Locul obișnuit al **p.e. de l.** este după regentă; topica inversă este expresivă (rom. *Unde îl trimiți, acolo se duce*; sp. *donde pones el ojo, alli pones la bala, niño)*. *C.L.*

localizarea consoanelor. În lat. existau 7 serii de consoane din punctul de vedere al **l.e.**: labiale (*p, b, m*) cărora li se adaugă semiconsoana *w*, labiodentale (*f*), dentale (*t, d, s, n, l, r*), semiconsoana palatală iot, velare (*k, g*), laringale (*h*) și labiovelare (k^w, g^w). Ultimele 2 serii dispar în trecerea de la lat. la l. romanice, al căror consonantism se îmbogățește cu unități noi: reapare *h* și se creează noi serii de consoane: interdentale (θ, ð), prepalatale (ʃ, ʒ, tʃ, dʒ), uvulare (*R*) și retroflexe (*l̤, d̤*) *S.R.R.*

localizarea vocalelor. În lat. clas. existau 3 serii de vocale din punctul de vedere al **l.**: anterioare (*e, i*), centrale (*a*) și posterioare (*o, u*). Vocalele anterioare erau nelabiale, cele posterioare — labiale; lat. *a* era indiferent față de **l.v.** Unele l. romanice (sp., it., sd.) continuă situația din lat. În seria vocalelor anterioare, în idiomurile galorom., d. galoitalice și în unele d.ret., au apărut vocale anterioare labiale: [œ, ɸ, y] (fr. *soeur, jeu, pur*). Vocala anterioară labială închisă /y/ este rezultatul palatalizării lat. *ū*; fonologizarea ei a atras în fr., în unele d.oc., galo-italice și ret., apariția unei vocale anterioare labiale de apertură medie [œ] (în fr. opoziție de apertură /œ/ ~ /ɸ/. Vocale anterioare labiale și în unele d.it. merid. și pg. În seria vocalelor centrale au apărut vocale noi ca urmare a tendinței de închidere a timbrului vocalelor neaccentuate: [ə] în rom. *(casă, părinte)*, v.fr., cat., pg., dial. în Italia merid., în d.ret.; [ɨ] în rom. *(mînă)*, pg. *(cante)*. În silabă accentuată și neaccentuată, vocalele centrale sînt și rezultatul deplasării articulației vocalelor lat. în funcție de context. Rom. [ə] poate proveni dintr-un lat. *e*: precedat de consoană labială sau labiodentală *(peccatum>păcat, uerus>văr)*, de *r-* sau de *-r (reus>rău, horresco>urăsc)*, de africate sau de fricative dentale *(anno tertio>anțăr, septimana>săptămînă)*, de *kr (crepo>crəp)* etc.; în pg. articulația centrală de apertură medie în silabă accentuată se dezvoltă dintr-un lat. *a* în context nazal *(canna>cana)* sau dintr-un lat. *ĕ, ē, ĭ* în context palatal *(tegula>telha)*. [ə] apare în poziție accentuată și în unele d. romanice (nap.). Rom. [ɨ] provine din lat. *a* în poziție nazală *(lana>lînă, campus>cîmp)*, din lat. *e* urmat de nazală și precedat de o fricativă labiodentală sau de o vibrantă, dacă în silaba următoare nu există o vocală anterioară *(uenius>vînt, frenum>frîu)*, dintr-un lat. *i* precedat de *r* inițial sau de *rr (riuus >rîu, *horrire>urî)*. Unele dintre aceste contexte au determinat modificări similare în cazul împrumuturilor: sl. *umoriti>omorî*, tc. *kantar>cintar*, magh. *bánt>bîntui*. Apariția rom. [ə] a fost considerată o consecință a influenței de substrat, prin adoptarea de către rom. a unei tendințe de velarizare a vocalelor (Fr. Miklosich, Al. Philippide, O. Nandriș, Al. Rosetti, K. Sandfeld), a identificării unor timbre apărute în rom. cu unele vocale sl. (E. Petrovici) sau ca un fenomen de convergență în evoluția unor l. diferite, cu atît mai explicabil pentru rom. cu cît aceasta cunoștea articulația vocalică respectivă în poziție neaccentuată (S. Pușcariu, M. Sala). În celelalte l. și d. romanice [ə] este rezultatul evoluției interne a fiecărui idiom în parte, ceea ce constituie un argument în plus pentru a-l considera ca atare și pe rom. [ə]. Apariția rom. [ɨ] a fost considerată ca o consecință a influenței de substrat (O. Nandriș), a identificării unor timbre apărute în rom. cu unele vocale sl. (E. Petrovici) sau ca o consecință a evoluției sistemului vocalic rom. (A. Avram); de altfel, acolo unde a mai apărut în Romania un [i], el nu se datorează unei influențe străine. Vocalele centrale apărute în l. romanice au statut de invariante sau de variante. Sînt invariante: rom. /ə/, a cărui fonologizare trebuie pusă în

legătură cu o particularitate a structurii morfologiee (postpunerea art.: *casă~casa*), rom. /ɨ/ rezultat al tendinței de închidere a lui [ə], care devine fonem dat fiind că presiunea exercitată de sistemul alternanțelor vocalice a împiedecat închiderea acestuia în anumite condiții (*văr~veri*, dar *vîr~vîri* fără alternanță). Pg. /ə/ are în unele descrieri statut de invariantă, dar intră rar în opoziții minimale: *cantamos* „cîntăm" *~cantámos* „am cîntat". În celelalte l. și d. în care apar (cat., numeroase d.it. centro-merid.), [ə] și [i] sînt variante ale altor vocale, de obicei /a/, respectiv /e, i/, în poziție neaccentuată. Vezi și **e mut.** În locul unei singure vocale centrale deschise, există în fr. 2 vocale deschise: /a/ (pronunțat cu nuanță anterioară) ~ /a/ (pronunțat cu nuanță posterioară, ușor rotunjit, lung în anumite contexte, mai deschis decît /a/ cu care se află în opoziție, dar cu randament scăzut): *mal* „rău". *~mâle* „mascul"; *battit* „bătu" ~ *bâtit* „construiește". *S.R.R.*

locativ. Vechi caz i.-e. care se păstrează în lat. clas. cu forme distincte numai la unele subst. de decl. 1, 2, 3: *domi, humi, ruri*, curente și în l. vorbită, precum și la numele de orașe, pentru care întrebuințarea **l.** este constantă: *Romae, Tarenti*. Valoarea **l.** a fost preluată încă din lat. clas. de abl. *S.R.R.*

locuțiuni, vezi **conjuncționale, locuțiuni ~, prepoziționale, locuțiuni ~, interjecție.**

loez occidental, vezi **iudeofranceză.**

logudorez, d. sd. Sardinia (reg. Logudoro, Planargia, Marghine, Nuorese, Goceano, Baronie, Montacuto). D. sd. prin excelență (faptele **l.** sînt date adesea pentru exemplificarea situației din sd.). D. cu prestigiu socio-cultural. Lat. *k, g* + vocală palatală se mențin nealterate (în poziție intervocalică se sonorizează: *nuce>nuge*); lat. *k, t*+iot>θ, *tt (matea>maθa>matta)*; lat. *k* și *f>h* în anumite reg. (lat. *pice>pihe, ipsus fillius>su pitzu, su hidzu*) sau pot dispărea *(pie, su idzu)*; lat. *l* + iot>*dʒ*, *dz (filius>fidʒu, fidzu)*; lat. *n* + iot>*ɲ*, *dz (vinca>bindza)*; lat. *r* + iot>*rdz*; proteza lui *i* înaintea unui *s* + consoană *(iskoia, iskina)*; sistem vocalic cu 5 foneme (*i, e, a, o, u*) în poziție accentuată sau neaccentuată, cu vocale finale păstrate nemodificate; proa. adverbial *bi<* lat. *ibi*; verbele de conj. 2 și 3 își păstrează paradigmele distincte; păstrarea conj. impf. lat. *(cantaret>kantaret)*; cond. analitic (lat. *debebam* + inf.: *dia nárrere*); construcții generalizate pentru exprimarea existenței în prez. (lat. *ibi* + *habet>bá ppeðra)* și în trecut (lat. *ibi* + *esse*: *bi vit)*; păstrarea lat. *si>si* pentru a introduce o prop. cond. Influența sp. mai puternică decît cea cat.; unele cuvinte sp. există numai în **l.** *(pizára, kutʃtʃari, gozo, feu)*. Structură dial. mai puțin unitară decît a d. camp. Diverse clasificări ale graiurilor **l.**; ultima (E. Blasco Ferrer) stabilește 3 gr.: nuorez-bittez, **l.** comun și l. sept., primul fiind cel mai arhaic. Graiul din Bonorva, centru cultural al zonei **l.** comune, este considerat reprezentativ pentru **l.** și de aceea este folosit cu predilecție de poeții dialectali, indiferent de zona lor de origine. *M.S.*

logudorez septentrional, grai sd. (d. log.). Sardinia (prov. Sassari cu Ozieri, centru cultural). Cel mai inovator grai log. (trăsături inovatoare comune cu d. camp. și unele cu d. sass. și/sau gall. datorită influenței d. tosc.). Spre deosebire de toate graiurile sd. are o serie de foneme constrictive tipice, rezultate din reducerea gr. *s, l, r* + consoană; lat. *r* + iot>*l (fabularius>faulaʎu)*; lat. *kl-, pl-, bl-, fl-* se palatalizează *(clamare>yamare, dʒamare, planctus>pjantu, blastemare>bjastemare)*; lat. *-kl-, -tl-*>*ʃ(masc(u)lus>maʃu)*; menținerea unor part. trecute tari *(piantu, vistu)*; perf. în *-si (fegisi, venissit)* după model tosc.; preferință pentru part. trecut în *-útu (valsuto)*; cuvinte it. (mai ales din d. genov.). *M.S.*

loísmo, folosirea abuzivă în sp. a pron. pers. 3 sg. *lo* pentru exprimarea compl. indirect masc.: *lo di una bofetada* (în loc de *le~ ~*). Se consideră o particularitate vulgară. **L.** este atestat la scriitori cast. și leon., în opoziție cu arag. și and. unde se păstrează criteriul etimologic bazat pe distincția de cazuri. Aceeași situație și în Secolul de Aur. *M.S.*

lombard, d. it. (gr. it. sept., subgr. galo-italic), N Italiei (reg. Lombardia, SV reg. Trentino Alto Adige, NE reg. Piemont), Elveția (cant. Ticino, văile Calanca, Mesolcina, Bregaglia, Poschiavo). D. puțin omogen. Subd.: **l.** occidental (prov. Milano, vezi și **milanez**), **l.** oriental (prov. Brescia, Bergamo), **l.** alpin (prov. Sondrio), novarez, trentin occidental (SV reg. Trentino Alto Adige, zona cuprinsă între riurile Oglio și Sarca). Înrudite cu d. **l.** sînt considerate de unii și graiurile din centrul reg. Trentino Alto Adige vorbite pe cursul superior al riului Adige, pînă la Mezzolombardo și în N prov. Trento. Puține urme ale metafoniei (astăzi în forme ca *ny, dy, pyj, trœvi* = it. *noi, due, polli, trovi*); o mai redusă diftongare ca în celelalte d. galo-italice (pusă de unii pe seama influenței longobarde); labializarea lui *a* urmat de *l* preconsonantic *(kold, solta, olter* = it. *caldo, salta, altro)*; lat. *a, i* neaccentuați>*e (stomeg, monega, medeg, menuder* = it. *stomaco, monaca, medico, minuto)*; lat. *ē, ĭ*>*i*, cu precădere în graiurile orientale *(mis, tila, kandila, pir, sirka* = it. *mene, tela, candela, pelo, cerca)*; frecventă apocopa silabei posttonice finale care atrage dublarea vocalei accentuate *(l'ee andaa soldaa, ospedaa, vepuu, vestii* = it. *è andato soldato, ospedale, venute, vestite*); epenteze vocalice *(mager, laver* = it. *magro, labro)* și consonantice *(statova, Pavol, kova<koa* = it. *statua, Paolo, coda)*; rotacizarea lat. *-l-* pusă de unii (C. Merlo, G. Bottiglioni) pe seama substratului ligur[2] *(maraa, fjœura, skœura* = it. *malato, figliola, scuola)*; lat. *-kt-*>*tʃ*, ca în d. emil. *(notʃ, latʃ, pitʃura* = it. *notte, latte, pittura)*; lat. *-kl-*>*-dʒ-* și *pl-*>*tʃ*, ca în d. lig. *(vedʒa, odʒada, tʃen, tʃœf* = it. *vecchia, occhiata, pieno, piove)*; lat. *-stj-*>*s*, ca în unele graiuri ven. *(bisa, ys* = it. *bestia, uscio)*; în **l.** alpin și trentin occidental, conservarea grupurilor consonantice care-l conțin pe *l* (în special *bl, fl, pl*, palatalizate foarte tîrziu în restul **l.**, după cum atestă textele sec. 13—14); pl. în *-it* al subst. terminate în *-in (maninit, vitʃurinit* = it. *manine, vetturini)*; neutralizarea opoziției dintre forma de pers. 3 sg. și pl. la unele timpuri și moduri, ca în d. ven. (pl. *lur i sa lava* ~ sing. *ly'l sa lava* = it. *loro si lavano ~lui si*

lava); forme analogice de part. trecut ale verbelor neregulate după forme participiale slabe *(nasuu, mocuu, metuu, vivuu* = it. *nato, mosso, messo, vissuto)*. Cele mai vechi texte literare cu trăsături **l.** au caracter didactico-moralizator și datează de la începutul sec. 13: culegerea anonimă *Proverbi de femene*, scrierile în „milaneza ilustră" (vezi și **milanez**) și în graiul din Cremona (Girardo Patecchio, Uguccione da Lodi). Pînă în sec. 16 puternică influență asupra d. piem. Termeni de origine **l.** în it. comună: *balera, barbone, brughiera, marcita, panettone, risotto, sgabello, spada. O.S.C.*

longobardă, influență ~. S-a manifestat asupra lexicului it. și, într-o măsură mai mică, asupra lexicului friul. și romanș. **L.** a fost o l. germanică din gr. occidental, vorbită de o populație stabilită în Italia, la început în reg. Veneto (568) și apoi în toată Italia nordică și centrală *(Lombardia< Longobardia)*; unii au ajuns mai la S unde au format ducatele din Spoleto și Benevento. Stăpînirea **l.** în Italia a durat 2 sec., ultimul rege **l.** fiind înfrînt de Carol cel Mare, care a anexat fostul regat **l.** (774); ultima rămășiță a dominației **l.** (Benevento) a fost ocupată de normanzi 2 sec. mai tîrziu (sec. 11). **L.** este cunoscută numai prin cîteva cuvinte din documente juridice redactate în lat. medievală, cîteva nume proprii și mai ales prin cuvintele pătrunse în it. Din **l.** s-au păstrat în it. cca 300 de cuvinte, influența **l.** fiind cea mai importantă influență germanică. Cuvintele **l.** aparțin unor domenii onomasiologice variate: militar *(strala, briccola, spalto;* unele pierzîndu-și vechiul sens militar: *spiedo, guattero)*, casa *(balco(ne), palco, banca/panca, scaffa, scranna, rosta)*, unelte casnice *(gruccia, spranga, greppia, trogolo, palla)*, corpul omenesc *(guancia, schiena, nocca, milza, anca, stinco)*, animale *(stambecco, taccola, zecca)*, creșterea cailor *(guidalesco, predella, staffa)*, solul *(melma, tónfano, zana)*, agricultură *(bara, bica, grumereccio, stóllo, sterzo, trogolo)*, pădure și utilizarea lemnului *(cajaggio, gualdo, spaccare, sprocco, stecco)*, verbe care indică acțiuni concrete, tehnice *((im)bastire, gualcare, spruzzare, strofinare, viddare)*, sau acțiuni zilnice *(baruffare, graffiare, tufano)*, abstracte *(scherno, smacco, tanfo)*, adj. *(gramo, ricco, stracco)*. Numai puține cuvinte **l.** sînt răspîndite pe o arie mai vastă *(banca, palco, palla, predella, ricco, schiena, spaccare, staffa, trogolo)*; cele mai multe sînt cuvinte regionale: în d. it. sept. *(braida, brera, bro(v)ar, godazzo, stoa)*, în d. tosc. *(bica, chiazzare, chionzo, fudera, gruccia, lonzo, strozza)* sau în d. centro-merid. *(lèfa, luffo, uffo)*. Multe cuvinte **l.** referitoare la organizarea și administrarea statului, frecvente în documentele medievale din Italia *(aldeus* „semiliber", *arimann(us)* „liber"), azi dispărute. Multe urme **l.** în toponimie: top. formate de la apelative *(Valperga, Valdiperga<* **l.** *berg* „munte", *Braida, Brera<* **l.** *braida* „cîmpie"), cu sufixele *-engo, -ingo* atașate la nume de pers. care pot fi și lat. *(Massalengo, Pastrengo)*, din nume de pers. **l.** păstrate și ca nume de fam. *(Baldi; Alberto, Bartini)*; nume de pers. combinate cu termenul *fara* „grupare de familie" *(Farra d'Alpago, Farra di Soligo, Fara Vicentino, Valle Fara)*. Elemente **l.** numeroase și în friul.: *bausie> bleôn, braide, brût, cruchie, flap, garp, stoc. M.S.*

loren, d.fr. È Franței (prov. Lorena — aproximativ dep. Moselle, Meurthe-et-Moselle, Vosges și o parte a dep. Meuse, restul dep. constituind Lorena germanofonă), S Belgiei (cîteva puncte din S Valoniei, unde este cunoscut sub numele de gaumais). Frontiera lingvistică de la V, cu d. champenois, care coincidea în evul mediu cu o graniță administrativă importantă și stabilă, a fost afectată în epoca modernă de influența fr.; cea de la S, cu d. franc-comtois, este cea mai bine conservată. Rezultate comune cu d. valon și franc-comtois ale diftongării vocalelor în silabă deschisă și închisă: diftongul rezultat din lat. *ĕ* în silabă deschisă este descendent și se reduce la *i (pede>pi* = fr. *pied)*; paralel, diftongul rezultat din lat. *ŏ>u (nodus>nu* = fr. *noeud)*; în silabă închisă: lat. *ĕ* + *r, s>je (testa>tiete* = fr. *tête)*; evoluția lat. *ē, ī* accentuați în silabă închisă la *a*, poate tot ca urmare a unei diftongări ca în d. bourguignon și franc-comtois *(uiridis>vart* = fr. *vert)*; v. fr. *ei* + nazală*>oi* (lat. *poena>poine* = fr. *peine)*, ca în d. bourguignon și champenois; lat. *-bl-* precedat de *a>ol (stabulum>étôle* = fr. *étable)*; menținerea sau evoluția fără epentează a gr. consonantice secundare *-n'r-, -l'r-* etc. *(tener> tăr* = fr. *tendre; molere>mor* = fr. *moudre)*, ca în d. pic. și valon; prezența în sistemul fonetic a fricativelor velare surdă și sonoră, necunoscute de fr., pronunțate asemănător cu sunetele corespunzătoare din d. germ. învecinate; conservarea germanicului *h (hè* = fr. *hache)*, ca în d. loren. și a germanicului *w- (wer* = fr. *guère)*, ca în d. pic. și valon; păstrarea pron. pers. lat. în dat. *mihi, tibi, sibi>mi, ti, si*, ca în d. pic. și valon; în lexic, împrumuturi recente din germ. și din d. germ. Trăsături **l.** în texte vechi literare — *Li sermon St. Bernard* (sec. 12), *Le psautier lorrain* (sec. 14) — și neliterare. Literatură regională în **l.** începînd cu sec. 17: *La grosse enwaraye messine* (1615), dialoguri, colinde, *fiauves* (= fabule în proză); autori regionali în sec. 20 (Albert Brondex, Didier Mory). Cîteva cuvinte l. în fr.: *fromegi* (mai întîi argotic). *S.R.R.*

loucherbem, argou fr. profesional al măcelarilor din La Villette folosit în a doua jumătate a sec. 19. Vezi și **largonji.** *S.R.R.*

louisianeză *(Black French, français-nègre, gombo, gumbo, neg, négro-français, Negro French, nègue)*, creolă fr. din S.U.A. (SE Louisianei, poate și E Texasului; ar fi fost folosită odinioară și de cîteva comunități din Mississipi). Utilizată se pare nu numai de către populația de culoare ci, în ciuda numelui, și de către vorb. albi. Număr de vorb. în scădere (numărul de 80 000 consemnat în 1964 pare exagerat). Louisiana a aparținut Franței între 1672 și 1763 (apoi Spaniei și, pentru 3 ani (1800—1803), din nou Franței, care a vîndut-o S.U.A.), fiind colonizată mai tîrziu decît alte posesiuni fr. și pierdută mai devreme. Fr. au adus la începutul sec. 18 primii sclavi negroafricani. Coloniștilor veniți din Franța li s-au adăugat după 1755 acadienii expulzați din Canada. La sfîrșitul sec. 18 — începutul sec. 19 s-au stabilit în Louisiana și refugiați haitieni. Situație lingvis-

tică foarte complexă: 3 varietăţi distincte cu bază fr.: fr. colonială (numită impropriu din punct de vedere lingvistic creolă), destul de apropiată de l. din metropolă, cajun (vorbită de urmaşii acadienilor, cu deosebiri mai mari faţă de fr. standard; vezi **franceza din Louisiana**) şi **l.**, care tind spre o nivelare reciprocă — procesul de decreolizare a **l.** sub influenţa fr. fiind foarte avansat, în ciuda faptului că fr. nu este aici l. oficială; pe lîngă acestea se mai vorbesc engl., l. oficială (cu varianta folosită de negri) şi sp. *I.V.R.*

lucan, d. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. de mijloc). S Italiei (reg. Basilicata, N reg. Calabria pînă la linia Marina—Cirò). D. neunitar, cu zone arhaice şi inovatoare. Subd.: **l.** nord-occidental (NV reg. Basilicata, prov. Potenza), **l.** nord-oriental (NE reg. Basilicata, prov. Matera), **l.** central (centrul reg. Basilicata), **l.**-cal. cu caracter arhaic („zona Lausberg", cuprinzînd S reg. Basilicata şi N reg. Calabria, între linia Maratea — rîul Agri la N şi linia Diamante — Cassano la S), cal. sept. (N reg. Calabria, între linia Diamante-Cassano la N şi linia Marina-Cirò la S). Fenomene lingvistice de tip particular legate de „aria romanităţii arhaice" cercetată de H. Lausberg: sistem vocalic arhaic cu numai 3 grade de deschidere ca în lat., asemănător cu cel sd., rezultat prin fuzionarea lat. *ē* cu *ĕ*, *ō* cu *ŏ*, dar şi a lat. *ī* cu *ĭ* şi *ū* cu *ŭ* *(nĭue>nivi, fīlum>filu, nŭce>nuci, lūce>luci* = it. *neve, filo, noce, luce)*. ɛ<*ē*, *ĕ* şi ɔ<*ō*, *ŏ* se pot menţine ca atare sau se pot diftonga metafonic *(stɛllə* şi *aiʃjetu, frɔntə, kuttwɔriu<coctorium* = it. *stella, aceto, fronte)*. Alte trăsături conservatoare prezente pe alocuri în „aria Lausberg": o mai mică frecvenţă sau chiar absenţa vocalei neutre *ə* *(hrɛta, vuljemu* = it. *creta, vogliamo)*, conservarea surdelor după nazală *(frɔntə)*, absenţa consoanelor retroflexe *(stɛlla, tʃipulla* = it. *stella, cipolla)*. Un vocalism de tip particular şi în **l.** central, cu o poziţie intermediară între sistemul vocalic sd. şi cel romanic comun (similară cu situaţia din rom.): *ĭ, ē, ĕ>e*, dar *ŏ, ō>o* şi *ŭ,ū>u* *(sōle>solə, crŭce>krutʃə* = it. *sole, croce)*. În **l.** nord-occidental, pronunţarea sonoră a lui *-s-* atribuită influenţei coloniilor galo-italice de la S de Potenza *(fuzə, nazə, rizə* = it. *fuso, naso, riso)*. În **l.** nord-oriental, influenţe pugl.: vocale anterioare labiale *(mœlə, sœtə* = it. *miele, seta)*, lat. *j->ʃ-* *(ʃukà* = it. *giocare)*; neutru marcat prin forma art. hot. *rə*, distinctă de masc. *u* şi fem. *la*, şi prin dublarea iniţialei cuvîntului *(rəppanə, rə ssalə* = it. *il pane, il sale)*; dispariţia art. hot. masc. *u* înaintea subst. care încep cu *a* *(amiku, attsaru* = it. *l'amico, l'acciaio)*, a căror iniţială vocalică este adesea interpretată drept art. *(a ndinnə, a rdʒend* = it. *l'antenna, l'argento)*; conservarea ca atare a desinenţelor verbale lat. de ind. prez. pers. 2 sg. şi pl. şi pers. 3 sg. (cu sprijinul vocalei paragogice *ə*) în „zona Lausberg" *(cantas>kàntasə, uidei>viditi, uenitis>vənitəsə* = it. *canti, vede, venite)*. Literatură în **l.**: poezia lui Albino Pierro (născut în 1916), în graiul din Trusi („zona Lausberg"). *O.S.C.*

lucchez, grai it. (gr. tosc., d. tosc. occidental). Italia centrală (NV reg. Toscana, prov. Lucca şi parţial Pistoia). Lat. *l*+iot>*j* *(palea>paja* = it. *paglia, folia>fɔja* = it. *foglia)*; lat. *-l->-r-* în ultima silabă a proparoxitonelor *(pentora, minoro* = it. *pentola, mignolo)*; în vorbirea rustică: *-j->-ʎ-* *(aʎa, maʎale* = it. *aia, maiale)*, apocopa după *-n* *(kan, pan, bambin* = it. *cane, pane, bambino)*, formele *rosso, vosso* de adj. pos., forme de ind. prez. pers. 3 pl. în *-ene* şi *-ino* pentru toate conj., paralel cu cele obişnuite în *-ano* *(canteno/cantino, vedeno/vedino)*. Asemănări cu graiul pisano-livornez. Cel mai vechi text cu trăsături **l.**: *Ritmo lucchese* (1213). *O.S.C.*

lunfardo, argou sp. Argentina şi Uruguay. Se consideră că a apărut în ultimele decade ale sec. 19: în 1879 2 articole de B. Lugones despre **l.** şi cartea *El idioma del delito* de A. Dellepiane, primul dicţionar **l.**-sp. Se disting de obicei 2 etape: **l.** „istoric" (la început limbaj al delincvenţilor din Buenos Aires) şi **l.** „actual", limbaj popular de intimitate, care reprezintă o extindere a întrebuinţării **l.** „istoric". Singura particularitate sintactică este repetarea emfatică, la sfîrşitul unei fraze scurte, a primului membru al acesteia *(te digo que no quieres, te digo)*, trăsătură, se pare, de origine it. 1500 cuvinte, cele mai multe din sp. populară. Multe cuvinte sînt rezultatul inversării silabelor *(gotán*: *tango, jermu*: *mujer, raca*: *cara, davi*: *vida)*, al schimbării sensului *(lobo* „ceas", *churrasco* „persoană frumoasă"). Cele mai multe împrumuturi din it. *(arranyar, bagayo, farabute, pibe, yeta)*, din caló *(boliche, gayola, gil)*, din pg. braziliană *(changador, fariñera, quilombo)* şi din fr. *(fané, griseta, macró)*. Sinonimie bogată: peste 100 de termeni pentru „femeie", peste 70 pentru „băutură". Vocabular foarte schimbător, deşi păstrează elemente din sec. trecut *(amurar, bacán, biaba, linyera)*. Scriitori în **l.**: Fray Mocho, Felix Lima, Last Reason, ultimul cu cartea *A rienda suelta*. Există la Buenos Aires şi o Academie Porteña del Lunfardo. A influenţat argoul brazilian din Rio de Janeiro şi São Paulo (vezi **calão**). *M.S.*

lunigian, subd. it. (gr. it. sept., subgr. galo-italic, d. emil.). N Italiei (SV reg. Emilia, E reg. Liguria, NV reg. Toscana, zona Lunigiana). Subd. aflat la confluenţa influenţelor lig. şi tosc. Prezenţa vocalelor *œ, y* şi *ə* *(lyna, pœra, pət* = it. *luna, paura, petto)*, trecerea lui *e* la *ə* în silabă închisă *(vərd, strət, fəta* = it. *verde, stretto, fetta*); lat. *-kt->t* *(pət, not* = it. *petto, notte)*; construcţii cu prep. *a*+inf. după verbe de percepţie *(i t an santy a kanter* = it. *ti hanno sentito cantare)*; absenţa construcţiilor cu part. prez. sau gerunziu. *O.S.C.*

luso-indiană, vezi **indo-portugheză.**

M

macaense, macaísta, macanese, macauenho, vezi **makista.**

macedonean *(român ~)*, vezi **aromân.** Termen nerecomandabil: fără adaosul *român(esc)* el poate duce la confuzii cu alte accepţii (pe de o parte, la confuzia cu idiomul slav meridional numit astfel; pe de alta, la confuzia cu orice idiom din Macedonia); cu specificarea *român(esc)*, termenul **m.** are aceleaşi defecte ca sinonimul macedoromân*. *M.A.*

macedoneană, influenţă ~. S-a exercitat asupra megl. Vorbitorii de **m.** au fost în contact permanent cu megl. După primul război mondial acest contact a fost mai intens numai la megl. din localităţile rămase în Iugoslavia şi mai puţin intens la cei din Grecia. Megl. din Iugoslavia sînt toţi bilingvi; adesea preferă să folosească **m.** ca l. de conversaţie în familie datorită copiilor care o învaţă la şcoală. Num. card. şi ord. **m.** preferate în vorbirea tinerilor megl; opoziţie de aspect la verbe; în unele graiuri megl. desinenţa *-m (tʃitum)*, pers. 1 ind. prez.; cuvintele **m.** sînt: unele general megl. *(arif, cular, iscră, lisiţă, lud, trăgăni)*, altele numai în megl. din Iugoslavia, mai recente *(bólniţă, dánuc, marcă, peglă, voz)*. *M.S.*

macedoromân, vezi **aromân.** Termen, larg răspîndit mai ales în sec. trecut, considerat mai puţin recomandabil decît sinonimul lui, întrucît, pe de o parte, sugerează circumscrierea idiomului la Macedonia, iar, pe de altă parte, poate fi înţeles ca însemnînd „(orice) idiom românesc din Macedonia", deci incluzînd referirea la d. megl. Unii cercetători (G. Ivănescu) îl preferă totuşi pentru formaţia de acelaşi tip cu a denumirilor celorlalte d. rom. *M.A.*

maceratez, subd. it. (gr. it. centro-merid., subgr. central, d. march.). Italia centrală (centrul reg. Marche, prov. Macerata, aproximativ între riurile Potenza şi Tenna). Din punctul de vedere al ponderii elementelor centro-merid., subd. mai reprezentativ pentru d. march. decît subd. anconitan. În S influenţe ale d. abr. în fonetică şi lexic. *O.S.C.*

macuenho, vezi **makista.**

madeirez, d. pg. insular vorbit în Madeira, arh. situat în Oc. Atlantic, la SE de Azore şi la N de Canare. Arh. descoperit şi colonizat de pg. la începutul sec. 15. Alcătuit din cîteva ins., dintre care numai Madeira şi Porto Santo sînt populate. Peste 280 000 vorb. *A* accentuat pronunţat deschis şi labializat *(casa>coasa)* sau diftongat la *aŭ*; tendinţă de închidere a lui *-e* la *i*; în hiat cu *a*, *o* închis accentuat devine *w* şi, prin metateză, se creează diftongul *aŭ*: *boa>bau*; diftongul *oŭ*, redus la *o* închis în pg., se pronunţă [wa] *(caminhou)*: vocalele deschise *a, e* şi *o* se diftonghează în poziţie tonică, mai ales după *f* şi *v*: *e>we (governo)*, *o>jo (troco)*; în graiurile din N ins. Madeira, *i* tonic diftongat la *aĭ*, iar în S la *eĭ*; după *-r* şi *-l*, *i* paragogic (*mari* = pg. *mar*); înainte de consoană, *-s>ĭ*, care formează diftongi descendenţi: *às* [aĭ]; lat. *-l-* precedat de *i* se palatalizează la λ (*grilho* = pg. *grilo*): λ din pg. continentală se depalatalizează (*filo* = pg. *filho*). **M.** şi d. azorian au în comun: pronunţarea lui *u* accentuat ca *y* din fr.; *o* accentuat închis la *u* (*flur* = pg. *flor*); diftongii nazali se monoftonghează (*mã* = pg. *mão*). *C.L.*

maghiară, influenţă ~. S-a manifestat mai ales asupra d.rom.; în celelalte l. romanice (fr., it.) numai cîteva cuvinte. **M.**, trib de origine finougrică, au pătruns în 896 în Cîmpia Panonică prin valea Tisei şi, începînd din sec. 11 şi pînă în sec. 13, pe terit. Transilvaniei unde au întîlnit o populaţie compactă, organizată în formaţii statale rom. Convieţuirea timp de secole dintre rom. şi **m.** a dus la o influenţă reciprocă între rom. şi **m.** (vezi **română, influenţă ~. I.m.** asupra d.rom. se limitează la lexic şi la formarea cuvintelor. D. sud-dunărene (arom., megl., istrom.) nu au elemente **m.**, ceea ce este încă o probă că **i.m.** s-a exercitat după perioada protoromânei, deci după sec. 11—12 (cuvintele de origine **m.** au pătruns prin filieră scr. în arom.). Între cuvintele de origine **m.** 2 categorii în funcţie de epoca în care au intrat în rom.: unele mai vechi (sec. 11—14) şi altele mai noi, care se deosebesc prin criterii fonetice (**m.** *város>oraş*, dar **m.** *vályog>văiugă*). Datorită caracterului aglutinant al **m.** unele cuvinte au pătruns în rom. cu anumite desinenţe (de caz sau număr) fiind folosite astfel în anumite sintagme (*haiduc*< <*hajdu* + *-k* desinenţă de pl., *căput* „poartă"< <*kapu* + *-t* desinenţă de ac.). Cuvintele vechi sînt de obicei răspîndite pe tot terit. drom. *(fel, gazdă, lacăt, marfă, mereu, meşter, oraş, seamă, şoim)*, cele mai noi numai în graiurile ardeleneşti

(subd. crişean) (*badog* „bidon", *chefe* „perie", *imaş* „ucenic", *uiagă* „sticlă"). Între cuvintele regionale unele neintegrate fonetic şi morfologic la sistemul rom. (*gyöng virag* „lăcrămioare", *seplöş* „pistruiat"), care nu trebuie puse pe acelaşi plan cu celelalte cuvinte. **I.m.** în regres, multe cuvinte regionale nu se mai folosesc (termeni administrativi *birău, nemeş, şoltuz* — sau termeni eliminaţi de termeni literari — *corhaz* „spital", *boldă* „prăvălie"). Sufixe de origine **m.**: *-aş (ceteraş), -eş (chipeş), -ău (nătărău), -şag (vălmăşag), -şug (vicleşug)*. Presupusă influenţa **m.** în fonetica graiurilor ardeleneşti: palatalizarea dentalelor, pronunţarea lui *oa* ca *ɔ* şi a lui *dʒ* ca *ʒ*. Cuvinte **m.** în fr. *(coche, furmint, goulyas, pandour, paprika, schakot, soutache)*; din fr. în alte l. romanice (sp., pg.). *M.S.*

mai mult ca perfect. Subordonat în lat. aspectului perfectiv *(Perfectum)*, apărea ca formă temporală cu mărci specifice în paradigma ind. şi în cea a conj. Timp sintetic format de la tema pf. cu sufixul *-era-*, la care se adăugau desinenţele pers. (active) obişnuite (*-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt*), **m.m.c.p.** ind. exprima o acţiune trecută încheiată în raport cu alta situată tot în trecut. Utilizat foarte rar cu valoarea sa primitivă de timp de relaţie, în perioada de trecere la l. romanice a suferit mari transformări în planul conţinutului şi al funcţiilor, iar în anumite zone ale Romaniei a dispărut cu totul. În unele d. it. merid. — ca şi în v. it. — s-au păstrat o serie de forme, mai mult sau mai puţin izolate, cu valorile lor din lat., dar cele cîteva atestări din v. fr. (*auret*<lat. *habuerat, voldrent*<lat. *uoluerant*) dovedesc că aici funcţiona ca variantă a impf. sau a pf.; ulterior a dispărut, astfel că fr. mod. nu posedă forme sintetice de **m.m.c.p.** Utilizat ca un cond. prez. în dalm.; ca un cond. impf. în v. oc. (*cantèra*<lat. *cantaueram/cantaram*); se păstrează astăzi — cu funcţie de cond. trecut — doar în unele graiuri gasc. pir.; tot cu statut de cond. funcţionează şi în cat. formele în *-ra* ale principalelor aux.: *haguera* (~cond. *hauria*), *fóra* (~cond. *seria*). Avînd încă valoarea sa în sp. clas. — astăzi arhaism sau regionalism —, constituie în sp. mod. una din cele 2 forme ale impf. conj. *(tomara)* şi funcţionează în special cu valoare de cond. În pg. însă, unde apare sub numele de *mais-que-perfeito simples (cantara)*, şi-a păstrat valoarea iniţială, putînd fi folosit pentru a exprima anterioritatea în raport cu un eveniment trecut (explicitat sau nu), ori pentru a desemna în mod vag un trecut îndepărtat; utilizarea sa cu valoare de conj. impf. ori de cond. este un arhaism, ilustrat în prezent doar prin cîteva construcţii exclamative (împietrite) cu conţinut afectiv *(Quem me dera ...!, Prouvera a Deus!)*. Pentru redarea anteriorităţii în trecut, încă din lat. tîrzie se foloseau însă construcţii perifrastice a căror poziţie s-a consolidat tot mai mult după constituirea formei analitice de pf. c.: *quod comparatum habebat* „ceea ce cumpărase". Această perifrază compusă din impf. ind. al aux. şi part. trecut al verbului cu sens lexical plin se află la baza **m.m.c.p.** ind. din majoritatea idiomurilor romanice actuale (it. *trapassato prossimo: avevo trovato; ero partito*; fr. *plus-que-parfait*: (j') *avais chanté*, (j') *étais sorti(e)*; cat. *plusquamperfet*: *havia cantat*; sp. *pluscuamperfecto*: *habia tomado*; pg. *mais-que-perfeito composto*: *tinha cantado*). În rom., este o formă sintetică, provenind din **m.m.c.p.** conj. lat.: *cîntase* (<lat. *cantauisset*); morfemul *-ră-* de la pers. 1—3 pl. (toate conj.) a apărut la o dată relativ recentă, prin analogie cu morfemul formelor de pl. ale pf.s. **M.m.c.p.** conj. lat. era un timp de relaţie sintetic format de la tema pf. cu sufixul *-isse-* şi cu desinenţele obişnuite ale diatezei active (*-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt*): *amauissem, monuissem, legissem, dixissem, audiuissem*, verbele de tipul primului şi ultimului din serie putînd avea şi forme contractate în urma căderii lui *-u-*: *amassem, audissem*. Întrebuinţat încă din lat. clas. în locul impf. conj., a eliminat complet acest timp în lat. tîrzie, stînd la baza formelor romanice de impf. conj.: it. *amassi*; fr. *(que je) chantasse*; cat. *cantés*; pg. *cantasse*. În sp., aşa numita formă în *-s-* sub care s-a transmis *(tomase)* dublează, la impf. conj., forma în *-r-* provenită din **m.m.c.p.** ind. În locul timpului sintetic din lat., l. romanice — cu excepţia rom. — şi-au creat o formă analitică de **m.m.c.p.** conj. utilizînd impf. conj. al aux. şi part. trecut al verbului cu sens lexical plin: it. *(congiuntivo trapassato) avessi trovato, fossi partito*; fr. *(subjonctif plus-que-parfait) (que j') eusse aimé, (que je) fusse sorti(e)*; cat. *(plusquamperfet de subjuntiu) hagués cantat*; sp. *(subjuntivo pretérito pluscuamperfecto) hubiese tomado/hubiera tomado*; pg. *(conjuntivo (pretérito) mais-que-perfeito) tivesse cantado*. Întrebuinţat conform regulii concordanţei timpurilor pentru a exprima un raport de anterioritate în prop. subordonate depinzînd de anumite categorii de verbe (ele însele folosite la un timp trecut) — fr. *Je regrettais qu'il fût parti si tôt*; pg. *Folgava que tivesses chegado* —, poate apărea în subordonatele circ. cond., în corelaţie cu anumite timpuri (it. *Se avessi avuto un po' di tempo, sarei andato a trovarlo*; fr. lit. *Si j'eusse pu, je vous eusse aidé*; cat. *Si ho hagués sabut, ho hauríen fet*; pg. *Se tivesse tido dinheiro na altura, já o teria comprado*), sau chiar în prop. independente de tip exclamativ (sp. *¡Ojalá que hubiera/hubiese tenido la misma oportunidad!*). *A.C.*

makista *(macaense, macaísta, macanese, macauenho, patoá)*, creolă pg. Macao (în chineză, Aomen), terit. situat în SE Chinei, şi în cîteva mici ins. din apropiere de coastă: Coloane, Taipa etc. Cca 4 000 vorb., probabil toţi bilingvi, plus cca 2 000 vorb. în Hong-Kong, descendenţi ai emigranţilor din Macao în sec. 19. O altă comunitate creolă, mai mică, la Şanhai. Vorb. de **m.** şi în Timor. Macao a fost posesiune pg. din 1557; autonomie internă din 1976. L. oficiale, pg. şi chineza. *-e* neaccentuat >*i (grandi)*; *a* pronunţat mai deschis decît în pg.; *ei*>*e* închis, iar *-ão*>*ã (primeiro>primero, pão>pang)*; ca în forro, în unele cuvinte, *ʒ*>*z (igreja>igreza)*, iar în altele, *ʒ*>*dʒ (jardim)*; *ʎ* se depalatalizează *(velha>vela)*; *-l>-u (mal>mau, papel>papéu)*; *-r* cade la inf., *-rr->r* (*caro* pentru *carro*); se păstrează *tʃ (chama)*. Absenţa flexiunii de gen: adj. calificativ are numai formă de masc. *(pessoa querido)*,

iar pentru fem., la subst. animate, se adaugă *fêmea* (*cachorro fêmea* „cățea"); pron. pos. *minha, s(u)a* — fem. la origine — folosite și pentru masc.; art. nehot. pentru ambele genuri: *ũa;* nu există art. hot.; pl. format prin reduplicare *(festa-festa, porco-porco)* sau marcat prin determinanți *(muito homi);* prez. format cu *ta*, pf. cu *(d)já*, iar viit. cu *lô(go)*. Prep. *em* și *de* omise cu regularitate; conj. rar folosite. Conservă termeni deveniți arhaici în pg. *(ade, botica, bugio, cafre, cuspidor)*. Elemente din malaeză și kannada (l. dravidiană), aduse de pg., și din engl., dată fiind apropierea de Hong-Kong (posesiune britanică). Contacte cu malaio-pg. Alături de creola pg., aflată aici în declin, se vorbește și o varietate de pg. populară; persoanele cultivate folosesc pg. literară, însă din cei 400 000 de locuitori ai zonei, doar 10 000 mai cunosc azi pg., înlocuită de chineză. *C.L.*

malaio-portugheză, creolă pg. vorbită în Malaysia (Kuala Lumpur, Taiping), Singapore și în Indonezia (Java, Sumatra, Borneo, Flores); Cape Town; cca 30 000 vorb., marea majoritate bilingvi. 2 varietăți: papia kristaug și **m.-p.** din Indonezia. **M.-p.** din Indonezia, astăzi dispărută, avea un mare număr de vorb. în epoca dominației pg.; comunitățile creole — cele mai importante, la Djakarta și Pekan Tugu — au fost dispersate la începutul sec. 20. Trăsături comune cu alte creole pg. din Asia (indo-pg., makista): pl. se formă prin reduplicare *(senhor-senhor)*, pf. — ca în papia kristang — cu *já (já ˃da)*, viit. cu *lo˂logo (lo mande)*. Importante documente datînd din sec. 17 și numeroase alte texte. *C.L.*

malaqueiro, malaquenho, malaquense, vezi **papia kristang.**

mallorquín, subd. cat. (d. balearic). Spania (ins. Mallorca). Și: nume impropriu al d. balearic. În unele localități, lat. *k, g + a* sînt palatalizate: *kyaβra* „capră", *vakya* „vacă", *gyat* „pisică". *M.S.*

manceau, d. fr. de NV. Franța (prov. Le Maine — aproximativ dep. Sarthe și Mayenne). Împreună cu d. angevin* și gallo formează gr. d. fr. de NV. *S.R.R.*

mantovan, subd. it. (gr. it. sept., subgr. galoitalic, d. emil.) N Italiei (N reg. Emilia, prov. Mantova). Subd. aflat la întretăierea influențelor emil., ven. și lomb. Unul dintre puținele subd. emil. în care a avut loc trecerea lat. *ū˃y* și în care nu a avut loc palatalizarea lat. *a* în silabă deschisă. Printre cele mai vechi atestări ale **m.**: scrierile și traducerile din lat. ale lui Vivaldo Belcalzer (1245—1307). *O.S.C.*

mapuche, vezi **araucană.**

marebban, vezi **gaderez.**

maramureșean, subd. rom. (d. rom.), a cărui individualitate — susținută de R. Todoran, Șt. Gîosu, M. Vulpe — nu este unanim recunoscută (P. Neiescu); considerat de unii cercetători (I. Coteanu) grai de tranziție între subd. crișean și cel moldovean. N R. S. România (prov. și jud. Maramureș) și U.R.S.S. (V R. S. S. Ucrainene). Pronunțarea dură a africatelor [tʃ], [dʒ], după care vocalele anterioare devin centrale: *čăr, ğăr;* palatalizarea labiodentalelor *f, v* în stadiile specifice *s, z* (fără paralelism perfect între ele, relevant fiind *f˃s*): *sier, zin;* rotacismul lui *-n-* din elemente lat., atestat direct în texte vechi și indirect în unele fonetisme actuale hipercorecte: *lučafăr, lingură;* apocopă cu caracter sistematic la formele verbale: *ocără, s-or fa;* particularități de intonație în prop. negative; art. hot. proclitic la gen.-dat. sg. al subst. proprii fem.: *li Ană* „Anei"; voc. cu apocopa ultimei silabe: *Iya, mătu, finu;* construcții infinitivale arhaice: *S-o dus a ara;* pron. rel. *cine* în prop. atributive; particularități de topică a adv. *nici, tare;* frecvența sufixului diminutival *-uc(ă)* și forma specifică de pl. fem. și neutru în *-(uc)ă*: *piciorucă* „picioruțe"; cuvinte și sensuri specifice: *cătilin(as)* „încet", *cocon* „copil", *fățoaie* „față de masă"; arhaisme moștenite din lat.: *blem* „hai să mergem", *păioară* „voal", *sărune* „sare cu tărițe"; influență ucr.: *a cușăi* „a gusta", *huc* „complet". În general, caracter conservator, cu puține inovații. Multe elemente comune cu toate subd. din gr. nordic, unele numai cu cele vestice (în special cu subd. crișean) sau numai cu cel moldovean. Cele mai vechi texte cu localizare și datare certă sînt 2 documente din sec. 16. Se presupune că din Maramureș (N Transilvaniei și al Moldovei?) provin și cele 4 texte rotacizante* din același sec.: *Codicele Voronețean, Psaltirea Hurmuzaki, Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea Voronețeană*, pe care unii cercetători (G. Ivănescu) le pun la baza l. roin. literare. *M.A.*

marchigian, d. it. (gr. it. centro-merid., subgr. central). Italia centrală (centrul reg. Marche). Subd: anconitan, maceratez. D. eterogen, situat la confluența a 2 tipuri opuse de influență: sept. (romagnolă) și merid. (abr.). Puține particularități prin care se distinge de restul d. centrale; frecventă căderea lui *-v-* *(artroato, pora, ua* = it. *ritrovato, povera, uva);* trăsături comune cu d. umbr. (*i* final˃*e*: *paiʃe nwostre* = it. *paesi nostri*); proteza lui *a* în fața prefixului verbal *re-*, ca și în d. abr. *(arekkomannò, arespunnia, artroato* = = it. *raccomandò, rispondeva, ritrovato)*. Cea mai veche atestare it. din reg. Marche este *Carta picena* (1193). Tot din sec. 12 datează compoziția poetică mai amplă în **m.**: *Ritmo di Sant'Alessio (Ritmo marchigiano). O.S.C.*

marchigian septentrional, vezi **galo-picen.**

marchois, grai oc. (complexul arv.-medit., gr. oc. sept., ansamblul arv.-lim., d. lim., subd. de sus). S Franței (reg. Marche — extremul N al d. lim.). Împreună cu aria de N a d. auv. face trecerea între oc. și fr. (vezi **croissant**). Spre deosebire de cea mai mare parte a complexului arv.-medit., conservă (ca și d. auv.) faza *it* din evoluția lat.*-kt-*: *factum˃fait*, ca în gr. galorom. sept. (fr. și frpr.). *I.V.R.*

marollien, varietate a fr. belgiene, care a luat naștere ca urmare a contactului dintre flam. din Bruxelles, cartierul Marolles, și valonii originari din prov. belgiană Hainaut, muncitori constructori, instalați tot aici în sec. 13; elementul valon a fost întărit de numeroase imigrații ulterioare, ultima la mijlocul sec. 19. Considerată fr. coruptă sub influență flam., dar și flam. francizată. A fost folosită în literatură în sec. 19 de Coco Lulu (= Victor Lefèvre). Se vorbește despre dispari-

ția **m.** încă dinainte de primul război mondial. *S.R.R.*

masculin. Termen al opoziției de gen, ternară în lat. și rom., binară în celelalte l. romanice. Substantivele **m.** denumesc ființe de sex bărbătesc (rom. *fiu*, it. *figlio*, fr. *fils*, sp. *hijo*, pg. *filho*), ființe de sex bărbătesc sau femeiesc (rom. *corb*, it. *corvo*, fr. *corbeau*, sp. *cuervo*, pg. *corvo*), inanimate (rom. *ochi*, it. *occhio*, fr. *œil*, sp. *ojo*, pg. *olho*). În l. romanice există și subst. **m.** care denumesc ființe exclusiv de sex femeiesc și care aparțin limbajului afectiv: rom. *băboi*, *fătoi*, fr. *laideron*, *souillon*, formate cu sufixe augmentative. Subst. **m.** lat. își mențin genul cu unele modificări izolate: numele fem. de arbori aparținînd decl. 2 lat. au trecut la **m.** datorită atracției formei în *-us*, de obicei de genul **m.**: lat. *fraxinus*>rom. *frasin*, it. *frassino*, fr. *frêne*, sp. *fresno*, pg. *freixo*; fluctuație în cazul subst. decl. 3 lat.: *ponte*, **m.**>it. *ponte*, fr. *pont*, **m.**, sp. *puente*, **m.** sau fem., rom. *punte*, pg. *ponte*, fem.; subst. abstracte fem. în *-or*, *-oris* devin în unele l. **m.**: *dolore*, fem.>arom. *duroare*, fr. *douleur*, oc. *dolor*, pg. *dor*, fem., it. *dolore*, cat. *dolor*, sp. *dolór*, **m.** Pentru exprimarea opoziției de gen **m.**~fem., lat. și l. romanice folosesc teme diferite sau moțiunea: sufixe în cazul subst. și desinențe la subst. și adj.; pentru subst. epicene de genul fem. se poate construi o formă de **m.** (rom. *lebădă* ~ *lebădoi*) sau se adaugă un determinant cu sensul „mascul" (fr. *une souris mâle*). *S.R.R.*

matronimie. În lat. antrop. derivate cu sufixul *-(i)anus* de la numele gentilic sau de fam. al mamei apar din perioada imperială, dar neavînd o formă specifică identificarea lor nu este posibilă fără informații suplimentare (*Iulianus* și *Magianus* sînt formate de la numele mamei, *Iulia Magia*, soția lui P. Pomponius Cornelianus, inscripție, sec. 3, Verona). În l. romanice supranumele și numele de familie **m.** sînt în exclusivitate forme fem. marcate morfologic, dar nu orice nume ereditar fem. indică descendența maternă. Indiferent de baza de la care s-au format, numele tatălui sau al soțului (androninie), antrop. fem. au devenit ereditare și s-au fixat ca nume de fam. în toate l. romanice din ultimile sec. ale evului mediu; sînt puțin frecvente și apar atît în formă absolută, cît și în diferite forme cu valoare de gen. al filiației. Motivele transmisiei ereditare sînt fie importanța mai mare a femeii în anumite situații, fie faptul că numele acesteia este mai apt de a deveni supranume. Diferențe între l. romanice sau în interiorul lor apar la nivelul preferințelor pentru un anumit tip de nume **m.** Numele de botez fem., mai ales sub formă hipocoristică, pare a fi cel mai frecvent în l. romanice occidentale, iar supranumele în rom. În fr. **m.** în nom. *(Larousse, Pastourelle, Simone)* alternează cu forme prepoziționale *(Demarthe, Alamartine, Alameunièr)*; frecvente în Normandia și Gasconia, **m.** sînt inexistente în Corsica. În sp. și pg. sînt preponderente prenumele fem. în formă absolută; formele prepoziționale (pg. *o Joaquim da Barbosa*) sînt uzuale ca supranume actuale. În Azore, în mod normal bărbații iau numele mamei. În it., numele de fam. **m.**, atît cele în formă absolută *(Anastasia, Chiara, Giglia)*, cît și cele cu prep. *(De Chiara, Dellarossa)* sînt comune mai ales d. merid.; în N sînt mai frecvente în Piemonte, Liguria și la Veneția. În rom. numele de fam. **m.** în formă absolută *(Ioana, Paraschiva, Voica)* sînt mai rare decît cele în gen., mai ales derivate, cu răspîndire generală (frecvența maximă și arie compactă în Moldova: *Ahriței, Apăvăloaiei, Alanchi*); numeroase grafii deformante *(Aanei>Anei, Anegruței>Negruți, Negruzzi)*, adesea intenționate pentru a ascunde caracterul rustic al acestor nume. Formațiile masc. în *-oiu* *(Pătroiu, Vlădoiu)*, în cea mai mare parte refăcute după numele mamei *(Pătraoaia, Vlădoaia)* sau derivate direct de la numele soției (*Preda Floricoiu*, căsătorit cu *Florica*, fiica lui Mihai Viteazul), reprezintă un interesant caz de reacție contra **m.**, remarcat și în fr. și pg. *C.I.*

matutenho, creolă pg. vorbită în Brazilia; vezi și **tabarenho.** *C.L.*

matwari, vezi **Bush Negro.**

mauriciană *(kreol)*, creolă fr. din Mauritius (Oc. Indian); cca 850 000 vorb. — număr în creștere: l. maternă pentru majoritatea populației și lingua franca pentru ceilalți locuitori (în Mauritius vorbindu-se 18 l.); cîștigă teren și față de bohjuri (considerată l. creolă cu bază indiană). Atitudine favorabilă a autorităților față de **m.**; succesiv, s-a înregistrat cîte un periodic publicat în **m.** Ar fi utilizată ca l. comercială și în Comore (fostă posesiune fr. devenită independentă; ins. Mayotte din acest arhipelag declarată de fr. „colectivitate teritorială" a Franței) și înțeleasă și în Madagascar (zonă mai veche de influență fr.). Ins. Mauritius, nelocuită pînă la venirea europenilor, a aparținut Franței numai între 1715 și 1810 (sub numele Ile de France), după ce fusese posesiune ol. Colonizarea ins. de către fr. a avut ca punct de plecare ins. Réunion — posesiunea cea mai veche a Franței în Oc. Indian. După înfrîngerea napoleoniană a fost ocupată de Marea Britanie. După abolirea sclaviei (1834), pe plantațiile de trestie de zahăr s-au adus masiv angajați în special din India, curent ce a continuat și în sec. 20, astfel încît actualmente 70% din populație este de origine indiană (predominînd urmașii vorb. de l. hindi). După dobîndirea independenței, engl. a rămas l. oficială (l. maternă însă numai pentru 0,2% din populație); fr. (l. maternă pentru 7% din locuitori) a rămas în uz mai ales ca l. de cultură, folosită în jurisprudență, legislație, sporadic în învățămînt, mass-media. **M.** provine probabil din bourboneză (prima fază a creolei fr. réunioneze); asemănări cu aceasta și mai ales cu celelalte creole fr. din Oc. Indian — rodrigueza (cea mai apropiată de **m.**) și seychelleza —, **m.** atestînd o decreolizare mai puțin avansată decît réunioneza. Împrumuturi din engl. *I.V.R.*

maya, influență ~. S-a exercitat asupra sp. din Mexic și America Centrală. Maya, l. amerindiană vorbită în S Mexicului și în America Centrală, face parte din aceeași mare fam. ca náhuatl, dar a avut o influență mult mai mică asupra sp. decît aceasta din urmă. Cele mai multe cuvinte maya nu depășesc terit. în care s-a vorbit această l. *(acalché, balché)*; relativ puține sînt cele care

au pătruns în sp. comună din Mexic *(canán, cenote, chilango, henequén, maquetch, papa(d)zul, pibil, salbate)*. În sp. generală au pătruns doar *henequén* şi poate *cigarro*, dacă se acceptă etimologia maya a acestuia din urmă. **l.m.** în fonetismul sp. din pen. Yucatán (Mexic): intonaţie; articularea consoanelor cu ocluziunea finală a glotei — *p', t', k', ch'* şi *tz'* prin identificarea cu aşa numitele „letras heridas" din maya; pronunţarea lui *r̃* ca un *r* retroflex. *M.S.*

măsură, complement de ~, vezi **mod, complement circumstanţial de ~.**

măsură progresivă, propoziţie de ~, vezi **modală, propoziţie circumstanţială ~.**

medio-provensal, vezi **provensal.**

mediteranean, substrat ~. Denumirea acoperă un vast terit. lingvistic, presupus unitar, care se întindea, înainte de venirea indo-europenilor, din Pen. Iberică pînă în Anatolia. Resturile acestei fam. (a cărei unitate are un caracter ipotetic) ar fi l. neindo-europene din bazinul Mediteranei: iberica, lig., etrusca, sicana, minoica, l. neindo-europene din Anatolia etc. Inventarul lor este dificil de stabilit din cauza puţinelor informaţii pe care le avem. El a variat pe măsură ce cercetările au arătat că o serie de l. considerate neindo-europene în epoca elaborării conceptului de **s.m.** (hitita, liciana, lidiana, luvita, palaita) s-au dovedit astăzi a fi i.-e. Aprecierea rolului **s.m.** este diferită: teoria elaborată de P. Kretschmer, A. Meillet, J. Jud, C. Battisti, G. Devoto, B. Gerola, J. Hubschmid a fost criticată (este greu de presupus că un spaţiu atît de vast a putut fi unitar din punct de vedere lingvistic, este greu de făcut distincţie între substrat şi adstrat, mai ales în materie de lexic, cînd este vorba de termeni de civilizaţie sau nume de plante, cuvinte călătoare prin excelenţă). Dintre l. mediteraneene care au constituit substratul lat. şi care au lăsat urme în l. romanice menţionăm: iberica, lig., etrusca, sicana. Cuvintele din aceste l. care există în greacă şi lat. — eventual şi în alte l. — şi care nu sînt moşteniri **i.-e.** (lat. *asinus, cupressus, ficus, lilium, uaccinium, uinum*) s-au transmis multor l. romanice, altele numai **it.**, sp. *M.S.*

meglenit, vezi **meglenoromân.** Termen considerat mai puţin recomandabil decît sinonimul lui, întrucît înseamnă numai „din Meglen", fără a specifica natura rom. a idiomului. Poate fi folosit, cel mult, în îmbinări ca *(d) românesc ~* sau *(d.) ~ al l. rom. M.A.*

meglenoromân (meglenit), d. rom. (gr. sud-dunărean). Cca 5000 vorb. (date mai vechi între 12000 şi 26000), toţi bilingvi. Grecia (reg. Meglen şi oraşele Salonic, Aridea, Axiupolis), R.S.F. Iugoslavia (R. S. Macedonia — zona oraşelor Gevgelija şi Skopje — şi R.S.A. Voivodina), Turcia şi R. S. România (comuna Cerna din jud. Tulcea); comunităţi izolate în R. P. Bulgaria, R. S. Cehoslovacia, R. P. Polonă, R. P. Ungaria şi U.R.S.S. Poziţie intermediară între d. drom. şi d. arom. Controverse referitoare la gruparea genetică şi structurală (tipologică) împreună cu alt(e) d. rom.: unii cercetători susţin asemănarea mai mare cu d. drom. (şi cu cel istrom.) şi originea nord-dunăreană (O. Densusianu, P. Atanasov), iar alţii asemănarea mai mare cu d. arom. (Al. Philippide, S. Puşcariu, Th. Capidan, Al. Rosetti, I. Coteanu, G. Ivănescu, M. Caragiu-Marioţeanu), de obicei şi originea sud-dunăreană (în NE Pen. Balcanice?). Statutul actual de d. rom. controversat de asemenea uneori: pe baza asemănărilor de structură a fost considerat (sub)d. arom. (I. Coteanu), iar pe baza evoluţiei separate din ultimul mileniu l. romanică autonomă în raport cu l. rom. (Al. Graur). În ce priveşte formarea d. **m.**, se presupune că el a fost al doilea d. sud-dunărean care s-a desprins de restul l. protoromâne, după d. arom., aproximativ prin sec. 12—13, cînd strămoşii **m.** s-au stabilit în reg. Meglen (pe malul drept al rîului Vardar/Axios), venind dinspre N. După perioada protoromână, evoluţie în general independentă; unele inovaţii paralele cu cele din alte d. rom. Contacte cu d. arom., care a influenţat în special graiul din Ţărnareca şi a asimilat graiul gopeşean-mulovişt ean. D. rom. a cărui istorie este cel mai puţin cunoscută, neavînd atestări din faze vechi. Informaţiile despre vorb. lui sînt şi ele sărace. Se ştie că (în sec. 17?) **m.** din oraşul Nonti au fost trecuţi la mahomedanism, cei din sate rămînînd creştini (ortodocşi). Natura rom. a idiomului observată în 1859 (B. Nicolaides), cu prime precizări în 1869 (J. G. von Hahn) asupra deosebirii faţă de arom. din vecinătate şi a asemănării mai mari cu drom. În perioada 1862—1912 existenţa unor forme de învăţămînt în l. rom. literară (sau/şi în d. arom.) şi introducerea acestei l. ca l. de cult ortodox, alături de sau în loc de l. ngr., au avut drept consecinţe unele influenţe drom.; ele sînt în mod firesc numeroase la vorb. **m.** stabiliţi în R. S. România. Cele 2 războaie mondiale au provocat deplasări de populaţie la mari distanţe şi întreruperea contactelor chiar între gr. vecine, repartizate în state diferite.

Vocala *ə* accentuată, realizată de obicei ca *ɔ*, corespunde lui *ə* şi *ɨ*: *roŭ* „rău" şi „rîu" (în top.); vocale accentuate lungi; neutralizarea opoziţiilor *e ~ i* şi *o ~ u* în poziţie neaccentuată; afereza lui *a*: *lună* „alună", *veari* „a avea"; păstrarea lui *u* în diftongii *aŭ, eŭ*: *aŭ, greu*; vocala finală *u* numai după gr. oclusivă + lichidă: *cuscru, piduc'u*; absenţa consoanei *χ* în cuvintele din vechiul fond: *or* „horă", *vla* „vlah"; ea apare în împrumuturi recente (mac. sau ngr.), ca *hutel* „hotel" (cf. şi opoziţia regională a dubletelor *rană* „hrană pentru vite" ~ *hrană* generic); palatalizarea sporadică a unor consoane labiale (*b* nealterat, cu excepţia graiului din Ţărnareca; *f>ĺ*); lat. *k + e, i >ts (s)*, iar *t + io, iu>tʃ*: *caelum>ţer*, dar *fetiolus>fiĉor*; lat. *g + e, i >dz (z)*, iar *d + io, iu* şi iot + *a, o, u>ʒ*: *gena>zeană, dico>zik*, dar *deorsum>jos, jocum>joc*; neutralizarea opoziţiei de sonoritate la consoanele finale; dispariţia lui *-k* după consoane: *sîrbes* „slujesc"; neutralizarea opoziţiei de număr la multe subst. masc.: *lup* sg. şi pl. Gen. cu art. *lu|al* la toate subst., cu *lu* şi la pron.; rare forme cu art. enclitic, mai des situaţii cu dublă marcare, de tipul *lu + ... -lui*: *lu ampiratului*; voc. sg. masc. în *-ule*, fem. în *-u (-o)*; la verb categoria aspectului: verbe perfective cu prefixe ca *du-, nă-, zăˈ-*; infixe diferite de imperfectiv *((-c)ăi)*

și de perfectiv (*-n-*); local, desinențele *-m* 1 sg., *-ș* 2 sg. la ind. prez. (mai ales la unele vb. de conj. 1): *aflum, afliș; antrum, antriș;* folosirea și a aux. „a fi", cu part. variabil, la pf. c. și m.m.c.pf.; folosirea și a aux. „a avea" la conj. pf.; pf. c. cu 2 topici (aux. + part. și part. + aux.), cu valori specializate; pf. anterior cu aux. la pf. c.: *tu vui-ži măncat;* 2 tipuri de viit.: a) = conj. prez. (sau cu *ăs* < *va să*); b) „a avea" + conj.; prezumtiv format cu aux. „a vrea" + inf.; cond. cu aux. „a vrea" + conj. (prez., respectiv pf.); imp. negativ = pozitiv; gerunziu cu *-ănd* + *-ara, -ura, -ăndzu* sau cu *-gaiki;* inf. lung cu valoare verbală; inf. scurt în unele expresii; supin în expresii; prep. și conj. specifice (formații interne și împrumuturi): *măda di* „afară de", *păn di* „aproape de"; *acu* „dacă", *tucu* „ci, dar"; preferință pentru topica adj. + subst., aplicată și la adj. pos.: *meu fičor;* de asemenea gen. + subst.: *lui fiišor, au ţarlui fiišor*. Cuvinte și sensuri specifice moștenite din lat.: *corp, dărtoari* „secure mică", *sirbiri* „a sluji, a munci"; elemente de substrat numai comune cu alte d. rom.; absența unei influențe alb. (în Ţărnareca prin d. arom.); numeroase împrumuturi mac., unele vechi și generale (*čičă* „unchi", *lipă* „tei", *mačkă* „pisică", *trăpiri* „a răbda, a suporta"), altele recente și limitate la **m.** din R.S.F. Iugoslavia (*bolniță* „spital", *doguvor* „contract", *voz* „tren"); influență mac. și în fonetică și gramatică; împrumuturi ngr. mai puține decît în d. arom.: unele vechi și generale (*ăcsen* „străin", *piră* „flăcără"); altele, recente, numai în Grecia (*fos* „lumină", *dikeoma* „dreptate", *revmă* „curent"), unde se întîlnesc și influențe de ordin fonetic (consoanele θ, ð și *g*, exclusiv în grecisme); împrumuturi tc. numeroase (d. rom. cu cele mai multe asemenea elemente), în general comune cu cele din mac.: *bafčă* „grădină", *čop* „baston", *de(l)mi* „deoarece", *ič* „deloc", *isap* „socoteală"; neologisme romanice prin ngr. și mac.

Configurație dialectală complexă. Deși aria de bază a d. **m.** este relativ mică și a fost compactă, există unele deosebiri de la o localitate la alta și chiar în cadrul aceleiași localități. După citeva dintre aceste deosebiri, graiurile diverselor localități din Meglen se grupează în 2 unități (subd.): a) **graiurile** din Umă și Ţărnareca; b) graiurile din L'umniță, Cupă, Oșin, Birislav, Nonti și Lundziń (eventual cu 3 subgr.: L'umniță, Cupă; Oșin, Birislav. Nonti; Lundziń aparte); particularitățile constau în prezența/absența vocalei accentuate *ə* sau ɔ și a diftongilor *ęa, ǫa* (>ɛ,ɔ în Lundziń), menținerea vocalelor finale *u* și *i (ă)* după orice gr. consonantic sau numai după oclusivă + lichidă, caracterul perceptibil sau nu al art. *-l*, gen. cu *al (au)* sau cu *lu*, part. cu sau fără *-ă* la timpurile trecute compuse. Există însă și particularități după care graiul din Ţărnareca, singur, se opune tuturor celorlalte, inclusiv celui din Umă (de ex. velarizarea consoanei *l* sau unele influențe arom., între care palatalizarea labialelor și forme articulate de tipul *omlu*), altele după care graiurile din L'umniță și Cupă se opun tuturor celorlalte (prin). >iot) sau altele care grupează graiul din Umă cu cel din Lundziń (menținerea opoziției de sonoritate la consoanele finale). Pe de altă parte, există unele deosebiri recente, în special din punct de vedere lexical, între vorb. din Grecia (influență ngr.), cei din R.S.F. Iugoslavia (influență mac.) și cei din R.S. România (influență drom.). Prima culegere de texte **m.**, din 1892 (G. Weigand). Citeva culegeri de literatură populară între 1900 și 1930 (P. Papahagi, I.-A. Candrea, Th. Capidan). Absența scrierilor culte; unica excepție, o broșură cu conținut de popularizare științifică (sericicultură): *Cum si cată bubele*, Salonic, 1907 (alfabet lat., cu ortografie rom.: literele *ă, â, î, ș, ț, i, ŭ*, valoarea literelor *c, g + e, i;* particularitate: notația *oa* pentru *ɔ*), conține multe dacoromânisme, lexicale (neologisme) și fonetice (influența l. rom. literare explică și folosirea apostrofului pentru afereze). *M.A.*

melense, varietate de dialecto fronterizo*. Uruguay (V și S dep. Cerro Largo și N dep. Trenta y Tres). Subsistem fonologic vocalic diferit de cel al celorlalte varietăți (5 vocale orale și vocale nazale); consonantism pg.; *voseo;* se aseamănă cu artiguense în numărul mare de cuvinte sp. *M.S.*

ménédigne, argou fr. profesional al zidarilor de la începutul sec. 19, Savoia. *S.R.R.*

menorquín, subd. cat. (d. balearic). Spania (ins. Menorca). Toponimie punică *(Mahón)*. Influență engl. puternică datorită faptului că Menorca a fost ocupată de engl. timp de un secol. *M.S.*

mentonnais, grai oc. (complexul arv.-medit., gr. oc. sept., d. prov., subd. nisard). S Franței (dep. Alpes-Maritimes — zona orașului Menton). Situat la granița cu Italia, face trecerea între oc. și subgr. galo-italic din gr. it. sept. *I.V.R.*

mercabul, argou it. al tinerilor aparținînd mai ales mediului citadin (fără o bază socială unitară). Prezintă o mai mică omogenitate și stabilitate decît alte varietăți sociale. *O.S.C.*

mesapie, substrat ~. Influență asupra it. Mesapii au locuit în S Italiei (Apulia). Mesapica, l. i.-e., înrudită cu ilira, este cunoscută prin mai mult de 300 de inscripții scurte (sec. 6—1 î.e.n.) provenind din jurul orașelor Bari și Foggia. Urme aproape exclusiv în top. it. *(Brindisi, Taranto)*. *M.S.*

messinez, subd. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. extrem, d. sic.). S Italiei (NE ins. Sicilia, prov. Messina, pînă la linia S. Agata di Militello, Etna, Taormina). Urme slabe de metafonie; lat. *pl->g'* (*g'uppo, g'icari, g'umnu* = it. *pioppo, piegare, piombo*); restricții în folosirea inf. după anumite verbe, ca în cal. merid. (*passaj sentsa mu ti viju* = it. *passai senza vederti*); influențe grec. în lexic, morfologie și sintaxă. *O.S.C.*

metafonie (armonie vocalică, inflexiune vocalică). Specifică atît evoluției unor l. și d. romanice, cît și funcționării lor contemporane. Se materializează în diftongarea lui *e, o* accentuați în rom. (>*ea, oa*): diftongarea s-a produs atunci cînd în silaba finală exista o vocală deschisă sau de apertură medie (în contextul lui *-e, ea* s-a refăcut la

e, dar **s-a conservat** dialectal: arom. *feate*). În **cuvintele** din fondul vechi: *neagră, neagra, neagro, neag* e>*negre*, dar *negru ; frumoasă, frumoasa, frumoase, frumoaso*, dar *frumos, frumoși, frumosul ;* **s-a extins** uneori și la neologisme: *pitoresc/pitorească, vulgar/burlesc/burlescă ; omolog/omoloagă*, dar *analog/analogă*. O diftongare metafonică asemănătoare s-a produs și în d. it. merid. și ret. (surs., eng. s.). În alte l. și d. romanice, **m.** acționează mai ales în ceea ce privește apertura vocalei accentuate (în sd., în pg., *e* și *o* accentuați se realizează semideschis atunci cînd urmează o vocală finală deschisă sau medie și se realizează semiînchis cînd urmează o vocală finală închisă) ; **m.** poate antrena în fr., în vorbirea mai puțin îngrijită, alternanțe între gradul semideschis și semiînchis al vocalei neaccentuate în formele paradigmatice sau în derivate : *laissa, laissait*, unde *e* neaccentuat se pronunță semideschis, *laisser, laissez*, cu *e* semiînchis. Un comportament metafonic al vocalelor accentuate se constată în multe varietăți regionale romanice : d. sp. ast.-leon., d. it. sept., dar mai ales centro-merid. (**m.** de tip ciociaresc și nap.). Fenomenele metafonice întăresc sau suplinesc în varietățile romanice rolul desinențelor de gen, număr, pers. *S.R.R.*

metateză. Accident fonetic, **m.** a cunoscut în lat. vulg. (*palude*>*padule*>rom. *pădure*, tosc. *padule*, sd. *paule*, v. sp., v. pg. *paul*) și în trecerea de la lat. la l. romanice cîteva realizări frecvente. **M.** lui *i* ot în raport cu o consoană care nu se palatalizează : față de *r* în Romania occidentală (lat. *vrea*>fr. *aire*, oc. *aira*, cat., sp. *era*, pg. *eira*), față pe o consoană labială în rom., sp., pg. și în d. it. de N (*habeat*>rom. *aibă ; capiat*>sp. *quepa*, pg. *caiba*) ; **m.** consoanelor lichide față de o altă consoană e frecventă (lat. *integrum*>rom. *întreg*, sd. *intreu, populus*>rom. *plop*, it. *pioppo*, **formaticus*>fr. *fromage*, *periculum*>sp. *peligro*), ducînd uneori la realizarea unei finale vocalice a cuvintelor (*semper*>it. *sempre*, v. fr. *sempre(s)*, sp. *siempre*, pg. *sempre*) ; rară în cazul celorlalte consoane (*aucupare*>rom. *apuca*). Frecventă în varietățile regionale și în argouri. *S.R.R.*

metauro-pisaurin, vezi **galo-picen.**

milanez. grai it. (gr. it. sept., subgr. galo-italic, d. lomb. occidental.). N Italiei (V reg. Lombardia, prov. Milano). Puternică influență asupra celorlalte graiuri lomb., datorată prestigiului cultural și politic al orașului Milano, în prezent unul dintre cele mai importante centre de iradiere a „normei" de it. regională de tip sept. Frecventă, adăugarea lui *-a* pentru ușurarea pronunției gr. consonantice (*perla, forna, karna, dorma* = it. *perle, forni, carni, dorme*), pronunția fricativă a lat. *k* + *e*, *i*, *g* + *e*, *i* (*ʃer, ʃigola, ʒjò, ʒunʒ* = = it. *cerro, cipolla, giù, giungere*). Cele mai vechi atestări literare în „**m.** ilustră" aparțin lui Pietro da Barsegapé și lui Bonvesin della Riva (sfîrșitul sec. 13). Poezia dial. a lui Carlo Porta (1775—1821), cea mai reprezentativă operă literară în **m.** *O.S.C.*

mina, d. creol. pg., astăzi dispărut ; s-a vorbit în reg. Bahia (Brazilia). *C.L.*

mineiro, subd. pg. brazilian (Minas V, centru, E parțial) al d. merid. *C.L.*

minhoto de jos *(baixo-minhoto)*, subd. pg. (d. interamnense), NV Portugaliei (Baixo Minho). Se conservă *tʃ* (>pg. *ʃ*) ; *e* și *o* închise (orale sau nazale)>*je* și *wo (pera, tempo ; poço, fonte)*. Trăsături comune cu minhoto de sus : vocalele nazale sînt în general mai deschise decît în alte varietăți pg. (*ã* închis>*ã* deschis : *campo*). Subst. fem. în *-eira* în loc de *-ora* (masc. *lavrador*, fem. *lavradeira* pentru *lavradora*). Preferință pentru sufixul diminutival *-ico (saiica). C.L.*

minhoto de sus, *(alto-minhoto)*, subd. pg. (d. interamnense) (Alto Minho). Conservă distincția *s* ~ *ś*, ca în d. transmontan. Vezi **minhoto de jos**, cu care prezintă trăsături comune. *C.L.*

mirandez *(falla charra)*, codialect pg. vorbit în NE Portugaliei, districtele Miranda da Douro și Vimosio. Unii cercetători (J. C. Herculano de Carvalho) consideră că **m.** aparține d. ast.-leon. occidental al sp. J. Leite de Vasconcelos a prezentat **m.** mai întîi ca o varietate leoneză, apoi ca pe un codialect pg., cu origine directă în lat. vorbită în zonă. D. pg. al reg. este transmontan, care s-a extins și peste o parte din ținutul **m.** (separat de fostul regat al Leonului în 1143). Importantă migrație leoneză în sec. 12 și 13, încurajată de biserică prin mănăstirile S. Martín de Castanheda și Sta. Maria de Moureruela. Căi de acces mai ușor practicabile spre Spania decît spre restul teritoriului pg. Idiom de tranziție între pg. și sp., cu o istorie proprie, ale cărui începuturi precedă, ca și în cazul altor d. formate la N de Douro, nașterea Portugaliei. Evoluție într-o zonă cu relativă autonomie și cu relații de ambele părți ale actualei frontiere pg.-sp. Are ca varietate subd. sendinez. Structură interesantă, cu trăsături proprii sau împrumutate de la idiomurile vecine. Lat. *ĕ* și *ŏ* accentuate diftonghează la *je* și, respectiv, *wo (fĕsta*>*fiesta, bŏnus*>*buonu) ;* diftongarea se produce chiar și cînd urmează o palatală, ca în d. riodonorez *(ŏculus*>*uolho, olho) ;* diftongii se reduc însă la *e* și *o*, menținîndu-se numai în pronunția emfatică (*dol-me*, emfatic *duol-me*) ; se conservă diftongii *oụ* și *eị (ouro, madeira) ;* lat. *-l-* și *-n-* se păstrează, ca în sp. (*tela* = pg. *teia ; arena* = pg. *areia*), iar lat. *-ll-* și *-nn-*, *-n'n-* se palatalizează *(cabalho, anko, sonho) ;* lat. *l*->*ʎ (luna*>*lhuna) ;* (palatalizarea nu se produce în cuvintele atone — art., pron. pers. conjuncte) ; lat. *pl-*, *kl-*, *fl-*>*tʃ* : *chéno, chéna, chúmbo ; v* bilabial ; lat. *f-* se păstrează *(folia*>*fuolla)*. Art. hot. **m.** *(el, la, los, las)*, ca în sp. ; pl. subst. determinat de desinența de sg. (*frol*, pl. *froles, fĩ*, pl. *fines*) ; pron. pers. cu forme ca în d. riodonorez și guadramilez (pers. 1 sg. *you* = pg. *eu*). Verbele de mișcare folosite cu prep. *em*, ca în pg. braziliană *(chubir nel cabalho)*. Tendință de înlocuire a sufixului diminutival *-ico* prin pg. *-inho. C.L.*

mistralism, direcție cultural-literară oc. contemporană în special din Provence, care se revendică din tradiția inaugurată de F. Mistral în sec. 19 (vezi **Félibrige**), susținînd o l. literară bazată pe d. prov. și ortografia felibreană și opunîndu-se inovațiilor propuse de direcția occitanistă*. *I.F.R.*

miuzăchear, vezi **muzăchear.**

mod. Categorie verbală ai cărei termeni în număr diferit în lat., respectiv în l. romanice, —

se împart în **m.** pers. și nepers. În lat., din primul gr. făceau parte 3 **m.**: ind., imp. și conj., iar din cel de-al doilea, 4: inf., gerunziul, part. și supinul, acestea din urmă fiind de fapt, prin originea lor, forme nominale sau adjectivale ale verbului. **M.** pers. lat. aveau flexiune temporală, timpurile gramaticale existente corespunzînd celor 3 diviziuni fundamentale — prezent/trecut/viitor. Date fiind valorile lor semantice de bază, conj. și imp. nu aveau forme pentru toate diviziunile menționate: celui dintîi îi lipseau formele de viit./viit. anterior, celui de-al doilea îi lipseau formele de trecut. Deși așa-numite forme de prez., de trecut ori de viit. existau și la unele **m.** nepers., acestea exprimau în primul rînd nuanțe aspectuale și numai în subsidiar valori temporale. În cadrul fiecărui **m.** pers., formele flexionare se construiau cu ajutorul unor afixe cel mai adesea specifice, la care se adăugau desinențele pers. diferite pentru diateza activă și pentru cea pasivă. **M.** nepers., dintre care unele posedau mărci specifice, erau forme sintetice sau — mult mai rar — analitice (inf. viit. activ: *habiturum esse*). Fiind de esență nominală sau adjectivală, gerunziul, supinul, part. se declinau, acordîndu-se în gen, număr și caz cu subst. determinat. **M.** pers. aveau valori precise, care apăreau clar mai ales cînd formele modale respective erau întrebuințate în prop. independente sau în prop. principale: ind., **m.** al proceselor considerate în realitatea lor obiectivă, era expresia valorii „real"; imp., care servea în special la formularea ordinului și numai rareori — cel puțin în lat. clas. — a interdicției, era expresia acțiunilor nerealizate încă, deci a valorii „ireal"; principala expresie a acestei valori era însă conj. — **m.** al evenimentelor posibile, imaginate (fictive), dorite. Spre deosebire de imp., conj. era **m.** subordonării, astfel încît opoziția real~ireal, care se realiza în cadrul prop. independente (*nihil magis oblectat ~ oblectauerit animum quam amicitia fidelis* „nimic nu-mi desfată ~ nu mi-ar fi desfătat mai mult sufletul decît o prietenie adevărată"), se manifesta și în subordonate: în temporalele introduse prin *dum, donec, quod* se folosea ind. pentru faptele considerate sigure și conj. pentru evocarea celor posibile, în cauzalele introduse prin *quod, quia* ind. exprima cauza reală, iar conj. cauza presupusă, ipotetică; în condiționale se utiliza ind. pentru redarea condiției considerate sigure de locutor, conj. prez. sau pf. pentru exprimarea celei realizabile și conj. impf. ori m.m.c.pf. pentru condiția nerealizabilă, fictivă. Opoziția real/ireal se anula adesea cînd forma modală a verbului subordonat era impusă de natura semantică a verbului regent sau de elementul de relație. **M.** nepers. funcționau îndeosebi ca variante poziționale ale celor pers. în prop. subordonate: inf. apărea în prop. completive, ca variantă a ind., după verbele de declarație sau de percepție, și ca variantă a conj., după verbele volitive ori afective; part. prez. activ cu sub. propriu era o variantă a **m.** pers. în construcția temporală, iar part. trecut — în cauzale ori concesive. Existau și construcții în care apăreau cu precădere **m.** nepers.: supinul era folosit după verbele de mișcare pentru a exprima scopul, valoare redată în alte contexte prin gerunziu, precedat sau nu de prep. În lat. vulg. s-au produs o serie de transformări în sintagmatica **m.**, evidente fiind 2 tendințe: pe fondul reducerii numărului de conj. subordonatoare, slăbirea legăturii dintre elementul de relație ce introducea o subordonată și **m.** pers. — de obicei conj. — utilizat în prop. respectivă; extinderea construcțiilor cu **m.** nepers., în special cu inf., care înlocuiește tot mai mult conj. în subordonatele introduse prin relatori ca *ut*, în condițiile identității sub. prop. principale și secundare. Inf., precedat sau nu de prep., se substituie însă și unor **m.** nepers. cum ar fi gerunziul, care înlocuia el însuși supinul în anumite construcții (*uenio (ad) legere*, în loc de *uenio ad legendum*, utilizat la rîndul său pentru *uenio lectum*). De altfel, acest ultim **m.** nepers. a dispărut treptat, nelăsînd urme decît într-o singură l. romanică: rom. Forma unică de (dat.-)abl. în *-ndo*, în care s-au confundat de fapt gerunziul și gerundivul, a eliminat part. prez. activ cu valoare verbală, acest mod funcționînd apoi aproape exclusiv cu valoare adjectivală. Deși au păstrat opoziția fundamentală real~ireal, l. romanice prezintă un sistem restructurat de forme modale și mai ales o sintagmatică a **m.** care diferă substanțial de cea din lat. În plan paradigmatic, idiomurile romanice au menținut distincția **m.** pers.~**m.** nepers., dar au modificat, fiecare în felul său, configurația celor 2 gr. de forme modale. Astfel, în cadrul primului gr. se regăsesc pretutindeni — cu unele deosebiri în ceea ce privește mărcile specifice și numărul timpurilor incluse — ind., imp. și conj. din lat.; ca urmare a unei inovații panromanice acestora li se adaugă cond. — consemnat ca mod de sine stătător numai în gramatica l. rom. și it., în vreme ce, pentru fr., cat., sp., pg., gramaticile și studiile de specialitate oscilează între a-i acorda amintitul statut și a-l trata drept formă temporală a ind. Rom. are și un al cincilea **m.** pers. — prezumtivul —, care apare ca valoare modală și în alte l. romanice, unde nu dispune însă de forme specifice. Într-o singură l. romanică — pg. — inf. dispune de forme pers. (*falar, falares, ... falarem*), care funcționează alături de cele nepers., cunoscute în toate idiomurile neolatine. În gr. **m.** nepers. alături de inf. se află part. trecut, păstrat în toată Romania, gerunziul (rom., it., cat., sp., pg.), part. prez. (fr.; în it., mai ales cu valoare adjectivală), supinul (rom.).

În ceea ce privește valorile de conținut, dacă ind. continuă să funcționeze în general ca **m.** al realității, conj. împarte cu forma recent creată — cond. — principalele nuanțe ale irealului —, primul redînd posibilul, celălalt ipoteticul, optativul — fapt ce determină restringerea întrebuințărilor sale. Asemenea lat., l. romanice utilizează conj. ca variantă gramaticală (combinatorie) a ind. în prop. compl. directe/indirecte depinzînd de verbe ce exprimă dorința, voința, posibilitatea, teama (rom. *vreau să stea mai mult acolo*; it. *vorrei che nessuno mi vedesse*; fr. *je veux qu'il revienne plus tôt*; sp. *quiero que Juan salga hóy*; pg. *desejo que venha mais cedo*) sau de verbe ce indică îndoiala, incertitudinea (fr. *je doute qu'il soit malade*; pg. *duvidei que fossem sinceros*) — uneori chiar cînd nesiguranța este sugerată de folosirea verbu-

lui regent sub formă negativă sau interogativă (rom. *nu-mi amintesc să fi văzut acest film*). Conj. continuă să fie întrebuinţat obligatoriu şi în alte tipuri de subordonate, introduse prin anumite conjuncţii sau loc. conjuncţionale. În subordonatele cond. introduse prin *dacă* şi corespondenţii săi romanici, conj. mai apare numai în unele idiomuri romanice (sp. *si le dijéramos esto cometeríamos un error imperdonable*), în altele fiind folosit numai în anumite registre stilistice (fr. lit. *s'il eût pu, il l'eût|l'aurait fait*), sau numai pentru redarea ipotezei posibile ori ireale (it. *se avessi avuto un po' di tempo, sarei andato a trovarlo ;* pg. *compraria um livro, se tivesse tempo*) ; în rom. se utilizează cond., iar în fr. standard — anumite timpuri ale ind. O serie de construcţii care apar în stadiul actual al unor idiomuri romanice, de ex. fr. — nu numai la nivelul graiurilor sau al registrelor stilistice, ci chiar în l. standard —, atestă extinderea folosirii cond. în detrimentul conj. Alături de **m.** pers. — numite şi predicative întrucît dau verbelor cu care se combină posibilitatea de a funcţiona ca pred. — l. romanice utilizează, mai ales în poziţia verbului dependent, şi **m.** nepers. — lipsite de obicei, conform unor gramatici, de capacitatea de a constitui pred. unei prop., deci **m.** nepredicative. Ele pot fi variante gramaticale (fr. *Je veux qu'il parle. ~ Je veux parler.*) sau stilistice (fr. *Je l'ai vu qui sortait. ~ Je l'ai vu sortir.*) — mai rar semantice (fr. *Je crois que j'ai raison. ~ Je crois avoir raison.*) — ale **m.** pers., înlocuindu-le pe acestea în poziţie subordonată. Construcţiile cu inf. sînt admise de obicei cînd sub. verbului dependent este identic referenţial cu sub., uneori cu compl. direct sau indirect, al verbului principal. Astfel, în majoritatea l. romanice, în asemenea condiţii, verbele de voinţă, dorinţă etc. sînt urmate de inf. (it. *Carlo vuole partire adesso ;* fr. *Je désire acheter ce livre ;* sp. *Quiero venir*). În rom. actuală se utilizează în acest caz conj. *(Vreau să plec ; Doresc să cumpăr această carte ; Sper să ajung la timp)*, fapt explicat de unii cercetători printr-o influenţă grec. ; o construcţie analogă există însă şi în unele d. it. merid. Verbele de percepţie sînt urmate în anumite l. romanice de un inf. (it. *Lo vedo partire ;* fr. *Je le vois partir ;* sp. *Lo veo salir*) ; în rom. se întrebuinţează gerunziul *(Îl văd plecînd ; O văd trecînd prin parc) ;* în fr. şi în sp., part. prez., respectiv gerunziul pot fi juxtapuse unui verb de percepţie pentru redarea aspectului durativ, ansamblul căpătînd o notă descriptivă (fr. *Je le vois revenant de l'hôpital, blême, mal rasé ;* sp. *La veo paseando por el parque*). În toate l. romanice, mai puţin rom. — care a păstrat structura lat. cu conj. —, verbele de mişcare se construiesc cu un determinant final realizat prin inf. (fr. *Je suis venu vous voir ~* rom. *Am venit să vă văd*). Înlocuirea **m.** pers. prin inf. în condiţiile identităţii referenţiale a sub. este facultativă în cazul altor tipuri de circ. Pg., care are forme nepers., respectiv pers. de inf., poate utiliza acest **m.** în subordonate atît în condiţiile identităţii sub., cît şi în cazurile în care verbele au sub. diferite : *Declaramos estar prontos|Declaramos estarem prontos ; Eles fecharam a janela para não se constiparem* şi *Eles fecha, ram a janela para não nos constiparmos ;* sp. — al cărei inf. nu are forme pers., poate totuşi folosi şi ea acest **m.** cu sub. propriu. Gerunziul este întrebuinţat cu valoare circumstanţială în toate l. romanice în care s-a păstrat ; în fr. valorile respective pot fi redate prin part. prez., iar pentru indicarea raportului de simultaneitate se recurge la o formă modală numită gerundiv* *(En disant cela, il sortit) ;* în mod analog, sp. poate combina gerunziul cu prep. *en* : *(en) diciendo esto salió*, iar pg. — cu prep. *em*. În fr. şi sp., unele valori circumstanţiale pot fi exprimate şi prin part. absolute — part. prez. sau trecute cu sub. propriu —, forme întîlnite în limbajul cultivat (cu o nuanţă uşor pretenţioasă) : fr. *Le vin aidant, il s'enhardit* şi *Le printemps venu, les amoureux reprirent leurs promenades dans le parc ;* sp. *Pasado el primer instante, la curiosidad vence al terror. A.C.*

mod, complement circumstanţial de ~. Arată felul în care se desfăşoară o acţiune sau se prezintă o însuşire, fiind o categorie destul de eterogenă ; după valorile exprimate se disting mai multe specii de **c.c. de m.**, cum ar fi **c.c. de m.** propriu-zis (în care se pot include şi **c.c. de m.** exprimînd progresia — care la nivelul frazei are ca expresie proprie prop. de măsură progresivă ca specie a prop. modale*), **c.c. de m.** de măsură şi **c.c. de m.** comparativ (în care se poate include şi comparaţia cu un element ipotetic sau ireal : lat. *Quasi praeda sibi aduecta, eos in hostium numero ducit*, rom. *Mergea ca beată|parcă plutind*, sp. (cu nuanţă cauzală) *Retrocedió como teniendo miedo* — căreia la nivelul frazei îi corespunde o specie a modalei. — prop. circ. de mod comparativă condiţională) ; unii autori includ între speciile **c.c. de m.** şi compl. circ. concesiv. În l. romanice, **c.c. de m.** determină nu numai verbe, ci şi alte cuvinte cu rol verbal — interj. (rom. *Hai iute* !) sau cuvinte de tipul interj., încadrate în gramaticile romanice la alte părţi de vorbire (prep., adv.) (fr. *Nous voici bien, Te voilà comme ça, En voilà assez*), precum şi adj. (cat. *Es un espectacle ben agradable*) şi adv. (cat. *Era molt tard*).

C.c. de m. propriu-zis se exprima prin adv. de mod (*aliter, bene, certe|certo, facile, male, sapienter, sic* etc.) sau de cantitate *(multo melior)*, prin subst. *(ioco|per iocum)* sau substitute *(de integro, de nihilo, ex omni, e toto)* sau prin construcţii participiale şi absolute. Expresia proprie a **c.c. de m.** redat prin subst. sau adj. era abl. modului fără prep. *(eo modo, arte, casu, iure, ui, uitio, silentio, cursu, ordine, pedibus, gratiis)*. **C.c. de m.** se exprima şi prin alte mijloace, comune adesea şi compl. circ. instrumental şi sociativ (faţă de care distincţia nu este totdeauna uşoară, mai ales în cazul subst. abstracte) : subst. în abl. cu prep. *cum (cum uirtute uiuere)*, mai puţin frecvent şi cu alte prep. : *ex (ex facili petes)*, în concurenţă cu *de (de falso|plano|uero)*, care îi va fi preferat, ş.a. ; ambele exprimau printre altele şi conformitatea *(ex senatus sententia, de sententia propinquorum)* ; uneori apare şi ac. cu prep., mai ales cu *per (per uim audebantur)*. Forma „negativă"

se exprima prin abl. cu prep. *sine*, în faza veche *se, sed (se fraude)*. Și **c.c. de m.** atestă tendința generală de extindere a construcțiilor cu prep. în defavoarea celor fără prep. Unele adj. lat. la abl., folosite frecvent cu rol de **c.c. de m.**, au fost moștenite de l. romanice ca adv. (lat. *claro*>rom. *chiar*), iar abl. *mente* al subst. *mens, mentis*, precedat de adj., a devenit în l. romanice occidentale sufix pentru formarea adv. Construcțiile incluzînd un element verbal jucau rol de **c.c. de m.** atunci cînd acțiunea denumită caracteriza modul realizării acțiunii verbului regent și nu o acțiune însoțind desfășurarea acesteia — distincție care nu este totdeauna ușoară. Se consideră că abl. absolut îi este specific de la început raportul modal *(salua lege Aelia)*; în lat. tîrzie se întîlnește și ac. absolut (cu sub. diferit de al verbului regent: *regina neminem scientem subterfugit)*; începînd din lat. clas., raportul modal exprimat prin construcții participiale începe să fie explicitat cu ajutorul conj. caracteristice prop. circ. corespunzătoare (*uelut posito bello* — cu valoare comparativă condițională). În l. romanice, **c.c. de m.** propriu-zis indică felul acțiunii (fr. *Il agit franchement*) sau al însușirii (cat. *Es un espectacle ben agradable*), inclusiv progresia (rom. *Sporește din ce în ce*), — fără raportare la altceva, precum și conformitatea cu ceva (oc. *segon l'opinion comun*). Se exprimă prin adv. de mod (rom. *a împărți frățește*, it. *Gridarono alto*, sp. *Vivian pobre y honestamente*, cat. *Vivien pobrament i honesta(ment)* sau loc. adverbiale (fr. *apprendre par cœur*) și prin alte cuvinte cu valoare adverbială — num. (rom. *Plătește înmiit*), interj. (fr. *aller cahin-caha*). Se exprimă de asemenea prin subst. sau substitute, de regulă cu prep. — dintre care unele, însemnînd „cu", respectiv „fără", pot introduce și compl. circ. instrumentale sau sociative (fr. *sortir en haillons*, it. *parlare a|con voce alta*, sp. *Lo dijo en broma*, cat. *El meu amic escriu sense descans*), uneori însă și fără prep., prin construcții absolute, ca și în lat. (fr. *marcher pieds nus*, sp. *Andaba descalzos los pies*). Poate fi exprimat și prin verbe la unele moduri nepers.: gerunziu (sp. *Habla gritando*), în fr. gerundiv *(Il est sorti en courant)* și inf. cu prep. „fără" (sp. *Trabaja sin cesar*). **C.c. de m.** se deosebește în aceste cazuri de elementul predicativ suplimentar prin faptul că desemnează o acțiune ce poate caracteriza modul în care se îndeplinește acțiunea verbului regent și nu orice acțiune care însoțește desfășurarea acțiunii principale. **C.c. de m.** de măsură exprimă evaluarea cantitativă a unei acțiuni sau însușiri sub aspecte ce pot fi încadrate în categoria cuprinzătoare a modului: dimensiuni, greutate, capacitate, temperatură, preț (în opoziție, pe de o parte, cu evaluările cantitative privind locul sau timpul — încadrate la compl. circ. respective — și, pe de altă parte, cu evaluarea acelorași aspecte ținînd de mod prin alte structuri sintactice — compl. direct sau indirect; unii autori reunesc toate evaluările cantitative într-un compl. de măsură situat pe același plan cu celelalte compl. circ.). În sensul cel mai restrîns, **c.c. de m.** de măsură cuprinde evaluările aspectelor menționate cu ajutorul numelor unităților de măsură respective însoțite de numerale. În lat., aceste **c.c. de m.** de măsură se exprimau fără prep., prin ac. extensiunii *(murus decem pedes altus)* sau, în afara l. literare și frecvent începînd cu Varro, prin gen. analog gen. calității *(haram trium pedum altam)*, mai tîrziu prin abl. *(postes longi cubitus uiginti)* și (în inscripții) prin ac. cu prep. *per*. În l. romanice acest **c.c. de m.** de măsură se exprimă fără prep. (it. *La via e lunga dieci chilometri*) sau cu prep. (rom. *drum lung de zece kilometri*, fr. *territoire long de 300 lieues*). **C.c. de m.** de măsură — ca și **c.c. de m.** comparativ de egalitate — îi corespund construcții sinonime inverse, cu structură sintactică diferită — numele unității de măsură fiind atr., iar cuvîntul referitor la dimensiune (adj. substantivizat) compl. circ. de relație: fr. *table de 1 m 20 de long*, pg. *Essa janela tem três metros de largo*, corespunzător subst. denumind dimensiunea din lat. *(fossa altitudine sex pedum)* sau din alte l. romanice (rom. *masă de 1 m 20 lungime*). Așa-numitele compl. al comparativului, respectiv al superlativului, pot fi subsumate **c.c. de m.** comparativ. **C.c. de m.** comparativ de egalitate era introdus în lat. prin adv. *quam* și acordat în caz (nom. sau ac.) cu primul termen al comparației *(Hic est tam doctus quam ille)*. Rom. este singura dintre l. romanice literare actuale care folosește în acest caz pe continuatorul lat. *quam — ca* (adv. cu regim apropiat de al prep.); acesta apare și sub forma *ca și (El este (tot așa|la fel de) învățat ca (și) tine)*, pe lîngă care se utilizează și *cît (și) (El este (tot atît de) mare cît (și) tine)*; în it. se folosesc adv. *quanto (Tu sei quanto studioso quanto tuo fratello)* sau *come (Tu sei così studioso come tuo fratello)*, în fr. conj. *que (Paul est aussi grand que Pierre)*, în oc. *coma*, mai rar *que (Es tan bèl coma|que vos)*, în sp. *como (El coche de Pedro es tan rápido como el de Carlos)* sau *que (El coche de Pedro es igual de rápido que el de Carlos)*, în pg. *como (O vestido não era tão bonito como o de irmã)*, în cat. *com (El meu germà és tan gran com jo)*, dar unele d. preferă pe *que*, în ret. *ko (bella ko la rösa)*. **C.c. de m.** comparativ de egalitate îi corespund — ca și **c.c. de m.** de măsură — construcții sinonime inverse, cu statut sintactic diferit: termenul comparației are funcție de atribut, iar cuvîntul desemnînd însușirea pe baza căreia se face comparația — de compl. circ. de relație (rom. *om bun ca tine| om ca tine de bun*). **C.c. de m.** comparativ de inegalitate era exprimat în lat. la diverse cazuri fără prep.: mai ales abl. *(Hic est doctior illo)*, uneori gen. — întărit și de modelul grec. *(Maior eius est)*, în lat. tîrzie și dat. *(melior tibi)*; el putea fi introdus tot prin *quam*, ca și comparativul de egalitate *(Hic doctior est quam ille)*, uneori prin conj. *atque|ac (peius atque hic, altius ac nos)*. Din perioada postclasică era introdus și prin diverse prep.: la abl. cu *ab (doctior ab illo)* sau *prae (atque me minoris facio prae illo)*, în lat. tîrzie (*Itala, Vulgata* ș.a.) la ac. cu *super (meliores super nos)*, *inter (celebrior inter ceteras)*, în poezie cu *ante (ante alios immanior omnes)*. În rom., **c.c. de m.** de inegalitate este introdus, ca și în lat., tot prin *ca*, la fel ca și comp. de egalitate, sau prin *decît (El este mai (puțin) învățat ca|decît tine)*, în fr. prin conj.

que, ca și comparativul de egalitate *(Paul est plus/moins grand que Pierre)*, la fel și în oc. *(Es mai (p(l)us)/mens polit que tu)*, în it. prin prep. *di (Tu sei più/meno studioso di tuo fratello)*, mai rar prin conj. *che (Io sono molto più stanco che te)*, în faza veche a unor d. it. sept. sau a d. sic. prin *ca*, în sp. prin *que (Este coche es más/menos rápido que el otro)*, în pg. prin *(do) que (João é ainda mais simpático (do) que a irmã)*, în l. veche sau populară prin *(do) ca*, în cat. prin *que (L'aigua és més freda que el vi)*, în v. cat. prin prep. *de*, în sd. mod. cel mai frecvent prin prep. *de*, ca în it. *(prus bellu dde un'arrosa)*, dar în camp. prin *ke*, ca în it. și sp. *(ti amu prus che mai e tottu)*, în l. veche prin *ca*, în ret. prin *ke/ko (pü bella ke/ko la rösa)*. **C.c. de m.** al superlativului (relativ) se exprima în lat. la origine prin gen. partitiv fără prep. *(felicissimus omnium imperatorum)*, prin abl. cu prep. *ex (felicissimus ex imperatoribus)*, rar *in (Thales, qui sapientissimus in septem fuit)* sau prin ac. cu prep. *inter (felicissimus inter imperatores)*; în rom. se introduce prin prep. *dintre* (mai rar *între, printre*) + pl. *(cel mai fericit dintre/între/printre împărați)*, *din* (rar *în*) + sg. (cu valoare de colectiv) *(cel mai vestit din/în neamul său)*, în fr. prin prep. *de* atit + sg. cit și + pl. *(Paul est le plus/moins grand de mes enfants/de sa classe)*, uneori cu *d'entre* + pl. *(d'entre nous)*, în oc. prin *de (lo cap del dit plus petit de la man)*, în it. cu prep. *di* + sg. sau pl. *(Tu sei il più/meno studioso della classe, il maggiore dei figli)*, *fra* (<lat. *infra*) sau *tra* (<lat. *intra*) + pl. *(Voi siete i ragazzi più corraggiosi fra noi. Egli è il più bravo tra i pittori d'oggi)*, în sp. la sg. prin prep. *de (Alicia es la más diligente secretaria de la oficina)*, iar la pl. tot prin ~ *de* sau prin *entre (Ella es la más guapa de/entre todas)*, în pg. la sg. prin *de (O dia mais frio do inverno)*, la pl. prin *de (A Maria é a mais bonita das irmãs)*, *entre* sau *dentre (António era o mais rico entre/dentre os primos)*, în cat. prin *de (Sóc la major de las germanes)*. *I.V.R.*

mod de articulare, vezi **plozlune.**

modală (de mod), **propoziție circumstanțială ~.** Lat. făcea distincție între **p. e. m.** (numită în general comparativă) reală — cu pred. la modul ind. — și nonreală (potențială/irealâ) — cu pred. la conj. **P. e. m.** propriu-zisă care exprima conformitatea văzută ca reală era introdusă prin *ut, sicut, uelut, quemadmodum* ș.a., popular *quomodo* — avînd adesea în regentă corelativele *ita, sic, eodem modo* —, conformitatea nonreală fiind exprimată prin *utsi, uelut si* ș.a.; identitatea/diferența reală se exprimau prin *ac (atque)*, iar cea nonreală prin *ac si*, în regentă figurînd în general adj./adv. din aceste sfere semantice (*aequus/aeque, (dis)par/pariter* etc. **P. e. m.** de măsură progresivă era marcată prin *quo/quanto*, familiar *quam (quo) magis* cu corelativele respective *eo (hic)/tanto/tam magis* ș.a. **P. e. m.** comparativă de egalitate referitoare la calitate/cantitate era marcată prin corelativele *talis — qualis, tam — quam, tantus — quantus, tantum — quantum, tot (idem) — quot*. **P. e. m.** comparativă de inegalitate (superioritate/inferioritate) reală era introdusă prin *quam*, iar cea nonreală prin *quasi/quamsi*, avînd în regentă un comparativ *(Ditior est quam creduntˈ)* sau echivalent; cf. și tipurile *non minus, magis (plus) quam*, postclas. *magis quam pro/* Conj. modale ale lat. clas. le corespund în lat. vulg. și în special în lat. tîrzie adv. de mod *quomodo*, devenit conj., și ulterior conj. *quod (similiter quod...)*. Soarta conj. modale lat. în l. romanice a fost următoarea: *quomodo* — devenită marca fundamentală a **p.e.m.** — este panromanică: rom. *cum*, it. *come*, sd. *co*, ret. *quo, co*, fr. *comme*, oc. *com(a)*, cat. *com*, sp., pg. *como*; urmașii săi intră și în componența diferitelor loc. conjuncționale; *quantum*>rom. *cît* (care intră și în componența unor loc. conjuncționale modale), it. *quanto*, v.fr. *quant*, oc. *can*, sp. *cuan(to)*, pg. *quanto*, opoziția lat. *quomodo* [Mod] ~ *quantum* [Cantitate] dispărînd uneori în l. romanice (cf. it. *bello quanto il sole, sagace quanto alcun altro, più utile quanto...*); *quam* (>rom. *ca*, d.v.it. sept. *cha, ca*, d. venețian *cha*, v.sd. *cha*, v.pg., pg. mod. populară *ca*) a fost înlocuită în anumite contexte prin it. *che*, fr., sp., pg. *que*; *quasi*>it. *quasi (che)*, oc. *quais (que)*; *tantum*>rom. *atît*, it. *tanto*, fr. *tant*, oc. *tan(t)*, sp. *tan(to)*, pg. *tanto*; *talis — qualis*>it. *tale — quale* (cf. și *cotale, cotanto*, probabil după *così*), fr. *tel (que)*, oc. *tal (com/que)*, cat., pg. *tal — qual*, sp. *tal — cual*; *quanto magis — tanto magis*>sp. *tanto más — cuanto más (que)*, pg. *quanto mais — tanto mais* ș.a. **P.e.m.** propriu-zisă exprimînd conformitatea calitativă este introdusă în rom. prin *(pre)cum, după cum* (eventual întărite prin adv. *întocmai*), în l. romanice occidentale prin conj. *que/che* sau prin descendenții lat. *secundum* — uneori + adv. rel. sau *que/che*: it. *secondo (Egli è morto secondo che affermano)*, sp. *según (que)*, *según y como/conforme (El es muy rico según creo)*, cat. *segons (que/com)*, pg. *segundo (Exteriormente era modesto, segundo convém aos sabedores)* sau prin alte elemente sinonime: fr. *selon/suivant que (Selon que vous serez puissant ou misérable)*, pg. *conforme/consoante*. **P. e. m.** care conține explicarea și sublinierea unei calificări exprimate printr-un adj./adv. se introduce în rom. și prin pron. rel. *ce (De rele ce sînt, nu pot să trăiască la un loc)*; cf. și v.fr. *si grand qu'il soit*, fr. mod. *tout jeune que vous êtes*. **P.e.m.** care exprimă conformitatea cantitativă se introduce în rom. prin *(după/pe) cît* (corelativ *(cu) atît*), *din/după cîte* (cu nuanță restrictivă: *După cîte am auzit, era tot timpul nemulțumit*), în l. romanice occidentale prin *que/che* și prin loc. conjuncționale it. *comunque, qualunque* (+ modul conj.), fr. *ainsi/de même que*, cat. *de por que*, sp. *como que* (+ ind., rar conj.), pg. *como que, do mesmo modo que*. În toate l. romanice, **p. e. m.** care exprimă conformitatea calitativă are în regentă un corelativ corespunzînd lat. *sic*: rom. *așa, astfel (Cum vei semăna, așa vei culege)*, it. *così*, fr. *ainsi, de même*, oc. *aissi, aissa*, cat. *aixi, tal*, sp. *así (como/bien/también)*, pg. *assim, bem*; în rom., *așa/astfel* precede uneori conj. modale, dînd impresia că se grupează cu acestea formînd loc. conjuncționale complexe *(așa cum)*; **p.e.m.** care exprimă conformitatea cantitativă pot avea drept corelative adv. rom. *atît*; în l. romanice occidentale, cînd **p.e.m.** precede regenta, corelativul este obliga-

toriu: it. *Siccome eterna vita è veder dio, così me, donna, il voi veder felice fa;* fr. *Ainsi que le soleil chasse les ténèbres, ainsi la science chasse l'erreur;* oc. *Si cum la nibles cobre'l jorn, si cobre avers lo cor;* cf. și sp. *así como — así*, pg. *assi como — tal*. Proporția statică în care se realizează acțiunea din regentă se exprimă în rom. prin construcția corelativă *cu atît (mai) — cu cît*. Absența unei acțiuni secundare care să însoțească acțiunea din regentă se exprimă prin rom. mod. *fără (ca) să/să nu* (cînd regenta e negativă), it. *senza che*, fr. *sans que*, pg. *sem que* + modul conj. **P.c.m.** comparativă reprezintă al doilea termen al unei comparații. Comparativa de egalitate calitativă se introduce prin rom. *(după) cum, precum* (corelative: *așa, astfel, asemenea, la fel*), fr. *aussi* + *que*, în celelalte l. romanice + urmașii lui *quomodo*: it. *così — come*, sp. *así como — así (también), como — así (bien/también)*, iar cea care exprimă o comparație cantitativă prin *(cu/pe) cît* (corelative: *(cu/pe) atît)*, it. *tanto — come*, fr. *comme, (au)tant que* (it. *Io lavoro come ho fatto sempre*, fr. *Sa présence ne nous manque pas encore en profondeur comme pourrait nous manquer le pain)*. Comparativa de inegalitate (care determină o regentă conținînd un adj./adv. la comparativ de superioritate/inferioritate, un num. adverbial/multiplicativ sau un adv. de tipul rom. *altfel*, fr. *autrement* etc.) se introduce în rom. prin *decît/de cum*, în l. romanice occidentale prin conj. *que/*it. *che* (it. *E più ricco che non si crede*, fr. *Il est plus riche qu'on ne le croit*, sp. *Es más dichoso que no creen)* sau it. *di* + *come/quanto*, pg. *do que*. Comparativa care exprimă o acțiune respinsă, care nu trebuie îndeplinită sau pe care vorbitorul o socotește indezirabilă, se introduce în rom. prin *decît să*. **P.c.m.** comparativă condițională (ireală, ipotetică) se introduce prin rom. *ca și cum/cînd, (de) parcă*, în l. populară *(cu) chip că* + de preferință cond., it. *come (se), quasi* + conj. *(Lo rispettava come se fosse su padre)*, fr. *comme si* + ind./cond. trecut forma 2 *(Elle m'a regardé comme si elle avait voulu me battre)*, sp. *como si* + conj. *(Llorabas como si te mataran)*, cat. *com si*. **P.c.m.** de măsură progresivă este introdusă prin rom. *cu cît* (uneori cu corelativul *cu atît(a))*, *de ce* (uneori cu corelativul *de ce, de aceea/aia*: *De ce mergeau, de aceea se înfundau mai tare)*, *pe măsură ce*, fr. *(et) plus/moins, autant — autant, (au fur et) à mesure que (Les allées et les venues se raréfiaient à mesure que la nuit s'avançait)*, pg. *a medido/proporção que, ao passo que, enquanto* etc. Vezi și **mod, complement circumstanțial de ~.** *M.T.*

moldovean, subd. rom. (d. drom.); considerat de unii lingviști sovietici (M. S. Serghievski, V. F. Șișmarev, N. G. Corlăteanu), după criterii extralingvistice, l. autonomă din gr. l. romanice orientale. R. S. România (prov. Moldova — jud. Bacău, Botoșani, Galați, Iași, Neamț, Vaslui, Vrancea — și Bucovina — jud. Suceava — integral; parțial și N—E Transilvaniei — jud. Bistrița-Năsăud, Covasna, Harghita, Mureș —, N—E Munteniei — N jud. Brăila și Buzău —, N Dobrogei — N jud. Tulcea) și URSS (RSS Moldovenească integral și RSS Ucraineană parțial, enclave și în RSFS Rusă, RSS Kirghiză și RSSA Abhază). 3 gr. de graiuri: nordice, centrale și sudice. Africatele tʃ și dʒ trecute în seria fricativelor alveolopalatale: *ś (śer)* și *ź (źer)*; gen.-dat. sg. art. *-căi/-cii* și *-găi/-gii*: *bunicăi/bunicii, Olgăi;* dat. pron. pers. în *-a*: *mia, ția;* pron. pers. 3 *dînsul* folosit și pentru inanimate; absența pf. s.; forme fără *-ră* la pl. m.m.c.pf. sintetic; viit. cu *a vrea* + inf. are la 3 sg. forma specifică *a (a merge);* mai răspîndit este viit. cu *a avea* + conj. *(am să merg)*, în care aux. tinde să devină invariabil în forma *a (a să mergem);* adv. *amu(ș);* variantele *di, pi, pîr(ă)* ale prep. *de, pe, pînă;* interj. *iaca*. În lexic influență ucr. (*balie* „albie", *hulub* „porumbel", *harbuz* „pepene verde") și germ. austriacă (*strujac* „saltea"), mai ales în N; influență rusă (*cori* „rujeolă"), ngr. (*colțun* „ciorap", *oleacă* „puțin") și tc. (*bostan* „dovleac", *haraba* „car"), mai ales în S. Cuvinte și sensuri specifice: *agud* „dud", *păpușoi* „porumb", *țintirim* „cimitir"; *moș* „unchi". Numeroase particularități comune tuturor subd. drom. de tip nordic; împrumuturi ngr. și tc. comune, de obicei, cu subd. muntean. Fără să fie exclusivă, palatalizarea labialelor în stadiile *b>ǵ, p>ḱ, m>ńʲ* e considerată caracteristică. În general, subd. conservator. Graiurile m. din URSS se disting prin influența rusă și ucr. recentă în lexic: împrumuturi de cuvinte (*furajcă* „veston", *kino* „cinematograf", *parohod* „vapor", *zavod* „uzină") și expresii (*na zacaz* „la comandă"), calcuri (*gătință* „pregătire", *totunional* „panunional") și semicalcuri (*trudozi* „zi-muncă"). Cele mai vechi texte din sec. 16: 55 de documente și însemnări, mai ales din N, începînd cu 1566; *Pravila ritorului Lucaci*, ms. din 1581; glosele ms. la Sintagma lui Matei Vlastaris *(Glosele Bogdan)*. Prin marii cărturari și scriitori moldoveni (Varlaam, Dosoftei, N. Milescu, Gr. Ureche, M. Costin, I. Neculce, V. Alecsandri, I. Creangă, M. Eminescu, M. Sadoveanu etc.) contribuție importantă la constituirea normelor supradialectale ale l. literare, în special în gramatică (impunerea formelor verbale neiotacizate, topica adv. *mai*) și în vocabular. *M.A.*

molisan, d. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. de mijloc). S Italiei (reg. Molise). D. relativ omogen, fără subdiviziuni. Metafonie de tip nap. (vezi și **italian centro-meridional**). Diftongi ascendenți și descendenți, cu predominarea primilor *(tjevə, pwortʃə* = it. *essi vanno, porco);* dispariția vibrantei după *p, t (kwattə, sembə, patə* = it. *quattro, sempre, padre);* lat. *bl->ǧǧ (ǧǧangə, ǧǧadə* = it. *bianco, biada);* lat. *gl->λλ- (λλanna* = it. *ghianda);* lat. *gr->jir- (jiraticulə, jirannəiə, jiranə* = it. *graticchia, grandine, grano);* lat. *fl->ḥ-* în graiurile de SV *(ḥjumə, ḥjatə, ḥjamma* = it. *fiume, fiato, fiamma)* și lat. *fl->ʃ-* în graiurile de NE ca și în alte d. ale subgr. *(suʃʃà, ʃamma* = it. *soffiare, fiamma);* asemănări cu subd. abr. și pugl. de pe coasta adriatică: lat. *sj>ʃ(ʃ) (casèus >kaʃə, russeus>ruʃʃəi)*; conservarea lat. *-ll-* neevoluat spre retroflexe *(gallinə* = it. *gallina);*

spirantizarea lui *-d-*, ca în subd. teraman *(kɛδí, peδə, vəδemə* = it. *cadere, piede, vediamo)*. Cuvinte scr., consecinţă a imigraţiei croate în Molise din sec. 15. *O.S.C.*

moncó, vezi **principiente.**

montañés, grai sp. (d. ast.-leon.). N Spaniei (N prov. Santander).

Folosirea art. înaintea adj. pos. *(el mi muchachu, los mis amores)* ; preferinţă pentru sufixul diminutival *-uco (frentuca, tarduca)*, spre deosebire de *-ín, -íno*, frecvent în restul d. ast.-leon. *M.S.*

moresche, pidgin it. din sec. 16 rezultat din contactul cu ar. *I.V.R.*

mormé, argou fr. profesional al turnătorilor de clopote, sec. 17—18, Lorena şi Picardia. *S.R.R.*

moscopolean, grai (complex de graiuri) rom. (d. arom., gr. nordic). S R.P.S. Albania (zona Pogradeţ-Korça; vechi centru localitatea Moscopole), S R.S.F. Iugoslavia (R. S. Macedonia: Ohrid, Kruševo, Struga), Grecia (V prov. Macedonia) şi R. S. România (gr. restrîns în jud. Constanţa). 8 vocale în poziţie accentuată (vocala nedeterminată *ə* intermediară între *ə* şi *i* şi corespunzătoare ambelor; vocalele *ɛ* şi *ɔ* corespunzătoare diftongilor *ea, oa*: *meri* „miere", *mori* „moare"); 6 vocale în poziţie neaccentuată (neutralizarea opoziţiei între *e* şi *i*, respectiv *o* şi *u*); absenţa lui *u̯* şoptit după consoana *m* ; afonizarea vocalei finale *ă* (nu însă după muta cum liquida): *acas$_{!}^{ă}$, musc$_{!}^{ă}$* ; realizarea consoanei *l* şi ca velară, în special în împrumuturi din alb.: *bułar* „balaur" < alb. *bullar* ; reducerea gr. consonantice *rl, rn>r*, realizat velar (R sau R̃): *au̯ɾ$_{!}^{ɯ}$* „urlu", *ɟaɾă* „iarnă". Numeroase asemănări cu d. drom. (subd. vestice). *M.A.*

moţionale, sufixe ~. În lat., numeroase sufixe pentru formarea fem. de la masc.: *-īna (gallina, regina)* ; *-ia*, rar *(avia, neptia)* ; *-trix*, mai rar decît masc. *-tor (imperatrix, victrix)* ; *-issa* (< grec. *-ισσα*), în lat. tîrzie *(diaconissa, sacerdotissa)*. Derivate diminutivale cu valoare moţională: *puella*. Pentru formarea masc. de la fem. lat. nu avea nici un sufix. Se folosea, foarte rar, procedeul analitic: *volpes mas*. Sufixe moştenite panromanice: *-issa*: rom. *-easă (împărătească, jupînească, mireasă*, la numele de fam., forma articulată: *Ghermăneasa)* ; it. *-essa (avocatessa, duchessa, pavonessa)* ; fr. *-esse (abesse, maîtresse, tigresse)* ; oc. *-essa (abadessa)* ; sp. *-esa*, împrumutat *-isa (alcaldesa, baronesa, sacerdotisa)* ; pg. *-eza*, împrumutat *-iza (duqueza, princeza, poetiza, prophetiza)* ; *-ina*, păstrat în derivate moştenite (rom. *găină*, it., sp. *gallina*, oc. *galina*, pg. *galinha*, v.it., oc., sp. *reina*, fr. *reine*, pg. *reinha)*, e neproductiv în l. romanice. *-trix*, panromanic cu excepţia rom., literar, în derivate moştenite şi puţine formate pe teren romanic: it. *-trice (cantatrice, peccatrice, venditrice)* ; fr. *-trice (actrice, institutrice)* ; oc. *-ritz (noiritz, emperairitz)* ; sp. *-triz (actriz, directriz, emperatriz)* ; pg. *-driz (emperadriz, pecadriz)*. Rom. *-toare (lucrătoare)* e urmaşul lat. dunărean *-toria*, format cu *-ia*. L. romanice continuă procedeul lat. al folosirii sufixelor diminutivale pentru redarea moţiunii şi îl dezvoltă prin atragerea sufixelor augmentative (acestea îmbogăţesc procedeul prin derivarea masc. de la fem.). Sufixe moştenite: rom. *-oaie*, augmentativ *(doftoroaie, ursoaie*, la numele de fam., forma articulată: *Vasiloaia)* şi *-oi*, format de la *-oaie*, vezi **augmentative, sufixe,** masc.<fem. *(broscoi, răţoi)* ; fr. *-ette*, diminutival *(chevrette, merlette, Antoinette*, nume de fam.: *Gallardonnette, Grignette < Grignan)* ; *-on, -onne*, diminutivale, masc. < fem. *(dindon)*, fem. < masc. *(bufflonne< buffle)* ; sp. *-ón*, augmentativ, masc.<fem. *(babichón<babicha, perdigón<perdiz)* ; pg. *-ão*, augmentativ, masc. <fem. *(cabrão<cabra, perdigão <perdiz)*. Împrumuturi de **s.m.**: rom. *-că*, de origine sl. *(puică, româncă, ţărancă*, la numele de familie, forma articulată: *Băleanca)* ; rom. *-ina*, de origine grec., pentru nume de fam. *(Papadópolina, Rusétina)* ; rom. *-esă*, împrumut romanic *(negresă, prinţesă)*. Sufixe diminutivale şi augmentative cu funcţie moţională împrumutate: rom. *-iţă*, diminutival, de origine sl. *(mineriţă, porumbiţă, sculptoriţă)* ; rom. *-an*, augmentativ, de origine sl., masc.<fem. *(curcan, gîscan)*. Sufixe compuse: rom. *-oaie* + *-că (englezoaică, lupoaică)*. *L.V.*

mourmé, argou fr. profesional al zidarilor şi al cioplitorilor în piatră din jurul anului 1900, dep. Haute—Savoie. *S.R.R.*

mozarab, gr. complex de d. iberorom. medievale vorbite de mozarabi — creştini care locuiau în terit. ocupate de arabi în Pen. Iberică. **M.** era l. de conversaţie familială, ar. fiind l. oficială. A rezistat pînă la recucerirea terit. de la ar., cînd a dispărut intrînd în contact cu d. cast., arag., ast.-leon. şi cu pg. D. cu multe arhaisme. Diftongarea lat. *ĕ, ŏ* accentuate în stadiul *ja, wa (herba>yarba* = sp. *hierba, bonus>buano* = sp. *bueno)*, dar şi *je, we*, care are loc şi înainte de iot (lat. *oculus>uelyo* = sp. *ojo*); păstrarea diftongilor descrescînzi *aį, aų* (lat. *scalaria>escalaira* = sp. *escalera, laurus>lauro* = sp. *loro*) şi *eį, oų (Ferreira, maurus>mourcat* = sp. *moro)* ; oscilaţie în reducerea diftongului *je* la *i* în sufixul *-iello (culebriella* şi *culebrilla)* ; oscilaţie în păstrarea şi/pierderea lui *-o* (lat. *asparragus>ešparrag* şi *esparrago* = sp. *espárrago)* ; păstrarea lat. *f- (farina>farina* = sp. *harina, fornica>formica* = sp. *hormiga)* ; păstrarea fricativei provenite din lat. *g-, i-* + *e (germanus>yermano* = sp. *hermano, ienuarius>yenair* = sp. *enero)* şi evoluţia la iot înaintea unui *u* (lat. *junceus>yuncho* = sp. *juncia)* ; palatalizarea lat. *l- (lingua>gengua* = sp. *lengua)* ; păstrarea lat. *pl-, kl-, fl-*, cu intercalarea unei vocale (lat. *clocca>coloca* = sp. *clueca, flore>folor* = sp. *flor*), dar şi stadiul λ în unele jarchas* (lat. *plorare>lyorare* = sp. *llorar*); păstrarea oclusivelor surde intervocalice (lat. *lupa>lopa* = sp. *loba, urtica>ortica* = sp. *ortiga, totus>toto* = sp. *todo*), a lat. *-mb-* (lat. *lumbus>lumbillo* = sp. *lomo)*, a stadiilor *-k't-* şi *-it-*<lat. *-kt- (tructa>truhta* = sp. *trucha, *lacte>leyte* = sp. *leche)* şi a stadiului λ<lat. *l*+iot, *k'l (oculus>uelyo* = sp. *ojo)*. Forme analogice de pron. pers. *mib, mibi* ; desinenţa *-is (-es)* pers. 2 sg. ind. prez. la verb. în *-ere, -ire (tenís, querís* = sp. *tienes, quieres)* ; păstrarea

desinenței lat. *-t*, pers. 3 ind. prez. devenită *d (quered, vinded* = sp. *quiere, vende)*. **M.** coincidea în multe privințe cu celelalte idiomuri ibeorom. medievale (ast.-leon., arag., galic.-pg., cat.) cu care constituia o unitate în opoziție cu d. cast.: păstrarea lui *f-*, a stadiilor *-it-* și λ, a fricativei provenite din lat. *g-, j-*. Graiurile **m.** reprezintă relativa continuitate lingvistică peninsulară din perioada vizigotă înainte de venirea musulmanilor. Fenomene comune cu d. ast.-leon. și arag. (diftongarea lat. *ĕ, ŏ* înainte de iot), cu d. arag. (păstrarea oclusivelor surde intervocalice), cu d. arag. și cu cat. (păstrarea gr. *pl-, kl-, fl-*), cu d. ast.-leon și cu galic.- pg. (păstrarea diftongilor descrescînzi și a lat. *-mb-*). Nu există documente scrise în **m.**, cu excepția unor strofe numite jarchas. Reconstituirea **m.** s-a făcut pe baza unor informații dispersate în diverse opere sau locuri: glose latino-ar. (cea mai veche sec. 11), citate din scriitori ar., top., liste de nume de plante, texte scurte de poezii tradiționale cuprinse în jarchas. Folosirea acestor surse este dificilă fiindcă textele erau scrise cu alfabet ar., neadecvat pentru notarea vocalelor. Deoarece copistul — ar. sau evreu — nu era sp., nu înțelegea cuvintele romanice, pe care le reproducea adesea greșit. Prin intermediul **m.** au pătruns multe cuvinte ar. în lexicul iberorom.: pe măsură ce *Reconquista* înainta spre S elementele arabe din **m.** pătrundeau în l. populațiilor creștine (sp., pg., cat.). Din **m.** au pătruns în sp. comună termeni lat. păstrați numai în **m.** *(semilla, baliza, jibia, chinche, fideo, granate)*. *M.S.*

Mulomedicina Chironis, tratat lat. de medicină veterinară (*mulomedicina* „tratarea catîrilor, medicină veterinară"; Chiron este numele centaurului înțelept, învățător al lui Achile, și nu numele autorului), compilație după mai multe originale grec., azi pierdute, datorată unui oarecare Claudius Hermerus, libert de origine grec.; numele autorului este indicat în unicul ms., copiat în sec. 15 și conservat la München, unde a fost semnalat în 1885; data probabilă: a doua jumătate a sec. 4. Caracterul vulgar al l. (incertitudini fonetico-gramaticale, număr mare de elemente lexicale grec.) l-a determinat pe scriitorul P. Vegetius Renatus (sfîrșitul sec. 4) să publice o versiune corectată; comparația celor 2 texte permite sesizarea vulgarismelor care șocau pe cititorul cultivat din antichitatea tîrzie. Atestările oferite de **M.C.** în domeniul morfologiei și derivării sînt deosebit de importante: pl. *armora* al masc. *armus* de decl. 2 devenit neutru (cf. rom. *-uri*); *mora* „mură" nume de fruct trecut la fem., în loc de neutrul *murum; febra* pentru *febris;* adj. *acer* trecut de la decl. 3 la decl. 2 (resp. 1); *batto* pentru *battuo* (ceea ce presupune o reamenajare a raportului prez. ~ pf.); *feruura* pentru *feruor* (cf. rom. *căldură* pentru *calor>căroare); forficare*, de la *forfex* (>rom. *forfeca*). *I.F.*

multiplicativ, numeral ~. Formații sintetice în lat. cu *-plex*: *simplex, triplex, centuplex*, pentru care se generalizează în lat. vulg. o flexiune după modelul adj. *bonus;* nu s-au conservat decît izolat în l. romanice: *duplus>*it. *doppio*, fr. *double;* au fost împrumutate, uneori cu ambele variante: rom. *dublu, triplu*, it. *triplo, triplice*, fr. *quadruple*, sp. *cuádruple*, pg. *triplo, triplice*. În rom. construcții de tip participial: *în-* + num. card. + *-it (înzecit)*. *S.R.R.*

muntean, subd. rom. (d. drom.). S R.S. România (prov. Muntenia — jud. Argeș, Brăila, Buzău, Călărași, Dîmbovița, Giurgiu, Ialomița, Olt, Prahova, Teleorman, sectorul agricol Ilfov și municipiul București —, Dobrogea — jud. Constanța și S jud. Tulcea — și S Transilvaniei — jud. Brașov și Sibiu —) și N R. P. Bulgaria; arie teritorială mai largă dacă este inclus și graiul oltean. 4 sau 5 arii: zona centrală (cea mai mare parte a Munteniei, cu trăsăturile fundamentale ale subd.), NE Munteniei, Dobrogea, S Transilvaniei, la care se adaugă sau nu Oltenia.

Africatele [tʃ], [dʒ] nealterate *(cer, ger);* dentalele *t, d* nepalatalizate; absența africatei [dz] (>*z*); consoana [ʒ]<lat. *d+e, i* în hiat și iot+*o, u;* pronunțarea palatală a lui *ș, j*, după care *ă>e, î>i, a>ea;* menținerea lui *e, i, ea* după *s, z, ț;* caracterul dur al consoanei *d* (după care *e>ă* și *i>î* (în special prep. *de>dă, din>dîn* și prefixul *des->dăs-*); diftongul *îi* în *cîine, pîine, mîine* și *mîini* pl.; gen.-dat. sg. fem. *-ĭi, -gĭi (bunichii, Olghii);* voc. fem. (și masc.) sg. în *-o;* art. pos. variabil *(al, a, ai, ale);* forme verbale iotacizate la temele în *d, t* (și în *n, r*, care nu sînt specifice); aux. de pf. c. 3 sg. și pl. *a;* neutralizarea opoziției de număr la pers. 3, la ind. prez. *(ei bea, merge, fuge, iubește)* și la viit. *(ei va face);* extinderea lui *-ră* ca marcă a pl. de la pf. s. la alte timpuri, de obicei trecute (m.m.c. pf., part. din componența pf.c.); întrebuințarea lui *a veni* și *a vrea* ca semiaux. de modalitate sau de aspect (*vine și/de crește* „începe să crească"; *am vrut să cad* „era să cad"), primul și ca verb copulativ sau aux. de pasiv *(mălaiul vine dulce* „mălaiul se face (devine) dulce"; *grinda vine așezată aici* „grinda se așază/este așezată aici"); prep. *după* „de pe" și varianta hipercorectă *dupe;* prop. atributive construite cu *de* pron. rel.; topica adv. *mai* înaintea pron. neaccentuat din gr. verbal (*nu mai mă duc* „nu mă mai duc"); construcția pozitivă a lui *decît* „numai". În lexic influență bg. (*ciușcă* „ardei iute", *ulei* „stup primitiv"), ngr. *(dîrmon* „ciur") și tc. (*arman* „arie", *peșchir* „prosop", *perdea* „adăpost pentru vite", *ulucă* „gard de scînduri"); împrumuturi ngr. și tc. comune, de obicei, cu subd. moldovean. Cuvinte și sensuri specifice: *bojoc* „plămîn", *ginere* sau *ginerică* „mire". Cele mai vechi texte din sec. 16: *Scrisoarea lui Neacșu** din 1521 și alte cca 50 de documente; cele 10 sau 11 tipărituri rom. și slavo-rom. ale lui Coresi dintre 1559 și 1581; *Apostolul* copiat de popa Bratul în 1559—1560; *Evangheliarul (de la Londra)* copiat de Radu de la Mănicești în 1574. Bază a l. rom. literare (care însă nu a preluat toate particularitățile **m.**, ba chiar respinge categoric unele trăsături specifice, în special pe cele din morfologia verbului). *M.A.*

murelan, d. sp. de tranziție între d. arag. și and. SE Spaniei (prov. Murcia și parte din prov. Alicante și Albacete). Structura actuală a **m.**, caracterizată printr-un amestec de fapte and. —, cele mai numeroase, care dau **m.** un colorit merid.

şi de fapte cast., arag. şi cat., se explică prin istoria reg. (Murcia a fost cucerită de Castilia şi Aragon). Influenţă arag. puternică (în evul mediu în Murcia s-a scris în arag.). Cel mai cunoscut grai: panocho. Particularităţi fonetice merid.: aspirarea lui *-s, -z*, la fel ca în d. and., extr. şi can.; urmată de o consoană aspiraţia se asimilează la timbrul acesteia: înaintea unei labiale sonore se produce un *f* bilabial, notat φ, tipic **m.** *(laφ φotas* = sp. *las botas)*, înaintea unei velare sonore aspiraţia produce efectul acustic al unei fricative velare surde *(laj jallinas* = sp. *las gallinas)*. Datorită aspirării lui *-s*, opoziţie fonologică de deschidere vocalică, la fel ca în d. and. (*o* = sp. *-os* se pronunţă în reg. Murcia şi Cartagena ca o din fr. *fleur*); *seseo*, într-o reg. limitată cu *s* predorsal, ca în d. and. şi în alta cu *s* apico-alveolar, ca în d. val. al cat.; mică enclavă de *ceceo; yeísmo* tipic pentru vorbirea din oraşe, iar păstrarea lui λ pentru mediul rural (mai ales în vorbirea femeilor); pierderea distincţiei dintre *-r* şi *-l (farta, mujel* = sp. *falta, mujer)*; dispariţia frecventă a unor consoane intervocalice (*piojar, tuillo* = sp. *pegujal, tobillo*; dispariţia lui *-d-* generală: *escullar, crúo* = sp. *escudillar, crudo*); apariţia unor consoane nazale *(bolinche, muncho* = sp. *boliche, mucho)*. Particularităţi arag. şi cat. păstrarea lat. *pl-, kl-, fl- (plantaje, flamarada* = sp. *llantén, llamarada)*; particularităţi cat.: palatalizarea lat. *l- (lingua, letra>llengua, lletra)* negeneralizată; particularităţi arag.: *ei>ai (sais* = sp. *seis)*, păstrarea în unele cuvinte a oclusivelor surde intervocalice lat *(piscatore>pescatero)*. Sufixul *-ico* are variantele specifice **m.** *-icho* şi *-iquio*, în care accentul trece pe silaba precedentă datorită contragerii *(mejorádico, cansádica)* provocată de căderea lui *-d-* din *mejorado, cansado*; păstrarea accentuării etimologice la unele impf. *(erámos, ibámos)*. Multe cuvinte arag. *(ablentar, ansias, babero, falsa)*, cat. *(adivinalla, bufeta, chiular, llus, yayo)*, and. *(alcancil, apaño, apechusques, aterminarse)*. Vicente Medina (1866—1936) a scris în **m.** romane. *M.S.*

muzăshear *(miuzăchear)*, grai rom. (d. arom., gr. nordic) cu individualitate recunoscută de T. Papahagi, subordonat de alţi cercetători (Th. Capidan) graiului fărşerot. S R.P.S. Albania (cîmpia Muzachia = alb. Myzeqeja, lîngă Marea Adriatică) şi R. S. România (cîteva fam. în localitatea Ovidiu, jud. Constanţa). *M.A.*

N

náhuatl (aztecă), **influenţă ~.** S-a manifestat asupra sp., cu precădere asupra sp. am. Náhuatl, l. amerindiană care la venirea spaniolilor era l. civilizaţiei şi comerţului în întreg Imperiul Aztec, a fost răspîndită de misionari şi în afara graniţelor acestuia. Multe cuvinte din **náhuatl** au fost răspîndite, la fel ca termenii arawak, în tot continentul american. **I.n.** cea mai evidentă în lexic. Nume de obiecte casnice *(comal, jícara, mecate, metate, petate, tecomate)*, îmbrăcăminte *(cacle, escaupil, huipil)*, boli şi defecte *(cocoliscle, guaja, jíote)*, alimente *(atole, chicle, chocolate, pinol, pulque, tamal)*, animale *(coyote, ocelote, quetzal, sinsonte)*, plante *(aguacate, ayote, cacahuete, cacao, tomate)*. Alături de influenţa quechua şi tupi-guaraní, **i.n.** este cea mai puternică influenţă amerindiană, multe cuvinte din această l. pătrunzînd în sp. generală *(cacahuete, cacao, chicle, chocolate, tiza, tomate)* şi de aici în alte l. europene. Altele *(guajolote, tecolote, zopilote)* au arii mai restrînse. Dintre celelalte fapte datorate **i.n.** asupra sp. mexicane sînt acceptate **unanim**: fonemul /š/ în cuvinte indigene *(xixi)*, cu un randament funcţional minim şi alternînd cu /s/; sunetul *ts* în top. şi antrop. prehispanice *(Atzompa)*, care funcţionează ca variantă a lui /s/; articularea explozivă a lui *t* urmat de *l* atît în cuvinte náhuatl *(ix-tle)* cît şi în cuvinte hispanice *(a-tle-ta)*; sufixul *-eco* pentru formarea numelor de locuitori *(azteco, yucateco)*. *M.S.*

namurois, subd. fr. (d. valon). Belgia (prov. Namur şi N prov. Luxemburg). Lat. *s, ss* + iot>ʃ, ʒ *(prehensione>prîjon* = fr. *prison)*. lat. *sk-* >ʃ *(auscultare>chaper* = fr. *écouter)*. *S.R.R.*

napolitan, subd. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. de mijloc, d. campan). S Italiei (centrul reg. Campania, prov. Napoli, Caserta, ins. Ischia, Capri). Lunga tradiţie culturală şi politică a capitalei Regatului celor Două Sicilii (sec. 13) şi a Regatului Neapole (pînă la Unirea din 1860), a făcut ca **n.** să se impună cu putere modelatoare nu numai asupra celorlalte graiuri campane, dar şi asupra varietăţii merid. de it. regională. Continuele legături cu Roma şi Florenţa au întărit caracterul „toscano-lazial" al **n.** Subd. foarte eterogen, cu diferenţe fonetice mari între puncte geografice foarte apropiate (graiul vorbit la Napoli faţă de cel vorbit pe ins. învecinată Ischia etc.). Metafonie de tip **n.** (extinsă şi la alte d. merid.): închiderea lat. *ę*(<*ē, ĭ*) la *i* şi a lat. *ǫ*(<*ō, ŭ*) la *u (sēbum>sivə, spō(n)sus>spusə* = it. *sego, sposo)* şi diftongarea lat. *ę*(<*ĕ*) şi *ǫ*(<*ŏ*) în *je* şi respectiv *wo (mĕlius>mjejə, fŏcus>fwokə)*; zone de metafonie a lui *a* sub influenţa lui *-u (esənə, dʒeddə, senu* = it. *asino, giallo, sano)*; diftongare spontană şi metafonică în diftongi ascendenţi şi descendenţi *(pjərətjempə, saulə, kworp* = it. *perditempo, sola, corpo)*; în prezent, în mare măsură fenomenele metafonice în regresiune; menţinerea lat. *j- (jokă, justə, jodətʃə* = it. *giocare, giusto, giudice)*; lat. *-d->-r- (o perə, o ritə* = it. *il piede, il dito)* sau *-t- (limpeto, ummətə, commeto* = it. *limpido, umido, commodo)*; lat. *-l->-r-* în ultima silabă a proparoxitonelor *(tʃefaro, vufaro, neʃpərə* = it. *cefalo, bufalo, nespolo)*; tratamente multiple ale lat. *g- (o all, a jatt, a gamma, o vutə* = it. *il gallo, la gatta, la gamba, il gomito)* şi ale lat. *fl- (ʃummo, xaurə* = it. *fiume, fiore)*; africatizarea lui *s* precedat de *n, l* sau *r*, ca în cal. şi sic. *(burtso, ntsembra, surtso* = it. *bolso, insieme, sorso)*; forme contrase simplificate ale combinaţiei de prep. + art. *(pi, ka, di* = it. *per i|per le, con la, dei|delle)*. Cele mai vechi atestări ale **n.**: traducerile din lat. medievală ale poemelor *Libro di Catone, Bagni di Pozzuoli, Regimen sanitatis* (sec. 13—14), *Cronaca di Partenope* (prima jumătate a sec. 14). Bogată literatură în **n.**: P. A. Caracciolo şi P. J. de Jennaro (sec. 15), G. B. Della Porta, G. C. Cortese şi G. B. Basile (sfîrşitul sec. 16, începutul sec. 17), N. Capasso (1671—1745), S. Di Giacomo (1860—1934), E. De Filippo (1900—1986). Elemente de proveniență **n.** în lexicul it.: *camorra, malocchio, omertà, iettatura, provolone, vongola*. *O.S.C.*

narbonnais, grai oc. (complexul aq. -pir., gr. oc. merid., d. lang., subd. lang. pir.). Franţa S (dep. Aude — zona oraşului Narbonne). Face trecerea spre d. lang. propriu-zis (spre graiul biterrois — zona Béziers — al subd. lang. oriental) prin absenţa unor trăsături aq.-pir.: conservarea diftongului romanic *aį* nepalatalizat la *eį* (lat. *factum>fait)*; lat. *j-, g-+e, i, d-* + iot — rezultat africat *dʒ*, ca în restul d. lang. şi în unele zone din complexul arv.-medit. şi spre deosebire de complexul aq.-pir. *(*iectare>dʒeta)*; conservarea

gr. romanic *is* (iot + *s*) cu siflanta *s* nepalatalizată la ʃ, ca în cea mai mare parte a oc. *I.V.R.*

narquois, argou fr. al pungaşilor din a doua jumătate a sec. 16 — începutul sec. 17. *S.R.R.*

navarro-aragonez, vezi **aragonez.**

nazalitate. În lat. clas. trăsătură determinată contextual, specifică vocalelor orale urmate de consoană nazală implozivă. Consecinţă a nazalizării, vocalele nazale există în fr., frpr., d. galo-italice, unele d. ret.,sd. şi pg. În fr., **n.v.** este o trăsătură relevantă: opune vocalelor orale vocalele nazale cu timbru corespunzător: fr. /*a*, *ɛ̃*, *ɔ̃*, *œ̃*/ din *dans, main, pont, un*, care tind în unele varietăţi regionale să se reducă la 3 ca urmare a confuziei lui /*œ̃*/ cu /*ɛ̃*/. Pg. [ã, ẽ, ĩ, õ, ũ] din *canto, bem, cinco, ponte, comum*, sînt considerate în general secvenţe bifonematice formate din vocală orală + *n, m ;* li se adaugă în pg. cîţiva diftongi nazali (pg. *pão, pães, põe, muito)*. În celelalte l. romanice, o uşoară **n.** însoţeşte articulaţia vocalelor orale în context nazal, nerelevantă pe plan fonologic (rom. *munte, cîntă*). În grafie, **n.** se redă fie prin prezenţa unui *n, m*, urmat de o consoană sau final (fr. *main, danser, champ*, pg. *campo*), fie, în pg., prin tildă deasupra vocalei (pg. *lã*). *S.R.R.*

nazalizare. Vocalele orale din lat. devin nazale în fr., unde **n.** a fost atribuită substratului celtic (A. Dauzat), frpr., rar oc., d. galo-italice, în pg., în sd., în unele d. ret., cînd sînt urmate de *m, n* + consoană *(campus*>fr. *champ*, pg. *campo)* sau de *m, n* + vocală; în acest al doilea caz fr. a readus vocala la o articulaţie orală *(lana*>*laine)*, în timp ce pg. şi sd. menţin nazala (pg., camp. [lã]). **N.** vocalelor s-a produs şi în rom. atunci cînd acestea erau urmate de *m, n* implozivi sau de *-n-*, avînd drept urmare închiderea lor; **n.** a fost urmată de denazalizare (lat. *canto*>*cînt, campus*>*cîmp, sonare*>*suna)*. Vezi şi **nazalitate.** *S.R.R.*

neaccentuate, vocale ~. Instabile atît din punctul de vedere al timbrului cît şi din acela al caracterului silabic, **v.n.** au o evoluţie diferită de cea a vocalelor accentuate (cu excepţia sd.). În lat. vulg. se produc confuzii între **v.n.** cu timbru asemănător sau reduceri ale acestora. În evoluţia romanică, în silabă pretonică iniţială, **v.n.** tind să se închidă: lat. *a*>rom., cat., pg. [ə] *(parens, -tis*>rom. *părinte*, pg. *parente) ;* lat. *e*>it. *i*, pg. [i̯] *(securus*>it. *sicuro*, pg. *seguro) ;* lat. *o*>rom., it., cat., pg. *u (portare*>rom. *purta*, cat., pg. *portar ; molinus*>it. *mulino)*. În silabă pretonică, dar mai ales posttonică, medială, este frecventă sincopa* *(ueteranus*>rom. *bătrîn ; uerecundia*>it. *vergogna*, fr. *vergogne*, sp. *vergüenza*, oc., pg. *vergonha*, cat. *vergonya ; uiridis*>*uirdis*>rom., it., sp., pg. *verde*, log. *birde*, fr., oc., cat. *vert*). În silabă finală, vocala *a*, cea mai rezistentă, s-a menţinut în cea mai mare parte a Romaniei şi s-a conservat distinctă de celelalte vocale (*-a*>sd., it., v.oc., sp. *-a*, rom., v.fr., cat., pg. -[ə]: *rota*>it. *ruota*, sp. *rueda*, rom. *roată*, cat., pg. *roda) ;* vocalele cu timbru asemănător s-au confundat între ele (cu excepţia lat. vulg. *-e, -i* în rom. şi în it.: lat. *bene*>rom. *bine*, it. *bene ; lupi*>rom. *lupi*, cu pronunţarea asilabică devocalizată a lui *-i*, dar *nigri*>*negri*, it. *lupi, neri* şi a lat. vulg. *-o, -u* în sd. şi în unele d. it. centro-merid.): *-e, -i* în sp. dispar sau sînt menţinute după gr. consonantice cu pronunţarea *-e* (dialectal *-i*), pg. [i̯] silabic sau asilabic *(mensis*>sp. *mes*, pg. *mez ; ponte*>sp. *puente*, pg. *ponte) ; -o, -u*>rom. *-u* (>zero), pg. *-u*, it., sp. *-o* (dialectal *-u*) (*lupus*>rom. *lup*, pg. *lobo*, it. *lupo*, sp. *lobo ; nigrum*>rom. *negru*, pg. *negro*, it. *nero*, sp. *negro) ;* în idiomurile galorom., inclusiv o parte a domeniului cat., în d. it. sept. şi în dalm., vocalele *-e, -i, -o, -u* au dispărut sau s-au confundat între ele, dînd, cel puţin în l. vechi, un rezultat diferit de cel la care ajunge *-a* (cat. *roda*/*mes, pont, llot, negre) ;* în fr. confuzia a antrenat toate vocalele finale, inclusiv *-a (-a*>*-ə*>zero ; celelalte >zero sau *-ə* după gr. consonantice> zero, ceea ce duce la dispariţia **v.n.** finale în fr.: *roue, mois, pont, loup, noir*); în cat., oc. şi frpr. *-a* s-a menţinut în continuare distinct de celelalte vocale. Tendinţa de reducere a distincţiilor dintre **v.n.** finale şi în alte zone ale Romaniei (d. it. merid. de mijloc). *S.R.R.*

nedefinit, vezi **nehotărît.**

neg, vezi **louisianeză.**

negativ, adverb ~. Subclasă de adv. întrebuinţate, atît în lat. cît şi în l. romanice, pentru a răspunde negativ la o întrebare ori pentru a infirma o afirmaţie anterioară, şi care pot funcţiona ca înlocuitori ai unei prop. întregi. În trecerea de la lat. la l. romanice, alături de elementele de continuitate existente au apărut şi o serie de deosebiri importante datorate schimbărilor survenite în planul formelor ca şi în planul comportamentului sintactic al **a.n.** În lat. clas., unde nu acţiona regula dublei negaţii*, se nega pred. şi, prin el, întreaga prop., cu ajutorul **a.n.** *non (id fieri non potest* „aceasta nu se poate întîmpla") sau cu ajutorul formei arhaice *nec (si agnatus nec escit* „dacă nu va exista o rudă din partea tatălui"); un alt **a.n.** arhaic: *ne* — echivalentul lui *non* — apărea alături de pred. în prop. independente exprimînd interdicţia (*ne requiras* „să nu cercetezi") sau în prop. subordonate introduse prin anumite elemente de relaţie. *Non, nec* puteau de asemenea figura alături de alţi constituenţi în negaţii nepredicative, parţiale: *non ita longe ; non vi, sed voluntate ; nec procul. Non* se combina cu pron. sau cu adv. nehot. cu sens negativ, conţinutul global rezultat fiind afirmativ (*non nemo* „cîte unul, cineva"/*nemo non* „oricine"; *non numquam* „uneori"/*numquam non* „totdeauna") (vezi şi **nehotărît, adverb ~**). În lat. vulg., **a.n.** se dublează frecvent în cadrul aceleiaşi prop., valoarea globală fiind cea de negaţie întărită *(sic nec advocati eorum eos defendere non possint)*. Sînt de asemenea utilizate pentru întărirea valorii negative în prop. conţinînd un sub. sau un compl. de obiect/circ. exprimat prin pron., respectiv adv. nehot. cu sens negativ *(nec facio nihil)*. Deşi au moştenit, toate, adv. lat. *non*, l. romanice au urmat căi de evoluţie diferite, ajungînd să-şi constituie microsisteme de **a.n.** destul de deosebite de la un idiom la altul. Unele dintre aceste l., cum ar fi sp. şi pg., utilizează aceeaşi formă — lat. *non*> sp. *no*, pg. *não* — atît pentru a nega pred. prop. (sp. *yo no voy al cine ;* pg. *não li as poesias de Fernando Pessoa*), cît şi pentru

a înlocui o prop. negativă (sp. *¿Lo meto en una caja? — No ;* pg. *Não tem a campainha de alarme contra os ladrões? — Não*). Altele, ca it. și fr., dispun de 2 forme distincte pe care le folosesc ca variante combinatorii: it. *no*, ca substitut al unei prop. negative *(Vuole vederlo? — No)/non*, înaintea pred. sau a altui constituent al prop. *(non voglio vederlo ; non adesso)* ; fr. *non* ca substitut al unei prop. negative *(Il est parti? — Non)/ne* (<lat. *nec*) ... *pas*, pentru negarea pred. *(Il n'est pas parti)*. Rom., care îl folosește pe *nu* (<lat. *non*) atît pentru a înlocui o prop. negativă *(A sosit? — Nu)*, cît și pentru a nega pred. sau alt constituent al prop. *(nu doarme ; nu el ; nu acum)*, are varianta */n-/* utilizată în combinație cu unele forme pers. ale lui *a avea (n-are bani ; n-a știut)* și forma *ne* (<prefix slav *ne*), întrebuințată în fața gerunziului și a part. *(neștiind, neștiut)*. Alte deosebiri între l. romanice privesc poziția **a.n.** în raport cu constituentul negat, precum și posibilitatea de a le utiliza singure, respectiv necesitatea de a le combina cu un al doilea indice negativ, în funcție de natura constituentului negat și de locul pe care îl ocupă acesta în prop. *A.C.*

negativ, pronume și adjectiv ~. În lat. formate de la teme cu sens afirmativ cu particule negative: *nemo (<nec + homo), neuter, nullus, nihil*. Flexiune în gen, număr și caz pentru pron. care se folosesc și ca adj., în caz pentru *nemo ; nihil* invariabil. În l. romanice se conservă *nemo* > rom. *nimeni, nullus* >it. *nulla*, fr. *nul ;* se creează forme noi, prin compunerea cu particule sau adv. negative a unor pron.: *nec + ipse + unus* >it. *nessuno ; nec, neque + unus* >rom. *nici unul*, cat. *ningú*, sp. *ninguno*, pg. *nenhum ;* a unor adv.: *ne + inde* >it. *niente ;* sau a unor subst.: *nec + mica* >rom. *nimic(a)*. Apar pron. **n.** noi prin modificarea sensului unor cuvinte în context negativ: *natus, nata (<nascor)* >oc. *nat*, sp. *nadie, nada*, pg. *nada ;* procesul este frecvent în fr., oc., cat.: *rem* >fr. *rien* (v. fr. „ceva" >fr. mod. „nimic"), oc., cat. *re ; genus* >v. fr. *giens*, oc. *ges*, cat. *gens ; caput* >oc., cat. *cap ; aliquis unus* >fr. *aucun* (cu sens afirmativ păstrat în *d'aucuns*) ; *persona* >fr. *personne*. Flexiune în gen la adj., opoziție animat ~ inanimat la pron.: rom. *nimeni ~ nimic*, it. *nessuno ~ niente*, fr. *personne ~ rien*, sp. *nadie ~ nada*, pg. *ninguém ~ nada*. În rom. opoziție de caz nom.-ac. ~ gen.-dat.: *nimeni ~ nimănui*. *S.R.R.*

negație. Se exprima în lat. cu ajutorul mai multor particule; mai folosite erau *non* și *ne* (pentru enunțurile concesive și prohibitive); **n.** copulative: *neque* (>rom. *nici*) și, înaintea cuvintelor cu inițială vocalică, *nec* (>it. *né*, eng., v. fr. *ne*, fr. *ni*, oc. *ne, ni*, cat., sp. *ni*, pg. *nem*). În lat. vulg. *nec* se generalizează, apărînd și în contexte specifice pentru *neque*, iar uneori ia valoarea lui *non*, întărit mai ales în anumite combinații de tipul *nec sine, nec unus, nec ullus* (>*nullus*). *Non* se plasa în fața verbului, cînd prop. era negativă *(Plura scribere non possum)*, sau a cuvîntului la care se referea *(Est non inutilis) ; ne* situat în general la început de prop. *(Ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris)*. Din motive de expresivitate, **n.** putea fi repetată *(Non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt)* sau plasată la sfîrșitul enunțului *(Actum est eo die nihil)*. Spre deosebire de afirmație, **n.** se folosește de obicei împreună cu verbul, ceea ce determină apariția în unele l. romanice a unor variante combinatorii, în funcție de poziția **n.** față de verb: fr. *non* și *nenni* (<v. fr. *nen il*), it. *no* ca **n.** pro-frază, folosite fără verb; variante determinate de structura fonetică a verbului: rom. *n-* + verb cu *a-* la inițială, mai ales *a avea (n-aude, n-a venit, n-am timp)* ; fr. *n'* + verb cu inițială vocalică *(Il n'est pas venu ; Il n'ose pas)* : în rom. pentru gerunzii și part. se întrebuințează *ne-* (<sl. *ne*, prefix negativ): *nevăzut, nerostind*. Pentru alți constituenți ai enunțului se folosesc în general aceleași **n.** care apar și înaintea verbului (rom. *Am cumpărat-o nu pentru mine, ci pentru voi ;* sp. *No él canta, sino su hermano*). Dintre celelalte elemente lat. negative (adv., pron., adj., doar cîteva s-au transmis l. romanice; cele mai multe au fost înlocuite cu formații romanice sau de cuvinte devenite negative în evoluția de la lat. la l. romanice (folosite inițial cu sens pozitiv, dar în construcții negative). Cuvintele romanice utilizate pentru întărirea **n.** nu au toate valoare negativă, dar există o tendință general romanică de a le converti contextual în elemente negative. Un fenomen invers îl constituie întrebuințarea pron., adj. și adv. negative cu valori pozitive, în contexte marcate în general de absența descendenților lat. *non*: it. *Dimmi se hai bisogno di nulla ;* sp. *¿Creen ustedes que mamá rinda cuentas a nadie?* Dubla **n.** era în lat. clas. un mijloc de exprimare a afirmației *(Nemo non miser)*. În lat. vulg., combinarea a 2 elemente negative devine o modalitate — de tip pleonastic — de întărire a **n.** *(Iura te non nociturum...nemini)*. Reluarea **n.** se realiza de obicei prin *nemo, nihil, nullus, nunquam, nusquam* (tipul *nemo...non* sau *non ... nemo*). Procedeul se menține în l. romanice, unde își pierde însă valoarea de **n.** repetată și devine propriu: rom. *Nu vine nimeni ;* it. *Non voglio niente ;* fr. *Il ne dit rien ;* sp. *No hace nada*. În v. fr. s-a dezvoltat o serie de particule de întărire a **n.** La origine, aceste particule aveau diferite valori semantice, denumind lucruri lipsite de însemnătate, și se foloseau în poziție de compl. al verbului: *je ne marche pas, je ne vois point, je ne mange mie, je ne bois goutte*. Treptat, ele au suferit un proces de desemantizare și totodată o progresivă gramaticalizare ca elemente ale **n.** verbului. Valoarea emfatică inițială a construcției se pierde o dată cu desemantizarea contextuală a celui de al doilea element *(pas* <lat. *passus, point* <*punctus, mie* <*mica, goutte* <*gutta)*. (Nefolosite în relație cu *ne*, fr. *pas, point* etc. și-au păstrat valoarea de subst.) O tendință asemănătoare s-a înregistrat și în v. it., unde **n.** era întărită de *mica, punto* sau chiar de *fiore* (<*flos, -oris*): *Né Dio guarda fiore*. Aceste elemente și-au păstrat valoarea concretă, de subst., în tosc. *(Non è mica vero ; Non è punto vero)*, dar s-au gramaticalizat în it. sept., în relație cu adv. de **n.** *non*. Cea de a doua **n.** poate fi înlocuită în fr. de pron. sau adv. negative *(Je ne vois personne ; Il n'est jamais venu)*. În fr. actuală, tendință de generalizare a

n. cu un element *(Je sais pas)*, în timp ce în fr. literară se menține **n.** discontinuă *ne... pas (Je ne sais pas)*. Același fenomen și în it. sept., unde *mica (miga, mia)* se întrebuințează fără *non* (lomb. *Capissi minga*). O particularitate specifică it. și sp. este suprimarea particulei negative specializate (it. *non*, sp. *no*) cînd verbul e precedat de un alt element negativ (pron. sau adv.): it. *Nessuno parla con me ;* sp. *Nadie le dijo la verdad ;* o situație asemănăztoare, dar nu generală, în v. rom. *(Nimeni dentru cei 7 tinerei s-au spămîntat*, alături de *Nime nu l-au oprit)*. **N.** expletivă apare mai ales în perioada veche a l. romanice: it. *Tutta tremava che non me moresse*, potrivit uzului din lat. *(Timeo ne ueniat)*. Din perspectivă sincronică, doar fr. contemporană mai menține acest tip de **n.** *(Je crains qu'il ne vienne ;* it. mod. *Temo che venga ;* oc. *Crenhi que venga ;* rom. *Mă tem că vinește nu vină ~ Mă tem că nu vine)*. *C.L.*

négro-français, Negro French, vezi **louisianeză.**

negro-portughez, ansamblu ~, gr. de creole pg. vorbite în Africa occidentală. D. annobonez și forro formează ansamblul de S, cu substrat bantu; d. capverdian, guineez și africano-costeiro, ansamblul de N, cu substrat senegambic (maninka, wolof). *C.L.*

négue, vezi **louisianeză.**

nehotărît (nedefinit), adverb ~. În lat., adv. indicînd în mod nedefinit, insuficient de precis, circumstanțele spațiale, temporale, modale ale procesului: lat. *quopiam, quoquam* („undeva"), *quoquo* („oriunde"), *quoquomodo* („în orice fel"). Puteau avea sens totalitar — cu nuanță separativă sau fără această nuanță —, partitiv, negativ: *praestat omnibus qui umquam orationes attigerunt* („e superior tuturor care s-au ocupat vreodată de elocvență"). **A.n.** negative utilizate în prezența negației *non* căpătau un sens pozitiv: *numquam* „niciodată" ~ *non numquam* „uneori", *numquam non* „totdeauna". Din punct de vedere formal, **a.n.** erau de regulă cuvinte compuse, obținute fie prin combinarea a 2 adv., fie prin dublarea unei forme cazuale pronominale. L. romanice posedă **a.n.** de loc, timp și mod, care pot fi totalitare sau non totalitare, pozitive sau negative: rom. *pretutindeni ~ nicăieri, totdeauna ~ niciodată, oricînd, oriunde, oricum, cîndva, undeva, cumva ;* it. *dappertutto, altrove, dovunque, mai ;* fr. *toujours ~ jamais, partout ;* cat. *pertot, arreu, sempre, tothora ~ mai, jamai ;* sp. *siempre ~ nunca, jamás ;* pg. *nenhures, sempre ~ nunca, jamais*. It. nu are **a.n.** spațiale sau temporale totalitare de sens negativ. În l. ca fr., sp., totalitarele temporale negative pot funcționa în anumite contexte (vezi **negația**) cu sens pozitiv. Dintre toate l. romanice, rom. este singura care posedă un amplu sistem de compunere ce a permis crearea a numeroase **a.n.**: adv. + verb (*va* < lat. *uolet*: *cîndva, undeva, cumva)*, verb *(fie* < lat. *fiat ; ori* < lat. **uolis* sau **uoles)* + adv. *(fiecînd, oricînd, fiecum, oricum, oriunde)*, adv. + adv. *(nicicînd, nicicum, niciunde* — unele dintre ele astăzi învechite; *totodată)*. *A.C.*

nehotărît (nedefinit), **articol ~.** Inexistent în lat., unde folosirea num. card. *unus, una* cu valoare cantitativă slabă („unul singur" > „unul oarecare") cu scopul de a prezenta un obiect considerat necunoscut interlocutorului a favorizat apariția **a.n.** romanic (numit în unele gramatici nedefinit sau nedeterminat). *Unus* devine **a.n.** o dată cu gramaticalizarea lui *ille, ipse* ca art. hot. *Unus, una* > rom. *un, o*, it. *uno, una*, fr. *un, une*, cat., sp. *un, una*, pg. *um, uma;* forme de pl. pe baza sg.: oc. *uns, unas*, cat. *uns, unes*, sp. *unos, unas*, pg. *uns, umas*, forme contrase din prep. fr. *de*, it. *di* + art. hot.: fr. *des*, it. *dei, degli, delle ;* în rom. continuatorul lat. *ne scio* > *niște*. Forme contrase cu prep. + **a.n.** în pg.: *em* + *um* > *num*. În rom. forme de gen.-dat.: *unui, unei, unor*. În d. it. centromerid. **a.n.** neutru. La sg. forme identice cu cele ale num. card., distincția putînd fi făcută numai în context, atunci cînd urmașii lui *unus* apar alături de alte num. (rom. *am cumpărat o carte frumoasă — am cumpărat o carte și două caiete) ;* în rom. și sp. formele **a.n.** coincid și cu cele ale adj. nehot.; la pl., **a.n.** în fr. și it. are forme identice cu cele ale art. partitiv, opoziția dintre ele neutralizîndu-se; în sp. și pg., formele **a.n.** coincid cu cele ale adj. nehot. care prezintă un conținut semantic asemănător; rom. *niște* are pe lîngă un subst. la pl. un semantism similar cu cel al adj. nehot. *cîțiva, unii* și se folosește și pe lîngă subst. — nume de materie — la sg. cu valoare partitivă: *am cumpărat niște lînă*, ceea ce face ca unele gramatici să nege statutul său de **a.n.** și să-l considere mai degrabă adj. nehot. *S.R.R.*

nehotărît (nedefinit), **pronume și adjectiv ~.** În lat. teme simple: *unus, alius, omnis* și compuse — prin reduplicare: *quisquis*, prin combinarea de teme pronominale: *aliquis*, prin combinarea de teme pronominale cu particule nehot.: *quisque*, cu teme verbale: *quiuis, quilibet*. Aceleași forme folosite ca pron. și ca adj. Flexiune în gen, număr și caz. Pe plan semantic, o trăsătură specifică lat.: *uter* „unul din 2", *alter* „altul din 2" presupun o mulțime formată din 2 membri. În lat. vulg. preferință pentru temele simple *(unus, totus)* și formații compuse noi care vor fi continuate de l. romanice. Pe plan semantic — eliminarea trăsăturii care presupune un ansamblu format din 2 membri, iar *alter* ia treptat locul lui *alius*. În l. romanice formațiile simple sau cele care și-au pierdut motivarea se conservă mai bine decît cele compuse folosite în epoca clasică: *totus* > rom., cat. *tot*, it. *tutto*, fr. *tout*, sp., pg. *todo ; alter* > rom. *alt*, it. *altro*, fr. *autre*, cat. *altre*, sp. *otro*, pg. *outro ; unus* (și num. card. și art. nehot.); pron. și adj. **n.** conservate în terit. restrînse: *omnis* > it. *ogni*. Se continuă compuse lat. tîrzii formate prin combinarea de teme pronominale: **alicunus* > it. *alcuno*, fr. *aucun* (negativ*), cat. *algun*, sp. *alguno*, pg. *algum ;* prep. + pron.: *cata unus* > it. *cadauno*, oc. *cadun*, v.fr. *cheün*, sp. *cada uno*, pg. *cada um ; cata unus* în contaminare cu *quisque unus* > fr. *chacun*, oc. *cascun*, cat. *cadascun ;* pron. + particule nehot.: *qualis que* > it. *qualche*, fr. *quelque*, oc. *qualque ;* adj. + subst.: cat. *tothom ;* specifice fazei romanice sînt compusele cu forme verbale: rom. *carecine, cineva (oare-, -va*, forme din paradigma provenind din lat. **uolere)*, *fiecare (fie*, din paradigma lui *a fi)*, *niscai* (< *ne*

scio qualis), it. *chicchessia, qualsisia, qualsivoglia*, sp. *cualquiera*, pg. *qualquer*, cat. *qualsevol*. Cuvinte care devin adj. şi pron. **n.** prin schimbarea clasei morfologice: adj. lat. *talis*>it. *tale*, fr. *tel*, sp., pg. *tal ; certus*>it., pg. *certo*, sp. *cierto ; *certanus*> fr. *certain ; multus*>rom. *mult*, it. *molto*, sp. *mucho*, pg. *muito ; tantus, paucus ;* prep. *cata*>cat., sp., pg. *cada*. Flexiune în gen şi număr pentru unele adj. şi pron. **n.** Opoziţia animat ~ inanimat la pron.: rom. *cineva ~ ceva*, it. *qualcuno ~ qualcosa*, fr. *quelqu'un ~ quelque chose*, sp. *alguien ~ algo*, pg. *alguém ~ algo*. Flexiune cazuală numai în rom. cu forme diferite pentru nom.-ac. ~ gen.-dat.: *cineva ~ cuiva, toţi ~ tuturor, fiecare ~ fiecăruia*. Izolat s-au conservat forme de dat. lat. tîrziu în *-ui* care şi-au pierdut semnificaţia cazuală: it. *altrui*, fr. *autrui*. În pg. variante contrase precedate de prep.: *dalgum, noutra*. *S.R.R.*

neogreacă, vezi **greacă modernă, influenţă ~.**

neolatine, limbi, vezi **romanice, limbi ~.**

„neo-romanică", ortografie ~, sistem ortografic cu caracter etimologic al l. oc. propus din 1899 de poeţii lang. P. Estiu (Estieu) şi A. Perbòsc şi care perfecţionează pe cel elaborat în 1876 de abatele lim. Josep Ros (Joseph Roux), urmărind unificarea ortografică a diferitelor d. oc. şi respectarea grafiei trubadurilor*; desăvîrşit de *L.* Alibert în 1935 (nesistematizat în detaliu, normarea morfologică abia schiţată, unele ezitări în tipizarea grafiilor) şi răspîndit de mişcarea occitanistă*. *I.V.R.*

neutru. Termen al opoziţiei de gen, ternară în lat., unde înglobează subst. inanimate *(brachium, tempus)* şi nume generice de animate *(animal)*. Se conservă în rom. (unde cuprinde şi nume de colectivităţi) şi în unele d. it. centro-merid. **N.** rom. a fost explicat ca o consecinţă a influenţei de substrat (K. Sandfeld, O. Nandriş), a influenţei sl. (I. Pătruţ), ca o creaţie rom. (Al. Rosetti) sau ca o continuare a **n.** lat. (W. Meyer-Lübke, Al. Graur, G. Ivănescu, I. Fischer), ipoteză la care au aderat majoritatea cercetătorilor. Subst. **n.** îşi formează pl. cu urmaşii desinenţelor **n.** de pl. lat.: *-a>-ă>-e* şi *-ora* (obţinută prin falsă analiză din *temp-or-a*)*>-uri* şi se acordă la sg. cu determinant masc., iar la pl. cu determinant fem. Nu există în rom. forme speciale de **n.** la alte clase de cuvinte. În d. it. centro-merid. există subst. **n.** care sînt însoţite de art. hot. **n.** cu forme diferite de masc. şi de fem. *(la timba ~ lu pana ~la matina)*. Se conservă desinenţele lat. *-a, -ora* (abruzz. *lu prato ~ la prata*, cu sens colectiv, dar şi *la pratora*). **N.** lat. s-a pierdut în celelalte l. romanice, subst. **n.** fiind înglobate în general în clasa subst. masc., pierzîndu-şi desinenţele specifice; *-us* de la finala subst. **n.** de decl. 3 imparisilabică *(tempus)* s-a păstrat în faza veche a multor l. romanice (fr., oc., sp.) şi pînă azi în sd. *(tempus, pekus)*. Schimbări izolate de gen: unele subst. **n.** sînt absorbite de fem. prin intermediul formei de pl. cu sens colectiv în *-a* (lat. *folium*> *folia*>rom. *foaie*, it. *foglia*, fr. *feuille*, cat. *fulla*, sp. *hoja*, oc., pg. *folha ; pirum>pira*>rom. *pară*, fr. *poire*, it., oc., cat., sp., pg. *pera*); unele subst. imparisilabice de decl. 3 sînt absorbite diferit în l. romanice fie de masc., fie de fem. (lat. *mare* >rom. *mare*, fr. *mer*, fem., it. *mare*, pg. *mar*, masc., sp. *mar*, masc. sau fem.; lat. **mele*>rom. *miere*, cat. *mel*, sp. *miel*, fem., sd. *mele*,it. *miele*, fr. *miel*, pg. *mel*, masc.); cîteva subst. **n.** se menţin cu ambele forme de număr, una la masc., cealaltă la fem.: *granum*>fr. *grain*, *grana*>fr. *graine*. Gramaticile romanice folosesc termenul **n.** pentru a desemna formele pronominale (pers. sau dem.) cu conţinut nedeterminat ca it. *ciò*, sd. *lu*, fr. *ce, ceci, cela, ça*, oc. *aiçò, aquò, ailò, çò*, cat. *ho, açò, això, allò*, sp. *ello, lo, esto, eso, aquello*, pg. *isto, isso, aquelo* „acest lucru, aceasta, faptul acela" (pentru care alte l. romanice folosesc fie masc. sg. al pron. pers. sau dem., fie — rom. — fem. sg.) sau art. hot. sp., v. cat. *lo*, întrebuinţat pentru a forma subst. abstracte de la adj.: sp. *lo bueno, lo útil* „ceea ce este bun, util", *lo mio* „ceea ce este al meu"; forme de **n.** cu conţinut asemănător şi în unele d. it. centro-merid. unde art. hot. **n.** însoţeşte un adj., part. trecut, pos. sau inf.; tot aici un art. nehot. **n.** (*na ~nu~na)*, care nu a mai fost semnalat în nici un alt punct al Romaniei (se foloseşte cu un subst. **n.** la sg. sau masc. la pl. pentru a semnala caracterul excepţional al calităţii obiectului desemnat: abr. *na vina* „un vin excelent", *na chevella* „cai de rasa cea mai bună"). *S.R.R.*

niçart, niçois, vezi **nisard.**

nidwaldisch, vezi **subsilvan.**

nikarikaru, creolă pg. vorbit ca primă l. în Guyana, la frontiera cu Brazilia, de tribul cu acelaşi nume, alcătuit din metişi cu ascendenţă amerindiană (wapisiana) şi pg. *C.L.*

nisard (fr. *niçart, niçois*), subd. oc. (complexul arv.-medit., gr. oc. merid., d. prov.). SE Franţei (S dep. Alpes-Maritimes). Unele trăsături comune cu subd. prov. central al aceluiaşi d. (vezi **provensal**), cu care se învecinează la V. Ins. arhaizantă în complexul arv.-medit., ca şi d. dauph. din gr. oc. sept., cu care se învecinează la N şi cu care prezintă unele trăsături comune: singura varietate oc. impreună cu graiul valdens al acestuia care posedă cuvinte proparoxitone, ca it. (cu care se învecinează la E); conservarea lat. *-d- (sudare>sudar)*, a consoanelor finale (trăsătură care le distinge de restul complexului arv.-medit., alăturîndu-le d. lang.), în unele graiuri conservarea lui *-l* nevocalizat; în unele graiuri, spre deosebire de restul d. prov., căderea lui *-n* final „instabil" (<lat. *-n-*). Influenţa l. it. (în special a d. piem.) datorită poziţiei geografice (la graniţa cu Italia) şi istoriei reg. (vechiul *Comté de Nice* a revenit în 1388 Casei de Savoia — cu reşedinţa la Torino în sec. 16—18 —, devenind definitiv fr. abia din 1860); graiul mentonnais face trecerea spre subgr. galo-italic al it. sept. *I.V.R.*

nominativ. Unul dintre cele 6 cazuri ale flexiunii nominale şi pronominale lat. **N.** subst. şi adj. avea desinenţe diferite după decl.: decl. 1. sg. *-a*, pl. *-ae*, decl. 2 sg. *-us*, pl. *-i*, sg. *-um*, pl. *-a*, decl. 3 sg.*-s* sau zero, pl. *-(e)s, -a*, decl. 4 sg. *-u-s*, pl. *-us*, sg. *-u*, pl. *-u-a*, decl. 5 sg. şi pl. *-es* şi îndeplinea funcţiile de sub., nume predicativ şi apoziţie. La pron. desinenţe specifice, influenţate în lat. vulg. de **n.** adj. cu 3 terminaţii *(ipsus*

pentru *ipse, ipsum* pentru *ipsud)*. **N.** este continuat (împreună cu voc.) de cazul sub. al decl. bicazuale din faza veche a l. galorom. şi a d. ret., unde dispare apoi în favoarea cazului regim (cu excepţia cazului sub. al pron. pers.). În restul l. romanice, **n.** subst. şi adj. la sg. se confundă de timpuriu cu celelalte cazuri ducînd la o formă cazuală unică (se comportă diferit subst. şi adj. fem. rom. care prezintă o formă de nom.-ac. diferită de cea de gen.-dat. la sg.). **N.** sg. nu s-a păstrat ca formă de bază a subst. romanic decît într-un număr redus de situaţii: subst. care denumesc animate personale (lat. *homo*>rom. *om*, it. *uomo*, dar fr. *homme*, sp. *hombre*, pg. *homem*, care provin de la cazurile oblice cu un număr mai mare de silabe; *imperator*>rom. *împărat; soror*>rom. *soru-, soră*, fr. *sœur*, v. cat., v. sp., v. pg. *sor; mulier*>it. *moglie*), cîteva nume de animale (lat. *serpens*>rom. *şarpe*). **N.** pl. în *-ae, -i, -a* s-a păstrat în rom. şi parţial în it. (vezi şi **număr**). Dispariţia flexiunii cazuale în l. romanice face de prisos întrebuinţarea termenului (mai este folosit doar în ceea ce priveşte pron. pers., înlocuit frecvent de formularea cazul sub.). Numai în rom. termenul acoperă o realitate concretă: **n.**-ac. este una dintre formele subst., adj., art. şi a majorităţii pron. opusă formei de gen.-dat. sau sincretică cu aceasta. *S.R.R.*

nominativ absolut, vezi **absolute, construcţii.**

nominativ cu infinitiv, vezi **infinitivale, construcţii.**

nonez, grai ret. (gr. ret. central, subgr. ladino-anaunic). N Italiei (Val di Non, centru Cles). Păstrarea gr. lat. *bl, fl, pl*, la fel ca în gad., gard., liv. şi a lat. *kl, gl* ca în liv.; *-re* de la inf. păstrat, la fel ca în fass., spre deosebire de celelalte graiuri lad. centr. unde dispare. Cel mai vechi text din 1776. *M.S.*

nord-dunărean, român (*român* din nordul/stînga Dunării). Denumire convenţională a d. drom. folosită în opoziţie cu gr. d. rom. sud-dunărene; referinţa geografică este aproximativă, întrucît d. drom. nu se vorbeşte numai la N sau pe malul stîng al Dunării (în porţiunea în care acest fluviu constituie frontiera sudică de stat a R. S. România), ci şi pe celălalt mal al ei: în SV (de exemplu, în R.S.F. Iugoslavia) şi în E (în R. S. România — prov. Dobrogea). *M.A.*

nordestino, subd. pg. brazilian (Maranhão, Piauí, Ceará, Rio Grande do Norte, Paraíba, Pernambuco, Alagoas, Goiás NE) al d. sept. *C.L.*

normand, d. fr. NV Franţei (prov. Normandia — aprox. dep. Seine Maritime, Eure, Calvados, Manche, Orne), Marea Britanie (Ins. Normande). Deşi traversat de 2 izoglose importante care formează linia Joret*, şi deşi nu a fost folosit ca mijloc de expresie literară în evul mediu, **n.** pare să fi format în acea perioadă o unitate lingvistică, căci cele mai multe caracteristici ale sale se regăsesc în texte provenind din diferite puncte ale terit. **n.** După sec. 17—18 apare tendinţa diversificării sale în 2 subd.: **n.** de sus şi **n.** de jos. Unele trăsături comune cu d. fr. de NV şi cu zona sept. a d. de SV: diftongarea lat. *ē, ĭ*>*ei*>*e (pira*>*père* = fr. *poire)* şi a lat. *ō, ŭ*>*ou*>*u (-osus*> *-oux* = fr. *-eux, nodus*>*noud* = fr. *nœud)*; trăsături comune cu d. pic. — palatalizarea, în partea de N a **n.**, a lat. *t* + iot, *k* + iot, *e, i* la *t*ʃ>ʃ *(centus*>*chent* = fr. *cent, fortia*>*forche* = fr. *force)* şi conservarea lat. *k, g* + *a (cattus*>*cat* = fr. *chat, gamba*>*gambe* = fr. *jambe)*; tratamentul *v* al germanicului *w-* sau al lat. *u-* în cuvintele care prezintă în fr. *g- (vaule* = fr. *gaule*; lat. *uespa*> *vêpe* = fr. *guêpe)*; sporadic v. fr.-λ>*l (boutèle* = fr. *bouteille)*, ca în d. pic.; adj. pos. *men, ten, sen*, corespunzătoare fr. *mon, ton, son*, ca în d. pic.; pron. dem. neutru *cen*; întrebuinţarea pron. pos. pers. 3 ca dem.; generalizarea desinenţei *-ont* la pers. 3 pl.: *disont*. Cuvinte de origine scandinavă veche: *fale, tierre, haguer*; antrop.: *Anquetil, O(s)mont*; top.: *Bolbec, Larquebut, Torp*. Nu există texte medievale în **n.** Originari din Normandia, Guillaume de Saint-Pair şi Wace (sec. 12), Cauchon (sec. 14—15) scriu în fr. comună cu trăsături **n.** Fonetisme numeroase şi termeni **n.** caracterizează texte de mai mică importanţă literară (Estout de Gaz; *Le conte des vilains de Verson*, sec. 13) sau textele neliterare. Literatură regională în **n.** din a doua jumătate a sec. 16, mai ales cu caracter politic, polemic; creaţie dial. mai importantă în Ins. Normande în sec. 19 (Georges Métivier); alţi autori: Alfred Rossel, François Enault, Louis Beuve, Charles Lemaître; autori contemporani: Pierre Guéroult, George Le Feuvre, Frank Le Maistre. Cuvinte **n.** în fr.: *gausser* (folosit pentru prima dată de Ronsard), *pieuvre* (întrebuinţat mai întîi de Victor Hugo), *pleurnicher, potin, racaille*; forme dial. **n.** au înlocuit termenii fr. provenind din acelaşi etimon *crevette* pentru *chevrette* folosit cu acelaşi sens în V; prin **n.** au pătruns în fr. cuvinte de origine scandinavă: *flâner, gable, nantir. S.R.R.*

norteiro, ansamblu de varietăţi creole pg. vorbite pe coasta de N a Indiei occidentale, la Bombay şi în împrejurimi, Baçaim, Tecelaria, în ins. Salsette etc. Apocopa vocalelor neaccentuate şi a lui *-r* de la inf. *(filk, pobr, cordá*<*acordar)*; *-l-* urmat de o vocală anterioară se palatalizează *(ali*>*alhi)*; *k* devenit final>*t*ʃ *(rico*>*rich)*. Pl. format prin reduplicare *(fi-fi)*, cu *-s (oficials)* sau marcat de determinanţi *(dos camisas, quant serv)*; pron. pos. *mim* şi *su* folosite invariabil; prez. format cu particula *tá (tá comprá)*, pf. cu *já (já comprá)*, iar impf. cu *tī* (în graiul din Korlai: *tī fīkā*). Cele mai multe modificări se întîlnesc în structura verbului; *tī*, ca morfem verbal, are mai multe valori morfo-sintactice şi semantice. Graiul din Korlai — cca 900 de vorb. unilingvi —, cu multe particularităţi arhaice, este folosit doar în comunicarea orală. *C.L.*

Notícia de Torto, probabil primul text continuu galic.-pg. Păstrat în original, datează aproximativ de la sfîrşitul sec. 12, începutul sec. 13 (L.F. Lindley Cintra). J. Leite de Vasconcelos îl datează la începutul sec. 13. Textul, scris în galic.-pg. şi lat., e o plîngere a lui Lourenço Fernandes împotriva fiilor lui D. Gonçalo Ramires şi a fost redactat de un notar din reg. Braga. Descoperit la începutul sec. 19 în arhivele mănăstirii Vairão. Important document lingvistic, textul galic.-pg. prezintă numeroase fenomene specifice acestui idiom romanic, dar şi inconsecvenţe, forme

hipercorecte şi chiar latinisme *(pater, mater, in ipso die, hic)*: lat. *aŭ*>*oŭ* *(Laurĕzo,* alături de *Laurĕzo)*; lat. *-ll-*>*l* *(daquela)*; lat. *-l-* cade *(taes, casaes,* dar şi *casales)*; lat. *l* + *t* se vocalizează *(muito, muita,* alături de *multo, multas)*; sonorizarea oclusivelor surde intervocalice *(aiuda, abade,* dar şi *abate)*; nazalizarea vocalelor urmate de *n (fecerũ, mãdalo, prisõ,* alături de *bona, irmano, mando)*; forme pg. de pos. *seu (seu plazo), vosa (vosa aiuda)* sau verbale *(dixe, custou, meteu)*. *C.L.*

novarez, subd. it. (gr. it. sept., subgr. galo-italic, d. lomb.) N Italiei (NE reg. Piemonte, prov. Novara). Subd. de tranziţie spre d. piem. Metafonia lui *a* sub influenţa lui *-i*, ca în graiurile romagnole (sg. *gat* ~ pl. *get* = it. *gatto* ~ *gatti)*; *a*>*e* în formele de inf., ca în d. piem. *(kanté, maridé* = it. *cantare, maritare)*. *O.S.C.*

număr. În lat. categorie gramaticală cu 2 termeni: sg. şi pl. (slabe urme ale dualului i.-e.). Specifică subst., adj., pron. şi verbului. Se exprima cu ajutorul unor desinenţe variate care cumulau valorile de **n.**, gen şi caz, la verb **n.** şi pers. Rare sincretisme sg. = pl. **N.** se exprima şi în acord (în cadrul sintagmei nominale sau prin acordul predicatului cu sub.). Opoziţia se conservă în l. romanice evoluînd în ceea ce priveşte structura formanţilor. La subst. şi adj., slăbirea flexiunii în lat. vulg. prin confundarea desinenţelor cazuale duce la accentuarea distincţiilor dintre sg. şi pl., care se realizează cu un număr redus de desinenţe. Structura lor fonematică depinde în l. romanice de soarta lat. *-s*. L. din Romania orientală, unde *-s* a dispărut, au desinenţe vocalice, preluate în general de la nom. pl.: decl. 1 *-ae*>rom. *-e (case)*; pentru it., unde nu are loc palatalizarea lui *k, g* înainte de un *-e* (<*-ae*) în *vacche, forche* (cf. rom. *vaci, furci*), explicaţia face apel la un nom. lat. vulg. în *-as*, atestat în inscripţii; evoluţia *-as*>it. *-e (case)* a fost explicată fie prin evoluţie fonetică, fie prin analogie; decl. 2 *-i*>rom., it. *-i* (rom., it. *lupi*); *-a*, desinenţa de pl. a subst. neutre>v. rom. *-ă*>rom. mod. *-e* (explicat şi sub influenţa lui **illaec*, care ar fi devenit art. hot. neutru pl.): *braţe*; it. *-a* (rar): *braccia* (vezi şi **plural**); pl. în *-i* se extinde, fie pentru a marca apartenenţa subst. la o anumită clasă de gen (la subst. masc. terminate în *-ă* în rom. şi în *-a* în it.: *tată* ~ *taţi*, it. *poeta* ~ *poeti)*, fie pentru a marca opoziţia de **n.** acolo unde pl. ar fi devenit identic cu sg. (la subst. de decl. 3: rom. *vulpe* ~ *vulpi*, it. *volpe* ~ *volpi*; pl. în *-i* al acestor subst. a fost explicat şi: prin transformare fonetică, ca o continuare a unui morfem lat. arhaic sau prin influenţa în acord a formei adj. de decl. 2); în rom. *-i* apare şi ca desinenţă a unor subst. fem. care aparţineau decl. 1: *poartă* ~ *porţi* (explicat: prin analogie cu subst. masc., prin evoluţia fonetică sub influenţa unei palatale a lui *-e* la *-i*, extins ulterior şi la alte subst., printr-un morfem lat. arhaic); rom. *-i* se pronunţă asilabic devocalizat, cu excepţia cazurilor în care este necesar ca vocală de sprijin: *codri*. În lat. vulg. a apărut o desinenţă nouă de pl. neutru, *-ora* (printr-o falsă analiză a subst. imparisilabice de decl. 3 cu finala tematică *s*: *tempus* ~ *tempora*)>v. rom. *-ură*>rom. *-uri (timpuri)*, menţinută şi în v. it. şi azi în d. it. centromerid. (abr. *tembərə*). În rom. şi în it. pl. unor subst. este marcat şi prin flexiune internă; în d. vegl., unde *-i* s-a pierdut, formele de pl. ale subst. masc. sînt diferite de sg. prin metafonia vocalei din silaba accentuată sau prin palatalizarea consoanei finale asupra cărora *-i* acţionase (lat. *campi*>vegl. *kimp*). L. din Romania occidentală, unde lat. *-s* s-a păstrat, cunosc în faza lor veche o desinenţă consonantică *-s*, care era prezentă în lat. la cazurile oblice ale pl. şi s-a generalizat ca marcă unică de pl. L. iberorom., unele d. oc. şi sd. o menţin în faza mod.: cat. *-s*, cu variantele *-ns, -os (casa* ~ *casas, mà* ~ *mans, mes* ~ *mesos)*, sp. *-s*, cu varianta *-es (llave* ~ *llaves, pared* ~ *paredes)*, pg. *-s, -es* [ʃ, ʒ, z] *(boi* ~ *bois, dor* ~ *dores)*, sd. *-s*. V.fr. *-s*, desinenţă pentru cazul regim pl. al decl. bicazuale, a dispărut rămînînd doar o marcă grafică a pl.; în codul oral cele 2 forme ale **n.** se sincretizează *(ami* ~ *amis* [ami]); puţine forme de pl. din l. veche (mai puţin de 1% din totalul subst.) s-au menţinut distincte de sg. *(cheval* ~ *chevaux, boeuf* ~ *boeufs)*; aceeaşi reducere în unele d. romanice occidentale: oc., cu excepţia d. lang. şi gasc., frpr., d. it. sept., ret., d.sp. extr., and., murc., can., unde dispariţia lui *-s* (dacă nu a fost precedată de evoluţii diferite ale vocalei finale neaccentuate în silabă deschisă şi în silabă închisă de *-s*: frpr. *fenna* ~ *fenne*) duce la forme identice de **n.** sau este suplinită de modificări ale duratei, timbrului sau aperturii vocalei finale, de fenomene metafonice, de extinderea formanţilor vocalici (d.it. sept.). Sincretisme de **n.** în l. romanice: rare în rom. *(pui, muncitoare, nume)*, it. *(città, virtù)*, sp. *(análisis)*, pg. *(lápis)*; predominante în fr., codul oral. În l. romanice, **n.** continuă să fie marcat şi prin acord (la art. şi la determinanţii adjectivali în cadrul sintagmei nominale, prin acordul predicatului cu sub.): rom. *aceşti băieţi înalţi sînt frumoşi*. În fr. **n.** este marcat în primul rînd prin acord; pentru subst. care încep cu vocală sau cu un *h* mut, pl. se realizează prin *liaison*: *les_enfants*. Pentru realizarea opoziţiei de **n.** la verb, vezi **persoană.** *S.R.R.*

nume de agent, sufixe pentru ~. Numele de agent cuprinde ceea ce se înţelege în mod obişnuit, în literatura de specialitate, prin „nume de agent" şi „nume de meseriaş". Soluţia se justifică semantic, prin aceea că agentul care îndeplineşte acţiunea în mod profesional este un meseriaş. În lat. **s. pentru n.a.** specializate şi „numele de meseriaş", productive în toate epocile, sînt *-tor* şi *-arius*. *-t|sor* derivă de la baze verbale **n.a.** propriu-zise (constituind, după unii, o formă a paradigmei verbale) şi „nume de meseriaş" *(amator, venator defensor*; derivatele de la baze nominale sînt accidentale: *gladiator*); *-arius* derivă de la baze nominale adjective care pot fi substantivate cu valoarea „nume de meseriaş" *(aurarius, pecorarius)*. *-ō, -ōnis* (folosit mai ales în l. populară) redă, în derivate de la verbe, agentul ca „purtător al calităţii" cu nuanţă peiorativă (vezi şi **augmentative. sufixe ~**): *bibō, -ōnis, latrō, -ōnis*. În lat. tîrzie apar şi derivate de la nume: *gulō, -ōnis*. Sufixe moştenite panromanice: *-arius*: rom. *-ar (văcar)*; it. *-aio*, dial. *-aro*, împrumutate *-(at)ario (calzolaio, ma-*

rinaro ; în l. scrisă coexistă ambele: *carbonaio/carbonaro ; funzionario, destinatario*) ; fr. *-ier*, împrumutat *-aire (argentier, adversaire) ;* sp. *-ero*, împrumutat *-(at)ario*, şi cu baze verbale *(carbonero, bibliotecario, arrendatario) ;* pg. *-eiro*, împrumutat *-(t)ário (carvoeiro, vigario, depositario)*. Rom. *-ar* a fost întărit de v. sl. *-arĭ* (la rîndul lui, împrumutat din lat.), prin care s-a introdus în rom. modelul bazelor verbale (rare şi în sl.; ex. cu bază moştenită: *ospătar*), şi prin împrumuturi latino-romanice *(bancrutar<banqueroutier, bibliotecar<bibliothécaire)*. *-tor* este continuat prin: (derivatele au baze verbale, foarte rar, baze nominale) it. *-tore*, dial. *-adro*, reflexul lat. *-ator* la rom. *(cantatore, avogadro, poinadro, tešadro) ;* fr. *-eur*, împrumutat *-ateur (chanteur, volailleur, activateur) ;* sp. *-dor*, împrumutat *-ț|sor (aguador, cantador, doctor, defensor) ;* pg. *-dor*, împrumutat *-tor (trabalhador, leitor)*. Rom. *-ă|itor (cîntător, locuitor)*, care nu se explică fonetic prin lat. *-tor(em)*, pare a fi o formă refăcută, în rom., după fem. *-toare* (<lat. tîrzie *-toria*, care a înlocuit clasicul *-trix* (Al. Graur). Formă împrumutată: *-ator (comentator, mediator)*. *-ō, -ōnis* se păstrează în cîteva l. romanice cu valoare de **n.a.** cu nuanţă peiorativă: it. *-one (mangione) ;* fr. *-on (souillon) ;* sp. *ón (mirón) ;* pg. *-ão (fugião) ;* în rom. numai cu valoare adjectivală, fără nuanţă peiorativă: *-oi (ascultoi)*. Part. prez. (în *-a|ens, -a|entem*), folosit din lat. şi adjectival, s-a menţinut în unele l. romanice (dacă nu cumva a fost reintrodus sub influenţa lat. scrise — I. Fischer) ca sufix adjectival şi substantival, **n.a.**: (foarte rar şi cu baze nominale) it. *-a|ente (bottegante, comandante, maggiorente* masc. „personalitate", *tenente)*; sp. *-a|ente (amante, comediante, recurrente) ;* pg. *-a|e|inte (amante, requerente, ouvinte)*. Sensul „nume de meseriaş" se dezvoltă din sensul „apartenenţa", pe teren romanic, la sufixul fr. *-ien*, moştenit din lat. *-anum (chirurgien, généticien, musicien)*. Sensul „nume de agent" se dezvoltă în it. din sensul diminutival într-un tip de derivate formate de la baze compuse cu sufixul *-olo*, moştenit din lat. *-ulus (lattivéndolo, panicòcolo)*. E posibil însă şi ca formaţiile să aibă un model lat. în tipul: *aurilegulus ;* cf. şi adjectivele verbale de tipul lat. *credulus* şi numele de instrument în *-ulum* (vezi **nume de instrument**) moştenite în unele l. romanice. Împrumuturi: rom. *-ist (arhivist, flautist, jurnalist) ;* it. *-ista (artista, giornalista) ;* fr. *-iste (anesthésiste, bagagiste) ;* sp. *-ista (humanista, oficinista) ;* pg. *-ista (copista, dentista)*, de origine greacă şi latino-romanică; rom. *-ier (brancardier, costumier) ;* it. *-iere* cu forma italienizată *-iero (guerriere, messagiere, guerriero)* din fr.; rom. *-er (miner, recepţioner), -or (coafor, sudor)* din fr.; rom. *-agi (trăgaci* masc.), *-eţ (drumeţ, cîntăreţ*, sufixul e mai frecvent diminutival), *-ilă (Nimerilă), -nic (datornic, vistiernic)* de origine sl.; rom. *-ău (lingău, mîncău ;* derivatele au valoare peiorativă) din magh.; rom. *-giu (geamgiu, lampagiu)* din tc.; rom. *-aş, -(ă)uş (cercetaş, buciumaş, cărăuş, trepăduş ;* sufixele sînt frecvent diminutivale) cu origine controversată, probabil multiplă, sl. şi magh. (cf.

nume de botez. Nume individual (prenume) cu valoare sau semnificaţie creştină. Răspîndirea creştinismului în Imperiul Roman are ca efect, în planul antroponimiei, impunerea distincţiei nume creştine — nume laice (profane sau păgîne). Instituirea botezului (sfîrşitul sec. 3) şi acceptarea legală a creştinismului (a. 313), recunoscut apoi ca religie oficială a Imperiului, determină decisiv extinderea categoriei **n. de b.** Fondul numelor creştine din sec. 4—6 transmis l. romanice cuprinde atît noile formaţii lat. cu semnificaţie clară (nume dedicatorii, gratulatorii şi teoforice: *Abundantius, Gaudentius, Natalius, Servus Dei ;* vezi **supranume**), cît şi vechi antrop. care au căpătat valoare creştină mai ales datorită faptului că au fost purtate de personalităţi ale bisericii din primele sec. — apostoli, evanghelişti, martiri, sfinţi, în mare parte împrumuturi şi, în special, nume biblice (cele mai vechi şi populare sînt *Petrus, Paulus, Maria* şi *Susanna*), acestea din urmă sînt de origini diverse (ebr. *Adamus, Daniellus, Johannes, Josephus, Thommasus ;* grec. *Andreas, Basilius, Georgius, Philippus, Stephanus ;* lat. *Constantinus, Iulianus, Marcus, Martinus, Paulus*). Pînă în sec. 7—8, în inscripţiile creştine numele laice sînt foarte numeroase, multe dintre ele cu semnificaţii care se pretau gîndirii şi eticii creştine *(Felicis, Innocentius, Vincentius)*, altele de caracter absolut profan (*Cesarius, Mercorinus ;* vezi **prenume**). Alegerea numelui impus prin botez (oficiat la început în colectiv numai de 2 ori pe an şi în cadrul căruia esenţială era schimbarea vechiului nume), nesupusă nici unei restricţii (în afara unor recomandări nerespectate, biserica nu a statuat nimic în acest sens de-a lungul evului mediu), a rămas determinată de uz, tradiţie şi modă. Pînă la sfîrşitul primului mileniu, ca urmare a puternicei influenţe germanice (în V) şi sl. (în E), multe **n. de b.** ies din uz sau sînt păstrate numai în medii conservatoare (eclezіastic, rural). Apar însă şi noi **n. de b.**, atît nume purtate de sfinţi, cît şi formaţii romanice cu semnificaţie clară: nume de sărbători religioase (rom. *Crăciun, Duminecă, Paşte ;* fr. *Noël, Pentecôte, Tiphaine, Toussaint ;* sp. *Aparicio, Assensio, Epiphania, Ramos ;* pg. *Conceição, Hora, Encarnação)*, invocări mistice (sp., pg. *de Dios*), epitete ale unor nume de sfinţi (fr., sp., pg. *Xavier*, it. *Batista, Evanghelista*), nume de comemorări şi sanctuarii ale Maricі, care în sp. înlocuiesc numele acesteia *(Asunción, Dolores, Concepción, Carmen, Mercedes)*, nume de practici religioase (rom. *Iordan*, it. *Giordano*, fr. *Jourdain*, sp. *Jordan*, pg. *Jordão ;* it. *Romeo*), compuse teoforice (it. *Omodeo*, fr. *Dieutegart*, sp. *Homodeo*), nume speciale pentru convertiţi (rom. *Botezatu*, fr. *Nostradamus*, sp. *Santamaria, Santafé*). Impunerea definitivă a **n. de b.** şi concentrarea lor în jurul unui nucleu redus de nume foarte frecvente, trăsătură ale inventarului de prenume romanice mod., se realizează cel mai devreme în reg. supuse influenţei grec.-biz. Acesteia i se datorează, pe de o parte, predominanţa numelor de tradiţie lat., pe de altă parte, puternica dezvoltare a cultului sfinţilor, factor de primă importanţă în determinarea popularităţii **n. de b.** Un exemplu reprezentativ în acest sens este Veneţia în sec. 9—13, cu un număr redus

de prenume uzuale, în mare majoritate **n. de b.** care reflectă marele prestigiu al cultului unor sfinţi (*Andrea, Basilio, Domenico, Emiliano, Giovanni, Marco, Nicola, Paolo, Pietro*). În cel mai vechi act public venetian (a. 1090), din 127 de pers. menţionate 79 sînt numiţi *Petrus, Johannes* şi *Dominicus*, iar în a. 1261, din 393 de aleşi în Marele Consiliu 90% poartă nume de sfinţi (40% sînt numai cei numiţi *Johannes, Marcus* şi *Marinus*); printre **n. de b.** rare, *Hermolaus, Pancrati, Stadi* — specific bizantine. Situaţie diametral opusă la Florenţa şi în reg. tosc.: în documentele din sec. 7—8 **n. de b.** sînt în netă minoritate faţă de numele germanice (mai frecvente doar *Johannes, Petrus* şi *Andreas*); în sec. 13 **n. de b.** au pondere mai redusă decît cele germanice şi augurale; superioritatea netă a numelor de cult se constată abia în sec. 14, printre cele mai frecvente: *Bartholommeus, Filippus, Iacobus, Michele, Niccolaus, Tommasus*, dovezi ale influenţei bizantine manifestată încă din sec. 11. Predominanţa **n. de b.** şi declanşarea procesului de concentrare a inventarului sînt timpurii şi în Provence: la începutul sec. 9, 52% din cei menţionaţi în *Polyptyque de Wadalde* (în majoritate ţărani din S) poartă **n. de b.**, din care primele 10 în ordinea frecvenţei *(Dominicus, Joannes, Maria, Martinus, Stephanus)* sînt nume de sfinţi. În v. fr. **n. de b.** sînt în minoritate netă: doar 10% la începutul sec. 9 la Paris *(Polyptyque d'Irminon)* şi numai 29 de nume creştine semnalate în documentele de pînă la a. 1900 (în aceeaşi perioadă numai 13 în Lorena), **n. de b.** devin dominante de la sfîrşitul sec. 13, atît în rolurile de impunere de la Paris, cît şi în cele de la Metz (55% dintre contribuabili; *Jehan, Nicolle, Jaike, Pieron* şi *Symon* sînt purtate de 72% din bărbaţii cu nume creştine). În sp. şi pg. **n. de b.**, mai ales cele de cult, încep să se impună treptat din sec. 12. În rom. **n. de b.** sînt predominante în cele mai vechi documente moldoveneşti (între a. 1388—1456, 80 de nume creştine faţă de 36 sl., cele mai frecvente *Ion, Petru, Jurj, Toader, Mihail*), dar încă în minoritate în Ţara Românească pînă la începutul sec. 17. Numele din Vechiul Testament, atestate în Occident din sec. 4, rămîn rare şi în general rezervate mediului ecleziastic pînă la Reformă, de cînd devin specifice antroponimiei protestante. În afara reg. de influenţă grec.-biz., cele mai frecvente **n. de b.** occidentale sînt, pînă în sec. 14—15, nume de sfinţi universal recunoscuţi; nu s-a putut stabili un raport direct între popularitatea cultului unui sfînt (apreciată însă numai după prezenţa unei biserici dedicate acestuia) şi frecvenţa alegerii numelui său. În *Codice Diplomatico Longobardo*, a. 650—774, deşi documentele au caracter pur ecleziastic, din aproximativ 80 de nume de sfinţi patroni de biserici cel puţin 30 nu apar ca nume de pers.; la Paris, nici unul din cei 1398 de contribuabili din parohia Saint-Merri nu poartă, la sfîrşitul sec. 13, numele sfîntului patron. În general, impunerea superiorităţii **n. de b.** coincide fie cu influenţa grec.-biz., fie cu dezvoltarea ordinelor monastice (sec. 12—15). Cea dintîi este probată prin dovezi onomastice şi prin fapte de ordin fonetic: păstrarea accentului grec. în formele it. *Nicóla, Firpo>Filipo*, fr. *Nicólle* (în trecut masc. şi fem., atestat în Provence din sec. 9), redarea sunetului grec. biz. *th* prin it. *f (Famasjo, Fumaso<Thomnasio, Barfalus<Barthelemy)* sau *z* (*Tiomas*, pronunţat *Zomas*), redarea bilabialei *-b-* prin *-m-* în it. şi fr. *(Giacomo, Jakemes)*. Din această serie face parte şi v. rom. *Nicoară* (=*Nicolae*), care are la bază o formă cu accent grec., modificările fonetice specifice evoluţiei populare de la lat. la rom. atestă atît apartenenţa acestui nume la fondul lat., cît şi vechimea influenţei grec. în antroponimia rom. *C.I.*

nume de familie. Atestate de la începutul sec. 3 i.e.n. şi cu validitate civilă din perioada lui Sulla, **n. de f.** lat. sînt foste supranume individuale devenite ereditare prin care se disting diferitele fam. componente ale gînţilor şi membrii acestora. Formaţiile lat. sînt derivate de la prenume *(Marcellus<Marcus)* sau de la nume gentilice ori **n. de f.** (patronimice fem. în *-illa* şi *-ina*), etnice *(Sabinus)* şi derivate care indică originea locală *(Hadrianus<Hadria)*, nume de rudenie *(Nepos)* sau de profesii *(Agricola)*, foarte numeroase şi diverse porecle; împrumuturi, mai ales din etruscă *(Caecina, Maecenas, Porsenna)*, precum şi o serie de **n. de f.** neclare etimologic *(Traianus, Maro, Nerva)*. În perioada imperială, **n. de f.**, simplu sau complex, devine principalul element distinctiv al formulei de denominaţie; inventarul se extinde prin înglobarea unor nume gentilice (uz atestat din sec. 4) şi prin creaţii noi: formaţii participiale în favoare la primii creştini datorită semnificaţiei *(Donatus, Fortunatus, Optatus, Tardenatus)*, etnice *(Atticus, Dacus, Lucanus)*, foarte numeroase derivate în *-(i)anus, -ellus, -illus, -inus (Agrippinus, Aurelianus, Bonellus, Corvinus, Nigellus, Iulianus)*. Frecvent folosite ca nume unice, la sfîrşitul perioadei imperiale **n. de f. îşi pierd** funcţia de nume colectiv şi, transmise în mare parte l. romanice, vor constitui baza clasei de nume individuale medievale. Deşi se consideră că o destul de lungă perioadă lumea romanică nu a cunoscut uzul **n. de f.**, în unele regiuni ale Romaniei există probe privind continuitatea unor denumiri colective lat.: vechi **n. de f.** veneţiene (sec. 9), continuînd tipuri lat. atestate în inscripţiile tîrzii, derivate în *-icus>-ico (Barbadicus, Brandanicus, Sartarico)*, în *-anus (Oriano<Aurelianus)*, în *-antius* şi *-entius (Superancius)*, diminutive în *-ulus (Ursuyolo)*; tipul lat. patronal sau familial *(familia Lepidorum)*, întîlnit în nume de aşezări şi de proprietăţi din Italia centrală şi de N (*terra Iscaffiliorum* a. 757, *Murrioro* a. 836, *curtis Barzanorum* a. 1015 — în Toscana, *curtis de vico Leonum* a. 888 în Friuli, *terra Meinorum* a. 1072 în Piemonte); **n. de f.** sp., pg., şi cat. cu evoluţie fonetică normală care ar putea reprezenta, în unele cazuri, continuări directe ale unor **n. de f.** din perioada imperială *(Millán, Meliá<Aemilianus, Aznar<Asinarius, Laín<Flavinius, Ordóñez<Fortunius)*. Ca bază a **n. de f.** romanic este unanim acceptată transmisia ereditară a supranumelui. Îndelungatul proces al apariţiei, fixării şi generalizării **n. de f.** (4—5 sec.) are cauze multiple, atît de ordin intern, ale sistemului de denominaţie, cît şi de ordin extern; nevoia de claritate în desemnarea persoanei, determinată de constituirea unui

nucleu de nume individuale de mare popularitate, se îmbină cu necesitatea socială a **n. de f.**, produs al unui anumit grad de organizare politică şi statală. Reprezentativă în acest sens este situaţia **n. de f.** veneţiene, cele mai vechi din Romania şi din Europa. În perioada apariţiei şi fixării lor, sistemul antroponimic se caracteriza printr-un număr redus de nume de botez uzuale, tradiţii hagiografice deosebite şi o excepţională solidaritate în interiorul grupelor familiale; cu cele mai vechi atestări de la începutul sec. 9 (*Leontianus, Savinus* şi *Stephanus* — toţi *Tardonicus, Agnello* şi *Giustiniano Particiaco*), sistemul desemnării binominale (prenume + **n. de f.**) este generalizat în sec. 11, reflectînd formarea şi consolidarea unei noi structuri politico-administrative, în care **n. de f.** devine o instituţie necesară pentru identificarea persoanei. În reg. merid., unde comunele nu existau sau n-au atins importanţa celei veneţiene ori a altora din Toscana, Emilia, Lombardia, **n. de f.** apare şi se fixează mult mai tîrziu. În Franţa procesul începe din S în sec. 11—12 şi se extinde către N; la sfîrşitul sec. 13, în reg. pariziană, el nu era încă definitiv încheiat. **N. de f.** sp. şi pg încep să se fixeze din a doua jumătate a sec. 12, dar în sec. 15 fluctuaţia acestora nu încetase. În Elveţia romandă cazuri de ereditate a numelor se înregistrează de la sfîrşitul sec. 12, dar relativa lor fixitate se constată abia la 1600. În rom. cele mai vechi **n. de f.** apar din sec. 15, dar generalizarea şi fixarea lor definitivă este mult mai tîrzie. Rol important în fixarea **n.f.** au avut biserica, prin registrele de botez şi căsătorii (cele mai vechi în Italia, la sfîrşitul sec. 14, în Franţa de la începutul sec. 15), impuse definitiv de Conciliul din Trento în 1563, administraţia (notariatul, actele fiscale) şi legislaţia (cel mai vechi act fr. este Ordonanţa de la Villers-Cotterêts din 1539). Din sec. 16, în general, **n. de f.** romanice pot fi considerate definitiv fixate; în rom. instituţionalizarea lor este cu 2 sec. mai tîrzie. La nivelul sistemului antroponimic modern **n. de f.** constituie o clasă închisă, în care achiziţiile (prin aportul alogenilor) şi pierderile (prin stingerea unor fam.) sînt nesemnificative, iar evoluţia formală este exclusă. Inventarele **n. de f.** romanice sînt de o mare bogăţie: în Italia (singura ţară din Europa pentru care există o analiză cantitativă a universului **n. de f.** actuale), 279 989 de forme nominale (diferite grafic), înregistrate în listele abonaţilor telefonici; în Franţa, 1,5 milioane, din aceeaşi sursă (estimare aproximativă; cantitatea se explică prin numărul foarte mare de variante grafice); la Bucureşti, peste 34 000. În Italia cele mai frecvente **n. de f.** sînt, în ordine, *Rossi, Ferrari, Ruso, Bianchi, Colombo;* în Franţa, probabil *Martin, Bernard, Durand, Dubois, Petit*, iar în România, *Popescu* şi *Ionescu*. Inventarul it. are o puternică concentrare cantitativă (226 de unităţi cu peste 3 000 de ocurenţe, adică 0,085% din **n. de f.**, numesc 11,57% din totalul rezidenţilor în Italia), dar şi o extremă dispersie (30,5% din **n. de f.** au o singură ocurenţă); numai 86 din cele 226 de **n. de f.** frecvente au răspîndire generală. În celelalte l. romanice elementele frecvente şi cu răspîndire generală sînt probabil mai numeroase. Diversitatea **n. de f.** se exprimă şi în cantitatea de nume specifice unei anumite regiuni: numeroase în it., mai ales în Lombardia, Sicilia, Campania şi Toscana, în opoziţie cu domeniul sd., caracterizat prin uniformitate, coerenţă tipologică şi neta predominanţă a **n. de f.** de tradiţie lingvistică şi antroponimică tipic sd. *(Argiolas, Deiana, Frau, Loi, Orrú, Sanna)*. Aspectul eterogen al inventarelor este determinat şi de prezenţa numelor alogene, compacte în unele reg. sau dispersate: în rom. **n. de f.** magh., germ., ngr., scr., bg., ucr., it., fr., israelite; în it. **n. de f.** frpr., germ., friul., ngr., slov., alb., israelite; în fr. **n. de f.** germ., flam., bretone, basce, it., israelite. **N. de f.** au fost supuse unui îndelungat şi tot mai puternic proces de normare şi oficializare (latinizarea sau slavizarea numelor în documente; impunerea formei oficiale fr. pentru numele oc.; maghiarizarea numelor rom. în Transilvania). Unul din efecte este aspectul literar al majorităţii **n. de f.** romanice; particularităţi dialectale (fonetice, morfologice, lexicale) mai numeroase în reg. Veneto şi Piemonte (în Italia), Savoia, Franche-Comté, Artois, Roussillon şi Lorena (în Franţa). Tipologia **n. de f.** romanice reflectă tipologia supranumelor medievale şi de la începutul erei mod.; ponderea diferitelor categorii, grupe şi tipuri de supranume devenite **n. de f.** variază de la o l. la alta, chiar de la o reg. la alta, şi a fost uneori serios influenţată de modă (nume de proprietate precedat de prep. *de*, cu aspect nobil, în fr., it., sp.), intervenţia autorităţilor (în rom., extinderea numelor în *-escu* şi *-eanu* prin creaţii artificiale impuse de şcoală, armată, starea civilă). Categoriile antroponimice şi toponimice, cu minime diferenţe cantiative, în favoarea uneia sau a alteia, sînt predominante în toate l. romanice (în it. 40% **n. de f.** antroponimice, fără patronimice şi matronimice cu formă marcată). Între cele dintîi supremaţie netă au numele de filiaţie pe linie paternă, cu tipuri patronimice marcate, concentrate mai ales în ariile laterale ale Romaniei: formaţii sufixale în V (sp. şi pg.) şi E (rom.), formaţii cu prep. şi art. hot. în Italia de S. În rom. **n. de f.** provenite din supranume toponimice de origine locală sînt aproape fără excepţie derivate adjectivale cu un sufix de origine sl., pe cînd în l. romanice occidentale domină top. cu prep. sau în formă absolută, iar derivatele sînt variate. Dintre supranumele apelative fixate ca **n. de f.** relevante sînt poreclele (19% din **n. de f.** it.), cu răspîndire generală şi de o mare varietate semantică; numele de meserii, cu pondere mai reduse, sînt mult mai diverse în V (în rom. cele mai frecvente au aspect pronunţat rural). Cele mai vechi **n. de f.** romanice sînt simple, forme bază sau, mai frecvent, derivate antroponimice (hipocoristice, patronimice, matronimice). De la sfîrşitul evului mediu apar în Occident **n. de f.** complexe, constituite din 2 sau mai multe elemente şi formate fie prin adăugare succesivă de determinanţi (**n. de f.** matern sau al soţiei, supranume diverse), fie prin unirea **n. de f.** paterne şi materne. Primul tip se întîlneşte în it. *(Rossi Doria, Rossi di Montelera, Rossi Berarduci Vives)*, în fr., mai ales în E şi extins din sec. 16 *(Jeanjaquet, Robespierre)* şi în rom. de la sfîrşitul sec. trecut *(Şte-*

fănescu Delavrancea, Popescu Marin). Tipul al doilea este specific Pen. Iberice şi are pondere deosebită din sec. 16 în sp., unde numele paterne şi materne sînt unite în această ordine, iar conj. *y* precede de regulă un nume din linia maternă (*José García Moreno López y Villa*, fiul lui *Juan García y López* şi al *Antoniei Moreno y Villa*); în pg. sînt curente **n. de f.** cu 2 sau 3 componente juxtapuse sau legate prin *e (de Azevedo e Vasconcellos)*, dar ordinea numelor nu este riguroasă. Cu excepţia domeniului it., majoritatea **n. de f.** romanice s-au fixat în forma de nom. sg.; formele prepoziţionale (cu sau fără art. hot.), în bună parte eliminate, sînt specifice **n. de f.** occidentale de origine patronomică (it. *De Felice*, fr. *Dehue*), matronimică (it. *Della Giovanna*) şi toponimică (fr. *Destaing*), iar gen. cu art. hot. postpus, **n. de f.** rom. de origine matronomică *(Acatrinii)*. Prin origine, pondere şi răspîndire sînt specific it. **n. de f.** în *-i*, considerate fie reflexul gen. sg. al patronimicelor lat. medievale, ca infiltraţie savantă ori extinderea populară tîrzie (*Pietro Gherardi* „Pietro al lui Gherardo"), fie forme de pl. reprezentînd denumiri ale grupurilor familiale (*P. Gherardi* prin reducerea expresiei *P. dei Gherardi*, tip încă viu în desemnarea persoanelor: *il tale dei tali* „cutare al cutărora"). Cele 2 origini nu pot fi alternative, ci coexistente, iar explicaţia numelor în *-i* nu este uniformă în diferitele arii it. Tipul patronimic în *-i*, un gen. cristalizat, invariabil folosit la alte cazuri, este foarte vechi (apare în documente începînd din sec. 7: *Baronaci, Leonaci, Petronaci*), iar formele de pl. în *-i* predomină chiar şi în **n. de f.** de formaţie recentă *(Begliuomini, Bonomini, Piccolomini)*. Luînd în consideraţie numai formele în care alternativele sg.-pl. sau nom.-gen. există sau ar putea exista şi excluzînd pe cele în care *-i* este desinenţă sau terminaţie invariabilă ori marca altor valori morfologice (tipul it. *Giovanni, Fumagalli, Ascoli*; tipurile sd. *Antoni, Basili* — reflexe ale voc. lat. şi *Meli, Carboni* — nom. sg.; tipul it. de S cu *-i* de origine grec.), **n. de f.** în *-i* sînt astăzi compacte şi absolut predominante (peste 80%) în centrul Italiei; în N sînt prevalente, în diferite proporţii, numai în Emilia-Romagna (85%), Lombardia (75%), Trentino (68%) şi Friuli—Veneţia Giulia (60%). Pentru desemnarea unităţii familiale este generală astăzi formula „familia X", dar sînt în uz şi forme de pl. (rom. *Ioneştii*, it. *i Malatesti*, fr. *les Durand*, pg. *dos Dantas*); pentru 2 sau mai mulţi indivizi din aceeaşi fam., rom. *ale* sau *alde Popa, alde Ion şi Vasile Popa*, pg. *ali os Pereira, ali o Antonio e Manuel Pereira. C.I.*

nume de instrument, sufixe pentru ~. În literatura de specialitate, sînt adesea tratate împreună şi chiar confundate cu „numele de recipient". În lat. **s. pentru n. de i.** sînt redate prin numeroase sufixe: *-t|sorium, -t|soria*, rezultate din substantivarea formelor de neutru şi fem. ale sufixelor adjectivale *-torius* etc. *(coctorium, rasorium, portatoria, messoria<metō)*; *-abŭlum, -acŭlum, (tintinābulum<tintĭnō, vehiculum<vehō)*; *-ulum*, frecvent în derivate denominale cu sens diminutival, vezi **diminutivale, sufixe ~** *(cingulum)*; *-brum, -bra, -trum (dolabra, aratrum)*; *-mentum* dezvoltă valoarea „rezultatul acţiunii", abstract şi concret, din valoarea abstractă de „nume de acţiune"; prin varianta concretă a numelui de acţiune *(involumentum, coperimentum) -mentum* intră în sfera **n.i.**; *-arium, -aria* derivă de la baze nominale nume de obiecte care pot fi asimilate la nume de instrument: **gratarium* (forma neutră substantivală a adjectivului *gratarius*), *cal(i)daria*. Derivatele nume de instrument sînt mai ales neutre, dar şi fem.; nici unul din sufixe nu formează însă exclusiv derivate fem. În lat. tîrzie continuă să fie productive: *-torium, -a, -mentum, -arium, -a* şi, într-o oarecare măsură, *-abulum* şi *-aculum*. Sufixe moştenite panromanice: *-(t)orium, -(t)oria*: rom. *-tor* (care se confundă formal cu *-tor* pentru „nume de agent" — vezi **nume de agent, sufixe pentru ~**), cu mare productivitate, *-toare*, împrumutat *-ator (cuptor, ştergător, semănătoare, strecurătoare, aspirator)*. Numele de instrument rom. în *-tor* se disting de obicei prin gen şi, implicit, prin pl. de numele de agent omonime: ele sînt neutre şi au pl. în *-e*, numele de agent sînt masc. şi au pl. în *-i*; it. *-toio, -toia*, împrumutat *-torio (frantoio, battitoia, copertorio)*; fr. *-oir, -oire*, împrumutat *-toir(e) (accordoir, atteloire, vésicatoire)*; sp. *-dero* şi, mai frecvent, *-dera (prendedero, abrazadera)*; pg. *-douro, -doura (alevadouro, podadoura)*. Sufixe intrate în sfera numelui de instrument din aceea a numelui de agent printr-o alunecare semantică de dată romanică: *-ō, -ōnis:* rom. *-oi (urzoi)*; it. *-one (frullone)*; fr. *-on (bouchon)*; sp. *-ón (asperón)*; pg. *-ão (formão)*; *-(t)or*, foarte productiv în l. romanice: it. *-tore (follatore)*; fr. *-eur, -euse*, împrumutate *-teur, -trice*, toate preferate în l. sec. 20 derivatelor în *-oir, -oire, -on (doseur, agrafeuse, aspirateur, numéroteur, perforatrice)*; sp. *-dor (aventador)*; pg. *-dor (cuspidor)*. Întrucît în rom. lat. *-tor* şi *-torium, -toria* par să se fi confundat (vezi **nume de agent, sufixe pentru ~**), pentru rom. nu se poate vorbi de un transfer de sens, ci de o confundare a celor 2 sensuri. Sufixe moştenite numai în unele l. romanice: *-arium, -aria*: (nume de instrument sau nume de obiecte cu care se acţionează asupra bazei — nominale — şi „nume de recipient") it. *-aio, -aia (agoraio, piattaia)*; fr. *-ier, -ière*, cu variantele împrumutate *-tier, -tière*, formînd derivate şi de la baze verbale *(roulier, glissière, coquetier, cafetière)*; sp. *-ero, -era (apostemero, azucarero)*. Rom. *-ar*, pentru subst. neutre, spre deosebire de numele de agent omonime, care sînt masc. *(blidar, degetar, grătar, ploier, ştergar, viermar)*, este urmaşul lat. *-arium* confundat cu lat. *-ale* şi *-are* (formele substantivale ale sufixelor adjectivale *-alis, -aris*) şi întărit prin împrumutul ngr. *-άριον* (*-άρι*). (Pentru originea sl. a lui *-ar* vezi **nume de agent, sufixe pentru ~**). Rom. *-are*, pentru subst. fem. denominale *(brăţare, cărare, cupare)* e urmaşul lat. *-aria* şi *-ale. -acŭlum*, cu pl. *-acŭla* luat drept fem.: it. *-acchio*, împrumutat *-àcolo (spaventacchio, segnàcolo)*; fr. *-ail, -aille (epouvantail, cisaille, sonnaille)*; sp. *(bandajo, espantajo)*; pg. *-alha (tenalha)*; *-ulum*: it. *-ulo (pingolo)*; pg. *-oa (regoa)*; *-mentum*: rom. *-mînt (acoperămînt, veşmînt)*; it. *-mento (vestimento)*; fr. *-ment (vêtement)*; sp., pg. *-menta* cu valoare colectivă *(vestimenta)*. Reflexele romanice ale ultimelor 3 sufixe menţionate sînt foarte slab produc-

tive. Derivate în *-trum* moștenite (sufixul e neproductiv): *aratrum*: arom. *arat*, it. *arato*, sp., pg. *arado*. Derivate în *-brum* moștenite neanalizabile: *cribrum*, cu variantele **cibrum*, *cribum*: rom. *ciur*, sp. *cribo*, pg. *crivo*. **S. pentru n. de l.** împrumutate: rom. *-ier*, *-ieră (balansier, bombardier, afișier, petrolier, fructieră, pudrieră, radieră, spirtieră)* din fr. și, mai puțin, din it.; it. *-iera (tastiera, ventriera, zuppiera)*, din fr.; it. *-aglio (fermaglio)*, galorom. (la origine lat. *-ăculum*), păstrînd sensul **l.** mai bine decît *-acchio*; rom. *-aci* (*trăgaci* neutru), *-ilă* fem. *(tocilă)* și *-niță (bolniță, zaharniță)*, de origine sl.; rom. *-ău (mestecău)*, de origine magh.; rom. *-uș (astupuș)*, cu origine controversată, mai probabil multiplă, sl. și magh. Rom. *-elniță ((în)vîrtelniță, șurubelniță)*, formă dezvoltată a lui *-niță* cu interfixul *-el-*. *L.V.*

nume de localități, vezi **oiconime.**

nume de regiuni, țări, ținuturi, vezi **coronime.**

nume gentilice. Nume colectiv lat. desemnînd ginta și persoanele care fac parte din ea prin descendență pe linie paternă. Principal element denominativ al formulei trinominale clas., **n.g.** determina nu numai antrop. *(C. Iulius)*, ci și nume comune *(lex Valeria, via Aemilia)*; necesitatea și importanța lui social-juridică reflectă specificul organizării statului roman (comunitate a tuturor cetățenilor aparținînd vechilor ginți). **N.g.** lat. sînt în mare parte neclare etimologic; se pot distinge creații proprii și împrumuturi (mai ales de origine etruscă terminate în *-arna, -erna, -enna, -ina*), asimilate ca urmare a extinderii puterii romane asupra Italiei. Creațiile proprii, în mare majoritate derivate adjectivale în *-ius* de la teme lat. sau italice, sînt la origine mai ales patronimice formate de la (supra)nume individuale: prenume în uz în perioada clas. sau abandonate *(Marcius<Marcus, Octavius<Octavus, Quintius>Quintus, Tullius<Tullus)*, porecle *(Claudius<claudus* „șchiop", *Porcius<porcus* „porc"), nume de funcții (*Flaminius<flamen* „flamin"). În perioada imperială apar noi formații de la teme străine (grec. sau de alte origini), de la nume etnice, nume de luni, compuse cu numele generic al divinității (teoforice); se constată uzul **n.g.** multiplu, favorizat inițial de numeroasele adopțiuni (*C. Plinius Caecilius Secundus* „Plinius cel Tînăr", *Caecilius* prin naștere, adoptat de unchiul său *C. Plinius Secundus*). Cu importanță din ce în ce mai redusă spre sfîrșitul imp., **n.g.** dispar definitiv sau devin nume de fam. (uz atestat din sec. 4) ori nume unice neereditare. Numeroasele **n.g.** folosite astăzi ca prenume în toate l. romanice *(Aemilius, Antonius, Aurelius, Claudius, Cornelius, Flavius, Horatius, Iulius, Lucretius, Marius, Silvius, Valerius, Vergilius)*, sînt, în general, reluări culte de la sfîrșitul evului mediu și din Renaștere (în rom. din sec. 19). *C.I.*

nume individual, vezi **prenume.**

nume predicativ. Reprezintă partea cea mai importantă din punct de vedere lexical din structura unui pred. nominal. Atît în lat., cît și în l. romanice, **n.p.** poate fi simplu (lat. *Iniusti sunt barbari*; rom. *Ea este profesoară*; cat. *El meu oncle estava impacient*; pg. *Eu son estudante*) sau multiplu (lat. *Superbus et saeuus es!*; rom. *El este frumos, dar leneș*; fr. *Il est pauvre, malade et complètement abandonné*; sp. *Don Juan es médico y farmacéutico*); elementele unui **n.p.** multiplu se află în raport de coordonare (prin juxtapunere sau prin joncțiune). În lat. **n.p.** se exprimă prin subst. și adj. în nom., dar și în alte cazuri, mai ales gen. și ac. *(Flos est nuntius ueris)*. În prop. infinitivale, **n.p.** stă în ac. *(Scio me esse felicem; Non facile est esse temperantem)*; dacă inf. depinde de verbele *cupio, possum, studeo*, **n.p.** se folosește la nom. *(Cupiebat Caesar clemens uideri)*. **N.p.** se mai exprimă în lat. prin num. și pron. *(Quis ea est?)*, adv. *(Bene est)*, verb la moduri nepers. (inf., part.): *Loquor de docto homine, cui uiuere est cogitare; Reditus ita florens fuit*. În l. romanice, **n.p.** se poate exprima prin subst. și substitute în nom. sau ac. cu prep.; în rom. **n.p.** poate fi și un nume în gen. (cu sau fără prep.): rom. *El a devenit director; Acoperișul este de lemn; Protestul este contra războiului; Cartea este a băiatului; Noi sîntem șase*; it. *Mario è studente; Questa scatola è di legno; Lui non è chiunque; Eravamo in cinque*; fr. *Il est directeur; Si j'étais toi ...; Le coupable est celui-ci*; cat. *Aquell anell sembla d'or*; sp. *Mi primo es capitán; Mi intención fue otra*; pg. *O Brasil é un país enorme*; **n.p.** se mai poate exprima prin adj. (rom. *Casa e spațioasă*; it. *La ragazza è stanca*; fr. *Ils sont heureux*; cat. *Pere està malalt*; sp. *Carlos está triste*; pg. *Ele está doente*), adv. (rom. *El e altfel*; fr. *Cette actrice est bien*; sp. *Juan es así*), verb la inf. și, în rom., supin (fr. *Plaisanter n'est pas répondre*; sp. *Querer es poder*; rom. *Atmosfera devenise de nesuportat*), interj. (rom. *Ea era phii!*). O particularitate a **n.p.** lat. este posibilitatea de a înlocui adj. **n.p.** care apare și în prop. anterioară printr-un pron. dem. neutru *(Iniusti sunt barbari et nos hoc sumus)*. Procedeul a fost moștenit și în unele l. romanice și extins și la **n.p.** exprimat prin subst. (rom. *Ele sînt sperioase și așa sînteam și noi*; it. *Secondo te, Lucia è bella? — No, non lo è*; fr. *Êtes-vous professeur? — Oui, je le suis*; oc. *Erà pas fol? — O èra*; cat. *Són fills seus? — Tots tres ho són*; sp. *¿María es buena? — Sí, lo es*). Cele mai folosite substitute sînt adv. pronominale (rom. *așa*, it. *così*) sau formele de pron. pers. neutru (it., sp. *lo*, fr. *le*). It. preferă, ca și rom., construcțiile cu **n.p.** subînțeles (it. *È bella? — No, non è*; rom. *Era bolnav? — Era*). În lat., **n.p.** precedă verbul *(bonus est)*; ordinea *est bonus* avea valoare expresivă, care se pierde în l. romanice; **n.p.** era de asemenea postpus cînd se exprima prin subst. cu valoare determinată *(Ego sum illius mater)* sau cînd modul la care se afla verbul copulativ trebuia scos în evidență *(Si esses homo non irata es? — Non sum irata)*. Topica obișnuită (nemarcată) în l. romanice este verb copulativ + **n.p.** (fr. *Il est bon*, sp. *El libro es bueno*). Plasat în fața verbului, **n.p.** este accentuat în frază și scos astfel în relief: rom. *Actuală a devenit și problema valorii acestor texte*, fr. *Verte est la terre*. **N.p.** precedă verbul copulativ cînd se exprimă prin pron. sau adv. inter. (rom. *Cine ești dumneata?, Ce însemnă fericire?, Cum a fost revederea*) sau cînd prop. este exclamativă (rom. *Importante ați mai devenit și voi!*, fr. *Fière est cette forêt!*). **N.p.** lat. se acordă în număr și caz

cu sub. la care se raportă; acordul în număr nu era obligatoriu pentru **n.p.** exprimat prin subst. *(Captivi militum praeda fuerunt)*. Dacă **n.p.** era exprimat prin adj., acordul se făcea în gen, număr și caz *(Horum omnium fortissimi sunt Belgae)*. În l. romanice, **n.p.** se raportează obligatoriu la numele-sub.; raportarea se pune în evidență în general prin acordul **n.p.** cu sub. în gen, număr și caz (pentru **n.p.** exprimat prin subst. sau substitute fără prep.): rom. *Ele sînt nervoase, Surorile lui au devenit profesoare, Ea este a doua*; fr. *Elles étaient innocentes, Ses parents sont médecins*. Regulile acordului **n.p.** cu sub. cunoscute însă și situații particulare, unele comune mai multor l. romanice: cînd sub. se exprimă prin pron. de politețe de pers. 2 sg., acordul **n.p.** se face după înțeles (rom. *Dumneavoastră sînteți frumoasă*; fr. *Vous êtes belle*). Cînd sub. este multiplu și se exprimă prin subst. de genuri diferite, **n.p.** are formă de masc. pl. (lat. *Mihi pater et mater mortui sunt*; rom. *Ion și Ioana sînt fericiți*; fr. *Son père et sa mère sont sains*; sp. *Los chicos y las chicas están buenos*). În unele gramatici nu se face distincția între **n.p.** și elementul predicativ suplimentar, de aceea se consideră că **n.p.** poate să se raporteze și la nume compl. direct (fr. *Je le crois capable, On l'a élu député*; oc. *Lo creson polit*). Interpretarea aceleiași poziții sintactice depinde de statutul acordat verbului regent: copulativ sau predicativ. *C.L.*

numele locului, sufixe pentru ~. Se referă la locul unde se produce, se depozitează, se comercializează, se cultivă un anumit obiect, unde se execută sau se exercită o anumită acțiune sau meserie. Valoarea **n.l.** se interferează adesea cu valoarea colectivă și cu aceea de „recipient". Vezi **colective, nume de instrument, sufixe pentru ~.** În lat. **n.l.** sînt redate prin sufixele: *-arium, -aria (aerarium, aquarium, agraria, casearia), -t(s)orium, -t(s)oria (dormitorium, balneatorium, deuersorium, natatoria), -aculum (auguraculum, cenaculum, tabernaculum)*, toate fiind folosite și pentru nume de instrument, iar primul și pentru derivate colective. L. romanice le păstrează pe toate, cu excepția lui *-aculum*: *-torium*, panromanic: rom. *-tor*, într-o singură formație, moștenită, *-toare* cu pl. *-tori*, foarte productiv, *-itor* împrumutat *(cuptor, adăpătoare, ascunzătoare, închisoare; dormitor, vorbitor)*; it. *-toio, -torio* împrumutat *(abbeveratoio, lavatoio; dormitorio, laboratorio)*; fr. *-oir (abattoir, comptoir, dortoir)*; sp. *-dero (abrevadero, cargadero, naiadero)*; pg. *-douro, -tório (libradoura, lavatório)*; *-arium*, panromanic cu excepția pg.: rom. *-ar (grînar, mînzărar)*; it. *-aio, -aia, -iera* împrumutat *(granaio, carbonaia, salaia; argentiera)*; fr. *-ière (marbrière, sablonnière)*; sp. *-era (carbonera, leonera)*. Din descendenții lat. *-arius* și *-ia* se formează pe teren romanic sufixe compuse cu valoarea **n.l.**: rom. *-ărie*, cu varianta fonetică *-erie (corsetărie, marochinărie, lustragerie, simigerie)*; fr. *-erie (blanchisserie, cristallerie)*; sp. *-ería (moreria)*. Rom. *-erie (imprimerie, parfumerie)* și it. *-eria (libreria, pelliceria)* sînt împrumuturi din fr. Derivatele formate cu descendenții lat. *-aria, -arium, -etum* și cu rom. *-iș, -iște* de la baze nume de plante (de la *-aria, -arium* și de animale) au sens ambiguu: colectiv și l. *L.V.*

numeral. În lat.: card., ord., distributiv, adverbial; se adaugă în l. romanice: multiplicativ, colectiv și fracționar (partitiv). În trecerea de la lat. la l. romanice s-au conservat **n.** card. simple și, pe baza lor, toate **n.** derivate sau compuse au fost restructurate prin adoptarea unor modele noi; multe formații sintetice au fost înlocuite de construcții analitice. *S.R.R.*

nuorez-bittez, grai sd. (d. log.). Sardinia (reg. Nuoro, Bitti din partea centrală a ins.). Cel mai arhaic grai sd. Păstrarea oclusivelor surde intervocalice lat., mai ales *k*, mai puțin *t (coena pura>kenapura)*; în unele graiuri *-k-* și *-f-* se realizează ca o laringală; lat. *r* + iot nu se palatalizează *(fabularius>faulárγu, vulturius>gurtúrγu)*; lat. *l* + + iot>*tts, dz (filius>fittsu)*, cu pronunțarea consoanei cu multă energie; lat. *k, t* + iot>θ *(platea>praθθa)* ca în graiul barbaricin; lat. *kl, pl, fl>kr, pr, fr*; *l, r, s* + consoană păstrate; păstrarea iotului inițial lat. *(iam>iam)*; neutralizarea opoziției dintre *l* și *r* în favoarea lui *r*; în arii izolate, vechi tipuri lexicale lat. *M.S.*

nuragic, vezi paleosard.

O

obiect direct, indirect, vezi **direct, indirect, complement ~.**

obwaldisch, vezi **sursilvan.**

oc, vezi **langue d'oc, occitană.**

occitan meridional (occitan de mijloc, sud-occitan), unul din cele 2 gr. de d. S Franței (aproximativ reg. Languedoc, Provence), Monaco. Numele *occitan de mijloc* impropriu — nu se opune denumirii celuilalt gr., oc. sept., iar Provence are o poziție marginală în domeniul oc. 3 d.: gasc. (sau l. distinctă) (V), lang. (centru) și prov. (E) (care s-ar fi desprins din d. lang. abia după sec. 17); subd. lang. sept. face trecerea spre gr. oc. sept. Caracter neomogen, bipartiția N-S a oc. suprapunîndu-se parțial cu bipartiția E-V: d. prov. — trăsături comune și cu gr. sept., împreună cu care formează complexul supradialectal arv.-medit., iar subd. lang. pir. — mai multe trăsături comune cu gasc. decît restul d. lang., formînd împreună cu aceasta complexul aq.-pir.; restul d. lang. (oc. centrală) — poziție intermediară între cele 2 complexe. Caracter mai conservator decît gr. oc. sept., mai ales d. lang.; d. prov. — mai inovator (în special subd. rhod.), cu excepția subd. nisard. Trăsătura generală principală prin care se opune gr. oc. sept. și subgr. galorom. sept. (majorității d. fr. și frpr.): conservarea lat. *k, g + a*: *cantare, gallina>cantar, galina*. Conservarea lui *a* protonic nevelarizat la *o* cu excepția graiului rouergat al subd. lang. sept.: lat. *castellum>castel|kostèl*, a diftongilor (lat. *patre, fagus, petra>paire, fau, peire*) și triftongilor (lat. *bos, postea>buou, puei*); *s* articulat aproape ca în fr. sau alveolar; conservarea caracterului siflant al lui *s-*, cu excepția subd. lang. sept., în care *> ʃ*, ca în d. lim. din gr. oc. sept.; lat. *-d->z*: *sudar> suzar* (ca și în d. auv. din gr. oc. sept.), *d* în gasc. și în subd. nisard al d. prov. *(sudar)* și cade în d. prov. central; conservarea lui *-l-* primar (<lat. *-l-*) și secundar (<lat. *-ll-*): *pala, bella>pala, bèla*; conservarea în cea mai mare parte a **o.m.** a lui *s* din gr. *sp, st, sk*: *espiar, pasta, escola* (ca și în d. dauph. și subd. auv. de sus din gr. oc. sept.) cu excepția graiurilor subd. lang. sept. în contact cu graiuri oc. sept., în care este aspirat la *h (ehkolo)* sau vocalizat la *i̯ (ei̯kolo)*, ca în gr. oc. sept.; conservarea lui *n* final „instabil" (<lat. *-n-*) în cea mai mare parte a d. prov. și gasc. (ca și în d. dauph. din gr. oc. sept., și căderea lui în d. lang. (ca și în d. lim. și auv. din gr. oc. sept.). *I.V.R.*

occitan septentrional (nord-occitan), unul din cele 2 gr. de d. oc. (complexul arv.-medit.). S Franței (aprox. prov. Limousin, Auvergne, Dauphiné S), NV Italiei (Piemonte). 3 d. (de la V la E): lim., auv. (mai multe trăsături comune, formînd ansamblul arv.-lim.), dauph. (subordonat de unii d. prov. din gr. oc. merid.). O parte din aria de N a **o.s.** (a d. lim. și auv.) face trecerea între oc. și fr. (vezi și **croissant**). Considerat ansamblul cel mai „celtizat" din întreg subgr. oc.-rom. al gr. galorom. (P. Bec): după W. von Wartburg ar fi conservat cele mai multe cuvinte celtice (110—115) de pe întreg terit. Franței. Caracter în general inovator (d. dauph. — ins. arhaizantă). Apropieri de (v.)fr. prin tendința palatalizantă, frecvența consoanelor africate (<lat. *j-, g- + e, i, d- + iot, -kt-*) (vezi și **arverno-mediteraneană**). Trăsătura generală principală prin care se opune gr. oc. merid., alăturîndu-se subgr. galorom. sept. (majorității d. fr. și frpr.): palatalizarea (izolată în întreg subgr. oc.-rom.) lat. *k, g + a* cu rezultatul africat *tʃ, dʒ* (cu evoluții ulterioare diferite în d. lim. prin depalatalizare *>ts, dz* sau transformarea în fricative *s, z*). Velarizarea lui *a* pretonic la *o*: lat. *camminus>*lim. *tsòmi|sòmi;* reducerea diftongilor (ca și în fr.), mai ales în subd. auv. de jos: *paire, aiga, fau, pèira>pere, iga, fo, pira;* căderea lat. *-d-*, ca în fr., cu excepția d. auv., unde *>z*, ca într-o mare parte a gr. oc. merid.: *sudare> suar|suzar;* alterarea frecventă a lui *-l-*, cu rezultate diferite în d. dauph. și subd. auv. de sus: lat. *pala>para|pawa, pava, paga;* alterarea lui *s* din gr. *sp, st, sk* (cu excepția d. dauph. și a subd. auv. de sus, unde se conservă, ca în cea mai mare parte a gr. oc. merid.), care cade în general, ca în fr., este aspirat la *h* în graiul périgourdin al d. lim. sau se vocalizează la *i̯*: *escòla, espiar, pasta> >ékola|ehkola|ei̯kola, épia, pata*. Spre deosebire de cea mai mare parte a complexului arv.-medit., în d. auv. și în graiul marchois al d. lim. se conservă faza *it* din evoluția lat. *-kt-*, ca în subgr. galorom. sept.: *factum>fait, n* final „instabil" (<lat. *-n-*) cade în d. lim. și auv. (ca în d. lang. din gr. oc. merid.), dar se conservă în d. dauph. (ca în cea mai mare parte a d. prov. și în gasc.

din gr. oc. merid.). O mică zonă învecinată cu d. lang. se deosebește de restul complexului arv.-medit (ca și unele graiuri ale subd. nisard al prov.) prin conservarea lui *-l* (< lat. *-l-*) : *salis*>*sal*. Opoziția de apertură la vocalele medii *ɛ*~*e* este aproape defonologizată, **o.s.** conservă caracterul pertinent al opoziției /o/~/a/, valorificată morfologic pentru exprimarea opoziției sg.~pl. la subst. fem. (vezi **limousin**). La pers. 3 pl. a urmașilor verbelor de conj. 1 desinența *-on*, ca în frpr., extinsă după modelul lui *sequunt*, **furunt*. *I.V.R.*

occitană, influență ~. S-a exercitat asupra d. romanice învecinate (în special asupra d. fr. din zonele de contact și a graiurilor cat. vorbite în Franța) și asupra fr. regionale merid. (vezi **franceză**), precum și asupra l. romanice literare occidentale. În timp ce **l.o.** asupra sp., pg., cat. și it. s-a produs în special pe cale cultă și aproape exclusiv în evul mediu, avînd o pondere destul de mică (astfel, după unii autori cca 100 împrumuturi oc. în sp., respectiv pg. — dintre care multe ieșite din uz — față de cca 600 fr. în fiecare din ele) și fiind limitată la anumite domenii, **l.o.** asupra fr. s-a exercitat și pe cale populară și a continuat pînă în epoca modernă, avînd o pondere mult mai mare (după K. Gebhardt cca 2 500 împrumuturi oc. în fr., din care cca 1 600 încă în uz, ceea ce ar situa **l.o.** pe locul al treilea, după cea engl. — dublă — și cea it. și înainte de cea sp., germ., fr. dial., ol., pg. și frpr.), afectind cele mai diferite domenii ale vocabularului și furnizînd un mare număr de cuvinte uzuale. **l.o.** asupra fr. mai slabă și controversată și în domeniul formării cuvintelor, eventual al foneticii și morfosintaxei (mai ales în fr. regională). Unele cuvinte oc. și în lat. medievală *(cupata, seto, spergula)*, eventual apoi de aici în unele l. romanice. Aceiași termeni fiind de multe ori comuni l. romanice occidentale, adesea în forme fonetice apropiate, este uneori greu de făcut distincție între împrumuturi directe din oc. și împrumuturi prin filiera altor l., unele cuvinte oc. fiind duse mai departe de l. romanice în care au pătruns inițial. În special prin filieră fr., unele cuvinte oc. au pătruns, indirect, și în alte l. romanice asupra cărora nu s-a exercitat o **l.o.** directă (rom.) și în unele l. neromanice.

l.o. favorizată de factori politici, social-economici, religioși, culturali (literari), uneori diferiți de la o l. romanică la alta: Catalonia și Navarra sp. unite în evul mediu cu reg. oc. (documente și *fueros** — *de Jaca, Avilés* — în oc. sau cu **l.o.**); alianțe, anexiuni, înrudiri între familii domnitoare; războaie religioase (cruciade multinaționale); adoptarea ritualului religios roman (Spania sec. 11), mănăstiri înființate de ordine călugărești din zona oc., pelerinaje la locurile „sfinte" din diverse țări (însoțite de deplasarea a numeroși negustori, meseriași, artiști ambulanți, cele de la Santiago de Compostela și de crearea unor așezări ale „francilor"); schimburi comerciale, mai ales prin porturile Mediteranei. După începutul decăderii curților senioriale oc. (după „războiul contra albigensilor") în Italia, Spania etc. găsesc protecție numeroși trubaduri oc.; primele gramatici și retorici oc. — destinate unor comanditari străini, adesea cu autori cat., it.; „viețile" trubadurilor *(Vidas)* scrise probabil în Italia; oc. adoptată ca l. literară de prima generație a poeților it., iar în Catalonia și după începerea folosirii cat. în literatură; creațiile „Școlii siciliene", ale altor poeți it., inclusiv ale marilor scriitori ai Renașterii, poezia galaico-pg. atestă **l.o.** atît literară cît și lingvistică; prestigiului liricii trubadurești i se adaugă și circulația altor scrieri oc. (bestiarii). **l.o.** în fr. favorizată și de factori proprii: prestigiul curții papale din Avignon (sec. 14), al facultăților de drept și medicină din Montpellier; participarea soldaților originari din *Midi* la Războiul de 100 de ani, la războaiele religioase din sec. 16, în armatele Revoluției Franceze; „gasconizarea" curții regale sub Henric IV; folosirea mîinii de lucru din *Midi* ca fenomen de masă (din sec. 14 mii de meridionali pe șantierele navale din Rouen; în sec. 16—18 zeci de mii de lucrători din Auvergne stabiliți la Paris; la ridicarea palatului Versailles mii de zidari din Limousin); trierea la Marsilia și Toulon a condamnaților la galere și ocnă (sec. 16—18); ecourile celor două „Renașteri" oc. — sec. 16 (vezi **occitana medie**) și 19 (vezi **Félibrige**), coincizînd cu cele două vîrfuri ale **l.o.** în fr. — și ale mișcării occitaniste actuale; rolul scriitorilor fr. (Rabelais, Daudet); turismul modern în reg. oc. etc. Acestea au favorizat pătrunderea unor cuvinte oc. în sp., pg., cat., it., în special din terminologia poetică (it. *ballata, sonetto*, sp. *balada, rima*, pg. *balada*), domeniul religios (sp. *capellán, fraile, hereje, monge*, pg. *fraire, monge*, cat. *canonge, ermitatge*), al vieții de curte — călăriei (it. *palafreno*, pg. *palafrém*), vînătorii (it. *artiglio, veltro*), relațiilor sociale și vieții afective (it. *ambasciata, donzella, solazzo*, pg. *desdém, salvagem*, cat. *beutat, coratge, desastre, homenatge*, sp. *bello, desastre, desdén, embajada, homenaje, mensaje, salvaje, solaz*), divertismentelor (sp. *bailar, flauta, vihuela*, it, pg., cat. *viola*, it. *ghirlanda*), comerțului (sp. *barrica, laurel*, sp., cat. *gris, banasta*), terminologiei militare (sp. *batalla*, pg. *batalha*, sp., pg., cat. *esgrima*), numelor de păsări (sp. *avestruz, faisán, papagayo, ruiseñor*, pg. *papagaio, roussinol*, cat. *estruç, faisà*), pești (sp. *arenque, bacalao*, pg. *arenque*). În fr., împrumuturile oc. aparțin mai multor domenii (în ordine numerică descrescîndă): marinei *(cabestan, cale, cap, gabarit)*, diverselor meserii *(mandrin)*, numelor de pești *(thon)*, vieții de societate *(cadeau, charade)*, inclusiv muzicii și dansului *(flûte, viole)*, terminologiei culinare *(nougat)*, vieții afective *(brusque)*, viticulturii *(cabernet, cognac, muscat)*, numelor de animale *(abeille, cigale, cigogne, langouste, rossignol, tortue)*, modei *(béret, espadrilles, velours)*, arhitecturii *(lucarne, terrasse)*, geografiei și geologiei *(aven)*, literaturii *(ballade, couplet)*. Dintre occitanismele din fr. care se pot localiza mai exact, cele mai multe provin din gasc., prov. și lang. Printre împrumuturile oc. se numără o serie de cuvinte curente în l. romanice respective (it. *bandiera, gioia, speranza, talento*, sp. *correo*, cat. *balma, banya, coratge, correu*, pg. *bandiera, correio, talante*), mai ales în fr., unde multe împrumuturi oc. au o frecvență ridicată, unele aparținînd chiar fr. fundamentale *(camp, escalier, truc)*. **l.o.** asupra fr. include, pe lîngă împrumuturi, și calcuri semantice *(accoster,*

banquette, payer, travailler) și de structură *(dame-jeanne, garçon de café)*. Prin cuvinte oc. au fost întărite unele sufixe intrate și pe alte căi (din lat., alte l. romanice, dialecte fr.): fr. *-ade (arcade, barricade, boutade, cavalcade)*, *-ou (filou)*, *-ouse (pelouse)*, *-ol*, *-ole (casserole, fiole)* — cuvinte oc. devenind la rîndul lor în fr. baze pentru noi derivate —, it. *-aggio (coraggio)*, *-ore (tristore)*, *-ura (verdura)* și mai ales *-anza (usanza)*, v. sp. *-ança (-anza)*, sp. *-aje*, arag., cat. *-aire*. După unele păreri, **l.o.** s-ar fi exercitat, mai ales în fr., și în domeniul foneticii (contribuind actualmente la neutralizarea opoziției [a] anterior ~ [a] posterior și la răspîndirea altor pronunții merid. în fr. comună, iar în v. sp. întărind poate, alături de influența fr., tendința spre căderea vocalelor finale), eventual și în cel morfosintactic (cond. în *-era* la conj. 1 în l. unor poeți ai Școlii siciliene în it., dezvoltarea unor forme supracompuse în fr.) și ortografic (notarea lui *ʎ* și *ń* în pg. prin *lh* și *nh*). *I.V.R.*

occitană *((langue d')oc*, provensală), l. romanică, gr. galorom. (formînd singură subgr. merid.). S Franței (= *Midi* — 1/3 din terit.: vechile prov. Gascogne, Limousin, Auvergne, Languedoc, Provence, o parte din Dauphiné ș.a.), zone din Monaco, NV Italiei (văile superioare ale Alpilor — Piemonte), NE Spaniei (Val d'Arán). 8 mil. utilizatori în diverse grade (dintre care eventual 1—2 mil. activi însă vîrstnici, în zone rurale, izolate, împrejurări limitate); diglosie generalizată cu l. oficială (pentru majoritatea — fr.). Statut de „l. regională", admisă parțial în învățămînt în Midi din 1951 (practic în mică măsură). D.: limousin, auvergnat, languedocian, provensal, gascon (sau l. distinctă). Numită în decursul timpului și catalană[2]*, gasconă[2]*, *lemosi**, *lenga romana**, *patois du Midi*, fr. (galoromanică) merid.; denumirea *provensală*, încă uzuală — echivocă; termenul *occitan* (vezi **langue d'oc**), folosit încă de la începuturile lingvisticii romanice — preferat actualmente. În clasificarea* l. romanice, **o.** separată uneori de fr. din cauza evoluției divergente a acesteia și a afinităților **o.** cu idiomuri iberorom. (cat.); după mulți poziție intermediară între gr. galorom. și iberorom. („cap de pod", „placă turnantă", „răspîntie a l. romanice"), eventual într-un subgr. occitano-romanic*. Limita mod. cu fr. (din sec. 16) pornește din V de la estuarul Girondei înspre NE (trecînd între Blaye—Bordeaux, Angoulême—Périgueux, Poitiers-Limoges), urmînd apoi direcția V-E (la N de Masivul Central; zonă de tranziție numită *croissant**); în NE învecinată cu frpr. La origini limita cu fr. — mai la N (Loara). Formarea **o.** ca l. distinctă de fr. explicată prin istoria ei: după unii (A. Brun) substrat neolitic diferit, dar lingvistic neprecizat; substrat celtic cu rol mai slab, cu excepția lexicului, și medit. (iberic, ligur) — comun cu idiomuri iberorom.; romanizare mai timpurie (începutul sec. 2 î.e.n.) și mai profundă decît în N, de unde caracterul probabil mai arhaic și mai savant al lat. din S (**o.** formată pe terit. prov. Gallia Narbonensis, Aquitania și V Galliei Cisalpine); superstrat germanic parțial diferit și mai puțin intens: element vizigot (sec. 5) comun și Pen. Iberice, colonizare francă mai slabă; fărîmițarea politică din această perioadă favorizează adîncirea diferențierii N-S și diversificarea internă; imp. carolingian a înglobat și prov. cat. **O.** considerată constituită în sec. 9—10 (cuvinte și fraze **o.** în documente lat.). Fărîmițare medievală, economică, politică, culturală (curți feudale), eclezіastică (dioceze). Prov. **o.** duc mai multe sec. o existență distinctă de cele fr.; cele merid. — comunitate cu NE Pen. Iberice. D. fr. se extind spre S pînă la limita mod.; peste d. **o.** se suprapune treptat fr. literară ca l. oficială ca urmare a extinderii spre S a autorității centrale a regilor Franței. **O.** încă vie ca l. populară *(patois*)* pînă la Revoluția Franceză. Perioadele istoriei **o.**: occitană* veche (sec. 9-10 — mijlocul sec. 14), occitană* medie (pînă la mijlocul sec. 16), **o.** mod. L. în general conservatoare și unitară în vocalism: conservarea lat. *a* și în silabă deschisă, inclusiv în context palatal *(capra, facet>caòra/ʃabra, fatz)*; absența diftongării spontane a lat. *ĕ, ŏ, ē, ī*; *ō, ŭ* în silabă deschisă *(*fĕle, cŏr, uidet, guła>fel, cor, ve, gola)*; diftongare condiționată de *i, u* (lat. *lĕctus, pŏdium>lièit, puòg/puèg)*; palatalizarea lat. *ū>y (murus>mur)*; *u* conservat sporadic în d. auv. și *>œ* în graiuri lang. și prov. învecinate cu cat.; conservarea caracterului oral al vocalelor lat. urmate de consoane nazale implozive primare și secundare/nazalizare nefonologică *(campus, uinum, unus, ponte>camp, vi(n), un, pont)*; conservarea lat. *au*, chiar neaccentuat *(aurum, causa, *ausare>aur, causa, (g)ausar)*; dispariția vocalelor finale lat. cu excepția lui *-a*, care în general *>e*, dar și *a, u, ə* sau *œ*, după grai; sincopa vocalelor lat. protonice și posttonice mediale mai puțin frecventă decît în fr. *(masticare>mastegar)*. Consonantism mai puțin unitar (polimorfism frecvent, uneori evoluții dialectale ulterioare diferite). Leniția oclusivelor surde (conservate în graiul béarnez* al gasc.) și sonore intervocalice lat. la fricative *(ripa, uita, pacare, uidere>riba, vida, pagar, vezer)*; sonorizarea lat. *-s- (ausare>(g)ausar)*; conservarea lat. *kl-, gl-, pl-, bl-, fl- (clave, plorare, flamma>clau, plorar, flama)*; lat. *-kl- >ʎ(oculus>uoilh/uelh)*; lat. *-kt->tʃ* în cea mai mare parte a **o.**, conservat în fața *-it-* în extremul N (vezi și **croissant**), în gasc. și în lang. pir. *(lacte>lach/lait)*; lat. *-ks->-is- (coxa>cuèissa)*; lat. *l* + consoană se vocalizează în gr. consonantice primare și secundare *(altus, calidus>aut, caud)*; lat. *s* + consoană conservat, vocalizat, aspirat sau amuțit, după grai *(testa>tèsta/teʒa/tehta/tēta)*; palatalizarea oclusivelor velare și dentale lat. cu reducerea africatelor la fricative în cazul lui *k-* + *e, i>s, -t-* + iot*>s (caelum, ratione>cèl, rason)*, *g* + *e, i*, iot, *d-* + iot — rezultat africat *dʒ*, fricativ ʒ sau iot, după d.: *gelum, diurnum>gèl, jorn*; lat. *k, g* + *a* conservate în **o.** merid., dar *>tʃ, dʒ* în **o.** sept. *(capra, branca, gallina, plaga>cabra, branca, galina, plaga/tʃabra, brancha, jalina, plaja)*; lat. *l* + iot> ʎ: *filia>filha*; metateza lui iot în contextul *r* + *(area>aira)*; lat. *-s* conservat în d. lang. și gasc. și căzut în general în **o.** sept. și în d. prov.; proteza lui *e-* în cazul lat. *sp-, st-, sk- (spicum, *stela, scala>espic, estela, escala)*. Diasistemul fonologic maximal al **o.** actuale (P. Bec), în același timp un protosistem, coincide în general cu cel al d. lang.;

sistemele celorlalte d. parțial diferite. Sistem vocalic relativ sărac: 7 (8) vocale, numai orale, cu 4 grade de apertură numai la *ɛ∼e* (dar poziție slabă în multe zone); o singură anterioară labială *y* (*œ* — fonem numai într-un grai gasc.); în unele graiuri *ə*; diftongi și triftongi numeroși. Diasistem consonantic maximal bogat: 23 consoane (minimal 14; gasc. diasistem consonantic parțial diferit de la origini), printre care *v* (cu excepția lang., gasc.), *ń*, *ts* (realizat în unele graiuri ca *s*), *tʃ*, *dʒ* (în unele graiuri confundate în *tʃ* sau *ts* ori realizate ca *ʃ*, *ʒ*, mai rar interdental), după unii și *r̄*; *r* apical, asupra căruia cîștigă teren *r* dorsal fr.; 3 semiconsoane: *j*, *ɯ*, *ɥ* (*lièr, oelha, estuit*); cuvinte monosilabice și omofone mai puține decît în fr.; unele fenomene de sandhi (eliziune, *liaison*); accent fonologic; cuvinte paroxitone și oxitone (mai puține), proparoxitone numai în cîteva graiuri învecinate cu it. Păstrarea flexiunii cazuale în v. **o.** (decl. bicazuală), dispărută ulterior; pl. în *-s* în d. lang. (*pòrtas, flors*) și gasc.; opoziția de număr la subst. și adj. și de gen la adj. marcată prin desinențe în proporție mai mare decît în fr.; art. partitiv-dial. (*Voli (de|del) pan*); comparativ cu lat. *plus* sau *magis>pus, mai*; dublarea compl. direct și indirect prin forme neaccentuate ale pron. pers. (*Me cridas a ieu*); pron. pers. nehot. din lat. *homo>òm*; pron. de adresare cu 2 grade (*tu∼vosautres*); sistem pos. cu 2 forme, una accentuată cu valoare de pron. și adj. (*(le) mieu*) și alta neaccentuată, numai cu valoare adjectivală (*mon*); pron. dem. ternar; pron. adverbiale *en, y*<lat. *inde, ubi*; 3 conj. (*parlar, sentir, batre*); 2 desinențe la impf.: conj. 1 <lat. *-abam*, conj. 2 și 3 <lat. vulg. *-eam|-iam*; lat. *-e|isc-›-iss-* intră în componența desinențelor unor verbe în *-ir* (*florissi, florissiá, florisca|flor(e)issa*); pf. s. viu; verbe neregulate, cu alternanțe fonetice; conservarea desinențelor pers. face ca pron. pers. sub. să nu fie obligatoriu (*parti, partes, part*); 2 verbe aux.: *aver* și *esser*; mai multe timpuri supracompuse decît fr.; imp. neg. cu negație + conj. prez. (*(Non) cantes pas*); preferință pentru part. lat. în *-utus* la conj. 3; compl. direct nume de pers. introdus prin prep. *a* cel puțin în anumite condiții sintactice; topică fixă. Mare capacitate derivativă. Conservă unele cuvinte lat. dispărute în fr. (*campana, gallus, piscis*); cuvinte celtice comune cu alte l. romanice, mai ales cu caracter rustic (*bilha, brisar, cervesa, soc*); după W. von Wartburg în **o.** sept. — numărul maxim de cuvinte celtice (110—115) din gr. galorom.; cuvinte atribuite substratului iberic|bascei (*artiga, biscre, estalviar, garrabièr*), lig. (*pena*); cuvinte france mai puține decît în fr. (*blau, gaire, ric*); cuvinte vizigote (*aspa, galar, gasalha, tac(a)*), unele comune cu idiomuri iberorom.; împrumuturi lat. (*acusar, aderença, adorar, fragil, ocular*) de timpuriu, mai ales în **o.** medie; împrumuturi romanice: în special fr., încă din l. trubadurilor* (*jardin, jaune, jòia, palais*), în număr crescînd de la sfîrșitul sec. 16, din sec. 19 furnizează toți termenii referitori la viața mod.; cat. și|sau sp. (*camarada, casco, fanfaron, macho*); it. (*arcada, banca, bofon, bulletin, caprici*). Structura dialectală a **o.** — dublă bipartiție (P. Bec); cele 2 subimpărțiri se suprapun în bună parte: cele 5 (6) d., care corespund în general prov. istorice, sînt grupate pe de o parte în 2 gr. corespunzînd diviziunii N-S a **o.**: occitan* merid. (prov., lang., gasc.) și occitan* sept. (lim., auv., dauph.) — mai apropiat de restul gr. galorom. —, trăsătura principală care le deosebește fiind tratamentul lat. *k, g + a*; pe de altă parte, d. **o.** sînt regrupate în 2 „complexe supradialectale" corespunzînd în linii mari diviziunii E-V a **o.**: arverno-mediteranean* în E, acoperind cea mai mare parte a **o.** (cele 3 d. sept. și d. prov.) și aquitano-pirineic* în V (gasc., subd. lang. pir.) — mai apropiat de idiomuri iberorom. —, trăsătura principală care le diferențiază fiind evoluția lat. *-kt-*; între cele 2 complexe se situează occitana* centrală (cea mai mare parte a d. lang.), care prezintă trăsături comune cu fiecare din ele. D. **o.** s-au constituit de la începuturile istoriei l., cu excepția d. prov., care s-ar fi desprins abia după sec. 16 din d. lang.; diferențiere crescîndă a d. din sec. 14; din sec. 16 — apropiate de forma lor mod. Răspîndirea l. fr. a dus la restrîngerea utilizărilor **o.** și chiar la abandonarea ei în multe zone; d. **o.** — amprentă asupra francezei regionale merid. (vezi și **francitan**). Descrierea d. — bazată pe trăsături din etape mai vechi (mai semnificative). Cele mai vechi texte (literare) **o.**: *Alba** bilingvă, *Boecis** — sec. 10—11; primul act original datat integral în **o.** — 1102. În evul mediu mare l. de civilizație cu iradiere europeană: prin creația trubadurilor* s-a constituit o koine **o.** a poeziei, cu unele trăsături lim.; adoptată și apoi imitată de poeți din zonele învecinate ale Romaniei; și o variantă **o.** comună administrativă — folosită în documente chiar în afara prov. **o.** Decadență treptată a literaturii **o.** o dată cu decăderea curților feudale începînd din sec. 13. Din a doua jumătate a sec. 14 **o.** înlocuită treptat cu fr., fapt consfințit prin Ordonanța de la Villiers-Cotterêts (1539); în unele zone **o.** a rezistat mai mult. După decăderea l. scrise **o.** redusă la rolul de l. de comunicare orală și a creației literare dial. După o trecătoare „renaștere" literară (în special prin poeții Bellaud de la Bellaudière, Auger Galhard, Pey de Garros) în sec. 16, abia la mijlocul sec. 19 încercare de creare a unei norme literare unitare bazate pe d. prov. inițiată de mișcarea *Félibrige** condusă de poetul Frédéric Mistral (premiul Nobel pentru literatură 1904; autor și al unui „tezaur" lexical al **o.**); adepți pînă astăzi (vezi **mistralism**); „reforma lingvistică occitană"* — încercare de a răspîndi o normă literară mod. bazată pe d. lang. (mai puțin divergent) și de a extinde normarea și la celelalte d. **o.**; viața culturală de expresie **o.** actuală — dinamică; eforturi ale intelectualilor **o.** de a reînvia conștiința lingvistică a vorb. Alfabet lat.; ortografie diferită în timp; v. **o.** — principii relativ unitare și spontan fonologice; ulterior varietate de notații locale sau individuale, tributare adesea modelului fr.; actualmente 2 sisteme principale: cel de tradiție mistraliană — reflectînd fonetismul particular al subd. rhod. — și „grafia normalizată **o.**" promovată de Institutul de Studii Occitane. Aceasta reflectă diasistemul fonologic **o.**, acoperind diversele realizări locale în virtutea caracterului ei parțial etimo-

logic: *ch* /tʃ/, *lh* /ʎ/, *nh* /ṅ/; *qu, gu* /k/, /g/; *rr* /r̄/, *ss* /s/; *tj* + *a, o, u, tg* + *e, i* /dʒ/; *k, x* /ts/ numai în cuvinte străine; absența lui *h* în afara combinațiilor amintite, cu excepția gasc.; semne diacritice: sedilă (*ç* /s/); 2 accente: ascuțit și grav (notează caracterul închis, respectiv deschis al vocalei și locul accentului tonic cînd nu corespunde regulilor, diferențiază unele omonime; *ó* /u/); tremă (semnalează hiatul). *I.V.R.*

occitană centrală (languedociană de referință, occitană de mijloc), varietate a l. oc. coincizînd cu nucleul d. lang. (cu excepția subd. pir. al acestuia, care prezintă și o serie de evoluții comune cu gasc., împreună cu care alcătuiește complexul aq.-pir.), care ocupă o poziție intermediară între cele 2 complexe supradialectale în care se grupează d. oc. (arv.-medit. și aq.-pir.), prezentînd serii de trăsături comune cu fiecare dintre acestea. Caracter mai conservator (și prin aceasta mai apropiat de v. oc. literară a trubadurilor) și mai accesibil vorb. diverselor d. oc. (favorizat și de poziția sa geografică centrală) decît celelalte varietăți oc. Datorită acestui fapt a fost luată de „reforma lingvistică occitană"* ca bază pentru crearea unei noi norme literare a oc. mod. atît în plan fonetic (reflectat și în sistemul ortografic) cît și pe plan morfosintactic, în opoziție cu l. literară bazată pe d. prov. Aceasta, promovată din a doua jumătate a sec. 19 de *Félibrige** și susținută și astăzi de către adepții mistralismului*, pierde actualmente teren în favoarea l. literare bazate pe **o.c.** din cauza caracterului mai greu accesibil al prov. pentru vorb. celorlalte d.oc. (numeroase inovații particulare, care îl îndepărtează în același timp de tradiția trubadurească). *I.V.R.*

occitană medie, perioada medie din istoria l. oc. — mijlocul sec. 14 — mijlocul sec. 16. Pînă în sec. 15 oc. își păstrează în general caracterul „clasic", fiind folosită în continuare nu numai ca l. unică în comunicarea orală, ci și în scris în toate împrejurările vieții private și publice, precum și în opere literare (este drept minore) și în lucrări științifice, istorice, didactice, creații folclorice etc. În această perioadă și în cea imediat următoare sînt anexate definitiv Franței prov. oc. Provence (1481), Marche (1527), Dauphiné (1560), Navarre (1589), Auvergne (1606), Limousin (1607) ș.a. (vezi și **gascon**). Extinderea autorității centrale a regilor Franței asupra *Midi*-ului dura însă mai de mult, ducînd treptat, începînd cu N Occitaniei, la folosirea paralelă și apoi la substituirea fr. în locul oc. ca l. a actelor administrativ-juridice (în Marche, Basse-Auvergne ș.a. începînd din a doua jumătate a sec. 14, în N reg. Limousin la începutul sec. 16). Deși oc. administrativă rezistă ofensivei fr. pînă la sfîrșitul sec. 15—începutul sec. 16, încă din sec. 15 apar galicisme în grafie și chiar în structură. Înlocuirea oc. (și lat.) de către fr. ca l. oficială este consfințită în 1539 prin Ordonanța de la Villers-Cotterêts (vezi **franceza medie**). Către 1630 și văile valdense vor abandona utilizarea oficială a oc. În schimb bearn. se menține ca l. scrisă și în sec. 18, ieșind din uzul oficial abia după Revoluția Franceză. După 1515, la concursurile de poezie ale Colegiului de retorică din Toulouse (urmașul vechiului *Consistori del Gai Saber* din sec. 14) nu mai este admisă decît fr.; din sec. 16 — primii scriitori oc. de l. fr. (Cl. Marot, M. de Montaigne). Totuși decăderea l. scrise este întreruptă de un moment de reviriment: prima renaștere literară oc. (sec. 16 — mai ales prin poeții Pey de Garros (Gasconia), Lois de la Belaudiero (Provence), Auger Galhard (Languedoc), în legătură cu mișcarea Pleiadei fr. pentru „apărarea și ilustrarea" l. vernaculare. În perioada **o.m.** se desăvîrșesc importante inovații lingvistice anterioare: din sec. 16 în cea mai mare parte a oc. (cu excepția gasc.) amuțirea consoanelor finale, inclusiv a lui *-s* cu rol morfologic; dispariția definitivă a decl. bicazuale — unul din marile fenomene care marchează trecerea de la v. oc. la **o.m.**; înlocuirea formelor etimologice ale unor adj. fem. *(grans, fortz)* cu forme analogice *(granda, forta)*; formele asilabice enclitice ale pron. pers. conjuncte sînt înlocuite (cu excepția gasc. și cat.) cu formele lungi; formele verbale de ind. prez. cu desinența zero primesc desinența *-i* în gasc. și subd. lang. pir., *-e* în restul domeniului oc., *-o* numai în d. dauph., ca și în cat. literară; formele tari de pf.s. sînt înlocuite cu forme analogice cu infixele *-g- (aguèt, volguèt)* sau *-sk- (fasquèt)*, care se extind adesea și la conj. prez. și impf.; extinderea formelor alungite cu *-r-* de la pers. 3 pl. a verbelor în *-ar* la toată paradigma pf.s. cu excepția pers. 3 sg. *(cantèri, cantères, cantèrem, canterètz* după *cantèron*, dar *cantèt)*, poate și prin analogie cu cond. în *-èra* (gasc. conservă desinențele medievale). Sec. 16—7 — influență livrească a fr. asupra d. lang., prov., gasc. (folosirea pron. pers. sub. fără valoare emfatică sau discriminatorie, împrumuturi lexicale — adevărată invazie de cuvinte fr. începînd din sec. 15, dintre care unele s-au încetățenit în oc.: *boitòs, frapar, marchandisa, medecin, tombar, tuar*). Influențe savante și în grafie (*ph* pentru *f* etc.). La rîndul său, oc. furnizează în această perioadă numeroase împrumuturi fr. — influența oc. asupra fr. atingînd în sec. 16 unul din momentele sale de virf. *I.V.R.*

occitană veche (veche provensală), perioada veche a istoriei l. oc., de la începuturi (sec. 8—10) pînă la mijlocul sec. 14. Cunoscută prin numeroase texte literare și nonliterare — *scripta* oc. constituită de la mijlocul sec. 11, de cînd datează primele texte administrative. În perioada **o.v.** provinciile oc. duc o existență autonomă față de jumătatea de N a Franței; teritoriul stăpînit de contele de Poitiers Guilhem IX era în sec. 12 mai mare decît domeniul regilor Franței. Limita oc.—fr. — mai la N decît în epoca modernă (după unii la origine pe Loara); în sec. 11—12 zona de S a actualelor d. fr. din SV avea caracter net oc. (vezi **poitevin, croissant**). Comunitate politică și culturală între ținuturile din S domeniului oc. și reg. iberice învecinate (comunitate oc.-cat. pînă în sec. 13; Navarra fr. și sp. unite, cu intermitențe, pînă în 1512). În această perioadă, oc. — singura l. de comunicare orală, folosită parțial și de biserică, singura l. administrativă și juridică scrisă (la început alături de lat.) și singura l. de cultură a provinciilor oc. L. vorbită — diferențiere dialectală probabil din cele mai vechi faze

(cu excepţia d. prov., individualizat mai tîrziu); gasc. considerată încă din perioada **o.v.** distinctă de restul oc. L. administrativă — unitară pînă în sec. 12—13 (documentele gasc. bearn. prezintă însă o individualitate mai marcată); iradiere şi în afara domeniului oc. (numeroase documente şi *fueros** din Navarra şi Asturii în oc. sau în arag. medievală puternic influenţată de oc.); diferenţiere din ce în ce mai mare mai ales din sec. **14**. În tot evul mediu, oc. — l. a dreptului, ştiinţei, literaturii (la început scrieri bilingve lat.-oc.) religioase, istorice, didactice, a poeziei epice şi narative, teatrului etc., dar mai ales a poeziei lirice a **trubadurilor***. Textele **o.v.** — grafie preponderent fonologică pînă în sec. 15; ms., chiar copiate de acelaşi scrib, prezintă însă forme oscilante, grafia rămînînd în general în urma evoluţiei limbii. În toată perioada medievală sistemul fonologic al oc. considerate „clasice" — probabil asemănător cu al v.fr. (şi cu diasistemul stabilit pentru oc. mod. de P. Bec, vezi **occitană**; gasc. — diasistem parţial diferit încă de la origini). Palatalizarea lat. *k-, g-* + *a* (tendinţă care ar data cel puţin din sec. 6) atestată din cele mai vechi texte literare şi administrative; palatalizarea lat. *ŭ*, atribuită de unii sec. 8, ar putea fi mai tîrzie în oc. decît în fr., datînd poate din sec. 11 (după unele păreri n-ar fi fost realizată în oc. în perioada medievală); în cele mai vechi texte (*Boecis** etc.), lat. *-d-* etimologic este notat; el ar fi căzut în sec. **12** în gr. oc. sept., determinînd în d. lim. apariţia unui *v* epentetic; din sec. 13 datează probabil pierderea elementului oclusiv al africatelor provenite din lat. *k, g* + *e, i* la iniţială absolută şi de silabă, care devin fricative surde sau sonore *(mercede>merces>mercé, ratione>razon)*; **o.v.** conservă lat. *-a* neaccentuat, care se închide însă la [o] aproape în întreaga arie oc. probabil din sec. 14 (*pòrta*>[pòrto]); opoziţia de apertură, iniţial pertinentă şi în seria posterioară, dispare din această serie, deoarece în toată aria oc. *o* închis romanic> [u] poate din sec. 13 (*flór*>[flur]), fenomen probabil generalizat în sec. 14; conservarea terminaţiei *-ia*; tendinţa căderii consoanelor finale, inclusiv a lui *-s* cu rol morfologic; ca urmare, încă din textele sec. 12 apar unele greşeli în folosirea decl. bicazuale (dispărută probabil din l. vorbită în sec. 13, dar răspîndită încă în texte, şi din care în sec. 14 se păstrează doar urme). **O.v.** conservă încă exprimarea partitivului prin subst. nearticulat fără prep., formele etimologice ale unor adj. fem. *(grans, fortz)*, forme asilabice enclitice ale pron. pers. conjuncte, formele verbale cu desinenţa zero la ind. prez. (pers. 1 sg. *cant*), formele tari de ind. pf. s. *(ac, volc, fetz)*, vechea paradigmă la pf. s. slabe (*cantei* etc.). Relatinizarea **o.v.** — vocabular ştiinţific (gramatică, retorică, drept, medicină, teologie) şi administrativ aproape în întregime lat. savant.

Puterea centrală a regilor Franţei începînd să se extindă şi asupra *Midi*-ului (Languedocul intră sub autoritatea lor directă după cruciada contra sectei albigensilor (1209—1229), fiind urmat în sec. 14 de Angoumois şi Dauphiné), duce şi la extinderea, mai ales din sec. 14, a fr. în domeniul administrativ (oc. începe să se amestece în acte cu fr.). Decăderea curţilor feudale oc. după aceeaşi cruciadă atrage şi începutul decadenţei literaturii oc.; încercări de restaurare lingvistică şi literară prin fondarea în 1323 la Toulouse a asociaţiei *Consistori del Gai Saber*, care îşi propune să organizeze concursuri poetice numite „jocuri florale". Influenţă fr. încă din l. trubadurilor *(chin|chen, jardin, pais, palais* faţă de oc. *can, gardin, paes, palatz)*; din sec. 14 *dangièr, merchan|marchan* (faţă de *mercan*).

Datorită caracterului unitar al **o.v.** şi absenţei în schimb a unei forme standard a oc. mod., **o.v.** este adesea utilizată ca reprezentantă a l. oc. în diferite comparaţii cu celelalte l. romanice, în care acestea figurează prin forma lor standard actuală. *I.V.R.*

occitano-romanic, subgr. ~. Subgr. de l. romanice, gr. galorom. în sens larg (L. Alibert, P. Bec). Include, pe lîngă componentele subgr. galorom. merid. (oc., gasc.), şi l. cat. Absenţa diftongării spontane a lat. *ĕ, ŏ* (*pĕde*>oc. *pè*, cat. *peu*; *cŏr*>oc., cat. *cor*) şi diftongare condiţionată de *i̯*, în oc. şi de *u̯* (*lĕctus*>oc. *lièit*, cat. mod. *llit*; *pŏdium*>oc. *puòg|puèg*, cat. *puig*); vocalizarea lui *d* din gr. romanic *-d'r-* (lat. *radere*>oc. *raire*, v. cat. *reyre*); pf. lat. în *-uĭ* îi corespunde pf. s. cu infixul *-g-* (lat. *uoluĭ* — oc. *vòlc, volgut*, v. cat. *volc*, mod. *volgui*). Dintre trăsăturile gr. galorom., prezintă în special caracteristici conservatoare. Face legătura între acesta şi gr. iberorom., prezentînd şi unele trăsături ale acestuia: conservarea lat. *k-, g-* + *a* (cu excepţia gr. de d. oc. sept.): *cantare*>oc., cat. *cantar, gallina*>oc. *galina*, cat. *gallina*; art. hot. şi cu valoare de pron. dem. (oc. *lo que parla*, cat. *el que parla*); imp. negativ cu formă de conj. (oc. *(non) escrigas pas*, cat. *no escriguis*); conservă tipuri lexicale lat. nepăstrate în fr. *(campana, hortus, latrare, lignum, perna)*; anumite cuvinte prelat.: oc. *bruèissa*, cat. *bruxa* (vezi şi **pirinele**), ar.: oc. *alcavòt, alquitran, canha*, cat. *alcavot, (al)quitrá, sínia (sénia)*. *I.V.R.*

ogliastriu, grai sd. (d. camp.). Sardinia (reg. Ogliastra). Împreună cu graiul barbaricin formează o zonă de tranziţie între d. log. şi camp. Palatalizarea consoanelor velare intervocalice duce la africate prepalatale (lat. *cruce>krudʒi*) faţă de fricativa ʃ din camp.; lat. *k, t* + iot>*ss (plattea>prassa, vitium>vissiu)*; lat. *l* + iot> λ sau *ldʒ (muliere>muʎeri, muldʒeri)*; lat. *-n->nn (manus>mánnu, ipsa nura>sa nnúra)*; *nd>nn (quando>kannu)* ca în graiul barbaricin. *M.S.*

oiconime (nume de localităţi). Au apărut mai tîrziu şi s-au schimbat mai uşor decît hidronimele şi oronimele, dar sînt atestate mai frecvent decît acestea în perioadele vechi. Cele mai importante straturi de **o.** din Romania sînt: preindo-europene (în cadrul acestuia se particularizează **o.** basce, ligure, etrusce), prelat. i.-e., lat., creaţii interne romanice, împrumuturi. **O.** preindo-europene, puţin numeroase, dar extinse pe spaţii largi, au la bază radicale reconstruite prin metoda comparativ-istorică: *hal-* (it. *Calanca, Calabra, Calbana*, fr. *Chelles, Chalou, Caussals*, sp. *Calanda, Calamendi*), *har-* (fr. *Carry, Cheiron, Charenton, Carcassonne*

oc. *Carnoules, Caronte*, sp. *Cardona, Cortona*). **O.** basce includ formații de tipul *iri-berri* „orașul nou" (sp. *Collioure*, cat. *Elna, Elvira*), *echebérri* „casă nouă" (sp. *Chavari, Jabier*). **O.** ligure — nume formate cu sufixele *-ascu, -oscu, -uscu* (it. *Venasca, Vinelasca*, fr. *Artignosc, Branoux, Gréasque, Manosque*, sp. *Beasque, Benasque*), *-inc* (fr. *Arlanc, Nonenque*), precum și o serie de **o.** majore (fr. *Briançon, Toulon, Toulouse*). **O.** etrusce — numele unor centre urbane majore it. *(Cesena, Chianti, Modena, Ravenna, Rimini, Sarsina)*. Dintre **o.** prelat. i.-e. cele mai importante sînt cele grec., celtice și traco-dacice. **O.** gr. denumesc foste colonii de pe coastele maritime *(Monoikos*: it. *Monaco ; Antipolis*: fr. *Antibes ; Massalia*: fr. *Marseille ; Nikaia*: fr. *Nice ; Emporion*: sp. *Ampurias ; Rhodos*: sp. *Rosas)*. **O.** celtice, frecvente în Romania occidentală, au la bază apelative (*-bona* „așezare": it. *Bologna*, fr. *Serbonne, Lillebonne ; -briga* „castel întărit": fr. *Deneuvre, Vendeuvre*, sp. *Alboniga, Munebrega, Segorbe ; -dunum*: it. *Comenduno, Linduno*, fr. *Lyon, Médan, Verdun*, cat. *Besalú, Salardú*, sp. *Gordún, Secorún)*, sufixe *(-acus*: it. *Martignago, Ponzago*, fr. *Orly, Sevigny*, oc. *Blanzac*, cat. *Juliach, Llorach*, sp. *Buitrago, Cornago)*, numele unor populații (fr. *Amiens, Bordeaux, Chartres, Nantes, Paris, Reims, Troyes, Tours)*. **O.** traco-dacice, cuprinzînd formanți specifici *(dava*: *Buridava, Pelendava, Sucidava ; sara*: *Germisara)*, au dispărut o dată cu orașele denumite, ca urmare a decăderii civilizației urbane, eventualele **o.** supraviețuitoare fiind greu de descoperit (cf. rom. *Turda*<**Turidava*) din cauza lipsei unor atestări vechi. În S Dunării, unde prezența mai îndelungată a armatelor și administrației romane a putut să dea un caracter mai stabil așezărilor băștinașe întărite de romani, unele localități continuă top. tracice (bg. *Dirstor*< *Durostorum ;* bg. *Plovdiv*< *Pulpudeva ;* bg. *Sredeț*< *Serdica*). Urmele substraturilor osco-umbric (it. *Osca*), punic (it. *Cagliari*, cat. *Mahón*, sp. *Cádiz, Cartagena, Málaga*), mesapic (it. *Brindisi, Taranto*), venet (it. *Abano, Asolo, Padova*) sînt încă în discuție. **O.** lat. cele mai frecvente sînt formate de la numele proprietarilor de domenii, cu sufixele: *-(i)anum* (it. *Barbiano, Durazzano, Modigliano ;* fr. *Aubignan, Marignane, Orléans ;* cat. *Albaná, Cassá ;* sp. *Coscullano, Frontiñán)*, *-anicus* (it. *Cassanigo, Paglianigo ;* fr. *Bonillargues, Molinges)*, *-inus* (it. *Bovino, Sestino ;* fr. *Bowines, Estrablin ;* sp. *Barbacena, Callén)*, *-one* (it. *Montone ;* fr. *Avignon, Cavaillon, Dijon*), *-entia* (sp. *Placencia, Valencia*). În sp. și pg. se păstrează **o.** formate de la apelativele *specula* „turn de apărare" (sp. *Espeja, Espiella)*, *miraculum* „turn de veghe" (sp. *Miralles*, pg. *Miralhos*), *castellum* (o întreagă prov. poartă denumirea *Castilla*), amintind de perioada luptelor cu ar. **O.** lat. se păstrează și în Romania pierdută: germ. *Koblenz* (<lat. *Confluentia*), *Köln* (<*Colonia*), *Passau* (<*Castra Batava*), *Trier*(<*(Augusta) Treverorum*), engl. *Lincoln*(<*Lindum Coloniae*), *London* (<*Londinium*), toate **o.** engl. compuse cu *-chester, caster* (<lat. *castra*) *(Dorchester, Glouchester, Lancaster, Manchester)*, scr. *Kopar* (<lat. *Capris*), *Lavdara* (<lat. *lapidaria*), *Pag* (<lat. *pagus*), *Trcela* (<lat. *turricella*). **O.** formate în l. romanice reprezintă majoritatea **o.** romanice. Sînt foarte diverse tipologic. Cele mai numeroase sînt cele provenite din apelative specifice *(castrum*: it. *Castronovo, Castruzzo*, fr. *Châtre, Chestres*, sp. *Castrillo, Castrofuerte ; forum*: it. *Forlio, Forlimpopoli*, fr. *Fréjus, Feurs ; vicus*: it. *Vico, Vicolo, Vicano*, fr. *Vicq, Vien, Blévi)* ori din antrop. cu sau fără sufix (rom. *Brăila, București, Galați ;* it. *Antignano, Avigliana ;* fr. *Les Allards, La Barbinière, Grimaud ;* sp. *Berango, Dón Diego, Gonzalo, Mouriz ;* pg. *Castelões, Martim*) și cele formate, prin diminutivare, de la alte **o.** (rom. *Cernica, Ciochina, Craiovița ;* it. *Firenzuola, Longastrino, Tolisello, Vobietta ;* fr. *Avignonet, Beaumontel, Boviolles ;* sp. *Barcelonetă, Heronchel, Montiel, Muriel*). Multe **o.** sp. și pg. sînt formate în perioada *Reconquistei* de la numele localităților de proveniență ale locuitorilor care au populat zonele recucerite (sp. *Cordobilla, Madridanos, Malaguilla*, pg. *Coimbrões*). Numeroase sînt și **o.** de origine religioasă, numite și hagiotoponime. Cele mai importante influențe externe în **o.** romanică sînt cele germanice, ar., sl., magh., cumane și pecenege. **O.** germanice sînt răspîndite în Romania occidentală. Sînt formate din antrop. cu sufixele *-iacus, -iniacus, -ing* (fr. *Autry, Landrecies, Racrange, Randans*) sau însoțind apelative romanice (fr. *Aboncourt, Martinville ;* sp. *Casandulfe, Castrogeriz, Villaraguntе)*, precum și din apelative *(budh* „locuință temporară": fr. *Daubeuf, Quillebeuf ; fară* „familie": it. *Fara*, fr. *La Fère, Fèrebrianges ; skulka* „turn": sp. *Esculca*, *thun* „fermă": fr. *Allington, Oddington)*. În rom. există cîteva **o.** datorate influenței graiurilor săsești *(Agnita, Ghimbav, Lancrăm)* sau șvăbești *(Bethausen, Lenauheim, Liebling)*. **O.** ar. există în sp. și pg. Provin din apelative *(alcalá* „castel": sp. *Alcalá, Calatayud, Calatrava ; rahal* „fermă": sp. *Ráfales, Rafelcofer)* sau din antrop. ar. (sp. *Benicasin, Biniamar*, pg. *Benafatima, Benafessim)*. Amintirea *Reconquistei* se păstrează în **o.** sp. care provin din apelative ar. avînd semnificația de „turn de pază și apărare" *(atalaya*: *Atalaya; burdz*: *Albajo, Bujalance ; manâra*: *Almería, Almiar)*. **O.** sl. apar în rom. și ret. Cele mai frecvente **o.** sl. din rom. au la bază derivate cu sufixe specifice *(Craiova, Lipova, Sadova, Snagov, Virciorova, Bucovăț, Climăuți, Dranovăț, Răduți, Leamna, Putna, Zlatna)*. În ret. apar unele **o.** formate de la apelative slov. (*gorița* „munte mic": *Gorizia ; gradisce* „fortăreață": *Gradisca*). **O.** magh. din rom. conțin mai ales sufixul *-d* (*Arad, Chioșd, Oradea*) și pseudosufixul *-oara*<magh. *vár* „oraș" *(Feldioara, Sighișoara, Timișoara)*. **O.** cumane și pecenege sînt puțin numeroase și nesigure. Este vorba de cîteva **o.** rom. care se presupune a avea la bază **etnonime** *(Comana, Peceneaga)*. **O.** sînt uneori schimbate prin intervenția administrației. Noile **o.** sînt date, de regulă, după numele unor personalități (it. *Alessandria* provine de la numele unui papă; cat. *Barcelona* — de la numele lui Hamilcar Barcas; fr. *Basel* — de la „basileul" Valentinian). Procedeul a fost foarte mult practicat în Romania nouă (fr. *Brazzaville, Elisabetville, Léopoldville*, sp. *Bolívar, Sucre*). *I.T.*

olandeză (flamandă), **influență ~.** S-a exercitat în mod diferit asupra l. romanice în funcție de contacte lingvistice prilejuite de factori diverși care au acționat în cazul mai multor l. (relații comerciale) sau numai în cazul uneia dintre ele (pentru sp.: stăpînirea Țărilor de Jos și a Flandrei de către sp.; pentru fr.: vecinătate teritorială între flam. și fr. (d. valon și pic.) fie în Belgia, fie în Franța — flam. este vorbită pe terit. Franței, dep. Nord de cca 300 000 vorb.; flam. și fr. sînt l. oficiale în Belgia). Mai puternică în fr.: termeni de marină *(accore, bâbord, cambuse, étai, fret, tringle)*, din industria textilă *(stopper)*, culinari *(brandevin, cabillaud, caquer)*, construcții, arhitectură, locuință *(digue, lambrequin)*, diverși *(cabaret, happer, kermesse, vacarme)*; unii dintre ei au pătruns prin d. pic. și valon. Influență lexicală mai puternică în fr. belgiană, în d. pic. și valon. În celelalte l. romanice mai ales prin intermediul fr., puține împrumuturi directe: sp. *becabunga, boya, caramesia, escaparate, espeque*. Influență puternică asupra papiamentu, creolă sp. din Antilele olandeze. *S.R.R.*

olimpiot (olimpovalah), grai rom. (d. arom., gr. sudic), desprins din graiul pindean. Grecia (cîteva sate din zona muntelui Olimp; centru mai important Vlaholivadi). 7 vocale în poziție accentuată (opoziția fonologică */ə/ ~ /i/*). Absența lui [ʃ] > s: *sapte, esii*. Evoluția [ɔ] > [l] (*fumgale* „familie, copii"), uneori și [ń] > [n] (*an* „ani", *dunim* „dormim"). *M.A.*

Olivenza, graiul din ~, grai pg. (d. pg. merid., subd. alentejano), Spania (SV de Badajoz, localitatea Olivenza și satele din jur: Villareal, Santo Domingo, San Juan, San Benito — unde predomină pg., Táliga, Cheles — unde predomină sp.). Olivenza a aparținut Portugaliei pînă în 1657 și între 1668 și 1801. Urmat de o consoană palatală, *e* închis>*i*, ca în subd. alentejano *(ténho, vêjo)*; *yeismo (fiyo, móyo)*; puternică influență sp. în lexic. *C.L.*

oltean, grai (complex de graiuri) rom. (d. drom.). S R. S. România (prov. Oltenia: jud. Dolj, Gorj, Mehedinți, Vîlcea, parțial Olt) și NV R. P. Bulgaria — NE R.S.F. Iugoslavia (valea Timocului). Subordonat în general subd. muntean, este considerat uneori unitate aparte, chiar cu statut de subd. În special prin aria de NV face trecerea între subd. muntean și cel bănățean. Diftongii *aị, ăị, eị, oị, uị* creați prin anticiparea caracterului palatal al lui *ḱ, ǵ*: *straịḱină, răịḱită, ureịḱe, oịḱ, pădureịḱe*; epenteza și proteza lui *i*: *hirean, ișcoală*. În unele arii, [ts], [s], [z] și [r] dure, după care *i*>*î (zîce), e*>*ă (țălină), ea*>*a (măsa)*; pron. dem. fem. și n. pl. *ăștea*; pf.s. folosit curent pentru acțiuni trecute foarte recente (24 de ore); m.m.c. pf. 2 sg. cu *-(se)i*: *cîntasei*; sistem dem. ternar la adv. pron. *(a)ici — aci(a) — acolo*, în unele arii și la pron. *ăsta — ala — ăla*; frecvența sufixului *-ete (copilete, hîrlete, mușchete)*. Cuvinte și sensuri specifice: *cotoi* „picior de pasăre (găit)", *drugă* „știulete", *a străfiga* „a strănuta", *tron* „sicriu". În ansamblu, mai conservator decît (restul) subd. muntean: vocale neaccentuate nealterate *(soră, fetele)*, formele verbale fără generalizarea omonimiei 3 sg. = 3 pl. *(merge ~ merg)* și fără extinderea lui *-ră* în afara pf.s. și a m.m. c.pf. *(ați cîntat)*, forma arhaică de imp. neg. 2 pl. *(nu cîntareți)*, arhaisme lexicale (*arm* „șold", *imos* „noroios, murdar", *țest* „cuptor mobil, primitiv"). Unele particularități reprezintă însă inovații (de ex., pron. dem. fem. pl. *ăștea*, sufixul *-ete*) sau extinderea unor inovații de tip muntenesc (diftongii creați prin anticiparea caracterului palatal al consoanei următoare după modelul lui *iị* din *cîine, mîine, pîine*). Cea mai importantă trăsătură comună cu (restul) subd. muntean este rostirea nealterată a africatelor [tʃ], [dʒ]. Cele mai vechi texte cu particularități de grai o. sînt cîteva documente din sec. 16, apoi cronograful lui Moxa (ms. 1620), *Pravila* de la Govora (1640) și lexiconul slavo-român al lui Mardarie Cozianul (ms. 1649). *M.A.*

onomatopee, vezi **interjecție.**

optativ, vezi **condițional.**

ordinal, numeral ~. În lat. format prin derivare de la num. card.; pentru **n.o.** de rang inferior, teme diferite sau formații care și-au pierdut parțial motivația: *primus, secundus, tertius, quaternus*. În lat. vulg. cîteva variante: *primarius, tertiarius, *antaneus*. **N.o.** de la 1 la 10 se conservă aproape exclusiv în l. romanice occidentale, susținute și de influența lat. ulterioară (it., v.fr., sp., pg.): *primus*>it. *primo* (rom. *prim(ul)* — împrumut din lat.); *primarius*>rom. *primar* (învechit; păstrat în construcții fixe), fr. *premier*, oc. *primier*, cat. *primer; secundus*>it. *secondo*, fr. *second*, oc. *segond*, cat. *segon*, sp., pg. *segundo; tertius*>it. *terzo*, v.fr. *tiers*, oc., cat. *terç; tertiarius*>cat. *tercer*, sp. *tercero*, pg. *terceiro*; numai în rom. **antaneus*>*întîi*. Formații noi pe baza num. card.: în rom., prin dubla articulare a acestora cu art. pos. și cu art. hot. enclitic + particula *-a* (deictică sau apărută prin fonetică sintactică) — *al doilea, a doua* (după același model și pron. inter. *al cîtelea*); cu sufixul lat. *-esimus*, folosit pe lîngă nume card. exprimînd zeci *(uicesimus)*>it. *-esimo* (de la 11: *undicesimo* care coexistă cu *decimo primo* sau *undecimo, ventesimo*), sp., pg. *-ésimo* (pentru numele zecilor și sutelor: *vigésimo*), probabil fr. *-ième* (de la 2 în sus: *deuxième, vingtième*); în sd. prin articularea num. card. cu art. hot. proclitic urmat de prep. *de*; în ret. se continuă sufixul *-auus*, creat prin falsă analiză din *octo|octauus*, în *-evel, avel*; în d. it. sept., oc., cat., sufixul lat. *-eni*, care forma num. distributive, își asumă funcția de formativ al **n.o.** Folosite mai ales ca adj., **n.o.** din l. romanice occidentale primesc art. hot. atunci cînd devin subst. Forme ale **n.o.** lat. se continuă în l. romanice ca subst. sau adj. cu sens modificat: *quadragesima*>rom. *păresimi*, it. *quaresma*, fr. *carême*, oc. *caresma*, cat. *coresma*, sp. *cuaresma*, pg. *quaresma* sau în compuse: *prima *uera*>rom. *primăvară*, it., oc., cat., sp., pg. *primavera; primum tempus*>fr. *printemps; annus tertius*>rom. *anțărț*. *S.R.R.*

orléanais, d.fr. de Centru. Franța (prov. Orléanais — dep. Loiret, Loir-et-Cher, Eure-et-Loir). Împreună cu d. francian*, berrichon și tourangeau formează gr.d.fr. de Centru, foarte slab indivi-

dualizate şi care şi-au pierdut de timpuriu particularităţile. Cuvinte **o.** în fr.: *escogriffe*. *S.R.R.*

oronime (nume de munţi). Constituie cea mai importantă parte a top. care denumesc forme de relief. Proeminenţa fizică şi stabilitatea în timp au făcut ca munţii să fie denumiţi foarte devreme şi să se păstreze frecvent, în forme adaptate succesiv de populaţiile aşezate in terit., numele iniţial. De aceea, **o.** sînt foarte vechi şi adesea greu de descifrat etimologic. Munţii au fost denumiţi la început, potrivit orizontului spaţial popular, pe părţi (vîrfuri, versante, păşuni etc.), denumirile de masive fiind ulterioare, rezultat al standardizării geografice. Principalele straturi ale **o.** romanice sînt: preindo-european (în cadrul acestuia, **o.** ligure şi iberice), prelat., lat., romanic, împrumuturi. Din compararea unor **o.** străvechi au fost identificate o serie de radicale preindo-europene semnificînd „vîrf, rocă, ridicătură": *al-* (fr. *Alps*), *mala* (it. *Mala*, fr. *Vignemale*, sp. *Mallos*), *munno-* (sp. *Munero*), *tarr-* (oc. *Tarascon*). Par a proveni din lig. apelativele *alisos* (fr. *Auzon*, *Aussonne*), *calmis* (fr. *Chaulme*, *Chaux*), *penna* (fr. *La Pène*, *Pennes*), denumind înălţimi de diferite forme; apelativul *artiga* „loc necultivat, pîrloagă" (it. *Monte Artica*, fr. *Lartique*, sp. *Artica*) este considerat iberic. Cele mai importante **o.** prelat. i.e. sînt cele celtice şi traco-dacice. **O.** celtice există îndeosebi în fr. şi au la bază apelative: *cebenna* „spate" (fr. *Cévennes*), *juris* „cocoaşă" (fr. *Joux*, *Jorasses*), *cantos* „strălucitor" (oc. *Cantal*), *uxantos* „înalt" (fr. *Quessant*). **O.** traco-dacice sînt rom. *Carpaţi* şi probabil şi alte nume de munţi rom. *(Bucegi, Parîng)*. **O.** lat., greu de distins de cele romanice, cînd nu există atestări pentru epocile foarte vechi, cuprind entopice *(serra*: it. *Serra*, fr. *Serres*, sp. *Sierra*; *malleus*: it. *Maglio*, sp. *Mail*, pg. *Malh*; *somma*: fr. *Somaisne*, sp. *Somosierra)* şi adj. caracteristice (sp. *Pedrada, Pedralada, Peralada, Perauba, Peralta*). **O.** romanice cuprind ca elemente formative tipice epitete arătînd culoarea, forma, aspectul exterior (rom. *Ascuţita, Bălţatul, Goala, Piscu-Nalt, Ţuguiatul*; it. *Montalto, Monte Bello, Monte Rotto*; fr. *Mont Blanc, Montné, Tuquerouye*; sp. *Angosto, Monte Agudo, Monte Rubio, Sabrado*) şi metafore antropomorfe ori din domeniul faunei (rom. *Babele, Curcubăta, Omul*; it. *Tauro*; fr. *Le Cervin, Cheval Noir, Dent du Chat*; sp. *Berbigueiros, Los tres Sorores*), celelalte tipuri fiind comune cu alte categorii. **O.** rom. folosesc frecvent antrop. *(Bîrsănescu, Căliman, Godeanu, Leaota, Moldoveanu, Negoiu, Vulcan)*. Influenţele externe cele mai importante în **o.** romanică sînt cele germanice, sl. şi ar. Acestea s-au manifestat în proporţii inegale. **O.** germanice şi cele sl. sînt restrînse numeric şi geografic: primele se întîlnesc în fr. (*La Hogue*<*hangr* „înălţime"), celelalte în rom. (*Bregul*<sl. *brĕgŭ* „rîpă, colină"; *Glava*<sl. *glava* „cap", *Camena*<sl. *kamenĭ* „piatră") şi ret. (*Percotto*<slov. *prehod* „pas, trecătoare"). **O.** ar. sînt numeroase în sp. şi pg., în structura lor putînd fi recunoscute entopice: *yabal* „munte" (sp. *Gibraltar* „muntele lui Tarik"; *Gibraleón* „muntele izvoarelor"), *al-qur* „măgura, dealul" (sp. *Alcor*), *al-jandag* „prăpastia" (sp. *Alfandeche, Alfandiga*); *sanad* „coastă" (sp. *Sanet, Cenet*). *I.T.*

osco-umbrie (italic), **substrat ~.** Influenţă asupra lat. cu prelungiri în unele d. romanice (it., sp.). Osca, l. i.-e. din ram. italică, mai conservatoare decît lat. Atestată numai prin peste 200 de inscripţii notate cu alfabet grec, lat. şi unul special derivat din cel etrusc. Cele mai lungi — *Tabula Bantina* şi *Cippus Abellanus*. A funcţionat ca l. oficială în centre importante ca Pompei, Capua, în Bruttium şi Sicilia, pînă în sec. I î.e.n.; umbriana, l. i.-e. vorbită în vechea Umbrie (între Tibru şi Nera) este atestată mai slab (cea mai cunoscută *Tabulae Iguvinae* — 7 tablete în bronz scrise pe ambele feţe; sec. III î.e.n.). Cuvintele lat. cu *-f-* sînt de origine **o.-u.**; ele au fost transmise unor l. romanice alături de formele cu *-b-* *(scrofa*>rom. *scroafă*, it. *scrofa*, dar **scroba*>v.fr. *escroue*, fr. *écrou*; *bufalus*>it. *bùfalo*, dar *bubalus*>rom. *bour*; **tafanus*>v.it. *tafano*, dar rom. *tăun*, ret. *tavàn*<*tabanus; sifilare*>fr. *siffler*, dar rom. *şuiera*, friul. *sivilà*<*sibilare)*. Au fost explicate prin **s. o.u.** (Cl. Merlo, V. Bertoldi, R.Menéndez Pidal) fenomene ca *mb*>*m*, *nd*>*n(n)* din l. iberorom. şi din d. it. centro-merid. (excepţie face Sicilia), dar această explicaţie a fost contestată de alţii (F. Jungemann, G. Rohlfs, J. Corominas). Nu se poate admite că labializarea lat. k^w, g^w din rom. şi sd. *(equa*>rom. *iapă*, sd. *ebba*, *lingua*>rom. *limbă*, sd. *limba)* să fie rezultatul **s. o.-u.** (V. Pisani). *M.S.*

ostrogotă, influenţă ~, vezi **gotică, influenţă ~.**

oşean, grai rom. (d. drom.). NV R. S. România (Ţara Oaşului — depresiune situată între Munţii Oaşului şi ai Gutîiului — jud. Satu-Mare). Subordonat după unii cercetători fie subd. crişean (E. Petrovici, I. Coteanu), fie celui maramureşean (Şt. Giosu), este considerat de alţii (D. Uriţescu) unitate aparte, cu unele caracteristici ale unui grai de tranziţie între cele două subd. vecine. Fonetism în general conservator: semivocalele nazale $\tilde{i}$< lat. [*ĭ*] (*d'ĭ̃e* „vie", *pu̯ĩ* 2 sg.) şi, într-o arie mai restrînsă, $\tilde{u}$ *(grîũ)*; vocala *e* în prep. *pe, pentru, peste*; dentale nepalatalizate; păstrarea lui [dʒ]<lat. *d* + *e*, *i* în hiat şi iot + *o*, *u* *(ĝos, ĝoc)*. Există însă şi inovaţii: *l* velar în poziţie preconsonantică *(a*ɨ*b)*, mai rar şi intervocalică, prin influenţă ucr.; tendinţă recentă de transformare a africatelor [tʃ], [dʒ] — de regulă păstrate ca atare — în fricativele [ʃ], [ʒ] sau în sunete intermediare. Arhaism morfologic: prez. ind. 2 pl. *săt* „sînteţi". Inovaţie morfologică: impf. 1 sg. cu desinenţa *-i*, urmată sau nu de un *-u* şoptit *(rămînéi, durméi)*. Cuvinte şi seasuri specifice: *copíie* „măsură de cereale", *plăcintor* „sucitor", *ştopit* „scuipat"; *scăldare* „albie", *a ura* „a blestema". Cea mai importantă asemănare cu subd. maramureşean: apocopa (*se trezé* „se trezeşte"). Asemănări cu subd. crişean: *-ea* neaccentuat> [ɛ], cu consecinţe în crearea opoziţiei /e/~/ɛ/ (*carte* neart.~*cartĕ* art.); parţial şi coud. pf. cu aux. *a vrea* la pf. c., uneori cu forma specifică de 3 sg. şi pl. *uot* (*uot cosi* „ar fi cosit"). *M.A.*

oxitone, cuvinte ~. Inexistente în lat. (cîteva cuvinte bisilabice: *illic, adduc*), apar în l. romanice ca urmare a evoluţiei vocalelor neaccentuate finale şi posttonice mediale; generalizate în fr.; numeroase în rom., sp. şi pg.; slab reprezentate în it. Vezi şi **accent.** *S.R.R.*

P

pachuco (pochismo), argou sp. folosit de tinerii de origine mexicană din SUA (California, Arizona). Pare să fi apărut în 1933; astăzi în declin. Trăsături de pidginizare: simplificarea morfologiei şi folosirea frecventă a calcului după engl. Argou analog: tiriloneño. *M.S.*

padovano-vicentino-polesan (pavan), subd. it. (gr. it. sept., d. ven.). NE Italiei (centrul şi S reg. Veneto, prov. Padova, Vicenza, Rovigo). Fenomene metafonice destul de răspîndite (sg. *dol0e* ~ pl. *dul0i*, sg. *meze* ~ pl. *mizi*, sg. *teŋpo* ~ pl. *tiŋpi* = it. *dolce, -i, mese, -i, tempo, -i*); căderea vocalelor finale doar după nazală, nu şi după lichidă *(boi, veñere, mojere, putslo* = it. *buono, venire, moglie, bambino)*; pronunţarea dorso-palatală (semivocalică) a lui *l*, ca în subd. venetian *(soŋa* = it. *suola)*; sincopa vocalei posttonice mediale în graiurile polesane, ca în cele emil. învecinate *(polvre, tendro, perdre* = it. *polvere, tenero, perdere)*. Printre primele atestări ale unei „padovane ilustre": *Lamento di una sposa padovana*. Bogată literatură în d. pavan: sonetele lui Marsilio da Carrara (sec. 14), lirica lui G. B. Maganza (sec. 16), comediile lui Angelo Beolco, zis il Ruzzante. *O.S.C.*

palatale, consoane ~. Lat. cunoştea doar semiconsoana **p.** iot, care se realiza numai la iniţială de cuvînt sau de silabă şi care este supusă consonantizării. În l. romanice iot reapare prin palatalizarea consoanelor sau prin diftongarea vocalelor şi are în sp. la iniţială tendinţa de a fi supus unui proces de consonantizare asemănător celui din lat. **C.p.** care apar în trecerea de la lat. la l. romanice nu se menţin cu articulaţie palatală în l. romanice cu excepţia rom., it. *ķ, ģ* şi a sonantelor: it., fr., oc., cat., sp., pg. *ń*, it., oc., cat., sp., pg. *λ*. *S.R.R.*

palatalizare. În vocalism specifică cu precădere idiomurilor galorom, d. galo-italice, d. ret. **P.** lat. *ū*>[y] *(murus*>fr. *mur, purus>pur)* se petrece în fr., oc., frpr., d. galo-italice, ret. (eng. s., lad. dol., dar [i] în surs.), izolat în alte zone romanice (d. it. merid., d. azorian al pg., dalm.). **P.** lat. *ū* în Galoromania a fost considerată o consecinţă a influenţei substratului celtic (G. I. Ascoli, G. Gröber, H. Schuchardt, G. Paris, V. Bröndal, A. Dauzat, W. von Wartburg), ipoteză combătută cu argumente de ordin cronologic şi geografic: **p.** nu s-a putut produce decît după sec. 8, deoarece nu este răspîndită în cat., care fusese pînă atunci strins legată de oc. (W. Meyer-Lübke, E. Bourciez, E. Gamillscheg, F. Schürr) sau deoarece în Italia de N nu a apărut decît după invazia longobarzilor (G. Rohlfs). Fr. [y] a fost considerat şi ca un rezultat al evoluţiei structurii vocalismului lat.: fie din necesitatea menţinerii unor distincţii fonologice ameninţate să se piardă (A. Haudricourt — A. Juilland, H. Lausberg), fie ca urmare a unei slăbiri articulatorii care a implicat refacerea sistemului vocalic pe baza unei diferenţieri de timbru care pînă atunci nu avusese caracter pertinent (G. Tuaillon). Începutul procesului **p.** lat. *ū* se plasează poate în sec. 7, dar extinderea a fost de lungă durată şi nu a afectat tot domeniul galorom. (d. valon al fr.) sau l-a afectat cu întîrziere (frpr.). **P.** lat. *ū* atrage după sine şi modificarea articulaţiei diftongilor v.fr. *ue, eu*, rezultaţi prin diftongarea lat. *ŏ, ō, ŭ*, care se reduc la vocale anterioare palatale medii: [œ, ø]; modificarea a fost pusă în legătură şi cu umlautul germanic (A. Dauzat). **P.** a afectat şi lat. *a* accentuat în silabă deschisă în fr. *(cantare>chanter)*, în d. galo-italice şi în unele d. ret. (eng. s., lad. dol.); pentru fr. a fost pusă în legătură cu substratul celtic (G. I. Ascoli, V. Bröndal, A. Dauzat); uneori numai sub influenţa unui element palatal (frpr.). Un element consonantic palatal a dus şi în alte l. rom. la **p.** lui *a:clauis*>rom. *cheie, taliare*>rom. *tăiere, factum*>sp. *hecho*. S-a presupus o **p.** a lat. *ū*>[y] în d. vegl. în faza veche, care a dus la pronunţarea palatală a unui *k* precedent; ulterior [y] s-a dezvoltat într-un diftong.

În consonantism, **p.** începe în lat. vulg. sub influenţa unui iot apărut ca urmare a tendinţei de evitare a hiatului prin sinereză sau sub influenţa vocalelor anterioare *e, i*, şi duce la variante palatalizate ale consoanelor. S-a considerat chiar că **p.** ar fi afectat ansamblul consoanelor lat. ducînd la apariţia a 2 serii de consoane: palatale ~ nonpalatale în faza romanică primitivă (A. Burger). În trecerea de la lat. la l. romanice se palatalizează în întreaga Romanie *k, g* + iot, *e, i, t, d* + iot, *l* + iot, *n* + iot. (cu unele excepţii în sd. şi dalm.). În cazul oclusivelor velare (*k, g*) şi dentale (*t, d*), **p.** cunoaşte următoarele etape: **p.** propriu-zisă, adică deplasarea locului de articulare a consoanei spre palatul tare, africatizarea sau asibilarea, adică

dezvoltarea unei articulații fricative care duce la apariția africatelor, depalatalizarea (parțială sau totală) a pronunțării africatei și, în unele l., spirantizarea sau fricativizarea africatei, ceea ce duce la crearea unei fricative (prepalatale sau total depalatalizate — dentale). Unele variante africate rezultate ale p. sînt foarte timpurii (pentru *t, k* + iot probabil încă din lat. vulg. a sec. 3 e.n.); ele au căpătat statut de invariantă și s-au menținut ca africate în unele l. romanice în faza actuală (lat. *caelum*>rom. *cer*, arom. *ţer*^{u}, it. *cielo*; *gemere*> rom. *geme*, arom. *dzeamire*, it. *gemere*) ori s-au redus la fricative: africatele dentale [ts, dz] la fricative dentale (fr. *ciel*, oc., cat. *cel*, pg. *ceu*) sau interdentală (sp. *cielo*); africatele prepalatale [tʃ, dʒ] la fricative prepalatale [ʃ, ʒ] (fr. *gémir*, oc., cat. *gemir*, pg. *gemer*; în sp., parțial în gasc., *g* + *e*, *i*>iot (*gener*>sp. *yerno*), care amuțește înaintea unei vocale palatale neaccentuate: *germanus*>sp. *hermano*); în d. romanice rezultate diferite prin menținerea unei faze arhaice sau prin inovații caracteristice. *K, g* + *e* și, uneori, și înainte de *i* nu se palatalizează în sd. și dalm.: lat. *cena*>sd. log. *kena*, dalm. vegl. *kaina*; *gelatum*>sd. *gheiatu*, dalm. *ghelut*; consoanele se prezintă nealterate în împrumuturile timpurii făcute de bască, l. celtice, l. germanice, alb. (lat. *cellarium*>germ. *Keller*). Rezultatele p. lat. *t* și *d* se confundă cu cele ale lat. *k*, respectiv *g*, cu excepția it. (dar nu a tuturor d. ei), unde ele se mențin în general distincte: *licium, licia*>it. *liccio*, fr. *lisse*, oc. *lisa*, cat. *llisa*, sp. *lizos*, pg. *liços*; *fortia*>it. *forza*, fr. *force*, oc., cat. *forsa*, sp. *fuerza*, pg. *força*. În rom., evoluția lat. *t, k* + iot depinde de context: cînd această secvență e urmată de *o, u* neaccentuați sau de *a*, rezultatul este [ts]; *licia*>*iță*, *puteus*>*puț*; cînd e urmată de *o, u* accentuați, rezultatul este [tʃ]: *petiolus*>*picior*, *urceolus*>*ulcior*. În afara p. care începe în lat. vulg., procesul specific cîte unei singure l. romanice include și p. lat. *t, d* sub influența unui iot dezvoltat din lat. *ĕ* sau *ī* (numai în rom.: *terra*>*țară*, *dicere*>*zice*) și cea a lat. *k, g* sub influența unui *a*: în fr. (cu excepția zonei picardo-normande, unde absența palatalizării este explicată prin influență germanică mai puternică — A. Dauzat, W. von Wartburg), frpr., d.oc.sept., ret. și în zona marginală a cîtorva d. galo-italice: *campus*>fr. *champ*, *gamba*>fr. *jambe*. În Romania occidentală are loc sonorizarea africatelor în poziție intervocalică, cu reducere ulterioară la fricative: lat. *vicinus*>fr. *voisin*, oc. *vezin*, pg. *vezinho*; *racemus*>fr. *raisin*, oc. *razim*. P. lat. *d* + iot, *g* + iot, *e, i* poate duce în context intervocalic la o semiconsoană palatală; varianta semiconsonantică a existat în lat. vulg., dar ea nu s-a răspîndit în rom. și în d. it. centrale decît rar (lat. *corrigia*>rom. *curea*, it. *correggia*; *fugire*>rom. *fugi*, it. *fuggire*; *radius, radia*>rom. *rază*, it. *raggio, razzo*), fiind frecventă doar în d. it. merid., în l. galorom. și iberorom. (mai puțin cat.): fr. *courroie, fuir, rai*; oc. *coreia, fugir, rai*; sp. *correa, huir, rayo*; pg. *correia, fugir, raya*; cat. *corretja, fugir, raig*. P. lat. *s* + iot se produce în rom. și it. (*caseus*>rom. *caș*, it. *caccio*); *ss* + iot se palatalizează în rom., it., ret., cat., sp., pg. (**bassiare*> cat., pg. *baixar*; **bassiu*>sp. *bajo*). Aceste p. nu se petrec în fr., oc. și sd. În rom. *s* se palatalizează și sub influența unui iot pe care-l dezvoltă lat. *ĕ, ī*: *septem*>*șapte*; prezența unui *ī* poate duce la p. lui *s*(*s*) și în it., cat., sp., pg. (*uessica*>rom. *bășică*, it. *vescica*, cat. *veixiga*, sp. *vejiga*, pg. *bexiga*). P. lat. *l, n* + iot a dus în lat. vulg. la variante palatalizate [λ, ɲ] care s-au constituit ca invariante în mai multe l. romanice: it. (*filius*> *figlio*, *uinea*>*vigna*), pg. (*filho, vinha*), cat., oc., ret., unele d. sp. și rom.; în celelalte l. procesul a dus la reducerea consoanei palatale la un iot: în rom. pentru ambele consoane (*fiu, vie*), în fr. și sp., dial. it. (piem.), doar pentru *l* (*filia*>fr. *fille*, sp. *hija* — unde iot astfel rezultat a suferit probabil un proces de consonantizare>[dʒ>ʒ>x]; *uinea*> fr. *vigne*, sp. *viña*). În sd. și în d.it. centro-merid., rezultatele acestor p. sînt uneori consoane africate prepalatale sau dentale. În rom. *l* este palatalizat și de un iot dezvoltat de lat. *ĕ, ī* (*linum*>*in*, *lepore*>*iepure*). P. în rom. a lat. *t, d, s, l*, de către *i, ī* a fost pusă pe seama substratului (O. Nandriș, E. Petrovici). Faptul că ea s-a produs și în alte d. romanice pentru unele dintre aceste consoane este un argument pentru originea romanică a fenomenului, care continuă o tendință a lat. vulg. „Palatalizarea" labialelor este în fapt consonantizarea lui iot precedat de consoană labială care ulterior dispare: lat. *sapiat*>fr. *sache*, *rabia*>*rage*. Fenomenul este cunoscut în fr., unele graiuri oc., d.it. centro-merid. și ret. P. consoanelor se realizează și ca urmare a evoluției unor gr. consonantice influențate de factor palatalizator (*piscis*> rom. *pește*, it. *pesce*, oc. *peis*, cat. *peix*, sp. *peje*, *pez*, pg. *peixe*) sau care degajă ele însele un factor palatalizant (*ligna*>it. *ligna*, sp. *leña*, pg. *lenha*; *agnellus*>it. *agnello*, fr. *agneau*; *clamare*>rom. *chema*, it. *chiamare*, sp. *llamar*, pg. *chamar*). Vezi și **cantitate consonantică**. P. consoanelor se manifestă și în faza mod. a evoluției unor idioraturi romanice: dentalele sau velarele în context palatal prezintă variante palatalizate în unele graiuri rom., unele d. fr., în frpr.; graiurile rom., d. arom. și parțial megl. prezintă și p. modernă a labialelor și a fricativelor labiodentale (graiul moldovean [kept] = rom. *piept*); *l, n* + iot se pronunță palatal în fr. populară, chiar cu tendința reducerii lui *l* urmat de iot la iot (fr. *soulier* pronunțat ca *souiller*; în sp. *yeismo*. *S.R.R.*

palenquero, creolă sp. Columbia (dep. Bolivar-San Basilio de Palenque), 2 400 vorb. descendenți ai unui grup de sclavi negri stabiliți în reg. Cartagena (1599) care au trăit într-o izolare pe care și-au impus-o singuri. Aceasta a contribuit la păstrarea p. ca o „marcă de grup" (în sens social) care separă comunitatea p. de restul populației care o înconjoară. Păreri diverse în legătură cu vitalitatea actuală a p. Dispariția lui *d* intervocalic sau final (*papá* = sp. *papada*); *d* intervocalic sau inițial>*r* (*nuro* = sp. *nudo*, *roto* = sp. *doctor*), frecvent *dr*>*gr* (*compagre, cuagro*) sau dispare (*paino* = sp. *padrino*); „personalizarea" expresiilor de timp, unitatea de timp fiind sub. (*hacen como 30 años*); reluarea în răspuns sub forma unui pron. pers. a sub. menționat în întrebare (*Pero la piña...produce?* — *Sí, ella, sí*). Influență africană, apariția tonurilor; urme de

prefixe de clasă (pl. cu *ma-*), ca în l. bantu: *monà* „tînăr" — *majana/maasana* „tineri", *ngombe* „bou" — *mangombe* „boi, turmă"; dublă negaţie (una iniţială şi alta finală); cuvinte africane (mai ales din l. kongo): *caàdume, calabongó, guanga, tusi. M.S.*

paleosard (nuragic), **substrat ~.** Influenţă asupra sd. Discuţii în legătură cu populaţia din Sardinia dinainte de cartaginezi şi romani. S-a propus origine libică pentru populaţia numită *Iolaei*; alţii cred că vechea populaţie este originară din Asia Mică (*Šardana* „popor de mare") sau o leagă de etrusci; unii disting concomitent mai multe tipuri (euroafrican, hispano-caucazian, lig.). Nu există nici o urmă scrisă de **p.** S-au propus etimologii **p.** pentru cuvintele care nu pot fi puse în legătură cu lat. sau o altă l. cunoscută. Sînt cuvinte care denumesc forme geomorfice *(bakka, ğaras, nárras, trókku)*, plante *(aurri, éni, giádostru)*, animale *(sakkáyu, sašáya, ospile)*. Topic **p.** presupuse: rădăcina *gon(n)- (Gonu, Goni, Gonnesa)*, derivate cu sufixele *-ai, -ei, -oi, -ui (Urzulei, Tuvarai, Alinoe)*. Presupusă influenţă **p.** în fonetică (consoane retroflexe; transformarea lat. *f-*; aspirarea oclusivei surde *-k-*; proteza vocalei înainte de *r-*), toate aceste fenomene fiind explicate şi prin evoluţie internă (apar şi în alte l. romanice fără **s. p.**). *M.S.*

paleovenet, substrat ~, vezi **venet, substrat ~.**

pallarez, subd. cat. (d. leridan). Spania (reg. Pallars). Lat. *a* + *y*>*e*; palatalizarea lui *l* în gr. *pl-, bl-, fl-, kl-*, ca în subd. ribagorzan (lat. *plorare*>*pllorar*, germanic *blao*>*bllau*, lat. *flamma*>*fllama, clauus*>*cllau*); arhaisme fonetice în toponimie. *M.S.*

panocho, grai sp. (d. murcian). SE Spaniei (prov. Murcia, în vecinătatea capitalei prov.). Cele mai multe particularităţi merid. ale murc. se regăsesc în **p.** Trăsătură caracteristică: pronunţarea lui *tʃ* mai muiată decît în sp. *M.S.*

pantese (pantelleresc), subd. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. extrem, d. sic.). S Italiei (ins. Pantelleria, la SV de ins. Sicilia). Considerat de unii „cel mai corupt" d. romanic din bazinul medit., dată fiind ponderea însemnată a elementelor ar. Prezenţa fricativei velare sonore *ğ* şi a fricativei laringale *h*, în special în cuvinte de origine ar. *(fugari, ğirbeʃi, hurrihi, hama)*; dublarea mai frecventă a iniţialei consonantice *(bbuttuna, ffalliri, ppusari, ssadi* = it. *bottone, fallire, posare)*; număr considerabil de cuvinte ar. *(bbufirina, bbufisisu, bbuğattusu)*, adesea nepăstrate în terit. învecinate Malta (unde se vorbeşte un idiom ar.) şi Sicilia; într-o serie de cazuri, termenii ar., concuraţi de sinonime romanice, capătă nuanţe arhaice sau peiorative *(mitarsi ~ amaru* = it. *amaro; g'g'iuri ~ virdi* = it. *acerbo). O.S.C.*

pantòis, argou oc. Italia (Crisollo). *I.V.R.*

pantoja, cel mai bogat argou sp. profesional. Spania (prov. Segovia) (868 cuvinte). Cuvinte comune cu xiriga şi cu barallete. *M.S.*

papia kristang *(bahasa ğeragu, cristă, lusoatian, malaqueiro, malaquenho, malaquense, papiá cristão, português basu, serani)*, creolă pg. (d. malaio-pg.). Malaysia (pen. Malacca — stăpînită de pg. din 1511 pînă în 1641) şi Singapore. 2 varietăţi: ilher şi tranqueina. *λ* se depalatalizează; *-r* cade *(faz̧ê, lugá)*; la verb şi la pron., confuzii de pers.; pf. format cu *já*, viit. cu *logo*. Negaţia se exprimă cu *nunca*. Influenţă malaeză. Vorb. de **p.k.** din Singapore, puţini la număr, provin din Macao; această varietate prezintă diferenţe minime faţă de creola pg. din Malaysia; eliminată de engl. Creola pg. din Malacca a furnizat elemente de substrat l. afrikaans (Africa de Sud). *C.L.*

papiamentu *(curaçoleño, papiamento, papiements, papyamentu)*, creolă sp. Antilele olandeze (ins. Curaçao, Bonaire), Aruba; 208 000 vorb. Numele **p.** derivă din v.sp., v.pg. *papiar* „a vorbi". Spre deosebire de celelalte creole sp., **p.** nu se limitează la funcţiuni legate de nevoile de comunicare cotidiene, ci se foloseşte în presă şi în literatură (bogată literatură populară, religioasă şi profană). 3 d. principale, în fiecare ins. Variaţie liberă vocală simplă-diftong *(aprétu-aprietu, esconde-escuende)*; pron. pers. 3 pl. *nan* de origine africană folosit şi ca desinenţă pentru pl.; pron. şi adj. dem. cu forme distincte pentru apropiere şi depărtare, rezultate din combinarea dem. cu adv. de loc *(esaňi*<sp. *es* + *aqui, esaya*<*es* + *allá)*; num. card. (11—15) după modelul celorlalte num. compuse *(diesun, diesdos)*; prez. şi impf. format cu *ta* <sp. *estar* „a fi", pf. cu *a*<sp. *ha(ber)* „a avea" (după unii autori, *ta* şi *a* de origine africană); viit. format cu *lo* (<pg. *logo* sau sp. *luego*). Lexic influenţat de ol., l. oficială a ins. (cca 30% din vocabularul **p.**), engl. şi l. africane (l. bantu). După unii, **p.** a rezultat dintr-un pidgin pg. sau sp. din Caraibi care ar fi ocupat în trecut o arie mai vastă. Cel mai vechi text — 1830. *M.S.*

papirus, principalul material pentru scris utilizat în antichitatea clas., obţinut prin prelucrarea fibrelor unei plante care creşte mai ales în apele Egiptului. Servea atît pentru editarea, pe suluri (lat. *uolumina*), a operelor literare, cît şi pentru redactarea unor acte, administrative şi juridice, contracte, scrisori etc. Materialul fiind foarte sensibil la umiditate, textele scrise pe **p.** nu s-au păstrat decît în condiţii speciale: îngropate în nisipurile Egiptului, sub lava de la Herculaneum, în morminte neprofanate, în arhive mănăstireşti (Ravenna, St. Denis). Începînd din sec. 4 folosirea **p.** este în scădere, făcînd loc pergamentului; după sec. 12 dispare total. Imensa majoritate a textelor scrise pe **p.** o constituie cele grec., documentele lat. reducîndu-se la vreo 400, la care se adaugă glosarele bilingve. Faptul că uneori lat. era notată cu caractere grec. permite urmărirea unor evoluţii fonetice πρέτιουμ, sec. 2, δουατζιουεζ, sec. 7) şi, în general, a realităţilor pronunţării (*ē*>*i*: ακκιπι, φιλιλιζερ; *nct*>*nt*: σαντε = *sanctae*). Datorită caracterului neoficial al majorităţii documentelor lat. scrise pe **p.**, acestea constituie o sursă de cunoaştere a lat. vulg. *I.F.*

paragogice, vocale ~ (epiteză). Adăugarea unor vocale neetimologice a determinat probabil ca lat. *mel, fel* să capete o formă de bază **mele, *fele*, de la care se explică formele romanice (rom. *miere*, it. *miele*, fr. *miel*). Frecventă în it. la cuvintele de origine lat. terminate în consoană conservată, conform unei tendinţe spre finală silabică deschisă: lat. *sum*>it. *sono*, lat. *cantant*>it. *cantano*; fenomenul continuă să afecteze în it. împrumuturile

cu finală consonantică *(filobus>filobusse, Semiramis>Semiramisse)*; fenomen frecvent în graiuri pg., sp., it. centro-merid., sd. *S.R.R.*

parasintetice, derivate şi compuse ~. În lat. verbe parasintetice, formate de la o rădăcină nominală prin adăugarea simultană a unui prefix şi a unui sufix. Procedeul, existent în lat. din perioada preclasică *(deargentare, eliminare, exossare)*, este tot mai frecvent în perioadele ulterioare (mai ales în lat. tîrzie: *allactare, excaldare*), răspunzînd tendinţei de organizare a sistemului verbal prin subordonarea verbului faţă de subst. Verbe parasintetice moştenite de l. romanice, care şi-au pierdut (parţial) motivaţia: *excaldare*>rom. *scălda*, it. *scaldare*, fr. *échauder*, sp., pg. *escaldar*; *exsucare*>rom. *usca*, it. *asciugare*, fr. *essuyer*, sp. *enjugar*, pg. *enxugar*. Se continuă şi se dezvoltă în l. romanice, unde verbele sînt mult mai numeroase decît în lat. şi unde apar d. p. aparţinînd şi altor clase de cuvinte. Prefixele cele mai frecvent folosite sînt cele care provin din *ad, de, dis, ex, in* (inegal răspîndite pe teren romanic); *ad* şi *in* conferă derivatelor sensuri similare cu cele pe care le au verbele nominale neprefixate, pe cînd celelalte prefixe sînt mai ales privative sau negative. Verbele aparţin conj. lat. în *-are*; dintre cele cu bază adj., multe aparţin fie conj. lat. în *-ire* (în rom., fr., it. cu variante ale desinenţelor personale provenind din lat. *-e/-isco*), fie sînt bazate pe paradigme care au la bază sufixul verbal *-e/-iscere*; rom. *încununa, deschleşta, înveseli*, it. *ammagliare, spellare, appesantirsi*, fr. *enregistrer, dérailler, enlaidir*, sp. *embozolar, descarrilar, encrudecer*, pg. *esmigalhar, embaratecer*. Puţine subst. şi adj. parasintetice: rom. *descreierat*, it. *arrantolato*, fr. *apiéceur*, sp. *deshuespedamiento*. Puţine e.p.: rom. *batjocură, mărinimos, mulţumi*. *S.R.R.*

parler noir, vezi **gascon.**

paroxitone, cuvinte ~. În lat. e.p. erau bisilabice, în timp ce cuvintele cu 3 sau cu mai multe silabe puteau fi paroxitone sau proparoxitone, în funcţie de cantitatea silabei penultime. Caracteristice l. romanice, dar absente în fr. Vezi şi **accent.** *S.R.R.*

participiale, construcţii ~. În lat. 2 tipuri de e.p.: part. conjunct — legat din punct de vedere gramatical de restul frazei (valoare de atr. acordat pe lîngă un subst.) şi e.p. absolută — nelegată de restul frazei *(qua re nuntiata, Caesar suum quoque equitatum tripartire diuisum contra hostem iri iubet)*. Pentru soarta e.p. absolute în l. romanice vezi **absolute, construcţii ~.** *I.V.R.*

participiu. În lat., mod nepers. alcătuit din 4 forme verbalo-nominale, nepredicative, ale căror valori erau preponderent aspectuale, deşi numele lor se refereau explicit la cele 3 diviziuni temporale fundamentale — prez., trecut, viit.: p. prez. activ (vezi **participiu prezent**) şi p. viit. pasiv (vezi **gerundiv**) — subsumate aspectului imperfectiv, p. trecut pasiv (vezi **participiu trecut**) şi p. viit. activ — subsumate aspectului perfectiv. P. viit. activ, format de regulă de la radicalul p. trecut pasiv cu desinenţa *-turus (-surus)*, era un adj. verbal variabil în gen, număr şi caz *(amaturus, -a, -um; lecturus, -a,-um; auditurus, -a, -um)* ce exprima faptul că referentul desemnat de subst. pe care-l determina era pe punctul de a face acţiunea redată de verb (*homo profecturus* „un om pe punctul de a pleca"). Formele sale nu s-au păstrat în l. romanice decît prin cîteva cuvinte cu statut de subst.: lat. *adventura* „(evenimente) ce se vor petrece/au să vină">fr. *aventure*; lat. *ventura*>sp., pg. *ventura*. *A.C.*

participiu conjunct, vezi **participiale, construcţii ~.**

participiu prezent. În lat., formă verbalo-nominală, nepredicativă, subsumată *Infectum*-ului, avînd drept marcă specifică sufixul *-nt-*, care exprima, în funcţie de conţinutul semantic al verbului, acţiunea în curs de desfăşurare sau starea (calitatea) ce persistă în momentul enunţării. Variabil în gen, număr şi caz, se declina după modelul decl. 3 imparisilabice: nom. *amans* (<*ama-nt-s*) ~ gen. *amantis* ~ dat. *amanti* ~ ac., *amantem* ~ abl. *amanti, amante*. Dintre cele 2 forme de abl., cea în *-i* era întrebuinţată de obicei ca adj. *(constanti animo)*, iar cea în *-e* avea valoare verbală *(nullo rogante)*. În lat. tîrzie şi-a menţinut întrebuinţarea adjectivală, dar în contextele în care ar fi trebuit să funcţioneze cu valoare verbală a fost progresiv înlocuit de forma unică de (dat.-)abl. a gerunziului-gerundiv. L. romanice oferă un tablou neunitar în ceea ce priveşte situaţia p. Inexistent în rom. — unde există în schimb gerunziul —, s-a moştenit în fr. şi oc. — unde nu s-a menţinut cel de al doilea mod nepers. amintit şi unde p. este folosit cu valoare verbală; în it. s-a păstrat mai ales cu valoare adjectivală, fără să-şi fi pierdut complet valoarea verbală; în cat., sp., pg. are exclusiv valoare adjectivală, fapt pentru care în cazul primelor 2 l. nici nu mai este inclus în paradigma verbului, iar în pg. este menţionat în această paradigmă doar în unele gramatici. Formele moştenite în l. romanice, al căror punct de pornire este de obicei ac. sg. lat., se termină în it. în *-ante, -ente* (uneori cu diftongare: *-iente*), în fr. în *-ant*, în cat. în *-ant, -ent*, în sp. în *-ante, -iente*, în pg. în *-ante, -ente, -inte*. În fr. şi oc., unde anumite verbe continuînd conjugarea lat. în *-ire* prezintă infixul *-isc-*(sau o variantă a acestuia) la prez. ind. şi conj., p.p. primeşte şi el acest afix: fr. *fleurissant*, oc. *florissen*. Folosit în fr. ca formă modală-temporală a aux. *avoir* sau *être*, p.p. alcătuieşte, împreună cu part. trecut al verbelor cu sens lexical plin, o formă compusă *(ayant chanté, étant sorti(e))* care exprimă anterioritatea faţă de acţiunea verbului regent. Tot aici, precedat de prep. *en* formează aşa-numitul gerundiv (vezi **gerundiv**[2]) utilizat de asemenea cu valoare verbală. Invariabil — în fr. mod. — cînd funcţionează cu valoare verbală, fiind însoţit sau nu de un compl. (direct, indirect, circ. de cauză etc.), avînd sau nu sub. propriu, p.p. devine variabil cînd funcţionează cu valoare adjectivală *(une femme parlant quatre langues ~ une horloge parlante)*; p.p. are un comportament identic în it. În fr., între anumite p.p. şi adj. (calificative) corespunzătoare există diferenţe de ordin ortografic: *convainquant ~ convaincant, différant ~ différent*. O serie de vechi p.p. nu mai funcţionează astăzi decît cu statut de subst.: fr. *savant* (dar şi în it.: *comandante, cantante*). *A.C.*

participiu trecut. În lat., formă verbalo-nominală nepredicativă caracterizată prin prezența sufixului *-to-*, utilizată în cadrul flexiunii verbale la constituirea timpurilor *Perfectum*-ului pasiv. Prezentînd asemănări formale cu supinul (de care totuși se deosebea prin statutul său morfologic: supinul era folosit ca subst., **p.t.** — ca adj.), în lat. arhaică era de regulă independent de tema *Infectum*-ului ca și de cea a *Perfectum*-ului, și avea atît sens activ cît și sens pasiv, exprimînd faptul că referentul desemnat de subst. pe care-l însoțea avea calitatea semnificată de verbul respectiv. Pierzîndu-și treptat autonomia inițială sub acțiunea unor factori ca analogia, tendința de legare de tema pf. (sau a *Perfectum*-ului), tendința de reducere a numărului temelor verbale și de creare a unor tipuri clare de conjugare, **p.t.** a ajuns să se realizeze sub următoarele 6 forme principale: **p.t.** în *-ātus, -ētus, -ītus* (ac. *-ātum, -ētum, -ītum*) — forme slabe implicînd o vocală lungă în fața sufixului specific și provenind de la verbele tuturor celor 4 conj. care aveau pf. în *-āui, -ēui, -īui (amatu(s), deletu(s), auditu(s))* —, și **p.t.** în *-itus, -tus, -sus*, forme tari (legate în genere de inf. tari în *-ĕre*): *perdĕre — perditus, tendĕre — tentus, findĕre — fissus*. În cadrul acestor 6 modele existau însă și **p.t.** tari care proveneau de la inf. slabe în *-āre* și *-īre*: *crepare—crepitus, sentire—sensus, salire—saltus*. În lat. vulg., de o deosebită favoare s-au bucurat formele slabe în *-atu(s)* și *-itu(s)*, după al căror model au fost refăcute și unele **p.t.** tari: *sentitu* în loc de *sensu* (rom. *simțit*, it. *sentito*, fr. *senti*, sp. *sentido*), *salitu* în loc de *saltu* (rom. *sărit*, it. *salito*, fr. *sailli*, sp. *salido*; în plus a fost creată o formă nouă — **p.t.** în *-utu-* (reluînd modelul oferit de mult mai vechile **p.t.** *battutus, statutus)*, care a înlocuit probabil mai întîi **p.t.** în *-itu(s)* al verbelor cu pf. în *-ui* (**habutu* în loc de *habitum*, **debutu* în loc de *debitum*), pentru a se extinde apoi la verbele cu pf. în *-ui* refăcut în cadrul unui proces general de regularizare a conjugării (**cadutu—*cadui* în loc de *cecidi*) și chiar la verbe cu alte tipuri de pf.; această ultimă formă de **p.t.** s-a moștenit mai ales în rom. *(vîndut, pierdut)* și în fr. *(vendu, perdu)*, dar a fost reprezentată și în v. sp., v. pg. În l. romanice, ca urmare a abandonării complete a formelor de **p.t.** în *-etus*, ca urmare a reducerii numărului **p.t.** ilustrînd tipurile în *-itus, -tus, -sus*, a păstrării unor forme corespunzînd tipurilor de origine mai recentă în *-stus, -ctus* și în special a extinderii **p.t.** în *-utus*, s-a ajuns la utilizarea a 2—4 desinențe pentru verbele regulate: rom. *-at* (conj. 1), *-ut* (conj. 2, 3), *-it, -ît* (conj. 4) *(lucrat, tăcut, pierdut, povestit, hotărît)*; it. *-ato* (conj. 1), *-uto* (conj. 2), *-ito* (conj. 3) *(trovato, creduto, finito)*; fr. *-é* (conj. 1), *-i* (conj. 2, 3), *-u* (conj. 3) *(parlé, guéri, sorti, perdu)*; cat. *-at* (conj. 1), *-ut* (conj. 2), *-it* (conj. 3) *(cantat, perdut, sentit)*; sp. *-ado* (conj. 1), *-ido* (conj. 2, 3) *(cantado, comido, vivido)*; pg. *-ado* (conj. 1), *-ido* (conj. 2, 3) *(cantado, bebido, unido)*; pe lîngă acestea există și forme neregulate care continuă de obicei **p.t.** tari din lat. (*factu*>v. rom. *faptu*, rom. mod. *făcut*, it. *fatto*, fr. *fait*, sp. *hecho*, pg. *feito*; *dictu*>rom. *zis*, it. *detto*, fr. *dit*, sp. *dicho*, pg. *dito*). Cele mai multe **p.t.** tari s-au păstrat în it. În toate l. romanice, tipul cel mai productiv este cel provenit din lat. *-atus* (productivă fiind dealtfel însăși conj. 1 în *-are*). Folosit ca adj., **p.t.** se acordă în gen și număr cu subst. determinat; se acordă în același fel cu sub. gramatical cînd este element constitutiv al diatezei pasive. Este invariabil cînd servește la formarea timpurilor compuse ale diatezei active cu aux. rom. *a avea*, it. *avere*, fr. *avoir*, cat. *haver*, sp. *haber*, pg. *ter*; în aspectul lit. al unor l. ca it. și fr., există cazuri cînd se acordă cu compl. direct antepus acestui aux. În it., fr., unde anumite verbe intranzitive se conjugă cu aux. „a fi" la timpurile compuse, se acordă în gen și număr cu sub. gramatical. Deși cel mai ades are sens pasiv, **p.t.** poate avea și sens activ (rom. *o carte citită cu interes ~ un om citit*). *A.C.*

partitiv, articol ~. Inexistent în lat. Germenii apariției lui în fr. și în it. îi constituie folosirea, în lat. vulg., a prep. *de* + abl. în locul gen. cu valoare partitivă. La baza formelor (în general contrase) ale **a.p.** stau prep. fr., oc. *de*, it. *di* + art. hot.: fr. *du, de la, de l', des*, oc. *del, de la, dels, dellas*, it. *del, dello, della, dell', dei, degli, delle*. În v. fr. construcția prepozițională cu valoare partitivă nu presupunea folosirea art. *(de vin boivent)*. Pe măsură ce se extinde întrebuințarea art. hot., care era utilizat și pe lîngă subst. precedate de prep. *de*, ia naștere **a.p.**, care capătă în sec. 16—17 distribuția pe care o cunoaște în fr. actuală. Variante: fr. *de*, it. *di*, cerute în fr. de context negativ (fr. *j'ai du courage*, dar *je n'ai pas de courage*), de prezența unui adj. calificativ care precedă subst. (fr. *j'ai des amis*, dar *j'ai de bons amis*), în it. și fr. de prezența unei determinări cantitative (fr. *je bois de l'eau*, dar *je bois peu d'eau*, it. *beve del vino*, dar *beve un podi vino*), în it. de prezența pron. adverbial *ne* (*ho degli amici*, dar *ne ho di amici*). **A.p.** indică la sg. o parte nedeterminată a obiectului exprimat de obicei prin nume de materie sau prin abstracte ale calității (fr. *il achète du miel, il a du courage*, it. *mangia del pane*, dar *ha coraggio*); la pl., unde formele sale coincid cu cele ale art. nehot. o cantitate nedeterminată de obiecte numărabile: fr. *il voit des enfants*, it. *ha degli amici*; din cauza neutralizării la pl. a opoziției art. nehot. ~ **a.p.**, s-a afirmat că nu există forme de pl. ale **a.p.** Celelalte l. romanice nu cunosc **a.p.**: rom. *cumpără miere* (sau cu art. nehot. *niște*: *am cumpărat niște miere*), *are curaj*, sp. *bebemos vino, tiene paciencia*, pg. *compra peixe, tenho ánimo*; rar se folosește prep.: sd. *de abba vriska*; cînd subst. este determinat: rom. *bem din vinul roșu*. *S.R.R.*

partitiv, numeral ~, vezi **fracționar, numeral ~**.

pasivă, diateză ~. Termen al categoriei diatezei care, binară în lat., se opunea, sub forma complexă a medio-pasivului, diatezei active, iar în l. romanice, în urma unor restructurări profunde, intră într-o relație ternară cu diatezele activă și refl. (pronominală). Spre deosebire de conj. activă, conj. pasivă comporta forme sintetice, cu desinențe caracteristice — pers. 3 sg. *-tur* la *Infectum*, și forme exclusiv analitice la *Perfectum* (ind. pr. *amatur* ~ ind. pf. *amatus est*); acestea din urmă, alcătuite din aux. *esse* și part. trecut (pasiv) al

verbului, se vor extinde, în l. romanice, la întreaga **flexiune pasivă**. Eliminarea timpurilor sintetice ale acestei conj. este fără îndoială legată de regularizarea verbelor deponente şi semideponente, ceie 2 procese desfăşurîndu-se simultan sau, poate, primul fiind precedat cu puţin de celălalt. Folosirea frecventă — la început, cu valoare intensivă de pf. (sau trecut) — a formei *amatus fui* în locul celei normale *amatus sum* a făcut ca, treptat, aceasta din urmă să fie simţită ca expresie a unui prez., substituindu-se formelor sintetice *amor, ... amatur, ... amantur*. Caracterizîndu-se printr-o mare regularitate, prin expresivitate, şi reflectînd totodată mecanismul analitic care a acţionat cu atita vigoare în perioada de trecere de la lat. vulg. la l. romanice, noile forme ale conj. pasive s-au impus definitiv, după unii specialişti (K. Nyrop), în sec. 6 sau 7, după alţii (W. D. Elcock), cel tîrziu în sec. 5. Flexiunea pasivă astfel restructurată se distinge prin prezenţa obligatorie a unui aux. — de obicei, descendenţii sau corespondenţii romanici ai lat. *esse* — care poartă mărcile de mod, timp şi pers., şi a part. trecut al verbului cu sens lexical plin, care se acordă în pers., număr şi gen. cu sub. gramatical. În it., în locul lui *essere* pot fi folosite cu statut de aux. *andare*, care la ind. prez., impf. şi viit. exprimă şi ideea de necesitate, respectiv *venire*, care este conjugat numai la timpurile sale simple şi are sens imperfectiv, procesul apărînd ca neîncheiat *(il libro andò perduto; tutte le decisioni vengono discusse nel consiglio)*; în rom. şi sp. se pot de asemenea utiliza verbe de mişcare în locul lui „a fi", dar construcţiile respective nu sînt gramaticalizate (rom. *untul vine frecat cu zahărul şi cu făina*; sp. *...cuva vida no andaba envuelta en fabulas*); în sp. şi pg., unde există două verbe însemnînd „a fi" — *ser* şi *estar* — se pot realiza 2 construcţii, dintre care cea cu *ser* este o structură pasivă propriu-zisă (sp. *el muchacho fue alabado por el maestro*; pg. *a porta é fechada pelo porteiro*), iar cea cu *estar* — o structură cu valoare aspectuală rezultativă, o expresie a stării ce urmează unei acţiuni (sp. *Pedro está cansado de esta discusión* sau *la ventana estaba abierta*; pg. *a porta está fechada desde esta manha*). Transformarea urmaşilor/echivalenţilor romanici ai lat. *esse* în indice al **d.p.** a determinat slăbirea opoziţiei dintre pred. verbal şi cel nominal, cazuri de tipul celor menţionate mai sus arătînd că, uneori, doar prezenţa compl. de agent permite distincţia între construcţia verbală şi cea nominală. Nepăstrînd decît o parte din valorile diatezei mediopasive lat., **d.p.** exprimă în l. romanice procese al căror „agent" este mai puţin important decît evenimentul însuşi şi decît punctul de aplicaţie al acestuia — participantul afectat de consecinţele lui („pacientul"); de aceea, verbele utilizate la **d.p.** au de regulă drept sub. gramatical elemente nominale desemnînd acest fel de participant (rom. *tabloul e admirat de vizitatori*; it. *il quadro è ammirato dai visitatori*; fr. *le tableau est admiré par les visiteurs*). Spre deosebire de celelalte l. romanice, fr. admite introducerea unor verbe folosite la **d.p.** în construcţii impersonale al căror sub. gramatical este exprimat prin pron. *il (il fut décidé que ce projet serait mis à exécution)*. *A.C.*

pataouète, (pre-)pidgin fr. folosit, se pare, unilateral la începutul sec. 20 de către europeni (în special fr.) în relaţiile cu autohtonii arabofoni în Africa de N fostă fr. Raportul său cu petit mauresque — varietate folosită de localnici — nu este clar. *I.V.R.*

patoá, vezi **makista**.

patois[1], termen fr. din limbajul comun pentru d. sau grai. Derivat în v. fr. de la *patte* „labă", termenul a avut o nuanţă peiorativă: „comportament, limbaj grosolan", pe care a continuat să o aibă în l. comună şi care s-a accentuat în sec. 19 din cauza deprecierii sociale tot mai puternice a d. şi graiurilor. În terminologia ştiinţifică fr., **p.** se aplică cu precădere graiului concret vorbit într-o localitate sau alta, spre deosebire de *dialecte*, care denumeşte totalitatea varietăţilor regionale care acoperă o anumită zonă circumscrisă cu ajutorul izogloselor. *S.R.R.*

patois[2] [patwe], nume dat creolei fr. antileze din Antilele de l. oficială engl., denumită astfel, ca orice grai popular, în opoziţie cu l. standard. *I.V.R.*

patronimie. Supranume antroponimic format prin diverse procedee de la numele sau supranumele individual al tatălui. În lat., indicarea descendenţei paterne s-a realizat prin 2 tipuri de **p.**, genitival şi sufixal. Formula oficială şi juridică din lat. clas. presupunea cu necesitate o expresie **p.**, constituită din termenul *filius(filia)* şi prenumele tatălui în gen., ambele prescurtate; plasată după prenume şi numele gentilic, această expresie este proprie epigrafiei lat. din întreaga lume romană. **P.** sufixal este limitat temporal: *-ius*, cu care s-au format cele mai multe gentilice lat., avea iniţial valoare **p.**, pierdută însă în derivatele cu funcţie de supranume din perioada imperială; **p.** erau şi formaţiile cu *-illa, -ina*, şi *-inus* de la numele gentilic sau de fam. (*Drusilla* „fiica lui Drusus", *Messalina* „fiica lui Messala", *Carinus* „fiul lui Carus"), ulterior devenite hipocoristice. Expresia **p.** cu gen. lat., cel mai frecvent în *-i*, mai rar în *-e(-ae)*, *-is*, *-onis(-oni)*, *-anis(-ani)*, îşi continuă cu vitalitate existenţa în documentele medievale lat. sau romanice, adesea cu elipsa termenului de filiaţie *(Johannes Petri)* sau cu înlocuirea lui *filius* printr-un sinonim *(prolix, proles)* şi lasă urme în it. (compuse cu *fi-* „fiul ...": *Fibonaci, Fifanti, Fighinelli, Firidolfi, Fittipaldi*, tip vechi, dar rar astăzi ca nume de fam. în d. tosc. şi sporadic în d. merid., mai ales în uap.); asemănătoare ca structură sînt compusele cu termenul ar. *iben* „fiu", pl. *bani* (*Fortunius iben Garseani* a. 962) în Pen. Iberică (urme în sp. *Benavides* = *Vanavides* „fiii lui Vidas" a. 1194, pg. *Vinegas* = *Benegas* a. 991) sau cele cu sl. *sin* „fiu" din documentele slavo-române (urme cu totul excepţionale în nume de fam. *Sînbercu*). La Veneţia este viu în sec. 9 un tip **p.** de model grec.-biz. construit cu *cata*: *Basilius ... cata Tragamundo, Romana ... cata Betegani*. Treptat, gen. lat. este eliminat de substituenţii săi romanici. Tipul caz regim, masc. *-on*, fem. *-ain*, frecvent la numele germanice, s-a păstrat în nume de fam. fr. specifice d. din N. şi mai ales din NV *(Guyon, Bertain)*. Largă extensie are tipul prepoziţional, latinizat în toate l. romanice şi fixat ca nume de

fam. (cu excepția rom., unde este limitat la construcția populară *alde Ion, alde Popescu*, adesea cu valoare p.). Formațiile cu prep. simple (*De, Di* sau *D'*) ori articulate (*Del* sau *Dello, Dei, Degli* sau *Delli*) sînt general răspîndite în it., cu maximă frecvență în S (mai ales în d. abr. și sic.). În fr. și oc. supranumele cu prep. *de* sînt obișnuite; combinația prep. + art., normal folosită cu supranume apelative și rar cu nume individuale *(Dubernard, Dujust)*, este de uz popular relativ recent în oc. și domeniul fr. de S. P. cu prep. *à*, singură *(Agcorges)* sau combinată cu art. *(Alandrieu)*, sînt specifice d. de S și SV ale fr. și reprezintă singura modalitate de exprimare a filiației în frpr. În sp. și pg. tipul prepozițional este de uz popular curent *(Carmen de Hernández, Carmen do Bernardo)*. P. it. cu art. hot. este specific d. merid., cu frecventa neutralizare a genului gramatical (*la* determină un nume masc.: *La Monico, La Russo*). În rom., gen. cu art. hot. postpus sau antepus este un vechi tip p. (primele atestări în documentele sl.: *Mateș a lu Coțani, Ștefan a lu Ilan David* a. 1425), rar fixat în nume de fam., dar păstrat ca singura modalitate de exprimare a filiației în supranumele actuale (*Măria Radului*, dar mai ales *Măria lu Radu*, antepunerea unui art. invariabil tinzînd să se generalizeze). Supranumele p. nesufixal cu cea mai largă extensie și mare frecvență pare să fi fost, o lungă perioadă de timp, tipul nemarcat în nom., juxtapus prenumelui, cu atestări vechi și predominant în numele de fam. (rom. *Ion Nicoară*, pg. *Martin Afonso*). P. sufixal lipsește în fr. și este excepțional în oc. (*Ramonenc* „fiul lui Ramon", cu sufixul germanic *-enc*; derivate cu *-ilha* în Périgord care desemnau, chiar și în sec. 19, fiicele după numele tatălui: *Janilho* „fiica lui Jean"); în it. numeroase nume de fam. provenite din p. sufixale, mai ales cu *-esco* (frecvență maximă în Toscana și Emilia-Romagna: *Barbalesco, Giannèschi*), *-esso* și *-ico, -igo* (concentrate în ven.: *Carlesso, Giorgessi, Zannessi, Barbarigo, Pasqualigo, Tardonicus* — sec. 9). P. sufixal a avut cea mai mare pondere în extremitățile de V și de E ale Romaniei, urmele lui conferind o notă specifică numelor de fam. sp., pg. și rom. Din sec. 8 în NE Pen. Iberice este atestată exprimarea filiației prin derivate cu un sufix special (grafii *-ici, -içi, -iz, -il*, variante vocalice *-oci, -oz, -uci, -uz*), care nu mai făcea necesară mențiunea *filius* sau *proles* (*Aldegaster Siliz* „A. fiul lui Silo" a. 780); puținele exemple din sec. 9 *(Gudiniz, Menendiz)* probează rezistența cancelariilor în fața unei modalități populare de denominație, generalizată însă din sec. 10, în strînsă legătură cu Reconquista și dezvoltarea conștiinței naționale. Variantele în *-az, -oz, -uz* cedează în fața celei mai frecvente forme, *-ez (Menéndez)*. Formate de la nume individuale indiferent de originea lor, derivatele cu *-ez* își pierd treptat valoarea p. (în sp. din sec. 11—12, în pg. de la sfîrșitul sec. 15), devin ereditare și se fixează ca nume de fam. În cat. formațiile corespunzătoare cu *-is (Gomis, Llopis)* sînt împrumuturi sp. Originea sufixului este mult discutată (extindere analogică a finalei de gen. din nume ca *Dominici*, origine ar. sau — ipoteza cea mai probabilă — element iberic* prelat.). Numele de fam. actuale în *-ez* (sp.) și *-es* (pg.), puțin numeroase, dar foarte frecvente (la Lisabona *Rodrigues, Ruiz, Martines, Alves, Alvares)*, sînt vestigiile celui mai vechi tip de supranume, care, folosit continuu din epoca ibero-romană pînă în sec. 16, a reușit să se impună înaintea supranumelor toponimice și apelative, ulterior predominante. P. rom. cu sufixul *-escu(l)* are o situație în bună parte asemănătoare cu aceea a p. iberic. Derivatele în *-escu(l)*, mai vechi și net predominante la sfîrșitul evului mediu în Moldova, reg. neînchisă în imp. (în documentele dintre 1400—1450 apar 22 de p., *Borzescu, Dulcescul, Gănescu, Păușescu, Popescul, Purcelescul, Sîrbescu*, față de numai 2 în Țara Românească, *Florescul* și *Vintilescu*, în ultimul sfert al sec. 15) și formate de la nume și supranume individuale de diverse origini, nu mai au valoare p. propriu-zisă (*Drăghici Vintilescul*, a. 1471—1500, nu este fiul unui *Vintilă*, cum ar fi fost normal, ci al lui *Stoica Vintilov*; numele de fam. al acestuia este sinonim cu *Vintilescu*, întrucît formele de gen. sl. în *-ov* substituiau curent în documentele sl. derivatele rom. în *-escul*). La sfîrșitul sec. 15 fostele supranume p. în *-escul(l)*, fixate și transmise ereditar (chiar dacă înregistrarea lor în acte nu are caracter de obligativitate) sînt deci cele mai vechi nume de fam. rom. Se adaugă în continuare alte formații în *-escu(l)*, care nu mai indicau însă descendența paternă, ci apartenența la o fam. sau neam, desemnate printr-un nume cu formă de pl., derivat direct cu *-ești(i)*: *Badea*, căruia i se atribuie printr-un act din 1452 satul *Coteștii*, apare numit ulterior *Cotescul*, nu în virtutea descendenței dintr-un *Cote(a)*, ci ca urmare a integrării sale în neamul *Cotești* (antrop. de grup și top.) și a apartenenței la acest grup, conform dreptului consuetudinar feudal. Cel puțin din sec. 16 numele în *-escu(l)* pot fi considerate și forme de sg. create de la formele de pl. corespunzătoare. Sufixul *-ești*, cu care s-au creat nenumărate nume de grup cu formă de pl. (tip denominativ întîlnit mai ales în it. încă din perioada evului mediu timpuriu și fixat în nume de fam.), și-a păstrat vitalitatea, funcționînd în rom. contemporană ca o desinență de pl. specifică numelor de pers. (*Blindulești* sînt toți cei din fam. numită *Blindu*, *Popești* pot fi toți cei numiți *Popa*). Originea rom. *-esc* este controversată: probabil traco-dac sau lat. (cf. it. *-esco*, v. fr. *-eis*, sp. și pg. *-isco*, *-esco*, sd. *-iscu*, v. oc. și cat. *-esc*), cele 2 soluții putînd fi nu neapărat alternative, ci coexistente. În sec. trecut oficialitățile (școala, armata) au creat, după modelul existent, multe nume de fam. cu *-escu*, care au înlocuit vechile nume de fam. și au extins mult acest tip. *C.I.*

patua, vezi **calão**.

pavan, vezi **padovano-vicentino-polesan**.

păsărească, limbă ~, una dintre denumirile purtate în trecut de argoul drom. al răufăcătorilor, iar ulterior denumire a unui limbaj ludic sau terminologie specific copiilor. Acesta din urmă caracterizat prin modificarea sistematică a cuvintelor din l. comună fie prin introducerea unor silabe convenționale — repetate identic sau cu consoană

unică și vocale variabile după vocalismul cuvîntului modificat *(bupunăpă zipiuapa<bună ziua)* —, fie prin anagramare. Procedeul introducerii unor sunete/silabe convenționale este cunoscut și în arom. *(turfuculfu mufurifu<turcul muri)* și megl., unde limbajul respectiv, cu circulație mai ales printre tineri, are caracter ludic sau/și secret față de cunoscătorii codului. *M.A.*

pecenegă, influență ~. S-a exercitat asupra rom. Pecenegii au fost o populație turcică stabilită la sfîrșitul sec. 9 în Moldova și în E Munteniei, iar în sec. 10—11 în Dobrogea, Transilvania și în S Dunării. Limba lor este cunoscută numai prin cîteva nume proprii. Urme doar în toponimie: *Peceneaga, Peceneagul, Picineaga. M.S.*

peiorative, sufixe ~. Valoarea peiorativă apare extrem de rar ca valoare unică a unui anumit sufix; de obicei asociată cu alte valori (mai frecvent diminutivală, augmentativă, mai rar colectivă, nume de agent — vezi **diminutivale, augmentative, colective, nume de agent, s. ~**, valorile specifice sufixelor respective avînd o valoare secundară peiorativă). În lat. valoarea peiorativă apare la sufixe diminutivale și augmentative, sporadic, și la nume de agent sau adj.: *asellus, homunculus, lacrimulae, librariolus, oleaster, patraster; buccō, -ōnis, gulō, -ōnis, comedō, -ōnis; fanaticus, lunaticus* etc.

În l. romanice procedeul e moștenit și extins. Se moștenesc sufixe diminutivale și **p.**: *-aster* (diminutival numai în it. și sp.): rom. *-astru* foarte rar *(boiastră, fiastru)*, it. *-astro (figliastro, poetastro)*, fr. *-âtre (bellâtre, frèrâtre, mulâtre)*, sp. *-astro (criticastro, hermanastro)*; *-uceus*: rom. *-uț (cronicuță)*, it. *-uccio (cameruccia, giardinuccio)*, sp. *-uza (gentuza)*; *-iculus*: it. *-ecchio* dial. *(pellicchia)*, sp. *-ejo (articulejo, caballejo)*; *-uculus*: fr. *-ouille (niquedouille)*, sp. *-ujo (granujo)* etc. Sufixe augmentative și **p.**: *-aceus*: it. dial. *-accio, -azzu (amoraccio, rossaccio; casazza)*, fr. *-asse (blondasse, cocasse, vinasse)*, sp. *-azo (besazo, manaza, padrazo)*, pg. *-aço (animalaço)*; *-utus*: it. *-uto (labbruto)*, fr. *-u (têtu)*, sp. *-udo (cabezudo)*, pg. *-udo (cabeçudo)*, *-atus*: rom. *-at (buzat)*; *-ottus*: sp. *-ote (papelote, picote, soldadote)* etc.; vezi și *-occio (bamboccio, carezzoccia, verdoccio)*, apărut în it. Sufixul augmentativ, nume de agent și p. *-ō, -ōnis*: it. *-one (capone, impiccione)*, sp. *-ón (bazatón, cabezón, cartelón)*, pg. *-ão (brigão)*; rom. *-oi (băboi, băieței, greoi)* provine dintr-un etimon diferit, vezi **augmentative, sufixe ~.** Valoarea peiorativă e asociată în l. romanice și de alte sufixe moștenite: sufixe colective: *-alia*: it. *-iglia, -aglia (brodiglia, mondiglia; canaglia, ferraglia)*, fr. *-aille (ferraille, marmaille)*; vezi și *-ărie (apărie, cifrărie, vorbărie)* apărut în rom.; sufixe pentru abstracte verbale: *-tura*: rom. *-ătură (adunătură)*; sufixe pentru nume de meseriași și adj. verbale: *-arius*: rom. *-ar (cuțitar, desăgar)*; *-aricius*: rom. *-ăreț (bägăreț, plingăreț)*; sufixe pentru adj.: *-aticus*: rom. *-atic (lunatic, ușuratic)* etc. **S.p.** verbale formate în l. romanice de la cele nominale **p.**: rom. *-ăci (împungăci), -oși (storcoși)*; it. *-ucchiare (scrivucchiare)*, fr. *-ouiller (s'enflamouiller)*, *-oter (pensoter)* etc. **Între s.p.** moștenite sau de dată romanică cîteva apar în multe l., dar nici unul nu pare a fi panromanic. Întrucît însă această valoare e legată de un resort subiectiv al l., ea a putut și poate avea, cel puțin în formații ocazionale, răspîndire mult mai mare. Între sufixele împrumutate, relativ numeroase, dar cu arie mică de răspîndire, apar unele cu valoare exclusiv peiorativă și altele cu valoare peiorativă independentă de celelalte valori, anume cele germanice: it. *-aldo (ribaldo, spavaldo)*, fr. *-aud (lourdaud, rustaud)*; it. *-ardo (bugiardo, testardo)*, fr. *-ard (chauffard, vantard)*. Valoarea peiorativă se explică la it. *-ardo* și fr. *-ard* din sensul originar al prototipului germanic și nu are nici o legătură genetică cu valoarea de nume de locuitor pe care o mai au cele 2 sufixe. Alte împrumuturi: rom. *-an (golan, fătană), -oc, -og (fătoc, hirțoage,)* de origine v. sl., ambele augmentative; rom. *-ău (băltău, mîncău)* de orig. magh., augmentativ și nume de agent; rom. *-giu (duelgiu, pomanagiu)*, de origine tc., nume de meseriași; rom. *-ard (lozincard, salonard)*, din fr. și it.; fr. *-uscule (védettuscule)*, de origine lat., diminutival; sp. *-alla (canalla, clerigalla)*, din it. și fr., colectiv etc. *L.V.*

pequeno português, pidgin pg. vorbit în Angola; vezi și **pretoguês.** *C.L.*

Peregrinatio Aetheriae, vezi **Itinerarium Egeriae.**

perfect. În lat., timp al indicativului* (vezi și **perfect simplu**), al conjunctivului* și al infinitivului*. *A.C.*

perfect anterior, vezi **trecut anterior.**

perfect compus (it. *passato prossimo*, fr. *passé composé*, cat. *perfet indefinit*, sp. *pretérito perfecto compuesto*). Timp verbal analitic al ind. — expresie a unei acțiuni trecute, încheiate în momentul enunțării — inexistent în lat., constituie o inovație a l. romanice înlocuind pf. sintetic lat. (moștenit de aceste idiomuri ca pf. s.). Format din prez. ind. al aux. și din part. trecut al verbului cu sens lexical plin, continuă o perifrază de tipul *habeo scriptam epistolam*, atestată încă din lat. clas. și larg utilizată în lat. tîrzie, al cărei sens s-a schimbat considerabil de-a lungul sec., concomitent cu statutul sintactic al elementelor ei constitutive. Astfel de construcții, în care verbul *habere* era întrebuințat cu sensul de „a poseda", iar part. trecut, antepus uneori subst. compl. direct, funcționa ca atribut adjectival al acestuia, acordîndu-se cu el în gen, număr și caz, exprimau un prez. rezultativ („posed o scrisoare (care a fost) scrisă"). În alte construcții, conținînd în special part. unor verbe de percepție sau de gîndire — *compertum habeo, deliberatum habeo, cognitum habeo* —, *habere* nu mai avea sensul lexical inițial, iar ideea de „posesor", exprimată indirect, aluziv, era foarte vagă; aceasta a dispărut de altfel complet din construcțiile respective în sec. 4—5 e.n. Cam în aceeași perioadă — și din ce în ce mai evident în sec. următoare — a început să se șteargă și relația de determinare dintre atr. adjectival și compl. lui *habere*, primul fiind tot mai des utilizat ca part. invariabil *(omnia probatum habemus)*. Limitîndu-se, în prima fază, la un număr de verbe tranzitive, construcția perifrastică bazată pe folosirea unui aux. s-a extins treptat și la cele intran-

zitive; noua formă de pf. — **p.c.**, care avea cu atît mai multe şanse să se impună cu cît pf.s. sintetic moştenit avea o flexiune prea neregulată şi prea complicată, a recurs în ariile laterale ale Romaniei la un singur aux. — rom. *a avea (am cîntat/am plecat)*, sp. *haber (he cantado/he salido)*, pg. *ter (tenho cantado/tenho partido)* — iar în cele centrale la 2 (it. *avere/essere*, fr. *avoir/être*, oc. *aver/èsser*), verbele intranzitive conjugîndu-se aici — după modelul medio-pasivelor lat., care nu admiteau prezenţa unui compl. direct — cu urmaşii lui *esse* (it. *ho cantato ~ sono partito*, fr. *(j')ai chanté ~ (je) suis parti*). În cazul în care **p.c.** este construit cu descendenţii lui *esse*, part. trecut al verbelor de conjugat se acordă în gen şi număr cu sub. gramatical; în toate celelalte situaţii, el este invariabil în raport cu sub. Amintind perifraza de origine, **p.c.**, ale cărui elemente constitutive mai pot fi şi azi despărţite — mai ales în it. şi fr. — de anumite categorii de adv., cunoaşte încă în aceste l. acordul part. cu compl. direct antepus aux. (fr. *la lettre que l'ai écrite*); totuşi, în registrul popular şi familiar, în general în l. vorbită, se manifestă tendinţa spre invariabilitatea part. (it. *la lettera che ho scritto*; fr. *les mesures qu'on a pris*). În rom., *a avea* folosit ca aux. în cadrul **p.c.** prezintă unele forme diferite de cele pe care le are la ind. prez. ca verb cu sens lexical plin: *a* (cîntat)/ *are, am* (cîntat)/*avem, aţi* (cîntat)/*aveţi*. Păstrînd încă ceva din valoarea iniţial dominantă de prez. rezultativ, **p.c.** funcţionează astăzi mai ales cu valoarea de trecut în raport cu momentul enunţării. Concurenţa apărută pe acest plan între el şi pf.s. în idiomurile romanice nu a primit pretutindeni aceeaşi rezolvare: în majoritatea graiurilor drom., în unele d. it., în cele ret., ca şi în fr. vorbită, a înlocuit pf.s. în relatarea evenimentelor trecute; în it. literară — ca şi în fr. literară —, în sp. şi pg. este folosit pentru relatarea evenimentelor desfăşurate într-un trecut (mai) apropiat de momentul enunţării, în vreme ce pf.s. serveşte la relatarea faptelor petrecute într-un trecut (mai) îndepărtat. *A.C.*

perfect simplu (it. *passato remoto*, fr. *passé simple*, cat. *perfet simple*, sp. *pretérito perfecto absoluto/pretérito/perfecto simple*, pg. *pretérito (perfeito) simples*). Formă temporală a ind., care continuă pf. activ lat. Subordonat aspectului perfectiv, pf. activ lat. se forma prin adăugarea unor desinenţe specifice (*-i, -isti, -it, -imus, -istis, -erunt*) la tema *Perfectum*-ului şi indica totdeauna o acţiune încheiată în momentul enunţării. După modul de accentuare, lat. distingea un pf. slab, cu accentul pe desinenţă (*cantaui, deleui, audiui*) — cuprinzînd majoritatea verbelor de conj. 1 şi 4, la care se adăugau cîteva de conj. 2 — şi un pf. tare, cu accentul pe temă, la pers. 1 sg şi 3 sg., respectiv pl., şi pe desinenţă, la celelalte pers. (*habuī, mansī, tetigī, vēnī*) — cuprinzînd restul verbelor, dintre care cele mai multe erau de conj. 3; formele de pf. slab şi cele de pf. tare s-au transmis diferenţiat în l. romanice. Pf. slab în *-eui* a dispărut de timpuriu, probabil o dată cu part. trecut în *-etus*; celelalte 2 categorii de pf. slab, care au pierdut pe *-u-* intervocalic (prezentînd în lat. vulg. variantele *-ai, -ii*), s-au continuat în toate l. romanice (rom. *cîntai*, it. *cantai*, fr. *chantai*, cat. *cantí*, sp. *canté*, pg. *cantei*), fiind tipurile de flexiune cel mai bine ilustrate; uneori au înlocuit chiar formele de pf. tare în *-uī* ale verbelor de conj. 1 şi 4 (lat. **crepaui* în locul lui *crepui*; rom. *crăpai*). Desinenţele pers. 3 sg. din l. actuale atestă operarea unor reduceri diferite ale finalelor din lat. în diverse zone ale Imperiului Roman: *-auit* > *-at* în E şi în Galoromania (rom. *cîntă*; fr. *chanta*), respectiv *-aut* (> *-ou, -o*) în Italia şi în Pen. Iberică, iar *-iuit* — folosit mai ales în zona iberorom. — a evoluat la *-iut*, apoi la *-io*, în sp., prin analogie cu evoluţia *-aut* > *-o*. Tot în zona de V a apărut în lat. vulg. un al 3-lea tip de pf. slab cu vocala caracteristică *ĕ* — compensînd parcă pierderea desinenţei *-eui-*, care provenea de la derivatele prefixale ale lui *dedi* avînd accentul pe temă: *perdédi* (în loc de *pérdidi*), *vendédi* (în loc de *véndidi*) > v.oc. *perdei, vendei*. În zona de E s-a dezvoltat un al patrulea tip de pf. slab cu vocala caracteristică *-u*, formă provenită din pf. tare în *-ui* după schimbarea locului accentului: *habúi* (în loc de *hábui*), probabil după modelul lui *fúi*; acest tip, a cărui poziţie a fost consolidată de existenţa part. trecute în *-utus*, a înlocuit unele forme (tari) reduplicate (**cadui* pentru *cecidi*) şi s-a transmis ca formă slabă în special în rom. şi fr. (lat. *bibi*, dar rom. *băui*, fr. (je) *bus* ~ pg. *bebi*). Dintre formele de pf. tare — care se terminau în *-ui, -si, -i* sau erau reduplicate — cea în *-i* a fost aproape complet eliminată în lat. vulg. prin înlocuirea cu alte tipuri de formanţi; au supravieţuit *veni, vidi, feci, fui*, care s-au păstrat în general în l. romanice mod. Pf. „tare" în *-ui* s-a menţinut în zona centrală a Imperiului Roman; în urma consonantizării fonemului iniţial al desinenţei, în oc., cat. *-ui* > *c, g* (lat. *debui* > oc. *dec*). Pf. în *-si* (sigmatic) a fost larg utilizat în reg. centrale şi de E; s-au creat forme noi: *pre(n)si, tensi, cursi*, după modelul lat. *arsi, clausi*, refacerea unor pf. sigmatice explicîndu-se adesea prin existenţa unui part. trecut în *-s*: lat. *defendi* înlocuit, sub influenţa lui *defensum*, prin **defensi* (> it. *difesi*); lat. *momordi* înlocuit, sub influenţa lui *morsum*, prin **morsi* (> it. *morsi*). Formele reduplicate s-au menţinut în special în Italia, poate datorită substratului osco-umbric caracterizat prin folosirea unui procedeu identic de constituire a pf. **P.s.** romanic continuă principalele tipuri de pf. „slab" lat., dar prezintă şi numeroase forme neregulate ce se explică în parte prin menţinerea schimbării accentului în cursul flexiunii verbale, particularitate a pf. „tare" lat. În sp. există 2 tipuri de **p.s.** regulat: *tomé ~ comí, viví*, în celelalte l., mai puţin rom., 3: it. *trovai ~ credei ~ partii*; fr. *chantai ~ finis, partis ~ lus*; pg. *cantei ~ bebi ~ uni*; în rom., verbele de conj. 1 se termină în *-ai*, cele de conj. 4 — în *-ii, -îi*, dar cele de conj. 2 şi 3 se termină fie în *-ui*, fie în *-sei*. În it., verbele de conj. 2 au, la pers. 1 sg., 3 sg. şi pl., fie desinenţele *-i, -ø, -rono*, fie desinenţele *-tti, -tte, -ttero* — ultimele fiind preferate în l. mod. —, fapt ce se explică poate prin existenţa, într-un stadiu foarte vechi al l., a 2 forme de **p.s.** pentru *dare*: *diedi* şi *detti* (prin analogie cu *stetti*); această l. manifestă, de asemenea, preferinţă pentru formele tari de pf.

din lat. **p.s.** are în unele idiomuri forme personale identice cu ale prez. ind. (fr.: pers. 1—3 sg. la verbele de conj. 2 de tip *finir* și la unele verbe de conj. 3 ca *dire*; sp.: pers. 1 pl. la verbele de conj. 1 și 3; pg.: pers. 1 pl. la verbele de conj. 2 și 3); deosebirea se face în acest caz numai prin context, respectiv, în pg., și cu ajutorul adv. *já* („deja"), care întărește p.s. Ca expresie a unei acțiuni trecute încheiate (în opoziție cu impf.), **p.s.** a fost înlocuit de pf.c. în majoritatea graiurilor dacoromâne, în multe d. it., d. ret., în fr. vorbită, dar este viu în oc.; în unele idiomuri, între cele 2 timpuri — cu valoare aspectuală identică — s-a creat o diferență constînd exclusiv în distanța mai mare sau mai mică față de momentul enunțării: în it. și în fr. lit., **p.s.** indică acțiuni săvîrșite într-un trecut (foarte) îndepărtat, fiind timpul specific al narațiunii, în sp. indică evenimente situate într-un trecut mai îndepărtat de momentul enunțării decît cele evocate prin pf.c., sau acțiuni iminente, pe cînd în graiurile oltean și bănățean servește, dimpotrivă, la desemnarea evenimentelor care au avut loc într-un trecut recent, plasat într-un interval de maximum 24 de ore față de momentul vorbirii. În pg. este preferat pentru evocarea evenimentelor complet încheiate în momentul vorbirii sau pentru a exprima acțiuni care se repetă, fiind o formă mai vie a flexiunii verbale decît în alte l. romanice (fr., it.). În aspectul vorbit al cat., **p.s.** este înlocuit printr-un timp analitic specific acestei l. — preteritul pf. (= *perfet perifràstic*) — alcătuit din ind. prez. al aux. *anar* și inf. verbului cu sens lexical plin *(vaig cantar)*; cu aceeași valoare mai poate fi folosit și preteritul anterior perifrastic (= *perfet anterior perifràstic*), alcătuit din ind. prez. al aux. *anar* și inf. trecut (sau pf.) al verbului: *vaig haver cantat*. *A.C.*

perifrastice, forme verbale ~. Construcții verbale analitice constînd dintr-un aux. sau un semiaux. — care se conjugă adesea numai la anumite timpuri și moduri — și o formă modală nepredicativă — inf., gerunziu/part. prez., part. trecut sau supin —, utilizate pentru redarea unor valori modale, temporale ori aspectuale. Dispunînd de o flexiune verbală alcătuită din forme temporale preponderent sintetice, lat. clas. poseda cîteva construcții perifrastice care funcționau în special ca expresii ale unor valori modale: part. viit. pasiv (= gerundiv) + *esse*, indicînd necesitatea, part. viit. activ + *esse*, redînd intenția, *habere* + inf., exprimînd posibilitatea. Alături de acestea, *habere* + part. trecut pasiv — în care locul lui *habeo* putea fi luat uneori de *teneo*, alteori de *do* sau de *facio* — era folosită pentru redarea valorii aspectuale „terminativ" (perfectiv), în vreme ce pf. sintetic apărea cu valoarea precumpănitor temporală de trecut. În lat. vulg., perifrazele verbale s-au bucurat de o favoare crescîndă. Concomitent s-au produs o serie de modificări la nivelul elementelor componente ale **f.v.p.** caracteristice lat. clas. sau chiar anumite schimbări în planul valorilor de conținut exprimate de acestea. În construcțiile cu pron. în dat. desemnînd persoana afectată *(mihi laudandum est)*, aux. *esse* a fost înlocuit cu *habere*, care nu mai cerea prezența compl. indirect *(habeo laudandum)*; gerunziului — tot mai rar folosit, ca și alte moduri nepredicative (part. viit. activ, supinul) — i s-a substituit inf. (*habeo laudare* sau *laudare habeo*). Perifraza astfel obținută funcționa ca expresie a necesității, iar aux. se conjuga nu numai la prez. ind. ci și la impf. *(habebat transire)*. Aceeași valoare putea fi redată și prin perifraza *debere* + inf. *(debeo laudare)*, iar pentru exprimarea intenției, a dorinței sau a voinței se recurgea la construcția *velle* + inf. *(volo laudare)*. Toate aceste perifraze stau la baza noilor forme de viitor* din l. romanice; perifraza inf. + *habere* (impf. sau pf.) a dat naștere în l. romanice occidentale unei forme temporale — căreia i se acordă în gramaticile anumitor idiomuri chiar statut de mod — necunoscută în lat.: condiționalul*. De o largă răspîndire s-a bucurat și perifraza cu valoare aspectuală *habere* + + part. trecut (pasiv), din care s-a dezvoltat perfectul compus* romanic.

L. romanice și-au creat, toate, inventare mai mult sau mai puțin bogate de **f.v.p.** pe care le utilizează mai ales cu valori aspectuale și temporale, dar uneori și cu valori modale. În componența lor, alături de aux. (sau semiaux.) intră forme nominale ori adjectivale ale verbului cu sens lexical plin, precedate sau nu de o prep.: rom. *a avea* + *de* + supin; it. *venire* + gerunziu; fr. *venir* + *de* + inf.; sp. *ir* + *a* + inf., *estar* + gerunziu; pg. *andar* + *a* + gerunziu. În gramatici nu se adoptă un punct de vedere unitar asupra acestor construcții: dacă în multe li se recunoaște existența ca forme specifice ale flexiunii verbale — fiind desemnate uneori chiar sub numele de „conjugări perifrastice" —, în altele li se refuză acest statut, descrierea implicînd segmentarea în unitățile constitutive fundamentale și identificarea valorilor/funcțiilor sintactice proprii fiecăreia dintre ele. Vezi **semiauxiliare**. *A.C.*

périgourdin, grai oc. (complexul arv.-medit., gr. oc. sept., ansamblul arv.-lim., d. lim., subd. de jos). S Franței (N prov. Périgord = N dep. Dordogne). Alterarea lui *s* din gr. *sp*, *st*, *sk*, caracteristică gr. oc. sept., duce în **p.** la rezultatul *h* (care acoperă și subd. lang. sept. învecinat din gr. oc. merid.). Cca 10 cuvinte **p.** împrumutate în *fr. I.V.R.*

persoană. Categorie gramaticală servind în lat. și în l. romanice — împreună cu alte categorii — la actualizarea verbelor, a pron. pers. și refl., a pron. și adj. pos., care comportă 6 termeni repartizați de obicei în 2 grupe subordonate ideii de număr: pers. 1—3 sg., pers. 1—3 pl. Implicînd realizatori diferențiați după părțile de vorbire cu care se combină, **p.** se exprimă prin desinențe în clasa verbelor, mărcile gramaticale corespunzînd în fapt unui amalgam de categorii (**p.** + număr, timp-aspect, uneori mod și diateză); pron. își schimbă complet forma în funcție de termenul categoriei de **p.**, asociat în genere unui termen al categoriilor de număr, de gen, adesea și de caz. Categoria **p.** poate interveni indirect în structurarea unor microsisteme de unități cu valoare deictică, de tipul pron. dem. și al anumitor adv. dem., ale căror forme exprimă — în unele l. — localizarea în spațiu în raport cu locutorul (= pers. 1 sg.), eventual și în raport cu interlocutorul acestuia

(=pers. 2 sg.). În lat., marea majoritate a verbelor se combinau cu toți termenii categoriei de **p.**, numărul celor defective din acest punct de vedere — verbe unipersonale și impersonale — fiind relativ redus. Unipersonale sau pluripersonale, verbele lat. primeau în cursul flexiunii anumite sufixe modale și temporale, cărora li se adăugau, dacă unitățile verbale făceau parte din cel de al doilea tip, 6 desinențe pers. Existau desinențe distincte pentru conj. activă și pentru cea pasivă; în cadrul fiecărui tip de conj. însă ele erau identice la marea majoritate a timpurilor și a modurilor. Astfel, flexiunea verbelor active se realiza cu ajutorul mărcilor *-o* sau *-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt* la toate timpurile și modurile cu excepția ind. pf. și a imp., care se caracterizau fie prin desinențe speciale, fie prin absența oricărei asemenea mărci, iar verbele pasive și deponente se conjugau la toate timpurile și modurile sintetice ale *Infectum*-ului cu desinențele *-r, -re* sau *-ris, -tur, -mur, -mini, -ntur*. Desinențele pers. nu se sincretizau decît la imp. viit. pasiv, unde, în mod cu totul excepțional, **p.** 2 și 3 sg. aveau aceeași desinență. Absența sincretismelor de **p.** permitea utilizarea verbelor fără sub. explicit, acesta apărînd doar atunci cînd locutorul dorea, socotea necesar să-l precizeze. Cînd sub. era un „agent nedeterminat", verbele luau forma pers. 3 sg.: așa se construiau verbele pasive folosite cu sens impersonal, anumite verbe modale impersonale, verbele „meteorologice".

În trecerea de la lat. la l. romanice, desinențele pers. au suferit numeroase modificări, pe de o parte din cauza anulării destul de frecvente a distincțiilor fonematice în poziție finală, pe de altă parte, din cauza unor influențe paradigmatice reciproce. Desinența *-o*, care putea să apară în lat. ca pers. 1 sg. a majorității timpurilor, se menține la această pers., în it. și în l. ibero-rom., la ind. prez. (it. *trovo/credo/parto*; sp. *tomo/como/vivo*; pg. *canto/bebo/uno*); în it., unde apare și la viit. (*canterò* < lat. *cantare habeo*), se extinde și la ind. impf. (*trovavo/credevo/partivo*). În rom., *-o* > *-u* la verbele a căror temă se termină în grupul oclusivă + + lichidă (*umblu, umplu, umflu*) sau zero: majoritatea verbelor au desinența zero la pers. 1 sg. a prez. ind./conj. (*cînt/vînd/dorm*). În ceea ce privește desinența pers. 2 sg., l. romanice se împart în 2 gr.: Romania occidentală cu marca *-s*, ca și lat., la toate timpurile, mai puțin ind. pf. s. în sp. și pg. (fr.— doar grafic — (tu) *chantes, chantais, chantas, chanteras*; sp. *tomas, tomabas, tomarás, tomes, tomases*; pg. *cantas, cantavas, cantaras, cantarás, cantes, cantasses)*; Romania orientală, unde este folosit *-i* (rom. *cînți, cîntai, cîntași, cîntași, cîntași*; it. *trovi, trovavi, trovasti, trovarai*). La pers. 3 sg. *-t* dispare în majoritatea l. romanice; se menține în sd., la toate conj. în cadrul unor forme temporale ca ind. prez., impf., pf. s., conj. prez., și în fr. (doar grafic), la verbe de conj. 2 și 3 — însă în v. fr., și la verbe de conj. 1 — la ind. prez., impf., pf.s. La pers. 1 pl., în toate l. romanice, în afară de fr., se păstrează consoana *-m* în desinență (rom. *cîntăm, cîntam, cîntarăm, cîntași(ră)m*; it. *troviamo, trovavamo, trovammo, troveremo*; sp. *tomamos, tomábamos, tomaremos, tomemos, tomásemos, tomáramos*; pg. *cantamos, cantava-nos, cantámos, cantáramos, cantaremos*); în rom., acest *-m* se extinde uneori și la pers. 1 sg., ajungîndu-se la situații de sincretism: eu/noi *cîntam*, eu/noi *cîntasem*. La pers. 2 pl., rom. și it. mențin consoana *-t-* în desinență (rom. *cîntați, cîntarăți, cîntașerăți*; it. *trovate, trovavate, trovaste, troverete, trovereste, troviate*), dar l. romanice occidentale o pierd, din cauza poziției (fr. (vous) *chantez, chantiez, chanterez*; sp. *tomáis, tomabais, tomasteis, tomaréis, toméis*; pg. *cantais, cantáveis cantáreis, canteis*). Desinența pers. 3 pl. *-nt* > >rom. *zero*, ceea ce dă naștere unor sincretisme cu pers. 1 sg. *(eu/ei beau, fac, merg)* la conj. 2 și 3 sau cu pers. 3 sg. *(el/ei cîntă, coboară)* la conj. 1 și uneori la conj. 4; it. *-no*, cu vocală paragogică; fr. *zero* (*-nt* menținut doar grafic), cat., sp. *-n*, pg. *-m*. Ca urmare a schimbărilor survenite, desinențele pers. au căpătat, în marea lor majoritate, structură vocalică și, în contrast cu situația din lat., au ajuns să prezinte multe sincretisme, mai numeroase în fr., în aspectul oral: verbele de conj. 1 au la prez. ind. și conj. o formă unică pentru pers. 1—3 sg. și 3 pl. *(parle, parles, parle, parlent* [paRl!). Din cauza numărului mare de forme pers. sincretice, care ar împiedica înțelegerea corectă a conținutului enunțurilor în comunicare, în fr., verbul este obligatoriu însoțit de sub., acesta fiind de obicei exprimat printr-un pron. pers., instrument gramatical asimilat uneori de specialiști unei mărci gramaticale (= desinență) antepuse unității verbale. În celelalte l. romanice, unde desinențele realizează suficient de bine diferențierea persoanelor, prezența sub. explicit nu mai este obligatorie. (Printre cazurile de sincretism existente în aceste l., în afara celor citate mai sus, se mai pot menționa: rom.: toate verbele prezintă un sincretism total de pers. la conj. pf.: *să fi cîntat/să fi rămas/să fi scris/să fi dormit*; it.: toate verbele au, la conj. prez., forme identice la pers. 1—3 sg.: *trovi/creda/parta*, iar la conj. impf., forme identice la pers. 1—2 sg.: *trovassi/credessi/partissi*; sp. și pg.: toate verbele au, la ind. impf., forme identice la pers. 1 și 3 sg.: sp. *tomaba/comía/vivía*; pg. *cantava/bebia/unia*, același tip de identitate apărînd, de asemenea, la toate timpurile conj.) În ceea ce privește raporturile sintagmatice contractate în enunț de desinențele pers. în combinație cu temele verbale, l. romanice nu prezintă deosebiri fundamentale față de lat. Pers. 3 sg. intră în continuare în acord cu sub. „agent nedeterminat", dar în majoritatea idiomurilor neolatine valoarea „impersonal" este redată prin construcții active ori reflexive și mult mai rar prin construcții pasive. În unele l. romanice însă mai pot intra într-un astfel de acord și formele de pers. 2 sg. și pl. În rom. și în fr., pers. 2 pl. a verbului — combinată cu un pron. de politețe — poate fi asociată unui nume predicativ întrebuințat la sg. *A.C.*

personal, pronume ~. În lat. formanți pentru pers. locutorului și a interlocutorului, sg. și pl.: *ego, tu, nos, uos*; dem. *is* pentru indicarea pers. 3. Flexiune în număr și caz (aceeași formă folosită cu prep. și fără prep.). În lat. vulg., pron. dem. *ille* și *ipse* se folosesc alături de *is* cu valoare deictică slabă și stau la baza p.p. romanice de

pers. 3 sg. şi pl. Reducerea flexiunii cazuale cu conservarea opoziţiei nom. ~ gen.-dat. ~ ac.-abl. Tendinţă de refacere a formelor cazuale după flexiunea adj. cu 3 terminaţii la nom. sg. şi după pron. rel. *qui* la gen.-dat. (printr-o analiză greşită a formelor *cuius, cui* iau naştere *illuius, illaeius* pentru gen., *illui, illaei* pentru dat.); forma de dat. *ipsui, illui, ipsei, illei* se impune la sg. ca formă de gen.-dat., în timp ce la pl. se impune gen. *illorum, ipsorum*, atît pentru masc. cît şi pentru fem.

În l. romanice conservarea celor 4 **p.p.** lat. la nom.: *ego*>rom., oc., cat., pg. *eu*, it. *io*, fr. *je*, sp. *yo; tu*>rom., it., fr., oc., cat., pg. *tu*, sp. *tú; nos, uos*>rom., it. *noi, voi* (pentru *-i*, care corespunde lat. *-s*, s-a propus fie trecerea lat. *-s* la *-i*, ipoteză greu de acceptat, fie extinderea analogică a unui pl. în *-i* în urma dispariţiei lat. *-s*), fr. *nous, vous*, pg. *nos, vos*, dar *nobis, uobis*, ca forme de nom.>sd. *nois, vois;* în sp., oc. şi cat. forme întărite cu adj. nehot. provenind de la lat. *alter*: sp. *nosotros ~ nosotras, vosotros ~ vosotras*, oc. *nosautres ~ nosautras*, cat. *nosaltres;* unele dintre ele permit marcarea opoziţiei masc. ~ fem.; formele sp. sînt concurate în d. ast.-leon. şi în sp. am. de *nos, vos;* acesta din urmă preia şi rolul lui *tú*, cu o paradigmă: *vos, te, tuyo* (vezi **voseo**); în pg. *vos* nu se mai foloseşte; rolul lui de pron. de adresare a fost preluat de pron. de politeţe *você* întrebuinţat cu pers. 3 pl. a verbelor şi a pron. *(lhes, os/as)*. Dintre formele oblice ale **p.p.** se conservă cele de dat. şi ac. ale pers. 1, 2, cu rezultate diferite în funcţie de poziţia accentuată sau neaccentuată: *me*>fr. *me, moi;* în rom. forme de dat. cu *i-* protetic (*îmi, îţi*), a cărui apariţie a fost explicată în general prin fonetică sintactică; forme de ac. rom. *mine*, sd. bittez-nuorez *mene*, vegl. *main*, d. it. centro-merid. *menə, mine*, explicate sub influenţa unui **quene*<*quem* sau prin adăugarea unei particule paragogice *-ne;* pentru rom. şi prin substrat; *nobis* şi *uobis* se menţin ca forme de dat. numai în rom. **P.p.** pers. 3 provine în majoritatea l. romanice din lat. *ille*, pron. dem. La sg. masc. *ille*>cat. *ell*, sp. *él*, pg. *êle;* **illu*, formă refăcută după adj. cu 3 terminaţii sau forma de ac.>rom. *el;* **illī*, formă refăcută după pron. rel. *qui*>it. *egli*, fr. *il;* fem. *illa*>rom. *ea*, fr. *elle*, it., cat., sp. *ella*, pg. *ela;* neutru *illud*>v.fr. *el*, sp. *ello;* pl. masc. *illi*>rom. *ei*, v. it. *eglino* (cu *-no* extins analogic de la pers. 3 pl. a verbelor: *cantan(t)*>it. *cantan* + *o* paragogic), v. fr. *il;* forme de pl. masc. formate de la sg.: fr. *ils; illos*>fr. *eux*, cat. *ells*, sp. *ellos*, pg. *êles;* fem. *illae*>rom. *ele*, v. it. *elleno* sau *illas*>fr., cat. *elles*, sp. *ellas*, pg. *elas*. Se continuă formele de gen.-dat. sg. şi pl. lat. vulg.: *illui, illaei, illorum*. În sd. şi în unele d. it. centro-merid., **p.p.** pers. 3 provine numai din lat. *ipse*. În unele l. romanice, *ille* concurat de *ipse*>v. rom. *ins* (în l. veche alături de *el*, se conservă în context prepoziţional: *printr-însul* sau contopit cu prep. *de*: *dînsul;* acesta, specializat cu referire la numele de pers., este interpretat de unii vorb. ca pron. de politeţe; în arom. serii paralele şi sinonime provenind din *ille* şi din *ipse*), it. *esso*, întrebuinţat cu precădere pentru antecedent nonuman; urmaşii lui *ille* şi ai lui *ipse* sînt concuraţi în it. pentru antecedent uman în funcţie de sub. de urmaşii formelor de gen.-dat. lat. vulg.: *lui, lei, loro*. Dezvoltarea a 2 serii paralele de **p.p.**: neaccentuate (conjuncte) şi accentuate (disjuncte sau utilizate după prep.): rom. *îmi—mie, mă—(pe) mine*, it. *mi—(a) me*, fr. *me—(à) moi*, sp. *me—(a) mí*, pg. *me—(a) mim;* în fr., d. galo-italice şi ret., unde prezenţa **p.p.** este obligatorie lîngă formele verbale pers., paralelismul s-a extins şi la nom. (ale cărui forme accentuate provin de la cazurile oblice la majoritatea pers. sg.: *je—moi, tu—toi, il—lui;* dial. **p.p.** pers. 3 neaccentuate însoţesc în mod obligatoriu verbul, chiar şi atunci cînd sub. este exprimat printr-un subst., ceea ce anulează valoarea lor pronominală (frpr., friul., d. galo-italice). Flexiune cazuală simplificată. Rom. conservă cel mai bine flexiunea **p.p.** lat., cu forme cazuale care corespund în celelalte l. romanice unor construcţii analitice (dat. formelor accentuate: *mie, ţie, lui, ei, nouă, vouă, lor*); numai în rom. forme de gen. la pers. 3 sg. şi pl. sincretice cu dat. *(lui, ei, lor)*. Opoziţie dat. ~ ac. (~nom.) la formele neaccentuate în rom. la toate pers., în ret. (friul, surs., lad. dol.) şi sd. la toate pers. sg. şi la pers. 3 pl., în celelalte l. romanice numai la pers. 3 sg. şi pl.: rom. *îmi/mi ~ mă, îţi/ţi ~ te, îi/i ~ îl, îi/i ~ o, ni/ne ~ ~ ne, vi/vă ~ vă, li/le ~ îi, li/le ~ le;* it. *gli ~ lo, gli ~ la, loro/gli ~ li, loro/gli ~ le;* fr. *lui ~ le, lui ~ la, leur ~ les;* sp. *le ~ lo* (vezi **laísmo, loísmo**), *le ~ la* (vezi **laísmo**), *les ~ los, les ~ las;* pg. *lhe ~ o/lo/no, lhe ~ a/la/na, lhes ~ os/los/nos, lhes ~ as/las/nas;* formă neaccentuată unică dat. = ac. (~nom.): it. *mi, ti, ci, vi*, fr. *me, te*, sp. *me, te, nos, vos*, pg. *me, te;* formă neaccentuată unică la dat. = ac. = nom.: fr. *nous, vous*, pg. *nos, vos*. Formă accentuată de dat. diferită de cea de ac. folosită după prep. (~nom.) numai în rom. la pers. 1, 2 sg.: *mie ~ (pe) mine, ţie ~ ~ (pe) tine;* dialectal extinderea ac. asupra nom. (arom. *eu/mine k'iem*) sau a nom. asupra ac. *(iine cu eu/mine);* la celelalte pers. dat. accentuat în rom. se opune formei sincretice de nom. = ac.: *lui ~ (pe) el, ei ~ (pe) ea, nouă ~ (pe) noi, vouă ~ (pe) voi, lor ~ (pe) ei, lor ~ (pe) ele;* formă accentuată a **p.p.** folosită după prep. diferită de nom. în l. romanice occidentale la pers. 1, 2 sg. bazată pe extinderea formei de ac. lat. (it. *me, te*, fr. *moi, toi*) sau de dat.: sp. *mí, tí*, pg. *mim, ti;* formă accentuată folosită după prep. identică cu nom. la pers. 1, 2 pl. 3 sg. şi pl. cu extinderea formei oblice asupra nom.: it. *luí, leí, loro*, fr. *lui, eux* sau cu extinderea formei de nom.: sp. *él*, pg. *êle*. În rom., l. iberorom. şi numeroase d., ac. compl. direct se construieşte cu prep. Variante poziţionale ale formelor neaccentuate în funcţie de poziţia faţă de verb, de prezenţa altor secvenţe pronominale şi de contextul fonic; numeroase mai ales în rom.: *îmi, mi, mi-, -mi, -mi-* sau *mă, mă-, -mă, m-, -m-* şi în cat.: *me, em, 'm, m'* sau *nos, ens, 'ns, 's*. Variante contrase a 2 **p.p.** succesive: pg. *me* + *o*>*mo, lhe(s)* + *a*>*lha*. Forme compuse: prep. + **p.p.** în pg. *em* + *ela*>*ela:* **p.p.** + prep. încă din lat. *mecum*>it. *meco*, sd. *mecu;* *cum* + *mecum*>sp. *conmigo*, pg. *comigo*. **P.p.** neutru: sp. *ello, io no pienso en ello* „nu mă

gîndesc la aceasta", *lo sabía* „o ştiam, ştiam acest lucru"), forme de neutru ac., diferite de masc. şi fem. şi în sd., cat., oc., frpr., ret.; le corespund în celelalte l. romanice **p.p.** sau pron. dem. masc. sg. (it. *lo so*, fr. *je le sais*, pg. *já o sei*) sau fem. (rom. *o ştiu prea bine*). **P.p.** nehot. sub.: fr. *(l')on*, oc. *(l')om*, v. cat. *hom*, unele d. it., din nom. lat. *homo* „om", gramaticalizat în trecerea de la lat. la l. romanice; pentru fr. modificarea a fost pusă în legătură cu influenţa francă deşi *homo* apărea cu această valoare nedeterminată încă din lat.; surs. *ins*<lat. *unus*. Fără echivalent în celelalte l. romanice, unde pentru fr. *on dit* se foloseşte verbul la diateza refl. pers. 3 sg. (rom. *se zice*, sp. *se dice*) sau la diateza activă pers. 3 pl. (sp. *dicen*). **P.p.** pers. 3 sg. se foloseşte şi impersonal *(il pleut)* în fr., oc., ret. (surs.), d. galo-italice. **P.p.** sub. este antepus verbului. Postpus în prop. inter. (inversiune obligatorie în fr. *sais-tu?*) şi, în l. galorom. vechi, atunci cînd prop. începea cu un adv. (reminiscenţe în construcţii ca fr. *à peine semblait-il entendre*, în d. galo-italice şi în ret. (eng.), unde **p.p.** pers. 2 sg. s-a aglutinat sub forma *-t* definitiv desinenţei verbale: *cantas tu*> *chantaust*); în it., d. campan, **p.p.** pers. 2 pl. s-a aglutinat la unele forme verbale: ind. pf. s. şi impf., conj. impf. **P.p.** neaccentuate în cazurile oblice în general antepuse verbului la majoritatea formelor pers.: rom. *îl văd*, it. *non lo so*, dar *ho detto loro di aspettarmi*, fr. *je le vois*, sp. *me conoce* dar şi *limpiólas* (mai ales în l. literară); în pg. e mai frecventă postpunerea: *vejo-o na cinema, dera-lhe muito dineiro*, dar şi *alguém vos ajudara;* postpunere la imp. afirmativ: rom. *spune-mi*, it. *raccontaci*!, fr. *écoute-le*!, cat. *mira-les*!, sp. ¡*búscalas*!, pg. *trá-lo*!; în it., cat., sp. şi pg. la inf. şi la gerunziu: it. *devo farlo venire*, cat. *per dir-li*, sp. *quiero verla*, pg. *quem poderá fazê-lo*, dar rom. *fără a le vedea* (însă *văzîndu-l*), fr. *je veux le voir, en le voyant*. Vezi şi **dativ etic, dativ posesiv; adverbial, pronume ~**. *S.R.R.*

peruğin, grai it. (gr. it. centro-merid., subgr. central, d. umbr). Italia centrală (N reg. Umbria, prov. Perugia). Trăsături centro-merid. mult mai atenuate decît în celelalte graiuri umbr. (tratament unic *-o* al lat. *-u* şi *-o*; conservarea gr. consonantice *nd, mb*; absenţa pos. enclitic), mănunchiul de izoglose tipic merid. trecînd pe la S de Perugia. Influenţă sept. prin d. emil. vecine (*a* accentuat>ɛ: *pjettsa, pɛskwa* = it. *piazza, pasqua*); tendinţă de sincopă, mai rară în prezent (*ʃtmena* = it. *settimana*); regresiunea accentului în diftongii *je, wo (djetro, fuoko)*, urmată uneori de reducerea hiatului, ca în unele graiuri tosc. *(pino, lugo, nuvo* = it. *pieno, luogo, nuovo)*; diftongarea lat. *ē* în silabă deschisă, ca în unele graiuri de frontieră aretino-chianaiole *(teiła, meize* = it. *tela, mese)*. Printre cele mai vechi texte it. cu trăsături **p.**: *Formule volgari* de Rainerio da Perugia (prima jumătate a sec. 13), *Laudario di Perugia*. Literatură în **p.**: Ruggero Torelli (Sonete, 1895). *O.S.C.*

petit mauresque, (pre-)pidgin fr. utilizat se pare unilateral de către locainicii arabofoni din Africa de N fostă fr. în sec. 19—20 în relaţiile cu fr. şi eventual alţi europeni. Denumit astfel după numele *mauresque* dat ar. Împrumuturi şi calcuri din ar. şi sp. Impropriu numit şi *petit nègre* (ca şi pidginul fr. din Africa Neagră) sau sabir (nu s-a dovedit dacă există continuitate între **p.m.** şi vechiul sabir medit.). Aşa-numitul dialect cagayoussian — limbaj inspirat din **p.m.** folosit pentru a crea efecte comice. Nu este clar raportul **p.m.** cu pataouète — varietate folosită nu de autohtoni, ci de europeni. Tot în Africa de N (Maroc) este semnalată şi o „fr. redusă" „pe cale de pidginizare". *I.V.R.*

petit nègre *(français de charabia, français-tirailleur, pitinègue)*, pidgin fr. utilizat mai ales de către soldaţi şi negustori în fostele posesiuni fr. din zona occidentală a Africii Negre. În diferite izvoare sînt menţionate (uneori fără indicarea exactă a perioadei de utilizare) mai multe pidginuri fr. (sau varietăţi de „franceză pidginizată") din Africa Neagră, ale căror raporturi reciproce nu sînt clare. Astfel, pentru sec. 17—18 s-a semnalat existenţa în Africa de V a unei l. comerciale bazate pe fr. S-a emis (M. F. Goodman) şi ipoteza că în porturile în care sclavii negroafricani erau ţinuţi în aşteptarea îmbarcării spre coloniile fr. s-ar fi putut forma un pidgin fr. care ar sta la baza creolei fr. cel puţin din zona americană, dacă nu chiar şi din Oc. Indian (ultima ipoteză infirmată de cercetările lui R. Chaudenson). S-a mai semnalat existenţa unei varietăţi de fr. pidginizată din E Camerunului şi a unei fr. pidginizate folosite pe la mijlocul sec. 19 în fosta Guinee pg. (actualmente Guineea-Bissau) şi care, după unele păreri, ar fi calchiată după modelul creolei pg. din zonă, cum şi a unui pidgin cu o denumire hibridă: French-Swahili Kitchen Mischsprache. Numele *petit nègre* dat impropriu şi (pre-)pidginului fr. *petit mauresque* folosit de arabofoni în Africa de N fr. *I.V.R.*

picard, d.fr. N Franţei (prov. Picardia — aprox. dep. Pas-de-Calais, Somme, Oise, Aisne, Nord) şi S Belgiei (prov. Hainaut, unde este cunoscut sub numele de rouchi, grai de tranziţie între **p.** şi d. valon). Frontiera lingvistică merid. se afla mai spre S în evul mediu, dar a cedat în faţa presiunii fr. Conservarea fazei arhaice, *we*, din evoluţia diftongului<lat. *ŏ,ĕ (frigidus>frwe* = fr. *froid, strictus>etrwe* = fr. *étroit)*; păstrarea distinctă a vocalelor *a* şi *e* urmate de nazală implozivă *(ində>ə̃* = fr. *en*[ã]); lat. *i* + nazală + labială evoluează la o vocală nazală labială *(quinque>chunc* = fr. *cinq)*; lat. *t* + iot, *k* + iot, *e, i>tʃ>ʃ (ceruus>cherf* = fr. *cerf)*; menţinerea nepalatalizată a lat. *k, g+a (cantare>canter* = fr. *chanter; gamba>gãp* = fr. *jambe)*; lat. *s, ss*+iot *>ʒ, ʃ (mansione>maʒõ* = fr. *maison, *messione> meʃõ* = fr. *moisson)*; consoanele palatale din v.fr. *-ʎ, -ɲ* îşi pierd pronunţarea palatală>*l, n (montanea>montainne* = fr. *montagne)*; conservarea germanicului *w- (wardé* = fr. *garder)*; lat. *-bl->ul (*affibulare>affuler* = fr. *affubler)*; menţinerea fără epenteză a gr. consonantice *-l'r-, -n'r-, -m'l- (v(i)enrai* = fr. *viendrai)*; o pronunţată tendinţă spre metateză; conservarea mai multă vreme — pînă în sec. 14 — a decl. bicazuale; formă unică pentru masc. şi fem. la art. hot. şi adj. pos., pronunţate *el, em, et, es* = fr. *le|la, mon|ma* etc.; folosirea, în afara adj. pos.

menționate, a formelor *men, ten, sen*, reduse la *m'n, t'n, s'n* = fr. *mon, ton, son ;* formele *no, vo* = fr. *notre, votre ;* menținerea pron. pers. lat. în dat. *mihi, tibi, sibi*>*mi, ti, si ;* folosirea în graiurile actuale a adj. dem. cu valoarea unui art. hot.; extinderea analogică a desinențelor *-ch, -che* la prez. ind., respectiv conj. Trăsături caracteristice: conservarea fazei *we* în evoluția diftongului provenit din lat. *ĕ, ĭ,* labializarea lat. *i* + nazală + labială, tendință accentuată spre metateză, menținerea mai tîrzie a decl. bicazuale. Trăsături comune cu d. norm.: *t* + iot, *k* + iot, *c, i*>*tʃ*>*ʃ*, conservarea lat. *k, g*+*a*, pierderea palatalității v.fr. *-l, -n*, formele *men, ten, sen* ale adj. pos.; cu d. valon: palatalizarea lui *s, ss* + iot ca în subd. namurois, formă unică pentru masc. și fem. la sg. art. hot. și adj. pos.; cu d. valon și loren: menținerea germanicului *w-*; absența epentezei, menținerea pron. pers. lat. în dat. Printre puținele d.fr. folosite în evul mediu ca mijloc de expresie literară. Înflorirea lui deosebită se datorează prosperității pe care au cunoscut-o orașele pic. începînd cu a doua jumătate a sec. 12. L. folosită în scrierile medievale, literare și neliterare (cunoscută și sub numele de francopicardă) nu trebuie identificată cu d. vorbit în acea epocă. Texte mai ales istorice: Robert de Clari (sec. 13), Froissart (sec. 14), Jean Molinet (începutul sec. 16); didactice și moralizatoare: *Li Romans de Carité* (sfîrșitul sec. 12), Renclus de Moilliens, Huon le Roi de Cambrai (sec. 13); dramatice: Jehan Bodel (sec. 12), Adam le Bossu (sec. 13), mistere (sec. 15); satirice: *fabliaux ;* dar și *chansons de geste: Huon de Bordeaux* (sec. 13), romane de aventuri: *Le Roman du Castelain de Couci et de la Dame de Fayel* (sec. 13), lirica truverilor **p.** Adam Le Bossu, Jehan Erart. Primele texte neliterare datează din jurul anului 1200. Supremația pe care o dobîndește în timp l. literară fr. duce la decăderea l. franco-picarde. **P.** este folosită ulterior doar în texte literare populare regionale, începînd din ultima jumătate a sec. 16, anonime sau de autor (literatură satirică, teatru: *bouffonderies* = piese de teatru comic apropiate de farsă); printre autorii mai importanți: Brûle Maison (= François Cotigny), Alexandre Desrousseaux, Broutteux (= Jules Watteeuw), Edouard David, Adolphe Decarrière, Gaston Vaseur. *S.R.R.*

pidginuri franceze, pidginuri romanice cu bază fr. (din rațiuni practice, am înglobat în această categorie și alte varietăți mai mult sau mai puțin similare, mai ales pre-pidginuri). Majoritatea **p.f.** se pot clasifica în următoarele mari grupe. Prima grupă — despre care se întîlnesc scurte mențiuni în relatări de călătorie din epocă — cuprinde **p.f.** cele mai vechi, care datează din prima perioadă a expansiunii coloniale fr. (sec. 17—18) și sînt localizate în unele din cele mai vechi zone de influență ale Franței: Africa de V, Antile, Canada. **P.f.** din Antile, folosit în relațiile dintre indigenii caraibi și fr., a dispărut o dată cu exterminarea aproape totală a celor dintîi, nefiind deci implicat — în orice caz nu direct — în constituirea creolei fr. din zonă. Cu privire la **p.f.** care ar fi luat naștere în porturile Africii de V, unde sclavii negroafricani erau ținuți în așteptarea îmbarcării spre colonii, s-a emis ipoteza (M.F. Goodman) că ar sta la baza creolei fr. — cel puțin a celei din zona americană, populată cu sclavi din această reg. (vezi **petit nègre**). **P.f.** semnalate pentru Canada (cree-franceză, francez-algonkin, franco-amerindiană, souriquoien — care poate nu sînt toate distincte) au fost folosite în relațiile dintre indigeni vorb. de l. amerindiene și fr.; în Canada nu s-a format o creolă fr. (vezi franceză* canadiană). A doua grupă de **p.f.** — unele ceva mai bine descrise — datează din sec. 19—20 și sînt localizate cu precădere în noile zone de expansiune colonială fr.: astfel, Africii de V (petit nègre) i se adaugă Africa de N arabofonă (petit mauresque, pataouète), Asia de SV (Vietnam — tây bồi), Oceania (Noua Caledonie, Noile Hebride — bichelamar); aceste **p.f.** au dispărut (fără a se creoliza) în fața varietăților regionale ale fr. și/sau a l. locale. Situații izolate din sec. 20 constituie varietățile rezultate din contactul fr. cu o altă l. europeană: neromanică (franco-islandeza) sau tot romanică — sp. (cazul mai special reprezentat de fragnol[1]). *I.V.R.*

pidginuri italiene, pidginuri romanice cu bază it. Dintre l. romanice, it. a dat naștere celor mai puține idiomuri pidgin-creole, corespunzător rolului minor și tardiv al Italiei în contextul expansiunii coloniale a puterilor europene. Pentru sec. 16 sînt semnalate **p.i.** folosite probabil fie pe continent — în zona de contact cu germ. (tedesche) —, fie în Mediterana — gregesche și moresche, rezultate din contactul cu greaca, respectiv ar. Un **p.i.** „simplificat" s-ar fi dezvoltat la Asmara (în Etiopia de l. semitică) în perioada dominației it. (sfîrșitul sec. 19 — prima jumătate a sec. 20); un **p.i.** (sau o creolă it. — care ar reprezenta singurul caz de acest fel cunoscut), rezultat din contactul cu l. somaleză (tot din familia afro-asiatică), ar fi vorbit de către o comunitate europeano-africană numită Missioné la Mogadiscio (în Somalia, unde it. e încă l. uzuală). Informațiile existente nu permit concluzii cu privire la unitatea, respectiv diversitatea **p.i.**. *I.V.R.*

pidginuri portugheze, pidginuri romanice cu bază pg., aproape toate dispărute; ar mai fi în uz pretoguês (Angola). Printre cele mai vechi pidginuri cu bază europeană, pg. fiind cei ce au descoperit numeroase terit. noi, unde au întemeiat primele așezări. Cel mai vechi **p.p.** ar data din sec. 15, dezvoltat în ins. Arguin (la E de Capul Alb), important punct comercial, fort și așezare fondată de pg. Pe lîngă **p.p.** a căror existență este presupusă ca primă fază a diverselor varietăți de creolă pg., sînt menționate ca atare: un „jargon" pg. care ar fi fost în uz în ins. Sf. Elena (Oc. Atlantic); un **p.p.** folosit în sec. 16—17 în ins. Vinany-Bè, lîngă Fort-Dauphin (la S de Madagascar); **p.p.** utilizate în unele orașe din Asia de SV de l. ar., respectiv persană: Mecca (Arabia Saudită), Basra (Iraq), Gammeron (Iran). Este posibil ca așa-numitele varietăți creole pg. dispărute, din zone unde prezența pg. n-a fost decît sporadică și temporară (Birmania, Thailanda și, poate, Indonezia), să nu fi depășit în realitate stadiul de **p.p.** Informațiile care s-au păstrat nu

permit concluzii cu privire la unitatea, respectiv diversitatea acestor **p.p.** Avînd în vedere prioritatea pg. în numeroase terit. precum şi rolul lor important ca navigatori şi neguţători (inclusiv de sclavi) care cutreierau aproape toate mările şi oceanele lumii, s-a făcut presupunerea că multe idiomuri pidgin-creole cu diverse baze, dar avînd unele elemente pg., ar proveni dintr-un **p.p.** (papiamentu — creolă sp. din Curaçao, varietăţile creole engl. din Surinam ş.a.); s-a emis chiar ipoteza că toate idiomurile pidgin-creole cu bază europeană — care prezintă o serie de trăsături comune — ar proveni dintr-o sursă unică, reprezentată de un **p.p.** format începînd din sec. 15 pe ţărmurile Africii occidentale, eventual derivat din sabirul medit., sau constituit în Portugalia printre africanii pregătiţi ca interpreţi. *C.L.*

pidginuri romanice, pidginuri avînd la bază în general una sau, rar, mai multe l. romanice. Majoritatea specialiştilor numesc actualmente pidginuri (termen a cărui etimologie este controversată) şi uneori sabiruri acele idiomuri care, pe plan extralingvistic, se caracterizează prin faptul că nu sînt l. maternă a nici unei populaţii, ci doar l. secunde (vehiculare) îndeplinind în mod bilateral funcţii de comunicare utilitare ocazionale, limitate la contacte sporadice între vorb. cu l. materne diferite (adesea şi cu statut social diferit); din punctul de vedere al trăsăturilor lor interne, pidginurile reprezintă coduri restrînse, cu un vocabular foarte limitat şi structuri foarte simple; mai presus de diversele lor variaţii, pidginurile sînt limbaje ajunse la o anumită stabilitate şi autonomie în raport cu l. din care derivă; ele reprezintă rezultatul unei simplificări drastice — în conformitate cu o anumită normă implicită — a structurilor l. care le serveşte ca bază, incluzînd şi unele aporturi ale celeilalte (sau celorlalte) l. în contact. De un tip apropiat sînt şi prepidginurile (care coincid aproximativ cu ceea ce alţii numesc pseudosabiruri), folosite însă unilateral, numai de unul din gr. de vorb. eterogloţi implicaţi, în dorinţa de a se face mai uşor înţeleşi de către interlocutori, şi caracterizate prin instabilitate şi variaţii importante în funcţie de zonă, apartenenţa geografică, mediu social, împrejurări, utilizatori. Sub aspect diacronic, pidginurile se disting prin geneză foarte rapidă şi existenţă efemeră: ele fie că dispar o dată cu împrejurările care le-au dat naştere, fie că suferă o expansiune, creolizîndu-se (şi anume fiind adoptate ca l. maternă de un gr. de vorb. şi dezvoltîndu-şi în consecinţă atît structura internă, cît şi funcţiile de comunicare pînă la nivelul oricărei l. vorbite de o comunitate comparabilă din punct de vedere socio-cultural). Informaţiile asupra **p.r.** mai vechi şi chiar mai noi sînt în general puţine şi uneori eronate, neconformîndu-se distincţiilor esenţiale operate în lingvistica actuală, între pidginuri şi l. creole, pe de o parte şi, pe de alta, între idiomuri de tip pidgin-creole şi varietăţi necreole substandard ale l. implicate (care reprezintă de cele mai multe ori stadii tranzitorii de achiziţie încă aproximativă a unei l. străine); de aici denumiri improprii de tipul *baragouin, jargon, patois, mauvais français, petit français* şi *pequeno português, français cassé corrupţié, redusă, vorbire macaronică* ş.a. şi apariţia unor versiuni caricaturizate în scopuri satirico-umoristice. În cazul unor **p.r.** dispunem numai de semnalarea existenţei lor (uneori fără delimitarea precisă a epocii şi a limbilor implicate), în alte cazuri existenţa unor **p.r.** este numai dedusă din prezenţa l. creole corespunzătoare.

Prima zonă geografică favorabilă constituirii unor **p.r.** (în condiţii de relativă egalitate socio-culturală între diverşii factori etnici în contact) a fost bazinul Mediteranei, unde încă de la începutul evului mediu a luat naştere singurul **p.r.** în sensul restrîns al termenului (şi totodată cel mai vechi) — bazat pe aportul mai multor l. romanice: sabirul rezultat din contactul cu alte l. din zonă (ar., tc., greacă). **P.r.** probabil în parte similare, bazate pe o singură l. romanică, ar fi pidginurile it. moresche şi respectiv gregesche, semnalate pentru sec. 16. Din perioada expansiunii maritime şi coloniale a principalelor puteri europene datează o primă generaţie de **p.r.** cu bază în special pg., dar şi fr., poate şi sp. O primă arie favorabilă pidginizării în sec. 15—16 o reprezintă ţărmurile Africii Occidentale (mai ales zona Golfului Guineii), unde europenii au venit în contact cu o populaţie reprezentînd alt tip de cultură şi ilustrînd alte tipuri lingvistice, căreia i-au impus un statut social inferior. Avînd în vedere rolul major jucat de pg., mai ales într-o primă fază, în întemeierea de puncte comerciale şi ulterior în dezvoltarea comerţului cu sclavi, se presupune că aici trebuie să se fi constituit în orice caz un pidgin pg., probabil şi un pidgin fr. Fostele posesiuni ale diverselor puteri europene în Africa Neagră multilingvă au rămas de altfel pînă în zilele noastre reg. favorizînd constituirea unor **p.r.** şi a unor l. creole romanice alături de varietăţile regionale necreole ale l. romanice respective. A doua zonă în care, mai ales în sec. 17—18, au existat condiţii prielnice apariţiei unor **p.r.** o reprezintă coloniile de pe continentul american şi din zona Antilelor. Pe de o parte, aici s-au constituit **p.r.** rezultate din contactul cu diferite l. amerindiene (cele mai multe sînt menţionate pentru Canada fr.); majoritatea acestora au dispărut o dată cu împuţinarea sau pieirea triburilor respective; unele cazuri izolate se mai semnalează însă în zonele în care populaţia indigenă a rămas mai numeroasă. Pe de altă parte, aria americană (cu excepţia Canadei) fiind populată masiv cu sclavi negroafricani, în relaţiile cu aceştia s-au cristalizat cu siguranţă **p.r.** cu bază pg., fr. sau sp. — care reprezintă poate dezvoltarea **p.r.** aduse de pe terit. Africii; asemenea **p.r.** constituie probabil nucleul unor l. creole romanice dintre care unele sînt pînă astăzi vii în zonă. A treia reg. a globului în care în această perioadă au luat naştere probabil numeroase **p.r.**, în special pg., o reprezintă Asia de S şi SE (mai ales ţărmurile Indiei, ale Pen. Malacca şi Chinei şi unele ins. din arh. indonezian şi filipinez), unde o parte din aceste **p.r.** rezultate din contactul cu l. indigene atît de diferite s-au transformat în l. creole. Pe baza informaţiilor sărace şi uneori inexacte care s-au păstrat — existenţa unor **p.r.** fiind doar postulată ca primă fază a unor l. creole ulte-

rioare atestate sau fiind rodul unor deducții pur logice — nu se pot trage concluzii cu privire la unitatea, respectiv diversitatea **p.r.** Avînd în vedere prezența navigatorilor și negustorilor pg. în mai toate porturile lumii, precum și prioritatea pg. în numeroase terit., s-a emis ipoteza (K.Whinnom, W. Th. Thompson, W. A. Stewart, D. Taylor) că nu numai anumite idiomuri pidgin-creole cu diverse baze (sp., engl.), ci chiar toate varietățile de acest tip cu bază europeană (care prezintă unele trăsături comune) ar proveni dintr-o sursă unică, reprezentată de un **p.r.** pg. „panmondial" format cel mai probabil în Africa Occidentală, eventual derivat din mai vechiul sabir medit.

O altă generație de **p.r.**, mai puțin numeroase, au apărut în special în sec. 19 — începutul sec. 20, cînd puterile europene au anexat noi zone din Africa, Asia de SV, Polinezia ș.a. Aceste **p.r.** s-au format în puncte izolate, din contacte mai mult sau mai puțin sporadice cu indigeni vorbind alte tipuri de l. Un alt fenomen caracteristic epocii mod. îl constituie apariția unor limbaje de tipul **p.r.** rezultate din contactul cu alte l. europene (uneori chiar romanice) vorbite în aceeași zonă și care joacă un rol asemănător argourilor sau jargoanelor (pachuco, tiriloneño, cocoliche, fragnol[1]). Majoritatea **p.r.** au dispărut sau sînt pe cale de dispariție, fiind foarte departe de larga răspîndire și marea vitalitate a diferitelor varietăți de *Pidgin-English*. *I.V.R.*

pidginuri spaniole. pidginuri romanice cu bază sp. Puține **p.s.** atestate ca atare: **p.s.** folosit mai ales de 2 triburi amerindiene din Venezuela în relațiile cu negustorii din zonă și *Bamboo Spanish* (folosit de negustori chinezi bătrîni în anumite zone din Filipine). Este posibil ca diferitele varietăți de creolă sp. să provină prin dezvoltarea unor **p.s.** anterioare: astfel, se presupune că în Marea Caraibilor ar fi putut exista un **p.s.** din care să se fi dezvoltat papiamentu. Din contactul sp.-engl. în S SUA (S Californiei și Arizona, respectiv Texas) au rezultat varietățile cu trăsături de pidgin-creole pachuco, respectiv tiriloneño, folosite ca argouri, iar din contactul sp. cu it. în Argentina (cu mulți imigranți italieni) — cocoliche. *M.S.*

piemontez[1], d. it. (gr. it. sept., subgr. galo-italic). NV Italiei (jumătatea de E a reg. Piemonte), S Franței (de la pasul Tende la Marea Mediterană). D. galo-italic cu cele mai multe afinități cu gr. galorom. (numeroase elemente comune cu d. frpr. și oc. vecine vorbite pe terit. it. în V reg. Piemonte; consecințele îndelungatei perioade de bilingvism **p.** —fr., prin impunerea fr. ca l. oficială și de cultură de către Casa de Savoia, a cărei reședință între sec. 16—19 s-a aflat la Torino). Pînă în sec. 16 puternică influență lomb. În ciuda posibilelor subîmpărțiri ale **p.** (**p.** de sus: prov. Torino, Asti; **p.** de jos: la N de fluviul Pad, prov. Vercelli, Biella), se poate vorbi în prezent de existența unei „**p.** medii" cu largă răspîndire, cu tendință unificatoare, avînd la bază graiul torinez*. Tipică este palatalizarea lat. *a* în silabă deschisă în formele de inf. de conj. 1 *(laudé, mavlé, hanté* = it. *lodare, maritare, cantare)* și în continuatorii sufixului lat. *-arius (mazlé* = it. *macellaio)*; spre deosebire de restul d. it. sept., metafonia (din ce în ce mai rară în prezent) contribuie la marcarea opoziției de gen și nu de număr (masc. *sɛk* ~ fem. *sɔkka*; masc. *vɛrd* ~ fem. *vɔrda* = it. *secco* ~ *secca*; *verde* (masc. = fem.); lat. *ŏ, ŭ, ŏ>u (vuz, gula, buη* = it. *voce, gola, buono)*; prezența vocalei neutre *ə*, ca în unele graiuri emil. *(trəsa, vəshu, səka* = it. *treccia, vescovo, secchia)*; epenteza lui *j* pentru evitarea hiatului produs în urma dispariției lat. *-t-, -k- (pjaja, braje, muneja, kajena* = it. *piaga, brache, moneta, catena)*; frecvența mare a lui *η* velar *(viη, bryηa, paηsa, yη* = it. *vino, bruna, pancia, uno)*; velarizarea (în unele graiuri rotacizarea) lui *l* preconsonantic, ca în d. lig. *(kauđ, autr, sausa, vurp, surk* = it. *caldo, altro, salsa, volpe, solco)*; tratamentul identic *j* al lat. *-kl-* și *-lj- (lentija, œi, fnui, paja* = it. *lenticchia, occhio, finocchio, paglia)*; prezența, pe lîngă dem., a particulei cu valoare deictică *si (kust fœi si* = it. *questo figlio)*; desinențe specifice de ind. prez. pers. 1 pl. *(-uma)* și pers. 2 sg. *(-aʃ)*: *nui i parluma, ti t faʃ* = it. *noi parliamo, tu fai*; poziția post-verbală a negației *nen* sau *pa (a parlu nen, pjuré pa* = it. *non parlano, non piangete)* și poziția post-participială a pron. pers. compl. dir. *(i l-avia vist-lu* = it. *l-avevo visto)*; numeroase elemente lexicale comune cu idiomurile galoroman. sau împrumuturi din fr. *(parei, byfé, an dœl, mustra, darmadʒe, brikɛt* = it. *simile, soffiare, in lutto, orologio da polso, danno, fiammifero)*. Cele mai vechi atestări **p.**: 22 de predici **p.** (sfîrșitul sec. 12 sau începutul sec. 13). Opere literare în **p.**: *Poemetto sulla presa di Pancalieri* (poezie anonimă, 1410), farsele și satirele lui Gian Giorgio Alione (1460—1521), comedia *Cont Piolett* de Vittorio Alfieri (1749—1803). Cuvinte **p.** în it. comună *(arrangiarsi, bocciare, cicchetto, gianduia, grissini, pelandrone, ramazza)* și sd. *(drollu, n'on'a, brikola, fwettu, lavandinu)*. *O.S.C.*

piemontez[2], gr. de graiuri oc. (complexul arv.-medit., gr. oc. sept., d. dauph.). **Italia N** (Piemonte — văile superioare ale Alpilor de V). Vezi și **valdens.** *I.V.R.*

pindean, grai (complex de graiuri) **rom.** (d. arom., gr. sudic). Grecia (în special în Munții Pindului — prov. Epir și Tesalia —, dar și în Macedonia; o ramificație în Olimp) și R. S. România (gr. puțin numeros, în jud. Constanța). 7 vocale accentuate (opoziție fonologică */ə/ ~ /ɨ/*); păstrarea vocalelor finale *u* și *i* (*î*) după orice gr. consonantic (nu numai după *muta cum liquida*): *porcu*, pl. *porci; preftu*, pl. *prefți*. Păstrarea lui *-i* șoptit cu funcție de desinență după [ts], [dz]: *niți* „nici", *bați* „bagi"; neutralizarea opoziției de sonoritate la consoanele oclusive după consoane nazale: *mp>mb, nk>ng, nt>nd* (cuvintele *ntregŭ* „întreg" și *ndregŭ* „dreg" devin omofone) etc.; fenomen explicat prin influența **ngr.**; viit. fără conj. *si (s-, z-)*: *va cintu, va beau*. **Împrumuturi** din ngr. absente la ceilalți aromâni: *aγape* „iubire" și *aγăpisescu* „iubesc", *(n)γrăpsescu* „scriu", *misimeră* „amiază, siestă", *psemă* „minciună", *θalasă* „mare". *M.A.*

pirineic, gr. ~, „uniune lingvistică" formată de graiuri romanice din Munții Pirinei (béarnez **p.** al gasc. — SV Franței, arag. de sus al sp.,

eventual graiuri cat. — NE Spaniei) — reg. muntoase izolate, cu existență social-istorică asemănătoare: probabil comunitate preistorică de populație și l. (reflectată în toponimie), vecinătate cu basca, absența cuceririi ar., economie pastorală generînd pînă în sec. 16 legături strînse prin pasuri între cei 2 versanți, jurisdicție comună (pentru concept vezi și **uniunea lingvistică balcanică**). Concordanțe mai ales fonetice și lexicale, care au avut în trecut un caracter mai general și o extensiune mai mare. Arie arhaică în centrul Romaniei occidentale, în cadrul căreia reprezintă un caz unic prin trăsătura **p.** cea mai caracteristică: conservarea consoanelor lat. oclusive surde intervocalice: lat. *capanna, spatha*>béarn. *capano, espato*, arag. *capana, espata*, adesea cu corespondente în bască *(espata)* sau cat.; paralel, tendința sonorizării lor în gr. consonantice după lichidele *l, r* sau nazala *n*, ca și în bască *(altare, altus, parente, branca, campus*>béarn. *audí, parendo, brango, cambot*, arag. *aldo, pariande, branga, cambo*, basc. *aldare, alde, baranga)*; ariile celor 2 fenomene, în regres în epoca mod., se suprapun parțial; vocabular **p.**: nume de plante (gasc. *escarroné*, arag. *escarrón*, basc. *askarra*), animale — inclusiv din terminologia pastorală (gasc. *segàlh*, arag. *segalla*, cat. *segall* etc., basc. *sekail*), termeni referitori la aspectul terenului (gasc. *artico*, arag. *artica*, basc. *arte*); conservarea unor termeni lat. *(*acerone; *capreone; *rimugare)*; top. prelat. (de origine celtică, iberică); art. hot. *ro, ra* sau *èth|er, era* (cu conservarea elementului accentuat< lat. *ille, illa*). Elementele **p.** comune, și în special conservarea oclusivelor surde intervocalice lat., au fost explicate prin comunitatea substratului iberic sau prin influența bască (J. Saroïhandy, G. Rohlfs, A. Tovar, W. von Wartburg) sau pe teren romanic (W. D. Elcock, B. Malmberg, V. García de Diego); după J. Ronjat restaurare a surdelor după o sonorizare prealabilă, ca în restul Romaniei occid.; în ce privește sonorizarea oclusivelor surde după lichide și nazală, R. Menéndez Pidal se îndoiește de influența bască, considerînd că e vorba de un fenomen lat. dialectal (probabil osco-umbric) independent de conservarea în poziție intervocalică, și care se regăsește după nazală și în unele d. it. centro-merid. *I.V.R.*

pirineico-alpin, grup ~, unul din cele 2 gr. în care sînt împărțite, în clasificarea* genetică propusă de M. Bartoli, l. romanice. Alcătuit din idiomurile iberorom., galorom., ret., sd. și d. it. sept. Printre trăsăturile considerate caracteristice și care îl opun gr. apenino-balcanic: conservarea lat. *-s* și sonorizarea consoanelor oclusive surde *-p-, -t-, -k-* și a lui *-s-*, fenomene care, în clasificarea lui W. von Wartburg, devenită curentă, definesc Romania occidentală. *J.B.M.*

pisano-livornez, grai it. (gr. tosc., d. tosc. occidental). Italia (V reg. Toscana, prov. Pisa, Livorno). Asemănări cu graiul lucchez. În trecut, trăsături diferențiatoare mai puternice față de restul d. tosc. și în special față de d. florentin (azi fenomene în regres: apariția diftongului *-uo-* în cuvinte ca *truova, nuove* = it. *trova, nove*; absența lui *ts* și *dz* din inventarul consonantic și pronunția *s* în it. *bellezza, orzo*). Număr și frecvență mare a alofonelor aspirate ale lui *k, p, t*; reducerea lui *rr* geminat *(tera, karo* = it. *terra carro|caro)*. În vorbirea rurală, k^w>*v- (vesto, vello, vando* = it. *questo, quello, quando)*; forma *er (r)* a art. hot. masc. sg. *(er pane, mandʒo r pane)*; desinențe distincte în funcție de conj. *(-amo, -emo, -imo)* la ind. prez. pers. 1 pl. Literatură în graiul vorbit la Pisa: *Fiori e vita di filosofi ed altri savi e imperatori*, scriere anonimă în proză (1260—1290), atribuită inițial lui Brunetto Latini; sonete de Renato Fucini (1843—1921). Influențe ale graiului pisan asupra d. sd. *O.S.C.*

pistoiez, grai it. (gr. tosc., d. tosc. occidental). Italia centrală (N reg. Toscana — zona orașului Pistoia). Grai intermediar între d. florentin și graiul lucchez. Frecventă căderea lui *-k-* *(poo, foo* = it. *poco, fuoco)*. Singurele forme de pron. neaccentuate cu funcție de sub.: *tu* și *vu*. Cel mai vechi text cu trăsături **p.** — *Codicillo pistoiese*, o adnotare pe marginea unui document judecătoresc lat. din 1195. *O.S.C.*

pithègue, vezi **petit nègre.**

Placito di Capua *(Carta capuana)*, document juridic oficial emis în martie 960, unanim recunoscut drept cel dintîi text it. Este primul dintr-o serie de 4 pergamente campane foarte apropiate ca tip de document (acte de notariat emise de cancelaria judecătorească a principatului Capua și Benevento) și ca plasare în timp (martie, iulie, octombrie 963) și spațiu (localitățile Sessa Aurunca și Teano de lîngă Capua, reg. Campania din S Italiei). Descoperit în arhiva mănăstirii de la Montecassino și publicat pentru prima oară în 1734 de către abatele Erasmo Gattola. În textul lat. al actului este reluată de 4 ori intervenția în it. a martorilor necunoscători ai lat., printr-o formulă juridică fixă (ce se regăsește și în documentele ulterioare), care, în ciuda latinismelor evidente (forme genitivale de tipul *Sancti Benedicti*, topică) vădește inovațiile noului idiom (forme verbale *sao* și *possette* analogice cu *stao, dao* și respectiv *stette, dette;* forma *kelle* a adj. dem.) și unele trăsături dial. merid. (absența diftongului în *contene*). *O.S.C.*

pleonasm gramatical, vezi **dublare.**

pleonasm toponimic, vezi **tautologie toponimică.**

plozîune (mod de articulare). Din punctul de vedere al **p.**, în lat. existau 2 serii consonantice: oclusive (*p, b, t, d, k, g,* k^w, g^w; cu excepția labiovelarelor k^w și g^w, toate continuă să existe în l. romanice și li se adaugă în rom. și it. *ć* și *ǵ*) și fricative (*f, s, h*, ultima pe cale de dispariție). Consonantismul romanic dezvoltă perechi sonore pentru *f*: rom., it., ret., fr., pg., și *s*: rom., ret., fr., oc., cat., pg., apar fricative noi — interdentala θ în sp., prepalatalele ʃ și ʒ: rom., it., fr., cat., pg., reapare *h*: rom., sp. *x*. În l. romanice se adaugă o serie nouă din punctul de vedere al **p.**: africatele (it. *ts, tʃ, dz, dʒ*, rom. *ts, tʃ, dʒ*, sp. *tʃ*). *S.R.R.*

plural. Termen al opoziției binare de număr în lat. și în l. romanice. Opoziția de număr reflectă distincția semantică „unul" ~ „mai mulți", dar **p.** poate avea și alte valori. **P.** neutru lat. a căpătat sens colectiv (uneori diferențiindu-se de **p.** masc. în *-i*, necolectiv: *loca* ~ *loci*), sens pe

care îl menține izolat, în it. literară, în unele d. it. centro-merid. ret., (surs., eng.); pentru sensul necolectiv se creează un **p.** analogic cu cel al subst. masc.: it. *ciglia* (**p.** etimologic, colectiv) ~ *cigli* (**p.** analogic, necolectiv); surs.: sg. *fegl* (<*folium*), **p.** *feglia* (etimologic, colectiv) ~ *fegls* (analogic, necolectiv). **P.** în *-a* a fost asimilat cu un fem. sg. care a păstrat pe alocuri sensul colectiv (*ligna*>it., unde **p.** în *-a* coexistă cu fem. sg. cu sens colectiv: *(le'la) legna*, sp. *leña*, sd. *linna*), dar, cel mai adesea, l-a pierdut (*pira*>rom. *pară*, fr. *poire*, it., oc., cat., sp., pg. *pera*). **P.** subst. care se folosesc în mod obișnuit la singular* pot avea și alte valori. Subst. *pluralia tantum* erau în lat. nume de divinități (*lemures, penates*), părți ale corpului (*malae, palpebrae*, care apar rar cu formă de sg.), termeni militari (*arma, insidiae*), nume de sărbători, de festivități (*nuptiae*). În l. romanice se continuă puține din lat. (*nuptiae, -as*>it. *nozze*, v.fr., cat. *noces*, oc. *nosas*); unele și-au asimilat forma la cea a fem. sg. (*arma, palpebra*). În l. romanice, *pluralia tantum* noi, cuvinte împrumutate sau formații romanice: rom. *cîlți, zori*, it. *stoviglie, dintorni*, fr. *environs, débris, gens*, sp. *trizas, víveres*, pg. *cócegas, matinas*. Cîteva subst. romanice au dezvoltat la **p.** sensuri diferite de sg.: rom. *lapte* ~ *lapți, bucată* (**p.** *bucăți*) ~ *bucate*, it. *gente* ~ *genti*, fr. *ciseau* ~ *ciseaux, lunette* ~ *lunettes*, sp. *celo* ~ *celos, papel* ~ *papeles*, pg. *feição* ~ *feições, ânsia* ~ *ânsias*. Subst. cu 2 forme de **p.** admise de normă sînt mai numeroase în rom.: *rîpă* ~ *rîpe, ripi, tunel* ~ *tunele, tuneluri*; în cazul unor cuvinte polisemantice sau al unor subst. omonime la sg., 2 sau mai multe forme de **p.** permit marcarea diferențierilor semantice sau lexicale: rom. *capete* ~ *capi* ~ *capuri, rapoarturi* ~ *rapoarte, veri* ~ *vere, masă* ~ *mese*, fr. *cieux* ~ *ciels, yeux* ~ *oeils*. *S.R.R.*

pochismo, vezi **pachuco**.

poissard (fr. „vulgar", sens dezvoltat din *poissard* „hoț", sec. 16, și *poissarde* „vînzătoare de pește", sec. 17), varietate a fr. populare din sec. 18, folosită în texte polemice politice (*Mazarinades*) și religioase. Adoptată în a doua jumătate a sec. 18 în texte literare (J. J. Vadé) pentru a crea o impresie de realism, are un caracter fabricat, artificial. *S.R.R.*

poitevin, d.fr. de SV. Franța (prov. Poitou — dep. Vienne, Deux-Sèvres, Vendée). Partea sept. a **p.** se înrudește cu d.fr. de NV (vezi **angevin**), a căror influență a suferit-o în timpul evului mediu, iar partea lor merid., împreună cu d. saintongeois și angoumois (cu care formează d.fr. de SV), constituie o zonă de tranziție între fr. și oc. (vezi **croissant**). Menținerea nepalatalizată a lat. *a* în silabă deschisă înainte de *l* (*ala*>*ale* = fr. *aile*); evoluția vocalelor lat. *ĕ; ē, ĭ; ŏ; ō, ŭ* accentuate, în silabă deschisă, diferită în S față de N **p.** — S, precum oc., nu diftonghează, în timp ce în N diftongii rezultați se reduc: *ĕ*>*je*>*e* (*petra*>*père* = fr. *pierre*), iar diftongul rezultat din lat. *ŏ*>*e, o, u* (*mola*>*mele, mole* = fr. *meule*); cel rezultat din lat. *ē, ĭ*>*e* (*sitis*>*sé* = fr. *soif*), iar cel rezultat din lat. *ō, ŭ*>*u* (*gula*>*gul* = fr. *gueule*); reducerea mai tîrzie decît în fr. a diftongului lat. *au*, conservat în oc., ceea ce a determinat evoluția fonetică diferită de restul d.fr. a contextului în care se află diftongul (*auica*>*oʃ* = fr. *oie*) și existența unui diftong secundar [aǫ] (*sale*>*sao* = fr. *sel*); lat. *a* urmat de nazală implozivă se labializează (*campus*>*ʃõ* = fr. *champ*); sincopă mai tîrzie decît în celelalte d.fr. a vocalelor posttonice și pretonice mediale, ceea ce a împiedicat sonorizarea unor consoane; *-pr-, -br-* primare sau secundare se conservă cu oclusivă sonoră (*separare*>*sobrer* = fr. *sévrer*); menținerea articulației palatale λ din v.fr. (*paλ* = fr. *paille*); fr.ʃ și ʒ le corespund în S **p.** și în saintongeois fricative cu articularea mediodorsală a limbii în zona mediopalatală sau prevelară a palatului; pron. dem. cu *k* inițial (*eccum iste*>*kło* = fr. *ce*). În sec. 11—12, partea de S a acestui gr. de d. (d. saintongeois, angoumois și, din **p.**, S dep. Vienne, SE dep. Deux-Sèvres) erau de tip oc. și au stat probabil la baza l. literare de la curtea conților de Poitiers. Treptat, influența fr. — favorizată de evoluția istorică a prov. Poitou — s-a exercitat asupra acestor graiuri; efectul a fost cu atît mai puternic, cu cît în N și în V terit. d. de SV se înfăptuiseră o serie de evoluții paralele cu cele care caracterizau d.fr. vecine cu un prestigiu crescut; extinderea acestor tratamente de tip fr. a determinat retragerea multora dintre trăsăturile oc. existente înspre S. Așa se explică de ce d. fr. de SV sînt caracterizate printr-un amestec de trăsături: fr. (prezența diftongilor în faza veche și evoluția lor, în partea de N a terit., labializarea lat. *a* urmat de nazală implozivă) și oc., trăsături conservatoare, comune cu d. oc. învecinate (conservarea lat. *a* în silabă deschisă, conservarea nediftongată a vocalelor accentuate lat. în silabă deschisă în zona merid., menținerea caracterului oclusiv al consoanei în grupurile *-pr-, -br-*, conservarea lui λ, pron. dem. provenind din *eccum iste*). Texte medievale cu trăsături **p.** doar din sec. 13 (*chartes, sermons*). După unele păreri Guillaume IX (începutul sec. 12), primul trubadur, a folosit în lirica sa **p.**, de altfel la vremea aceea foarte apropiat de d. limousin al oc. Texte în **p.** din sec. 16: *Menelogue de Robin* (1555), *La Gente Poitevinrie* (sec. 16), autori regionali de importanță locală: Jules Guérin (sec. 19); fragmente în **p.** la Bonaventure des Périers, Agrippa d'Aubigné. Împrumuturi **p.** în fr.: *bourgne, cassis*. *S.R.R.*

politonim, vezi **tautologie toponimică**.

politețe, pronume de ~. Lat. nu cunoștea forme pronominale specifice pentru exprimarea reverenței; în adresare verbul se folosea la pers. 2 sg. și pl. În spațiul romanic, adresarea reverențioasă începe să folosească forme specializate, care stau la baza **p. de p.**, o dată cu dezvoltarea relațiilor feudale și, pe alocuri, sub influența ceremonialului oriental. Contextul socio-cultural diferit în care s-au dezvoltat l. romanice explică diferențele care există între **p. de p.** romanice. Ele provin fie din formule de adresare protocolară, oficială, cu caracter administrativ, juridic, fie sînt consecința convertirii în expresie a politeții a pron. care indică depărtarea de locutor sau pluralitatea interlocutorilor. Pron. de adresare au o structură binară în fr., oc. și sp. (non reverență ~reverență), o structură ternară în rom., it., cat. și pg., unde

politeţea se exprimă cu ajutorul unei opoziţii graduale. **P. de p.** pers. 2 are structura cea mai simplă în fr. şi oc.: la sg. fr. *vous*, oc. *vos* + verb la pers. 2 pl. (~ *tu* + verb la pers. 2 sg.); la pl. folosirea aceleiaşi forme face ca opoziţia reverenţă ~nonreverenţă să fie neutralizată. În sp. *vos* (~*tú*) pînă în sec. 16 cînd, dintre formulele de adresare reverenţioasă: *vuestra excelencia (vuecelencia)*, *vuestra señoría* (>*vusiría*), *vuestra merced* (cu multiple variante simplificate: *vuesarced*, *voacé*, *vusted*, *usted*), ultima se impune ca **p. de p.** pentru pers. 2 sg. sub forma *usted* + verb la pers. 3 sg. şi îşi creează o formă de pl. *ustedes* pentru pers. 2 pl. + verb la pers. 3 pl. (*ustedes* se extinde dial. — aad., can. — ca pron. pers. pentru pers. 2 pl.). Rom. cunoaşte o opoziţie graduală: *dumneata* (<*domnia ta*) cu varianta, la origine regională, *mata*, şi cu variante populare: *tale*, *tălică* + verb la pers. 2 sg. ~ *dumneavoastră* (<*domnia voastră*) + verb la pers. 2 pl. — pentru sg.; la pl. o singură formă *dumneavoastră*; forme specifice pentru gen.-dat. diferite de nom.-ac. *dumitale*, *matale* (ultima extinsă şi la nom.-ac.). It. *voi* (rar) + verb la pers. 2 pl. ~ *Ella*, *Lei* (pron. pers., la origine fem., care, substituind adresări de tipul *Vostra Signoria*, se folosesc pentru ambele genuri) + verb la pers. 3 sg. pentru sg.; la pl. *Loro*, însoţit de verb la pers. 3 pl. În cat. *vos* ~ *vostè* la sg.; *vostès* la pl. Pg. *você* (v. pg. *vossemecê* este conservat dialectal) + pers. 3 sg. ~ *o senhor*, *a senhora* + verb la aceeaşi pers., pentru sg.; la pl. *vocês* ~ *os senhores*, *as senhoras* + verb la pers. 3 pl.; *você(s)* tinde să se extindă în dauna pron. pers. *tu*, *vós*, favorizînd în adresare folosirea verbului la pers. 3, chiar şi în absenţa pron. sub. **P. de p.** pers. 3 are forme specifice doar în rom.: *dumnealui*, *dumneaei*, *dumnealor*; unii vorb. folosesc ca o treaptă intermediară a reverenţei, corespunzînd lui *dumneata*, pron. pers. *dînsul*. *S.R.R.*

polonă, influenţă ~. S-a manifestat asupra lexicului unor l. romanice (drom.; în alte l. — it., fr., sp. — cuvinte izolate). Contactele de natură economică şi politică ale rom. (mai ales moldoveni) cu polonii au avut loc în special în perioada sec. 16—18; în sec. 16—18 boierii moldoveni au făcut studii în Polonia. Prin **p.** au pătruns în rom. termeni lat. sau romanici (*armie*, *pavără*). Termenii polonezi din rom. sînt din domenii mai restrînse: armată (*hatman*, *husar*, *palancă*, *zamcă*), viaţă socială (*pan*, *seim*, *şleahtă*), cultură materială (*polonic*, *povidlă*, *zlot*), faună (*clapon*, *dulău*). Prin natura lor, termenii p. nu sînt populari, cu excepţia unora care se găsesc în subd. moldovean (mulţi au dispărut astăzi). În celelalte l. romanice au pătruns direct termeni ca fr. *mazurka*, it., sp. *mazurca*; it., sp. *polca*, fr. *polka*; fr. *baba*, *kourtka*, *rich*, *staroste*. Ceilalţi sînt împrumutaţi prin intermediar germ. (fr. *rédowa*) sau lat. (fr. *sable* „blană"). *M.S.*

poreclă. Supranume apelativ subliniind trăsături specifice pers. sau gr. ori făcînd aluzie la comportamente, fapte şi situaţii ocazionale. Aplicate de obicei cu intenţie ironică, evocări directe sau figurate (metonimice, metaforice), adeseori dificil de interpretat etimologic, **p.** sînt atît cuvinte comune, simple (forme de bază şi derivate cu valoare mai ales peiorativă) sau compuse, cît şi propoziţii (verbale, nominale). Numeroase antrop. lat., în special nume de familie, sînt la origine **p.** aplicate direct (privind aspectul fizic şi caracterul: *Calvus* „chel", *Plautus* „clăpăug", *Cato* „şiret", *Celer* „iute") sau figurat (nume de animale şi plante: *Gracchus* „gaiţă", *Lentulus* „linte"); formal se remarcă derivatele în *-o*, *-onis*, cu valoare peiorativă *(Fronto, Naso)*, extinse în perioada tîrzie; rare compuse *(Horatius sedigitus* „6 degete") şi prop. *(Cedoalteram, Manu ad ferrum)*. În antroponimia romanică se regăsesc toate tipurile de **p.** lat. şi adeseori chiar aceiaşi termeni; continuitatea acestora este la fel de dificil de probat, cît şi de respins. Cu atestări vechi, fixate de timpuriu ca nume ereditare (19 % din numele de fam. it. actuale), **p.** constituie o grupă vastă, pitorească şi fecundă în toate l. romanice şi reprezintă o manieră curentă de desemnare în colectivităţi bine închegate (rurale, muncitoreşti, şcolare). Evocările directe se referă la particularităţi fizice (rom. *Albu*, *Surdu*; it. *Lo Bello*, *Sordo*; fr. *Camus*, *Noiret*; sp. *Corado*, *Panza*; pg. *Careca*, *Delgado*) sau psihice (rom. *Rău*, *Tîrziu*; it. *Allegro*, *Tardo*; fr. *Hardy*, *Lesage*; sp. *Borracho*, *Malo*; pg. *Doce*, *Sandeu*); pentru evocările figurate se recurge la regnul animal sau vegetal (rom. *Gaiţă*, *Iepure*, *Linte*; it. *Colombo*, *Fava*, *Gatta*; fr. *Lebœuf*, *Corneille*, *Millet*; sp. *Ciervo*, *Figueras*, *Toro*; pg. *Coelho*, *Lope*, *Freixo*), la alimentaţie şi vestimentaţie (rom. *Pită*, *Cămăşoiu*; fr. *Pain*, *Bottin*; pg. *Fogaça*, *Camisão*), la instrumente şi obiecte diverse (rom. *Topor*; it. *Martelli*; fr. *Martel*; pg. *Machado*) la expresii verbale favorite (fr. *Chéramy*; oc. *Depardieu*) etc. Interesante analogii privind **p.** care au în componenţă un verb (rom. *Belciine*, *Cîntăbine*, *Roademei*, *Taiencoş*; it. *Squarcialupo*, *Cavalupo*, *Tagliavini*; fr. *Ecorchebœuf*, *Chanteloup*; pg. *Matacães*, *Picamilho*, *Quebramilho*). *C.I.*

porto, vezi **sabir.**

portughez meridional, d. pg. Portugalia (la S de rîul Mondego). 3 subd.: estremenho, alentejano şi algarvio. Tendinţă de reducere a diftongilor: *uj*>*u*, *aw* şi *aj*>*a* *(chuiva>chuva, aumento>amento)*; *tʃ*>*ʃ*; distinge *v* de *b* şi prezintă opoziţia *s*~*z* în loc de *s*~*ʃ*. *C.L.*

portughezu din Angola., varietate a pg. vorbită în Angola. Cca 6 mil. de vorb. L. oficială, de învăţămînt şi l. de comunicare intertribală. Angola a devenit colonie pg. în 1520 şi stat independent în 1975. Elemente arhaice: pronunţarea [ẽ] a lui *-em*, în loc de [ãĩ]: *tem*, *vem*; [eĩ]>*e* închis, ca în unele d. pg. continentale sau insulare; *-s* [ʃ] precedat de vocală devine [ʒ]: *pães*; *-s-* se realizează [s] în loc de [z]: *casa*, *mesa*. Influenţe indigene: art. hot. confundat cu prefixul de pl. din l. locale, ceea ce determină dispariţia desinenţei de pl. *-s (as casa)*; confuzii între pron. compl. direct şi compl. indirect *(eu chamo-lhe* pentru *chamo-o*, *vou-lhe chamar* pentru *vou chamá-lo)* şi în folosirea pos., care în l. bantu nu variază după gen *(meu mãe, minha pai)*; pers. marcată prin pron.-sub., nu prin desinenţă *(eu brincas)*. Multe

cuvinte de origine negroafricană (din kongo şi uMbundu). Asemănări cu pg. braziliană şi din Mozambic, cu care a avut relaţii continue: verbele de mişcare folosite cu prep. *em* în loc de *a (fui na praça* pentru *fui à praça)*; oscilaţii în ceea ce priveşte locul pron. compl. *(eu lhe digo, eu digo-lhe)*. *C.L.*

portugheza din Mozambic, varietate a pg. vorbită în Mozambic. Cca 10 mil. de vorb. L. oficială, folosită în învăţămînt şi în comunicarea intertribală. Primele contacte cu Mozambicul au fost stabilite de expediţia lui Vasco da Gama, în 1498; colonie pg. pînă în 1975, cînd devine stat independent. Trăsături comune cu pg. braziliană şi din Angola: confuzii în folosirea prep. după verbele de mişcare, pron. pers. compl. plasat în faţa verbului. Pl. subst. marcat prin determinanţi, desinenţa *-s*>zero *(os caderno)*; art. omis frecvent *(tinha cortado cabelho)*; confuzii în flexiunea verbală *(eu esperou* pentru *eu esperei)*; prep. *em* şi *de* omise, ca în makista sau în alte d. ale pg. extraeuropene, ori greşit folosite. Derivate specifice: *barulhar, bichar, desconseguir*. Cuvinte împrumutate din l. bantu din Mozambic *(capulana, machamba)*. *C.L.*

portugheză, l. romanică, gr. iberorom. Peste 168 mil. vorb. L. oficială în Portugalia şi în diferite state care au făcut parte din fostul imperiu colonial pg.: Brazilia, Angola, Mozambic, Guineea-Bissau, Capul Verde, São Tomé şi Príncipe. L. uzuală în Spania (Galicia, León, Zamora), în comunităţi de emigranţi din S.U.A. (California, Massachusetts, Rhode Island) şi Canada (Toronto), în foste colonii pg. din Asia, unde alături de p. se vorbesc şi varietăţi ale creolei **p.**: Macao (China), Timor (Indonezia), Goa, Daman, Diu (India). Cea mai răspîndită l. romanică după sp. 2 d. iniţiale: unul la N de Mondego, reprezentat astăzi de aşa-zisele codialecte şi de d. interamnense şi transmontan, şi altul dispărut (mozar.), la S de Mondego. D. mai noi (beirão, pg. meridional, azorian şi madeirez) şi alte varietăţi (**p.** braziliană, din Angola, Mozambic, Timor, iudeoportugheza); în afara graniţelor Portugaliei au apărut şi varietăţi de pidginuri şi creole **p. P.** s-a format pe o arie relativ restrînsă, în NV Pen. Iberice, de unde s-a extins înspre S. Înainte de cucerirea romană, terit. pg. a fost locuit de diferite triburi iberice (nei.-e.), printre care gallaecii şi lusitanii, şi de celţi (i.-e.). Majoritatea elementelor preromane păstrate în **p.** sînt comune cu sp. Romanizarea, începută o dată cu cucerirea Pen. Iberice (sec. 2—1 î.e.n.), a fost mai puternică în S. În sec. 5, Galicia este cucerită de suebi; actualul terit. al Portugaliei a făcut parte în sec. 6 din regatul vizigoţilor, iar la începutul sec. 8 a fost ocupat de arabi. Regatul pg., format în 1130 între riurile Minho şi Mondego, s-a extins spre S prin eliberarea zonelor aflate sub stăpînire ar. (Lisabona este eliberată în 1147). L. vorbită în N se impune şi în reg. recucerite, eliminînd cu timpul mozar. şi consolidîndu-şi statutul de idiom naţional. Influenţă mozar. mai puternică decît asupra sp. (diferenţierea lui *v* de *b*; evoluţia spre *-ão* a mai multor secvenţe finale lat. care aveau *n* în structură). O dată cu stabilirea capitalei la Lisabona (sec. 13) se creează premisele dezvoltării unor noi varietăţi regionale în S, mai inovatoare decît cele din N. Sec. 9—12, **p.** protoistorică: elemente **p.** în texte lat., mai întîi sporadic, apoi tot mai frecvent. Istoria ulterioară a **p.** cuprinde 2 mari etape: veche (sec. 12—16) şi modernă (din sec. 16). **P.** veche are 2 perioade: arhaică (sec. 12—1350), numită după criterii ale istoriei literare şi perioada trubadurească sau galic.-pg., în care se formează l. literară scrisă avînd ca bază dialectală idiomul vorbit în N, şi premodernă (1350—sec. 16) sau perioada prozei istorice naţionale. **P.** mod. are o perioadă clasică (sec. 16—17), în care se produce expansiunea **p.** în Africa, Asia, Oceania şi America, şi perioada actuală (din sec. 18 pînă astăzi). Conservarea lat. *ĕ, ŏ* accentuaţi nediftongaţi; metafonia lat. *ĕ, ŏ* sub influenţa vocalelor finale (*nŏvus*> *novo* [novu]; *mĕtus*>*medo* [medu]); nazalizarea vocalelor urmate de consoane nazale implozive; lat. *au*>*o* (regional conservat într-o formă intermediară *ou* sau *oi*); lat. *ĕ, ē, ĭ* accentuaţi urmaţi de un element palatal şi lat. *a* neaccentuat>*a (tegula*>*telha, arena*>*areia, ligna*>*lenha)*; sincopa vocalelor posttonice şi pretonice mediale lat. mai puţin frecventă *(oculus*>*olho, femĭna*>*fêmea)*, dar obişnuită în **p.** populară actuală; lat. *o* neaccentuat>*u (corona*>*coroa, octo*>*oito)*; lat. *e*, uneori *i* neaccentuaţi>∅ *(felix, -icis*>*feliz; uicinus*>*vizinho)*; apocopa lui *-e* precedat de *r, l, n, s* şi *z* la subst. şi la pers. 3 sg. prez. ind., conj. şi imp. Sistem vocalic bogat, format din vocale orale şi nazale (discuţii cu privire la statutul fonologic al vocalelor nazale **p.**), cu 4 grade de apertură vocalică (*e* şi *o* semideschise şi semiînchise: *avó* ~ *avô*); 11 diftongi orali descendenţi şi 6 ascendenţi, 4 diftongi nazali descendenţi şi 2 ascendenţi: semivocale *i̯, u̯*, semiconsoane *j, w*. Lenizarea oclusivelor surde şi sonore intervocalice lat. la fricative sau zero *(caepulla*>*cebola, catella*>*cadela, caecus*>*cego, fibŭla*>*fivela, crudus*>*cru, plaga*>*chaga, lege*>*lei)*; lat. *-ll-*>*l, -nn-*>*n (caballus*>*cavalo, annus*>*ano)*; lat. *-rr-* păstrat ca *r* forte, care se realizează şi la iniţială *(carrus*>*carro)*; lat. *-l-* şi *-n-* cad *(luna*>*lua, tenere*>*ter, malus*>*mau, caelus*>*céu)*; lat. k^w>*k (quaternus*>*caderno, quaerere*>*querer)*; lat. *kl-, pl-, fl-*>*ʧ*>*ʃ (clamare*>*chamar, flamma*>*chama, pluuia*>*chuva)*; lat. *-kl-, l* + iot> *ʎ(oculus*>*olho, filius*>*filho)*; *k* din lat. *-kt-, -ks-* se vocalizează *(pectus*>*peito, coxa*>*coxa)*; lat. *k, g*+*e, i* se palatalizează: *k-* + *e, i*>*ʦ*>*s*; *-k-*+*e, i*>*dz*>*z (ceruus*>*cervo, acetum*>*azedo)*; *g*+*e, i*>*ʤ*>*ʒ (gelare*>*gear)*; proteza lui *e* în cazul lat. *sp-, st-, sk- (spĭritus*>*espírito, schola*>*escola)*; 19 consoane, printre care *v, z, ʃ, ʒ, ñ, ʎ*. Accent cu rol fonologic. Pl. subst. şi adj. în *-s*>[ʃ, ʒ]; comparativul adj. şi adv. cu *mas* (<lat. *magis*); pron. pers. neaccentuate în general în enclizã; *vós* folosit rar; pron. de adresare cu 3 grade *(tu, você, senhor)*; păstrează forma de pron. rel. gen. lat. *cuius*>*cujo*; pron. adverbiale *ende* (<lat. *inde*), *i* (<lat. *hic*) dispărute în sec. 15; pron. dem. ternar<lat. *iste, ipse, ille*, ultimul întărit cu particula deictică *eccum*; flexiune verbală în general conservatoare: ind. prez., pf. şi m.m.c.pf. suferă puţine modificări în conj. regulată faţă de lat.; se conservă viit. conj., provenind din viit. pf. lat.; pf. tare

păstrat mai bine decît în sp.; pers. 2 pl. a dispărut în toate modurile și timpurile verbale în **p.** actuală, fiind înlocuită de pers. 3 pl.; verbele de conj. 2 au forme de part. trecut în *-udo*: *sabudo (saber)*; 2 verbe aux.: *ter* pentru diateza activă și *ser* pentru diateza pasivă; în afară de inf. impers., în **p.** există și un inf. pers., cu flexiune; la viit. și cond., intercalarea pron. pers. compl. între inf. și aux. *(queixar-me-ei, queixar-me-ia)*; art. hot. se contrage cu prep. *a, de, em, por*. Cuvinte lat. păstrate numai în **p.**: *abigo, absis, atrium, indulgentia, pulmen*. Puține cuvinte din substrat (iberice: *esquerdo, veiga*; celtice: *soga, chedas*); superstrat germanic; elemente gotice și suebe mai ales în vocabularul referitor la război și îmbrăcăminte *(luvas, espora, roupa)* și onomastică. Termeni științifici și din domeniul culturii materiale din ar. *(álcool, álcali, alambique, nadir, zénite, zero; alfaiate, alfândega, almofada, armazém)*. Fr. a exercitat influența cea mai puternică dintre l. romanice, în mai multe etape: sec. 12—13, 14—15, 18—19; începînd cu crearea regatului pg. pînă astăzi, au pătruns cuvinte din diferite domenii (cultură materială, artă, literatură, termeni abstracți): *abandonar, blusa, borne, chanceler, chique, dama, envelope, instalar, jardim, pastorela, vitrina*. Cuvintele sp., uneori greu de recunoscut, atestate încă din lirica medievală: *airoso, donaire, prenda*. Împrumuturi mai recente: *antojo, bobo, camarilha, duende, granizo, hediondo, neblina, picaresco, tertúlia*. Cele mai multe elemente sp. au pătruns în perioada 1581—1640, cînd Portugalia a fost anexată Spaniei. Din it. mai ales termeni militari, marinărești și din domeniul literar-artistic *(adágio, alleza, amainar, cantata, escopeta, infanteria, libreto, pastel, soneto, tenor)*. Numeroase împrumuturi lat. *(directo, incrédulo, óculos, público)*. Dintre l. germanice mod., engl. a furnizat cel mai mare număr de cuvinte, îndeosebi în epoca actuală: *bife, clube, repórter, túnel*. Multe elemente engl. în **p.** vorbită în America de N: *censo, frisar, ofício*. Din l. amerindiene (tupi-guarani), **p.** a împrumutat mai puțin decît sp. *(alpaca, ananás, mandioca, tapioca)*. Din idiomurile negroafricane: *banana, baobá, girafa, samba, zebra*. Din l. asiatice: malaeză și l. indiene *(bada, bambu, cacatua, canja, catre, junco, mandarim, pagode)*, chineză *(chá)*, japoneză *(bonzo, biombo)*. **P.** are mai multe varietăți regionale, clasificate de J. Leite de Vasconcellos în d. continentale (interamnense, transmontan, beirão și **p.** meridional), provenind după părerea sa direct din lat., și d. cu o evoluție specială, determinată sociocultural și, mai ales, istoric: d. insulare (azorian și madeirez), dezvoltate din d. **p.** meridional în epoca de expansiune colonială; diferitele varietăți mai noi, extraeuropene, sînt reunite sub denumirea de d. de peste mări (portugheza braziliană, din Timor, Angola și Mozambic și creola **p.**), care reprezintă evoluții specifice ale **p.** coloniale; iar leoportugheza; codialecte **p.** (galic., riodonorez, mirandez, guadramilez), a căror formare și evoluție sînt paralele cu cele ale d. **p.** continentale. După opinii mai recente (vezi P. Vázquez Cuesta, M. A. Mendes da Luz, P. Teyssier), reg. dialectale ale **p.** continentale se reduc la 3: de N (Minho, Douro, Trás-os-Montes), de S (Estremadura, Ribatejo, Alentejo, Algarve) și una de tranziție, centrală (Beiras). Primele texte **p.** sigure datează de la sfîrșitul sec. 12 — începutul sec. 13: *Notícia de Torto* și *Testamentul* lui Alfonso II (1214). Există îndoieli privind autenticitatea textului *Auto das Partilhas* (1192?) și a *Testamentului* datat 1193. La sfîrșitul sec. 12 sînt atestate și primele creații lirice galic.-**p.**, păstrate în *Cancioneiro da Adjuda, Cancioneiro da Vaticana* și *Cancioneiro da Biblioteca Nacional de Lisboa*. Cele mai vechi creații par a fi *Cantiga de Guarvaya*, atribuită de unii lui Paay Soares, de alții lui Martin Soares, și *Ay! eu coitada*, atribuită lui D. Sancho I și compusă probabil între 1194 și 1199. După *Testamentul* lui Alfonso II, numărul documentelor oficiale și particulare redactate în **p.** crește considerabil. Majoritatea au caracter administrativ-juridic (acte de vînzare-cumpărare, testamente, foi de zestre etc.); l. este mai diversificată și mai spontană decît cea din *cancioneiros*. Apar de asemenea numeroase texte literare laice și religioase. În timpul Renașterii, importante contribuții la dezvoltarea l. literare (Gil Vicente, Sá de Miranda, Luis de Camões). Primele gramatici **p.** sînt elaborate în sec. 16 (Fernão de Oliveira, João de Barros). Baza actualei l. literare este l. vorbită la Lisabona. Alfabet lat.; ortografie fixată de o comisie mixtă p.-braziliană; mai multe reforme ortografice (ultima, 1945). Primele tradiții grafice stabilite în sec. 13: *ch*, de origine fr. = [tʃ]>[ʃ]; *nh, lh* de proveniență oc. = [ń], [λ]. Principiul ortografic de bază este cel fonetic, la care se adaugă cel etimologic *(haver, homem)* și tradițional-istoric; *h* nu se pronunță; *s* inițial, *s* precedat de consoană, *ss*, *c* + *e*, *i*, *ç*, *x* = [s] *(sumo, denso, assim, centro, aço, sintaxe)*; *-s*, *s* + consoană, *-z, ch, x* = [ʃ] *(país, castro, chamar, caixa)*; *z, s* intervocalic, *x* = [z] *(zero, mesa, exame)*. Tilda marchează nazalitatea vocalei *a* sau a vocalelor din diftongii nazali *(ão, ãe, õe)*. Accentul grafic indică în general locul accentului tonic *(sótão)* și uneori timbrul vocalei: accentul ascuțit folosit pentru vocalele semideschise *(José)*, cel circumflex pentru vocalele semiînchise *(cômoro)*; accentul grav apare pe vocala *a* în forme contrase (*à* = prep. *a* + art. hot. *a*; *àquele* = prep. *a* + pron. dem. *aquele*). Vezi și **portugheză, influență ~**. *C.L.*

portugheză, influență ~. S-a exercitat asupra l. romanice și a unor l. neromanice (europene sau din celelalte continente). Factorii care au favorizat **i.p.** au fost numeroși, diferiți de la o țară la alta, de la o epocă la alta. Factori politici (relațiile dintre Portugalia și Spania, Anglia, Olanda; existența unui imperiu colonial pg., cu terit. în Africa, America de S, Asia; colonie iudeo-pg. la Amsterdam), economici (relații comerciale între negustorii pg. și diferite populații asiatice), geografici (vecinătatea cu terit. sp.; ins. Canare, situate pe una dintre fostele rute ale navigatorilor pg.), culturali (importanța liricii galaico-pg. în evul mediu) au contribuit la difuzarea pg. (3 sec. *lingua franca* în Orient) și la stabilirea unor contacte între pg. și alte l. La baza **i.p.** — procese de bilingvism de masă (în zonele de contact cu sp., în Europa și America) sau individual, de durată ori temporar.

l.p. cea mai puternică în sp. *(arisco, caramelo, carcunda, fado, mermelada)* şi fr. *(autodafé, baroque, bayadère, fétiche, caravelle, marmelade, zèbre)*. În it., **l.p.** e mai redusă *(autodafé, baiadera, caravella, marmellata)*; în rom. e de dată recentă şi exercitată mai ales prin filieră romanică (fr. sau it.). **l.p.** asupra unor l. neromanice din Europa (engl., cu precădere în sec. 16—17; ol., datorită schimburilor comerciale dintre Portugalia şi Olanda şi coloniei iudeo-pg. din Amsterdam; germ. — mai puţin şi de obicei prin filieră fr.) şi din alte continente (Africa — l. bantu din Golful Benin, Gabon, Angola; afrikaans, prin intermediul malaio-pg.; Asia — mai ales japoneza, indoneziana şi diverse l. şi d. din India şi China, vorbite în fostele colonii pg. sau în apropierea acestora). Pg. a jucat un important rol de filieră pentru unii termeni din l. asiatice (indiene, dravidiene, malaeză, indoneziană), africane (din gr. bantu) şi amerindiene (tupi-guarani) pătrunşi în l. romanice sau neromanice: sp. *ananás, bambú, banana, junco, macaco, pagoda, palanquin*; fr. *bambou, banane, bétel, cachou, calambour, cangue, cobaye, jaguar, macaque, pagode, paria, tapioca*; it. *ananas, banana*. La nivel dial., multe elemente pg. în varietăţile sp. occidentale, învecinate cu pg., în d. canario şi în isp.; unele cuvinte pg. circulă numai în sp. am., împrumutate probabil din pg. braziliană. Vezi şi **dialecto fronterizo**. *C.L.*

portugheză braziliană, varietate a pg. Brazilia. Peste 120 mil. vorb. Pg. au atins ţărmul Americii în 1500, prin Pedro Alvares Cabral. La început ocupanţi doar ai zonelor de coastă, ei şi-au extins cu timpul dominaţia spre V, atraşi de bogăţiile din interiorul acestei reg., locuită de triburi amerindiene din familia tupi-guarani. Populată apoi şi cu negri, mai ales de l. bantu, aduşi ca sclavi din coloniile pg. din Africa. Brazilia devine imp. independent în 1822, iar în 1889 republică federativă. **P.b.** prezintă puţine diferenţe de structură faţă de pg. europeană: conservă unele elemente devenite arhaice sau regionale în fosta metropolă şi dezvoltă cîteva inovaţii specifice. Cele mai multe deosebiri, neesenţiale însă, în prozodie şi lexic. Variaţii regionale mai puţin importante, mai pronunţate sînt deosebirile între diferitele registre de l. (literară, familiară, populară şi dialectală), determinate sociocultural. În l. familiară vorbită la Rio de Janeiro de pers. instruite se conservă o serie de trăsături devenite arhaice sau regionale în pg. metropolitană: *e* închis accentuat urmat de o consoană palatală (deschis la *a* închis în pg.): *espelho, tenho*; *ẽi* (>pg. *ãi*): *bem*; *ẽi*>*e* închis sau se menţine (>pg. *ai*): *inteiro*; nazalizare puternică a vocalelor accentuate din silabe deschise urmate de *n, m* (*fãma* pentru *fama*), ca în pg. clasică; se menţin de asemenea *e* şi *o* închişi iniţiali sau din silabe protonice, dispăruţi în pg. sau închişi la *i*, respectiv *u*: *veludo, orelha*. Inovaţii: *t, d* + *e, i, y* palatalizate *(tinha, dia)*; *-l*>*u*, velarizat în pg. *(mel*>**p.b.** *meu*, pg. *meˆ)*; *-r* cade la inf. *(buscá)*. Se conservă construcţia adj. pos. + subst. fără art. *(meu carro)* şi pron. neaccentuate în proclizã *(João se levantou)*, ca în pg. clasică; tendinţă de a confunda pron. dem. *este* şi *esse*, sistemul reducîndu-se la 2 termeni *(esse* şi *aquele)*; pron. pers. *ele(s), ela(s)* apar în poziţie de compl. direct *(não vi ele* pentru *não o vi)*. Diminutivele folosite curent, ca în sp.; diminutive şi la pron pers. *(elezinho* „el") sau gerunzii *(dormindinho* „dormind"). **P.b.** populară are unele caracteristici comune cu pg. populară metropolitană: *aĭ* + consoană palatală >*a (baixo)*; trăsături panbraziliene: *eĭ*>*e (peixe)*; *-r* cade *(sinhô* pentru *senhor)*; *yeismo (familya)*; *mb*>*m (também)*; *nd*>*n* la gerunzii *(vendo*>*veno)*; anaptixa lui *i* în structura unor gr. consonantice *(claridade*>*kilaridade)*. Marca de pl. *-s* dispare la subst., apare numai la determinanţi *(os home)*; tendinţă de suprimare a art. în faţa subst. cu sens general, nedeterminat *(sempre me pareceu que mulher é um bicho esquisito)*; pron. pers. *tu*, general în pg., păstrat în **p.b.** doar regional; pron. neaccentuate folosite la început de frază *(me pareceu que)*; pron. sub. *mim* în loc de *eu* în prop. infinitivale *(é p'ra mim comer* pentru *é para eu comer)*; *lheismo*; flexiunea verbală, foarte simplificată la multe timpuri şi moduri (ind. prez., viit., conj. prez., cond.) — probabil sub influenţa diferitelor idiomuri creole pg. care s-au vorbit în Brazilia —, prezintă numeroase cazuri de sincretism, rolul de morfem diferenţiator revenind, ca în fr., pron. pers. sub.: ind. prez. *eu amo, tu ama, ele ama, nois ama(mo), ocês ama, ele (eis) ama*; forma *tem* folosită impersonal în locul lui *há (tem gente que gosta)*; unele verbe apar frecvent fără prep. *(vou dizê papai* pentru *vou dizer a papai)* sau cu prep. *(chamar de tolo)*; verbele de mişcare folosite cu prep. *em* în loc de *a*, ca în pg. din Angola *(vou na casa de meu pai* pentru *vou à casa de meu pai)*; gerunziu reduplicat deseori *(buscá — buscando)*; adv. *já* înlocuit prin *mais (não chove mais* pentru *já não chove)*. Diminutive cu sufix redublicat *(bocadinhozinho)*. **P.b.** familiară şi populară folosită în opere literare, în scopuri artistice; limba literară nu se deosebeşte de pg. literară. Vocabularul **p.b.** cuprinde elemente care, în pg., au devenit arhaisme lexicale sau semantice *(físico* „medic", *aéreo* „perplex", *assistir* „a locui") ori au circulaţie regională (*salvar* „a saluta", *prosa* „fanfaronadă"). Unele cuvinte au suferit modificări semantice: *bóia* „geamandură", în **p.b.** se foloseşte cu sensul „mîncare"; *virar* „a întoarce" înseamnă şi „a se transforma". Derivate proprii, de la cuvinte pg.: *retirante* (<*retirar* + *-ante*) „emigrant din zonele secetoase", *cornéta* (<*corno* + *-eta*) „taur/vacă cu un singur corn", *vaqueirama* (<*vaqueiro* + *-ama*) „adunare de văcari". Împrumuturi lexicale din l. amerindiene, mai ales tupi-guarani: *caatinga, jara, guri, mandioca, buriti*: top. *(Pará, Ceará, Paraná, Sergipe)* sau antrop. *(Jurema, Araci, Jucá, Janaíra, Iara)*. Sînt de origine africană, indeosebi bantu, cuvinte ca: *marimba, cuica, moleque, samba*. Împrumuturi numeroase din sp, americană vorbită în ţările vecine. În ciuda vastului terit. pe care este folosită, **p.b.** are o evidentă unitate. Se disting 2 mari arii dialectale, nordică şi sudică, separate de o linie care leagă gurile rîului Murucuri (în E) de oraşul Mato Grosso (în V). N. septentrional are 2 subd.: amazonic (Pará, Amazonas, Acre şi Goiás NV) şi nordestino (Maranhão, Piauí, Ceará, Rio Grande do Norte, Paraíba, Pernambuco, Alagoas şi Goiás NE)

D. meridional are 4 subd.: baiano (Sergipe, Bahia, Minas N, NV, NE şi zona centrală din Goiás), fluminense (Espírito Santo, Rio de Janeiro şi o parte din Minas E), mineiro (centru, V şi parte din E statului Minas) şi sulino (São Paulo, Paraná, Santa Catarina, Rio Grande do Sul, Mato Grosso, Minas S şi Goiás S). Diferenţa esenţială dintre d. de S şi d. de N este tendinţa accentuată în N de deschidere a vocalelor iniţiale şi protonice. Unele trăsături populare sau regionale ale **p.b.** au fost puse pe seama influenţei bantu sau tupi-guarani. Ele se regăsesc însă şi în pg., unde au caracter popular sau regional ori reprezintă dezvoltarea unor tendinţe general romanice. De exemplu, *-l* urmat de *e* paragogic are o largă arie de răspîndire în pg. şi apare dial. în **p.b.**: *sol* (Agua Branca), *azule* (Sergipe), *sinale* (Goiás). Ca în galic. şi în d. pg. centrale (beirão), în Ceará hiatul creat între 2 vocale cu acelaşi timbru dispare prin introducerea unui *j* epentetic: *a-i-água*. În Rio Grande do Sul şi Sta. Catariua, *-e* şi *-o* se închid sporadic la *i*, respectiv *u*. În S. Paulo şi Mato Grosso se conservă africata *tʃ* din pg. arhaică. În aria dial. de NE, palatala *ĩ* dispare după ce nazalizează vocala anterioară *(galĩa)*. În Minas şi Alagoas, *-l>r (arma)*, iar la finală de cuvînt cade *(coroné = coronel)*; în S. Paulo, *-l>r (mér = mel)*. În reg. influenţate de sp. sînt foarte răspîndite sufixele diminutivale şi augmentative castiliene: *cavalito, buenazo*. Expresie a unei culturi şi civilizaţii înfloritoare, **p.b.** are şi o bogată literatură, de o deosebită valoare estetică. Ortografia **p.b.** urmează în general regulile folosite pentru scrierea pg. Deosebiri: **p.b.** nu notează consoanele „mute" *(batizar*, pg. *baptizar; diretor*, pg. *director)*; foloseşte trema pe *u* în grupurile *q, g+u+e, i*, pentru a marca pronunţia oclusivă velară *(freqüente*, pg. *frequente)*, diferită de cea palatală *(guerra)* a consoanelor *k, g*; accente grafice diferite de pg. *(é, ó+m, n: abstémio; p.b. abstêmio)*; pers. 1 pl. ind. prez. şi pf. *cantamos*, pg. *cantamos* (prez.), *cantàmos* (pf.). *C.L.*

portuguès basu, vezi **papia kristang**.

posesiv (genitival), **articol ~**. Inexistent în lat. Face parte în rom. din subclasa art. hot. Provine din prep. lat. *ad* + **illu>al, a, ai, ale*, cu formă de gen.-dat. pl. *alor*; variantă dialectală şi regională *a* (drom. *ai lupilor, ale lupilor*, arom. *a luchilor*). **A.p.** intră în componenţa pron. pos. şi num. ordinale (în celelalte l. romanice îi corespunde art. hot.: rom. *al tău, al doilea*; it. *il tuo*, fr. *le second*, sp. *el tuyo*, pg. *o teu*), însoţeşte în condiţii sintactice determinate gen. subst. şi al pron. (fără echivalent în celelalte l. romanice): rom. *acest nepot al mamei, acest nepot al lui*; it. *questo nipote della mia amica*, fr. *ce neveu de ma mère*, sp. *este sobrino de mi madre*. **A.p.** se acordă în gen şi număr cu subst. determinat. Comportamentul **a.p.** îl îndepărtează însă de calitatea de art., apropiindu-l de clasa pron. (I. Coteanu). *S.R.R.*

posesiv, pronume şi adjectiv ~. În lat. forme de pers. 1, 2 sg. şi pl.: *meus, tuus, noster, uester*; pers. 3 sg. = pl. *suus*, cu valoare reflexivă; alături de el se folosea gen. pron. dem. *is*: *eius, eorum*. Aceleaşi forme pentru pron. şi adj. Flexiune în gen, număr şi caz. În lat. vulg. refacerea analogică a unor forme de **p.**: *uoster* după *noster*; în unele zone ale Romaniei **teus, *seus* după *meus*. La pl. se foloseşte gen. lui *ille*: *illorum*. În trecerea de la lat. la l. romanice, tendinţa dezvoltării unor variante accentuate şi neaccentuate, pentru pron. şi adj. L. romanice care prezintă această distincţie: fr. *mien ~ mon, tien ~ ton, sien ~ son, nôtre(s) ~ notre, nos, vôtre(s) ~ votre, vos*, oc. *miu ~ mon, tieu ~ ton, sieu ~ son*; în cat formele accentuate *meu, teu, seu* tind să le înlocuiască pe cele neaccentuate *mon, ton, son*; sp. *mio ~ mi, tuyo ~ tu, suyo ~ su*, dar *nuestro, vuestro*. Alte l. au o singură formă de **p.**, care se întrebuinţează atît ca adj. cît şi ca pron., prin generalizarea variantei accentuate sau prin fuzionarea celor 2 variante într-o singură formă: rom. *meu, tău, său, nostru, vostru*; it. *mio, tuo, suo, nostro, vostro*; pg. *meu, teu, seu, nosso, vosso*. Formele romanice provin din cele lat. cu unele modificări analogice pe teren lat. sau romanic: rom. *tău, său*, probabil după **teus, *seus*; *mele, tele* după *stele*, pl. lui *stea*; fr. *tien, sien*, oc. *tieu, sieu*, cat. *teu, seu* după *mien*, respectiv, *mieu, meu*; sp. *tuyo, suyo* după *cuyo*. Pentru pers. 3, unele l. conservă sincretismul sg. = pl. din lat.: sp., cat. mod. şi pg., unele d. oc. (pentru explicitarea posesorului, subst. determinat de sp. *su* poate fi însoţit de pron. pers. 3 precedat de prep. *de*: *su casa de él, su casa de ellos*). În celelalte l. romanice se generalizează pentru pl. lat. *illorum*>rom. *lor* (face parte din paradigma pron. pers., formă de gen.), it. *loro*, fr. *leur*, oc. *lor*, v. cat. *llur*; în sd. *ipsorum>issoro*. Rom. *său* este concurat la sg. de gen. pron. pers. 3 sg. *lui, ei*. Flexiune în pers., gen şi număr (forme diferite după pers. şi numărul posesorului şi după genul şi numărul obiectului posedat, cu unele sincretisme de gen şi număr): rom. *meu ~ mea ~ mei ~ mele*, it. *mio ~ mia ~ miei ~ mie*, fr. *mon ~ ma ~ mes, mien(s) ~ mienne(s)*, oc. *mon ~ ma ~ mos ~ mas, mieu ~ ~ mieuna ~ mieus ~ mieunas*, cat. *mon ~ ma ~ ~ mos ~ mes, meu ~ meva ~ meus ~ meves*, sp. *mi ~ mis, mío ~ mía ~ míos ~ mías*, pg. *meu ~ ~ minha ~ meus ~ minhas*. Flexiune cazuală numai în rom.: formă de gen.-dat. fem. distinctă de nom.-ac. *(casa mea ~ casei mele)*; prin art. pos. formă de gen.-dat. pl.: *alor mei*. În v. fr. şi v. oc. decl. bicazuală. În aproape toate l. romanice în componenţa pron. pos. intră formele art. hot.: it. *il mio*, fr. *le mien*, cat. *el meu*, sp. *el mío*, pg. *o meu*; în rom. pron. este însoţit întotdeauna de art. pos.: *al, a, ai, ale*. Subst. determinat de adj. pos. este însoţit de art. în l. în care forma adj. este identică cu cea a pron.: rom. *cartea mea*, it. *il mio libro*, pg. *o meu jardim*, cu excepţia unor nume de rudenie la sg.: rom. *soru-mea*, it. *mio fratello*, pg. *minha irmã*; în celelalte l. art. lipseşte: fr. *mon crayon*, sp. *mi casa*. Adj. **p.** este în general postpus subst. în rom., sd., d. it. centromerid., antepus în restul l. romanice. Schimbarea poziţiei adj. are valoare emfatică: rom. *a mea durere*, it. *non è colpa mia*, sp. *la pena mia*, pg. *mãe minha muito querida* sau se realizează în poziţii sintactice determinate: fr. *cet ami mien*, sp. *un amigo mío*. *S.R.R.*

predeterminant, denumire pe care au primit-o în fr. art., adj. pronominale şi num. folosite cu

funcție adjectivală, considerate ca o singură clasă de cuvinte, marcă a unei categorii morfologice a determinării. Caracteristici: determinanți proclitici ai subst. (majoritatea se exclud reciproc în același context: *le, un, mon, ce, chaque*, dar *le même livre, tout le livre*), conțin informația gramaticală despre subst. pe care le însoțesc indicînd numărul și genul (numai la sg.): *le, la~les, ce, cette~ces, mon, ma~mes*. *S.R.R.*

predicat. În tradiția gramaticii lat. se consideră că **p.** se exprimă prin verb la moduri atît pers., cît și nepers. În l. romanice, modurile nepers. îndeplinesc rar funcția de **p.** (rom. *A se rezolva acest caz*). **P.** poate fi verbal sau nominal. **P.** verbal se exprima în lat. prin verb predicativ (= verb cu sens lexical) sau loc. verbală. În l. romanice, **p.** verbal se exprimă prin verb predicativ (rom. *Am plîns toată noaptea*, fr. *Il parlait à haute voix*, cat. *He perdut el gos*, sp. *El tiempo corre*), loc. verbală (rom. *Ion nu-și aduce aminte de nimic, Fa și-a pierdut viața prosteşte*; fr. *Prenez garde!, Ils ont tenu tête à l'ennemi*), adv. și loc. adverbiale predicative (rom. *Desigur că am întîrziat, Pesemne că s-a supărat, Fără doar și poate că venim*), interj. (rom. *hai, na, iată*, fr. *gare*). **P.** nominal este alcătuit dintr-un verb copulativ la un mod pers. și un nume predicativ simplu sau multiplu (lat. *Iniusti sunt barbari*; rom. *Fata era tristă*; it. *Sono stato professore*; fr. *Il était malade*; cat. *Pere és molt peresós*; sp. *Juan es médico*; pg. *Eu estou contente*). În categoria **p.** nominal intră și **p.** exprimate prin unele adv. predicative de tipul rom. *bine, sigur, probabil*. **P.** se acordă cu sub. în număr și pers.; regulile acordului **p.** lat. cu sub. sînt în general aceleași și în l. romanice (lat. *Pater dixit*, rom. *Eu am strigat*, it. *Lui cantava*, fr. *Ils attendaient*, sp. *Aquí yace Don Juan*, pg. *Tu sabes*). Dacă sub. se exprimă prin pron. rel., **p.** are pers. antecedentului (lat. *Non uidere dignus qui liber sies*; rom. *El a venit la voi, care i-ați promis ajutor*; fr. *C'est moi qui ai fait cela*). Cînd sub. este multiplu, acordul **p.** se face la pl. (lat. *A. Atilius et eius filius L. Atilius dixerunt*; rom. *Directorul și profesorul de română l-au întîmpinat cu căldură*; fr. *Les élèves et leurs parents commencèrent à protester*), dar în lat. era posibil și acordul cu unul dintre elementele sub. multiplu, de obicei cu cel mai apropiat (*Video ... in me omnium uestrum ora atque oculos esse conuersos*); acest tip de acord se regăsește și în faza veche a l. romanice (v. fr. *Sa joie et ses amis veingne*; it. *L'auro e l'argento non empiria*). În cazul sub. exprimat prin pron. pers. de pers. diferite, pers. 1 are prioritate față de celelalte, iar pers. 2 față de pers. 3 (lat. *Si tu et Tullia ... ualetis, ego et suauissimus Cicero ualemus*; pg. *Eu e tu vamos*; sp. *Tú y el chico os quedáis*). Foarte răspîndit în lat. vorbită era acordul după înțeles (numit *(constructio) ad sensum, synesis* sau acord semantic) al **p.** cu sub., care se realizea în număr: **p.** avea formă de pl. cînd sub. se exprima prin subst. sg. cu sens colectiv ca *pars, multitudo, exercitus, classis (Sed magna pars morem hunc induxerunt)*. Acest tip de acord se regăsește și în l. romanice, mai ales cînd subst. colectiv este urmat de un determinant la pl. (rom. *O mulțime de copii ne-au adresat mulțumiri*; sp. *Acudieron al refugio un millar de personas*). *C.L.*

predicativ, adverb ~. Clasă de adv. și loc. adverbiale de mod care pot îndeplini funcția sintactică de pred. cînd sînt urmate de un element de relație subordonator în frază. Față de lat., **a.p.** reprezintă o dezvoltare romanică. Pot fi puse în legătură cu construcțiile lat. formate dintr-un predicat nominal cu verbul copulativ eliptic și cu numele predicativ exprimat printr-un adv. ca *nimirum* sau *satis quod*: rom. *(este) Sigur că va veni, (este) Evident că nu are dreptate*. În fr., unele **a.p.** (numite de unii autori — M. Grevisse — prop. principale incomplete) sînt admise în l. literară (*Apparemment qu'il viendra, Heureusement qu'il n'a rien vu, Assurément que vous avez raison, Peut-être qu'Alexandre n'était qu'un héros*), altele sînt obișnuite în l. familiară: *même que (Même qu'il m'a proposé de m'accompagner sur la tombe), avec ça que, bien entendu que, bien sûr que, possible que, pour sûr que*. **A.p.** formează pred. de tip verbal (rom. *Poate că n-a înțeles, Fireste că l-am recunoscut, Pesemne că n-a auzit, Cu siguranță că nu te vom uita*) sau de tip nominal (rom. *Probabil că s-au rătăcit, Bine că s-a terminat și povestea asta, Destul că l-am suportat o săptămînă.*) După un **a.p.** urmează o prop. subiectivă sau mai multe. **A.p.** mai pot fi regente pentru completive indirecte și circumstanțiale și se plasează întotdeauna în fața subordonatelor lor. *C.L.*

predicativă, propoziție ~. Este în general ignorată în gramaticile lat., fiind menționată sporadic în clasa mai largă a completivelor sau la prop. relativă (*Caput illud est, ut recipias; Non est igitur ut mirandum sit*). În l. romanice se introduce prin pron., adj. și adv. rel., inter. sau nehot. și se raportează la un verb copulativ și la un nume sub. sau la o prop. subiectivă (rom. *Întrebarea este ce le spunem; Problema este care proiect va fi votat; Ai devenit cum bănuiam*; it. *L'importante è chi verrà; Il problema è quando verrano*; fr. *Je ne suis pas qui vous croyez; Il est devenu ce que tu sais*; sp. *El problema es qué les ofrecemos*; pg. *Esta imagem é de quem queres; Tudo fui como eu esperava*) sau prin conj. și loc. conjuncționale (rom. *Părerea lui este că te-ai pripit; Ești ca și cum n-ai fi*; it. *Il problema è se possiamo arrivare in tempo*; fr. *Le résultat est qu'il l'a abandonnée*; sp. *Mi opinión es que te vayas; El problema es si viene o no*; pg. *O problema é que não está em casa*). **P.p.** se construiește cu toate modurile pers., cu excepția imp. Este plasată după regentă, rar înaintea acesteia (rom. *Ce am fost nu mai pot fi*). Vezi și **nume predicativ.** *C.L.*

predicativă suplimentară, propoziție ~. Nu este studiată pentru lat. În l. romanice se introduce prin conj. (rom. *Mă faci să rîd*), adv. și pron. rel., inter. sau nehot. (rom. *L-am văzut cum plînge; Te știu cine ești*). Vezi și **element predicativ suplimentar.** *C.L.*

prefixe. Lat. dispunea de un inventar bogat de **p.**, particule fără existență independentă în l. (*dis-, in-* privativ, *ne-, re-* etc.) sau, mai ales, provenite din prep. ori adv. (*ad-, de-, ex-, in-* local, *per-, sub-* etc.). **P.** lat. sînt folosite în mare măsură pentru a forma verbe și, în ordine descrescîndă,

adj. (și adv. de origine adjectivală) și subst. Cu foarte puține excepții (*ve-* și *in-*, privativ nominale: *vesanus, indolentia, impudens; trans-* și *ne-*, verbale: *transfiguro, nescio*), aceleași **p.** apar atît în derivarea verbală, cît și în cea nominală: *antecapio, antelucium, antepotens, convenire, consimilis, commater, praecipio, praeclarus, praecordium.* Unele **p.** sînt productive în epoca veche și apoi dispar sau sînt păstrate doar în anumite formații: *amb-(ambages, ambiegnus), ne- (neglego), ob- (omittō, obnubilus), por- (portendo), se- (secedo, securus, seditio), ve- (vegrandis).* Altele, cu corp fonetic mai consistent, se dezvoltă în perioada tîrzie: *circum- (circumago), contra- (contradico), extra-(extramundanus), inter- (intermitto), subter- (subterraneus), super- (supersedeo), supra- (supravivere), ultra- (ultramundanus).* Sînt și **p.** productive de-a lungul întregii latinități: *ad- (adiungo), con- (colloco), de- (denigro), dis- (discurro), ex-(exeo), in- (incalesco), per- (perbene, perfacilis, pervenio), prae- (praeclarus, praedico), pro- (provenio), re- (restituo), sub- (sustineo).* L. romanice moștenesc numai o parte din **p.** lat. Unele, păstrate cel puțin în cîteva formații analizabile, sînt productive, altele sînt păstrate doar în cîteva formații izolate, exclusiv sau în majoritate neanalizabile (rom. *cu-*, fr. *co(u)-*<lat. *con-*, rom. *su-*, fr. *se-*<lat. *sub-*). Pierderea unor **p.** se compensează prin împrumutarea **p.** respective direct din lat. sau din l. romanice (**p.** împrumutate — prin formații analizabile — sînt sau nu productive; productivitatea lor este uneori greu de demonstrat deoarece aceste **p.** se atașează cu predilecție la baze latino-romanice). Se împrumută **p.** care nu sînt moștenite în nici o l. romanică sau sînt moștenite exclusiv prin formații izolate neanalizabile (*ab-, post-, ultra-*); **p.** moștenite numai în unele l. sînt împrumutate în celelalte (*infra-*, în rom., fr., sp.); se împrumută și **p.** în chiar l. în care au fost moștenite, creîndu-se astfel dublete etimologice (**p.** împrumutate au formă diferită de cea moștenită: rom. *extra-/ștră-*, it. *trans/tra(s)-*, rom. *an-, in-/în-*). Rare cazuri de **p.** moștenite care păstrează forma etimonului, întărite prin împrumut: rom. *de-, fore-* „anterioritate". **P.** panromanice, moștenite, cu diferențe privitoare la gradul de productivitate: *ad-*: rom. *a- (adormi, apleca)*, it. *a(d)- (acconto, adombrare)*, fr. *a- (affaire, allonger)*, sp. *a- (abalsamar, abordar)*, pg. *a- (abastecer, abraçar)*; *con-*, productiv numai în it. și sp.: rom. *(cuprinde, cuveni)*, it. *co-, con/m- (collocare, compiacere, concorrere)*, fr. *com- (combattre, complaire)*, oc. *co-(comesar)*, sp. *con/m- (complacer, concenar)*, pg. *com- (combater)*; *de-*: rom. *de- (deprinde, depune)*, it. *di- (dibucciare, digrossare)*, sp. *de-(debandar, delajar)*, pg. *de- (debulhar, definhar)*, în fr. *dé(s)-* se confundă lat. *de-* și *dis- (déborder, désagréable)*; *di(s)-*: rom. *de(s/z)- (desface, dezlega, deșela)*, it. *dis- (disformare, disonorare)*, sp. *des- (desacusar, descabalgar)*, pg. *des- (desabrigar, desbravar)*; *ex-*: rom. *s/z- (scufunda, zbate)*, it. *s- (sbarcare, scontento)*, fr. *é- (ébruiter, élancer)*, sp. *es- (esbarar, esclafar)*, pg. *es- (esbrasear, escabellar)*; *in-*: rom. *în/m- (îmbolnăvi, înfringere)*, it. *in/m- (imboccare, insalare)*, fr. *en/m- (emballer, enivrer)*, sp. *en/m- (empajar, encaminar)*, pg. *en/m- (embededar, encaliçar)*; *re-*: rom. *ră- (răbufni, răpune)*, it. *ri- (ripopolare, risentire)*, fr. *re- (repousser, reprendre)*, sp. *re- (recargar, remplazar)*, pg. *re- (recantar, reginar)*; *trans-*: rom. *tră- (trăda)*, it. *tra(s)- (trabuono, trasandare)*, fr. *tré-, tres- (trépasser, tressaillir)*, sp. *tras- (trasañar, trasbalsar)*, pg. *tras- (trasandar, trasmontar)*. Sînt moștenite numai în unele arii ale Romaniei: *extra-*: rom. *ștră- (străbate, străbunic)*, it. *stra-(stravasare, stravecchio)*; *inter-*: fr. *entre- (entraider, entrecouper)*, sp. *entre- (entreabrir, entrecortar)*, pg. *entre- (entreabrir, entrebaterse)*; *per-*: it. *per-(percorrere, pervigile)*, fr. *par- (pardonner, parsemer)*, sp. *per- (percatar, pergeñar)*, pg. *per-(percalçar)*, în rom. *pre-* se confundă lat. *per-* și *prae- (precumpăni, prelinge)*; *prae-*: it. *preconoscere, predisporre)*; *sub(s)-*: rom. *su- (sumete, supune)*, it. *so- (sofforare, sorridere)*, sp. *so- (soarrendar, socalzar)*, pg. *so- (sobalçar, sopesar)*; *super-*: fr. *sur- (surcharger, surface)*, sp. *sobre-(sobreabundar, sobremontar)*, pg. *sobre- (sobrecarregar, sobremaravilhar)*; *supra-*: it. *sopra-(sopralzare, soprasensibile)*. *Inter, super* și *supra*, moștenite în rom. numai ca prep. *(între, spre, supră)*, sînt folosite ca **p.** în cîteva derivate calchiate *(întretăia, întrevedea)* și livrești învechite *(spregrăitor, sprevîrstnic; suprăființat, suprăvèni)*. Categoria e în general slab reprezentată și, cu puține excepții, efemeră. Majoritatea formațiilor sînt abandonate sau înlocuite prin derivate cu formele noi, împrumutate, ale **p.** corespunzătoare. Unele adv. și prep. (care în lat. nu au deloc sau au sporadic funcție de **p.**) au în l. romanice statutul de **p.**: *bis*: it. *bis- (bisesso, bistrattare)*, v. fr. *bé(s)-(bescuit>biscuit* cu forma împrumutată a **p.**. *bes-jugier)*; *foris*: it. *f(u)or- (forchiudere, fuorgiudicato)*, fr. *fo(u)r- (formariage, fourvoyer)*; *infra*: it. *fra- (framescolare, frammettere)*; *male*: it. *mal- (malcontento, malmettere)*, fr. *mal-, mau-(malaise, maudire)*; *minus*: fr. *mé(s)- (méfier, mésalliance*, originea **p.** e controversată: moștenit, moștenit și germanic sau exclusiv germanic); *subtus*: it. *sotto- (sottomettere, sottotenente)*, fr. *sous- (sous-entendre, sous-jacent)*.

Fondul de **p.** moștenit e mult îmbogățit în l. romanice prin împrumuturi. Împrumuturile din lat. și din l. romanice, foarte numeroase și cu mare randament funcțional, în l. literară: **p.** care nu s-au moștenit în nici o l. romanică: *ab-* (rom. *abjudeca*, it. *abnegazione*, fr. *abjurer*, oc. *abjurar*, sp. *abjurar*, pg. *abnegar*); *ante-* cu confuzia fonetică, preluată din lat., cu *anti-* (rom. *antebraț, antepune, antelúdata*, it. *antefatto, anticamera*, fr. *antépénultième, antidater*, oc. *antediluvian*, sp. *antecama, antelifaz*, pg. *antebraço, antepôr*); *circum-* (rom. *circumscrie, circumterestru*, it. *circo(n)scrivere, circumnavigare*, fr. *circonlocution, circumnavigation*, sp. *circunnavegar, circunscribir*); *post-* (rom. *postfață, postdata*, it. *postfazione*, fr. *post-dater, post-scolaire*; sp. *postdiluviano, postfijo*); *retro-* (rom. *retroactiv, retrograda*, it. *retrocamera, retrodatare*, fr. *rétroactif, rétrograder*, sp. *retroceder, retrovender*); *ultra-* (rom. *ultraelegant, ultraviolet*, it. *ultrademocratico, ultrarapido*, fr. *ultramoderne, ultraviolet*, sp. *ultracorto, ultramarino*). **P.** împrumutate în l. care nu le-au moștenit: *extra-* în fr., sp. (fr.

extra-fin, extraterritorialité; sp. *extralimitarse, extraoficial*); *infra-* în rom., fr., sp. (rom. *infraroșu, infrastructură*, fr. *infra-rouge, infrastructure*, sp. *infraorbitario, infrascri(p)to*); *inter-* în rom., it. (rom. *interplanetar, interveni*, it. *intermedio*). P. împrumutate care se constituie în dublete etimologice: *a(d)-* în rom. și fr. (rom. *acumula, adstrat*, fr. *accumuler, adverbe*); *co(n)-* în rom. și fr. (rom. *complăcea, condensa, coreligionar*, fr. *cohabiter, complaire, concitoyen*); *e(x)-* în rom., fr., sp. (rom. *elibera, expune, ex-director*, fr. *expatrier, ex-député*, sp. *expatriarse, exponer*); *extra-* în rom., it. (rom. *extracelular, extraplat*, it. *estradotale, extralegale*); *infra-* în it. (*inframettere, infrarosso*); *inter-* în fr., sp. (fr. *interligne, international*, sp. *interacción, interdecir*); *trans-* în rom., it., fr., sp. (rom. *transoceanic, transplanta*, it. *transatlantico*, fr. *transpercer*, sp. *transposición, transvasar*). Rom. *de-* (*dedubla, degusta*), *pre-* (*prefigura, prematur*), împrumutate, întăresc prefixele omonime moștenite. Împrumuturi din alte l.: din grec., adesea prin intermediu lat. sau romanic, cele mai numeroase în toată romanitatea și, în general, foarte productive în l. literară. P. grec. contribuie la rafinarea semanticii p. culte din l. romanice, permițînd perfecționarea continuă a terminologiilor științifice și tehnice: rom., it., fr., sp., pg. *anti-* (rom. *antialcoolic, anticicion*, it. *Anticristo, antinazionale*, fr. *antiacide, anticonstitutionnel*, sp. *antidemocratico, antistrofa*, pg. *antijuridico, anticoag*); rom. *arhi-*, it. *arc(hi)-*, fr. *arch(i)-*, sp. *arc(h)i-* (rom. *arhidiacon, arhicunoscut*, it. *arcangelo, arcibruto*, fr. *archevêque, archimillionnaire*, sp. *archimillonario, arciprestе*); rom., sp. *hiper-*, it. *iper-*, fr. *hyper-* (rom. *hiperacidítate, hipersensibil*, it. *ipercritico, ipertensione*, fr. *hypersécrétion, hypersensible*, sp. *hipercrítico, hipersaturación*); rom., it., sp. *peri-*, fr. *péri-* (rom. *perifaringian, perifrază*, it. *perifrasi, perimetro*, fr. *périlymphe, périphrase*, sp. *perimetro*). Din v. sl. și din l. sl. mod., relativ numeroase p. în rom., parte ne- sau foarte slab productive, cu caracter neliterar: *do-* (*dofierbe, dosurd*); *iz-* (*izafla*); *po-* (*poleit, ponegri*); *pro-* (*proalbastru, prociti*); *zăd-* (*zăuita*), parte (cele mai bine reprezentate), influențate de p. lat. omonime sau paronime: *ne-* (*neadormit, neastîmpăr, necinsti*), de formații lat. cu *ne-* moștenite (*nemică* etc.); *prea-* (*preabun, preacuviință, preaslăvi*), de lat. *per-* și *prae-* cu sens intensiv; *răs-* (*răsfrînge, răscunoscut, răzda*), explicat și ca avînd etimologie multiplă, anume și prin lat. *re-* (*re-ex-*). Datorită surselor multiple de împrumuturi, rom. are azi un inventar de p. mai numeros decît celelalte l. romanice. În ce privește categoria morfologică a derivatelor prefixale, l. romanice nu prezintă o situație total diferită de cea a lat. Se poate constata totuși o creștere a p. nominale datorată în special împrumuturilor savante (un mare aport au cele grec.) și, poate (pentru adj.), sistematizării mijloacelor prefixale de redare a superlativului. *I. V.*

prefixoid, vezi **compunere.**

preiotare (iodizare, proteza lui iot), apariția (dezvoltarea, proteza) semiconsoanei [j] înaintea unei vocale aflate la început de cuvînt și de silabă; în mod special, diftongarea de acest tip (numită uneori *falsă*, spre deosebire de diftongarea românică spontană a lat. *e*) a lui *e>je-*. Este considerată un fenomen specific l. rom., în care se întîlnește în toate d., mai puțin în d. arom.: lat. *illu, ecsis>* drom. *jel, jești*, scrise *el, ești*; mgl. *jallje, jes*; istrom. *je*, (v.) *jestîljeștî*, dar arom. *elu, eștîlștî*. P. este înregistrată totuși dial. și pentru alte l. romanice: dalm. (d. vegl.), it. (d. de S), oc., cat. și sp., mai ales la vocale ca *a, o, u*. Pentru l. rom. p. a fost explicată de cei mai mulți cercetători (H. Tiktin, Al. Philippide, Al. Rosetti, E. Petrovici, V. Pisani, Em. Vasiliu) prin influență sl., pronunțarea lui *e-* ca *je-* fiind caracteristică pentru d. de N ale l. bg., spre deosebire de cele de S; această explicație este contestată de alți cercetători (S. Pușcariu, O. Nandriș, Fr. Schürr, M. Sala), care dau p. o explicație internă, bazată atît pe paralele romanice, cît și pe existența în l. rom. (d. drom.) a p. vocalei *i-* (drom. pop. *jimă*) și a protezei realizate la alte vocale inițiale cu diverse semiconsoane: *u (uos), ă|ț (țarc)*; pentru începutul de silabă în interiorul cuvîntului (lat. *ovis>*drom., arom. *oaie*, megl. *uoje*), dar și pentru inițiala de cuvînt, prin fonetică sintactică, cf. și dezvoltarea curentă a unor semivocale de tranziție între vocale în hiat. P. lui *e* inițial de cuvînt s-a produs în împrumuturi sl. (v. sl. *(j)ezeru>* >drom. *iezer*) și în unele ngr. (*efthinos>*drom. *ieftin*, dar arom. *eftin*; cf. însă și drom. *egumen, epitrop*). Acțiunea p. a slăbit în perioada mod.: în norma ortoepică a l. rom. literare ea nu se aplică la împrumuturile tc. (*efendi>efendi*, chiar *yedec>edec*) și mai ales la neologisme (*elev, epocă, exista*), care în vorbirea populară continuă să apară cu p. (*jelev, jepocă, jexista*), astfel încît la aceste cuvinte absența/prezența p. marchează opoziția cult~inult. În l. rom. literară absența p. la neologisme deosebește pe *erb(i)* — din *erbacee* sau *erbicid* de dubletul moștenit *iarbă* — pl. *ierburi*. *M.A.*

prenume (nume individual). În lat. clas. inventarul p. era sărac; din cele 32 de forme menționate de Varro nu mai erau în uz decît 18, care se scriau întregi cînd apăreau singure și abreviate în formulele complexe: *A.* = *Aulus, Ap.* = *Appius, C.* = *Gaius, Cn.* = *Gnaeus, D.* = *Decius, K.* = *Kaeso, L.* = *Lucius, Mam.* = *Mamercus, M.* = *Marcus, M'.* = *Manius, N.* = *Numerius, P.* = *Publius, Q.* = *Quintus, S.* = *Servius, Sex.* = *Sextus, S.(Sp.)* = *Spurius, T.* = *Titus, Ti.* = *Tiberius*. Strict limitate la uzul familial și intim (ceea ce explică raritatea urmelor lăsate în toponimia romanică occidentală), p. din lat. clas. nu mai sînt folosite în sec. 5, funcția de nume individual fiind preluată mai ales de nume de fam. și supranume, frecvent înregistrate în izvoare ca desemnări unice ale pers. Constituit, la sfîrșitul Imperiului, din nume cu valoare creștină (vezi **nume de botez**) ori laică (chiar păgînă), cu semnificație lexicală clară (traduceri ale numelor străine și foarte numeroasele formații proprii) sau nemotivate semantic (adaptările, în special grec.), fondul numelor individuale lat. este transmis l. romanice și se extinde în evul mediu timpuriu prin creație proprie, și, mai ales, prin aportul germanic (în V) și sl. (în E). Pînă la începutul erei mod. inventarul

p. romanice se reorganizează structural şi se reduce cantitativ, prin selecţie continuă şi concentrare. Notabile sînt concurenţa dintre numele creştine şi cele de tradiţie laică, rezolvată prin impunerea definitivă a numelor de botez creştine, concurenţa dintre numele lat. moştenite şi cele germanice ori sl., în final masiv eliminate, reconstituirea unei noi categorii de nume laice pe cale cultă, omogenizarea inventarului prin schimburi între l. romanice. Cea mai importantă probă a continuităţii tradiţiei lat. în antroponimia romanică medievală este prezenţa unor elemente laice moştenite din fondul constituit în perioada imperială. În sp., fem. *Octavia, Livia, Julia* erau obişnuite în clasele inferioare pînă în evul mediu tîrziu; în pg. sînt atestate din sec. 9 pînă în sec. 13—14 *(Abril, Dulcidius)*; în fr. apar în sec. 9 *(Mercorinus, Musca, Sirica)* şi urme chiar în sec. 13 la Metz *(Doignon, Pauie)*. La începutul sec. 9 numele laice de tradiţie lat. sînt numeroase în v. oc. (peste 50 de nume purtate de 14% dintre cei înregistraţi în *Polyptyque de Wadalde*: *Aprilis, Cannidius, Musculа* — nepurtate de martiri sau sfinţi, dar şi *Augustus, Antonia, Rumulas* — purtate de sfinţi puţin importanţi şi nevenerаţi în Provence). În it. au răspîndire generală *(Dulcissima, Fabrulo, Grossulus*, în sec. 7—8 în Toscana; *Aureliano, Faustiniano*, a. 735 la Piacenza; *Cecero, Cladios, Marius* sec. 9 la Bari; *Patrino, Urso*, a. 970 în Piemonte; *Ammianus, Quirinus, Venerius*, sec. 9—13 la Veneţia; *Crescentius, Iustinianus*, sec. 13 la Padova); în mare majoritate laice sînt şi numele augurale motivate *(Bonnome, Boninsegna, Benvenuto, Bonfante, Ristorus)*, specific florentine în sec. 13 (predominante în *Libro di Montaperti*, a. 1260, 14% dintre pers. înregistrate), dar ieşite din uz în sec. 14, al căror izvor este antroponimia lat. şi grec.-lat. imperială (fie continuatoare directe, fie amplificări sau elaborări ale unor vechi concepte). Rom. *Bărbat, Dulce, Floare, Lup, Urs*, vechi p. laice în uz încă în sec. 14—16 (chiar mai tîrziu în reg. conservatoare), aparţin probabil aceluiaşi fond lat. Antrop. germanice predomină, în evul mediu timpuriu, în Italia centrală şi de N; în v. tosc. sînt mai numeroase decît numele creştine chiar şi în sec. 13 (a doua grupă de nume, după cele augurale, în *Libro di Montaperti*), dar sînt masiv eliminate în sec. 14. În zonele de influenţă bizantină (Veneţia, Ravenna, aria meridională) numele germanice sînt în minoritate încă din sec. 9. În v. fr. sînt net predominante în sec. 9—11 numele franc (90% în *Polyptyque d'Irminon*, Paris, începutul sec. 9; 93% în documentele din Lorena pînă la a. 1000 şi 83% pînă la 1200); în a doua jumătate a sec. 13 ponderea lor scade considerabil (44,4% dintre contribuabilii de la Metz, a. 1267—1298; sub 30% dintre bărbaţii înregistraţi în rolul din 1292 la Paris, mai frecvente fiind *Guillaume, Robert, Richard, Raoul*). În v. oc., deşi ceva mai numeroase, numele germanice sînt mai puţin frecvente la începutul sec. 9 (în *Polyptyque de Wadalde*, numai 40% din cei înregistraţi şi nici un element germanic între cele mai frecvente 10 nume). Numele vizigote (în v. sp. şi pg.) şi cele vizigote şi franc (în v. cat.) ajung predominante în sec. 9—11, dar încep să cedeze din sec. 12. În rom., antrop. sl. sînt deja minoritare în sec. 14—15 în Moldova (în documentele dintre 1388—1456 numai 36 de nume sl. faţă de 80 creştine), dar predomină în Ţara Românească (între 1352—1525, dintre cele mai frecvente 100 de nume masc., 60 sl.), unde eliminarea lor se accentuează la începutul sec. 17. Categoria numelor laice se reface, în urma eliminării elementelor de tradiţie lat., pe cale cultă, prin reluări din istoria romană (it. *Livio, Massimo, Ottaviano, Torquato, Virgilio*) şi grec. (it. *Ipolito, Omero, Tolomeo*) ori din literatura fr. medievală (it. *Artuso, Paladino, Percivalle*; fr. *Arthur, Lancelotte*); apărut în sec. 12, în it. şi fr., acest proces se intensifică şi se generealizează în Renaştere. Reducerea numerică şi concentrarea inventarului în jurul unui nucleu de p. frecvente se încheie, în general, la sfîrşitul evului mediu (mult mai devreme în reg. it. supuse influenţei grec. biz. şi în oc., mai tîrziu în rom.); de atunci pînă astăzi inventarul p. romanice occidentale nu mai suferă schimbări de esenţă. În rom., o modificare structurală substanţială se produce în sec. 19: înlocuirea formelor tradiţionale cu forme lat. corespunzătoare *(Nicoară/Nicolae)*, aportul masiv de nume din istoria romană *(Corneliu, Lavinia, Marius, Virgil)*, numeroasele împrumuturi romanice, mai ales din fr. şi it. *(Aneta, Marieta, Nicoleta; Angela, Graţiela)*, reluări din istoria naţională *(Decebal, Mircea, Răzvan)*, nume literare *(Alis, Beatris)*. Pînă spre sfîrşitul evului mediu p. romanice sînt simple *(Ion, Giovanni, Jean, Juan)*. În sec. 14 este atestat în fr., la fam. nobile, uzul p. multiplu; extins în Renaştere, el devine obişnuit în sec. 17 în aria romanică occidentală, frecvent fiind mai ales în sp. *(Santos Eulalia Maximiliano Enrique*, constituit din p. bunicului, numele sfîntei din ziua naşterii, p. naşului şi corespondentul masc. al p. mamei); nu sînt multiple compusele nume de sfinţi (fr. *Jean-Baptiste*, pg. *João de Deus*). În rom. p. multiplu apare la sfîrşitul sec. trecut şi devine azi predominant. Formele fonetice reflectînd continuitatea neîntreruptă de la lat. pînă astăzi sînt puţin numeroase (fr. *Jean, Jacques*, pg. *Bento, Valha*), dar continuitatea formei, la nivelul evoluţiei fonetice populare, nu trebuie confundată cu aceea a numelui. Sub puternica influenţă a autorităţii ecleziastice sau a celei administrative (mult limitată), p. s-au putut păstra şi sub forme culte sau semiculte; frecventă este restaurarea formală (pg. *Cibrão* înlocuit cu *Cipriano*), precum şi extinderea formelor de la o l. la alta sau de la o reg. la alta (oc. *Lozoïc* înlocuit de fr. *Louis*). P. romanice sînt organizate în 2 serii paralele, masc. şi fem., în general complete şi marcate formal; faptul se explică prin preluarea formelor ca atare (lat. *Johanna, Ioanna* era în uz la primii creştini) şi mai ales prin acomodarea de gen. Pentru a desemna un grup de indivizi cu acelaşi p. se întrebuinţează forme de pl. (lat. *Marcii*, rom. *Ioni, Marii*, pg. *Anas, Joses*). *C.I.*

prepalatale, consoane ~. În lat. nu existau **e.p.** Africatele [tʃ] şi [dʒ] şi fricativele [ʃ] şi [ʒ] apar în trecerea de la lat. la l. romanice sau în faza veche a l. romanice ca rezultat al proceselor fonetice şi sînt uneori întărite prin împrumuturi din alte l. Africate p. există în rom., it. [tʃ, dʒ]

și sp. [tʃ]; fricative **p.** în rom., it. ([ʒ] numai dialectal), fr., cat. și pg. Articulații particulare ale **c.p.** se semnalează în graiurile drom. moldovean și bănățean și în d. fr. saintongeois. *S.R.R.*

prepoziție. Cele mai uzuale **p.** lat. sînt folosite cu ac. *(ad, ante, ob, per, post)* și abl. *(ab, cum, de, ex, sine)*. În lat. apar în diferite epoci noi **p.**, din forme nominale *(causa, gratia)* sau din adv. *(aduersus, contra, iuxta, uersus, secundum)* ori create prin compunere din diferite **p.** *(insuper, circaduersum, desuper)* și folosite cu ac., abl. sau chiar cu gen. ori dat. În lat. vulg., uzul **p.** capătă o mare extindere, folosindu-se și în situații pentru care lat. clas. nu apela la **p.** Astfel **p.** lat. *ad* însoțește nume proprii în ac. dependente de verbe de mișcare *(accessisse ad Alburnum)*; **p.** *cum* se extinde și la compl. instrumental *(cum medicamento ungeto)*. Rolul **p.** devine și mai important o dată cu dispariția flexiunii nominale (vezi **caz**), exprimarea relațiilor contextuale dintre termeni fiind preluată de **p.** și de topică. Extinderea uzului **p.** în lat. vulg. determină modificări în sistemul prepozițional precum și o serie de transformări semantice. Pornind de la **p.** folosite în comun *(in, sub)*, în lat. vulg. se produc dese confuzii între ac. și abl., **p.** specifice abl. folosindu-se cu forme de ac. *(cum quem)*, iar **p.** cu ac. apărînd cu forme nominale de abl. *Ab* și *ex* sînt înlocuite treptat cu *de*; *de* + abl. preia și valorile gen. partitiv, al originii, al materiei și al posesiei, iar *ad* + ac. — valorile dat. Formele cu *de* și cu *ad* sînt continuate în toate l. romanice, cu excepția rom., pentru exprimarea analitică a gen. și, respectiv, a dat. Tendința generală în lat. vulg. este de simplificare a sistemului **p.**: unele **p.** dispar, altele pierd anumite nuanțe semantice. L. romanice moștenesc numai cca 50% din totalul **p.** lat., dar foarte puține sînt panromanice sau cu arii mai largi de răspîndire *(ad, cum, de, in, per)*. Sînt preferate **p.** mai folosite în lat. Anumite **p.** *(ab, quoad)* s-au păstrat numai în compuse (lat. *de* + *ab*>it. *da*; *apud* + *hoc*>fr. *avec*). Unele **p.** romanice provin din adv. lat. *(longo*>rom. *lîngă*, it. *lungo*; *illac*>d. it. abr. *la*, ret. *la)*, altele din subst. lat. *(casa*>fr. *chez)* sau adj. *(*bassius*> sp. *bajo)*, dar foarte multe apar prin compunere (lat. *de* + *post*>rom. *după*, fr. *depuis*; *por* + *ad*> sp. *para)*. Inventarul romanic de **p.** are un caracter deschis, ca și cel lat.; inițial relativ sărac, el s-a îmbogățit continuu cu noi elemente, obținute pe teren romanic prin compunere (rom. *de la, de cu, de pe, pînă la*), prin conversiune, din adv. (it. *sopra, sù*; fr. *devant*; adv. articulate: rom. *înaintea*) sau din subst. (rom. *mulțumită*), ori prin împrumuturi din alte l.(rom. *contra, grație*). Foarte numeroase sînt loc. prepoziționale. Variații importante de la un sistem prepozițional romanic la altul, atît în ceea ce privește numărul de elemente, cît și valorile semantico-gramaticale ale fiecărei **p.** Diferențe și în ceea ce privește folosirea **p. expletive**, element de tranziție, lipsit de valoare semantico-gramaticală. În rom., **p.** expletivă apare după un num. card. *(23 de elevi)*; în fr. se folosește după un pron. nehot. *(quelque chose de grave)* sau inter. *(quoi d'extraordinaire?)*, după un num. colectiv *(une douzaine de soldats)*, după expresii verbale impersonale *(il est nécessaire de savoir)*; în fr. și sp., înainte de numele unei luni calendaristice (fr. *le mois de mai*; sp. *el mes de mayo)* sau de un nume topic (fr. *la ville de Paris*; *la région de Lille*; *la rue de Mauberge*; sp. *la ciudad de Valencia*; *la calle de Alcalá)*; înainte de nume de pers., **p.** expletivă apare în construcții de tipul rom. *prostul de Ion, deșteptul de paznic*: pg. *o tonto de José*. O trăsătură comună mai multor l. romanice este dezvoltarea unor forme rezultate din contragerea unor **p.** + art. hot. (it. *di* + *il*>*del*; *di* + *lo*>*dello*; *di* + *la*>*della*; fr. *de* + *le*>*du*; *de* + *les*>*des*; *à* + *le*>*au*; sp. *de* + *el*>*del*; *a* + *el*>*al*; pg. *de* + *o*>*do*; *de* + *a*>*da*; *de* + *os*>*dos)*. Cazurile de contragere a unei prep. + art. hot. sînt mai numeroase în it., pg. și, dialectal, și în alte l. romanice (d. ast.-leon. al sp.: *ante* + *el*>*antel*; *desde* + *el*>*desdel*; *subre* + *el*>*subrel)*. În pg., contragerea se produce și cu art. nehot. *(de* + *um*> *dum*; *de* + *uns*>*duns)*, cu pron. pers. 3 *(de* + *ele*>*dele)*, cu unele adv. și adj. sau pron. nehot. Locul **p.** lat. este în general în fața compl. sau a atributului pe care îl introduce. Uneori **p.** monosilabice pot fi plasate între adj. și subst. *(pocos post annos)*, construcție de reliefare pentru adj. Cînd însoțesc un relativ, **p.** *contra, inter, propter* sînt postpuse *(ii quos inter erat)*; în același loc mai pot apărea *ante, circa, penes, sine, ultra*. **P.** romanică precedă întotdeauna poziția sintactică pe care o introduce. *C.L.*

prepoziționale, locuțiuni ~. **L.p.** constituie o inovație față de lat., datînd de la începutul l. romanice. Numărul **l.p.** variază de la o l. romanică la alta; în ansamblu este mare și tinde să sporească prin gramaticalizarea unor îmbinări de tipul rom. *cu condiția, cu excepția, în ipoteza, cu scopul* etc. **L.p.** sînt confundate în unele gramatici cu prep. compuse; unii specialiști consideră că unitățile alcătuite din 2 sau mai multe prep. formează prep. compuse, cu elementele componente încă nesudate complet (rom. *de la, de pe, de lîngă, pînă la*), alții includ în clasa **l.p.** și structurile formate din prep. + prep. (fr. *d'entre, d'après*, sp. *por entre*, pg. *para com, por entre, por trás de*), iar alții nu fac distincție între **l.p.** și prep. compuse. În structura unei **l.p.** intră în general cel puțin o prep., plasată la început (rom. *în fața*) sau la sfîrșit de structură (rom. *față de*, fr. *faute de*). Cînd **l.p.** cuprinde 2 sau mai multe prep., acestea încadrează cuvîntul de bază: rom. *în loc de*, fr. *à côté de*, pg. *a causa de, por diante de*. Cuvîntul de bază poate fi: un subst. cu sau fără art. (subst. + prep.: rom. *față de, o dată cu*; fr. *le long de, grâce à*; pg. *graças a*; prep. + subst.: rom. *în jurul, în fața*; prep. + subst. + prep.: rom. *în loc de, la un loc cu*; it. *in caso di, a forza di, di fronte a, in luogo di*; fr. *dans le but de, à cause de, par rapport à, à l'aide de, aux environs de*; sp. *con respecto a*; pg. *a fim de, a causa de*); un adv. (adv. + prep.: rom. *afară de, cît despre*; it. *fuori di, davanti a*; fr. *loin de*; sp. *encima de*; pg. *abaixo de, acerca de, fora de*; prep. + adv.: *în afara, pe dinăuntrul*; fr. *par-dessus, de dessous*; prep. + adv. + prep.: it. *di qua da*; sp. *por encima de*; pg. *por diante de*); un adj. (adj. + prep.: fr. *quitte à*; prep. + adj.: rom. *cu tot/toată/toți/*

toate ; prep. + adj. + prep.: pg. *por baixo de*); o formă verbală (rom. *dat fiind, începînd cu, cît privește ;* fr. *étant donné*). Unele **l.p.** păstrează în structura lor cuvinte ieșite din uz: rom. *în pofida, în preajma ;* fr. *en dépit de, à l'insu de. C.L.*

preterit anterior, vezi **trecut anterior.**

pretoguès *(pequeno português)*, pidgin pg., probabil dispărut, vorbit în principalele orașe din Angola. Vezi și **portugheza din Angola.** *C.L.*

prezent. Formă temporală subordonată în lat. aspectului imperfectiv *(Infectum)*, care apărea — mai ales ca expresie a simultaneității cu momentul enunțării, dar și cu alte valori derivate din aceasta — la ind., conj., imp., inf. și part. **P.** ind. activ, unul din timpurile care s-au păstrat cel mai bine în trecerea de la lat. la l. romanice, era o formă sintetică, alcătuită din radicalul verbului + vocala tematică *(-ā-, -ē-, -e-/-o-, -ī-* și *-ī-)* — elemente ce constituiau împreună „tema **p.**" — și desinențe (*-o, -s, -t, -mus, -tis, -nt*), fiind singurul timp al acestui mod fără sufix temporal. Vocala tematică era uneori mascată de alterările suferite de vocalele scurte în silabă internă sau finală (*-e-/-o-* s-a închis la *-i-* și *-u-* în fața unor consoane desinențiale: *legimus, legunt ;* vocala tematică a căzut înaintea unei desinențe vocalice: *amo, lego*). În lat. existau și verbe cu **p.** neregulat, care se caracterizau de obicei prin pierderea vocalei tematice la pers. 2, 3 sg., 2 pl. *(velle, ferre, ire* — și compusele lor —, *esse ;* dintre ele, ultimul — fiind cel mai des utilizat — a manifestat rezistență la acțiunea regularizatoare a analogiei și și-a menținut flexiunea — foarte complicată — în l. romanice). Forma **p.** ind. al verbelor regulate este, în fiecare l. romanică, rezultatul acțiunii legilor fonetice specifice, cărora li se adaugă analogia, refacerile ulterioare, transferurile și, uneori, anumite schimbări accidentale mai greu sau chiar imposibil de explicat. În ceea ce privește pers. 1—3 sg., formele existente în toate l. romanice — dar nu și în d. (mai cu seamă în d. it.) — sînt, în linii generale, cele la care a condus evoluția fonetică normală (pers. 3: lat. *cantat*>rom. *cîntă*, it. *canta*, v.fr. *chantet*, oc., cat., sp., pg. *canta*). În cursul istoriei l. romanice, desinențele au suferit unele modificări: în rom., lat. *-o* de la pers. 1 >*-u* și uneori dispare; în fr., *-e* de la pers. 1 s-a extins, în cadrul conj. 1, de la verbele care aveau accentul inițial pe antepenultima silabă la toate verbele, indiferent de numărul de silabe și de locul accentului (apoi>zero); în sp., it., la unele verbe, **p.** ind. primește la pers. 1 sg. infixul *-g-* de la **p.** conj.: it. *vengo, valgo*, sp. *tengo, caigo*. Neregularități mai numeroase și mai greu de explicat apar la formele de pl.; pers. 1 lat. *cantamus*> v. rom. *cîntam*, rom. mod. *cîntăm*, v. it. *cantamo*, it. mod. *cantiamo*, v. fr. *chantains*, fr. mod. *chantons*, cat. *cantem*, sp., pg. *cantamos ;* it. și fr. generalizează la toate conj. *-iamo*, respectiv *-ons* [5] (rezultat probabil din refacerea succesivă și pe căi variate a formelor rezultate din lat. *damus, uadimus, habemus* după *sons*<lat. *sumus* — W. Meyer-Lübke); pers. 2 lat. *cantatis*>rom. *cîntați*, it. *cantate*, fr. *chantez*, cat. *canteu*, sp., pg. *cantades*>*cantais ;* fr. generalizează la toate conj. *-ez* [e]; desinențele pers. 3 pl. *-ant, -ent, -unt* se contopesc în fr. și în cat. într-una singură: (în fr. doar grafică) — fr. ***chantent, savent, dorment,*** cat. *canten, temen, dormen ;* în sp. și pg. în 2: *-ant* și *-ent*, care se extinde în detrimentul lui *-unt* — sp. *cantan, saben, venden ;* pg. *cantam, savem, dormem ;* în rom., ret., dalm. și o serie de d. it. centrale s-au menținut *-ant* și *-unt* — rom. *cîntă*, v. rom. *facu*>rom. mod. *fac ;* în v. it., datorită tendinței spre finală silabică deschisă, vocala tematică se repetă după consoană: *-ana, -ono ;* vocala paragogică *-o* se generalizează și la conj. 1. Multe verbe ce continuă conj. 4 în *-ire* din lat. — unele dintre ele fiind incoative (vezi **aspect**), dar multe neavînd această trăsătură de conținut — primesc la anumite pers. ale **p.** ind. lat. *-e/isc-*: în rom., it., cat. acesta apare la pers. 1—3 sg. și 3 pl. (rom. *povestesc*, it. *finisco*, cat. *pateixo*), în fr. — precum și în unele d. oc. și it. — s-a extins și la pers. 1—2 pl. (fr. *finissons, finissez*). În rom., unele verbe de conj. 1 prezintă la pers. 1—3 sg și 3 pl. formantul *-ez* (<lat. *-izo*, sufix verbal de origine grec., frecvent în lat. vulg.) **P.** ind. poate fi folosit, ca și în lat., cu valoare de **p.** actual (rom. *Credem ceea ce spui ;* cat. *Creiem a lo que deix*), de viit. (rom. *Pleacă mîine*, fr. *Il part demain*, pg. *Vou amanhã para Iaşi*), de **p.** istoric, evocînd acțiuni săvîrșite în trecut (rom. *Columb descoperă America în anul 1492 ;* sp. *Colón descubre América en el año 1492*), de **p.** gnomic, servind la desemnarea unor fenomene permanente ori a unor adevăruri general valabile (rom. *Leneșul mai mult aleargă ;* fr. *Deux et deux font quatre ;* cat. *Qui mal desitja, mal té*); poate de asemenea funcționa cu valoare aspectuală — **p.** iterativ — indicînd repetarea acțiunii, obișnuința (rom. *Zilnic pleacă cîte 6 trenuri spre litoral;* fr. *Il se réveille tous les jours à la même heure*) sau cu valoare modală, ca expresie a unei injoncțiuni (rom. *Te duci la bibliotecă și restitui imediat aceste cărți ;* fr. *Tu lui dis ceci de ma part ;* sp. *Te presentas al capitán y le dices*). **P.** conj. activ — timp sintetic în lat. — era format în cazul marii majorități a verbelor de la aceeași temă ca **p.** ind., cu sufixul *-e-* la conj. 1, respectiv *-a-* la celelalte conj., și cu desinențele obișnuite *(-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt)*. Exprimînd un raport de simultaneitate-posterioritate față de momentul vorbirii, era folosit cu valori modale (zona irealului, a incertitudinii) și/sau ca semn al subordonării. S-a transmis ca timp sintetic în toate idiomurile romanice (lat. *cantem*>rom. *cînte/cînt*, it *cante/canti*, sd. *kante* fr. *chant/chante*, sp., pg. *cante*). Cu excepția sp. și pg., celelalte l. romanice au, la **p.** conj., ca urmare a evoluției normale sau a acțiunii unor factori variați, mai multe sau mai puține forme identice cu cele ale **p.** ind.: în rom., deosebite sînt doar formele de pers. 3 sg. (și pl.): *(el, ei) cîntă ~ (el, ei) să cînte ; (el) pierde, (ei) pierd ~ (el, ei) să piardă ; (el) doarme, (ei) dorm ~ (el, ei) să doarmă ;* în it. sînt identice, la conj., numai formele pentru pers. 2 sg. și 1 pl., iar la conj. 2 și 3, numai forma de pers. 1 pl.; în fr., unde *-e* de la tipul *(que je) vende* (<lat. *vendam*) s-a extins, în sec. 13, și la tipul *(que je) chant* (<lat. *cantem*), există aici forme sincretice pentru toate pers. în afară de pers. 1—2 pl. Ca și în cazul **p.**

ind., multe verbe ce continuă în l. romanice conj. 4 în *-ire* din lat. primesc la anumite pers. ale **p.** conj. urmașii lat. *-e‚isc-*; în rom., it., cat. acest formant apare la pers. 1—3 sg. și 3 pl. (rom. *să povestesc, ... (el ei) să povestească*; it. *((che io, tu, egli) finisca, (che essi) finiscano)*, iar în fr. și oc. la toate pers. *((que je) finisse)*. De asemenea, în rom., la unele verbe de conj. 1 apare, la pers. 1—3 sg. și 3 pl., formantul *-ez (să lucrez)*. **P.** imp. activ era, în lat., un timp sintetic cu 2 forme pers.—pers. 2 sg. și pl. — întrebuințat exclusiv cu valoare modală. S-a transmis în toate l. romanice, care i-au atribuit însă un număr de forme pers. variind între 2 și 5, acestea fiind cel mai des identice cu formele corespunzătoare ale **p.** ind. și uneori cu cele ale **p.** conj. Inf. **p.** și part. **p.** sînt forme verbo-nominale, nepredicative, al căror morfem specific era, în lat., *-re*, respectiv *-t-*. Forma inf. **p.** era luată în considerație, alături de cea a pers. 1 și 2 sg. de la ind. **p.**, în stabilirea conjugării căreia îi aparținea un anumit verb; folosit, în lat. clas., cu valoare predicativă în structuri sintactice ca aceea numită „ac. cu inf.", a intrat, mai ales în lat. vulg., în construcția multor forme verbale perifrastice*. S-a transmis în toate l. romanice, atît ca element autonom, utilizabil cu valoare substantivală ori verbală în contexte specifice, cît și ca element constitutiv al unor timpuri analitice. Part. **p.**, înlocuit de timpuriu cu alte forme ale paradigmei verbului în construcțiile în care funcționa cu valoare verbală, nu s-a transmis decît în anumite l. romanice, cel mai des cu valoare adjectivală. În fr. și oc. lat. *-e‚isc-* (>*-iss-*) apare și la part. **p.** al anumitor verbe terminate în *-ir* (fr. *fleurissant*, oc. *florissen*). *A.C.*

prezumtiv. În rom. și it., grup de forme proprii flexiunii verbale utilizate ca mijloace mai mult sau mai puțin specializate de exprimare a unei acțiuni presupuse, bănuite, probabile — acțiune pe care enunțătorul nu o cunoaște cu certitudine. Caracterizîndu-se, ca și lat., prin absența unor procedee specifice de redare a acestor valori, marea majoritate a l. romanice utilizează mijloace morfologice (în fr., viit., viit. anterior sau cond.) ori lexicale (verbe modale, adv. modalizatoare) care le exprimă contextual. It. limitează acest inventar la 2 forme temporale — viit. și viit. anterior — care pot funcționa în anumite contexte ca forme ale **p.**: *presuntivo presente (sarà)*, *presuntivo passato (avrà trovato)*. În rom., **p.** este mod de sine stătător incluzînd 2 timpuri: prez. și pf., ambele compuse. **P.** prez. este alcătuit din aux. *a fi* la viit., la conj. prez. (devenit invariabil în pers. și număr) ori la cond.-optativ prez. și din gerunziul verbului cu sens lexical plin: *va fi mirosind, să fi mirosind, ar fi mirosind*; **p.** pf. are forme identice cu cele ale viit. anterior: *va fi mirosit*. Cu valoare de **p.** pot fi folosite toate formele populare de viit. și viit. anterior, precum și formele literare și populare de conj. ori de cond.-optativ. Atît în rom. cît și în it. **p.** apare în prop. independente, dar în rom. poate fi utilizat și în subordonate, mai ales în vorbirea indirectă *(o fi (fiind) bolnav; spune că ar fi avînd vecinul bani să ne dea cu împrumut)*. *A.C.*

principiente *(mancó)*, varietate a creolei pg. forro. Ins. Príncipe; cca 4000 vorb. Pe cale de dispariție. *A* accentuat>*e*, ceea ce favorizează apariția diftongului *wé (pai>pué, mãe>mue)*; *s>z (janela>zinela)*; *-r* și *l* intervocalic cad *(vender >vendê, orelha>uriá)*; urmat de iot, *t* se palatalizează. Adj. dem. *issé* (<pg. *este*), *isselá* și adj. pos. *me* (<*meu*) folosite după subst. determinat. *C.L.*

Privilegiu logudorez. Probabil cel mai vechi document sd. păstrat pînă astăzi în versiune originală (primul text sd. cunoscut este un document redactat în d. camp. între 1070 și 1080, transmis printr-o copie din sec. 15). Scris în d. log., între 1080 și 1085. **P.l.** este un act emis de guvernatorul Mariano din Lacon în favoarea negustorilor din Pisa. Conține particularități tipice sd.: distincția dintre rezultatele lat. *ĭ* și *ē*, *ŭ* și *ō (piscopu, ffecila, onore, Dodimundù)*; păstrarea lat. *-u (amicu, caru, locu)*; păstrarea lui *-s (omnes homines, ilsos)*; confuzia dintre *b-* și *v-*; menținerea consoanelor surde intervocalice; absența palatalizării lat. *k+e, i*; art. derivat din lat. *ipse (xu, su)*. Cuvinte lat.: *iustitia, pecterunt*. *M.S.*

prohibitiv, vezi **imperativ.**

pronominal, adverb. În lat. și în l. romanice, tip de substitute adverbiale, cu sens hot. sau nehot., provenind din vechi rădăcini pronominale (lat. *quōquō<quō*, abl. lui *quid*; lat. *eccum hic*>it. *qui)*. Se disting subclasele: adv. inter.-rel (rom. *cînd, unde*; it. *dove, quando*; fr. *où*; cat. *quan*; sp. *donde, cuanto*; pg. *onde, como, quando*), adv. dem. (rom. *aici, acolo*; it. *qui, costì, lì*; cat. *ací, allí*; sp. *aquí, ahí, allí*; pg. *aqui, aí, alí*), adv. nehot. (rom. *cîndva, uneori, undeva, cumva*; it. *dovunque, comunque*; fr. *partout, jamais*; cat. *enlloc, sempre, jamai*; sp. *nunca, jamás*; pg. *algures, nenhures, nunca, jamais*). *A.C.*

pronominală, diatează ~, vezi **reflexivă, diatează ~.**

pronume. Aceleași subclase de **p.** în lat. și în l. romanice: pers., pos., refl., dem., rel.-inter., nehot., negativ. În unele l. romanice li se adaugă **p.** adverbiale, de întărire, de identitate. Fiind clasa de cuvinte cu cea mai mare frecvență în vorbire, **p.** se păstrează mai bine decît alte clase de cuvinte; fac excepție cîteva forme pronominale cu corp fonetic redus, care au dispărut, sau pron. compuse care și-au transmis doar modelul de formare; flexiunea cazuală se conservă mai bine decît la subst. și la adj. Structura fiecărei subclase în parte s-a reorganizat pe baza materialului lat. moștenit; în flexiune analogii cu alte forme pronominale sau nominale; variante poziționale distincte pentru adj. pronominale și **p.** sau pentru **p.** accentuate și neaccentuate. *S.R.R.*

proparoxitone, cuvinte ~. Cuvintele lat. cu 3 sau mai multe silabe puteau fi paroxitone sau **p.** în funcție de cantitatea silabei penultime. Numărul **p.** scade în lat. vulg. ca urmare a evoluției vocalelor posttonice mediale sau în trecerea de la at. la l. romanice ca urmare a reducerii unor vocale finale, dar crește din nou în l. romanice prin împrumuturi lat., interromanice sau neromanice; în rom., ca urmare a postpunerii art.hot.: *cîntecul, omului*; absente din fr. și oc. Vezi și **accent.** *S.R.R.*

propoziție, vezi **apozitivă, atributivă, cauzală, concesivă, condițională, consecutivă, directă, finală, indirectă, interogativă indirectă, loc, modală, predicativă, predicativă suplimentară, subiectivă, temporală, propoziție (circumstanțială)** ~ ; vezi și **adversativă, conclusivă, copulativă, disjunctivă, propoziție** ~ ; **coordonare; afirmație; exclamație; interogație; negație; incidente, elemente** ~.

protază, vezi **condițională, propoziție circumstanțială** ~.

proteză. În lat. vulg. în sec. 2 cuvintele care încep cu *sp, sk, st* dezvoltă o vocală protetică *i*>*e (in iscientia, in istillicido, et estatione)*. **P.** aceasta s-a generalizat în l. iberorom. (unde afectează chiar și împrumuturile recente), în l. galorom. (pentru cuvintele moștenite și pentru împrumuturile germanice sau lat. din perioada veche) și în sd.; nu a fost continuată în it. (ca urmare a generalizării finalei vocalice a cuvintelor) și în rom. (lat. *scala*>log. *iskala*, fr. *échelle*, oc., cat., sp. *escala*, dar rom. *scară*, it. *scala; studiare*, împrumutat din lat.>fr. *étudier*, sp., pg. *estudiar*); vezi și **aferză.** În d. arom. se produce **p.** lui *a* înaintea unei consoane inițiale: lat. *Romanus*> *ar(ă)mîn, spargo*>*aspargu;* în cazul lui *r-*, probabil datorită pronunțării sale forte la inițială, această **p.** se produce și în d. ret. (eng. s.), gasc., d. arag. al sp., unele d. it. merid. *(rete*>eng. s. *arait, ridere*>gasc. *arrider);* în sd., d. camp., timbrul vocalei protetice depinde în general de cel al vocalei accentuate: *riuus*>*eriu, rota*>*oroată.* Vezi și **prelotare.** *S.R.R.*

protoromanică (romanică comună), termeni folosiți de adepții aplicării metodei comparative (într-o variantă mod., îmbogățită cu procedeele lingvisticii sincronice și descriptive) pentru reconstruirea varietății lat. care a constituit sursa comună a idiomurilor romanice (G. L. Trager, R. A. Hall Jr., E. Pulgram, T. J. Ferguson, R. de Dardel, C. S. Leonard, F. B. Agard). Termenii **p.** sau romanică comună desemnează atît această varietate (sau fază de evoluție) a lat. cît și, mai ales, diasistemul, schema structurală stabilită pe baza comparației celor mai vechi stadii ale l. romanice și ale d. mod., înțeleasă ca o aproximare a l. reale. Premisa comună tuturor reprezentanților acestei opțiuni metodologice este clivajul profund dintre lat. scrisă și lat. vorbită, opoziția dintre caracterul normat și conservator al celei dintîi și evoluționismul celei de-a doua, generat de absența constrîngerii normelor. Consecința acestei premise este contestarea valorii textelor lat. ca sursă de cunoaștere a l. vorbite și respingerea validității (sau limitarea sferei) conceptului de lat. vulg. Compararea idiomurilor romanice este astfel considerată (ca și la prima generație de romaniști) calea cea mai adecvată pentru cunoașterea **p.**, textelor lat. fiindu-le rezervat doar rolul de control și confirmare a rezultatelor obținute prin reconstrucție. Diferențe esențiale între adepții acestei opinii există însă în ceea ce privește situarea cronologică a **p.** și faptele lingvistice cărora li se recunoaște valoare diagnostică pentru trecerea de la lat. la **p.** sau pentru diversificarea acesteia (configurația arborelui genealogic). Unii o consideră o fază tîrzie de evoluție a lat. (R. de Dardel — sec. 3—9); semnificativă în acest sens este folosirea termenului de romanică comună. Unii (E. Pulgram) o identifică cu l. vorbită începînd din momentul constituirii tradiției literare lat. pînă la apariția l. romanice. Pentru G. L. Trager și R. A. Hall Jr. **p.** este lat. vorbită, anterioară oricărei diferențieri dial. R. A. Hall Jr. o situează aprox. în sec. 1 î.e.n., înainte de evoluția distinctă în diverse zone ale Romaniei a vocalelor lat. *ĭ* și *ŭ*. În viziunea lui Hall, **p.** reprezintă o „soră" a lat. clas., strămoșul comun al lor (lat. gracchică) fiind situat la mijlocul sec. 2 î.e.n., înainte de separarea l. literare clas. de vorbirea cotidiană, uzuală, aprox. în vremea fraților Gracchi. O poziție extremă adoptă C. Leonard Jr., pentru care **p.** nu reprezintă o varietate de lat., ci, alături de aceasta, una din cele 2 ram. în care s-a scindat „stocul lingvistic italic". Asemenea tentative de reabilitare a vechii teorii neogramatice a „arborelui genealogic" sînt însă respinse sau privite cu neîncredere de majoritatea romaniștilor, care refuză să substituie un conglomerat de forme și formule rezultate din reconstrucție mărturiilor concrete, trăsăturilor populare identificabile în textele lat., ca protolimbă a idiomurilor romanice admițîndu-se în general așa-numita lat. vulg.; termenii **p.** și romanică comună sînt uneori folosiți ca simple sinonime ale acesteia. Reconstrucția este recunoscută însă ca necesară în primul rînd în cazul formelor romanice fără etimon atestat (în acest caz termenii **p.** sau romanică comună desemnează doar formele reconstruite). *J.B.M.*

protoromână (română comună, română primitivă (comună), străromână, romano-balcanică, traco-romanică) cea, mai veche perioadă din istoria l. rom. constituite ca atare, anterioară separării celor 4 d. rom. — eveniment pus în legătură cu dislocările produse de așezarea masivă a slavilor în Pen. Balcanică — sau, în orice caz, anterioară desprinderii unei ramuri sud-dunărene; termen propus de I. Coteanu. L. din această perioadă este reconstruită pe baza particularităților comune tuturor d. rom. (prin compararea cel puțin a d. drom. cu cel arom.), întrucît nu există documente de l., cu excepție discutabilă a formulei *torna, torna frate**. Reconstrucția nu este nici integrală (se limitează de obicei la fonetică-fonologie și la morfologie) și nici unanim acceptată în toate detaliile. Deși unitară în esență, **p.** permite presupunerea unor diferențe teritoriale prin care se profilează 2 arii dialectale incipiente. Ambele limite în timp ale **p.** sînt controversate. Data de început este cea acceptată pentru „formarea" l. romane* (sec. 5, 6, 7 sau 8). Limita superioară variază evenimentul luat ca punct de reper (desprinderea d. arom. sau și a celui megl. și istrom.) și după data-rea atribuită acestuia; părerea cea mai larg acceptată stabilește o limită în sec. 10, în funcție de separarea d. arom., dar, în timp ce pentru unii cercetători (Al. Rosetti) aceasta este limita întregii perioade, pentru alții (G. Ivănescu) ea încheie numai prima fază a **p.**, care ar fi durat apoi pînă prin sec. 13—14, cînd s-au separat și celelalte d. sud-dunărene. În **p.** a avut loc începutul influenței slave* asupra l. rom.; unii cercetători (E. Petrovici, M. Sala) disting în

p. 2 faze, delimitate de sec. 9, în funcție de intensificarea acestei influențe. *M.I.*

provensal (medio-~), d. oc. (complexul arv.-medit., gr. oc. merid.). SE Franței (vechile reg. Provence (< lat. *provincia*), *Comtat Venaissin*, *Comté de Nice* = dep. Vaucluse, Bouches-du-Rhône, Var, S dep. Alpes-Maritimes). După unii autori ar include și d. dauph. (cu care d. p. propriu-zis se învecinează la N), considerat de alții distinct de p. și, mai mult, inclus în celălalt gr. dial. — oc. sept. 3 subd. (de la V la E): rhod. (cel mai inovator), prov. central, nisard (ultimele 2 mai apropiate între ele). Spre deosebire de celelalte d. oc., puține trăsături datînd din epoca veche, care însă nu sînt generale (căderea lui *-z-* < lat. *-d-*, *-s-* numai în subd. central), în timp ce majoritatea trăsăturilor p. celor mai generale (căderea consoanelor finale, desinența de pl. la nume unică pentru ambele genuri *-eil-i* ș.a.) sînt relativ recente (posterioare sec. 16) și reprezintă rezultatul unor evoluții ulterioare sau al unor accidente fonetice, de unde concluzia că d. p. s-ar fi desprins relativ tîrziu din d. lang. Deși subsumat gr. oc. merid., p. ocupă sub unele aspecte o poziție intermediară între cele 2 gr. dial. oc.: trăsături comune pe de o parte cu d. lang. (împreună cu care formează gr. oc. merid.), pe de altă parte cu d. din gr. oc. sept. (împreună cu care formează complexul supradialectal arv.-medit.). Nu are trăsături importante care să-i aparțină în exclusivitate: astfel, conservarea (cu excepția unor graiuri ale subd. nisard) lui *n* final „instabil" (< lat. *-n-*), realizat totdeauna velar, ca și în d. dauph. *(panis>pa*ŋ*)*, care deosebește p. pe de o parte de d. lang. din același gr. și pe de altă parte de d. lim. și de subd. auv. de jos (gr. oc. sept.) din același complex supradialectal, se regăsește în d. dauph. din același complex și în cea mai mare parte a gasc. (complexul aq.-pir.). Duce mai departe unele tendințe ale complexului arv.-medit.: astfel, *r* dorsal de tip fr. este aproape generalizat în dauna lui *r* apical (*r* „roulé méridional"); vocalizarea (cu excepția unor graiuri ale subd. nisard) lui *l>u̯* (care se regăsește și în gasc. în cazul lui *-l* primar < lat. *-l-*) afectează nu numai pe *l* primar, ci și pe *l* secundar < lat. *-ll-* (care are în gasc. un tratament specific) și pe *-l-* + iot (care>λ în general în oc., conservat ca atare în gasc.): *bellus>beu*, *oculus>* rhod. *yoe*; opoziția ɛ~*e* — randament foarte slab. Lat. *j-*, *g-* + *e*, *i*, *d-* + iot>*dʒ*, ca în lang. *(dʒurnau)* rhod. *dz (dzurnau)*. Conservă opoziția surdă ~ sonoră la africatele palatale (*tʃ*~*dʒ*). Desinența unică la pl. la nume, indiferent de gen, *-ei* (explicată prin vocalizarea lui *-s* vechea marcă a pl.), încă bine conservată în cea mai mare parte a p. cu excepția subd. rhod. (unde a fost redusă la *-i*); analog, formă unică a art. hot. pl. pentru ambele genuri *lei(s)*/*li(s)* (cu *z* actualizat prin *liaison* ca marcă redundantă în cazul subst. cu inițială vocalică). La verbe pers. 1 sg. în general desinența *-e* (ca și în d. lim., auv. și o parte a d. lang.), cu excepția subd. prov. central, care are *-i* (ca în cea mai mare parte a d. lang., în complexul aq.-pir. și în cat. din Franța); la pers. 3 pl. conservă desinența *-an* (prin care se opune d. dauph., care a înlocuit-o cu *-on*). Literatură foarte bogată din cele mai vechi timpuri, de aceea numele p. folosit curent încă din sec. 13 și pînă astăzi pentru a desemna l. oc. în ansamblu (vezi **provensală**). Notorietate universală mai ales din a doua jumătate a sec. 19 grație mișcării *Félibrige** și mai ales activității lui F. Mistral, care a promovat o l. literară oc. bazată pe d. p. (subd. rhod.) — model lingvistic urmat și astăzi de adepții mistralismului* — și căreia „reforma lingvistică occitană"* îi opune modelul d. lang. D. oc. care a furnizat fr. cel mai mare număr de împrumuturi — mai ales în sec. 19, ca efect al activității felibrilor. *I.V.R.*

provensal central (provensal maritim/mediteranean), subd. oc. (complexul arv.-medit., gr. oc. merid., d. prov.). SE Franței (reg. Provence — litoralul M. Mediterane între Marsilia și Antibes=dep. Bouches-du-Rhône, Var., S dep. Alpes-Maritimes). Unele trăsături comune cu subd. nisard al aceluiași d., cu care se învecinează la E (vezi **provensal**) și cu d. dauph. din gr. oc. sept., cu care se învecinează la N: căderea lui *z* < lat. *-d-*, *-s-*: *peduculus*, *camisia>pévujpeu*, *kamje* (= lang. *pesolh*, *camisa*); rezultatul *we*, *wo* al diftongării lat. *ĕ*, *ŏ*, ca în graiul valdens al d. dauph. La pers. 1 sg. a verbelor desinența *-i*, ca în cea mai mare parte a d. lang., în complexul aq.-pir. și în cat. din Franța. *I.V.R.*

provensal-cévenol-alpin, vezi **dauphinois.**

provensal maritim/mediteranean, vezi **provensal central.**

provensală, denumire a l. oc. atestată prin 1280 la R. Feraud sub forma *provensal(es)* < lat. *provinciales*, de la numele vechii *Provincia* romane (azi Provence), și răspîndită în special de către autori it. Extinsă mai ales din sec. 19 asupra întregii l. oc. după numele d. prov. — baza l. literare promovate de Félibrige*, care a făcut cunoscute lumii l. și mai ales literatura oc.; această situație proiectată și în trecut, deși în faza veche d. prov. nu a jucat un astfel de rol, limba trubadurilor* avînd o cu totul altă bază dialectală (poate d. lim.). Preluată de lingvistica romanică și susținută încă de adepții mistralismului*, este evitată în studiile mai noi tocmai din cauza ambiguității sale. *I.V.R.*

provensală veche. vezi **occitană veche.**

pseudolatinism. Cuvînt construit pe teren romanic după model lat.: fr. *harmonium*, creat în 1840 pe baza fr. *harmonie*. *S.R.R.*

pseudonim. Înlocuitor, parțial sau total, temporar sau definitiv, al numelui unei pers., p. se deosebește de supranume (ca și de prenume, nume de fam.) prin faptul că reprezintă libera alegere a purtătorului. Folosesc p. cei care desfășoară activități ilegale sau conspirative, oameni politici și, mai ales, persoane din domeniul vieții artistice, actori, cîntăreți, dansatori, pictori, sculptori, cei mai mulți fiind scriitorii. Sub aspectul său mod. p. apare, în general, din Renaștere. Cu aparență de nume reale (chiar reale cînd este numele unei alte pers., specia „heteronim") sau creații originale *(Archivero)*, p. sînt fie numele adevărate mai mult sau mai puțin modificate, fie forme noi care înlocuiesc total numele adevărate. Primele sînt obținute prin substituirea sau modificarea parțială a numelui real *(Arlur Arsene>Maria Arsene*, *Étienne*

>*Stéphane Mallarmé*), prin latinizarea (adaptare sau traducere) numelui (*Cauvin*>*Calvin*, *Diogo de Teive*>*Jacobus Tevius*, *Fourneau*>*Fornax*), prin adaptări la forme străine asemănătoare (*Durand*>*Durus*, de aspect sp., *Dulait*>*Dudley*, de aspect engl.), prin anagramare, procedeu frecvent de obținere a „criptonimelor" (*Arouet le Jeune*>*Voltaire*, *Proca*>*O.Carp*, *Manoel*>*Almeno*), prin transformarea inițialelor sau a unor părți în cuvinte (*Traian Demetrescu*>*Tradem*, *R. L.*>*Hérelle*). **P.** fără legătură cu numele adevărate pot fi nume poetice, cu sau fără modificări, de la rude ori prieteni (*Aurore Dupin*, baroană *Dudevant*>*George Sand*, după numele lui *Jules Sandeau* cu care a colaborat la primul roman), creații cu aspect nobil, mai ales nume de proprietăți reale sau imaginare (*Jean le Rond*>*D'Alambert*), nume de origine (*Jean-Baptiste Poquelin*>*Molière*), nume străine (*Grigore Pisculescu*>*Gala Galaction*), creații cu semnificație clară (*A. Ureche*>*Iodoform*, *Grigore Vasiliu*>*Birlic*), nume ale unor personalități istorice sau literare (*Epaminonda*, *Sá de Mirandelo*, *Aristarh*), formații în armonie cu mediul lingvistic ori profesional, care ascund aspectul străin (*Papadiamantopoulos*>*Jean Moréas*), ori banal al numelui real (*Farigoule*>*Jules Romains*). *C.I.*

pugliez, d. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. de mijloc). S Italiei (N și centrul reg. Puglia până la linia Taranto-Ostuni, zonele Gargano, Capitanata, prov. Foggia, Bari). D. de o vitalitate relativ puternică, cu diferențe mici între varietatea rustică și cea urbană (absența unei tradiții culturale de prestigiu). Structură dial. neomogenă, mai conservatoare în interiorul reg. și mai inovatoare în zona coastei adriatice. Subd.: apulo-barez, dauno-apeninic, garganic. Vocalism asemănător cu cel abr.: numeroși diftongi descendenți și ascendenți de origine spontană și metafonică (*sawlə*, *ljəndə*, *ʃəkwá*, *næjvə* = it. *sola*, *lento*, *-i*, *giocare*, *neve*); vocale anterioare labiale; *a* palatal (*pætʃə*, *vætə*, *lænə* = it. *pace*, *volta*, *lana*); palatalizarea lat. *a* în silabă deschisă (*vɛcə*, *kɛsə*, *nɛsə* = it. *bacio*, *casa*, *naso*); tendință actuală de monoftongare (*paɪzɛjsə*>*paesə* = it. *paese*); reducerea vocalelor neaccentuate în afară de *a*, în interiorul cuvîntului la [ə] (*səndʒərətà*, *səbbinə*, *fatʃalə* = it. *sincerità*, *sospino*, *facile*); *-g-*>*-ɣ-* (*aɣustə*, *fraɣlə*, *teɣlə* = it. *agosto*, *fragola*, *tegola*); lat. *bl*, *gl*>*ǧǧ'* (*nɛǧǧ'ə*, *ǧǧ'annalə* = it. *nebbia*, *ghianda*); lat. *-ll-*>*-dd-* (**p.** nu are sunete retroflexe: *vətjəddə*, *gəddinə* = it. *vitello*, *gallina*); lat. *gn*>*n* (*lignə*, *pujanə*, *kajnatə* = it. *legno*, *pugno*, *cognato*); frecvente asimilări, anaptixe, sincope, afereze (*kammendə*, *pəlatʃə*, *kastə*, *mbonə* = it. *concento*, *pulce*, *casa tua*, *infondere*); rol morfologic al metafoniei în stabilirea opoziției de număr la subst. terminate în *-e* (*veʃə* — pl. *vuʃə*, *nɛsə* — pl. *nisə* = it. *voce* — pl. *voci*, *mese* — pl. *mesi*), de gen la adj. (masc. *bbœnə* ~ fem. *bbonə*, masc. *sulə* ~ fem. *sulə* = it. *buono*, *-ibuona*, *-e*, *solo*, *-i* ~ *sola*, *-e*) și de pers. la verb (pers. 2 și 3 ind. prez. și impf.: *vilə* ~ *vɛlə*; *krilə* ~ *krɛlə* = it. *vedi* ~ *vede*, *credi* ~ *crede*). Influențe în lexic și fonetică asupra d. lue. *O.S.C.*

punic, substrat ~. Influență în sd., cat., sp. Fenicienii s-au stabilit în Sardinia în sec. 8—6 î.e.n., iar în sec. 6 î.e.n. cartaginezii au ocupat ins., stăpînind-o pînă în 236 î.e.n., cînd a fost cucerită de romani. Stăpînirea cartagineză s-a limitat la reg. de coastă și la cele fertile pentru agricultură. În Pen. Iberică s-au stabilit pe coasta merid. Elemente **s.p.** mai ales în toponimie (sd. *Magomadas*, *Macomer*, sp. *Cádiz*, *Málaga*, cat. *Mahon*), dar nu lipsesc nici cuvinte considerate a fi **p.** (sd. *tsikkiría*, *tsippiri*, *mittsa*, *tsingórra*, *kemu*). *M.S.*

puter, vezi **engadinez de sus.**

Q

quechua, influenţă ~. S-a exercitat asupra sp., cu precădere asupra sp. din America merid. Quechua este o l. amerindiană cu strînse legături lingvistice şi culturale cu aimara (cele 2 l. formează fam. *quechumaran*). Fapte fonetice, morfologice şi lexicale comune cu aimara, ceea ce face adesea dificilă distingerea elementelor de l. quechua de cele aimara. În epoca precolombiană a fost singura l. amerindiană oficială în America de S (era l. Imperiului incas, folosită şi de indienii cuceriţi de incaşi). Cuceritorii şi misionarii sp. au folosit-o ca l. „generală" pentru facilitarea comunicării între populaţiile indiene vorbind l. diferite şi între sp. şi aceste populaţii. Continuă să fie vorbită de cca 6 mil. vorb. în Perú, Bolivia, Ecuador, Columbia, Argentina de N. Influenţa cea mai evidentă în lexic. Nume de animale *(cóndor, guanaco, llama, mucamuca, pisco, quirquinco, urpila, vicuña)*, plante *(arracacha, mate, olluco, papa, poroto, quinina, zare)*, obiecte casnice *(cáncana, pilche, porongo)*, îmbrăcăminte *(chiripa, chumbe, ojota, tocuyo, vincha)*, alimente *(cocaví, chupe, locro)*, privind viaţa socială *(china, guacho, inca, mamacona, pongo)*, defecte şi boli *(soroche, surumpe)*, relieful *(cancha, chacra, chimba, pampa, puna, yunca)*. Alături de influenţa náhuatl şi tupi-guarani, **i.q.** este cea mai puternică influenţă amerindiană, unele cuvinte **q.** pătrunzînd în sp. generală *(coca, cóndor, inca, llama, mate, pampa, quinina, vicuña)* şi de aici în alte l. europene. Cele mai multe cuvinte din l. quechua circulă numai în America *(lulo, llanca, macano)*. În reg. muntoasă din Perú, Ecuador şi Bolivia, Chile de N, la vorb. bilingvi, **i.q.** în intonaţie, modificarea accentului unor cuvinte sp. *(arbóles, árroz, hácer, pajáro)*, confundarea lui /e/ cu /i/ accentuaţi şi a lui /o/ cu /u/ *(me veda* = sp. *mi vida, dolsora* = sp. *dulzura)*. În Perú şi Argentina de NV morfem posesiv **q.** /-i/ pentru marcarea valorii expresive *(viday, viditay* „mi vida", *agüelay* „mi abuela"), sufix diminutival *-la (vidala)*, topica verbului, la sfîrşitul frazei *(Sí, señor, hombre bueno es)*. *M.S.*

„questione della lingua" („chestiunea limbii"), denumire desemnînd totalitatea discuţiilor privitoare la numele, normele şi caracterul l. it. literare, care, timp de sec., au preocupat pe cei mai de seamă eruditi, literaţi, filologi ai Italiei. **Q.l.**, chiar dacă se referă în primul rînd la aprinsele polemici lingvistice şi literare ale Renaşterii (sec. 16), continuate pînă în epoca romantică (începutul sec. 19), poate fi considerată o constantă a interesele culturale ale Italiei, de la Dante Alighieri (cel dintîi teoretician al l. it., în căutarea unei l. *volgare illustre** supradialectale, comune întregii Pen. Italice) şi pînă mult după unificarea Italiei. 3 curente de opinie dominante ale sec. 16 au ecou şi în epocile ulterioare. Cel dintîi, al „puriştilor arhaizanţi", propunea ca model al l. it. reîntoarcerea la l. celor 3 mari scriitori tosc. ai sec. 14, Dante, Petrarca, Boccaccio; iniţiat de P. Bembo în 1525, continuat şi în sec. următor prin activitatea lexicografică întreprinsă de Accademia della Crusca, reabilitat pe temeiuri naţionaliste de puriştii începutului sec. 19 (A. Cesari, B. Puoti). Deşi atacat nu arareori (P. Beni, A. Tassoni în sec. 17, iluminiştii A. Verri, G. Baretti, M. Cesarotti în sec. 18), „purismul" preconizat de P. Bembo a fost doctrina dominantă a scrierilor it. pînă în epoca romantică (aceasta a asigurat unitatea normei literare multe sec., în condiţiile unei atit de pronunţate fărîmiţări politice şi dialectale a Italiei, şi a întîrziat mult împrospătarea l. prin elemente populare, dial., şi prin deschiderea către noile valori europene). Al doilea curent susţinea teza unei l. de tip eclectic deschisă aportului dial. şi neologic, după modelul l. vorbite de oamenii de cultură de la diferitele curţi ale Italiei (V. Calmeta, A. Colocci, G. F. Achillini, B. Castiglioni şi G. G. Trissino în prima jumătate a sec. 16). Al treilea curent a pledat în favoarea folosirii drept l. literară a d. tosc. (mai exact a celui florentin), dar nu închistat în stadiul l. din sec. 14, ci sub forma sa mod. după modelul literar al contemporanilor (N. Machiavelli, L. Martelli, C. Tolomei, G. Gelli, B. Varchi, C. Lenzoni, P. Giambullari în sec. 16). În acelaşi spirit A. Manzoni a adus (sec. 19) o contribuţie fundamentală la **q.l.** prin scrierile sale teoretice şi literare. Tezele despre raportul l.—d. şi l. literară—l. naţională ale lui G. I. Ascoli (1872) şi F. D'Ovidio (1895) au influenţat puternic politica lingvistică şi culturală a Italiei unite. L. literară it. de după 1870, clădită pe bază florentină, a evoluat treptat către abandonarea vechilor rigori puriste şi asimilarea a numeroase elemente dial. şi neologice. Prin schimbările care au intervenit în ultimul sec. în planul prestigiului diferitelor varietăţi lingvistice (varietatea tosc. pierzînd tot mai mult teren în faţa celei romane, vezi şi **italiana regională**), necesitatea „normării" l. culte nu a dispărut, iar **q.l.** (în sensul larg) cu toate implicaţiile socio-culturale, nu a încetat să rămînă o problemă deschisă. *O.S.C.*

R

ragusan, d. al l. dalm., stins la sfîrşitul sec. 15 sau începutul sec. 16. Vorbit la Ragusa (actualul oraş iugoslav Dubrovnik), mic, dar înfloritor oraş maritim, cel mai important port comercial de pe coasta orientală a M. Adriatice, singurul oraş dalm. cu o clasă conducătoare naţională (graţie statutului de republică independentă de care s-a bucurat, după o ocupaţie veneţiană relativ scurtă: 1205—1358, deşi sub protectorat croato-ungar 1358—1526 şi după 1526 şi otoman: 1526—1684). Acestui fapt i se datorează prezenţa **r.** şi în viaţa publică (obligativitatea de a se folosi în dezbateri „lingua uetus ragusea" a fost fixată încă în 1470 prin decret al senatului local), în ultimul sec. de existenţă numai în acest domeniu; în familie l. vorbită era croata; ca l. scrise erau folosite lat., it. (veneţiana), scr. Slavizarea oraşului, începută în sec. 11—12, a fost masivă în sec. 14, iar spre sfîrşitul sec. 15 Dubrovnikul este definitiv croatizat. Nu există nici un text integral scris în **r.** Singura mărturie directă asupra acestui d. este reprezentată de 4 cuvinte **r.** citate în lucrarea *Descriptio Ragusina* a umanistului italian Philippus de Diversis (sec. 15) :„panem uocant *pen*, patrem dicunt *teta*, domus dicitur *chesa*, facere *fachir*". Pentru descrierea **r.** sînt folosite tehnicile lingvisticii comparative şi ale reconstrucţiei interne, pe baza elementelor **r.** atestate în documentele redactate în veneţiană şi scr. la Dubrovnik şi a cuvintelor **r.** pătrunse în scr. Ele atestă importante deosebiri faţă de structura, pînă la sfîrşitul sec. 15, a celuilalt d. dalm., vegl., determinate de puternica influenţă veneţiană exercitată de timpuriu (din sec. 12), care, în condiţiile bilingvismului, a determinat adaptări ale sistemului lingvistic **r.** la cel veneţian, încrucişări, soluţii de compromis în evoluţia unor fenomene. Intervenţia, din sec. 14, şi a influenţei scr. a dus treptat la dedalmatizarea **r.** şi la stingerea ei. Presiunii sistemului lingvistic veneţian îi sînt atribuite: împiedicarea procesului de monoftongare a diftongilor *ye, wo*< <lat. vulg. *e, o* (ajunşi în faza *iə, uə*, necunoscută veneţienei, redevin *ye, wo*), blocarea diftongării descendente (*ei, ou*<lat. vulg. *ę, ǫ* se monoftonghează în *i, u*, iar *i, u* primari rămîn nemodificaţi), simplificarea consoanelor geminate lat., proces la care a contribuit şi influenţa scr. (ca urmare diferenţierea consonantică sporadică şi efemeră în condiţiile interferenţelor cu sistemul veneţian), vocala *ə*, provenită din vocalele lat. atone, este substituită începînd din sec. 13 de vocalele care apar în poziţiile respective în veneţiană etc. *J.B.M.*

raiano, subd. pg. (d. transmontan). NV Portugaliei. *v* se confundă cu *b*, ca în d. mirandez; forme învechite *(frol* = pg. *flor, si* = pg. *sim)*. Pf. tare în *-o*, ca în galic. *(houbo, quijo, tebo)*. Formă arhaică de pos. *mia* = pg. *minha*. *C.L.*

ravareska, argou it. al căldărarilor şi lucrătorilor în bronz din Monsampolo (Italia, reg. Marche, prov. Ascoli Piceno), numărînd cca 100 cuvinte. *O.S.C.*

referenţial, complement circumstanţial ~, vezi **relaţie, complement circumstanţial de ~.**

reflexiv, pronume ~. În lat. numai pers. 3 dispunea de o formă specială de **p.r.**, identică pentru sg. şi pl., cu forme cazuale de gen., dat., ac. = abl.: *sui, sibi, se*. Pentru pers. 1 şi 2 se foloseau cazurile oblice ale pron. pers. Situaţia aceasta se continuă în l. romanice, unde **p.r.** prezintă o flexiune similară cu cea a pron. pers.: forme accentuate şi neaccentuate (rom. *îşi, şi ~ sie-(şi), se ~ (ţe) sine(şi)*, it. *si ~ a se*, fr. *se ~ à soi*, sp. *se ~ a sí*, cat. *se (es) ~ a sí;* pg. *se ~ a si ;* numai în rom. opoziţie dat. ~ ac., care continuă formele cazuale lat. *(îşi, şi ~ se, sie(şi) ~ sine(şi)*. **P.r.** se întrebuinţează în l. romanice şi pentru a substitui o pers. nedeterminată: rom. *lauda de sine nu miroase a bine*, fr. *on est chez soi*, dar *il est chez lui;* rom. *se zice*, cat. *es diu*, sp. *se dice* (în fr. *on dit*). Rom. *sine* a devenit subst.: *în sinea mea*. Vezi şi **dativ posesiv, reflexivă, diateză ~.** *S.R.R.*

reflexivă (pronominală), **diateză ~.** Inexistent în sistemul verbal lat., acest tip de diateză este o creaţie a l. romanice, unde constituie al treilea termen al opoziţiei fundamentale *activ ~ pasiv ~ reflexiv*. Formele refl. îşi au originea într-o construcţie cu prezenţă sporadică în sec. 3—2 î.e.n., cînd scriitori ca Plaut redau valoarea intensivă prin verbe active precedate de pron. refl. *se*, în loc să întrebuinţeze formele obişnuite ale conj. pasive (*se excruciat* pentru *excruciatur* „se chinuieşte"); ele apar frecvent în primele texte redactate în l. romanice, popularitatea lor crescînd neîncetat. Dacă la început construcţia pronominală a fost aplicată numai verbelor tranzitive, în situaţiile în care „agentul" — de obicei [+uman] şi numai

rareori [-animat] — al procesului desemnat coincidea referențial cu „pacientul" *(se couvertit, se tollit)*, lat. tîrzie oferă numeroase exemple de „barbarisme" constînd în asocierea unui verb deponent cu un pron. refl. *(sibi arbitrari)*, precum și atestări ale combinării unor verbe intranzitive cu astfel de pron., pentru a arăta că „agentul" — sub. gramatical al prop. — participă intens la săvîrșirea acțiunii *(uadunt se)*. L. romanice au preluat ca verbe refl. numeroase verbe deponente și semideponente lat., acestora adăugîndu-li-se deseori verbe care în lat. aparțineau diatezei active. Pentru situația specială a rom., unde verbele active simțite ca tind marcate [-intensiv] au trecut de regulă la **d.r.**, s-a formulat ipoteza adoptării unui model — cel al diatezei medii — din v.sl., dar și o explicație prin evoluție internă. Din punctul de vedere al flexiunii, **d.r.** utilizează formanții diatezei active, cărora li se asociază, ca indice al categoriei, pron. refl. Absența unor forme specifice a determinat pe unii să conteste independența **d.r.** în raport cu cea activă; or, între cele 2 tipuri de diateză există, cel puțin în unele l. romanice cum ar fi it. și fr., diferențe în privința selectării aux. cu care se construiesc timpurile compuse — la **d.r.** sînt folosiți echivalenții lui *a fi*, în vreme ce la diateza activă sînt folosiți echivalenții lui *a avea*: it. *mi sono lavato*, fr. *je me suis lavé(e)*/it. *ho lavato il vestito*, fr. *j'ai lavé la robe* — și, la nivelul tuturor l. romanice, se manifestă deosebiri de natură lexicală (fr. *s'ensuivre*/*suivre ;* sp. *hallarse*/*hallar ;* pg. *irse*/*ir*), constatîndu-se adesea chiar absența unei forme active corespunzătoare formei refl. utilizate (rom. *a se văicări ;* fr. *s'évanouir*). Gramaticiile unor l. romanice nu includ în **d.r.** decît unitățile verbale însoțite de pron. refl. care nu pot fi înlocuite cu pron. pers. sau cu subst. în același caz (rom. *a se teme, a-și reveni*, dar nu *a se îmbrăca*) ; de aceea, valorile exprimate de construcțiile refl. sau pronominale, în general, sînt mai numeroase decît cele redate de **d.r.** considerată în sens restrîns. Printre valorile cu care sînt utilizate aceste construcții în l. romanice figurează următoarele: refl. propriu-zis (rom. *el se spală ;* it. *egli si difende ;* fr. *il se regarde dans la glace ;* sp. *ella se lava ;* pg. *ele levanta-se*), refl. reciproc (rom. *se ajută unul pe celălalt ;* fr. *ils s'aident mutuellement ;* sp. *se ayudan uno a otro*), refl. dinamic (rom. *își bate joc de noi ;* fr. *il s'aperçut de son erreur ;* sp. *se quejó de la comida*), refl. eventiv (rom. *s-a îmbogățit ;* fr. *elle s'affola*), refl. posesiv (rom. *își scoase ochelarii ;* fr. *il s'essuya la bouche*), refl. cu sens pasiv (rom. *cheia se introduce în broască cu grijă ;* it. *si mangiano le pere ;* fr. *les romans policiers se vendent vite ;* sp. *esta mercancía se vende*), refl. cu sens impersonal (rom. *se spune ;* it. *si dice ;* sp. *se sale por aquí*). *A.C.*

reforma lingvistică occitană (mișcarea occitanistă), mișcare culturală, lingvistică și literară dezvoltată la sfîrșitul sec. 19 și mai ales în sec. 20 ca o reacție la direcția reprezentată de *Félibrige**. Condusă pe rînd de *Escola Occitana* (întemeiată în 1919), *Societat d'Estudis Occitans* (S.E.O.) și actualmente de *Institut d'Etudes Occitanes* (I.E.O.), creat în 1945 la Toulouse. **R.l.o.** a avut ca prim obiectiv crearea unui sistem ortografic mai adecvat decît cel mistralian, efort finalizat prin sistemul Estieu-Perbòse-Alibert (rezultat prin perfecționarea de către L. Alibert a sistemului „neo-romanic" propus de P. Estieu și A. Perbòse), care prezintă unele analogii cu ortografia cat. adoptată de *Institut d'Estudis Catalans* (Pompeu Fabra). Propunîndu-și ca obiectiv principal crearea unei norme literare oc. unitare, **r.l.o.** pune la baza oc. standard nu d. prov. — ca felibrii — ci d. lang. (oc. central), cel mai apropiat de l. clasică a trubadurilor*. Ortografia **o.** își propune să reflecte diasistemul fonologic oc., principiul ei de bază fiind acela al „grafiei-suport", care reconstituie o formă-tip permițînd „lecturi" diferite în funcție de d. și înlesnind în același timp intercomprehensiunea în scris. **R.l.o.** s-a extins și la celelalte dialecte ale l., vizînd în special „normalizarea" morfologică, și a fost aplicată și altor d. în afară de cel lang. (prov., gasc., lim., auv.). **R.l.o.** și în primul rînd sistemul său ortografic au numeroși partizani în toate prov. oc., dar întîmpină rezistență din partea adepților mistralismului*. *I.M.R.*

regresivă, derivare ~ (inversă). Lat. cunoștea procedeul **d.r.**: prin analogie cu verbele derivate de la subst. *(sonare<sonus, plantare<planta)*, se formează, în sens invers, de la verbe subst. postverbale *(luctа<luctari, pugna<pugnari)*. Un tip mai complicat: alături de perechea *cancre* și abstractul lui *cantus* apare frecventativul *cantare* la care, cu timpul, ajunge să fie raportat *cantus*. Prin analogie se formează, de asemenea în sens invers, de la verbe în care finala *-tare* nu e sufix frecventativ *(computāre)* subst. postverbale *(computus)*. Vezi și derivatele de tipul *dēbilitāre<dēbilitas*, una din sursele care au determinat apariția sufixului *-itare*. L. romanice moștenesc procedeul **d.r.** Tipul cel mai larg răspîndit în toate l. romanice, întrebuințat în l. comună și în stilul beletristic, este cel al subst. postverbale formate prin suprimarea desinențelor verbale (cu sau fără modificări în rădăcină): rom. *alint<alinta, cîștig<cîștiga, goană<goni, pîndă<pîndi, rugă<ruga*, prin analogie cu *gusta, gust* (ambele moștenite); it. *accusa<accusare, arpeggio<arpeggiare, arresto<arrestare, domanda<domandare ;* fr. *achat<acheter, approche<approcher, appui<appuyer, galop<galoper ;* oc. *abric<abrigar, desdenh<desdenhar, repaire<repairar ;* sp. *afrenta<afrentar, busca<buscar, castigo<castigar, habla<hablar ;* pg. *affronta<affrontar, assento<assentar, baile<bailar*. În general, au valoare (abstractă) de nume de acțiune. Mai rar, valoare (concretă) de rezultat al acțiunii: rom. *suspin*, it. *spadra*, fr. *déchet*, sp. *compra*, pg. *adorno*. Adj. postverbale sînt mult mai rare: it. *asciutto<asciuttare, trovo<trovare ;* v.fr. *délivre<déliurer ;* oc. *descauç<descauçar, desliure<desliurar ;* pg. *levado<levedar*. În rom. **d.r.** pare să fie mai productivă și mai diversificată decît în celelalte l. romanice. Astfel, productiv în rom. (mai ales în l. literară) e și procedeul derivării verbelor de la diverse subst. sau adj. derivate cu sufixe (prin suprimarea sufixelor). Constituie tipuri frecvente: verbele formate de la adj. în *-al*, sufix adj. provenit din sufixul participial *(califla<catifelat, dunga<dungat)*, de la forma negativă (cu *ne-*) a part. pozitiv *(nedinști<*

nelinişti, nemulţumi<nemulţumit), de la nume de agent în *-or, -tor (furnica<furnizor, pictaţ<pictor, regisa<regizor, legisla<legislator, transla<translator*, eventual, şi de la *legislaţie, translaţie)*. Prin formarea de verbe de la abstracte nominale în *-itate* (cu suprimarea unei părţi din sufix: *calamita<calamitate, posibilita<posibilitate)* se reia procedeul sus-menţionat din lat. Formaţii izolate: *aniversa<aniversare* (adj. *aniversar*), luat drept inf.; *alburi<alburiu, fulguri<fulguriş, sărăcăci<sărăcăcios* etc. De asemenea bine reprezentat în rom. e tipul de derivate nume de pomi fructiferi (mai ales exotici) formate de la numele fructelor: *banan<banană, cărmal<cărmală*, prin analogie cu *păr, pară* (ambele moştenite). În celelalte l. romanice se pare că, în afara subst. postverbale, derivatele regresive sînt rare şi nesistematice. Cîteva exemple: fr. *mîarcin<médecine*, sp. *asco>asqueroso;* sp. *legislar<legislador* (similar formaţiilor rom.). *I.-F.*

rebillamiento, termen folosit în lingvistica sp. pentru o vibraţie caracteristică produsă în punctul de articulare al diverselor consoane sonore şi al cărei efect auditiv este cel al unei fricative sonore. În mod curent, **r.** înseamnă realizarea [ʒ] a unui iot primar sau rezultat din *yeísmo*. Fenomen dialectal cu răspîndire diferită: iotul primar în Spania (Castilia Veche, Andaluzia) şi în reg. Río de la Plata *(aʒer, maʒo)*, iotul rezultat din *yeísmo* este generalizat în reg. Río de la Plata şi redus ca întindere în Mexic (prov. Oaxaca, Puebla) şi Ecuador (reg. audină). Sunetul rezultat prin **r.** are diverse realizări: fricativă sonoră ʒ (cea mai răspîndită), fricativă surdă ʃ (*kaʃe* = sp. *calle*, *aʃer* = sp. *ayer)* în vorbirea femeilor din Buenos Aires, africată sonoră *dʒ* sau o africată cu sonoritate oscilantă sau incompletă notată ǯ. În unele reg. din America consoana cu **r.** rezultată din *yeísmo* se opune iotului primar fără **r.**: *kaʒe*, dar *mayo*. Termenul **r.** a fost folosit pentru prima dată în 1925 de A. Alonso, după consultări cu T. Navarro Tomás, iar fenomenul a fost semnalat şi descris prima dată de R. Lenz sub numele de *Schleimhautvibration* (1892) pentru pronunţarea specială a sp. *r* în Chile. **R.** a fost invocat de A. Alonso pentru a explica transformările suferite de consonantismul sp. în trecerea de la v. sp. la sp. mod. (sec. 16): asurzirea africatelor şi fricativelor sonore *z, dz, ʒ* explicată ca o formă a slăbirii articulatorii în procesul căreia **r.** reprezenta factorul esenţial (*v* labiodental, fricativă sonoră, neavînd **r.** a devenit bilabial). *M.S.*

relatializare, proces datorat influenţei latine* care s-a exercitat asupra l. romanice în toate compartimentele l., contribuind la întărirea unor structuri moştenite şi la îmbogăţirea lexicului prin cuvinte lat. împrumutate (împreună cu termenii ce au pătruns pe cale populară constituie stratul lexical cel mai bine reprezentat în l. romanice). La nivelul cuvîntului se vorbeşte despre o **r.** externă (refacerea formei, mai mult sau mai puţin adaptată la sistemul romanic, a unui cuvînt împrumutat: fr. *intention*, pg. *quantidade* înlocuiesc v. fr. *entention*, v. pg. *cantidade*, substituirea unui cuvînt moştenit printr-unul provenind din acelaşi etimon: fr. *tribut* pentru v.fr. *treü*, pg. *edificar* pentru v. pg. *eicigar*, vezi şi **dublete**) şi internă (refacerea sensului unui cuvînt moştenit sau împrumutat anterior după sensul etimonului: fr. *gloire, loi, glaive*) (G. Gougenheim). Pentru rom., procesul care s-a petrecut şi sub influenţă romanică, direct sau şi prin filieră neromanică, a fost numit şi reromanizare (S. Puşcariu), occidentalizare. Prin **r.** multe cuvinte împrumutate de rom. din sl., te., ngr., magh. au fost înlocuite cu termeni latino-romanici: în loc de *ostrov* se foloseşte *insulă*, în loc de *blagorod, evghenist, nemeş* este introdus *nobil*, în loc de *hasna* -- *cisternă*. *S.R.R.*

relativ-interogativ, adverb ~. În lat., adv. utilizate pentru formularea unor întrebări în legătură cu circumstanţele (spaţio-temporale şi modale) în care se desfăşoară procesul exprimat de verb, dar putînd introduce şi prop. atributive, asemenea pron. rel.: *unde it audinit?* „de unde a auzit acest lucru?", respectiv: *loca superiora, unde erat despectus* „locuri mai înalte, de unde se putea privi departe". În l. romanice aparţin acestei subclase de adv. pronominale unităţi ca: rom. *cînd, cum, unde;* it. *come, dove, quando;* fr. *où;* cat. *quan;* sp. *cuando, donde;* pg. *onde, como, quando*. Astfel de adv. apar în prop. inter. directe şi **indirecte** (rom. *cum ai călătorit?; spune-mi cum ai călătorit;* fr. *où habite-t-il?; je veux savoir où il habite*) precum şi în prop. atributive (rom. *modul cum a răspuns a impresionat;* it. *non mi piace il modo come parla;* fr. *le pays où il vit est très beau;* sp. *me voy al pueblo donde vive Juan*). Folosit ca rel., fr. *où*, care exprimă circumstanţa spaţială, poate exprima şi circumstanţa temporală cînd apare după subst. indicînd unităţi de timp *(le jour où; au moment où)*. În rom., adv. rel. pot avea un corelativ (adv. dem.) în prop. principală *(după (felul) cum se va purta, aşa va fi răsplătit)*. În toate l. romanice **a.r.-i.** se pot combina cu prep. variate. *A.C.*

relativ-interogativ, pronume şi adjectiv ~. Distincte la origine, temele **p. şi a. r.-i.** se confundă în parte în lat. şi îşi împrumută reciproc particularităţile flexiunii. Rel.: *qui, quae, quod;* inter.: *quis?, quis?, quid?* (pron.); *qui?, quae?, quod?* (adj.); *qualis?, quale?; quantus?; quot?; uter?* Flexiune în gen, număr şi caz. În lat. vulg. şi în lat. tîrzie, interferenţele între sistemul rel. şi cel al inter. cresc în sensul simplificării unuia sub influenţa celuilalt. Sincretismul masc. = fem. de la inter. se impune şi la rel., extinzîndu-se la toate cazurile; forma *qui* a rel. se impune ca formă de nom. sg. a inter.; absenţa formelor de pl. la pron. inter. duce la neutralizarea opoziţiei de număr şi în sistemul rel.; flexiune cazuală simplificată; pierderea sensului calificativ al lui *qualis* şi extinderea întrebuinţării sale ca rel. Rel. şi inter. rămîn distincte doar prin poziţie şi intonaţie. În l. romanice formele rel. şi inter., în cea mai mare parte, coincid şi formează sisteme cu flexiune mult simplificată. Ele pornesc de la un număr redus de forme cazuale lat.: *qui*>it. *chi*, fr., oc., cat. *qui; cui*>rom. *cui*, it. *cui* (care şi-a pierdut vechea semnificaţie cazuală şi se foloseşte după prep.), v. fr., v. oc. *cui; cuius*>sp. *cuyo*, pg. *cujo*, păstrat şi în sd.; *quem*, inter. în poziţie accentuată (cu trecerea lui *-m* la *-n* şi cu *e* paragogic sau cu alăturarea particulei interogative *-ne;* vezi şi **pronume per-**

soual: *mine, tine*)>sp. *quién*, pg. *quem*, iar ca rel. în poziţie neaccentuată>rom. *ce*, it. *che*, fr., oc., cat., sp., pg. *que ; quid*>rom. *ce*, it. *che*, fr., oc., cat., sp., pg. *que*, iar accentuat>fr. *quoi ; qualis*>rom. *care*, it. *quale*, fr. *quel*, oc., cat., pg. *qual*, sp. *cual* (folosit şi ca pron. rel. în l. romanice, în general compus cu art. hot. care se contrage cu prep. precedentă: it. *il quale, del quale*, fr. *lequel, duquel*, oc. *lo qual, del qual*, cat. *el qual, del qual*, sp. *el cual, al cual*, pg. *o qual, do qual*); în rom. *care* (articulat în l. veche: *carele, carea*) a devenit pron. şi adj. rel. uzual, în timp ce în l. romanice occidentale sînt uzuale rel. care provin din paradigma lat. *qui ; quantus*>rom. *cît*, oc., cat. *quant*, sp. *cuanto*, it., pg. *quanto*. Forme noi: rom. *al cîtelea* (format după modelul num. ord.); fr., oc. *dont<de unde ;* rel. compuse: rom. *cel ce, ceea ce<* dem. + rel.; it. *(che) cosa?* Sistemele romanice ale rel. şi inter. conservă elemente ale flexiunii lat. şi, paralel cu aceasta, refac pe teren romanic unele opoziţii. Opoziţie de număr: it. *quale ~ quali*, oc., cat. *qual ~ quals*, sp. *cual ~ cuales*, pg. *qual ~ quais* (fr. *quel, quelle, quels, quelles* se disting între ele numai în codul scris), sp. *quien ~ quienes ;* opoziţiile de gen şi de număr sînt realizate mai ales, dacă nu exclusiv, de art. în formele compuse: it. *il ~ la quale, i ~ le quali ;* fr. *lequel ~ laquelle ~ lesquels ~ lesquelles ;* oc. *lo qual ~ la quala ~ los quals ~ las qualas ;* cat. *el ~ la qual, els ~ les quals ;* pg. *o ~ a qual, os ~ as quais ;* sp. *el ~ la cual, los ~ las cuales*, de urmaşii *quantus, cuius*, de formele de gen.-dat. ale rom. *care*: *cărui(a) ~ cărei(a) ~ căror(a)*. Opoziţia animat ~ inanimat se realizează diferit în interiorul celor 2 sisteme; inter. cunoaşte forme diferite pentru animat şi inanimat: rom. *cine? ~ ce?*, it. *chi? ~ che?*, fr. *qui (est-ce qui)? ~ qu'(est-ce qui)?, quoi?*, oc. *qui? ~ que?*, cat. *qui? ~ què?*, sp. *¿quién? ~ ¿qué?*, pg. *quem? ~ que? ;* unele rel. nu realizează opoziţia animat ~ inanimat (urmaşii lui *qualis ;* rom. *ce*, it. *che*, sd. *ki*, fr., oc. *qui, que*, cat., sp., pg. *que*), alături de forme care s-au specializat în context prepoziţional pentru unul dintre termenii opoziţiei: pentru animat — fr., oc., cat. *qui*, sp. *quien*, pg. *quem*, sau numai pentru inanimat: fr. *quoi*, cat. *què*. Flexiunea cazuală preziată forme distincte pentru funcţiile de sub. şi de compl. direct în fr.: rel. *qui ~ que*, inter. *(qui est-ce) qui? ~ (qui est-ce) que, (qu'est-ce) qui? ~ (qu'est-ce) que?*; în it. rel. *che* este sub. şi compl. direct, la inter. *chi* (sub.) ~ *che* (compl. dir.); în rom., l. ibero-rom. şi alte idiomuri romanice, compl. direct este precedat de prep.: rel. rom. *care ~ pe care*, sp. *que ~ a quien ;* inter. rom. *cine? ~ pe cine?*, sp. *¿quién? ~ ¿a quién?* Forme specializate de rel. pentru contextul prepoziţional: it. *(per, di) cui*, pentru valorile dat.: rom. *cărui(a)*, pentru valorile gen.: rom. *(al, a, ai, ale) cărui(a)*, fr., oc. *dont*, sp. *cuyo*, pg. *cujo*. Inter. sub. se foloseşte în unele l. romanice ca rel. (rom. *cine nu munceşte nu mănîncă*, it. *chi ama teme*, sp. *quién siembra vientos recoge tempestades*. Tendinţă de simplificare a sistemului rel. în varietăţi ale l. romanice prin utilizarea unor forme invariabile, ca simple elemente subordonatoare. *S.R.R.*

relativă, propoziţie ~, vezi **atributivă, propoziţie ~**.

relaţie (limitativ, referenţial), **complement circumstanţial de ~**. În lat., valoarea de „relaţie" sau de „limitare", cu caracter mai general decît în l. romanice, se exprima prin subst. sau substitute în cazul gen. de relaţie (mai răspîndit în lat. arhaică; extins artificial în lat. literară imperială, uneori după model grec.), mai ales pe lîngă verbe cu sensul „a preveni", „a aminti" *(admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suae)*, pe lîngă anumite verbe impersonale — indicînd la ce se referă sentimentul exprimat, uneori şi pers. faţă de care acesta este resimţit *(patris mei meum factum pudet)*, pe lîngă cuvinte cu sensul „a acuza" *((pecuniarum) repetundarum reus)* sau „a condamna" *(capitis damnare)*, mai frecvent pe lîngă adj., inclusiv participiale *(miles patiens frigoris)*. Această valoare se exprima şi prin ac. fără prep. (indicînd pers. care resimte sentimentul exprimat) în cazul pron. pers. din construcţii impersonale de tipul *me pudet* şi mai ales în cazul pron. neutre (şi al altor cuvinte asimilate acestora), pe lîngă unele verbe cu sens abstract *(id gaudeo)*, uneori după model grec. Uneori se folosea cu această valoare ac. cu prep. *(insuetus ad rem ; accusare propter rem ; damnare ad mortem)* şi mai ales abl. punctului de vedere *(ablatiuus respectus/limitationis)* fără prep. *(damnare capite/morti ; gaudere aliqua re)* sau cu prep. *(accusare de re/de pecuniis repetundis, mediocriter a doctrina instructus)*, care tinde să înlocuiască gen. de relaţie; punctul de vedere era exprimat în lat. literară mai ales prin dat. punctului de vedere *(datiuus iudicantis)*: *Quintia formosa est multis*, fiind interpretat în general drept compl. indirect; în lat. vorbită era introdus mai ales prin prep. *secundum* + ac. Se putea exprima şi prin unele forme verbale nepersonale: supin în abl. (pe lîngă adj., mai ales neutre, în special în construcţii impersonale: *horribile dictu*) sau prin inf. *(oblitus sum facere)*.

În l. romanice, **c.c. de r.** este o categorie destul de eterogenă; se consideră că el indică nu numai la ce se referă/limitează o acţiune/însuşire, ci şi punctul de vedere din care se face o comunicare (rom. *Dinspre partea mea/după mine, n-are decît să plece*, fr. *Pour moi/ma part, je pense que...; C'est là, selon moi, la bonne philosophie ;* it. *Per me, puoi anche partire ; Secondo me, ha torto tuo fratello ;* sp. *Para/según él, es hermoso*, pg. *Cá por mim não faz diferença*). Este uneori greu de delimitat de alte tipuri de compl. (indirect, circ. de loc, timp, mod). Se caracterizează uneori prin topică (antepunere) şi izolare (marcată în codul oral prin intonaţie şi pauză, iar în cel scris prin punctuaţie — în general prin virgulă) — trăsături care pot conferi nuanţă de relaţie şi altor părţi de prop. Tipuri specifice sînt **c.c. de r.** antepuse şi izolate şi care anticipă de cele mai multe ori altă parte de prop. — nume predicativ/element predicativ suplimentar, compl. direct sau circ., însuşi pred. —, introduse în rom. prin prep. *de (De deştept, e/pare deştept ; De devreme, e/vine devreme)*, în fr. prin *pour*, în sp. prin *como (Como ordenados, son ordenados) ;* cu verbe la moduri nepersonale, asemenea **c.c. de r.** se exprimă în

rom. prin supin *(De colindat am mai colinda)*, în celelalte l. romanice prin inf. (fr. *Pour être soi, il l'est/il est soi ; Pour avoir de la chance, il en a ; Pour me soigner, elle m'a soigné ;* sp. *(Lo que es) nadar, todavía no nada)* ; în fr. asemenea **c.c. de r.** pot fi exprimate și prin subst. *(Pour un orateur, c'est un orateur)* ; repetarea aceluiași cuvînt, caracteristică fr. vorbite, nu este obligatorie în fr. literară *(Pour savant, c'est une autre affaire ; Pour ça, on a de la chance ; Pour de l'esprit, j'en ai)* ; cf. și tipurile rom. *De deștepți, nimeni nu-i întrece*, sp. *En lo ordenados, nadie los supera*. Cf. și tipul rom. *Cît despre el, e sănătos/i-am spus să plece*, fr. *Quant à son caractère, je le crois vif ; Quant aux yeux, il n'en existat jamais de pareils ;* cu verbe la inf.: rom. *Cît despre a pune astfel de întrebări, mi-ar fi trebuit mai mult curaj*, fr. *Quant à le demander, il m'eût fallu...* **c.c. de r.** determină verbe (rom. *a depăși în înălțime*, fr. *surpasser en beauté*, it. *excellere in bontà*), adj. (rom. *lat în spate, superior ca număr, mediocru în toate, chior de un ochi, grijuliu cu lucrurile sale*, fr. *large d'épaules, supérieur en nombre, bon pour le service*, it. *forte d'animo, mediocre in tutto, ciecco da un occhio, ingiusto per il suo giudizio*, sp. *ancho de espaldas)* sau adv. (rom. *Scrie incorect ortografic*), precum și construcții echivalente cu un adj. /adv.: construcții comparative — **c.c. de r.** exprimînd însușirea la care se referă comparația (rom. *fată ca aceea de frumoasă*) — sau determinări cantitative prin unități de măsură — **c.c. de r.** exprimînd caracteristica măsurată (rom. (fără prep.) *masă de 1 m 20 lungime*, fr. *table de 1 m 20 de long*, pg. *Essa janela tem três metros de largo*). Se exprimă prin subst. sau substitute (pron., adj., num. — rom. *S-a hotărît asupra lui/sa/celor două*) cu prep. sau loc. prepoziționale, unele formate cu anumite adv. din sfera semantică a „relației" (rom. *legat de, privitor/referitor/relativ la*, fr. *relativement à*): fr. *En tant qu'hommes, ils apprirent à s'enroler ;* it. *ingiusto in quanto/secondo al suo giudizio*, sp. *En cuanto/concerniente/referente/tocante a este problema, no puedo opinar nada*. Construcțiile cu anumite subst. abstracte cu sensuri din aceeași sferă semantică și urmate de determinanți substantivali sau adjectivali pot fi interpretate drept loc. prepoziționale introducînd un **c.c. de r.** (fr. *sous le rapport de la commodité, sous le point de vue du style, du côté de la santé ; Comment deux hommes pouvaient-ils s'attrapper à propos de politique ? ; Au point de vue social, la situation est claire ; N'ayez aucun souci à cet égard*, sp. *desde su punto de vista...*). În fr. vorbită, populară sau familiară, și chiar în l. literară, după aceste loc. se omite prep. *de (au point de vue droit, du côté affaires, sous l'aspect conquête)* ; construcția similară din rom. este condamnată de norma literară. Construcțiile cuprinzînd un verb din aceeași sferă semantică la o formă predicativă (rom. *în (ceea) ce privește/(în, întru) cît privește*, fr. *pour ce qui est de)* sînt interpretate fie ca prop. circ. de relație, fie ca loc. prepoziționale introducînd un **c.c. de r. C.c. de r.** se pot exprima și prin adv. fără prep. (rom. *țară eminamente agrară*) și prin verbe la unele moduri nepersonale: supin în rom. *(lucru ușor de zis)*, inf. cu prep. în celelalte l. romanice (fr. *agréable à entendre*, it. *facile a dirsi*, sp. *difícil de bailar ;* în rom. construcția cu inf. precedat de prep. *în* are caracter livresc: *prieprietă în a pregăti serbări școlare). I.V.R.*

re-luare, vezi **dublare.**

repetiție. În lat. avea o productivitate mai redusă decît în l. romanice. Apare la adv. (*iam iam, magis magis, modo modo ;* în construcții sindetice: *iam iamque, magis magisque, etiam atque etiam ;* în lat. vulg. *lente et lente, et modo modo*), dar și la adj. *(dulcis et dulcis noster Iustiniane)*, num. *(mille et mille nocendi artes)*, verb. *(dicam, dicam aliquando ; uidete, uidete)*, pron. *(uos, uos appello, fortissimi uiri)*, subst. *(it Fama per urbem, Fama)*. **R.** imediată *(occidi, occidi, non Sp. Maelium qui ... in suspicionem incidit regni appetendi)* este mai frecventă decît cea la distanță *(suscepi causam, Torquate, suscepi erepti enim estis ex credulissimo ... interitu, erepti)*. **R.** dublă (iterativă — *quis-quis* sau distributivă — *unus et unus*) este curentă în raport cu cea triplă, care este folosită mai ales în limbajul sacru, în formule magice *(huat hauat huat ; ista pista sista)*, în cîntece de nuntă sau de leagăn *(thalassio, thalassio, thalassio ; lalla, lalla, lalla, aut dormi aut lacta)* sau în literatură, pentru valoarea sa afectivă și de insistență *(Syre, Syre, inquam, heus, heus, Syre ; mi frater, mi frater, mi frater)*. **R.** are caracter emfatic *(aperite aperite ; o stulte stulte, nescis nunc uenire ; uoca, uoca)* ; adesea cuvîntul repetat este însoțit de pron. pos. sau de particule de voc. *(o, Bacchis, o mea Bacchis)*. **R.** romanică apare la toate clasele morfologice: subst. și substitute (rom. *Eu nu voi nimic, nimica/Decît pace, pace, pace ;* fr. *à l'assaut, gallans, à l'assaut ;* rom. *Vine oastea dinapoi/Înșirați tot doi cu doi*), adj. (rom. *o babă bătrînă, bătrînă ;* it. *bianco-bianco*), adv. (rom. *încet, încet ; de departe, de departe ;* it. *or-ora*), verb (rom. *Am să mor, mămucă, am să mor ! ;* sp. *Ven, ven cuanto antes ; Aunque tuviera los millones que tuviera, no debia hacerle caso ;* v.fr. *armez-vous tost, sailliez armez*), interj. (rom. *of și iar of*). **R.** triplă sau multiplă apare frecvent în l. romanice (rom. *Mircea însuși mînă-n lupiă vijelia-ngroziloare/Care vine, vine, vine, calcă totul în picioare ; Atunci lupul nostru începu a mînca hîlpov ; și gogîlț, gogîlț, gogîlț, îi mergeau sarmalele întregi pe gît ; Apoi o ia la paptuc și hai ! hai ! hai ! hai ! ajunge în sat la frate-său*). **R.** la distanță se realizează prin intercalarea între termenii reluați a unor cuvinte fără rol în **r.** (rom. *Încearcă, tu, bătrîne, încearcă!)* sau prin legarea termenilor **r.** prin diferite elemente de relație (rom. *Așteaptă ce așteaptă și apoi începe să pună întrebări peste întrebări*). Are valoare emfatică îndeosebi **r.** verbului (sp. *En juntánaose que se juntan dos mujeres, ya está el infierno*). *C.L.*

replana (cantuja), argou sp. Perú. Termeni sp. cu sensuri schimbate *(traposa* „haină", *cohete* „revolver", *cumbre* „pălărie"), cu modificarea ordinii silabelor *(grone = negro, cosa = saco)*, cu terminația modificată *(locumba = loco, rufino = = rufián)* ; cuvinte cu origine necunoscută *(cáncamo, pleima). M.S.*

reromanizare, vezi **relatinizare.**

retic, substrat ~. Influență asupra romanșei. Reții, popor preindo-european din bazinul medit., ar fi avut, după unii autori, afinități cu etruscii. L. retică transmisă prin 200 texte scurte greu de interpretat, considerate o vreme texte redactate în etrusca sept. Urme ale s.r. (greu de identificat) în top. *M.S.*

retice, idiomuri ~, reto-friulană, vezi **retoromană.**

retoroman central, gr. de d. ret. N Italiei (reg. Alpilor Dolomitici, în văile afluenților Adigelui și ale riurilor Piave și Pad); 50 000 vorb. Cedează teren în fața it. (d. trentin, venețian). Cel mai fregmentat gr. de d. ret. 4 gr. de d. (ladino-agordin, ladino-cadorin, ladino-anaunic, lad. dol.). *M.S.*

retoromană (idiomuri retice, ladină, reto-friulană, romanică alpină, romanșă), nume dat unor grupuri de d. romanice, a căror unitate a fost susținută prima dată de G. I. Ascoli, dar care a fost și este adesea contestată de mulți lingviști. Elveția, Italia N; 830 000 vorb. 3 gr. de d.: occidental (romanșă), central (ret. central), oriental (friul.), despărțite între ele prin alte d. romanice sau germ. Este posibil ca aceste gr., separate astăzi, să fi fost unite în evul mediu și ca **r.** să fi ocupat un terit. continuu care poate fi reconstituit numai cu ajutorul toponimiei. Din 1938, romanșa recunoscută ca l. națională în Elveția (cant. Graubünden). Discuții în legătură cu termenul cel mai potrivit pentru denumirea acestui ansamblu de d. *Retoromană*, nume folosit mai ales de lingviștii germ., pentru prima dată de Th. Gartner *(Rätoromanisch)*, nu este exact fiindcă *Rhaetia* romană cuprindea numai o parte din cant. Graubünden (celelalte terit. ale **r.** aparțineau prov. Noricum și Decima Regia Augusta); *romanică alpină* (germ. *Alpenromanisch*), folosit de E. Gamillscheg și Fr. Schürr, este mai puțin precis și nu include friul.; *idiomuri retice* (E. Bourciez) se poate confunda cu numele l. prelatine a inscripțiilor „retice"; *romanșă* și *ladină* nu sînt potrivite pentru că fiecare dintre ele se aplică la unul din cele 2 mari gr. de d. **r.**: *ladină* (< lat. *latinus*), introdus de J. Th. Haller (1832) și folosit de lingviștii it., produce o dublă confuzie fiindcă sînt numite astfel atît eng. s. cît și o parte din lad. dol., iar *romanșa* este folosit pentru gr. din Graubünden. Cel mai recent, *reto-friulan*, propus de P. Bec, este poate ceva mai exact, dar exclude ladina centrală. **R.** este termenul adoptat de constituția elvețiană.

Multe discuții cu privire la unitatea **r.** — așa-numita „questione ladina" (reprezintă sau nu o l. sau mai multe d. disparate) și poziția **r.** în Romînia (aparținența la gr. g.-lorom. sau italoro.). G. Battista crede că nu există o unitate genetică sau istorică a celor 3 gr. de d.: romanșa ar avea trăsături comune cu d. it. lomb., iar lad. dol. și friul. cu d. lomb. și venețiene. Individualitatea gr. este recunoscută de cei mai mulți, deși friul. are poziție oarecum aparte față de celelalte 2 gr. Trăsături comune celor 3 gr.: diftongarea lat. *ĕ, ŏ* după regulă complicată; sonorizarea surdelor intervocalice ca în l. romanice occidentale; pl. în *-s*, ca în l. romanice occidentale (dar pl. în *-i* în lad. dol. și friul.); palatalizarea lui *k, g + a* (în surs. negeneralizată); termeni de substrat prelatin (n-celtic) care denumesc forme de teren, elemente de faună și floră. Primul text **r.** — din gr. occidental, un fragment dintr-o predică (sec. 12); din gr. central — un text (sec. 14) și din gr. oriental — un act civil (sec. 12). *M.S.*

retroflexe (cacuminale), **consoane ~.** Lat. nu avea **c.r.**, caracterizate prin contactul dintre vîrful limbii (cu fața sa inferioară) și partea anterioară a palatului. Ele apar în sd. și în unele d. it. centro-merid. ca rezultat al evoluției lat. *-ll-* la *ll* sau *dd*: *caballus* > d. it. *kavailu, kavaddu*, sd. *kaddu*, uneori al lat. *l* + iot: *folia* > gali. *fòlda*. Sînt poate influența unui substrat medit. sau paleosard. Printr-o fază **r.** a fost explicată de unii lingviști și evoluția lat. *-ll-* devenit final la *l* muiat, *ł*, într-o mare parte a domeniului gasc.: *bellus* > *beth, bèł*. *S.R.R.*

réunioneză, creolă fr. din ins. Réunion (Oc. Indian — dep. de peste mări al Franței); cca 450 000 vorb. Folosită în viața cotidiană de aproape toți loc. (l. oficială este fr.); utilizată ocazional în presa locală. Nelocuită la origine, ins. Réunion (numită inițial Ile Bourbon) a început să fie colonizată din 1665 de către fr., care au adus aici malgași (din ins. Madagascar învecinată, unde prezența fr. era mai veche, și care vorbesc o l. înrudită cu l. indoneziene) și indieni (în special din zonele de influență pg. din India). **R.** considerată constituită la începutul sec. 18 (fază numită bourboneză), cînd populația de origine europeană predomina încă și numeric, nu numai sub aspect social. Dezvoltarea plantațiilor de cafea după 1715 a determinat aducerea unui mare număr de sclavi negroafricani; după abolirea sclaviei, pe plantațiile de trestie de zahăr au fost aduși numeroși angajați de origine atît africană, cît și asiatică (în special indieni vorbind mai ales l. tamil). **R.** a devenit l. maternă atît pentru urmașii albi și metiși ai coloniștilor fr. cît și pentru majoritatea urmașilor tuturor celorlalte gr. etnice. Trăsătura cea mai caracteristică — fr. *ʃ, ʒ* > *s, z* (sunete care se confundă și în fr. populară și în malgașă): [sat] = fr. *chat*, [ziz] = fr. *jupe*. Mari variații dial. (zonele locuite fiind pînă astăzi izolate între ele), socio-culturale și etnice. Asemănări cu celelalte varietăți creole fr. din Oc. Indian (mauriciană, rodrigueză, seychelleză) — care provin probabil din faza bourboneză a **r.** (colonizarea ins. respective avînd ca punct de plecare ins. Réunion) —, dar și deosebiri, explicabile mai ales prin decreolizarea actuală foarte puternică a **r.** sub influența fr. locale, în special în varietățile urbane (astfel, vechiul art. fr. aglutinat numelui redevine independent, generînd și false regresiuni). Slabă influență malgașă și indiană/indo-pg. în lexic, influență negroafricană practic nulă. *I.V.R.*

revéstiu, -ă, -ți, -e sp. Panamá. *M.S.*

rîndunéu[1] (de jos), subd. oc. (complexul arv.-medit., gr. oc., merid., d. prov.). SE Franței — la N de cursul inferior al Ronului: dep. Bouches-du-Rhône și Vaucluse = vechiul *Comtat Venaissin* (zona Avignon). În E prov. Languedoc (dep. Gard la V de Ron pînă la rîul Vidourle) — zonă de tranziție spre d. lang. (graiurile din zona orașelor Nîmes și Uzès, aparținînd actualmente d. prov., au avut pînă în sec. 17 trăsături prepon

derent lang.). Una din varietăţile cele mai inovatoare din întregul domeniu oc. Lat. *j-*, *g-* + *e*, *i*, *ë-* + iot>*dz* (*dzurnau* lang. *dzornal*). Desinenţa de pl. *-i* (prin reducerea, relativ recentă, a desinenţei *-ei-* încă bine reprezentată în restul d. prov.), cf. art. hot. pl. *li(s)* (cu *z* actualizat prin *liaison* ca marcă redundantă în cazul subst. cu iniţială vocalică), de unde formele contractate *i(s)*, *di(s)* cu prep. *a*, *de*. Unele din inovaţiile **r.** (mai ales morfologice, privind printre altele formele de pl.) adoptate de forma literară a l. oc bazată pe d. prov. promovată din a doua jumătate a sec. 19 de către *Félibrige** (care a pus la baza l. literare graiul **r.** din zona Avignon—Arles — ţinutul de origine al principalilor felibri — şi chiar din Maillane, localitatea natală a lui F. Mistral, corifeul mişcării) şi susţinută în continuare de adepţii actuali ai mistralismului*; norma literară bazată pe d. lang., susţinută de „reforma lingvistică occitană"*, cîştigă în prezent teren asupra celei prov. *I.V.R.*

rhodanian², **rhodanian de mijloc**, vezi **franco-provensal.**

ribagorzan¹, subd. cat. (d. leridan). Spania (din extremitatea NV a d. leridan pînă la S de Tamarite). Face trecerea între cat. (d. leridan) şi sp. (d. arag.). Palatalizarea lui *l* din gr. *pl-*, *bl-*, *fl-*, *kl-*, ca în subd. pallarez (lat. *plorare>plorar*, germanic *blao>bllau*, lat. *flamma>flama*, *clauus>cllau*); asurzirea unor consoane (*z*, *dz*, *dʒ*), ca în subd. apitxat. *M.S.*

ribagorzan², grai sp. (d. arag.). NE Spaniei (reg. Ribagorza). Face trecerea între d. arag. şi cat. Lat. *pl-*, *kl-*, *fl-* >*pλ-*, *kλ-*, *flλ-* (*pλorar*, *kλamá*, *flama* = sp. *llorar*, *llamar*, *llama*). *M.S.*

riodonorez, codialect* vorbit într-o localitate situată pe graniţa pg.—sp. şi alcătuită din 2 cartiere: Riodonor (Rionor), din districtul pg. transmontan Bragança, şi Riohonor, din prov. sp. Zamora. Trăsături care îl apropie de galic. sau de d. mirandez şi de d. ast.-leon. ai sp.: conservă diftongii *oų* (*outro*, sp. *otro*), *eį* (*carneiro*, sp. *carnero*), *eų* (*teu*), ca pg., dar se diftonghează lat. *ĕ* şi *ŏ* accentuaţi la fel ca în sp. şi în d. mirandez: *dĕcem>dieç*, *pŏsitus>puosto* (diftongarea se produce chiar şi cînd urmează un iot: *nuoite*, *uoyo*); vocale nazale, ca pg.; pg. *z* îi corespunde 0; lat. *-kt-*, *pl-*, *kl-* evoluează ca în galic.-pg. (lat. *pectus>peito*, *plena>chê*, *clauis>chabe*); lat. *-n-* cunoaşte tratamente diferite: se păstrează (*luna>luna*), cade (*rana>rá*) sau dispare nazalizînd vocala anterioară (*panis>pã*); pg. 3 îi corespunde fricativa surdă ʃ, ca în galic. (*xugo*, pg. *jugo*); gr. secundar *-k'l->j*, ca în d. ast.-leonez (lat. *oricla>ureya*, pg. *orelha*); *-d-<-t-* cade în lat. *-atus(s)*, ca în sp. populară (*uenatus>binau*); lat. *-l-* se menţine, ca în sp. şi d. mirandez (*solus>solo*, pg. *só*). Pl. subst. terminate în *-l*, ca în sp. (sg. *animal*, pl. *animales*); art. hot. masc. sg. *al*, pl. *os*, *us*; *al* folosit şi înaintea subst. fem. cu *a-* accentuat, ca în sp.: *al alma* (pg. *a alma*, sp. *el alma*). Trăsături ast.-leon. în cuvinte sau forme ca *buoden* (pg. *podem*), *dixieron* (pg. *disseram*), *despueis* (pg. *depois*). Datorită căilor de comunicaţie accesibile care leagă Riodonor de Bragança, influenţa pg. este astăzi mai puternică decît cea sp. (spre prov. Zamora duc doar drumuri şi cărări de munte greu practicabile). *C.L.*

riojan, d. sp., considerat de unii „d. eterogen în ce priveşte varietatea componentelor sale, dar inexistent dacă descompunem această fuziune" (M. Alvar). N Spaniei (prov. Rioja: *Rioja Alta*, de la Logroño spre V, reg. influenţată de d. cast., şi *Rioja Baja*, zona orientală, legată de d. arag.). Nu există, după unii, nici o particularitate exclusiv **r.**; alţii consideră că ar fi tipice **r.** formele de pron. pers. 3 sg. *eli*, *elli*, pron. dem. *esti*, *essi*, unele cuvinte ar. (*açuleiçi*, *resca*) sau lat. (*coilacteus>collazo*, *rate>rato*). Se poate afirma că **r.** se aseamănă mult cu d. arag. în fonetică şi morfologie şi se apropie de d. cast. din Burgos şi Santander în intonaţie şi sintaxă. În lexic, caracterul hibrid este şi mai vizibil (aragonisme, asturo-leonisme, cuvinte basce). Astăzi terit. **r.** este complet castilianizat. Prezintă urme arag. mai ales în faza medievală: diftongarea înainte de iot (lat. *hodie>huey* = = sp. *hoy*); păstrarea oclusivelor surde intervocalice lat. (*riparia>ripera*, *materia>matera*, *triticum>trico*); a lat. *pl-*, *kl-*, *fl-* (*plorare>plorar*, *clamare>clamar*, *flamma>flama* = sp. *llorar*, *llamar*, *llama*), a lat. *ns* (*ansa>ansa* = sp. *asa*) şi *-mb-* (*lumbus>lombo*); tratamentul *-it-* al lat. *-kt-* (*directus>dreito*), dar şi *iʃ* în Rioja Alta; apocopa lui *-e* (*noch*, *part* = sp. *noche*, *parte*); pron. pers. 3 sg. *lur*, pron. dem. în *-i* (*desi*, *desti*). Dintre particularităţile actuale se remarcă pronunţarea asibilată a sp. *r̄* şi a lui *r* din *tr*, *kr*, *pr*, ca în d. arag. Elemente arag. în lexic (*arangoz*, *carrascal*, *cu(y)tre*, *jemorali*); împrumuturi basce (*cita*, *andrea*, *aso*, *ama* etc.), toate în texte vechi, azi numai în toponimie. Se consideră că glosele emiliene (cca 950) găsite la mănăstirea San Millán (Logroño), reprezintă primul text cu elemente **r.**, urmat de multe documente redactate în **r.** l/a Gonzalo de Berceo (sec. 13), primul poet sp., formele **r.** (*clamar*, *fruito*, *vendegar*) alternează cu cele din graiul burgalez al d. cast. (*llamar*, *frucho*, *vengar*). *M.S.*

rodriguezã, creolă fr. din Rodrigues (ins. din Oc. Indian, dependentă de Mauritius); cca 34 000 vorb. Ins. a aparţinut Franţei între 1691 şi 1814, colonizarea ei, efectuată în special de la mijlocul sec. 18, avînd ca principal punct de plecare ins. Mauritius, de care a fost totdeauna dependentă. Populaţia actuală este alcătuită aproape exclusiv din metişi africani şi malgaşi (populaţia albă — foarte puţin numeroasă), în ins. neproducîndu-se nici o imigrare. Poziţia engl. şi fr. — asemănătoare cu cea din Mauritius. **R.** — foarte apropiată de mauriciană, se distinge de celelalte creole fr. din Oc. Indian prin absenţa aportului lingvistic indian. *I.V.R.*

romagnol, subd. it. (gr. it. sept., subgr. galo-italic, d. emil.). N Italiei (reg. Romagna, prov. Ravenna, Forlì), San Marino. Subd. cu o individualitate aparte în cadrul d. emil. Frecvenţă mare a metafoniei, extinsă şi asupra lui *a* (sg. *fat*~pl. *fet*, *pas*~*is t̪ bes* = it. *fatto-fatti*, *passa*~*passi*), a diftongării condiţionate de nazală (*dejnt* = = t. *dente*); prezenţa vocalei neutre *ə* (*ə grel* = = it. *il* ʒ. *ill*) [illegible] din Comacchio [illegible] de Pie

Francesco da Faenza (primul deceniu al sec. 16), textul anonim *Pulon matt* (a doua jumătate a sec. 16). *O.S.C.*

romanese, subd. it. (gr. it. centro-merid., subgr. central, d. laz.). Italia (centrul și S reg. Lazio). Subd. de mare prestigiu al d. laz., cu putere de iradiere și asupra altor d. centrale. Scrierile **r.** medievale pînă în epoca renascentistă atestă o structură dial. mult mai apropiată de d. merid. actuale. Începînd cu sec. 16 (după jaful din 1527 și mutarea Curții papale de la Avignon la Vatican și culminînd cu perioada post-garibaldină), Roma a redevenit capitala politică, religioasă și culturală a Italiei, fapt care explică numărul impresionant al imigranților din toate prov. Italiei. Graiul vorbit la Roma a devenit astfel deschis inovațiilor și influențelor de tot felul. Cu precădere după Unirea din 1870, **r.** a suferit un proces intens de „toscanizare" și, treptat, s-a impus ca normă asupra d. învecinate, ajungînd să stea la baza uneia dintre cele 4 mari varietăți ale it. regionale (puține sînt distincțiile pe care descrierile lingvistice le stabilesc în prezent între **r.** și varietatea romană). Pondere mare în norma actuală a it. comune. Tipică este rotacizarea lui *l* urmat de consoană *(sordi, er kane, arto* = it. *soldi, il cane, alto)*; în lexic, elemente de proveniență sept. *(adesso*< lat. *ad ipsum (tempus)*, față de tosc. *ora*<lat. *hora* și merid. *mo*<lat. *modus*), alături de numeroși termeni de origine merid. *(ciuccio, fetentone, intrallazzo, malloppo, mogliera)*. Printre primele atestări ale **r.**: *Storie de Troja et de Roma* (text istoric 1252—1258), *Vita de Cola de Rienzo* și *Le miracole de Roma* (documente anonime, sec. 14), *Jurnalul* atribuit lui Gentile Delfino (1370—1410), *Visioni di S. Francesca Romana* a lui Janni Mattiotti (sec. 15). Bogată tradiție a sonetelor în **r.**: G. G. Belli (1791—1863), C. Pascarella (1858—1940), Trilussa (1871—1950); numeroase elemente **r.** în proza neorealistă (C. E. Gadda, A. Moravia, P. P. Pasolini). Cuvinte **r.** (uneori preluate din d. merid.) intrate în lexicul it. comun: *bustarella, fasullo, fesso, fregare, inguaiato, mannaggia, pupazzo, rione*. *O.S.C.*

Romania, termen lat. (prima atestare la istoricul Paulus Orosius, începutul sec. 5) creat, după modelul altor denumiri teritoriale în *-ia (Gallia, Hispania, Germania, Britannia)*, ca sinonim popular pentru *imperium romanum* sau *orbis romanus* (sens politic ce se va păstra în Imperiul Roman de Răsărit și apoi în cel Bizantin; *Romania* — nume pentru terit. Bizanțului și al unor posesiuni biz., precum vechiul exarhat din S Italiei cu centrul la Ravenna; de aici numele prov. it. *Romagna*, dezvoltată pe terit. acestuia). După prăbușirea Imperiului Roman de Apus (476), ca urmare a crizei interne și a atacurilor popoarelor „barbare", în Occident termenul va dobîndi, treptat, o accepție etnico-lingvistică, desemnînd ansamblul terit. moștenitoare ale civilizației romane, caracterizate în primul rînd prin l., prin modul de „a vorbi ca romanii" *(romanice parabolare, fabulare)*. În romanistică, termenul este folosit (începînd cu G. Paris, 1872), în continuarea tradiției occidentale, pentru desemnarea complexului lumii neolatine dezvoltate pe terit. romanizate din V și SE Europei, în care s-au constituit l. romanice, direct continuatoare ale lat. și, mai ales, pentru totalitatea acestor idiomuri. Semnificativă în acest sens este folosirea termenului **R.** în clasificarea* genetică (Romania orientală, Romania occidentală) și tipologică (Romania continuă, Romania discontinuă) a l. romanice. Cu o accepție mai apropiată de cea lat. originară, dar din perspectivă romanică, termenul **R.** este folosit și pentru desemnarea părții latinofone a Imperiului Roman, a ansamblului prov. romanizate (vezi **romanizare**). În acest sens, se vorbește despre fragmentarea lingvistică a **R.**, avîndu-se în vedere diversele aspecte (cronologice, cauze) ale procesului complex de diferențiere dial. a ariei romanizate a Imperiului, de dialectizare a lat. Aceeași accepție este implicată de noțiunile corelative: Romania pierdută (zonele romanizate în care nu s-au constituit l. romanice) și Romania nouă (terit. extraeuropene care nu au aparținut Imperiului Roman, dar în care, începînd din sec. 16, s-au extins l. romanice). *J.B.M.*

Romania bizantină, termen introdus de P. Skok pentru a desemna idiomurile romanice vorbite în zonele it., istriene și dalm. care, în evul mediu, făceau parte din Imp. Bizantin. Printre trăsăturile considerate specifice **R.b.**: păstrarea diftongului lat. *au*, tratamentul lat. *gn* (cu primul element asimilat la nazală)>rom. *mn*, it. merid. *nn*, dalm. *mn* sau, cu metateză>*ng* în ngr. și alb. *J.B.M.*

Romania continua, termen introdus în romanistică de A. Alonso (1945) pentru a desemna, în clasificarea* tripartită a l. romanice propusă de el, ansamblul opus rom. și fr., considerate idiomuri negrupabile, reprezentat de celelalte idiomuri. Considerată de autor mai adecvată decît clasificările genetice tradiționale, reflectînd întreaga evoluție a l. romanice, de la romanizare și pînă astăzi. **R.c.** cuprinde, în acest sens, l. cele mai fidele tipului lingvistic lat. Poziția divergentă a rom. este explicată prin separarea timpurie a Daciei de Imp. Roman, iar aceea a fr. prin romanizarea tîrzie și superficială a Galliei în comparație cu celelalte prov. occidentale și, mai ales, prin puternica influență germanică. Fapte specifice fr., ca: evoluția distinctă a vocalelor lat. în funcție de natura silabei (diftongarea și palatalizarea vocalelor medii în silabă deschisă), tratamentul sistematic al vocalelor lat. urmate de consoană nazală (nazalizarea vocalei și dispariția consoanei), bogăția vocalismului, tratamentul sonorelor provenite din oclusivele surde lat. intervocalice soldat cu dispariția acestora, *r* uvular, fenomenul de *liaison*, sînt aduse de autor în sprijinul opiniei sale asupra caracterului negrupabil al fr. Ipoteza lui A. Alonso s-a bucurat de o largă audiență (și W. von Wartburg, autorul cunoscutei clasificări genetice a Romaniei în Romania orientală și occidentală, recunoaște în 1955 necesitatea abordării sincronice a clasificării l. romanice, perspectivă în care rom. și fr. sînt opuse celorlalte l., incluse într-un gr. pe care îl numește medit. sau merid.), fiind sprijinită de numeroase fapte din toate compartimentele l., inclusiv gramatică și formarea cuvintelor.

ignorate de obicei în clasificările de tip genetic. Semnificative din acest punct de vedere sînt în rom. decl. subst. fem., art. hot. postpus, existența genului neutru, absența adv. în *-mente*, viit. de tipul **uoleo* (lat. cl. *uolo*) + inf., iar în fr. structura negației, pronominalizarea obligatorie a sub., structura prop. inter., absența procesului de diminutivare. Majoritatea încercărilor de clasificare a l. romanice pe baza unor criterii tipologice, efectuate în a doua jumătate a sec. 20, admit ipoteza existenței unei **R.e.**, în afara căreia se situează rom. și fr., cărora unii autori (M. Iliescu, Ž. Muljačić) le adaugă și sd. ca membru al așa-numitei Romania discontinua. *J.B.M.*

Romania dispărută, vezi **Romania pierdută.**

Romania nouă, denumire dată în romanistică reg. care nu au aparținut Imp. Roman, dar în care, începînd din sec. 16, s-au extins l. romanice. Formarea **R.n.** este rezultatul descoperirii, cuceririi și colonizării de către state europene în care se vorbeau l. romanice a unor vaste terit. extraeuropene (America, Africa, Asia, Oceania), astfel încît, din cele aprox. 800 mil. vorb. de l. romanice, peste 500 mil. aparțin **R.n.** Ca suprafață și număr de vorb. (cca 421 mil.), cea mai mare parte a **R.n.** o reprezintă America Latină (America de S și Centrală), cuprinzînd fostele colonii sp. și pg. (sec. 16—19) și cîteva foste colonii ale Franței. Majoritatea covîrșitoare a statelor aparțin domeniului lingvistic sp.: Mexic, Guatemala, El Salvador, Honduras, Nicaragua, Costa Rica, Panama (America Centrală continentală), Cuba, Republica Dominicană (America Centrală insulară), Columbia, Venezuela, Ecuador, Peru, Bolivia, Chile, Argentina, Paraguay, Uruguay (America de S). Sp. se mai vorbește și în S.U.A. (Florida, Texas, New Mexico, foste posesiuni sp. incluse în prima jumătate a sec. 19 în statul american), în Puerto Rico, terit. administrat de aceasta în Marea Caraibilor, și în Filipine. Pg. este l. celui mai mare stat latino-american, Brazilia. Domeniului lingvistic francez al Americii Latine îi aparțin Haiti și departamentele de peste mări ale Franței: Guadelupa, Martinica, Guyana Franceză. Cea mai importantă arie non-metropolitană a fr. este Canada (cca 30% din populația țării, cea mai mare parte în prov. Québec). Grupuri izolate de francofoni, descendente din coloniști fr. sau fr.-canadieni, există și în S.U.A. (Missouri, Noua Anglie, Louisiana). Fostele posesiuni fr., pg. și sp. din Africa și Asia nu sînt în general considerate ca aparținînd **R.n.**, deoarece l. romanice respective se folosesc aici doar ca l. oficiale (singure sau alături de alte idiomuri locale) sau ale administrației și ca l. ale traficului supraregional. În schimb, trebuie incluse în **R.n.** zonele în care s-au dezvoltat creole romanice, considerate l. romanice din „generația a doua", și zonele cu vorbitori de isp. Sp., pg. și fr. vorbite în **R.n.** prezintă trăsăturile caracteristice l. transplantate în alte terit. decît cele originare: tendința spre simplificare a sistemului lingvistic, un caracter mai arhaic (mai ales fr. canadiană, ca urmare a reducerii contactului cu metropola după proclamarea independenței; mai puțin accentuat în cazul sp. am. și pg. braziliene, ale căror contacte cu l. comună din fosta metropolă au fost neîntrerupte și ale căror l. literare s-au dezvoltat după modelele oferite de literatura acesteia). Inovațiile lor constituie fie rezultatul contactului cu idiomurile locale (vezi **amerindiană, influență ~**), fie, mai ales, al dezvoltării unor tendințe care se regăsesc în ariile metropolitane la nivel dial. *J.B.M.*

Romania occidentală, gr. format, în clasificarea* genetică curentă a idiomurilor romanice, din l. galorom., iberorom., d. ret. și d. it. sept., considerate descendente ale unei latinități comune. Cele mai importante trăsături ale lat. din care au evoluat idiomurile romanice ale **R.o.** sînt conservarea lat. *-s* (trăsătură prin care sd., cu opțiuni în general conservatoare, se apropie de **R.o.**) și sonorizarea (vezi **lenițiune**) consoanelor oclusive surde lat. *-p-*, *-t-*, *-k-* și a lat. *-s-* (lat. *ripa*>it. N (>it. lit.) *riva*, fr., friul. *rive*, sp., cat. *riba* [b], oc., pg. *riba*, eng. *riva*). După opinia lui W. von Wartburg, aceste fenomene definesc **R.o.** ca pe o arie dial. timpurie a lat., formată din terit. situate la N și V de o linie care străbate Italia de la V la E de-a lungul Apeninilor, pe traseul La Spezia—Rimini, prelungindu-se peste M. Adriatică, și care o desparte, încă din sec. 3 e.n., de terit. situate la S și E de această linie (Romania orientală). Conservarea lat. *-s* (considerat de el un fapt de lat. clas.) este explicată prin condițiile sociolingvistice ale romanizării acestor terit. (Gallia Cisalpina, Sardinia, Iberia, Gallia, Raetia), care s-ar fi realizat prin intermediul păturilor superioare ale societății romane, vorbitoare ale unei l. îngrijite. Majoritatea cercetărilor ulterioare resping această ipoteză, considerînd că *-s* (a cărui suprimare era admisă de metrica lat. arhaică în fața unei consoane) a fost restabilit după sec. 1 î.e.n. nu numai în vorbirea îngrijită, ci și în cea cotidiană (după unii, grație, în primul rînd, rolului important al acestei consoane în decl.). Pe de altă parte, s-a susținut (M. L. Wagner) că în romanizarea Sardiniei (ocupată de romani la sfîrșitul primului război punic și transformată în 238 î.e.n., împreună cu Corsica, în prov. romană) rolul principal l-au avut categoriile sociale inferioare și că menținerea lui *-s* trebuie explicată în sd. ca un arhaism, fără legătură cu fenomenul din **R.o.** Indiferent de cauzele menținerii lat. *-s*, semnificația acestui fenomen pentru clasificarea genetică a l. romanice nu poate fi contestată, avînd în vedere consecințele lui morfologice. Astfel *-s* a constituit marca formală a cazului sub. sg. al decl. bicazuale atestate de faza veche a l. galorom. (v. fr. *murs/mur*) și de vestigiile acesteia în ret. (marcă a adj. cu funcție atributivă: *in prat vert/qui prau es verts*) și s-a impus ca marcă a pl., pornindu-se de la forma lat. de ac. pl. (păstrat pînă astăzi în sd. *muru/muros*, eng. *via/vias* și l. iberorom.: cat., sp., pg. *cabra/cabras*; în idiomurile galorom. realitate fonetică doar în faza veche cu excepția d. lang., astăzi, cu excepția cazurilor de *liaison*, doar marcă grafică; pentru d. it. sept. sînt invocate în acest sens, pl. fem. în *-a* — *le stela* — interpretate ca provenind dintr-un vechi *-as*). De asemenea, în **R.o.** și sd., *-s* a fost conservat ca marcă a pers. 2 sg. ind. prez. în flexiunea verbală, păstrată pînă astăzi în l. iberorom. (cat. *cantes*, sp., pg. (și oc.) *cantas*), în ret. (surs. *cantas*) și sd. *(cantas)*; în l. galorom.

realitate fonetică doar în faza veche (v. fr. *veiz*< lat. *vides*; în d. it. sept., în care *-s* a fost înlocuit mai tîrziu cu *-i*, forme izolate cu *-s* sînt conservate pînă în sec. 19 în unele zone (piem. *as* = = it. lit. *hai*). Opinii foarte divergente au fost exprimate şi în legătură cu vechimea şi cauzele leniţiunii oclusivelor lat. surde intervocalice. Unii (A. Tovar, W. von Wartburg, R. Menéndez Pidal, B. Löfstedt, C. Mohrmann, G. Rohlfs) o consideră un fenomen al epocii imperiale, pentru ale cărui începuturi sînt propuse, în funcţie de interpretările date atestărilor, date diverse, alţii susţin o datare mult ulterioară (după sec. 6 — E. Gamillscheg) sau situează difuzarea fenomenului într-o perioadă tîrzie (F. N. Politzer, R. Politzer: linia La Spezia—Rimini a fost stabilită ca frontieră dial. după sec. 8). Unii o consideră rezultatul unei influenţe celtice (A. Tovar, care, referindu-se şi la alte fenomene atribuite aceluiaşi factor: lat. *-kt-*>*-it-*, lat. *ū*>*y*, consideră celţii adevărata cauză a diferenţierii **R.o.** de Romania orientală (R. Menéndez Pidal, G. Rohlfs, F. Jungemann, R. Politzer), ipoteză respinsă sau privită cu scepticism de alţi cercetători ca B. Löfstedt, V. Väänänen. Unele teorii structuraliste (A. G. Juilland — A. G. Haudricourt, A. Martinet admiţînd şi influenţa celtică) au explicat-o ca parte a unei reacţii în lanţ: simplificarea geminatelor, leniţiune (sonorizarea surdelor intervocalice, urmată uneori de fricativizare (*tt*>*t*; *t*>*d*; *d*>*ð*), opinie contrazisă însă de mărturiile documentare conform cărora simplificarea geminatelor a fost posterioară sonorizării (E. Richter, R. Politzer). Asemenea divergenţe privesc data probabilă a constituirii graniţei dial. dintre Romania orientală şi **R.o.**, considerînd totuşi sonorizarea un fenomen specific ultimei (cu excepţia d. arag. şi bearn., în care conservarea surdelor intervocalice a prilejuit, de asemenea, exprimarea unor puncte de vedere diferite: influenţa bască — J. Saroïhandy, G. Rohlfs, W. von Wartburg, dar R. Menéndez Pidal şi A. Tovar sceptici —, restuarearea surdei după o prealabilă sonorizare — J. Ronjat, ins. arhaică — H. Lausberg). Alţi cercetători (H. Weinrich, R. L. Politzer, V. Figge, H. Lausberg) au asociat sonorizarea occidentală cu fenomenele de *gorgia toscana** şi de sonorizare sau fricativizare prezente în tosc. şi în unele zone ale d. it. centro-merid., considerate de unii (W. von Wartburg, G. Rohlfs) de origine sept., interpretînd aceste fenomene drept cazuri speciale ale unei tendinţe general romanice de slăbire a articulaţiei surdelor intervocalice şi presupunînd că leniţiunea şi aspiraţia sînt 2 soluţii fonetice diferite ale aceleiaşi tendinţe. Astfel H. Weinrich neagă legitimitatea distincţiei dintre **R.o.** şi Romania orientală din punctul de vedere al tratamentului surdelor intervocalice (soluţia occidentală ar reprezenta fonologizarea variantei relaxate). Chiar dacă se admite o relaţie genetică între cele 2 fenomene, nu poate fi însă contestat faptul că cele 2 soluţii impact Italia şi, implicit, Romania în 2 arii distincte (H. Lausberg distinge, în acest sens, o parte occidentală a Romaniei orientale reprezentată de tosc. şi de unele zone it. centro-merid.) *I.B.M.*

[illegible] orientală, gr. vechi [illegible] ficat [illegible] caracteristici ale [illegible] romanice, de rom., dalm. şi d. it. centro-merid. (şi tosc.), considerate descendente ale unei latinităţi comune. Vestigii ale acesteia se mai întîlnesc şi în elementele de origine lat. din alb., l. sl. merid., ngr. Principalele trăsături atribuite de W. von Wartburg **R.o.** sînt pierderea lat. *-s* şi conservarea consoanelor oclusive surde *-p-*, *-t-*, *-k-* şi a lui *-s-*, fenomene care o opun Romaniei occidentale de care, în concepţia autorului, este separată, încă din sec. 3 e.n., de linia La Spezia—Rimini. Din punctul de vedere al tratamentului surdelor intervocalice **R.o.** i se alătură şi sd. (fenomenele de sonorizare din d. log. şi camp. fiind o inovaţie independentă tîrzie): lat. *nepote*>rom. *nepot*, dalm. *nepaut*, sic. *niputi*, ser. *neput*, sd. *nepote*; lat. *rapa*>alb. *rapë*; lat. *capistrum*>rom. *căpăstru*; lat. *secale*>rom. *secară*, alb. *thëkërr*; lat. *copertorium*>alb. *kopertûr*; lat. *uirtute*>rom. *virtute*, alb. *vërtyt*; lat. *ficatum*>rom. *ficat*, dalm. *fekaut*, scr. *pikat*; lat. *amicus*>sic. *amicu*; lat. *casa*>rom. *casă*, sic. *casa*. Mai importantă, avînd în vedere caracterul ei de inovaţie, este pierderea lat. *-s*. W von Wartburg a atribuit-o aspectelor sociologice ale romanizării prov. balcanice, considerînd-o o veche trăsătură a lat. vulg. (atestată încă la Plaut), care s-a impus în Italia centro-merid. şi a fost transplantată în restul terit. **R.o.** prin intermediul coloniştilor. După opinia sa, aceştia ar fi fost recrutaţi în primul rînd din păturile inferioare ale societăţii romane. Această explicaţie, ca şi datarea fenomenului, a generat lungi discuţii şi controvrese. S-a demonstrat că *-s* a constituit o realitate fonetică în epoca imperială (semnificative în acest sens sînt inscripţiile, începînd cu cele de la Pompei, în care formele fără *-s* sînt cantitativ nerelevante în comparaţie cu cele care prezintă un *-s* stabil sau cu cele care atestă dispariţia lui *-m*), dispariţia lui fiind considerată o inovaţie relativ recentă a **R.o.**, explicată de unii prin fenomene de fonetică sintactică (G. Rohlfs, H. Lausberg): limitată iniţial la contexte în care *-s* era urmat de o consoană sonoră, generalizată ulterior. Indiferent însă de datarea acestei inovaţii, ea constituie o trăsătură importantă a **R.o.**, mai ales prin mutaţiile provocate în flexiunea nominală şi verbală, impunînd generalizarea desinenţei de nom pl. decl. 2 lat. *(i)* ca marcă a pl. subst. masc. şi a celei de nom. pl. a decl. 1 lat *(e)* ca marcă a pl. subst. fem.; de asemenea, generalizarea lui *-i* ca marcă a pers. 2: rom. *dinţi*, it. *denti*, dalm. *dyantš* (în care *i* a palatalizat consoana finală a temei şi ulterior a dispărut), dar fr. *dents* (cu *-s* pronunţat doar în v. fr. şi astăzi doar în cazurile de *liaison*), sp. *dientes*, pg., cat. *dentes*; rom. *case*, it. *case*, dar fr. *maisons*, sp. *casas*, pg. *casas*; rom. *cînţi*, it. *canti* (v. it. *cante*<**cantai*), dar ret. (surs.) *contas*, fr. *chantes*, oc. *cantas*, cat. *cantes*, sp., pg. *cantas*. O altă serie de controverse au fost generate de poziţia dalm., din perspectiva relaţiilor atît cu celelalte idiomuri ale **R.o.**, cît şi cu alte idiomuri romanice. Unii cercetători (P. Skok, H. Barić, E. Kranzmeyer) au subliniat relaţiile mai strînse, în cadrul **R.o.**, dintre rom., dalm. şi elementele lat. din alb., vorbind despre o latinitate ilirică sau balcanică (vezi *Iliroromanie*, *Balcanoromanii*) [illegible] de alţii. Astfel, G. Bon[illegible] subliniază [illegible] asemănările dintre dalm

și rom. reprezintă fenomene de conservare (lipsite deci de valoare clasificatorie), evidențiază apropierea mai mare a dalm. de d. it. în cadrul romanității orientale. Alți cercetători au folosit fapte dalm. ca un contraargument la posibilitatea diviziării ariei Romanice într-o zonă orientală și una occidentală (C. Merlo, susținătorul tezei asemănărilor mai mari dintre dalm. și d. ret. decît dintre aceasta și restul idiomurilor **R.o.**; R. Hadlich, pe baza constatării că vocalismul dalm. e de tip occidental, iar consonantismul de tip oriental; G. Francescato, pe baza analizei tratamentului vocalelor lat. accentuate care sugerează o arie lingvistică unitară în jurul Adriaticii, alcătuită din d. it. sept. și centro-merid., d. istriote și dalm.). Subliniind faptul că, din rațiuni sociolingvistice diferite, o l. își poate schimba locul în cadrul Romaniei, Ž. Muljačić a evidențiat că, în cazul dalm., a avut loc o „dedalmatizare" progresivă care a îndepărtat-o de rom. și, ca rezultat al inovațiilor primite din Romania occidentală și al influenței ser., a apropiat-o de l. romanice occidentale, incluzînd-o în așa-numita Romania continuă. Prin aceasta nu se contestă valabilitatea includerii dalm. în **R.o.**, grupare reflectînd relațiile acesteia cu rom. într-o perioadă inițială a istoriei ei, ci se lărgește cadrul comparației, cu rezultate diferite pentru etape ulterioare ale acestei evoluții. Astăzi rom. este singura reprezentantă a latinității orientale (în acest sens, în lucrările de romanistică termenul **R.o.** desemnează frecvent doar rom.). *J.B.M.*

Romania pierdută (dispărută), nume dat în romanistică reg. romanizate ale Imp. Roman (Romania) în care lat. nu a supraviețuit, fiind înlocuită de alte idiomuri (ale noilor cuceritori sau, în puține cazuri, de idiomurile preexistente, care au subzistat). Din **R.p.** fac parte, în Europa, fostele prov. romane Britannia, Germania, terit. dintre cursurile inferioare ale Rinului și Dunării (așa-numitul *Agri Decumantes*), Raetia și Noricum (cu excepția zonei alpine, în care s-au dezvoltat d. ret.), Pannonia, Dalmatia (cu excepția zonei de litoral în care s-a constituit dalm., prin a cărei dispariție terit. respective intră și ele în sfera **R.p.**), Moesia și, în Africa, prov. Mauretania, Numidia și jumătatea occidentală a Africii proconsularis. Terit. actuale corespunzătoare sînt SE Angliei, NE Belgiei, V și S R. F. Germania, Elveția (cu excepția Elveției Romande și a cantoanelor Graubünden și Ticino), Austria, Ungaria, Iugoslavia, N Bulgariei, iar pe continentul african părțile septentrionale ale Marocului și Algeriei și întreaga Tunisie. Condițiile istorice care au dus la pierderea lingvistică a acestor reg. au fost slăbirea treptată a Imp. Roman în sec. 4, apoi prăbușirea în 476 a Imp. Roman de Apus, instalarea pe terit. lui a popoarelor migratoare și constituirea noilor regate barbare germanice. Dispariția autorității statale și a aparatului administrativ roman din aceste terit. în sec. 5 duce la treptata reducere a folosirii lat., la reafirmarea unor idiomuri locale, dar mai ales la răspîndirea idiomurilor valurilor succesive ale popoarelor migratoare. Dintre acestea s-au impus idiomurile popoarelor superioare numeric (sl. în Balcani) sau care au reușit să constituie state durabile (populațiile germanice în restul Europei). În Africa de N renasc idiomurile berbere care, rezistente la asimilarea arabă, supraviețuiesc pînă astăzi. În unele zone (Britannia) romanizarea a fost mai superficială, în altele (N. Africii, Dalmatia, Pannonia), procesul a fost profund, lăsînd urme durabile: în N Africii și în Raetia (Vindelicia), idiomul populației romanizate respective s-a vorbit, se pare, pînă în sec. 9—10, iar în Pannonia, după unele surse, nu dispăruse total nici în sec. 10, la venirea ungurilor. În **R.p.** se vorbesc astăzi l. germanice, sl., magh. și, în Africa de N, ar. și d. berbere (continuatoare ale idiomului hamitic preroman vorbit de populația libiană indigenă). Deși nu s-a continuat în idiomuri romanice, lat. a lăsat în l. care au înlocuit-o urme numeroase, mai ales în toponimie*, dar și în lexic, reprezentînd, de obicei, faze lat. arhaice. Alături de elementele lat. împrumutate de l. din zonele neromanizate ale Imp. Roman (greacă, bască, alb.), acestea constituie importante surse — indirecte — pentru cunoașterea lat. și a procesului de dialectalizare a acesteia (de ex., top. de origine lat. din sl., ca *Ptuj*< *Poetovio*, *Kolpa*<*Colapis*, arată că Pannonia română nu a luat parte la inovația fonetică a sonorizării consoanelor oclusive surde lat. intervocalice, pledînd pentru încadrarea acesteia în Romania orientală), pentru caracterizarea unor arii ale latinității (alături de rom. și dalm., elementele lat. din alb. și ngr. constituie mărturii ale structurii lat. din Pen. Balcanică), pentru clarificarea unor probleme ale evoluției foneticii lat. (conservarea consoanelor velare *k*, *g* + *e*, *i* în cuvintele lat. pătrunse în d. berbere: *takir*<*cera*, l. germanice: v. germanic *kellari* (germ. *Keller*<*cellarium*, bască: *bake*<*pacem*, irl. *cell* [kell], *cella*<*cella* ; conservarea, în elementele lat. din l. berbere și bască, a lat. *ĭ* și *ŭ* distincte de *ē* și *ō*, cu care, în cea mai mare parte a ariei romanice, s-au confundat: berber *akiker*<*cicer*, *ulmu*<*ulmus*, bask. *pike*>*pĭceus*, *urka*<*fŭrka*). În lexicul idiomurilor care au înlocuit lat. în **R.p.** s-au păstrat o serie de cuvinte lat. dispărute în Romania: berber (*tkilsit*<*(morus) celsa*, ar. *qacr*<*sacer*, lat. *caupo* „hangiu">germanic *koufo* „negustor", de unde gotic *kaupōn* „a face comerț", trecut apoi în v. sl. *kupiti* „a cumpăra") sau cu răspîndire redusă (lat. *castrum*>arom. *castru*, log. *krastu*, bearn. *kraste*, ngr. *kastron*, ar. *caṭar*). *J.B.M.*

romanică-alpină, vezi **retoromană.**

romanică comună, vezi **protoromanică.**

romanică primitivă, denumire folosită în unele lucrări de romanistică (E. Bourciez) pentru l. populațiilor romanizate din perioada sec. 6—8 (sfîrșitul lat. vulg. — apariția l. romanice ca idiomuri independente). În această perioadă, ca urmare a profundelor modificări economice (ruralizarea vieții și reducerea legăturilor dintre fostele prov. romane), culturale (decăderea culturii clasice), politice (constituirea regatelor barbare pe terit. fostului Imp. Roman de Apus), au loc extinderea tendințelor lat. vulg. în uzul celor mai diverse categorii sociale și accelerarea procesului de diferențiere lingvistică a reg. romanizate, soldat cu constituirea l. romanice ca sisteme lingvistice diferite de lat. *J.B.M.*

romanice (neolatine), **limbi ~**, l. descendente din lat., formate prin diversificarea și evoluția neîntreruptă a l. vorbite, așa-numita lat. vulg., în cea mai mare parte a terit. prov. romanizate ale Imp. Roman (vezi și **Romania, Romania pierdută**). În cadrul fam. de l. i.-e. mod., **l.r.** au, datorită extinderii lor în reg. din afara continentului european (vezi și **Romania nouă**), cel mai mare număr de vorb. (cca 800 mil., l. maternă și secundă). Același proces a dus și la constituirea pidginurilor și a așa-numitelor **l.r.** din „generația a doua", creolele romanice. Deși ascendența lor lat. este necontestată, limba-mamă bogat documentată (una din puținele fam. i.-e. care se bucură de acest privilegiu), iar în cei peste 150 de ani de existență a romanisticii o imensă bibliografie a fost consacrată evoluției și structurii **l.r.**, problemelor centrale ale disciplinei, numărul **l.r.** și frontierele din interiorul Romaniei (vezi și **clasificarea limbilor romanice**), ca și procesul (cronologie, cauze) constituirii lor au generat vii controverse. Pînă în prezent nici una din cele 2 probleme nu a primit răspuns unanim acceptat. Neconcordanțele privitoare la numărul **l.r.** sînt determinate de absența unor criterii strict lingvistice ferme pentru distincția dintre l. și d., distincție în care, frecvent, sînt invocate și o serie de date extralingvistice (caracterul de l. națională, tradiția literar-culturală). Pe această bază astăzi sînt general recunoscute ca l. : rom., it., sd., oc. (cu discuții asupra statutului gasc., considerate de cei mai mulți d. oc., de unii l. independentă), fr., cat., sp., pg., cărora li se adaugă dalm., dispărută la sfîrșitul sec. 19, și, după o opinie destul de răspîndită, ret. Unitatea și autonomia celor 3 gr. dialectale ret. (romanșa, ret. centrală, friul.) constituie însă probleme aflate încă în dezbaterea romaniștilor. Puternice controverse au suscitat, încă de la „descoperirea" lor de către G. I. Ascoli (1875—1878), d. frpr., eterogene și puternic influențate de fr., astăzi pe cale de dispariție. Opiniile romaniștilor se împart între a le recunoaște o poziție autonomă față de fr. și oc. sau a le considera o arie periferică și arhaică a fr. Statutul de l. a mai fost revendicat și pentru idiomurile istriote, în viziunea altor cercetători reprezentînd însă d. it. sept. Noi perspective în problema definirii statutului idiomurilor au fost aduse în ultimele decenii de cercetările de sociolingvistică (H. Kloss), ale cărei principii au fost aplicate și în domeniul romanic (Ž. Muljačić). Pe acest plan, fundamentală este distincția dintre conceptele de limbă prin distanțare (germ. *Abstandsprache*) și limbă prin elaborare (germ. *Ausbausprache*). Autonomia celei dintîi este recunoscută pe baza criteriilor lingvistice, în virtutea distanței tipologice de celelalte sisteme, a celei de-a doua pe baza criteriilor sociolingvistice, în măsura în care posedă un cod elaborat (rezultat al procesului de standardizare) pentru utilizarea, de către o comunitate, în manifestările ei pe plan social, cultural, științific, indiferent dacă structural este o l. sau un d. În virtutea cerințelor tipologiei sociolingvistice, în lista **l.r.** prin elaborare sînt incluse, pe lîngă l. elaborate (fr., it., sp., pg., rom.), ca l. aflate în curs de elaborare (diverse grade ale acestui proces), și idiomuri ca and., piem., friul., galic., corsicana, alături de cat., oc., sd. Problema cea mai controversată a romanisticii o reprezintă însă aceea a apariției **l.r.**; dezbaterile asupra perioadei în care acestea s-au constituit ca l. distincte de lat. și una de alta ca și asupra factorilor care au generat diferențierea teritorială a lat. și evoluția ei spre noi sisteme lingvistice au marcat întreaga istorie a disciplinei. Dificultatea stabilirii limitei dintre lat. și **l.r.** este obiectiv determinată de specificul evoluției lingvistice, de caracterul treptat, insesizabil al transformărilor, ca și de documentarea incertă. De aceea au puțini adepți cele 2 ipoteze extreme exprimate în această privință: aceea a existenței, pînă spre sfîrșitul sec. 8, a unei lat. practic omogene (pe terit. fostului Imp. Roman de Apus) care, după această dată, datorită clivajului profund dintre l. scrisă și l. vorbită provocat de reforma carolingiană, s-a scindat în l. distincte (H. F. Muller) și aceea a evoluției lingvistice separate a prov. din chiar momentul cuceririi lor (M. Křepinský). De această ultimă opinie se apropie și cele exprimate de J. Jud, după care încă din sec. 2 Roma nu a mai avut autoritatea necesară pentru a se impune lingvistic prov. îndepărtate, sau G. Straka care, pe baza cronologiei relative a transformărilor fonetice, optează pentru această perioadă ca dată de individualizare a sd., rom. și chiar a galorom. sept. Deși puncte de vedere diferite au fost exprimate în legătură cu începuturile fiecărei **l.r.**, majoritatea romaniștilor și latiniștilor admit pînă la sfîrșitul sec. 6 o perioadă de evoluție comună a lat. (ceea ce nu exclude diferențierile sociale și geografice inerente unei l. vorbite), care se dislocă între sec. 6 și 8, în condițiile marilor bulversări care au urmat prăbușirii Imp. Roman de Apus. Conciliul de la Tours din 813, care autorizează slujba religioasă în *rustica Romana lingua*, reprezintă prima dovadă a conștiinței unei varietăți vorbite (fr.) diferite de lat. O asemenea realitate poate fi presupusă, cu aproximație, și pentru celelalte arii romanice, determinînd pe cei mai mulți să considere procesul de constituire a idiomurilor romanice încheiat în sec. 9. Divergențele referitoare la cronologia procesului de formare a **l.r.** sînt strîns legate de acelea privind factorii care au provocat sau favorizat diversificarea lat. Majoritatea lingviștilor admit astăzi acțiunea conjugată a tuturor factorilor invocați pînă acum, deși cu o pondere diferită în diferitele momente ale acestui proces: data (G. Gröber), intensitatea (A. Alonso), itinerariile (H. Lüdtke, H. Meier) și aspectele sociologice ale romanizării (W. von Wartburg), structura elementului italic venit în prov. (F. G. Mohl), substratul (W. von Wartburg), factori politici și culturali (H. Meier, E. Coseriu), frontierele eclezias-tice (H. Morf) ș.a. Toți aceștia, alături de mecanismele proprii ale evoluției lingvistice, au contribuit la transformarea treptată a lat. în **l.r.** (de unde și o asertiune metaforică ca aceea a lui E. Gamillscheg că „la Paris și Roma, Madrid și Lisabona, ca și la București se vorbește latinește"). *J.B.M.*

romanism, denumire dată ocazional (E. Richter) unor inovații întîlnite în texte lat. și care au supraviețuit în l. romanice (*sapere* cu sensul „a ști" la Plaut, *unus* cu valoare de art. nehot. în *Vulgata*, *plouebat* pentru *pluebat* la Petronius). *I.F.*

romanizare, fenomen istoric complex (lingvistic în primul rînd, dar și social, cultural, etnic, religios), care constă în adoptarea de către băștinașii unui terit. cucerit de romani a l., felului de viață, culturii cuceritorului. Factorul primordial și definitoriu al **r.** îl constituie cel lingvistic: elemente ale culturii materiale și spirituale romane pot pătrunde și dincolo de granițele Imperiului sau în prov. neromanizate, după cum elementele culturii autohtone (port, artă, tehnică meșteșugărească, religie) pot supraviețui și după **r.** Condițiile favorizante ale declanșării procesului de **r.** sînt (G. Reichenkron, J. M. Blázquez): (1) Înglobarea unui terit. în statul roman și stabilirea unei administrații de diverse nivele, funcțiile fiind deținute de cetățeni latinofoni. Reg. romanizate din afara Imperiului reprezintă fie iradieri, produse încă în antichitate, fie mișcări de populație. (2) Stabilirea în prov. a unor coloniști romani latinofoni, mai ales în orașe (urbanizare*), dar și în localități rurale, în general nou create *(uillae rusticae, uici)*. (3) Prezența în prov. a unor unități militare, dizlocate pe mari întinderi, pînă la cele mai depărtate puncte de frontieră; pînă în sec. 3 e.n., legiunile erau compuse din cetățeni latinofoni, iar unitățile aux. din provinciali romanizați; trupele erau instalate în tabere militare *(castra)*, de care depindeau așezări civile *(canabae)*; în acestea mai ales se stabileau contactele dintre militari și populația băștinașă. Chiar și după sec. 3, cînd în legiuni sînt recrutați și soldați provenind din populații aloglote, l. comenzilor este chiar și în Orient lat., cel puțin pînă în sec. 6. (4) Crearea în prov. a unui învățămînt latin și, în general, implantarea formelor de cultură spirituală romană. Fenomenul religios are un rol deosebit: accesul băștinașilor și al oamenilor de condiție socială inferioară la cultul imperial (colegii de *Augustales*), ca și creștinismul*, difuzează lat. în medii largi. (5) Rețeaua densă de căi de comunicație, care străbat întregul imperiu, favorizînd circulația oamenilor și contribuind astfel la răspîndirea și menținerea l. lat. în terit. cucerite. (6) Relațiile economice stabilite între băștinași și latinofoni; activitatea comercianților romani precedă de cele mai multe ori cucerirea, dar se intensifică după înglobarea unui terit. în Imperiu: comercianții circulă prin prov., dar se și stabilesc în mare număr în orașe și *canabae*; erau de obicei (pînă în sec. 1 e.n.) cetățeni romani latinofoni. (7) Acordarea treptată a drepturilor politice și chiar a cetățeniei; perspectiva acestor drepturi și posibilitatea de a ieși din cadrul îngust al vieții provinciale a mărit interesul locuitorilor de a învăța lat. Toți acești factori au conferit l. lat. un prestigiu atît de ordin cultural, cît și de ordin social și economic, care a determinat însușirea ei de bună voie, într-o formă din ce în ce mai corectă; **r.** lingvistică se produce lent și cunoaște mai multe faze (ipotetice, fără a fi confirmate în detalii de documente scrise): (1) lat. era numai l. oficială, a administrației, armatei, coloniștilor etc., fiind folosită de autohtoni numai în relațiile cu romanii (situația aceasta nu este echivalentă cu **r.** și este comună tuturor prov.); (2) lat. devine principalul mijloc de comunicare al întregii populații a unei prov., l. autohtonă rămînînd un mijloc de comunicare paralel, cu difuzare restrînsă, locală și familială (aceasta este faza de început a **r.** propriu-zise); (3) lat. devine mijloc de comunicare unic, l. autohtonă fiind treptat abandonată (din acest moment, **r.** este ireversibilă); procesul poate dura cîteva sec. (mărturii epigrafice și literare confirmă supraviețuirea l. galilor pînă în sec. 6), dar poate fi încheiat într-un timp mai scurt, în raport cu intensitatea **r.,** cu statutul cultural al l. autohtone etc. Nu au fost romanizate reg. elenofone ale Imperiului și unele zone izolate din V Pirineilor, SV Balcanilor, din Africa de N: l. autohtone (din care descind basca, alb., berbera) au suferit puternice influențe lat., dar n-au fost abandonate de vorb. Din unele reg. romanizate populația latinofonă a putut fi eliminată, în altele asimilată de populațiile stabilite ulterior (vezi **Romania pierdută**). *I.F.*

romanșă[1] (eng. *rumantsch*, surs. *romontsch*), gr. occidental al d. ret. Elveția, 51.000 vorb., dintre care 28 000 în cant. Graubünden. Cuprinde d. sursilvan, sutsilvan, engadinez și diverse graiuri (cel mai important graiul surmiran). Din 1938, în urma unui referendum în cant. Graubünden, **r.** a devenit a patra l. națională din Elveția, fără a fi însă l. oficială, adică poate fi folosită de cetățenii elvețieni în relațiile cu autoritățile cantonale din Graubünden și cu autoritățile centrale prin rumantsch-grischun (în acest ultim caz se folosește însă mai ales una din cele 3 l. oficiale ale țării — germ., fr., it.). Dintre d. **r.,** 2 aveau tradiție literară: surs., cu majoritatea vorb. catolici și eng. (2 subd., eng. s. și eng. j.) cu majoritatea vorb. protestanți, adică d. aflate la periferia de V și de E a **r.,** atît de diferite între ele încît înțelegerea este dificilă. Idiomurile din zona centrală (suts. și surm.), care ar fi ușor de înțeles atît de către surs. cît și de către eng., au o tradiție literară recentă și modestă, insuficientă pentru a le impune ca l. standard, cum s-a propus în ultimii ani. În învățămîntul elementar din Graubünden se folosesc, în localitățile cu majoritate ret., 5 variante **r.** ca l. de predare (surs., suts., eng.j., eng.s., surm.); în cîteva școli medii curs facultativ: unul în surs., altul în eng. s. Chiar și asociația care militează pentru promovarea l. materne ret. își redactează documentele în 2 variante principale: surs. — *Ligia Romontscha* și eng. s. — *Lia Rumantscha*, prima în anii pari, cealaltă în anii impari. Recent s-a creat o koine: rumantsch-grischun care se încearcă să fie impusă în școală și ca l. literară. Sînt comune tuturor d. **r.**: pl. în *-s*, unele cuvinte moștenite din lat. *(albus, basilica, caseolus)*, în timp ce în lad. dol. și friul. se folosesc continuatorii altor cuvinte lat. sau cuvinte germanice *(blank, ecclesia, formaticum)*, substratul retic și influența alemanică și germ. Într-un ms. din Würzburg provenit din St. Gall al operei lui Cicero, *De Oficiis*, s-a semnalat o frază **r.,** presupusă a fi din sec. 10—11. Primul text socotit **r.** este un fragment dintr-o predică pseudoaugustiniană cu traducere interliniară (sfîrșitul sec. 11 — începutul sec. 12) găsit pe o pagină a unui codice de la mănăstirea Einsiedelm, în care apar cuvinte caracteristice **r.** (*avundu, avonda* „destul, suficient"), dar și fapte incerte. Textul este izolat — timp de 3 sec. nu

se mai cunoaște nici un alt text **r.** Literatura cea mai bogată în surs. și eng. j. Prima operă literară — *Chianzun de la guerra dal Chiasté d'Müs* a lui Gian Travers (1528), este scrisă în eng. s. Apariția literaturii **r.** se explică prin necesitățile izvorite din Reformă. Traducerea Noului Testament de Giachem Bifrun (1560) și a Psalmilor de Durich Chiampel (1562) sînt cele 2 opere principale care au deschis calea literaturii **r.** Prima este scrisă în eng. s., a doua în eng. j. Acestea, fiind tipărite, au avut o mare influență. Faptul că tradiția literară s-a stabilit de la început în 2 idiomuri — Bifrun (eng. s.) și Chiampel (eng. j.) — a constituit un obstacol în formarea unei l. scrise unice. În Surselva, Steffan Gabriel, deși originar din Engadina de Jos, deschide (1611) tradiția literară a d. surs. cu un catehism protestant *(Ilg vêr suloz da pievel giuvan)*; în același an, Gion Antoni Calvenzano publică un catehism catolic în suts. Astfel, literatura **r.**, de la primele ei manifestări, se constituie în 4 idiomuri diferite (eng. j., eng. s., surs., suts.). La puțin timp (sec. 18) apar și texte în surm. *M.S.*

romanță², vezi **retoromană.**

română, l. romanică orientală, gr. balcanoromanic (după unii cercetători gr. apenino-balcanic, italo-balcanoromanic sau traco-iliroromanic). R. S. România, U.R.S.S. (R.S.S. Moldovenească și R.S.S. Ucraineană), R. P. Bulgaria, R. S. F. Iugoslavia, R. P. Ungaria, R.P.S. Albania, Grecia; comunități de emigranți în S.U.A., Canada, America Latină, Australia, Israel, Turcia și diverse alte țări din Europa. Cca 26 000 000 vorb. L. oficială în R. S. România; l. națională în R.S.S. Moldovenească (sub denumirea de *l. moldovenească* — vezi **moldovean**); l. de uz familial (vorb. bilingvi) în mediile alogene. 4 d., dintre care un d. nord-dunărean, numit dacoromân (cu care se identifică **l. r.** în sens restrins), și 3 d. sud-dunărene: aromân, meglenoromân și istroromân. Continuatoare a lat. dunărene, ca urmare a romanizării Pen. Balcanice (prezență romană din 229 i.e.n.) și a Daciei (106—275). Specificul condițiilor de formare și dezvoltare a **r.** îl constituie durata mai mică a stăpînirii romane (în Dacia), inexistența unor legături cu lat. cultă în continuare — deci caracterul esențial popular al lat. care stă la baza **r.** și evoluția ei înseși în același sens în epoca post-romană —, poziția periferică în Romania și, de la un timp, izolată (vecini neromanici, cu l. de diferite familii). Romanizare rapidă și intensă, atestată de un număr mare de inscripții. Creștinism de dată romană. Viață romană continuată după părăsirea oficială a Daciei, dar la nivel rustic; anumite legături cu Bizanțul. Perioada timpurie slab documentată, ceea ce a favorizat apariția unor ipoteze variate și a unor controverse, adesea cu probă neștiințifică. Substrat traco-dac, superstrat sl. și diverse alte influențe ulterioare distinctive. Amintirea descendenței lat. păstrată în numele etnic comun românesc din lat. *Romanus*: drom. *rumîn/romîn* (ultima variantă refăcută pe cale cultă încă din sec. 16), arom. *ar(u)mân/rumân/rămân*, istrom. *rumer*. Romanitatea și unitatea celor 4 d. **r.** oglindită și în numele generic de vlahi dat vorb. lor de popoarele vecine. Apartenența la romanitate (descendența lat. și înrudirea cu it.) observată de timpuriu în cursul evului mediu de umaniști străini, intuită și demonstrată de cărturari **r.** începînd din sec. 17. **R.** a fost recunoscută ca l. romanică de la începutul romanisticii științifice (Fr. Diez, care o numea valahă) și evoluția cercetărilor nu a făcut decît să confirme acest statut; dubiile și încercările de a o prezenta drept l. mixtă (H. Schuchardt, G. Weigand) sînt cu totul izolate și depășite. Considerarea **r.** ca l. negrupabilă (A. Alonso) sau ca unică reprezentantă a unui gr. — balcanoromanic — arată poziția ei aparte în Romania, nu însă un grad mai mic de romanitate. **R.** a fost calificată drept cea mai autentică sau pură l. romanică (W. Meyer-Lübke, care o recomanda drept criteriu de verificare a elementelor moștenite din lat. de l. romanice occidentale) sau drept cea mai fidelă și, totodată, cea mai infidelă dintre toate l. romanice (M. Bartoli, care remarcă pronunțata ei individualitate); importanța ei pentru studiile de lingvistică romanică istorico-comparativă a fost exprimată plastic prin comparația cu al patrulea picior al unei mese (A. Lombard). Epoca de „formare" sau de constituire a identității romanice controversată: sec. 5—7/8 (T. Papahagi, G. Ivănescu), 6 (O. Densusianu, I. Șiadbei, D. Macrea), 7 (G. Weigand), 6—8 (I. Coteanu), 7—8 (Al. Rosetti), 8 (Iorgu Iordan). Ca punct de reper se admite începutul influenței efective a l. sl. (contactul cu slavii începe în sec. 6, dar consecințele lingvistice sînt ulterioare), dat fiind că în împrumuturile sl. nu mai acționează unele legi fonetice caracteristice cuvintelor moștenite din lat.; individualitatea **r.** era conturată înainte de această influență, pe care numai unele teorii izolate și depășite o consideră element constitutiv al **r.** anterior datei sale de „formare". Teritoriul de „formare" a l. (și poporului) **r.** controversat și el: 2 teorii exclusiviste și imigraționiste, azi depășite, admit numai N Dunării (B. P. Hasdeu) sau numai S Dunării (R. Roesler, G. Weigand, Al. Philippide); singura fondată din punct de vedere științific, cu argumente arheologice, istorice și lingvistice, este teoria (O. Densusianu, S. Pușcariu, Th. Capidan, Al. Rosetti, E. Petrovici, G. Ivănescu) care recunoaște ca teritoriu de formare a **r.** — cu deosebiri de extensiune — atît N Dunării (Dacia), cît și S Dunării (Moesia, eventual și Iliria, reg. dintre Dunăre și Balcani, la N de linia Jireček, care separă zonele de influență greacă și romană din Pen. Balcanică, și la E de actuala graniță de stat bulgaro-iugoslavă, care coincide aproximativ cu isoglosa diagnostică *ſt, zd*, stabilită de E. Petrovici pentru împrumuturile v. sl. din **r.** care conțin rezultate ale gr. **tj, *dj* din sl. comună). Istoria **r.** cunoscută începe cu perioada proto-română, ulterioară separării celor 4 d. **r.** sau, în orice caz, despărțirii unui romîn sud-dunărean. Destrămarea l. (proto)- (și formarea celor 4 d.) a fost provocată de așezarea masivă a slavilor în Pen. Balcanică și de întemeierea statelor sud-slave. După separarea lor, datată în sec. 10—13, d. **r.** au avut o evoluție independentă, datorată condițiilor diferite, încît istoria lor nu mai poate

fi supusă unei periodizări comune (numai la d. drom. şi la cel arom. se poate distinge o perioadă preliterară de una literară şi, în cadrul celei din urmă, o perioadă veche şi una modernă; în istoria d. megl. şi a celui istrom., practic lipsite de variante culte, perioada veche corespunde celei preliterare din istoria d. drom. şi arom. prin absenţa, respectiv numărul redus, de atestări, iar perioada modernă începe cu înregistrarea de texte şi cu primele descrieri ale d.). Periodizările curente se referă de obicei, în continuare, exclusiv la istoria d. drom., identificat cu l. **r.** (în sens restrîns). Evoluţia divergentă a d. **r.** sud-dunărene şi nesubordonarea lor faţă de o normă comună au făcut ca unii cercetători (G. Giuglea; Al. Graur şi I. Coteanu într-o anumită perioadă) să le nege statutul de d. **r.** şi să le acorde statutul de l. romanice autonome, pe acelaşi plan cu **r.** (= drom.). Recunoaşterea lor ca d. **r.** implică descrierea şi caracterizarea l. **r.** în sens larg, istoric sau genealogic, numai prin trăsături comune celor 4 d. De asemenea, în privinţa terminologiei, această recunoaştere implică excluderea termenului *dialect(e)* pentru subdiviziunile (varietăţile) teritoriale ale fiecăruia dintre cele 4 d., ele urmînd să fie numite, după caz, *subdialecte* sau *graiuri*. Principalele trăsături ale l. **r.** în sens larg, comune celor 4 d. ale ei, sînt: confuzia între lat. *ĭ* şi *ŭ* (>*u*; *musca*>drom., arom., megl. *muscă*, istrom. *muskę*), cu foarte puţine excepţii, comune şi ele (*autumna*>drom., arom., megl. *toamnă*, istrom. *tomnę*); confuzia între lat. *ĭ* şi *ē* (>*e*; *lĭgo*>drom., arom., megl., istrom. *leg*; *trēs*>drom., arom., megl., istrom. *trei*); diftongarea lat. *ĕ* accentuat (>*je*) în silabă deschisă şi închisă (*medium*>drom. *miez*, arom. *medz*, megl. *mez*, istrom. *ml'ez*; *fervo*>drom. *fierb*, arom. *h'erbu*, megl. *jerb*); metafonia vocalelor accentuate *e* (<*ę*, apoi uneori ɛ) şi *o* (>*oa*, ɔ) sub influenţa vocalelor următoare *a* şi *e* (*ligat*>drom., arom., megl. *leagă*, istrom. *lege*; *noctem*>drom. *noapte*, arom., megl. *noapti*, istrom. *nopte*); închiderea vocalelor urmate de lat. *-n-* sau de consoane nazale implosive — *a*>*ə* (>*ɨ*, ɔ), *e*>*i* (>*ɨ*), *o*>*u* (*lana*>drom., arom. *lînă*, istrom. *lăre*, megl. *lõnă*; *uenit*>drom. *vine*, arom. *yini*, megl. *vini*, istrom. *vire*; *bonus*>drom., megl. *bun*, arom. *bunu*, istrom. *bur*); *canto*>drom. *cînt*, arom., istrom. *cîntu*, megl. *cont*; *dente*>drom., arom., istrom. *dinte*, megl. *dinti*; *monte*>drom., arom., istrom. *munte*, megl. *munti*); închiderea vocalelor pretonice lat. *a*>*ə*, *o*>*u* (*barbatus*>drom., arom., megl. *bărbat*, istrom. *bărbât*; *dominica*>drom., arom., megl. *duminică*, istrom. *dumirehę*); închiderea vocalelor neaccentuate finale *a*>*ə*, *o*>*u* (*casa*>drom., arom., megl. *casă*, istrom. *câsę*; *afflo*>drom., arom., megl. *aflu*, istrom. *âflu*), afonizarea şi chiar dispariţia lui *i* şi *u* neaccentuaţi finali (*lupi*>drom., arom. *lupi*, megl., istrom. *lup*; *lupus*>drom., arom., megl., istrom. *lup*); numeroşi diftongi; accent liber cu rol fonologic (*cîntă* ind. prez. ~ *cîntă* pf. s.); păstrarea oclusivelor surde intervocalice şi a lui *-s-* lat. (*focus*>drom., arom., megl., istrom. *foc(u)*; *caput*>drom., megl. *cap*, arom. *cafu*, istrom. *căp*; *totus*>drom., arom., megl., istrom. *tot(u)*; *casa*>drom., arom., megl. *casă*, istrom. *cdă*); dispariţia lat. *b* şi *v* intervocalici (*caballus*>drom., arom., megl. *cal*, istrom. *cà*, *ouis*>drom., arom. *oaie*, megl. *uaie*, istrom. *oję*, cu excepţia, comună, a lui *-b-* din lat. *habere* (>*-v-*: drom. *avere*, arom. *aveare*, megl. *vearі*, istrom. *(a)ve*); rotacizarea lat. *l* intervocalic (*mola*>drom., arom., megl. *moară*, istrom. *morę*), dar *-ll-*>*ɨ* (*stella*>drom. *stea(uă)*, arom. *steauă*, megl. *steuă*, istrom. *stevu*) sau *l* (*callis*>drom., arom. *cale*, megl. *cali*, istrom. *cdle*); palatalizarea şi africatizarea oclusivelor velare şi dentale lat. + *e*, *i* (*k* şi *t*>*tʃ* şi *ts*: *caelum*>drom. *cer*, arom. *ţeru*, megl., istrom. *ţer*; *facia*>drom., arom., megl. *faţă*, istrom. *fâţe*; **fetiolus*>drom. *fecior*, arom. *fiţoru*, megl. *fiţor*, istrom. *ţiţor*; *titia*>drom., arom. *ţiţă*, megl. *ţoţă*, istrom. *ţiţe*; *g* şi *d*>*dʒ* şi *dz*, deveniţi uneori ʒ, respectiv *z*: *generum*>drom. *ginere*, arom. *dzinire*, megl. *ziniri*, istrom. *ziner*; *deorsum*>drom., megl. *jos*, arom. *gos*, istrom. *zos*); tratamentul lat. *k*^{w}, *g*^{w} + *e*, *i* identic cu cel al lat. *k*, *g* (*cinque*>drom. *cinci*, arom. *ţinţi*, megl. *ţint*, istrom. *ĉinĉ*/*ţint*; *sanguem*>drom. *sînge*, arom. *săndzi*, megl. *sonzi*, istrom. *sănze*); transformarea lat. *k*^{w}, *g*^{w} + *a*>*p*, *b* (*aqua*>drom., arom., megl. *apă*, istrom. *âpę*; *lingua*>drom., arom., megl. *limbă*, istrom. *limbę*); păstrarea lat. *bl-*, *pl-*, *fl-* (**blastemo*>drom. *blestem*, arom., megl. *blastim*; *plenus*>drom., arom., megl. *plin*, istrom. *plir*; *flore*>drom., arom. *floare*, megl. *floari*), dar palatalizarea lat. *kl*, *gl* (>*kλ*, *gλ*, apoi, în drom., *k'*, *g'*: *clamo*>drom. *chem*, arom., megl., istrom. *cl'em*; **glemus*>drom. *ghem*, arom., megl., istrom. *gl'em*; *includo*>drom. *închid*, arom., istrom. *încl'id*, megl. *incl'id*; *ingluto*>drom. *înghit*, arom. *(a)ngl'it*, megl. *(a)ngl'it*); transformările gr. consonantice lat. *gn*>*mn* (*lignum*>drom., megl. *lemn*, arom. *lemnu*, istrom. *lemne*), *ks*>*ps* (*coxa*>drom., arom. *coapsă*), *kt*>*pt* (*lacte*>drom. *lapte*, arom., megl. *lapti*, istrom. *lâpte*); metateza lui *i* iot precedat de labială (**cubium*>drom., megl. *cuib*, arom. *cuibu*, istrom. *cul'b*); dispariţia consoanelor finale lat., inclusiv a lui *-s*, căruia îi corespunde *-i* în cîteva monosilabe (*nos*>drom., arom., megl., istrom. *noi*; *tres*>drom., arom., megl., istrom. *trei*). Conservarea genului neutru, reorganizat, cu specificul formal al identităţii cu masc. la sg. şi cu fem. la pl.; modul de formare a pl. la subst. şi adj. (desinenţă specifică fem. pl. *-le*; desinenţe comune cu it. masc. *-i*, fem. *-e* şi n.*-uri*<lat *-ora*); conservarea unei flexiuni cazuale (forme de gen.-dat. sg. fem.<dat. lat.; voc. sg. masc.); alternanţe fonetice şi cumul de mărci (hipercaracterizare); art. hot. postpus şi declinare articulată; art. dem.; art. pos.; comparativ cu *mai*; modul de formare a num. card. (11—19: unitate + *spre*<lat. *super* + *zece* — tip *doisprezece*) şi a celor ord. (art. pos. + num. card. art. — tip *al doilea*); flexiunea pron. pers. (de ex. formele accentuate de ac.<lat. **mene*, **tene*) şi dat. pos.; desinenţă de fem.-n. pl. *-le* la pron. pos. (*mele*); conservarea celor 4 conj.; desinenţa verbală *-i* pentru pers. 2 sg. la majoritatea timpurilor, cu excepţia pf.s. (şi a m.m.c.pf. în drom.); conj. cu *să*<lat. *si*; ind. prez. şi conj. prez. cu *-ez* la conj. 1 şi *-esc* la conj. 4; pf.c. cu „a avea"<lat. *habere* la toate verbele; viit. cu „a vrea"<lat. *volere*; refl. pasiv; formele *am* 1 sg. şi *are* 3 sg. ind. prez.; restrîngerea folosirii int., înlocuit cu conj.; extinderea folosirii conj.

să<lat. *si* în subordonare; subiect (pronominal) inclus; dublarea compl. direct şi indirect prin forme neaccentuate ale pron. pers.; ordinea cuvintelor şi corespondenţa timpurilor relativ libere; derivare sufixală bogată; cuvinte lat. păstrate numai în r.: *a(d)sterno, lingula;* sensuri specifice la *anima, tener;* cuvinte lat. panromanice absente numai din r., înlocuite de obicei cu acelaşi cuvînt, lat. sau nelat., în toate d. — *grandis*: *mare* (lat.), *ploro*: *plango* (lat.); *centum*: *sută* (<sl.); substrat trac (dac), cu elemente comune — *baci, cătun, copac, moş, simbure, ţap;* absenţa unei influenţe germanice (controverse cu privire la un număr infim de cuvinte); influenţă (superstrat) sl., cu un fond comun de cuvinte şi afixe lexicale — *babă, coasă, nevastă, a plăti, slab*, prefixul *ne-*, sufixul *-iţă* —, manifestată şi în unele sectoare ale structurii gramaticale, mai puţin prin împrumuturi şi mai mult prin întărirea unor categorii lat. slăbite. Pe lîngă asemănările generale dintre cele 4 d. în ansamblul lor, există unele asemănări între 2 sau 3 d. şi diverse asemănări parţiale între graiuri ale unor d. diferite. În linii mari se aseamănă mai mult între ele cele 3 d. sud-dunărene*, dar şi d. istrom. (şi d. megl.) cu cel drom.; subd. drom. vestice au mai multe particularităţi comune cu d. sud-dunărene decît restul d. drom. Trăsăturile comune nu sînt toate moştenite, iar inovaţiile comune nu datează toate din perioada de dezvoltare comună (protoromâna), ci printre ele există şi inovaţii paralele ulterioare, de exemplu desinenţa *-m* la impf. 1 sg. sau palatalizarea labialelor. Unitatea r. în sensul larg este dată de asemănările de profunzime din evoluţia fonetică, structura gramaticală şi vocabularul fundamental; chiar dacă înţelegerea reciprocă nu e posibilă decît parţial (ceea ce explică fenomenul „traducerilor" moderne dintr-un d. în altul, de exemplu din drom. în arom. şi invers), asemănările sînt evidente şi pentru nespecialişti. Influenţe interdialectale identificate: influenţa arom. asupra unor graiuri megl.; influenţa drom. asupra vorb. arom. şi megl. din R. S. România. Caracterul romanic al r. în toate variantele ei dialectale este ascuns uneori de împrumuturile lexicale din surse diferite de cele ale l. romanice occidentale. Dintre aceste surse superstratul sl., distinctiv, are aproximativ ponderea superstratului germanic din celelalte l. romanice şi a eliminat adesea aceleaşi cuvinte lat. Ponderea, redusă, pe care o are substratul este şi ea comparabilă cu cea a substratului din fr., de ex.; între elementele de substrat — comune sau nu cu alb. — s-au identificat unele paralele dalm., ret. (friul.), it. Prin elementele tc. de origine ar. se realizează asemănarea cu elementele ar. din l. iberorom., iar prin elementele grec. (vechi şi noi) asemănarea cu unele d. it. Diverse trăsături comune cu ngr., alb., bg., scr. explică încadrarea r. de către unii cercetători în uniunea lingvistică balcanică. Adesea s-au atribuit greşit influenţei unor l. de altă origine fenomene pentru care există modele lat. sau/şi paralele romanice, deci care pot fi moştenite sau rezultatul unei evoluţii interne (de exemplu, vocala *ə*, dat. pos., *lege* „religie"). Exceptînd formula *torna, torna, frate*, considerată de unii cercetători a fi în (proto)r., cel mai vechi text r. continuu cunoscut este în d. drom.: *Scrisoarea lui Neacşu*, din 1521, urmată în acelaşi sec. de numeroase documente şi alte categorii de texte. Dintre d. sud-dunărene, pentru d. istrom. există o listă de cuvinte şi construcţii din 1698 (înregistrări ulterioare abia din sec. 19), iar pentru d. arom. cel mai vechi text cunoscut este inscripţia lui Nectarie Tărpu, din 1731, urmată în acelaşi sec. de alte texte; d. megl. n-a fost înregistrat decît începînd cu sfîrşitul sec. 19. Limba r. literară s-a format în cadrul d. drom., începînd din sec. 16, pe baza subd. muntean, cu contribuţia în timp a celorlalte subd., mai ales a celui moldovean. Ea nu este supraordonată celorlalte d. r. (sud-dunărene), dar în perioada modernă a exercitat şi exercită unele influenţe asupra încercărilor de expresie cultă ale acestora, chiar asupra d. arom., care are o oarecare tradiţie literară. Cu totul izolat se constată prezenţa unor aromânisme în texte literare drom. vechi (Dosoftei, sec. 17) şi premoderne (P. Maior). La începutul sec. 19 propuneri de creare a unei l. r. literare comune, cu participarea şi a d. arom. (G. Roja, P. Maior, I. Eliade Rădulescu). Istoria l. r. (drom.) literare are 2 subdiviziuni principale. Perioada veche sau medie cuprinde sec. 16—18, mai precis intervalul 1521—1780, în care unii cercetători (I. Gheţie, I. Coteanu) disting 2 etape, delimitate de anul 1640. Texte literare de la jumătatea sec. 16 (date sigure despre texte anterioare pierdute: o Evanghelie şi un Apostol existente în Moldova la 1532; un Catehism luteran tipărit la Sibiu în 1544); cel mai vechi text transmis este, probabil, Evangheliarul slavo-român tipărit la Sibiu în 1551—1553, după care urmează textele tipărite de Coresi la Braşov începînd din 1559; controverse în legătură cu posibila vechime mai mare a originalelor aşa-numitelor texte rotacizante*. În sec. 17—18 scrieri literare predominant religioase (Varlaam, Simeon Ştefan, Dosoftei; traducerea integrală a Bibliei în 1688) şi istorice (Gr. Ureche, M. Costin, I. Neculce, D. Cantemir, Stolnicul C. Cantacuzino, Radu Popescu). Momente de evoluţie divergentă a l. literare în diverse prov., care au făcut pe unii cercetători (G. Ivănescu, I. Gheţie) să vorbească de existenţa unor d. (sau variante regionale) literare, alternînd cu momente de puternică unificare. Perioada modernă durează din 1780 pînă astăzi, eventual cu etapele 1780—1830 (premodernă sau de modernizare: numeroase traduceri şi primele lucrări de normare a l.), 1830—1880 (modernă: diversificare stilistică şi avînt al literaturii originale prin scriitorii 48-işti) şi 1880 — (contemporană; începe cu scriitorii clasici M. Eminescu, I. Creangă I. L. Caragiale); primelor 2 etape le sînt caracteristice discuţiile asupra problemelor l. literare şi a scrierii ei. În perioada modernă r. a suferit o puternică influenţă cultă lat.-romanică (în special fr., dar şi lat. savantă şi it.; un curent latinist — iniţiat de Şcoala Ardeleană — şi unul italienizant — I. Eliade Rădulescu —), care a avut ca rezultate nu numai îmbogăţirea şi primenirea vocabularului, precum şi a procedeelor de formare a cuvintelor, ci şi întărirea unor trăsături gramaticale romanice (revitalizarea inf. şi a pasivului analitic, sporirea inventarului conj. 3);

în acest sens se vorbește de relatinizarea (Al. Graur), reromanizarea (S. Pușcariu) sau occidentalizarea **r.** literare. Aplicarea modelului lat. și a modelului cuvintelor moștenite din lat. în adaptarea multor neologisme de origine directă romanică *(lizibil*<fr. *lisible ; obiecție*<fr. *objection ; rezistent*<fr. *résistant*, it. *resistente)* sau/și lat. savantă *(demn*<*dignus ; a depinde*>fr. *dépendre*, lat. *dependere)*. Dublete create prin împrumutarea unor neologisme cu același etimon ca un cuvînt moștenit: *dens — des, inclina — închina, saluta — săruta*. Derivate neologice raportabile semantic la un cuvînt moștenit, dar neanalizabile prin acesta: *ocular, oculist — ochi ; lactat, lactic, lacto- — lapte ; tacit, taciturn — tăcea ; diurn — zi*. Unele comportamente flexionare specifice neologismelor: lipsa unor alternanțe fonetice *(grotească, evocă, generali)*. Varianta literară actuală a l. r. în sens restrîns (= d. drom.) are un sistem fonematic cu 7 vocale (opoziție fonologică între vocalele centrale *ə* și *i* : *văr* subst. ~ *vîr* vb.), 22 consoane, între care fricativele *ʃ* și *ʒ*, africatele *tʃ*, *dʒ* și *ts*, 2 semivocale (*e̯*, *o̯*) și 2 semiconsoane (iot și *w*); numeroși diftongi, ascendenți și descendenți, și triftongi, numeroase gr. consonantice (unele exclusiv în împrumuturi). Absența opoziției de deschidere la vocale și a celei de cantitate la consoane. Flexiune nominală relativ bogată (în special prin declinarea cu art. hot. enclitic; opoziția sg. ~ pl. marcată mult mai mult decît în majoritatea variantelor neliterare: de ex. *moș* sg. — *moși* pl. față de reg. *moși* sau *moș* sg și pl.) și variată (număr mare de desinențe și alternanțe fonetice); tendință de slăbire a flexiunii cazuale (renunțarea la exprimarea ei redundantă, atît la determinat, cît și la determinant, recomandată încă de norme: *omului acesta* pentru *omului acestuia*). Art. pos. variabil *(al, a, ai, ale)*. Art. hot. proclitic de gen.-dat. sg. masc. *lui* (cu tendință de extindere la fem. și la inanimate). Flexiune pronominală bogată. Pron. de politețe, cu distincția *dumneata* (intim) ~ *dumneavoastră* (distant, oficial). Pron. de întărire, variabil după gen, număr, pers. și caz, creat prin compunere *(însumi)*. Flexiune verbală relativ bogată, cu forme marcate de pers. și număr (opoziția pers. 3 sg. ~ 3 pl. marcată mai mult decît în graiurile populare: ind. prez. *merge* 3 sg. ~ *merg* 3 pl. față de reg. *merge* 3 sg. și pl.; pf.c. *a mers* 3 sg. ~ *au mers* 3 pl. față de reg. *o mers* 3 sg. și pl.). 4 conjugări, cu diverse subtipuri; bogate și productive numai conj. 1 și 4. La conj. activă forme compuse cu part. pf. invariabil (la masc.-n. sg.). Pf. s. cu întrebuințări specifice. Inf. lung substantivizat. Numeroase prep. compuse, loc. prepoziționale și conjuncționale. Formarea cuvintelor activă, cu mijloace variate: derivare cu numeroase afixe neologice *(-ism, -itate, -al, -ist, -iza ; anti-, re-)*, dar și afixe vechi foarte productive (sufixul *-tor*, prefixul *în-*); derivare regresivă activă și la neologisme; conversiune. Importantă componentă neologică lat.-romanică în vocabular (după statistici pe dicționare medii cca 40%; în anumite stiluri proporție mai mare). Sinonimie bogată (**cuvinte populare și culte, vechi și noi, derivate** concurente cu bază comună). Numeroasele variante ortoepice și flexionare în uz, unele admise și în normă (oscilații mai ales în adaptarea neologismelor) i-au atras caracterizarea drept l. literară cea mai puțin fixată dintre toate l. romanice (A. Lombard).

Scrierea actuală a **r.** literare (= drom.) este cu alfabet lat. (31 de litere), cu următoarele particularități: 5 litere cu semne diacritice (*ă*/ə/, *â* și *î*/ɨ/, *ș*/ʃ/, *ț*/ts/); gr. de litere *ch, gh* și valoarea literelor *c, g* urmate de *e, i* ca în scrierea l. it. (/k/, /g/, respectiv /tʃ/, /dʒ/); literele *e, i, o, u* notează atît vocale, cît și semivocalele /e̯/, /o̯/, respectiv semiconsoanele /j/, /w/; litera *i* la sfîrșitul cuvintelor după consoană notează un *i* șoptit nesilabic; accent grafic permis (facultativ) numai pentru distingerea omografelor. Ortografie esențial fonetică, supusă și unor principii gramaticale; unele elemente de ortografie etimologică (notarea vocalei /ɨ/ prin 2 litere, *î* și *â*; notarea diftongului [jə[prin *e-* în cîteva cuvinte — *eu, el, era, este* —; scrierea multor neologisme). În sec. 16 și pînă la începutul sec. 19 a predominat scrierea cu alfabetul chirilic (preluat de la sl., probabil prin sec. 13), compus din 43 de litere, între care ѧ este considerată specifică (diverse valori: [ɨ], [ɨn], [n]), iar џ (pentru /dʒ/) este preluată din scrierea l. sîrbe; diverse simplificări ale acestui alfabet, care avea multe litere superflue, între 1797 și 1828. Între 1830 și 1860 așa-numitul alfabet de tranziție: alfabet chirilic cu unele litere din alfabetul lat. Alfabetul lat., devenit oficial în 1860, fusese folosit în sec. 16—18, pînă la 1779, sporadic și cu ortografie străină: magh. (*Cartea de cîntece* tipărită la Cluj în 1570—1573), pol. (*Tatăl nostru* notat de moldoveanul Luca Stroici, 1593), it. (scrieri din sec. 17—18 ale unor misionari it.; unele elemente și în texte scrise de români, chiar în sec. 16) sau germ. (documente din sec. 18); sisteme ortografice proprii, și anume etimologice, din 1779. Ortografia reglementată de Academia Română după principiul fonetic în 1881, cu modificări ulterioare mai importante în 1904, 1932, 1953 și 1965. Pentru subd. moldovean din R.S.S. Moldovenească, socotit de unii lingviști sovietici l. autonomă, scriere actuală cu alfabet chirilic **rus.**; particularități: ə/ə/ și, mai ales, ж/dʒ/. Pentru d. arom. scriere actuală cu alfabet lat., care a înlocuit alfabetul grecesc folosit în trecut. *M.A.*

română, influență ~. S-a exercitat asupra cvasitotalității l. sl. (mai ales bg., mac., scr., slovaca, ucr. și pol., dar și ceha, slov., rusa și bielorusa), a magh., ngr., tc., alb., l. țigănești, de asemenea asupra mai multor idiomuri vorbite pe terit. R. S. România (d. germ. sas și șvab, **idiș**, isp., friul., armeană), asupra slavonei (vezi **slavoromân. text ~**) și a lat. medievale (vezi **latinoromân. text ~**) scrise în țările române; împrumuturi izolate în alte l. (fr., it.). Natura, extensiunea și ponderea **i.r.** diferă de la o l. la alta. Asupra majorității l. vecine sau apropiate, cu excepția bg., **i.r.** a fost exclusiv orală și populară, atingînd în special nivelul dialectal sau argotic, mai puțin nivelul literar. **În bg. i.r. s-a exercitat** și asupra l. literare în faza ei de **modernizare, furnizîndu-i**

neologisme de cultură. Idiomurile vorbite pe terit. rom. au preluat și preiau din rom. atît elemente populare, cît și elemente ale l. literare. Împrumuturile rom. intrate în l. neînvecinate sînt culturale sau livrești și au de obicei caracterul unor xenisme sau exotisme folosite pentru culoarea locală (uneori și istorică). În cele mai multe l. **i.r.** este exercitată de d. drom. sau de l. rom. literară; d. arom. intră în discuție pentru alb. (unde influența drom. este controversată), ngr. (influența drom. infimă), tc. și scr., iar d. istrom. în mod izolat pentru slov.; nu s-au semnalat elemente ale unei influențe a d. megl. **I.r.** este mai puternică în bg., magh. și ucr. Factorii care au favorizat **i.r.** diferă în funcție de idiomuri, țări și epoci. General valabili pentru împrumuturile directe, populare, sînt factorii geografici (vecinătatea sau conviețuirea pe același terit.) și cei economici (în primul rînd păstoritul — practicat mult timp prin transhumanță — ca veche specialitate rom.); la aceștia se alaugă factorii politici (formarea unui stat rom.-bg. în sec. 12—13, stăpînirea otomană în sec. 15—19, diverse alianțe temporare cu țările vecine, azil acordat revoluționarilor bg. în sec. 19, în perioada premergătoare independenței) sau culturali (relații de această natură, scrieri despre realități rom. și autori rom. care au scris în alte l.). Cele mai multe dintre l. menționate au influențat și ele rom.; cazuri speciale de controverse asupra direcției influenței la idiomurile a 2 populații de pe terit. R.S.R.: ceangăii (magh. cu puternică **i.r.** sau, poate, rom. transilvăneni parțial maghiarizați înaintea venirii lor în Moldova) și huțulii (vechi rom. slavizați sau ucr. cu **i.r.**). Diferențe în ce privește vechimea și durata **i.r.** Pentru l. sl. meridionale (bg., mac. și scr.) **i.r.** are o vechime atît de mare, încît uneori se pune problema delimitării elementelor rom. de cele din lat. balcanică sau din substratul comun; în orice caz, **i.r.** este databilă aici prin atestări care încep din sec. 13, iar contactele lingvistice continuă. În l. sl. apusene (slovacă, cehă, pol.) ea este atestată tot de prin sec. 13, dar a avut o durată mai scurtă și o intensitate mai mică. Dintre l. sl. orientale, pentru ucr. **i.r.** este databilă înainte de sec. 15, iar contactul lingvistic continuă; **i.r.** asupra l. bieloruse și mai ales asupra celei ruse a fost sporadică, slabă și, poate, numai indirectă (prin ucr.). Vechime și durată mare are **i.r.** asupra l. magh.: atestările încep din sec. 14 și continuă pînă în prezent. În ce privește ngr., cele 2 componente dial. ale **i.r.** se deosebesc ca vechime și durată: în timp ce influența arom. datează de cca 1000 de ani și continuă, cea drom. s-a limitat la sec. 17—începutul sec. 19. **I.r.** a încetat asupra unor l. ca ceha, slovaca, pol., tc., astăzi neînvecinate, dar e activă asupra idiomurilor naționalităților conlocuitoare, virtual și asupra l. popoarelor învecinate, care au gr. de vorb. rom. Din punct de vedere metodologic este esențială distincția între **i.r.** limitată la varietățile din R.S.R. ale unor idiomuri și cea extinsă la varietăți din afara mediului rom.; chiar reduse numeric, elementele existente la nivelul l. comune sau literare sînt cele mai reprezentative, iar și în l. literare trebuie distinse [illegible] de cele folosite numai [illegible] de exemplu de

unității monetare *leu*, pl. *lei*, intrat în numeroase l.). Din păcate, nu toate cercetările efectuate oferă informațiile necesare în acest sens. **I.r.** s-a manifestat de obicei exclusiv în lexic, în diverse domenii onomasiologice; idiomuri atît de diferite între ele au împrumutat adesea aceleași cuvinte rom. sau și-au manifestat predilecția pentru aceleași sfere semantice. Cel mai bine reprezentat, ca număr de cuvinte transmise și de idiomuri receptoare, este domeniul terminologiei pastorale (în slovacă 25 de cuvinte literare; în magh. — literară și dialectală — peste 200): *brînză*>bg., bielorusă, cehă, it., mac., magh., ngr., pol., rusă, săs., scr., slovacă, ucr., după unii și fr.; *cîrlig*>cehă, magh., pol., slovacă, ucr.; *fluier*>cehă, magh., ngr., pol., săs., scr., slovacă, ucr.; *găleată*>cehă, magh., pol., scr., slovacă, tc., ucr.; *mioară*>alb., magh., ngr.; *mocan*>bg., magh., tc.; *(a) pleca* „a alăpta”>cehă, pol., slovacă, ucr. și *plecător, -oare*>magh.; *putină*>cehă, magh., ngr., pol., slovacă, ucr.; *urdă*>bg., cehă, magh., ngr., pol., rusă, scr., slovacă, ucr.; *urlui*>cehă, magh., ngr., pol., slovacă, ucr. Alte domenii: alimente: *bucată*>bg., bielorusă, magh., pol., ucr.; *mălai*>armeană, bg., magh., pol., rusă, slovacă, ucr.; *mămăligă*>bg., mac., magh., ngr., pol., rusă, săs., scr., slovacă, tc., ucr.; *merinde*>cehă, magh., pol., slovacă, ucr.; *plăcintă*>magh., rusă, săs., ucr.; îmbrăcăminte și încălțăminte: *cămașă*>mac., ucr.; *gheată* și *pantof*>bg.; *pieptar*>bg., magh. ucr.; *scurteică*>bg., magh., scr.; casă, mobilier și unelte: *cuptor*>bg., magh.; *furcă*>bg., magh., ngr., săs., scr., ucr.; *masă*>bg., mac., magh., tc.; vehicule: *car*>pol., slovacă, scr.; *luntre*>tc., ucr.; plante și fructe: *afină*>cehă, magh., pol., slovacă, ucr.; *cucută*>alb., magh., scr.; *păpușoi*>idiș, magh., ucr.; *prun*>ucr. și *prună*>magh.; *trifoi*>săs., ucr.; animale: *arici* și *broască*>idiș, magh., ngr.; *lup*>ngr., ucr.; *păun*>bg., scr.; *puică*>bg., magh., pol., scr., slovacă; termeni entopici: *măgură*>cehă, magh., pol., scr., slovacă, ucr.; *plai*>magh., pol., scr., țigănească, ucr.; *rîpă*>magh., pol., ucr.; meserii și statut social: *bucătar*>bg., ucr. și *(a) bucătări*>magh.; *moașă*>magh., scr., ucr.; *țăran*>idiș, magh., rusă, ucr.; relații de rudenie: *cumătru*>magh., *cumnat*>bg., ucr.; *cuscru*>bg., ngr.; *fin*>ucr.; *nepot*>idiș; *vitreg*>bg.; părți ale corpului și boli: *bășică*>bg., magh., ngr., pol., rusă, scr., ucr.; *blîndă*>bg., magh., ngr., scr.; *față*>pol., scr., ucr.; *gușă*>bg., magh., ngr., scr., ucr.; *rînză*>pol., slovacă, ucr. Subst. abstracte: *frică*>magh., ucr.; *socoteală*>mac.; verbe: *(a) omeni*>săs.; *(a) păți*>magh., pol., rusă (iipoveni), săs., ucr.; adj.: *amărît*>săs.; *blînd*>ucr.; *mut*>bg., ngr.; *urît*>armeană, ucr.; adv.: *cam*>ucr.; arom. *cama*>ngr.; *numai*>armeană; *oare*>bg., slovacă, ucr. Numeroși termeni de cultură modernă în bg., de ex. *abonament, abonat, album, ambulanță, batoză, broșură, bulevard, clasă, vizită, vot*. De lexic țin și top. rom. de pe terit. bg. *(Cerbul, Vakarel)*, ceh *(Brusturi, Măgura)*, iugoslav *(Durmitor, Ratunda)*, magh. *(Petra, Szaka)*, precum și antrop. — nume de fam. — ca *Brînză, Găleată, Țap, Ursu* din Moravia sau *Barbat, Fecior* în Serbia. Cuvintele rom. împrumutate de alte l. sînt în special cuvinte moștenite din lat. *(bășică, fecior, găleată, masă, plăcintă,*

pleza), elemente din substratul traco-dac *(măgură, mnașă)* și derivate pe teren rom. *(ciucătar, plecător, scurteică, țăran)*, dar și cuvinte împrumutate de rom. din alte l. (magh., ngr., sl., tc., fr.) și transmise altora, uneori retransmise aceloraşi l. (de ex. *grindă, hîrleț* în bg.). Uneori s-au împrumutat din rom. expresii întregi sau sintagme sudate: *calea-valea*>scr.; *cu bani*>pol., ucr.; *pînă-i lumea*> săs. Vechimea multor împrumuturi făcute din drom. de l. popoarelor vecine este dovedită de păstrarea unor fonetisme etimologice evoluate între timp în drom. spre alte sunete: de ex., păstrarea lui λ în reflexele lui *vătui*, a lui *l(grui)*, a lui *dz (brînză* sau *ser)*, a gr. *bλ (cheag)*, a formelor rotacizate *(afină* sau *putină)*, a lui *e* + *i* netrecut la *i (merinde)*; de asemenea se pot invoca unele arhaisme lexicale — cuvinte și sensuri — dispărute ulterior din drom.: *bască* „lînă de pe o oaie", *(a) rumina* „a rumega", *barz* „alb". Date orientative cu privire la numărul unităților lexicale explicate prin **l.r.**: 100 în pol., cîteva sute în ucr., peste 2 000 în magh. În cîteva situații **l.r.** depășește lexicul, furnizînd și unele elemente gramaticale. Este cazul împrumutării unor num. rom.: *două, patru, șase, opt* în scr., în sistemul de numărare a oilor cîte 2; *cincizeci*>țigănească. Cel mai important element gramatical datorat în mod cert **l.r.** este adv. *mai*, preluat cu diverse valori, între care și aceea de formare a comparativului la adj. și adv., în bg., pol., rusă (dial.), scr., ucr., precum și în texte sl.-rom. Subst. rom. masc. și n. sînt împrumutate adesea în forma lor cu art. hot. de sg. *-ul*, iar cele n. în forma de pl. cu desinența *-ure*; această desinență apare uneori și la cuvinte de origine rom. la care ea nu e justificată (de ex. ucr. *lupur* „lup"). Prin **l.r.** a fost explicată dispariția decl. sintetice în bg. și în graiurile scr. din Banatul iugoslav. Controverse în legătură cu explicarea prin **l.r.** a postpunerii art. hot. în bg. **L.r.** în fonetică s-a semnalat în ce privește unele modificări de accent în graiurile scr. din Banatul iugoslav. *M.A.*

română comună, vezi **protoromînă**. Termenul, cu cea mai largă răspîndire (Al. Rosetti, I. Șiadbei, Al. Graur, E. Petrovici, Em. Vasiliu, M. Sala, M. Caragiu Marioțeanu), subliniază faptul că este vorba de perioada de dezvoltare în comun a viitoarelor d. rom. Fără un adaos ca *primitivă, timpurie* sau *(veche)*, poate crea confuzii cu (daco)rom. ca l. națională din perioada modernă. *M.A.*

română primitivă, termen folosit în 2 accepțiuni: 1) = protoromînă*, deci fază din istoria l. rom. (O. Densusianu, S. Pușcariu, G. Ivănescu, I. Gheție); 2) = latină dunăreană, deci variantă a l. lat. (Al. Philippide: fază anterioară sec. 7 „cînd l. rom. există ca d. al l. lat., iar nu ca l. romanică aparte"). *M.A.*

română primitivă comună, termen folosit D. Macrea; preferabil în forma *română comună primitivă*. Vezi **protoromînă**. *M.A.*

române-siav, text ~, vezi **slavo-român, text ~**.

romanisch, vezi **romanță**.

rosellonez *(roussillonnais)*, d. cat. (gr. oriental). Franța (dep. *Pyrénées-Orientales*, reg. Roussillon, Conflent, Capcir, Cerdagne, Vallespir), Spania (N prov. Gerona. NE prov. Lérida). Subd.: capcirez. Dispariția distincției etimologice între vocală închisă și deschisă (**r.** prezintă vocale de deschidere medie); desinența *-i* la pers. 1 sg. ind. prez. *(jo canti)*, în unele reg. cu varianta *-ik*. Influență oc. și fr. în lexic. *M.S.*

rotacism (rotacizare). A afectat în unele l. și d. romanice pe *l, n* intervocalici, determinînd continuarea pe alt plan a opoziției lat. de cantitate consonantică; în zonele în care *-l-*, *-n-* se rotacizează, *-ll-* și *-nn-* trec de obicei la articulațiile simple corespunzătoare fiecăruia dintre ei. **R.** lui *-l-* este specific rom. (unde a fost atribuit și substratului traco-dac): lat. *sole*>*soare, caelum*>*cer*, unor d. galorom., galo-italice și sd. Rar **r.** lui *-ll-* (gasc.: *bella*>*bera*, ret.: d. gad., gard.). **R.** lui *-n-* apare diai. în Galoromania și reprezintă pentru rom. o particularitate arhaică (atestată în textele rotacizante) și dial. (trăsătură caracteristică a istrom.; apare sporadic în graiul drom. din reg. moților: *găiră, lură* = *găină, lună*). *S.R.R.*

rotacizant, text ~, text rom. caracterizat prin rotacismul lui *-n-* (redat prin *-r-*, *-nr-* sau *-înr-*) în cuvintele moștenite din lat. Din v. drom. s-au păstrat mai multe **t.r.**, toate ms., dar în general sînt cunoscute sub acest nume cele mai vechi dintre ele, 4 texte religioase descoperite în Moldova (Bucovina) la sfîrșitul sec. 19: *Codicele Voronețean* (un fragment din Faptele Apostolilor), *Psaltirea Voronețeană*, *Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea Hurmuzaki*, care pun diverse probleme cu privire la datare, localizare, curentul cultural-religios care a stimulat traducerea, statutul de copii sau originale ale traducerii. Deosebirile dintre l. **t.r.** și l. celor mai vechi texte rom. cu datare sigură (*Scrisoarea lui Neacșu** sau tipăriturile lui Coresi, din 1559–1581) sînt interpretate de unii cercetători ca deosebiri cronologice, iar de alții ca deosebiri dialectale contemporane. Ms. în cauză sînt din sec. 16 (*Codicele Voronețean* și *Psaltirea Hurmuzaki* de la începutul sec., iar *Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea Voronețeană* din a doua jumătate); pentru originalele traducerilor se susține datarea în același sec. (O. Densusianu, Al. Rosetti, I. Gheție), sec. 15 (N. Iorga, I.-A. Candrea, S. Pușcariu, Al. Procopovici, I. Bianu, P.P. Panaitescu, O. Nandriș) sau chiar o perioadă anterioară (A. Densusianu, I. Bărbulescu). Dacă se admite o dată anterioară anilor 1521, respectiv 1551, acestea ar fi cele mai vechi texte rom. sau măcar cele mai vechi texte rom. literare. Pentru locul de origine al traducerilor părerile actuale concordă în ce privește aria subd. drom. nordice, dar se împart între Maramureș, Transilvania de NV sau de SV și Bucovina. Activitatea de traducere este atribuită de unii cercetători unor factori interni, de alții unor factori externi (care variază și ei: bogomilism, husitism, hieratism, catolicism), iar alții adoptă explicații eclectice. *M.A.*

rotacizare, vezi **rotacism**.

rouchi, grai fr. (d. pic.). S. Belgiei (V prov. Hainaut). Grai de tranziție dintre d. pic. și valon. Cunoaște, spre deosebire de d. pic., dar asemenea cu cel valon, diftongarea în silabă închisă a lat. *ĕ* + *r*, *s* *(hibernum*>*ivier* = fr. *hiver)*. Elemente **r.**

la Henri de Valenciennes, Gautier de Tournai (sec. 13). *S.R.R.*

rouergat, grai oc. (gr. oc. merid., d. lang., subd. sept.). S Franței (dep. Aveyron — vechea reg. Rouergue). Unele trăsături comune cu d. din gr. oc. sept.: *a* pretonic velarizat la *o (castel>kostel);* depalatizarea africatelor, ca în d. lim.: *tʃ* (<lat. *-kt-*)>*ts (factum>fats);* la pers. 1 sg. a verbelor desinența *-e. I.V.R.*

roussillonnais, vezi **rosellonez.**

rügin. argou it. profesional al fierarilor și căldărarilor ambulanți din Val Colla (Italia, reg. Lombardia, prov. Como, la granița cu Elveția, Cantonul Ticino). Varietate a argoului *rungin. O.S.C.*

rumantsch, vezi **romanșă**[1].

rumantsch-grischun, koine ret. (romanșă) creată recent pentru utilizarea în relații oficiale. **R.-g.,** concepută ca o l. standard, apare ca o necesitate în condițiile existenței unei pronunțate diversități lingvistice determinate de condițiile istorice, economice și politice și a unor contradicții între grupurile de vorb. romanși. Aceste condiții au dus la apariția a 5 variante locale literare de expresie romanșă (surs., suts., eng. j., eng. s., surm.), fapt ce a împiedicat recunoașterea romanșei ca l. oficială a Elveției, alături de germ., fr. și it. Inițiativa creării unei l. standard care să unifice și să sistematizeze faptele de l. din variantele locale menționate aparține societății Liga Romanșă. Punctul de plecare pentru fundamentarea acestei koine îl constituie așa-numitele „directive teoretice" elaborate de H. Schmid de la Universitatea din Zürich și publicate în 1982. Sub conducerea lui Georges Darms a apărut cea mai extinsă lucrare normativă, o gramatică și un dicționar bilingv (*Pledari rumantsch grischun-tudestg, tudestg-rumantsch grischun e Grammatica elementara dal rumantsch-grischun,* Chur, 1985). În alegerea faptelor pentru **r.-g.** autorii au apelat la 3 variante (eng. j., surm. și surs.) din cele 5 existente. Celelalte 2 sînt foarte asemănătoare: eng. s., cu un număr relativ mic de vorbitori, cu eng. j., iar suts. cu surs., din care derivă. Pentru **r.-g.** s-a ales cuvîntul a cărui formă există în minimum 2 din 3 variante. Dacă toate aceste 3 variante prezintă forme divergente, s-a apelat la celelalte 2 (eng. s. și suts.) și la graiuri mai puțin importante pentru a decide forma-tip. În acest fel, **r.-g.** impune formele cele mai răspîndite în vorbire. Proporția cuvintelor greu de identificat sau total necunoscute într-o anumită reg. nu depășește astfel 5%. *M.S.*

rungin, argou it. profesional al fierarilor și căldărarilor ambulanți din Val Cavargna (Italia, reg. Lombardia, prov. Como), numărînd circa 530 de cuvinte. Varietate: rügin. *O.S.C.*

rusă, influență ~. S-a manifestat asupra lexicului unor l. romanice (drom., it., fr., sp., pg.). Contactul dintre rusă și l. romanice a fost pe cale cultă, scrisă. L. romanice au împrumutat o serie de cuvinte care denumesc realități rusești (rom. *balalaică,* it., sp. *balalaica,* fr. *balalaïka;* rom., it., fr., sp. *caracul;* rom. *izbă,* it., pg. *isba,* fr. *izba;* rom. *stepă,* it. *steppa,* fr. *steppe,* sp. *estepa;* rom., it. *taiga,* fr. *taïga;* rom. *tundră,* it. *tundra,* fr. *toundra;* rom. *troică,* it., pg. *troica,* fr. *troïka;* rom. *ucaz,* it. *ucase,* fr. *ukase,* pg. *ucasse;* rom. *vodcă,* fr., sp. *vodka*) sau realități sovietice (rom. *bolșevic,* it. *bolscevico,* fr. *bolchévique,* pg. *bolchevique;* rom. *colhoz,* it. *kolkhos,* fr. *kolkhoz,* sp. *koljos;* rom. *culac,* fr. *koulak,* sp. *kulak;* rom., it. *sovhet,* pg. *soviete;* rom. *sputnic,* fr. *spoutnik*). Calcuri frazeologice: rom. *plan cincinal,* it. *piano quinquinale,* fr. *plan quinquennal.* În rom., **i.r.** este și rezultatul unui contact direct cu vorb. ruși: coloniile lipovenești din sec. 18 (cuvinte din terminologia pescărească), administrația rusă din timpul Regulamentului Organic *(cazon, pojarnic, polcovnic),* schimburi intense după 1944 (mai puțin cuvinte — *agregat, combinat, cursant, partinic,* și mai ales calcuri frazeologice — *activ de partid, colaborator științific, condică de sugestii, examen de stat, gazetă de perete, origine sociala*). Cuvinte **r.** în subd. moldovean *(cori).* Prin rusă au pătruns în rom. unele neologisme romanice în sec. 19 *(artilerie, cavalerie, infanterie)* și unele cuvinte asiatice *(ceai, hoardă). M.S.*

rustica Romana lingua, sintagmă lat. prin care Actele Concilului de la Tours (813) desemnează l. vorbită în Gallia, în opoziție cu lat. și cu l. germanică a francilor — cea mai veche denumire a unei l. galorom. și a unei l. romanice în general. *I.F.*

S

sabin modern, vezi **ciculano-reatino-aquilan.**

sabir (franco. lingua franca, porto, sabeir), pidgin romanic dispărut, utilizat în bazinul Mediteranei și Orientul Apropiat poate încă din perioada cruciadelor multinaționale (sec. 11—13), dar mai ales între sec. 13 și mijlocul sec. 19 (după unele păreri ar supraviețui în ins. Baleare sp.) de către vorb. avînd l. materne diferite, și anume în special în cadrul contactelor marinărești și comerciale dintre europeni (romanici, greci etc.), ar. și tc., precum și în relațiile diplomatice de către guvernanții din Alger și Tunis dinainte de cucerirea fr. Nu este clar dacă între diferitele realizări ale **s.** există o deplină unitate și stabilitate în timp, spațiu și în diversele împrejurări în care era utilizat. Caracterul său romanic este necontestat — **s.** fiind singurul pidgin romanic în sensul restrîns al termenului (bazat pe aportul mai multor l. romanice) —, însă nu s-a ajuns la un consens privind care anume dintre l. romanice implicate în geneza sa i-ar fi servit drept sursă de bază. Lexicul **s.** — puțin numeros, ca în cazul oricărui limbaj de acest tip — provine probabil în cea mai mare parte din it. (din d. ei vorbite în zonele principalelor porturi), după cum dovedește și aspectul fonetic al cuvintelor, dar și din sp., cat., oc. și, mai puțin, fr., la care se adaugă unele împrumuturi din ar., tc. și greacă (în special din terminologia marinărească sau privitoare la comerț și administrație). Structura gramaticală este mult simplificată față de cea romanică, reprezentînd un fel de „numitor comun" al l. implicate: mijloacele sintetice sînt înlocuite prin procedee analitice, cu conservarea formelor celor mai frecvente, care dobîndesc noi valori: astfel, s-au pierdut distincțiile de gen și număr, art., formele cazuale distincte ale pron. pers. (pers. 1 sg. *mi* atît ca subiect cît și pentru toate funcțiile cazurilor oblice); 2 timpuri verbale: prez.-viit., exprimat prin forma romanică de inf. (*mi andar* „merg"), și trecut, exprimat prin forma romanică de part. (*mi andato* „am fost" masc. și fem.); diateza pasivă formată cu *star*. Atestat în scris prin pasaje mai mult sau mai puțin fanteziste inserate în comedii it. (Artemia Giancarlo di Rovigo, *La Zingana* (sec. 16), Goldoni), sp. (Lope de Vega, Calderón de la Barca), fr. (Molière, *Burghezul gentilom*); texte provenite din Algeria, ins. Djerba din largul Tunisiei, Ierusalim. Unele cuvinte romanice din l. neromanice vorbite pe țărmurile Mediteranei au pătruns prin intermediul **s.** și, reciproc, unele cuvinte ar. sau tc. din fr. populară din Alger (vezi și **franceza din Africa de N**) și din d. it. de pe litoral. Numele *sabir* a fost dat și (pre-)pidginului fr. petit mauresque folosit de arabofoni în Africa de N, despre care nu s-a dovedit dacă și în ce măsură continuă **s.** propriu-zis. S-a afirmat și că presupusul pidgin pg. format în Africa occidentală și care după unele păreri ar sta la baza tuturor pidginurilor și creolelor romanice și neromanice ar putea fi un continuator al **s.** *Sabir* (cu corelativul *pseudo-sabir*) și mai ales *lingua franca* au devenit și termeni tehnici în lingvistică, cu un sens apropiat de acela al termenilor (pre-)pidgin și respectiv l. vehiculară. *I.V.R.*

saintongeois, d. fr. de SV, Franța (prov. Saintonge și Aunis — dep. Charente-Maritime). Împreună cu d. poitevin* și angoumois, cu care prezintă multe trăsături comune, constituie gr. d. fr. de SV, care fac trecerea între fr. și oc. Grai **s.** în terit. oc.: gavache. Particularități **s.** în texte medievale neliterare sau literare: versiunea **s.** a cronicii lui Turpin sau *Tote listoire de France* (ambele din sec. 13). *S.R.R.*

salat. subd. cat. (d. cat. central). Spania (reg. Ampurdán și La Selva — fîșia de coastă de la Ter la Blanco). Păstrează, la fel ca d. balearic și sd., urme ale art. hot. provenit din lat. *ipse*, general în cat. preliterară (fenomen în regres sub influența cat. literare). *M.S.*

salentin, d. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. extrem). S Italiei (S reg. Puglia, pen. Salento). Caracter neunitar, explicabil istoric: vechile colonii aloglote grec. din Terra d'Otranto, frînă în calea pătrunderii inovațiilor romanice dinspre N; stăpînire bizantină, longobardă și norm. cu consecințe lingvistice. Subd.: **s.** sept. (vezi **brindisin**), **s.** central (vezi **leccez**), **s.** merid. (S extrem al pen. Salento, la S de linia Gallipoli-Otranto). Fenomene metafonice tot mai slabe din N spre S (în **s.** merid. — timbrul vocalelor necondiționat de calitatea vocalei finale); conservarea oclusivelor surde postnazale *(vanku, kampanla* = it. *banco, campagna)*; asurzirea lui *b, d* și *g* în poziție inițială *(piskwettu, turmutu, letʃi, kustu* = it. *biscotto, dormito, dieci, gusto)* și dublarea

lor în fonetică sintactică *(ku ddeʧi liri, bbiskwettu* = it. *con dieci lire, biscotto)*; dispariția frecventă a lui *v* inițial<lat. *b- (la ursa, la acca, aitt* = it. *la borsa, la bocca, batti)*; forme de pron. pers. accentuate pers. 3 sg. *issu, issa (<ipse)*, alături de cele moștenite din lat. *ille*: formă unică în *-a* a adj. pos. masc. și fem. pl. *(li affari mia, li pikkati sua, li frati tua* = it. *gli affari miei, i peccati suoi, i fratelli tuoi)*; lexic și sintaxă puternic influențat de d. grec. *(grico)* vorbite în coloniile din triunghiul Lecce-Gallipoli-Otranto („Grecia salentina"). Cele mai vechi atestări: *Predica Salentina* în alfabet grec. (prima jumătate a sec. 14), *Svàrac otrantino* (sfîrșitul sec. 14). *O.S.C.*

San Martin de Trevejo, graiul portughez din ~, vezi **Valverde del Fresno, graiul portughez din ~**.

sandhi (fonetică sintactică). Alterarea inițialei sau finalei cuvintelor, morfemelor, sintagmelor în înlănțuirea lor în vorbire. Printre fenomenele de **s.** se numără *liaison*, eliziunea, frecvente în fr., oc., sinalefa, frecventă în sp. Anumite fenomene de **s.** pot individualiza un grai sau d. romanic (lenițiunea consoanelor inițiale ale cuvintelor după o finală vocalică în unele d. it. centro-merid. și în sd.). Prin **s.** se poate explica evoluția unor forme romanice a căror finală s-ar putea datora contextului în care cuvîntul a fost folosit cu precădere: *ca (mult)>cam. S.R.R.*

santomense, varietate a creolei pg. forro. Ins. São Tomé; 80 000 vorb. Accentul are o poziție oscilantă: *onzé* (<pg. *onze*), *nóve*; *r* cunoaște mai multe tratamente: cade la finală de cuvînt sau silabă (ca în principiente și pg. braziliană): *colher>cuié*, devine *l (irmão>limó)* sau primește, la sfîrșit de cuvînt, un *i* paragogic *(flor>frori)*; ca în unele d. pg., *ʒ>z (já>zá)*; *d* urmat de iot se palatalizează *(dia>djá)*; *ʎ>j (cuié)*; *ɨ* intervocalic dispare *(dinheiro>djel)*. Pl. exprimat cu determinantul *monchi*, plasat după forma de sg a subst. *(piche monchi)*; flexiune verbală foarte simplificată: prez. format cu *cá*, pf. cu *za*, iar viit. cu *gá bi (ami gá bi flá)*. *C.L.*

saramaccan, vezi **Bush negro**.

sardă, l. romanică, gr. italorom., cu o poziție aparte între Romania orientală și Romania occidentală, se prezintă astăzi sub forma unui conglomerat de graiuri. 1 milion de vorb., în cea mai mare parte bilingvi (alături de **s.** se folosește it.). Italia (ms. Sardinia). L. care n-a atins stadiul de l. standard; l. populară nescrisă. 4 d.: logudorez, campidanez, sassarez, gallurez. Terit. în care s-a dezvoltat **s.** a fost locuit de diverse populații înainte de romanizare: o populație neiudo-europeană, probabil de origine libică, peste care se presupune că a venit o populație din Pen. Iberică (unii consideră că este vorba de fenicieni care locuiau în acea peninsulă). Din sec. 6 î.e.n. insula a fost cucerită de cartaginezi și de greci; din 537 î.e.n. a rămas sub dominație cartagineză pînă în 238 i.e.n. cînd a devenit prov. romană, fiind complet romanizată. După 455 e.n. Sardinia a fost ocupată de vandali și apoi de bizantini, sub care conducătorii locali sarzi au obținut o anumită autonomie; în sec. 8—11 numeroase incursiuni arabe care au sfîrșit o dată cu victoria pisanilor și genovezilor. Cele 2 republici — Pisa și Genova — au influențat puternic Sardinia din punct de vedere administrativ, comercial, politic și lingvistic (mai ales N insulei). Din 1326 Sardinia a făcut parte din regatul arag. și apoi, după unirea Aragonului cu Castilia, a devenit parte integrantă a regatului, ceea ce a dus la o puternică influență cat. și sp. După 4 sec. (1714) insula a fost cedată Casei de Austria, iar în 1718 regatului Siciliei. De atunci Sardinia a avut istorie comună cu aceea a viitoarei Italii și a intrat în sfera de influență a it. În cursul acestei istorii, **s.** a fost folosită ca l. administrativă în redactarea textelor juridice și administrative (vezi **condaghi**) o perioadă de 5 sec.(sec. 11—16). Din sec. 16 cat. a fost impusă ca l. de cultură și l. administrativă și apoi sp. (pînă în 1764), după care l. de cultură și administrativă a fost it. Istoria **s.** cuprinde 2 etape: veche (de la 1070 la sec. 15) și mod. (după sec. 16). L. cu pronunțat caracter arhaic determinat de izolarea ei de restul Romaniei, considerată cea mai interesantă dintre l. romanice. Confuzie între lat. *ĭ, ī* și *ŭ, ū*, *(pilus>pilu, bucca>bukka)* cu excepția d. sass., unde se confundă lat. *ĭ, ē* și *ŭ, ō (piscem>peʃu, nuce>nodzi)*; absența diftongării spontane (lat. *petra*>log., sass., *preda*, camp. *perda, preda*, gall. *petra*; *rota*>log. *roda*, camp. *arroda*, sass. *roadda*, gall. *rota)*; metafonia romanică în log. și camp. — sub influența vocalelor închise din silaba finală *e* și *o* se închid (lat. *bellus>bellu, bonus>bonu*), iar în absența lor cele 2 vocale se deschid (lat. *bella>bedda, bona>bona*); lat. *au>a* în log., camp. *(f)aucus>*log. *paku*, camp. *pagu)*, iar în sass. și gall. *o* (sass. *paggu*, gall. *poku*); sincopa vocalelor posttonice, pretonice, mediale mai puțin frecventă; leniținea oclusivelor surde și sonore intervocalice în camp., log., cu excepția graiului nuorez-bittez (lat. *uita>biða, locus>logu*), fenomen recent, independent de leniținea din Romania occidentală (sonorizarea are loc și în fonetică sintactică: lat. *ipsus cana*>log. *su ɣane*, camp. *su ga(n)i; ipsus puteus>su puttsu>su ðutsu*; acest fenomen a dus la forme hipercorecte în poziție inițială datorită unor forme identice în poziție intervocalică: *gattus>baitu, dextrale>bestrale* ca în *su bene*: *su ene, su gula*: *su ula*), în sass. sardele devin geminate sonore iar sonorele fricative dispar, în timp ce în gall. rămîn nemodificate (lat. *rota*>sass. *roada*, gall. *rota*); lat. *-ll->ʤ (caballus*>log., sass., gall. *kaʤaddu*: același tratament în *illi, illu*, pron. pers. 3 dat. și ac. în camp. *(i)ʤi, (i)ʤu* care presupune păstrarea geminatei lat., iar în log. *-ll->l*: *li, lu*); păstrarea pronunțării velare a lat. *k* + *e, i* în log. și palatalizarea în camp., gall. *tʃ*, sass. *dz (nuce*>log. *nuge*, camp. *nuʒi*, gall. *nutʃi*, sass. *nodzi*), păstrarea pronunțării velare a lat. *g* + *e, i* în log. și a lui *g* + *a* în log. și camp. și evoluția la *dʒ* (*j*) în sass.-gall. *(gallus*> log. *gattu*, sass.-gall. *dʒaitu)*; lat. *b* și *u* s-au confundat într-un singur fonem cu 2 variante: [b] la inițială și [ð] în celelalte poziții *(bucca>buk(k)a, vacca>bak(k)a)*; lat. k^{w}, primar și secundar, + *a, e, i>p* la inițială și în poziție postconsonantică *(coagulare>paʤare, quintana>pintana, arquatus>arpau),>b (bb)* în poziție intervocalică (lat. *aqua>abba*) și la inițiala unor cuvinte mai frecvente (lat. *quadragisima>barenta, coactare>baltare*)

datorită foneticii sintactice şi ajung la *k* cînd *kʷ* era urmat de *o* (lat. *quo*>*kko*) şi, prin extensie, la alte citeva cuvinte (lat. *qualis*>*kale*, *quem*>*ken*) ; lat. *pl-*, *kl-*, *fl-* se păstrează (cu *l*>*r*) în log. şi camp. (*clauc*>log. *krae*, camp. *krai*, *plangit*>log. *prangeđe*, camp. *pradʒiđi*) şi se palatalizează în sass.-gall. (sass. *tʃaŏi*, gall. *tʃai*, sass.-gall. *pieŏi*) ; lat. *ct*>*tt* (*lacte*>log. *latte*, camp. *latti*, *factum*>*fattu*) ; lat. *gn*>*nn* (*ligna*>*linna*), *mn*>*nn* (*damnum*>*dannu*, *scamnum*>camp. *skannu*) ; lat. *n*, *r*, *l* + *i* au diverse tratamente în funcţie de grai (*cunicare*> log. *kunđzare*, camp. *kundʒai*, *kuđari* ; *fabulariu*s> log. *faulardzu*, camp. *faullardʒu*, sass. *fauradʒdʒu*; în nuorez-bittez rămîne nemodificat: *faularyu* ; *oleum*>log. *ođu*, *oltsu*, camp. *ollu*) ; lat. *rn*>*r̄* (*cornu*>log., camp., sass., gall. *kor̄u*) ; proteza lui *i* înaintea unui *s* + consoană în log. (log. *iskola*, camp. *skola*) ; proteza vocalică înaintea lui *r-* în camp. (lat. *rana*>*arana*, *orana*) ; tendinţa de metateză a lui *r* în camp. (camp. *tʃroŏeddu*, log. *kerbađu*) ; vocală paragogică (log. *dormiđi*, camp. *dŏŏniđi*) ; tendinţă de evitare a hiatului cu apariţia unor consoane iniţiale neetimologice în fonetică sintactică (lat. *exire*>log. *bessire*) ; sistem vocalic accentuat cu 5 foneme /i, e, a, o, u/ în log. şi cu 7 foneme /i, e, ɛ, a, ɔ, o, u/ în camp., în poziţie neaccentuată 5 foneme /i, e, a, o, u/ în log. şi 5 /i, a, u/ în camp. ; în camp. fonem /w/, rezultat din gr. recente it. -/kw/-, -/gw/-, absente din log., unde lat. *kʷ*, *gʷ*>*p*, *bb* ; în camp. tendinţă de nazalizare a vocalelor (lat. *luna*>*lũa*, *luna*>*lãã*>*lã*) ; în camp. *l* se pronunţă velar. Singura l. romanică actuală care păstrează *-us* al neutrelor lat. (*tempus*>*tempus*, *pecus*>*pekus*) ; pl. *-s* în log. şi camp. şi absenţa lui în sass.-gall. (lat. *canes*>log. *kaneze*, camp. *kanizi*, sass.-gall. *kani*) ; art. hot. *su*, *sa* cu forme provenind din lat. *ipse* în log. şi camp. şi din *ille* în sass.-gall. (log. *su ɡane*, camp. *su ɡani*, sass. *li ɡani*, gall. *lu kani*) ; neutralizarea opoziţiei de gen la art. hot. pl. camp. (camp. *is* ; log. *sos*, *sas*) ; comparativul cu *plus* ; pron. pers. 1, 2 sg. cu forme distincte de dat. (*mi*) şi ac. (*me*) ; pron. dem. ternar, cu continuatori ai lat. *iste*, *ipse*, *ille* întărite cu *eccum* (*kustu*, *kussu*, *kuđđu*) simplificat, în unele graiuri, la unul binar, în ciuda conservării formale a celor 3 termeni originari (*kustu* se opune lui *kussu*, *kuddu*) ; pron. pos. pl. *issoro* (<lat. *ipsorum*) ; pos. postpuse în log. (*viđzo meu*) şi camp. (*villu miu*) şi antepuse în sass. (*lu me fiʒaru*) şi gall. (*me fiddolu*) ; pron. rel. *ki* (<lat. *qui* şi *quia*), formă unică ; 3 conj. (conj. 2 s-a contopit cu conj. 3) în log. şi camp. şi frecvente treceri de la conj. 2–3 la conj. 4 ; desinenţa *-ku*, *-gu* la ind. prez. 1 şi sass.-gall. (lat. *do*>sass. *doggu*, gall. *doku*) ; păstrarea consoanelor finale din desinenţele verbale în log. şi camp. (lat. *cantat*>*kantiđa*) şi dispariţia lor în sass.-gall. (*kanta*) ; desinenţe pers. 3 pl. în sass.-gall. de tip v. tosc. şi corsican (*dit* ! *ani*) ; păstrarea conj. impf. lat. în *-ret* cu valoarea din lat. în log. şi împrumutarea în camp. a unor forme din it. şi cat. care continuă m.m.c.pf. lat. (*cantaret*>log. *kantaret*, *canta(ui)sset*>camp. *kantessiđi*) ; viit. analitic format cu *avere*, *andare* sau *debere* ; păstrarea a numeroase part. trecute tari (log.-camp. *fertu*, *hurtu* de la *ferrere*, *kurrere*) ; compl. direct (nume de pers.) cu *a* (log. *appo bisto a mamma*, camp. *appu biu a mamma*). Numeroase cuvinte lat. păstrate exclusiv în **s.** : *acina*, *interim*, *iubilare*, *magnus* sau în **s.** şi rom.: *scire*, *pertundere* ; unele cuvinte lat. din v. **s.** înlocuite cu cuvinte it. (**ueclus*, *ueterus*, *ueteranus* prin it. *vecchio*, *albus* — it. *bianco*), substrat paleosard (*bakku*, *ini* ; toponime: *Gonu*, *Gemi*, *Urzulei*, *Tuvarai*) ; cuvinte grec., mai frecvente în v. **s.** ; cuvinte cat. şi sp. încă din sec. 14, foarte multe, cele mai numeroase după cuvintele moştenite din lat. (în toate domeniile onomasiologice ; cuvintele sp. răspîndite în N şi cele cat. în S), influenţă it., mai ales a d. pisan şi gen. din eval mediu şi d. toscan şi it. literară în epoca modernă. Bogăţie sinonimică: termeni lat. moşteniţi, creaţii proprii, împrumuturi din cat., sp., it. („a biubí": *istimare* — cat., *amare* — it., *kerer béne* — lat.). Structura dialectală în perioada v. — unitară. Astăzi cu mari deosebiri dial., vorb. pentru a se înţelege între ei apelează la it. D. log., cel mai caracteristic pentru tipul **s.** (în cadrul lui un grai nuorez-bittez, considerat de unii chiar d. aparte), camp. — particularităţi comune cu d. it. centro-merid., gall. şi sass., ultimele 2 cu multe elemente it. (din d. corsican de tip tosc.). Se consideră că log. şi camp. formează un diasistem opus celui constituit de gall. şi sass. Gall. şi sass. s-au format pe un strat log. primitiv prin colonizările corsicane şi prin dezvoltarea unei conştiinţe lingvistice apărute la burghezia din Sassari, care promova o atitudine negativă faţă de tipul lingvistic **s.** Este cea mai bogată l. romanică în ce priveşte textele v. (sec. 11–12), toate avînd caracter juridico-administrativ. Numărul mare de texte v. **s.** a fost explicat prin cultura înapoiată din ins. şi prin slaba cunoaştere a lat. (cultura lat., limitată la elementele culte din oraşe, s-a stins în urma izolării Sardiniei din cauza piraţilor sarazini şi sărăcirii ins.), ceea ce a făcut ca după căderea Imp. Biz. populaţia **s.** să nu scrie documente în lat., ci în **s.** S-a constituit din cele mai vechi timpuri o l. vulgară „ilustră" (vezi **sardă ilustră**), bazată pe d. log. Nu există o ortografie naţională ; textele v. **s.** în alfabet lat. sau în caractere grec. *M.S.*

sardă, influenţă ~. S-a exercitat asupra d. algherez al cat. vorbite în reg. Alghero (Sardinia), colonie stabilită în această ins. încă din 1354. Influenţă mai ales în lexic (*astala*, *barella*, *fiaru*, *murandas*, *pustí*, *seru*). *M.S.*

sardă ilustră, varietate artificială a sd. folosită exclusiv în scris în vechile documente juridice, oficiale şi de poeţii din reg. Logudoro. Compromis între diversele forme dial. cu predominarea celor log. de tip nordic (*r* + consoană>*l*: *saldu*, *folte*, pf. în *-essi*) şi cu lexic convenţional. Apare la început în condaghi*. *M.S.*

Sàrrabus, grafiul din ~, grai sd. (d. camp.). Sardinia (zonă restrînsă în SE). Lat. *-l-* şi *-n-* evoluează la o faringală (*pilus*>*piʔu*, *canem*>*kaʔi*). *M.S.*

sassarez (sassaric), d. sd. considerat de unii d. it. NV ins. Sardinia (reg. Sassari). D. sd. cel mai apropiet de d. it. corsican de tip tosc. Se afirmă că un superstrat it. (v. genov., v. tosc.) a modificat condiţiile primitive ale d. log. vorbit

pînă în sec. 18 în orașul Sassari. Singurul d. sd. în care lat. *ĭ* și *ē*, *ŭ* și *ō* se confundă (lat. *piscis*>*peʃi*, *nuce*>*nodzi*); lat. *au*>*o* (*paucus*>*pǫggu*); lat. *k*, *g* + vocală palatală>*dʒ* (*gatta*>*dʒatta*); consoanele surde devin geminate (lat. *rota*>*rǫ́dda*), iar sonorele devin fricative și dispar (lat. *ligare*>*liá*); lat. *kl*>*tʃ* (*clamare*>*tʃamá*); lat. *pl*, *fl*>*pi*, *fi* (*plangit*>*pjandʒi*); lat. *j-*, *d* + *j*>*dʒdʒ* (lat. *ianua*>*dʒanna*, *hodie*>*odʒdʒi*); lat. *l* + *j*>*ʒ*; *n* + *j*>*ɲ*; lat. *s* + iot>*ʃ*; *l*, *r*, *s* + consoană se transformă în spirantă palatală; *-s* cade (lat. *canis*>*kani*); 28 foneme (9 în plus față de nuorez-bittez), 5 vocale accentuate și 3 neaccentuate și cu seria africatelor *ts*, *dz*, *tʃ*, *dʒ*; art. hot. din lat. *ille* (*ille canem*>*li gani*); pron. pos. proclitic (*kandu lu mi fiʒoru*); pron. neacc. în combinație cu inf. sînt postpuse (*a pudella saiá*); pron. rel.-inter. *ka*>lat. *quia*; verbele de conj. 2 și 3 trec la conj. 4; desinențele *-ku*, *-gu* de origine tosc. la pers. 1 ind. prez. (*do*: *doggu*); desinență pers. 3 pl. *-ani* (*diiʃtʃani*); viitor și cond. sintetic (*vedaradʒdʒu*); inf. cu formă apocopată ca în gall. Cuvinte it. care au înlocuit cuvinte sd. comune, log. și camp. (*diiʃtʃi*, *amatsá* pentru *narrere*, (*b*)*okire*, *botʃtʃiri* „a ucide"). *M.S.*

sayagués, grai sp. (d. ast.-leon.). NV Spaniei (SV prov. Zamora, Sayago). Termenul este întrebuințat mai ales pentru denumirea vorbirii populare, neîngrijite, folosite în literatura sp. La baza acestui limbaj convențional, amestec de arhaisme, expresii populare și creații umoristice ale poeților, numit în mod echivoc **s.**, stă vorbirea populară cu particularități leoneze din reg. Salamanca, cunoscută sub numele de *charro*. Folosirea termenului **s.** cu această accepție este atestată încă din sec. 14 (*Libro de buen amor*), dar a fost consacrată de Juan del Encina (1468–1529) și Lucas Fernández, trecînd în teatrul din Secolul de Aur (Lope de Vega) și ajungînd pînă în poezia din sec. 18. *M.S.*

sărăcăcean, grai ngr. al unei populații de păstori seminomazi de origine arom. (fărșerotă) grecizate de cîteva sec., probabil de prin sec. 15; numele derivat de la *Siracu*, localitate arom. în reg. munților în care vorb. acestui grai trăiau vara. Conservă cuvinte arom., chiar în vocabularul de bază: termeni de înrudire (*tatas*, *lalas*, *nunnos*), denumiri ale părților corpului (*buka*, *tsinizia*), verbe (*flituran*, *scapet*, *suran*, *vigliz*), numeroși termeni păstorești (*laju*, *mbl'or(a)*, *urda*), nume de animale (*brasca*, *flet(u)ra*), diverse altele (*crepitura*, *dracos*, *fatsa*, *furtuna*, *marț*, *mutos*); cuvinte dispărute din arom.: *mputina*. *M.A.*

săsească, influență ~. S-a exercitat asupra lexicului drom. (mai ales din Transilvania). Sașii sînt semnalați în Transilvania începînd cu sec. 12, cînd au fost colonizați de statul feudal maghiar. Sînt originari din partea vestică a Germaniei (valea Rinului și a Mosellei); ulterior au venit colonișți și din Saxonia (de la aceștia provine numele generic de *sași*). Sașii, vorbitori ai unor d. germ., alcătuiau burghezia din Transilvania primelor sec. după așezarea lor în această prov.; ei au intrat în contact cu populația rom., ceea ce a dus la schimb reciproc de cuvinte între cele două l. (vezi **română, influență ~**). Unele cuvinte săsești sînt răspîndite și în Muntenia și în Moldova, iar altele sînt chiar termeni literari. Împrumuturile săsești sînt adesea greu de delimitat de cele germano-austriece și germ. mod. Pe baza unor criterii stabilite de V. Arvinte se consideră de origine **s.** cuvinte care se referă la construcții medievale (*șanț*, *turn*), prelucrarea lemnului (*bușteán*, *joagăr*, *leaț*, *roabă*, *șindrilă*, *șiță*, *țandură*), creșterea vitelor (*șopron*, *șură*), obiecte casnice (*corță*, *troacă*), alți termeni (*jet*, *streang*). În Transilvania, urme **s.** și în toponimie: sate locuite de sași au nume **s.**: *Agnita*, *Bungard*, *Crisbaf*, *Ghimbav*, *Lancrăm*. *M.S.*

scandinavă, influență ~. S-a exercitat în epoca veche a l. fr. din partea l. germanice a normanzilor (vikingilor) care s-au stabilit la începutul sec. 10 în prov. fr. ce le poartă numele (Normandia) și au fost asimilați rapid de populația romanică autohtonă. Cu temperament războinic, norm. au cucerit Anglia (1066; vezi **anglo-normand**) și S Italiei (sec. 11–12), favorizînd pătrunderea influenței fr. Termeni scandinavi în lexicul fr. mai ales referitori la marină (*bitte*, *étambot*, *étrave*, *(a)gréer*, *hauban*, *marsouin*, *tillac*, *vague*); influență mai puternică asupra d. norm. Top.: *Etalonde*, *Torgistorp*; antrop.: *Anquetil*, *O(s)mont*. **l.s.** mod. prin cîteva cuvinte norvegiene care denumesc realități specifice: fr. *fiord*, it., sp., pg. *fiordo*; fr. *saga*; it. *sci*, fr. *ski*, *sp. esquí*, pg. *esqui*. *S.R.R.*

schimbarea categoriei (valorii, clasei) **gramaticale** (morfologice), vezi **conversiune.**

scop, complement circumstanțial de ~. Determină în lat. verbe sau adj. (*tempora fructibus... praecipiendis accomodata*; *res facilis ad intelligendum*); unele construcții (ca *facilis intellectu*) pot fi interpretate fie drept **c.c. de s.** exprimat prin dat. destinației, fie ca circ. de relație exprimat prin abl. punctului de vedere. Se exprima prin subst. sau substitute (pron. sau adj. pronominale: *meiʃmea causa*) și prin verbe la unele moduri nepersonale. Expresia proprie **c.c. de s.** era dat. scopului (*dativus finalis*) fără prep. (*canere receptui*), folosit mai ales după anumite verbe; cu verbe ca *esse* dat. înlocuit de nom. (*exitio esse! est exitium*) din cauza interpretării ca nume predicativ; după verbe de mișcare exprimat prin ac. fără prep. (*quo illam facilis nuptum daret*); construcțiile cu prep. s-au extins tot mai mult: *in* + ac. (*in praemium data*), prep. „impropriі" *causa*, *gratia* + gen. (*honoris causa*; *exempli gratia*), *ob* + ac. în epoca imperială (*rem enim familiarem ob confessionem Christi occuparet*), și mai ales *ad* + ac. (*uenire ad auxilium*) și *pro* (confundat din ce în ce mai frecvent cu *per*) + abl. (*quae pro salute mea fecerit*). **C.c. de s.** se exprima și prin inf. scopului (în expresia *dare ministrare bibere* și mai ales cu verbe de mișcare: *eximus ludos uisere*), construcție răspîndită în lat. tîrzie, cînd inf. apare precedat de *ad* (*Itala*: *dare ad manducare*); prin supinul în *-tum* cu verbe de mișcare (*ire dormitum*) — interpretat și ca circ. de loc — sau exprimînd destinația (*dare nuptum*) ori intenția (*neque uos ultum iniurias hortor*), și prin supinul în *-tu*; prin gerundiv cu prep. *ad* (*ire ad uenandum*), *in* (*pecuniam in aedificationem eius templi se posuit*), *causa* (*uehendi*

causa), în epoca imperială, în mod artificial, şi la gen. de relaţie *(Aegyptum proficiscitur cognoscendae antiquitatis)*; ideea de scop se putea exprima şi prin gerundiv (adj. verbal în *-ndus*) acordat cu compl. dir. al anumitor verbe *(dare alicui pueros educandos)* — înlocuit cu inf. cu *ad* (*ad educare)* sau la dat. destinaţiei/final *(rei gerendae diem dicere)*, în epoca imperială şi în construcţii autonome *(naues quas Liuius tutandis commeatibus habuerat)*, tot mai frecvent cu prep. *(ob rem iudicandam; propter auspicia repetenda; pro liberanda amica)*. Şi în l. romanice, rolul de **c.c. de s.** este mai clar în cazul construcţiilor care determină verbe (după verbele de mişcare pot avea însă şi nuanţă de loc), cele care determină adj., considerate de gramaticile unor l. **c.c. de s.** (fr. *né pour l'étude)*, putînd fi interpretate de cele mai multe ori drept compl. indirect. (exprimînd mai ales destinaţia) sau drept circ. de relaţie. Valoarea cea mai clară de **c.c. de s.** (exprimînd scopul de atins sau de evitat) o au construcţiile cu verbe la inf. (în rom. şi la supin: *Hai la culeş!*). În fr. după unele verbe de mişcare se foloseşte inf. fără prep. *(J'irai voir mes parents)* chiar atunci cînd inf. se referă la alt subiect decît verbul regent (referindu-se însă la un compl. al acestuia sau, în cazul verbelor cu sub. nedeterminat, la sub. verbului regent: *J'envoie mon ami s'informer; L'Allemagne est faite pour y voyager)*. În celelalte l. romanice şi în fr. după alte categorii de verbe, **c.c. de s.** este introdus prin prep. sau loc. prepoziţionale mai mult sau mai puţin specifice (unele comune şi circ. de cauză), care alcătuiesc inventare bogate: rom. mod. (în l. veche şi fără prep.) *Plec la fată pentru/spre a-mi vedea părinţii*, fr. *diviser pour régner; se soigner afin de guérir; flatter en vue de plaire;* cu sub. diferit: *donner à manger;* familiar *histoire/question de rire*, it. *corro a vedere; Corriamo per giungere in tempo;* sp. după unele verbe de mişcare cu prep. *a*: *Salgo a pasear; Estudio para aprender; No lo compré por/para/a fin de no gastar dinero*, foarte rar cu sub. exprimat diferit de al verbului regent: *Para/a fin de terminar yo la carrera, mis padres se sacrificaron mucho*, pg. *Saiu a fazer compras/para passear; A fim de chegar cedo a casa não nos demorámos no caminho;* cu inf. pers. cînd se referă la un sub. diferit de al verbului regent: *Digo-le para o saberes;* cat. cu *per* (pentru a exprima o acţiune voită): *Corria per arribar el primer* sau cu *per a*: *Li posavem moltes dificultats per a desanimar-lo*, sd. cu *a* sau *pro*: *pro parthire su fetu*. **C.c. de s.** se exprimă şi prin subst. (în general abstracte, mai ales nume de acţiune) cu prep. sau loc. prepoziţionale (rom. *a merge în recunoaştere*, fr. *il fait cela pour notre édification*, it. *vivere per l'aiuto degli altri;* în sp. construcţii de tipul *estudiar para médico* sînt rezultatul elipsei verbului copulativ) sau prin anumite substitute pronominale — dem. cu sens „neutru" (rom. *Pentru asta ai venit?*), care au dat naştere unor loc. adverbiale (rom. *de aceea, pentru aceea, de alta* — comune şi circ. de cauză). Construcţiile cu subst. care exprimă prin sensul lor ideea de scop sînt adesea interpretate, după caz, ca loc. prepoziţionale (rom. *în/cu scopul, în vederea, în/cu intenţia, în ideea*, fr. *à seule fin, dans la vue/à dessein/dans le dessein/dans l'intention/à l'effet/dans le but de*, it. *al fine/allo scopo/con l'intenzione di)* sau ca loc. adverbiale (rom. *în această idee, în acelaşi scop*). Vezi şi **finală, propoziţia circumstanţială ~**. *I.V.R.*

scripta, termen folosit în lingvistică pentru a denumi varietăţile regionale ale idiomurilor galo-rom. folosite în scris în perioada medievală. Utilizat pentru prima dată de L. Remacle. *S.R.R.*

Scrisoarea lui Neacşu, cel mai vechi text în l. rom. (anume drom.) continuu şi necontestat dintre cele cunoscute pînă în prezent. Publicat pentru prima oară de N. Iorga în 1900, a fost inclus de atunci încoace în diverse colecţii de documente istorice şi în crestomaţii filologice, în translitaraţie sau în transcriere interpretativă. Originalul, scris cu cerneală, pe hîrtie, în alfabetul chirilic semicursiv, se păstrează la Arhivele Statului din Braşov. Este scrisoarea unui anume Neacşul (negustor) din oraşul Cîmpulung (Ţara Românească) către primarul oraşului Braşov, căruia îi comunică informaţii confidenţiale despre pregătirile turcilor în vederea unei campanii militare în Transilvania. Localizarea (Cîmpulung) este indicată în text (în traducere slavă: *Dlŭgopole*), iar data (29 sau 30 iunie 1521) a fost stabilită după criterii interne, cu ajutorul numelor proprii şi al detaliilor de ordin istoric conţinute în text. **S. lui N.** are formule de introducere (adresare) şi de încheiere în l. sl., ca şi o formulă adverbială de tranziţie sl. (repetată în text), conform practicii de cancelarie din Ţările Române, corespunzînd formulelor lat. din textele romanice occidentale. L. rom. a textului este clară şi firească, în ansamblu inteligibilă şi astăzi, cu puţine particularităţi de epocă — mai ales în grafie şi în fonetică — sau/şi regionale. Elemente de l. vorbită. Sintaxă cursivă şi relativ simplă, cu fraze de 2 pînă la 6 propoziţii aflate în raporturi de coordonare şi de subordonare dintre cele mai puţin complicate (coordonate copulative, subordonate completive directe şi atributive); elemente de insistenţă menite să asigure veridicitatea informaţiilor şi înţelegerea lor. Lexic predominant lat. (moştenit sau creat în rom. din elemente moştenite), cu cîteva cuvinte de alte origini: sl., magh., grec.; puţine cuvinte ieşite ulterior din uz (adv. *io*) sau devenite regionalisme *(lotru, megiaş)*. Grafia, cu separarea corectă a cuvintelor, cu foarte puţine inconsecvenţe *omin/umin = oameni*; notarea lui *i* final: *omin, meşter, megiaş* pl., dar *mulţi, păziţi, ştiţi*) şi cu o singură ezitare (la notarea grupului *şt* din *meşter*), denotă existenţa unei tradiţii a scrisului rom. *M.A.*

semiauxiliare, verbe ~. Categorie de verbe utilizate în l. romanice în construirea formelor verbale perifrastice* cu valoare aspectuală, temporală sau modală. Funcţionînd ca suport al mărcilor de timp, pers. şi număr, în prezenţa formelor nominale/adjectivale (nepredicative) ale verbelor purtătoare de sens lexical, împreună cu care alcătuiesc perifrazele verbale, aceste unităţi au suferit un proces de gramaticalizare cel mai ades incompletă, în urma căruia şi-au pierdut în mare măsură propriul conţinut semantic. Asimilate frecvent aux. datorită rolului pe care-l joacă

în cadrul „conjugării perifrastice", tratate alteori ca **s.** din cauza păstrării unei cantități variabile de substanță semantică, aceste unități își văd câteodată contestat statutul de clasă distinctă de instrumente gramaticale în virtutea faptului că nu comportă ca aux. propriu-zise *(a avea, a fi)*, caracteristici formale atestîndu-le gramaticalizarea. Utilizate în cadrul formelor perifrastice, marea majoritate a acestor verbe dovedesc totuși o rezistență mai mult sau mai puțin accentuată la combinarea cu ansamblul timpurilor și modurilor proprii paradigmei verbale. În contrast cu lat. clas., care folosea de preferință mijloace sintetice de exprimare a valorilor aspectuale, temporale și modale, l. romanice continuă și amplifică manifestările de analitism caracteristice lat. vulg., dezvoltînd numeroase forme perifrastice, fapt ce implică lărgirea inventarului de unități verbale cu rol de aux. Printre acestea, un loc aparte revine verbelor de mișcare care, golindu-se (aproape) complet de sensul propriu, concret, de verbe de deplasare orientată/neorientată în spațiu și combinîndu-se cu un număr limitat de timpuri gramaticale, ajung să exprime valori temporale (uneori diferite, sau chiar opuse, de la un idiom la altul), asociate în proporții variabile unor valori aspectuale. Fără a se putea vorbi despre un inventar precis de **s.** — cu unități care să se regăsească în fiecare l. romanică — se disting, de regulă: **s.** (aux.) **aspectuale**: incoative (sp. *ir, pasar, echar* (*a* + inf.)), terminative (sp. *venir* (*a* + inf.); pg. *vir* (*a* + inf.)), durativ continue (it. *stare* (+ gerunziu); fr. *être, rester* (*à* + inf.), *ne faire* (*que* + inf.); sp. *estar, andar* (+ gerunziu), *ir, venir, seguir* (+gerunziu); pg. *estar* (+ gerunziu), *estar* (*a* + inf.), *andar* (+ gerunziu), *andar* (*a* + inf.), *vir* (+ gerunziu), *ficar* (+ gerunziu), *ficar* (*a* + inf.)), durativ progresive (it. *venire* (+ gerunziu); fr. *aller* ((*en*) + part. prez.), repetitive (it. *andare* (+ gerunziu); sp. *volver* (*a* + inf.); pg. *costumar* (+ inf.)), perfective (it. *essere* (+ part. trecut); sp. *tener, traer, quedar, dejar, estar, ser* (+ part. trecut)); **s.** (aux.) temporale, exprimînd timpuri „imediate" și având, implicit, și o nuanță aspectuală imperfectivă, respectiv perfectivă: pentru viitorul imediat (fr. *aller* (+ inf.); sp. ir (*a* + inf.), pg. *ir* (+ inf.)), pentru trecutul recent (fr. *venir* (*de* + inf.), *sortir* (*de* + inf.), *ne faire que* (*de* + inf.); sp., pg. *acabar* (*de* + inf.)); **s.** (aux.) modale: exprimînd obligația, necesitatea, cu nuanță temporală de viit. (fr. *devoir, falloir* (+ inf.); sp. *haber* (*de/que* + inf.), *tener* (*que* + inf.), *deber* (*de* + inf.); pg. *haver* și în special *ter* (*de* + inf.)), exprimînd iminența, cu nuanță de viit. foarte apropiat (it. *stare* (*per* + inf.); fr. *être en passe/près/sur le point* (*de* + inf.); pg. *estar* (*para* + inf.)), exprimînd iminența contracarată (fr. *faillir* (+ inf.), *manquer* ((*de*) + inf.)). În unele l. romanice se admite existența unor **s.** (aux.) de diatează — factitive: fr. *faire, laisser;* sp. *dejar, hacer, mandar;* aceste unități au corespondent în celelalte l. romanice, dar în gramaticile respective nu li se acordă statut de **s.** (rom. *a face, a porunci, a pune;* pg. *fazer, mandar*). Într-o situație asemănătoare se află și o serie de alte verbe considerate într-una sau alta dintre l. romanice ca mijloace lexicale de redare a unor valori aspectuale sau modale: rom. *a începe* (*să* + conj.), *a prinde* (*să* + conj.); it. *cominciare* (*a* + inf.); fr. *commencer* (*à/de* + inf.), *se mettre* (*à* + inf.), *se prendre* (*à* + inf.) — incoativitate; rom. *a continua, a nu înceta* (*să* + conj.); it. *continuare* (*a* + inf.); fr. *continuer* (*à/de* + inf.), *ne cesser* (*de* + inf.) — continuitate durativă; rom. *a fi* (*de* + supin), *a avea* (*de* + supin), *a trebui* (*să* + conj.); fr. *avoir* (*à* + inf.) — necesitate, obligație; rom. *a putea* (*să* + conj.), *a fi în stă* + conj.); fr. *pouvoir* (+ inf.) — posibilitate; rom. *a sta* (*să* + conj.) — iminență; etc. *A.C.*

semiconsoane. În lat. existau **s.** *j* și *w*. Lat. nu distingea în scris vocala [u] de semivocala [w], nici vocala [i] de [j], semnele folosite fiind respectiv *V* și *I*. Ca statut fonologic, **s.** au fost considerate drept variante ale vocalelor corespunzătoare, dar, avînd în vedere distribuția lor în cuvînt și evoluția lor ulterioară, e preferabil să li se atribuie autonomie fonologică, incluzînd printre realizările lor posibile atît segmentul care apare înainte de vocală *(uita, iocus)*, cît și semivocalele*, cel de-al doilea element al diftongilor *ae, oe* și *au, eu (caelum, causa)*. **S.** lat. prevocalice se comportă ca niște consoane; ceea ce le caracterizează este imposibilitatea combinării lor cu o consoană (singura excepție — cuvintele cu inițială semiconsonantică precedate de un prefix cu finală consonantică: *abiungo, inuenio*); ele au fost supuse procesului de consonantizare și nu rămîn decît rare urme ale lat. iot: *iacere*>sp. *yacer; maius*> sp. *mayo*, pg. *maio*. Un alt iot apare în lat. vulg. prin sinereză; avînd mai totdeauna o poziție postconsonantică, el antrenează consoana la care se asimilează în procesul de palatalizare consonantică *(uinea>uinia>*rom. *vie*, it. *vigna*, fr. *vigne*, sp. *viña*, pg. *vinha)*. **S.** *j* și *w* reapar în trecerea de la lat. la l. romanice ca urmare a diftongării vocalelor (lat. *petra*>rom. *piatră*, it. *pietra*, fr. *pierre*, sp. *piedra; bonus*>it. *buono*, sp. *bueno; habere*>fr. *avoir*), a palatalizării consoanelor *(pacare*>fr. *payer; genere*>sp. *yerno)*. Se adaugă fr. [ɥ] *(fuir)*. În sp., **s.** tind să se consonantizeze în poziție inițială de cuvînt și de silabă. (vezi **rehlamiento**). *S.R.R.*

semicultism. cuvînt romanic cu fonetism eterogen, datorat unui amestec de elemente moștenite și împrumutate din lat. Poate fi un termen moștenit a cărui evoluție firească a fost parțial frînată de influența cuvîntului lat. etimon (fr. *école*, sp. *clavija*) sau un termen împrumutat care a suferit influența formelor moștenite, existente în l. (fr. *écarlate*). Identificarea lor se face cu ajutorul criteriilor fonetice: forma lor este rezultatul simultan al unor modificări obișnuite de la lat. la romanitate, dar și al preluării unor secvențe de sunete care în cuvintele moștenite au fost supuse unor transformări fonetice; fr. *aveugle*<lat. *ab oculis* cunoaște diftongarea lat. *ĕ*, dar nu și palatalizarea gr. consonantic *-kl-* rezultat prin sincopă (cf. lat. *oculus*>fr. *œil*). **S.** sînt atestate în textele de la începuturile l. romanice și denumesc obiecte și acțiuni din domeniul cultural și religios (din lat. *abatissa, altare, lectio, legere, littera, liber, ratio, scribere*); același cuvînt lat. poate fi continuat

sub o formă semicultă în unele l. romanice: fr. *chapitre*, sp. *cabildo*, pg. *cabido*, dar moștenit în alta: it. *capecchio*. Unele dicționare etimologice folosesc frecvent termenul pentru a denumi orice cuvînt cu fonetism eterogen. *S.R.R.*

semideponente, verbe ~, vezi **deponente, verbe ~**.

semivocale. În lat. existau **s.** [i] și [u] în diftongii *ae, oe* și *au, eu* (vezi **diftongi**). În afară de rarele cazuri ale menținerii lat. *au*, [i] și [u] reapar ca urmare a sinerezei (lat. *cui*>rom. *cui*), a pierderii unei consoane intervocalice și a reducerii hiatului la diftong (*cantaui*>rom. *cîntai*, *pater*>pg. *pai*), a palatalizării și a evoluției unor gr. consonantice (*palea*>fr. *paille*, *cuneus*>rom. *cui*, *sex*>it. *sei*, sp. *seis*). În rom. apar **s.** *e* și *o* (*seară, soartă*) ca elemente componente ale unor diftongi. *S.R.R.*

sendinez, subd. pg. (d. mirandez). Portugalia (localitatea Sendim, la S de Miranda do Douro). Se deosebește de d. mirandez prin conservarea lat. *l-* nepalatal, ca în pg. (*lugar* față de *lhugar*), și prin închiderea vocalelor lat. *ĕ* și *ŏ* accentuați la *i* și, respectiv, *u* (lat. *terra*>*tirra*, *festa*>*fista*, *oculus*>*ulho*, *bonus*>*bunu*); lui *-ōu* din d. mirandez îi corespunde *-ão*; *je*>*i*. Particularități gramaticale și lexicale comune cu d. ast.-leon. al l. sp. *C.I.*

senez, d. it. (gr. tosc.). Centrul Italiei (centrul reg. Toscana, zona orașului Siena). Considerat în prezent d. cel mai apropiat de l. literară (mai apropiat decît d. florentin), grație unui proces de istoric de decantare a caracteristicilor dial. tosc. Africatizarea lui *s* postconsonantic în interiorul cuvîntului sau în fonetică sintactică (*intsieme, il tsole* = it. *insieme, il sole*), *kʷ*>*k* în vorbirea populară (*kattro, kesto, kello* = it. *quattro, questo, quello*), extinderea desinenței *-ano* de ind. prez. pers. 3 pl. la toate conj. Printre cele mai vechi texte cu trăsături **s.**: scrisoarea unor negustori din Siena (1260). Literatură în **s.**: sonetele lui Cecco Angiolieri (cca. 1260–1311), epistolele Caterinei da Siena (1347–1380), comediile lui Girolamo Gigli (1660–1722). *O.S.C.*

seraui, vezi **papia kristang.**

Serments de Strasbourg, vezi **Jurămintele de la Strasbourg.**

seseo, pronunțarea sunetului sp. [θ] ca *s*; din punct de vedere fonologic **s.** reprezintă dispariția opoziției dintre /θ/ și /s/: *siego, sielo* = sp. *ciego, cielo*. Fenomen dial. caracteristic pentru and. (V prov. Huelva, N prov. Sevilla, S prov. Córdoba, N prov. Málaga și Jaén – partial, într-o fișie care separă aria de *ceceo* de cea în care se păstrează distincția /θ/ ~ /s/), unde coexistă cu *ceceo*, can., sp. am. și isp. Nu este considerată o trăsătură dial. cu un statut social inferior. **S.** este, din punct de vedere istoric, în strînsă legătură cu *ceceo*, amîndouă fenomenele reprezentînd un stadiu mai avansat în reducerea fonemelor consonantice sp. petrecută în sec. 16–17. Opoziția dintre africatele *ts*, *dz* și fricativele *s*, *z* din v. sp. s-a redus în cast. la opoziția /θ/ ~ /s/, iar în and. procesul a avansat prin anularea distincției dintre /θ/ și /s/ în favoarea lui *s* (**s.**) sau a lui θ (ceceo). Opțiunea pentru *s* sau θ a fost un proces de lungă durată (există mărturii că în sec. 16–17 era o confuzie totală după dispariția opoziției dintre africată și fricativă). Fenomenul atestat timid în sec. 15 s-a generalizat în sec. 16, deși nu este menționat cu acest nume (se folosea termenul ceceo atît pentru ceceo cît și pentru **s.**). Apariția **s.** în Andaluzia, explicată prin amestecul mare de populație datorat *Reconquistei* și intensei emigrări spre continentul american (Sevilla a devenit cel mai mare oraș al Spaniei imperiale, cu o puternică conștiință regională). În can. se explică prin originea merid. a colonizatorilor, iar în sp. am. prin amestecul mare de populație (unii invocă originea merid. a primilor coloniști). În isp. a avut loc dispariția opoziției numai la perechea surdă /ts/ ~ /s/, deci la fel ca în and. Eliminarea opoziției s-a făcut în favoarea unui *s* predorsal (and., can., sp. am., isp.) sau a unui *s* coronal (and.); repartiția celor 2 feluri de *s* în and. nu coincide cu aria **s.** (există atît în aria **s.** cît și în cea cu ceceo). Un fenomen identic (*sesseio*) există în pg. (popular și dial.), galic. și creola pg. *M.S.*

seychelleză, creolă fr. din Seychelles (Oc. Indian); peste 40 000 vorb. Utilizată în învățămîntul prim., diverse periodice și emisiuni radio și TV. Arh., inițial nelocuit, a aparținut Franței între 1744 și 1810; colonizare efectivă din 1770, avînd ca punct de plecare ins. Réunion – posesiunea cea mai veche a Franței din Oc. Indian. Ocupat apoi de Marea Britanie (între 1814 și 1903 unit din punct de vedere administrativ cu Mauritius). Imigrare africană masivă spre mijlocul sec. trecut; ca urmare, populația este actualmente în majoritate de descendență africană (și nu indiană, ca în Mauritius), populația albă fiind minoritară. După obținerea independenței, ca l. oficiale s-au declarat atît engl., cît și fr. Mai apropiată de mauriciană decît de réunioneza actuală (supusă decreolizării), deși derivă, ca toate creolele fr. din Oc. Indian, din faza veche a acesteia, bourboneza. Caracterizată prin abundența nazalizărilor (rare în réunioneză), care se regăsesc în fr. populară din sec. 17. Trăsături comune cu réunioneza, care o deosebesc de mauriciană și de rodrigueză: conservarea formelor nazalizate ale posesivelor [mõ], [sõ]; folosirea sistematică a lui [u] la pers. 2; prezența lui *i* morfem verbal la prez., pers. 3; [lekel] folosit ca determinant al substitutului inter. Mai multe cuvinte din l. negroafricane decît în celelalte creole fr. din Oc. Indian (posterioare însă constituirii **s.**). Ar juca rolul de l. a unui clan din Ghana, unde ar fi fost dusă de un șef local exilat în Seychelles. *I.V.R.*

sican. substrat ~. Influență asupra lat. din Sicilia. **S.** este considerată l. medit. preindo-europeană. Cîteva top. din SV Siciliei par a fi de origine **s.** S-a atribuit **s.s.** și absența diftongării metafonice din V Siciliei, așa cum absența metafoniei din d. tosc. s-ar datora substratului etrusc. *M.S.*

siellian, d. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. extrem). S Italiei (ins. Sicilia, Eolie, Egadi, Ustica, Pantelleria). Considerat drept cel mai puțin merid. dintre d. merid. (G. Rohlfs), probabil ca urmare a puternicelor imigrații sept. din perioada post-normandă în centrul ins., în Palermo și Messina și a influenței permanente a culturii

galorom. şi a it. literare. D. foarte etrogen. Subd.: **s.** occidental (V Siciliei, prov. Palermo, Trapani, Marsala, Agrigento), **s.** central (vezi şi **galo-sicilian**), **s.** sud-oriental (SE ins., prov. Ragusa), **s.** oriental (E ins., prov. Catania, Siracusa), messinez, **s.** din ins. Eolie (NE de Sicilia), pantesc. Metafonie răspîndită pe zone neunitare (inexistentă în **s.** occidental şi **s.** oriental); diftongare spontană în unele zone non-metatonice *(frjevi, tjerra, sjetti, tjesta* = it. *febbre, terra, sette, testa)*; frecvență şi varietate mare a sunetelor retroflexe *(parjeda, patri, pjeddu* = it. *padella, padre, pelle)*; africatizarea lui *s* precedat de *n* sau *r*, ca în unele graiuri cal. şi nap. *(pintsari, vurtsa, un tsurdatu* = it. *pensare, borsa, un soldato)*; lat. *bl->br-* în subd. messinez şi **s.** central *(brunnu, brancu* = it. *biondo, bianco)*; lat. *pl, kl>tʃ* în **s.** sud-oriental şi **s.** central *(tʃinu, maltʃa, tʃav* = it. *pieno, macchia, chiave)*; encliza pron. pers. sub. pers. 2 pl. (şi uneori şi 2 sg.) la unele forme verbale de ind. pf.s. şi impf. şi conj. impf., ca în d. campan şi cal. *(kantastivu, amavitu, truvassivu* = it. *voi cantaste, tu amavi, voi trovaste)*; absența enclizei pos. la subst. desemnînd grade de rudenie (atestată însă în textele vechi): *me maritu, to soru* = it. *mio marito, tua sorella*; forme de cond. prez. în *-ia (vurria* = it. *vorrei)*, adesea înlocuite prin conj. impf. *(vulissi, vivissi* = it. *vorrei, berrei)*; compl. direct pers. introdus prin prep. *a (vidennu a tia, aʃpettu a Maria* = it. *vedendoti, aspetto Maria)*; lexic cu compoență eterogenă: trăsături sept. (continuatorii lat. *testa, maritare*, şi nu ai lat. *caput, inuxorare)*, influență grec. *(zimmaru, battismu)*, fr. şi/sau oc. *(avanteri, ratʃina, accattari, addumari)*, ar. *(ʃurta, favara, filusi, norja, tarka*, cca 500 de cuvinte). Printre cele mai vechi atestări ale **s.**: cantona *Pir meu cori alligrari* de Stefano Protonotaro (prima jumătate a sec. 13), poezia *Rosa fresca aulentissima* de Cielo d'Alcamo (înainte de 1250), *Formula di confessione siciliana* în alfabet grec. (sec. 14), *Declarus*, cel dintîi vocabular **s.**-lat. al lui A. Senisio (sec. 14), deschizătorul unei tradiții lexicografice în **s.** Îndelungată tradiție poetică în **s.**: creația lirică de inspirație oc. a „Şcolii siciliene" (prima jumătate a sec. 13), în mare parte „toscanizată" de copiştii sec. următor, compozițiile lui Cielo d'Alcamo (sec. 13), creația marelui poet dialectal Giovanni Meli (1740—1815). Numeroase cuvinte **s.** în lexicul it. comun: *arancino, cassata, intrallazzo, mafia, raviolo, sciara, sciŏppo, zagara*. Elemente **s.** consacrate prin opera lui Giovanni Verga (1840—1922) şi Salvatore Quasimodo (1901—1968). *O.S.C.*

sicul, substrat ~. Influență asupra lat. din Sicilia. **S.**, l. i.-e. din ram. italică, poate din gr. latino-falisc, este cunoscută prin cîteva inscripții, glose şi nume de pers. şi de locuri. Cîteva top. (printre care şi *Sicilia*) par a fi de origine **s.** *M.S.*

silabă. În lat. raportul dintre **s.** deschise şi **s.** închise este uşor favorabil celor dintîi. Transformările fonetice care au avut loc în lat. vulg. şi în perioada de trecere spre l. romanice afectează structura **s.**; sincopa a dus la creşterea numărului de **s.** închise *(uiridis>uirdis)*, dar rezultatul a fost contracarat de procesele care afectau finala consonantică a **s.** (pierderea distincțiilor în poziție implozivă, reducerea gr. consonantice, simplificarea consoanelor geminate, accidente fonetice ca metateza, anaptixa). Ponderea crescută a **s.** deschise în l. romanice actuale în comparație cu lat. arată că tratamentul la care au fost supuse consoanele implozive poate fi pus în legătură cu o tendință romanică spre **s.** deschisă (G. Straka, B. Malmberg, G. Bonfante), care s-a manifestat cu mai multă pregnanță la periferia Romaniei (în rom., sp., dalm., friul., se diftonghează vocalele şi în **s.** închisă, nu numai în **s.** deschisă). Ea continuă să se manifeste în pronunțarea romanică actuală a gr. consonantice interne sau a celor care apar la joncțiunea cuvintelor, caz în care se preferă **s.** deschise formate din finala consonantică a unui cuvînt şi inițiala vocalică a cuvîntului următor sau reducerea unor finale consonantice (rom. *nu po(t) să-ți spun*). *S.R.R.*

sinalefă. Fuziunea a 2 silabe într-una singură se realizează prin eliziune, sinereză sau prin contragerea a două vocale. **S.** este identificată în general cu acest ultim fenomen, caracteristic mai ales l. care nu prezintă eliziunea, anume sp. şi pg. (sp. *pap(a) ha venido*, pg. *tod(a) a gente*). *S.R.R.*

sincopă. S-a produs în lat. vulg., în cuvintele proparoxitone, în cazul vocalelor posttonice din penultima silabă atunci cînd gr. consonantic rezultat putea fi pronunțat *(Appendix Probi: oculus non oclus, stabulum non stablum, uiridis non uirdis)*. Formele romanice pornesc în general de la etimoane lat. în care sincopa a avut loc; mai refractare la **s.** au fost rom., it. şi sd. (lat. *hedera>* fr. *lierre*, sp. *hiedra*, pg. *hera*, dar rom. *iederă*, it. *edera*); chiar în aceeaşi l. romanică, în condiții fonetice asemănătoare, **s.** nu s-a produs întotdeauna (*lingula>*rom. *lingură*, dar *ungula>unghie*). Lat. vulg. a cunoscut şi **s.** vocalei din silaba aflată imediat înaintea celei accentuate, față de care rom. şi it. au fost, şi de data asta, mai refractare (lat. *bonitate>*it. *bontà*, fr. *bonté*, sp. *bondad*, dar rom. *bunătate*; *nauicella>*fr. *nacelle*, dar it. *navicella*). Fr. a cunoscut valuri succesive de **s.** şi, implicit, de reducere succesivă a gr. consonantice nou create (lat. *testimonium>témoin*; *masticare>mâcher*; *uindicare>venger*); această relaxare articulatorie manifestată într-o fază veche a fost atribuită substratului celtic (A. Dauzat, V. Brøndal, P. Delattre) sau superstratului franc, sub influența unui accent de intensitate foarte puternic (W. von Wartburg); în cîteva cazuri în care **s.** nu s-a produs a avut loc reducerea silabei finale: lat. *pallidus>pâle, rancidus>rance*. Frecvente **s.** şi în d. galo-italice, urmate uneori de apariția prin anaptixă sau proteză a unor vocale pentru evitarea gr. consonantice nou create *S.R.R.*

sinereză. Caracteristică lat. vulg. şi varietăților neliterare ale l. romanice. S-a manifestat şi se manifestă ca urmare a tendinței de evitare a hiatului, iar succesiunea de 2 vocale este astfel pronunțată ca un diftong (lat. *uinea>uinia*; rom. *grație*, it. *baule*, sp. *viaje*, pg. *tio*, pentru care norma literară recomandă hiatul, pot fi pronunțate cu diftong). Fenomen frecvent în istoria l. romanice, mai ales în istoria rom. (lat. *mea>mea* sau formele de imperfect *-ebat>-ea*). **S.** este utilizată în rom., sp.

şi pg. pentru evitarea hiatului la joncţiunea cuvintelor (rom. *nu le-am văzut*, marcată de obicei în scris prin cratimă, sp. *me alegro*, pg. *sede ardente*). *S.R.R.*

singular. Termen al opoziţiei binare de număr în lat. şi în l. romanice. Subst. care au numai formă de s. fac parte din clase semantice care nu sînt caracteristice numai lat. şi l. romanice: nume de materie, de stări sau de însuşiri, de discipline ştiinţifice, jocuri sau sporturi, majoritatea numelor proprii etc. Unele dintre ele pot fi folosite la pl. pentru a indica: varietatea (rom. *vinuri* — pentru acest sens *-uri*, desinenţă de neutru pl., se extinde şi la subst. fem.: *mătăsuri*, it. *vini*, fr. *vins*, sp. *vinos*, pg. *vinhos*), manifestarea concretă a unei stări, însuşiri (rom. *bunătăţi*, it. *attenzioni*, fr. *amabilités*, sp. *amistades*), intensitatea (lat. *frigora, gaudia*, rom. *bătrineţi*, sp. *orgullos*). *S.R.R.*

sirigonza, argou sp. Mexic. Numele este înrudit cu jerigonza. *M.S.*

sîrbocroată, influenţă ~. S-a manifestat asupra rom. (drom., arom., istrom.), dalm., it., d. istriote, d. friul., isp. (dʒudezmo). Contactul dintre Ţara Românească şi statul sîrb a avut loc încă de la întemeierea lor. Contact permanent între români şi sîrbocroaţi, în Banat, care a dus la influenţe reciproce şi, mai profund, în Istria şi Macedonia, unde toţi vorb. istrom., respectiv arom., sînt bilingvi. Sub presiunea sîrbocroatei, istrom. şi d. istriote sînt părăsite, după cum a fost părăsită dalm. pe coastele Adriaticei. În Italia (it., d. friul., d. istriote) contact datorită vecinătăţii geografice (în N) şi a unor ins. sîrbeşti în S Italiei. Contacte, mai puternice în ultimul sec., între evreii sp., stabiliţi din sec. 16 în Bosnia, şi sîrbocroaţi. Astăzi toţi evreii sp. sînt bilingvi. 2 straturi de **i.s.** asupra drom.: unul mai vechi (sec. 12—14), cu cuvinte răspîndite în întreg terit., şi altul mai recent (după sec. 15), mai masiv, dar numai asupra subd. bănăţean. Dificultăţi în delimitarea cuvintelor din sîrbocroată de cele bg. *(cocină)*, între cuvintele din **s.** şi cele magh. *(fior, loptă)*, între cele sîrbocroate şi cele germ. *(paur)*. Pentru delimitarea se foloseşte criteriul răspîndirii geografice. Cele mai multe cuvinte sîrbocroate există numai în subd. bănăţean: *baş, bruş, dolină, duhan, ierugă, lubeniţă, poneavă, pup, uică, vraniţă* (domenii onomasiologice variate). Prin **s.** au pătruns în subd. bănăţean o serie de cuvinte tc. *(cafă, căfană, divăni, răchie)*. În subd. bănăţean şi unele particularităţi fonetice datorite **i.s.** **l.s.** mai profundă asupra istrom., unde cuvintele sîrbocroate au eliminat cuvinte lat. păstrate în drom.; defonologizarea anumitor opoziţii inexistente în sîrbocroată *(lup* — sg. şi pl.); apariţia opoziţiei de aspect la verbe. Simplificarea consoanelor geminate din dalm. atribuită de unii **i.s.** Cuvinte sîrbocroate în d. it., d. friul. şi în d. istriote. Top. sîrbocroată în Italia. În plus, cuvinte izolate sîrbocroate în fr. *(guzla, vampir)* şi de aici în alte l. romanice. *M.S.*

slavă, influenţă ~. S-a manifestat asupra unor l. romanice, cu precădere în lexic. Între diversele l. slave care au intrat în contact cu l. romanice trebuie făcută distincţie între v. sl., slavonă — influenţe mai vechi — şi l. **s.** mod. (rus., pol., ucr., sec., bg., mac., slov.). Contactul dintre l. slave şi cele romanice diferite de la o l. romanică **slavă** la alta şi de la o epocă la alta. Cele mai vechi contacte (sec. 6—7/7—8—11) între rom. şi v. sl. (împrumutarea unor cuvinte din toate domeniile onomasiologice; modificarea inventarului fonologic şi a distribuţiei unor foneme; sufixe, prefixe; top., antrop.) şi între rom. şi slavonă (împrumutarea unor cuvinte pe cale cultă; antrop.). Cele mai numeroase contacte cu l. slave mod. între rom. şi scr., bg., ucr., rusă, pol., mac. (lexic; top.), urmată de d. it. sept. şi de friul. cu slov. şi scr. (lexic; top.). Celelalte l. romanice (fr., sp., it.) au primit pe cale cultă cuvinte din rusă (cele mai multe), pol., scr. Unele cuvinte slave mod. au pătruns în l. romanice occidentale prin fr. *M.S.*

slavă veche (bulgară veche), influenţă ~. S-a manifestat asupra rom. Contactul dintre sl. şi populaţia romanizată din prov. dunărene a avut loc la N şi la S Dunării. În urma acestui contact, sl. din N Dunării au învăţat l. populaţiei romanizate, s-au romanizat aducînd o serie de cuvinte în l. însuşită. Discuţii în legătură cu începutul şi cu durata relaţiilor româno-slave vechi. Unii (Fr. Miklosich, O. Densusianu, P. Skok, E. Petrovici, Gh. Mihăilă) susţin că limita inferioară a **pătrunderii** elementelor **v.s.** poate fi sec. 6—7, iar alţii (Th. Capidan, S. Puşcariu, I. Pătruţ) consideră că elementele **s.v.** au început să pătrundă în sec. 8—9, sau chiar în sec. 10 (I. Bărbulescu); limita superioară — sec. 11—12. Împrumuturile **s.v.** prezintă trăsăturile fonetice ale d. bg. din epoca **s.v.** de pînă în sec. 11. Influenţa cea mai evidentă în lexic (cuvintele **s.v.** sînt general răspîndite), cu termeni în multe domenii onomasiologice: om *(cosiţă, gleznă, a iubi, obraz, stomac, trup; drag, groază, jale, vesel)*, îmbrăcăminte *(cojoc, izmană, poală)*, locuinţa şi obiectele casnice *(bici, blid, cleşte, colibă, coş, pod)*, hrană *(colac, hrană, icre, oţet, ulei)*, familie *(babă, nevastă)*, agricultură *(brazdă, coasă, grădină, greblă, luncă, plug)*, natură *(bolovan, gîrlă, izvor, luncă, peşteră, vifor)*, faună *(bivol, cirtiţă, lăstun, lebădă, rac)*, floră *(hrean, mac, ovăz)*, viaţă socială *(bogat, muncă, rob, sărac, scump, slugă)*. Calcuri semantice: *codru* „munte", *lemn* „arbore", *lume* „lumină". Prefixe *(ne-, pre-, răs-)* şi sufixe *(-an, -aş, -eală, -ean, -işte, -iţă)*. Fonetică: împrumutarea lui *h (har)* şi fonologizarea lui ulterioară, fonologizarea lui *ʒ (jale, jeli, jilav)*, modificări ale distribuţiei unor vocale şi consoane în urma împrumuturilor **s.v.**. Diversele fapte morfologice puse în legătură cu **s.v.** (genul neutru, frecvenţa verbelor reflexive) au primit şi alte explicaţii (evoluţie internă, substrat); se poate cel mult admite că **s.v.** a întărit unele evoluţii. Toponimie **s.v.** *(Tîrnava, Doftana, Snagov)*. *M.S.*

slavo-român (româno-slav), **text ~.** I. (Deşi foarte răspîndit — aproape impus ca termen tehnic —, impropriu pentru un **text** unilingv) slavon de redacţie rom., în slavona din ţările române, numită, pe scurt, şi slavonă rom. (slavona fiind l. sl. literară sau de cultură dezvoltată pe baza l. v. sl. cu variante diferite după ţările în care era folosită: mediobg., scr., ruso-ucr., ceho-moravă, pol., lituaniană). Slavona a fost folosită în ţările române ca l. liturgică a cultului ortodox (Ţara Românească,

Moldova și Transilvania), ca l. de administrație internă (Țara Românească și Moldova) și ca l. diplomatică, începînd din sec. 10 și pînă în sec. 17 (apogeu în sec. 14—17; funcții diminuate treptat, din sec. 16, prin folosirea paralelă și apoi impunerea în loc a l. rom.). Pe lîngă textele slavone pur și simplu copiate sau tipărite în țările române după ms. și tipărituri de alte redacții (sute de ms. între sec. 12 și 19; tipărituri din 1508), **t.s.r.** în sensul strict al termenului sînt scrierile originale (inclusiv traduceri din altă l. în slavonă) ale unor rom. sau sl. cunoscători și ai l. rom.; acestea sînt inscripții, documente (cca 7000), cronici, scrieri literare religioase și laice (cea mai importantă operă literară este considerată scrierea *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ms. din sec. 16), inclusiv versuri, prefețe și postfețe la tipărituri. L. **t.s.-r.** este în esență slavona mediobg., dar cu influențe ale redacției sîrbești (în Țara Românească, parțial și în Transilvania) sau/și ruso-ucraineană (în Moldova, în sec. 17 și în Țara Românească) și cu numeroase elemente rom. — atît de vocabular, cît și de gramatică (morfologie și sintaxă) — care au o mare importanță pentru istoria l. rom.: alături de textele latino-române*, **t.s.-r.** reprezintă sursa fundamentală de reconstituire a drom. preliterare și de completare a informațiilor lingvistice (în special lexicale) chiar pentru perioada ulterioară (literară veche); interesează în acest sens atît atestarea și tratamentul cuvintelor rom. (comune și proprii) inserate, cît și românizarea cuvintelor sl. (folosirea lor cu fonetisme, desinențe sau articole rom.), abaterile de la norma slavonă datorate influenței l. rom. Unii cercetători folosesc denumiri speciale pentru **t.s.-r.** din Moldova *(slavo-moldovenești)*, pentru cele din Țara Românească *(slavo-valahice)*, mai puțin pentru cele din Transilvania *(slavone transilvănene)*. **2.** Text b i l i n g v, cu original slavon și traducere rom. paralelă sau intercalată (în ultimul caz, numită uneori, impropriu, *interlineară*). Cele 2 versiuni sînt dispuse rareori pe 2 coloane (cel mai vechi text de acest fel este *Evangheliarul slavo-român* tipărit la Sibiu în 1551—1553); de obicei ele alternează: textul este segmentat, fiecare fragment slavon (constituit din cîteva cuvinte, nu totdeauna cu înțeles de sine stătător) fiind urmat de corespondentul său rom. (de aceea în sec. 16 aceste texte bilingve erau numite *cu otvrat* „cu răspuns" sau *cu izvod* „cu originalul"). Se cunosc asemenea texte bilingve — ms. și tipărituri — din sec. 16—18; ele sînt texte religioase (cu precădere psaltiri și evanghelii), uneori apocrife, cărți populare, pravile (de exemplu, *Psaltirea* tipărită de Coresi în 1577 sau *Psaltirea Voronețeană*, ms.). Controverse în legătură cu explicația **t.s.-r.** bilingve: demonstrarea caracterului canonic, fără imixtiuni eretice, al versiunii rom. (**N. Iorga**, Al. Rosetti), ajutor pentru preoții care citeau în biserică textul sl. fără a-l înțelege (P. P. Panaitescu), destinație didactică în sprijinul învățării l. slavone de către rom. (Șt. Ciobanu, Șt. Pașca, I. Gheție); ultima explicație privește în mod special **t.s.-r.** cu traducere rom. intercalată. *M.A.*

slavonă, influență ~. S-a manifestat asupra lexicului drom. Slavona, variantă literară a v. sl., a fost l. de cultură și de cancelarie în Rusia, Bulgaria, Serbia și Țările Românești (la noi între sec. 10—17); 2 redacții: una ucraineano-rusă (în Moldova) și alta bulgară și sîrbă (în Țara Românească). Rolul slavonei pentru rom. este similar cu cel al lat. din lumea romanică occidentală. **I. s.** a început în sec. 9—11. Cele mai multe cuvinte **s.** au intrat în rom. în sec. 14—15 prin intermediul bisericii, al cancelariei din Țările Românești (la început din slavona de redacție bg., ulterior și din cea ucr.-rusă și sîrbă). Slavona a fost filiera prin care au pătruns cuvinte grec. referitoare la biserică *(apostol, arhanghel, călugăr, chilie, icoană, mănăstire, popă, psalm)*. Distincția dintre elementele slavone și cuvintele v. sl. intrate pe cale populară adesea greu de făcut din cauza absenței unor criterii riguroase. Folosind criteriul onomasiologic, sînt considerate slavone cuvinte din terminologia religioasă *(diacon, vlădică)*, administrativă *(stolnic, vornic, zapis)* sau termeni de cultură *(bucoavnă, sbornic)*. Pentru delimitarea slavonei se folosește și criteriul fonetic (cuvintele cu *h* final sînt slavone în opoziție cu cele populare care au *f*: *duh — vîrf*; vocalizarea ierurilor în poziție neintensă din slavonă: *săvîrși*, dar *sfîrși* împrumut popular). Cele mai multe cuvinte aparțin v. rom. Unele au pătruns și în vorbirea populară, păstrate pînă astăzi *(duh, iad, rai)*. Pentru antrop. de origine slavonă vezi **nume de botez.** *M.S.*

slovenă, influență ~. S-a manifestat asupra lexicului friul. și it. Contactul dintre slovenă și l. romanice din N Italiei a avut loc datorită faptului că în evul mediu au apărut în NE Italiei multe colonii de sloveni aduși pentru a repopula reg. întinse devastate de calamități naturale și de invaziile avarilor și ungurilor. Cuvintele slovene-unele răspîndite pe o arie mai mare (friul., ven.) — *kos, kose, brîtule, komat, trìskule, černíkuc, čespe* — altele cunoscute numai în reg. Gorizia, Triest. Termeni din domenii variate: faună, floră, agricultură, jocuri și obiceiuri. Top. slovenă: *Gorizia, Prepotto, Pereotto, Lonca, Zellina*. *M.S.*

sociativ, complement circumstanțial ~. Desemnează ființa (fr. *partir avec un guide*) sau obiectul (it. *recarsi a scuola con i libri*) care însoțește, în îndeplinirea sau suportarea unei acțiuni, sub. (sp. *Juan va al cine junto con su novia*) sau un compl. — cel mai adesea direct (lat. *Perdisti me et fidem mecum tuam*), construindu-se însă la fel indiferent de partea de prop. la care se referă. În lat. se exprima la origine prin abl. sociativ fără prep. *(Caesar omnibus copiis ad Ilerdam proficiscitur)*, în l. poeziei din epoca imperială și prin dat. (uneori identic ca formă cu abl.) mai ales după anumite verbe *(sociare alicui)*, uneori prin ac. cu prep. *ad (ad tibiam canere)*; de timpuriu a început să se extindă abl. cu prep. *cum* — inițial pentru a distinge **c.c.s.** de compl. circ. instrumental (exprimat la origine prin abl. fără prep.): *obsidere cum gladiis curiam ~ gladiis* —, care s-a generalizat; absența unui însoțitor se exprima prin abl. cu prep. *sine (sine exercitu)*. În l. romanice se exprimă prin subst. sau substitute (pron., num.) numai cu prep. sau loc. prepoziționale cu sensul „(împreună) cu", respectiv „fără": it. *Cantano insieme con voi, Ci andarono in compagnia del*

sindaco, oc. *Se barrèt dins un cambreton amb sa femno*, cat. *Anava amb una xica*, fr. *L'auto de Jean a été retrouvée sans son propriétaire*); în rom., în opoziție cu *cu*, loc. *și cu* are rol de conj. coordonatoare copulativă, introducînd o componentă a sub. multiplu, și nu un **c.e.s.** *I.V.R.*

solandro, grai ret. (gr. ret. central, subgr. ladino-anaunic). N Italiei (Val di Sole). *M.S.*

sonante, consoane ~. C.s. din lat. erau nazale *(m, n)*, laterale *(l)* și vibrante *(r)*, simple și geminate. Palatalizarea consoanelor, evoluția cantității consonantice etc. creează sonante noi, fie palatale (λ, *ń*), fie vibrante (sp., pg., cat., gasc. *r̄*, fr. *R* uvular). *S.R.R.*

sonoritate. În lat. opoziția surd ~ sonor era caracteristică doar consoanelor oclusive /p ~ b, t ~ d, k ~ g, $k^w \sim g^w$/; fricativele erau numai surde /f, s, h/. În lat. vulg. evoluția lui *w-, -w-, -b-* a dus la crearea perechii sonore a lui *f*. L. romanice cunosc astfel (dar și cu ajutorul împrumuturilor neromanice) extinderea opoziției de **s.** la toate consoanele nonsonante (cu excepția lui *h*), inclusiv la consoanele africate nou apărute (cu excepția rom. *ts* și sp. *tʃ* din l. contemporană). Totuși în consonantismul sp. și parțial în cel it. și cat., ca și în lat., fricativele nu au pereche sonoră. În l. romanice contemporane, opoziția de **s.** se realizează diferit în funcție de context; există la inițială sau în poziție intervocalică, dar se neutralizează atunci cînd consoana se află în poziție implozivă în interiorul cuvîntului: consoanele surde pot să apară în variația liberă cu sonorele corespunzătoare (rom. *frecvent, abces*), dar și cu posibilitatea unor perechi contrastante: *icni ~ jigni, lesne ~ glezne*); opoziția de **s.** se poate neutraliza în favoarea termenului sonor (atunci cînd consoana următoare este sonoră — fr. *anecdote*) sau în favoarea termenului surd (atunci cînd consoana următoare este surdă — rom. *obține*, fr. *abcès, médecin*). Presupunerea că opoziția de forță preia în acest caz funcția distinctivă nu a fost confirmată de cercetările de fonetică experimentală. În sp. consoanele surde capătă în context sonor variante sonorizate: *riesgo, portazgo*. *S.R.R.*

sonorizare, vezi **lenițiune, grupuri consonantice, asimilare.**

sorian, grai sp. (d. cast.). N-Centrul Spaniei (prov. Soria). Particularități **s.** (păstrarea diftongului *wo*, în opoziție cu *we* din restul d. cast.) apar în *Cantar de mio Cid** (1140), primul monument de literatură sp., scris în d.cast. Influența d. arag.: apocopa lui *-e* (*muert, nuecil* = sp. *noche*). *M.S.*

sotavento, vezi **capverdian.**

souriquoien, (pre-)pidgin fr. care ar fi fost utilizat în mod unilateral la începutul sec. 17 în fosta reg. Acadie (actualmente Noua Scoție) — Canada de către indigeni în relațiile cu pescarii fr. Denumit **s.** după numele fr. *souriquois* al l. amerindiene din fam. algonkină numită și micmac. Se menționează prezența unor cuvinte din bască, explicabilă prin originea unora dintre pescarii care frecventau aceste zone. Menționat în relatări de călătorie din epocă. Raportul său cu celelalte pidginuri fr. semnalate în Canada nu este clar. *I.V.R.*

spaniolă (castiliană), l. romanică, gr. iberorom. 308 mil. vorb. L. oficială în Spania, Andorra (alături de fr., cat.), Argentina, Bolivia, Chile, Columbia, Costa Rica, Cuba, Ecuador, Guatemala, Guineea ecuatorială, Honduras, Mexic, Nicaragua, Panamá, Paraguay (alături de tupi-guarani), Perú, Republica Dominicană, Sahara occidentală, Salvador, SUA (statele New Mexico, Puerto Rico, alături de engl.), Uruguay, Venezuela. L. romanică cea mai bine reprezentată din punctul de vedere al numărului de vorb. și al expansiunii teritoriale (locul 4 în lume după chineză, engleză, hindi). L. oficială și de lucru a Adunării Generale a ONU din 1945. 3 d. primare actuale (aragonez, asturoleonez, castilian) și unul dispărut (mozarab). D. mai noi (andaluzian, extremeño, murcian, canario) și, în afara granițelor, alte varietăți (**s.** americană, iudeospaniolă); varietăți de pidginuri **s.** și de creole **s. S.** s-a format pe o vastă arie identică, în mare măsură, cu cea a **s.** peninsulare actuale. Terit. în care s-a dezvoltat **s.** a fost locuit înainte de romanizare de diverse populații. Dintre care au lăsat urme în **s.**: coloniile cartagineze din S, celții, veniți în mai multe valuri (sec. 8—4 i.e.n.), stabiliți în N și V Peninsulei, iberii (neindo-europeni), stabiliți în SE (350—250 î.e.n.) care în centrul peninsulei au asimilat triburile celtice, ligurii neindo-europeni, care au ocupat o mare parte a litoralului medit. și N Iberiei, bascii în NV, populație de origine mult discutată, existentă și în prezent. Romanizarea peninsulei a început în 197 i.e.n., ca urmare a celui de-al doilea război punic și a dus la impunerea lat. în dauna l. prelat. Dintre popoarele germanice au ajuns în terit. **s. suebii**, vandalii și vizigoții (sec. 5), ultimii avînd un stat cu capitala la Toledo (puternică influență asupra obiceiurilor și legilor din peninsulă). Statul vizigot a fost distrus de ar., care la 711 au pătruns în peninsulă, stăpînind pînă în 1492 terit. variate ca întindere în decursul secolelor (partea de S a fost ocupată toată perioada). În sec. 9 — 3 state (Leon, Aragon, Castilia) care au condus lupta pentru recucerirea terit. ocupate de ar. *(Reconquista)*; în cadrul lor s-au conturat cele 3 d. primare (în terit. ocupat de ar. s-a constituit d. mozar.). În 1492 au loc 3 evenimente cu urmări importante în domeniul l.: a căzut ultimul califat ar. (Granada), ceea ce a dus la dispariția d. mozar. la extinderea d. cast. și la apariția d. and., extr., murc., a fost descoperită America de către Columb și au fost expulzați evreii din Spania (ultimele 2 evenimente au dus la apariția **s.** americane și a isp.). Formarea statului unitar a contribuit la extinderea **s.** ca l. oficială asupra unor terit. în care se vorbeau d. **s.** sau alte l. (cat., galic., basca). Juan de Valdés remarcă (1535) că **s.** era folosită în toate prov., la toate nivelele sociale, ceea ce înseamnă că d. cast. se transformase în idiom național. Începe să se folosească termenul *lengua española* pentru *lengua castellana*, marcîndu-se astfel faptul că l. literară se vorbea și în afara prov. Castilia; Academia Spaniolă a preferat însă pînă în ultimele decenii termenul *castellano*. Istoria **s.** cuprinde 3 etape: preclasică (sec. 10—15), clasică (sec. 16—17) și modernă (după 1680).

Diftongarea lat. *ĕ, ŏ*, indiferent de natura silabei, la *je, we (*fele>hiel, fernum>hierro ; focus>fuego, *ossus>hueso)* ; absența diftongării înaintea unui element palatal (lat. *oculus>*okl̕u>ojo*) ; lat. *au>o (causa>cosa)* ; la finală de cuvînt, lat. *e, i>e ; o, u>o (de unde>donde, dixi>dije ; quando>cuando, lacus>lago)*, în timp ce *a* se păstrează (lat. *casa>casa*) ; lenițiunea oclusivelor surde și sonore intervocalice lat. pînă la fricative sau zero *(lupus>lobo, vita>vida, amicus>amigo, credit>cree, ligare>liar)* ; lat. *ll, nn>l, n̕ (callem>calle, annus>año)* dar se păstrează lat. *rr* ca *r* forte *(carrum>carro* opus lui *caro>carus)*, orice *r-* este forte ; lat. *b, u* s-au confundat într-un singur fonem cu 2 variante : [b] la inițială și după consoană nazală și [b] în celelalte cazuri ; lat. *j->h* și apoi dispare, cu excepția prezenței lui *we* și *r (farina>harina*, dar *focus>fuego, frigere>freir)* ; lat. *pl-, kl-, fl->l (plorare>llorar, clamare>llamar, flamma>llama)* ; lat. *bl-, gl->l (blasphemare>lastimar, glande>*v. s. *lande* ; lat. *-kl-, -gl->x (oculus>oklu>ojo, coagulum>cuajo)* ; lat. *-kt->-it->tʃ (*lacte>leche)* ; lat. *mb>m (lumbu>lomo)* ; palatalizarea oclusivelor velare și dentale lat. cu reducerea africatelor la fricative și cu apariția interdentalei θ *(caelum>cielo, martius>marzo)* ; lat. *g- + e, i>*iot, *h* sau dispare (lat. *gener>yerno, germanus>hermano)* ; lat. *j- + a* se păstrează *(iam>>ya)*, *j- + o, u>x* (lat. *iocus>juego)* ; lat. *l +* iot*>ʒ>x (mulier>mujer)* ; lat. *r +* iot*>ir*, prin metateză *(area>era)* ; metateza iotului după labială + + iot *(capĭat>quepa)* ; consoanele finale secundare se fricativizează *(Madrid = [Madriθ])* sau dispar *(pie)* ; proteza lui *e* în cazul lat. *sp-, st-, sk- (speculum>espejo, stare>estar, scribere>escribir)* ; sistem vocalic cu 3 grade de apertură : 5 vocale *(a, e, i, o, u)* ; 18 consoane printre care *θ, tʃ, x, r, n̕, λ* ; 2 semiconsoane *(j, w)* cărora unii le acordă statut de consoană ; *-b-, -d-, -g-* sînt fricative *(β̞, ð̞, ɣ̞)* ; *s* ușor palatalizat *(casa)* ; silabă deschisă frecventă ; accent liber cu rol fonologic *(término* „capăt” *~termino* „termen” ; *cantara* „cîntase” *~cantará* „va cînta”) ; cele mai spectaculoase transformări au avut loc în trecerea de la perioada preclasică la cea clasică, cu simplificarea sistemului fonologic (opozițiile */b/ ~ /v/, /s/ ~ /z/, /ts/ ~ /dz/, /ʒ/ ~ /ʃ/* se reduc) ; dialectal, dar cu mare răspîndire, dispariția opoziției */θ/ ~ /s/ (seseo, ceceo)* și */λ/ ~ /j/ (yeismo)* ; dispariția flexiunii nominale ; pl. în *-s (casa ~ casas)* ; comparativ cu urmașul lat. *magis>más* ; sistem pronominal neconsolidat *(le, la, lo* folosite oscilant, vezi **leismo, laismo, loismo)** ; dublarea compl. direct și indirect prin forme neaccentuate ale pron. pers. *(Lo he visto a él)* ; pron. de adresare cu 2 grade *(tú* și *usted)*, *usted* se întrebuințează cu pers. 3 a verbului cu reducerea lui prin apariția fenomenului *voseo* ; sistem pos. cu 2 forme, una accentuată, cu valoare pronominală *(la mía)* și alta neaccentuată, cu valoare adjectivală *(mi casa)* ; pron. dem. ternar *(este — ese — aquel)* cu folosirea lui *ese* (în detrimentul lui *este)* mai frecventă decît în v. s. ; păstrarea pron. lat. *cuius>cuyo* ; pron. adverbiale în v. s. *(unde, i)* ; 3 conj. ; confuzie între conj. în *-er* și *-ir* la pf. s. *(vendió, partió)* ; pf. s. viu pînă în prezent dar concurat de pf. c. ; păstrarea m.m.c.pf. ind. lat. cu valoare de cond. ; 2 aux. pentru „a fi” *(ser, estar)*, primul indică o stare durativă, permanentă și esențială *(soy enfermo)*, al doilea o stare trecătoare, accidentală *(estoy enfermo)* ; 2 aux. pentru „a avea” *(haber, tener)*, în cazul lui *tener* cu o construcție ce poate avea elemente intercalate *(tengo la carta escrita* dar *he escrito la carta)* ; *haber* mai frecvent decît *ser* în formarea timpurilor compuse *(ha muerto* în loc de *es muerto)* ; imp. negativ cu pers. 2 sg. a conj. prez. *(no cantes)* ; preferință pentru part. trecut în *-ido* ; compl. direct nume de pers. construit cu prep. *a (Veo a Pablo)* ; topică liberă ; bogăție de sufixe diminutivale și peiorative ; sufixul *-í (baladí, jabalí)* din ar. ; cuvinte lat. păstrate numai în s. *(caenum, cereola, colomellus)*, numai în s. și pg. *(acís, *chordarius, comedere, solitate)* sau în arii laterale ale Romaniei *(equa>*s. *yegua*, sd. *ebba*, rom. *iapa, fervere>*s. *hervir*, rom. *fierbe)* ; cuvinte prelat. : iberice *(balsa, manteca, ranco)*, basce *(ascua, pizarra, García, Javier)* — adesea greu de deosebit, lig. *(llama, páramo ; Badajoz, Velasco)*, celtice ; cuvinte germanice pătrunse mai ales prin lat. sau prin altă l. romanică, rar direct, din vizigotă *(álamo, gana, ganso)*, sueică, vandală (top. și cuvinte regionale) ; l. romanică cu cele mai multe cuvinte din ar. *(alcalde, algoadón, alfombra, baladí)*, multe dintre ele pătrunzînd din s. în fr., it. (aglutinarea art. ar. caracterizează majoritatea împrumuturilor ar. din s. : *aldea, alcalde, azúcar)* ; numeroase împrumuturi din fr., unele vechi, din sec. 13—15 *(cofre, jardín, paje)*, altele moderne *(bufete, ficha, hotel, tupé)*, din it., mai ales în perioada Renașterii *(balcón, banca, charlatán, jachada, medalla, soneto)*, cat. *(caracol, clavel, cohete, entremeses, grúa, papel, paella, seo)*, galic.-pg., în sec. 13—15 *(chopo, chubasco, morriña)*, lat. *(abstracto, absurdo, artículo)*, din l. amerindiene *(alpaca, coca, cóndor, chocolate, gaucho, huracán, pampa, sabana, tomate)* ; mai puțin numeroase împrumuturile din engl. *(biftec, tranvía, vagón)*, germ. *(bigote, cuarzo, nickel)*, l. africane și asiatice. Structură dialectală bine precizată (d. arag. și ast.-leon., mai conservatoare, opuse d. cast., inovator), care continuă vechea repartiție dialectală peninsulară (pe lîngă aceste d. mai exista și d. mozar., dispărut după *Reconquista*). D. arag., ast.-leon., și mozar. împreună cu galic.-pg. și cu cat. coincideau într-o serie de particularități, cu unele deosebiri în funcție de natura fenomenului. Ele prezentau o unitate lingvistică, așa cum era înainte de cucerirea ar. cu particularități inexistente în d. cast. — la început o mică insulă lingvistică. Datorită *Reconquistei* și dinamismului său, d. cast., care și-a stabilit o normă înaintea celorlalte d., s-a extins din ce în ce mai mult contribuind la dispariția d. mozar., la reducerea sistematică a terit., d. arag. și ast.-leon. și la impunerea sa ca normă a l. literare. D. and., dezvoltat din d. cast., este cel mai inovator. D. de tranziție : murc., extr. D. mai puțin individualizate, riojan și can. Varietățile geografice de alt tip (isp. și s. am.) au apărut după sec. 15. Varietăți regionale profesionale : bron, pantoja, tixileira, xíriga. Argouri : caló, coa, lunfardo, tiriloneño, sirigonza. Cele mai vechi texte s. : 2 glose romanice din sec. 10 *(Glosele emiliene, Glosele silense)* și o notă de cheltuieli

ale unei mănăstiri (Rozuela, anul 980). Primele texte literare sînt strofele finale ale unor compoziții lirice ar. sau ebraice (vezi **jarchas**). *Cantar de mio Cid** (cca 1140), din care s-a păstrat un singur ms. copiat în 1307, este primul text amplu cu valoare literară. Traduceri ale textelor juridice lat. (vezi **fueros**). Alfonso X încurajează dezvoltarea activității literare; sînt puse bazele normei lingvistice a **s.** preclasice. În acea epocă literatura folosea d. arag. și ast.-leon.; începînd de la sfîrșitul sec. 15, singurul instrument al producției literare este d. cast., care devine obiect de studiu prin publicarea lucrărilor lui Nebrija (*Gramatica*, *Ortografia* și dicționarul). Sec. 16 *(Siglo de Oro)* este perioada cea mai strălucitoare a literaturii **s.** (Cervantes, Lope de Vega, Quevedo, Gracián, Calderón). În sec. 18 preocupări pentru fixarea l. (în 1713 se creează Real Academia Española, care publică celebrul *Diccionario de Autoridades* 1728—39, *Orothgraphia* 1741 și *Gramática* 1771). Alfabet lat.; ortografie fonetică fixată de Academia Spaniolă (ultima reformă ortografică în 1952), cu unele particularități: *ch* = tʃ, *ll* = λ, *rr* = *r* forte sînt considerate litere distincte; *ñ* = *ń*, literă tipică; *k* nu se pronunță (*harto* = [arto]); *b* și *v* se citesc la fel (oclusiv la inițială și după consoană nazală și ca *β* în alte poziții: *burro*, *vaca* și *caballo*, *cavar*; *z* și *c* + *e*, *i* se pronunță [θ] *(zapato, cielo)*, *j* și *g* + *e*, *i* se pronunță [x], sunet caracteristic numit *jota (jardín, general)*. Accentul grafic marchează abaterile de la regulile de accentuare *(corazón)*, hiatul *(día)* sau deosebiri semantice (*de* „de" ~ *dé* „să dea") sau morfologice (*aquél*, pron. ~ *aquel*, adj.); tremă pentru a marca valoarea fonetică a lui *u* în gr. *güe*, *güi (ambigüedad)*. **S.** este singura l. care folosește semnul întrebării și al exclamării la începutul propoziției, dar inversat ¡, ¿ *(¡gracias!, ¿Que hace?)*. *M.S.*

spaniolă, influență ~. S-a exercitat asupra l. romanice și neromanice, mai ales din Europa, ca urmare a relațiilor dintre Spania și țările europene sau din afara Europei. Factorii care au favorizat **i.s.** au fost numeroși, diferiți de la o țară la alta, de la o epocă la alta. Factori politici (stăpînirea spaniolă în Italia — sec. 14—17 — și în Sardinia, între 1326—1714; descoperirea și cucerirea unei bune părți din America, a Filipinelor și a unor terit. din Africa), economici (relații comerciale prin care sînt introduse în Europa plante și animale exotice), geografici (vecinătatea cu terit. de l. cat., pg.), culturali (succesul unor opere literare, mai ales în sec. 16) au dus la difuzarea spaniolei în Italia (în sec. 16 folosirea ei era un semn de galanterie), în Sardinia (l. oficială timp de 4 sec.), în America (l. oficială și curentă). La baza **i.s.** — procese de bilingvism variate: de masă (spaniola, l. oficială pentru vorb. de cat., galic., bască) sau individual, de durată sau temporar, cultural sau la nivelul comunicării cotidiene. **I.s.** mai puternică în l. romanice (fr., it., sd., cat., pg.; în rom. — foarte redusă și recentă), în l. ameridinene și în cebuano; însemnată în l. neromanice europene (cu precădere în engl.). Influența cea mai puternică în lexic — cuvinte pătrunse pe cale cultă: termeni de navigație și război (fr. *cabotage*, *embargo*, *embarcadère*, *flouque*), comerț (fr. *silo*, it. *sigaro*, fr. *cigare*, oc. *cigarro*, fr. *carambole*, it. *carambole*), îmbrăcăminte (it. *gorra*, fr. *basquine*), referitori la viața tipică sp. (it. *picaro*, fr. *siesta*), politică (fr. *camarille*, fr. *pronunciamiento*, fr. *guérilla*, fr. *guérillero)*, relații sociale (it. *aio*, *creato*, it. *complimento*, fr. *compliment*, fr. *alcôve*, fr. *camarade*, oc. *camarada*), caracterul unor persoane (it. *grandioso*, *disinvoltura*, *sforzato*, *sussiego*, it. *fanfarone*, fr., oc. *fanfaron*, fr. *hâbler*, *brave*, *désinvolte*), dansuri (it. *ciaccona*, fr. *chaconne*, it. *sarabanda*, fr. *sarabande*, fr. *castagnette*), termeni referitori la viața tipică spaniolă (fr. *toréador*, *gitane*, *patio*, *trabuco*); fr. *cédille* împrumutat o dată cu semnul ortografic *ç* (sec. 15). Cuvintele spaniole au pătruns în epoci diferite (cele mai multe în sec. 16). **I.s.** asupra l. neerorom. și în sd. — mai veche, cu multe cuvinte și în vorbirea curentă. În cat., încă din sec. 15 *(ànimo, carro, castigar)* și continuă și astăzi *(abono, audin, averiguar, colmo, cuidado)*, la fel ca în sd. unde cuvintele spaniole apar (din sec. 14) ca termeni administrativi *(áatu, sindíku, derrama)*, eclesiastici *(arčba, kafil'a, monastíriu, préste, sor, lóška)*, îmbrăcăminte *(bóttas, sandálias, terciupélu)*, mîncăruri *(impanáta, kúldu, pestre)*, medicină *(gájta, risipellu)*, nume de pești *(kalamari, ostióni)*, plante *(gassínu)*; în sd. lexicul de origine spaniolă și cat. cel mai numeros după cel lat. moștenit. În sd. și sufixe spaniole *-era (binagrera, burrátera)*, *-eza (alteza, maldureza)*, *-iko*, *-ilo (alitíku)*. **I.s.** în pg. și galic. este veche (sec. 14—15: *carabina*, *humilde*, *naife*, *rebelde*) și mai nouă *(picaresco, tango, cadecha)*; prin spaniolă cuvinte cat. *(escarcioncira, orate, tarifa)*. Dintre l. neromanice europene, cea mai puternică **i.s.** a suferit-o engl. Împrumuturi spaniole și în germ. Numeroase cuvinte spaniole din vorbirea curentă în bască, l. amerindiene, cebuano, l. din Filipine, chamorro, l. din Micronezia; în tupi-guarani **i.s.** și în morfologie (categoria art.). Sp. a fost intermediarul prin care au pătruns în l. europene cuvinte amerindiene (it. *batata*, fr. *batate*, *patate*, engl. *potato*, it. *caimano*, fr. *caïman*, engl. *caiman*, it., fr. *canoa*, engl. *canoe*, it. *amaca*, fr. *hamac*, engl. *hammak*, it. *uragano*, fr. *ouragan*, engl. *hurricane*, it. *mais*, fr. *maïs*, engl. *maize*). *M.S.*

spaniolă americană, nume generic dat diverselor varietăți ale sp. vorbite în America (Argentina, Bolivia, Chile, Columbia, Costa Rica, Cuba, Ecuador, Guatemala, Honduras, Mexic, Nicaragua, Panamá, Paraguay, Perú, Puerto Rico, Republica Dominicană, Salvador, SUA (SE), Uruguay, Venezuela. Peste 210 mil. vorb. Spaniolii au descoperit America în 1492 (ins. Antile) și în cîteva zeci de ani au cucerit Antilele, S Statelor Unite, Mexic, America Centrală și America de S (cu excepția Braziliei). Terit. cucerit a aparținut statului sp. pînă la începutul sec. 19 cînd, în urma mișcării pentru independență, s-au constituit statele latinoamericane actuale (printre cele din urmă care și-au dobîndit independența a fost Cuba — 1901). În noul continent au venit coloniști din diferite reg. ale Spaniei (un rol important l-au avut cei din reg. merid. de unde au pornit caravanele spre America) și cu nivele de cultură deosebite. Spaniolii au intrat în contact cu populațiile indigene care vorbeau l. amerindiene și au adus în noul continent sclavi

negri vorbitori de l. africane. Ulterior în continentul latino-american s-au stabilit și emigranți (în reg. Río de la Plata numeroși italieni). În ciuda fragmentării politice, a configurației geografice atît de disparate, a diverselor influențe indigene, **s.a.** oferă o unitate evidentă, deși în cădrul ei există diverse varietăți. Complexitatea lingvistică a Americii hispanice se înțelege dacă se au în vedere faptele de mai sus (nivelul cultural și proveniența regională a coloniștilor, imigrările succesive, probabila influență indigenă) ca și evoluția internă diferită a sp. **S.a.** prezintă puține deosebiri de structură față de sp. peninsulară, la fel ca pg. braziliană: păstrează unele elemente devenite arhaice sau regionale în fosta metropolă și dezvoltă inovații specifice determinate de inovațiile proprii sp. și de influența l. indigene. Cele mai multe deosebiri, necesențiale însă, în lexic. Vocalele neaccentuate nu au timbrul precizat: *e>i (vistido), i>e (vesular), o>u (gurrión) u>o (josticia); ei>ai (asaite), ai >ei (beile), ea>ia (tiatro), eo>io (pión);* tendință de dispariție a vocalelor neaccentuate înainte de *s (palabr's); seseo* aproape general (cu *s* predorsal), dar și insule de *ceceo; yeismo* foarte răspîndit; *rehilamiento* mai puțin răspîndit; aspirarea lui *-s (ehcuela otroh)*, răspîndită (fac excepție: N Mexicului — reg. muntoasă, la fel ca reg. muntoase din America Centrală, Columbia, Ecuador; Perú, Bolivia — mare parte, N Argentinei); lat. *f-* este aspirat (Antile, America Centrală) cu exemple necunoscute în sp. peninsulară *(jrente, jusil);* neutralizarea opoziției dintre *-l* și *-r*. Mai puțin răspîndite sînt: *f* labiodental (Chile); *g, j + e, i> k* aspirat (Chile): *hiyero* = sp. *higuero, j(i)eje* = sp. *jefe; r* și *rr* sînt fricative asibilate (Chile); *-r>r̄* (Mexic); *r̄* pronunțat velar (Puerto Rico); modificări de accent *(bánd, máis)* și de intonație. Aceste fenomene se regăsesc și în alte variante ale sp., deci sînt rezultatul unor evoluții interne deși pentru multe a fost invocată influența amerindiană. Se datoresc în schimb influenței quechua fenomene din sp. unor vorb. bilingvi (modificarea de accent de tipul *hácer, pajáro*, confundarea lui /e/ și /i/, /o/ și /u/ accentuate), l. maya (intonație; articularea cu ocluziunea finală a glotei a consoanelor *p', t', k', ch'* și *ts'*; pronunțarea lui *r̄* ca un *r* retroflex, toate aceste fenomene fiind în Yucatán), l. náhuatl (fenomenul /š/; sunetul *ts*; articularea explozivă a lui *t* urmat de *l*), l. araucane (intonație). În morfologie: în reg. cu aspirarea lui *-s* opoziția dintre sg. și pl. se face prin vocală închisă și deschisă; terminații fem. pentru subst. invariabile în gen *(huéspeda, comedianta);* folosirea frecventă a adj. ca adv. *(canta lindo);* pron. *yo* folosit cu prep. *(a yo, con yo);* pron. neutru *ello* păstrat (Republica Dominicană, Puerto Rico); pron. sub. se interpune între inter. și verb. *(¿qué tú dices?)* în Antile, Panamá, Venezuela; *voseo;* viitor exprimat frecvent prin *he de* + inf., *vov a* + inf., *va y* + prez. *(he de cantar, vov a decir);* frecvență mai mare a pf. s. în dauna pf. c. (N Argentinei, Bolivia); verbe intranzitive folosite frecvent ca refl. *(enfermarse, dzvolverse);* formații adverbiale *cada nada, no más, si más.* Frecvente diminutive și augmentative; *-ito* foarte frecvent simplu sau repetat *(ahoritita)*, mai ales în Costa Rica; sufixe frecvente *-ada, -ido, -azo;* frecvente derivatele în *-ear*. Dintre elementele datorite l. ameridiene sînt unanim acceptate: sufixul *-eco* din náhuatl pentru formarea numelor de locuitori și sufixul diminutival *-la* din quechua; din aceeași l. morfem posesiv *-i* pentru marcarea valorii expresive și topica verbului la sfîrșitul frazei, toate în vorbirea bilingvilor. În lexic: arhaisme *(altozano, arraijún, vegada)*, cuvinte dialectale din NV Spaniei *(andancio, cangalla, columbiar, chifle)* sau din S (andaluzisme: *amasijo, cartucho, lejído);* modificări semantice (*volcán* „grămadă", *varade* „persoană fără ocupație fixă") și numeroase cuvinte din l. amerindiene (aimara, araucană, arawak, caraibă, chibcha, maya, náhuatl, quechua, taíno, tupi-guarani), engl., it., rr., pg., l. africane. Bogată și variată literatură în **s.a.**. *M.S.*

spaniolă atlantică, termen creat de D. Catalán (1958) pentru a denumi un complex lingvistic sp. al cărui conținut semantic variază: unii (D. Catalán, R. Lapesa) se referă la d. and., can. și sp. am., alții (J. J. Montes) la d. sp. merid. și la sp. vorbită în ins. și în reg. de litoral ale continentului american (criteriul de delimitare: aspirația sau dispariția lui *-s* și neutralizarea opoziției /r/—/l/). *M.S.*

spaniolă filipineză, varietate a sp. vorbite în ins. Filipine (cea mai mare parte a vorb. în reg. capitalei Manila, în centrele de prov. și în jurul marilor ferme agricole). Nu se cunoaște numărul vorb. Pe cale de dispariție, deși este l. oficială alături de tagalog și engl. Stăpînirea sp. a durat în Filipine din 1521, cînd Magellan a debarcat în Filipine, pînă în 1898, cînd în urma tratatului de pace de la Paris, ins. au fost cedate SUA de către Spania. Cucerirea ins. a fost făcută de expedițiile făcute din Mexic. Cele 3 sec. de cucerire sp. nu au fost suficiente pentru instalarea l. sp. alături de l. indigene (în primul rînd l. tagalog), așa cum s-a întîmplat în America (vezi **spaniola americană**). Politica oficială și religioasă de a întrebuința l. indigene în administrație și biserică, precum și absența unor mari mișcări demografice în cadrul populațiilor indigene explică de ce sp. nu a devenit l. maternă pentru populația filipineză și nu a ajuns niciodată să fie o l. națională în Filipine (ea a fost limitată de la început la un mediu sociocultural restrîns, fiind folosită de aristocrație). O dată cu venirea administrației nordamericane și cu impunerea engl. în școală s-a ajuns ca în timp de 2 generații sp. să nu mai fie o l. vie (astăzi existența sp. ca materie obligatorie în cursul secundar este obiectul unei polemici la nivel național, mulți considerînd-o ca un anacronism care trebuie eliminat cît mai repede posibil). Datorită condițiilor istorico-sociale și atitudinii față de l., **s.f.** are un net caracter conservator, fără particularitățile inovatoare ale sp. am. existente și în d. sp. merid. Tendință de reducere a lui /a/, /e/, /o/ în poziție neaccentuată la o vocală centrală [ə] care duce la ștergerea opoziției dintre forme ca *hablan — hablen;* vocalele neaccentuate se păstrează (nu se elidează în contact cu *-s*, ca în sp. mexicană); /b/, /d/, /g/ intervocalice sînt oclusive; λ se pronunță uneori *lj*, dar nu există *yeismo; x* este velar ca în d. sp. sept.; *f* este labiodental (în unele cazuri, la vorb. din generația actuală, *f>p*); dis-

pariția opoziției /ɾ/—/r/ în favoarea lui *r* (fenomen recent); iotul pronunțat fără *rehilamiento*; nu există *sesco*: *-s* nu se pierde; întrebuințarea frecventă a unei oclusive glotale *q* la începutul cuvintelor care încep cu o vocală *el hombre* = [el-ǫombre]; *-n* este alveolar; păstrarea distincției dintre *-r* și *-l*; pron. *cosotros* întrebuințat frecvent; *leismo*; frecvente lipse de acord *(¡por aquí entra los barcos; esa restaurante)*; întrebuințarea obligatorie a pron. sub. *(yo soy sola por la mañana, cuando yo dijí)* considerată rezultat al infl. engl. și indigene; modificări în folosirea unor prep. *(por/para, como/por)*; hipocoristice cu sufixul *-ng (Pedrng-Pedro; Carling-Carlos)*; numeroase mexicanisme în lexic, de cele mai multe ori din náhuatl *(camote, chili, chongo, palengue, petate, zazate)*; modificări semantice *(lengua* „l. națională", *hay que ver* exprimă admirația și surpriza); elemente din l. indigene. Numeroase elemente din **s.f.** în tagalog, cebuano. *M.S.*

spirantizare. vezi **fricativizare.**

stil direct (vorbire, discurs direct), modalitate de a reproduce spusele cuiva prin citarea lor exactă, fără a le raporta gramatical la un verb de declarație: lat. *Ad haec Caesar respondit: Ego magis consuetudine mea, quam merito uestro ciuitatem conseruabo, si, ...* Verbul de declarație care introduce sau încheie un enunț în **s.d.** poate fi deseori neexprimat *(Tum Crassus: Atqui arbitror, Sulpici)*. **S.d.** începe cu o elipsă cînd contextul este destul de clar *(Ecce autem coniunx patri tendebat lulum: si petiturus abit)*. Elipsa verbului de declarație este curentă cînd stilul indirect se continuă cu **s.d.** *(Nec unquam quietura Romana foedera: Iuuenem ad exercitus misistis)*. Elipsa se produce mai rar cînd **s.d.** este continuat de stil indirect. În l. romanice, pentru **s.d.** se pot folosi, în afară de verbe, și subst. de declarație (rom. *I-am auzit răspunsul: Sîntuli niște puști!*). Termenul de declarație poate fi protetic (rom. *Mi-a zis: Du-te în grădină și culege cît îți trebuie*), intercalat (fr. *Sire, dit le renard, vous êtes trop bon roi*) sau epitetic (it. *La frutta, me portate? chiese Tommaso*). În afară de verbe sau subst. de declarație, în **s.d.** romanic se folosesc frecvent și verbe care exprimă starea de spirit a vorb., atitudinea etc. (it. *Che... piangete, qui se c'è uno che deve piangere, so' io, fece Tommaso*; sp. *Según V., por consiguiente — interrumpió Serafinito —, es verdadero el refrán que dice: Honra y provecho no caben en una saca*). *C.L.*

stil indirect (vorbire, discurs indirect), modalitate de a reda spusele cuiva prin transpunerea lor de către vorbitor sau povestitor, prin raportare gramaticală la un termen de declarație. În **s.i.**, prop. principale din stilul direct devin subordonate față de termenul declarativ. În lat., subordonatele în **s.i.** pot fi mai ales completive infinitivale, conjunctivale, interogative indirecte *(Ad haec Caesar respondit: Se magis consuetudine sua, quam merito eorum ciuitatem conseruaturum, si,...)*. Subordonatele romanice în **s.i.** sînt necircumstanțiale introduse prin diferite elemente de relație (rom. *V-am mai spus că nu vă cunosc; Te-a întrebat unde te duci*; it. *La mamma gli disse che bisognava far presto perché non c'era tempo da perdere*; fr. *Ils criaient qu'on les menât au combat*; sp. *Ha dicho que ha llegado tu padre; Ha preguntado quién ha llegado*). O trăsătură specifică sintaxei ret. este folosirea în completiva din **s.i.** — probabil sub influență germ. — numai a modului conj. prez. sau pf. (romanșă: *Allas femnas di el ch'el mondi enta parvis*). Trecerea de la stilul direct la **s.i.** implică modificări de pers. la pron. și verb, schimbări de pron., adj. pronominale și adv. dem. Cînd se produc asemenea modificări, dar enunțul nu este subordonat printr-un element de relație față de un verb declarativ, procedeul se numește **s.i.** *liber* (rom. *Bănică jăcu planul s-o luăm pe la Crucea de Piatră. Numai la întoarcere să strigăm prin părțile noastre. Pe la Crucea de Piatră, unci și covrigi, pe la noi mai mult colaci*; sp. *Miró al cura pensando precisamente lo que Mosén Millan quería que pensára. Si lo sabe y no ha ido con el soplo, es un hombre honrado y enterizo. Esta reflexión le hizo sentirse mejor). C.L.*

străromână vezi **protoromână.** Termen creat de S. Pușcariu (calc după germ. *Urrumänisch*) și adoptat de alți reprezentanți ai școlii lingvistice clujene (Th. Capidan), de I. Bărbulescu și T. Papahagi; cf. *română străveche* (G. Gîngîea). *M.A.*

subiect. În lat. în funcția de **s.** putea apărea un subst., pron. sau orice parte de vorbire susceptibilă de a fi nominalizată (inf., adj., adv., grup prepozițional, o prop. întreagă). Cazul **s.** era, în general, nom. *(pater scribit)*; **s.** putea însă apărea și la alte cazuri: gen. sau abl. calității *(mixti feminis mares, aetatis tenerae maioribus)*, abl. originii *(nemo admittitur nisi honesto loco)*, gen. partitiv, folosire proprie lat. vulg. *(et tertia die infunditur anacallidis tritae)*. **S.** pronominal era exprimat numai în cazuri de emfază *(ego scribo, tu uenis)* sau cînd verbul fiind așezat la sfîrșitul unei prop. lungi, vorbitorul anunța **s.** de la început. Pentru o mai mare expresivitate a frazei, subst. **s.** era reluat printr-un pron. *(pax, id est nomen mihi)*. Această folosire era frecventă mai ales atunci cînd între **s.** și pred. apărea o structură intercalată *(arma quae fixa in parietibus fuerant, ea sunt humi inuenta)*. Pentru exprimarea **s.** nedeterminat, lat. folosea pasivul impersonal *(bibitur, estur)* — frecvent în l. literară, dar pe cale de dispariție în l. populară; verbul la pers. 3 pl. numai la verbe *declarandi (dicunt, aiunt, ferunt)*; pers. 3 sg. de regulă într-o prop. la conj. cu sens general — frecvent în lat. populară (limitat la o categorie de verbe); pers. 2 sg., în special la conj. potențial, dar și la ind.; part. prez. la dat. *(oppidum Thessaliae primum uenientibus ab Epiro)*; pron. nehot., în special în structuri condiționale/de eventualitate *(si quis hoc fecerit...fortasse aliquis dixerit)*; pers. 1 pl., cînd **s.** gramatical coincidea cu **s.** enunțării. În construcția infinitivală, **s.** era exprimat mai ales atunci cînd era diferit de acela al verbului regent *(uolo eum uenire)*, fenomen transmis l. romanice; dar și *uolo (me) facere*. Din lat. tîrzie începe să se întîlnească **s.** nedeterminat exprimat prin *homo (ubi homo desiderium suum compleri uidet)*, construcție care a fost anunțată de timpuriu de negativul cu *nemo*, întărit adesea prin *homo*. **S.** multiplu era exprimat prin juxtapunerea sau coordonarea mai multor

s.; 2 **s.** legate prin *cum* formau o unitate sintactică, verbul aflîndu-se, în general, la pl. În l. romanice, **s.** poate fi exprimat prin subst., pron., adj. sau part. substantivate, num., inf. (în rom. și prin supin precedat de prep. *de*), printr-o prop. (vezi **subiectivă, propoziție ~**). Situația **s.** pronominal de pers. 1, 2 inclus în forma verbului, specifică lat., s-a păstrat în rom., it., sp., pg., l. în care pron. pers. **s.** este exprimat atunci cînd **s.** este pus în evidență. Fr. se caracterizează începînd din sec. 15—16 prin exprimarea obligatorie a pron. pers. **s.**, inclusiv la verbele impersonale *(je chante, tu chantes, il chante, nous chantons; il pleut, il neige, il faut que tu partes, il nous arrive des malheurs, il manque un bouton à ma chemise)*. Această trăsătură este comună și ret., d. galo-italice, în care pron. reiau obligatoriu **s.** exprimate prin subst. (friul. *un omp al veve doi fis*). Cf. și fr. *il passe des trains tous les quarts d'heure, il meurt un homme toutes les minutes* sau *il s'agit, il se passe* (dar și *peu importe, qu'importe, n'importe, mieux vaut, soit dit entre nous, à quoi nous sert* etc.). În toate l. romanice, imp. respinge folosirea pron. **s.**, acesta exprimîndu-se însă cînd se insistă asupra **s.** În rom., subst. și substitutele sale cu rol de **s.** apar, în general, în nom., situațiile în care **s.** se află la alt caz sînt fie excepții aparente (subst./substitutul său fiind atributul unui subst. subînțeles: un subst. *(ai casei îi întîmpinau în prag; au mai plecat din[i dintre oameni)* sau pron. pers. fiind omis — *începem cu toții a mînca*), fie excepții propriu-zise *(o dau cui vrea s-o ia; îl trimit pe care termină mai repede; au venit la oameni!)*. În toate l. romanice cu excepția fr. locul **s.** este liber; el poate să preceadă pred. (rom. *Toți au rămas încremeniți*; it. *Il sole scotta*; sp. *El clima de aquella comarca es frío y seco*) sau să-l urmeze (rom. *— Da, răspunse al treilea*; it. *Risplende nella notte la luna*; sp. *Por asuntos comerciales viajaba mucho mi hermano mayor*). În fr. în general **s.** precede pred. *(La foule se précipita. Est-ce que Paul est venu? Il pleut)*. **Inversiunea s.**: în prop. incidente centrate pe verbe de comunicare *(Faites donner la garde, cria-t-il)*, după un adv. inițial de tipul *à peine, ainsi, aussi, du moins, encore, en vain, tout au plus*, după adv. *peut-être* și *sans doute*. Pentru coerența logică și discursivă a textului, fr. poate să folosească întîi verbul, apoi **s.**, mai ales în cazul verbelor de tipul *venir, suivre, survenir, rester (Vint la belle saison. Suivirent quelques jours de détente)*. Pentru reluarea **s.** vezi **dublare**. Pentru acordul pred. cu **s.** vezi **predicat**. *M.T.*

subiectivă, propoziție ~. În gramaticile lat., **s.** este rareori abordată ca subordonată aparte, fiind discutată, în funcție de elementele de relație prin care este introdusă, la prop relativă *(Qui peccauit punitur)* sau în clasa mai largă a completivelor introduse prin conj. *quod, quia, quoniam, ut (Multum ei detraxit inter eos uiuenti alienae erat ciuitatis)*. În general, locul **s.** lat. este după regentă; cînd este introdusă prin pron. rel. sau inter., este plasată de obicei înaintea regentei. Ca și în lat., în l. romanice **s.** depinde de verbe pluripersonale (rom. *Vine cine vrea*), verbe și expresii verbale cu valoare impersonală (rom. *Este interzis să fumăm în școală*; it. *Era evidente che i due non avevano altro da dirsi*; sp. *Cuantos así hablaban o escribían, se me antojaba que eran hipócritas*), de adv. și loc. adverbiale predicative (rom. *Bine că ne-am lămurit; Poate că s-au răzgîndit*). Se introduce prin conj. (rom. *Ne miră că ai înțeles; Se cuvenea să saluți; S-a întîmplat de ne-am rătăcit*; it. *Me interessa se loro possono venire*; fr. *A cela s'ajouta que M. Octave avait reçu la visite de Beauprêtre*; sp. *Es raro que lo sepa; No es cierto si viene*), pron. sau adj. rel., inter. ori nehot. (rom. *Vine oricine poate*; it. *Chi non lavora non mangia*; fr. *Qui se ressemble s'assemble*, sp. *Me interesa qué has comprado*; pg. *Quem tarde anda pouco alcança*) și prin adv. sau loc. adverbiale rel. ori inter. (rom. *Nu-i place unde locuim*; it. *Me interessa come avete parlato*). În general, **s.** romanică introdusă prin pron. rel., inter. sau nehot. precedă regenta (rom. *Cine greșește plătește*; fr. *Quiconque a beaucoup vu peut avoir beaucoup retenu*, dar și rom. *S-a întîmplat ceea ce nu doream; Se știe cu cine pleci în excursie*; it. *Me interessa chi te l'ha detto*). Pentru **s.** introdusă prin conj. sau adv. rel. ori inter., topica obișnuită este după regentă; ordinea inversă are valoare expresivă (rom. *Că minte se știe*). În fr., **s.** introdusă prin conj. *que* plasată înaintea regentei este deseori reluată printr-un pron. dem. neutru sau printr-un subst. cu sens general *(la chose, le fait)*: *Que Segrais ait reproduit assez fidèlement le récit du comte de Cilly, cela paraît probable*. Vezi și **subiect**. *C.L.*

subjonctiv, vezi **conjunctiv**.

subordonată, propoziție ~, vezi **apozitivă, atributivă, cauzală, concesivă, condițională, consecutivă, finală, directă, indirectă, interogativă indirectă, loc, modală, predicativă, predicativă suplimentară, subiectivă, temporală, propoziție (circumstanțială (de)) ~**.

subsilvan, vezi **sutsilvan**.

substantiv. În lat. împărțit în 5 decl., după vocala tematică. Categorii gramaticale specifice: gen, număr, caz, exprimate cu desinențe care cumulează cele 3 semnificații gramaticale. Flexiune predominant sintetică. În trecerea de la lat. la l. romanice, restructurarea categoriei genului, crearea unor modalități noi de exprimare a genului și a numărului, cu desinențe diferite de la o l. romanică la alta în funcție de evoluția expresiei fonetice și cu ajutorul art., reducerea decl. cazuale (reminiscențe în faza veche a l. galorom. și în rom.), ceea ce determină trecerea la o flexiune cazuală analitică; mai conservatoare — rom., datorită flexiunii art. *S.R.R.*

substrat. S. romanic reprezintă totalitatea elementelor pătrunse în lat. și conservate în l. romanice din l. populațiilor cucerite de romani, care au adoptat lat. părăsindu-și l. proprie. Influențe ale l. prelatine sînt menționate de lingviști și filologi din prima jumătate a sec. 19 (C. Cattaneo, B. Kopitar, C. C. Fauriel, F. Diez, B. P. Hasdeu, H. Schuchardt, C. Nigra). Bazele cercetării științifice a **s.** pentru domeniul romanic au fost puse de G. I. Ascoli (începînd din 1881). Se introduce astfel factorul etnic în explicarea evoluției lat. și diversificării lingvistice a Romaniei: învățată de populații numeroase și deosebite din punctul

de vedere al l. lor materne, lat. a cunoscut o serie de modificări, care nu au fost aceleași pe tot cuprinsul Imperiului Roman; unele dintre aceste schimbări au fost explicate ca efect al interferenței dintre l. acestor populații și lat., determinate de procesul de bilingvism. Exagerări în determinarea inventarului de fapte de s.: înglobarea în s. a tot ceea ce nu a putut fi explicat pînă la un moment dat prin evoluția lat. sau prin alte influențe, pe de o parte, sau reducerea elementelor de s. la cele dovedite de precarele date atestate pentru l. prelatine și de comparația romanică pe de altă parte. S. recunoscut în lexic, toponimie, antroponimie (părerile lingviștilor diferă însă în ceea ce privește etimologia unor termeni), dar controversat în fonetică, suscitînd numeroase dezbateri (scepticism din partea neogramaticilor, provocat de slaba atestare a l. de s. și deci de imposibilitatea verificării ipotezelor; influență de s. în fonetică negată sau considerată limitată de structuraliști, care explică schimbările lingvistice prin evoluția internă a lat.; încercare de concilicre a teoriei s. cu metoda structurală, punîndu-se în relief interacțiunea factorilor interni cu cei externi; influențele în fonetică au fost explicate prin adaptarea lat. nou învățate la baza de articulație și de audiție specifică l. materne; apariția unor modificări fonetice atribuite s. mult timp după ce l. de s. au încetat să mai existe a făcut ca ipotezei conservării deprinderilor articulatorii să fie preferată cea a unor tendințe latente ale l. dispărute care pot acționa cu o întîrziere de cîteva sec., atunci cînd prestigiul modelului lat. a dispărut). Dificultăți în cercetarea s.: nici una dintre l. de s. nu s-a păstrat pînă azi, dar există relații de înrudire între unele l. actuale și vechile l. de s.: idiomurile celtice vorbite în arh. britanic și în Bretania, alb., bască; nici una dintre l. de s. nu s-a păstrat prin texte sau inscripții de mare întindere (s-au conservat doar, la autorii lat. și greci, atestări de cuvinte, top. și antrop., inscripții scurte și neclare, cîteva glosare). Comparația romanică, prin paralelismele pe care le stabilește, poate aduce argumente în favoarea explicației prin s. a unor fapte de l. S. preindo-european: alpin, aquitan, basc, medit. (etrusc, iberic, lig., sican), paleosard (nuragic), punic, retic (numit subsubstrat în cazul în care peste el s-au suprapus, înainte de extinderea lat., alte l. de s.) și un s. indo-european: celtic, grec, iliric, italic (osco-umbric, sicul), messapic, traco-dac, ven. Se distinge un s. „primar" al l. romanice, constituit din influențele exercitate asupra lat. de l. populațiilor prelatine ale Italiei (aceste influențe au fost asimilate de lat. și răspîndite în l. romanice din afara Italiei fără deosebire; se presupune însă un rol diferențiator al acestor l. în fragmentarea lingvistică a Italiei) și un s. „propriu-zis" datorat influenței l. populațiilor preromane din restul Imperiului. Faptele atribuite s. nu au cunoscut aderiunea unanimă a tuturor cercetătorilor (aceleași fapte, considerate de unii lingviști de s., au fost interpretate de alții ca efecte ale substratului sau ale evoluției interne a l.); l. romanice pentru care s-a făcut apel cel mai mult la explicații prin s. sînt fr. și rom. În fonetică, tendințe articulatorii (palatalizare în idiomurile galorom., atribuită s. celtic, velarizare în rom., atribuită s. traco-dac), ducînd la modificări de sistem prin dezvoltarea unor articulații necunoscute lat. (rom. *ă*, fr. [y]) sau la modificări privind normele de realizare a sistemului (lenițiunea oclusivelor intervocalice în Romania occidentală, evoluția unor gr. consonantice: tratament palatal sau labial al lat. *-kt-* în Romania occidentală, respectiv în rom.); în morfosintaxă: elemente de reorganizare a sistemului flexionar (contopirea gen. cu dat. într-o formă unică diferită de cea de nom.-ac. în rom.), de topică (ducînd la postpunerea art. hot. în rom.), modificări periferice (urme ale sistemului vigesimal de numărare în fr.), construcții fixe (galicisme); în formarea cuvintelor: sufixe, atestate mai frecvent în top.; numărul cuvintelor atribuite s. variază de la cîteva zeci la cîteva sute (sigure, probabile, posibile), denumind cu precădere accidente de teren (rom. *mal, țărm*, fr. *berge*, sp. *vega*, pg. *beira*), plante și animale (rom. *brad, copac*, fr. *sapin*, pg. *carrasco, carvalho*; rom. *măgar*, fr. *mouton*, sp. *becerro*, pg. *bezerro*), obiecte legate de unele meșteșuguri (rom. *grapă, țarc*, fr. *soc, charrue*, sp., pg. *gancho*); concordanțe lexicale între l. romanice datorate unor concordanțe între l. de s. (rom. *ciung*, it. *cionco*, eng. *tschung*, friul. *cionc*; rom. *ciut, ciută*, surs. *tschuti(a)*, arag. *choto, chota*, cat. *xota*); se poate remarca existența unor cuvinte de s. de origini și forme diverse în l. romanice diferite pentru a denumi aceeași noțiune („ciocîrlie": rom. *ciocîrlie*, it. *(al)lodola*, engad. *alauda*, v. fr. *aloe*, fr. mod. *alouette*, v. sp. *aloa*, sp. mod. *alondra*; „cioc"; „mal"). Numeroase top., atît preindo-europene cît și i.-e. (hidronime, oiconime, oronime). Prin extindere, termenul s. a fost folosit pentru a denumi influențele exercitate tîrziu de l. peste care s-au suprapus idiomuri romanice: guanche pentru d. can., l. amerindiene pentru sp. am., l. indigene pentru l. creole. *S.R.K.*

sud-dunărean (român ~, din sudul sau din dreapta Dunării), gr. constituit din cele 3 d. ale l. rom. vorbite în diferite părți ale Pen. Balcanice: arom., megl. și istrom.; referința geografică are în vedere istoria, căci astăzi d. arom. și cel megl. sînt reprezentate și în N Dunării (în R. S. România). Particularități comune de dezvoltare socio-culturală: enclave în mediu alogen; vorb. bilingvi; atestări (texte) tîrzii; absența unei norme supradialectale; statut actual de l. familiale; literatură exclusiv sau predominant populară (cultă numai în d. arom.). Particularități comune de evoluție și structură lingvistică: vocalele *e, i* (+ *n*) și diftongul *ea* (> *ɛ*) nealterate după labiale indiferent de timbrul vocalei următoare (lat. *pilus* > arom., megl., istrom. *pir*; lat. *ventus* > arom. *vimtu*, megl. *vint*, istrom. *vintu*; lat. *feta* > arom., megl. *fătă*, istrom. *fetę*); rezultatele actuale (cu istorie diferită în d. istrom. față de arom. și megl.) ale velarelor lat. *k g* + *e, i* > *ts*, respectiv *dz* sau *z* (lat. *caelum* > arom. *țer*^{u}, megl., istrom. *țer*; lat. *genuculum* > arom. *ghinucl'u*, megl. *zenucl'u*, istrom. *zcrunel'u*); păstrarea consoanelor *λ* (lat. *leporem* > arom. *l'epure*, megl. *l'epuri*, istrom. *l'epur*) și *ń* (lat. **luponea* >

arom. *lupoaĥi*, megl. *lupoaĥă*, istrom. *lupoĭe*) și a gr. consonantice *kλ*, *gλ* (lat. *clamo*>arom. *(a)cl'emu*, megl., istrom. *cl'em*; lat. **glemus*>arom. *gl'emu*, megl., istrom. *gl'em*); absența m.m c.pf. ind. sintetic; lipsa prep. *pe* la ac. compl. direct; elemente de substrat identificate mai puține decît în d. drom.; absența influenței magh.; puternice influențe balcanice (alb., bg., mac., ngr., scr., tc.), cu pondere și efecte diferite de la un d. la altul. *M.A.*

suebă, influență ~. S-a exercitat în lexicul sp. și pg. **S.**, trib germanic diferit de goți, vorbeau cel mai arhaic dintre idiomurile germanice occidentale. Au traversat, împreună cu vandalii și alanii, Munții Pirinei (409—411) și s-au stabilit în NV extrem al Spaniei (actuala Galicia), de unde și-au extins autoritatea spre E (prov. Asturia, León) și spre S (N Portugaliei). Au fost supuși de vizigoți. Urme puține în toponimie: *Suevos* și *Suegos* (prov. Galicia), *Puerto Sueve* (prov. Asturia). Presupuse elemente s. în lexicul galic. *(brĭtennah, britar, lauerca, lobio)* și pg. *(lauerco)*. *M.S.*

sufixe, vezi **abstracte nominale/verbale, adverbiale, augmentative, colective, diminutivale, moționale, nume de agent/instrument, numele locului, peiorative, verbale, sufixe (pentru) ~.**

sufixoid, vezi **compunere.**

sulcitan, grai sd. (d. camp.). Sardinia (reg. Sulcis). Grai camp. izolat și arhaic. Trăsătura cea mai caracteristică: *ts* (<lat. *t*, *k* + iot sau it. *ts*)>*tʃ* (*tʃukkurʊ*<it. *zucchero*); *-r-* imediat după accent dispare (lat. *flore*>*frei*, cat. *ferrer*>*feĕi*); păstrarea unor part. trecute tari (*bĕntu*, *nătu*). *M.S.*

sulino, subd. pg. brazilian (São Paulo, Paraná, Santa Catarina, Rio Grande do Sul, Mato Grosso, Minas S, Goiás S) al d. merid. *C.L.*

superlativului, complementul ~ vezi **mod, complement circumstanțial de ~.**

superstrat (**suprastrat**). **S.** romanic reprezintă totalitatea elementelor din l. romanice provenind din l. populațiilor migratoare învingătoare care s-au stabilit pe terit. Imp. Roman și au adoptat treptat lat. părăsindu-și în cele din urmă l. proprii ca urmare a procesului de bilingvism. Conceptul de **s.** preconizează (alături de cel de substrat) influența factorului etnic asupra evoluției lat. și diversificării lingvistice a Romaniei. Influențe ale l. populațiilor migratoare asupra lat. au fost semnalate din evul mediu timpuriu (Isidor de Sevilla) și discutate înainte de nașterea romanisticii ca știință (F. Raynouard). Bazele teoretice ale s. au fost puse de W. von Wartburg (1932) pentru a explica diferențierea lingvistică a unora dintre terit. romanizate (vezi **galoromanic**). Restrîns în general la influențele exercitate înainte de formarea l. romanice (influența germanică) termenul s-a întrebuințat și pentru acțiunea unor l. asimilate după această perioadă (influența v. sl. în rom., scandinavă veche în fr.). Număr mare de cuvinte de **s.** în fr. (cca 600) și rom. (cca 300 în fondul principal de cuvinte); termeni militari (fr. *guerre*, rom. *război*), cuvinte denumind plante și animale (rom. *gîscă*, *păstrăv*, *hrean*, fr. *taisson*, *faucon*, *hêtre*, *cresson*), părți ale corpului (rom. *gît*, *gleznă*, *obraz*, fr. *hanche*, *échine*), nume de acțiuni (rom. *cîti*, *clădi*, *cosi*, *grăi*, fr. *choisir*, *gagner*, *saisir*), abstracte (rom. *milă*, *necaz*, fr. *haïr*, *honte*, *orgueil*), adj. (rom. *drag*, *gol*, *lacom*, fr. *frais*, *franc*), a.lv. (rom. *prea*, fr. *trop*), sufixe (rom. *-ași*, *-că*, *-iș*, fr. *-ard*, *-aud*), prefixe (rom. *ne-*, *pre-*, *răs-*, fr. *mé(s)-*). Pe lîngă de ordin morfologic atribuite **s.** (rom. neutrul, fr. decl. bicazuală din l. veche), fonetic (rom. *h*, fonologizarea rom. ʒ, fr. *h* aspirat). În toate l. numeroase top. și antrop. Uneori **s.** a fost folosit și pentru influențe exercitate în perioada formării sau începuturilor l. romanice, fără ca l. respective să fi fost asimilate (ar., considerată de unii lingviști **s.**, de alții adstrat al idiomurilor romanice din Pen. Iberică), la influența lat. (considerată **s.** cultural). Din aceste motive, în lucrarea de față s-a evitat folosirea termenului și s-a preferat prezentarea tuturor acestor elemente sub termenul generic de influență. *S.R.R.*

supin. Formă verbalo-nominală, nepredicativă, obținută în lat. prin adăugarea sufixului *-tu-* la rădăcina verbului. Cunoscînd variația cazuală, asemenea subst. propriu-zise, **s.** avea o formă de ac. în *-um* (*amatum*, *monitum*, *lectum*, *captum*, *auditum*) și alta de dat.-abl. în *-u*. Prima, care se întrebuința de obicei după verbele de mișcare *(venire, ire)*, a fost uneori alăturată lui *ire* într-un fel de conj. perifrastică; tot ea stătea și la baza inf. viit. pasiv lat.; ultima apărea după adj.: *facile dictu*. Fiind înlocuit, mai ales în vorbirea populară, în toate construcțiile, mai întîi de gerunziul prepozițional, apoi de inf. prepozițional sau non prepozițional, a dispărut aproape total în lat. tîrzie; dintre l. romanice rom. este singura în care a supraviețuit, avînd forme identice cu ale part. (trecut), invariabile însă în gen. număr și caz, precedate obligatoriu de o prep. *(de, la, pentru coborît)*. Această ultimă particularitate, care apare și la inf. lung, atestă natura de subst. a **s.**, iar faptul că poate avea un compl. direct *(E bună de îngrijit copii sau bolnavi)* este o dovadă a naturii sale verbale. În construcții prepoziționale avînd drept suport verbele *a avea* și *a fi* servește la exprimarea necesității *(Ce mai aveți de făcut aici?; Ce mai e de făcut pentru mîine?)* sau a posibilității *(Compotul nu mai e de mîncat)*. *A.C.*

supranume. Antrop. cu funcție de identificare suplimentară și neobligatorie, completînd sau substituind numele oficiale. Individuale sau colective (transmise urmașilor sau atribuite inițial unui grup), **s.** lat. și romanice se repartizează, după origine, în 3 categorii — antrop., top. și apelative, fiecare constituită din grupe semantice și tipuri formale diferite ca vechime, răspîndire și ponderе. Majoritatea **s.** antroponimice exprimă filiația pe linie paternă (patronimic) sau maternă (matronimic); **s.** toponimice desemnează, în general originea locală sau apartenența etnică; **s.** apelative, de o mare diversitate semantică, sînt grupate în determinări descriptive de tip social-economic ori cultural și porecle. În izvoarele medievale distincția dintre nume și **s.** este dificilă, uneori chiar imposibilă: poate fi pus mai ușor în evidență caracterul de **s.** al elementelor care, la un moment dat, funcționează și cu valoarea primară de nume comune. În lat. clas. formațiile cu caracter de **s.** se întîl-

nese în toate cele 3 clase de antrop., prenume, nume gentilice şi nume de fam., în ultima ponderea lor fiind maximă. Agnomenul lat. era un s. individual derivat cu *-anus* prin care se făcea aluzie la fapte militare ori evenimente din cariera administrativă *(Africanus)*. În perioada imperială se dezvoltă o nouă clasă de s. propriu-zise (lat. *supernomen* sau *signum*). Apărute mai întîi în E, în perioada elenistică, răspîndite apoi şi în V, unde modelul se impune şi devine prolific, aceste nume sînt analizabile ca formaţie (derivate în *-ius*, ca şi vechile gentilice, de la teme lat., grec. ori de alte origini) şi de obicei clare ca semnificaţie. Iniţial adaosuri la numele oficiale mediate de termeni sau expresii speciale: *signum, cognomentum, siue, qui et (Lucilius Metrobius signo Saprici, Q. Letinius Lupus qui et uocatur Caucadio)*, s. devin, în mare parte, nume unice. S. antroponimice lat. postclas. sînt adaptări ale formaţiilor grec., simple sau compuse cu numele generic al divinităţii —, „teoforice" *(Eusebius, Leontius, Georgius, Ilarius, Theodorus, Theodosius)* şi derivate de la nume în uz *(Cesarius)*. Ca s. toponimice apar determinative etnice *(Cantaber, Hispanus)*, rare nume de locuri cu sau fără prep. *(ab Aricia, Carnunto)* şi mai ales derivate adjectivale de origine *(Carpathius, Macedonius, Potamius)*. Cele mai numeroase sînt s. apelative, mai ales cu caracter religios, derivate de la subst. *(Desiderius, Honorius, Patricius)*, adj. la superlativ sau derivate de la adj. *(Clarissima, Simplicius)*, part. *(Benedictus, Honoratus, Victura)* şi derivate de la part. *(Constantius, Innocentius, Laurentius)*, gerunzii *(Amandus, Seruandus)*, derivate de la teme verbale *(Exuperantius, Saluator)*, compuse teoforice, traduceri ale unor nume străine sau creaţii de influenţă biblică *(Deodatus, Seruus Dei, Sperandeo)*. Ca tipuri semantice, formaţii laice cu semnificaţie temporală *(Februarius, Sabbalus)*, nume de animale şi pietre preţioase cu valoare de simboluri creştine *(Columba, Margarita)*, nume de sărbători *(Paschasius)*, nume de umilinţă sau injurioase *(Calumniosus, Stercus, Turpinus)*, nume de meserii şi ocupaţii *(Arator, Asinarius, Porcarius)*, numeroase porecle. Sporadice în izvoarele medievale timpurii, s. se impun din sec. 9, devin ereditare şi treptat se fixează ca nume de fam. În general, s. romanic medieval, ca şi cel mod., se caracterizează prin pluralitate (mai multe s. pentru acelaşi individ) şi variabilitate, instabilitate şi tendinţa de a deveni ereditar, utilizarea ca adaos ori ca înlocuitor al numelui, origine diversă şi posibilitatea de schimbare a funcţiei. L. romanice continuă tradiţia lat. a introducerii s. prin elemente speciale (*Ana Gaudioso siue Africa* a. 862, *Sinicio famulus Dei cognomento Deidonum* a. 632, *Petronaci qui Blauipert dicitur* a. 750 *Officia qui et Blanca uocatur* a. 1059); procedeul se extinde considerabil în sec. 9—13 şi se păstrează şi astăzi în toată Romania (rom. *Laie zis Chioru*). Dintre s. antroponimice cea mai mare extindere o are în evul mediu grupa numelor de filiaţie, patronimice şi matronimice. Se dezvoltă în mod deosebit s. toponimice indicînd originea locală (locul naşterii, reşedinţa, proprietatea) ori apartenenţa etnică. În sp. şi pg. predomină tipul top. cu sau fără prep. (sp. *Severo de Calceata*, pg. *Arias de Retorta*, sec. 10), alternanţa celor 2 realizări păstrîndu-se şi în s. actuale, dar tendinţa este de pierdere a prep.; cele mai frecvente sînt oiconimele (sp. *Alcántara, Lorca, Zamora*, pg. *Coimbra, Porto*), dar apar şi hidronime (pg. *Tamega, Vouga*), etnice (pg. *Lusitano, Gascon*), numeroase derivate adjectivale (sp. *Cordobés, Soriano, Zamorano*, pg. *Beirão, Sousão*). Şi în fr. şi oc. majoritatea s. toponimice sînt nume de locuri, mai ales de sate, cu sau fără prep.; în v. fr. şi v. oc. tipul cu prep. era general, dar instabil *(de Lorraine = Lorrain)*. La nume de fam. prep. lipseşte de regulă în oc., iar în fr. este rară; *de* se aglutinează mai frecvent în d. fr. din N, *à* locativ, ca şi *en, n', es* în d. fr. din E şi în frpr., nu se aglutinează. Microtoponimele apar fără prep. mai ales în oc. *(Fresnoy)* şi cu prep. (+ art. hot.) în fr. *(Lefresnoy, Dufresnoy, Defresnoy)*. În it. s. toponimice sînt etnice *(Greco, Lombardo, Turco)*, foarte numeroase derivate adjectivale *(Calabrese, Sorrentino)*, top. cu prep. sau cu prep. şi art. hot. *(Di Francia, Dalla Costa, Dell Colle)*, top. fără prep. *(Calabria, Messina)*. sau numai cu art. hot. *(La Ponte)*. În numele de fam. actuale s. toponimice au pondere egală cu cele antroponimice şi sînt concentrate în reg. Lombardia, Sicilia, Liguria, Campania (cele mai puţine în Piemonte); tipul cu prep. are răspîndire generală, iar cel articulat este specific d. merid. Este remarcabilă ponderea derivatelor adjectivale (multe cu sufixe panitaliene, *-ano, -ese, -elo, -igiano*), fapt ce apropie it. de rom., în care derivatele, articulate în S şi E *(Cîmpeanu, Munteanu, Văleanu)* şi nearticulate în Transilvania *(Cîmpean, Muntean)*, constituie marea majoritate a s. toponimice. Nu lipsesc nici formaţiile cu prep. (*ot* în documentele sl., *de* în cele rom., *de la* şi *din* în s. actuale şi în nume de fam.: *Dinvale*), dar nu apar cu funcţie antroponimică nume de aşezări, reg. sau prov. fără prep. (tipul *Ionescu-Snagov* este recent). Sînt panromanice s. top. de habitat, referitoare la casă şi situarea ei: rom. *Casămîndră, Curte, Pădure*, it. *Casabella, Corteggiano, Monti*, fr. *Lachèze, Montaigne, Fontaine*, sp. *Casal(s), Fontseca, Pozo*, pg. *Cabana, Paço, Souto*. În l. romanice occidentale uzul numelui proprietăţii precedat de prep. *de* s-a dezvoltat la nobili după consacrarea ereditătii fiefurilor; transmis ereditar şi devenit devreme nume de fam., acest tip de s. a ajuns semn de noblete şi, din sec. 16—17, formulă la modă, mai ales în fr. şi sp., înlocuind numeroase alte s. medievale. S. apelative, reprezentînd contribuţia lexicală specifică fiecărei l. la îmbogăţirea inventarului antroponimic, sînt la origine calificative cu funcţie distinctivă referitoare la condiţia socială, economică, profesională, civilă, militară, religioasă ori familială a individului (nume de meserii, profesii şi ocupaţii, nume de funcţii şi servicii, de titluri şi grade ierarhice, nume de rudenie). Cele mai numeroase, variate şi cu răspîndire generală sînt numele de meserii, care adesea apar ca desemnări unice în izvoarele medievale şi s-au fixat ca nume de fam. în formă articulată (mai frecvent în rom.) sau nearticulată (mai frecvent în l. romanice occidentale): rom.

Căpraru, Cordovan, Purcaru ; it. *Ferraro, Muraro, Spataro ;* fr. *Berger, Courvoisier, Lefèvre ;* sp. *Calderón, Herrero, Vaquero ;* pg. *Boieiro, Carvoeiro, Hortelão ;* oc. *Faure, Fogassier, Sartre*. Numele de funcţii (publice, militare, ecleziastice) şi de servicii (rom. *Călăraşu, Jude, Popa ;* it. *Avogadro, Massaro ;* fr. *Bailly, Maire, Prévost ;* sp. *Ballesiero, Cuadrillero, Judice ;* pg. *Claveiro, Escrivao, Juiz*), precum şi numele de titluri şi grade ierarhice (rom. *Boieru, Căpitanu, Domnu ;* it. *Cardinale, Conte ;* fr. *Chevalier, Lecomte, Vasseur ;* sp. *Caballero, Doncel, Hidalgo ;* pg. *Meirinho, Reitor*) pot fi atribuite şi ca porecle. Puţine nume de rudenie (rom. *Copil, Fiastru, Geamănu ;* it. *Padrino, Santolo ;* fr. *Cousin, Legendre, Lefils;* sp. *Cormano, Genro, Pariente;* pg. *Neto*) şi cîteva referitoare la vîrstă (rom. *Bătrînu, June*, fr. *Lejeun, Vieil*, sp. *Joven, Mayor, Viejo*). *C.I.*

supraprefixare (cumul de prefixe). Apare în lat. începînd din perioada imperială şi se dezvoltă ulterior. În lat. tîrzie e frecventă mai ales în textele cu caracter popular. Este corelată cu cumulul de prep. Primul termen în combinaţii este adesea prefixul *per-*, dar şi *ad-, ex-, in-, re-, super-* etc.: *perexeo, persubeo, pertranseo, perconfirmo ; derespondeo, expromitto, incomparatus*. Formaţiile supraprefixate moştenite în l. romanice sînt în general neanalizabile: rom. *petrece*<**pertraicere, spăla*<*experlavare* etc. Se creează formaţii romanice care, în parte (e vorba mai ales de derivatele savante), recurg la elementele folosite cu această funcţie în lat.: rom. *desrăsuci, insubordonare, nedesţipit, nestrăbătut, reproduce ;* it. *insubordinazione, rinforzare, spergiuro ;* fr. *décomposer, insubordonné, présupposer, réimportation ;* oc. *demesconeisser*. *L.V.*

suprastrat, vezi **superstrat.**

surmiran, grai ret. (gr. romanş). Elveţia (cant. Graubünden, reg. Sotsés şi Sursés) între d. suts. şi eng. s. Folosit ca l. de predare în învăţămîntul elementar. Propus, ca şi suts., ca l. standard, fiind uşor de înţeles atît de surs. cît şi de către eng. Datorită tradiţiei literare modeste nu a fost acceptat. Elaborarea normelor ortografice în s. s-a făcut în sec. 18 după traducerea catehismului. Gion Candreia a pus bazele ortografiei s. (1895—1897) care a fost impusă în manualele şcolare în perioada 1906—1938, iar în 1939 Mona Grisch şi Giachen Battaglia au simplificat ortografia anterioară. *M.S.*

sursilvan (germ. *Obwaldisch*), d. ret. (gr. romanş). Elveţia (cant. Graubünden, reg. Surselva, cu centrul Muster/Disentis); 34 000 vorb. L. naţională, alături de subd. eng. s., în cant. Graubünden. Folosită ca l. de predare în învăţămîntul elementar şi sub forma unui curs facultativ în unele şcoli medii. Singurul d. ret. în care lat. *ĕ, ŏ* nu se diftongheză *(terra>ter, porta>porta)*, cu excepţia unor diftongări condiţionate: *ĕ* înaintea unei lichide sau a unei palatale implosive (în silabă deschisă: *-ie*: lat. *cĕlum>tschiel*, în silabă închisă *-ié* şi mai ales *ié*: *bĕlla>biala*), *ŏ* în silabă închisă înainte de *-u*, aşa-numita diftongare metafonică (*grossus>gries ;* această diftongare are implicaţii morfologice, producînd alternanţe de tipul *gries* m. — *grossa* f.); lat. *ē, ō* în silabă deschisă>*ei, oi* (>*u*), la fel ca în friul., transformare negeneralizată *(niue>neiv, hora>ura) ;* palatalizarea lat. *ū>i*, nu *y* (de tip galorom.) ca în eng.s. şi în unele variante ale lad. dol.: *murus>mir, una>ina ;* lat. *a* + *m, n* + consoană dentală>*o*: *grande>grond ;* palatalizarea lat. *k* + *a, g* + *a*, nu este generalizată ca în alte d. ret. (eng.s., lad. dol., friul.), rezultatul fiind mediopalatale, scrise *tg*, respectiv *gi*: *caput>tgau, ligare>ligier*, dar *casa>casa, gallus>gat* (fenomenul este independent de cel din fr. şi este ulterior acestuia); menţinerea diftongului lat. *au*, la fel ca în lad. dol.: *aurum>aur ;* palatalizarea lat. *kt* devenit medio-palatală notată *tg*, spre deosebire de celelalte d. ret. care-l reduc la *t*: *lacte>latg, nocte>notg;* urme ale decl. bicazuale: numele predicativ adjectival păstrează *-s*, marcă a cazului sub., în opoziţie cu adj. atribut: *quei prau ei verts* „această pajişte este verde" — *in prau vert* „o pajişte verde"; urme ale flexiunii latineşti *-o, -onis ; bab* „tată", pl. *babs, babuns „strămoşi"*; pron. specific cu sens pers. şi dem. (*lez, lezza*, neutru *gliez, tschel* cu valoarea rom. *celălalt*); păstrarea distincţiei între dat. şi ac. pron. pers. accentuate pers. 1 şi 2 sg., la fel ca în unele graiuri lad. dol., friul. (dat. *a mi, a ti*, ac. *mei, tei*); pron. nehot. *ins* (corespunzător fr. *on*), inexistente în alte d. ret.: *ins di* „se zice"; pron. neutru (<lat. *illud*): *igl* (înainte de consoană) şi *gl'* (înainte de vocală), *ei* forma independentă: *ei fa atun* „se face toamnă", *ei plova* „plouă"; pers. 1 sg. are desinenţa *-el*: *cumprel* „eu cumpăr", *temel* „eu mă tem"; în s. veche, viit. perifrastic cu **voleo* (astăzi viit. cu *vegnir*: *jeu vegn a cantar*, pers. 1 sg.); negaţie caracteristică formată cu lat. *bucca*. În lexic, influenţă it., mai slabă decît în eng., dar influenţa germ. mai puternică (conj. *aber ; schenghetg, grascha*). Formarea şi evoluţia l. scrise în s. determinate de coexistenţa a 2 confesiuni în Surselva. Reformatorul Stelfan Gabriel (1565—1638) a publicat un catehism (1611); în replică Gion Calvenzano, sub impulsul contrareformei, a publicat în acelaşi an un alt catehism în suts. Cu aceste 2 lucrări sciziunea s. în 2 variante: una protestantă şi alta catolică, a fost consacrată de la început. De partea protestantă, l. scrisă a fost consolidată prin numeroase publicaţii cu conţinut religios (se detaşează traducerea *Noului Testament* făcută de Luzi Gabriel (1648) şi traducerea *Bibliei* (1717—1719). De partea catolică au contribuit la fixarea l. scrise o serie de scriitori (P. Zacharias da Salo a publicat o lucrare — 1685—1687 — care a rămas pînă în sec. 19 manualul cel mai important din Surselva catolică). În 1927 Gion Cahannes realizează unificarea ortografiei s. care a servit ca bază pentru ortografia adoptată de Liga romanşă. Scriitori sursilvani Alfons Tuor, cel mai important poet romantic, G. C. Muoth (1844—1908), cel mai important poet s. din sec. 19, Gian Fontana (1897—1935), primul autor important de proză s. modernă, Flurin Darms (n. 1918), unul dintre cei mai cunoscuţi poeţi sursilvani contemporani. *M.S.*

sutsilvan (subsilvan, germ. *Nidwaldisch*), d. ret. (gr. romanş). Elveţia (cant. Graubünden, reg.

Sutselva, cu centrul Schons). Folosită ca l. de predare în învăţămîntul elementar. Propusă, ca şi surm., ca l. standard, fiind uşor de înţeles atît de către surs. cît şi de către eng. Datorită tradiţiei literare modeste nu a fost acceptat. Foarte multe asemănări cu surs. din care s-a desprins. Lat. *kt>ʃ (lacte>latsch)*. Catehism catolic publicat de Gion Antoni Calvenzano (1611) ca replică la catehismul protestant al lui Steffan Gabriel publicat în surs. *M.S.*

Ş

şmecherească, limbă ~ (l. şmecherilor), una dintre denumirile argoului drom. al răufăcătorilor, iar de aici şi a limbajului teribilist al tinerilor, care preiau de la cei dintîi anumite cuvinte *(gagiu, mişto)*, sensuri (*bicicletă* „ochelari", *mortal* „extraordinar", *pension* „închisoare") şi expresii (*a lăsa mască* „a trage chiulul cuiva", *pe bune* „adevărat"). Numeroase elemente ţigăneşti. Procedeul trunchierii cuvintelor: însăşi denumirea acestui limbaj special cunoaşte varianta adverbială *(a) la şmeche* „şmecherește". *M.A.*

şvăbească, influenţă ~. S-a exercitat asupra lexicului drom. (subd. bănăţean). Şvabii au fost colonizaţi în Banat în sec. 18 de imp. habsburgic, după înfrîngerea stăpînirii otomane asupra fostului paşalîc al Timişoarei. Sînt originari din diverse terit. (V şi S Germaniei, Austria, Alsacia, Lorena şi Luxemburg) şi vorbesc graiuri germ. de tip francon (mai ales renano-francone) în NV Banatului şi de tip austro-bavarez şi nord-bavarez în SE (Caraş-Severin). Delimitarea împrumuturilor şvăbeşti de cele austro-germane şi de cele din germ. literară este dificilă şi insuficient studiată. Criterii fonetice (consoană iniţială surdă în locul uneia sonore din germ. standard: *plec*: germ. *Blech, crumpi*, pl.: germ. *Grundbirnen*; deosebiri de vocalism: *drot*: *Draht, fruştuc*: *Frühstück*) sau semantice (*meştăr* „greutate de 100 kg", *plaţ* „loc de casă") pot servi la această delimitare. Cuvinte ş.: *raipelţ, şlap*. Top. şvăbeşti: *Freidorf, Gotlob, Johannisfeld, Lenauheim, Liebling*. *M.S.*

T

tabarenho, creolă care, împreună cu matutenho și caipiranho, formează un ansamblu de varietăți ale pg. braziliene prezentînd diverse grade de creolizare. Vorbită de populația rurală cu ascendență africană. Vorb. numiți *macambas*. *C.I.*

Tabellae defixionum, tăbliță de plumb (rareori de bronz, ceramică etc.) gravate cu inscripții în care autorul blestemă (*defigere* = „a blestema" [sens secundar]; subst. *defixio* e atestat numai în glose tîrzii) pe un dușman (rival în dragoste, adversar în proces, partidă adversă în concursurile de circ — sînt vizați atît vizitiii, cît și caii —, hoț etc.), consacrîndu-l, de cele mai multe ori, zeilor Infernului. Fiind scrise de oameni fără cultură literară, textele cuprind un mare număr de abateri de la normă, atît în fonetică (unde trebuie distinse de masa erorilor de grafie), cît și în gramatică și lexic; unele din acestea sînt rar, sau deloc, atestate în alte tipuri de documente: *como* pentru *quomodo* (>rom. *cum* etc.), *ampitzatru* (= *amphitheatrum*), cu alterarea dentalei dinaintea unui iot recent, *infernales* pentru *inferi* etc. Redactarea nu este însă total spontană: unele formulări se repetă de la o inscripție la alta și își găsesc corespondente în papirusuri magice grec. *I.F.*

Tabula Peutingeriana, hartă romană din epoca imperială (sec. 3—4), păstrată într-o copie medievală din sec. 12—13 (denumită după posesorul ei K. Peutinger, 1465—1547); constă dintr-un sul de pergament care înfățișează harta lumii cunoscute în antichitate, de la coasta de E a Britanniei (Irlanda și o parte a Spaniei dispăruseră încă din modelul ms. medieval) pînă în China. Elementul principal îl constituie traseele drumurilor, cu indicarea distanțelor, cu numele cursurilor de apă și ale localităților (la nom., dar și la locativ-abl.); multe din aceste top. se păstrează, într-o formă evoluată, pînă azi. *I.F.*

tacuaremboense, varietate de dialecto fronterizo*. Uruguay (dep. Tacuarembó, Rivera, Artigas de E, Salto de E). Varietate mai bine caracterizată (subsistem fonologic consonantic diferit de al celorlalte varietăți; vocalism pg.). Morfologie aproape în întregime pg. (unele particularități comune cu sp. din dep. Rocha, Maldonado). *M.S.*

taíno, influență ~. S-a exercitat asupra lexicului sp., cu precădere asupra sp. am. L. amerindiană dispărută din fam. arawak, a fost vorbită în Antile, într-o reg. unde conchistadorii sp. au rămas 3 decenii înainte de cucerirea Americii. De aceea pentru denumirea multor realități americane au fost folosite cuvinte t., duse ulterior de sp. pe continentul american. Cele mai multe cuvinte taíno sînt nume de animale *(carey, curí, hicotea, jején)*, plante *(ají, anón, batata, bejuco, caoba, maguey, maíz, maní, tuna, yuca)* necunoscute în Europa. Numeroși termeni pentru natură *(huracán, jagüey, sabana)*, obiecte *(barbacoa, caney, hamaca, macana)*, realități sociale *(cacique, jíbaro, naboría)*. Dintre aceste cuvinte unele au pătruns și în sp. generală *(batata, hamaca, huracán, maíz, sabana, yuca)*, fiind împrumutate din sp. de diverse l. europene. Altele s-au răspîndit numai în continentul american *(coa, conuco, manigua, pitahaya)* sau au rămas limitate la reg. Antilelor *(dajao)*. Presupusă **i.t.** în pronunțarea velară a lui *r* dublu din Puerto Rico (T. Navarro Tomás), fenomen explicabil însă ca un proces spontan existent și în alte l. romanice (fr., pg.). *M.S.*

tarom (tarone), argou it. profesional al căldărarilor ambulanți din văile Sole, Non și Rendena (Italia, reg. Trentino Alto Adige, prov. Trento). Multe afinități cu argoul păstorilor din N Italiei *(gaì)*. Astăzi ieșit din uz. *O.S.C.*

tarom di rüsca, argou it. profesional al coșarilor din zona Intragna (Italia, reg. Piemonte, N prov. Navara), încă în uz la începutul sec. 20. *O.S.C.*

tarone, vezi **tarom.**

tarragonez, subd. cat. (d. cat. central). Spania (prov. Tarragona). Păstrează *v* labiodental. Multe cuvinte care există și în d. cat. din gr. occidental. *M.S.*

tarùse, argou it. profesional al vînzătorilor ambulanți de umbrele, originari din N Italiei (reg. Piemonte). *O.S.C.*

tautologie toponimică (polionim, pleonasm toponimic), top. formate din 2 elemente care exprimă aceeași noțiune în l. sau variante dial. diferite. Pot fi bilingve (sau hibride), cînd cei 2 termeni provin din l. diferite (se încadrează în categoria mai largă a top. multiple) și monolingve, cu cei 2 termeni din aceeași l. T.t. bilingve provin din diverse combinații lingvistice: celto-lat. *(Castellodunum* „castru-castru" >fr. *Châteaudun)*, celto-germanice (germ. *Jordigarto* „curte-curte", fr.

Rubez „pîrîu-pîrîu"), bretono-romanice (bret. *Lannilis* „biserică-biserică"), romanico-grec. (it. *Linguaglossa* „limbă-limbă"), romanico-ar. (it. *Mongibello* „munte-munte"), romanico-sl. (rom. *Capul Glăvii* „capul-capului"), romanico-magh. (magh. *Szék Asszópatak* „rîul sec-sec"), romanico-tc. (rom. *Dealul Tepe* „dealul-dealul"). Denumirea de **t.t.** a fost dată pe baza analizei fenomenului din punctul de vedere al logicii. Unii lingviști au observat că cei 2 termeni au sensuri apropiate dar nu identice și că aparțin unor nivele lingvistice distincte, deci nu pot forma o tautologie. Astfel de îmbinări au putut apărea îndeosebi în perioadele de bilingvism, prin „glosarea" unui termen prin cuvîntul sinonim din cealaltă l. Formarea și folosirea în l. romanice actuale a unor **t.t.** de tipul rom. *Lacul Techirghiol*, it. *L'isola Ischia*, fr. *Le port du Havre* arată că apariția unor asemenea fenomene este oarecum inevitabilă, fiind determinată de necesitatea precizării categoriei socio-geografice a topicului denumit. Faptul e confirmat și de **t.t.** monolingve: rom. *Dealu Cuca*, *Lacu Iezerului*, it. *Via Rugabella*, *Passo della Furka*, rezultat al standardizării cartografice a numelor topice. *I.T.*

tây bồi (anamito-franceză, franco-anamită, pidgin indo-francez), pidgin fr. practic dispărut, utilizat între mijlocul sec. 19 și mijlocul sec. 20 în fosta Indochină fr., pe cea mai mare parte a țărmului Anamului (reg. centrală din Vietnam) mai ales în armată și, în orașe (Saigon, Tonkin, Hai Phong), în raporturile dintre fr. și alți europeni și servitorii lor indigeni. Reciproc ininteligibil cu fr. Poate pidginul fr. cel mai bine descris. Unele similitudini cu creola fr. réunioneză (explicabile printre altele prin imigrări din ins. Réunion — posesiune fr. din Oc. Indian — la mijlocul sec. 19); spre deosebire de creola fr., nu și-a creat un sistem de particule verbale și nu utilizează reduplicarea. Deși s-a afirmat că ar avea „sintaxă anamită", aportul l. vietnameze (anamite) — l. austroasiatică — nu a fost precizat. A fost folosit în ziarele locale pentru a produce efecte comice. *I.V.R.*

tedesche *(lanzi(chenecchi))*, pidgin it. din sec. 16 rezultat din contactul cu germ. *I.V.R.*

temporală (de timp), **propoziție circumstanțială ~**. Lat. distingea raporturile de simultaneitate, anterioritate sau posterioritate între acțiunea din regentă și aceea din temporală, precum și valorile circ. momentane, durata și iterația. Simultaneitatea și succesiunea generală a evenimentelor erau exprimate prin adv. rel./conj. *cum*, *quando* (frecvent în lat. tîrzie și în cea vorbită), *dum*, *donec*, *ubi*, *ut* și prin loc. conjuncționale *simul atque/ac/ut/et/(ac) primum/ubi*, *dum interim*. *Quod* devine conj. temporală din sec. 1 e.n., fiind frecventă în lat. tîrzie. Încă din lat. clas., *dum quod/interim* deveniseră neanalizabile. De multe ori, *quod* (inițial relativ indeclinabil) putea avea un antecedent „unitate temporală" (de ex. *annum*), separat de el prin alte cuvinte. Simultaneitatea se prezenta în lat. sub 2 aspecte: fără indicarea termenului final (sensul temporal fiind "în timp ce", „atîta timp cît", iar modul folosit — ind.) și cu indicarea termenului final (sensul temporal fiind „pînă ce/cînd", iar modul — îndeosebi, conj.). *Dum* avea ambele accepții ale simultaneității. În lat. postclasică, conj. a început să fie des folosit după *dum* cu sens durativ non-terminativ, ceea ce a condus la accentuarea analogiei sintactice între construcțiile cu *dum* și cele introduse prin *cum*. Cu sensul de simultaneitate terminativă, *dum* „pînă ce" se folosea și cu ind. (prez., viit. *perfectum*), dar mai ales cu conj. (timpuri trecute). Marcă a simultaneității, lat. clas. *cum* (+conj.) exprima o împrejurare socotită cea mai pertinentă față de enunțul din regentă. *Cum historicum*, specific povestirii și construit cu verbul la impf. sau la m.m.c.pf. conj. *(Athenae cum florerent)*, insista asupra ocaziei care favoriza evenimentul indicat prin regentă și era frecvent la sfîrșitul epocii republicane. În lat. populară *cum* cunoaște un vădit regres și dispare treptat în lat. tîrzie în favoarea lui *dum* + conj.; lat. *quomodo* a început să dobîndească în l. populară sens temporal de simultaneitate și posterioritate imediată. Anterioritatea acțiunii din regentă față de cea din **p.c.t.** era redată în lat. prin conj. *antequam* și *priusquam* construite cu ind. (în special ca expresie a unui fapt trecut, real sau general) sau conj. (exprimînd mai ales o acțiune viitoare eventuală, posibilitatea sau o nuanță finală;). Posterioritatea acțiunii din regentă față de aceea din **p.c.t.** era marcată de conj. *post(ea)quam*. *Quotiens(cumque)* și *si* aveau valorea iterativă „ori de cîte ori". Lat. vulg. folosea și pe *qua* cu valoarea lui *quod*. Fenomenul panromanic cel mai important în evoluția temporalei constă în menținerea lat. *quando* ca marcă fundamentală a temporalității (rom. *cînd*, it. *quando*, log. *kando*, eng. *cuand*, friul. *kand*, fr. *quand*, oc. *can*, *quand*, cat. *quan*, sp. *cuando*, pg. *quando*), exprimînd simultaneitatea și anterioritatea sau posterioritatea acțiunii regentei față de acțiunea din temporală. Lat. vulg. *dum interim (quod)* va fi continuat în formele romanice, unele vechi, precum: it. *mentre (che)*, în d. it. sept. *domentre che*, *demente/domente (che)*; v. fr. *(en) dementres/(en) dementier(e)s/que* (din sec. 12), *entrementiers que* (prin contaminarea lui *dem-*, neînțeles, cu prep. *entre*); v. oc. *(de)mentre/domentre que*, *domens que* (după W. von Wartburg, această formă ar proveni din contaminarea lat. *dum interim* și *intus*); cat. *(de)mentre(s) (que)*; v. sp. *(de)mientre/mientra/domientre que* (adesea *(de)mientre* apărea fără *que*), sp. mod. *mientras*, mai rar *mientras que* (după J. Corominas, evoluția *mientre>mientra>mientras* s-ar datora analogiei cu alte elemente adverbiale sau prepoziționale); pg. *mentre(s) (que)* și variantele cu prep. sau provenite din contaminarea cu *entre*: *dementre* (rar), *em mentre(s)*, *entremente(s)*; faptul că asemenea forme conțin o conj. explică apariția lor, în cele mai multe l. romanice, neînsoțite de *que*. Fr. are aici o situație specifică, neîntrebuințînd aproape niciodată varianta fără *que* (trăsătură valabilă și pentru celelalte elemente de subordonare temporală, deoarece în v. fr. *dementres* și-a pierdut cel mai devreme valoarea de conj., devenind adv. Lat. *quomodo* a fost moștenit în toate l. romanice (exprimînd — ca și *quando*, căruia îi disputa terenul — raporturi generale de subordonare t.)>rom. *cum*, it. *come*, sd., friul. *co*, v. fr., oc., cat. *com*, fr. *comme*,

sp., pg. *como*. În rom., sd., oc. și fr., *quomodo* temporal apare din cele mai vechi texte; sp. și pg. *como* temporal este tardiv și relativ rar, fiind un latinism savant; cat. *com* temporal cunoaște o mare frecvență, pe cînd it. *come* temporal apare, ca și cel cauzal, sporadic. Devenit conj., lat. *quomodo* a dat naștere și la loc.: v. fr. *tant com(e), tandis com(e), entretant com(e), entretandis com(e), si com(e), issi com(e), aussi com(e), si tost com(e), tantost com(e)*; sp. *así/luego/(de) como* (cu sensul de succesiune imediată care indică și punctul de plecare); sd. *pus/de/innanti in co*. În unele l. romanice, mai ales în perioada cea mai veche, întîlnim transferul elementelor de relație locative în domeniul semnificației temporale. Lat. *ubi*, curent folosit cu sens temporal>fr. *où* (cf. și v. fr. *ou que, la ou* „(pe) cînd", fr. mod. *en ce jour/jusqu'au moment/en attendant le moment où*, cf. și rom. *inde* (sec. 16), *unde*<lat. *unde*). Lat. *quantus*>rom. *cît*, adv. rel. care introduce o **p.e.t.** ce desemnează intervalul măsurat în care se petrece acțiunea din regentă. Lat. *quia*>rom. *că* a dobîndit în sec. 16 sens temporal. În toate l. romanice există — încă din perioada cea mai veche — prop. introduse prin *que* temporal care determină un nume de unitate temporală („an", „lună", „zi", „oră" etc.) și marchează simultaneitatea. În v. cat. structuri de tipul *tota hora/en temps que* erau pe cale de a deveni loc. Continuînd structura lat. *iam diu est quod*, l. romanice prezintă și **p.e.t.** cu sens durativ, în care conj. *que* apare după o regentă care conține un verb de existență (de obicei impersonal): tipul fr. *il y a longtemps qu'on ne s'est pas vu*, pg. *mujtos dias ha que nõ uymos*. În unele l. romanice, o anumită îmbinare fixă formată în jurul subst. *hora* devine conj. de timp: it. *allorchè, allora che*<lat. *ad illam horam*, fr. *lorsque*<lat. *illa hora* + *que*, oc. *loras que*, it., oc., *qualora*, oc. *lanquam* (provenind — după W. Meyer-Lübke — prin asimilarea lui *lors quan* și *tan quan*). În alte formații, în locul conj. *que* apare uneori adv. *quando*: it. *allorquando*. Sistematizarea și regularizarea exprimării **p.e.t.** în l. romanice se vădește și în folosirea unui mare și variat număr de loc. conjuncționale care exprimă diferitele valori semantice ale succesiunii temporale. Astfel, simultaneitatea este marcată de loc. formate din: prep. + (art.) + subst. „vreme", „timp", „unitate de timp" + (prep.) + + pron. rel./adv.: rom. *în vreme ce* (încă din sec. 16), *în timp ce* (din sec. 19), *în vremea cînd, pînă în cîtă vreme* (apărută în sec. 16 și dispărută apoi); it. *al tempo in cui, nel momento che, nell'istante (stesso) in cui*; sp. *al tiempo que*. Alte loc. sînt formate din prep. + adv./pron. rel. (rom. *pe cînd* (din sec. 19), *pînă cînd, pînă unde* și *pînă ce* (sec. 17)), adv. + subst. *vreme/timp* (rom. *cîtă vreme, cît timp*). Pe lîngă acestea, sp. prezintă și alte loc. care exprimă simultaneitatea: *mientras tanto, en tanto que, tanto ... cuanto, en cuanto, entre tanto que*. Adv. *tanto* apare și în loc. fr. *tant que* și pg. *entanto como, tanto ... quanto*. Simultaneitatea este marcată în fr. de *pendant/tandis/cependant que* (l. afectată); *tant/aussi longtemps que* precizează că cele 2 acțiuni au o durată egală; *à mesure que* introduce — ca și rom. *pe măsură ce* — o simultaneitate progresivă. L. romanice prezintă, încă din perioada cea mai veche, loc. care exprimă anterioritatea acțiunii din regentă față de aceea din **p.e.t.**; acestea își au originea în loc. lat. vulg. *ante(a) quod, ante que*, corespunzînd lat. clas. *antequam*: v. rom. *ainte, mainte ca să/de ce*, rom. mod. *înainte (ca) să*; v. it. *anzi che* (în d. it. sept. *anci, anz(o)*, sic. *anti (che/chi)*), *innanzi che* (cu amplificarea primului element), *nante che, nanti que, nanzi che* (cu afereza vocalei inițiale); sd. *innanti(s), innantis chi*; v. fr. *ainz que* (mai tîrziu *ainçois que*); v. oc. *ans/anz/anceis que, abans/enans que*; cat. *abans que*; v. sp. *ante que*, sp. mod. *antes (de) que, enantes que* (+conj.); pg. *antes que*. Fr. *avant que* (<lat. *ab ante* + *que*) apare încă din sec. 13; această loc. va învinge definitiv în fr. medie concurentele *ainz/ainçois que*, care rezistaseră mult timp în fața loc. *devant ce que*. Lat. *priusquam* se regăsește în unele l. romanice în loc. care exprimă anterioritatea: it. *prima che* (+conj.), v. fr. *primes que, premiers que*, sp. *primero que*. Anterioritatea este marcată și de loc. conjuncționale specifice fiecărei l. romanice: în rom. veche, pe lîngă *înainte ,(mai) înainte (ca ...) să*, există loc. formate din prep. + conj./adv. rel., prep. + pron. rel., prep. + pron. rel. + adv.: *pînă (nu) pînă să (nu), pînă ce/cînd, pînă cînd să, pentru cînd, de cît*. Tipul adverbial *înainte* este mai puțin frecvent decît cel prepozițional cu baza *pînă*. **P.e.t.** introdusă prin *înainte să* și *pînă să* se construiește cu conj. În it. *finchè, fino a che, fin(o'a) quando* (în care primul element e lat. *finis*), *sino a che, sinchè* exprimă anterioritatea, indicînd termenul final al acțiunii, modul în **p.e.t.** fiind, de preferință conj. În l. iberorom., loc. formate din continuatorii lat. *tantum* — v. sp. și v. pg. *tanto que* — redau o anterioritate imediată. Faptul că urmașii lat. vulg. *post(ea) quod, postea que* au dobîndit valoare cauzală explică tendința general romanică de a forma cu urmașii lat. *post* loc. conjuncționale temporale în combinație cu prep. *de, de* + *ab/ex*: it. *da poi che* (în d. it. *daspò che, de pue che, da po che*), *poscia che*; fr. *depuis que*; oc. *de pueis/p(u)ois que*; cat. *de pus que*; sp. *después (de) que* (care înlocuiește în sp. mod. v. sp. *pues que*); pg. *depois que*. It. *dopo che* este o formație mai tîrzie; fr. *après que* este format pe teren galorom. din lat. tîrzie *ad pressum*. Fr. *après/(aus)sitôt/une fois que* (+ind.) exprimă diferite valori ale posteriorității. În rom. există loc. formate din prep. + adv. *(de (pe) cînd, de cum)*, prep. + pron. rel. *(după ce)*, adv. + pron. rel. *((de) îndată ce, imediat ce, o dată ce* și reg. *cît ce*). *De vreme ce*, înregistrată în sec. 16, apare și în sec. 17 cu valoarea temporală „după ce". *Imediat ce, de îndată ce, de pe cînd* sînt specifice l. contemporane. L. romanice exprimă punctul de plecare al acțiunii prin rom. *de cînd*; it. *dacchè, da quando*; fr. *depuisdès que*; oc. *dessé que*; cat. *desd'ençà que*; sp. *después que*; pg. *desde que*, precum și termenul final al acțiunii: rom. *pînă cînd*; it. *finchè, fino a tanto che*; cat. *fins que*; sp. *hasta que*; v. pg. *atua que*, pg. mod. *até que*, pornind de la formele și valoriile prep. (pentru punctul inițial, *prep. de*). Succesiunea imediată este exprimată prin elemente de tipul: rom. *de îndată ce*; it. *appena, finché* (care pot fi precedați de *non* fără ca sensul

să se schimbe); cat. *així que, tan aviat com, tot seguit que, a penes ;* sp. *apenas (... cuando), aun apenas, en cuanto, aun no, no, no bien, ya que, luego que, así como/que, tan pronto como* etc. Iterația este marcată de loc. centrate în general pe un subst.: rom. *(ori) de cîte ori* (corelat frecvent cu *de atîtea ori* din regentă); it. *ogni volta che, in ogni ora che ;* fr. *toutes les fois que, chaque fois que ;* sp., pg. *cada que* (după W. Meyer-Lübke, *cada* apare aici cu valoarea sa inițială de prep., *cada que* aflîndu-se pe aceeași linie cu *antes que*), pg. *todas as vezes que, cada vez que*. În l. iberorom. iteratia mai este redată și prin loc. centrate pe continuatorii adv. lat. *semper*: sp. *siempre que*, pg. *sempre que*. În toate l. romanice există un tip de **p.c.t.** numită „construcție temporală inversă" (și în lat. exista tipul „*cum* inversum"). Din punct de vedere logico-semantic prop. cu formă de **p.c.t.** este regentă, iar regenta formală este **p.c.t.** În rom. această construcție se introduce prin *cînd* (însoțit uneori de *deodată, numai iaca*) sau *că* (corelat cu adv. *(de) abia, încă, tocmai, bine*). În l. romanice occidentale, această **p.c.t.** este introdusă prin *queiche*, regenta formală fiind, în general, negativă (it. *Non fù primo giorno che andó ;* fr. *Je n'étais pas encore sorti de la ville que j'ai entendu galoper sur mes traces*), dar ea poate fi marcată și prin elementele discontinui sp. *apenas ... cuando*, fr. *à peine ... que* etc. Rom. prezintă cel mai bogat evantai de conj. **t.** simple (*ca* și *de* — în l. veche, *dacă* — în l. familiară și populară, *unde, cînd, cît, cum*), avînd și un variat și simplu evantai de loc. conjuncționale temporale, ca și fr. și sp. Conj. „quando" și loc. temporale dobîndesc în Romania și alte sensuri: cauzale, concesive, condiționale, modale. Vezi și **timp, complement circumstanțial de ~**. *M.T.*

teraman, subd. it. (gr. it. centro-merid., subgr. merid. de mijloc, d. abr.). S Italiei centrale (N reg. Abruzzo — prov. Teramo). Sistem vocalic simplificat, prin reducerea vocalelor medii la *æ* (faza monoftongată a unei mai vechi diftongări): *nævə, pæə, kærə, səbbærə* = it. *neve, piede, cuore, signore ;* absența diftongilor metafonici sau spontani; metafonie numai sub acțiunea lui *-i* (ca în abr. adriatic); palatalizarea lui *a (kinə, lilrə, gillə* = it. *cani, ladri, galli)*, extinsă apoi în abr. adriatic (probabil independentă de cea sept., de tip romagnol); spirantizarea lui *-d- (niðə, nuðə, lu ðitə* = it. *nido, nudo, il dito) ;* asimilare regresivă, inexistentă în alte graiuri abr. *(luʃettələ* = it. *lucertola) ;* labializarea lat. *fl->pl- (plorə* = it. *fiore). O.S.C.*

terțestin, grai ret. dispărut sub influența d. venețian. Italia (reg. Trieste). G. Mainati a publicat în 1828 o carte de dialoguri în v. **t.** *M.S.*

ternateño, pidgin sp. 8 000 vorb. Filipine (SV de Manila, ins. Luzon); folosit în Indonezia (ins. Moluccelor, ins. Ternate care aparțin Indoneziei), format în urma contactului dintre sp. vorbită de soldații mexicani și creola pg. locală. 200 de familii din ins. Ternate s-au stabilit la Manila (1659) aflată sub stăpînire sp. pînă în 1898 și **t.** a devenit astfel strămoșul creolelor sp. din Filipine (caviteño, davaueño, ermitaño, zamboangueño). *M.S.*

terrachu, terratsu, denumiri ale unor argouri fr. profesionale din Franța de SE. *S.R.R.*

tetauni, variantă a isp. (dȝudezmo) vorbite la Oran (Maroc), foarte asemănătoare cu hakitía. *M.S.*

timorense, varietate a l. pg. vorbită în jumătatea orientală a ins. Timor, ocupată de pg. pînă în 1975 și care, din 1976, a trecut sub administrație indoneziană. Cca 600 000 vorb. După 1976, folosită ca l. de predare numai în cîteva școli; presiuni oficiale de adoptare a indonezienei, numărul de vorb. în scădere. Timorul este tipic pentru modul de răspîndire a pg. în Asia. La început (din 1514), relații exclusiv comerciale, apoi apar misionarii, care, cu timpul, convertesc la creștinism majoritatea indigenilor. A treia cale, prin dominație politică: în 1703, Timorul devine protectorat, iar din 1894, colonie. Pg. persoanelor instruite prezintă diferențe minime față de pg. metropolitană. Populația indigenă din clasele sărace folosește o pg. mai puțin pură, cu tendință creolizantă, care se manifestă prin inserarea de elemente din l. locale: *fó recado, fó bom dia* (*fo* „a da"). O varietate creolă vorbesc descendenții emigranților din Macao (vezi **makista**). *C.I.*

timp. În lat., paradigma verbală cuprindea forme temporale corespunzînd diviziunilor fundamentale — prez., trecut, viitor —, subordonate celor 2 termeni ai opoziției de aspect* — *Infectum/Perfectum* —, de la a căror temă se și construiau. Derivau de la tema *Infectum*-ului: prez. — cu forme flexionare distincte la modurile ind., imp., conj., impf. — cu forme diferite pentru modurile ind. și conj., viit. — **t.** al modurilor ind. și imp.; de la tema *Perfectum*-ului se obțineau: pf. ind. și conj., m.m.c.pf. ind. și conj., viit. anterior ind.; dintre modurile pers. cel mai bogat în forme temporale era ind., cel mai sărac — imp. O serie de forme zise de prez., pf. sau viit., care apăreau în cadrul modurilor nepersonale și erau derivate fie de la tema *Infectum*-ului *Perfectum*-ului, fie de la cea a part. trecut pasiv ori a supinului, erau de fapt forme nominale ori adjectivale ale verbului, purtătoare ale unor valori preponderent aspectuale și numai în subsidiar temporale. **T.** celor 3 moduri pers. erau construcții sintetice la diateza activă; diateza pasivă comporta atît forme sintetice — **t.** derivînd din tema *Infectum*-ului —, cît și forme analitice — **t.** corespunzătoare *Perfectum*-ului. **T.** sintetice se obțineau prin combinarea temelor verbale cu anumite afixe modal-temporale și cu desinențele pers.; cele analitice implicau folosirea aux. *esse* — suport al mărcilor de mod, **t.**, pers. și număr — și a part. trecut pasiv — variabil în gen și număr — al verbelor cu sens lexical plin. Prez. ind. era o formă sintetică lipsită de afix modal-temporal, iar prez. imp. nu avea, la pers. 2 sg., nici afix, nici desinență, identificîndu-se cu simpla temă verbală; toate celelalte forme aveau afixe distincte (de ex., impf. ind.: *-ba-*, viit. ind.: *-b(o)-/-bi-/-bu-*, m.m.c.pf. ind.: *-era-*, viitor anterior ind.: *-eri-*, prez. conj.: *-a-*, impf. conj.: *-re-* etc.). Desinențele pers. erau deosebite la conj. activă și la cea pasivă, dar nu variau aproape deloc în cadrul fiecărei conj. Ca

excepția ind. pf., t. celor 2 moduri pers. de bază ale conj. active — ind. și conj. — se formau cu ajutorul desinențelor *-o* sau *-m*, *-s*, *-t*, *-mus*, *-tis*, *-nt*; ind. pf. activ avea desinențe proprii: *-i*, *-isti*, *-it*, *-imus*, *-istis*, *-erunt* sau *-ere*. T. sintetice ale conj. pasive se obțineau cu ajutorul desinențelor *-r*, *-re* sau *-ris*, *-tur*, *-mur*, *-mini*, *-ntur*. Implicînd de cele mai multe ori raportarea directă la momentul enunțării — și numai în cazul cîtorva forme temporale o raportare indirectă la acesta — raportare mediată de momentul săvîrșirii unei alte acțiuni —, valorile temporale, subordonate celor aspectuale, se grupau în jurul opoziției simultaneitate~non simultaneitate, al cărei ultim termen include 2 relații distincte: relația de anterioritate și cea de posterioritate. Prez. ind., avînd drept valoare fundamentală exprimarea proceselor în curs de desfășurare în momentul vorbirii, era principala formă de redare a simultaneității cu acest moment. Pf. ind., deși susceptibil de a fi considerat un corespondent al prez. în planul aspectului perfectiv întrucît exprima procese a căror desfășurare — situată în trecut și încheiată în momentul enunțării — își face simțite efectele în intervalul de timp desemnat de prez., se opunea mai curînd impf. — formă temporală evocînd tot trecutul, dar sub aspect non terminativ, durativ. M.m.c.pf. ind. și viit. anterior, mai rar folosite, erau t. de relație, exprimînd evenimente anterioare altora situate în trecut, respectiv în viitor. Raportul de posterioritate față de momentul vorbirii era redat prin viit. ind. Formele temporale ale conj., care funcționau fie ca suport al unor valori preponderent modale, fie ca expresie a relației sintactice de subordonare (vezi **mod**), nu aveau decît o slabă valoare temporală și redau posterioritatea — prez. — ori anterioritatea — pf., m.m.c.pf. — față de punctul de reper dat. În lat. vulg., paradigma verbală a suferit o serie de modificări care au condus, pe de o parte, la înlocuirea unor forme temporale sintetice prin forme perifrastice sau chiar la dispariția completă a unor t., iar pe de altă parte, la confundarea sau la redistribuirea unor valori temporale. În lat. tîrzie, impf. conj., înlocuit în majoritatea contextelor de m.m.c.pf. conj., nu mai era folosit decît în puncte izolate ale Romaniei, sd. fiind singura l. romanică în care s-au păstrat unele urme ale acestui t. Pf. conj., a cărui flexiune se confundă aproape la toate pers. cu cea a viit. anterior ind., a dispărut în cea mai mare parte a Romaniei. Au încetat, de asemenea, de a mai exista formele de viit. sintetic care figurau, în lat. clas., în paradigma mai multor moduri, fiind înlocuite cu perifraze verbale. Pf. ind. se păstrează în l. romanice sub forma unui t. simplu (perfect simplu*), intrînd în opoziție, pe diverse planuri, cu forma analitică (perfect compus*) recent creată. M.m.c.pf. ind. a suferit schimbări profunde în planul valorilor de conținut: l. romanice în care s-au păstrat formele sintetice din lat. le-au inclus printre t. modului conj. sau le-au menținut în paradigma ind., asociindu-le valori de cond.-optativ; în rom., m.m.c.pf. ind. lat. a dispărut, locul său fiind luat de formele m.m.c.pf. conj.; pentru redarea valorilor pe care le avea acest t. în lat., toate l. romanice, mai puțin rom., și-au creat t. compuse, construite pe baza perifrazelor verbale, prin analogie cu forma de pf. c.

Acordînd o atenție deosebită exprimării nuanțelor temporale, în detrimentul celor aspectuale, l. romanice se caracterizează printr-o flexiune verbală mai bogată și mai complicată decît cea lat., în special la ind.; în fiecare dintre ele, paradigma verbală conține forme temporale moștenite care-și păstrează valorile din lat., forme moștenite care funcționează cu valori diferite și forme recent create, care preiau valorile unor t. dispărute sau exprimă nuanțe altădată nediferențiate. Deși se deosebesc unele de altele, atît în ceea ce privește construcția unor t., cît și în ceea ce privește repartizarea valorilor de conținut între formele existente sau frecvența de întrebuințare a acestora, sistemele temporale romanice au în comun organizarea unor serii aproape totdeauna paralele de forme simple și de forme compuse la diatezele activă și refl., trăsătură prin care se disting radical de sistemul lat. De asemenea în contrast cu lat., l. romanice generalizează t. analitice la diateza pasivă, formele compuse eliminînd complet vechile t. sintetice. Alcătuite dintr-un aux. și o formă adjectivală sau nominală a verbului, t. compuse active (și refl.) variază în număr de la un idiom la altul. În majoritatea l. romanice, t. compuse sînt t. trecute, care funcționează de obicei în corelație cu t. simple corespunzătoare — integrate de altfel în structura lor prin intermediul aux. (ind.: pf.c.~prez.; m.m.c.pf.~impf.; trecut sau pf. anterior~pf.s.; conj.: pf.~prez.; m.m.c.pf.~impf.; etc.); inventarul de forme simple~forme compuse prezintă însă și anumite neregularități: imp. are formă de trecut numai în fr.; în rom. nu există trecut (sau pf.) anterior, nici conj. m.m.c.pf.~impf., iar m.m.c.pf. ind. este un t. simplu (sintetic) etc. Construcții analitice, realizate din componente diferite, apar și la viit. într-o serie de l. romanice, iar rom. utilizează o formă compusă, cu structură distinctă, și la modul prezumtiv; în toate aceste cazuri s-au creat prin analogie și forme paralele de trecut (sau pf.). Pe baza aceluiași model analitic aux. + part. trecut, dar utilizînd aux. la t. compuse, fr. și-a dezvoltat un ansamblu de forme supracompuse (*j'ai eu déjeuné, j'avais eu déjeuné, j'aurai eu déjeuné* etc.). Sistemul temporal al unor l. romanice cuprinde și unele forme perifrastice aflate într-un stadiu de gramaticalizare mai mult sau mai puțin avansat; astfel de forme sînt utilizate ca t. „imediate" în fr., sp., pg., exprimînd un „trecut recent" (fr. *venir de* + inf.; sp., pg. *acabar de* + inf.) sau un „viitor apropiat" (fr. *aller* + inf.; sp., pg. *ir (a)* + inf.). Mult mai numeroase decît în lat., formele temporale romanice corespund, prin valorile lor fundamentale, celor 3 mari diviziuni cronologice în care se poate situa desfășurarea evenimentelor: prez., trecut, viitor. În toate idiomurile, cele mai multe t. servesc la evocarea trecutului; valoarea de trecut este combinată cu diverse nuanțe aspectuale și, adesea, cu indicații referitoare la distanța care desparte în timp evenimentele evocate de punctul de reper ales. Acesta coincide, ca în lat., cu momentul enunțării, sau poate fi reprezentat de un alt moment/eveniment situat într-un interval ante-

rior/posterior acestuia. Majoritatea l. romanice — nu însă în aceeași măsură și rom. — își structurează **t.** în subsisteme ale căror forme sînt întrebuințate în mod mai mult sau mai puțin riguros pentru redarea raporturilor de simultaneitate ~ non simultaneitate cu fiecare tip de punct de reper. În cadrul unei astfel de organizări, impf. ind., de ex., este utilizat fie ca expresie a anteriorității (= trecut imperfectiv durativ) în raport cu momentul vorbirii, fie ca expresie a simultaneității (= prez. în trecut) față de un punct de reper situat în trecut. Pentru exprimarea anteriorității în raport cu un asemenea punct de reper în l. romanice se întrebuințează m.m.c.pf. ind. — **t.** de relație folosit și în lat. — sau pf. anterior — creație romanică —, alături de alte mijloace existente în fiecare idiom în parte; pentru redarea posteriorității se face apel la cond. prez., respectiv pf., care funcționează în l. romanice, mai puțin rom., ca expresie a unui viit. în trecut (vezi și **concordanța timpurilor**). Dezvoltînd un mare număr de forme temporale, pentru a asigura o localizare cronologică cît mai nuanțată, cît mai precisă a evenimentelor, în contrast cu lat., l. romanice au acordat categoriei **t.** un rol prioritar în raport cu categoria aspectului. *A.C.*

timp, complement circumstanțial de ~. Exprimă diverse determinări temporale referitoare la o acțiune sau o însușire. Se exprima în lat. prin adv. de timp *(antea, cras, hodie, noctu, nunc, nunquam, postea)*, substantive sau substitute, moduri verbale nepersonale, construcții absolute. Dintre valorile exprimate, momentul/perioada desfășurării acțiunii erau exprimate prin subst. desemnînd diviziuni ale timpului la abl. fără prep. sau cu prep. *in*: *(in) tempore*. Durata avea ca expresie proprie cazul ac. fără prep. *(noctam totam stertere)* sau cu prep. *per (hoc per dies septem dato)* sau abl. duratei fără prep. *(quadraginta noctibus)*. În lat. imperială în inscripțiile funerare se încetățenește o distincție artificială între abl. pentru indicarea anilor de viață și ac. pentru indicarea lunilor și zilelor *(uixit annis XXX, menses III, dies XIX)*. De cît timp durează o acțiune se indica prin ac., întărit frecvent cu adv. *iam (tertium iam annum regnat)* și, mai rar, prin abl. fără prep., în special în prop. negative *(multis annis non uenit)*, sau cu prep. *a(b) (a puero/pueritia), ex (ex illo tempore), de (multa de nocte)*. Cu cît timp în urmă s-a produs o acțiune se exprima prin ac. însoțit de adv. *abhinc (annos...trecentos)* sau, rar, prin abl. *(sexaginta annis)*. Peste cît timp se realizează o acțiune se indica prin abl. fără prep. *(hoc triduo sciemus)* sau cu prep. *in (in diebus decem)* ori cu diverse alte prep. + ac. *(post tres dies, intra quintum annum, ante annum)* sau + abl. *(anno ante)*. În lat. tîrzie, și **e.t.** atestă efectele confuziei generale între valorile și cazurile proprii diverselor prep., care apar frecvent unele în locul altora. Ordinea era exprimată prin ac. adverbial: *primum* „prima oară" (dar și „în primul rînd" = abl. *primo*). **C.t.** putea fi exprimat și prin abl. absolut *(M. Messala M. Pisone consulibus; me puero; me uiuo)* sau, mai ales în lat. tîrzie, prin ac. absolut *(se uiuum)*. **C.t.** exprimat prin moduri verbale nepersonale se putea referi la același subiect ca și verbul principal sau, în construcții absolute, la alt sub.; **e.t.** se exprima prin part. prez. — indicînd simultaneitatea sau posterioritatea (imediată) *(occisus est a cena rediens)*, adesea la abl. absolut *(Tarquinio regnante)*, în lat. tîrzie și la nom. absolut *(benedicens nos episcopus, profecti sumus)*; prin part. perfect la abl. absolut *(partibus factis)* sau cu prep. *(ab Urbe condita/post Romam conditam)*; prin gerundiv la ac. cu prep. *(ante domandum, inter luctandum)* sau, tot mai frecvent, la abl., uneori cu prep. *in* (singura construcție în care s-a păstrat gerundivul în l. romanice). Încă din lat. clas., raporturile temporale în care se află cele 2 acțiuni sînt explicitate uneori prin adv. de timp sau conj. temporale *(extemplo, simul, statim, uixdum: extemplo aduenienti appellatus)*, procedeu care se extinde în lat. imperială.

Și în l. romanice, **e.t.** determină verbe și alte cuvinte cu întrebuințare verbală — interpretate diferit în gramaticile diverselor l., ca interj., adv. sau prep. (rom. *Iată acum alt exemplu!*, fr. *Voici maintenant un autre exemple!*) —, precum și adj. (it. *un fiore già vizzo*, fr. *un ami toujours fidèle*). Ele exprimă aceleași valori de bază ca și în lat.: momentul/perioada (fr. *Il rentre le soir*, it. *Lavoro di mattina*, sp. *Yo estudio mejor de día*), limita inițială (fr. *Je t'attends depuis hier*, sp. *De hoy en adelante somos amigos*) sau finală a unui interval de timp (it. *Ti aspetterò fino a domani*, fr. *Je t'attendrai jusqu'à demain*, sp. *Lo espero hasta las cinco*), periodicitatea (it. *Scrivo ogni giorno*, sp. *Isabel estudia cada día* ș.a.); controverse privind interpretarea drept **e.t.** a construcțiilor care exprimă durata măsurată (it. *Non sono uscito durante tutta la settimana*, fr. *Il espéra 6 mois durant*, sp. *Ayer trabajó durante dos horas*).

C.t. se exprimă prin adv. (sp. *Lo haré luego*, pg. *Logo vou a tua casa*) și loc. adverbiale de timp (fr. *La question ne se pose pas pour l'instant*) sau (la origine) de loc (fr. *D'ici à demain, méditez la chose)*, în virtutea înrudirii dintre situarea în spațiu și în timp. **C.t.** se exprimă de asemenea prin subst. sau substitute însoțite de prep. sau loc. prepoziționale (care alcătuiesc inventare considerabile), uneori de adv. cu valoare de prep. (rom. *acum*); subst. desemnînd noțiuni temporale sau acțiuni (it. *Scrivo fino a sera*), pron. (rom. *A sosit înaintea lui*), adj. pronominale (rom. *A sosit înaintea sa*), numerale (fr. *Il semblait aller mieux le premier jour, mais le second son état a empiré*). **C.t.** se poate exprima și prin adj. (acordate) sau subst. referitoare la vîrstă, precedate de prep.: rom. *de (De micăde copil și-a dovedit înzestrarea)*, sp. *desde (Desde niño...)*, valoare temporală putînd avea și atributele izolate corespunzătoare (fr. *Jeune, on conserve pour la vieillesse...*). **C.t.** se poate exprima și prin subst. nume de persoane însoțite de prep. „sub" („pe vremea"), „înaintea", „de la", „pînă la", „după" (fr. *Sous Richelieu, les compagnies à monopole posent les jalons de l'empire colonial français*). **C.t.** exprimînd în special perioada sau durata măsurată, în unele l. /stiluri și un moment anterior/posterior, se exprimă frecvent prin subst. (nu și prin substitute) în ac. fără prep., însoțite în general de determinări can-

titative (fr. *travailler tout le jour*, sp. *El año pasado estuve en España*, dar *Yo prefiero viajar en primavera*). **C.t.** se exprimă și prin moduri verbale nepersonale. **C.t.** exprimat prin inf. cu prep. indică anterioritatea acțiunii principale (it. *Ho letto prima di dormire*, fr. *avant (que)/en attendant de partir*, sp. *Aprendimos portugués antes de ir/haber ido al Brasil*, în rom. cu prep. *pînă (a nu)* sau cu loc. prepoziționlă *înainte de*: *S-a întors pînă a nu se innopta (a nu se fi înnoptat)/înainte de a se innopta (de a se fi înnoptat)*, respectiv limita finală (fr. *inspecter les parois jusqu'à trouver les cables*, sp. *Come hasta ponerse enfermo*), posterioritatea (it. *Dopo (d')aver camminato ci sedemmo*, fr. *après avoir chanté*, mai rar cu prez.: *après boire*, sp. *Ella se despertó (a) unos 5 minutos después de llegar yo; después de haber aprendido el portugués*, pg. *Despois de ter almoçado foram passear*), simultaneitatea (it. *Nel sentire la sua voce trasalimo*, mai rar cu prep. *a*: *A contemplare il paesaggio, ci sentivamo felici*, cat. *En acabar de sopar, partirem*). **C.t.** exprimat prin gerunziu prez. indică simultaneitatea cu acțiunea principală (rom. *Copil fiind se îmbolnăvea ușor*, it. *Camminando, gli parlavo*, sp. fără prep. *en*: *Estando niño, enfermaba muy fácilmente*, pg. *Em vivendo não podemos queixar-nos*) sau posterioritatea imediată a acțiunii principale (pg. *Dizendo isto, o homem sumiu; Em terminando isto, saimos*, sp. cu *en*: *En llegando, hizo una llamada telefónica*), iar prin gerunziu perfect (în rom. livresc și neadmis de normele l. literare actuale) posterioritatea acțiunii principale (it. *Avendo letto la tua lettera, ti rispondo immediatamente*, sp. *Habiendo escrito la carta, salió*); în fr. „gerundivul" este precedat de regulă la prezent de prep. *en*, simultaneitatea putînd fi explicitată prin adv. *tout (discuter (tout) en marchant)*, iar la trec. nu are prep. *(Ayant sauté hors de la loge, il se mit à courir)*. Part. trecut folosit ca atribut izolat — referindu-se la același subiect ca și verbul principal — exprimă și o valoare temporală, indicînd posterioritatea acțiunii principale (rom. *Odată plecat, nu mă voi mai întoarce*, fr. *(Une fois) parti, je ne reviendrai plus)*, posterioritatea imediată fiind marcată cu ajutorul unor adv. (rom. *abia*: *Abia sosit, scrise o scrisoare*, fr. *à peine, sitôt, aussitôt*: *À peine arrivé, il écrivit une lettre*). **C.t.** se exprimă și prin construcții absolute (avînd subiect diferit de al verbului principal): prin gerunziu sau part. prez. (gerundiv) (rom. *Terminîndu-se ședința, plecarăm; Împărțirea fiind făcută, plecară*, fr. *Les parts étant faites, le bon parla ainsi*, it. *vivente il padre; Luigi XIV regnante*, pg. *Em ela chegando, fala-lhe*) sau trecut (it. *Essendo partito il mio amico, rimasi triste tutto il giorno*) sau prin part. trecut (fr. *Les parts faites,...*, pg. (literar, mai rar în l. vorbită) *Acabado o almoço, começaram os discursos*, cat. *Esgotats els programes, la tela s'inunda de pluja*), posterioritatea (imediată a) acțiunii principale fiind explicitată cu ajutorul unor adv. (rom. *Odată terminată ședința, plecarăm*, it. *Una volta oltrepassato il fiume, ci accorgemmo d'aver sbagliato la strada*, sp. *Una vez terminada la reunión, nos marchamos*) sau prep. *(Después(luego) de terminada...*, în it., fr. actuală mai rar cu *dopo, après*: *Après mon père mort...*; sp. *No nos marchamos antes de/hasta terminada la reunión*). În sp. determinările temporale pot fi exprimate și prin construcții introduse prin conj. *cuando* și omiterea verbului *ser*: *Cuando terminada la reunión...* și chiar *Cuando joven/niño enfermaba muy fácilmente* sau *Cuando la guerra, quemaron esta iglesia*. În sp. și pg. și inf. se poate referi la un subiect diferit de al verbului principal (în pg. inf. personal): sp. *Al entrar el profesor, nos levantamos; Ella se despertó antes/después de llegar/haber llegado yo*, pg. *Ao avistares a cidade, que foi o que sentiste?*; *Antes de sairmos já eu o tinha visto; Falei-lhes depois de o terem examinado*. *I.V.R.*

timp, propoziție circumstanțială de ~, vezi temporală, propoziție circumstanțială ~.

tinlineño, argou sp. folosit de tinerii de origine mexicană din SUA (V statului Texas) (vezi **pachuco**). *M.S.*

tixiloira, argou sp. profesional. Spania (SV prov. Asturia). *M.S.*

topică. În lat. se caracteriza printr-o mare libertate, flexiunea nominală jucînd un rol important în indicarea relațiilor dintre termenii aceluiași enunț. Există totuși preferințe pentru o anumită t.: prep. precedă subst.; apoziția urmează după regent *(philosophia, uitae dux)*; plasată în fața acestuia, ea are valoare expresivă *(una excellentissima uirtus, iustitia)*; atr. substantival în gen. precedă determinatul *(terrae motus)*, dar poate apărea și după regent *(alimenta carnis)*; voc. este în general postpus verbului *(salue, mi patrone)*, dar poate fi și antepus acestuia *(occelle mi, fiat)*; adv. se plasează în fața regentului *(fortiter pugnauerunt)*; negația precedă termenul la care se referă; sub., pred. și compl. pot fi așezate în orice ordine, dar predomină t. sub. — compl. — pred. *(Caesar omnem agrum Picenum percurrit)*. Pred. apare la sfîrșit de prop. mai ales în subordonate; în lat. vorbită se dezvoltă tendința (atestată în inscripții și texte lat. tîrzii) spre tipul de structură sub. — pred. — compl. *(ego do meis libertis)*, preferată în l. romanice (rom. *Oaspeții așteptau sosirea sărbătoriților*; it. *Maria non ha ascoltato il consiglio di Carlo*; fr. *Chacun doit corriger ses défauts)*. Poziția inițială pentru verbul lat. este expresivă *(persuasit nox, amor, uinum)*. În l. romanice plasarea pred. în fața sub. este obișnuită cînd verbul este intranzitiv (rom. *Vine tata*, sp. *Llega mi padre)*; fr. accepta o astfel de t. numai în perioada veche; în fr. mod., sub. urmează pred. în interogații, în incidente, în stilul administrativ-juridic, după anumite adv. sau cînd e scos în relief *(Arriva le mois d'août)*. Ordinea sub. — pred. — compl. este riguroasă în fr.; t. are rol sintactic în construcții de tipul *Paul frappe Jacques*, unde schimbarea t. înseamnă schimbarea funcției sintactice a cuvintelor (*Jacques* devine sub., iar *Paul* compl. direct). Art. hot. precedă subst. în toate l. romanice (it. *il bambino*, fr. *la théorie*, sp. *el alumno*, pg. *o problema)*, cu excepția rom., unde art. hot. este enclitic *(copilul)*; art. nehot. este pretutindeni proclitic. În ceea ce privește adj. atr., în lat. structura *pulchra domus* (mai frecventă) alterna cu *domus pulchra*. În toate l. romanice, t. preponderentă

este subst. + adj. (rom. *tradiția istorică*, it. *la tradizione storica*, fr. *la tradition historique*, cat. *la tradició històrica*, sp. *la tradición histórica*, pg. *a tradição histórica*); antepunerea adj. este de cele mai multe ori emfatică: rom. *o armonioasă dezvoltare*, it. *una grigia giornata*, fr. *une heureuse rencontre*, sp. *un feo asunto* (față de ordinea nemarcată: rom. *o dezvoltare armonioasă*). Numeroase adj. pot totuși să preceadă subst. fără a dobîndi valori expresive suplimentare (rom. *ultima seară*, it. *il vecchio camino*). Anumite adj. își schimbă sensul în funcție de **t.** (fr. *cette pauvre femme ~ cette femme pauvre, dans un ancien palais ~ dans un palais ancien, un grand homme ~ un homme grand, une certaine affaire ~ une affaire certaine*). Adj. dem. lat. se foloseau, ca și adj. calificative, înainte de și după subst. (*ille homo, homo ille*); această **t.** s-a păstrat în rom. (*acest om, omul acesta*). În celelalte l. romanice, adj. dem. ca și cele din clasa cuantificatorilor se plasează în fața subst. (it. *questo problema*, fr. *toute personne*, sp. *pocos estudiantes*); în rom. este mai obișnuită **t.** subst. + adj., admițînd în enclizā chiar și cuantificatori (*lume multă*, dar și *multă lume*). Adj. pos. lat. apăreau în enclizā (*frater meus*), cum se întîmplă și în rom. (*casa mea*); în it., sp. și pg., adj. pos. precedă, în general, subst. (it. *la mia casa*, sp. *mi hermano*, pg. *a minha amiga*, dar și it. *la casa mia* sau sp. — cu diferențe de formă — *el hermano mio*); în fr. este obligatorie **t.** adj. pos. + subst. (*ma maison*). Pron. pers. compl. precedă în general verbul (rom. *O văd*, fr. *Je la vois*, sp. *La veo*), cu excepții pentru fiecare l. romanică: în sp. pron. compl. neaccentuate apar în enclizā cînd verbul este la inf., gerunziu sau imp. afirmativ (*quiero **darle**, rogándole, ponlo*); pron. pers. compl. indirect precedă în general pron. pers. compl. direct sau refl. (rom. *Ți-l dau, Mi se spune*; it. *Mi si dice*; fr. *Je te la donne*; sp. *Te la doy*). La formele verbale compuse, pron. compl. se intercalează în pg. între aux. și part. (*tem-lhe trazido*); pentru celelalte forme verbale, în pg. este curentă enclizа pron. compl., ca în sp. clasică (*ni-o, levanto-me*; sp. *levántase*). Pron. pers. cu prep. se folosesc fie după verb (rom. *Îl cumpăr pentru voi*; it. *Nessuno è arrivato con lui*; pg. *São para vocês*), fie înaintea acestuia (cînd au în general valoare emfatică: rom. *Despre mine vorbeau*; *Pentru voi îl cumpăr*; fr. *Pour lui, c'est assez difficile*; sp. *Para mi no tenia nada*). La timpurile compuse, part. este plasat după aux. (excepție v. rom.: *ieșit-au, omorît-l-au*). Vezi și **subiect, nume predicativ, atribut, subiectivă, predicativă.** *C.L.*

toponime. Pot fi clasificate pornindu-se de la categoria topicului desemnat sau de la structura formală a denumirii folosite pentru acesta. În funcție de primul criteriu, se stabilesc mai multe clase toponimice socio-geografice, dintre care mai relevante pentru originea, evoluția și structura l. romanice sînt hidronimele, oronimele și oiconimele, și 2 mari nivele: **t.** majore (macrotoponime), care se referă la topice de mari dimensiuni și însemnătate socială deosebită, și **t.** minore (microtoponime), care desemnează topice de dimensiuni și importanță socială mai reduse. Din punctul de vedere al structurii formale, **t.** romanice sînt simple, derivate și compuse. În toate l. romanice, se constată preferința **t.** majore pentru formațiile simple, în timp ce **t.** minore selectează în mod deosebit formații derivate și compuse. **T.** păstrează cuvinte și forme din l. populațiilor care au trăit de-a lungul timpului în Romania, constituind una din cele mai prețioase surse în legătură cu specificul etno-lingvistic al acestor populații. L. care au lăsat cele mai evidente urme în **t.** romanice sînt: preindo-europene (etrusca, lig., l. iberice, feniciana), i.-e. prelat. (traco-daca, l. celtice, grec.), lat., l. romanice înseși, l. populațiilor migratoare și cuceritoare (l. germanice, ar., magh., l. sl., pecenega, cumana). **T.** cele mai vechi aparțin substratului preindo-european, numit, mai ales cu referire la partea occidentală a Romaniei, și medit. Numărul lor e redus, dar sînt răspîndite pe arii largi în întreaga Europă. Etimoanele acestor **t.**, din cauza numeroaselor deformări suferite în timp și a lipsei de atestări, au un grad ridicat de incertitudine. De fapt, prin compararea unor **t.** străvechi din diverse spații geografice, se reconstituie radicale toponimice, care se presupune a fi stat la baza **t.** preindo-europene. Cele mai multe asemenea radicale aparțin hidronimelor și oronimelor, care denumesc topice proeminente fizic, importante social și stabile în timp. Dintre **t.** preindo-europene, în Romania se detașează **t.** etrusce, păstrate în cîteva oiconime it. majore; lig., întîlnite în oiconime și oronime it., ret. și oc.; iberice — în oiconime cat., sp. și pg.; feniciene, în sd. și în partea sudică a domeniului l. sp. **T.** i.-e. prelat. cele mai frecvente în Romania sînt traco-dace (hidronime în rom.), celtice (hidronime, oronime și oiconime în întreaga Romanie occidentală), grec. (oiconime it., oc. și sp.). **T.** lat., destul de greu de deosebit de cele neolat., atunci cînd nu există atestări relevante în perioadele de constituire a idiomurilor romanice, sînt mai frecvent oiconime. O situație aparte o prezintă rom. pentru care, neexistînd atestări înainte și în timpul constituirii sale ca idiom romanic, nu s-au putut stabili cu certitudine **t.** aparținînd lat. **T.** lat. (îndeosebi oiconime) există și în afara terit. l. neolatine, în Romania pierdută. Dintre l. popoarelor venite în terit. romanice în perioada migrațiilor și după aceea, cele mai importante urme le-au lăsat în **t.** l. germanice (oiconime și hidronime din întreaga Romanie occidentală și unele oiconime din rom.). T. ar. (oiconime, oronime și hidronime) există în sp., pg. și it., cele sl. (oiconime, hidronime și oronime) în rom. și ret., **t.** magh. (oiconime) în rom., iar cele cumane (hidronime) în rom. T. romanice constituie majoritatea numelor de locuri și dau configurația caracteristică a **t.** actuale din toate l. romanice. Ruralizarea vieții a făcut ca **t.** romanice să fie orientate în mod preponderent spre aspecte topografice, floră și faună, iar importanța religiei a determinat apariția, mai ales în Romania occidentală, a numeroase hagiotoponime. Se consideră că structura **t.** din l. romanice occidentale era deja constituită în sec. 12.–13., iar creațiile ulterioare, care privesc aproape exclusiv nume de locuri minore, s-au integrat structurilor stabilite înaintea acestei epoci. Primele atestări ale **t.** rom., în documentele sl. din sec.

14—15, arată că structura actuală a t. rom. era și ea deja fixată înaintea acestei epoci. T. romanice există și în afara Romaniei propriu-zise, în primul rînd în Romania nouă, în care se vorbește una din l. fr., sp., pg., dar și în terit. învecinate rom., unde sînt atestate de cîteva secole (cf. magh. *Kattuny*<rom. *Cătunu ;* magh. *Pekura*<*Păcura ;* ucr. *Rusor*<rom. *Riușor ;* slovac. *Gahura*<rom. *Gaura ;* bg. *Pasarel*<rom. *Păsărel ;* scr. *Pirlitor*<rom. *Pîrlitura*). T. păstrează deseori forme lingvistice arhaice: determinantul în cazul regim (fr. *La Roche-Guyon*), în gen. sintetic (rom. *Valea Vlăicii ;* sp. *Villatoro*<*Villa Gothorum*); forme de locativ (it. *Riminі*<*Arimnium*) sau de abl. (it. *Brindisi*, fr. *Poitou, Reims*); art. cu valoare de dem. (fr. *Montlhery*<*Mont L'Hery*); adj. antepus subst. (fr. *Clermont, Grammont*); schimbări de gen în funcție de un apelativ subînțeles (rom. *Arbora, Frunzu*); compunerea subst. fără prep. *de* (sp. *Castrotierra, Valcarlos*). T. romanică păstrează atît trăsături tipologice comune (de ex., predominarea t. simple și utilizarea frecventă a sufixelor diminutivale), cît și caracteristici specifice, care urmează, de regulă, repartizarea spațială a l. și d. respective. O descriere comparativă a t. romanice nu este realizată. Importanța t. pentru romanistică derivă din vechimea și stabilitatea lor în raport cu alte elemente lexicale. Multe dovezi lingvistice ale substratului provin exclusiv sau în cea mai mare parte din cercetarea t. Existența t. lat. în Romania pierdută (Anglia, Germania, Austria, Elveția, Iugoslavia, Bulgaria, Ungaria) confirmă ipoteza persistenței lat. pînă tîrziu în aceste terit. Reflexul fonetic sl. al t. rom. de origine traco-dacică arată importanța bilingvismului sl.-rom. și a l. slavone ca l. oficială în perioada posterioară formării l. rom. *I.T.*

toponime multiple (toponime de tradiție multiplă), t. care desemnează, în l. diferite, același topic. Se întîlnesc în terit. unde au conviețuit populații eteroglote, precum și în zonele de grani ță dintre l. romanice și alte l. Cazurile cele mai răspîndite de t.m. sînt dubletele. T.m. prezintă o mare diversitate în ceea ce privește împrejurările istorice care le-au determinat apariția și modalitățile lingvistice de formare. Categoriile mai cunoscute cuprind nume romanice transpuse în alte l. (rom. *Căprioara* — magh. *Kaprevár*, rom. *Moldova* — scr. *Mădava ;* it. *Cassinotta*, ret. *Cashanuta* — germ. *Göschenen ;* fr. *Valmont* — germ. *Walmen*), nume din alte l. transpuse în l. romanice (magh. *Vargyas* — rom. *Vărghiș ;* ucr. *Fratîvci* — rom. *Frătăuți ;* gr. *Vúa* — it. *Bona;* germ. *München* — it. *Monaco*, ret. *Minca*, fr., sp. *Munich ;* germ. *Kattenhofen* — fr. *Cattenom*), corespondență de elemente formative (sufixe, apelative) între l. romanice și alte l. (magh. *Földvár* — rom. *Feldioara ;* rom. *București* — magh. *Bókorfalva ;* fr. *Denney* — germ. *Ducringen ;* fr. *Aboncourt* — germ. *Ebendorf*), nume traduse (rom. *Valea Seacă* — sl. *Sohodol ;* rom. *Rîu Bărbat* — magh. *Barbátvis ;* sl. *Bălgrad* — rom. *Alba Iulia ;* it. *Fiume* — scr. *Rijeka ;* fr. *Neuchâtel* — germ. *Neuenburg*). T.m. pot apărea și prin evoluția diferită în 2 l. a unui nume inițial unic (arom. *Sărună*, scr. *Solun*<lat. **Salona ;* it. *Adige*, germ. *Etsch*<lat. *Athesis ;* fr. *Aix*, germ. *Aachen*<lat. *Aquis*) sau prin formarea în mod independent a unor nume fără legătură semantică (rom. *Brașov* — germ. *Kronstadt ;* it. *Catinaccio* — germ. *Rosengarten ;* it. *Veglia* — scr. *Krk ;* fr. *Lapoutroie* — germ. *Schnierlach ;* ret. *La Punt* — germ. *Reichenau;* sp. *Burguete* — basc. *Auritze*). T.m. sînt considerate și dubletele dial. sau variantele populare ale unor top. oficiale (rom. *Orșova*—*Rișaua ;* it. *Cagliari* — sd *Casteddu ;* fr. *Aubigny* — *Aubigné* — oc. *Aubignac*, cat. *Sant Boi* — sp. *San Baudilio*). Un interes lingvistic aparte prezintă cazurile de traducere greșită (rom. *Miercurea Ciuc* tradace magh. *Csikszereda*, înlocuind semnificația „mijloc, centru", potrivită în acest caz, cu cea de „miercuri", improprie; sp. *Estella* traduce basc. *Lizara*, prin confuzia *lizarra* „frasin"/*izarra* „stea"), etimologie populară (rom. *Sebeșel*>magh. *Sebeshely*, prin interpretarea sufixului diminutival *-el* ca magh. *hely* „loc", magh. *Apahida*>rom. *Apa Hidă ;* fr. *Romont* „muntele rotund">germ. *Rotmund* „gură rotundă") și tautologiile toponimice. *I.T.*

torinez, grai it. (gr. it. sept., subgr. galo-italic, d. piem.). NV Italiei (centrul reg. Piemonte). Graiul vorbit la Torino (devenit reședința Casei de Savoia între sec. 16—19) se impune cu putere modelatoare asupra celorlalte graiuri piem. grație prestigiului cultural și politic al capitalei reg. Și în prezent, Torino este centrul de iradiere a normei lingvistice dial., t. stînd la baza „piemontezei medii" (o koine dial. regională). În funcție de modelul t., numeroase elemente lexicale specifice și altor idiomuri galorom. fie se extind pînă în varianta sept. de it. regională (se preferă *tʃoka, katé, tʃit, pyré* echivalentelor lor it. *cantare, comprare, ragazzo, piangere*), fie se află într-un vădit regres, sub influența it. literare (*an lutta, fasa* cîștigă teren față de *an dœl, murru*). *O.S.C.*

torna (*‚torna* sau *retorna*), **fratre** (sau *frate*), citat din sec. 6 reprodus cu unele variante de cronicari bizantini ulteriori (Theophylactos Simokattes, sec. 7, și Theophanes Confessor, sec. 8—9) și considerat de mulți cercetători drept cel mai vechi text rom.: protoromân (Al. Philippide, P. Șt. Năsturel, Al. Rosetti, G. Ivănescu, I. Coteanu) sau arom. (J. Thunmann, Gh. Roja, P. Papahagi), deși alții (K. Jireček, O. Densusianu, G. Kolias, C. Tagliavini, H. Mihăescu, I. Fischer) obiectează că ar putea fi lat., după uzul limbajului militar oficial al epocii. Formula, cu sensul „întoarce-te (,~), frate", reprezintă chemarea adresată de un soldat din armata bizantină, în timpul expediției din 587 împotriva avarilor în Moesia Inferior (munții Balcani), către un camarad căruia îi căzuse bagajul încărcat pe un catîr. A intrat în istorie datorită efectului pe care l-a produs interpretarea ei greșită de către soldații indigeni (de origine tracă) drept un ordin de retragere, cuvintele respective fiind „în l. părintească" a acestora sau „în l. locului". Dacă se acceptă părerea că textul este rom., el este totodată cel mai vechi text romanic cunoscut (rom. ar fi în acest caz l. romanică a cărei individualitate este cel mai devreme atestată). Oricum, textul citat și contextul lui (consecințele în ce privește receptarea) sînt importante ca informație despre populația roma-

nizată din Pen. Balcanică; de altfel, unii cercetători, mai prudenți, consideră că l. textului este pur și simplu romanică (G. Brătianu), dacă nu chiar lat. vulg. vorbită în Balcani (S. Pop). În discuția asupra apartenenței textului la o l. sau alta cuvîntul martor este *fra'(r)e(r)*, exploatat atît din punct de vedere stilistic sau sociolingvistic (adresarea cu „frate" nu putea figura în limbajul oficial al comenzilor militare), cît și din punct de vedere fonetic și gramatical (ca formă de voc. neconformă cu norma lat.). *M.I.*

tortosin, subd. cat. (d. leridan). Spania (reg. Tortosa). Subd. de tranziție între d. leridan și d. val., considerat de unii (P. Barnils) ca subd. val. *M.S.*

toscan, unul dintre cele 3 mari gr. dial. it. Italia centrală (reg. Toscana și ins. învecinate: Elba, Montecristo, Giglio, Pianosa, Capraia), Franța (coasta de E a ins. Corsica). Conform împărțitrii genealogice curente a l. romanice (W. von Wartburg), d. t., împreună cu d.it. centro-merid., sînt grupate alături de idiomurile Romaniei orientale. Substrat etrusc.

T. veche, și în special d. florentin, a stat la baza formării l. literare it., față de care este și acum varietatea cea mai apropiată. Gr. dial. omogen, cuprinzînd d. foarte asemănătoare: florentin, senez, **t.** occidental (vezi **pisano-livornez, pistoiez, lucchez**), aretino-chianaiol, amiatin, apuan. Trăsătura de bază a foneticii **t.**, specifică și it. literare: pronunțat caracter conservator (păstrarea lat. **a** accentuat în orice context fonetic, conservarea oclusivelor surde intervocalice, absența metafoniei etc.), paralel cu unele inovații (diftongarea lat. *ĕ, ŏ* accentuați în silabă deschisă, întrebuințarea ambelor timpuri *passato remoto* și *passato prossimo* cu diferențe aspectuale și temporale, desinența *-ei* la cond. prez. pers. 1 sg., vezi și **italiană**). Trăsătura tipică este *gorgia toscana**, pronunțarea aspirată a oclusivelor surde intervocalice sau urmate de *r (amiho, la hroʃe, la haza, dithо, kupholone* = it. *amico, croce, la casa, dito, cupolone)*. În aceleași condiții, oclusivele sonore se spirantizează în cuvinte ca it. *magro, libro, dado*. Africatele prepalatale se pronunță ca fricative *(ʃena, ʒente* = it. *cena, gente)*; evitarea gr. consonantice prin proteză *(per iscuola* = it. *per scuola)*, prin epenteză *(ingelese* = it. *inglese)* sau prin asimilare regresivă *(ammosfera* = it. *almosfera)* și adăugarea unei vocale paragogice în cazul cuvintelor terminate în consoană *(filibusse* = it. *filibus, tramme* = it. *tram)*; geminarea consonantică a inițialei cuvintelor precedate de unele adv., prep., num., pron. *(da kkaza, kome va, tre kkani, ma kkome* = it. *da casa, come va, tre cani, ma come)*. Sincretismul sg. = pl. al subst. fem. în *-e (le ragione, le pulce, le voce)*; înlocuirea formei regulate de pers. 1 pl. cu construcția *noi* + impersonal *(noi si va, noi si mangia* = it. *noi andiamo, noi mangiamo)*. Cel mai vechi document cu trăsături it. din această reg.: *Postilla amiatina* (o adnotare monorimă pe marginea unui act din 1087); prima compoziție poetică a literaturii it. cu trăsături **t.**: *Ritmo giullaresco toscano* (1150—1171). Fiind idiomul în care au scris marii scriitori ai sec. 14 (Dante, Petrarca, Boccaccio), **t.** s-a conturat treptat ca etalon al l. literare it., impunîndu-se, grație prestigiului său cultural, asupra celorlalte d. it. De-a lungul sec., problema „toscanității" l. it. și a impunerii normei florentine a făcut obiectul unor aprinse dezbateri, iscînd polemicile din jurul așa-numitei *questione della lingua**. Lexicul it., format pe baza celui **t.**, a continuat să se îmbogățească cu elemente regionale **t.**: *acquaio, babbo, balocco, moine, pigiare, pizzicagnolo, popone, moccichino, striminzire* etc. Influență (mai ales pisană) asupra d. sd. *O.S.C.*

~ toscо raugeo (toscană ragusană), nume sub care este cunoscută it. folosită la Ragusa (actualul oraș iugoslav Dubrovnik), ca l. de cultură, de către populația croată. A înlocuit venețiana colonială (care, la rîndul ei, a contribuit alături de croată la stingerea, spre sfîrșitul sec. 15, a d. romanic local, rag.). Începuturile **t.r.** nu pot fi precis stabilite. Textele redactate la Ragusa în sec. 16 prezintă oscilații care reflectă trăsături ale mai multor varietăți it., vorbite în diferitele centre comerciale ale Italiei în care Ragusa este prezentă, ca urmare a expansiunii activității ei maritime și comerciale. Ulterior, în urma stabilirii în oraș a numeroși it. aparținînd mediilor cultivate (profesori, — l. it. este predată în școală — călugări etc.), ca și a frecventării masive a universităților it. de către croați, se impune o l. lit. (toscană) tot mai corectă din punct de vedere lexical și gramatical, deși cu puternice influențe croate, mai ales în intonație (ex. dat de M. Bartoli în lucrarea consacrată dalm.: *se — vòlēte àndāre a — pàsedžo, prèndēte il — kàpelo*). Iese treptat din uz după introducerea croatei ca l. de predare în școli, ca urmare a intrării Dubrovnikului în componența Austriei (1815). *J.B.M.*

tourangeau, d. fr. de Centru. Franța (reg. Touraine — aproximativ dep. Indre-et-Loire). Împreună cu d. francian*, berrichon și orléanais formează gr. d. fr. de Centru, foarte slab individualizate și care și-au pierdut de timpuriu particularitățile. Cuvinte **t.** în fr.: *mégot. S.R.R.*

traco-dac, substrat ~. Elementele din rom. datorate influenței exercitate de **s.t.-d.** asupra lat. vorbite în terit. ocupate de traco-daci și ulterior romanizate. Populație de origine i.-e., traco-dacii ocupau i.e.n. un ținut vast din Carpați pînă în ins. din Marea Egee. Contactul dintre populația traco-dacă și romani a avut loc atît la N, cît și la S Dunării (a început mai devreme în S, unde romanii cuceriseră toată Pen. Balcanică pînă la Dunăre în sec. I i.e.n.). Transformarea Daciei în prov. romană (107 e.n.) duce la un contact intens între populația dacă și romani și la N de Dunăre. Informațiile directe despre **s.t.-d.** sînt foarte reduse: cîteva glose (57 de nume de plante medicinale dacice menționate în 2 tratate de botanică medicală — Dioscorides sec. 1 e.n. și un anonim de la sfîrșitul sec. 3 cunoscut sub denumirea de Pseudo-Apuleius), nume proprii de pers., triburi, zeități, ape și munți păstrate la autori antici, în inscripții grec. și lat. sau pe monede (1 150 antrop., 900 top.) și cca 30 inscripții dacice, cu litere grec., alcătuite numai din consoane, nedescifrate încă

(este descifrată nesatisfăcător şi inscripţia de pe inelul de la Ezerovo — Bulgaria — datată din sec. 5 î.e.n., descoperită în 1912 cu un text cuprinzînd 61 de semne grec. dispuse în 8 rînduri). Datele despre **s.t.-d,** au dus la stabilirea caracterului i.-e. al acestei l. şi la precizarea că era o l. satem. Există discuţii în legătură cu deosebirile dintre tracă şi geto-dacă: unii (Vl. Georgiev, A. Vraciu) cred că sînt 2 l. distincte, dar cei mai mulţi (Al. Graur, V. Pisani, Al. Rosetti, I. I. Russu) consideră că este vorba de o singură l. În lipsa unor informaţii sigure despre **s.t.-d.,** pentru stabilirea cuvintelor traco-dace se apelează la diverse criterii care se pot grupa în 2 categorii: compararea rom. cu alb., socotită drept descendentă a l. trace şi reconstruirea unor elemente traco-dace pe baza comparaţiei cu o serie de l. i.-e. vechi. Numărul cuvintelor traco-dace stabilit pe baza comparaţiei dintre rom. şi alb. variază între 80 şi 100 (unele sînt comune celor 2 liste: *abur(e), argea, balaur, balega, baltă, barză, bască, brad, briu, brusture, a bucura, buruiană, buză, căpuşă, cătun* etc.). De remarcat că drom. are mai mulţi termeni din **s. t.-d.** (*argea, buruiană, cursă, ghimpe, leurdă, sarbăa, şopîrlă* există numai în drom.). În general, termenii din **s. t.-d.,** ca şi cei din substratul altor l. romanice, denumesc plante sau animale caracteristice reg. respective. Cele mai multe cuvinte considerate **t.-d.** au primit şi alte explicaţii: din lat. *(a aburi)*, creaţii pe teren rom. *(căpuşă)* sau împrumuturi din alte l. *(baltă, cătun)*. Nu există criterii sigure pe baza cărora să se poată stabili totdeauna dacă termenii rom. atribuiţi de unii **s.t.-d.** sînt cuvinte păstrate din traco-dacă sau sînt elemente alb. (vezi **albaneză, influenţă ~**). Au fost explicate prin **s.t.-d.** sufixele *-ză (coacăză, pupăză)* şi *-esc (românesc, bărbătesc)*, folosit şi ca sufix patronimic *(Ionescu)*, ultimul explicat însă şi prin lat. sau greacă. Hidronime *(Argeş, Buzău, Mureş, Timiş)*, oronime *(Carpaţi)*, oiconime *(Turda)* traco-dace. Pe baza **s.t.-d.** s-a încercat explicarea unor fapte fonetice rom. (vocala *ə*, lat. *kt, ks>pt, (p)s*: *pectus>piept, coxa>coapsă*, rotacismul lat. *-n-* din textele vechi rom.: *luna>lunră*) acceptate de mulţi lingvişti; altele (lat. *-l->r*: *sole>soare*; lat. *s+t, ť>ʃ*: *sic>aşa, septem>şapte*; palatalizarea labialelor: *piept>ť'ept*; tendinţa de velarizare a vocalelor; diftongarea condiţionată a lui *e, o* accentuaţi: *seară, coapsă*; lat. *-br->-ur-*: **cibrum>ciur*) au fost puse în legătură cu **s.t.-d.** de puţini lingvişti. Toate fenomenele fonetice menţionate au fost însă explicate şi prin evoluţia internă a rom., la fel ca şi faptele morfologice (postpunerea art. hot., sincretismul gen.-dat., păstrarea neutrului, particula pronominală *-ne — cine, mine, sine*, viit. cu aux. *a vrea*) puse de unii pe seama **s.t.-d.** *M.S.*

traceromanică, vezi **protoromână.** Termen folosit într-o vreme de I. Coteanu (înainte de a propune în loc *protoromână*); legat de conceperea d. rom. sud-dunărene drept l. romanice aparte faţă de d. drom. (= l. rom.). *M.A.*

tranqueína, vezi **papia kristang.**

transmontan, d. pg. NE Portugaliei (Trás-os-Montes, Alto Douro). 3 subd.: raiano (N), duriense de sus (NE), occidental şi central (centru V). Se conservă *tʃ*, dar există şi *ʃ*; se menţine distincţia din pg. medievală între fonemele *s* dental *(paço)* şi *s* alveolopalatal *(passo)*, între *z* dental *(coser)* şi ʒ alveolopalatal *(coser)*, mai ales în subd. occidental şi central; *o* închis accentuat>*o* deschis *(osso)*, *e* închis accentuat urmat de *m, n>ę̣ (tamo)*; la subst., pl. analogic *(irmães* = pg. *irmãos)*. Trăsături comune cu d. interamnense, cu care formează un ansamblu dialectal arhaic. Un grai pg. **t.** cu influenţe sp., se vorbeşte în Ermisende (prov. sp. Zamora) şi în satele din jur (Calabor, Tejera, Sta. Cruz de Abranes). Ermisende a aparţinut Portugaliei pînă în 1640. *C.I.*

trecut anterior (perfect anterior, preterit anterior). Timp relativ al ind., apărut în unele l. romanice, fără corespondent în lat., utilizat pentru exprimarea unei acţiuni trecute, încheiate, care este anterioară alteia desfăşurate tot în trecut. Formă analitică, este de regulă alcătuit din pf.s. al aux. şi din part. trecut al verbului cu sens lexical plin; în cat., aux. *haver*, respectiv *ésser*, se formează acest timp adăugîndu-şi inf. la prez. ind. al aux. *anar (vaig haver, vaig ser/ésser)*. Este cunoscut în it. *(trapassato remoto: ebbi trovato, fui partito)*; fr. *(passé antérieur: (j')eus chanté, (je)fus sorti(e))*; cat. *(perfet anterior simple: hagué caniat)*; sp. *(pretérito anterior* sau *antecopretérito: hube tomado)*; pg. *(pretérito mais-que-perfeito anterior: tivera cantado)*, dar nu şi în rom. Apare în corelaţie cu un pf.s., cel mai des în prop. circ. temporale indicînd succesiunea rapidă a acţiunilor: it. *Dopo che loro furono partiti, chiudemmo la porta e andammo a letto*; fr. *Dès qu'ils eurent reçu le message, ils s'enfermèrent dans leur chambre.* Întrebuinţat astăzi foarte rar în toate l. romanice menţionate, unde este concurat fie de pf. c., fie de m.m.c.p. ind., mai apare uneori în registrul lor literar, îndeosebi în it., fr., sp. *A.C.*

trecut recent. Formă perifrastică, de origine romanică, exprimînd anterioritatea imediată faţă de momentul sau evenimentul ales ca punct de reper. Cunoscută în fr., sp. şi pg., perifraza este alcătuită dintr-un semiaux., şi din inf. verbului cu sens lexical plin, precedat de o prep.: fr. *venir + de +* inf.; sp., pg. *acabar + de +* inf.; în sp. mai pot fi întrebuinţate cu valoare analogă construcţiile *alcanzar + a +* inf., *llegar + a +* inf. Semiaux. se conjugă la ind. prez. sau impf., alegerea uneia sau alteia dintre cele 2 forme temporale fiind dictată de tipul de reper: momentul enunţării ~ moment situat în trecut. În pg. se evită folosirea perifrazei dacă verbul cu sens lexical plin este un verb terminativ (fr. *Il vient de sortir*, dar pg. *Saiu agora mesmo*). *A.C.*

trevisano-feltrino-bellunez, subd. it. (gr. it. sept., d. ven.). NE Italiei (centrul şi N reg. Veneto, prov. Treviso, Belluno). Lat. *a>ɛ* sub acţiunea unei palatale *(skeli, kalkeni* = it. *scagno, calcagni)*; conservarea diftongului lat. *au (ɸausa, uɛsjeḷ* = it. *ɸausa, uccelli)*; subd. ven. cu cea mai pronunţată căderea a vocalelor finale şi a unor consoane intervocalice (mai ales în graiul bellunez): *dʒoi, skuza, sjor* = it. *diavolo, scodella, signore*; asurzirea consoanei finale, ca în d. galo-italice *(leče, leθ, freða, fret* = it. *leggere, legge, fredda, freddo)*; palatalizarea secundară a consoanelor sub influenţa lui iot dezvoltat pe teren romanic (inclusiv în îm-

pronunțuri): *(i)ɛr̥, bestʃar̥, dʒaol, kaaldʒer, straordinardʒa, dʒɛr̥* = it. *tiene, bestiame, diavolo, cavaliere, straordinaria, viene)*; labializarea lat. *-o-* (*strau, ou, pjou* = it. *trave, uovo, piove*); pronunțarea aspirată a lat. *f*, astăzi în regres *(fhemena, bufon, her* = it. *femmina, bufone, ferro)*; desinența *-or̥* a pers. I pl. ind. prez., ca în unele graiuri lad. dol. și lomb. *(sor̥, faor̥, balor̥* = it. *siamo, facciamo, battiamo)*; elemente comune cu lad. dol., cu precădere în lexic. Printre cele mai vechi atestări: *Ritmo bellunese* (1193), primul text cu trăsături belluneze, *Canzone di Auliver* (începutul sec. 14), pentru graiul trevisan. Texte literare dial.: *Egloga pastorale e sonetti* din sec. 16 în grai trevisan; *Rime* de Bartolomeo Cavassico (a doua jumătate a sec. 16) în grai bellunez, creația poetică a lui Vittore Villabruna (1688—1767) și Vetor Zanella (1849—1930) în grai feltrin. *O.S.C.*

triestino-giulian, subd. it. (gr. it. sept., d. ven.). NE Italiei (S reg. Friuli Veneția Giulia, zona golfului Trieste și a localităților Monfalcone, Grado). Închiderea lui *a* la *o* urmat de *l* preconsonantic, fenomen comun ven. vechi *(olto, oltar, kolda* = = it. *alto, altare, calda)*; urme ale metafonici *(muminti, benedili, duluri, kiristi* = it. *momenti, benedetti, dolori, questi)*. *O.S.C.*

triftongi. Inexistenți în lat., au apărut în l. romanice prin combinarea unui diftong cu o vocală care a căpătat statut de semivocală sau de semiconsoană și sînt constituiți din secvențele: semiconsoană + vocală + semivocală (rom. *iau, piei*; fr. *oreilles*; sp. *jóis, buey*), fie din semiconsoană + + diftong ascendent (numai în rom.: *aripioară*). *S.R.R.*

trunçamento, vezi **apocopă.**

trubadurilor, limba ~. Trubadurii — poeți medievali care și-au compus versurile în oc., în sec. 12—13 „l.-tip" a poeziei lirice (rol ce va reveni ulterior în Pen. Iberică galic.-pg.). **T.** au scris într-o l. comună (koine) de o remarcabilă unitate — codificare reflectată în vechile gramatici și retorici oc. *(razos/regles de trobar)* scrise la început de autori cat. sau it. și destinate străinătății. **L.t.** — trăsături mai ales din d. limousin (primii mari **t.** cunoscuți, începînd cu Guilhem IX de Peitieus (Poitiers), fiind originari din Limousin și Poitou — care în acea epocă aparțineau lingvistic oc., vezi **croissant**). Pornită de la curțile feudale oc. și făcută cunoscută prin **t.** și *joglari* rătăcitori din Anglia (care stăpînea și prov. oc. Guyenne) și (mai ales prin cruciade) pînă în Orient, oc. a fost adoptată ca l. a creației lor în special de poeți cat. și it. (Cerveri de Girona, Lanfranco Cigala, B. Calvo, B. Zorzi, Sordello). Poezia **t.** stă astfel la baza dezvoltării liricii și muzicii culte europene — de la truverii fr. la poezia galic.-pg., la poeții it. din școala sic. și pînă la Dante și la Minnesängerii germ. Unii autori au încercat să stabilească o filiație între poezia **t.** și așa-numitele *jarcha*[s] mozar. contemporane cu ea, dar predomină părerea potrivit căreia creația **t.** este rezultatul unei dezvoltări interne oc. Redescoperirea, în spiritul romantismului, a poeziei **t.** în a doua jumătate a sec. 18 și mai ales la începutul sec. 19 a făcut lingvistica romanică, aflată prin Fr. Diez la începuturile ei ca știință, să includă în obiectul ei și oc. (veche). *I.I.R.*

tupi-guarani, influență ~. S-a manifestat asupra sp., pg. și fr., cu precădere asupra sp. am. și pg. braziliene. **T.-g.** este o l. amerindiană din fam. cu același nume. La venirea europenilor era o l. în plină expansiune; vorb. ei cuceriseră toată coasta braziliană, bazinul Amazonului și terit. actualului stat Paraguay și al prov. argentiniene Corrientes, Entre Ríos, Santa Fe și Misiones. Cuceritorii și misionarii sp. și pg. au remarcat structura simplă a **t.-g.** și, începînd din sec. 16, au folosit această l. ca mijloc de comunicare cu alți indieni și în propagarea *Bibliei*, deși rolul politic al **t.-g.** nu era comparabil cu cel al l. náhuatl sau quechua. Astăzi **t.-g.** continuă să fie vorbită în reg. menționate (în Paraguay este l. oficială, alături de sp.; sp. este l. de cultură, **t.-g.** — l. de conversație cotidiană). Influența cea mai evidentă în lexicul pg. și sp. Nume de animale (sp. *yaguar*, pg. *jaguar(eté)*; sp. *ñandú*, pg. *nandu*; sp., pg. *tamandúa*; sp., pg. *tucanò*; sp. *capiguara*, pg. *capivara*; sp. *tatú*, pg. *tatu*), plante (sp., pg. *mandioca*; sp., pg. *pitanga*; sp. *mandubí*, pg. *mandubi*; sp. *urucú*, pg. *urucu*; sp. *tacuera*, pg. *taquera*), obiecte (sp., pg. *maracá*; sp., pg. *tapera*; sp. *tipoy*; sp. *tacurú*). Alături de influența quechua și náhuatl, **t.-g.** este cea mai puternică influență amerindiană, unele cuvinte pătrunzînd în sp. și pg. generală și de aici și în l. europene *(jaguar, nandu, pirania, tapioca, tapir)*, inclusiv în fr. care a împrumutat și direct din **t.-g.** unele cuvinte *(agouti, boucan, conguar, maringouin, peleuvier, sapajou, sarigue, tapir, tatou)*. Presupusă influență **t.-g.** asupra foneticii sp. din Paraguay (generalizarea variantei *dʒ* a fonemului */ǰ/*). *M.S.*

turcă (~osmanlie), influență ~. S-a manifestat slab asupra unor l. romanice (it., fr., sp.), dar mai puternic asupra rom. și isp. (*dʒudezmo*). Turcii au pătruns în Pen. Balcanică în sec. 14. După cucerirea statelor balcanice, țările române au intrat sub suzeranitatea Imperiului Otoman, ceea ce a dus la stabilirea unor relații directe și îndelungate (sec. 15—19) între rom. și turci. Evreii sp. stabiliți în Imp. Otoman au avut de asemenea relații directe și îndelungate (sec. 15—19) cu turcii; în Turcia de după dezmembrarea Imp. Otoman aceste relații continuă și astăzi. Rom. și isp. sînt singurele l. romanice care au avut relații directe și îndelungate cu turcii; celelalte l. romanice au împrumutat numai cîteva cuvinte pentru realități ale Imperiului Otoman (it., fr., *aga*, sp. *agá*; it., fr. *caftan*, sp. *caftán*; it., sp. *visir*, fr. *vizir*). Datorită contactului îndelungat cu turcii, rom. a împrumutat cuvinte din epoca veche și medie a l. **te.**; în rom. 2 straturi de cuvinte **te.**: unele vechi (sec. 15—17), devenite uneori populare, și altele mai noi, din epoca fanariotă, dispărute o dată cu epoca respectivă. Pentru elementele din prima grupă dificultăți în distingerea elementelor **te.** de cele preosmanlii (cumane), datorate existenței unui fond comun de cuvinte cu forme și sensuri apropiate. În rom. influența cea mai evidentă în lexic, cu termeni pentru casă și locuință *(balama, dulap, duşumea odaie, tavan)*, mîncăruri *(baclava, cafea,*

ciulama, ciorbă, ghiveci, halva, musaca, pilaf, sarma, telemea), floră și faună *(bamă, dovleac, dud, zambilă; bursuc)*, comerț *(para, raft, tejghea)*, însușiri, de obicei peiorative *(ageamiu, babalîc, fudul, lichea, șiret, tembel, zevzec)*, noțiuni abstracte *(berechet, belea, bucluc, chef, kal, hatir, hazur, naz)*. Multe turcisme ieșite din uz. Unele cuvinte tc. sînt răspîndite numai în Moldova *(babacă, dugheană)*, acolo unde se păstrează uneori mai bine forma etimologică (*tiutiun*, față de *tutun*). Cuvintele tc. sînt absente în graiurile drom. din Transilvania. Multe cuvinte tc. au pătruns prin filieră ngr., bg., scr.; prin tc. au pătruns cuvinte arabe-persane, grec. Împrumutate din tc. sînt sufixele *-giu (cafegiu, reclamagiu), -iu (fistichiu, ruginiu), -lici-lic (șiretlic; caraghioslic, crailic)*, puțin productive. În arom. și megl. și cuvinte tc. inexistente în drom. (arom. *akure, direk, filean, ḷiacă, tartabic*); în aceste d., după influența ngr., i.t. este cea mai puternică. Sufixele arom. *-ği, -lîk'e*. Împrumut din tc. desinența arom. de pl. *-lar' (pășă — pășălar')*, neproductivă. Cuvintelor tc. de origine ar. din rom. le corespund uneori aceleași cuvinte ar. în celelalte l. romanice (*giuvaier*: sp. *aljófar; hanger*: sp. *alfange*, it. *cangiar(r)o; maramă, năframă*: it. *macramè*; arom. *filean*: sp. *fulano*). Cuvintele tc. din isp. *(adzilé, bakal, kolay, konduria, ʃiʃerear)*, mai numeroase în Turcia, Bulgaria și România și mai puțin numeroase în Bosnia care din 1878 a fost sub stăpînire austriacă. Prin cuvinte tc. împrumutate numeroase gr. consonantice noi care au dus la modificarea distribuției consoanelor; în isp. din Constantinopol *l* velar din rc. *M.S.*

Ț

ţigănească, influenţă ~. S-a manifestat asupra lexicului unor l. romanice (rom., it., fr., frpr., cat., sp., pg.). Țiganii, populație originară din NV Indiei, vorbind o l. i.-e., au pătruns în SE și centrul Europei în sec. 9—14, iar în V Europei (mai ales în Pen. Iberică) în sec. 15. Au practicat diverse meserii (fierari, căldărari, aurari, geambași, cîntăreți, vînzători ambulanți) care i-au pus în contact cu populațiile romanice, mai ales în Spania și Țările Române. Aceasta a dus la o influență reciprocă între ț. și l. romanice. Nu există cuvinte țigănești panromanice; numai cîteva cuvinte apar în mai multe l. romanice: rom. *baro(s)*, sp. *barí*; rom. *bulan*, sp. *bulo*; rom. *a buli*, it. *bol*, sp. *bul*, pg. *bule*; rom. *ciordi*, it. *ciori*; rom. *gagiu*, it. *gaggio*, pg. *gajo*; rom. *lovele*, fr. *lauvé*; rom. *mandea*, sp. *menda*; rom. *șuriu*, fr. *chourin (surin)*, sp. *churí*; it. *cangri*, cat. *kingari*; fr., frpr., sp. *gaut*, cat., sp., pg. *camelar*; cat., sp. *jalar, jamar*; sp., pg. *randar*. Cele mai multe apar într-o singură l. romanică: rom. *bișțari, canci, gini, hali, mardi, mișto, nasol*; it. *boba, iachi, krik, maroch (marocco)*; fr. *gré, sénaqui*; sp. *achares, barbián, caló, caní, chaval, endiñar, parné, postín, rulé*. Cu excepția rom., sp. și pg., unde unele cuvinte țigănești au pătruns și în vorbirea familiară (rom. *baftă, hali, nasol*; sp. *achares, camelar, chaval, chaladura, gachó, jamar, parné, pinreles, terne*; pg. *(a)dicar, bule, liró, piela, taró*), în toate cazurile cuvintele țigănești aparțin argourilor romanice, cu atestări relativ recente (cele mai vechi în sp.). Termenul sp. actual pentru „argou" *(caló)* este de origine țigănească. În sp. multe cuvinte țigănești au pătruns prin d. and. *M.S.*

U

ucraineană, influență. S-a exercitat asupra drom. Contactul dintre rom. și **u.** a început în sec. 12—13 (după unele păreri, în sec. 11—12) în Maramureș și N Transilvaniei (ucrainienii s-au stabilit în vechea Rusie subcarpatică) și a continuat pînă în zilele noastre, mai puternic în N Moldovei (colonii de ucraineni și de huțuli) și în Maramureș. Elementele **u.** uneori greu de distins de cele rusești (*boroană, cociovă, scripcă* pot fi **u.** sau din rusă). **I.u.** mai puternică în lexic, în domenii variate: obiecte casnice *(horn, prostire)*, agricultură *(hrișcă)*, faună *(huliub)*, alimentație *(horelcă, hrib)*. Cele mai multe cuvinte **u.** sînt regionale *(balie, harbuz)*. Top. **u.** în *-ăuți (Cernăuți, Rădăuți)*, echivalente ale celor rom. în *-ești*, precum și alte top. *(Hîrlău, Putna, Voroneț)*. Presupusă **i.u.** asupra foneticii subd. maramureșean (pronunțarea dură a africatelor *tʃ, dʒ*) și a graiului oșean (*l* velar). *M.S.*

umbrian, d. it. (gr. it. centro-merid., subgr. central). Italia centrală (reg. Umbria). Subd.: **u.** septentrional (zona dintre Città di Castello și Assisi, vezi și **perugin**); merid.-occidental și viterbez (zona localității Orvieto și prov. Viterbo); merid.-oriental (zona localităților Spoleto, Terni). D. puțin individualizat în ansamblul d. it. centrale. Trăsături proprii pe cale de dispariție (palatalizarea lui *n* și *ll* + *i*: *omeñi, tʃerveʎi* = it. *uomini, cervelli*); căderea sonorelor în poziție intervocalică inclusiv în fonetică sintactică *(nce, te ico, la occa* = = it. *neve, ti dico, la bocca*). Trăsături comune în vocalism cu d. march. (*-i>e*: *tempe, kane, altre* = = it. *tempi, cani, altri)* și în consonantism cu subd. roman (mai pregnante în graiul viterbez); moștenirea formei de nom. a unor subst. imparisilabice *(arbo<arbor, nepo<nepos)*. Cel mai vechi text it. cu trăsături **u.** este *Formula di confessione umbra* de la mijlocul sec. 11. Particularități **u.** prezente și în poezia religioasă a lui Francesco d'Assisi (*Cantico di frate Sole*, 1225) și a lui Iacopone da Todi (1236—1306). *O.S.C.*

unipersonale, verbe ~. Clasă de verbe tratate de obicei în gramatici drept verbe în același timp **u.** — datorită combinării numai cu pers. 3 sg. — și impersonale* — prin natura agentului implicat ca „autor" al procesului; unitățile menționate cel mai des cu acest dublu statut sînt verbele „meteorologice": lat. *pluere, ningere;* rom. *a ploua, a ninge; a fulgui;* it. *piovere;* fr. *pleuvoir, neiger, bruiner,* sp. *amanecer, escarchar, llover;* pg. *chover, nevar, trovejar, ventar. A.C.*

uniunea lingvistică balcanică, grupare a l. alb., bg., mac. și rom., eventual și ngr. și scr., care, fără a fi direct înrudite între ele (toate sînt însă i.-e. l), au o serie de trăsături comune (afinități sau concordanțe) — numite uneori balcanisme —, datorate substratului identic sau numai asemănător, influențelor suferite în comun și influențelor reciproce, explicabile prin relațiile seculare — mergînd pînă la conviețuire — ale popoarelor respective, cu vorb. adesea bilingvi și trilingvi. Epitetul *balcanic* aplicat acestor l. se bazează pe faptul că ele se vorbesc în (sau și în) Pen. Balcanică, dar nu există identitate între situarea în această zonă a Europei și apartenența la **u.l.b.**: pe de o parte, nu toate l. din Pen. Balcanică intră în **u.l.b.** (se exclud, de ex., armeana, isp., magh., slov. și tc., iar înșeși ngr. și scr. au o poziție marginală), iar, pe de altă parte, **u.l.b.** depășește teritoriul Pen. Balcanice, din moment ce include l. rom., pentru care această referință geografică nu este decît parțial valabilă (prin d. ei sud-dunărene). **U.l.b.** interesează romanistica din 2 puncte de vedere: 1) pentru implicarea l. rom. ca membră a grupării; 2) pentru rolul atribuit lat. balcanice (romanizării) ca una dintre cauzele constituirii acestei grupări. Existența unor asemănări între l. balcanice a fost relevată mai întîi de B. Kopitar, începînd din 1829, apoi de A. Schleicher Fr. Miklosich, H. Schuchardt și G. Weigand; sistematizarea observațiilor într-o „lingvistică balcanică" a fost făcută de Kr. Sandfeld în 1926/1930, iar conceptul de **u.l.b.** a fost creat și lansat de N. S. Trubetzkoj și R. Jakobson, în 1928, ca ilustrare a conceptului general de „uniune lingvistică" (germ. *Sprachbund*). Contribuții românești: Al. Graur, Al. Rosetti. Diverse controverse în legătură cu conceptul însuși, cu l. recunoscute în grupare (accepții largi și accepții restrînse ale **u.l.b.**) și cu trăsăturile admise ca definitorii, care uneori nu se întîlnesc în toate l. din **u.l.b.** (dar se consideră relevante dacă apar în 3 l. neînrudite direct sau chiar numai în 2 asemenea l. care nu se află în contact nemijlocit) sau nu au în toate același statut din punct de vedere sincronic sau/și diacronic (din ultimul punct de vedere este necesară distincția între balcanismele primare și cele secun-

dare). În ultimul timp se încearcă identificarea unui tip balcanic (E. Lewy, G. Reichenkron, T. V. Civ'jan, Vl. Skaličkа). Principalele trăsături de structură ale **u.l.b.** sînt considerate postpunerea art. hot. (alb. și rom.; situație specială în bg. și mac.), confuzia cazurilor gen. și dat. (alb., bg., mac., ngr., rom.), formarea num. de la 11 la 19 după modelul „unitate" + prep. „peste" + „zece" (alb., bg., mac., rom., scr.), formarea viit. cu aux. „a vrea" (alb., bg., mac., ngr., rom., scr.), tendința de înlocuire a inf. cu conj. (mai accentuată în bg., mac. și ngr., mai slabă în alb., rom. și scr.), construcții diferite la prop. completive declarative și la cele finale (alb., bg., mac., ngr., rom.). Există de asemenea balcanisme lexicale (cuvinte, afixe, sensuri calchiate) și frazeologice. S-a susținut și existența unor concordanțe fonetice referitoare la prezența sau evoluția unor sunete și mai ales la prozodie. Trăsăturile **u.l.b.** au fost adesea exagerate, incluzîndu-se printre ele fenomene cu un grad redus de asemănare sau răspîndire sau și cu explicații diferite. În orice caz, în ce privește l. rom., fenomene ca existența vocalei centrale *ə*, dublarea compl. direct și a celui indirect prin pron. pers. (și refl.) neaccentuate sau folosirea pron. pers. (și refl.) neaccentuate la așa-numitul dat. pos. — atribuite de unii cercetători **u.l.b.** — se explică prin factori interni, avînd paralele romanice; contextul balcanic a putut, cel mult, să favorizeze aici un proces evolutiv romanic în esența lui. *M.A.*

urbanizare. Proces caracteristic tuturor prov. romane (cu excepția celor din Orientul elenistic, unde așezări urbane puternice existau înaintea cuceririi romane), constînd în ridicarea unor aglomerări orășenești cu scopuri administrative sau militare, sau în dezvoltarea unor localități rurale anterioare cuceririi. Așezările urbane, populate în majoritate de coloniști romani, dispuneau de amenajări edilitare și culturale diverse (aducțiuni de apă, străzi pavate, edificii comerciale, teatre, biblioteci, temple etc.) și deveneau astfel un punct de atracție pentru băștinași, care, fie că se stabileau acolo pentru exercitarea diverselor meserii, fie că intrau în relații economice cu orașul, desfăcîndu-și produsele agrare și cumpărînd obiecte fabricate de meseriașii urbani; în felul acesta, orașele devin centre de iradiere a latinității și, deci, de propagare a romanizării. Etapele de constituire a orașelor și statutul juridic al acestora diferă de la reg. la reg. și de la epocă la epocă. În general, stăpînirea romană implanta așezările urbane în puncte strategice și de-a lungul căilor de comunicație naturale; cele dintîi aveau ca centru o tabără militară *(castra)*, dublată de o așezare civilă cu caracter economic *(canaba)*; **u.** se bazează mai ales pe întemeierea de orașe civile, pornind de la așezări mai vechi *(uici* „sate", *ciuitates* „orașe", *oppida* „orășele fortificate"), alături de care se plasează noul oraș roman, constituit cu un nucleu de cetățeni romani și dispunînd de o oarecare autonomie administrativă; după statut, orașele erau *municipia* sau *coloniae*; în epoca imperială, *colonia* este un titlu onorific acordat de împărat celor mai importante orașe din prov. (în Dacia, de ex., erau *coloniae*: Sarmizegetusa, Napoca, Drobeta, Romula, Apulum, Potaissa). Denumirile orașelor erau fie preluate de la autohtoni, chiar dacă desemnau o localitate mai mult sau mai puțin învecinată, și nu coincidentă, cu cea autohthonă (Cordaba, Lutetia, Napoca), fie create de romani din elemente lat. (Colonia Agrippinensis, Caesaraugusta, Romula) sau din elemente lat. și autohtone (Augustodunum, Caesaromagus, Augusta Treuerorum, Colonia Vlpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa). În concurența dintre vechea denumire și cea romană supraviețuiește adesea cea romană (Saldula, de numită de romani Caesaraugusta, se menține sub această formă în sp. Zaragoza). În a doua jumătate a sec. 3, în urma crizei economice prelungite și a nesiguranței generate de luptele interne, iar apoi de invaziile populațiilor migratoare, viața orășenească începe să decadă, și în întregul ev mediu, pînă la Renaștere, dimensiunile orașelor nu vor atinge pe cele ale antichității. *I.P.*

uvulare, consoane ~. Lat. nu avea **c.u.** Ele apar în fr., unde *r* se realizează ca o vibrantă **u.** (*r* „grasеiat" [ʀ]) sau, mai rar, ca o fricativă **u.** ([ʁ], așa-numitul *r* „parizian"). Schimbarea locului de articulare a lat. *r* a fost explicată ca o reacție împotriva pericolului confuziei între *-r-* și *-z-* în fr. sec. 16 (confuzie în urma căreia s-a menținut perechea *chaire*, *chaise*<lat. *cathedra*). O articulație similară se înregistrează în realizarea pg. *-rr-*, regional în arom. în realizarea lui *r*. *S.R.R.*

V

Val Müstair, graiul din ~, grai ret. (gr. romanș, d. eng.). Elveția (cant. Graubünden, în valea cu același nume). Face trecerea între ret. (eng. j.) și graiurile it. învecinate. Vocale anterioare labializate *oe*, *y*, la fel ca în eng. s. Cel mai vechi text (1394), un scurt fragment în urbariul mănăstirii din Müstair. *M.S.*

valah *(vlah)*, termen — celtic la origine, cu o istorie complexă — folosit de popoare europene neromanice (germ., sl., magh., greci, tc., alb.) ca echivalent al lui *roman (romanizat)* și *romanic*, adesea specializat pentru „francez", „italian", „dalmat" sau „român". Frecvent în scrierile medievale cu referire la romanitatea balcanică, uneori în variante sau compuse cu sens distinctiv (*valah* pentru român nord-dunărean, *vlah* pentru român sud-dunărean; ~ „alb" pentru aromân, ~ „negru" pentru dacoromân sau pentru român vestic>istroromân; cf. și ~ „șchiop", *cuțovlah*, pentru aromân); ținuturi sau formații statale numite *vlahii*. Sens etnic evoluat în unele epoci și reg. spre sensurile sociale „păstor (nomad)" (cf. invers alb. *čoban* „aromân") ori „șerb, iobag" (cf. *român*) sau spre un sens religios — „ortodox". Vorb. d. megl. și istrom. și-au însușit termenul **v.** (megl. *vla*, pl. *vlași*; istrom. *vlăh*, pl. *vlăș/vlăs*) ca nume etnic. În lucrări de lingvistică mai vechi **v.** apare, în sens larg, ca echivalent al lui *român* (nord- și sud-dunărean) sau, într-un sens restrins, ca echivalent al lui *muntean*. *M.A.*

valdens *(vaudois)*, grai oc. (complexul arv.-medit., gr. oc. sept., d. dauph.). N Italiei (văi alpine din Piemonte: Susa, Chisone, Germanasca (Pral); Pellice (Torre Pellice), Po, Varaita, Maira, Grana, Stura; Gesso, Vermenagna, Ellero, Corsaglia), centru (Guardia Piemontese, vezi **gardiol**); unii descendenți ai valdensilor, alungați din Bourcet (Chisone), s-au stabilit, după 1698, în SV Germaniei — ducatul Württemberg (Neu-Hengstett, Pinache-Serres, Nordhausen), ultimii 2 vorb. ai acestui grai au murit în 1933; S.U.A. (Carolina de N) colonie **v.** originară din Val San Martino (sfîrșitul sec. 19). Numele **v.** — după acela al sectei creștine întemeiate în sec. 12 la Lyon de negustorul Pierre Vaux (latinizat Valdès, Valdo); excomunicați spre sfîrșitul aceluiași sec. — începutul sec. 13, o parte din adepții ei s-au refugiat inițial în Piemonte. Caracter conservator. Trăsături comune cu unele graiuri ale d. prov. (în special cu subd. nisard): se numără printre foarte puținele graiuri oc. care posedă cuvinte proparoxitone, ca și it. învecinată; *-a>* [u] (*porta>* >[portu]), ca în graiul prov. din S ținutului Alpilles și în unele graiuri gasc. din Médoc și Ariège. Influență it. și mai ales a d. piem. al acesteia, frpr., fr. Graiurile din Württemberg — influența d. șvab al l. germ. în fonetică, lexic, sintaxă. Literatură medievală mai ales religioasă (traducere fragmentară a *Evangheliei Sf. Ion* din sec. 11—12 cu colorit **v.** etc.), folclor. *I.V.R.*

valdostane, graiuri ~, graiuri frpr. NV Italiei (Valle d'Aosta, reg. autonomă unde se folosește fr. ca l. funcțională și ca l. oficială alături de it.; folosirea fr. se explică prin apartenența acestui terit. la Casa de Savoia, sec. 11—19). Deschiderea la œ a lui *y* (<lat. *ū*) + *r (durus>dyr>dœr)*; *-n-* se rotacizează sau dispare nazalizînd vocala precedentă *(catena>tsera, tsẽa)*. Influențe din partea d. piem. învecinate, *S.R.R.*

valencian, d. cat. (gr. occidental). Spania (prov. Valencia, Alicante, Castellón de la Plana). Termenul *valenciano*, folosit în sec. 13 și 14, a fost abandonat, fiind preferat limuzin utilizat pînă în sec. 19. **V.** s-a separat de modelul cat. din Barcelona și are o oarecare independență locală, unele particularități **v.** apărînd în folosirea literară și științifică a cat. Unii vorbesc chiar de o l. **v.** (A. Alcover și-a intitulat impresionantul dicționar în 10 volume *Diccionari Català-Valencià-Balear*, iar M. Sanchis Guarner are o *Gramatica valenciana*). Subd.: alicantin, apitxat, castellonez. Distincție între *b* bilabial și *v* labiodental; dispariția lui *-d-*<lat. *-t-* în S domeniului **v.**; impf. conj. lat. *cantaveram*, în opoziție cu restul terit. cat. în care se continuă tipul lat. *cantavissem*; desinența *-e* la pers. 1 sg. ind. prez. *(jo cante)*, în unele zone cu varianta *-ak*. Influență sp. încă din sec. 16. Deosebiri lexicale între **v.** și restul cat. (*pardal* „pasăre", în opoziție cu urmașii lat. **musciore, avicellus*). *M.S.*

vallader, vezi engadinez de jos.

valon *(wallon)*, d. fr. S Belgiei (cea mai mare parte a Valoniei — prov. Liège, Namur și parțial prov. Brabant, Hainaut și Luxemburg), N Franței (cîteva puncte din dep. Nord la frontiera cu Belgia). Există mai multe încercări de împărțire a **v.** în subd. Se pot distinge subd. liégeois, namurois, la

care se adaugă subd. de tranziție: valo-picard și valo-loren. D. fr. cel mai bine conservat actualmente. Ca adj. corespunzător top. Valonia (cunoscută și sub numele de Belgia romană, datorită aparteneței sale la prov. romană Gallia Belgica), **v.** desemnează toată aria prov. belgiene în care se vorbesc d. fr. (**v.**, pic., loren și champenois). Diftongarea lat. *ĕ* în silabă deschisă *>ie*, diftong descendent *>i* (*heri>ir* = fr. *hier*; *petra>pire* = fr. *pierre*); lat. *ŏ > uo > u* (*boue>bou(f)* = fr. *bœuf*); diftongul provenit din lat. *ē*, *ĭ* se reduce la vocală [œ, **y**] (*tela>teule*, *tûye* = fr. *toile*); diftongare în silabă închisă a vocalelor + *r*, *s*: lat. *ĕ>je*; lat. *ŏ>we*, *wa* (*hibernum>ivier* = fr. *hiver*, *porta>pwete*, *pwate* = fr. *porte*); palatalizarea mai tîrzie a lat. *ū* (care se menține velar în subd. liégeois) determină menținerea pronunțării velare atunci cînd *ū* este urmat de o nazală implozivă (*unus>on* = fr. *un* [œ̃]); menținerea distincției dintre *e* și *a* urmați de o nazală implozivă (*uentus>vint* [vẽ] = fr. *vent* [vã]); vocala corespunzătoare fr. *e* mut are realizări diferite [i, y] de cea fr. [œ]; menținerea timbrului africat al consoanei rezultate din palatalizarea lat. *k*, *g* + *a>tʃ*, *dʒ* (*cantare>tchanter* = fr. *chanter*; *gamba>djambe* = fr. *jambe*); conservarea germanicului *w-* (*want*, *warder* = fr. *gant*, *garder*); transformarea gr. secundar *-bl-* în *-v-* (*stabulum> stâve*, *stôve* = fr. *étable*); menținerea gr. *sp-*, *st-*, *sk-* fără proteză, uneori cu anaptixă (*stâve*, *sutâve* = = fr. *étable*); menținerea lat. *s* imploziv în gr. consonantice (**uesperata>vèspрêye* = fr. *vêprée*; *festa>fiesse* = fr. *fête*); gr. secundare *-n'r-*, *-m'l-* se mențin fără epenteză (*ponere>ponre* = fr. *pondre*; *simulare>sonler* = fr. *sembler*); o formă unică la sg. pentru masc. și fem. art. hot. și adj. pos. (*li*, *mi*, *ti*, *si* = fr. *le*/*la*, *mon*/*ma* etc.); menținerea lat. *mihi*, *tibi*, *sibi* la dat. pron. pers. (*>mi*, *ti*, *si*); împrumuturi france: *heûpon*, *mâf*, *ran*; flam.: *kadu*, *tubak*. **V.** se caracterizează cu precădere prin trăsături conservatoare, dintre care unele îi sînt specifice (conservarea lat. *ū* în subd. liégeois și conservarea timbrului velar al lat. *ū* urmat de nazală implozivă, menținerea fazei africate în evoluția lat. *k*, *g* + *a*, păstrarea lui *s* imploziv) sau sînt comune cu d. pic. (menținerea distincției dintre lat. *e* și *a* urmați de nazală implozivă); altele acoperă o arie mai largă în care sînt cuprinse d. pic. și loren: conservarea germanicului *w-* sau a gr. secundare *-m'r-*, *-n'l-*; în diftongare trăsături comune cu d. loren și franc-comtois. Particularități **v.** în unele texte fr. vechi: *Le Poème moral* (în jurul anului 1200), *Li Dialoge Gregoire lo Pape* (începutul sec. 13), mistere și moralități din prov. Liège (sec. 15). Cele mai vechi texte **v.** autentice apar abia la începutul sec. 17, mai tîrziu decît în alte d. fr. Bogată literatură regională populară (colinde, dialoguri, *pasquève* (= pamflete), poeme) și cultă (mai ales după 1830, inclusiv zilele noastre: Edouard Maurice Remouchamps, Henri Simon, Joseph Calozet, Gabrielle Bernard, Franz Dewandelaer). Elemente **v.** în fr.: termeni din vocabularul minerilor (*coron*, *porion*, introduși în l. literară de E. Zola), *faille*, *houille*; împrumuturi din flam. prin intermediul **v.**: *cabaret*; cuvinte care prezintă evoluții fonetice **v.**: *grisou*, *hercher*, *rescapé* (folosit în fr. din 1906, mai întîi în limbajul presei, ca urmare a unei catastrofe miniere din N Franței), care înlocuiesc cu sensuri specializate termenii fr. echivalenți: *grégeois*, *herser*, *réchappé*. *S.R.R.*

Valverde del Fresno, graiul din ~, grai pg. de tip galic. Spania (prov. Cáceres). Același tip de graiuri vorbite și în Eljas, San Martín de Trevejo, Herrera de Alcántara și Cedillo. Zonă colonizată de galic. la începutul sec. 13, în timpul regelui Alfonso IX al Leonului. Reg. izolată, greu accesibilă. *ei* și *oi* (<*ou*) monoftongați în flexiunea verbală, ca în graiurile merid. ale d. sp., ast.-leon.; *ey>ei* în diferite forme pronominale (*meu>mei*, *teu>tei*); se conservă africata *tʃ*; *-l-* urmat de iot și gr. secundare *-k'l-*, *-g'l-* se palatalizează la *ʎ*, ca în galic.-pg., sau la *ʒ* (în Eljas și S. Martín de Trevejo) și *ʃ* (în Valverde del Fresno), ca în unele graiuri ast.-leon.; *v* pronunțat bilabial; tendință de asurzire a sibilantelor sonore intervocalice, ca în galic. În morfologie, predomină formele verbale ast.-leon. Puternică influență sp. în lexic. *C.L.*

vandală, influență ~. S-a exercitat asupra sp., cat. **V.**, împreună cu alanii, aparținînd primei invazii germanice din prov. Hispania. Au străbătut Spania și au trecut în Africa (429). Urme rare în toponimie: sp. *Bandaliés* (prov. Huesca), cat. *Campdevànol* (prov. Gerona). Se presupune că numele lor este la originea top. ar. *al Andalus*, de unde numele sp. al prov. *Andalucía*. *M.S.*

vasconço, vezi calão.

veche bavareză, influență, ~ vezi **baiuvară, influență ~.**

vegliot, d. dalm., vorbit la Veglia (actualul oraș iugoslav Krk de pe ins. omonimă), stins la sfîrșitul sec. 19. Denumirea de **v.** a fost introdusă în romanistică de G. I. Ascoli. Vorb. o numeau, *veklisun*, derivat de la *Vikla* (*Veglia*) < lat. *vĕtŭlla* (*civitas*). Deși folosită doar în fam., deși dezvoltată într-un mediu sl. (încă din sec. 7 ins. Veglia este slavizată și simbioza slavo-romanică este timpurie), **v.** este d. dalm. care a rezistat cel mai mult, datorită faptului că influența venețiană, tîrzie (stăpînire venețiană, consolidată după 1480, pînă în 1797) nu a împiedicat dezvoltarea structurilor ei lingvistice, ca în celelalte orașe dalm. Dacă păturile conducătoare locale foloseau tot mai mult l. stăpînitorilor venețieni, **v.** a rezistat pînă la sfîrșitul sec. 18 în rîndurile populației de rînd. În prima jumătate a sec. 19 doar puțini locuitori ai orașului mai cunoșteau **v.**; ultimul vorb., Tuone Udaina (it. Antonio Udina) supranumit Burbur (mort în 1898), a constituit, ca informator al lui M. Bartoli, principala sursă de cunoaștere a **v.** și a dalm. în general. Deoarece texte **v.** nu există decît din a doua jumătate a sec. 19, pentru fazele vechi, se recurge, ca și în cazul celuilalt d. dalm., rag., la tehnicile lingvisticii comparative și ale reconstrucției interne (surse indirecte, puțin numeroase, sînt documentele scrise în lat., venețiană, scr., care cuprind și unele elemente **v.**, mai ales top., ca și elementele **v.** pătrunse în lexicul scr. — d. croat din insulă — și al venețienei din Veglia). Evoluția **v.** a fost marcată de puternica influență scr., care a determinat (sau accelerat) principalele schimbări ale sistemului fonologic, în primul rînd

ale vocalismului **v.** Presiunii modelului ser. îi sînt atribuite: fuziunea timpurie a vocalelor lat. *a* și *ŏ* (evidențiată de rezultatele identice ale evoluției: lat. *dare*>vegl. *dur*, *bonum*>*bun*, *pastum*>*puast*, *postum*>*puast*), simplificarea consoanelor geminate, care fuzionează cu cele simple corespunzătoare (lat. *paccare*>vegl. *pakur*, *buccam*>*buak*) (vechea opoziție dintre consoanele geminate și simple este continuată prin intermediul diferențierii vocalice, al diftongării unui mare număr de vocale, pentru care vezi **dalmată**), dezvoltarea palatală a lat. *u* înainte de a evolua spre *oj* (lat. *durum*> vegl. *dojr*) sau *o* (lat. *jugulum*>vegl. *zoglo*), evidențiată de cazurile în care a palatalizat consoana velară precedentă (lat. *obscurus*>vegl. *stʃoir*). Influență venețiană mai superficială decît în cazul rag., mai ales în domeniul lexicului (în cea mai mare parte venețianizat în ultima fază de evoluție a **v.**), dar și în celelalte compartimente ale l. (inclusiv gramatică). *J.P.M.*

velare, consoane ~. Seria de **c.v.** era alcătuită în lat. din *k*, *g*, care au fost supuse unor modificări consonantice (mai ales palatalizării* și leniției*) în anumite contexte. *S.R.R.*

velarizare, adăugarea unei articulații velare unor vocale sau consoane nevelare sau deplasarea punctului lor de articulație în regiunea vălului. În primul caz determinată în general de context. Lat. *l* imploziv, variantă velară a lui /l'/, tinde în Romania occidentală să se transforme într-o semivocală (*alter*>fr., oc. *autre*, sp. *otro*, pg. *outro*); în l. galorom, **v.** este generală și în cazul unui *l* imploziv secundar (*calidus*>*caldus*>fr. *chaud*, oc. *caut*, dar sp., pg. *caldo*). În faza actuală a l. românice, *l* imploziv se pronunță velar în pg., unele d. sd. și în rom. dial. (ajungînd uneori la vocalizare); pentru rom. fenomenul a fost explicat ca urmare a unor influențe străine (germ., magh. sau ucr. pentru graiurile drom., bg. pentru megl., scr. pentru istrom.), deși el poate fi pus alături de faptele similare lat. și romanice. În trecerea de la sp. medie la sp. mod., confundarea prepalatalelor ʃ și ʒ este însoțită de un proces de **v.** (>*x*): *filius*> *hijo*, **basiu*>*bajo*. Ca un proces de **v.** datorat acțiunii substratului a fost explicată apariția rom. [ə], [ɨ] (vezi **localizarea vocalelor**). *S.R.R.*

venet[1], d. it. (gr. it. sept.). NE Italiei (reg. Veneto, V și S reg. Friuli Venezia Giulia). Poziție particulară în cadrul gr. sept. Substrat **venet**[2], cu suprapunerea celui celtic, comun d. galo-italice, în terit. sept. D. neomogen, de o vitalitate relativ mare și în prezent. Subd.: **v.** lagunar (vezi **venețian**), **v.** merid. (pavan, vezi **padovano-vicentino-polesan**), **v.** centro-sept. (vezi **trevisano-feltrino-bellunez**), veronez, triestino-giulian, trentin oriental (SE reg. Trentino Alto Adige, prov. Trento). Vocalism apropiat mai degrabă celui tosc., decît celui galo-italic: absența vocalelor labiale, *œ*, *y* și a vocalei neutre *ə*, conservarea în mai mare măsură a vocalelor finale și mediane, diftongarea în diftongi ascendenți a lat. *ĕ*, *ŏ* în silabă deschisă (*mjel*, *pjegora*, *kwor* = it. *miele*, *pecora*, *cuore*); frecvente anaptixe vocalice, mai ales pentru evitarea gr. consonantic *-vr-* (*kavara*, *ɕavaro*, *ljevore*, *favaro* it. *capra*, *labbro*, *lepre*, *fabbro*); lat. *-kt-*>*t* (*note*, *fato*, *frutto*, *petto* = it. *notte*, *fatto*, *frutto*, *petto*); caracteristică graiurilor rustice din interiorul reg. este prezența interdentalelor θ, ð, <lat. *k* + *e*, *i*, *t* + *j* și respectiv lat. *g* + *e*, *i*, *d* + *j* (*dolθe*, *alθaba*, *leðer*, *meða* = it. *dolce*, *altezza*, *leggere*, *mezza*) și tendința de spirantizare a oclusivelor (*jogo*, *serβiti*, *freðo* = it. *fuoco*, *serviti*, *freddo*); forme specifice de part. trecut în *-esto* (*tasesto*, *nasesto*, *podesto* = it. *taciuto*, *nato*, *potuto*); neutralizarea opoziției dintre forma de pers. 3 sg. și pl. la toate timpurile și modurile ca în unele graiuri emil. și lomb. (el *maña*~*i maña*; *el mañaria*~*i mañaria* = it. *mangia*~*mangiano*; *mangerebbe*~*mangerebbero*). Unul dintre d. cu cele mai numeroase atestări pe tot parcursul evoluției sale. Din Veneto este prima atestare a l. it., *Indovinello veronese** (sec. 9). Trăsături **v.** în *Ritmo bellunese* (1193) și în compoziția anonimă *Lamento della sposa padovana*; lungă tradiție literară în subd. venețian. Numeroși termeni de origine **v.** în it. comună: *arsenalotto*, *giosana*, *madrigale*, *pettegolo*, *traghetto* (vezi și **venețian**). *O.S.C.*

venet[2] (paleovenet, venetic), **substrat ~.** L. venetă, de origine i.-e., făcînd parte, pe cît se pare, din ramura italică, este atestată în inscripții din NE Italiei (Este, Padova, Vicenza, Lagole di Calalzo, Belluno etc.), scrise în alfabet local (de origine etruscă), între sec. 6 și 2 î.e.n., după care s-a produs romanizarea. În afară de top. (Padova, Este) se pot detecta cu greu urmele vreunui **s.v.** în d. it., friul., lad. dol.; tendința actuală spre foneme interdentale nu poate fi atribuită **s.v.** care nu pare să fi avut asemenea foneme. *I.F.*

venețian, subd. it. (gr. it. sept., d. ven.). NE Italiei (reg. Veneto, zona orașului Veneția și a lagunei). **V.** s-a impus treptat cu valoare de „normă" asupra celorlalte graiuri ven., grație îndelungatei tradiții cărturărești și comerciale a Veneției. D. dominantă a bazinului medit. în perioada de maximă expansiune a puterii maritime a Veneției (vezi și **venețiana colonială**). Deschiderea lui *e* în *a* înainte de vibrantă (*etara*, *bevar*, *ezar* = it. *lettera*, *bere*, *leggere*); lenițiunea oclusivelor surde intervocalice pînă la dispariție, mai frecventă decît în alte graiuri ven. (*voé*, *bevuo*, *moneda* = it. *volete*, *bevuto*, *moneta*); pronunțarea dorso-palatală (semivocalică) a lui *e* intervocalic și inițial (*ɟoŋgo*, *kaɟa*, *vjɟa* = it. *longo*, *cala*, *viola*) și uneori dispariția acestuia (*mai*, *imoŋ*, *fia* = it. *mali*, *limone*, *fila*); defonologizarea (la începutul sec. 19) a opoziției /s/~/θ/ tipică multor alte graiuri ven. (*sento* = it. *sento* și *cento*); absența interdentalelor; lat. *-lj-*>*dʒ* (*medʒo*, *mudʒer* = it. *meglio*, *moglie*); lat. *-ārius*>*-er* (ven. *-ar*): *former*, *poner* = it. *fornaio*, *pollaio*; *-sk-* fără influență palatală >*s* (*finiso*, *kreso*, *nasa* = it. *finisco*, *cresco*, *nasca*); conservarea desinenței verbale *-s* a pers. 2 sg. la ind. prez., evidentă în forme inter. (*gastu?*, *zestu?*, *sastu?* = *hai tu?*, *sei tu?* *sai tu?*). Bogată literatură în **v.**: proza în „**v.** ilustră" a lui Marin Sanudo (sec. 15); lunga tradiție teatrală a sec. 16 (comediile lui Andrea Calmo, comedia anonimă *La Veneziana*), culminînd cu operele în **v.** ale lui Carlo Goldoni (1707–1793); poezia satirică și moralizatoare a sec. 18 (Angel Maria Labia, Francesco Gritti). Bogată contribuție la lexicul it.: *Bucintoro*, *calasso*, *ciao*, *ditta*,

doge, gazzetta, ghetto, gondola, lido, pantaloni, zecchino. Începînd cu sec. 15, puternică influență asupra lexicului dalm. și scr. *O.S.C.*

venețiană colonială (venețiană orientală, *veneziano „de là da mar"*), denumire folosită pentru subd. venețian vorbit, începînd cu sec. 11—12, o dată cu afirmarea Veneției ca mare putere maritimă și comercială, în afara ariei orașului și lagunei, în coloniile lingvistice venețiene din orientul medit. (coasta Dalmației și Albaniei, ins. grec. din M. Ionică și Egee, Levant). L. dominantă a comerțului din M. Mediterană, fără legături profunde în zona de uscat în care se aflau coloniile, a dispărut treptat, după ce, începînd cu sec. 15, puterea Veneției a început să decadă; o excepție a acestui proces o constituie coasta adriatică (stăpînire venețiană pînă la sfîrșitul sec. 18), unde s-au format și au rămas comunități de vorb. (Dalmația, Istria), ca și reziduuri ale unei l. auxiliare a schimbului. Surse de cunoaștere a **v.c.**: d. ven. de pe coasta orientală a Adriaticei, cuvinte venețiene pătrunse în scr., ngr., tc., documentele venețiene redactate în terit. care s-au aflat sub stăpînirea Veneției. Trăsături determinate de transplantarea într-un nou cadru geografic, cultural, lingvistic, de dialectica relațiilor cu noul mediu și cu metropola. Evoluție mai lentă decît a subd. din metropolă (în **v.c.** de pe coasta Adriaticei păstrarea mai îndelungată a gr. lat. formate din consoană + *l*, a pf. s. înlocuit la Veneția din sec. 14 tot mai mult cu pf. c., interpretat fie ca fenomen de conservare a unor faze arhaice, fie ca rezultat al influenței idiomurilor istriote și dalm.), dar și inovații, unele determinate de influența idiomurilor locale (peste care pe coasta dalm., s-a suprapus), transmise și metropolei (rag. *galatina*>it. *galantina*) și a altora cu care a venit în contact în bazinul medit. (elemente ven. nonvenețiene, arabisme atestate pentru prima oară în **v.c.**: it. *cammeo*<ar. *qama'it*). *I.B.M.*

verbale. sufixe~. În lat. sînt mai reduse ca număr decît cele nominale. Derivatele verbale se formează de la subst., adj., verbe, rar num., adv.; cea mai numeroasă clasă, în toată perioada, e a verbelor denominale. Tipul denominalelor în *-are* (*-are, -ere, -ire* sînt considerate de unii cercetători sufixe lexicale, de alții flective, iar formațiile respective, derivate imediate) este cel mai productiv de-a lungul întregii istorii a lat.: *donare*<*donum, materiare*<*materies, plantare*<*planta, leuare*<*leuis*; baze grec.: *anathemare*<*anathema*; sporadic, baze nenominale: *negare*<*nec, iterare*<*iterum*. În lat. tîrzie, derivate de la adj. la comparativ: *certiorare, meliorare*. Formații în *-ficare* de la adj. în *-ficus* și subst. în *-fex* sau *-ficium* (*beatificare*<*beatificus*) ori apărute independent de asemenea baze (*testificari*<*testis*). Verbele în *-ficare* sînt considerate de unii cercetători compuse, de alții (X. Mignot) derivate, *-ficare* căpătînd rol de sufix. Denominalele în *-ire*, mai puține, se formează după modelul celor în *-are*: *finire*<*finis, blandiri*<*blandus*; expresive: *balbutire, cucurrire*. În perioada tîrzie se observă un început de specializare la cele 2 tipuri: verbele în *-are* preferă bazele substantivale, cele în *-ire*, bazele adjectivale. Tipul în *-ere*, cel mai restrîns numeric, e în continuă diminuare: *audere*<*auidus, callēre*<*callum, lactēre*<*lacte*. O parte din verbele denominale sînt caracterizate prin folosirea — nesistematică — la unele forme din paradigmă, a sufixelor *-e/isco* și, mai rar, *-izo*: *floresco, seruizo*. Aici sufixele nu au funcție lexicală, ci morfologică (de fixare a locului accentului) și de marcare a categoriei denominativelor. Cu *-e/isco* și *-izo* se formează și verbe (puține) în care sufixele apar în toată paradigma. Cu *-e/iscere* verbe incoative (vezi **aspect**) de la baze nominale și verbale, uneori și cu prefixe, de asemenea, incoactive: *flammescere, longiscere, feruescere, conualescere, erubescere*. Sensul incoativ e adesea neclar; în perioada tîrzie, pentru clarificare, se folosește verbul *incipio*. Cu *-izare(-idiare)*, v. și lat. popular *-issare* (<grec.), verbe denominale, împrumuturi și formații lat. tîrzii, foarte rar la scriitorii clasici, frecvent în lat. tîrzie, mai ales în vocabularul medical și ecleziastic: *patrissare; anathemizare, latinizare, rheumatizare, singularizare. -are* apare în sufixe dezvoltate prin segmente (sufixale — adesea diminutivale — și nesufixale) detașate, prin falsă analiză, din finala bazei: *-(a!ic)ulare, -entare, -iare, -icare, -illare, -inare* etc. (*missiculare, praesentare, (ac)captiare, caballicare, cantillare, farcinare* etc.). Unele din aceste sufixe se atașează și la baze verbale (*fodicare*). În general, conținutul semantic al verbelor denominale e determinat de conținutul bazei și nu de cel al sufixului. Sufixe care se atașează la baze verbale: *-itare* frecventativ (*clamitare, dubitare*; în tot cursul latinității apar și formații sinonime cu primitivele: *agitare* = *agere*); *-ulare* diminutiv (*excutulare, ustulare*); *-turire* deziderativ (*empturire, esurire*; în lat. tîrzie sensul sufixelor dispare: *parturio* = *pario*). Marea majoritate a **s.v.** sînt în *-are*; o dovadă în plus pentru productivitatea tipului *-are* în derivarea verbală lat. O caracteristică generală: tendința de organizare a sistemului verbal prin încercarea de subordonare a verbului față de subst.: *metior*>*mensura*>*mensurāre, pectere*>*pecten*>*pectināre*.

L. romanice continuă, în general, situația din lat. a derivatelor verbale imediate: formațiile în *-are* moștenite sînt peste tot mult mai numeroase decît cele în *-ire* (cele în *-ere* dispar aproape complet). Cu excepția rom., proporția moștenită se menține de-a lungul istoriei l. romanice (it. *filtrare, fogliare/colorire*; fr. *classer, fourrager/garantir*; în ambele l. se prelungește preferința manifestată în lat. a bazelor adjectivale pentru *-ire*: it. *grandire, verdire*; fr. *maigrir, noircir*; sp. *agriar, arañar, archivar,-ir* e foarte rar: *colorir*; pg. *manchar, rouxar*. Rom. cunoaște o perioadă (cu începutul neprecizat și durînd pînă la începutul sec. 19) în care, datorită împrumuturilor v. sl. și magh., categoria verbelor în *-ire* e mai puternică decît cea a verbelor în *-are* (cf. grupul restrîns al verbelor germanice împrumutate de it. și fr. și adaptate cu caracteristica *-ire* în opoziție cu tendința generală: it. *bandire, guarire*, fr. *garnir, guérir*). Ulterior, datorită împrumuturilor latino-romanice, categoria verbelor în *-are* redevine cea mai productivă (*absenta, amaneta, asemăna, deșerta, iernaʼaburi, acri, amănunți, chiorî*). Situația derivatelor imediate sub raportul conj. e corelată cu cea a sufixelor împrumutate. O parte din verbele denominale din unele

l. romanice preiau din lat. **s.v.** *-izo* și *-e|isco* cu funcție desinențială: *-izo* în rom., și unele d. it., *-e|isco* în rom., it., fr., oc., cat. (vezi **prezent** și **conjugare**). **S.v.** lat. sînt moștenite în mare parte în toate sau numai în unele l. romanice (nu se mențin sufixele deziderative). Cele mai multe sînt însă slab sau deloc productive. Sursă de **s.v.** în totalitate productive este tendința moștenită de a le forma din sufixele nominale ale bazelor de derivare. **S.v.** moștenite panromanice: *-inare* moștenit prin foarte puține formații (unele neanalizabile) și slab productiv în toate l. romanice: rom. *-ina (căina, clătina)*, it. *-inare, -igginare* (dial. *pianginé; piovigginare)*; fr. *-iner (pleuviner, trottiner)*; sp. *-nar (llovizнar, voznar)*; *-izare* moștenit în citeva formații, slab productiv în it., sp., pg.: rom. *încărca*, it. *carricare*, fr. *charger*, sp., pg. *cargar*; rom. *încăleca*, it. *cavalcare*, fr. *chevaucher*, sp. *cabalgar*, pg. *cavalgar*; rom. *sorbeca*; it. *-icare (luccicare, zoppicare)*, sp., pg. *-gar (forzgar, saborgar; amolgar, empesgar)*; *-ulare* slab productiv în rom. și it., în celelalte l. formații moștenite neanalizabile: rom. *-ura (frămîntura, scutura)*; it. *-olare (brancolare, piangolare)*; fr. *brûler, mêler*, sp. *orlar, temblar*; *-itare* moștenit prin putine formații, adesea neanalizabile, neproductiv peste tot: rom. *-(e|i)ta (alinta, cercета, dormita)*, it. *-itare (andare, mestare* (v. *mescitare), vantare)*, fr. *tâter, tinter, vanter*, sp., pg. *andar, cuidar*; *-iare* aceeași situație ca precedentul: it. *aguzzare*, fr. *aiguiser*, sp. *aguzar*; rom. *apropia*; rom. *înălța*, it. *alzare*, fr. *hausser*, sp. *alzar*, pg. *alçar*; it. *somigliare*, sp. *semejar*, pg. *semelhar*; it. *scorciare*, v. fr. *escourcier*, sp. *escorzar*, pg. *escorçar*; *-izare (-idiare)*: în rom. în citeva formații neanalizabile *(boteza, culeza)*, it. *-eggiare* modelat după nominalul *-eggia (amoreggiare, grandeggiare)*, fr. *-oyer (flamboyer, nettoyer)*, oc. *-eier (aureiar, corteiar)*, sp. *-ear (alborear, guerrear)*, pg. *-e(j)ar (amarrellejar, serpe(j)ar)*. **S.v.** moștenite numai în unele l.: *-igare*: rom. *-ega* foarte slab productiv *(fumega, spumega)*; *-entare*: it. *-entare (addormentare, scrapentare)*, ret. *-entar (buentar)*, sp. *-entar (acrecentar, calentar)*, pg. *-entar (adormentar, engugentar)*; *-illare*: it. *-ellare (dentellare, saltellare)*, fr. *-eler (bosseler, sauteler)*, sp. *-ellar (dentellar)*; *-itare*: it. *-ettare (gambettare, picchiettare)*, fr. *-eter (feuilleter, voleter)*; *-ottare*: it. dial. *-ottare (borbottare, parlottare)*, fr. *-oter (pianoter, vivoter)* (reflexele **s.v.** *-illare, -ittare, -ottare*, toate avînd la bază sufixele nominale diminutivale, au valoare de atenuare); *-escere*. foarte productiv, cu sens incoativ, în sp. *-ecer (favorecer, humedecer)*, pg. *-ecer (abastecer, favorecer)*. **S.v.** create în l. romanice din sufixele nominale (mai ales expresive): rom. *-ăci, -oci<-aci, -oc (ingăimăci, clipoci)*; *-oșa<-os (ghemoșa)*; *-ări<-are (ciupări)*; it. *-acchiare*, fr. *-aille<-acchio, -aille* (it. *giocacchiare*, fr. *rimailler, tournailler*); it. *-e|icchiare*, fr. *-iller*, pg. *-ilhar<<-e|icchio, -ille, -elho* (it. *bevicchiare, dormicchiare, sonnecchiare*; fr. *égosiller, mordiller*; pg. *dedilhar, gatilhar*); it. *-icchiare*, fr. *-ouiller*, sd. *-ugare*, sp. *-ujar<-ucchio, -ouille, -ujo (bevucchiare, mangiucchiare)*; fr. *barbouiller, chatouiller*; sd. *isterrugare*; sp. *manujar, masculjar*); it. *-azzare<-azzo (ghignazzare, schiamazzare)*; fr. *-asser<-asse (finasser, rôdasser)*; fr. *-onner<-on (chantonner, tâtonner)*; sp. *-achar<-acho (aguachar)* etc. Inventarul **s.v.** din l. romanice se îmbogățește cu numeroase împrumuturi cu productivitate mare mai ales în terminologiile specializate: rom. *-fica, -fia (amplifica, stupefia)*, it. *-ficare (diversificare)*, fr. *-fier (codifier)*, sp. *-ficar (osificar)*, pg. *-ficar (estratificar)*; rom. *-iza (egaliza, metaliza)*, it. *-izzare (socializzare)*, fr. *-iser (libéraliser)*, sp. *-izar (cristalizar)*, pg. *-izar (modernizar)* de origine latino-romanică; rom. *-ni (ciocni), -ui*, foarte productiv într-o perioadă mai veche *(chefui)*, din v. sl.; rom. *-(o)li (pecetli, rînzoli)* din magh.; rom. *-isi (istorisi)* din ngr. etc. Toate sufixele rom. în *-i* menționate aici *(-ni, -ui, -(o)li, -isi)* sînt mai vechi, în contrast cu cele în *-a (-fi(c)a, -iza)*, care sînt noi. Derivarea verbală rom. prezintă o trăsătură care o distinge de celelalte l. romanice: numeroase **s.v.**, mai ales cele apărute pe teren rom., au cîte 2 variante, în *-a* și în *-i (-ăli, -ăla, -ăni, -ăna, -ări, -ăra* etc.), în majoritatea cazurilor, cu productivități diferite. Prin această trăsătură inventarul **s.v.** rom. se îmbogățește și capătă un caracter mai sistematic. Din punct de vedere semantic derivatele verbale sînt mai puțin marcate decît cele nominale. În afara cîtorva sensuri ca factitivul *(-isare, -ficare, -entare)*, atenuativul (it. *-ittare, -ottare*, fr. *-eter, -oter*), peiorativul (rom. *-ăli, -oși*, fr. *-asser*), iterativul (rom. *-ări, -ici, -oli*, fr. *-onner*), uneori și ele discutabile, **s.v.** nu au un sens specific, conținutul semantic al verbelor formate cu **s.v.** fiind, ca și acela al derivatelor verbale imediate, determinat de conținutul bazei (verbele derivate de la verbe sînt diferite de bazele lor mai ales stilistic și nu semantic). *L.F.*

veroneză, subd. it. (gr. it. sept., d. ven.). NE Italiei (V reg. Veneto, prov. Verona). Conservarea nediftongată a lat. *ĕ (veŋ, mel, mester, teŋ* = it. *viene, miele, mestiere, tiene)*; metafonie practic inexistentă la ora actuală; sunetele interdentale în regresie; căderea lat. *v* intervocalic sau inițial *(pear, pjoa, oze* = it. *pepe, pioggia, voce)*: lat. *-ātis>ε (malé, soldé, malé* = it. *malati, soldati, mangiati)*; în graiurile rustice *-kl-, gl->j (spεjo, jara* = it. *specchio, ghiaia)*. Trăsături **v.** în poezia didactică a lui Giacomino da Verona (a doua jumătate a sec. 13). *O.S.C.*

Vetus Latina, vezi **Itala**.

viitor. Unul din timpurile care au suferit cele mai mari modificări în trecerea de la lat. la l. romanice. În lat., 4 moduri aveau forme (active și pasive) de **v.**: ind., imp., inf. și part. I,a ind. existau 2 forme, care se opuneau în plan aspectual, una fiind subordonată *Infectum*-ului, cealaltă — *Perfectum*-ului; ambele erau timpuri sintetice. **V.** (numit uneori în gramatici **v.I.**) activ se forma de la tema *Infectum*-ului, cu sufixul temporal *-bi-/-bu-* (dar pers. 1 în *-bo*), în cazul verbelor aparținînd primelor 2 conj., respectiv cu sufixul *-a-/-e-*, în cazul verbelor aparținînd ultimelor 2 conj.; sufixele erau urmate de desinențele pers. obișnuite: *-m* (numai la pers. 1 sg. a verbelor de conj. 3 și 4), *-s, -t, -mus, -tis, -nt*. Formele **v.** pasiv aveau desinențe specifice, deosebite de precedentele (*-r, ... -tur, ... -ntur*). **V.** *anterior* (sau **v.** II) se forma de la tema *Perfectum*-ului (a pf.) cu formanții *-ero*,

-eris, -erit, -erimus, -eritis, -erint. Forma sintetică de v.I ind. a dispărut, valorile sale fiind exprimate în l. romanice prin alte construcţii, iar cea de v.II (care se confunda cu conj. perf.) s-a menţinut — cu valori total diferite — numai în sp., pg. De altfel, chiar în lat. clas., v.I sintetic coexista cu perifraze de tipul part. v. (a lăsa) verbal) în *-turus* + + *esse* la ind. prez., care şi-au pierdut treptat, în special în registrul familiar, valorile prioritar modale, ajungînd să exprime numai ideea de posterioritate faţă de momentul enunţării. Dispariţia progresivă a formelor sintetice de v. pare să fi avut cauze de natură variată: valorile lor, legate de localizarea temporală a unor procese nercalizate încă, erau relativ abstracte în raport cu cele exprimate de prez. sau de timpariile trecutului; de aceea erau şi destul de rar folosite — în special v. anterior, timp de relaţie — în l. vorbită, căreia îi era suficient un prez. verbal, nuanţat de un determinant adverbial, pentru a situa evenimentele într-o perioadă ulterioară momentului enunţării, procedeu practicat şi azi în anumite d. it. centro-merid.; formele de v. erau ele însele fragile, pe de o parte, din cauza absenţei unor formanţi identici pentru toate cele 4 conj., pe de altă parte, din cauza apropierilor fonetice foarte mari dintre propriile desinenţe şi cele ale altor timpuri, cu care pînă la urmă ar fi ajuns să se confunde (conj. 1: v. *amabo, ... amabit* ... şi impf. *amabam, ... amabat* ... ori, mai ales, pf. *amavit*, în condiţiile consonantizării lui *-u-* şi ale trecerii *amabit* > *amavit*; conj. 2: v. *delebo, ...* şi impf. *delebam, ...*; conj. 3: v. *leget, ...* şi ind. prez. *legit*; conj. 3 şi 4: v. *legam, leges, ...*; *audiam, audies, ...* şi conj. prez. *legam, legas, ...*; *audiam, audias ...*).

Locul v.I sintetic a fost luat, în perioada preromanică, de anumite construcţii perifrastice care, exprimînd în mod normal intenţia, dorinţa, obligaţia, puteau reda ideea de posterioritate temporală faţă de reperul reprezentat de momentul vorbirii. Alcătuite dintr-un verb modal la ind. prez. şi din inf. verbului cu sens lexical plin, cele 6 perifraze utilizate — inf. + *habeo*, *habeo* + inf., *uolo* + inf., *habeo* + *ad* + inf., *debeo* + inf., *uolio* + *ad* + inf. — nu sînt nici toate la fel de vechi, nici toate la fel de larg răspîndite pe terit. Romaniei. Tipul cel mai răspîndit, judecînd după formele de v. din l. romanice mod., şi totodată şi cel mai vechi, întrucît reproducea ordinea specific lat. a elementelor componente, era cel ilustrat de perifraza inf. + + *habeo*: *cantare habeo*; acest tip şi cel de origine relativ mai recentă — dată fiind poziţia constituenţilor perifrazei: *habeo* + inf. *(habeo cantare)* — s-au impus în idiomurile din Romania centrală şi occidentală. Redus la statutul de simplă desinenţă, aux. postpus inf. s-a sudat cu acesta (lat. *cantare habeo* > it. *canterò*, fr. *chanterai*, sp. *cantaré*, pg. *cantarei*), ajungîndu-se din nou la un v. sintetic (vezi şi **condiţional**). Primul exemplu preromanic de sudare a celor 2 componente este oferit de un text din compilaţia istorică zisă a lui Fredegarius elaborată în sec. 7: *daras* < *dare* + *as* (< *habes*). În timp ce în Gallia sec. 9 *(Jurămintele de la Strasbourg)* v. I sintetic era generalizat, în idiomurile vorbite în Pen. Iberică construcţia avea încă, chiar în sec. 12, caracter perifrastic, ambele ordini secvenţiale fiind admise. În plus, în pg., sp. şi oc. se putea intercala pron. pers. compl. între inf. şi aux. (postpus) cu aspect de desinenţă (sp. *ayudar-te he*; oc. *cantar los ai*); posibilitatea se păstrează în pg. mod., unde se poate spune *dará-me* sau, literar, *dar-me-á*. Celelalte 4 tipuri, toate de dată mai recentă, au fost utilizate peterit. mult mai restrînse. Perifraza *uolo* — inf. *(uolo cantare)*, folosită în partea de E a Romaniei, a dat naştere v. din rom. — *voi cînta* —, în stadiile mai vechi ale l. poziţia elementelor constitutive fiind facultativă (v. rom. *vreau vcide*, *dar şi face vreau*); unii specialişti (W. Meyer-Lübke) au explicat această construcţie prin influenţa pe care ar fi exercitat-o greaca — cu o formă similară de v. — asupra rom., dar utilizarea aceleiaşi perifraze în unele d. it. merid. (abr. *ce vedè*) şi v. ret., unde nu s-a manifestat o astfel de influenţă, face puţin plauzibilă ipoteza avansată. *Habeo ad cantare*, al cărei caracter recent este pus în evidenţă de prezenţa prep. între aux. şi inf., a dat în sd.: log. *apo a kantare* şi camp. *apa kantai*; modelul se regăseşte, de asemenea, în v. analitic din unele d. it. merid. *(aun da purta; hi da partà)*. O formă de acest fel exista şi în v. rom.: *am a lăsa*, în rom. actuală însă, printr-un proces care s-a manifestat întîi în vorbirea moldovenilor şi s-a extins apoi la l. literară, în locul inf. a fost întrebuinţat conj. prez. *(am să las)*. Perifraza *habeo* + prep. + + inf. şi-a păstrat însă valoarea modală iniţială în fr., oc., cat. şi sp. (fr. *j'ai à vous parler*; sp. *he de cantar*). *Debeo cantare* a dat naştere unei alte forme analitice de v. din sd.: log. *depo kantare*, în vreme ce *uolio* + *ad* + inf. a fost continuată de v. analitic din anumite d. ret.: *veng a kantar*, mai rar şi, poate, sub influenţa germ. *veng kantar*; *vanyes a plovér*. Din cauza poziţiei aux., nici una din formele de v. care s-au dezvoltat pe tărîmi romanic din perifrazele cu inf. plasat la sfîrşitul secvenţei nu s-a putut transforma în timp sintetic. Pe întreg terit. romanic s-a dezvoltat o formă nouă de viitor anterior (rom. *voi fi cîntat*; it. *avrò cantato, sarò partito*; fr. *j'aurai chanté, je serai parti*; sp. *habré cantado*; pg. *terei cantado*). În fr., sp., pg., cat., noi forme perifrastice devin supertul lingvistic al ideii de posterioritate imediată; aflate în stadii mai mult sau mai puţin avansate de gramaticalizare, perifraze ca fr. *aller* + inf., sp. *ir* + + *a* + inf., pg. *ir* + inf. servesc la exprimarea viitorului imediat. Formele de imperativ* şi de participiu* v. au dispărut în trecerea de la lat. la l. romanice.

Una din puţinele forme analitice ale conj. active, inf. v. activ era o perifrază al cărei aux. — asociat part. v. activ — marca opoziţia aspectuală imperfectiv ~ perfectiv: *amaturum esse* ~ *amaturum fuisse*; construcţia destul de greoaie şi, de aceea, întrebuinţată uneori fără aux. — nu s-a păstrat în l. romanice. Prezentîndu-se vreme îndelungată sub forma unei perifraze alcătuite din ac. supinului şi din inf. impersonal *iri (amatum iri, lectum iri)*, inf. v. pasiv a căpătat înfăţişarea unei construcţii sintetice în urma sudării elementelor constitutive şi a pierderii lui *-m-* *(datuiri, sibla*

tairè); nici această formă flexionară a verbului nu s-a transmis în l. romanice. *A.C.*

viitor anterior (cat. *futur compost*, sp. *antefuturo* sau *futuro perfecto*, pg. *futuro perfeito*). Formă temporală sintetică, subordonată în lat. aspectului perfectiv *(l'erfectum)*, construită de la tema acestuia cu sufixul temporal *-eri-*, la care se adăugau desinențele *-o* (determinînd suprimarea finalei *i* a sufixului), *-s, -t, -mus, -tis, -nt*. Timp de relație, a cărui întrebuințare ca expresie a anteriorității în viitor — destul de complicată — nu era prea frecventă, era identic în lat., clas. la pers. 2—3 sg. și 1—3 pl., cu conj. pf., care avea același sufix temporal *-eri-*, singura diferențiere realizîndu-se la pers. 1 sg.: *dixerō ~ dixerim*. Sub acțiunea conjugată a acestor factori, **v.a.** lat. s-a confundat cu conj. pf. și a dispărut în cea mai mare parte a Romaniei. Continuatori ai formei de **v.a.** — conj. pf. se găsesc numai în sp. *(tomare)* și pg. *(tomar)*, unde sînt identificați ca forme de conj. viit. și sînt utilizați — mai frecvent în pg. — cu valoare de ireal (eventualitate, posibilitate). Pentru a exprima o acțiune încheiată, anterioară altei ce urmează să se desfășoare în viitor, l. romanice și-au creat o formă nouă de **v.a.** Timp analitic, noul **v.a.** este alcătuit din viit. aux. — în rom., exclusiv *a fi* — și din part. trecut al verbului cu sens lexical plin: rom. *voi fi cîntat*; it. *avrò trovato, sarò partito*; fr. (j')*aurai parlé, je serai sorti(e)*; cat. *hauré cantat*; sp. *habré comado*; pg. *terei cantado*. Destul de rar întrebuințat în toate l. romanice, apare în prop. circ. temporale și, în unele idiomuri, în cele condiționale, ori în prop. independente, unde exprimă mai ales probabilitatea. În rom., forma de **v.a.** este identică cu cea a prezumtivului pf., iar în it. poate avea, în anumite contexte, valoare de prezumtiv pf. *A.C.*

viitor imediat. Formă perifrastică, de origine romanică, exprimînd posterioritatea imediată față de momentul sau evenimentul ales ca punct de reper. Cunoscută numai în anumite l. din Romania occidentală — fr., sp., pg. — perifraza este compusă dintr-un verb de mișcare utilizat ca semiaux. și din inf. verbului cu sens lexical plin, precedat sau nu de o prep.: fr. *aller* + inf., sp. *ir* + + *a* + inf., pg. *ir* + inf. (dar adesea, sub influența sp., și *ir* + *a* + inf.). În toate aceste l., cînd semiaux. este conjugat la ind. prez., construcția funcționează ca un viit. apropiat al cărui reper coincide cu momentul vorbirii (fr. *Je vais leur écrire*; sp. *Ici tren va a llegar*; pg. *Vou sair*); utilizată la ind. impf., perifraza are valoarea unui viit. apropiat al cărui reper este situat în trecut (fr. *Ils allaient partir*; sp. *Iban a cantar*). Din cauza incompletei gramaticalizări a verbului semiaux., construcția funcționează ca **v.i.** numai la anumite timpuri și moduri, inventarul formelor flexionare fiind diferit în cele 3 l.: fr. — ind. prez. și impf.; sp. — ind. prez. și impf., conj. prez. și impf.; pg. — ind. prez., iar în pg. din Brazilia — mai ales ind. viit. *(Iremos explicar agora ...)*; folosite la alte timpuri și moduri, fr. *aller*, respectiv sp., pg. *ir* își recapătă sensul lexical de verbe de deplasare. În fr. actuală, perifraza apare deseori în locul viit.I, ca expresie a raportului general de posterioritate față de momentul enunțării și nu neapărat ca expresie a posteriorității imediate (sau apropiate). În funcție de semantismul verbului cu sens lexical plin alături de care se află semiaux. și în special în funcție de cadrul sintactic mai larg în care este plasată, perifraza poate exprima — pe lîngă valoarea temporală propriu-zisă — și anumite valori aspectuale (incoativitatea) sau modale (irealul — iminența contracarată). *A.C.*

vizigotă, influență, vezi **gotică, influență ~.**

vlah. vezi **valah.**

vocalism. Sistemul vocalic lat. era format din 10 invariante între care se realizau opoziții bazate pe localizare, apertură și cantitate: /ă, ā, ĕ, ē, ĭ, ī, ŏ, ō, ŭ, ū/. Între vocalele lungi și scurte cu același timbru exista o distincție de apertură cu caracter redundant (cu excepția lat. ă, ā, vocalele lungi se pronunțau mai închis decît cele scurte). Li se adaugă diftongii: *ae, au, oe, eu*, considerați în general ca secvențe bifonematice; primii doi diftongi au primit și o interpretare monofonematică. Pierderea cantității vocalice în lat. vulg. determină trecerea pe prim plan a distincției de apertură, adică fonologizarea acesteia și constituirea unor sisteme reduse care stau la baza l. romanice (evoluția **v.** a fost pusă uneori în legătură și cu monoftongarea diftongilor *ae, au*: Handricourt—Juilland). Pretutindeni *ă, ā>a*; în unele părți ale Romaniei orientale *ĕ, ī>e*; *ŏ, ō>o*; *ŭ, ū>u*, ceea ce duce la realizarea unui sistem vocalic asimetric care stă la baza celui din rom. și din d. it. lucan central: /a, ę, ę, i, o, u/; în Romania occidentală și în dalm., *ĕ, ī>ę*; *ŏ, ū>o*, conducînd la un sistem vocalic cu 4 grade de apertură: /a, ę, ę, i, o, o, u/, care va evolua diferit în l. diferite; în d. it. merid. extreme unde *ĭ, ĕ, ē>i* și *ū, ŭ, ō>u*, și în sd. și în d. it. lucan („aria Lausberg"), unde vocalele scurte se confundă cu cele lungi într-o singură invariantă, sistemul vocalic de bază este redus la /a, e, i, o, u/. Modificări fonetice (diftongarea, închiderea timbrului vocalelor neaccentuate*, schimbări în localizarea vocalelor, nazalizarea) duc, în funcție de l., la simplificarea sau, dimpotrivă, la îmbogățirea sistemelor vocalice de bază: rom. /a, e, i, o, u, ə, ɨ/; it. și cat. /a, ɛ, e, i, ɔ, o, u/; fr. /a, ɑ, ɛ, e, i, ɔ, o, u, œ, ø, y, ã, ɛ̃, ɔ̃, œ̃/ cărora unele descrieri li-l adaugă pe *e* mut; sp. /a, e, i, o, u/; pg. /a, ə, ɛ, e, i, ɔ, o, u/, inventar completat în unele descrieri și cu vocalele nazale /ã, ẽ, ĩ, õ, ũ/. Cel mai bogat sistem vocalic este cel al fr., cel mai redus aparține sp. Ezitările în pronunțarea unor foneme (vocalele semideschise și semiînchise din it., fr. și pg.), distribuția diferită a acestora în varietăți regionale ale unor l. sugerează ipoteza funcționării unor sisteme minimale: it. /a, E, i, O, u/, pg. /A, E, i, O, u/, fr. /A, E, i, O, u, œ, y, ã, ɛ̃, ɔ̃/, fundamentale la nivelul varietăților standard. Pentru fr. poate fi pus în evidență și un sistem maximal, care exploatează și realizarea opoziției de cantitate vocalică în cazul vocalelor orale. Distribuția fonemelor vocalice este limitată în funcție de locul ocupat în silabă (vocală finală sau nefinală), de poziția față de locul accentului: rom. /ə/ nu se realizează la inițială accentuată decît în variantele neliterare *ăsta, ăla*, nici inițial neaccentuat; /e/ nu apare final accentuat la subst. decît în cuvintele provenite din sigle:

cefere ; /i/ nu se realizează în silabă finală neaccentuată; în it., cu excepția împrumuturilor recente, vocalele nu pot apărea în silabă finală închisă, iar */u/* nu apare nici final neaccentuat; în fr., ca urmare a oxitoniei, nu există vocale finale neaccentuate, iar vocalele accentuate se realizează întotdeauna la finală ; sp., pg. */i, u/* nu se actualizează în silabă finală neaccentuată deschisă. În consecință, sistemele vocalice se prezintă reduse în poziție neaccentuată. Articularea vocalelor romanice se caracterizează în general prin precizie și claritate. În rom. se constată variații care afectează calitatea vocalelor prin tendința pronunțării cu apendice asilabic a vocalelor inițiale de cuvînt sau de silabă, mai rar a celor precedate de consoană, în cuvintele aparținînd fondului vechi: *om* [ʷom], pronunțare neliterară, dar *optic ;* norma literară prevede pronunțarea cu preiotare* a lui *e-* în cuvintele din fondul vechi: *este* [jeste], dar *enumera*. În silabă neaccentuată, vocalele tind să se pronunțe cu timbru ușor imprecis (sp., dar mai ales pg.) sau să fie supuse — la finală — pierderii caracterului silabic și asurzirii (rom., pg.). *S.R.R.*

vocalizare. În trecerea de la lat. la l. romanice sau pe teren romanic se produce **v.** unor consoane implozive (vezi **grupuri consonantice, velarizare**). *S.R.R.*

vocativ. Unul dintre cele 6 cazuri ale flexiunii nominale lat. Desinență specifică numai la decl. 2: *serue ;* la celelalte decl. sincretism **v.** = nom. **Rom.** este singura l. romanică cu forme de **v.**; păstrează la sg. subst. masc. nearticulate desinența *-e (bărbate)*, extinsă și la subst. proveniți de la decl. 3 *(impărate)*, întărită probabil prin influență sl. (Al. Rosetti), dar explicată de unii cercetători prin sl. (K. Sandfeld); la subst. articulate cu art. hot. *-le (băiatule) ;* rom. *-(u)le*, atribuit și influenței **v.** sl. (G. Weigand), se datorează extinderii desinenței *-e* de **v.** de la subst. proprii care se terminau în rom. în *-ul* la subst. comune (Al. Graur, Ș. Coteanu). **V.** se întărește prin desinența *-o* la sg. subst. fem., de origine sl. *(fato) ;* la pl. se extinde la **v.** forma de dat. pl. a art. hot., probabil datorită construcțiilor în care dat. putea fi confundat cu **v.**: *vă spun vouă (,) fraților*. Folosirea formelor de **v.** este mai frecventă în cazul cuvintelor care exprimă grade de rudenie (*soro!*, dar *soră!* „infirmieră") și coexistă cu utilizarea ca apelative a formelor de nom. *(Maria!, față!)*. Forme izolate de **v.** conservate: nume de pers. în texte **v.** sl. *(Barbate, Dominige)*. *S.R.R.*

vogherez-paver. subd. it. (gr. it. sept., subgr. galo-italic, d. emil.). N. Italiei (NV reg. Emilia, S reg. Lombardia, prov. Pavia). Subd. cu puternice interferențe cu d. lomb. și piem.; conservarea lui *a* nepalatalizat în silabă deschisă. *O.S.C.*

volgare illustre („italiană ilustră"), concept lansat de Dante Alighieri în *De vulgari eloquentia* (1304, considerat primul tratat de filologie românică), referitor la calitățile pe care trebuie să le întrunească l. literară it. Idealul lingvistic formulat de Dante viza o l. literară comună întregii Italii, supradialectală (care să nu se identifice cu nici unul dintre d. it.), „ilustră", „cardinală", „aulică" și „curială", ideal de care se apropiseră, printre alții, poeții Școlii Siciliene și ai Dulcelui Stil Nou. În contextul sec. 14, în care l. literară it. în formare era puternic concurată de lat., noul concept de **v.i.** capătă valoare programatică, deschizînd șirul studiilor teoretice asupra l. (foarte numeroase în epoca renascentistă și romantică, vezi și **questione della lingua**). Prin limbajul poetic al operei sale, Dante — „părintele l. it.", — oferă el însuși un model concret de **v.i.**, având la bază d. florentin, care, împlinit și prin l. contemporanilor săi, F. Petrarca și G. Boccaccio, s-a constituit în norma stabilă a l. literare it. de-a lungul întregii sale evoluții. Alte încercări de folosire a unor d. ca l. a literaturii: „milaneza ilustră" a lui Pietro da Barsegapè și a lui Bonvensin della Riva (sfîrșitul sec. 13), „veneția ilustră" a lui Marin Sanudo (sec. 15), „emiliana ilustră" a lui M. M. Boiardo (sec. 15) etc. *O.S.C.*

vorbire directă, indirectă, vezi **stil direct, indirect.**

voseo, folosirea pron. pers. 2 pl. *vos* în loc de pron. pers. 2 sg. *tú*, caracteristică a sp. am. Sp. medievală pînă în sec. 18 folosea *vos*, ca termen de respect, în opoziție cu *tú*, întrebuințat pentru pers. considerate inferioare sau egale (presupunînd o intimitate deosebită). Alături de aceste 2 pron. exista *usted*<*vuestra merced*, pron. de mare respect, rezervat pers. nobile. Pe măsură ce *usted* s-a generalizat, *vos* și-a restrîns sfera de întrebuințare în sp. peninsulară (astăzi numai pentru imitarea limbajului arhaic). În schimb, în sp. am. extinderea folosirii lui *usted* a făcut ca *vos* să fie folosit între egali sau pentru inferiori, iar *tú* nu a mai fost folosit (sec. 17—18). De remarcat că *te*, ac. lui *tú*, n-a dispărut și de aceea apar construcții ca *a vos te parece bien*. **V.** nu este general în continental american; deosebiri de la o reg. la alta: Argentina, Uruguay, Paraguay și o bună parte a Americii Centrale practică **v.** generalizat. Mexic, Perú, Bolivia și Antilele mențin pe *tú* ca în Spania (primele 3 datorită influenței curților viceregilor, ultima sub influența Universității din Santo Domingo), în restul țărilor *vos* și *tú* alternează, unele varietăți ale dialect. frunterizo (artigueuse, melense, yaguareuse). Variații în funcție de timpuri și de moduri. De obicei, *vos* apare cu pers. 2 pl. la prez. și la pf. (în afară de imp.), cu pers. 2 sg. la celelalte timpuri (viit., imp. etc.). Între formele de pl. folosite la prez. se pot distinge 4 tipuri de **v.**: *vos canáis, temís, reís* (cu formele normale de pl. din sp. comună); *vos cantais, temís, reís* (verbele în *-ar, -ir* au forme mod., cele în *-er* sînt identice cu cele în *-ir*) Ecuador, Perú (S), Chile; *vos cantás, temís, reís* (verbele în *-ar, -er* au forme arhaice de pl., cele în *-ir* forme normale) Mexic (S), America Centrală, Columbia, Venezuela, Paraguay, Argentina, Uruguay; *cantas, temes, réis* Argentina (Santiago del Estero). *M.S.*

Vulgata (subînțeles *uersio* „traducere" sau *editio* „ediție"), nume dat în sec. 7 unei traduceri lat. complete a *Bibliei*, datorată în primul rînd lui Sophronius Eusebius Hieronymus (aprox. 345—419 sau 420), care revizuiește (383—384) vechile traduceri (vezi **Itala**) ale *Noului Testament* (cel puțin Evangheliile i se atribuie în mod cert); el însuși traduce din ebr. și aramee cea mai mare

parte a *Vechiului Testament* (390—405); cîteva cărți reproduc versiuni lat. nerevizuite. Cu timpul, și nu fără rezistențe, **V.** s-a impus ca traducere oficială, înlăturînd din practica religioasă vechile versiuni. Faptul că Hieronymus a preluat traduceri anterioare, apărute în medii populare, și că se adresa unui public puțin familiarizat cu lat. clas. conferă **V.** rolul de a fi o sursă importantă, mai ales pentru sintaxă și lexic, de cunoaștere a lat. vulg. *I.F.*

W

wallon, vezi **valon.**

X

xexeo, pronunțarea (pînă în sec. 16) lui *s* ca ʃ în vorbirea mozar. din Andaluzia. Folosită și pentru caracterizarea unor personaje în literatură: în *Comedia Armelina* de Lope de Rueda, arabul Mulién Búcar pronunță ʃ pentru *s (xuerte, xobre, palabrax)*, pentru *z (temeroxo, bexa)*, pentru *ts (merxé, reberenxa)* și pentru *ds (haxer, dexirme)*. *M.S.*

xipella, subd. cat. (d. cat. central). Spania. Subd. de graniță între d. din gr. occidental și cele din gr. oriental, care se întinde de la Seu de Urgell pînă la Conca de Barbèra și reg. Santa Coloma de Queralt. Vocalele *u, o, a* se confundă ca în gr. oriental, dar se păstrează distincția între *a* și *e* finale atone, ultima fiind pronunțată *i* (pl. în *-es* se pronunță *-is*). *M.S.*

xiriga, argou sp. profesional. Spania (prov. Asturia). Cuvinte comune cu barallete și cu pantoja. Elementul basc are rol important. *M.S.*

Y

yaguaronense, varietate de dialecto fronterizo. Uruguáy (E dep. Cerro Largo). Fonetism pg.; numeroase forme morfologice sp.; *voseo*; puține cuvinte sp. *M.S.*

yeísmo, fenomen fonetic care constă în pronunțarea sp. [λ] ca [j]: *kaƀayo, jaƀe, gajina*. Spania (Madrid, Toledo, Ciudad Real, prov. Extremadura, Murcia, Andaluzia, Cáceres, cu deosebiri de la o prov. la alta; se consideră ca o trăsătură tipică a d. and., deși sînt prov. în care distincția /λ/ ~ /j/ se păstrează), America (există regional în Argentina, Chile, Perú, Ecuador, Columbia; în reg. din Bolivia, Paraguay în bună parte nu s-a produs **y.**; este considerat alături de *seseo* trăsătura merid. sp. cu cea mai mare răspîndire în America, fără să se fi generalizat ca *seseo*); general în isp. (unele cuvinte din romanțe păstrează λ: *castillo, doncella*). În reg. cu **y.** diverse variante ale lui *j*: în afară de *j*, variante cu *rehilamiento* (ʒ, ʃ, dʒ, ž) cu distribuție geografică diversă, și cazuri de dispariție a lui *j* în contact cu *i* (mai rar și cu *e*) în isp., în unele reg. ale d. ast.-leon., și în sp. am. (puncte izolate din Mexic, Nicaragua, Columbia, N Ecuadorului, Perú; se pare că nu se pierde în reg. în care există *rehilamiento*); **y.** înregistrat în Toledo, Andaluzia și America din sec. 16, cu antecedent peninsulare mai îndepărtate (apare în mozar. 982 *yengua buba* = *lengua de buey*), era considerat în sec. 18 ca particularitate and. În America atestat de timpuriu (1527 *contrayen* = sp. *contrallen*), la fel ca în isp. (sec. 17). Astăzi, orașele sînt centre de propagare a **y.**, mai ales în vorbirea tinerilor; în ultimele 5 decenii aria **y.** s-a extins. Un fenomen identic *(ieismo)* are loc în pg. (popular și dial.), galic. și creola pg. *M.S.*

yopará, idiom care reprezintă un amestec de tupi-guarani și sp. Argentina, prov. Corrientes (periferia orașelor și la sate). Nume tupi-guarani care provine din *yopará ñeé* „l. amestecată". *M.S.*

Z

zamboangueño (zamboang(u)eño), creolă sp. Filipine (prov. Zamboanga — S, ins. Mindanao V); 126 000 vorb. S-a dezvoltat din pidginul sp. **cavite**ño. *M.S.*

zeseo, termen folosit, alături de *ceceo*, pentru a denumi în sec. 16—18 timbrul particular al sunetului sp. rezultat din dispariția opoziției dintre africatele *ts*, *dz* și fricativele *s*, *z*, deci și pentru *seseo*. *M.S.*

BIBLIOGRAFIE

* * * *Actes du Colloque international de civilisations, littératures et langues romanes, organisé par la Commission Nationale Roumaine pour l'UNESCO et l'Académie de la République Populaire Roumaine, Bucarest, 14—27 septembre 1959*, Bucureşti, f.a.

AEBISCHER, P., *Sur l'origine et la formation des noms de famille dans le Canton de Fribourg*, Geneva, 1924.

— *Essai sur l'onomastique catalane du IXe au XIIe siècle*, Barcelona, 1928.

— *Etudes sur la toponymie catalane*, Barcelona, 1928.

ALARCOS LLORACH, E., *Fonología española*, Madrid, 1984[1].

— *Gramática estructural (según la escuela de Copenhague y con especial atención a la lengua española)*, Madrid, 1969[2].

ALCINA FRANCH, J., BLECUA, J. M., *Gramática española*, Barcelona, 1980.

ALESSIO, G., *Saggio di toponimia calabrese*, Florenţa, 1939.

ALIBERT, L., *Grammatica occitana, según los parlars lengadocians*, Montpellier, 1976[2].

ALONSO, A., *Estudios lingüísticos. Temas españoles*, Madrid, 1976[3].

— *De la pronunciación medieval a la moderna en español*, I—II, Madrid, 1967—1969.

ALVAR, M., *El dialecto aragonés*, Madrid, 1953.

— *El dialecto riojano*, Madrid, 1976.

— (ed.) *Lenguas peninsulares y proyección lingüística*, Madrid, 1986.

ANTOINE, G., *La coordination en français*, Paris, 1962.

AVALLE, D'A. S., *Protostoria delle lingue romanze (dal sec. VII ai Giuramenti di Strasburgo e con particolare riguardo al territorio gallo-romanzo)*, Torino, 1965.

AVRAM, A., *Cercetări asupra sonorităţii în limba română*, Bucureşti, 1961.

AVRAM, M., *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română*, Bucureşti, 1960.

— *Gramatica pentru toţi*, Bucureşti, 1986.

AZARETTI, E., *L'evoluzione dei dialetti liguri (esaminata attraverso la grammatica storica del ventimigliese)*, Sanremo, 1977.

BADÍA MARGARIT, A. M., *Gramática histórica catalana*, Barcelona 1951.

— *Gramática catalana*, I—II, Madrid, 1980.

BAETENS BEARDSMORE, H., *Le français régional de Bruxelles*, Bruxelles, 1974.

BAKOS, F., *A magyar szókészlet román elemeinek története*, Budapesta, 1932.

BALDINGER, K., *Kollektivsuffixe und Kollektivbegriff. Ein Beitrag zur Bedeutungslehre im Französischen mit Berücksichtigung der Mundarten*, Berlin, 1950.

— *La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica*, Madrid, 1972[2].

BALLY, Ch., *Traité de stylistique française*, I—II, Paris, 1970.

BARTOLI, M., *Introduzione alla neolinguistica. Principi, scopi, metodi*, Geneva—Florenţa, 1925.

— *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, 1945.

— *Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der apenninobalkanischen Romania*, I—II, Viena, 1906.

BASSOLS DE CLIMENT, M., *Sintaxis latina*, I—II, Madrid, 1963.

BATTAGLIA, S., PERNICONE, V., *La grammatica italiana: la metrica, la sillabica, esempi e letture classicali*, Torino, 1963.

BATTISTI, C., *Dizionario toponomastico atesino*, I—IX, Florenţa—Roma, 1936—1947.

— *Storia linguistica e nazionale delle valli dolomitiche atesine*, Florenţa, 1941[2].

— *Avviamento allo studio del latino volgare*, Bari, 1949.

BATTISTI, C., ALESSIO, G., *Dizionario etimologico italiano*, I—V, Florenţa, 1950—1957.

BAUCHE, H., *Le langage populaire. Grammaire, syntaxe et dictionnaire du français tel qu'on le parle dans le peuple avec tous les termes d'argot usuel*, Paris, 1951.

BEC, P., *Manuel pratique de philologie romane*, I—II, Paris, 1970—1971.
— *La langue occitane*, Paris, 1973.
— *Manuel pratique d'occitan moderne*, Paris, 1978².
BERGH, Å., *Etudes d'anthroponymie provençale. I. Les noms de personne du Polyptyque de Wadalde (a. 814)*, Göteborg, 1941.
BERRUTO, G., *Piemonte e Valle d'Aosta*, Pisa, 1974.
BERTONI, G., *Profilo linguistico d'Italia*, Modena, 1940.
— *Italia diallettale*, Milano, 1975.
BLAISE, A., *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*, Turnhout, 1967.
BLASCO-FERRER, E., *Storia linguistica della Sardegna*, Tübingen, 1984.
— *La lingua sarda contemporanea*, Sassari, 1986.
BLASQUEZ, I. M., *La romanización*, I—II, Madrid, 1974—1975.
BONFANTE, G., *Studi romeni*, Roma, 1973.
BONNET, M., *Le latin de Grégoire de Tours*, Paris, 1890.
BOURCIEZ, E., *Précis historique de phonétique française*, Paris, 1958.
— *Eléments de linguistique romane*, Paris, 1967⁵.
BRATTÖ, O., *Studi di antroponimia fiorentina. Il libro di Montaperti (an. MCCLX)*, Göteborg, 1953.
— *Nuovi studi di antroponimia fiorentina*, Göteborg, 1955.
BRÖNDAL, V., *Substrat et emprunt en roman et en germanique. Etude sur l'histoire des sons et des mots*, Bucureşti—Copenhaga, 1948.
BRUNEAU, Ch., *Petite histoire de la langue française*, I—II, Paris, 1969—1970⁵.
BRUNOT, F., *La pensée et la langue. Méthode, principes et plan d'une théorie nouvelle du langage appliquée au français*, Paris, 1953³.
— *Histoire de la langue française dès origines à nos jours*, I—XXI, Paris, 1966.
BRUNOT, F., BRUNEAU, Ch., *Précis de grammaire historique de la langue française*, Paris, 1961⁵.
BRUUN, P., *Studies in the romanisation of Etruria*, Roma, 1975.
CANDREA, I.-A., DENSUSIANU, Ov., *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine. A — Putea*, Bucureşti, 1914.
CAPIDAN, Th., *Meglenoromânii*, I—III, Bucureşti, 1925—1936.
— *Aromânii, dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Bucureşti, 1932.
CAPUT, J.-P., *La langue française. Histoire d'une institution*, I—II, Paris, 1971—1975.
CARAGIU-MARIOŢEANU, M., *Fono-morfologia aromână. Studiu de dialectologie structurală*, Bucureşti, 1968.
— *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, 1975.
CARAGIU-MARIOŢEANU, M., GIOSU, Şt., IONESCU-RUXĂNDOIU, L., TODORAN, R., *Dialectologie română*, Bucureşti, 1977.
CARLSSON, L., *Le type* C'est le meilleur livre qu'il ait jamais écrit *en espagnol, en italien et en français*, Uppsala, 1969.
CARNOY, A., *Origines des noms de famille en Belgique*, Louvain, 1953.
CARREIRA, A., *O crioulo de Cabo Verde. Surto e expansão*, Lisabona, 1983².
CARTON, F., *Introduction à la phonétique du français*, Paris—Bruxelles—Montréal, 1974.
CHAURAND, J., *Introduction à la dialectologie française*, Paris—Bruxelles, 1972.
CHEVALIER, J.-C., BLANCHE-BENVENISTE, C., ARRIVÉ, M., PEYTARD, J., *Grammaire Larousse du français contemporain*, Paris, 1971.
CIORANESCU, A., *Diccionario etimológico rumano*, La Laguna, 1958—1961.
COCO, F., *Il dialetto di Bologna. Fonetica storica e analisi strutturale*, Bologna, 1970.
— *Introduzione allo studio della dialettologia italiana*, Bologna, 1978.
COHEN, M., *Histoire d'une langue, le français (dès lointaines origines à nos jours)*, Paris, 1973⁴.
* * * *Colloque de dialectologie francoprovençale organisé par le Glossaire des patois de la Suisse romande (Neuchâtel, 23—27 septembre 1969)*, Geneva, 1971.
* * * Congrese internaţionale de lingvistică şi filologie romanică — Florenţa, 1956: *Atti*, I—II, 1959; Lisabona, 1959: *Actas*, I—III, 1961—1962; Strasbourg, 1962: *Actes*, I—III, 1965; Madrid, 1965: *Actas*, I—IV, 1968; Bucureşti, 1968: *Actele*, I—II, 1970—1971; Québec, 1971: *Actes*, I—II, 1976; Neapole, 1974: *Atti*, I—V, 1980—1981; Palma de Mallorca, 1980: *Actes*, I, 1982; Aix, 1983: *Actes*, I—IX, 1986.
* * * *Congresso sobre a situação actual da lingua portuguesa no mundo. Lisboa — 1983*, I, Lisabona, 1985.
CORTELAZZO, M., *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana*, I—II, Pisa, 1969—1972.
— *La lingua italiana oggi: un problema scolastico e sociale*, Bologna, 1977.
— (ed.) *La ricerca dialettale*, I, Pisa, 1975.
COROMINAS, J., *Diccionario crìtico etimológico de la lengua castellana*, I—IV, Madrid, 1975.
COSERIU, E., *La geografía lingüística*, Montevideo, 1965.
— *Estudios de lingüística románica*, Madrid, 1977.
COTEANU, I., *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961.
— *Structura şi evoluţia limbii române (de la origini pînă la 1860)*, Bucureşti, 1981.

CRIADO DE VAL, M., *Fisonomía del español y de las lenguas modernas*, Madrid, 1972.
CRISTEA, T., *Grammaire structurale du français contemporain*, Bucureşti, 1979².
CUNHA, C. F. de, *Língua portuguesa e realidade brasileira*, Rio de Janeiro, 1970².
* * * *Dal dialetto alla lingua*, Pisa, 1974.
DARDEL, R. de, *Esquisse structurale de subordonnants conjonctionnels en roman commun*, Geneva, 1983.
DAUZAT, Albert, *La géographie linguistique*, Paris, 1922.
— *Les noms de personnes*, Paris, 1925.
— *Histoire de la langue française*, Paris, 1930.
— *Les noms de famille en France*, Paris, 1945.
— *Les patois. Evolution, classification, étude*, Paris, 1946².
— *La toponymie française*, Paris, 1960.
DAUZAT, A., DUBOIS, J., MITERRAND, H., *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris, 1971².
DEANOVIĆ, M., *Avviámento allo studio del dialetto di Rovigno d'Istria. Grammatica — testi — glossario*, Zagreb, 1954.
DE FELICE, E., *Le coste della Sardegna. Saggio toponomastico storico-descrittivo*, Cagliari, 1964.
— *I cognomi italiani*, Bologna, 1980.
DEFERRARI, H. A., *The phonology of italian, spanish and french*, Washington, 1954.
DELATTRE, P., *Studies in french and comparative phonetics. Selected papers in french and english*, Haga—Londra—Paris, 1966.
DE MAURO, T., *Storia linguistica dell'Italia unita*, I—II, Bari—Roma, 1979².
DENSUSIANU, Ov., *Histoire de la langue roumaine*, I—II, Paris, 1901—1938.
DÉSIRAT, C., HORDÉ, T., *La langue française au vingtième siècle*, Paris, 1976.
DEVOTO, Giacomo, *Profilo di storia linguistica italiana*, Florenţa, 1964⁴.
— *Avviamento alla etimologia italiana. Dizionario etimologico*, Florenţa, 1968².
— *Il linguaggio d'Italia. Storia e strutture linguistiche italiane dalla preistoria ai nostri giorni*, Milano, 1974².
DEVOTO, G., GIACOMELLI, G., *I dialetti delle regioni d'Italia*, Florenţa, 1972.
* * * *Dialectologie et littérature du domaine d'oïl occidental. Actes du Colloque tenu à l'Université de Caen en février 1981*. Caen, 1983.
DÍAZ Y DÍAZ, M. C., *Antología del latín vulgar*, Madrid, 1962².
* * * *Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit*, Köln—Bonn, 1980.
DIETRICH, W., *Der periphrastische Verbalaspekt in den romanischen Sprachen*, Tübingen, 1973.
DONDAINE, C., *Les parlers comtois d'oïl*, Paris, 1972.
DRĂGANU, N., *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933.
DUBOIS, J., *Etude sur la dérivation suffixale en français moderne et contemporain*, Paris, 1962.
— *Grammaire structurale du français*, I—III, Paris, 1965—1969.
DURAFFOUR, A., *Description morphologique avec notes syntaxiques du parler franco-provençal de Vaux (Ain) en 1919—1931*, Grenoble, 1932.
— *Phénomènes généraux d'évolution phonétique dans les dialectes franco-provençaux, d'après le parler de Vaux-en-Bugey (Ain)*, Grenoble, 1932.
ELCOCK, W. D., *The romance languages*, Londra, 1975.
* * * *Enciclopedia lingüística hispánica*, I—III, Madrid, 1960—1967.
ENTWISTLE, W. J., *The spanish language together with portuguese, catalan and basque*, Londra, 1961².
ERNOUT, A., *Morphologie historique du latin*, Paris, 1953³.
— *Aspects du vocabulaire latin*, Paris, 1954.
ERNOUT, A., MEILLET, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1967.
ERNOUT, A., THOMAS, F., *Syntaxe latine*, Paris, 1972².
ESNAULT, G., *Dictionnaire historique des argots français*, Paris, 1965.
ETTINGER, S., *Form und Funktion in der Wortbildung. Die Diminutiv- und Augmentativmodifikation im Lateinischen, Deutschen und Romanischen. Ein kritischer Forschungsbericht 1900—1970*, Tübingen, 1974.
— *Diminutiv- und Augmentativbildung. Regeln und Restriktionen*, Tübingen, 1974.
FAÇON, N., *Grammatica storica della lingua italiana*, I—II, Bucureşti, 1963—1964.
* * * *Festschrift Walther von Wartburg zum 80. Geburtstag*, Tübingen, 1968.
* * * *Festschrift für Kurt Baldinger zum 60. Geburtstag*, I—II, Tübingen, 1979.
FISCHER, I., *Latina dunăreană*, Bucureşti, 1985.
FOUCHÉ, P., *Traité de prononciation française. Les mots*, Paris, 1959².
— *Phonétique historique du français*, I—III, Paris, 1952—1969.
— *Le verbe français. Etude morphologique*, Paris, 1967.
FRANCESCATO, G., *Dialettologia friulana*, Udine, 1966.
FRANÇOIS, A., *Histoire de la langue française cultivée dès origines à nos jours*, I—II, Geneva, 1959.
FREI, H., *La grammaire des fautes*, Paris—Geneva—Leipzig, 1929.
GAENG, P. A., *Collapse and reorganization of the latin nominal flection as reflected in epigraphic sources*, Potomac, 1984.

GÁLDI, L., *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939.
GALMÉS DE FUENTES, A., *Las sibilantes en la Romania*, Madrid, 1962.
GAMILLSCHEG, E., *Romania Germanica. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*, I—III, Berlin, 1934—1936.
GARCÍA DE DIEGO, V., *Manual de dialectología española*, Madrid, 1959².
— *Gramática histórica española*, Madrid, 1970³.
GARDETTE, P., *Géographie phonétique du Forez*, Mâcon, 1941.
— *Etudes de géographie morphologique sur les patois du Forez*, Mâcon, 1941.
GARTNER, Th., *Raetoromanische Grammatik*, Schaan—Liechtenstein, 1982.
GAUDENZI, A., *Sulla storia del cognome a Bologna nel secolo XIII*, Roma, 1898.
GEBHARDT, K., *Das okzitanische Lehngut im Französischen*, Berna—Frankfurt pe Main, 1974.
GENDRON, J.-D., *Tendances phonétiques du français parlé au Canada*, Paris, 1966.
GHEȚIE, I., *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975.
GIAMMARCO, E., *Abruzzo*, Pisa, 1979.
GILI GAYA, S., *Curso superior de sintaxis española*, Barcelona, 1973¹².
GIURESCU, A., *Les mots composés dans les langues romanes*, Haga—Paris, 1975.
GOSSEN, Ch.-Th., *Grammaire de l'ancien picard*, Paris, 1976.
GOUGENHEIM, G., *Grammaire de la langue française du seizième siècle*, Paris, 1974.
GRAMMONT, M., *Traité pratique de prononciation française*, Paris, 1966⁹.
GRANDA GUTIÉRREZ, G., de, *La estructura silábica y su influencia en la evolución fonética del dominio ibero-románico*, Madrid, 1966.
— *Estudios lingüísticos hispánicos, afrohispánicos y criollos*, Madrid, 1978.
GRANDGENT, Ch.-H., *Introducere în latina vulgară*, Cluj, 1958.
GRASSI, C., *Corso di storia della lingua italiana*, I, Torino, 1966.
GRAUR, Al., *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.
— *Nume de persoane*, București, 1965.
— *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968.
— *Nume de locuri*, București, 1972.
GRAUR, Al., AVRAM, M., (ed.) *Formarea cuvintelor în limba română*, I—II, București, 1970—1978.
GRAUR, Al., AVRAM, M., VASILIU, L., (ed.) *Gramatica limbii române*, I—II, 1966².
GREIVE, A., *Etymologische Untersuchungen zum französischen „h aspiré"*, Heidelberg, 1970.
GREVISSE, M., *Le Bon Usage. Grammaire française avec des remarques sur la langue française d'aujourd'hui*, Gembloux, 1975¹⁰.
GUINET, L., *Les emprunts gallo-romans au germanique (du Ier à la fin du Ve siècle)*, Paris, 1982.
GUIRAUD, P., *Le français populaire*, Paris, 1965.
— *Patois et dialectes français*, Paris, 1968.
— *Le moyen français*, Paris, 1972³.
— *L'argot*, Paris, 1973⁶.
HADLICH, R. L., *The phonological history of Vegliote*, Chapell Hill, 1965.
HAFNER, H., *Grundzüge einer Lautlehre des Altfrankoprovenzalischen*, Berna, 1955.
HALL, R. A. Jr., *La struttura dell'italiano*, Roma, 1971.
HARRIS, J. W., *Spanish phonology*, Cambridge Mass., 1969.
HAUDRICOURT, A., JUILLAND, A., *Essai pour une histoire structurale du phonétisme français*, Haga—Paris, 1970².
HASSELROT, B., *Etudes sur la formation diminutive dans les langues romanes*, Uppsala—Wiesbaden, 1957.
— *Etude sur la vitalité de la formation diminutive française au XXe siècle*, Uppsala, 1972.
HERCULANO DE CARVALHO, J. C., *Estudos linguísticos*, I—II, Coimbra, 1964—1969.
HEFMAN, J., *La formation du système roman des conjonctions de subordination*, Berlin, 1963.
— *Le latin vulgaire*, Paris, 1970.
HOLTUS, G., RADTKE, E., *Rumänistik in der Diskussion. Sprache, Literatur und Geschichte*, Tübingen, 1986.
HOPE, T. E., *Lexical borrowing in the romance languages*, I—II, Oxford, 1971.
HUBSCHMID, J., *Sardische Studien. Das mediterrane Substrat des Sardischen*, Berna, 1953.
IMBS, P., *L'emploi des temps verbaux en français moderne. Essai de grammaire descriptive*, Paris, 1960.
IORDAN, Iorgu, *Limba română contemporană*, București, 1955.
— *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, 1962.
— *Toponimia românească*, București, 1963.
— *Stilistica limbii române*, București, 1975.
IORDAN, Iorgu., (ed.) *Crestomație romanică*, I, II, III/1—3, București, 1962—1975.
IORDAN, Iorgu., GUȚU ROMALO, V., NICULESCU, Al., *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967.
IORDAN, Iorgu., MANOLIU-MANEA, M., *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1965.
* * * *Istoria limbii române*, I—II, București, 1965—1969.
* * * *Italiano d'oggi. Lingua non letteraria e lingue speciali*, Trieste, 1974.

IVĂNESCU, G., *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980.
JACOBSSON, H., *Etudes d'anthroponymie lorraine. Les bans de tréfonds de Metz (1267—1298)*, Göteborg, 1955.
JUNGEMANN, F. H., *La teoria del sustrato y los dialectos hispanoromances y gascones*, Madrid, 1955.
JURET, A. C., *Système de la syntaxe latine*, Paris, 1926.
KAHANE, H. şi R., *Abendland und Byzanz : Sprache*, în P. WIRTH, (ed.) *Reallexicon der Byzantinistik*, I, Amsterdam, 1970.
KELLER, H.-E., *Etudes linguistiques sur lès parlers valdôtains. Contribution à la connaissance des dialectes franco-provençaux modernes*, Berna, 1958.
KISS, S., *Les transformations de la structure syllabique en latin tardif*, Debreţin, 1972.
KONTZI, P., (ed.) *Zur Entstehung der romanischen Sprachen*, Darmstadt, 1978.
KOVAČEC, A., *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, 1971.
KRAMER, J., *Etymologisches Wörterbuch des Gadertalischen (Dolomitenladinisch)*, Köln, 1971.
— *Literarische Quellen zur Aussprache des Vulgärlateins*, Meisenheim am Glan, 1976.
— *Historische Grammatik des Dolomitenladinischen : Lautlehre*, Gerbrunn bei Würzburg, 1981².
KUHN, A., *Romanische Philologie. I. Die romanischen Sprachen*, Berna, 1951.
LA CHAUSSÉE, F. de, *Initiation à la phonétique historique de l'ancien français*, Paris, 1974.
— *Initiation à la morphologie historique de l'ancien français*, Paris, 1977.
LANGOSCH, K., *Lateinisches Mittelalter*, Darmstadt, 1983.
LANLY, A., *Le français d'Afrique du Nord. Etude linguistique*, Paris, 1970².
LAPESA, R., *Historia de la lengua española*, Madrid, 1980⁹.
— *Estudios de historia lingüística española*, Madrid, 1985.
* * * *La Suisse aux quatre langues*, Geneva, 1985.
LAUSBERG, H., *Die Mundarten Südlukaniens*, Halle-Saale, 1939.
— *Lingüística románica*, I—II, Madrid, 1965—1966.
LEBEL, P., *Les noms de personnes en France*, Paris, 1949².
LEJEUNE, M., *Ateste à l'heure de la romanisation (étude anthroponymique)*, Florenţa, 1978.
* * * *Les dialectes de France au moyen âge et aujourd'hui. Domaine d'oïl et domaine franco-provençal. Colloque organisé par le Centre de philologie et de littérature romanes de l'Université des sciences humaines de Strasbourg du 22 au 25 mai 1967*, Paris, 1972.
* * * *Les dialectes romans de France à la lumière des atlas régionaux. Colloque national du CNRS, organisé par le Centre de philologie romane de Strasbourg, 24—28 mai 1971*, Paris, 1973.
* * * *Les français régionaux. Colloque sur le français parlé dans les villages des vignerons*, Paris, 1977.
LEUMANN, M., HOFMANN, J. B., SZANTYR, A., *Lateinische Grammatik*, München, I, 1977; II, 1965.
LICHEM, K., *Phonetik und Phonologie des heutigen Italienisch*, München, 1969.
* * * *Littératures et langues dialectales françaises. Actes du Colloque de Trèves*, Hamburg, 1981.
LIVER, R., *Manuel pratique de romanche. Sursilvan-vallader*, Chur, 1982.
LOBECK, K., *Die französisch-frankoprovenzalische Dialektgrenze zwischen Jura und Saône*, Geneva, 1945.
LÖFSTEDT, B., *Studien über die Sprache der langobardischen Gesetze*, Stockholm, 1961.
LÖFSTEDT, E., *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae*, Uppsala, 1911.
— *Late latin*, Osio, 1959.
LOMBARD, A., *La prononciation du roumain*, Uppsala, 1935.
— *Le verbe roumain. Etude morphologique*, I—II, Lund, 1954—1955.
LORIOT, R., *La frontière dialectale moderne en Haute-Normandie*, Amiens, 1967.
LÜDTKE, H., *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus*, Bonn, 1956.
— *Historia del léxico románico*, Madrid, 1974.
MAC KENZIE, F., *Les relations de l'Angleterre et de la France d'après le vocabulaire*, I—II, 1939.
MAKOUTA-MBOUKOU, J.-P., *Le français en Afrique noire*, Paris—Bruxelles—Montrèal, 1973.
MALMBERG, B., *Le système consonantique du français moderne*, Lund, 1943.
— *Estudios de fonética hispánica*, Madrid, 1965.
— *Phonétique générale et romane. Etudes en allemand, anglais, espagnol et français*, Haga—Paris, 1971.
— *Phonétique française*, Malmö, 1972².
MANCARELLA, G. B., *Salento*, Pisa, 1975.
MAŃCZAK, W., *Phonétique et morphologie historique du français*, Lódź, 1962.
MARTINET, A., *La prononciation du français contemporain. Témoignages recueillis en 1941 dans un camp d'officiers prisonniers*, Paris, 1945.
— *Economie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna, 1964².
MATTOSO CAMARA, J., *Para o estudo da fonemica portuguêsa*, Rio de Janeiro, 1953.
— *The portuguese language*, Chicago—Londra, 1972.
MATEUS, M. H. M., *Aspectos da fonologia portuguesa*, Lisabona, 1975.
MAURER, Th. H., jr., *O infinito flexionado português*, São Paulo, 1968.
— *O latim vulgar da Romania Ocidental*, São Paulo, 1951.
MEILLET, A., *Linguistique historique et linguistique générale*, I—II, Paris, 1926³—1936.
— *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris, 1933⁴.

MELO, G. Chaves de, *Iniciação à filologia e à linguística portuguesa*, Rio de Janeiro, 1971⁴.
— *A língua do Brasil*, Rio de Janeiro, 1975³.
MÉNARD, Ph., *Syntaxe de l'ancien français*, Bordeaux, 1973.
MENÉNDEZ PIDAL, R., *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*, Madrid, 1964⁵.
— *El dialecto leonés*, Ovideo, 1962.
— *Manual de gramática histórica española*, Madrid, 1973¹⁴.
MEYER-LÜBKE, W., *Grammaire des langues romanes*, I—IV, Paris—Leipzig, 1890—1906.
— *Romanische Namenstudien*, I—II, Viena, 1905—1917.
— *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1972.
MICHAËLSSON, K., *Etudes sur les noms de personne français d'après les rôles de taille parisiens (rôles de 1292, 1296—1300, 1313)*, I—II, Uppsala, 1927—1936.
MIGLIORINI, B., *Dal nome proprio al nome comune*, Geneva, 1927.
— *Storia della lingua italiana*, Florența, 1971.
MIGLIORINI, B., PELLEGRINI, G. B., *Dizionario del feltrino rustico*, Padova, 1971.
MIGNOT, X., *Les verbes dénominatifs latins*, Paris, 1969.
MIHĂESCU, H., *Influența grecă asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, 1966.
— *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București—Paris, 1978.
MILLARDET, G., *Linguistique et dialectologie romanes. Problèmes et méthodes*, Montpellier—Paris, 1923.
MOHRMANN, C., *Latin vulgaire, latin des chrétiens, latin médiéval. Les formes du latin dit „vulgaire". Essai de chronologie et de systématisation de l'époque augustéenne aux langues romanes*, Paris, 1955.
— *Etude sur le latin des chrétiens*, I—IV, Roma, 1961—1977.
MOIGNET, G., *Grammaire de l'ancien français. Morphologie — syntaxe*, Paris, 1976².
MOLL, F. de B., *Gramática histórica catalana*, Madrid, 1952.
MORAIS-BARBOSA, J., *Etudes de phonologie portugaise*, Lisabona, 1965.
MORENO, J., PEIRA, P., *Crestomatía románica medieval*, Madrid, 1979.
MULJAČIĆ, Ž., *Fonologia generale e fonologia della lingua italiana*, Bologna, 1969.
MÜLLER, B., *Das Französische der Gegenwart. Varietäten, Strukturen, Tendenzen*, Heidelberg, 1975.
MURET, E., *Les noms de lieu dans les langues romanes*, Paris, 1930.
NANDRIS, O., *Phonétique historique du roumain*, Frankfurt—Paris, 1963.
NAVARRO TOMAS, T., *Manual de pronunciación española*, Madrid, 1965¹².
NETO, S. da Silva, *Introdução ao estudo da filologia portuguesa*, São Paulo, 1956.
— *História do latim vulgar*, Rio de Janeiro, 1957.
— *Manual de filologia portuguesa: história, problemas, metodos*, Rio de Janeiro, 1957².
— *Introdução ao estudo da língua portuguesa no Brasil*, Rio de Janeiro, 1963².
— *História da língua portuguesa*, Rio de Janeiro, 1970².
NORBERG, D., *Manuel pratique de latin médiéval*, Paris, 1968.
NUNES, J. J., *Compêndio de gramática histórica portuguesa (Fonética e morfologia)*, Lisabona, 1960⁶.
NYROP, K., *Grammaire historique de la langue française*, I—VI, Copenhaga—Paris, 1899—1930.
OLIVIERI, D., *I cognomi della Venezia Euganea*, Geneva, 1923.
PALMER, L., *The latin language*, Londra, 1963³.
PARLANGÉLI, O., *Storia linguistica e storia politica nell'Italia meridionale*, Florența, 1960.
PAȘCA, Șt., *Nume de persoane și de animale din Țara Oltului*, București, 1936.
PELLEGRINI, G. B., *Gli arabismi nelle lingue neolatine, con speciale riguardo all'Italia*, I—II, Brescia² 1972.
— *Saggi sul ladino dolomitico e sul friulano*, Bari, 1972.
— *Saggi di linguistica italiana. Storia, strutture, società*, Torino, 1975.
— *Carta dei dialetti d'Italia. Commento e Carta*, Pisa, 1977.
PETERSON, A., *Le passage populaire des noms de personne à l'état de noms communs dans les langues romanes et particulièrement en français*, Uppsala, 1921.
PETROVICI, E., *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj, 1930.
— *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970.
PHILIPPIDE, A., *Originea românilor*, I—II, Iași, 1923—1927.
PIGNON, J., *L'évolution phonétique des parlers du Poitou (Vienne et Deux-Sèvres)*, Paris, 1960.
POHL, J., *Les variétés régionales du français*, Bruxelles, 1979.
POPE, M. K., *From latin to modern french with especial consideration of Anglo-Norman: phonology and morphology*, Manchester, 1934.
POSNER, R., *The romance languages. A linguistic introduction*, New York, 1966.
POSNER, R., GREEN, J. N., *Trends in romance linguistics and philology*, I—IV, Haga—Paris—New York, 1980—1982.
POTTIER, B., *Grammaire de l'espagnol*, Paris, 1972².
PULGRAM, E., *The tongues of Italy. Prehistory and history*, Cambridge Mass., 1958.
— *Latin-Romance phonology. Prosodics and Metrics*, München, 1975.
PUȘCARIU, S., *Die rumänischen Diminutivsuffixe*, Leipzig, 1899.

— *Studii istroromâne*, I—III, București, 1906—29.
— *Etudes de linguistique roumaine*, București—Cluj, 1937.
— *Limba română*, I. *Privire generală*. II. *Rostirea*, București, 1940, 1959.
REGULA, M., *Historische Grammatik des Französischen*, I—III, Tübingen, 1966.
REINHEIMER RÎPEANU, S., *Les dérivés parasynthétiques dans les langues romanes : roumain, italien, français, espagnol*, Haga, 1974.
— *Fonetică și fonologie romanică*, București, 1981.
REMACLE, L., *Le problème de l'ancien wallon*, Liège, 1948.
RENZI, L., con la collaborazione di G. Salvi, *Nuova introduzione alla filologia romanza*, Bologna, 1985.
RICKARD, P., *La langue française au seizième siècle. Etude suivie de textes*, Cambridge, 1968.
RIGAULT, A., (ed.) *La grammaire du français parlé*, Paris, 1971.
ROCA PONS, J., *Introducció a l'estudi de la llengua catalana*, Barcelona, 1971.
ROHLFS, G., *Griechen und Romanen in Unteritalien. Ein Beitrag zur Geschichte der unteritalienischen Gräzität*, Geneva, 1924.
— *Studien zur romanischen Namenkunde*, München, 1956.
— *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, Torino, 1966—1969.
— *From vulgar latin to old French*, Detroit, 1970.
— *Le gascon. Etudes de philologie pyrénéenne*, Tübingen, 1970².
— *Romanische Sprachgeographie. Geschichte und Grundlagen. Aspekte und Probleme mit dem Versuch eines Sprachatlas der romanischen Sprachen*, München, 1971.
— *Studi e ricerche su lingua e dialetti d'Italia*, Florența, 1972.
— *Antroponimia e toponomastica nelle lingue neolatine. Aspetti e problemi*, Tübingen, 1985.
RONJAT, J., *Grammaire istorique des parlers provençaux modernes*, I—IV, Montpellier, 1930—1941.
RÖNSCH, H., *Itala und Vulgata*, München, 1965.
ROSETTI, Al., *Istoria limbii române. I. De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*, București, 1986.
ROSTAING, Ch., *Essai sur la toponymie de la Provence*, Paris, 1950.
SALA, M., *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București, 1970.
— *Le judéo-espagnol*, Haga—Paris, 1976.
SALA, M. (ed.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, București, 1988.
SALA, M., VINTILĂ-RĂDULESCU, I., *Les langues du monde*, București—Paris, 1986.
SALA, M., MUNTEANU, D., NEAGU, V., ȘANDRU-OLTEANU, T., *El español de América*, I. *Léxico*, Bogotá, 1982.
SALTARELLI, M., *A phonology of italian in a generative grammar*, Haga—Paris, 1970.
SAUVAGEOT, A., *Français écrit, français parlé*, Paris, 1962.
SCHLEMMER, G., *Die Rolle des germanischen Superstrats in der Geschichte der romanischen Sprachwissenschaft*, Hamburg, 1983.
SCHULZE, W., *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1904.
SCHÜRR, Fr., *La diphtongaison romane*, Tübingen, 1970.
SCHWAN, E., BEHRENS, D., *Grammaire de l'ancien français*, Leipzig, 1932⁴.
SEGUIN, J.-P., *La langue française au dix-huitième siècle*, Paris—Bruxelles—Montréal, 1972.
SÉGUY, J., *Le français parlé à Toulouse*, Toulouse, 1950.
SERBAT, G., *Les structures du latin. Le système de la langue classique. Son évolution jusqu'aux langues romanes*, Paris, 1980.
SERRA, G., *La tradizione latina e greco-latina nell'onomastica medioevale italiana*, Göteborg, 1950.
SGVAITAMATTI-BASSI, S., *Les emprunts directs faits par le français à l'arabe jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, Zürich, 1974.
SPORE, P., *La diphtongaison romane*, Odense, 1972.
STEFENELLI, A., *Die Volkssprache im Werke des Petron im Hinblick auf die romanische Sprachen*, Braumüller, 1962.
STEN, H., *Les particularités de la langue portugaise*, Copenhaga, 1944.
STIMM, H., *Studien zur Entwicklungsgeschichte des Frankoprovenzalischen*, Wiesbaden, 1952.
* * * *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, I—VI, București, 1959—1972.
* * * *Substrate und Superstrate in den romanischen Sprachen*, Darmstadt, 1972.
TAGLIAVINI, C., *Il dialetto del Livinallongo. Saggio lessicale*, Bolzano, 1934.
— *La corretta pronuncia italiana*, Bologna, 1965.
— *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, București, 1977.
TEKAVČIĆ, P., *Grammatica storica dell'italiano*, I—III, Bologna, 1972.
TEYSSIER, P., *Manuel de langue portugaise (Portugal-Brésil)*, Paris, 1976.
THEBAN, M., *Português contemporâneo. Morfologia*, București, 1979.
TOGEBY, K., *Structure immanente de la langue française*, Paris, 1965.
* * * *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984.
TUAILLON, G., *Comportement(s) de recherche en dialectologie française*, Paris, 1976.
ULLMANN, S., *Précis de sémantique française*, Berna, 1975.

VÄÄNÄNEN, V., *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*, Berlin, 1966³.
— *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1967².
— *Recherches et récréations latino-romanes*, Neapole, 1981.
— *Le Journal-épître d'Egérie (Itinéraire égérien). Etude linguistique*, Helsinki, 1987.
VALENTE, V., *Puglia*, Pisa, 1975.
VARVARO, A., *Storia, problemi e metodi della linguistica romanza*, Neapole, 1980².
VASCONCELLOS, J. Leite de, *Esquisse d'une dialectologie portugaise*, Lisabona, 1970².
VASILIU, E., *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965.
— *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968.
VÁZQUEZ CUESTA, P., MENDES DA LUZ, M. A., *Gramática portuguesa*, I—II, Madrid, 1971³.
* * * *Verbe et phrase dans les langues romanes. Mélanges offerts à Louis Mourin*, Gent, 1983.
VIDOS, B. E., *Manuale di linguistica romanza*, Florenţa, 1959.
VINTILĂ-RĂDULESCU, I., *Introducere în studiul limbii occitane (provensale)*, Bucureşti, 1981.
VITALE, M., *La questione della lingua*, Palermo, 1967⁴.
VULPE, M., *Subordonarea în frază în dacoromâna actuală*, Bucureşti, 1980.
WAGNER, M. L., *Historische Lautlehre des Sardischen*, Halle—Saale, 1941.
— *La lingua sarda. Storia, spirito e forma*, Berna, 1951.
— *Dizionario etimologico sardo*, I—III, Heidelberg, 1960—1964.
WAGNER, R.-L., *La grammaire française*, I—II, Paris, 1968—1973.
WALDE, E., HOFMANN, J. B., *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, I—III, Heidelberg, 1938.
WANDRUSZKA, U., *Probleme der neufranzösischen Wortbildung*, Tübingen, 1976.
WARTBURG, W. von, *Die Entstehung der romanischen Völker*, Tübingen, 1951.
— *Einführung in die Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft*, Tübingen, 1970³.
— *Evolution et structure de la langue française*, Berna, 1970¹⁰.
— *La fragmentación lingüística de la Romania*, Madrid, 1971².
WARTBURG, W. von, ZUMTHOR, P., *Précis de syntaxe du français contemporain*, Berna, 1958².
WEINRICH, H., *Phonologische Studien zur romanischen Sprachgeschichte*, Münster, 1969².
WILLIAMS, E., *From latin to portuguese. Historical phonology and morphology of the portuguese language*, Philadelphia, 1968.
WILMET, M., *Etude de morpho-syntaxe verbale*, Paris, 1976.
WOLF, L., *Aspekte der Dialektologie. Eine Darstellung von Methoden auf französischer Grundlage*, Tübingen, 1975.
— *Le francais régional d'Alsace*, Paris, 1983.
WÜEST, J., *La dialectalisation de la Gallo-Romania. Problèmes phonologiques*, Berna, 1979.
ZAMBONI, A., *Veneto*, Pisa, 1974.
ZAMORA VICENTE, A., *Dialectología española*, Madrid, 1970².

Reviste

Annali. Istituto universitario orientale. Sezione romanza, Neapole, 1959—.
Anuario de estudios filológicos, Cáceres, 1978—.
Anuario de letras, Mexic, 1963—.
Anuario de lingüística hispánica, Valladolid, 1985—.
Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen, Braunschweig, 1846—.
Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik, Leipzig, 1884—1908.
Archivio glottologico italiano, Torino, 1873—.
Archivum linguisticum. A review of comparative philology and general linguistics, Menston (Yorks.), 1949—.
Beiträge zur romanischen Philologie, Berlin, 1962—.
Boletin de filologia, Lisabona, 1932—.
Boletin de dialectolgía española, Barcelona, 1941—.
Boletin de filologia, Santiago de Chile, 1940(?)—.
Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide", Iaşi, 1934—1948.
Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, Paris, 1865—.
Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane, Bucureşti, 1962—.
Bulletin hispanique, Bordeaux, 1899—.
Bulletin linguistique, Bucureşti—Paris—Copenhaga, 1933—1948.
Cahiers de lexicologie, Besançon, 1959—.
Cahiers Ferdinand de Saussure, Geneva, 1941—.
Cercetări de lingvistică, Cluj, 1956—.
Cultura neolatina. Bollettino dell'Istituto di filologia romanza dell' Università di Roma, Modena, 1940—.
Dacoromania, Cluj, 1920—1948.
Dacoromania, Freiburg, 1973—.
Estudis romànics, Barcelona, 1947—.
Etudes romanes de Brno, 1965—.
Filología, Buenos Aires, 1943—.

Glotta, Göttingen, 1909—.
Grai și suflet, București, 1923—1937.
Incontri linguistici, Florența, 1974—.
La linguistique. Revue internationale de linguistique générale, Paris, 1965—.
Langage et société, Paris, 1977—.
Langue française, Paris, 1966—.
Langages, Paris, 1966—.
Language. Journal of the Linguistic Society of America, Baltimore, 1925—.
Latomus, Bruxelles, 1937—.
Le français dans le monde, Paris, 1971—.
Le français moderne, Paris, 1933—.
Les études classiques, Namur, 1932—.
Lexis, Lima, 1977—.
Limba română, București, 1952—.
Lingua. International review of general linguistics, Amsterdam, 1948—.
Lingua nostra, Florența, 1939.
Linguistica, Liubliana, 1958—.
Lingüistica española actual, Madrid, 1979—.
Linguistics, Haga, 1963—.
L'Italia dialettale, Pisa, 1925—.
Marche romane, Liège, 1951—.
Names, Journal of the American name society, Potsdam (New York), 1953—.
Neophilologus, Groningen, 1916—.
Neuphilologische Mitteilungen, Helsinki, 1899—.
Nueva revista de filología hispánica, Mexic, 1947—.
Orbis. Bulletin international de documentation linguistique, Louvain, 1952—.
Phonetica. Journal of the International society of phonetic sciences, Basel, 1957—.
Revista de dialectología y tradiciones populares, Madrid, 1944—.
Revista de filología española, Madrid, 1914—.
Revista de filología románica, Madrid, 1983—.
Revista de filologie romanică și germanică, București, 1957—.
Revista española de lingüística, Madrid, 1971—.
Revista portuguesa de filología, Coimbra, 1947—.
Revista brasileira de filología, Rio de Janeiro, 1955—.
Revue de linguistique romane, Paris—Lyon, 1925—.
Revue des études latines, Paris, 1923—.
Revue des langues romanes, Montpellier, 1870—.
Revue internationale d'onomastique, Paris, 1949—.
Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes, Paris, 1845—.
Revue romane, Copenhaga, 1966—.
Revue roumaine de linguistique, București, 1956—.
Romance Philology, Berkeley—Los Angeles, 1947—.
Romania, Paris, 1972—.
Romanische Forschungen, Frankfurt pe Main, 1883—.
Romanistica pragensia, Praga, 1959—.
Romanistisches Jahrbuch, Hamburg, 1947—.
Romanoslavica, București, 1958—.
Studia linguistica. Revue de linguistique générale et comparèe, Lund, 1947—.
Studia neophilologica. A journal of Germanic and Romanic philology, Stockholm, 1928—.
Studia romanica et anglica zagrabiensia, Zagreb, 1956—.
Studii clasice, București, 1959—.
Studii și cercetări lingvistice, București, 1950—.
The Canadian journal of linguistics = La revue canadienne de linguistique, Toronto, 1954—.
Thesaurus. Boletín del Instituto Caro y Cuervo, Bogotá, 1945—.
Travaux de linguistique. Publications du Service de linguistique française de l'Université de l'Etat à Gand, Gand, 1969—.
Travaux de linguistique et de littérature, Strasbourg, 1963—.
Word. Journal of the International linguistic association, New York, 1945—.
Zeitschrift für romanische Philologie, Halle, Tübingen, 1877—.

Redactor: RODICA CHIRIACESCU
Tehnoredactor: ANGELA ILOVAN

Coli de tipar: 21
Bun de tipar: 12.06.1990.

Tiparul executat
la ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ
Municipiul Cluj-Napoca
B-dul Lenin nr. 146.
Republica Socialistă România
Comanda nr. 106

}

324

LIMBILE ROMANICE PE GLOB

Limbă oficială şi maternă

Limbă oficială şi de învăţământ

Limbă uzitată

CANADA

STATELE UNITE ALE AMERICII

MEXIC

I-le Clipperton

GUATEMALA

EL SALVADOR

COSTA RICA

PANAMA

CUBA

HAITI

REPUBLICA DOMINICANĂ

PUERTO RICO

BELIZE

HONDURAS

NICARAGUA

ANTILELE MICI

St. Martin

St. Barthélémy

Guadeloupa

Dominica

Martinica

St. Lucia

Grenada

VENEZUELA

GUYANA

GUYANA FRANCEZĂ

COLUMBIA

ECUADOR

ARHIPELEAGUL GALÁPAGOS

PERU

BRAZILIA

BOLIVIA

PARAGUAY

CHILE

URUGUAY

ARGENTINA

MALVINE

I. PAŞTELUI

I-LE MARCHIZE

ARH. SOCIETĂŢII

ARH. TUAMOTU

Tahiti

I-LE GAMBIER

I-LE TUBUAI

POLINEZIA FRANCEZĂ

OCEANUL PACIFIC

OCEANUL ATLANTIC

OCEANUL INDIAN

OCEANUL PACIFIC

I. Fernando de Noronha

I. Arrecifi

TERRA NOVA

Port-au-Port

I-le Madeleine

NEW BRUNSWICK

Châticamp

I-le St. Pierre şi Miquelon (Fr.)

NOUA SCOŢIE

I. Madame

S. U. A.

Rivière Rouge

St. Pierre-Jolys

Kapuskasing

Hearst

Sudbury

Montreal

New York

Châticamp

St. Pierre şi Miquelon

AZORE

PORTUGALIA

Madeira

CANARE

MAROC

ALGERIA

MAURITANIA

MALI

NIGER

BURKINA FASSO

CIAD

CAPULUI VERDE

SENEGAL

GUINEEA-BISSAU

GUINEEA

BENIN

COASTA DE FILDEŞ

TOGO

Bioko

SÃO TOMÉ ŞI PRINCIPE

GUINEEA ECUATORIALĂ

CABINDA

R. CENTRAFRICANĂ

ZAIR

CONGO

RWANDA

BURUNDI

ANGOLA

MOZAMBIC

MADAGASCAR

BELGIA

LUXEMBURG

FRANŢA

ELVEŢIA

Corsica

Sardinia

Sicilia

TUNISIA

REP. SOV. SOC. MOLDOVENEASCĂ

ROMÂNIA

LIBAN

Asmara

DJIBOUTI

Mogadiscio

REPUBLICA SEYCHELLES

CHAGOS

REPUBLICA COMORE

I. Rodrigues

MAURITIUS

I. Réunion

Noul Amsterdam

I-le St. Paul

I-le KERGUELEN

Goa

Pondichérry

Karikal

Malacca

Macao

TIMORUL DE EST

Sydney

Melbourne

VANUATU

NOUA CALEDONIE

I-le WALLIS şi FUTUNA